

ЛЕВСКИ

ПРЕД СЪДА НА ПОРТАТА

Процесът в София (1872–1873 г.) в османотурски,
дипломатически и домашни извори

Издателство ЗЛАТЕН ЗМЕЙ

**Изданието е реализирано
с финансовата подкрепа на Министерството на културата,
.....**

**със съдействието на Национален музей „Васил Левски“ –
Карлово и Фондация „Васил Левски“**

ЛЕВСКИ

ПРЕД СЪДА НА ПОРТАТА

**ПРОЦЕСЪТ В СОФИЯ (1872–1873 Г.) В
ОСМАНОТУРСКИ, ДИПЛОМАТИЧЕСКИ
И ДОМАШНИ ИЗВОРИ**

Ново допълнено и преработено издание

София, 2020

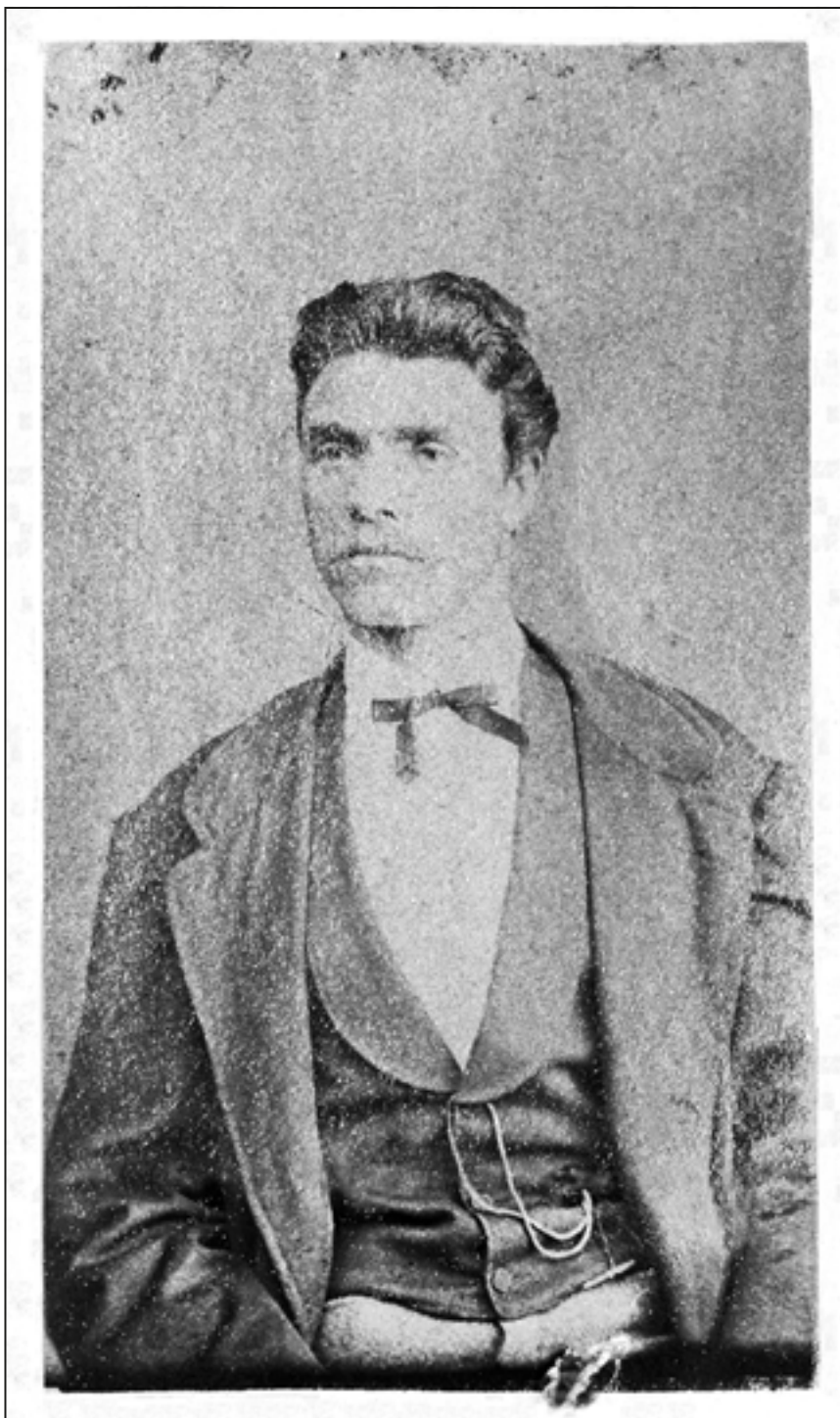
*Настоящето издание се посвещава на
проф. дин Дойно Дойнов, проф. дин Крумка Шарова
и проф. дин Иван Стоянов – изявени изследователи
на живота и делото на Васил Левски и
„комитетското десетилетие“, заслужили дейци на
Общобългарски комитет и Фондация „Васил Левски“.*

Съставители и редакция:

проф. Дойно Дойнов, доц. Огняна Маждракова-Чавдарова,
проф. Пламен Митев, д-р Милена Тодорова, Дора Чаушева

© Издателство ЗЛАТЕН ЗМЕЙ

ISBN: 978-954-77-xxxx-x

Новооткрита снимка на Васил Левски в Османския архив
в Истанбул, по която и издирван от османската власт.

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

Проф. Пламен Митев

През 2007 г., по повод на 170-годишнината от рождението на Апостола и с подкрепата на Общобългарския комитет и на Фондация „Васил Левски“, беше отпечатан подготовеният от проф. Дойно Дойнов и доц. Огняна Маждракова сборник „Левски пред съда на Портата. Процесът в София 1872 – 1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори“¹. За засиления интерес към документалния сборник допринесоха различни удачни решения на съставителите като: съобразяването на новото издание със съвременните археографски правила; изработването на подробни библиографски и коментарни бележки към познатите от предходните четири публикации² следствени материали за арестуваните комитетски дейци; включването за първи път на подбрани дипломатически документи и домашни извори, свързани с драматичните за освободителното ни дело събития от есента на 1872 г.; коригирането на отделни неточности и грешки, допуснати в предишните издания на съответните документи; разширяването на научно-справочния апарат с актуална информация.

Безспорните достойнства на сборника бяха оценени от специалистите, а и от другите читатели и много скоро след появата му на книжния пазар изданието се превърна в библиографска рядкост. Междувременно в последните години в научно обръщение бяха включени повече от 40 новооткрити в Османския архив в Истанбул документи, позволяващи да се запълнят някои празноти в познанията ни за действията на турските власти по разкриване на извършителите на нападението при Арабаконак и по неутрализиране на действащата в Орханййско, Тетевенско, Етрополско, Софийско, Плевенско и Ловешко комитетска мрежа.³ Това именно постави на дневен ред въпроса за подготовката на нов документален сборник, който да направи достъпни на широката читателска аудитория всички налични към настоящия момент автентични (домашни и чужди) свидетелства за състоянието и съдбата на освободителното дело в Българско преди и след т. нар. „Арабаконашко приключение“.

С какво настоящото издание е по-различно от досегашните публикации на интересуващите ни документи?

Първо. В сборника са включени обнародваните след отпечатването на „Левски пред съда на Портата“ новоиздирени писмени свидетелства, отнася-

¹ Левски пред съда на Портата. Процесът в София 1872 – 1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори. Съст. Дойно Дойнов и Огняна Маждракова-Чавдарова. София, 2007.

² Следственото дело на Васил Левски и неговите сподвижници. Съст. Стефан Илчев. София, 1946; Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документи из турските архиви. Под ред. на Александър Бурмов. София, 1952, фототипни – 1972 и 1987 г.

³ Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир. Съст. Дора Чаушева и Виктор Комбов. Второ допълнено и преработено издание. София, 2020; По следите на Левски и БРЦК. Нови османски документи. Съст. Орлин Събев, Дора Чаушева и Виктор Комбов. София, 2020.

щи се до събитията, свързани с организираното от Димитър Общи нападение на орханйската поща.

Второ. В досегашните издания на материалите, отразяващи работата на следствените комисии в Орхание, Тетевен и София, съставителите са следвали архивния и археографски принцип за неразделно (цялостно) възпроизвеждане на отделните документи – в конкретния случай – протоколите от разпитите на арестуваните комитетски дейци. Запазените преписи на тези протоколи отразяват обаче различни по продължителност етапи (фази) от работата на следствието, като за всеки един от тези етапи – в повечето случаи от 2-3 до 9 дни, разполагаме и с други документи на централната и местната власт (телеграми, доклади, справки, инструкции), които във всички предходни публикации са „вмъкнати“ между отделните протоколи. Така, проследяването на причинно-следствените връзки в действията на властите се оказва сериозно предизвикателство дори и за опитните изследователи.

Особено фрапантен е казусът с „продължението“ на разпитите на Димитър Общи и на част от арестуваните комитетски дейци от Орхание, проведени на 28 октомври 1872 г. Протоколът от тези разпити е отпечатан под № 72 не непосредствено след протокол № 62, който завършва с първия разпит на Димитър Общи, проведен на 27 октомври, а едва след протокол № 71, в който са отразени показанията на Васил Левски и на други негови съмишленици от 4 до 13 януари⁴. По същия начин в „Левски пред съда на Портата“, изд. 2007 г., султанската инструкция до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша от 18 ноември 1872 г., с която се одобрява създаването на Специалната комисия на Али Саиб паша (док. № 84), е добавена след изложението (тезкерето) от 21 януари 1873 г. на Министерския съвет до канцеларията на Абдул Азис за потвърждаване на смъртната присъда на Апостола (док. № 82), предложена от същата тази Специална комисия на 14 януари 1873 г. (док. № 83)⁵. Повече от очевидно е, че подобно нарушаване на хронологията на събитията, отразена в отделните османотурски документи, не позволява да се проследи логиката на предприеманите от разследващите органи действия, нито пък да се обясни последователността на извършените от властите арести. Затова, преценявайки важността на всяко сведение, до което следствието се добира и опитвайки се да покажем как това сведение влияе на общия ход на разкритията, преценихме за по-добре да разделим отделните протоколи на хронологичен принцип (ден по ден, разпит след разпит), така че по-ясно да се открие взаимовръзката между получаваната от следствените комисии при всеки разпит и при всяка очна ставка информация с последващите действия на съответните държавни институции.

Трето. Датировката на всички документи е приравнена към Юлианския календар (т.нар. „стар стил“), като при конвертирането на датите от ислямския календар (по Хиджра или Руми)⁶ за първи път е отчетена една характерна осо-

⁴ Вж. Васил Левски и неговите сподвижници ..., с. 43 – 92; с. 186 – 210 и с. 211 – 231.

⁵ Вж. Левски пред съда на Портата ..., с. 284 – 285; с. 278 и с. 279 – 283.

⁶ Т.нар. Руми календар е въведен в Османската империя през 1740 г., за да се подобри осчетоводяването на държавните приходи и разходи, тъй като едновременно използване на лунния ислямски календар (Хиджра) и на слънчевия Юлиански календар

беност на официалното летоброене в Османската империя – денят за мюсюлманите не започва и не свършва в полунощ (00,00 = 24,00 ч.), а със залеза на слънцето. Разминаването в представите за времето поражда и разночетението на посочените в османотурските документи дати, някои от които са записани по Хиджра, други – по Руми, а трети и по двата календара.⁷ При съставянето на настоящия документален сборник се опитахме да се съобразим с тази специфика, което доведе и до коригиране на някои от възприетите в досегашната научна и популярна книжнина датировки на разпитите на арестуваните комитетски дейци.

Четвърто. Водени от желанието да улесним ползването на включените в сборника исторически извори, се постаряхме да осъвременим и разширим с допълнителна информация научно-справочния апарат към отделните документи. Съзнателно запазихме като приложения и предговорите от първото издание на „Левски пред съда на Портата“ на проф. Дойно Дойнов, доц. Огняна Маждракова и проф. Крумка Шарова – не само като израз на признание за направеното от тях, но и като ярко свидетелство за техните научни приноси в проучванията за политическото ни Възраждане.

Искрено се надявам новото издание да послужи като полезно градиво за по-нататъшните изследвания, посветени на Васил Левски и на т.нар. „комитетско десетилетие“, защото ние – историците, сме длъжници пред нашите позабравени вече предци, които последваха Апостола и се включиха в борбата за отхвърляне на чуждото агарянско иго. Дължим го и на днешните, и на утрешните поколения българи, които все още нямат ясни и категорични отговори на многото нерешени и дискуссионни въпроси около преживения от революционната организация удар през есента на 1872 г.

водело до загуби за фиска. При управлението на Абдул Хамид (1774 – 1789) употребата на Руми календара в документацията на централната власт се разширява, а малко след възкачването на престола на Абдул Меджид (1839 – 1861) той става официален. Названията на 12-те месеца са заимствани от Юлианския календар, но началото на годината е 1 март. За улеснение на мюсюлманското население, с оглед на неговите религиозни потребности, държавните институции в Османската империя практикуват едновременно използване на „стария“ ислямски календар (Хиджра) и новия Руми календар.

⁷ За възможните грешки при уточняване на датировката на османотурските документи вж. **Събев**, Орлин. Портата по следите на Левски и БРЦК: откъде и какви са новите османски документи? – В: По следите на Левски и БРЦК ..., 44 – 46.

ОСМАНОТУРСКИТЕ ДОКУМЕНТИ ПО СЛЕДСТВИЕТО И ПРОЦЕСА СРЕЩУ ВАСИЛ ЛЕВСКИ

Д-р Милена Тодорова

Основният източник за проучване на събитията около следствието срещу Васил Левски и дейците на Вътрешната революционна организация от края на 1872 г. и началото на 1873 г. без съмнение е османотурската документация с официален характер. Това предопределя и изключително силния интерес още в първите години след Освобождението към нейното издирване. В резултат на десетилетни целенасочени усилия днес българската историческа наука разполага с една значима част от нея, представена в настоящия сборник.

По своя произход и съдържание познатите османотурски извори обособяват три основни групи. Първата включва изходящата телеграфическа кореспонденция на местната власт в София, свързана с предприетите действия по издирване на извършителите на обира на държавната хазна в Арабаконашкия проход и проведените от мютесарифа Мазхар паша предварителни следствия в Орхание, Тетевен и след това в София. Това са публикуваните тук телеграми от периода 22 септември – 2 декември 1872 г. Съхраняват се в Националната библиотека в София – институцията, която от създаването си се формира и като първия български исторически архив. В нея започват да се предават всички издирени по българските земи документи с историческо значение – домашни и османотурски. Във формираната ориенталска сбирка са прибрани и архивите на Видинския, Самоковския и Софийския санджак, постепенно се пристъпва и към тяхното систематизиране и описване. Именно сред тях доста по-късно – едва в началото на XX в. – завеждащият тогава Ориенталския отдел Диаманди Ихчиев¹ попада на тефтер № 192, съдържащ телеграмите на софийския мютесариф. Той разчита, превежда и предава, вероятно за публикуване, в Българската академия на науките (до 1911 г. – Българско книжовно дружество) тези, които се отнасят за следствието от края на 1872 г. Днес неговият ръкопис с преводи на 74 телеграми формира отделна архивна единица под № 1323, оп. 2 от фонд № 1К на Научния архив на БАН – общо 37 листа от „телеграфическата кореспонденция между софийските административни власти на някоирумелийски градове и паланки, свързани с обира при Арабаконашкия проход“.

При така силния интерес още в онези години към личността и делото на Апостола изглежда необяснимо защо тези материали не са станали веднага по-широко обществено и научно достояние. До извода, че документите вероятно са били известни на Д. Ихчиев, достига и Петър Миятев през 1937 г., който обръща внимание на негови ръкописни бележки върху самите оригинали. Но и той не намира логично обяснение защо Д. Ихчиев не е оповестил навремето резултатите от своята работа.² И с годините сякаш е забравено напълно за съществуването на тази кореспонденция, запиляна сред множеството материали в Ориенталския отдел на библиотеката. „Преоткрита“ е едва през 1931 г. от

¹ Д. Ихчиев (1854–1913) е завеждащ на сбирката в периода 1900–1908 г.

² П. Миятев. Истината по ползването от Турския отдел при Народната библиотека. – в. „Мир“, бр. 11045, 17 май 1937 г.

друг известен ориенталист – Васил Шанов. При свои проучвания за историята на Самоков той съвсем случайно попада на няколко листове от изходящия дневник на Софийското окръжно управление от 1872–1873 г., поставени в друг самоковски тефтер. С изненада установява, че това са около 30 телеграми по разследването на обира при Арабаконак. Информира за откритието си директора на библиотеката Велико Йорданов, превежда по-важните и ги публикува във в. „Заря“. След няколко години, през август 1936 г., е поканен да „вземе участие в превеждането на съдебните протоколи по съденето на Левски“. Тогава решава да проучи по-основно телеграмите, но П. Миятев, уредник на Ориенталския отдел през 1934–1942 г., първоначално категорично отрича да има такива документи – защото подобни важни за историческата наука материали по правило би трябвало да са му предадени от неговия предшественик Владимир Хиндалов и да се съхраняват на „специално място“.³ При направеното проучване обаче успява да ги открие заедно с нови 27 телеграми, за което съобщава в ежедневния печат и публикува преводите на някои от тях.⁴

Сред допълнително намерените телеграми В. Шанов е заинтригуван от един по-дълъг документ, написан „с турски шифър, примесен тук-таме с няколко явни турски думи“. Понеже тази телеграма е сред тези, „в които се говореше за обира на хазната и за залавянето на комитетските хора от Ловеч, Орхание и някои други села от същите околии – пише В. Шанов в писмо до председателя на БАН – предположих, че и тая телеграма ще се отнася пак до същия въпрос. А за да бъде шифрована, допусках, че нейното съдържание да бъде много важно и тайно, за да не се знае от другия канцеларски персонал на тогавашното Софийско окр. управление“.⁵ И той наистина успява да я дешифрира⁶ – оказва се телеграма под № 1117 на софийския окръжен управител Мазхар паша от 24 ноември 1872 г. до търновския каймакамин. „За голямо нещастие на нашия народ и частно за духовенството – продължава в писмото си Шанов – открих в тая официална телеграма отдавна търсения от нашите учени хора официален документ, в който се споменава за предателската рол на поп Кръстьо!“ Впоследствие той представя в Академията на науките резултатите от работата си с

³ В. Шанов. Нов важен документ около предаването на Васил Левски. – Известия на Историческото дружество в София, кн. XIV–XV. С., 1937, с. 216–229.

⁴ П. Миятев. Турски документи по разкриване революционните комитети през 1872 г. – по случай годишнината от обесването на Левски. – в. „Мир“, бр. 10982, 27 февруари 1937 г.; Разкриване на революционните комитети през 1872 година по турски документи. – В: Възпоменателна книга Васил Левски 1937 – 1873 – 1937. С., 1937, с. 84–91.

⁵ АБАН, ф. 1К, оп. 2, а.е. 627, л. 154–155; В. Шанов. Нов важен документ..., с. 216–221.

⁶ „С документа на ръце – разказва В. Шанов – явих се при тогавашния директор на библиотеката г. Р. Райчев и като му изложих причината, която ме кара да узная съдържанието на тая телеграма, помолих го да се отнесе до Министерството на външните работи, за да изпрати едно фотографирано копие от тая телеграма до нашия дипломатически представител в Турция, за да нареди, ако е възможно, да бъде дешифрирана тая телеграма от уважителните турски власти. Обаче след известно време било отговорено от Цариград, че не са могли да дешифрират телеграмата, понеже ключовете на старите турски шифри били унищожени“. – Ръкопис на В. Шанов „Кой предаде Левски. (Според шифрованата турска телеграма, намерена в Ориенталския отдел при Соф. нар. библиотека. 25.XII.1945 г. София)“, предаден от колекционера Румен Манов през февруари 2020 г. на кмета на Карлово.

молба да бъде направена експертна проверка от „вещи лица“ на дешифрирания текст и превода на български език. Историко-филологическият клон назначава комисия от специалисти (проф. Ст. Младенов, Д. Гаджанов и Г. Гълъбов), която преглежда ръкописа и изслушва подробния му доклад и устни обяснения. Заключението в протокола на академичната комисия от 17 февруари 1937 г. звучи твърде категорично – авторът се е отнесъл изключително добросъвестно към своята задача и дешифровката и преводът са точни.⁷ През същата година В. Шанов публикува телеграмата в списание „Известия на Българското историческо дружество“, XIV–XV, с. 216–228 под заглавие „Нов важен документ около предаването на Васил Левски“. Около превода и тълкуването на тази телеграма и до днес периодично възникват не само езикови, но и исторически спорове и дискусии относно ролята на поп Кръстьо в разигралите се трагични за Вътрешната революционна организация и за Васил Левски събития в края на 1872 и началото на 1873 г.

Няколко години по-късно туркологът Гълъб Гълъбов (лектор по турски език), един от членовете на комисията при БАН, включва тази телеграма в подготвяна публикация на цялостната кореспонденция на софийския мютесариф. Неговият ръкопис „Турски документи за дейността на революционните комитети в България и на Васил Левски“, датиран към „януари 1940 г.“, не е публикуван и днес е запазен в личния му архив в Централния държавен архив.⁸ Г. Гълъбов обаче подробно разказва и анализира цялата кореспонденция в сп. „Родина“ през юни 1940 г. в статията „Обирът на хазната в Арабаконашкия проход през 1872 година“.⁹ Представа частично и останалите османотурски извори по следствието и процеса, които към момента са „на лице“. От една страна, това са документите, произхождащи от централната турска власт – Великото везирство и канцеларията на султана, свързани с назначаването на Специалната правителствена комисия и утвърждаването на предложените от нея наказания. И от друга, част от следствените протоколи с разпитите на задържаните революционни дейци и заключителните протоколи на комисията или така наричаното „следствено и съдебно дело на Васил Левски“. Зад издирването на тези документи лежат десетилетни систематични усилия на държавни и научни институции и отделни учени да получат възможност за работа в цариградските архиви. Търсенията са периодично активизирани и са един от малкото примери за провеждане на целенасочена държавна политика в помощ на историческите изследвания и дори превръщането ѝ в национална кауза.

⁷ АБАН, ф. 1К, оп. 2, а.е. 627, л. 154–155; а.е. 641, л. 116–118, 120–130.

⁸ ЦДА, ф. 1549К, оп. 1, а.е. 67.

⁹ Родина, II, № 4, 1940, 123–138. В статията си относно характера на съхранената в Народната библиотека кореспонденция по разследването и процеса Г. Гълъбов пише следното: „... от Софийското мютесарифство (окръжно управление) е запазен един съвсем кратък откъс само с четиридесет страници от изходящия дневник от края на 1872 г. (18 септември до 2 декември с.г.), в който за наше щастие намираме в първообраз много от разпорежданията, които софийският мютесариф (окръжен управител), в качеството си на отговорен началник на тогавашния Софийски административен окръг, е дал до подведомствените си околийски управления, както и до други съседни и далечни административни места относно залавянето на дейците по обира на турската хазна... от него са изгубени листове с изх. № 1007 от 15 октомври 1872 г. до № 1029 от 23 октомври с.г. Липсват, значи, двадесет и три изходящи преписки за осем-девет дни (15–23.X).“.

Съвсем естествено и логично още в първите години след Освобождението очакванията са били основната документация за периода на Българското възрождане, респективно на материалите по следствието и процеса срещу Васил Левски и неговите сподвижници, да са запазени някъде из турските държавни архиви в Цариград. Още през 1888 г. министърът на народното просвещение Георги Живков (революционен и просветен деец от периода на Възраждането, участник във въстанието на Хаджи Ставри през 1862 г., в организирането на чети в края на 60-те години на XIX в., в Априлското въстание и Сръбско-турската война през 1876 г.) командирова в Цариград Йоаким Груев с цел „издиряне и прибиране от турските столични архиви и библиотеки материали и паметници за историята и културата на българските земи и народ“.¹⁰ Тримесечните усилия на Й. Груев не са много успешни, той е допуснат само в библиотеките и се завръща с някои извлечения от ръкописни и печатни турски и арабски издания. Минали са само десет години от Освобождението и при традиционната подозрителност на турските власти надали са били обосновани очакванията да бъде даден достъп на български изследователи до старата архивна документация. А и към онзи момент (и десетилетия след това) турските архиви са несистематизирани и необработени, което дори и при добро желание от страна на властите обективно прави практически невъзможно тяхното проучване не само от чуждите, но и от турските учени.

Следващите опити за достъп до цариградските архиви датират от края на първото десетилетие на XX в. Свързани са с друг познавач на османотурския език – Стоян Джансззов, който от 1887 г. е командирован към Народната библиотека, за да започне систематично да описва ръкописите и книгите в Ориенталската сбирка. Негови са и едни от първите публикации на османотурски документи в българската научна периодика. След 1908 г. той живее в Цариград и с подкрепата на Министерството на народното просвещение и Министерството на външните работи и на изповеданията упорито търси нови извори за българската история в достъпните му библиотеки, а понякога по неофициален път дори успява да се сдобие с преписи на отделни документи от все още закритите за използване турски архиви.

Благоприятни външнополитически условия се създават едва по време на Първата световна война, в която България и Турция се оказват съюзници. Отчитайки това, Българската академия на науките определя комисия (Д. Мишев, Ив. Шишманов и В. Златарски), която разработва цялостна и много добре обоснована програма за проучване на архивите в Цариград. На правителствено ниво са направени официални постъпки, получено е разрешение и съгласие от великия везир за приемане в края на 1917 и началото на 1918 г. на българска научна мисия. Малко преди отпътуването на определените учени и турколози за Цариград обаче през януари 1918 г. турското правителство изненадващо отказва да ги приеме под предлог, че архивите не са обработени и не биха могли

¹⁰ ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 84, л. 31; ф. 177К, оп. 2, а.е. 630, л. 46–47. По-подробно за проучванията на цариградските архиви вж. *М. Тодоракова*. Основни проблеми при издирването и публикуването на документални извори за българската история от Цариградските архиви 1878–1944 г. – ИДА, т. 68, 1994, с. 5–26; Издирване и публикуване на османотурските документи по следствието и процеса срещу Васил Левски. – В: *Националната революция, делото на Васил Левски и Освобождението на България*. С., 1998, с. 222–234.

да бъдат проучени. Така и този най-сериозно подготвен политически, дипломатически, програмно и организационно опит завършва с поредния неуспех.

Няколко години след края на войната, през 1924 г., Министерството на народното просвещение натоварва тогавашния завеждащ Ориенталския отдел при библиотеката Владимир Тодоров-Хиндалов със специална проучвателна мисия в Цариград – да намери начин да извлече „от тайната архива на Високата порта най-ценните документи и исторически паметници по нашето минало“¹¹. Заедно с него е командирован и Димитър Страшимиров, назначен от министерството при Народния комитет „Васил Левски“ със задача да напише пълна биография на Апостола.¹² Неговите издирвания имат съвсем конкретна насоченост – документите за дейността на Васил Левски, следствието и процеса срещу него. С посредничеството на Министерството на външните работи и на изповеданията той прави по официален път постъпки пред турското Външно министерство – изпратено е искане за справка в старата документация на Министерството на правосъдието за издирване на следственото дело. Отговорът е получен няколко месеца по-късно – на 28 октомври с.г. пълномощният министър в Цариград Симеон Радев уведомява министър-председателя и министър на външните работи и на изповеданията Александър Цанков, че турският държавен подсекретар на Външно министерство в лично писмо му е съобщил, че „такава справка е направена и не е могло да се намери въпросното дело“.¹³ Един явно в случая съвсем формален и неангажиращ отговор, доколкото по време на командировката Вл. Хиндалов, с неофициалното съдействие на преподавателя в Университета Ахмед Рефик, вече е успял да открие няколко документа по процеса в архива на Баба-али, където образували специално досие, и дори успява да направи преписи на „три-четири къса“.

При този пръв пробив, постигнат макар и по неофициален път, за достъп до архивите в Цариград, през септември 1925 г. Министерството на народното просвещение назначава поредната „специална комисия по проучване въпроса за извличане от тайната архива на бившата Висока порта документи, отнасящи се до нашето историческо минало“. В един от експертните си доклади до министерството членовете на тази комисия проф. В. Златарски и проф. Г. Кацаров посочват на първо място като основно направление на бъдещи проучвания „двестенната архива на правосъдието, гдето, според проучванията на г. Тодоров, ще да са и важните документи за Васил Левски и други“.¹⁴ Въпреки нееднократните си настоявания, Д. Т. Страшимиров дълго време не получава преводите на направените през 1924 г. от Хиндалов преписи на няколкото открити документа. Предвид напредване подготовката за издаване на документален сборник за Васил Левски с две поредни записки от 7 и 15 декември 1927 г. той е принуден

¹¹ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 475, л. 1–2.

¹² Вж. М. Тодоракова, К. Анчова. Народен комитет „Васил Левски“ (1923–1950). – Българско Възраждане. Идеи. Личности. Събития. Т. 3, с. 8–30; Към историята на Народния комитет „Васил Левски“. – ИДА, № 78, с. 93–187.

¹³ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 165, л. 28; ф. 177К, оп. 2, а.е. 630, л. 9.

¹⁴ ЦДА, ф. 176К, оп. 5, а.е. 475, л. 3–4; ф. 177К, оп. 5, а.е. 473, л. 3–4. На основата на експертните мнения на тази комисия през следващите години Министерството на народното просвещение осигурява на няколко пъти проучвателни командировки на Хиндалов, който прави множество преписи на архивни материали за българската история и публикува част от тях.

да потърси директно намесата на министъра на народното просвещение. В тях той обяснява създаването от Вл. Хиндалов спънки с желанието „да комплектува ония 3–4 къса и да излезе пак със сбирка от „новооткрити“ документи, сега вече за Левски. С една дума, той се вдъхновява от похвалната амбиция, като ги е открил и донесъл той, пак той да им бъде и първи издател“.¹⁵

Спорът приключва с резолюция на министъра на народното просвещение Николай Найденов – преводите да бъдат предоставени на Д. Т. Страшимиров, тъй като е назначен при Комитета „Васил Левски“ и натоварен да състави пълна биография на Апостола. Вл. Хиндалов е принуден на 19 декември 1927 г. да изпрати до министъра „в точен превод на български три документа, отнасящи се до делото на Димитър Общи, за да ги употребите, както Вие намерите за добре“. В съпроводителното писмо той подчертава не само тяхното значение като исторически извор, но и това, че насочват категорично къде трябва да се търси делото срещу Димитър Общи и Васил Левски – сред документацията на криминалното отделение на Министерството на правосъдието в Цариград.¹⁶ Предадените на Комитета „Васил Левски“, респективно на Д. Т. Страшимиров преводи са включени в издания през 1929 г. сборник „Васил Левски. Живот, дело, извори. Т. I. Извори“. Вероятно Вл. Хиндалов е успял да открие при последвалите командировки в Цариград нови материали, защото в сборника са публикувани общо пет документа (ЛСТС, № 480, 493, 494 495 и 496) с посочено местосъхранение на оригиналите в „Цариградските архиви“.

През 1928–1929 г. вътрешнополитическата обстановка в Турция и двустранните отношения се променят и улесняват още повече достъпа до архивите от султанския период. Този път със съдействието на Министерството на промишлеността, търговията и труда в Цариград е изпратен Панчо Дорев. Неговата задача е да издири материали за историята на търговията и за стопанското развитие на българските земи. Мисията му, за разлика от тази на Вл. Хиндалов, е съвсем официална – осигурен му е достъп за работа в архивите с разрешение, дадено лично от турския министър-председател Исмет Иньону. В резултат на няколко командировки през следващите години той донася преписи на повече от 1300 документа, издадени впоследствие в два обемиста тома от Българската академия на науките като част от поредицата „Документи за българската история“.¹⁷ Сред тях са и няколко нови „къса“, отново от преписката на Великото везирство, относно следствието в София и утвърждаването на присъдите на Васил Левски и други дейци на Вътрешната революционна организация, публикувани в том четвърти от поредицата (с. 20–22, 26–27). Доскоро разполагаме само с направените през 20-те години на XX в. от Вл. Хиндалов и П. Дорев преводи на тези документи от кореспонденцията на Великото везир-

¹⁵ ЦДА, ф. 177К, оп. 2, а.е. 630, л. 54, 59–60.

¹⁶ Пак там, л. 74.

¹⁷ Документи за българската история. Т. 3–4. Документи из турските държавни архиви (1564–1908). Ч. 1 (1564–1872). С., 1940; Ч. 2 (1863–1909). С., 1942. В бележка под линия е уточнено и за открит от П. Дорев един друг много интересен документ – телеграма до Дунавския вилает, в която се съобщава, че „се изпраща половината от превода на сбирката, съдържаща всички книжа, преписки, окръжни, разменени между белградския и българския комитет и обесения Васил Левски, която сбирка била изпратена за превод в управлението на Битолския вилает“.

ство, свързана с действията на централната турска власт по следствието.¹⁸

При оказаната от турската власт благосклонна подкрепа при проучвателната работа на Панчо Дорев, през 1930 г. министър-председателят Андрей Ляпчев нарежда Министерството на народното просвещение, съгласувано с академията и другите компетентни учреждения и институти, да пристъпи към разработване на цялостен „план за използване на турската държавна архива по въпроси, в които се засяга България“. Междувременно обаче по неочаквано стечение на обстоятелствата пред българската историческа наука се създават нови възможности. През 1931 г. по нареждане на турското правителство започва „прочистване“ на натрупалата се в учрежденията и архивите значителна по количество документация. Един стандартен архивен процес на експертиза, при който след преглеждане определените като „исторически ценни“ документи се заделят за постоянно запазване, а останалата част се унищожават. Неценните материали са продадени като вторични суровини на частни предприемачи, а една част са закупени от книжните фабрики в Костенец и Княжево и към България потеглят няколко вагона стари архивни документи. В същото време в турския печат се разгръща публичен дебат около извършеното явно твърде набързо и безотговорно прочистване, като някои видни историци изказват съмнение относно прецизността на подбора и допускат сред продадените материали да са попаднали и ценни документи. Тогавашният български пълномощен министър в Цариград Тодор Павлов, който е съдействал на българските предприемачи при реализиране на сделката с вторичните суровини, реагира моментално. На 22 май 1931 г. той докладва до Министерството на външните работи и на изповеданията за възможността сред закупените от фабриката в Княжево да има и такива, които представляват интерес за българската историография. Следва незабавно нареждане до директора на библиотеката Велико Йорданов да проучи случая и да вземе необходимите мерки. Временно е спряно унищожаването на архивите, но в Княжево вече са били смлени в машините пет тона от пратката. След първоначалната проверка и предвид огромното количество архивни книжа В. Йорданов предлага на правителството да се създаде комисия от добри познавачи на османотурския, която да ги прегледа и да излезе с компетентно становище по тяхната историческа значимост. В нея са привлечени библиотекарят в Ориенталския отдел Вл. Хиндалов, лекторът по турски език в Софийския университет Д. Гаджанов, началникът на телеграфната станция при Министерството на външните работи Трайко Попов, домакинът в Министерството на финансите В. Шанов и секретарят на Главното мюфтийство Ст.

¹⁸ В. Шанов публикува във в. „Зора“, бр. 5893, 9 февруари 1939 г. превод и факсимиле от преписа на тезкерето на великия везир от 21 януари 1873 г. с искане за издаване на ферман за потвърждаване смъртната присъда на Васил Левски. Авторът не посочва по какъв начин, къде и кой е открил оригинала и е направил този препис. Не дава повече подробности и в непубликувания си ръкопис от декември 1945 г., споменавайки само за „една друга щастлива случайност“. В него обаче разказва за процедурата, по която се е действало след приключване на следствието: „Комисията е съставила специален съдебен протокол (мазбата), с която се искало смъртно наказание за Левски. По силата на тогавашния турски наказателен закон за всяко смъртно наказание се искало издаването на султански ферман, за което са били изпращани преписките в Цариград и се е чакало издаването и получаването на фермана за изпълняване наказанието или неговото отменяване.“

Блажев. Становището на комисията е трябвало да бъде готово в рамките само на 3–4 дни, защото фабриката в Княжево не разполага с други суровини и ръководството ѝ заплашва да продължи смилането на архивите. Налага се вземането на спешни мерки и поради последвалия изненадващ натиск от страна на Турция – след раздухването на случая в печата от Цариград е телеграфирано до фабриката с искане за връщане на цялата пратка.

На 2 юни 1931 г. Александър Цанков като министър на просвещението внася доклад в Министерския съвет и предлага османотурските документи да бъдат откупени от държавата, за да могат да бъдат спасени и основно прегледани. Същият ден комисията приключва и първоначалния оглед в Княжево и констатира най-общо състоянието на архивните материали – в обем повече от 100 бали, изпокъсани, мръсни и изпоядени от молци. Дори повърхностният им оглед дава все пак достатъчно основания да се допусне, че може да има интересни документи за българската история. Комисията предлага на Министерството на просвещението, съгласно чл. 10 от Закона за старините, архивите да се запазят, да се наеме помещение, където да се пренесат и обстойно прегледат, а на фабриката да се осигури от страна на държавата бракувана канцеларска хартия в същия обем – предложения, приети със специално постановление на Министерския съвет.

Само няколко дни по-късно, на 5 юни 1931 г., от Свиленград пристига съобщение за преминаването през границата на още един вагон с турски архиви, предназначени този път за фабриката в Костенец, която е собственост на чужденци (белгийци). Впоследствие се оказва, че и там преди това са били докарани голямо количество документи – общо 46 бали (около 25 тона), също така изпокъсани и безразборно обвързани. Комисията към библиотеката веднага е командирована в Костенец, за да изझे и тези документи, ако се окажат ценни. На 22 юни 1931 г. Александър Цанков внася в Министерския съвет поредния доклад, в който обосновава необходимостта от спешна намеса на държавата за гарантиране запазването и проучването на документите със следните мотиви: „В близкото минало по искане на наши учени – историографи, бяха правени от страна на правителството по дипломатически път неведнъж настойчиви постъпки и опити – да се разреши на наши учени да получат достъп до турските архиви и да използват обилните историографски материали, пазени там. Тия домогвания обаче винаги биваха под разни предлози осуetyвани. Сега, когато същите тия архиви по една щастлива случайност са в ръцете ни, би било една голяма и неоправдана небрежност към историографията ни, ако не ги задържим от хвърляне в машините, ако не ги спасим и подредим като най-ценен извор за проучване от страна на нашите историци. Ценността на тия турски архиви, непристъпни поради особената психика на турската бюрокрация, бе не веднъж изтъквана от чужди и наши учени“.¹⁹

Така през 1931 г. българската държава се оказва законен собственик на значимо количество османотурски архиви. Поради последвалия силен политически и дипломатически натиск от страна на турското правителство в края на същата година малка част от тях (53 чувала) са върнати в Цариград.²⁰ Но и впо-

¹⁹ ЦДА, ф. 177К, оп. 2, а.е. 339, л. 55–56.

²⁰ Вж. Мустафа Кемал Ататюрк и турско-българските отношения в документи (1913–1938). С., 2002, с. 422–423 – решение на Министерския съвет на Република Турция от 15 ноември 1931 г., с което утвърждават направените разходи за транспортира-

следствие по външнополитически съображения, за да не се „дразнят турците“, наличието на така наричаните „нови турски архиви“ се пази в тайна, а достъпът до тях е ограничен. Комисията от турколози продължава работата си, като отделя ценните и ги предава в Ориенталския отдел на библиотеката. Именно при тази обработка през 1933 г. е открита една съществена част от следственото дело срещу Васил Левски и неговите сподвижници, което става публично достояние – „софийският митрополит съобщи от амвона за тая щастлива придобивка на историческата ни книжнина“.²¹ Шансът отново е на страната на Вл. Хиндалов, който е член, а по-късно и председател на комисията. Той попада на някои материали от следствието и процеса – това са служебно изготвени по нареждане на Али Саиб паша и официално заверени преписи на протоколи, изпратени на дунавския валия в Русе за сведение, но и с цел след това „да бъдат оставени на съхранение във Върховния областен съд“.²² Самите оригинали на „съставените от комисията следствени протоколи на задържаните в София лица“ са предоставени на Софийското управление (ЛСТС, док. № 72 – вж. тук раздел I, док. № 185). Според някои изследвания те „се пазели в архива на Софийския окръжен съд, който по време на Освободителната война е бил пренесен в Цариград и днес вероятно те се съхраняват в турския държавен архив „Хазиней еврак“.²³ В случая може би става дума за протоколите от съдебно-следствените разпити на задържаните революционни дейци и обирачи на пощата. Оригиналите на заключителните съдебни протоколи (мазбата) с предложените наказания на Специалната комисия са изпратени до великия везир в Цариград за потвърждаване на присъдите от централната власт. Самият председател на комисията Али Саиб паша в няколко известни телеграми до дунавския валия изрично уточнява, че протоколите с произнесените присъди са изпратени по пощата и „представени“ на великия везир (ЛСТС, док. № 74, 78, 81, 82 – вж. тук док. № 178, 184, 189, 190). Така по време на следствието и процеса, освен оригиналните следствени протоколи с разпитите, са изготвени и два комплекта служебни преписи (за дунавския валия и за великия везир) и поне един препис (за дунавския валия) на заключителните протоколи с присъдите. Всички те по различно време и по различни пътища още навремето би трябвало да са постъпили в Османския архив в Цариград.

Веднага след откриване на част от протоколите по следствието Вл. Хиндалов ги превежда и предлага на Народния комитет „Васил Левски“ за издаване по повод готвените чествания на 100-годишния юбилей на Апостола. В начало-

нето на „53-те чувала документи, които били продадени от Цариградското Дефтерхане и изпратени от предприемач в България, но по инициативата на посолството ни в София иззети обратно“.

²¹ ЦДА, ф. 177К, оп. 2, а.е. 697, л. 81.

²² По време на Руско-турската освободителна война вилаетският архив в Русе е пренесен в Цариград, откъдето именно след направеното „прочитване“ през 1931 г. е върнат в България като вторични суровини. Известните днес протоколи са именно тези преписи от архива на Вилаетския съд в Русе. Съществува възможност и има основание да се допусне, че оригиналите на протоколите с присъдите и преписите на протоколите с разпитите са запазени и днес в Османския архив в Цариград и особено неизвестните все още съдебни протоколи с присъдите (познати са ни тези под № 1, 2, 5, 6, 7, 15) на тетевенци, софиянци, ловчанци и др. осъдени дейци.

²³ Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд, с. XV.

то на 1935 г. излиза и първата му публикация в периодичния печат с превода на протокола на Специалната комисия с присъдата на Васил Левски – „Съдебното дело на Васил Левски според новооткрити официални документи“ (в. „Зора“, бр. 4673 от 27 януари 1935 г.). Статията обаче предизвиква незабавната недоброжелателна реакция на останалите османисти и поредица критични отзиви от В. Шанов, Г. Гълъбов и П. Миятев, както и от страна на Д. Т. Страшимиров.²⁴ Те остро критикуват точността на превода – посочват неправилно разчетени лични и географски имена, неточно предаване смисъла на някои термини и езикови конструкции. Въпреки основателността на редица бележки, в тази полемика ясно прозира и претенцията намерените документи „да не се монополизират от едно, а да бъдат предоставени и на другите турколози у нас“. След тези негативни отзиви в печата Народният комитет променя първоначалния си замисъл и решава, че не може да откупи и издаде предложения от Хиндалов ръкопис и да приеме един „такъв начин на процедиране с тия документи, които са национална придобивка... начин несъвместим с престижа, реда и интереса на държавата, още повече и защото не сме сигурни, че тия преводи изчерпват пълно и автентично всички налични документи“. Комитетът настоява документите да се опишат и инвентират в Ориенталския отдел на библиотеката и да „бъдат най-сигурно запазени за историята и потомството“, като успоредно с това се назначи комисия от „вещи лица“ (турколози и библиотекар), която да установи точния им брой, да провери и свери с оригинала превода на Вл. Хиндалов. Зачитайки мнението на комитета, министърът на народното просвещение определя комисия в състав П. Миятев, К. Мутафов и Николай граф Игнатиев със задача да прегледа, провери и подготви документите във вид удобен за използване от Народния комитет „Васил Левски“, т.е. за публикуване.²⁵

Конфликтът се разгаря и на междуинституционално ниво. Най-рязко реагира на публикацията на Вл. Хиндалов административното ръководство на Народната библиотека в лицето на нейния тогавашен директор Р. Райчев. С поверителен рапорт от 2 февруари 1935 г. той сезира Министерството на народното просвещение, че в случая става въпрос за документ от придобитите от книжните фабрики турски архиви, а според всички закони и вътрешни нормативи те могат да се отпечатват само с разрешение на библиотеката.²⁶ Нейното ръководство изявява институционални претенции да бъде пръв издател на делото и дори пристъпва към подготовката на служебен превод. За целта през август 1936 г. в помощ на завеждащия Ориенталския отдел П. Миятев е при-

²⁴ В. Шанов. Съдебното дело на Васил Левски. – в. „Нови дни“, № 137, 6 февруари 1935 г.; Д. Т. Страшимиров. Съдебното дело на Васил Левски. Писмо до редакцията. – в. „Нови дни“, № 140, 9 февруари 1935 г.; Г. Гълъбов. За „Съдебното дело на Васил Левски“, за старите турски документи и за историческата истина. – в. „Нови дни“, № 144, 14 февруари 1935 г.; П. Миятев. Още за „Съдебното дело на В. Левски“. – в. „Нови дни“, № 148, 19 февруари 1935 г. и др.

²⁵ ЦДА, 177К, оп. 2, а.е. 697, л. 79, 81.

²⁶ Пак там. През следващите години Вл. Хиндалов публикува още няколко откъса от следственото дело: Васил Левски пред Саиб паша (Из архивите на Хазинеи еврак – Цариград). – в. „Зора“, бр. 5086 от 14 юни 1936 г.; Васил Левски и Димитър Общи на очна ставка, из турските протоколи на IV съдебно заседание от 7 януари 1873 година. – в. „Зора“, бр. 11124, 24 август 1937 г.; Съдебното дело на Васил Левски. (Из турските държавни архиви „Хазинеи еврак“, съхранявани в Цариград.) – В: Васил Левски, възпоменателен брой, издаден през 1940 г. от Българското историческо дружество.

влечен и В. Шанов. Това изостря допълнително противоречията около правото за използване и публикуване на следственото дело.

През 1935 г. Вл. Хиндалов вече е напуснал библиотеката и иска да прегледа отново материалите, да ги свери и оформи в окончателен вид ръкописа (в обем около 250 страници), но му е отказан достъп. Безсилен да преодолее претенциите и на османисти, и на самата библиотека, той се обръща на 16 ноември с.г. с оплакване към тогавашния министър на народното просвещение Николай Николаев. Настоява за провеждане на разследване по случая и да се спре готвеното издание от библиотеката, доколкото той като откривател би трябвало да има приоритет. Предлага да му бъде дадена възможност да работи с оригиналите в едномесечен срок, за да оформи окончателно своя труд, след което двата превода (неговият и този на библиотеката, респективно П. Миятев и В. Шанов) да се предадат на министерството за „надлежна критика и разпореждане“. На същата дата от своя страна директорът на библиотеката също изпраща поверителен доклад до министъра с възражение и поредно оплакване за направени от Хиндалов без разрешение нови публикации в печата. Той се основава на взети решения от Библиотечния комитет да не бъдат допускани до тези документи външни лица и „само Народната библиотека ще може по решение на Библиотечния комитет да напечати служебно извършения превод на „Делото по обесването на Васил Левски“ и то когато настъпи благоприятен за това момент“.²⁷ Министерството на просвещението извършва щателна проверка и разследване на обстоятелствата. Окончателното нареждане на министъра е да се вземат мерки и още известен период от време архивите да се пазят в тайна и да не се допускат никакви външни лица. Единствено П. Миятев като завеждащ Ориенталския отдел може да продължи работата по тяхното подреждане и описване. Забранено е „засага публикуването под каквато и да било форма документи от турския архив“, като външните преводачи (визира се В. Шанов) трябва да прекратят временно работата си.

Във връзка с организираните през тези години чествания на Апостола за достъп до документите настоява и Гълъб Гълъбов. Едва през 1942 г. той получава официално разрешение да работи с тях, но с редица условия – да бъде запазена поверителността им, като „тяхното преписване и издаване цялостно или отчасти е безусловно забранено“. Така, въпреки че откриването на следственото дело вече близо десет години е публична тайна, над неговото използване и публикуване продължава да тегне държавна забрана по външнополитически причини, комплицирана от преплитането на ведомствени и личностни амбиции. Сравнително неголемият кръг български османисти е обхванат от противопоставяне и интриги, като всеки се домогва до честта и признанието да стане пръв публикатор на следственото дело на Васил Левски. То е обнародвано едва след Втората световна война, през 1946 г., в сборника „Следственото дело на Васил Левски и неговите сподвижници“ (С., 119 с.) – издание на Народното военно училище „Васил Левски“ под редакцията на езиковед Стефан Илчев. В основата на това първо издание е преводът на вече починалия Владимир Тодоров-Хиндалов, на когото приживе така и не е дадена възможността да провери и направи корекции на подготвения ръкопис. Основавайки се на констатираните съществени недостатъци и грешки при разчитането на

²⁷ ЦДА, ф. 177К, оп. 2, а.е. 946, л. 6–9.

османотурския текст, превода и коментара, няколко години по-късно Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (тогава Държавна библиотека „Васил Коларов“) решава да подготви „ново и пълно издание“ на автентичните турски документи от процеса. В резултат през 1952 г., по повод 80-годишнината от смъртта на Васил Левски и 75-годишнината от Освобождението на България, излиза от печат сборникът „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“ (С., 464 с.) под редакцията на Александър Бурмов.²⁸ В него са публикувани всички известни към този момент материали, съхранявани в библиотеката или открити в цариградските архиви от Вл. Хиндалов и П. Дорев – 60 телеграми на софийския мютесариф по издирване на нападателите на хазната в Арабаконак, протоколи с разпити на следствените комисии в Орхание и Тетевен и на съдебно-следствената комисия в София (съставена от членове на Софийския окръжен съвет и на Софийския окръжен съд), както и на изпратената от правителството Специална комисия с разпитите и издадените присъди. В съпоставка с предишния сборник допълнително са включени 4 новооткрити в Ориенталския отдел заключителни протокола – тези с присъдите на Димитър Общи (протокол № 1), на дейци от Орхание (№ 5), Видраре (№ 7) и Голям извор (№ 7), както и две тетрадки с протоколи от разпитите при първоначалните следствия в Орхание и Тетевен.

Преводът на документите е извършен със „строгото придържане към турския текст“ от П. Миятев, В. Шанов, П. Дорев, Н. Попов, Г. Ингилизов и Б. Недков и е проверен и прецизиран от комисия в състав: В. Шанов, П. Миятев, Б. Недков. Протоколите са възпроизведени и факсимилно. Датировката е дадена по християнското летоброене, стар стил, като съставителите изрично се презастраховат, че е много допустимо при това превръщане на датите от ислямския календар „да са направени някои грешки, заради това са дадени и мохамеданските дати“. Въпреки допуснатите и тук отделни неточности, през 1972 и 1987 г. сборникът е преиздаден фототипно, а и до днес не разполагаме с нов, по-актуален превод. През следващите десетилетия е открит само един нов документ от процеса – протокол № 2 с присъдата на Анастас поп Хинов, публикуван от Кр. Хаджиолова през 1965 г.²⁹

При подготовката на първото издание³⁰ на настоящия сборник по инициатива на председателя на Общобългарския комитет „Васил Левски“ проф. Дойно Дойнов и съдействието на Държава агенция „Архиви“ на два пъти през 2005 и през 2006 г. беше отправено искане до Генералната дирекция на държавните

²⁸ С писмо № 1930 от 13 юли 1948 г. директорът на Народната библиотека мотивира пред председателя на КНИК необходимостта да бъде отново издадено (в оригинал, превод и съответен коментар) „час по-скоро“ съдебното дело на Васил Левски, преведено преди няколко години от П. Миятев и В. Шанов. Директорът предлага за целта да се състави комисия в състав проф. Александър Бурмов, д-р Борис Недков – уредник на Ориенталския отдел и Георги Ингилизов – адвокат, „добър познавач на турски език“. А. Бурмов е назначен за председател на редакционната комисия със заповед № 91 от 11 ноември 1948 г. – ЦДА, ф. 1137, оп. 1, а.е. 4216, л. 15, 51.

²⁹ К. Хаджиолова. Присъда на турския съд срещу един от сподвижниците на Васил Левски. – ИП, 1965, № 4, с. 92–94.

³⁰ Левски пред съда на Портата. Процесът в София 1872–1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори. С., 2007, 519 с.; 2 изд. 2010. Съст. и ред. проф. д.и.н. Дойно Дойнов, ст.н.с. д-р Огняна Маждракова-Чавдарова.

архиви при Министър-председателството на Република Турция за издирване и на останалите – липсващи протоколи. Официалният отговор е получен на 26 април 2006 г.: „В резултат на проведеното проучване по обработените фондове в Дирекция „Османски архив“ към Главната дирекция на Държавните архиви не бяха открити никакви документи, отнасящи се за Васил Левски“.

Проучването на историята на османотурската документация по следствието и процеса срещу Вътрешната революционна организация и Васил Левски от края на 1872 и началото на 1873 г. прави напълно обосновано очакването в Османския архив да има и други ценни материали. И тези надежди се оказаха напълно оправдани – през октомври 2018 г. (90 години след последните открития на П. Дорев в този архив) уредникът в Националния музей „Васил Левски“ в Карлово Виктор Комбов попадна на неизвестна досега преписка на Великото везирство, включваща и снимката на В. Левски, по която турската власт го издирва. Част от тях са публикувани през 2020 г. в превод и факсимилно в сп. „Известия на държавните архиви“ и в отделна брошура.³¹ Другата част, заедно с документи, получени със съдействието на турския историк Ашкън Коюнджу, бяха преведени и отпечатани също през 2020 г. в отделен сборник.³²

В новооткритата преписка в Османския архив има и някои документи от български произход – екземпляри от изетите при следствието на 26 и 28 октомври 1872 г. „зловредни книжа“ от архивите на Тетевенския и Орханийския комитет – Устав на БРЦК (т.нар. „червени книги“), печатно окръжно от 14 юни 1872 г. (със съпровождащ превод на турски език), квитанции за събрани от Частния революционен комитет в Тетевен суми. Изпратени са навремето от софийския мютесариф до великия везир, за което съобщава Мазхар паша в доклад от 1 ноември 1872 г. – „от намерените както у самите тях, така и заровени под земята вредни книжа, като задържим потребните за следствието писма и други, по един брой от отпечатаното възвание и от квитанциите им, издавани на членовете, ще се изпратят веднага в областта, за да бъдат представени на Ваше превъзходителство“. Останалите комитетски документи са оставени в София, „разпределени в три категории и трябва да стоят запечатани до пристигането на комисарите“, т.е. на Специалната комисия от Цариград.³³ Сред тях е твърде възможно да са се намирали документите и от онази преписка на „доносчика“ от Ловеч, която Мазхар паша изисква на 24 ноември 1872 г. от окръжния управител в Търново да бъде изпратена в София – „за да ги представим на почтените длъжностни лица, назначени със султанско ираде, по решение на Министерския съвет, да вземат участие в тукашната специална комисия“ (раз-

³¹ Чаушева, Д., В. Комбов. Нови документи за следствието срещу участниците в Арабаконашкия обир и издирването на Васил Левски. – ИДА, кн. 115–116, 2018, с. 146–187; Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир. С., 2020 (Издание на Национален музей „Васил Левски“). Документите са разчетени от доц. Стефан Андреев и преведени от проф. Иван Добрев, а текстът на гърба на снимката – от проф. Орлин Събев.

³² Вж. По следите на Левски и БРЦК. Нови османски документи. С., АИ „За буквите – О писменехъ“, 2020, 227 с.

³³ По сведения на Мазхар паша пред австро-унгарския вицеконсул в София Лутероти – вж. тук раздел II, док. № 11 – доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена от 2/14 декември 1872 г.

дел I, док. № 110). Откритата при следствието комитетска документация, както и намерените по-късно при залавянето на Левски писма са използвани като основни доказателства по време на процеса. Специалната комисия не успява да ги преведе и проучи изцяло и затова ги взема със себе при завръщането си в столицата на империята и техните следи също водят към Османския архив в Цариград.³⁴ Освен известната част от документацията на Великото везирство и изходящата (но не и входяща) телеграфическа кореспонденция на софийския мютесариф, почти нищо не знаем все още за онази усилена размяна на телеграми и писма по време на следствието и процеса между централната и местната власт в Русе, Търново, Ловеч, Пловдив, Адрианопол, Шумен и др., както и за външнополитическата кореспонденция с Белград и Букурещ.

³⁴ Австро-унгарският генерален консул в Русе О. Монтлонг има възможност лично да разговаря за проведеното в София следствие с членовете на комисията, която при завръщането си преминава през вилаетския център. В един от тези разговори Шакир бей го уведомява, „че комисията, тъй като не е имала време в София за превод на всички конфискувани книжа, е взела със себе си целия пакет (раздел II, док. № 32, доклад до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена от 29 януари/10 февруари 1873 г.). Подобни сведения дава Шакир бей и на английския консул Р. Далиел в Русе (доклад от 26 януари/7 февруари 1873 г. до посланика в Цариград Х. Елиът, вж. раздел II, док. № 31) – колкото и на консула да се е струвало невероятно, но наистина се оказало, че членовете на комисията не са започнали основно проучване на намерените документи и „комисията все още ги превежда“. На 5/17 февруари 1873 г. той докладва по повод комитетските архиви и до министъра на външните работи лорд Гренвил в Лондон (раздел II, док. № 36): „От комисарите научих, че намерените документи се състоят главно от кореспонденция между българи в Одеса, някои от които водачи от 1867–1868 г., и българи в Букурещ и в страната, някои устава и правилници за организацията и работата на комитетите. Добавиха, че тези документи засега са преведени само отчасти“. Вж. тук и бел. № 17.

Нови османотурски документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир, открити през 2018–2020 г.

Дора Чаушева

През октомври 2018 г. и в началото на 2020 г. в Османския архив в Истанбул бяха открити нови, неизвестни досега архивни материали, свързани с действията на Високата порта по разкриване на комитетската мрежа в българските земи през лятото и есента 1872 г., със залавянето и осъждането на участниците в Арабаконашкия обир, организиран от Димитър Общи през септември 1872 г., а след това и на самия Васил Левски.

Документите открива, може би символично, специалист от музея на Апостола в Карлово. На 9 октомври 2018 г., почти 70 години след излизането на изданието от 1952 г. на сборника „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“¹, в Османския архив към Дирекция на държавните архиви при Президентството на Република Турция (Истанбул) Виктор Комбов – уредник в Национален музей „Васил Левски“, намира неизвестни досега за българската историческа наука документални свидетелства, включително и снимка на Васил Левски. Откритите материали са от две колекции на фонд „Велико везирство“ – „Канцелария за общи вилаетски дела“² и „Канцелария за важни дела“³. Този факт потвърждава увереността ни, че все пак в турските архиви има все още неизвестни материали, свързани със залавянето и съдебния процес срещу Васил Левски и напълно реална е възможността да се откриват нови документални извори, за да се допълва недостатъчната информация за тези събития, които винаги са интересували и вълнували българското общество.

Всички документи от колекцията „Канцелария за общи вилаетски дела“, разчетени и преведени от доц. Стефан Андреев, проф. Иван Добрев и проф. Орлин Събев, са публикувани в началото на 2020 г. в поредицата на Държавна агенция „Архиви“ – „Известия на държавните архиви“ и в самостоятелно издание на Национален музей „Васил Левски“⁴.

Откритите архивни материали от колекция „Канцелария за важни дела“, преведени по-късно от проф. Орлин Събев, са включени във второ допълнено и преработено издание на музея, осъществено през юли същата година, което представя на читателската публика всички документи, издирени от Виктор Комбов в архива в Истанбул през 2018 г.⁵.

¹ Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документи из турските архиви. Под ред. на Александър Бурмов. С., 1952, 1987.

² Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet – A.MKT.UM.

³ Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi – A.MKT.MHM.

⁴ Чаушева, Д., В. Комбов, Нови документи за следствието срещу участниците в Арабаконашкия обир и издирването на Васил Левски. – Известия на държавните архиви, кн. 115–116, 2018, 146–187; Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир. Съст. Дора Чаушева и Виктор Комбов. София, Златен змей, 2020.

⁵ Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир. Второ допълнено и преработено издание. Съст. Дора Чаушева и Виктор Комбов. София, Златен змей, 2020.

По време на работата ни над този втори сборник на музея проф. Орлин Събев получи дигитални копия на близо 30 други документи от Истанбулския архив, издирени и предоставени от доц. Ашкѐн Коюнѐджу от Университет „18 март“ в Чанаккале – Република Турция. Освен от колекцията „Канцелария за важни дела“ на фонд „Велико везирство“ сред тях има материали и от колекциите „Султански укази – Министерски съвет“⁶, „Султански укази – Вътрешни дела“⁷ и „Султански укази – България“⁸, като последната е достъпна за изследователите отскоро. Всички те, преведени от проф. Събев, са публикувани в сборник, издаден от УНИБИТ, включващ освен преводите, също и факсимилета на документите и транслитерация на текста им на съвременен турски език⁹. В подготовката на това издание се включва и гл. ас. Дженгиз Йолѐджу от Университет „29 май“ в Истанбул, който също издирва през 2015 г. документи в Османския архив за Васил Левски и съдебния процес срещу него и подготвя своя публикация за турско научно списание¹⁰.

Откритите през 2018 г. и 2020 г. архивни материали са от изключително важно значение. В настоящия сборник са включени 33 от тях, пряко свързани с темата на изданието. Те произхождат от различни нива в йерархията на османската провинциална и централна администрация през периода от 16/28 септември 1872 г. до 17 февруари/1 март 1873 г., както и от създадената от Мазхар паша следствена комисия в София, която от 31 октомври/12 ноември 1872 г. започва да разпитва докараните от Орхание и Тетевен заловени дейци.

Документите от колекция „Канцелария за общи вилаетски дела“ представляват част от преписка, която се води по време на разследването в периода от 1/13 ноември 1872 г. до 2/14 декември 1872 г. между софийския окръжен управител (мютесариф на Софийския санджак), областния управител в Русе (валия на Дунавския вилает) и Великото везирство – док. № 77, 79, 80, 87, 113, 114, 115, 124 и 128. Отнасят се за следствените действия срещу задържаните до края на октомври 1872 г. участници в обира на турската поща, включително и Димитър Общи, а също и срещу арестуваните впоследствие дейци от революционните комитети в Орхание, Тетевен, Голям извор и Видраре. Сред тях е и протокол от 1/13 ноември 1872 г. на създадената в края на октомври 1872 г. от Мазхар паша в София смесена комисия, която разпитва всички задържани дотогава – док. № 77. Материалите съдържат информация за състава, работата на комисията и предприетите действия за залавянето на други българи, свързани с комитетската мрежа, както и

⁶ İrade Meclisi Mahsus – İ.MMS.

⁷ İrade Dahiliye – İ.DH.

⁸ İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan – İ.MTZ.(04).

⁹ По следите на Левски и БРЦК. Нови османски документи. Съст. Орлин Събев, Дора Чаушева, Виктор Комбов, Ашкѐн Коюнѐджу. София, Академично издателство „За буквите – О писменах“, 2020.

¹⁰ Cengiz Yolcu, “Bulgar Fesad Komitesi Reisi”. Vasil Levski’nin Eylemleri ve Mahkeme Verdiği İfade Üzerine Bir Değerlendirme. – Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 27, 2015, 15–63. Поради забавяне на изданието публикацията излиза реално в началото на 2019 г. Включва протоколите от разпитите на Левски пред специалната комисия в София, съхранявани в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София, открита снимка на Васил Левски и заключителните документи от съдебния процес срещу Левски – телеграма от председателя на специалната съдебно-следствена комисия в София Али Саиб паша, изложение от великия везир и ираде за смъртната присъда на Левски, съхранявани в Османския архив в Истанбул, в транслитериран вариант на съвременен турски език.

за издирването на самия Васил Левски. Има данни за отнетите вещи и оръжия на заловените, за съдържанието на откритите комитетски архиви, за удостоверяването с ордени и звания на най-активните османски служебни лица в хода на разследването. От доклад на Дунавския валия от 25 ноември/7 декември 1872 г. до Великото везирство става ясно, че по това време властите вече разполагат и с писмата на Любен Каравелов до Левски от 30 октомври и 1–2 ноември 1872 г., със снимка на Апостола, която е изпратена до граничните пунктове на север към Влашко и на юг – до областния управител в Одрин за неговото издирване и залавяне.

Намиращата се сред тези документи фотография на Апостола с текст на гърба на османотурски – док. № 105, е много важна, защото доказва по коя точно снимка е издирван Левски.¹¹ Вероятно е направена през периода май – юни 1872 г. в Букурещ, когато Апостола пребивава там във връзка с Общото събрание на Българския революционен централен комитет (БРЦК). Фотографското ателие не може да се установи. Наличието именно на тази снимка заедно с другите документи, свързани с разследването след Арабаконашкия обир, с изписан на гърба ѝ текст – описание на Васил Левски, много сходно с това, което Иван Фурнаджиев от Тетевенския комитет дава пред следствената комисия по време на разпит, доказва, че това е снимката, с която разполагат османските власти по време на разследването. Остават обаче въпросите кога, къде и как тази негова фотография попада в техни ръце. Дали полицейските служби и тайни агенти сами са успели да открият този портрет на Васил Левски, в Букурещ ли е открит или на друго място, кога и как, има ли съучастие на българи или румънци? Не е известно и къде и кога е написан текстът върху гърба на снимката, като се има предвид, че разследващите разполагат с описанието на Иван Фурнаджиев още преди залавянето на фотографския портрет. Разпитът е на 26 октомври 1872 г., а първото споменаване на факта, че е заловена снимка на Васил Левски, е в шифрована телеграма на областния управител в Русе Ахмед Хамди паша до Великото везирство от 22 ноември/4 декември 1872 г. – док. № 104.

Ако за фотографския образ отдавна разполагаме с исторически документи, но се предполагаше, че това е снимката от 1872 г. в елипса, а сега се открива самата фотография, която не познаваме в този вид – Левски до пояс, с данни за него и описание на физическия му образ на гърба на снимката, то за залавянето на двете писма от Букурещ от страна на османските власти информацията се среща за първи път.

Действията на властите в Дунавския вилает и резултатите от тях и указанията от Цариград – вж. док. № 87, 113, 115 и 128, показват, че през ноември 1872 г. се работи чрез всички служби и средства за издирване на водача на комитетската организация Васил Левски и се постигат резултати, което е и основание дунавският валия да постави въпроса за необходимостта от увеличаване на броя на агентите, както и заплащането им под наименованието „здравни разходи“. Отговорът от Великото везирство от 2/14 декември 1872 г. – док. № 128, включва указания да се разпитат заловените вече повече от 50 души, без да се вдига много шум, оценява се значението на шпионско-следователската работа и се одобряват специални и допълнителни средства за тайните агенти. Отбелязва се, че много се държи на залавянето на издирвания Васил Левски и се нарежда да се положат усилия той да бъде заловен преди да избяга зад граница.

Документите от колекция „Канцелария за важни дела“ на фонд „Велико везирство“ съдържат информация в три основни аспекта:

¹¹ По-подробно вж.: Чаушева, Д., В. Комбов. Неизвестен досега портрет на Апостола в Османския архив в Истанбул. – История, 2019, 1, 8–13.

- данни за дейността на революционната организация, включително и за Васил Левски, с които Портата разполага още преди Арабаконашкият обир;
- създаване, финансово обезпечаване и указания за работата на специалната комисия, която се изпраща от столицата Истанбул за София;

- награждаване и повишение на служебни лица за работата им по залавянето на Васил Левски и другите комитетски дейци и в съдебния процес срещу тях.

Особен интерес заслужава докладът на валията в Русе Ахмед Хамди паша от 16/28 септември 1872 г. до великия везир Мидхат паша – док. № 1, който по категоричен начин доказва, че благодарение на разузнавателна и агентурна информация към този момент османските власти вече са имали много подробни сведения за дейността на революционната организация отсам Дунав – за изпращането на Апостола от БРЦК след Общото събрание в Букурещ и преминаването му от Влашко през лятото на 1872 г.; за определянето на Ловеч за център и съставянето на комитет там от Левски с посочени имената на комитетските членове; за комитети в Севлиево, Плевен, Търново, Габрово, Орхание (дн. Ботевград), Троян, Тетевен, Гложене, Етрополе и Видраре, като са посочени и имената на техните „главатари“; за убийства, предприети от комитетски дейци през лятото на 1872 г. с цел събиране на парични средства за закупуване на оръжие или смъртно наказание за предателство. Извършителите на тези престъпления не са разкрити и обезпокоен от по-нататъшно разширяване на революционната организация и нейната дейност, Хамди паша предлага конкретни мерки. От текста става ясно още, че властта в Русе разполага и с оригинални документи на революционната организация, а преписи на преводите им на османотурски се изпращат до великия везир – Програмата и Устава на БРЦК и две окръжни комитетски писма, с които са набирани средства за организацията – от 10 март 1871 г. и 14 юни 1872 г.¹²

Това е най-ранният исторически документ, произхождащ от официалната османска власт, в който се посочва името на Васил Левски и то като водеща фигура в изграждането на революционна организация отсам Дунав. Докладът е свидетелство за ефективната работа на османското разузнаване през лятото на 1872 г. и показва, че в средата на септември вилаетското управление в Русе разполага вече с подробна информация за структурата, ръководните дейци и работата на комитетската мрежа – Вътрешната революционна организация (ВРО).

Сериозността на ситуацията се потвърждава и от последвалата заповед на великия везир до управителя на Дунавския вилает от 25 септември/7 октомври 1872 г. – док. № 8, а също и от изложението му до Данъчното ведомство и до главнокомандващия на армията от 28 септември/10 октомври 1872 г. – док. № 10, в които се подчертава, че е необходимо разкриването на извършителите на споменатите убийства дори и те да не са свързани с революционната дейност и да бъде повишена бдителността по граничните пунктове.

Три документа от 26 ноември/8 декември 1872 г. – док. № 117, 118 и 119, са свързани с изпращането от Цариград в София на Специалната комисия, която трябва да проведе съдебния процес срещу заловените извършители на обира и разкритите комитетски дейци – с утвърждаването на състава, разходите за заплати и пътни на членовете и задачите на комисията, указания да бъдат включени в нейния състав и по-изявени местни граждани – мюсюлмани и немюсюл-

¹² Факсимилета на всички тези документи са публикувани в: Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкият обир. Второ допълнено..., 2020, 81–93.

мани, извършителите на престъпления и подстрекателите на народа да бъдат разпитани и да получат подходящи присъди, които да бъдат изпълнени според специално упомената инструкция, дадена на комисията.

Най-късният документ от тази колекция е от 17 февруари/1 март 1873 г. – док. № 195 – от Великото везирство до Главното мюфтийство, Министерство-то на финансите, Дирекцията на полицията и Дунавския вилает. Отнася се за награждаване и повишение на лицата, изявили се в залавянето на участниците в Арабаконашкия обир, на Васил Левски и другите комитетски дейци и в съдебния процес срещу тях.

Включените в настоящия сборник документи от трите колекции на фонд „Султански укази“, открити през 2020 г., могат да се класифицират според съдържанието им в четири групи:

- за проведеното следствие и разкриването на комитетите в Орхание, Тетевен и с. Голям извор под ръководството на Мазхар паша – док. № 78 и 86;
- за Специалната комисия, изпратена от Цариград в София – док. № 99, 121, 122;
- за одобряване на присъдите на Димитър Общи и Васил Левски – док. № 137, 148, 189 и 190;
- за награждаване и повишение на османски служители за техните заслуги в издирването и залавянето на комитетски дейци и съдебния процес срещу тях, включително и на Мазхар паша – док. № 73, 78, 96, 191, 192, 193 и 194.

Посочените два документа в първата група – доклади на управителя на Дунавския вилает до великия везир от 1/13 и 7/19 ноември 1872 г., съдържат информация от Мазхар паша за издирването и арестуването на комитетски дейци до момента, включително за още голям брой заподозрени. Виждането на разследващите, а това явно е позиция и на валията в Русе Ахмед Хамди паша, е да се ограничат по-нататъшни арести и да се накажат най-строго, включително и смъртни наказания да се предвидят за тези, чиито престъпления са най-тежки, като за това се искат и по-нататъшни указания от централната власт. Тези доклади предхождат открития през 2018 г. по-подробен такъв от 8/20 ноември 1872 г. – док. № 87, който включва вече и поименно посочване на арестуваните и техните деяния, а също и получените указания – док. № 119.

С три нови архивни материала от колекцията „Султански укази – България“ се обогатява документалната информация за Специалната комисия, изпратена да проведе съдебния процес в София, посочени във втората група документи. Най-ранният – док. № 99, доклад от великия везир до султана от 18/30 ноември 1872 г., обосновава мотивите за създаването на такава специална комисия. Другите два документа представляват чернова на инструкция, определяща функциите и правомощията на комисията и изложение от великия везир до султана относно задачите на Специалната комисия, ръководена от Али Саиб паша, и ираде за утвърждаването на инструкцията.

Документите от третата група за потвърждаване на смъртните присъди на Димитър Общи и Васил Левски от султана са известни отдавна, но само по преведените и публикувани текстове на Владимир Хиндалов, Панчо Дорев и Васил Шанов, без да разполагаме с оригиналните архивни материали. Сега се откриват именно тези укази с идентифицирани сигнатури в колекцията „Султански укази – България“. Разполагайки вече с дигитални копия на оригиналните документи, на базата и на тяхното оформление, проф. Орлин Събев предлага превод, който коригира известни неточности в предишните им преводи и дава представа за тях

като елементи на една административна процедура по издаване на султански указ.

Последната група документи обогатява частично известната вече преписка между институциите в София, Русе и Цариград за резултатите от разследването, за заслугите на софийския окръжен управител Мазхар паша, отбелязани изрично. Те са основание да бъде предложен той за повишение и награждаване, както и немалко служители, проявили се в разкриването на комитетската конспиративна мрежа, включително и издирването и залавянето на Васил Левски. Сред предложените са и лица от съставите на създадената в София комисия, начело с Мазхар паша, и Специалната комисия, изпратена от Цариград и допълнена с представители мюсюлмани и християни от София.

Въпреки че повечето новоткрити документи в Османския архив в Истанбул се отнасят до времето, когато Васил Левски все още не е заловен, те са много важни и с новата информация, която съдържат, и с тази, която допълва и обогатява известното и доказаното досега в изследванията за работата на османската власт и конкретно полицията и агентурния апарат през лятото и есента на 1872 г. за разкриване на дейността на БРЦК и изградената комитетска мрежа под ръководството на Васил Левски, на участниците в Арабаконашкия обир и съдебния процес срещу заловените.

Същевременно те поставят и немалко въпроси пред изследователите:

- откога, от кого и с каква информация разполага османската власт в Дунавския вилает за БРЦК и създадената комитетска мрежа на територията на вилаета и конкретно за Васил Левски като неин ръководител и защо не се извършват никакви арести, за да се предотвратят по-нататъшни действия;

- не трябва ли да се промени с около два месеца по-рано във времето утвърденото от години становище в българската историография, че османските власти получават информация за Васил Левски като за ръководител – „глава на бунтовниците“, както и за конкретната му дейност и създадените комитети, в резултат на разпитите на заловените участници в Арабаконашкия обир едва от втората половина на ноември 1872 г.;

- не е ли време да се преосмислят някои отдавна наложени тези за обхвата на революционната организация при сериозен брой (400–500 души) заподозрени лица само в един ограничен район;

- доколко шпионската мрежа е проникнала в българската конспиративна организация и има ли пряко ангажирани с нея комитетски дейци, спомогнали за разкритията, включително и за попадането в ръцете на властта на двете писма от Любен Каравелов и Тодор Пеев до Левски и снимката му?

Музеят на Апостола в Карлово ще продължи работата си за издирване на нови документи за Васил Левски – и домашни, и чужди. Удовлетворени сме, че намерихме в тези две години съмишленици – историци и османисти и от България, и от Турция, партньорство от УниБИТ, получихме подкрепата и на Министерството на културата.

По време на подготовката на настоящото издание Виктор Комбов попадна на още три нови документа в масивите на Османския архив в Истанбул, включени в сборника малко преди неговото приключване – док. № 104, 112 и 171а – последното доказателство, че изследователската работа за откриване на неизвестни досега документи в днешните турски архиви трябва да продължи – не само за Васил Левски, а за цялата ни възрожденска история.

За новото издание

Новото издание на сборника „Левски пред съда на Портата“ се придържа към идеята концепция и основните принципи на подбор, структуриране, археографска обработка и научно-справочен апарат на първото издание от 2007 г., които са обстойно представени и мотивирани в предговора на Огняна Маждракова-Чавдарова и Дойно Дойнов, публикуван тук в Приложение.

Включените разнообразни по вид и произход документи са подредени по хронология и структурирани в три основни раздела: I. Османотурски документи, II. Дипломатически документи и III. Домашни извори. Към всеки е съставено заглавие, включващо вида, автора (при кореспонденцията и адресата), анотация на съдържанието (с изключение на съдебно-следствените разпити и спомените), място и дата на написване. Под основния текст на документите са посочени източниците, на основата на които са публикувани – документални издания (по възприетите съкращения) или оригинална архивна сигнатура, когато се публикуват за първи път. Чрез бележки под документите са коментирани или уточнени имената на споменатите лица, селища, събития, чужди думи и др. или се прави връзка с други документи. Към сборника са разработени показалец на личните имена, списък на използваните съкращения, а за по-лесна ориентация в съдържанието са отразени заглавията на всички документи.

Всички части на научно-справочния апарат в настоящото издание са доразработени и допълнени с нова информация. Включени са някои нови дописки от периодичния печат от края на 1872 и началото на 1873 г. и всички открити в Османския архив в Истанбул през последните две години нови документи от фондовете на Великото везирство по следствието и процеса. Това наложи основна преработка на първия раздел, като се откажем от предишната подредба и номерация и стриктно следване на издадения през 1952 г. сборник „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“. В опит да се проследи по-коректно историческата събитийност, османотурските документи в новото издание са преструктурирани по хронология. По същите съображения, за разлика от предишните цялостни публикации на преписите на съдебно-следствените протоколи, всеки отделен разпит е обособен като самостоятелен документ – със свой номер, кратко заглавие, място и дата на написване. За по-добра ориентация и връзка с предишните публикации, под основния текст на разпитите са дадени подробни библиографски и архивни данни – използваното издание с посочване на неговия номер и страница/и; исковите данни на архивния оригинал (инв. № в Ориенталската сбирка на НБКМ или сигнатура в Османския архив) и името на преводача. При обособените разпити като част от исковите данни изрично е възпроизведено и оригиналното заглавие на съответния съдебно-следствен протокол.

Текстът на българските документи е възпроизведен с частична нормализация и осъвременяване на правописа – замяна на излезли от употреба стари буквени знаци, коригиране без уговорка на явни правописни грешки, пунктуация и др. Доколкото преводите на повечето османотурски документи са правени преди десетилетия, по изключение и при тях е осъвременен правописът на отделни думи, разделното или слятото им изписване и пунктуация. Всички намеси на съставителите (в повечето случаи уточнения на имена на лица) вътре в текста са поставени в квадратна скоба.

Изрична благодарност дължим на Виктор Комбов, който ни оказва съдействие при подготовката на показалеца на личните именна, но най-вече за ентузиазма до последния момент да проучва и издирва нови документи в Османския архив в Истанбул, както и на проф. Орлин Събев за направените преводи.

От съставителите

I. ОСМАНОТУРСКИ ДОКУМЕНТИ

**Доклад от управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша¹
до великия везир Мидхат паша² относно дейността на БРЦК
в Българско и мерките, които трябва да се предприемат
за следене на комитетските дейци**

Русе, 16 септември 1872 г.

Донесението на нищожния раб до височайшата канцелария на великия везир е следното:

Според направеното от моя милост разследване понастоящем Българският [централен революционен] комитет в Букурещ е започнал да подсилва редиците си и е предприел нови стъпки за осъществяване на революционните си намерения. Преди два и половина – три месеца комитетът е призовал и привлякъл някои съмишленици в околиците Лофча³, Севлиево, Плевен, Търново, Габрово и Орхание⁴, както и в градовете и селата Троян, Тетевен, Гложене, Етрополе и Видраре. Те получили общо указание да не зачитат обществения ред отсам [Дунава]. Във връзка с изпълнението на това разпореждане Лофча е бил определен за център, а лице на име Васил Левски, който е българин, родом от Филибе⁵, но от известно време насам се намира във Влашко, е било изпратено и с негово съдействие е бил съставен комитет, в който влизат [следните лица] от Лофча: поп Лукан⁶ и поп Христо⁷, членът на [местната] управа Христати⁸, Димо Петри⁹, Цонко Златаря¹⁰, друг Лукан Цачо¹¹, Христо Цони¹², Добри Механджията¹³, Никола¹⁴, Мирко¹⁵, синовете на поп Лукан¹⁶ и други. За [осъществяването на] това начинание за главатари [чорбаджии] са били определени в Плевен попският син Анастас¹⁷, в Орхание – Стоян Брънчо Ханджията¹⁸, в Габрово – Христо Иван от Лофча¹⁹, в Троян – Цочо Спас²⁰ и Йованчо Казанджията²¹, в Тетевен – Марин Пуйо²², в Гложене – Васил Йонко²³, в Етрополе – даскал Тодор Пейо²⁴, и във Видраре – Пано [Пато]²⁵. [Комитетските дейци] възнамеряват също да прекарат [на територията] на вилаета пушки винтовки, амуниции и други боеприпаси. Гореспоменатите лица искат да привлечат към съзаклятието заможни българи, като [за целта] са отпечатали в пълна тайна позиви и писма и са заплашвали с убийство несъгласните и предателите. Разбра се също, че е било решено споменатите пушки и амуниции да бъдат поетапно пренесени във вътрешността [на вилаета] през [територията на] Никополската, Свищовската и Оряховската околии. [Освен това] са били убити и екзекутирани преди месец един [мъж] в община Елена в Търновски окръг,²⁶ след това в град Орхание дяконът²⁷, [който е наместник] на ловешкия митрополит [деспот]²⁸, а преди двадесет дни друг [мъж] докато спи в къщата си в селото Равитче²⁹, също в района на Търново³⁰. Влезли са и в къщата на Динчо Памукчията³¹, който е от заможните жители на град Лофча, за да го убият, но не го намерили и убили калфата му³². Изпратили писмо и до Йованчо³³, наместник на ловешкия митрополит [деспот]³⁴, но понеже не дал поисканите пари, извършили покушение и срещу него³⁵. Във връзка с описаните престъпления се проведе незабавно разследване и [няколко] заподозрени лица бяха заловени и задържани. При предприетите разпити и съдебни производства по места не беше категорично установено кои са точно лицата, които са инициирали, подпомогнали и поощрили [извършването на] тези [престъпления], но се установи, че имат общо със зловредните намерения на споменатия револю-

ционен комитет. Макар и да е очевидно, че управителят на [Дунавския] вилает, закрилян от Негово Величество султана, никога няма да допусне порочните идеи на тези лица да получат широка обществена подкрепа, важно е да се направи каквото трябва и да се предприемат спешни мерки по този въпрос, тъй като опасните и забранени неща, които [комитетските дейци] са обявили в позивите си, ще доведат до изключително големи безредици и насилия, които ще засегнат мирните и по-изтъкнати люде, които не са съгласни с тях и не ги подкрепят, но за да опазят живота си, ще бъдат принудени да влязат в съглашение със съзаклятниците и да им съдействат, а по този начин революционният комитет ще разшири [влиянието си] и ще подсили подривната си дейност. Ето защо, щом пристигна от столицата, търновският окръжен управител, почитаемият Али бей, получи необходимите устни указания. Ловешкият околийски началник Джамии ефенди³⁶ е разследвал и е събрал доста сведения по този въпрос. Там има и належаща нужда от секретен служител³⁷, който да владее езика³⁸. Затова се взе решение към [споменатия] околийски началник да бъде назначен и изпратен като горски служител Зия ефенди, който преди е заемал длъжността инспектор и се смята за подходящ. Заплатата му в размер на 700 гроша месечно ще се изплаща от излишъка от средствата, които се изразходват [само] по специално разпореждане за подобни възнаграждения и харчове под наименованието „здравни разходи“³⁹. След като беше установено, че [комитетските дейци] ще прекарат отсам [Дунава] оръжие и амуниции през [територията на] Свищовската, Никополската и Оряховската околии, Русенското митническо управление беше надлежно предупредено да подлага на щателна проверка сандъците с товари, които се пренасят от отсрещния бряг, и да не допуска контрабанда на предмети, като [за целта] се увеличи броят на митническите служители и на конната охрана. По този въпрос беше дадено специално нареждане от Данъчното ведомство до споменатото [митническо управление]. Освен това по инициатива на Областното управление, което полага действителни и сериозни грижи за този вилает, осуетяването на доставката на боеприпаси през Дунава се осъществява от организираната по-рано брегова охрана. Тъй като обаче от известно време нейният щат не се попълва, от назначените [първоначално] в нея четиристотин служители броят им спадна значително. Заради направените съкращения на разходи за поддръжка на [стражевите] кули, в които се намират, както и за наемане на бойци от резерва за пазачи, организираната с толкова усилия брегова охрана бе почти ликвидирана. За съжаление [тези] кули останаха без охранители и започнаха да се рушат, а бреговата охрана е важна не само щото митниците да събират повече приходи, но още повече за [сигурността на] областта. Няма нужда великият везир да бива убеждаван в това, защото и описаното по-горе разследване потвърждава още веднъж колко важна е бреговата охрана. В тази връзка моля да се издаде заповед до съответните места за предприемане на необходимите мерки, като се назначат бойци от резерва в бреговата охрана съгласно предишната практика, както и за разпореждане, с което да се разреши от бюджета, с който разполагам, да бъдат отпуснати необходимите средства за заплати на бойците от резерва и на пазачите, които ще бъдат назначени като брегова охрана по опразнените кули. Наред с тези мерки особено е важно да се осигури защита на лоялното население и да се предотврати [евентуално] насилие, като бъдат обезвредени размирните и подривни действия на споменатия революционен

комитет. Ето защо, ако разпитваните в момента във връзка с описаните убийства дадат показания за някое от лицата, чиито имена са изброени по-горе, че е свързано с революционния комитет, то това лице ще бъде незабавно задържано и подложено на разпит. Но в случай че от [разпитваните в момента лица] не могат да се вземат такива показания и те бъдат освободени, въпреки че са известни злодеянията на гореспоменатите лица, тогава, предвид, че в никакъв случай не бива да се допуска да продължи извършването на престъпления като гореописаните, след като действията и начинанията на гореспоменатите лица бъдат следени тайно още известно време и когато се разбере с точност кои са ръководителите им, домовете им ще бъдат обискирани без предупреждение, а те самите задържани, като намерените при обиска зловредни документи ще бъдат проучени. Ако се установи, че именно това са [лицата], заподозрени за погубване живота на убитите лица, то те ще бъдат подложени на разпит. Наред с това приложено представям на вниманието на Негово Височество великия везир преписи на преводите на един печатен екземпляр на устава⁴⁰, издаден тайно от гореспоменатите лица, както и на две писма⁴¹, [едното] до [местните] комитети⁴² и [другото] с молба за парична помощ⁴³. Височайша заповед от Ваша страна относно мерки за успешното преодоляване на допуснатите пропуски ще даде възможност на областното управление да пристъпи бързо към тяхното изпълнение. Затова прося за Вашата височайша милост и незабавно да дадете указания до мен, бедния раб, тъй като Вие сте този, който е овластен да заповядва.

24 реджеб [1]289 и 16 септември [1]288 г.

От Русе, раб: [печат] Ес-сейид Ахмед Хамди

Публ. по: Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир. Второ допълнено и преработено издание. Съст. Дора Чаушева и Виктор Комбов. София: Златен змей, 2020 (по-нататък – ЧКНД), с. 23 – 26; Османски архив към Дирекция на държавните архиви при Президентството на Република Турция, Истанбул (по-нататък – ОА, Истанбул) – ВOA, А. МКТ. МНМ, 442/ 41, док. 3. Превод Орлин Събев.

¹ Ахмед Хамди паша е управител на Дунавския вилает от 2/14 юни 1872 г. до 25 март/6 април 1873 г. ² Ахмед Шефик Мидхат паша е велик везир от 19/31 юли до 7/19 октомври 1872 г. ³ Дн. Ловеч. ⁴ Дн. Ботевград. ⁵ Дн. Пловдив. В оригиналния текст на документа използваният израз е: fi'l-asl Filibe Bulgarlarından olub. Тъй като няма изрично уточнение, може да става дума както за самия град Пловдив, така и за Пловдивски окръг [санджак], който включва и родния град на Левски – Карлово. ⁶ Поп Лукан Лилов. ⁷ Поп Кръстьо Никифоров. ⁸ Христо Йовков Пушкаров. ⁹ Димо Петров Драсов. ¹⁰ Стоян Куумджията (Цонко Златаря) – шурей и съдружник на Димитър Пъшков. ¹¹ Лукан Цачев (Аджемоглу). ¹² Христо Цонев (Латинеца). ¹³ Известно е, че е бил кръчмар в Ловеч. ¹⁴ Никола Сирков (Халача). ¹⁵ Миро (Мирю, Михаил) Павлов. ¹⁶ Марин, Илия и Христо Поплуканови. Възможно е да се има предвид и другият син на поп Лукан – Тодор. ¹⁷ Анастас Попхинов. ¹⁸ Стоян Брънчев. ¹⁹ Христо Иванов (Големия). ²⁰ Цочо Спасов Маринов (Шипковенски). ²¹ Иван Стойков Казанджиев (Казанджията). ²² Не е идентифициран, може да става дума за Марин Павлов от Тетевен. ²³ Васил Йонков (Гложенеца). ²⁴ Тодор Стоянов Пеев. ²⁵ Пано (Патю) чорбаджи (Павел Поппетров от с. Видраре). ²⁶ Това убийство не е известно в историографията. ²⁷ Дякон Паисий, екзекутиран от Димитър Общи на 21 юли/2 август 1872 г. ²⁸ Иларион Ловчански. ²⁹ Неуточнено, възможно е да става дума за неправилно изписване на турската версия на името на [Горна] Оряховица – Раховитче. ³⁰ Най-вероятно информацията се отнася до Васил Козлев –

лясковски чорбаджия и събирач на десетъка от района на Лясковец, Добридял и Козаревец, който е убит на 16/28 юли 1872 г. в дома му, докато спял.³¹ Денчо Дейнов Халача (Памукчията).³² По-късно в съдебния процес убийството на „калфата“ или слугата Стойчо Гиргинов е приписано на Васил Левски, но той не признава, че го е извършил – вж. Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд: документи из турските архиви. Под ред. на Александър Бурмов. Прев. Б. Недков, В. Шанов, П. Миятев, София: Държавна библиотека „Васил Коларов“ [НБКМ], 1952 (по-нататък – ЛСТС), с. 202–204; Левски пред съда на Портата: процесът в София 1872–1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори. Съст. и ред. Дойно Дойнов, Огняна Маждракова-Чавдарова. София: Общобългарски комитет „Васил Левски“, 2007 (по-нататък – ЛПСР), с. 228 – 229.³³ Вероятно Иван Чолака (Иванчо Владикин, Владигов).³⁴ Иларион Ловчански.³⁵ Това покушение не е известно в историографията.³⁶ Мустафа Джами ефенди.³⁷ В оригиналния текст на документа използваният израз е: *hafiye me'tmûgi*.³⁸ Има се предвид български език.³⁹ В оригиналния текст на документа използваният израз е: *sihiye muhassesâti*.⁴⁰ Всъщност освен на устава, превод е направен и на програмата на БРЦК. Те са част от същата архивна единица: ВОА, А.МКТ.МНМ, 442/41, док. 1.⁴¹ Преводи на двете писма се съдържат в същата архивна единица: ВОА, А.МКТ.МНМ, 442/41, док. 2.⁴² След края на Общото събрание в Букурещ (29 април/11 май – 4/16 май 1872 г.), от името на БРЦК е изготвено „Окръжно писмо“ от 14 юни 1872 г., в което се дава информация за решенията на събранието. „Окръжното“ е отпечатано в печатницата на в-к „Свобода“ и е изпратено до всички частни комитети. Публ. във: Васил Левски. Документално наследство. Съст. Кирила Възвъзова-Каратеодорова, Здравка Нонева, Виктория Тилева, Николай Генчев. София: „Наука и изкуство“, 1973 (по-нататък – ВЛДН), с. 106 (док. 155).⁴³ Писмо призив от 10/22 март 1871 г. Изготвено е от Васил Левски и преди да бъде отпечатано, е редактирано от Любен Каравелов. Предназначено е за богати българи, които се призовават да подпомогнат парично дейността на комитетската организация. В превода на турски език писмото е озаглавено „За триста османски лири“ (ВОА, А. МКТ. МНМ, 442/41, док. 2, л. 1), но в българския оригинал няма подобно заглавие; публ. във: ВЛДН, с. 31 – 32 (док. 19).

№ 2

Телеграма от Софийското окръжно управление до Врачанското околийско управление с искане за вземане на мерки за залавяне на нападателите на пощата

[Изм.] № 888

София, 22 септември 1872 г.

Току-що се получи известие, че днес разбойници обрели изпратените от Орхане на път за София около един товар и 25 хиляди гроша пари и че забягнали към Враца. Изисква се категорично да вземете лично достатъчен брой заптиета, да завардите веднага съмнителните места и непременно да бъдат заловени нападателите¹.

Публ. по: ЛСТС, № 1, с. 3; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 1а.² Превод Борис Недков.

¹ На 22 септември 1872 г. се отправят телеграми с подобно съдържание и до околийските управители на Берковица, Пирот, Враня, Кюстендил, Дупница, Джумая, Самоков, мюдюра на Ихтиман, Крива паланка (ЛСТС, док. № 2, 4, 6, 8). ² Повечето от съхраняваните в Ориенталската сбирка на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ османотурски документи (телеграми и протоколи) за следствието и процеса са със сигнатура ОАК 268/68.

№ 3

**Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското
околийско управление с искане за вземане на мерки
за залавяне на нападателите на пощата**

[Изх.] № 890

София, 22 септември 1872 г.

Телеграмата ви се получи. Да съберете веднага достатъчен брой запасни войници и селски пазачи, да ги разделите на три групи, начело на едната група да застанете вие, на втората – полицейският ротен командир, а на третата – главатарят на запасните Мехмед ага, и да преследвате нападателите; да превърнете и нощта в ден, но непременно да ги заловите. Съобщава ви се, че и оттук са изпратени полицаи и агенти. Очаквам от вас телеграма с радостна вест за залавянето им.

Публ. по: ЛСТС, № 3, с. 3; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 1а. Превод Борис Недков.

№ 4

**Телеграма от Софийското окръжно управление до околийските управления
в Ловеч, Плевен, Никопол, Оряхово и Пазарджик с искане за вземане на
мерки за залавяне на нападателите на пощата**

[Изх.] № 892

София, 22 септември 1872 г.

Отправената днес от Орхание на път за София хазна с около един товар и 25 хиляди гроша е била нападната в прохода от разбойници и обрана. Тъй като най-вероятно е нападателите да се насочат към вашия край, както тук навсякъде са поставени команди и са взети необходимите мерки, изисква се категорично и вие там да формирате команди от жандармерия и запасни войници, да ги отправите към необходимите места и да заловите разбойниците.

Публ. по: ЛСТС, № 5, с. 4; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 1а. Превод Борис Недков.

№ 5

**Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското
околийско управление с искане за издирване на нападателите
на пощата в района на Етрополе, Тетевен и Златица**

[Изх.] № 896

София, 22 септември 1872 г.

Околийският управител¹ да не се връща в никой случай назад. Да се изпратят веднага достатъчен брой заптиета и запасни в Етрополе, които да образуват един отряд, за да преследва нападателите по местата, отдето те са минали. Да се изпратят хора, които да се присъединят към групата на окол[ийския] управител.

Тъй като също така е допустимо нападателите да са минали в Тетевенския балкан, да се съобщи за положението и на мюдюрина в Тетевен². Да се заемат всички проходи. Да се влезе във връзка и със Златица. Внимавайте! Бързам да предупредя, за да не стане някое опущение.

Публ. по: ЛСТС, № 8, с. 5; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 1б. Превод Борис Недков.

¹ Ахмед ефенди. ² Махмуд ага.

№ 6

Телеграма от Софийското окръжно управление до околийските управления в Пазарджик и Ловеч с информация за броя и за облеклото на нападателите на пощата

[Изх.] № 897

София, 22 септември 1872 г.

Разбойниците, за които преди малко ни се съобщи с телеграма, че са нападнали и обрали хазната, идеща от Орхание за София, брояли 16 души войници, всички от пехотата. Предвид на това, че на главата си носели йемени¹, били обути с потури, а някои – колчаклии потури от бозав плат, всички били въоръжени, носели дълги пушки, а на ръкава на един от тях имало подофицерска нашивка, става ясно, че те са уволнени по привършване на службата войници, които тази заран заминаха от София за родните си места, и че трябва да са от Пазарджик, Стара Загора, Казанлък и Димотика. Установи се още, че след като обрали хазната, те се отправили за Етрополския балкан.

Напомням повторно да се завардят проходните места и да бъдат заловени въпросните разбойници.²

Публ. по: ЛСТС, № 9, с. 5; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 16. Превод Борис Недков.

¹ Йемени – особен вид тюрбани, изработвани в гр. Йемен; в някои региони – кърпа за глава от лека тъкан. Възможно е участниците в обира да са носели точно такива кърпи, които са привързвали към главите си, за да си прикриват лицата. ² Телеграмите с подобно съдържание са изпратени на 23 септември още до околийските управители на Самоков, Пловдив, Никопол, Плевен, Оряхово, Враца, Берковица и до мюдюрите на Ихтиман, Скопие, Враня, Кюстендил, Джумая, Дупница, Пирот (ЛСТС, док. №№ 10 – 15).

№ 7

Телеграма от Софийското окръжно управление до Търновското окръжно управление и до околийските управления в Ловеч, Плевен, Севлиево и Враца с информация за забелязани съмнителни лица в Етрополския балкан

[Изх.] № 909

София, 24 септември 1872 г.

От току-що изпратената ни от Орхание телеграма узнаваме, че в петък вечерта, деня, в който бе нападната хазната в Орханийския проход, към 12,30 часа били забелязани през царевичака на Никола от колибите Равна в Етрополския балкан около 15–20 души, от които 8–10 души в група и 7–8 единично. Те заминали право за село Осиковица, Орханийско. От посоката на тяхното движение се вижда, че, притиснати от наша страна, те ще преминат във вашия район. Ето защо особено моля да удвоите старанията си при претърсването.

Публ. по: ЛСТС, № 16, с. 8; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 26. Превод Борис Недков.

**Заповед на великия везир Мидхат паша до управителя
на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша относно
мерките, които трябва да се вземат за
ограничаване дейността на БРЦК**

[Цариград], 25 септември 1872 г.

Секретно!

Височайша заповед до Дунавския вилает

Бях уведомен за изрядно написаното донесение от [управителя на Дунавския вилает], датирано 24 реджеб [12]89 г.¹, в което се описва подривната дейност отсам [Дунава] на Българския [централен революционен] комитет в Букурещ и се докладва подробно за взетите [от вилаетските власти] мерки по този въпрос. Приложени са и преписи на преводи [на османотурски език] на една печатна инструкция² и [на] две писма с призив за парична помощ, издадени от съзаклятниците. Неотдавна революционно настроени [лица] са основали във Влашко организация, която нарекли Български таен комитет. Целта им е да внесат смут във вътрешните дела на България и да разбунтуват населението ѝ. Известни с конкретни престъпления и отпреди това, те прибегват до всякакви зловредни действия и престъпления срещу хора, за да разпространяват [своите] бунтовнически идеи в земите отсам [Дунава]. Тамошните [власти] проявяват постоянно внимание и повишена бдителност към подривната им дейност, като предприемат предохранителни мерки според времето и ситуацията и полагат старание за опазване на обществения ред. Въпреки че от известно време насам, благодарение на мъдрото и успешно управление на честития ни султан³, дейността на комитетските дейци е позатихнала и че на този етап приближаващата зима може да им попречи да приведат в действие революционните си помисли, а доказателство за това са и отдавнашните дати на издадените от тях гореспоменати документи⁴, все пак [печатните] им издания са красноречиво доказателство, че целта им е да размътят мозъците на хората и да предизвикат смут в управлението. Въпреки това тези издания не бива да предизвикват ни най-малко притеснение, тъй като са взети навременни и подходящи предохранителни мерки, които да попречат на [съзаклятниците] да прекарат оръжие отсам [Дунава], а пък лицата, за които се говори, че участват в революционната организация, се следят внимателно. В това отношение служебните задължения трябва да се изпълняват при пълна бдителност и с подчертано внимание.

Основният въпрос, на който трябва да се обърне внимание, е, че тези [комитетски дейци] са извършили според дефинициите на закона убийства в Ловеч и по други места и [затова] е необходимо при всяко положение убийствата им да бъдат разкрити, като се проучат всички техни действия и местата, където са се намирали. Дори и тези убийства да не са пряко свързани с революционната дейност на комитета, последващи престъпления от този характер и липсата на наказание за онези, които са се осмелили да ги извършат, ще навреди на обществения ред. По-лошото е, че наред с [подобни] престъпления, които би извършил, комитетът несъмнено би разширил зловредното си влияние. Затова е необходимо да се положи усърдие и обърне внимание

на възстановяването и опазването на сигурността в областта, като при всяко положение се разкрият споменатите убийци.

Що се отнася до попълването на щата на бреговата охрана с бойци от резерва, с главнокомандващия на османската армия да бъдат обсъдени причините за забавеното рекрутиране на тази войскова единица и за изпълнението на заповедта за попълването [на нейния щат]. На Данъчното ведомство да се даде указание да нареди на митническите служители в областта да охраняват добре бреговете и да изпълняват всички наредби и инструкции по този въпрос, издадени от областното управление. Както беше споменато по-горе, тъй като зимният сезон наближава, очевидно не се налага рекрутиране на запасни бойци и затова, макар да са предвидени средства за тяхното наемане на служба, включването им в охраната не е оправдано. Въпреки това, в случай че се сметне за особено необходимо в настоящия момент да има такива [бойци] в някои полицейски участъци, очевидно ще се наложи да се издаде нареждане, като се вземе предвид и височайше мнение по този въпрос, за техния набор и за броя им и се предвиди отпускането на [съответните] заплати. Този отговор се написа с указание да се положи старание в прилагането на необходимите мерки.

Написано и вписано на 4 шабан [12]89 г.⁵

Публ. по: ЧКНД, с. 26 – 27; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ, 442/ 41, док. 4. Превод Орлин Събев.

¹ Вж. док. № 1 – доклад на управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до великия везир Мидхат паша от 16/28 септември 1872 г. ² Става дума за Програмата и Устава на БРЦК, чиито преводи на османотурски език са приложени към доклада на Ахмед Хамди паша. ³ Султан Абдул Азис (1861 – 1876). ⁴ Програмата и Уставът на БРЦК са изработени и утвърдени от Общото събрание на БРЦК, проведено в Букурещ от 29 април до 4 май 1872 г., а двете окръжни писма са от 10 март 1871 г. и от 14 юни 1872 г. ⁵ 25 септември/7 октомври 1872 г.

№ 9

Телеграма от Софийското окръжно управление до мюдюра на Ихтиман, с която се нарежда да се обходят Сопот и Троянския балкан за издирване на нападателите на пощата

[Изх.] № 913

София, 26 септември 1872 г.

Получено е известие, че разбойниците, които обраха хазната, щели да минат право в Ловешка околия. Както от всяко място се вземат необходимите мерки, така също и от ваша страна, заедно със златишката команда, трябва да се обходят Сопот и Троянския балкан и доколкото е възможно да се завардят и претърсят и тия места.¹

Публ. по: ЛСТС, № 17, с. 8; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 3а. Превод Борис Недков.

¹ Между 27 септември и 3 октомври 1872 г. телеграми с разпореждания за продължаване на издирванията са изпратени и до околийските управления в Самоков, Орхание, Берковица, Пловдив (ЛСТС, №№ 18 – 21).

№ 10

Секретна инструкция от великия везир Мидхат паша до Данъчното ведомство и до главнокомандващия на османската армия за предотвратяване пренасянето на оръжие от Румъния в Дунавския вилает

[Цариград], 28 септември 1872 г.

Секретно!

До служителите в Данъчното ведомство:

Беше установено и докладвано, че напоследък някои зловредни лица, с цел нарушаване на обществения ред, ще прекарат през Свищов, Никопол и Оряхово от влашкия бряг във вътрешността на вилаета оръжие, амуниции и други боеприпаси. В тази връзка беше пояснено, че местните власти възнамеряват да засилят своята бдителност и внимание по отношение на прекарваните от отсрещната страна¹ сандъци с товари и [евентуална] контрабанда, като се увеличи броят на митническите служители и на конната охрана. По този въпрос [управлението на] Дунавския вилает беше уведомено и инструктирано със специално писмо, че трябва да даде на Митническото управление [в Русе] необходимите указания. Тъй като вносът на подобни оръжия и боеприпаси на територията на империята е поначало забранен и незаконен и съответно трябва да се проявява изключителна бдителност, тамошните митнически служители са длъжни да изпълняват в пълна степен заповедите за пресичане на подобни напълно незаконни деяния. За да не се допуска прекарването и доставката на споменатите оръжия и боеприпаси, бреговете трябва да се охраняват добре. Напомня Ви се, с оглед изпълнението на нарежданията и инструкциите в тази връзка от страна на споменатото областно управление, незабавно и в пълна секретност да давате всякакви специални наставления и строги предупреждения до митническите служители в областта.

Секретно!

До главнокомандващия на Османската армия:

Съставът на организирания в Дунавския вилает по-рано войскови единици за брегова охрана е намалял изключително много. Била изоставена почти цялата охранителна система, тъй като било разрешено да участват в реорганизацията на армията не само тези бойци от резерва и пазачите, които били по [стражевите] кули, но и онези, които били наети за брегова охрана. Ето защо от страна на споменатото Областно управление се получи специално уведомление относно необходимостта да се запълни щатът на бреговата охрана. В тази връзка ще се вземе решение за своевременно обсъждане на това, което трябва да се направи с цел щатът ѝ да се запълни в достатъчна степен, за да се подсигури такава охрана и да се осигурят необходимите за целта средства от хазната.

Написано като „важно“ на 7 шабан, година [12]89².

Публ. по: ЧКНД, с. 28 – 29; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ, 442/41, док. 5. Превод Орлин Събев.

¹ Има се предвид Влашко. ² 28 септември/10 октомври 1872 г.

№ 11

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с настояване да се открият нападателите на пощата

[Изх.] № 941

София, 3 октомври 1872 г.

Отг. на [№] 82. Обирът тежи върху града Етрополе. В случай че не се намерят и открият нападателите на хазната, това петно ще остане завинаги да тежи върху жителите му като белег на тяхната виновност. Тъй като, според получените положителни данни, задигнатите суми ще трябва да бъдат събрани от населението на гр. Етрополе, кажете им категорично – да правят що правят, но да се открият нападателите¹.

Публ. по: ЛСТС, № 22, с. 9; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 5а. Превод Борис Недков.

¹ В периода 4 – 7 октомври 1872 г. телеграми с указания за продължаване издирването на нападателите са изпратени и до окръжния управител на Пловдив и до околийския управител на Берковица (ЛСТС, №№ 23 – 26).

№ 12

Телеграма от Софийското окръжно управление до мюдюра на Ихтиман с указание издирването на нападателите на пощата да продължи

[Изх.] № 963

София, 7 октомври 1872 г.

Отг. [на] № 8. Макар и да е уместно да бъдат прибрани разпратените в околността команди, то това да стане не отведнъж, а постепенно. Предвид на слуховете, че във вашия край имало някои лица да сноват, което показва, че разбойниците се въртят все там, изисква се настойчиво да не преставате да ги търсите и да бъдете винаги бдителни.

Публ. по: ЛСТС, № 27, с. 10; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 6б. Превод Борис Недков.

№ 13

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с указание за разпити на възможните свидетели на обира на пощата

[Изх.] № 968

София, 8 октомври 1872 г.

Отг. [на] № 88. Тъй като стана ясно, че след като разбойниците са минали през царевичака на Велко Ценов, те ще трябва да са били видени там и от други хора, които, разбира се, поради страх няма да кажат, изисква се категорично да се засили още повече следствието; да се разпитат и лицата, намерили се в съседни ниви, и да се прояви извънредно старание за непременно откриване на разбойниците.

Публ. по: ЛСТС, № 28, с. 10; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 6б. Превод Борис Недков.

№ 14

Телеграма от Софийското окръжно управление до Околийското управление във Враца с напомняне да се проявява бдителност и да се съобщава за събраните сведения за нападателите на пощата

[Изм.] № 992

София, 12 октомври 1872 г.

Отг. [на №] 179. Ако и да не сме успели още да открием нападателите на хазната, ние не сме престанали да ги търсим. Желателно е и вие там да бдите непрекъснато и да ни съобщавате събраните сведения.

Публ. по: ЛСТС, № 29, с. 11; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 8б. Превод Борис Недков.

№ 15

Следствен разпит на Божил Генчев

Орхание, 19 октомври 1872 г.

Разпит, произведен на 19 октомври 1872 г. (28 шабан 1289)

[Въпрос]: Как ти е името и името на баща ти, откъде си?

[Отговор]: Името ми е Божил, а на баща ми – Генчо. От Орхание съм.

– На колко си години, какво е занятието ти?

– На 30 години съм, по занятие – земеделец.

– Защо дойде тука?

– Дойдох, господине, да ви кажа. Преди хазната да бъде нападната, отивах да сека шума и точно над града, край рекичката Зелин, до воденицата на Дило Крайчев, ме настигна Велчо Шунтов, носейки на гърба си една цедилка, т.е. вълнена торба пълна с хляб, и ми каза: „Хайде, тръгвай с мене да отидем на едно място!“. Заедно с него се изкачихме на балкана, на мястото Каменна стръга. Тогава при нас излязоха мнозина въоръжени хора. Велчо [Шунтов] свали хляба от гърба си. Те го взеха и ми казаха: „Хайде да ни изведеш нагоре към прохода по пътя, който знаеш!“. Тогава аз и Велчо [Шунтов] тръгнахме пред тях, а те след нас, минахме под боровата гора и ги заведохме на мястото Висок. Там те ни казаха: „Хайде, връщайте се сега обратно и утре пак да ни донесете хляб!“. Те останаха там, а ние с Велча [Шунтов] на сутринта се върнахме вкъщи. Същият ден вечерта Велчо [Шунтов] пак донесе хляб у нас и ми каза: „Хайде да им го занесем!“. Тръгнахме пак двамата, минахме през рекичката Ичепен и отивайки към мястото Висок, дето ги бяхме оставили, малко по-насам ни пресрещна само един човек, взе хляба от нас и ни каза да си вървим. И ние се върнахме обратно. Велчо [Шунтов] дойде в града, а аз останах в кошарата ни в балкана, в местността Рудина, дето зимно време прекарваме с овците. Останах там да сека шума, тъй като и бащо ми Цветко [Генчев] беше дошъл и той да сече.

– Много добре, bravo! Тук право каза, само че кажи и сега истината! Велчо [Шунтов] обеща ли ти нещо? Той въобще каза ли ти нещо, за да го придружиш да им занесете хляб?

– Велчо [Шунтов] ми каза: „Придружи ме да им занесем хляб! Те ще отделят малко пари и ще ни дадат“.

– След като нападнаха и [скъсано]... хазната, хората, на които занесохте хляб, дадоха ли на теб и на Велча [Шунтов] като дял нещо от парите? Кажи и тук истината, ще бъде от голяма полза за теб.

– Когато последния път им занесохме хляба, аз [скъсано] в балкана... два... дойдох тук. В града се научих, че хазната била нападната. След няколко дни на улицата – в чаршията – до дюкяна на Мино Стамболията казах на Велча [Шунтов]: „Занесохме им хляб, на тебе дадоха ли ти нещо?“. Той отговори: „Не, не ми дадоха“. Запитах го: „Но нищо ли няма да ни дадат?“. А Велчо [Шунтов] ми отговори: „Ако искат да ни дадат, и по-късно ще ни дадат“.

– Колко дни след нападението и обира на хазната видя Велча [Шунтов]?

Може би беше изминала една седмица. Сякох шума, бяхме заети с белене и сушене на царевицата и заради това не можах скоро да го видя.

В кои дни им носихте с Велча [Шунтов] хляб?

– Първият път, когато им занесохме хляб, трябва да беше сряда вечер на около два часа¹. В четвъртък сутринта се върнахме по домовете си. Вечерта срещу петък, на около 12 часа, отидох в дома на Велча [Шунтов]. Той ми даде в една цедилка, т.е. вълнена торба, пазарски хляб и в една малка торбичка сирене. Взех ги. Велчо [Шунтов] си остана вкъщи, а на мен каза: „Хайде, ти тръгвай! Излез на края на града, аз ще те настигна!“. И така, аз тръгнах, а Велчо [Шунтов] след мене ме настигна при воденицата на Юнус ага над града. Той беше купил ракия в едно стъкло оканица. Нея вечер не можахме да стигнем [при нападателите]. Ношувахме в балкана, на мястото Обинек. На сутринта още в тъмно потеглихме и към обед отсам Висок, на мястото Радивой в балкана, ни пресрещна един човек, взе от нас хляба и ни каза: „Връщайте се сега обратно!“.

– Два пъти носихте хляб на тия хора. Вие знаете кои са и откъде са. Колко добре ще бъде, ако кажете с Велча [Шунтов] и сега истината! А колко души бяха?

– Господине, когато първия път занесохме хляба и им го дадохме, всички бяха заедно, но беше тъмно. Все пак те са тетевенци. Като си говореха там помежду си, чух, че един от тях наричаха Стоян войвода², а друг – Тодор³. Запитахме ги и те казаха, че били от Тетевен. А и говорът им беше тетевенски.

– Колко души бяха?

– Не ги броих в тъмнината. Но бяха много, повече от 10 души, може би имаха около 12 души.

– Когато им носихте на два пъти хляб, не говорихте ли с Велча [Шунтов] къде за първи път се е срещнал той с тях и как се е наговорил, та отиваше да им носи хляб? Той непременно ти е казал това. Отговори ми и на този въпрос!

– Запитах го къде ги е виждал за първи път и как се е срещнал с тях, но той не отговори. Каза ми: „Не ти трябва да знаеш!“.

– И хлябът, който им занесохте първия път, и той ли беше пазарски?

– Да, и той беше пазарски хляб.

– От коя фурна купихте пазарските хлябове и колко бяха на брой?

– Велчо [Шунтов] купи хляба, аз не зная от коя фурна беше. Първия път занесохме 20 хляба и втория път бяха толкова.

– Големи хлябове ли бяха или малки?

– Смесено. И двата пъти имаше и големи, и малки.

– Ще повикаме сега тук Велча [Шунтов] и ще го запитаме. Ако той отговори: „Аз не зная, хляб не съм носил“, тогава би ли казал пред него това, което

разправи на нас?

– Ще кажа, защо да не кажа.

– Знаеш ли да пишеш?

– Не знам.

– Ако показанията ти са верни, ела тук и вместо подпис удари пръста си!

– Да ударя пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Божил [Генчев]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 19 – 21; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Часовете са по турско време: „2 ч.“ съответства на 20,00 ч., „12 ч.“ – на 18,00 ч.

² Стоян Костов – Пандура. ³ Тодор Кръстев – Бръмбара.

№ 16

Следствен разпит на Велчо Шунтов и очна ставка с Божил Генчев

Орхание, 19 октомври 1872 г.

Разпит на Велчо Шунтов

– Как ти е името и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Велчо, а на баща ми – Йото Шунтов. От град Орхание съм.

– На колко си години и какво е занятието ти?

– На 25–26 години съм, занятието ми е земеделие, но се занимавам и с ка-саплък.

– Нещо ще те запитаме, ако кажеш истината, ще бъде от голяма полза за теб в случая.

– Питайте ме, каквото зная, право ще ви кажа.

– Научихме се, че в сряда през нощта и в петък сутринта, преди нападението на хазната, вие сте носили хляб в балкана. Къде и с кого занесохте тоя хляб?

– Не, господине, аз не съм носил хляб и не зная някой да е носил.

– Научихме се, че в сряда през нощта и петък сутринта ти си носил хляб на Зелинската река и на балкана? Човекът, който е ходил с теб по тая работа, е тук. Какво ще кажеш на това?

– Ако някой е носил, той си знае. Аз нито съм носил, нито пък зная.

– Заедно с него в сряда през нощта отидохте през Зелинска река на мястото Стръга в балкана, а вечерта срещу петък, като не успяхте да стигнете [пак там], преспяхте в балкана на мястото Обинек и на сутринта тръгнахте, и като носехте хляба за Висок, вас ви пресрещнаха и вие го предадохте. Човекът, който е бил с тебе по тая работа, е тук. Ако той дойде сега и ти каже това в лицето, какво ще отговориш?

– Нека дойде, да каже! Аз не съм носил. Човекът, който казва това, ако е носил, той си знае.

– Другар в тая работа ти е Божил Генчев от град Орхание. Той има ли към теб някаква ненавист?

– Няма. Божил [Генчев] живее в крайната махала, а аз – в черковната. С него нямаме нищо общо.

– Щом като казваш, че помежду си нямате сърдитня, ако той дойде и ти

каже в лицето, че на два пъти сте занесли хляб в балкана на хайдути, какво ще отговориш?

– И пред мен да каже, не признавам. Ако той е носил, аз не знам.

Разпит на Велчо и Божил при очна ставка Въпроси към Велчо

– Хей, Велчо, ето другарят ти Божил [Генчев] пред теб казва, че в сряда през нощта той отивал да сече шума в балкана, а ти след него си го настигнал при Зелинска река и си му казал: „Да отидем на едно място!“. Оттам и двамата заедно сте отишли на мястото Стръга в балкана. Там излезли хайдути. Те взели от вас хляба и ви казали: „Утре пак да ни донесете хляб!“. След това вие сте се върнали. Вечерта срещу петък Божил [Генчев] дошъл у вас, взел хляба, който си бил поставил в една цедилка, и заминал напред. Ти си купил една ока ракия и си го настигнал при воденицата на Юнус ага над града. Оттам, като не сте успели да стигнете [на Каменна стръга], вие сте пренощували на мястото Обинек. Рано сутринта в петък сте тръгнали и отсам Висок ви пресрещнали хайдутите, дали сте им хляба и сте се върнали обратно. Ето, твоят другар Божил [Генчев] разправя всичко това пред теб. Казвай и ти веднага как стана, за да придобиете и двамата качеството на доносници.

– Болен съм, оставете ме за утре!

– Тъй, с болест, няма да мине. Кажи веднага: тия хайдути откъде са и кои са, иначе лошо ще патиш, ще се каеш!

– Не, господине, нито съм ходил, нито хляб съм носил, нито пък зная нещо. Тая работа не ми е известна.

– Велчо, ела, кажи истината, не ни затруднявай!

– Чакай, сега ще кажа как стана.

– Кажи да видим!

– Беше неделя преди петъка, когато обраха хазната. По пладне бях отишъл на края на града да купя черва за суджук. Стоян пандурът¹ от Тетевен беше изпратил до мен един българин², мургав, среден на ръст, с възчерни мустаци, името му не знам, който ме намери, дръпна ме настрана и ми каза: „Моят чорбаджия Стоян [Пандура] ме изпрати до теб да ти предам в сряда да занесеш хляб във вашия балкан, на мястото Каменна стръга, понеже там ще дойдат хора“. Аз му отговорих: „Щом като трябва, ще занеса“. Българинът си замина, а аз си отидох вкъщи. Беше към 10 часа³ вторник вечерта, когато се запътих за къщата на Божила [Генчев]. Намерих го край къщи и му казах: „Божиле, Стоян [Пандура] ми прати известие да занеса хляб в балкана. Да отидем заедно! Само че аз да купя сега хляба и да отидем от вечерта при тях“. Божил [Генчев] се съгласи. Оттам си отидох у дома. Взех една торба и отидох на фурната. Купих 12 хляба и малко праз и тръгнах. Божила [Генчев] намерих над града да ме чака. Полека-лека призори стигнахме при тях [нападателите на хазната]. Намерих ги на мястото, което ми бе посочено. Предадох хлябовете. Те ги взеха, поставиха ги в чантите си и ни запитаха за пътя, който води за прохода. Отговорих им, че Божил [Генчев] познава тия места. Божил [Генчев] замина с тях към прохода. Аз се върнах обратно и си отидох вкъщи. Не знам докъде ги е завел Божил [Генчев]. В четвъртък той ме намери и ми каза: „Поръчаха пак да им занесем хляб“. Следобед, по икиндия, купих пак хляб от фурната. Божил [Генчев] си беше вкъщи. Занесох хляба и му го предадох. Той замина, а аз се позабавих

малко. Сетне купих сирене и 300 драма ракия и заминах и аз. Настигнах Божи-
ла над града и заедно с него преношувахме в балкана, на мястото Обинек. На
сутринта в петък потеглихме. Аз останах далеч в балкана, а Божил [Генчев],
който знаеше къде се намираха, отиде при тях. Почаках го, докато се върне при
мене. После той остана да сече шума, а аз се върнах у дома. Ето, така стана.

– Какви хора бяха хайдутите, на които занесохте хляб, колко души и откъде
бяха? Кажи имената им, за да ги призовем и разкрием работата!

– Зная и познавам само Стоян пандура. Кой са другите, не знам, но и те
трябва да бяха от Тетевен.

– Какви бяха дрехите и оръжието им?

– Оръжието им беше смесено, от всякакъв вид. Дрехите им бяха черни, а на
някои – такива, червени колчази⁴.

– Колко души бяха?

– Видях 11 души, повече не видях.

– Между тях беше ли и българинът, който в неделя те бе намерил в Орхание
и ти бе казал, че Стоян [Пандура] го изпратил да ти предаде да занесеш в сряда
хляб на Каменна стръга в балкана?

– Тоя българин⁵ не беше между тях.

– Много добре. В сряда, когато вие с Божила [Генчев] им занесохте и пре-
дадохте хляба, те не ви ли казаха нещо, като напр.: „Наблюдавайте и като ни
донесете хляба, да ни съобщите дали няма да минат през Орханийския проход
търговци или хазната?“.

– Когато за първи път отидохме при тях и им дадохме хляба, те ни питаха
само за пътя, водещ за прохода. Отговорих им, че аз не знам, но Божил [Ген-
чев] го знае. Божил [Генчев] ги заведе, а аз останах там. Но за търговци или за
хазната дума не стана.

– Виж, ти се познаваш от по-рано със Стояна [Пандура]. Той непременно ще
ти е казал с каква цел тия хора са излезли там или пък ти си го запитал, иначе
не може да бъде. Каквото сте си приказвали по тая работа, кажи ни го, за да
търсим изход.

– Ние там се срещнахме с тях и им дадохме хляб. При разговор със Стояна
[Пандура] аз го запитах накъде са се запътили, а той отговори: „Накъдето се
случи. Да ни покажете пътя за прохода!“.

– Когато за втори път им занесохте хляб и се срещнахте с тях, Стоян [Панду-
ра] какво ти каза и не го ли запита каква работа има по тия места?

– Когато за втори път им носихме хляб, един от тях ни пресрещна. Аз оста-
нах там, а Божил с него отиде при тях. После Божил [Генчев] се върна при мен.
Тръгнахме си заедно. Аз си отидох у дома, а Божил [Генчев] остана в балкана
да сече шума. Повече не ги видях.

– Много добре. Тази работа се разбра. Вие в сряда сутринта, когато за първи
път им занесохте хляб, уговорихте с тях – при повторно носене на хляб да им
съобщите дали ще минат търговци или хазната. Оттук се вижда, че вие сте се
осведомили още в четвъртък за минаването на хазната в петък и така, заминали
сте в четвъртък вечерта и петък сутринта, като сте отишли при разбойниците,
съобщили сте им, че хазната ще замине за София. Те са я причакали и напад-
нали. Това се вижда от вашето отиване при тях в петък сутринта. Кажи веднага
истината, не ни създавай трудности!

– Вярно е, че на два пъти им носихме хляб, но не сме говорили подобно нещо. Аз ги видях само веднъж, повече не ги видях.

– Освен теб и Божила [Генчев], знаят ли други някои хора, че тия разбойници са били там?

– Освен мен и Божила [Генчев] никой друг не знае.

– Виж, ти твърдиш, че други хора не знаят за пребиваването на тия разбойници там, а твоите домашни – жена и деца – не знаят ли, че сте им носили хляб?

– Не, господине, домашните ми нищо не знаят.

– Много добре. Това нещо може да се провери и ако се установи, че освен теб и Божила [Генчев] и други знаят, но че ти криеш и не съобщаваш, тогава какво ще кажеш?

– Не ми е известно дали някой знае.

– Много добре, ела сега тук да удариш вместо подпис пръста си!

– Да ударя пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Велчо Шунтов

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 21 – 24; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Стоян Костов – Пандура. ² Според бележките в ЛСТС, с. 416 – в тур. текст: християнин, което е преведено „българин“. ³ „10 ч. по турско време“ съответства на 16,00 ч.

⁴ Горна дреха с пришити за украса гайтани. ⁵ Васил Петров – Бояджията.

№ 17

Следствен разпит на Цвятко Генчев

Орхание, 20 октомври 1872 г.

Разпит, произведен на 20 октомври 1872 г. (29 шабан 1289)

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Цветко, а на баща ми – Генчо. От Орхание съм.

– На колко си години, какво е занятието ти?

– На 30 години съм, по занятие – овчар.

– Къде овчаруваш?

– Ходя с овците на полето да ги паса.

– Брат ти Божил [Генчев] от тебе по-голям ли е или по-малък?

– По-малък е.

– Къде беше в петък, когато бе нападната хазната?

– В петъка, за който ме питате, бях на пазара в града, а следобед отидох при овците край града.

– Къде беше него ден брат ти Божил [Генчев]?

– Не знам где е бил.

– Вие не живеете ли заедно?

– Не, господине, аз живея в друга къща.

– Ти ходи ли в петък на балкана да сечеш шума?

– Не, господине, в петък не ходих. След петъка, в който нападнаха хазната, ходих да сека шума, но кой ден беше точно, не си спомням.

– С кого ходи на балкана да сечеш шума?

– Ходихме да сечем шума с брата Божил, баща ми Генчо и балдъзата Ивана, ние четиримата.

– Ние не те питаме за това. Брат ти Божил разправя, че ти си отишъл да сечеш шума в петъка, когато бе нападната хазната, и че и той него ден дошъл там, защо отричаш?

– Него ден не ходих. Бях на пазара и към обед отидох при добичетата. Един ден ходих да сека шума, но кой ден беше, не си спомням. Брат ми знае.

– Брат ти същия него петък не сече ли шума в балкана?

– Не знам. Когато отидохме ние четиримата, имаше насечена шума, но тя беше насечена от брат ми две седмици по-преди.

– Разпитахме твоя брат Божила. В петък, в който ден бе нападната хазната, пръв той отишъл да сече шума, после и ти си отишъл там и си сякъл. Ако изкараме сега брат ти Божила и той ти каже в лицето, че него ден и ти си бил там, какво ще отговориш тогава?

– Изведете го, нека каже.

– Много хубаво. В потвърждение на тия твои показания ела и вместо подпис удари пръста си!

– Да ударя пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Цветко [Генчев]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 24 – 25; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

№ 18

Следствен разпит на Божил и Цветко Генчеви

Орхание, 20 октомври 1872 г.

Разпит на Божил и на брат му Цветко при очна ставка

– Хей, Божиле, ето брат ти Цветко дойде. Той твърди, че в петък, когато бе нападната и обрана хазната, той си е бил в града до обед и обикалял по пазара. После отишъл в полето при овците. Той отрича да е ходил да сече шума. Кажи в лицето му това, което разказа на нас, нека да чуе и той!

– Вярно. Спомних си. Когато отидох да сека шума, брат ми го нямаше. Сякох сам два дни, т.е. петък и събота. В неделя привечер се върнах вкъщи. След два или три дена отидохме с баща ми, брат ми и едно момиче на балкана и сякохме шума.

– Кога вдигна шумата, която насече в петък и събота в балкана?

– После, когато отидохме всички, събрахме и натрупахме на листник шумата, която бях насякъл през ония два дни.

– Много хубаво. Брат ти твърди, че когато сте отишли всички, не е имало прясно насечена шума, а стара, насечена от преди две седмици, какво ще кажеш на това?

– Няма какво да кажа.

– Ето, твърдението ти, че в петък и събота си сякъл шума, излезе лъжа. Оттук се подразбира, че през ония два дни ти си бил заедно с разбойниците и след като си им посочил пътя да избягат, върнал си се оттам вкъщи. Кажи истината: де са парите, за да видим какво да правим!

– Не, господине, аз им занесох и предадох хляба. След това вече не ги видях. Сяхох шума и нищо друго не знам.

– Много хубаво. В потвърждение на дадените ви при очната ставка показания елате да ударите пръст!

– Да ударим пръста си.

[Знаци за отпечатък от пръст на]: Божил [Генчев], Цветко [Генчев]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 25; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

№ 19

Следствен разпит на Велчо Шунтов

Орхание, 20 октомври 1872 г.

Въпроси към Велчо касапина

– Хей, Велчо, ела, не ни затруднявай, кажи истината по тая работа!

– В неделя, пет дни преди обира на хазната, дойде от Тетевен Васил тетевенецът¹, който е бояджия в Орхание, намери ме и ми каза: „Стоян² те вика да отидеш, той ще те чака в Чипилското ханче в Правец, за да ти каже нещо“. Аз тръгнах и отидох. Намерих Стояна [Пандура] в ханчето и с него излязохме навън. Запитах го защо ме вика, а той отговори: „От Тетевен идат много пари за Орхание, а от Орхание хазната ще бъде опакована и ще замине за София. Ще се съберем, ще нападнем в прохода хазната и ще я оберем. Но ти в сряда да ни донесеш хляб в балкана, на мястото Каменна стръга“. Отговорих му: „Ще донеса!“ . Оттам Стоян [Пандура] си отиде, а аз се върнах в града. Във вторник привечер намерих Божила [Генчев] и му казах: „Да занесем хляб на хайдутите в балкана!“ . Той се съгласи. Отидох си къщи. Купих от фурната хляб, беше привечер, и като вървах нагоре, намерих Божила [Генчев] и заедно с него отидохме при тях [нападателите]. Дадохме им хляба. Те го сложиха в чантите си. Божил отиде с тях да им посочи пътя за прохода, а аз се върнах къщи. В четвъртък привечер дойде у нас Божил [Генчев] и ми каза: „Искат пак да им занесем хляб!“ . Божил [Генчев] остана у дома, а аз купих от фурната хляб. Донесох хляба и му го дадох. Той замина. Купих ракия, праз и сирене и го настигнах. Изкачихме се заедно на балкана. Мръкна се. Легнахме да преспим. На сутринта, като повървахме, аз останах на една полянка, а Божил [Генчев] отиде при тях. Той им оставил хлябовете и се върна пак при мен. Аз си отидох къщи, а той остана в балкана да сече шума. Ето, така е, господине!

– Откъде се познаваш с тоя Стоян [Пандура], та те извиква от Орхание в ханчето?

– Преди 3–4 години Стоян беше пандур в Челопеченския манастир, Врачанска околия. Тогава сме се виждали и оттам се познаваме.

– Много хубаво. След като Стоян [Пандура] ти разправи тия работи, как има смелостта да обадиш на Божила [Генчев] и каквото си му казал, кажи го тук и на нас!

– С Божила [Генчев] имаме връзки от детинство. Надявайки се, че от него дума не ще излезе, казах му това, което разказах и на вас.

– Каза ли на Божила [Генчев], че те ще обират хазната?

– Казах му. Той знаеше.

– Много хубаво. Когато Стоян [Пандура] ти каза тая работа в Чипилското ханче, бяха ли обещали да дадат и на вас дял от парите или предварително ви бяха дали?

– „Ако успеем да оберем хазната, ще дадат и на тебе дял“, ми каза той, а аз му отговорих: „Ако не успее да ви донесе самичък хляб, ще си намеря един другар“, а Стоян [Пандура] каза: „Ще дам и на него дял“. Така се уговорихме.

– След нападението и обира на хазната, когато се научихте за това, кой от вас, както по-преди, им показва пътя да избягат? Как стои тук работата?

– Нито аз, нито пък Божил [Генчев] отиде [да им покаже пътя]. Те са се върнали по пътя, по който бяха дошли.

– Откъде знаеш, че са се върнали по пътя, по който са дошли?

– Не знам по кой път са си отишли, допускам, че са минали оттам, отдето им е било най-удобно.

– По-нагоре от мястото, дето стана обира на хазната, се намериха две торби от по 1000 гроша. Тия пари като ваш дял ли ги бяха оставили?

– Не знам, господине! Ние не знаем и не сме говорили за такова нещо.

– „Не знам“, казваш! Виж, вие сте им дали хляб, а къде щяха да ви заплатят? Явно е, че те са оставили тия торби за вас.

– Торбите не са оставили за нас. Те и да си отидеяха, понеже Васил [Петров] знаеше работата, той щеше да ни донесе парите после.

– Когато Васил [Петров] те изпрати да се срещнеш със Стояна [Пандура] в Чипилското ханче, каза ли ти, че знае за тая работа?

– Васил [Петров] ми каза само това: „Стоян те чака в Чипилското ханче, иди, ще ти съобщи нещо!“.

– След нападението на хазната срещахте ли се и разговаряхте ли с Васила [Петров]?

– Не, не сме се срещали и не сме разговаряли.

– После Васил [Петров] ходил в Тетевен, след колко дена е отишъл?

– Не мога да зная кой ден беше. Той отиде и се върна.

– След като Васил [Петров] ходи и се върна от Тетевен, не разговаряхте ли с него дали има и за вас дял?

– Ние не говорихме надълго и широко. Запитах го само как стана тая работа [обира], а той ми отговори, че ония [нападателите] били колибари и че не ги бил видял. Толкова беше разговорът ни.

– Но не се ли среща и не говори ли с другаря си Божила [Генчев]?

– Срещах го и говорихме. Божил [Генчев] ме запита дали няма нещо за нас и аз му отговорих, че още няма.

– В петък сутринта им занесохте хляб. Ти си се върнал вкъщи, а Божил [Генчев] останал да сече шума. В петък, събота и неделя той е бил там и в неделя вечерта се завърнал вкъщи. Значи, под предлог, че уж останал в балкана да сече шума, той им е помогнал да избягат.

– Не, когато говорихме с него, той ми каза, че не им е помогнал да избягат.

– Много хубаво. От Божила [Генчев] разбрахме, че той действително не ги е водил. Но когато след случката Васил [Петров] ходил в Тетевен и се върнал, ти не научи ли от него дали за една нощ разбойниците са успели да стигнат дотам [Тетевен] или пък са пренощували някъде?

– Не, по този въпрос не сме говорили. Не го питах за това, понеже Васил [Петров] е сприхав човек и ако го бях разпитвал много, щеше да ми се скара.

– Те колко души бяха?

– Бяха 11 души.

– Кои бяха, кажи имената им, за да ги запишем и издирим. Ето на, преди малко паша ефенди [Мазхар паша] обеща да те освободи, а тоя път ти дава и 50 лири, ето ги пред теб! Вместо да лежиш в затвора, посочи ги да ги заловим, а теб да пуснем да си отидеш къщи.

– Стоян пандурът, Тодор³, Кара Мустафа[?]⁴ и Георги⁵. На другите седем души имената не знам.

– Много хубаво. Ела да подпишеш показанията си.

– Да подпиша.

Подписал: Велчо [Шунтов]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 25 – 27; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Васил Петров – Бояджията. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Тодор Кръстев – Бръмба-ра. ⁴ Според бел. в ЛСТС, с. 417 – Кара Мустафа е прякор, не е установено на кого е. ⁵ Георги Генков. Някои изследователи приемат, че тук погрешно е изписано името на Георги Генков от с. Черни Вит, Тетевенско, вместо името на неговия брат Йото Генков – вж. ЛПСП, с. 76 и с. 78.

№ 20

Следствен разпит на Божил Генчев при очна ставка с Велчо Шунтов

Орхание, 20 октомври 1872 г.

Разпит на Божил и Велчо при очна ставка

– Божице, ето, ние разпитахме Велча. На въпросите, които му зададохме, той ни отговори, че във вторник те бил срещнал пред външната къщна врата и ти казал: „Ще занеса хляб на хайдутите. Те ще нападнат хазната и ще дадат и на нас дял. Ела с мен да им занесем хляб!“. Ти си се съгласил. Купили сте хляб и заедно сте им го занесли. Това ти казва Велчо [Шунтов] в очите и ти чуваш, тъй ли е?

– Велчо [Шунтов] ме намери във вторник и ми каза: „В балкана има хайдутите, да им занесем хляб“, а аз му отговорих: „Ще дойда“. Купихме хляб и като излязохме вън от града, Велчо [Шунтов] ми каза: „Тия хайдутите ще нападнат хазната, ще задигнат парите ѝ и ще дадат и на нас дял. И аз зная за това“.

– Много хубаво. Елате с подпис или отпечатък от пръст да потвърдите показанията си при очната ставка!

– Да го сторим.

Подписал: Велчо [Шунтов]¹. [Знак за отпечатък от пръст на]: Божил [Генчев]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 28; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Тук и в следващи протоколи Велчо Шунтов се подписва, докато при първия разпит е отпечатал пръста си като неграмотен.

Нови въпроси към Велчо

21 октомври 1872 г. (1 рамазан 1289)

– Хей, Велчо, от коя фурна купи хляба за хайдутите?

– Купих на два пъти по за три гроша хляб от хлебаря Христо и от другия хлебар – Боньо¹. Понеже първия път, когато купувах хляба, се беше мръкнало, във фурните се беше свършил, затуй купих от двете фурни по за 60 пари. И втория път купих хляба по същия начин. Тъй е, господине!

– Защо първия път купи от двете фурни по за 60 пари хляб, а и втория път направи така? Коя е причината за това? Или ти купи хляба от двете фурни, за да не се забележи?

– Когато купувах първия път, във фурната нямаше достатъчно хляб, затуй купих по за 60 пари от двете фурни. После купих пак от двете фурни по за 60 пари хляб, за да не се забележи. Това е причината.

– Хлебарите, от които купи хляба, знаят ли за тая работа [готвеното нападение], беше ли им съобщил?

– Те не знаят нищо по тая работа. Дори тях ги нямаше във фурната, когато купувах хляба. Хляба купих от чираците им.

– Някой даде ли ти пари за хляба, що купи, или го купи със собствени пари?

– Парите даде Васил².

– Васил [Петров] кога ти даде парите, дали след като ти купи хляба и всичко беше вече свършено, или преди това?

– И двата пъти, когато купувах хляба, той ми даде по три гроша и аз ги взех. Първия път го срещнах на улицата и там ми даде три гроша. Втория път Васил [Петров] дойде у нас и ми даде три гроша. Така беше.

– Ти имаш баща, жена и деца. Знаят ли те, че на два пъти си носил хляб на хайдутите? И не те ли запитаха къде носиш тоя хляб?

– Живея отделно от баща си и братята си, а на жена си не казах. Тя се занимава с детето си, па и казват ли се такива неща на жена, та и аз да ѝ кажа? Не съм ѝ казвал, тя не знае за тая работа.

– Много хубаво. Казваш, че Васил [Петров] ти бил дал 6 гроша да купиш хляба. Но кой ти даде парите, за да купиш ракия, сирене и праз?

– Имах едно ракиено буре. Бях го дал под наем на кръчмаря Дишо[?] за две и половина оки ракия и понеже бях взел наема предварително, имах си у дома ракия. Взех от къщи малко сирене и праз и ги занесох. Никой не ми е дал пари за тях.

– Много хубаво. Като взе от къщи ракия, сирене и праз, не те ли запита жена ти къде ще ги носиш?

– Не ме пита, а и аз не ѝ казах. Тъй като постоянно продавам сирене, взех и заминах.

– Васил [Петров] има баща. Той знае ли нещо по тая работа?

– Не, господине.

– Освен теб, Божила [Генчев] и Васила [Петров], други някои от града знаят ли нещо по тая работа?

– Не, господине. Освен нас тримата, никой друг не знае.

– Сигурно и някой друг трябва да знае, защото виж, след като сте научили, че хазната се опакова в конака и ще замине за София, те [нападателите] отишли на балкана. Вие ли се научихте от конака или някой друг ви каза? Кажете право, как стана това?

– Никой не знае. Обаче те се научили, че от Тетевен се изпращат много пари за Орхание и затуй отишли да нападнат хазната и да я оберат, щом тръгне за София.

– Кой ти каза, Васил [Петров] ли или Стоян пандурът³, че от Тетевен са дошли много пари?

– Васил [Петров] ме изпрати да отида и да съобщя на разбойниците, като им кажа, че от Тетевен са дошли пари, които тия дни ще бъдат изпратени за София. Те да чакат там, друго известие няма да им се праща. Аз отидох и съобщих на хайдутина Стоян пандура.

– Значи, ако хазната беше заминала за София след 10 дни и ако хайдутите бяха стояли все там, вие щяхте да им носите хляб. Така се разбира от казаното.

– Без съмнение, Васил [Петров] е знаел, че хазната ще потегли скоро за София, защото като му казах, че повече от два пъти няма да им нося хляб, той ми отговори: „Занеси им два пъти, па после недей носи!“. Може би той е знаел кога ще тръгне хазната.

– Кой ви научи да им посочите мястото за засада, Васил [Петров] ли или Стоян [Пандура]? Как стои тоя въпрос?

– Точно над прохода срещу мястото, дето предадохме хляба на хайдутите, има височина. Стоян [Пандура] запитва може ли да се отиде там и ние му отговорихме, че може. „Хайде тогава да ни покажете пътя и да ни заведете там“, каза той. А аз му отвърнах: „Божил [Генчев] да ви заведе!“. И Божил [Генчев] ги заведе на височината. Ето, така беше.

– Много хубаво. Верни ли са показанията, които даде?

– Верни са.

– Щом е тъй, ела да се подпишеш!

– Да се подпиша.

Подписал: Велчо [Шунтов]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 28 – 30; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Боньо Петков. ² Васил Петров – Бояджията. ³ Стоян Костов – Пандура.

№ 22

Следствен разпит на Божил Генчев

Орхание, 21 октомври 1872 г.

Нови въпроси към речения Божил 21 октомври 1872 г. (1 рамазан 1289)

– Хей, Божице, като носихте хляб на разбойниците в прохода, в сряда ли им го занесохте или в петък?

– Първия път, когато им занесохме хляб, беше около 2 часа през нощта срещу сряда. Дадохме им хляба. Потеглихме оттам и спряхме на едно място по

пътя, дето преспахме. И Велчо¹ беше заедно с мен. Призори тръгнахме пак и, като повървахме, Велчо [Шунтов] остана на пътя, а аз ги заведох и ги оставих на хълма Висок, над мястото, дето беше обрана хазната, след което се върнах обратно.

– Щом като ти пренощува заедно с тях и призори ги остави на хълма Висок, колко души бяха?

– Вярно е, че вървахме [заедно], обаче не се сетих да ги преброя колко души бяха. Като се съмна, другите останаха в гората, двамата от тях се изкачиха с мен на хълма и огледаха прохода. Те тръгнаха да се върнат при другите, а на мен поръчаха: „Хайде, ти върви и ни донеси утре хляб!“. Аз тръгнах оттам и си дойдох.

– Като ги водехте, не видяхте ли по пътя някой колибар или овчар?

– Не, не видяхме, а беше и нощ. Ако видехме човек, щяхме да се скрием в гората. Пък и не минахме през място, дето има хора. Там се изкачихме с един човек на име Боньо².

– Когато на следния ден им занесохте хляб, къде ги намерихте, за да им го предадете?

– Когато в петък носех хляба за мястото, дето ми бяха поръчали, Велчо [Шунтов] остана назад, а аз отидох по-напред. Пред мен излезе един от тях, взе хлябовете и им ги занесе.

– С какво занесохте хляба и ракията?

– Хлябът беше в моята торба, а ракията и сиренето – в една козена торба на Велча [Шунтов].

– Кажи, колко души бяха, за да ги търсим?

– Не ги броих. Бяха повече от десет души, но не по-малко.

– Ти взе от къщи торба и дори два пъти носи хляб. Жена ти не те ли запита къде го носиш?

– Не, господине, нито тя ме запита, нито аз ѝ казах.

– Много хубаво, ела тук да удариш под тия твои признания пръста си вместо подпис.

– Да ударя пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Божил [Генчев]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 30; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Велчо Шунтов. ² Боньо Петков.

№ 23

Следствен разпит на Боньо Петков

Орхание, 21 октомври 1872 г.

Разпит на Боньо Петков фурнаджията

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Боньо, а на баща ми – Петко. От село Литаково¹ съм.

– На колко си години? Какво е занятието ти?

– Трябва да съм на 28 години. По занятие съм фурнаджия.

– Един-два дни преди обира на хазната орханиецът Велчо² купил хляб, за да го носи на разбойниците, от теб ли го купи?

– Преди обира на хазната бях отишъл в Литаково да бера царевича, не бях на фурната. Не знам да е купувал. Дори когато хазната бе нападната, аз бях в Литаково, не бях тук на фурната.

– Когато замина за Литаково, затворена ли беше фурната или я остави отворена? А момчето вади ли хляб?

– Оставих я отворена. Имаше и хляб. В четвъртъка момчето, чиракът, дойде при нас и ни донесе хляб. Донесе и парите от продадения хляб и ми ги предаде.

– Като дойде при теб, каза ли ти дали Велчо [Шунтов] не е купил хляб от него?

– Не, чиракът не ми каза нищо за Велча [Шунтов].

– Ти говориш така, но Велчо [Шунтов] казва, че във вторник той купил от теб за 60 пари хляб. А ти дори си го запитал: „Друг път не си купувал толкова хляб!“. Велчо [Шунтов] ти отговорил: „Не ти трябва да знаеш!“.

– Не знам, господине, не съм му продавал. Ако моят чирак му е продал, аз не съм видял. А и такова нещо не сме приказвали с него. Нито съм го питал, нито пък той ми е отговарял така.

– Ако дойде Велчо [Шунтов] и ти каже това в лицето, тогава не ще ли се засрамиш от думите си?

– Да дойде, нека каже! Ако съм говорил такова нещо, ето ме насреща.

– Много хубаво, ела тук вместо подпис да удариш пръст под показанията си.

– Да удара пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Боньо [Петков] фурнаджията

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 31; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ с. Литаково, Ботевградско. ² Велчо Шунтов.

№ 24

Следствен разпит на Велчо Цолов

Орхание, 21 октомври 1872 г.

Разпит на Велчо Цолов, слуга на Христо фурнаджията

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Велчо, а на баща ми – Цоло. От град Орхание съм.

– На колко си години? Какво е занятието ти?

– Трябва да съм на 10 години. Чирак съм на Христа фурнаджията.

– Велчо Шунтов от Орхание купи ли хляб от вашата фурна през дните четвъртък, сряда и вторник преди петъка, в който беше нападната хазната?

– Велчо купува винаги по един-два хляба, а него ден купи наведнъж хляб за три гроша, но не знам какъв ден беше.

– А в това време, когато Велчо [Шунтов] купи от вашата фурна хляб за три гроша, къде беше господарят ти Христо [фурнаджията]?

– Моят господар си прави къща и стои там при майсторите. Той не видя.

– Много хубаво, ела и вместо подпис да удариш пръст под показанията си!

– Да ударя пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Велчо [Цолов]¹

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 31 – 32; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ След разпита на Велчо Цолов в преписа на протокола следва заверка на проведените в Орхание до този момент от следствената комисия разпити: „Чрез настоящата заверка, подписана и подпечатана, се удостоверява, че разпитите на горепоменатите лица се извършиха пред нашата комисия: Орх[анийски] шериятски съдия: Ес-сейд Али Неджиб; мюмеизи: [трима неподписаха]; следовател: Хасан Хюсни [печат]; мюмеиз: Хюсмен Хамди [печат]; мюмеиз: Хасан; М. [подпис на български]“⁴. Мюмеиз тук означава член на околийски съд.

№ 25

Следствен разпит на Васил Петров Цаков – Бояджията

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Разпит, извършен на 22 октомври 1872 г. (2 рамазан 1289)

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е Васил, а на баща ми – Петър. От Тетевен съм.
- На колко си години? Какво е занятието ти?
- На 32 години съм. Занимавам се с бояджийство в Орхание.
- Щом като си от Тетевен, защо работиш в Орхание?
- От много време, има вече 20 години, как ние работим тук в Орхание бояджийство.
- Ходил ли си в Тетевен една седмица преди обира на хазната?
- Да, бях отишъл в Тетевен една седмица, а може би имаше и повече, преди обира на хазната. А оттам се върнах тук заедно с Павел Кабакчиев¹, носещ държавните пари.
- Кой ден беше, когато се върна тук заедно с Павел Кабакчиев?
- Не мога да зная кой ден беше, не си спомням.
- Тогава с вас дойде ли тук друг някой от Тетевен?
- Заедно с мен и Павла [Кабакчиев] дойдоха едно заптие и Ибрахим от Орхание, който беше надзирател на кантарното право в Тетевен.
- Помисли хубаво: в кой ден дойдохте тук?
- Не мога да си спомня деня. Но тогава беше срокът за внасяне на държавните пари в съкровището, това е сигурно.
- Ние проверихме датата за внасяне на парите в съкровището. Това е било в събота, шест дни преди обира на хазната. Тогава ли дойдохте вие?
- Знам, че то беше 5–6 дни преди обира на хазната, но не мога да зная точно кой ден беше.
- Ти тогава си дошъл тук в събота. Намерил си Велчо Шунтов и си му казал следното: „Иди в Чипилските [Правешки] ханчета², там чака тетевенецът Стоян пандурът³ – да идеш в неделя!“⁴. Каза ли това на Велча [Шунтов] или не?
- Не съм казвал такова нещо на Велча [Шунтов], не ми е идвало и на ум дори.

– Стоян пандурът ти поръчал да кажеш така на Велча [Шунтов]. Заради това си дошъл. Но каквото си казал, кажи ни го право, не ни затруднявай! Пък и теб какво те засяга?

– Мен не ме засяга, но аз не съм говорил такова нещо на Велча [Шунтов]. Как да кажа, че съм говорил?

– Велчо [Шунтов] разправя така: „Васил [Петров] дойде и ми каза: „В неделя иди в Чипилското ханче, там те чака Стоян пандурът от Тетевен“. Ако сега дойде Велчо [Шунтов] и ти каже това в лицето, тогава ще признаеш ли дали това е вярно или не?

– Ако Велчо [Шунтов] разправи пред мен, че съм му казал такова нещо, той ще излъже.

– Велчо [Шунтов], който е твой приятел, ще говори ли така, ако не е истина?

– Кой знае защо той така ме клевети.

– Ако дойде сега Велчо [Шунтов] и разправи пред теб, че си му казал: „Стоян пандурът те чака в Чипилското ханче, да отидеш там в неделя“, какво ще отговориш?

– Ако каже това, ще излъже.

– Много хубаво, ела тук да подпишеш показанията си!

– Да подпиша!

Подписал: Васил [Петров]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 32 – 33; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Павел Кабакчиев – кмет (мухтар) на Тетевен; ² Ханчето на Цветко (Цвятко) Вълчев от с. Правец, Орханийско. ³ Стоян Костов – Пандура.

№ 26

Следствен разпит на Васил Петров Цаков – Бояджията при очни ставки с Велчо и Вела Шунтови

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Разпит на Велчо и Васил при очна ставка

– Велчо, ето Васил [Петров] дойде. Кажи сега пред него!

– Да кажа, господине! Тоя Васил [Петров] ми рече: „В неделя иди в Чипилското ханче¹, там те чака Стоян пандурът² от Тетевен. Той ще ти каже нещо“. И аз след това, в неделя, отидох и намерих Стояна [Пандура] там, в Цветковия хан при чешмата.

– Василе, ето Велчо [Шунтов] ти го казва в лицето?

– Той казва, чувам, но лъже. Не съм му говорил такова нещо.

– Защо Велчо [Шунтов] да лъже, някаква вражда ли има с теб?

– Не знам, но щом като той така говори за мен, очевидно трябва да има някаква вражда.

– Много хубаво, ти ходи ли у Велчови [Шунтов] през дните четвъртък, петък и събота?

– Не съм ходил.

– Защо казваш, че не си ходил? Във вторник си дал на Велча [Шунтов] 3

гроша на чаршията, за да купи хляб. А в четвъртък си отишъл в къщата му, дал си му пак 3 гроша да купи хляб.

– На чаршията дадох на Велча [Шунтов] 6 гроша, но защото му ги дължах за тютюн.

– Наведнъж ли даде на Велча [Шунтов] тия 6 гроша или на два пъти по 3 гроша?

– Дадох му ги наведнъж.

– Ако освен Велча [Шунтов] дойде и неговата жена [Вела Шунтова] и каже като него, че ти си ходил в къщата им, какво ще отговориш?

– Ако каже това, и тя ще излъже.

– Велчо [Шунтов] е тук, а жена му си е вкъщи. Тя не знае, че Велчо [Шунтов] е казал това, та и тя да твърди същото. Разбира се, че си ходил, затуй и тя го казва.

– Ако говори така, клевети ме.

– Ти твърдиш, че Велчо [Шунтов] лъже, че жена му лъже. Но ако дойде и трети човек и каже, че сте разговаряли с Велча [Шунтов], тогава какво ще отговориш?

– И той ще излъже.

– Велчо [Шунтов] разправя, че на два пъти получил от теб по три гроша пари за хляб. А ти твърдиш, че си му дал 6 гроша. Ето, показанията ви се уеднаквяват. Кажи веднага истината, за да бъдат навреме заловени дръзките нападатели. Не ни затруднявай напразно, кажи право!

– На Велча [Шунтов] дадох 6 гроша, но за тютюн. За хляб пари не съм му давал.

Очна ставка на Васил с госпожа Вела, жената на Велчо

– Г-жа Вела, един-два дни преди нападението на хазната дойде ли у вас за нещо Васил бояджията?

– Да, Васил [Петров] идва винаги у нас и тогава дойде.

– Василе, ето и г-жа Вела [Шунтова], жената на Велча [Шунтов], ти казва в лицето, че един-два дни преди нападението на хазната си ходил у тях.

– Тогава не съм ходил. Много време преди това ходих един път да видя момчето й, което беше болно.

– Ето и г-жа Вела [Шунтова] казва, че на сутринта в петък, когато бе нападната хазната, си отишъл у тях и си я запитал къде е Велчо [Шунтов], а тя ти отговорила, че не знае къде е. Ти какво ще кажеш на това?

– Аз запитах така г-жа Вела [Шунтова] за Велча [Шунтов], но не мога да зная кой ден беше.

– Ето, г-жа Вела [Шунтова] разправя, че ти си ходил у тях и че и тогава си отишъл. Кажи веднага истината. Кажи: кои бяха ония, които се осмелиха да нападнат и обират хазната, не ни затруднявай!

– Не знам.

– Ти сега като казваш, че не знаеш, укриваш виновниците. Работата е разкрита. Ако нападателите бъдат заловени и кажат, както казаха Велчо [Шунтов] и жена му, че посредством теб им е бил доставен хляб, ще приемеш ли тогава сам смъртното си наказание?

– Ако нападателите дойдат и кажат, че аз съм знаял за тая работа, тогава приемам смъртното си наказание.

- Кажи сега: кога, кой ден си отишъл в Тетевен?
- Отидох миналия понеделник.
- По каква работа отиде миналия понеделник оттук в Тетевен?
- Там ми е къщата. Отидох в понеделник, като бях с намерение да се върна пак в събота. Тогава пък да отиде баща ми, за да пазари слуга на Димитровден.
- Много хубаво, ти в понеделник отиде в Тетевен, а тук дюкянът ти да стои затворен. Та от това ти ще имаш загуба. Толкова време не се стои така без работа. Има някаква причина!
- Дюкянът ми е отворен. Там стои слугата ми Герго. Пък и дюкянът на баща ми е близо и той го наглежда постоянно.
- Общо ли търгувате с баща си или поотделно?
- Имаме два дюкяна, но търгуваме общо.
- За отиването ти в понеделник в Тетевен ще запитаме твоя слуга Герго. Ако той действително потвърди казаното от теб, хубаво. Но ако каже друго нещо, какво ще отговориш тогава?
- Питайте го, ако излезе, че съм лъгал, ще понеса наказанието си.
- Много хубаво, ела тук да се подпишеш или да удариш пръст под показанията си!
- Да се подпиша.

Подписал: Васил [Петров]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 33 – 35; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Ханчето на Цветко (Цвятко) Вълчев от с. Правец, Орханийско. ² Стоян Костов – Пандура.

№ 27

Следствен разпит на Васил Петров Цаков – Бояджията

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Нов разпит на Васил

- Удари ли те и би ли те някой в Правчанския хан?
- Не ме е бил никой.
- А нашият полицейски началник от София, Мехмед ага, не те ли удари, когато се разговаряхте с ханджията тайно там, в Правчанския хан?
- Той не удари мен, а ханджията Цветка¹ и то с ритник.
- По каква причина го удари?
- Тъкмо се хранех там, а Цветко [Вълчев] лежеше. Дойдоха заптиетата и слязоха от конете. Тогава полицейският началник удари с крак Цветка [Вълчев], като му каза: „Защо не ставаш да държиш конете?“. Цветко [Вълчев] му отговори, че бил болен. А мен той попита откъде съм. Аз му отговорих, че съм от Тетевен.
- Полицейският началник потегли оттук за Правчанските колиби в неделя. Него ден той те намерил там. А ти твърдиш, че си тръгнал оттук в понеделник, каква е тая работа?
- Аз заминах оттук в понеделник. А полицейският началник идеше оттам и се отби в хана.

- Много хубаво, ако са верни показанията ти, ела тук да се подпишеш!
– Да се подпиша.

Подписал: Васил [Петров]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 35; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Цветко (Цвятко) Вълчев.

№ 28

Следствен разпит на Цвятко Вълчев

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Разпит на Цветко ханджията от Правец

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
– Името ми е Цветко, а на баща ми – Велчо¹. От село Правец съм.
– На колко си години? Какво е занаятието ти?
– На четиридесет години съм, занимавам се с ханджийство.
– Къде се намира ханът, който държиш?
– Ханът ми е на шосето, един от Чипилските ханове.
– Няколко дни преди нападението на хазната Павел Кабакчиев донесъл пари от Тетевен. Те [Павел Кабакчиев, Васил² и заптието] отседнаха ли тогава в твоя хан?
– Отседнаха.
– Тогава Павел Кабакчиев сам ли беше или имаше някой с него? Васил [Петров] беше ли заедно с него?
– Зная, че заедно с Павел Кабакчиева тогава беше и едно заптие, но не мога да знам дали беше и Васил [Петров] с него.
– След като тогава Павел Кабакчиев и заптието минаха с парите за насам [Орхание], дойде ли същата вечер или на другата сутрин в твоя хан и Стоян пандурът³ от Тетевен?
– Не, не знам кой е тоя Стоян пандурът, за когото питате. Зная, че има един Лало пандурът, но и той не е идвал.
– Преди няколко дни тетевенецът Васил [Петров] заминал оттук за Тетевен, кой ден и по кое време беше?
– Не мога да знам кой ден беше, но има оттогава една седмица. Тогава дойде бюлюкбашията Мечо⁴. Като лежах, той ме удари.
– Защо бюлюкбашията Мечо те удари?
– Когато те [заптиетата] дойдоха, аз лежах, бях болен. Имаше няколко души, които се хранеха. Понеже лежах и не станах, удариха ме веднъж с приклад на пушка и с ритник.
– Васил [Петров] беше ли тогава там или не?
– Васил [Петров] беше там, той пътуваше за Тетевен.
– Вие тогава сте седели с Васила [Петров] на едно място и сте си шепнели нещо, затуй бюлюкбашията Мечо те ударил с ритник. Но той не те е бил, задето си лежал.
– Аз тогава лежах, а Васил [Петров] се хранеше. Той разговаряше със Сава

Вълков от нашето село Правец. Имаше и още един човек от нашето село, но сега не си спомням кой беше.

– Защо Сава Вълков беше дошъл тогава в твоя хан?

– Сава Вълков събираше боб. Той разговаряше с човека, когото не мога да си спомня, относно кираджии, които да закарат боба в Никопол.

– Откъде щяха да купят боба?

– Събираха го в Алтун таш⁵. Миналия петък го вдигнаха и го закараха в Никопол. Савата [Вълков] е сега в Никопол. Той замина заедно с боба.

– Като са натоварили боба в Алтун таш, те са минали покрай твоя хан. Кои хора го караха?

– Те не минаха покрай моя хан. Но аз видях, че минаха по-долу от Чипилското ханче, по пътя, който иде от нашето село Правец, тъй като бяха натоварили боб и от Правец.

– Добре, ти преди малко в показанията си каза, че си лежал в хана и че Васил [Петров], Сава [Вълков] и още един човек се разговаряли. Понеже си лежал и не си станал, бюлюкбашията Мечо те ударил с ритник. Но ако дойде сега бюлюкбашията Мечо и каже, че той те е бил, понеже сте си шепнели нещо с Васила [Петров], тогава какво ще отговориш?

– Ако бюлюкбашията Мечо каже това, запитайте и хората, които бяха там. Потвърдят ли и те, готов съм да понеса наказанието си.

– Преди нападението на хазната в твоя хан дошъл орханиецът Велчо Шунтов. Кой ден беше това?

– Не знам кой ден беше. Тогава, когато той дошъл, аз не бях в хана. Като дойдох отвън в хана, видях, че е пристигнал. Той държеше в ръцете си черва. И тия черва занесе на по-горния, на Ивановия хан.

– Ако не се досетиш за деня, размисли добре и ни отговори: Велчо [Шунтов] преди нападението на хазната ли или след това беше дошъл във вашия хан?

– Не мога да знам преди нападението на хазната ли беше или след това.

– Когато дойде Велчо [Шунтов], беше ли в твоя хан Лало пандурът или пък Стоян [Пандура], тетевенци?

– Изобщо не знам кой е Стоян [Пандура]. А Лало пандурът от отдавна, трябва да има 6–7 месеца, никак не е идвал в моя хан.

– Момчето, което стои в твоя хан, твой син ли е или слуга и откъде е?

– От Правец е. Слуга ми е, не ми е син.

– Това момче, слугата, не ти ли каза, че са дошли в хана тетевенците Стоян пандурът, Лало пандурът и Велчо [Шунтов]?

– Не ми е казвал, понеже той ми съобщаваше само името на оня, който дойде и пие на вересия, но не и имената на ония, които си плащат.

– Къде е сега момчето Вълко, твоят слуга?

– Преди 6 дни замина с кола за вино в Старо село, Врачанска околия, заедно с Дако⁶ от махалата Лесковица.

– Кога ще се върнат оттам?

– Надявам се да пристигнат днес или утре.

– Ако показанията ти са верни, ела тук да се подпишеш!

– Верни са. Да се подпиша.

Подписал: Цветко [Вълчев] кръчмарят

следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Името на бащата е сгрешено при разчитането – лицето е известно като Цветко (Цвятко) Вълчев, а не Велчев. Грешката не е коригирана в ЛСТС. ² Васил Петров – Бояджията. ³ Стоян Костов – Пандура. ⁴ Мехмед ага. ⁵ Село Лъжене. ⁶ Вероятно Атанас Толев (Тако).

№ 29

Следствен разпит на Велчо Шунтов

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Нов разпит на Велчо

– Когато в неделя ти се срещна с тетевенеца Стоян пандура¹ в един от Чипилските ханове – хана на Цветка² от Правец, кой беше в хана ханджия?

– Ханджия беше тогава момчето Вълко, слугата на Цветка.

– Когато отиде в хана, освен момчето Вълко, имаше ли друг някой там?

– Нямаше. Не видях никой друг.

– Кой ти каза тогава къде се намира Стоян пандурът? На кое място се срещнахте с него?

– Каза ми момчето Вълко. Срещнахме се със Стояна [Пандура] в долния етаж на хана, в една стая в мазето.

– Като беше в Цветковия хан, Стоян пандурът кога дойде?

– Аз го намерих там. Беше дошъл преди мен, но не го запитах кога е дошъл.

– Когато стигна в хана, как запита момчето Вълко за Стояна [Пандура]: „Тук ли е Стоян пандурът от Тетевен“ или как другояче?

– Запитах го така: „Има ли тук някой човек?“ „Има“ – отговори то. Попитах: „Откъде е?“ Момчето отговори: „От Тетевен“. Запитах пак: „Кой е тоя от Тетевен?“ То отговори: „Стоян пандурът. Долу в мазето е, в стаята“. Тогава аз отидох и се видях с него. Ние излязохме в задния двор на хана и там разговаряхме. После Стоян пандурът се върна пак в мазето, а аз минах през двора и дойдох насам.

– Хей, Велчо [Шунтов], ти си се срещнал с хората, които нападнаха и обреха хазната. Ако ни ги кажеш всичките кои бяха и те бъдат заловени, като доносчик ще се отървеш с леко наказание. Но ако откажеш да ни ги съобщиш, всичката вина остава върху теб и властта строго ще те накаже. Обмисли хубавичко това и ги изкажи, защото иначе ще бъде жалко за теб.

– Аз ви обадах тия, които зная. Един от тях е тетевенецът Стоян пандурът. Наричаха го още войводата. Той хайдутствал в Странджа. Останалите са: Тодор³, Кара Мустафа[?], Георги⁴ и Вълко Цолов от Правчанските колиби, за които ви съобщихме днес с Божила⁵. Другарят ми Божил [Генчев] го познава по-добре от мен. Ето тия да се заловят. Ако тогава работата не се разкрие, готов съм и аз да понеса всяко наказание.

– Много добре, ела тук да подпишеш показанията си!

– Да подпиша.

Подписал: Велчо [Шунтов]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 37 – 38; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Стоян Костов – Пандура. ² Цветко (Цвятко) Вълчев. ³ Тодор Кръстев – Бръмбара.
⁴ Георги Генков – вж. бел. 5 към док. № 19. ⁵ Божил Генчев.

№ 30

Следствен разпит на Васил Петров Цаков – Бояджията

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Нов разпит на Васил

– Василе, работата излезе наяве. Разкри се, че ти си знаел. Казвай веднага истината, та и ти, като Велча¹, да придобиеш качеството на доносчик, а ние да заловим нападателите.

– Преди един-два месеца срещнах тетевенеца Стоян пандура² в Тетевен. Той ми каза: „Познаваш ли калугера хаджи Авксенти³ в Кремиковския манастир?“. Аз му отговорих: „Познавам го, но защо питаш?“. Той каза: „Чух, че там имало пари. Ще взема няколко души и ще отида. От хаджи Авксентия малко пари ще задигна“. Аз му възразих: „Човече, откажи се!“ . В отговор на това той ми рече: „Щом се науча, че има пари, не бих се отказал в никой случай, веднага ще я наглася“.

– Знаял си, че той имал намерение да отива в Кремиковския манастир. Ти ще знаеш нещо и за това, че те са дошли тук и са обрали хазната. Кажи всичко право каквото знаеш по тая работа!

– Когато Павел Кабакчиев от Тетевен донесе тук парите, заедно с него тръгнах пеш от Тетевен и аз. Като стигнахме в Правчанските ханове, спряхме в хана на Цветка⁴. Понеже бях пеш, нея нощ преспях в хана, а мухтарът⁵ [Павел Кабакчиев] дойде тук [Орхание]. На другия ден взех коня на ханджията Цветка [Вълчев] и пристигнах. Предадох коня на Велча [Шунтов] да го върне обратно.

– После как стана? Велчо [Шунтов] как се срещна със Стояна [Пандура]? Какво стана по-нататък?

– Тогава не ми каза нищо, но в четвъртък, един ден преди петъка, в който бе обрана хазната, той ми рече: „Занесох хляб на Стоян пандура в балкана“. Запитах го: „Май че отиват в манастира“, а той отговори: „Не, не отиват в манастира, а ще нападнат хазната“. Попитах го колко души са и той каза, че били повече от 10 души.

– Не го ли запита къде се е срещнал със Стояна [Пандура], та тоя последният му поръчал да занесе хляб?

– Питам го. Когато завел в Цветковия хан коня, който аз върнах, срещнали се там и тогава той му поръчал.

– Не ти ли каза още кои са били? Само Стояна [Пандура] ли е познал или и другите?

– Запитах го. Познал само Стояна [Пандура], другите не можал да познае. Така той ми отговори.

– Когато Стоян [Пандура] ти съобщи, че ще ходи в манастира, не каза ли с кои хора ще отиде?

– Той ми каза: „Хора има много като синът на Генко мечкаря от Черни Вит – май че е Георги⁶. Ще взема хора и от Крушовдолските колиби. Има и много още момчета“.

– Велчо [Шунтов] не поиска ли от теб пари в четвъртък, когато щеше да носи хляб?

– Бях купил от него половин ока тютюн, та ми поиска парите. Дадох му 6 гроша. Същия ден той ми каза, че щял да им занесе хляб.

– Ти не се ли среща с Велча [Шунтов] след нападението на хазната и не говорихте ли по тоя въпрос?

– За нападението на хазната чухме в петък. Срегнах се с Велча [Шунтов] и разговаряхме за това. Но побояхме се да съобщим, тъй като може да не бъдат заловени [нападателите] и тогава вината ще падне върху нас.

– Тогавашният ви страх не ще ви помогне, тъй като вие знаехте, че сте им носили хляб преди нападението на хазната. Но задето не съобщихте на властта, излязохте сега виновати. Тъй че обадете ни, име по име, кои бяха те, та да придобиете качеството на доносчици, пък да ви дадем и 5000 гроша пари.

– Зная за Стоян пандура и сина на Генка мечкаря. Те щяха да вземат хора и от Крушов дол. Нека да се заловят тия, те ще изкажат всичките.

– След петъка, в който бе нападната хазната, ти си отишъл в Тетевен. Велчо [Шунтов] ти е казал, че нападателите на хазната са Стоян [Пандура] и Мечкарят. При това ти знаеше, че Стоян [Пандура] щеше да ходи да напада манастира. Не видя ли Стояна [Пандура] в Тетевен? Не запита ли за двамата?

– Отидох в Тетевен, но Стояна [Пандура] не видях. Тъй като се страхувах, не запитах никого дали беше там или го нямаше. Предполагам, че беше там, не беше отишъл никъде.

– Ти знаеш цялата работа, както и Велчо [Шунтов] я знае. Кажи истината, кажи: кои бяха? Велчо [Шунтов] говори другояче. Кажи право, че да ги заловим, та и вие да се отървете.

– Казах истината. Така е, както ви разправих.

– Ти имаш свои хора, имаш и слуга. Защо тогава не изпрати кобилата по някой от тях, а направи това чрез Велча [Шунтов]? Непременно си го изпратил, за да се срещне със Стоян пандура и да си поприказват. Очевидно е, че работата е била уговорена, кажи истината!

– Моят слуга и момчето ми си имаха работа, затуй я изпратих по Велча [Шунтов].

– На Велча [Шунтов] даде ли пари или нещо друго, за да закара кобилата? Велчо [Шунтов] не ти е слуга, та да я кара без нищо.

– Не съм му дал нито пара.

– Единственото обяснение, задето не си му дал пари, е, че твоето намерение е било да му устроиш среща със Стояна [Пандура]. Кажи истината по тая работа, за да я нагласим някак.

– Господине, да кажа сега истината. Стоян [Пандура] дойде сутринта в Цветковия хан и ми каза: „Отиваш в града. Изпрати ми Велча [Шунтов], ще говоря с него за нещо“.

– Когато Велчо [Шунтов] се върна от Цветковия хан, не ти ли каза какво са говорили?

– Да, каза ми. Стоян [Пандура] му рекъл: „Заведи ни в балкана и ни приведи до мястото, дето ще отидем“. После Велчо [Шунтов] отиде там да ги води. Той се забави няколко дни, но не мога да зная колко бяха.

– Стоян [Пандура] заедно с кои хора дойде там, кажи и сега право!

– Дойде сам. Запитах го за другарите му и той ми отговори, че един от тях бил Георги Генков, а другият – от Крушов дол. Той ми каза и името му, но го забравих. Каза ми, че освен тия имало и още 5–10 души. Запитах го кои са, но той ми отговори, че били сбирщина.

– Казаха ли ти, че ще нападнат хазната? Пък и ти не запита ли Стояна [Пандура] къде ще отидат?

– Аз попитах къде отиват, но Стоян [Пандура] ми отговори: „Да дойде Велчо [Шунтов], на него ще кажа“. Понеже там беше и ханджията и вече бях приготвил коня, няха много време да приказваме.

– Ела да подпишеш показанията си.

– Да подпиша.

Подписал: Васил [Петров]

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 38 – 40; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Велчо Шунтов. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Архимандрит хаджи Авксентий е игумен на Кремиковския манастир. ⁴ Цветко (Цвятко) Вълчев. ⁵ Мухтар – административен служител; в селата изпълнява задълженията на кмет, а в градовете – махаленски кмет. ⁶ Възможно е да се отнася и за Йото Генков Мечкаря – брат на Георги Генчев; вж. бел. 5 към док. № 19.

№ 31

Следствен разпит на Вълко Цолов

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Разпит на Вълко Цолов от Правец

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Вълко, а на баща ми – Цоло. От село Правец съм, но живея в Етрополските колиби.

– На колко си години? Какво е занятието ти?

– На 22–23 години съм. Занимавам се с овчарство.

– Къде се намира твоята колиба?

– На мястото Горняк.

– Как стана така, че ти отиде с хайдутите да нападаш хазната?

– Берях царевица. Дойдоха 12 души и ми казаха: „Хайде да ни заведеш в балкана!“. Насилиха ме и аз тръгнах пред тях. Минахме през мястото, наречено Предел, и стигнахме в Тръсите. Преспяхме една нощ в Усойна. Там преспяхме още една нощ. Мен не ме взеха да спя при тях. Един от тях спеше при мен, за да не избягам.

– Кои хора ви носиха хляб в балкана? Колко пъти ви донесоха?

– Два пъти ни донесоха орханийците Велчо¹ и Божил².

– После оттам кой ви заведе в прохода? Как биде нападната хазната? Как взеха парите и къде ги занесоха?

– Божил [Генчев] донесе хляб и си отиде. След това те ми казаха: „Почакай тук, Божил [Генчев] пак ще донесе хляб. Ние ще слезем по-долу, а ти ни донеси хляба“. Аз останах, а те заминаха. После чух, че се гръмна веднъж. Мина малко време и те дойдоха с парите при мен. Аз не видях нападението на хазната.

– Откъде са те и кои са? Познавахте ли се от по-рано?

– Те са тетевенци. Зная имената на четиримата, а именно: Стоян пандурът³, Тодор⁴, Кара Мустафа[?] и Георги⁵. Имената на останалите не знам. Всъщност аз не се познавам с тях.

– Не може да се приеме, че си бил „останал назад“. Щом като си отишъл там заедно с тях, трябва да ни кажеш право и следното: Как биде нападната хазната? Какво направиха заптиетата? Как взехте парите и на кое място си ги поделихте? Парите заровихте ли или си ги разделихте? А на теб колко гроша ти се паднаха като дял?

– В петък сутринта Божил [Генчев] донесе хляб. Аз взех от него хляба и им го занесох. Те ме върнаха обратно на мястото, дето бях по-преди, като ми казаха: „Божил [Генчев] ще донесе довечера хляб, вземи го и ни го донеси!“ Останах там. По едно време след обед се гръмна веднъж. Един час след това гледам, че те идват, тичайки, към мен, натоварени с парите. Поседяха малко при мен. Дадох ми и аз да нося една чанта пълна с пари. Оттам вкупом се изкачихме горе на балкана. Към 4 часа през нощта⁶ стигнахме в нашия царевичак. Оттам ги проведох по рекичката Милена надолу. Те преминаха реката Искър, а аз се върнах обратно в колибата си.

– Какъв дял ти дадох от парите?

– Дадох ми 2 меджидиета ирмилици. Обещаха, че ще ми дадат още 1000 гроша.

– След като ти носи на рамо чантата с пари, защо им я предаде за 2 меджидиета ирмилици?

– Заявиха, че ще ми дадат 1000 гроша и заради това дадох чантата. Но после не ми ги дадох.

– Познаваш ли тия хора?

– Не ги познавам.

– Защо отиваш с непознати хора на такива места?

– В началото те ме отведоха насила от моята колиба. После ми казаха: „Остани при нас, ще ни носиш хляб. Ще ти дадем и на теб пари“.

– Когато те взеха насила от царевичака, баща ти не чу ли, нямаше ли и друг някой при теб?

– Бях сам в царевичака. Баща ми беше вкъщи.

– Ти си се бавил там три дни. Когато после се завърна, баща ти и жена ти не запитаха ли де си бил?

– Когато се върнах у дома, баща ми ме запитва къде съм бил, но аз го излъгах, като казах, че съм ходил да купувам овци.

– На кръста ти имало чифт пищови. Баща ти тогава не ти ли рече: „Не се ходи с пищови да се купуват овци! Къде си бил с тия пищови?“

– Един от пищовите беше мой собствен, а другия ми дадох безделниците. Бях ги сложил на кръста си. Но когато ме видя баща ми, няхах пищови на кръста си.

– Имаше ли позволително да носиш оръжие?

– Нямах. Понеже беше нощно време, взех пищова, който имах, и го сложих на кръста си.

– Очевидно е, че целта на човек, който се скита с оръжие, без да има право да носи такова, е да върши кражби. Какво ще кажеш на това?

– Нямам какво да кажа.

– От всичко изглежда, че понеже си се скитал без право да носиш оръжие, ти си убил по-преди дякона⁷. Поне кажи как взехте парите и кои бяхте, та да се отървеш от другото [обвинение].

– Дори и да ме убие, не знам кой уби дякона. Но работата с хазната свършихме ние и то стана както по-горе описах.

– Когато заптиетата и техните началници търсиха хайдутите, не те ли намериха и не те ли разпитваха?

– Едно заптие, двама башибозуци, Иван Чобан[ов]⁸ от Правец и още трима души ме намериха през нощта срещу неделя при царевичака и ме запитаха: „Видя ли хайдутите, които нападнаха хазната?“⁴. Отговорих им, че не съм ги виждал. Те минаха и се отправиха бързо към височината, т.е. към колибите.

– Щом като полицейският началник те е запитал и ти не си му обадил, от това става очевидно, че и ти си от тях и си участвал в обира на хазната.

– В нападението на хазната не съм участвал, но след това те ми дадох да нося [пари].

– Ако искаш да се отървеш, трябва да кажеш право: колко гроша ти се паднаха като дял от парите на хазната и къде ги скри?

– Те не ми дадох пари. Аз, като носех чантата, си взех само 2 бели меджидиета.

– Когато в Етрополе отидоха специални чиновници, за да вземат поръчителство от населението, ти не беше ли там и кой ти стана поръчител?

– Бях там. Поръчител ми стана Кремен Ценов, бащата на Вълка⁹.

– Колибата на твоя поръчител Кремен Ценов близо ли е до твоята колиба?

– Трябва да е на около 10 минути разстояние.

– Като се отбихте в царевичака на твоя поръчител Кремен Ценов, взехте ли вода от неговия син Вълко [Ценов] или не?

– Не, оттам не сме вземали вода.

– Колко души бяхте?

– Бяхме 13 души заедно с мен.

– Парите бяха 125 000 гроша и нещо. От тях са намерени 2000 гроша. Остават още 123 000 гроша и нещо. Това са царски пари, искаме ги от теб.

– Както вече казах, откраднах си 2 сребърни меджидиета от чантата, която носех. Нищо друго не съм взел и не знам где са парите.

– Ела да подпишеш показанията си!

– Да подпиша.

[Знак за отпечатък от пръста на]: Вълко Цолов

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 40 – 42; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ Велчо Шунтов. ² Божил Генчев Божилов. ³ Стоян Костов – Пандура. ⁴ Тодор Кръстев – Бръмбара. ⁵ Георги Генков, но е възможно, според някои изследователи, да се има предвид и неговият брат Йото Генков – вж. бел. 5 към док. № 19. ⁶ 4 часа през нощта „турско време“ съответства на 22,00 ч. ⁷ Дякон Паисий. ⁸ Иван Чобанов – зет на Цветко (Цвятко) Вълчев. ⁹ В някои краеведски проучвания се твърди, че писарят е събркал името на поръчителя – вместо Цено Петков Керемидата, който има син Вълко Ценов и е съсед на Вълко Цолов, той е записал в протокола „Кремен Ценов“ – вж. Милтенова, М. Обирът на Орханийската хазна (1872). София, 2001, с. 104.

№ 32

Следствен разпит на Вълко Цолов и Цено Петков

Орхание, 22 октомври 1872 г.

Разпит на Вълко Цолов и неговия поръчител Цено

– Хей, Цено, ето Вълко Цолов е бил заедно с хайдутите, които обраха хазната. Преди, когато се вземаше поръчителство от етрополското население, ти си му станал поръчител. Стана ли наистина негов поръчител?

– Станах му поръчител, но не знам къде е ходил, както и че се е сдружил с хайдутите.

– От твоята до неговата колиба има 5–10 минути разстояние. Неговият баща, майка или роднините му не те ли запитаха: „Нашият Вълко го няма тук, къде ли е отишъл?“

– За бога, никой не ме е питал.

– Ти отрече, че твоят син е давал вода на хайдутите. Станал си поръчител на Вълко Цолов, който е съдружник на хайдутите. Това показва, че и ти си бил лош човек. Вместо да съобщиш [на властта], ти си станал поръчител. Заради това си арестуван, а и да знаеш, че наказанието ти ще бъде голямо.

– Не знаех, станах поръчител. Що да правя, каквото дойде на главата ми, ще го тегля.

[Знаци за отпечатък от пръст на]: Кремен Ценов¹
Вълко Цолов²

Публ. по: ЛСТС, № 61, с. 42 – 43; НБКМ – ОрСб., инв. 14091/1948, Препис от първия следствен протокол на разбойниците обирачи на хазната, съставен в Орхание. Превод Борис Недков.

¹ От протокола е видно, че разпитващите се обръщат към поръчителя с името „Цено“, а не с името „Кремен“, което потвърждава тезата на някои краеведи, че писарят е записал погрешно името на поръчителя – вместо Цено Петков Керемидата (съсед на Вълко Цолов) – „Кремен Ценов“. ² Следват заверки на разпитите от членовете на комисията и на по-късно направения препис на протокола от Софийския окръжен съд: „Чрез настоящата подписана и подпечатана заверка се удостоверява, че разпитите на гореспоменатите лица се извършиха пред нашата комисия: Орх[анийски] шериятски съдия: Ес-сейд Али Неджиб; мюмеиз: [липсва подпис]; мюмеиз: Мехмед Али; мюмеиз: Мехмед Салих; следовател: Хюсмен Хамди; мюмеиз: Хасан³; мюмеиз: подпис на български език [преписвачът не можал да го разчете]; мюмеиз: [липсва подпис]. Удостоверява се с подпис и печат достоверността на настоящия препис от следствия протокол. 4 януари 1873 [4 кянунусани 1288]. [печат]: Софийски окръжен съд.“ ³ При заверката на предходната част от протокола, Хюсмен Хамди е отбелязан като „мюмеиз“, а Хасан [Хюсни] – като „следовател“ – вж. бел. 1 към док. № 24.

№ 33

Следствен разпит на Стоян Костов – Пандура

[Орхание, 24 октомври]¹ 1872 г.

Разпит на Стоян Пандура

[Продължение]²

– Кога ходихте у Цветка ханджията³, откога се срещате с него и как устройте тая работа?

– Бяхме излезли по други кражби. Оставих другарите си в балкана и отидох в хана на Цветка ханджията. Там ме видяха Цветко [Вълчев], Кольо⁴ от Правец и Велчо касапина⁵ от Орхание. И те знаеха, и то от преди един месец, за намерението да извършим обир и щяха да ни станат ятаци. Те ми казаха: „Не отивайте по други обири, от Орхание ще тръгне хазната, нападнете нея!“. И ние, съобразявайки се с думите на Цветка ханджията, Велча [Шунтов] и Коля [Цветков], се отказахме да отиваме по други кражби, а нападнахме хазната.

– Кой организира твоите другари?

– Аз, Тодор⁶ и Лечо⁷, ние тримата се сговорихме. В началото ние организирахме другарите, излязохме с намерение да вършим обири.

– Като излязохте от Тетевен, тук ли дойдохте или останахте цял месец в гората?

– Не, не останахме в гората. Ние излязохме от Тетевен с намерение да вършим кражби и отидохме право в хана. Понеже Цветко [Вълчев], Велчо [Шунтов] и Кольо [Цветков] бяха подготвили тая работа [обира на хазната] и ако извършим друга кражба, ще се вдигне шум и ще се разкрие, ние се върнахме обратно в Тетевен. После Цветко [Вълчев] ни изпрати чрез Коля [Цветков] от Правец известие: „Да дойдат, че хазната ще потегли“. На основание на това ние отидохме и нападнахме хазната.

– На това ваше съвещание беше ли Васил бояджията⁸?

– На Василя [Петров] аз ни дума не казах, пък и не го видях. Ако Велчо [Шунтов] му е казал, не знам. Защо да му ядем правото. Тая работа извърших аз и затова ще понеса наказанието си. Защо да намесвам Василя [Петров]?

– Ела тук да се подпишеш!

– Да се подпиша.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Стоян [Костов] пандура

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 43 – 44; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Мястото и датата са определени според съдържанието. ² Липсват началните 26 страници от втората тетрадка, съдържащи вероятно тази част от следствияния протокол, която се отнася до разпитите, проведени на 23 октомври 1872 г. ³ Цветко (Цвятко) Вълчев. ⁴ Никола (Кольо) Цветков. ⁵ Велчо Шунтов. ⁶ Тодор Кръстев – Бръмбара. ⁷ Лечо Николов Гайдарски – Ковача. ⁸ Васил Петров – Бояджията.

№ 34

Следствен разпит на Велчо Шунтов и Стоян Костов – Пандура

[Орхание, 24 октомври]¹ 1872 г.

Разпит на Велчо при очна ставка със Стоян

– Хей, Велчо [Шунтов], тая приказка не излезе тъй, както каза. Стоян [Пандура] разправя, че ти и Цветко² сте били главните организатори.

– Не съм организатор. Организатор е Васил³. Васил [Петров] дойде при мен и ми каза: „Стоян [Пандура] те вика в Цветковия хан, иди, виж защо те вика!“. И ето, аз намерих Стояна [Пандура] да се храни в мазето на Цветковия хан. Той ми каза: „Ще отидем да нападнем хазната. Донеси ни хляб на еди-кое си място!“. И аз занесох хляб. Запитайте самия него. След като занесох хляба, участвах ли в работата, нападнах ли хазната?

– Колко гроша ти дадох, за да занесеш хляб? Каква част ти отделиха от парите на хазната?

– Два пъти Васил [Петров] ми даде по три гроша, за да купя хляб. Повече нито пара не ми даде, а ми каза: „Ще дадем и на теб дял от парите, които ще вземем от хазната“. Поради това влязох и аз в тая работа. Полакомих се поради туй, че съм беден.

– Цветко ханджията знае ли за тая работа?

– Когато приказвах със Стояна [Пандура], ето, да го кажа в очите му, Цветко [Вълчев] не беше там. Не ми е известно дали той е знаел.

– Елате, подпишете се тук!

[Подписал]: Велчо Шунтов от Орхание

[Знак за отпечатък от пръст на]: Стоян [Костов] пандура от Тетевен

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 44; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Мястото и датата са определени според съдържанието. ² Цветко (Цвятко) Вълчев.

³ Васил Петров – Бояджията.

№ 35

Следствен разпит на Васил Петров Цаков – Бояджията при очна ставка със Стоян Костов – Пандура и Велчо Шунтов

[Орхание, 24 октомври]¹ 1872 г.

Разпит на Васил при очна ставка със Стоян и Велчо

– Василе, разпитахме Велча [Шунтов]. Организирайки работата, ти си го изпратил в хана на Цветка², за да се срещне със Стояна [Пандура]. Кажи право как го изпрати и как Цветко [Вълчев] узна за работата?

– Аз се връщах от хана на Цветка [Вълчев] в града. Стоян [Пандура] ми каза: „Отиваш в града, изпрати тук Велча [Шунтов], имам да приказвам с него“. И аз, като влязох в града, изпратих Велча [Шунтов]. Не ми е известно дали Цветко [Вълчев] знаеше или не.

– Стоян [Пандура] твърди: „Васила [Петров] изобщо не съм виждал“. Защо ти казваш, че изпратил чрез тебе известие? Както вече от няколко дни насам ни лъга, и това всичко е лъжа. Кажи самата истина! Няма друг изход, освен да казваш истината!

– Сутринта станах от хана на Цветка [Вълчев] и тъкмо исках да се кача на коня, дойде Стоян [Пандура] и ми каза: „Къде отиваш?“. Отговорих: „Отивам в града“. Запитах го и аз от своя страна: „Откъде идваш, имаш ли другари?“. Отговори: „От Мечкарите, имам и един-двама другари“. Казах му: „Какво ходиш тъй?“. А той отвърна: „Ти изпрати Велча [Шунтов], та той ще ти съобщи“. И аз дойдох в града. Дадох коня на Велча [Шунтов] и го изпратих.

– Казвай истината, стана що стана!

– Наш организатор е, ако трябва да се каже истината, касиерът в Орхание – Марин³. Велчо [Шунтов] е до мен, да каже и той! И двамата знаем.

– Касиерът как организира тая работа?

– Когато Велчо [Шунтов] занесе на хайдутите хляб, те му казали: „Кажи на касиера, когато ще изпраща парите, нека съобщи! Кажи и на Васила [Петров] и той да му каже! После ще съжалява⁴. А ти се върни и ни съобщи!“.

- Какво каза на касиера и той какво ти отговори?
- Аз отидох при касиера и му казах: „Кога потегли хазната, кажи ми и аз ще съобщя на хайдутите“. На това касиерът Марин [Николов] ми отговори: „Велчо [Шунтов] ми е известил, кога хазната потегли, ще съобщя“.
- После съобщи ли той? Къде ти съобщи и какво ти каза?
- В петък сутринта Марин [Николов] дойде в кафенето. Седнахме около мангала. И Велчо [Шунтов] беше там. През вратата на кафенето влезе Марин [Николов] и с глава даде знак по посока към балкана. Велчо [Шунтов], както седеше, скочи и отиде да съобщи на хайдутите.
- Колко гроша от тия пари, т.е. от задигнатите пари, се дадоха на касиера?
- Попитайте Велча [Шунтов], аз не знам дали му дадоха или не.
- Значи, касиерът е знаел и той е истинският организатор, така ли е?
- Да, така е. Касиерът казваше на нас и ние съобщавахме на хайдутите. А в деня, в който хазната тръгна, той дойде в бившия мой хан⁵, вече продаден, и даде знак, че е потеглила. Тогава Велчо [Шунтов] отиде да съобщи на хайдутите. Това е истината.
- Ще се подпишеш ли, че каза истината?
- Да, ще се подпиша.

[Подписал]: Васил [Петров] бояджията

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 44 – 45; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Мястото и датата са определени според съдържанието. ² Цветко (Цвятко) Вълчев.

³ Марин Николов. ⁴ В смисъл: ако не съобщи, ще съжалява. ⁵ Става дума за т. нар. „Шарен хан“ на Гаврил Брънчев в Орхание.

№ 36

Следствен разпит на Велчо Шунтов

[Орхание, 24 октомври]¹ 1872 г.

Нови въпроси към Велчо

- Всъщност, значи, Марин касиерът² е устроил тая работа и той е казал на вас. Тогава вече вие сте съобщили на хайдутите. Така говори Васил³, истина ли е?
- Ние с Василя [Петров] седяхме в хана. Там дойде касиерът. Беше петъчен ден сутринта. Той даде знак на Василя [Петров]. Показа с глава пътя, а Васил [Петров] каза на мен: „Върви, съобщи на хайдутите!“.
- И аз отидох и им съобщих. Това е истината.
- Това ли е цялата истина, а касиерът съучастник ли ви беше?
- Това е истината. Дойде в хана, даде знак на Василя [Петров] и аз съобщих на хайдутите.

[Подписал]: Велчо Шунтов

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 45; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Мястото и датата са определени според съдържанието. ² Марин Николов. ³ Васил Петров – Бояджията.

Разпит на Тодор Кръстев, един от нападателите на хазната

– Как е името ти и името на баща ти, откъде си и с какво се занимаваш?

– Името ми е Тодор, а на баща ми – Кръстьо. Аз съм от Брезова махала, Тетевенските колиби. Занимавам се с овчарство.

– Ти заедно с хайдутите ли беше? Вие ли обрахте хазната? Колко души бяхте и как се казват другарите ти? Колко гроша ти дадох като твой дял? Къде са парите? Кажете истината!

– Бях заедно с хайдутите при обира на хазната и аз съм от тях. Ние обрахме хазната. Тук ме докара юзбашията Ахмед ага. Мен ми се паднаха като дял от парите 10 240 гроша в сребърни меджидиета и 1000 гроша в ирмиличета². Те бяха заровени в земята под едно дърво. Извади ги Ахмед ага и ето, той ги донесе. Другарите ми бяха 15 души. Един от тях съм аз, а другите: Стоян пандурът³, Лечо ковачът⁴, Генчо Михалев, Атанас⁵, Вълъ Станчев, преселник от Гложене, братът на Вълъ – Марин Станчев, Йото Генков, Павел Лалов, един-двама души от Крушидол, имената на които не си спомням, Марин Павлов и Димитър от Сърбия⁶, който престоя една година тайно в къщата на хаджи Ивановия брат. Имаше и още двама души от Правец.

– Юзбашията Ахмед ага казва, че ти си знаел някои работи по тоя въпрос, че чорбаджиите събирали пари, за да ги пращат във Влашко, че от година насам тук имало един от Сърбия, чрез когото се изпращали парите; че дори и от тебе поискали парите, които си взел, за да ги изпратят на комитета. Кой ги поиска, кой дойде да ти каже, как стана, разправи истината!

– Мен ми съобщи оня от Сърбия сутринта по другаря ми Леча [Николов], когото заловихте, да пратя парите, че щял да ги изпраща на комитета. Аз не дадох парите.

– Коя сутрин ти съобщи той чрез Леча [Николов]?

– Съобщи ми миналия петък през нощта да му занеса парите в неделя вечерта.

– Лечо [Николов] къде те намери в петък през нощта, за да ти каже?

– Нея вечер бях при овците. Лечо [Николов] идва у дома и казва на децата: „Неделя вечерта да занесе парите на Димитра [Общи] от Сърбия!“.

– На кое от децата ти той каза това?

– На момичето ми Кола[?].

– Човекът, когото ти нарече „Димитър от Сърбия“, къдешен е и где живее?

– Ляга и става в хана на хаджи Ивана в Тетевен и в къщата на Дочо Мръвков.

– Отдавна ли тоя човек се върти в тоя край?

– От миналата Коледа насам.

– Тоя човек като е от Сърбия, какво търси тук?

– Тоя човек е комита. От една година насам ходи по тая работа.

– Кои места обикаля по тая работа?

– Не само в Тетевен, той ходи и в околните села, в Орхание, в хана на ханджията Цветка [Вълчев] в Правец и в Етрополе. Само че у кого отсяда и къде живее – не знам. Той обикаля тук всички околни села.

– От твоето показание, че тоя човек е комита, се подразбира, че той не върши сам тая работа. С кого има връзки?

– Тукашните хаджи Станьо⁷, Марко Йончев, Марин Братанов, Пею Мръвков, брат му Дочо [Мръвков], Петко Милев. Знаят го всички първенци. Тоя Димитър [Общи] от Сърбия е, който уби в Орхание попа⁸.

– Откъде ти знаеш, че Димитър [Общи] от Сърбия е убил попа?

– Когато отивахме да нападнем хазната, той ми разправи по пътя, че убил попа. Народът му заповядал.

– Чу ли и някой друг тия думи на Димитра [Общи] от Сърбия?

– Знае другарят ми Стоян пандурът. Знаят отишлите с него да убият попа.

– С кого е отишъл да убие попа?

– С Леча [Николов], който беше заедно с мене при обира на хазната, и с другия ми другар – Генчо Михайлов. По този въпрос са ми говорили и другарите. Тогава повикаха и мен, но аз не отидох.

– Къде те намериха и кой те повика?

– Повика ме Цаньо⁹, син на Генчо Михайлов.

– Къде те намери, за да ти каже?

– Намери ме вкъщи и ми каза.

– Какво ти каза?

– Каза ми следното: „Хайде, ела, събират се в къщата на тетевенеца Станча¹⁰. Попът ще отива в селото Извор, ще го убият от името на народа. Поне да го убием сега, че у него има пари, да вземем парите!“.

– Тоя човек като ти каза така, какво му отговори?

– Рекох: „Такава работа не мога да сторя! Идете, аз не се меся“.

– Събрали се в Станчовата къща кои са били?

– Тетевенецът Лечо [Николов] – един, втори – Генчо [Михайлов], трети – Дако [Атанас Толев], четвърти – Вълчо Станчев, Петър Вълев от Крушов дол и другарят ми Стоян пандурът. На мене Цаньо [Цако Генчев] ми каза, че тия се били събрали.

– По каква причина искаха да убият попа?

– Попът чул, че тоя Димитър [Общи] от Сърбия дошъл тук да събира комити и казал на чорбаджията: „Откажете се от тая работа, иначе аз мога да съобщя на властта“. За да не му дадат възможност за това, накараха Димитра [Общи] да го убие.

– Откъде знаеш, че чорбаджията Петко Милев и хаджи Ивановите синове Станчо и Станьо¹¹ са събрали пари и са купували дрехи и оръжие за комитета? Да нямаш и друг другар?

– Каза ми Димитър [Общи], от него разбрах.

– Знаеш ли друго нещо по въпроса за комитета? Влизат ли в него други чорбаджии? Как стои работата? Как събират парите?

– Хаджи Станьо¹², Марко Йончев и Дочо Мръвков, тия са с Димитра [Общи]. Падне ли от някъде плячка, те ограбват парите и ги прибират за комитета.

– Откъде вдигаха плячка и събираха пари?

– Това сега не знам. Аз се много изморих. Моля, освободете ме!

– Кажи право, от Орхание кой е намесен по въпроса за хазната? После, разкажи за комитета!

– В тая работа по-право влиза касиерът¹³ в Орхание. Той и Димитър [Общи] са организаторите. Друг от Орхание не знам. Касиерът е намесен.

– Признанието, което направи дотук, истина ли е и тъй ли е?

– Тъй е.

– Знаеш ли да пишеш?
– Да пиша не знам, а нямам и печат. Вие ме подпишете и аз ще ударя пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Тодор Кръстев

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 45 – 47; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Мястото и датата са определени според съдържанието, но е възможно разпитът да е проведен и в Тетевен, защото според свидетелствата на Лечо Николов (вж. док. № 39) следствената комисия пристига в Тетевен във вторник, т.е. на 24 октомври 1872 г. – най-вероятно следобед, като разпитите са проведени едва след 18,00 ч., тъй като по време на Рамазана, който през 1872 г. започва от 22 октомври, османската администрация започва да работи чак след залез слънце. ² Тур. монети: меджидие = 20 гроша; ирмилик = 20 пари. ³ Стоян Костов – Пандура. ⁴ Лечо Николов Гайдарски – Ковача. ⁵ Атанас Толев. ⁶ Димитър Общи. ⁷ х. Станьо Врабевски. ⁸ Дякон Паисий. ⁹ Според бел. в ЛСТС името Цаньо е изписано погрешно вместо Цако Генчев. ¹⁰ х. Станчо Хаджииванов. ¹¹ х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови. ¹² Тодор Кръстев има най-вероятно предвид х. Станьо Врабевски. ¹³ Марин Николов.

№ 38

Следствен разпит на Стоян Костов – Пандура

Тетевен, 25 октомври 1872 г.

Нови признания на Стоян пандура

25 октомври 1872 г. (1288)

– Ти си занесъл с един чувал в къщата на Въльо Станчев в Черни Вит дрехите и оръжията на хайдутите. Откъде взе тия дрехи, фесовете и оръжията?

– Аз поставих в един чувал трите феса, които бяха между нещата, едни потури и един чепкен¹ от дрехите, които Петко [Милев] беше поръчал да се ушият, и ги занесох там. Петко Милев даде и на мене един кат дрехи и един нож. На всичките останали хайдути дрехите и оръжията даде Петко Милев, даде им ги на ръка. Аз взех от Димитра² една дълга пушка, един пистолет и един револвер, взех ги в хана в Правец.

– Когато взе оръжието в хана, кого видя освен Димитра [Общи]? Ханджията³ видя ли?

– Ханджията [Цветко Вълчев] го нямаше в мазето. Синът на бояджията от Правец беше там, той видя⁴.

– Твоят другар Тодор⁵ твърди: „Дрехите взехме от Стояна [Пандура], той ги занесе в Черни Вит“, а ти разправяш: „Чорбаджията Петко Милев поръчваше да се ушийт такива дрехи, само от него са взети“, и признаваш, че той отнесъл дрехите и то само едни потури и чепкен, и за теб – дрехи. Кажи истината!

– Попитайте арестуваните. Всички получиха дрехи и оръжия от чорбаджията Петко Милев. Всички признават. Само за Тодора [Кръстев] аз донесох един чепкен. И моите дрехи даде чорбаджията Петко Милев. Това е истината.

– Ти преди малко, гледайки ме в очите, казваше: „Паша⁶, имам да ти кажа нещо, разпитай ме насаме, ще говоря вече истината“, какво беше то?

– Димитър [Общи] ни каза: „Парите, които ще вземем, няма да пръскате, занесете ги право на чорбаджията Петко Милев. На вас аз после ще дам дял“. Другарите не са говорили с Димитра [Общи] и с чорбаджията Петко Милев, но

те си казваха: „Този е главатарят ни“. Главни организатори са Димитър [Общи] и чорбаджията Петко Милев.

– Кой в Орхание знаеше за тая работа?

– Димитър [Общи] говорил с касиера⁷. Той ни каза: „Вие стреляйте във въздуха. Заптиетата не ще ви противостоят и ще се разбягат“. По думите на Димитра [Общи], и касиерът е бил с нас.

– Нападайки хазната, кой пръв стреля?

– Пръв стреля Тодор [Кръстев]. После стреля Димитър [Общи] с пушка, която се пълни отзад. Гръмна и друг един от нашите другари, но не знам кой беше.

– Заптиетата не стреляха ли по вас?

– Заптието със сивия кон стреля три пъти, но другите не стреляха, а веднага се разбягаха.

– Ти разправяш, че Димитър [Общи] бил казал: „Вие занесете парите право на чорбаджията Петко Милев“. Ние пък изкарваме парите на всички ви от къщите и градините ви. Твоите пари дори се намериха на две места, а и два пъти се ходи за тях. Как ще обясниш ти това?

– Той [Димитър Общи] каза: „Вие сега заровеете парите и ги пазете. Когато тая работа се забрави, отнесете ги и ги предайте на чорбаджията Петко Милев. Там ще ви се даде дял“. Това е истината.

– На Петко Милев не се ли дадоха никакви пари?

– Въльо, Марин, Цако и Йото⁸, които тази вечер докарахте от Черни Вит, както и Павел Лалов⁹ и Найден Вълков от Крушов дол, занесли пари на чорбаджията Петко [Милев] и получили частта, която той им дал... Дяловете, които получиха, стояха в собствените им къщи. А когато работата излезе наяве, чорбаджията Петко [Милев] занесъл парите в къщата на ковача и казал: „Пази тия пари, после ще ги взема. Не ме издавай. Издай само Стоян пандура. Дай показания, че парите са у него“. Същото казал и на хората от Черни Вит.

– Знаеш ли количеството на парите, които Петко Милев е оставил вкъщи, и кой е ковачът?

– Количеството на парите не знам. Ковачът е Лечо¹⁰, който участва с нас в обира, а сега е тук в ареста.

– Тия твои показания верни ли са?

– Верни са.

– Знаеш ли да пишеш?

– Не знам.

– Ето, написахме името ти, ела да удариш пръста си!

– Да ударя пръста си.

[Отпечатък от пръст на]: Стоян пандура

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 48 – 49; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Чепкен – мъжки елек със свободни дълги ръкави от тъмночервен вълнен плат и украсен с гайтани. ² Димитър Общи. ³ Цветко (Цвятко) Вълчев. ⁴ Стоян Костов – Пандура има предвид Васил Петров – Бояджията. Съзнателно или от незнание, той говори за „сина на бояджията от Правец“, въпреки че бащата на Васил Петров – Петър Цаков Сеулски, е бил бояджия в Орхание. ⁵ Тодор Кръстев – Бръмбара. ⁶ Мазхар паша. ⁷ Марин Николов. ⁸ Въльо Станчев, Марин Станчев, Цако Генчев и Йото Генчев от с. Черни Вит. ⁹ Павел Лалов – неграмотен овчар и дюлгер. ¹⁰ Лечо Николов Гайдарски – Ковача.

Разпит, произведен на 25 октомври 1872 г.

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е Лечо ковачът, а на баща ми – Никола. От Тетевен съм, от поп Вельова махала.
- На колко си години? С какво се занимаваш?
- На 35 години съм, по занятие – ковач.
- Как обрахте хазната?
- Отидохме 14 души. Появи се хазната. Обрахме я.
- Чорбаджията Петко Милев ти дал една кутия с пари, която днес се намери в твоята къща, и ти казал: „Скрий това!“¹. Как стои тая работа?
- Тия пари ми даде Петко Милев и ми каза: „Не казвай никому! Съхрани тия пари!“². Аз пък ги взех и ги зарових под дървото.
- Кой от вашите хора нареди Димитър¹ от Сърбия да убие попа²?
- Това аз не знам. Все таки големците наредиха да го убие. Бедните хора не знаят нищо.
- По-преди ти съобщи, че твоите другари Минчо и Генчо Михайлов били заедно с Димитра [Общи] от Сърбия при убийството на попа. Тъй като тоя човек беше убит в града Орхание, те къде се събраха?
- Когато най-напред, във връзка с убийството на попа, ме повикаха чрез Цако³ на събрание в къщата на Личо⁴, аз не отидох. Тогаз Димитър [Общи] от Сърбия, заедно с другаря ми от Тетевен – Стоян⁵, Личо Николов – собственик на хана, Генчо Михайлов, Дако гложенеца⁶, Вълъо Станчев и Павел Лалов⁷, тия седем души отиват в село Извор, но не свършват никаква работа. Оттам те се връщат в Тетевен. След това Димитър [Общи] отива сам в Орхание. От Орхание му известяват с пратеник [че дякон Паисий е там], но не знам кой е бил пратеникът. Димитър [Общи] от Сърбия убива самичък попа.
- По-преди ти каза, че когато Димитър [Общи] отишъл да убива попа, с него били Стоян пандурът и Генчо Михайлов, участници заедно с тебе в обира на хазната.
- Когато Димитър [Общи] отиде да убива попа в Извор, Стоян пандурът и Генчо Михайлов били с него. Но при убийството на попа в Орхание Димитър [Общи] от Сърбия бил сам. Тия хора не са били там.
- Заявяваш, че когато Димитър [Общи] от Сърбия отишъл в Орхание да убива попа и когато го убил, той бил сам. Обаче по времето, когато нея вечер убил попа, веднага след произшествието се притекли намиращите се на пост по улицата – пандурът, заптието и стражата от данъчното управление, понеже били близо, и търсили по улиците. Димитър [Общи] от Сърбия, след като убива попа, трябва да се е скрил в някоя къща или дюкян в Орхание. Къде ли се е бил скрил?
- Не знам Димитър [Общи] где се е скрил след убийството на попа. Това не ми е известно.
- Как първоначално дойдохте до решението да нападнете хазната, разправете ни това подробно!
- Димитър [Общи] от Сърбия разговарял със Стояна [Пандура] да започнем една такава работа. А двадесет дни преди събитието Стоян [Пандура] каза на

всеки един от нас поотделно. Двадесет дни по-късно дойде отдолу известие. Известието ни изпрати Стоян [Пандура]. И ние се събрахме. Събрахме се в Черни Вит, в къщата на Вълчо Станчев. Оттам през Искъра отидохме право в Правец. Осъмнахме над Правец. Ние останахме там в балкана, Стоян [Пандура] отиде в хана на Цветка⁸ в Правец и намерил там Димитра [Общи]. Там намерил Димитра [Общи] от Сърбия и Вълко Цолов от Правец. Те тримата дойдоха заедно. Оттам потеглихме заедно и Вълко [Цолов] като ни показваше пътя, слязохме в боровата гора в прохода. Две нощи лежахме в прохода.

– Щом като два дни лежахте, откъде взехте хляб?

– Хляб ни носеше Велчо касапинът⁹. От нийде не сме взели нито лула тютюн.

– Там сте яли кисело мляко от един колибар, кой беше той?

– От никого не сме взели нито кисело мляко, нито хляб. Всичко дойде от града.

– Вие не сте били в българско облекло. Дрехите, които бяхте облекли, и фесовите откъде ги взехте? Кой ви изпрати оръжие и кой го донесе?

– Стоян пандурът ни донесе чувала с дрехите, заедно с оръжието, в къщата на Вълчо Станчев в Черни Вит. Там ние всички облякохме приготвените ни дрехи. За всички 14 души донесоха фесове и йемении¹⁰. Облякохме се всички, натъкнахме оръжията и потеглихме.

– След като обрахте хазната, къде оставихте оръжието и дрехите?

– След като взехме парите, отидохме в къщата на Вълчо Станчев, у когото бяхме по-преди. Съблякохме дрехите и ги оставихме там. Облякохме пак собствените си дрехи.

– Всички заедно ли дойдохте в Орхание или една част от вас останаха в Правец?

– Там останаха Димитър [Общи] и ония, които са от Правец. Ние отидохме право в Черни Вит.

– Где си поделихте парите?

– Димитър [Общи] ни каза: „Отнесете пари колкото можете! После аз ще дойда в Тетевен и там ще ги разделя. Но количеството на тия пари се знае. Аз ще го науча от касиера. Да не разходите от тях нито една пара, че после ще отговаряте! Вие знаете!“.

– Поставили сте три засади за нападение над хазната. Кой ви научи така да постъпите и кой беше, който гръмна?

– Гръмна Димитър [Общи]. Той постави и засадите. У Димитра [Общи] имаше едно шишане, което се пълни отзад. Той веднага го напълни и гръмна. Димитър [Общи] беше в първата засада и той даде изстрелите.

– Димитър [Общи] излезе ли [от засадата] и отиде ли при колата с хазната?

– Щом се дадоха изстрели, заптиетата избягаха. Димитър [Общи] изскочи веднага из засадата и ние го последвахме. Той отиде и изпрегна добичетата от хомота. Колата остана там, а всички ние заедно разграбихме хазната.

– Заптиетата стреляха ли върху вас?

– Щом пукнаха нашите пушки и заптиетата побягнаха. Не знам и не видях да гърмят.

– Преди малко думаше, че дрехите и оръжията дошли от чорбаджията Петко Милев от Тетевен?

– Понеже знаех, че Димитър [Общи] предаваше на чорбаджията Петко Милев събраните от населението за комитета пари, а тоя вземаше със себе си хад-

жи Ивановия син Станча и някой си Станьо¹¹, заедно купуваха дрехи и оръжие, приготвени за комитета, затуй именно казах, че според мен той е изпратил дрехите.

– Парите, които намерихме, ти е дал Петко Милев. А къде остана делът, който ти си взел?

– Ние откраднахме парите, но не ги поделихме помежду си. Парите отнесохме на чорбаджията Петко Милев. На нас той даде по една торбичка от 1000 гроша, а другите останаха у него. После той се уплаши. Щом като тая работа се разкри, той ми донесе пари в една голяма кутия и ми каза: „Вземи, скрий ги, после ще приказваме“. Аз ги взех и ги зарових под дървото.

– Къде е торбичката, на кое място в колибата, заровена ли е?

– Зарових я в колибата си, на един час разстояние [от Тетевен], знае и жена ми.

– Как се казва жена ти?

– Бона.

– Жена ти не те ли запита – откъде си взел тия пари?

– Никак не ме е питала.

– Кога донесе чорбаджията Петко [Милев] тая кутия с парите?

– През нощта срещу вторник, когато вие дойдохте в Тетевен, той се уплаши, донесе ги и ми каза: „Недей разправя!“.

– Кой ви каза да дадете парите на Петко Милев чорбаджията?

– Всъщност за тая работа ни пратиha чорбаджиите Петко [Милев] и хаджи Станьо¹², като ни поръчаха: „Парите, които вземете, донесете тук!“. Ние отидохме и обрахме хазната по тяхна заповед.

– На кое място ви казаха чорбаджиите хаджи Станьо [Врабевски] и Петко [Милев], един по един ли ви извикаха? Кой ви даде оръжие и дрехите, които сте облекли в деня на обира, и как стана?

– Един по един ни извика Илия, синът на Петко Милев. Отидохме в къщата му. Там беше хаджи Станьо [Врабевски]. Дадоха ми един фес, потури, къс джамадан¹³ и една пушка и казаха: „Ще ви изпратим на едно място по кражба“. Аз, макар и да отказах да отида, те ме заплашиха с бой и ме изпратиха.

– Къде се събрахте предварително?

– Събрахме се на баира Козница.

– Твоите другари твърдят, че сте се събрали в къщата на Вълчо Станчев в Черни Вит, какво ще речеш на това?

– Събрахме се на баира, близо до къщата на Вълчо Станчев.

– Всички ли там се събрахте, дойде ли някой и от Правец?

– Трина души дойдоха откъм Правец. Един от тях, с руси мустаци, с пълно червендалесто лице, с минтан¹⁴ от зелено сукно и с шаячени потури, каза, че дошли двама души правчани, две момчета, имената на които не знаел. Потеглихме оттам и все по баира стигнахме до прохода. Там лежахме две нощи. От Орхание ни донесе един човек хляб. Изядохме го.

– После съобщиха ли ви, кой ви каза, че ще мине хазната?

– Тоя, който ни донесе втори път хляба, ни събщи, като каза: „Утре хазната ще мине. Бъдете готови!“. И ние се приготвихме и я нападнахме.

– Как нападнахте хазната?

– Хазната като минаваше, най-напред гръмна Стоян [Пандура]. После – онай от Правец, със зеления джамадан, чието име не знам. А и Тодор¹⁵ гръмна.

- Какво направиха заптиетата, те стреляха ли?
 - Мисля, че гръмна една пушка. Аз бях на засадата и не видях.
 - После как взехте парите?
 - Човекът със зеления джамадан извика по турски: „Елате, вземете парите!“.
- Отидохме и взехме парите. Оттам отидохме в Правец. Ношувахме в колибата на Вълка [Станчев]. На сутринта стопанинът на колибата ни взе и ни проведе до Искъра, след което се върна.
- Колко пари оставихте в Правец и кому ги дадохте?
 - Оставихме две конски торби и две чанти. „Другите, каза той, носете вие! Не харчете от тях нито пара! Предайте ги на Петко Милев. Аз ще питам касиера колко са. После ще имате неприятности!“
 - Как е името на човека със зеления джамадан, който каза тия думи? Българин ли е, какви са отличителните му белези, видя ли го в Тетевен?
 - Името му не знам. Не знам какъв е по народност. Той е среден на ръст, с руси мустаци и червендалесто лице. Видях го в Тетевен.
 - Това ли е истината? Чорбаджиите Петко Милев и хаджи Станьо [Врабевски] ли ви заповядаха [да извършите обира] и те ли участваха? Знаят ли те за тая работа, кажи право!
 - Това е истина. Хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев не бяха с нас, когато обирахме хазната. Но те двамата ни изпратиха и ни дадоха дрехите.
 - А след това на кого предадохте дрехите?
 - Дрехите, които ми даде Петко Милев, скрих в колибата си, сложих ги в сеното. Там е и едната торбичка с хиляда гроша. Пушката оставих в къщата на Вълчо Станчев.
 - Хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев ви дали всичко хиляда гроша. А останалите пари къде щяха да предадат? Как извърши тая кражба за хиляда гроша?
 - Не знам къде щяха да ги предават. Аз запитах, а той отговори: „Не питай за това! Тия дрехи и другите работи не стават ли с пари, как мислиш?“.
 - Въпроса само на Петко Милев ли зададе или и на хаджи Станя [Врабевски]? А когато предаде на Петко Милев парите, кой видя? Синът му [Илия] видя ли? Имаше ли и друг някой?
 - Петко Милев беше сам. Хаджи Станьо [Врабевски] го нямаше. В началото, при подготовката, и хаджи Станю [Врабевски] беше с него. Но при предаване на парите го нямаше. А на сина си [Илия] той намираше работа, не му показва. Той взе парите и ги сложи в крината.
 - В къщата на хаджи Станя [Врабевски] има ли готови дрехи?
 - Дали има или не, не знам, но на нас той даде.
 - Много добре, направеното от тебе дотук признание вярно ли е и така ли е работата?
 - Така е.
 - Знаеш ли да пишеш, имаш ли си печат?
 - Не знам, а нямам и печат.
 - Добре, ела тук и вместо подпис удари пръста си под така направените от тебе признания.
 - Да ударя пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Лечо, син на Никола

¹ Димитър Общи. ² Дякон Паисий. ³ Цако Генчев. ⁴ Личо Николов. ⁵ Стоян Костов – Пандура. ⁶ Атанас (Тако/Дако) Толев – Гложенеца. ⁷ Според бел. в ЛСТС, с. 420 в турския текст името е Петър Вълев, погрешно разчетено като Павел Лалов. ⁸ Цветко (Цвятко) Вълчев. ⁹ Велчо Шунтов. ¹⁰ Йемени – особен вид тюрбани, изработвани в гр. Йемен, но в определени райони – кърпа за глава от лека тъкан. Възможно е участниците в обира да са носели точно такива кърпи, които са привързвали към главите си, за да си прикриват лицата. ¹¹ Бел. в ЛСТС сочи, че преписвачът погрешно е вписал „някой си Станьо, вм. брат му Станьо“. ¹² х. Станьо Врабевски. ¹³ Джамадан – горна дреха от сукно (елек), украсявана често с гайтани и сърма. ¹⁴ Минтан – къса горна мъжка дреха с ръкави. ¹⁵ Тодор Кръстев – Бръмбара.

№ 40

Следствен разпит на Марин Павлов

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на Марин Павлов, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Марин, а на баща ми – Павел. Живея в колибите Корнова¹, с. Тетевен.

– На колко години си? С какво се занимаваш?

– На 24 години съм. Занимавам се с овчарство.

– По каква причина те докараха тук, защо си дошъл?

– Бях в колибата си. Докараха ме във връзка с обира на хазната.

– Как обрахте хазната? Теб кой те подведе? Кой ти даде дрехите, що беше облякъл? Колко гроша правят парите, които получи като твой дял?

– Стоян пандурът² ми донесе един фес и една антерия, които аз облякох. Оръжието ми е мое собствено. Стоян пандурът познава организаторите на обира на хазната, аз не ги знам. Но мен Стоян [Пандура] ме намери и каза да отиваме. Заедно отидохме и извършихме обира. Стоян [Пандура] ни каза: „Отнесете, колкото можете да вдигнете от взетите пари, после аз ще ги взема от вас“. Но парите, които взех в една торба, още не бях му ги дал. Юзбашията³ ме докара снощи заедно с тях.

– Всеки е взел повече от теб пари като дял, а някои от тях [нападателите] казват, че са предали парите някъде в Тетевен. Ти защо взе толкоз малко пари? Да не си ги оставил и ти някъде другаде? А другите къде казват, че са предали парите?

– Частта, която аз получих, е 1500 гроша. Повече от това ни пара не съм взел. Аз не знам къде другите са предали парите, но чух, че са ги предали. Попитайте Стояна [Пандура]! Пък и мене той ме взе. Подведох се по него. Аз също така щях да предам парите, но обискираха мнозина и не посмах.

– Колко души бяхте при извършване на обира и кои са имената им?

– Оттук Стоян [Пандура] ни събра 11 души и ни отведе на един баир, дето не бях ходил. После дойдоха още трима души и станахме 14. Вдигнахме се оттам и слязохме в едно ниско място, дето престояхме два дни. От Орхание ни дойде хляб. Изяхме го. Хляба ни донесоха двама души, които идваха два пъти. Стоян [Пандура] разговаря с тях, а ние не.

– Как нападнахте хазната?

– В деня, в който щяхме да нападнем, дойдоха хората, които ни носеха хляб от Орхание, и ни съобщиха, че хазната иде. Тогава ние се приготвихме. Нападнахме я. Но преди още аз да се приближа до мястото на засадата, оттам гръмнаха 5–10 пушки. Лъжат, че не знаели кой бил гърмял. Всички гърмяха, а някои – по два, по три пъти.

– Заптиетата стреляха ли върху вас?

– Аз не видях. Но едно заптие с бял кон обикаляше ту отпред, ту отзад на колата, за да пази хазната. Може би то е стреляло, но аз не можах да видя.

– Кой излезе пръв от засадата, за да вземе парите?

– Първи излязоха Стоян [Пандура] и един от Правец⁴ и те завикаха към нас: „Елате тук, елате тук!“. И ние тогава излязохме.

– Как се казва човекът от Правец и как изглежда, опиши ни го!

– Името му чух. Наричат го Димитър [Общи]. Той беше облечен с потури от чер вълнен плат, а на гърба си носеше червена аба. Беше среден на ръст, с червендалесто лице. Един от главатарите ни беше Стоян пандурът, а другият – Димитър [Общи].

– Къде се движеше тоя Димитър [Общи], за когото разправяш? Виждал ли си го и друг път?

– Нали съм овчар, твърде не оставам в Тетевен. Живея горе в колибите. Не съм виждал никъде тоя Димитър [Общи]. Не знам къде се движеше.

– Истина ли е това, което разправи?

– Истина е.

– Ако е истина, ела тук да удариш пръста си вместо подпис.

– Да удара пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Марин Павлов

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 53 – 54; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ В турския текст Куруново, т.е. Гурунъово, не Корнова (ЛСТС, с. 420). ² Стоян Костов – Пандура. ³ Ахмед ага. ⁴ Бел. в ЛСТС на с. 420 сочи грешка в превода: вм. „един от Правец“ да се чете „един от дошлите от Правец“, т.е. Димитър Общи.

№ 41

Следствен разпит на Илия Петков Милев и очна ставка с Лечо Николов Гайдарски – Ковача

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на Илия, син на Петко Милев от Тетевен, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си, на колко си години и какво е занятието ти?

– Името ми е Илия, а на баща ми – Петко Милев. От Тетевен съм, на 14 години. Занятието ми – ходя на училище да се уча.

– Баща ти Петко Милев кого те прати да повикаш у вас преди 30 дни?

– Аз ходя на училище. Баща ми не ме е пращал да викам никого.

– Ти си повикал ковача Лечо Николов от Тетевен. Лечо [Николов] ще каже и ти после ще останеш засрамен.

– Преди 45–50 дни баща ми ме изпрати да повикам Леча [Николов] ковача и то за да поправи скъсаните обръчи на чутурата за вода. Поради това аз отидох и повиках Леча [Николов] ковача у дома.

– Когато Лечо [Николов] ковачът дойде, баща ти какво говори с него?

– Може да са разговаряли, не съм чул. Но аз ходих да го викам и той дойде у дома.

– Той взе чутурата и си замина ли, или се качи горе и остана?

– Баща ми му даде обръчите и може да са се изкачили горе и да са седнали, но тогава аз не останах там, а отидох на училище и не знам какво са приказвали.

– Когато ти си отишъл да повикаш Леча [Николов] ковача, у вас бил и хаджи Станьо¹, имаше ли още някой друг?

– Не видях хаджи Станя [Врабевски] вкъщи. Може да е дошъл, но аз съм бил на училище и не знам.

Разпит на същия при очна ставка с Лечо ковача

– Хей, ковач Лечо, това ли е Илия, синът на Петко Милев, който те е повикал у тях?

– Той е. Повика ме веднъж. Викал ме е няколко пъти. А и преди 4–5 дни ме повика пак веднъж чрез това момче. Но момчето не знае защо са го пратили да ме вика.

– Когато преди 4–5 дни Петко Милев, бащата на това момче, те повика у дома си и ти отиде, имаше ли там други хора?

– Нямахме никой. Само Петко [Милев] беше вкъщи.

– Хей, Илия, виж, Лечо [Николов] казва, че не един, а няколко пъти си го викал. Даже и преди 4–5 дни пак си ходил да го викаш. Ето как разправя Лечо [Николов] и ти чуваш!

– Това, което Лечо [Николов] казва, е истина. Аз съм забравил. Преди 5–6 дни го виках, но не знам защо беше повикан.

– Имало един чужденец – Димитър², който постоянно идел у вас?

– Чужденец не е идвал.

– У вас е идвал. Стоян пандурът³, тукашенец, кога дойде?

– Може да е идвал, само че аз не съм видял.

– Много хубаво. Това, което каза, вярно ли е?

– Вярно е.

– Щом като е тъй, ела Илия [Милев], ти знаеш да пишеш, да сложиш подписа си. Ела и ти, Лечо [Николов], да удариш под твоето име пръста си.

– Да се подпиша.

– Да ударя пръста си.

[Отпечатък от пръст на]: Лечо [Николов] ковача

Подписал: Илия Петков

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 54 – 55; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ х. Стоян Врабевски. ² Димитър Общи. ³ Стоян Костов – Пандура.

**Разпит на Дочо Мръвков от село Тетевен,
извършен на 26 октомври 1872 г.**

– Как е името ти и на баща ти, откъде си, на колко си години, какво е занаятието ти?

– Името ми е Дочо, на баща ми – Мръвко. От Тетевен съм, на 38 години. Занаятието ми е – в Плевен имам брат¹, та му доставям дъски, а отчасти се занимавам и с кръчмарство.

– Тебе защо те докарахме тук?

– Снощи дойде у дома юзбашията². Той ме докара тук заедно с каруцаря, с когото дойдох от Плевен. Разпитвах ме за Димитра³.

– Защо ходи в Плевен и кога отиде?

– Преди 15 дни закарах там 5–6 коли дъски.

– На кого продаде там дъските?

– В Плевен имам брат Ангел [Мръвков], ханджия. Закарах ги в неговия хан. Той ги продава. А пък аз купувам оттам стока, която докарвам тук и я продавам.

– Колко дъски закара и оттам каква стока докара?

– Като тръгнах оттук, наредих да натоварят дъските. По пътя срещнах кираджии и им казах: „Идете, вземете дъските и елате!“ Аз заминах.

– Преди малко разправяше, че си закарал дъски, а сега казваш: „От пътя изпратих кираджии, дъски не съм карал“. Защо отиде, без да имаш някаква работа? Целта на твоето отиване е била само да срещнеш Димитра [Общи]?

– Постоянно търгувам с Плевен. Пък и брат ми е там. Там си ходя винаги. И тоя път отивах за пазара. Живея повечето в Плевен. Димитра [Общи] не съм виждал в Плевен, нито съм се срещал там с него.

– Димитър [Общи] никога ли не е идвал във вашия хан?

– Никога не е идвал, аз не го познавам.

– Но ако дойде сам Димитър [Общи] и ти каже в очите: „Аз живях в хана и в къщата на тоя и говорих по комитетския въпрос“ – тогава ти какво ще отговориш?

– Ако такъв човек е идвал у дома и е говорил подобно нещо, ще си обръсна брадата.

– Но ако задържаните разбойници ти кажат един по един в очите, че Димитър [Общи] е водил постоянно дружба с теб, че сте устройвали тук събрания, че с някои чорбаджии сте събирали пари за комитета и че дори и ти си участвал в нападението на хазната, тогава какво ще отговориш?

– Аз не знам какво е това комитет. Тая приказка сега чувам от вас. Рая съм на падишаха. Ако излезе някой и ми каже в лицето такова нещо, готов съм да понеса наказанието си.

– Знаеш ли да пишеш? Това, което каза, вярно ли е?

– Зная да пиша. Вярно е.

– Щом като е тъй, ела да сложиш тук подписа си!

– Да се подпиша.

Подписал: Дочо Мръвков

**Следствен разпит на х. Станчо Хаджииванов и очна ставка с
Тодор Кръстев и х. Станьо Хаджииванов в присъствието
на Лечо Николов Гайдарски – Ковача**

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

**Разпит на Станчо хаджи Иванов от село Тетевен,
извършен на 26 октомври 1872 г.**

– Как ти е името и името на баща ти, откъде си, на колко си години и какво е занятието ти?

– Името ми е Станчо, на баща ми – хаджи Иван. От Тетевен съм, на 28 години. Упражнявам ханджийство и кръчмарство в Тетевен.

– Защо те докараха тук?

– Преди 15 дни дойде от Влашко един със светлокестеняви мустаци, името на когото е Димитър¹. Беше гост в моя хан. Той се срещна със Стоян пандура². Потърси някои хора, за да ги отведе във Влашко. Обиколи селата. Понеже пазарлък не стана, не можа да намери хора. Истинският главатар на хайдутите е Стоян [Пандура]. Когато в хана правеха пазарлък със Стояна [Пандура], имаше някакви хора.

– Кои бяха тия хора?

– Имаше много хора от тия, които излизаха от черква. Но кого да посоча – не знам. Мога да запитам тия хора и ще се науча.

– Тия приказки са чиста лъжа. Димитър [Общи] е събирал в твоя хан хора за комитета. А и ти си работил за организацията. Кажете истината! И дори ти си дал патрони на хайдутите?

– Не съм дал аз патроните. Но в моя хан Стоян [Пандура] и Димитър [Общи] приказваха относно събирането на хора за Влашко. Те заедно обиколиха селата.

– Тодор³, един от хайдутите, току-що разправи, че получил патроните от теб, какво ще отговориш на това? Да го повикаме ли сега да каже в очите ти? Плачът няма да ти помогне.

– Аз не съм давал, повикай го, нека каже.

Очна ставка с Тодор [Кръстев]

– Хей, Тодоре, от кого взе патроните, когато отивахте да нападнете хазната?

– Ето тоя до мен, Станчо хаджи Иванов, ми ги даде. Да му го кажа сега в очите. И куршумите той даде. А Димитър [Общи] не е от Влашко, но – от Сърбия. И той е негов другар. Организатори на работата са Димитър [Общи] и тоя Станчо [Хаджииванов]. Той дори даде своята пушка на Леча⁴. Куршумите и барута за обири и специално за нападението на хазната ги даде тоя Станчо [Хаджииванов]. Запитайте го! Това, дето той отрича, е лъжа. Той ни накладе на огъня. И мен с беднотията ми!

– Хей, Станчо [Хаджииванов], ето тоя казва, че ти си дал куршумите и барута, че вие сте ги пратили; че дори си дал твоята пушка на Леча [Николов] Ковача, какво ще отговориш?

– Нито куршуми съм дал, нито пушка съм дал. Не знам.

– Хей, Тодоре [Кръстев], тоя отрича, какво ще кажеш?

– Няма нужда да отрича. От него взех патроните. С мене беше и брат му Станьо⁵, питайте брата му!

Въпрос към неговия брат Станьо

– Хей, Станьо, вие с твоя брат сте дали барут и куршуми на хайдутите, отиващи да нападнат хазната. А на Леча [Николов] ковача сте дали и пушка. Колко барут и куршуми дадохте?

– Ние не сме давали, не знам.

– Тодоре [Кръстев], тоя отрича, като брат си не казва истината.

– Паша ефенди⁶, тия хора са комити. Ако ще търсите, хубаво търсете. В техните ханове има барут, куршуми и дори оръжия, за да ги дават на комитите. На нас, като ни прашаха да нападнем хазната, те ни казаха: „Тия пари няма да се пръскат. Ще купим от Влашко оръжие за нашия комитет“. А това ни казаха тия хора.

– Хей, Станчо [Хаджииванов] и Станьо [Хаджииванов], ето тоя разправя в очите ви, че сте от комитета, че вие сте ги изпратили да нападнат хазната, че сте им казали да не пръскат парите, понеже ще купувате оръжие. Станьо [Хаджииванов], кажи самата истина, обади и другите си другари!

– Повикайте даскала⁷! Един ден се събраха чорбаджиите. Те разговаряха да образуват комитет. „Ние сме се уговорили, казаха те, всеки, който издаде каквото говорим, да го убием с куршум.“ Това знам по комитетския въпрос, това са истинските намерения на чорбаджиите.

– Хей, Станчо [Хаджииванов], сега ще повикаме даскала [Иван Фурнаджиев] и ще го разпитаме по комитетския въпрос, но ти кажи истината по тая работа.

– Може пък да съм дал [барут и куршуми]. Не помня количеството на барута. Бях пиян тогава.

Въпрос към Лечо ковача

– Хей, Лечо [Николов], от кого взе пушката, когато отидохте да нападнете хазната?

– Взех я от Станча [Хаджииванов], който седи до мен. Пушката е още у Вълчо Станчев в Черни Вит.

Въпрос към Станчо

– Хей, Станчо, ето Лечо [Николов] ковачът ти казва в очите, че е взел пушката от теб.

– Той казва, само че аз не си спомням.

– Вярно ли е всичко това, което каза дотук?

– Вярно е. А и комитетската работа е тъй, както казах. И даскалът [Иван Фурнаджиев] я знае много добре. Пък и събраните пари ги събра даскалът. А и Димитър [Общи] беше там. Дори и чичо ми хаджи Станьо⁸ е в комитета. Хаджи Станьо дава пари. Той даде 5 лири. Тихол⁹ даде две лири и половина. Дори като ме караха тук [заедно с тях], те ми казаха: „Ако изкажеш комитетската работа, ще те убием с куршум, ще загинеш!“. Дадоха [пари] и Марко Йончев, и Братан¹⁰, който преди една седмица замина за Влашко. Имената на другите не си спомням. Тях ги има в списъка на даскала [Иван Фурнаджиев].

– Списъкът на даскала къде е?

– Не знам къде стои списъкът. Но надписът му не е комитетски списък. Наричат го читалищен списък. Тъй е надписан той и отгоре. Във всяко село има такъв.

– Как се казва даскалът и откъде е?

– Името на даскала е Иван [Фурнаджиев]. Той е задомен тук отпреди три години. Подробно работата знае много добре чичо ми Станьо [Врабевски]. А Васил Шишков отиде преди 15 дни във Влашко, за да занесе там пари. И той влиза в комитета.

– Хей, Станьо [Хаджииванов], брат ти Станчо [Хаджииванов] каза за комитетската работа и за барута, и ти чу. Това ли е истината?

– Това е истината. Така е, както брат ми каза. В това училище се събираха. И чичо ми хаджи Станьо [Врабевски], най-почетният човек в селото, беше там. Правиха събрания по комитетската работа. Нас ни пъдеха навън. Когато се събираха и говореха за комитета, не ни пускаха.

– Станчо и Станьо [Хаджииванови], ето тоя Тодор [Кръстев], дето седи до вас, снощи ни бе разправил за комитетската работа и за това, че чичо ви хаджи Станьо [Врабевски] я организираше, пък и сега го казва пред самите вас. Главният организатор чичо ви хаджи Станьо [Врабевски] ли е, кажете и вие истината по въпроса!

– Истината е, че в началото чичо ми хаджи Станьо [Врабевски], заедно с двамата души, дошли от Влашко¹, отидоха в хана на Пенчо Христов. Тоя тук е наемател в хана на Пенчо Христов и той знае. Собственикът на хана е починал. И зет му Йончо дори знае. Там стана събрание. Дошлите от Влашко престояха много време. После заминаха. Тях нарекоха търговци. Събираха орехи и кожи. А сега те заминаха, накъде – не знам.

– Знаеш ли имената на тия от Влашко? Къде са те сега? Как изглеждат?

– Имената им не знам. При всяко идване те се наименуваха с друго име. Например, ако последният път, като дойдоха, се бе нарекъл Иван, по-рано – Димитър. Но ако тоя край тук бъде претърсен, ще ги заловят. Разбира се, ако са дошли тук, чичо ми ще знае. Ако той поиска, ще ги хване. Така стои работата.

– Истинни ли са отговорите, които ти даде на последните ни въпроси?

– Всичко е вярно и е така. Ние и тримата нямаме вина. Истинското положение е, че всичко е дело на чорбаджиите. Работа на моя чичо [х. Станьо Врабевски]. Ние сме бедни хора. Дори ако ни пуснете на свобода, ние ще изтребим тия чорбаджии с отрова или куршуми. Дори и убитият по-преди в Орхание дякон¹² беше научил за комитетската работа и че тя е дело на чорбаджиите. А тия, по-неже разбраха, че той ще съобщи на властта, наредиха да го убият.

– Знаеш ли кого накараха да го убие?

– Ние не разбрахме за убийството му. Чорбаджиите наредиха това. Допускаме, че Димитър [Общи] го е убил.

– Верни ли са дадените от вас дотук показания и това ли е всичко?

– Това е.

– Ако е така, елате да се подпишете или да ударите пръста си.

– Да се подпишем. Да ударим пръста си.

Подписали: Станчо [Хаджииванов], Станьо [Хаджииванов], Тодор [Кръстев]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 57 – 59; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Тодор Кръстев – Бръмбара. ⁴ Лечо Николов – Ковача. ⁵ х. Станьо Хаджииванов. ⁶ Мазхар паша. ⁷ „Даскалът“ е Иван Лилов Фурнаджиев. ⁸ х. Станьо Врабевски. ⁹ Тихол чорбаджи Маринов. ¹⁰ Вероятно се касае за Марин Братанов. ¹¹ Вероятно става дума за Васил Левски и Димитър Общи. ¹² Дякон Паисий.

**Следствен разпит и очна ставка на Цако Генчев с Лечо Николов
Гайдарски – Ковача и Стоян Костов – Пандура**

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

**Разпит на Цако Генчев, извършен на 26 октомври 1872 г.
в присъствието на Стоян**

– Как е името ти и името на баща ти, откъде си, на колко си години и какво е занаятието ти?

– Името ми е Цако, а на баща ми – Генчо. От Тетевен съм, от махалата Чернова¹, на 25 години, занаятието ми е овчарство.

– За какво те докараха тук, по каква причина те арестуваха?

– Докараха ме заради обраните от хазната пари.

– Ти ли обра парите на хазната? Колко пари отнесохте?

– Ние обрахме хазната. Нарамихме толкова пари, колкото можехме да носим.

– Парите, които се откриха в твоята колиба, възлизат на 2380 гроша. Ти си силен човек, толкова пари ли само взе на рамо?

– Лечо ковачът ме отведе в къщата на Петко Милев. Петко Милев взе парите от ръцете ми. Толкова бяха парите, т.е. 2380 гроша ми дадох. Другите останаха у Петко Милев.

– Кой ви организира да извършите обира и как отидохте.

– Организаторът е Стоян². По негово нареждане отидохме.

– Кой ти даде дрехите и оръжието?

– На главата си носех фес. На феса отгоре навих йемения. Фесът и йеменията са мои. Бях облечен с обикновени дрехи. Пистолетът, който имах на кръста си, и пушката, която носех, бях мои. Никой не ми ги е дал.

– Значи хазната сте обрали ти и твоите другари и парите сте взели заедно, така ли е?

– Обрахме хазната. Аз обаче не съм гърмял, гърмяха другарите ми. Нашите другари стреляха. Парите задигнахме ние.

– Ти като нарами твоя дял от парите, къде право ги занесе?

– Всеки ги скри на известно място. И аз ги скрих на едно място. 5–10 дни след това дойде при мен Лечо³ и ми каза: „Вземи парите да ги предадем на чорбаджията Петка [Милев]!“⁴. Взех парите и Лечо [Николов] тръгна пред мен, а аз след него, и дойдохме право в къщата на Леча [Николов]. Той каза: „Хайде сега да занесем парите!“⁵. В това време дойде момчето на Петко Милев, Илия, и ни повика. Взех аз парите и заедно с Леча [Николов] отидохме в къщата на Петка [Милев]! Предадох парите. Наградиха ме с 2000 гроша и нещо. Взех тях и ги зарових в колибата си.

– Лечо [Николов] по кое време дойде у теб, през деня ли или през нощта? А ти по кое време отиде в Лечовата къща?

– Лечо [Николов] дойде у мен през деня. На следния ден сутринта взех парите и отидох у Лечови. Него ден до вечерта останах в къщата на Леча [Николов]. Разхождах се по улицата. А после, в един часа през нощта, заедно с него занесохме парите в къщата на Петко Милев.

– Когато отиде в къщата на Петко Милев, имаше ли там някой друг? Къде бяха децата му, те видяха ли?

– Син му Илия беше пред вратата. Когато ние влязохме, той ни каза: „Хайде, занесете парите в мазето!“⁴. Тогава ние влязохме в мазето, което е вътре в къщата. После дойде Петко Милев. Той взе парите.

– Това ли е истината?

– Това е истината.

– Хей, Стояне [Пандура], всички те сочат като ръководител на тия разбойници. Защо ти съзнателно извърши такава рискована работа, по чии думи се подведе!

– Главен подбудител е чорбаджията Петко [Милев]. Димитър [Общи] се уговорил с касиера в Орхание⁴. А Петко Милев каза: „Парите са готови, хайде, вървете! Стреляйте във въздуха! Каквото и да стане, заптиетата ще се разбягат и вие ще вземете парите“⁴. И по нареждане на чорбаджията Петко Милев събрах тия хора. Но той самият каза имената им. Аз, като негов пълномощник, отидох самичък. На мен той ми даде един нож. Един нож даде и на Вълчо Станчев. Щеше да изпрати и брата си. Впоследствие брат му не дойде. Отишъл за царевица. Той [Петко Милев] взе дори ножа на брата си и го даде на Вълчо Станчев.

– Как е името на брата му?

– Името му е Иван⁵.

– На кого още даде дрехи?

– На Вълчо [Станчев] даде собственоръчно чепкен⁶ и фес. На Йото Генков пък – пищов. Същият Петко Милев ми каза: „Ти остави другарите си на баира над Правец. Когато се нагласите за тръгване, заминете през нощта. Остави другарите [на баира] и иди в Правец. Димитър [Общи] ще те чака в Цветковия хан⁷. От Орхание ще дойде човек. Той ще ви заведе и ще ви покаже мястото, гдето ще нападнете хазната“⁴. Каза ми още: „Получих известие по Василя бояджията⁸, че хазната от Орхание ще потегли след една седмица. Веднага да тръгвате!“⁴. След това намерих приготвените от него хора и отидох. Осмелих се на тая нечестна постъпка.

– Кой ви отведе от Правец?

– Най-напред от Цветковия хан ни взе орханиецът Велчо касапинът⁹ и ни поведе. Повървахме малко. После Велчо [Шунтов] отиде в Орхание, за да вземе хляб. На свое място той доведе колибаря Вълчо Цолов от Правец и Цено Ненов от Етрополските колиби. На другия ден Велчо касапинът донесе един черкезки капишон¹⁰ и един фес с твърде дълъг пискюл. А Вълчо Цолов от Правец донесе една нашивка за ръкав. Той даде нашивката на Димитра [Общи]. А калпака и феса Велчо [Шунтов] касапинът даде на Димитра [Общи].

– Ние намерихме нашивката. Димитър [Общи] кога я хвърли?

– Когато Вълчо Цолов от Правец донесе нашивката, Димитър [Общи] го запита: „Откъде е?“⁴. А той отговори: „Купих я от Одрин“⁴. Но аз не знам кога тя е паднала. Щом я донесе, тя бе сложена на ръката му [на Димитър Общи].

Разпит на Лечо ковача в присъствието на Цако и Стоян Костов

– Хей, Лечо [Николов], ей сега пристигнаха парите, които взел Цако [Генчев]. Те са 2300 гроша. Той разправя, че останалите дал на теб. Какво ще кажеш?

– На мен той никога не ги е донасял и никога не е идвал. Занесъл ги е на чорбаджията Петка [Милев]. Но той дойде в моята къща и после отиде у Петкови¹¹.

- Сам ли отиде или заедно с теб?
- Цако [Генчев], като минаваше покрай моята къща, ми каза: „Хайде да занесем парите и да ги предадем!“¹. Отидохме заедно. Влязохме вътре в двора. Тогава аз се върнах обратно. Цако [Генчев] предаде парите на чорбаджията Петка [Милев].
- Ти ли извести на Цака [Генчев] да донесе парите, за да ги предадете на чорбаджията Петка [Милев]?
- Чорбаджията Петко [Милев] ми каза: „Иди, кажи на Цака [Генчев] да донесе парите!“². Аз отидох и му казах.
- Когато, отнасяйки парите, Цако [Генчев] дойде във вашата къща, остана ли там? По кое време дойде, през нощта ли или през деня?
- Той дойде у дома на сутринта и остана до вечерта. Когато се стъмни, заедно занесохме парите. Нея вечер спал в къщата на Петка [Милев]. Оттам на заранта си отишъл.
- Хей, Лечо [Николов], ти само Цаковите пари ли занесе, не занесе ли и други пари?
- Занесох само парите на Цака [Генчев]. За останалите казах на Цака [Генчев] да им съобщи. Цако [Генчев] отиде и съобщи. Попитайте него!
- Хей, Цако [Генчев], Лечо [Николов] дошъл при тебе само за парите и ти казал да ги занесеш на Петка чорбаджията. Поръчал ти да съобщиш и на другите. Така ли е? На кого отиде да съобщиш?
- Тъй ми каза Лечо [Николов]. Съобщих само на Вълчо Станчев. После отнесох и предадох парите. През нощта спях там. Посред нощ дошли Вълчо Станчев, Йото Генков и Марин Станчев. Тогава аз спях. Те предали парите. После дойдоха при мен, събудиха ме и ми казаха, че предали парите.
- Вълчо Станчев, Йото Генков и Марин Станчев останаха ли там заедно с теб, или през нощта си отидоха?
- Поседяхме малко. Нахранихме се. Поднесе ни [Петко Милев] и вино. Пихме малко. После се вдигнахме и четиримата заедно си отидохме по домовете.
- А сега, верни ли са и това ли са признанията, които направихте дотук, в присъствие на всички ви?
- Това са.
- Щом е тъй, елате тук да ударите вместо подпис пръста си!
- Да ударим пръста си.

[Знак за отпечатащи от пръст на]: Стоян пандура,

Цако [Генчев],

Лечо [Николов]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 59 – 62; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Всъщност с. Черни Вит. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Лечо Николов – Ковача. ⁴ Марин Николов. ⁵ Цако Генчев дава погрешна информация за името, тъй като според запазените свидетелства Петко Милев има само двама братя – Тодор и Семко. ⁶ Чепкен – мъжки елек със свободни дълги ръкави, изработен от тъмночервен вълнен плат и богато украсен с гайтани. ⁷ Цветко (Цвятко) Вълчев. ⁸ Васил Петров – Бояджията. ⁹ Велчо Шунтов. ¹⁰ Капишон – калпак или качулка с остър връх. ¹¹ Къщата на Петко Милев.

№ 45

Следствен разпит на Атанас Толев¹

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на докарания от Гложене Атанас Толев, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти, откъде си, на колко години си, с какво се занимаваш?

– Името ми е Атанас, а на баща ми – Толе. От село Гложене съм, на 38 години, по занятие – работник надничар.

– Защо те докараха тук?

– Обрахме парите на хазната, затова ме докараха.

– Като обрахте хазната, колко пари взе?

– Не ги броих. Тогава всеки вземаше и аз взех. Стоян² ме предупреди: „Гледай да не похарчиш тия пари! Когато аз дойда, колкото пари ви дам, тогава тях ще можете да харчите“.

– Парите, които ти донесе, излязоха 80 бели междидиета³. Известният Стоян пандурът казва, че когато сте разграбили парите, у теб имало около 300 бели междидиета. Виж какъв здравеняк човек си, кажи, где са другите пари?

– У мен няма други пари. Каквото имаше, дадох. Наистина у мен имаше пари, но ги взе Димитър⁴, когато се връщаме.

– Стоян пандурът казва, че когато сте се връщали, Димитър [Общи] вървял най-напред, а ти си бил назад.

– Няма други пари, ефендим.

– Много добре, това ще се провери. Вярно ли е и това ли е твоето признаение?

– Това е.

– Ако е така, ела тук да удариш пръста си вместо подпис.

– Да го сторя.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Атанас [Толев]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 62 – 63; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Съставителите на ЛСТС отбелязват в няколко бележки (вж. с. 421 и с. 429 – 430), че презимето на Атанас – Гложенеца е разчетено погрешно като „Толев“ и приемат, че по-правилно е презимето да бъде „Тулов“. Съобразявайки се с името на бащата на Атанас – „Толе“, съставителите на ЛПСП отхвърлят твърдението за допусната от преводача грешка и възприемат варианта „Толев“ за по-коректен. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Бяло меджидие (сребърно меджидие); 1 сребърно меджидие = 20 гроша; 1 златно меджидие = 100 гроша. ⁴ Димитър Общи.

№ 46

Следствен разпит на Ненка Павлова

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на Ненка, жената на Павел, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти, откъде си?

– Името ми е Ненка, а на баща ми – Марко. От село Тетевен съм.

– Кой е мъжът ти или вдовица ли си?
– Мъжът ми се казваше Павел. Той почина преди пет години. Сега съм вдовица.

– Вчера си отвела надолу някой си Димитър¹ от Влашко?

– Милка, жената на хаджи Ивана², дойде у дома и ми каза: „Има един човек, да го заведеш до Гложене! Не искам да направиш това без пари. Заведи го, колкото струва трудът ти, ще ти заплатя“. И тъй като съм бедна жена, отведох от училището човека, когото наричат Димитър [Общи], и го оставих в Гложене, в къщата на Йонковица³. През нощта спях там.

– Тая госпожа Йонковица някоя твоя позната ли е?

– И на мен е позната. Но тя била близка с Милка [Хаджииванова], която ме изпрати. Казах на Милка [Хаджииванова], че нямам хляб, и тя ми даде едно парче.

– Кой криеше Димитра [Общи]?

– На мен Димитра [Общи] ми предадоха жената на хаджи Ивана, Милка, и жената на поп Лазара. Не знам кой го е крил там.

– Кой учи децата в училището, кой е учителят?

– То е девическо училище. Момичетата ги учи една девица. Момчета там няма.

– Много добре. Задето го отведе, колко пари ти даде Димитър [Общи] или Милка [Хаджииванова]?

– Като отведох Димитра [Общи], той ми даде 10 бели меджидиета.

– Пеш ли вървя или беше на кон?

– Пеш вървя.

– Носеше ли на гърба си пари или нещо друго?

– На гърба си беше нарамил някои неща, а отстрани носеше една торба.

– Голяма ли беше торбата му?

– Колкото една стомна.

– Имаше ли в торбата пари? Когато извади, за да ти плати 10 бели меджидиета, отде ги извади, та ти ги даде?

– Не знам. Когато ми даде десетте бели меджидиета, беше тъмно и не видях отде ги извади. Парите са къщи. Да ги донеса и да ви ги дам!

– Много добре. Истинно ли е и това ли е признанието, което правиш?

– Това е.

– Щом е така, ела тук да удариш вместо подпис пръста си.

– Да го сторя.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Ненка [Павлова]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 63 – 64; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² Милка Хаджииванова – майката на х. Станьо и х. Станчо Хаджииванови. ³ Майката на Васил Йонков.

**Следствен разпит на Петко Милев и очни ставки с Лечо Николов
Гайдарски – Ковача, Стоян Костов – Пандура, Вълчо Станчев,
Йото Генков, Марин Станчев, Цако Генчев,
х. Станчо Хаджииванов и Вълко Цолов**

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на Петко Милев, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти, откъде си, на колко си години, какво е занаятието ти?

– Името ми е Петко, на баща ми – Мильо. От Тетевен съм, на 48 години, занимавам се с кожарство.

– Ти си организирай обирачите на хазната.

– Не съм, Димитър¹ ги организира.

– Вчера си устроил бягството на Димитра [Общи], защо направи това?

– Не съм го устроил аз, не знам.

– Преди малко главатарят на нападателите, Стоян пандурът², заяви пред теб, като каза: „Нас ни организира Петко Милев. И дрехите той ни даде. На мене и на Тодора³ даде по един нож“. На това какво ще отговориш?

– На Стояна [Пандура] дадох ножа с пари. Пазарихме се. Сключих пазарлъка за 40 гроша. Дрехи не съм давал. Лъжа е.

– Тия приказки, които казваш, са изцяло лъжливи. Ако не си ти организирай и изпратил нападателите, защо са донесли парите на теб? Ти признаваш, че са донесли парите. Защо не съобщи на властта?

– Димитър [Общи] ми каза: „Внимавай да не изкажеш! Ще те застрелям!“.

От страх не съобщих.

– Когато чрез твоя син Илия ти си повикал Леча ковача⁴ в дома си и си прати съобщение за парите, Димитър [Общи] не е бил вкъщи. Кажи истината!

– До мен дойде от Димитра [Общи] съобщение да наредя да се съберат парите. И аз, на основание на поръчението на Димитра [Общи], повиках Леча [Николов] и му казах: „Върви, кажи на момчетата да донесат парите!“.

– Колко души донесоха посредством Леча [Николов] пари и кои са имената им?

– Четирима души. Имената им са: Вълчо Станчев, Йото Генков, Марин Станчев и Цако Генчев. Друг не е донасял.

– Колко гроша ти предадоха?

– Не ги броих. Предадоха ги в ръцете на Димитра [Общи]. Димитър [Общи] раздаде на донеслите парите по кесия от 2000 гроша и 500 гроша бели меджидиета. Аз не съм получавал парите. Той [Димитър Общи] ги постави в един шиник⁵, но не ги брои. Закова капака на шиника с четири гвоздеа и после го даде на Леча [Николов]. Лечо [Николов] го скри.

– Четиримата души, които донесли парите, са ги предали в твоите ръце, не са ги дали на Димитра [Общи]. А и Димитър [Общи] не е бил вкъщи. Да ги извикаме ли сега, за да ти го кажат всички заедно в очите?

– Да кажат! Взехме ги заедно с Димитра [Общи]. Аз държах свещта, а Димитър [Общи] взе донесените с чанти пари.

Очна ставка на Петко Милев с Лечо ковача

– Хей, ковач Лечо [Николов], ето чорбаджията Петко Милев разправя, че той държал свещта, а Димитър [Общи] взел парите в мазето му. Какво ще кажеш?

– Аз не видях Димитра [Общи]. Там беше чорбаджията Петко Милев. Той взе парите от момчетата.

– Хей, чорбаджи Петко Милев, ето Лечо [Николов] ковачът казва в очите ти, че лъжеш. Ти си взел парите, донесени от четиримата души. Той не е видял Димитра [Общи]. Какво ще отговориш?

– Лечо [Николов] лъже. Димитър [Общи] беше там. Парите взе той, аз държах свещта.

– Във вашата къща ли донесоха парите?

– Да, в нашата къща донесоха парите, които бяха нарамили тия четирима души.

– Парите, които бяха нарамили тия четирима души, правят най-малко 80 000 гроша, где са тия пари?

– Количеството им знае Стоян [Пандура]. Той ги броил и им ги предал. Питайте него!

Въпроси към Стоян при очна ставка с Петко Милев

– Хей, Стояне, Петко Милев разправя, че ти си знаел количеството на парите, които четиримата души занесли в дома му. За бога, кажи истината! Колко гроша са парите, донесени в къщата на тоя чорбаджия?

– Право казано, всеки се натовари с толкова пари, колкото можеше да носи. Броя им не мога да знам. А тия бяха млади хора. Колкото един човек може да носи, толкова е. Наистина не мога да знам на каква сума възлизат.

Очна ставка на Вълчо Станчев с Петко Милев

– Хей, Вълчо Станчев, къде занесе парите, които взе, и на кого ги даде?

– Занесох ги в къщата на Петка [Милев]. Там беше и Димитър [Общи]. Те взеха парите и на мен дадоха от тях една кесия от хиляда гроша и още 500 гроша.

– Колко гроша пари занесе в къщата на Петко Милев?

– Парите, които занесох и предадох, бяха 5500 гроша. Те взеха тия пари, а на мен дадоха от тях една кесия от 1000 гроша и 25 бели меджидиета.

– Парите, които ти донесе тук, не достигат, нямат толкова!

– От тях 5 бели меджидиета платих на дялгерите, които работеха в къщата ми. Похарчих ги, затова не достигат.

Очна ставка между Йото Генков и Петко Милев

– Ти, Йото Генков, кажи право: на каква сума възлизат парите, които задигна от хазната, къде ги занесе и на кого ги предаде?

– Бяха една торба от 3000 гроша и 90 меджидиета. Занесох ги на Петка [Милев], който стои пред вас. Занесените от мен пари поставих вътре, сред мазето, в къщата на Петка [Милев]. Петко [Милев] и Димитър [Общи] ми дадоха една торбичка с 1000 гроша и 25 меджидиета. От тия пари похарчих 3 бели меджидиета, останалите донесох.

Очна ставка на Марин Станчев с Петко Милев

– Хей, Марине, колко гроша бяха парите, които задигна от хазната, къде ги занесе и на кого ги предаде?

– Не ги броих. Отнесох толкова, колкото можех да нарамя. Няколко дни ги крих в къщата си. После дойде Цако [Генчев] и ми съобщи да занесе парите.

– Къде ги занесе?

– Занесох ги в къщата на тоя Петко [Милев] тук, дето стои пред вас, и му ги предадох.

– Кой беше в къщата на Петка [Милев], когато предаваше парите?

– Там беше Лечо ковачът. Бяха и Димитър [Общи] и Стоян [Пандура]. Те взеха парите. На мен дадоха две торбички от по хиляда гроша и 25 меджидиета.

– И на тримата твои другари дали по една торбичка, а защо на тебе дадоха две? Парите, които ти занесе, повече ли бяха от техните?

– Преброиха парите. Моите излязоха повече от парите на всеки друг и аз им казах: „На мен дайте повече!“. Дадоха ми две торбички, а и на другаря ми дадоха две торбички.

Очна ставка на гореразпитаните Цако Генчев и Петко Милев

– Хей, Цако Генчев, колко бяха парите, които ти задигна от хазната, къде ги занесе и на кого ги предаде?

– Аз не бях броил парите, които отнесох. Занесох ги в къщата на Петка [Милев]. Там ги броиха. Бяха 5 торбички от по 1000 гроша и 130 бели меджидиета. От тях на мен дадоха 2 торбички от по 1000 гроша и 22 бели меджидиета.

– Ето тук чорбаджията Петко Милев разправя, че ти дали 25 меджидиета, а не 22?

– Не погледнах, може да са били 25. От тия пари не съм давал никъде нито стотинка.

– Хей, Петко Милев, ти чу какво казаха тия четирима души пред теб. Те разправят, че парите са дошли във вашата къща и са били предадени на тебе, а ти твърдиш, че не си бил организатор на обиращите, че Димитър [Общи] ги бил организиран. Ти ли си ги организиран или Димитър [Общи] ги е организиран, това е все едно. Парите, които дойдоха в твоята къща, ги искам от теб!

– Ние се уплашихме. Сложихме ги в една кутия и ги заровихме в Лечовата къща. Парите са у Леча [Николов].

– Парите, които се намериха в Лечовата градина в кутия, закована на три места с пирони, не са толкова на брой. Лечовият дял, заедно с парите, за които ти призна, че са донесени в твоята къща, са близо 40 000 гроша. Парите, които излязоха от кутията, не са дори и половината им. Те възлизат на 16 000 гроша. Къде са другите 24 000 гроша?

– На мен пари донесоха четирима души. За другите пари знае Стоян [Пандура]. Аз знам, че двама души занесоха пари в Крушов дол. Стоян [Пандура] да каже къде ги е предал.

Въпроси към Стоян Пандура

– Хей, Стояне, ти си взел пари от двама души. Къде предаде парите?

– С Димитра [Общи] заедно ги занесохме в хана на ханджията Станчо [Хаджииванов]. Димитър [Общи] остана там и парите останаха там.

Въпроси към Станчо, брат на Станьо

– Хей, Станчо, ето тук присъстващият Стоян пандурът и Димитър [Общи] донесли пари във вашия хан. Ти какво ще кажеш?

– Аз не съм виждал да донасят пари. Ако моят брат⁶ е видял, това не мога да зная.

– Хей, Стояне [Пандура], в хана пари не се оказаха. Кажи: де си оставил тия пари, не ни затруднявай!

– От Павел Лалов от Крушов дол и от Вълко Дончев⁷ взехме 25 000 гроша бели меджидиета. С Димитра [Общи] ги оставихме в хана на ханджията Станча [Хаджииванов]. Те са там.

– Къде другаде оставихте пари?

– В Правец, у Вълко Цолов и у Коля⁸, брата на бояджията, оставихме две чанти, една конска торба и една торба от селски плат.

– Защо ги оставихте там?

– За да се раздадат както за дял на двамата души, така и за другарите ни в Орхание.

– На кого оставихте там парите?

– Оставихме ги на Вълко Цолов и на Коля [Цвятков], брата на бояджията. И Димитър [Общи] остана там.

Разпит на Вълко Цолов в присъствие на горните

– Стоян оставил на теб и на Коля [Цвятков], брата на бояджията, две чанти, една конска торба и една селска торба с пари. Къде са тия пари?

– Кольо [Цвятков], братът на бояджията, и Димитър [Общи] ги занесоха в хана на Цветка⁹.

– Какво направи парите, които взе?

– Не взех никакви пари. Казаха ми: „После ще ти дадем“. Те взеха парите и ги занесоха. На мен дадоха 300 гроша, само че това беше преди случката [обира на хазната]. Даде ми ги Цветко [Вълчев], за да участвам в нападението на хазната.

– Тоя Цветко кой Цветко е?

– Това е Цветко [Вълчев], дето държи хан на пътя за Правец, пред който има чешма.

– Ти каза миналата вечер, че не си получил нито пара, но че си откраднал от торбата само 2 бели меджидиета. А сега разправяш, че си взел предварително 300 гроша. В Орхание ти не каза нито едното, нито другото. Сега разправяш, че Димитър [Общи] и братът на бояджията взели торбите. И това е лъжа. Кажи: къде са парите?

– Пак погрешно ви казах. Когато обрахме парите на хазната, аз поисках дял. Цветко [Вълчев] ми каза: „Сега тия пари са отнесени в Тетевен. Пари тук няма. Да ти дам известна сума от собствените си пари“. Той извади кесията си и ми даде три жълтици.

– Този въпрос за парите ще бъде още разследван. А сега, вярно ли е това, което каза дотук?

– Вярно е.

– Хей, чорбаджии, ние записахме това, което казахте дотук, тъй ли е?

– Тъй е, господине.

– Щом е тъй, елате и се подпишете или пък вместо подпис ударете отпечатък от пръст!

– Да го сторим!

Подписал: Петко Милев;
[знак за отпечатъци от пръст на]: Лечо [Николов],
Стоян [Пандура], Въльо Станчев, Йото Генков,
Марин Станчев, Цако Генчев, Станчо Иванов
и Вълко Цолов от Правец

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 64 – 68; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Тодор Кръстев – Бръмбара. ⁴ Лечо Николов – Ковача. ⁵ Шиник – цилиндричен дървен съд за зърнени храни, подобен на крина. ⁶ х. Станьо Хаджииванов. ⁷ Според бел. в ЛСТС, с. 421 преписвачът е сгрешил това име, вероятно се касае за Въльо Станчев. ⁸ Никола Цвятков. ⁹ Цветко (Цвятко) Вълчев.

№ 48

Следствен разпит на Петко Милев

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Нов разпит на Петко Милев, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Хей, Петко Милев, тук имало някаква си комитетска работа, тя каква е?

– Не знам каква е тая комитетска работа.

– Ти познаваш много добре комитетската работа. В по-горе записаните твои разпити казваш, че Димитър¹ от Сърбия дошъл тук, за да образува комитети, бил в твоята къща и че там нападателите са донесли парите. Тоя, който не знае що е комитет, не ще приеме в къщата си човек от Сърбия и не ще стане съучастник в парите, които са обрали изпратените от самия теб разбойници.

– Най-напред, около 15–20 дни, чорбаджиите събираха [пари] в училището за Димитра [Общи]. Те повикаха и мен. И аз отидох. Нашите чорбаджии изкараха един списък и ми го подадоха, за да впиша и своето име. От мен поискаха да запиша 200 гроша. Аз извадих една жълтица и я подадох. Те не я приеха. Взех си жълтицата обратно. Станах и излязох оттам. Те започнаха да се карат с мен защо не дам две жълтици. Като видях, че много ми се карат, излязох и отидох в дюкяна си. По него време били събрани 1800 гроша пари. С 1100 гроша от тях купили за Димитра [Общи] един кон. Останалите изразходвали в училището за книги и вестници.

– Димитър [Общи] щом е от Сърбия, защо се меси в парите, които се изразходват за училището, и каква е неговата длъжност? Не ще съмнение, че парите са събрани за някаква друга цел!

– Тия пари събраха за Димитра [Общи], а излишъка дадох на училището.

– Каква служба зае Димитър [Общи] във вашето село и за какво му купиха кон?

– Купиха му коня да обикаля от село на село, за да събира пари.

– Покупката на коня, за да обикаля от село на село, служи единствено на целта му да бунтува населението. Ти не искаш да го кажеш. Та и хазната да нападнал ти нареди посредством тоя Димитър [Общи]. Ако не бяхме пипнали здраво

работата, тия щяха да станат комити. Пък и нападателите съобщават в показанията си: „Петко Милев ни каза: „Парите от хазната няма да разваляме, ще купим оръжие, ще поръчаме да ни се ушие облекло. Работете в това направление!“.

– Ако подобни приказки са казани, казал ги е Димитър [Общи].

– Защо Димитър [Общи] е идвал във вашата къща и какво приказвахте с него?

– Първо, той не идваше. Той живееше в Станьовата² къща. След нападение-то на хазната дойде у нас.

– Казваш, че ти не си организирай нападението на хазната. Димитър [Общи] наредил да я нападнат. Той как имаше доверие в теб, та дойде да ти каже? Ако гостува в къщата на Станя [Хаджииванов], трябваше на него да каже. Ти организира нападението и значи, ти не успя да образуваш комитета!

– Димитър [Общи] поиска от мен пари за комитета. Ако и да отказах да дам, той отговори, че насила ще ги вземе, и аз се уплаших.

– Това не бе отговор на нашия въпрос. Научих се, че за образуването на този комитет бил съставен един списък, който се намирал у даскала³ на вашето училище. Заповядах да докарат даскала. Когато го запитах за списъка, той отрече. Изпратих човек да претърси училището, но в училището няма списък. Ти каза: „Списъкът беше у мен. През нощта, когато дойдохте тук, хаджи Станьо⁴ го взе и го изгори“. Ако това не беше някой опасен списък, защо го изгори? И то защо ти го накара да го изгори? Списък за събрани пари за училищни разходи гори ли се? Когато говорех с учителя, защо се намеси?

– Списъка ми дадох събралите се в училището около 20 чорбаджии, като казаха: „Да стои у теб!“. Написа го даскалът [Иван Фурнаджиев]. Той има пълни сведения за комитета. Първи [в списъка] са: хаджи Станьо [Врабевски], Марко Йончев, Вълчо Пеев, Станчо Иванов, Тихол⁵ и Марин Братанов. Имаше и други записани в списъка. Той [хаджи Станьо Врабевски] се уплаши от вашето идване и като каза, че този списък може да е опасен, за да не попадне в ръцете ви, взе го и го хвърли в огъня.

– Много добре. В училището пари не си дал. Те ти се разсърдили. А как ти дадох списъка?

– Тогава не дадох пари. По-после дадох 200 гроша. Те ми предадох списъка да стои у мен, като казаха, че понеже съм дал пари, бил съм с тях.

– Кой ти даде списъка?

– Не си спомням. Като че ли ми го даде даскалът [Иван Фурнаджиев], като каза: „Да стои у теб!“.

– На тия събрания по комитетския въпрос даскалът [Иван Фурнаджиев] присъстваше ли?

– Да, присъстваше. И той водеше списъка. Знаеше и комитетските работи. Това е истината.

– Димитър [Общи] от Сърбия присъства ли на всяко едно събрание?

– Той обикаляше. На всяко събрание не присъстваше, но понякога – да!

– Одеве казваше, че Димитър [Общи] обикалял тайно. А сега разправяш, че ходел навсякъде. Как ще обясниш това?

– Когато дойде, най-напред той обикаляше тайно. После, след като бяха вписани в списъка около 20 души, започна да ходи явно. Но все пак той не ходеше явно с всекиго.

– Много добре. Вярно ли е и това ли е всичко, което има да признаеш?

- Това е!
- Щом е тъй, ела тук и сложи подписа си!
- Да се подпиша.

Подписал: Петко Милев

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 68 – 70; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² х. Станьо Хаджииванов. ³ Иван Фурнаджиев. ⁴ х. Станьо Врабевски. ⁵ Тихол Маринов.

№ 49

Разпит на х. Станьо Хаджиистанчев Врабевски и Петко Милев

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на хаджи Станьо от Тетевен, извършен на 26 число [октомври 1872 г.]

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е хаджи Станьо, а на баща ми – Станчо. От Тетевен съм.
- На колко години си? Какво е занятието ти?
- На 55 години съм. Занятието ми е абаджийство и джелепчийство.
- От Сърбия дошъл някой на име Димитър¹. В училището сте устройли събрание за образуване на комитет. Събрали сте се около 20 души. После бил изготвен един списък. Каква е тая работа?
- Димитра [Общи] не съм виждал, не знам.
- С отговор „не знам“ няма да се отървеш. Казват, че ти си бил на събрание-то и че пръв си записал в списъка 5 лири. Това показание дават няколко души.
- Ние събирахме пари за даскала² и за училището и устройвахме събрания. Дори и оня ден пак правихме събрание. Но не сме правили събрания за Димитра [Общи]. Дори оня ден в списъка, който бе изготвен, влизаше и Махмуд ага³. На мое име бяха записани 2 бели меджидиета.
- Събранието, за което питаме, не е това. Касае се за комитетско събрание, кажи истината за него!
- Моля, господине, няма лъжа.
- На първото събрание, което сте направили, когато Димитър [Общи] дошъл за пръв път, сте събрали 1800 гроша. На Димитра [Общи] сте купили един кон, за да обикаля селата и да образува комитети. Дали сте 1100 гроша пари за коня!
- За бога, дори и да има такова нещо, не съм виждал. Нито съм купувал кон, нито съм продавал.
- Първият, който се записал в тоя комитет, си бил ти. А след тебе са: Марко Йончев, Вълчо Пеев, Станчо Иванов, Тихол⁴ и Марин Братанов, и други. Дори през нощта, когато дойдох тук, ти си взел списъка от Петко Милев и си го хвърлил в огъня, като си казал: „Такъв опасен списък да не остава, да го унищожим!“.
- Във вашите ръце съм. Правете каквото знаете, не мога да отговарям!
- С такива брътвежи не мога да се задоволя и да се откажа да търся комитета, който е образуван против държавата и народа. За хатър не оставям тая работа. Па ако я и оставя, ще ме съди моят народ. Извинявай, няма защо да плачеш, трябва да говориш!

- Моля, освободи ме от тая забъркана работа. Не знам нищо.
- С отговор „не знам нищо“ не може да мине. Ще накарам да докарат Петко Милев да ти каже в очите, че ти не само знаеш работата, но и че списъка е писал даскалът, че ти си го предал на селския чорбаджия Петко Милев и че после си го изгорил.
- Аз не съм лош човек, моля ви, милостиви господине!
- Да повикаме ли сега чорбаджията Петка⁵, за да ти каже в очите, че си бил вписан в комитетския списък и че ти си накарал даскала [Иван Фурнаджиев] да състави тоя списък?
- Повикайте го, нека каже!

Показания на Петко Милев в присъствието на хаджи Станьо

- Хей, Петко Милев, хаджи Станьо [Врабевски] не знае нищо за Димитра [Общи], който дошъл от Сърбия да образува комитети. Ти какво ще кажеш?
- Станьо и Станчо⁶, синовете на неговия брат⁷, говориха днес и двамата пред него, бива ли той да отрича?
- Тоя хаджи Станьо [Врабевски] участва ли на събрание в училището за образуване на комитет? А беше ли и ти там?
- Събрание направихме. На него беше и тоя хаджи Станьо [Врабевски], дето е до вас.
- В съставения на събранието списък записа ли се и хаджи Станьо [Врабевски]?
- Да, записа се.
- Пари даде ли, колко гроша даде?
- Пръв от всички ни даде хаджи Станьо [Врабевски]. Той даде 500 гроша.
- Как беше надписан комитетският списък?
- Той беше надписан „Читалище“.
- Какво купихте на Димитра [Общи] със събраните пари?
- На Димитра [Общи] бе купен един кон за 1100 гроша, за да обикаля селата. Коня купиха от Василя⁸, който е тук затворен.
- Кой купи коня?
- Купили го момчетата, които записаха в списъка по 50, по 100 гроша.
- Хей, хаджи Станьо [Врабевски], ето чорбаджията Петко Милев разправя в очите ти, че си влизал в комитета, че ти пръв си се записал в списъка, че си се присъединил към другите. Какво ще кажеш на това?
- За такава работа пари не съм давал.
- И тъй, не си ли бил нито един ден с Димитра [Общи] на събранието?
- Не съм бил.
- С такива приказки „не съм бил“ няма да се отървеш. Синовете на твоя брат – Станчо и Станьо [Хаджииванови], Петко Милев и нападателите на хазната говорят, че ти си влизал в комитета. Съмва се вече, да те освободим! Иди и размисли! Сутринта ни дай отговор!
- Много добре, господине! Да помисля!
- Хубаво, елате и подпишете показанията си от очната ставка!
- Да подпишем.

Подписали: хаджи Станьо [Врабевски], Петко Милев

¹ Димитър Общи. ² Иван Фурнаджиев. ³ Махмуд ага е тетевенският мюдюр. ⁴ Тихол Маринов. ⁵ Петко Милев. ⁶ х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови. ⁷ х. Иван Хаджистанчев. ⁸ Васил Петров.

№ 50

Следствен разпит на х. Станьо Хаджииванов

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Нов разпит на хаджи Станьо, извършен на 26 октомври 1872 г.

— Хей, Станьо, майка ти Милка намерила Ненка¹ и я накарала да изведе Димитра² от Тетевен. Тъй каза Ненка при разпита ѝ. Как стана това, какво знаеш ти, кажи!

— Когато устройха бягството на Димитра [Общи], аз бях тук.

— Димитър [Общи] се криел у вас.

— Той беше скрит в къщата на Петко Милев.

— Ако е бил скрит в къщата на Петка [Милев], защо устройва бягството му твоята майка – Милка [Хаджииванова]?

— Това не знам, господине.

— Димитър [Общи] е бил скрит във вашата къща. Задигнатите от хазната пари той донесъл у вас. Кажи: де са парите?

— Димитър [Общи] и хаджи Станьо³ занесоха парите в къщата на Петко Милев.

— У теб има и други пари, освен тия, къде са?

— У мен имаше около 1000 гроша. Предадох ги. Други пари няма. И на брат ми Станча [Хаджииванов] дали 1000 гроша.

— Кой ви даде – на теб и на брат ти, парите?

— Даде ни ги Анастас от Плевен⁴.

— Защо ти дава Анастас [Попхинов] пари?

— Даде ми ги, за да не издам работата. Но защо той е дал на брат ми, не знам.

— Като ти даваше пари, какво ти каза?

— „Внимавай да не издадеш тия хора. Ето, сега ти се дават тия пари, но ако издадеш, ще те убием.“

— Откъде познаваше тия хора и работата им?

— Дадох ми тия пари, за да не издам Димитра [Общи].

— Кога ти ги дадоха?

— Преди една седмица.

— Димитър [Общи] от Сърбия оставил на майка ти Милка [Хаджииванова] пари. Когато започва претърсването на някои къщи, майка ти не задържа парите вкъщи, а ги предава на попадията, която пък ги занася на Димитра [Общи] в училището. Димитър [Общи] заравя парите в мазето и под едно дърво. Как стои тук работата?

— Не знам за тия пари. Но Димитър [Общи] от Сърбия ги постави в една цедилка, т.е. в една голяма торба, натовари ги на гръб и ги занесе в къщата на хаджи Станя [Врабевски]. Аз го попитах къде ще носи тия пари, той отговори: „Ще ги занесе у хаджи Станя [Врабевски]. Ако ги потърсят – хаджи Станьо [Врабевски] е богат човек, не ще се усъмнят, че парите са у него. Пък и ако ги

намерят, ще помислят, че той може да има толкова пари, и работата няма да се разкрие“.

– Когато Димитър [Общи] ти каза тия думи, кой беше там?

– Димитър [Общи] идваше отдолу в селско облекло. Той ме среща на пътя. Нямах никой. На гърба си носеше пари. Те бяха бели меджидиета.

– Откъде знаеш ти, че са били бели меджидиета?

– Запитах Димитра [Общи] – какви са тия пари, а той ми отговори „Бели меджидиета са“.

– Много добре, това ще проверим. Ела тук да се подпишеш!

– Да се подпиша.

Подписал: Станьо [Хаджииванов]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 72 – 73; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Ненка Павлова. ² Димитър Общи. ³ х. Станьо Врабевски. ⁴ Анастас Попхристов (Попхинов).

№ 51

Следствен разпит на Анастас Попхинов в присъствието на х. Станьо Хаджииванов

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на Анастас поп Христов от Плевен, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Анастас, а на баща ми – поп Христо. От Иванова[?] махала съм, Плевенска околия.

– На колко си години? Какво е занятието ти?

– На 45 години съм. Занимавам се с търговия на вълна и други.

– Щом като си от Плевен, какво търсиш тук? Ти си довел тук Димитра¹ от Сърбия, за да образува комитет?

– Когато аз дойдох, намерих Димитра [Общи] тук. Той беше в къщата на Доча². Научили се, че съм дошъл, и ме повикаха. Видяхме се в къщата на Доча [Мръвков].

– Защо те повикаха и какво приказвахте?

– Когато намерих Димитра [Общи] в къщата на Доча [Мръвков], аз го запитах: „Какво търсиш тук?“. Той отговори: „Сега поставих работата в ред“. Попитах относно образуването на комитета: „Има ли тук комитет?“. Той отговори: „Има. И тук има, има и в Черни Вит, в Етрополе и в Правец“.

– Ти и по-рано си се срещал някъде с Димитра [Общи], къде се среща?

– Брат ми Данаил³ има дюкян в гр. Турну Мъгуреле, на влашкия бряг. Там го видях за пръв път. След като Димитър [Общи] разговаря с брат ми и си отиде, запитах брата си: „Кой е тоя човек?“. А той ми отговори: „Тоя човек е дошъл от Италия, от боя дошъл“⁴. Каза, че бил македонец и още: „Тоя Димитър [Общи] ще мине отвъд да образува комитети, да убеждава хората“. Оттам аз дойдох тук и го намерих в къщата на Дочо Мръвков.

– Кой го довежда в къщата на Дочо Мръвков, с кого е дошъл тук?

– Аз не знам с кого Димитър [Общи] е дошъл тук. Преди 17 дни, когато бях

в Плевен, брат ми Данаил [Попов] изпратил до мен от Влашко един човек да му устроя среща с Димитра [Общи]. И аз взех човека и с една каруца го докарах тук и го събрах с Димитра [Общи] в къщата на Дочо Мръвков. Той престоя тук 5–6 дни в хана на Станя⁵ и си отиде.

– Къде отиде оттук и с каква задача?

– Той дойде да види какво е свършил Димитър [Общи] по комитетската работа.

– Дошлият от Плевен човек престоял тук с Димитра [Общи] 10–15 дни. Беше ли ти с тях, когато се разговаряха помежду си?

– Оня човек престоя тук 7–8 дни. Те се разговаряха помежду си така: „Какво направи?“ – „Тъкмо устройвам сега комитетите тук, в Пращец, в Извор, в Етрополе и в Тетевен. Убедих много хора от колибите Черни Вит.“

– Той не назоваваше ли тия хора по имена?

– Не, не ги назоваваше.

– Казваш, че брат ти Данаил [Попов] изпратил човек, за да образува комитети в пределите на Османската държава. Ти тогава трябва да си глава на комитетите. Идването ти от Влашко тук и отиването ти там е във връзка с комитетската дейност. В това няма съмнение. Кажи истината!

– Не знам. Не съм твърде осведомен.

– Казваш, че не знаеш. От обраната хазна Димитър [Общи] ти дал 4000 гроша дял. Извадихме ги под стаята и от градината на даскал Пеевата⁶ къща, дето си бил отседнал. И дори ти с твоята ръка ги извади. За нас стана ясно, че ти си взел тия пари за комитета. Няма съмнение, че освен че си влизал в комитета, но си дори и негов председател. Кажи истината! Ето и твоят другар присъства!

– Питайте даскал Ивана⁷! Той е писар на комитета и на всеки [комитет] поставя мюсюлманско име. Даскал Иван [Фурнаджиев] знае най-добре от всички нас истината. Това е вярното.

– Кажи истината: чии са тия книжа и комитетски документи, които сега намерихме?

– Когато миналия петък дойде от Влашко тук Георги⁸, изпратен от страна на моя брат да образува комитети, те се събраха в хана на Станя [Хаджииванов], който седи до мен. И даскал Иван [Фурнаджиев] беше там. Иван [Фурнаджиев] познава работата от всяка една страна.

– Какво разговаряха в хана и кои бяха там?

– Даскал Тодор [Пеев] от Етрополе, Димитър Стамболиев от Голям извор, Хаджията – брат на даскал Тодора [Пеев] от Етрополе, Петко Милев от Тетевен и Марко Йончев от Тетевен. Човекът, който бе пристигнал по комитетската работа, запитва: „Как проведохте работата тук?“ На което те отговориха: „Ние сме поставили работата в ред, не се безпокойте!“

– Само толкова ли говориха?

– Да, това казаха за комитета. После запитаха даскал Тодора [Пеев] от Етрополе: къде отива? Той отговори, че отива във Влашко, за да търси обирачите [на хазната].

– Когато той каза, че отива да търси обирачите, тия, които бяха около даскала, не му ли рекоха нещо?

– „Няма нищо“, каза Димитър [Общи]. А Петко⁹ и другите му рекоха: „Отиваш във Влашко да търсиш обирачите, а работите са тук. Но ти върви!“

– Като чу, че „работите са тук“, даскал Тодор [Пеев] каза ли нещо?

- Той каза: „Знам, че са тук. Обаче аз ще отида да обиколя“.
- Не стана ли още някоя друга дума?
- Сложиха софра. Нахранихме се. Но Петко [Милев] и Марко [Йончев] не ядоха. Ядохме аз, даскал Тодор [Пеев] от Етрополе, тукашният даскал Иван [Фурнаджиев], Димитър [Общи] и Хаджията, всички ние петимата. После даскал Тодор [Пеев] и Хаджията възседнаха конете си и си заминаха.
- Слушай, човекът който дошъл от Влашко, за да търси теб и Димитра [Общи], престоял тук 7–8 дни. Не се ли събираха на друго място? Събирайки се било в хана, било в „школото“, не казаха ли нещо?
- Друго събрание освен това не е ставало и не съм видял!
- Димитър тук скрито ли живя? Не излизаше ли да се разхожда по чаршията?
- Не съм го виждал по чаршията. Виждал съм го само в Станьовия хан и в къщата на Доча [Мръвков].
- Ще се подпишеш ли за правотата на думите, които каза?
- Ще се подпиша.

Подписал: Анастас Попхристов от Плевен

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 73 – 75; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² Дочо Мръвков. ³ Данаил Хр. Попов. ⁴ Има се предвид участието на Димитър Общи в събитията от 1866 г. за освобождението на Италия. ⁵ х. Станьо Хаджииванов. ⁶ Тодор Пеев. ⁷ Иван Лилев Фурнаджиев. ⁸ Георги Стефанов – псевдоним на Йордан Стоянов. ⁹ Петко Милев.

№ 52

Следствен разпит на Анастас Попхинов при очна ставка с х. Станьо Хаджииванов

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на Анастас при очна ставка с хаджията Станьо

- Анастасе, кой извади тия комитетски книжа и кой ги донесе тук?
- Извадили ги от къщата на Пано¹. Пано [Кунчев] каза, че ги донесла Милка², майката на Станя³, който седи тук до мен. Питайте Милка [Хаджииванова]! Тя каза: „Даде ми ги даскал Иван⁴“.
- Винаги, когато повикаме Милка [Хаджииванова] в състоята за разпит, тя поставя претекст, че е болна. Каква е болестта ѝ, с цел да не издаде работата ли?
- Не знам с каква цел е, но болестта ѝ е стара. Някога мъжа ѝ⁵ го убиха в Църквенската гора, Плевенско. И сега щом тя се разтревожи от подобно нещо, разтупва ѝ се сърцето.
- Хей, Станьо [Хаджииванов], ето твоята майка извади комитетските книжа и ги донесе. От страх я хвана болестта и ние не можем да я разпитаме. Ние, съдът, отидохме при нея в хана и заседавахме там. Кажи ти каквото знаеш!
- Болестта на майка ми не е лъжа. Щом се развълнува, отсичат ѝ се ръцете и краката за цяла седмица и тя загубва съзнание. Това знаят и съседите.
- Каквото има да се прави в това отношение, властта може да го направи. Като се знаеше това, не трябваше да се постъпва така. Снощи майка ти устрои

бягството на Димитра⁶ – истинският председател на комитета. Това се установи. И ти знаеш. А пак сега тя криеше комитетските книжа.

– Аз не знам как тя е устроила бягството на Димитра [Общи]. Болестта ѝ е стара. Явява се постоянно.

– Кой даде на твоята майка тия комитетски книжа?

– Даде ѝ ги даскал Иван [Фурнаджиев].

– Знаеш ли ти, че даскал Иван [Фурнаджиев] влиза в комитета?

– Той води цялата работа. И нас той измами, та ни накладе тъй на огъня.

– Вие не знаете ли какво е наказанието за комитите? Защо се готви бунт против държавата, защо бе необходимо да участвате и вие и защо присъствахте на събранията, коя е причината? Станьо [Хаджииванов] и Анастасе [Попхинов], кажете истината!

– Подлъгахме се.

– Кой ви подлъга?

– Уйдисахме на дявола, измавихме се.

– Станьо [Хаджииванов], теб кой те подлъга?

– Даскал Иван [Фурнаджиев] ме подлъга, та ме сполетя нещастieto.

– Анастасе [Попхинов], кой пък теб те подлъга?

– Измами ме брат ми⁷. Макар аз да му казах във Влашко: „Отказвам се от тази работа, не влизам в беля“, той настоя: „Не бива, заведи тоя човек отсреща!“. После бях в Плевен. При мен дойде от Влашко Георги⁸ с писмо. Аз го взех и го доведох в Тетевен. Устрои му среща с Димитра [Общи].

– Освен това какво друго знаеш?

– Това знам. Друго не ми е известно.

– Станьо [Хаджииванов], ти не знаеш ли нещо друго?

– Всичко знае даскал Иван [Фурнаджиев], разпитайте него! Друго не ми е известно.

– Станьо [Хаджииванов], какво знае твоят брат Станчо⁹? Знае ли той, че майка ти е закопала тия книжа?

– Когато даскал Иван [Фурнаджиев] донесе на майка ми книжата, брат ми Станчо [Хаджииванов] беше в Ловеч. Дали той се е научил, не знам.

– Хей, Анастасе [Попхинов] и Станьо [Хаджииванов], тия ваши признания правдиви ли са, няма ли някаква лъжа?

– Няма никаква лъжа. Казаното и от двама ни е вярно.

– Заклевате ли се, че е така?

– Заклеваме се.

Дават клетва.

– Елате, сложете подписите си!

– Да се подпишем.

Подписали: Анастас [Попхинов], Станьо [Хаджииванов]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 75 – 76; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Пано Кунчев Рогозаров. ² Милка Хаджииванова. ³ х. Станьо Хаджииванов. ⁴ Иван Лилев Фурнаджиев. ⁵ х. Иван Хаджистанчев. ⁶ Димитър Общи. ⁷ Данаил Попов. ⁸ Георги Стефанов – псевдоним на Йордан Стоянов от Котел. ⁹ х. Станчо Хаджииванов.

**Следствен разпит на х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови
и майка им Милка Хаджииванова**

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

**Нов разпит на ханджията Станчо, син на хаджи Иван,
и на неговия брат Станьо**

– Хей, Станчо, кой даде на майка ти тия комитетски книжа?

– Всички писма, които идеха от Влашко, получаваше даскал Иван¹. Щом пристигнеха, правеха в училището събрание. На това събрание даскал Иван [Фурнаджиев] прочитах дошлото писмо. Очевидно, той ги е дал.

– Кой присъстваха на събранието?

– Хаджи Йончо, Лальо Ботев², Петко Милев, хаджи Станьо³, идваха и всички, които съобщих вчера.

– Щом като тия книжа получаваше даскалът, той защо ги е дал на майка ти? Даскалът няма ли си своя къща? Повикахме майка ти, за да я питаме за това, но тя взе, че се разболя и не можахме да започнем разпита ѝ. Интересно защо беше необходимо това?

– Аз не знам защо ги е дал. Сам даскалът си знае, попитайте него. При това тия дни бях в Ловеч и не ми е известно нищо по предаването на книжата. Измамили са майка ми. Казали са ѝ: „За бога, вземи тия книжа, скрий ги!“⁴. И тя ги е взела и ги е скрила. Майка ми се е уплашила, че идването ѝ тук ще ѝ донесе неприятности, а и без това, понеже тя е обхваната от някаква боязън, от няколко години насам щом се разтревожи, събужда се у нея боязънта и тя лежи със седмици в безсъзнание. Заради това не е могла да разправи по каква причина даскалът е дал на нея тия книжа.

– Станчо [Хаджииванов], ето, заедно с брата ти Станя [Хаджииванов] дойде и майка ти. Ще ги разпитам по въпроса?

– Разпитвайте ги и ние да чуем.

– Милке, ти преди малко каза, че си болна и аз те пратих да си отпочинеш. Тая работа как стана? Мина ли ти болестта?

– Болестта ми е стара. Щом се така разтревожа, и се разболявам. Лежа цяла седмица. Сега ми мина.

– Каква е болестта ти?

– Някога разбойници убиха мъжа ми⁴. Щом се много разтревожа, обхваща ме припадък и аз падам в безсъзнание.

– Ние с нищо не сме те разтревожили, за да припаднеш. Защо тогава припадаш?

– Да пази бог, от вас нищо не съм видяла. Но се разтревожих щом бяха затворени синовете ми.

– Кой ти даде книжата и какво направи с тях?

– Книжата ми даде даскал Иван [Фурнаджиев], който е тук, като ми каза: „Скрий ги!“⁴. И аз ги взех и ги закопах в къщата на баба Мария Янковица.

– Защо не ги закопа в твоята къща?

– Поради страх, че като дойдете тук, ще търсите, затова именно ги закопах в нейната къща.

– Хей, Станчо [Хаджииванов] и Станьо [Хаджииванов], чухте ли показанията на майка ви?

– Чухме.

– Това ли е истината? Кажете, за бога!

– Истината е, че даскал Иван [Фурнаджиев] е секретар на комитета. Името му в комитета е Арслан Дервишоглу Мехмед Кърджали⁵. И тия книжа ще да са подпечатани с печата Мехмед. А печатът е негов.

– Верни ли са тия ваши признания? А чичо ви хаджи Станьо [Врабевски] влизаше ли в комитета, как стои въпросът?

– Писмата от Влашко идваха направо до даскала. Даскал Иван [Фурнаджиев] ги разгласяше на всеки един. Той ги събираше в читалището, устройваше събрание. Там им прочиташе и разясняваше пристигналите писма. И чичо ни хаджи Станьо [Врабевски] винаги присъстваше на събранието. С тях беше и Петко Милев.

– В потвърждение верността на признанията ви елате и сложете подписите си!

– Да се подпишем.

Подписали: Станчо [Хаджииванов], Станьо [Хаджииванов],
[знак за отпечатък от пръст на]: Милка [Хаджииванова]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 76 – 77; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Иван Лилев Фурнаджиев. ² Грешно, става дума за Марко хаджи Йончев и Лальо Попов, а не за Лальо Ботев. ³ х. Станьо Врабевски. ⁴ х. Иван Хаджистанчев. ⁵ Тук са следни два псевдонима – на Левски: Арслан Дервишоглу и на ЧРК в Тетевен – Дервишоглу Мехмед Кърджалъ.

№ 54

Следствен разпит на Иван Лилев Фурнаджиев

Тетевен, 26 октомври 1872 г.

Разпит на даскал Иван, извършен на 26 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Иван, а на баща ми – Лило. Аз съм от село Сопот, Пловдивска околия. Станаха две години, откакто дойдох в Тетевен.

– На колко си години? Какво е занятието ти?

– На 30 години съм. Учителствам.

– Къде получи образованието си?

– Учил съм в училището в Сопот.

– Чу ли какво каза преди теб Милка, майката на хаджи Ивановите синове Станчо и Станьо, относно намерените комитетски книжа? Книжата ти ли ѝ ги даде и какво знаеш за комитета? Кажи истината! Ако допринесеш услуга на държавата, ще бъдеш възнаграден.

– Преди да дойда тук [в Тетевен] не знаех нищо по тия работи, т.е. по комитетския въпрос. А като пристигнах, дойдоха хаджи Станьо¹, Петко Милев и Димитър Общи, когото сега търсите. Наричат го и Македонски. Те тримата дойдоха в моето училище. Пред мен отвориха едно писмо. Това беше преди девет месеца. Те прочетоха при мен писмото. Казаха ми: „Ако ти разправим нещо, ще се съгласиш с нас. Ако не се съгласиш, ще те убием“. Така те ме заплашиха. И аз се уплаших и се подчиних по принуждение. Поради тая работа аз си отивах

нощем вкъщи. После моята жена ми каза: „Не закъснявай, ще те убият. Каза ми го жената на Дочо Мръвков“. И по тази причина си подадох оставката и щях да замина, но не ми платиха заплатата. Казаха ми: „Ако искаш да заминеш без пари, върви!“. Аз не можах да замина без пари и останах.

– Твои ли са тия намерени книжа и ти ли ги даде на Милка [Хаджииванова], майката на Станча [Хаджииванов] и Станя [Хаджииванов]?

– Тия книжа ги дадохме с Петка Милев двамата на жената, за да ги скрие. Това са книжата, които аз дадох.

– Какво знаеш по комитетския въпрос?

– От Влашко и от Димитра² идваха тук писма по комитетския въпрос. А името на Тетевен, както е написано на писмата между тия книжа тук, е Дервишоглу Мехмед Кърджали. Хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев ме извикваха, за да им прочета писмата. После ми обясняваха какъв отговор да напиша. И на основание на тяхната заповед аз пишех и изпращах отговорите. Дори се изготви един списък на тоя комитет. Както списъкът, така и парите са в къщата на чорбаджията Петко Милев.

– Петко Милев разправя, че през нощта, когато аз дойдох тук, Хаджи Станьо [Врабевски] се уплашил, взел от него списъка и го хвърлил в огъня. Истина ли е това?

– Не знам дали е истина, че го е хвърлил в огъня. Но ако ме натоварите с тая работа, аз ги познавам всички, ще ги намеря. Ще отида в Плевен, ще отида дори и на други места, които аз зная. И щом им намекна за тукашната организация, те ще ми кажат. Ще събера много сведения.

– Какво съдържаша получаваните писма и какви бяха намеренията на тия хора? Какво отговаряхте вие? Какво възнамеряваха да вършат.

– Идваха писма. Съдържанието им беше от този род: „Доставете пари! Поръчаните от Прусия бойни припаси, игленки пушки и револвери идат“. Ние оттук събирахме един-два пъти пари. Чорбаджиите ги изпратиха. После един ден пристигна пак писмо. Аз казах: „Това с пушките е лъжа. Пари искат, но още нищо не е дошло“. Димитър [Общи] чу това и ми се разсърди. Той нареди да ме уволнят. Обвини ме и другарят на Димитра – Васил³. После един ден търсехме пари. Те казаха: „Когато те нямаше тук, дойде Димитър [Общи] и нареди да се нападне хазната“. Отговорих: „Много добре, но аз не се меся“. Къде се дадох парите, не знам.

– Кой е Васил, другарят на Димитра [Общи], и откъде е?

– Той е от Карлово. Променя всяка седмица името си. Със среден ръст е, светло-кестеняви мустаци, червендалесто лице и когато приказва, единът му зъб се показва малко навън, повдига малко устната си, а очите му са големи и пъстри. Предполагам, че в близко време ще дойдат един-двама войводи [„командаджи“], но не знам от кое пристанище ще минат. Трябва да се внимава.

– Казваш, че ще дойдат още един-двама войводи. Откъде узна за това, писмо ли има?

– Преди известно време пристигна един на име Георги Стефанов⁴ под предлог да събира жътвари. Научихме се от него и от Димитра [Общи]. На тоя Георги [Йордан Стоянов] туриха името Фердинанд. Ако дойде писмо, така ще бъде написано.

– Кой му тури това име?

– Той дойде с такова свидетелство от отсреща. Бяха писали: „Ще го знаете

под това име, което е в свидетелството му“.

– А къде отидоха Георги [Йордан Стоянов] и Васил [Левски], къде ли са те сега?

– Георги [Йордан Стоянов] миналата седмица мина отсреща. А Васила [Левски] има повече от един месец не съм виждал и не знам къде се намира.

– А къде ли ще е сега Димитър [Общи]?

– Мисля, че ще минава отсреща. Ще мине през Никопол или Оряхово. Преди да избяга оттук, постара се да събере парите. Той събираше парите.

– След като дойде оръжието от Прусия, какво възнамеряваха тия чорбаджии, какво щяха да правят?

– Намеренията им бяха – като пристигне оръжието, да заемат проходите с по 100–500 души и да излязат в балкана, да вдигнат околното население на въстание.

– Колко души влизат в Тетевенския комитет?

– Списъкът им беше у чорбаджията Петко Милев. Доколкото е останало в паметта ми, зная, че влизаха заловените от вас: Стоян пандура⁵, нашият Петко Милев, чорбаджията хаджи Станьо [Врабевски], двамата синове на хаджи Иванна – Станчо и Станьо, и зет му Дочо Мръвков, и още други с тях. Останалите не си спомням. На мен не ми показваха списъка.

– Значи хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев подтикнаха тия хайдути заради целите на комитета, какво знаеш по това?

– Всички знаехме, че хазната ще бъде обрана. Аз казах на хаджи Станя [Врабевски] и на Петка Милев: „Не се меся в тая работа и ще дам оставката си“. Искях да си отида в родното място.

– Тия не ти ли дадоха и на теб дял от парите на хазната?

– Не, господине. Нито стотинка не ми дадоха. Не знам какво направиха с парите.

– Никак ли не се заинтересувахте и не попитахте: дойдоха ли парите, какво стана? Колко гроша е имало, много ли са били?

– Един ден седяхме с хаджи Станя [Врабевски]. Там дойде мюдюрът Махмуд ага и каза: „Днес е нападната хазната. Хайде, ще отидем заедно! Дето бъда аз, и ти ще бъдеш!“. Хаджи Станьо [Врабевски] скочи важно, важно и, като казваше: „Сега ще им покажа кой съм аз“, замина. После се върна. Запитах го с думите: „Как стана тая работа с хазната?“. Той отговори: „Не питай!“. Повече не питах.

– Ще те питам нещо, кажи истината! Ето, ти разправи за комитета. От парите на хазната колко гроша са отишли у хаджи Станя [Врабевски]? Ама за бога, кажи истината!

– Не знам количеството на парите от хазната, които занесоха у хаджи Станя [Врабевски]. Но аз се научих, че парите са били занесени у хаджи Ивановите синове Станьо и Станчо. А после чух, че те ги извадили от хана и ги отнесли в къщата на [Дочо] Мръвков. Запитах хаджи Станьовите синове. Те отговориха неохотно. После изпратих в къщата на Мръвкова едно момче и го накарах да попита. Там му отговорили, че не знаят.

– У Милка [Хаджииванова], на която си дал комитетските книжа, трябва да има пари. Когато и да я повикаме, тя намира претекст, че е болна. И синовете ѝ казват, че майка им е болна. Лъже ли тя, че е болна?

– Действително жената е болна. Истина е, не е лъжа. Един ден обаче аз седях в кафенето. Мина на кон Димитър [Общи], почернил лицето си, залитайки

на две страни като пиян. Аз разбрах, че е донесъл парите. Проследих го. Той слезе право в хана на хаджи Ивановите синове Станчо и Станьо. После запитах Станя [Хаджииванов]: „Пристигнаха ли парите?“. Той скри от мен.

– Сутринта запитахме майката на Станя и Станча [Хаджииванови] за парите. В началото тя отговори: „Предадох ги на попадията, съпруга на свещеника учител“. А после отидохме заедно с нея у попадията. Попадията в началото отрече, а после каза: „Аз дадох парите на Анастаса от Плевен⁶, шурия на даскал Пано⁷“. Отидохме в къщата на даскала. Анастас [Попхинов] извади две торби ирмилици под едно дърво и две торби изпод стаята на даскала. Разпитахме го [Анастас Попхинов]. Той призна, че е постъпил в комитета и че тия пари е получил като дял. Обаче каза, че даскалът [Пано Кунчев] не знае нищо за парите и другата работа. Когато в къщата на тоя човек донасят пари, заравят ги в градината му, скриват ги под стаята му, възможно ли е той, даскалът, да не знае за това?

– Не може да бъде даскалът [Пано Кунчев] да не знае. А тоя даскал [Пано Кунчев] го доведоха синовете на Мръвков, членове на комитета!

– Даскалът [Пано Кунчев] идваше ли на вашите комитетски събрания?

– Идваше, но аз не присъствах. Те криеха от мен. А даже си спомням, че преди 15 дни, когато се събираха да уреждат тия парични въпроси, умря жена му. В продължение на 15 дни той изобщо не е идвал в училището. Мисля, че тоя човек влиза в комитета.

– Даскале, в Орхание бе убит дяконът⁸. Знаеш ли кой го уби?

– Да, знам. Димитър [Общи] го уби. Той дойде и разправи как го е убил. Дяконът се научил за комитетската работа и поради това, че можел да издаде на властта, той го убил.

– След като го убил, къде е забягнал през нощта от Орхание?

– Скрил се в една царевична нива. Там избягал. Дори когато бягал към царевичната нива, паднал в една локва и там останал калпакът му.

– Знаел ли е за това някой от Орхание?

– Май че Васил⁹ е знаел.

– Димитър [Общи] ли ти каза, че Васил [Петров] знае?

– Не, не ми е казал. Така допускам по моему.

– Истинни ли са думите, които казахте и които тук по-горе са записани? Имате ли и някоя други сведения? Няма ли да ги кажете, за да принесете услуга на държавата?

– В услуга на държавата каквото знаех, казах го. Горезаписаните ми думи са истинни. Аз самичък ви издадох комитетската работа, за да си спечеля заслугата на доносчик. Възнаградете ме, това искам! Ето, аз издавам!

– Знаеш ли да пишеш?

– Знам.

– Ела подпиши следствието си!

– Да го подпиша.

Подписал: даскал Иван [Фурнаджиев]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 77 – 81; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ х. Станьо Врабевски. ² Димитър Общи. ³ Васил Левски. ⁴ Псевдоним на Йордан Стоянов. ⁵ Стоян Костов – Пандура. ⁶ Анастас Попхинов. ⁷ Пано Кунчев Рогозаров.

⁸ Дякон Паисий. ⁹ Васил Петров – Бояджията.

**Разпит на даскал Пано Тончев¹ от Ловеч,
извършен на 26 октомври 1872 г.**

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е Пано, а на баща ми – Тончо. От Ловеч съм.
- На колко си години? Какво е занятието ти?
- На 32 години съм. Преди три и половина месеца станах учител в Тетевен.

Уча децата.

– Тая заран дойдохме във вашата къща. В градината, както и под стаята намерихме близо 4000 гроша от парите на обраната хазна. Запитахме ви по тая работа. Казахте, че не знаете нищо за тях и че ги бил заровил шурия ви Анастас². Може ли вие да не знаете за заровени във вашата къща пари?

– На моя шурия му е известно, че аз не приемам такива работи. Дори миналата година го съветвах за такова нещо. Казах му: „Тия работи, които ще правите, ги вършат пияници, невежи и луди хора. Не вършете подобни неща!“.

– Значи той миналата година ти е казал какво ще прави, та ти, като си чул, си го посъветвал?

– Той говореше: „Да обичаме народа си, да го поучаваме да бъде единен, да бъде единодушен!“.

Аз казах: „Откажете се от такива работи! Държавата ни даде Екзархия, даде ни владици. Тя ни съветва да си отворим училища. Какво ни трябва още? Такова нещо не бива! Животът на българите тук е под закрилата на Османската държава. Ако не беше тя, ние щяхме да станем роби на Сърбия или на друга страна. Не е хубава работа!“.

– Шурият ти Анастас [Попхинов] какво мислеше, че трябва да се извърши? Народът като бъде единен, какво щеше да прави?

– Разбрах, че те искат да освободят народа от властта на османците и като си отидат турците, да образуват с общо съгласие една република. Посъветвах го, че това не може да стане.

– Какво знаеш по обира на хазната?

– Чух, че хазната е нападната, но не знам кой я нападна.

– Твоят шурия Анастас [Попхинов] казва, че хазната била нападната по нареждане на Димитра³ и с одобрение на хаджи Станя⁴ и Петко Милев. А от изкараните наяве тая заран пари се разбира, че и шурият ви е бил с тях. Какво ще кажеш на това?

– По тая работа нищо не знам.

– Даскал Иван⁵ разправя, че и ти си посещавал комитетските събрания и си присъствал на тях. Той дори прави признания по въпроса за комитета.

– Аз дойдох тук, за да даскалувам в училището. Него, като го уволниха, щяха да го назначат в училището за малки деца. Заради това ми се разсърди и е озлобен срещу мен.

– Според неговите показания злоба не сме открили. Вие казвате, че като сте разбрали бунтарския характер в намеренията на вашия шурия Анастас [Попхинов], че той желае да образува държава за българите, сте го посъветвали. И даскал Иван [Фурнаджиев] знае за целите на комитета и той дава верни показания. Вие недейте отрича!

- Не съм ходил на комитетско събрание. Даскал Иван [Фурнаджиев] лъже.
- Твоят шурия Анастас [Попхинов] признава напълно всичко по комитетските събрания и по готвеното въстание. Какво ще кажеш ти на това?
- Не знам, господине.
- Ти казваш, че даскал Иван [Фурнаджиев] участвал в обира. Иван [Фурнаджиев] разправя, че е влизал в комитета, че е писал писмата и той разкри намеренията на чорбаджиите. Той не отрича. Но той казва, че понеже твоето идване тук [в Тетевен] станало поради това, че даскал Иван не подхождал много за работите на комитетските хора и понеже, от друга страна, си зет на Анастаса [Попхинов], основателя на комитета, ти си дошъл по желание на последния. Той дори твърди, че ти си постъпил в комитета!
- Аз не дойдох тук, за да образувам комитет. Жена ми беше болна, заради това дойдох. Комитетът не представлява нищо. Това са навярно 5–10 души. Попитайте и тях.
- Ти върви, поразмисли малко! Това не може да те освободи от отговорност. Знай и това, че парите бяха извадени от твоята къща и че Анастас [Попхинов] е твой шурия!
- Нека поразмисля!
- Знаеш ли да пишеш?
- Знам.
- Това, което каза, така ли е?
- Така е.
- Много добре! Ела подпиши тия си признания!
- Да подпиша.

Подписал: даскал Пано [Кунчев]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 81 – 82; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Грешка в бащиното име, коригирана с бел. в ЛСТС, с. 423. Името на този тетевенски учител е Пано Кунчев Рогозаров. ² Анастас Попхинов. ³ Димитър Общи. ⁴ х. Станьо Врабевски. ⁵ Иван Фурнаджиев.

№ 56

Следствен разпит на х. Станьо Хаджистанчев Врабевски и очна ставка с Иван Лилов Фурнаджиев

Тетевен, 27 октомври 1872 г.

Нов разпит на по-горе разследвания хаджи Станьо 27 октомври 1872 г.

- Хей, хаджи Станьо, ти казваш, че не познаваш Димитра¹, още ли не го познаваш? Съвсем ли не си го виждал? Тоя човек никога ли не ти е писал писма? Не си ли се срещал с него някъде?
- Никога не съм го виждал и не ми е познат човек. Никога не съм получил от него писмо.
- Миналата нощ ти изслуша в твое присъствие показанията на Петко Милев относно комитетския въпрос. Ние разпитахме секретаря на вашия комитет – даскал Ивана². Той изложи напълно цялата работа. Кажи и ти истината!
- Те бягат от мен, крият се и такова нещо не ми казват.

– Комитетските книжа били предадени от даскал Ивана [Фурнаджиев] на Милка, хаджи Ивановата жена. Милка пък ги занесла в къщата на Мария, Пановата жена³, и там ги заровила. Върху тях построили зид. Ние разпитахме самата Милка [Хаджииванова]. Тя каза: „Книжата са у мен“. Отидохме заедно и ги намерихме. Ето ги, те са тук пред теб, в една бакърена тенджерка. Какво ще кажеш? Между тях има и документи на твое име. Няма друг изход, освен да казваш истината!

– Ако тая работа са извършили скришом от мен, аз няма какво да кажа. Ето тук седи Махмуд ага, попитайте го. Аз с никого не говоря.

– Не си ли ходил някога на събрание и в стаите, дето се събираха?

– Понякога отивах в училището по народни работи. Случват се спорове между съпруги и съпрузи, по такава работа присъствам. Полагаме грижи и за ремонт на училището.

– Даскал Иван [Фурнаджиев] разправя, че чрез теб, Петко Милев и други твои другари е събирал пари, за да достави посредством Димитра [Общи] оръжие, та да бъдат раздадени на комитетските хора новопроизведени в Пруссия игленки пушки, револвери и патрони. На два пъти са били изпращани пари. Ти какво ще кажеш на това?

– Ако те са събирали, аз не знам. Може и самият даскал Иван [Фурнаджиев] да е събирал, но аз не знам.

– Хаджи чорбаджи, даскал Иван [Фурнаджиев] разправя, че от Влашко и от Димитра [Общи] постоянно са идвали писма, с които се искало пари, че ти си нареждал да се отговаря на писмата и че на самия него ти си давал заповед да пише отговори. Какво ще кажеш?

– И да са идвали писма от Влашко, на мен даскал Иван [Фурнаджиев] никога не ми е показвал. Какво вършат те, аз не знам.

– Даскал Иван [Фурнаджиев], секретарят на вашия комитет, разправя, че вие, т.е. ти, Петко Милев и другарите ви сте образували комитет за освобождаване от властта на османската държава и за образуване отново на една държава с независимо управление. Това са били вашите цели. Какво ще кажеш?

– Това дори и на ум не ми е идвало. Променям вярата си, но такова нещо умът ми не побира.

– Снощи ти присъства и чу разпитите и показанията на Петко Милев и на Станя и Станча, синовете на твоя брат⁴. А тая вечер слушаш изложението на даскал Ивана [Фурнаджиев], доверения ваш комитетски секретар. Ние ли ги научихме [така да говорят], или те питаят някаква мъст към тебе, защо ще говорят така?

– Синовете на моя брат са озлобени към мен, не ме слушат. Дето и да се видим, те искат да ме изгорят. Очевидно и Петко Милев трябва да има някаква ненавист и иска да ме изгори. А даскал Иван [Фурнаджиев] сам си знае защо ме кладе на огъня.

– Какво означава това, че „даскал Иван сам си знае“, ние ли сме го научили?

– Защо да го учите вие? Вашата длъжност е да разследвате.

– Толкова хора ти казват в очите. Дори и главатарят на обирачите, Стоян⁵, разправя: „Чорбаджиите Петко Милев и хаджи Станьо [Врабевски] ни изпратиха да нападнем хазната. Те доведоха и Димитра [Общи]“. Всички поотделно разкриват комитетската работа. Толкова хора лъжат, та ти ли казваш истината?

– Моля да не ме наклаждат така на огъня. Сърцето ми е изгоряло, много моля! Моите врагове са много. Работа в интереса на държавата, противопоставих им се, затуй искат да ме изгорят.

– Хей, хаджи Станьо, толкова хора не могат да лъжат. И тях всички разпитвахме за това, за което и теб питаме, но ти отричаш. Моля, не протакай работата! Да не осъмнем и тая вечер!

– Много ви моля, смилете се! Да не ме изгорят!

– Хаджи Станьо, до вас са дошли две писма, с които се иска да изпратите пари. Димитър [Общи] ги изпратил. На два пъти вие сте пращали пари. И трети път дошло писмо. Вие сте дали писмото на даскал Ивана [Фурнаджиев] да го прочете в училището, в заседателната стая. Иван [Фурнаджиев] го прочел. Той ти казал: „От оръжието, което ще пращат, няма досега нищо на лице. Тия постоянно искат пари, дали няма да ни излъжат? Толкова пари се изпращат, а още нямаме никакъв резултат“. И това ли е лъжа?

– От Ивана [Фурнаджиев] никога не съм чувал такова нещо.

– Тая нощ с божия милост и султанско благоволение Димитър [Общи] е заловен⁶. Утре ще пристигне. Ако и той каже в очите ти същото, какво ще отговориш?

– Пригответе въжето ми! Няма друго какво да кажа, господине.

– Хаджи чорбаджи, когато един ден сте седели с Петко Милев, дошъл даскал Иван [Фурнаджиев]. Ти си му казал: „Докато теб те нямаше, дойде Димитър [Общи]. Той устрои една чета и отиде да нападне хазната. Ето, намерихме пари и оръжията лесно ще се купят“. И това ли е лъжа?

– От Петка [Милев] не очаквах да стори това. Умът ми не побира. Чудно!

– Снощи и тая нощ ти, хаджи ага, отричаш. Да ти устроим очна ставка с даскал Ивана [Фурнаджиев], а, какво ще речеш? Ще признаеш ли истината, ако Иван [Фурнаджиев] дойде и ти я каже в очите?

– Ако иска да ме изгори, нека каже!

Очна ставка с даскал Иван [Фурнаджиев]

– Даскал Иване, хаджи ага⁷ напълно отрича казаните от теб думи и подписаните показания. Той казва: „Ако някой е събирал пари за комитета, аз не знам. Аз нямам намеса“. Ето, хаджи Станьо [Врабевски] е тук. Разкажи в лицето на хаджията произшествията, съдържащи се в по-горе записаното ти следствие. Да нямаш някаква злоба към хаджията или да не те е някой подучил? За да допринесеш услуга на твоята държава, разкажи без зла умисъл по въпроса за хазната, за идващите от комитета писма, за намеренията с изпратените на два пъти пари да се достави оръжие, за целта на образувания комитет!

– Аз нямам злоба към хаджията. Мен никой не ме е подучил. Всичко е според горезаписаното ми следствие. Пристигащите от комитета писма ми даваха в училищната стая. А аз бях на служба в училището с месечна заплата. Четях ги [писмата]. И хаджи ага [х. Станьо Врабевски] беше там. А на два пъти изпратихме пари на комитета. Ние се събирахме на едно място. А щом пристигнеше оръжието, организацията и командването щяха да започнат, както казах през деня, да завардват проходите и да навлизат в балкана. А хората, които отиваха да нападнат хазната, ни казаха: „Не карайте нас! Ако сте мъже, идете, вземете парите!“. Аз им рекох: „Откажете се от тая работа! Не се меся“. Отпосле се научих, че били организирали хора да нападнат хазната. Каза ми хаджи Станьо [Врабевски]. Каза и чорбаджията Петко [Милев]. Отговорих, че не се меся. После дойде новината, че хазната била нападната. Седяхме ние [с хаджи Станьо] двамата. Мюдюрът Махмуд ага каза: „Хайде, хаджи Станьо, ще вървиш с

мен!“ А тоя отвърна: „Ще хвана крадците“. Хаджи Станьо [Врабевски] твърди, че не познавал Димитра [Общи]. Колко пъти го е виждал! Още повече, че Димитър [Общи] присъстваше на нашите събрания.

– Хаджи Станьо [Врабевски] и другите, чиито имена ти спомена, знаеха ли наистина за обира на хазната и по комитетския въпрос и достоверни ли са твоите показания?

– Хаджи Станьо [Врабевски] и другите знаят за обира на хазната и за комитета. Показанията ми са верни.

– Знаят ли тая работа и обирачите, осведомени ли са?

– Знаят, знаят.

– Иване, ние прочетохме показанията, които си дал през деня. Било те, било сегашните ти показания верни ли са?

– За бога, така е. И в дневния, и в нощния ми разпит не липсва нищо. Такава е истината.

– Ще подпишете ли, че казвате истината, ще потвърдите ли и тия си показания?

– През деня подписах и сега ще подпиша.

Подписал: даскал Иван [Фурнаджиев]

– Хаджи Станьо, вие чухте показанията на даскал Ивана [Фурнаджиев]. От снощи и досега отричахте. Елате, кажете истината! Пред вас, в очите ви, той казва: „И тоя човек влизаше в комитета“. Вие чухте това?

– Клевета е, господине! Не знам какво са вършили.

– Няма ли друго какво да кажете?

– Клевета е, господине!

– Елате, подпишете се тук !

– Да се подпиша.

Подписал: хаджи Станьо [Врабевски]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 82 – 85; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² Иван Фурнаджиев. ³ Мария е съпруга на Пано Кунчев Рогозаров. ⁴ х. Иван Хаджистанчев. ⁵ Стоян Костов – Пандура. ⁶ Оттук се уточнява, че Димитър Общи е заловен на 26 октомври вечерта. ⁷ Т.е. х. Станьо Врабевски.

№ 57

Следствен разпит на Иван Лилов Фурнаджиев

Тетевен, 27 октомври 1872 г.

Нови въпроси към даскал Иван

– От комитета дошло тук някакво оръжие. Дойде ли наистина и откъде?

– Оръжие дойде от Ловеч. За хаджи Ивановите синове Станча и Станя¹ донесоха 6 револвера.

– Освен тия 6 револвера не пристигна ли още оръжие?

– И да е дошло, не знам. Не си спомням.

– На кого дадоха тия 6 револвера?

– Един на хаджи Станя², един на Иванча хекимина³, един на Иван Петков, а два дадоха в Голям извор. За единия не си спомням.

– По-късно никакви оръжия ли не се купиха?

- Купени бяха от панаирите и от другаде около 50 револвера.
- Не доставиха ли барут?
- Дали доставиха барут или не, не знам, не ми е известно.
- Колко гроша бяха парите, които изпратиха във Влашко?
- Веднъж дадоха 2000 гроша, друг път – 1150 гроша, трети път – 2 златни лири, а за коня на Димитра⁴ – 12 наполеона.
- От кого бе купен за Димитра [Общи] кон?
- Купен бе в Орхание от бояджията Васил Петров.
- Кой купи коня?
- Той [Димитър Общи] сам си го купи. Ние платихме парите, той го купи и си замина.
- Когато Димитър [Общи] идваше тук, отиваше ли в къщата на хаджи Станя [Врабевски]?
- Не е ходил в къщата на хаджи Станя [Врабевски], но хаджи Станьо [Врабевски] отиваше при него.
- Когато той идваше тук, къде отсядаше?
- Той отсядаше в хаджи Ивановия хан. А понякога прекарваше в къщата на Дочо Мръвков.
- Хаджи Станьо [Врабевски] в хана ли отиваше?
- В хана отиваше. А няколко пъти той се срещна с него в училищната ни стая.
- Тук ли е конят на Димитра [Общи]? А къде е оръжието му, знаеш ли?
- Не, господине, не знам.
- Ще подпишеш ли и сегашните си показания?
- Да, ще подпиша.

Подписал: даскал Иван [Фурнаджиев]

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 85 – 86; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови. ² х. Станьо Врабевски. ³ Хеким (тур.) – лекар, лечител. Вероятно Иван Ибришимов. ⁴ Димитър Общи.

№ 58

Следствен разпит на Найдено Вълков

Тетевен, 27 октомври 1872 г.

Разпит на Найдено Вълков, извършен на 27 октомври 1872 г.

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си, на колко си години и какво е занятието ти?
- Името ми е Найдено, а на баща ми – Вълко. От Тетевен съм, от колибите Крушов дол, на 25–26 години, по занятие земеделец.
- Заедно ли бе с разбойниците, които обираха хазната?
- Да, с тях бях.
- Как обирахте хазната?
- Два дни стоиме в прохода. Хазната дойде, обирахме я.
- Ти стреля ли?
- Не, аз не съм стрелял. Стреляха Стоян¹, Тодор² и Димитър³.
- Колко гроша взе?

– Там не ги броихме, веднага напълнихме чантите. После ги броихме. Излязоха 7000 гроша.

– Къде брои парите?

– Когато стигнахме на едно високо място, там, на върха, ги преброихме.

– Какво направи с парите, които взе?

– Те стояха у мен осем дни. След осем дни дойде Стоян пандурът и ги взе. На мен даде 1710 гроша.

– Какво направи останалите у теб пари?

– Вчера ги донесох тук.

– Къде ги беше скрил?

– Бях ги сложил под един камък в балкана, далеч от моята колиба. Оттам ги извадих и вчера ги донесох тук.

– Кой ви организира да извършите обира?

– Дойде Стоян [Пандура] и ми каза: „Хайде, да вървим на лов!“. Станахме и потеглихме. После той каза, че щели сме да нападнем хазната. Макар и да поисках да се върна, те ме заплашиха, че ще ме убият, и останах.

– Когато Стоян [Пандура] дойде да вземе от тебе парите, ти не запита ли къде ще ги носи?

– Той изобщо не ни позволяваше да говорим.

– Ще подпишеш ли тия си признания?

– Ще подпиша.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Найден Вълков

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 86 – 87; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Стоян Костов – Пандура. ² Тодор Кръстев – Бръмбара. ³ Димитър Общи.

№ 59

Следствен разпит на Павел Лалов

Тетевен, 27 октомври 1872 г.

Разпит на Павел Лалов, извършен на 27 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Павел, а на баща ми – Лало. От колибите Крушов дол съм.

– На колко си години? Какво е занятието ти?

– На 20 години съм. Занятието ми е дюлгерство и овчарство.

– Защо те докараха тук?

– Докараха ме тук, задето с нашите другари обрахме хазната.

– Кой те повика, за да отидете да нападнете хазната?

– Берях царевица. Дойде Лечо ковачът¹ и каза: „Хайде да те заведе на лов!“.

И аз отидох. После разбрах, че щели да нападнат хазната.

– Когато нападнахте хазната, кой стреля пръв?

– Пръв стреля Тодор², след него – Димитър³, а после – Стоян⁴. Стреля се още 7–8 пъти, но не знам кои са стреляли.

– Задигнахте ли парите и колко пари взе ти?

– Парите задигнахме. Аз взех 350 бели меджидиета и една торбичка с хиляда гроша. Десет дни по-късно дойдоха заедно Димитър [Общи] и Стоян [Пандура] и взеха от мен тристата бели меджидиета. Торбичката с 1000 гроша и петдесетте бели меджидиета оставиха на мен.

- Не запита ли защо взеха от теб парите?
- Запитах, а те ми отговориха: „Имаме и други другари. Ще ги разделим с тях“.
- Откъде взе оръжие и кой ти даде дрехите?
- Оръжие си имах. Стоян [Пандура] ми даде един чакшир⁵. Аз не отидох с фес на глава.
- Кой ти даде патрони?
- Имах два патрона. Напълних с тях пушката си, но дори не стрелях, върнах я пак тъй, както е пълна.
- Ти, който знаеш, че нападението върху хазната и обирът на царските пари е престъпление, защо отиде?
- Стоян [Пандура] ни каза: „Не бойте се, нищо няма да ви се случи!“ . Ние се подведохме по ума му и отидохме. Престъпление е, извършихме го.
- Верни ли са тия твои признания?
- Верни са.
- Знаеш ли да пишеш?
- Не знам.
- Ела, вместо подпис удари пръста си!
- Да го сторя.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Павел Лалов

Публ. по: ЛСТС, № 62, с. 87 – 88; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Лечо Николов Гайдарски – Ковача. ² Тодор Кръстев – Бръмбара. ³ Димитър Общи. ⁴ Стоян Костов – Пандура. ⁵ „Чакшир“ (тур.) – потури, шалвари.

№ 60

Следствен разпит на Димитър Общи

Тетевен, 27 октомври 1872 г.

Разпит на Димитър [Общи], извършен на 27 октомври 1872 г.

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е Димитър, а на баща ми – Никола. От Дяково съм.
- На колко си години? Какво е занаятието ти?
- На 34 години съм. Най-напред слугувах три години в Сърбия. От Сърбия отидох със сръбски паспорт във Влашко. Три години прекарах във Влашко. После отидох при [Джузепе] Гарибалди в Италия. По-късно от Италия минах в Гърция. От Гърция отидох на остров Крит. Критската война завърши. Предадох се на генерал Сава¹. На остров Крит прекарах три години. После от Крит отидох пак в Гърция. Там хвърлих сръбския паспорт. Дадох ми гръцки паспорт. Оттам преминах във Влашко. Във Влашко ме намери българският комитет и ме изпрати тук.
- В Крит си се предал на генерал Сава. Това, което тук си извършил, е известно. Ето, като пристигна тук, защо ти не дойде да се предадеш на мен?
- Подведох се по ума си, глупаво постъпих.
- Самичък ли дойде от Влашко по комитетската работа?
- Самичък дойдох. Вече година и половина съм тук.
- Тук с кого образувахте комитети?

– Преминах в Никопол. От Никопол, представяйки се за търговец, отидох в Плевен, а от Плевен – в Ловеч, дето престоях две седмици. Закупих оттам 3 оки пашкули, които занесох в Плевен. А от Плевен през Никопол отидох отсреща. Пристигайки в Никопол, там ми взеха паспорта, който притежавах, и ми дадох тезкерето. После, като отивах [във Влашко], взех паспорта си и върнах тезкерето. Във Влашко останах една седмица при комитета. Върнах се пак обратно. Предадох ми книжа, които донесох в Ловеч.

– На кого предаде в Ловеч книжата?

– Книжата предадох на Марин Попов кафеджията, на Ваньо терзията² и на фабриканта на коприна Димитър Пъшков. Оттам ме изпратиха в Сопот и в Карлово. Пратиха ме до Дякон Васил³, който дошъл преди три години, изпратен от комитета.

– Кой те изпрати при Дякон Василя?

– От отсреща, от комитета ме изпратиха до кафеджията Марин [Поплуканов], терзията Ваньо [Иван Драсов] и фабриканта на коприна – Димитър Пъшков.

– Оттам ли ти дадох книжа?

– Да, оттам ми дадох. Аз пък предадох книжата, които ми дадох, на Дякон Василя.

– Дякон Васил какво ги направи?

– Взе ги. Той влезе с книжата в Карлово, а мен изпрати в хана. Там престоях три дни. След три дни той ми изпрати известие по един младеж. Но младежът не си каза името и аз не го познавам. Даде ми златни минцове за разноски. Изпрати ме в Карловските бани. Там престоях две седмици. После Дяконът пак ми изпрати известие и един златен минц за разноски. Изпрати ме в Хисарските бани, Пловдивско. И там престоях 45 дни. После отидох в Пловдив. Заверих паспорта си. В Пловдив накарах да ми заверят и тезкерето. Отивайки в Карлово, отседнах в същия хан. Там, в Карлово, два дни чаках в хана. Той [Дяконът] ми изпрати известие пак чрез по-раншния младеж. Сега си спомних името на тоя младеж. Той бил Петър⁴, синът на попа. Очаквали сме с Дякона писмо от Ловеч. От Ловеч пристигна писмо да идем и двамата там. Понеже и двамата тръгнахме пеш, той ми каза: „Ти мини през Сопот!“⁴. А той самият, като прехвърлил от Карлово направо балкана, минал през Троянския манастир. Аз пък пътувах като търговец. Поисках от евреите 10 000 оки пашкули. Те ме взеха за голям търговец, не знаяха защо пътувам. Понеже се срамувах да пътувам без кон, от Сопот наех един кон за 54 гроша. Отидох в Ловеч. Два дни след мен пристигна там пеш и Дяконът. Сега идва друг наш начин на работа. В Ловеч пристигнал един нов наш другар. Чакал ни две седмици. Когато аз идвах в Ловеч, отсядах в хана. Нощем отивах в къщите на кафеджията Марин Попов, на терзията Ваньо [Иван Драсов] и на фабриканта на коприна Димитър Пъшков и разговаряхме.

– За какво разговаряхте?

– Новодошлият другар бе убитият по-сетне в Русе Ангел Кънчев. Той ме запита: „Напредват ли работите на нашия Дякон по ония места?“⁴. [Следва не на място текстът]: – Аз се видях с Дякона. Той не доверяваше работите си на мен и много-много не ми казваше. Даде ми пари за дребни разходи. Изпрати ме в Баня, а после в Хисаря. Там престоях 45 дни. Оттам отидох в Пловдив. Наредих да ми заверят паспорта. Той каза: „Сега няма да ходим. Сутринта ще излезем в лозята, дето ще имаме събрание“⁵. На сутринта, след отпуск на черква, излязохме в лозята. Заедно с тримата души, чиито имена казах по-горе, и

Христо бояджията⁶ от Ловеч, дойде и попът⁷. Те бяха пет души и ние двама станахме всичко седем. Там, в лозето, направихме събрание. [Сега идва отговорът] – Аз отговорих на Ангел Кънчев: „За работите попитайте Дякона. Той криеше от мен, не ми вярва“. И той [Ангел Кънчев] захвана да разпитва Дякона. А Дяконът му отговори: „Аз и в теб не мога да имам доверие. Да походим един път заедно, да се запознаеш с работите. След като се запознаеш, ще ти кажа имената на хората“. После, ако и да искахме да излезем по селата, нямахме нито пара в джоба си. Но нали се представяхме за търговци, срамувахме се да ходим пеш. Купиха ни коне. Един кон купиха от Ловеч, а друг – от Плевен, от пазара. В Плевен отидоха да купят коня Ангел Кънчев, Дяконът и Марин Попов. Докато те се върнаха, аз стоях в хана на Меджидика⁸. Но по тая работа ханджията нищо не знаеше. Той ни считаше за търговци. Мен хората знаеха за търговец, а Ангел Кънчев – за такъв, който търси учителско място.

– Кой даде парите за конете?

– Дяконът си купи кон на вересия при условие сам той да заплати стойността му. А парите за другите коне събрали лицата, чиито имена казах, а именно: за единия кон ги събрали от Ловчанския комитет, а за другия – от Плевен. Аз обаче не отидох с тях [да купувам конете].

– После, като купихте конете, къде отидохте?

– Лицата, които казах [Ангел Кънчев, Васил Левски и Марин Поплуканов], се върнали от Плевен с конете през нощта. Валя дъжд. В Ловеч те отседнаха в един хан, но аз не знам името на ханджията. От Ловеч потеглихме тримата заедно. Плевенският и Ловчанският комитети ни дадоха 500 гроша. Оттам отидохме в Троян. В Троян и тримата отседнахме в един хан. Дяконът излезе от хана с книжата и отиде [някъде], като ни каза: „Вие ме чакайте тук! Аз ще дойда!“. След един час той се върна. Ангел Кънчев го запита: „Де ти са хората?“. А Дяконът му отговори: „Моите хора заминали през нощта по селата. Намерих само двама души. Не стана работа. Дадох книжата си на тях“. На сутринта станахме оттам, минахме Сопот и отидохме в Карлово. В Карлово аз отидох в един хан, Ангел [Кънчев] – в друг, а Дяконът, той си има тайна къща, отиде там, като ни каза: „Утре заранта ще ви се обадя по едно момче“. Ние останахме в хановете, дето бяхме до късно към обед. Чакахме известие. Ангел Кънчев дойде в моя хан и ме запита: „Получи ли от Дякона известие?“. „Не“, отвърнах аз и го запитах на свой ред: „А ти получи ли?“. „Не, и аз не съм получил“, каза той. Ангел Кънчев продължи: „Как са работите на тоя човек? Той крие от нас!“. Едва на третия ден Дяконът прати да повикат Ангела [Кънчев]. Аз останах в хана. Отидоха заедно с Ангела [Кънчев] и устройоха събрание. Но къде и в коя къща стана то, аз не видях и не знам. После, когато Ангел [Кънчев] се завърна, аз го запитах: „Как вървят тук работите?“. А той отвърна: „Тук Дяконът е имал малко хора“. После заверихме тезкеретата и отидохме в Клисурса. Пътувайки за Клисурса, запитахме Дякона: „Как е, имате ли тук [в Клисурса] хора?“. А той отговори: „Тук имам само един човек“. И тримата отидохме в един хан. Той [Левски] излезе самичък от хана навън, като ни каза: „Вие останете!“. След половин час пак се върна и ни каза: „Моят човек не е тук. Отишъл в Пазарджик“. Ние възседнахме конете и оттам отидохме в Копривщица. И тримата отседнахме в един хан. Дяконът и [Ангел] Кънчев оставиха на мен книжата и излязоха заедно. На едно тайно място те устройоли през деня събрание. Но аз не видях хората им и не зная кои са. Оттам пък отидохме в Панагюрище. Пак ме оставиха в хана, а те излязоха. На тайно

място устроили събрание. Аз стоях в хана. Когато дойдоха, аз ги запитах: „Как вървят тук работите ви?“. Те отговориха: „Средно“. Станахме оттам, та отидохме в Пазарджик, дето и тримата отседнахме в хана на Гюмюшгердан. Мен ме оставиха пак в хана, а двамата излязоха. В Пазарджик престояхме два дни. Аз ги запитах: „Как вървят тук работите ви?“. Те отговориха: „Тук работите вървят по-добре“. На третия ден тръгнахме оттам и отидохме в едно село, близо до Пловдив. Там обядвахме. Привечер влязохме в Пловдив. Те отидоха в друг хан. Аз отидох в хана на Гюмюшгердан. Там мен пак ме оставиха в хана, а те двамата излязоха заедно да устроят събрание. Устроили събрание, но мене не заведоха и аз не знам [кои са били на събранието]. Те самите казаха, че там работите вървели добре. Станахме оттам, та отидохме в Чирпан. Там отседнахме в един хан. Дяконът каза: „Тук имам един човек, но и работата е толкоз“. На сутринта излязохме от Чирпан и заминахме за Стара Загора. Там аз отидох в друг хан, а те двамата отседнаха в един и същи хан. Те излязоха. Направили събрание. В Стара Загора престояхме два дни. На третия ден станахме, та отидохме в Нова Загора. Там не стана никакво събрание. Пренощувахме. На сутринта станахме, та отидохме в Сливен. Там и тримата отседнахме в един хан. Дяконът взе книгата и излезе самичък. Той ги раздал на комитетите. На втория ден тръгнахме оттам и отидохме в Котел, дето, като заверихме тезкеретата си, веднага продължихме и отидохме в Трявна. В Трявна Ангел Кънчев отиде у свой роднина, аз – в един хан, а Дяконът отседна в една тайна къща. Там престояхме два дни. Дяконът устроил двата дни събрания. Мен той не ме повика. И [Ангел] Кънчев не ходи. На третия ден тръгнахме и отидохме в Лясковец. И тримата отседнахме в един хан. Там стана голямо събрание. Имаше 18 души. Дадохме им книгата. Но не знам имената на тия 18 души. Знае ги обаче ханджията.

– Ханът, в който гостувахте в това село и дето правихте събрание, в коя част на селото е? Какви хора го посещават и как се казва ханджията?

– Името на ханджията не знам, но ханът се намира отдясно на пътя, като се отива от Трявна за Лясковец. В него отседат най-вече селяни. Там оставихме три писма. Тръгнахме от Лясковец и на път за Търново едно момче от Търново взе Дякона и го заведе в една тайна къща. Ние двамата отседнахме в един хан. Останахме в хана. Дяконът не ни осведоми за работата, която върши там три дни. Той свърши работата си самичък. На четвъртия ден ни съобщи да тръгваме. Той самият тръгнал преди нас. Настигнахме го при лозята и го запитахме: „Защо не ни повика на събранието?“. А той отговори, че тамошният комитет се усъмнил в нас, че ни били взели за шпиони на турската държава и ни заподозрели. Затуй не ни повикали. Продължихме да вървим и като наближихме Габрово на четвърт час, Дяконът каза: „Тук има един полицейски инспектор, който ме познава. Да не оставаме, да заминем!“. Минахме, без да правим престои. Отидохме в Елена. И тримата отседнахме в един хан. Там [Ангел] Кънчев и Дяконът излязоха. Аз останах в хана. Беше по време на рамазан. Дойдоха заптиета и поискаха тезкерето. Подадох го. Заверихме тезкеретата си. После те [Левски и Кънчев] дойдоха. Запитах: уредена ли е работата, а те отговориха: „Напразно, тук работата е слаба!“. Книжа не оставиха. Те казаха, че се бояли от Юрданчо ефенди⁹. Оттам отидохме в Севлиево. Двамата взеха книгата и излязоха. Аз останах в хана. После в стаята ми дойде заедно с Дякона и [Ангел] Кънчев и един часовникар. Те седнаха. Разговаряхме. После [часовникарят] стана и си отиде. Но те тримата водиха тайни разговори, които аз не можах да

разбера. После тръгнахме на път за Ловеч. По пътя другарят ми [Ангел] Кънчев започна да се кара на Дякона: „Аз твой слуга ли съм? Както аз, така и моят другар Димитър [Общи] дойдохме да вършим работа. Ти ни мъкнеш след себе си, а ходиш сам, водиш на всяко място тайни разговори. Не ни осведомяваш“. После почнах да се карам на Дякона, а той отговори: „В Търново и в Трявна на вас погледнаха като на шпиони. Дори и аз още... доверие...

[Продължение от разпита на Димитър Общи]

[...] ¹⁰

– Много добре, признанията ти дотук верни ли са, тъй ли е?

– Тъй е.

– Знаеш ли да пишеш?

– Не знам.

– На кого предавахте писмата и книжата, които изпращахте до комитета и до околните села?

– Нареждахме да се препращат от село на село.

– В Тетевен кой пишеше писмата?

– Пишеше ги секретарят на комитета, даскал Иван ¹¹.

– Кой държеше списъка?

– Държеше го чорбаджията Петко ¹².

– Много добре, дотук ти даде верни показания. Ще те запitam за още едно нещо, кажи ми и него право! Бедят те за убиец на дякона ¹³, когото преди известно време застреляха нощем в Орхание. Ти ли го гръмна?

– Истина е, аз го гръмнах.

– Поради коя причина го уби?

– От отсреща, от комитета, писаха: „Застреляйте го, убийте го!“ ¹⁴. И аз гръмнах и го убих.

– Тук се говори, че веднъж отишли 5–6 души да убиват попа. Знаеш ли кои са и не беше ли с тях?

– Веднъж четирима души отидохме да убием дякона. Един от тях беше Стоян ¹⁴, друг – Лечо ковачът ¹⁵, а на третия името не знам. Причакахме го на половин час разстояние по-нататък от Извор. Стоян [Пандура] и Лечо [Николов] знаят името на човека, за когото казах, че не го познавам. Него ден нас ни видяха. Намиращи се по лозята хора отишли и съобщили на дякона. Дяконът не мина, не можахме да го убием. После аз отидох самичък в Орхание. В три часа през нощта той излезе от хана, причаках го и го убих.

– Някой от чорбаджиите в Тетевен каза ли ти да убиеш дякона?

– Казаха ми хаджи Станьо ¹⁶, Петко Милев, Петър кожухарят ¹⁷ и още един-двама души, чиито имена не си спомням. Нещо повече, колкото комити има тук, всички казаха. А и от Влашко писаха.

– Каза ли ти някой от Орхание?

– Никой не ми каза. В Орхание няма такъв човек.

– Има ли в Орхание комити, кои са те?

– Един от тях е Васил ¹⁸, който е сега тук заедно с нас, друг – Велчо касапийнът ¹⁹, после – Стоян Брънчев, братът на Стоян Брънчев, Гаврил ²⁰, който е секретар на комитета, Васил Наков, има и други, когато си ги спомня, ще ги кажа.

– Правихте ли в Орхание комитетски събрания?

– Правихме много пъти. Книжата са у Гаврила [Брънчев].

- Ела и вместо подпис удари пръста си под признанията, които направи.
- Да удара пръста си.

[Знак за отпечатък от пръст]: Димитър [Общи]²¹

Публ. по: ЛСТС, № 62, 73, с. 88 – 92, 211 – 212; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Йоанис Саввас – според бел. в ЛСТС, с. 423 – не е генерал, а юрист, след 1867 г. – управител на областта Сфакия. Димитър Общи го нарича Сава паша. ² Иван Драсов. ³ Васил Левски. ⁴ Петър Попов. ⁵ Текстът за събранието в лозята се отнася за Ловеч. В ЛСТС, бел. на с. 424–425 поясняват, че преписвачът е обърнал последователността на текста. ⁶ Христо Цонев Латинеца (Бояджията). ⁷ Вероятно поп Кръстьо Никифоров. ⁸ Ханът на Моца Меджидийката. ⁹ х. Юрдан Тодоров. ¹⁰ Тетрадката с протоколите от съдебното следствие в Тетевен (док. 62 по ЛСТС) е открита през 1950 г., като в началото и в края ѝ липсват страници. През 1951 г., когато вече са отпечатани протоколите от разпитите, случайно са открити част от липсващите крайни листове (с изключение на първите два от тях), които са преведени и включени в ЛСТС под № 73. ¹¹ Иван Лилов Фурнаджиев. ¹² Петко Милев. ¹³ Дякон Паисий. ¹⁴ Стоян Костов – Пандура. ¹⁵ Лечо Николов Гайдарски – Ковача. ¹⁶ х. Станьо Врабевски. ¹⁷ Вероятно Петър Вълв. ¹⁸ Васил Петров – Бояджията. ¹⁹ Велчо Шунтов. ²⁰ Гаврил Брънчев. ²¹ Следва заверка на разпитите от членовете на комисията: „Горепротоколираното следствие се извърши в Тетевен. Слагаме тук печатите си в удостоверение на това, че чухме дадените в наше присъствие показания и признания на лицата, записани в настоящия следствен протокол.

27 октомври [12]88 година

[Печати]: софийски окръжен управител – Ахмед Мазхар; член на окр[ъжния] съд – Саадуллах Съррѝ; орханйски околийски управител – Ахмед; финансов началник в Орхание – Мехмед Саадедин; окръжен следовател – Хасан Хюсни; полиц[ейски] началник – Ахмед Хайруллах“.

№ 61

Следствен разпит на Марин Николов

[Орхание],¹ 28 октомври 1872 г.

Разпит на Марин, касиер в Орхание

28 октомври 1872 г.

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е Марин, а на баща ми – Никола. От Орхание съм.
- На колко си години, какво е занятието ти?
- На 28 години съм, по занятие – касиер в Орхание.
- Някои вече обадиха, че и ти си имал пръст в обира на хазната, който стана преди. Как стои тук въпросът, я кажи истината!
- Не съм съобщавал никому, че хазната ще пътува. Само трябва да кажа, че аз седях в кафенето, пиех си сутринта кафето. Когато мина оттам господин финансовият началник², той ми извика: „Хайде, пий си кафето, че ела! Присигнали са пари, веднага да ги преброим и да ги изпратим в София!“.
- Аз си изпих кафето, станахме с господин началника заедно и отидохме в управлението. Преброихме парите.
- Колко дни преди обира на хазната стана това?
- Тоя разговор стана четвъртъчен ден. Ние преброихме парите. В петък ги изпратихме на път.

- Когато стана разговорът, кои бяха в хана?
- Там беше само Васил³. Беше и зетят на Стоян Брънчев.
- Ние разпитахме Васила [Петров] в Тетевен, той не казва същото. Когато си отишъл в кафенето на Васила [Петров], щом дошъл там и Велчо⁴, с глава си дал знак ей тъй към балкана. Велчо [Шунтов] отива и съобщава на хайдутите, и хазната бива обрана. Тук няма място за отричане.
- Не, не съм давал знак с главата си към балкана, не знам нищо по тая работа.
- Виж, хайдутите поръчват на Велча [Шунтов], като отиде в хана на Васила [Петров], да му съобщи да научи от тебе кога хазната ще бъде изпратена, за да им обади, когато им занесе хляб. Велчо [Шунтов] отива и казва на Васила [Петров]. Васил [Петров] пък идва при теб и те запитва. Ти му казваш, че ще съобщиш кога ще тръгне хазната. Заради това, когато на сутринта отиваш във Василевия хан, даваш с глава знак ей тъй право към балкана. Отговори на това!
- Такова нещо дори и на ум не ми е идвало. Повярвайте ми, господине, не съм казвал.
- Освен това и нападателят на хазната Стоян пандурът⁵ заявява, че и ти си имал пръст в тая работа. Ако изкараме ей сега тия хора и те всички ти го кажат в лицето, какво ще отговориш?
- Да излязат, нека всички ми кажат в лицето.
- Има ли тогава нещо друго да кажеш?
- Не признавам.
- Защо не признаваш, я кажи причината?
- Причина няма. Не съм казвал такова нещо и заради това не мога да призная.
- Щом е тъй, ела да се подпишеш тук!
- Да се подпиша!

Подписал: Марин Николов

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 212 – 213; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Мястото е определено според съдържанието на документа. ² Мехмед Садедин.

³ Васил Петров – Бояджията. ⁴ Велчо Шунтов. ⁵ Стоян Костов – Пандура.

№ 62

Следствен разпит на Васил Петров Цаков – Бояджията и очна ставка с Марин Николов

[Орхание], 28 октомври 1872 г.

Нов разпит на Васил бояджията 28 октомври 1872 г.

– Разкажи ни още веднъж как касиерът Марин [Николов] извести за потеглянето на хазната!

– Велчо¹ дойде, намери ме в града и ми разправи: „Оставих хайдутите в балкана. Те ми поръчаха да ти кажа да научиш от касиера Марин [Николов] кога ще тръгне хазната“. Аз му отговорих: „Иди, научи от Марина [Николов]“. А Велчо [Шунтов] ми рече: „Ти иди!“. Казах му: „Иди ти и аз ще отида!“. Мина известно време след това. Когато веднъж седях в бояджийницата, по пътя минаваше Марин [Николов]. Повиках го при себе си и го запитах: „Велчо [Шунтов] каза ли

ти нещо?“ Марин [Николов] отговори: „Какво да ми каже?“. Аз му рекох: „За хазната, понеже горе чакат. Ще известиш ли, когато тръгне?“. Марин [Николов] отговори: „Аз ще зная предварително, мога да съобщя, когато тръгне“. След като разменихме тия думи с Марина [Николов], видях се с Велча [Шунтов] и му казах: „Срещнах се с касиера Марин [Николов]“. А Велчо [Шунтов] рече: „И аз се срещнах с него, пък и днес ще нося хляб на хайдутите в балкана“.

Имах да давам на Велча [Шунтов] 6 гроша за тютюн. Извадих и му ги платих. Същия ден Велчо [Шунтов] занесе хляб на хайдутите. На другия ден, в четвъртък по обед, Велчо [Шунтов] се върна и се срещнахме пак. Запитах го: „Колко души са хайдутите?“. Той отговори: „Не ходих чак до хайдутите. Един от тях ме пресрещна и взе хляба“. Велчо [Шунтов] казваше, че били 10 души. Когато на заранта в петък седяхме с него в хана, там беше и касиерът. Той стана и отиде в управлението, за да изпрати оттук [Орхание] хазната. След като Марин [Николов] изпратил хазната, докато ние седяхме още в хана, той дойде пак при нас. Понеже в кафенето имаше навалица, той не произнесе нито дума, а с поглед даде знак къмто балкана. И Велчо [Шунтов] беше там. Тогава аз рекох на Велча [Шунтов]: „Хайде, върви, ето хазната заминава!“. Той пък отиде да съобщи на хайдутите, че хазната е потеглила. Между това мина около половин час. Събрахме се с Марина [Николов] двамата на тезгяха в кръчмата на Атанас търговеца. Запитах го: „Колко пари изпрати с хазната?“. Той отговори: „Малко са, около 125 000 гроша“. Минаха 5–6 дни, откато хазната бе обрана. Когато пак срещнах Марина [Николов], той ми каза от какъв вид са парите, обаче не запомних, забравил съм.

– Марин [Николов] трябва от по-рано да е говорил с хайдутите по обира на хазната, оттам се разбира защо им е съобщил. С кого ли е говорил? А кой оттук нареди на хайдутите, та те се събраха?

– Преди месец и половина касиерът Марин [Николов] се срещнал с Димитра² от Сърбия и с Велча [Шунтов] в Челопеченския манастир, дето били приказвали по нападението на хазната. Впоследствие, около 12 дни преди самия обир, аз отидох в Тетевен. В къщата на Дочо Мръвков се срещнах с Димитра [Общи]. Там Димитър [Общи] ме запита: „Как е, събират държавни пари в Орхание, събраха ли се вече?“. Аз отговорих: „Как притискат хората тук и там за пари!“. През същата седмица, в петъка, Павел Кабакчиев донесе пари от Тетевен. И аз вървах заедно с него, но останах в хана на Цветка³ в Правец. На сутринта, като станах, дойде Стоян пандурът⁴. Той ми каза: „Да изпратиш от града [Орхание] Велча [Шунтов], да дойде в Цветковия хан в Правец, ще му кажа нещо“. И щом пристигнах, изпратих Велча [Шунтов]. Той отиде. За по-нататък вече какво е станало и как са се събрали, попитайте Велча [Шунтов].

– Ти откъде знаеш какво са приказвали в Челопеченския манастир касиерът Марин [Николов], Димитър [Общи] от Сърбия и Велчо [Шунтов] по въпроса за хазната, откъде се научи?

– И аз бях тогава в манастира. Само че не присъствах на разговора на Марина [Николов] с Димитра [Общи] по тая работа. 5–6 дни след като се върнах, аз се видях с Марина [Николов]. Тук той ми съобщи.

– Какво ти съобщи Марин [Николов], какво каза?

– Каза ми: „Страхувам се да ти съобщя за какво приказвахме с Димитра [Общи] в манастира, само да не кажеш някъде!“. Отговорих му: „Кажи, кажи!“. Тогава той ми рече: „Димитър [Общи] от Сърбия ще нападне пътуващата хазна“. После за това ми каза и Велчо [Шунтов].

– Много добре, къде се беше наговорил с хайдутите да ти изпратят известие по Василя⁵, че да се научиш от касиера кога ще тръгне хазната?

– Когато преди обира на хазната аз отидох в Тетевен и се видях с Димитра [Общи], той ми разказа, че говорили доста с касиера в Челопеченския манастир по организирането обира на хазната. Когато тръгнах за Орханлие, Димитър [Общи] изпрати много здраве на Марина [Николов] и на Велча [Шунтов] и поръча Марин [Николов] да му съобщи кога ще потегли хазната. Когато дойдох в Орханлие и срещнах Марина [Николов], казах му, а той отговори: „Много добре, ще съобщя!“.

– По кога е изпратил Марин [Николов] известие на хайдутите „да се съберат, че тия дни хазната ще потегли?“ . Или Марин [Николов] уведоми теб, та ти им съобщи?

– Не знам по кога Марин [Николов] е съобщил на хайдутите да се съберат.

– Такава услуга не се прави даром. Какъв дял ти дадоха от парите?

– Не са ми дали нито пара. Те щяха да дадат и на мен дял 1000 гроша от парите, а на Марина [Николов] 5000 или може би повече... „Ние сме се уговорили с него“, ми беше казал Димитър [Общи] в Тетевен.

– Когато се върна от Тетевен, каза ли на Марина [Николов], че Димитър [Общи] е обещал да ви даде като дял на него 5000 и на теб 1000 гроша?

– Съобщих му обещанието, че ще му дадат 5000 гроша, но не казах, че на мен ще дадат 1000 гроша. В отговор той ми рече: „Могат да ми дадат, могат и да не ми дадат. Не съм за парите“.

Очна ставка на Васил с касиера Марин

– Хей, Василе [Петров], ето Марин [Николов] дойде. Той отрича напълно, че знае нещо по въпроса за хазната. Кажи му ти!

– Марине, не отричай! И Марин [Николов] знае по въпроса за хазната.

[Въпроси към Марин Николов]

– Марине, чу ли какво каза Васил [Петров]?

– Чакай да кажа истината.

– Кажи, Марине [Николов], да видим!

– Преди два месеца бях отишъл в Челопеченския манастир. Там се срещнах с Димитра [Общи] от Сърбия. Той ми каза: „Съобщи ни деня, когато хазната ще потегли! Ако не съобщиш, ще те убием!“ . Поради това аз се уплаших и им съобщих по Велча [Шунтов] касапина. Ето, това е истината.

– Когато си казахте с Димитра [Общи] тия думи, кои бяха там?

– Бяхме само двамата.

– Какъв дял щяха да ти дадат от парите? Такова нещо не става даром, я! Кой обеща [да ти даде дела]?

– Бяха ми обещали с думите: „Ти свърши тая работа, ще ти дадем 100 лири!“ .

– Кой ти обеща?

– Обеща ми Димитър [Общи] от Сърбия. Още по-преди той изпращаше известия по Велча [Шунтов].

– Какви известия изпращаше?

– „Тая седмица хазната ще тръгне ли?“ И аз отговорих: „Ще тръгне!“ . Това аз отрекох в предишния си разпит, но вече няма място за отричане, така е.

– Целта на Димитра [Общи] не е била парите. Той е обикалял в тоя край, за да събира комити. Вкара ли и теб [в комитета]?

- И аз дадох 300 гроша за комитета и се записах.
- Като наредихте да оберат хазната, какво беше намерението ви: да подпомогнете комитета или да разделите парите помежду си?
- Щяхме да подпомогнем народа.
- Какво възнамерявахте да купите на народа с тия пари?
- Искяхме да му купим потребни неща.
- Кои тук от населението са записани в комитета?
- От нашето Орхание са: дядо Мито⁶, Дочо, Васил Попов и Велчо Стамболията. Записани са и още много други. Всички знаят за комитета и за организацията. С тия пари щяха да се купят за комитета неща, които ще му бъдат необходими.
- Влиза ли Васил⁷ в комитета?
- Понеже Васил [Петров] е беден човек и не можеше да даде пари, и той послужи по въпроса за хазната. И той влиза, комита е!

[Въпроси към Васил Петров Цаков]

- Василе, виж, Марин [Николов] касиерът каза, че и ти си влизал в комитета.
- Димитър поиска да вкара и мен в комитета. Рекох му: „Пари нямам, за да внеса“. А той отвърна: „Ти ни служи, аз ще те вкарам в комитета без пари. Считай се за комитетски човек!“.
- Отвърнах му: „Много добре!“.
- Къде правехте комитетските събрания?
- Правехме ги в хана на Гаврила ханджията⁸.
- Кой е секретар на комитета?
- Секретар е Гаврил [Брънчев], у него е и списъкът.
- Къде държи той списъка?
- Не знам къде го крие, сам той си знае!
- Това ли са вашите признания, тъй ли е?
- Тъй е.
- Ако е тъй, елате да се подпишете!
- Да се подпишем.

Подписали: Марин [Николов], Васил [Петров]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 213 – 216; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Велчо Шунтов. ² Димитър Общи. ³ Цвятко Вълчов. ⁴ Стоян Костов – Пандура.
⁵ Грешка на преписвача. Явно се говори за Велчо Шунтов. ⁶ Димитър (Мито) Петков.
⁷ Васил Петров – Бояджията. ⁸ Гаврил Брънчев.

№ 63

Следствен разпит на Гаврил Брънчев

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Разпит на Гаврил, ханджия в Орхание

28 октомври 1872 г.

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е Гаврил, а на баща ми – Генчо, от Орхание съм.
- На колко си години, с какво се занимаваш?
- На 23 години съм. По професия съм ханджия.

– Гавриле, Марин касиерът¹ разправи, че си влизал в комитета и че, понеже си бил негов секретар, у теб се намирал списъкът. Как стои тук работата?

– Аз водя комитетския списък и съм секретар на комитета. Само че сега книгата не са у мене. Те са у затворения тук орханиец Велчо Шунтов.

– Откога записвахте такива комити?

– От тая пролет насам.

– Има ли много записани?

– Около 20–30 души ли са, не знам колко са!

– Кой са тия 20–30 души, я кажи имената им!

– Да дойде списъкът, там са записани. В списъка е отбелязан общият брой. По-добре от мен знае това затвореният Васил бояджията² от Тетевен. Всичката вина е у него.

– Кога предаде на Велчо Шунтов списъка?

– Трябва да беше преди 20–30 дни.

– Защо му го даде?

– Дадох му го да стои у него.

– Какво е комитетското име на тоя град?

– Не си спомням. Записано е в списъка.

– Затвореният тук Димитър³ от Македония ли ви записа?

– Да, тоя Димитър [Общи] ни записа.

– Ти колко пари даде?

– Понеже станах секретар, не взеха от мен пари. Записаха ме безплатно. И аз влизам в комитета.

– Защо записват в комитета? Какво ще вършат тия хора?

– Те си знаят, аз не знам.

– Много добре, признанията ти дотук верни ли са, тъй ли е?

– Тъй е.

– Щом е тъй, ела да се подпишеш!

– Да се подпиша.

Подписал: Гаврил [Брънчев]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 216–217; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Марин Николов. ² Васил Петров – Бояджията. ³ Димитър Общи.

№ 64

Следствен разпит на Велчо Шунтов

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Нов разпит на Велчо касапина по въпроса за комитета

– Велчо, тук имало някаква комитетска работа, каква е тя?

– По тая работа Димитър¹ идваше тук постоянно. Той живееше тайно в една стая на хана, дето Васил бояджията² го продаде, и говореше за комитета. Къщата ми е близо до Гавриловия хан. Една вечер излязох от хана, за да си отида у дома. Гаврил³ ме последва изотзад и ми извика: „Чакай малко, ще ти съобща нещо, но пази се никому да не казваш, защото ще те убият!“ И после той продължи: „Идва един човек. Той обикаля градове и села и убеждава народа да влиза в комитета, като го призовава да бъде готов!“ Аз го запитах: „За какво

да бъде готов?“ Гаврил [Брънчев] отговори: „Не мога да ти се доверя, за да ти кажа, да не би да ни предадеш!“ Толкова продължи разговорът ни. Аз си отидох вкъщи, а Гаврил [Брънчев] се върна в хана си. Оттогава минаха 5–10 дни. До Гаврила [Брънчев] дошло писмо. Той ме повика и ми прочете полученото писмо. Прочете го поотделно на всички, които знаеха работата, т.е. които влизаха в комитета. След няколко дни пак се получило писмо до Гаврила [Брънчев]. Той пак ни извика и ни го прочете. Тъй ни е викал няколко пъти.

– Какво пишеше в писмата, които ви чете Гаврил [Брънчев]?

– В тях пишеше: „Хората, които знаят тая работа, да не казват ни на баща си, ни на майка си, ни на децата или други някои, защото кажат ли, ще ги убием!“ Още много работи пишеше в писмата, но не ги помня. Сега ще ги донесат, ще видите.

– Теб записаха ли те в комитета?

– Записаха ме.

– Записвали с пари, колко пари взеха от тебе, за да те запишат?

– Понеже съм беден човек, дето и да ме изпратеха по тая работа, давах ми и пари за разноски.

– Къде те изпращаха и до кого?

– Гаврил [Брънчев] ме изпрати веднъж в Правец. Писмото, което ми даде, отнесох в Правец и го дадох на Цветка ханджията⁴.

– Кога те изпрати и колко пари ти даде за ходенето?

– Беше през месец март тая година. Даде ми 40 пари за хляб. Занесох писмото и го предадох, но не знам какво пишеше в него.

– Колко пъти се срещна с Димитра [Общи], дошъл от Македония?

– Много пъти съм го виждал в Гавриловия хан. Но веднъж, преди още да бях влязъл в комитета, Гаврил [Брънчев] ми намигна с око и ми каза: „Ето, тоя е, дето ходи и устройва комитети“.

– След като си влязъл в комитета, трябва да си се срещал с Димитра [Общи].

– Когато Димитър [Общи] идваше, Гаврил [Брънчев] се срещаше с него тайно. Той не го показваше никому. Каквото Димитър [Общи] имаше да нареди, казвал го на Гаврила [Брънчев], а Гаврил [Брънчев] го предаваше на нас тайно и ни четеше получените писма.

– Когато записвали някого в комитетския списък, вземали му пари. Защо събираха тия пари? Какво щяха да правят с парите от хазната, която обраха?

– Парите, що вземаха от хората, записани в комитетския списък, давах на човека, който ходеше по тая работа. А какво щяха да правят с взетите пари от хазната – не знам.

– Защо се записват в комитета, какво искат да правят? Кои се записаха оттук?

– Гаврил [Брънчев] е секретар на комитета. И Васил [Петров] бояджията е комитета. Записаха и мен. Гаврил [Брънчев] познава всички, той знае да чете и да пише.

– Ние запитахме Гаврила [Брънчев] и той отговори: „Аз действително съм секретар на комитета“. И каза още: „Васил [Петров] знае всичките работи“. Как стои тоя въпрос?

– Гаврил [Брънчев] получаваше комитетските писма, грамотен е, той знае, питайте него! Знаят и Васил [Петров], и Гаврил [Брънчев].

– Много добре! Признанията ти дотук верни ли са, тъй ли е?

– Верни са, тъй е.

- Щом е тъй, ела да се подпишеш тук!
- Зная да пиша, да се подпиша!

Подписал: [Велчо Шунтов]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 217 – 218; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² Васил Петров – Бояджията. ³ Гаврил Генчев Брънчев. ⁴ Цветко (Цвятко) Вълчев.

№ 65

Следствен разпит на Велчо и Стоян Шунтови и Христо Колев

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Нов разпит на Велчо

– Велчо [Шунтов], ние запитохме Гаврила¹ къде се намират комитетските книжа. Той казва, че ги бил дал на тебе. Къде са тия книжа?

– Гаврил [Брънчев] ми донесе комитетските книжа заедно с тенекията, в която бяха поставени, и ми ги даде. Те стояха около 3 дни у мен. Гаврил [Брънчев] дойде пак и ги поиска. Бях неразположен, няхах време да му ги давам, не му ги дадох. Във връзка с въпроса за хазната ме извикаха тук, в управлението. Бях болен. Отивайки за конака, брат ми² ме придържаше за ръката. Аз му казах: „Има една тенекия с книжа на Гаврила [Брънчев], да му я предадеш!“ По-натък не знам предаде ли му я, или не му я предаде.

Въпроси към Ташо [Стоян], брат на Велчо

– Ташо, когато преди няколко дни задържаният твой брат Велчо [Шунтов] бил повикан в управлението по въпроса за хазната, като сте вървели заедно, той ти казал: „Вкъщи има една тенекия на Гаврила [Брънчев] с книжа, да му я дадеш!“ Къде са тия книжа?

– Нея вечер разпитвах брата ми Велча [Шунтов] до 9 часа. Същата вечер го затвориха. Аз се върнах вкъщи, взех веднага тенекията и я занесох в Гавриловия хан. Понеже това стана през нощта, вратите на хана бяха заключени. Почуках. Излезе слугата на Гаврила [Брънчев], Христо³. Попитах го къде е Гаврил [Брънчев], а той отговори: „Горе вкъщи“. Казах му, че брат ми е поръчал да му предам тенекията.

– Слугата на Гаврила [Брънчев] предал ли му е тенекията?

– Не знам. Ето и Христо [Колев] е тук, попитайте него!

Въпроси към Христо, слуга на Гаврил

– Христо [Колев], преди известно време братът на Велча [Шунтов], Ташо [Шунтов], ти оставил една тенекия, за да я предадеш на Гаврила [Брънчев]. Какво направи с нея?

– Аз спях. Почука се на вратите на хана, излязох. Видях, че е Ташо, Велчовият брат. Запитах го: „Какво търсиш?“. Той отговори. „Затвориха брата ми в конака. Той поръча да предам тая тенекия на Гаврила [Брънчев]“. И аз му казах: „Гаврил [Брънчев] не е тук. Той спи горе у дома си. Дай да му я занеса аз!“ Взех тенекията, отидох при Гаврила [Брънчев] и му рекох: „Братът на Велча, Ташо, донесе тенекията и остави да ти я предам“. Гаврил [Брънчев] отвърна:

„Тенекията нека остане у тебе, ще пратя Петра⁴, съседа на нашия хан, дай я на него!“. Тъкмо дойдох в хана, настигна ме изотзад Петър [Цаков] бояджията и поиска тенекията. Аз му я дадох.

[Въпроси към Велчо]

– Хей, Велчо, Гаврил [Брънчев] ти дал тенекията с комитетските книжа, за да стои у теб, и ти си я държал до арестуването ти. Защо тогава каза на братата си Ташо [Шунтов] да я вземе от вас и да я занесе и предаде на Гаврила [Брънчев]?

– Знаех, че в тая тенекия се намираха комитетски книжа. Когато ме затвориха тук по въпроса за хазната, можеха да претърсят къщата ми и да намерят книжата. А понеже работата беше тайна, излезеше ли наяве, комитите щяха да ме убият, задето съм ги издал. Поради тая причина аз се уплаших и казах на братата си Ташо [Шунтов] да върне книжата на Гаврила [Брънчев].

– Като знаеш, че тия книжа са вредителски, защо ги държиш в къщата си?

– Когато ни подготвиха да се запишем в комитета, предупреждавах ни с думите: „Внимавайте да не казвате вкъщи на жените и на децата си, да не издадете тайната ни! Ако някой разкрие нашата тайна, ще го убием!“. Страхувах се от това предупреждение.

[Въпроси към Ташо]

– Хей, Ташо, през нощта, когато беше арестуван твоят брат Велчо [Шунтов] по въпроса за хазната, той ти казал, че у дома ви имало една тенекия, да я вземеш, да я занесеш и да я предадеш на Гаврила [Брънчев]. И ти бързо си се затачил вкъщи, взел си тенекията и си отишъл в хана на Гаврила [Брънчев], за да му я предадеш. Но понеже не си намерил Гаврила [Брънчев], ти си я оставил на неговия слуга. Не можеше ли да направиш това, когато се съмне, ами носиш тая тенекия посред нощ?

– Брат ми Велчо [Шунтов] ми поръча: „Сега щом си отидеш вкъщи, вземи тенекията и я занеси и предай на Гаврила [Брънчев]!“. Съгласно поръчката му взех от къщи тенекията и я занесох в хана на Гаврила [Брънчев], за да му я предам. Не можах да го намеря, дадох я на слугата му Христо [Колев].

– Ташо, какво имаше в тенекията?

– Не знам какво е имало.

[Въпроси към Христо]

– Христо, ето тоя Ташо [Шунтов] тук донесъл нощем една тенекия и търсил Гаврила [Брънчев], за да му я предаде. Понеже не можал да го намери, оставил я у теб на съхранение. Ти не можеше ли на следния ден да я дадеш на Гаврила [Брънчев], та веднага си побързал да отидеш да го намериш и да му съобщиш?

– Ташо ме вдигна от сън, за да ми каже: „Занеси бързо тая тенекия на Гаврила [Брънчев]!“. И аз, нали съм слуга, отидох, обадих на Гаврила [Брънчев].

– Но като слуга на Гаврила [Брънчев], знаеше ли какво имаше сложено в тенекията?

– Не знаех какво имаше в нея.

– Ние те проучихме. Ти не си бил слуга на Гаврила [Брънчев], а съдружник. Щом като си, значи, съдружник, ти ще знаеш кой идва и кой влиза в Гавриловия

хан, ще познаваш хората на комитета. Кои са участващите в комитета, обади ни тия хора, кои са те?

– Съдружник на Гаврила [Брънчев] станах от три месеца насам. Само веднъж ме е пуснал в хана. Не знам кои го посещават.

– Щом като си съдружник на Гаврила [Брънчев], ти трябва да знаеш. Ела, кажи истината!

– Съдружник на Гаврила [Брънчев] съм от три месеца насам, не знам кои са посетителите.

[Въпрос към всички]

– Признанията ви дотук верни ли са, тъй ли е?

– Тъй е.

– Щом е тъй, елате да се подпишете!

– Да се подпишем.

Подписали: Велчо [Шунтов], Ташо [Шунтов],
Христо [Колев]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 218 – 220; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Гаврил Генчев Брънчев. ² Стоян (Ташо) Шунтов. ³ Свидетелството на Стоян Шунтов, че Христо Колев е слуга на Гаврил Брънчев е неточно, тъй като, както е отбелязано по-надолу в протокола, Христо е станал вече съдружник на Гаврил Брънчев. ⁴ Петър Цаков, баща на Васил Петров – Бояджията.

№ 66

Следствен разпит на Петър Цаков и очна ставка с Христо Колев

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Разпит на Петър Цаков от град Орхание

28 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Петър, а на баща ми – Цако. От град Орхание съм.

– На колко години си, какво е занятието ти?

– На 50 години съм, занимавам се с бояджийство.

– Гавриил¹ ти дал някакви книжа в една тенекия, какво ги направи?

– Седях си аз в дюкяна. Дойде Йото, слугата на Христо², Гавриловия съдружник, и ми каза: „Ела, вика те Христо!“³. Отидох. Христо [Колев] ми даде една тенекия и ми каза: „В нея има книжа. Вземи, занеси и дай да я скрият някъде, да не е на открито!“⁴.

– В тенекията имало много книжа.

– Не знам дали е имало много книжа. Христо [Колев] каза: „Велчо³ ми я изпратил по брат си и аз ти я давам. Скрий я някъде!“⁴. Аз я взех, отнесох я и я скрих в дюкяна си. Един ден престоя в дюкяна ми. После я дадох на кожухаря Коцо⁴ от Лъжене, чийто дюкян е срещу моя. Коцо [Панчев] я взе и я отнесе в Лъжене.

– Какво имаше в тенекията, та я криехте?

– Не знам, господине, какво имаше.

– Ето на, ние намерихме тенекията заровена у Коцови. Установихме, че това са вредителски книжа, принадлежащи на комитета. И ти знаеш, че това са такива книжа, но кажи истината!

– Когато Христо [Колев] ми даде тенекията, той ми каза: „В тенекията има книжа за лоша работа. Занеси и я скрий в дюкяна си, за да не я намерят тук!“ . И аз я занесох в дюкяна си и я скрих.

– Щом като Христо [Колев] ти казал, че в тенекията се намират книжа „за лоша работа“, запита ли го какви са или ти знаеше що за книжа са?

– Аз изобщо не питах Христа [Колев] какви книжа имаше в тенекията. Той ми каза: „Вземи, скрий тия неща!“ . И аз взех и ги скрих.

– Бидейки у теб, защо я предаде на кожухаря Коцо [Панчев]?

– Още когато Христо [Колев] ми я предаваше, той ми каза: „Вземи, отнеси тая тенекия! Но и ти не я дръж в дюкяна си, дай я някому, да не остава тук!“ .

Въпроси към Христо и очна ставка с Петър

– Христо, [ти каза, че] Гаврил [Брънчев] изпратил Петра [Цаков] да вземе тенекията. Ние запитахме Петра [Цаков]. Той твърди, че не е виждал дори и лицето на Гаврила [Брънчев]. Изпратил си слугата да повика Петра [Цаков]. Когато той дошъл, ти си извадил тенекията и си му рекъл: „Вземи тая тенекия, в нея има книжа за лоша работа, дай някому да я скрие!“ . Твоите думи противоречат на Петровите.

– Аз отидох при Гаврила [Брънчев] и му казах, че Ташо [Шунтов] е донесъл някаква тенекия, а той отвърна: „Ще изпратя Петра [Цаков]“. Почаках Петра [Цаков], за да му дам тенекията. Той не дойде. Стана обед. Пратих повторно слугата Йото до Гаврила [Брънчев]. Но ето, че Петър [Цаков] дойде. Извадих тенекията и му я предадох. Обаче не съм казвал, че в нея има „лоша работа“, а и не знаех. Очевидно Петър [Цаков] е знаел, че в тенекията има лоши книжа и затова той не я държал в дюкяна си, а я изпратил в Лъжене.

– Петре, според твоите показания Христо [Колев] ти бил казал, че в тенекията има „лоши книжа“. Щом като си знаел това, защо приемаш тенекията и я занасяш в дюкяна си? А освен това не я държиш в своя дюкян, ами веднага я запращаш в Лъжене. Да я криеш, след като знаеш, че е нещо вредителско, и това е вина.

– Аз знаех, че в тенекията се намираха „лоши книжа“. Христо [Колев] ми я даде да я премахна.

– Христо, чу ли какво говори Петър [Цаков]?

– Господине, Петър [Цаков] е запознат с тия работи.

– Христо, влиза ли и Петър [Цаков] в комитета?

– Това не знам. Той криеше от мен.

– Много добре! Отговорите, които дадохте дотук, верни ли са, тъй ли е?

– Тъй е.

– Щом е тъй, елате да се подпишете!

– Да се подпишем.

Подписали: Петър [Цаков], Христо [Колев]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 220 – 221; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Гаврил Генчев Брънчев. ² Христо Колев. ³ Велчо Шунтов. ⁴ Коцо Панчев.

Разпит на кожухаря Коцо от село Лъжене

28 октомври 1872 г.

- Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?
- Името ми е Коцо, а на баща ми – Панчо. От Орхание съм.
- На колко си години? Какво е занятието ти?
- На 18 години съм, кожухар.
- Преди известно време Петър бояджията¹ от град Орхание ти дал една тенекия, за да я скриеш. Как ти я даде и като ти я даваше, какво каза?
- Петър бояджията дойде в дюкяна и каза: „Вземи тая тенекия, занеси я вкъщи и я скрий! Тия дни аз ще дойда, ще я взема и ще я отнеса в Тетевен“. Даже аз не исках да я взема, но майсторът ми Стоян² рече: „Щом като я дава, вземи, отнеси я вкъщи и я скрий! Петър [Цаков] ще дойде след няколко дни и ще я вземе“. И аз я взех за хатъра на майстора ми.
- Като я занесе вкъщи, къде я скри?
- Зарових я у дома в градината, в дънера на една слива. Бяха ме предупредили никой да не вижда.
- Кой ти каза така да я скриеш, че никой да не види?
- Казаха ми майсторът ми Стоян [Стаменов] и Петър [Цаков] бояджията.
- Когато я занесе вкъщи, каза ли на някого от домашните си?
- Не, никому не казах.
- Петър [Цаков] на кого щял да даде книжата в Тетевен?
- Не каза. „Може, рече той, да отида до Тетевен и ще занеса там тия книжа.“

Въпроси към Петър бояджията при очна ставка с Коцо кожухаря

- Хей, Петре бояджия, когато си предавал на Коцо [Панчев] тенекията с комитетските книжа, за да я скрие, ти си му казал: „Вземи, занеси я вкъщи и я скрий! Внимавай, никому да не казваш! Тия дни ще дойда и ще я отнеса в Тетевен!“. А и Стоян [Стаменов], майсторът на момчето, настоял, като му рекъл: „Вземи, вземи!“. И то я взело и я отнесло.
- Дадох я на Коцо [Панчев] да я скрие вкъщи, само че не съм казвал, че ще ходя в Тетевен и че ще я нося там.
- Коцо, кажи в лицето на Петра [Цаков] това, което ни разправи!
- Петре, ти донесе в дюкяна тенекията с книжата. Не каза ли тогава: „Вземи това, скрий я вкъщи, зарови я някъде! Аз ще дойда след няколко дни, ще я взема и ще я занеса в Тетевен“.
- Хей, Петре, чу ли какво каза Коцо [Панчев]? На кого искаше да я носиш и предаваш в Тетевен?
- Коцо [Панчев] разправя, само че аз не съм казвал думите: „Тия дни ще дойда, ще я взема и ще я отнеса в Тетевен“.
- Много добре! Тая работа ще я проверим от Стояна [Стаменов], майстора на момчето, но после да не останеш посрамен?
- Нека дойде, да разправи, тогава вече не ще ми остане нищо какво да кажа.
- Коцо, какво представляваха книжата в тенекията?
- Не знам. Дадох ми ги да ги скрия и ми заповядах да не казвам никому.

– Коцо, Петър [Цаков] ти дал тенекията и ти казал: „Вземи, отнеси я у дома си и я скрий!“ От тия думи се разбира, че това е лоша работа. Защо тогава я взе, отнесе я и я скри?

– Умът ми не стигаше, занесох я.

– Признанията ви дотук верни ли са, тъй ли е?

– Тъй е.

– Щом е тъй, елате да се подпишете!

– Да го сторим.

Подписал: Петър [Цаков];

[знак за отпечатък от пръст]: Коцо [Панчев]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 222 – 223; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Петър Цаков – бащата на Васил Петров – Бояджията. ² Стоян Стаменов.

№ 68

Следствен разпит на Стоян Стаменов и очна ставка с Петър Цаков

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Разпит, извършен на 28 октомври 1872 г.

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Стоян, а на баща ми – Стамен. От Орхание съм.

– На колко години си, какво е занятието ти?

– На 25 години съм, по занятие кожухар.

– Стояне, тоя тук Петър [Цаков] бояджията преди известно време донесъл в дюкяна ти една тенекия, в която имало някакви книжа. Той ти поръчал да я скриеш някъде и да не казваш никому, след което заявил: „Тия дни ще взема книжата и ще ги занеса в Тетевен“. Как стои тоя въпрос?

– Петър бояджията донесе тенекията в дюкяна и ми каза: „Вземи, занеси я и я скрий у дома си!“. Отговорих му: „Не мога да я взема“. Той рече: „Поне момчето да вземе и да я скрие у дома си в Лъжене. Когато потрябва, аз ще отида и ще я взема“. Тогава казах на момчето: „Вземи я!“. И момчето я взе и я отнесе.

– Момчето разправя, че когато тенекията била донесена в дюкяна ти и му била подадена да я скрие, Петър [Цаков] казал: „Тия дни ще дойда, ще я взема и ще я отнеса в Тетевен“. Как стои тоя въпрос?

– Не си спомням Петър [Цаков] да е казал, че ще я носи в Тетевен. Той само рече: „След няколко дни ще дойда и ще я взема“. Това добре съм запомнил.

– Какво имаше вътре в тенекията, та тъй много я криехте? Разбира се, ти трябва да знаеш. Па дори и си помагал, като си накарал момчето да я вземе.

– Казах на момчето да я вземе, да я отнесе и скрие. Обаче аз не знам какво е имало в тенекията, не попитах Петра [Цаков].

Въпроси към Петър и очна ставка със Стоян

– Хей, Петре [Цаков], виж, ние накарахме да повикат майстора на момчето, Стояна [Стаменов]. Той заявява, че когато си занесъл тенекията с комитетските книжа в дюкяна му, ти си му предложил да я скрие. Това не станало. После си я дал на слугата му, като си казал: „Давам ти това, занеси я и я скрий! След няколко дни ще дойда и ще я взема“. Ето и Стоян [Стаменов] ти го казва. Какво ще отговориш?

– Не съм казвал, че ще дойда и ще я взема. Аз рекох: „Вземи и я скрий! Когато я поиска тоя, който ми я даде, ще дойда, ще я взема и ще я предам по принадлежност“.

– Разкажи, Стояне [Стаменов], да чуе и самият Петър [Цаков]! Когато той донесе тенекията, какво ти рече?

– Петре, ти донесе тенекията в дюкяна ми и каза: „Вземи, скрий я!“ И понеже аз не приех, ти я даде на момчето, като му каза: „След няколко дни ще дойда и ще я взема“.

– Чу ли, Петре [Цаков], какво разправя?

– Разправя, чувам.

– Много добре! Признанията ви дотук верни ли са, тъй ли е?

– Тъй е.

– Щом е тъй, елате да се подпишете!

– Да се подпишем.

Подписали: Петър [Цаков], Стоян [Стаменов]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 223 – 224; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

№ 69

Следствен разпит на Димитър Крачунов – Стамболията

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Разпит на Димитър мухтара от Голям извор

– Как е името ти и името на баща ти? Откъде си?

– Името ми е Димитър, а на баща ми – Крачун. От Извор съм.

– На колко години си, какво е занятието ти?

– На 40 години, кмет съм на селото.

– Теб защо те докараха тук?

– Във връзка с комитетската работа.

– Какво знаеш за комитетските хора?

– Те миналата зима стреляха върху мен. Признаха, че не ме улучили. После слагаха отрова в кафето ми, за да я изпия. Два пъти разбрах, че имаше отрова. Взех чашката, сложих я в джеба си и исках да дойда да съобщя, че са ми сложили отрова. Марин¹ от нашето село ми каза: „Ще наредя, щом излезеш от селото, да те убият. Само не се опитвай!“ И аз се уплаших и не дойдох да съобщя. Помирих се с това, което бяха направили.

– Кой ти сложи отрова и защо?

– Марин Попов поставил в кафето отрова и накарал да ми го поднесат. Но преди да ми даде отровата, той ми каза: „Дай един алтън, трябва ни!“ Извадих и му дадох. Трябвало да го дадат като награда на човека, който щял да занесе в Тетевен радостната вест, че са ме отровили.

– От кого научи, че алтъна щели да дадат като награда за добрата вест?

– След като и аз се присъединих към тях, Марин [Попов] ми каза: „Алтъна, който взех, щях да го дам като награда за радостната вест“.

– На кого щели да занесат вестта за отравянето ти?

– Щели да изпратят известие на комитета в Тетевен.

– Кой е начело на комитета в Тетевен?

– Трябва да е даскал Иван², понеже отнасящите се до комитета книжа са у него. Той е и секретар на комитета.

– Какво ти предлагаша на теб, та ти не се съгласяваше?

– Аз пречех на работата им. Понеже се боях, че, като не се съгласях, можех да отида и да съобща на властта за работите им, сложиха ми отрова.

– Кой е секретар на комитета във вашето село?

– Герго Стойков.

– Когато накарвали някого да влезе в комитета, те вземали от него пари и тогава го записвали. Колко гроша взеха от теб?

– За да ме запишат в комитетския списък, от мен взеха 150 гроша.

– Колко души от вашето село влизат в комитета?

– Аз зная 10 души.

– Кой са те?

– Един от тях съм аз, а другите: Марин Попов, Герго Стойков, Доко Съйков, Моньо Татарчев и Дико Беров.

– Освен тия, има ли и други участващи в комитета?

– Има. Обаче тия са останали в паметта ми. Списъкът е у секретаря. Той знае кои влизат.

– Къде е комитетският списък?

– Той стои у Герго [Стойков], секретаря на комитета.

– Тия хора, които изброи, дали ли са пари на комитета при записването им?

– Някои са дали, някои – не.

– Кой са дали?

– Аз дадох 150 гроша. Марин [Попов] даде едно златно меджидие и Герго Стойков даде едно златно меджидие.

– Какво направихте, къде изразходвахте събраните от комитета пари?

– Това знае секретарят, той трябва да отговори.

– Изпратихте ли на Българския комитет пари за оръжие и барут?

– Това не ми е известно. По тоя въпрос знае секретарят.

– Специалният ви комитетски печат у кого е и какъв е псевдонимът ви?

– Печатът ни е у секретаря, а псевдонимът ни е Сюлейманоглу Давуд³. Псевдонимът на Етрополе е Бучукоглу, а на Орхание трябва да е Алцеков⁴.

– Идваше ли във вашето село Димитър⁵ от Сърбия?

– Да, идваше. И той беше, който реши да ме убият.

– Когато идваше във вашето село, какво ви наставляваше?

– Той ни говореше постоянно: „Събирайте пари! Готвят се навсякъде, бъдете и вие готови!“. Той казваше: „Събирайте пари и приготвявайте пушки, барут и други оръжия, които ще бъдат необходими! Някои от нашите хора са ходили оттатък [Влашко]. Там станало събрание и се взело решение по тия работи. Приготвявайте се непрекъснато!“. Даже Димитър [Общи] колко пъти ни е казал: „Продават се игленки пушки по 8 алтъна едната. Внасяйте пари за набавяне на необходимото ви количество пушки!“.

– Димитър [Общи] ви говорил: „Давайте пари за оръжие и бъдете готови!“. След като приготвихте оръжията и бяхте готови, какво трябваше да правите? Какво беше намерението ви?

– „Ще стане република“ – казваше той.

– Какво значи това „република“?

– След като се въоръжим, колкото данъци плащат мюсюлманите, толкова ще плащаме и ние. Иначе щяхме да се опрем.

– Щели сте да се опрете на държавата? Каква нужда? Не може ли да изготвите един общ мазхар и да го представите на държавата? Защо трябва да се опирате с оръжие?

– Това не е нещо, което аз да разбера. Те говореха така.

– Признанията ти дотук верни ли са, тъй ли е?

– Тъй е.

– Щом е тъй, ела да се подпишеш тук!

– Да се подпиша.

Подписал: Димитър [Крачунов]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 224 – 226; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Марин Попдимитров. ² Иван Фурнаджиев. ³ В български източници: Сюлейманоглу Дауд. ⁴ В турския текст псевдонимът на Орхание гласи: „Ел Джутов“ (т.е. Елез Джутов), а не Алцеков. Грешката при разчитането е посочена в бел. на с. 438 (ЛСТС), въз основа на това отразяваме тази корекция тук. ⁵ Димитър Общи.

№ 70

Следствен разпит на Гаврил Брънчев

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Нов разпит на Гаврил, произведен на 28 октомври 1872 г.

– Тенекията с вредителските книжа на комитета, за която ти говори през деня, беше намерена в Лъжене, в една нива под царевичака, и е донесена тук. Тази ли е въпросната тенекия и това ли са книжата?

– Тази е.

– В удостоверение, че това са книжата, подпиши се върху тях едно по едно!

– Да се подпиша.

– Ние преброихме писмата, на гърба на които ти се подписа. Излязоха 46 броя. Толкова ли са, няма ли още?

– Толкова са. Няма други.

– Това комитетски писма ли са?

– Да, комитетски писма са.

– Ти, който си поданик на османската държава и брат на чорбаджията Стоян¹, виден гражданин на Орхание и член на околийския съвет, какво търсят у тебе вредителски книжа, дошли от Влашко и насочени против държава и народ? Не е ли срамът? Какво вида от държавата, та гласиш бунт, коя е причината?

– Димитър² ни подмами да събираме пари и да му ги даваме, за да донесял оръжие. После от Влашко щели да минат хора и да завземат планините. Намеренията ни бяха да освободим страната от османската власт.

– Как тъй с двама бунтовника, които ще минат от Влашко, ще освободите страната си от Османската империя и можете ли вие да се управлявате самостоятелно? Интересно, не остана ли поне един мюсюлманин! Какви мерки взехте по въпроса за държавната хазна? Държавата не е ли в състояние да се справи с такива две кучета? Искате да кажете, че като минат от отсреща двамата хорица като командири и вие ги последвате, ще вдигнете въстание и ще откъснете България от ръцете на турската държава?

– Като съберем пари и подготвим войска, искахме да освободим християните от ръцете на османската държава.

– Много добре! Но Димитър [Общи], като вземе парите, които сте събрали, можеше да избяга! Вие сте имали голямо доверие в него, за да го последвате. Коя е причината [за да готвите въстание], какво ви липсва?

– Нищо не ни липсва. Измавихме се. „Да съберете парите на едно място“, каза той. А на мене рече: „Да се съберат парите и да стоят. Ако стане нужда, ще ги вземем!“.

– Ти не само че си бил секретар на комитета, но си станал и негов касиер?

– Бях и секретар, и касиер.

– Сега, когато те разпитваме, казваш, че си бил касиер и секретар. А след като се записаха думите ти, ти размисляш и отговаряш: „Касиер беше Васил“³. Какво значи това?

– Не можах да разбера думата „сандъкяр“ [„касиер“], заради това рекох, че касиер е синът на чорбаджията Нако.

– Къде е сега той, Васил [Наков]?

– Когато ме арестуваха, Васил [Наков] беше в града. Но той ми казваше някога, че щял да избяга.

– Кой беше председател на вашия комитет?

– Председател беше затвореният тук Васил⁴, който е от Тетевен, но работи в Орхание бояджийство.

– Вашият съвет колко души членове имаше и кои бяхте?

– Бяхме трима души: Васил бояджията, Васил Наков и аз.

– Вие ли организирахте бунт срещу държавата, вие ли подготвихте българите за въстание?

– Щом Димитър [Общи] дойдеше, и се събирахме. Ние вършихме всичко това.

– Кои комитети знаеш в околните села?

– Те са дело на Димитра [Общи]. Той не ни разправяше за другите села. Ние знаехме само тука.

– Колко души записахте тук в комитета и от колко души взехте пари?

– Васил бояджията, Цветко кантарджията, Велчо Шунтов, Васил Наков, касиерът Марин Николов и аз. Останалите не си спомням. После ще ги кажа.

– Марин [Николов], касиерът в Орхание, колко гроша даде за комитета? Той влизаше ли в съвета?

– Не го повикахме в съвета. Той даде 6 лири.

– По комитетския въпрос сега каза истината. Заявяваш, че ще изкажеш после и останалите лица. Но беше ли заедно с Димитра [Общи], когато той по-преди уби дякона⁵ в Орхание?

– Не бях с него.

– Защо ти, който знаеш, че Димитър [Общи] е убил дякона, криеш и не съобщаваш на властта защо си станал член на комитета?

– В началото [Димитър Общи] не ми каза. После ми писа с писмо, че е убил дякона.

– Къде е това писмо?

– Скъсах го, хвърлих го.

– Колко пъти той идва след смъртта на попа?

– Не си спомням.

– Как нападнахте хазната?

– За нападението на хазната Димитър [Общи] не ни обади. После ми казаха.

– Ти узна, че е била нападната хазната. Чу също така, че са я нападнали вашите комитетски хора. Не поиска ли от тях дял?

– Не поисках. После узнах, че те са я нападнали.

– Значи, ти си узнал, че хазната е нападната, че нападателите са комитетски хора, че това са твои другари – бунтовници, врагове на държавата. Разбрал си, че парите [ще отидат в комитетската каса], заради това ли мълча?

– Заради това мълчах.

– Влизаш ли в тукашния комитет, насочен против държавата?

– Влизам, негов секретар съм.

– За лицата, които готвят такъв бунт против държавата, има закони на турски, български и гръцки езици и се публикуват в толкова вестници! Като знаеш това и ако е на място умът ти, как се осмели да тръгнеш по тоя път?

– Постъпих така от неопитност.

– Ти заслужи наказанието, което държавата ще ти наложи съгласно закона. Имаш ли да кажеш още нещо?

– Съгласен съм със закона. Нямам какво да кажа.

– Както другите признаха доброволно, така и ти, без да си подлаган на никакви мъчения, признаваш пред тази комисия вината си.

– Да, признавам вината си. Не съм подлаган на никакви мъчения, нито дори побой.

– Признанията ти дотук верни ли са, тъй ли е?

– Верни са, тъй е.

– Щом е тъй, ела да се подпишеш!

– Да се подпиша.

Подписал: Гаврил [Брънчев]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 226 – 228; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Стоян Брънчев. ² Димитър Общи. ³ Васил Наков Драганчовски. ⁴ Васил Петров – Бояджията. ⁵ Дякон Паисий.

№ 71

Следствен разпит на Стоян Брънчев

Орхание, 28 октомври 1872 г.

Записани показанията на чорбаджи Стоян, член на околийския съвет и брат на Гавриил

– Брат ти призна напълно, че е дръзнал да устройва комитет против държавата, да вдига въстание. Той заяви, че е съгласен с наказанието, което ще му се определи според закона, че е направил признанието си без никаква принуда, че зловредните книжа са стояли у него, че е знаел за обира на хазната и че е знаел и за убийството на дякона. Ти чу ли?

– Сега чух тия признания на брат ми и че е бил секретар на бунтовническия комитет. За закона на султана няма какво да кажа. И аз съм слуга на държавата. Искам наказанието му!

– Това ли са твоите показания?

– Това.

– Щом е тъй, ела да се подпишеш!

– Да се подпиша.

Подписал: Стоян [Брънчев]

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 228; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

Нов разпит на тетевенеца Петко Милев

– Димитър¹ твърди, че хазната е обрана за в полза на комитета по инициатива твоя и на хаджи Станя².

– Димитър [Общи] беше дошъл в нашето село преди два месеца и каза, че ще нападне хазната, пред всички ни, както се бяхме събрали: аз, Марко Йончев, хаджи Станьо [Врабевски], Иван хекимина и даскал Иван³. Ние му заявихме: „Друго може да стане, но това не!“ Тогава той ни възрази: „Това не е ваша работа!“. След което излезе по селата и обиколи тия [арестуваните]. Димитър [Общи] съобщил тук [в Орхание], че ще нападне хазната, след това дойде в Тетевен. Той не ни каза, че е съобщил на тукашните и на хората си по селата. За това аз после узнах. Тук той казал на хората от комитета така: „Аз ще напада хазната. Ако излезете да търсите [нападателят], да не се нападнем едни други!“. После дошъл в Тетевен, събрал хайдутите и нападнал хазната. След нападението се върнал пак в Тетевен.

– Ако не си съучастник, защо хайдутите донесоха парите в твоята къща?

– Една нощ Димитър [Общи] дойде у дома, заедно със Станя, хаджи Ивановия син⁴, и ми каза: „Да изпратим момчето да повика Леча⁵. Прати Леча [Николов] в Черни Вит да съобщи на ония, които са там, да донесат взетите пари тук!“. На сутринта Лечо [Николов] отиде в Черни Вит. Към 2–3 часа вечерта пристигнаха четиримата души.

– Колко гроша донесоха?

– Всичките четирима души хайдутите от Черни Вит дойдоха през нощта в моята къща, влязоха в мазето и изсипаха там парите на куп. Димитър [Общи] даде на двама от тях по 1500 гроша и на другите двама по 2500 гроша. Останалите пари той накара да ги наслагат в една торба. Два часа преди съмване дойде даскал Иван [Фурнаджиев] и му каза: „Пристигнал пашата⁶. Махай се оттук, иначе ще те заловят!“. Когато Димитър [Общи] скочи да си отива, аз му рекох: „Не оставяй на главата ми тия пари, иначе ще ги занеса в управлението!“. Той не послуша и избяга. Тогава сложих парите в една кутия и ги занесох на Леча [Николов].

– Ти си добър човек. Хайдутите дошли в твоя дом и донесли пари. Защо ги прие, а не съобщи на властта?

– То беше два дни⁷ преди пристигането ви, паша ефенди [Мазхар паша], нямаше вече време да съобщя в управлението.

– За две минути може да се съобщи, а то минали два дни!

– Уплаших се да не избягат!

– Първият път, когато те разпитвах, отговаряше другояче, сега пък даваш съвсем други отговори! Върху себе си поемаш цялата комитетска работа и обира на хазната! Кажи истината!

– Когато пристигнахте в Тетевен, започнахте да призовавате тоя-оня да го разследвате, явих се и аз. Тогава от страх не знаех какво говорех, пък и не бях се явявал друг път на следствие. Заради това пък сега казах истината.

– И четиримата ли хайдутите донесоха пари в твоята къща?

– И четиримата.

– Кой взе парите от хайдутите?

– Димитър [Общи] ги взе.
– Беше ли ти заедно с Димитра [Общи] в мазето, когато хайдутите донесоха парите?

– Заедно бях.

– Питам те и по това, че Димитър [Общи], председателят на комитета и нападател на хазната, е... [оставил дрехите у теб]. Ти отрече. Но Димитър [Общи] каза: „На другия ден..., като идвах тук... на Петко Милев... бягайки ги оставих там... наредете да ги вземат!“⁸. После призовах теб. В началото ти разкри [работата]. После на тетевенския пандур си разправил: „Да, има, но в еди-кой си сандък са!“⁹. А сега казваш: „Той оставил дрехите в моята къща, но аз не знам“. Не се мъчи да извърташ! По закона виновен си!

– Имаше един отворен сандък. [Димитър Общи] като бягал, хвърлил ги бързо там. Но аз не знам самият той ли ги е хвърлил или пък момичетата⁹ са ги хвърлили.

– Не мина дори и една минута и ти ми отговаряш: „Не знам, момичетата ли или самият той хвърли дрехите“! Не мина още една минута и ти сега разправяш: „Димитър [Общи] като слизаше от къщата ми надолу, в стаята на чардака ми каза: „Оставих дрехите си горе. Аз си отивам“. Ако си казал истината, добре е за теб. Но кажи право, Димитър [Общи], като забягна, дрехите си в твоята къща ли остави?

– Забърках се, затова казах думите: „Момичетата ли ги хвърлиха или самият той ги хвърли“.

– Какво има за забъркване? Ние тук сме султанска комисия. На какво изтезание не си подлаган. Тебе те разследваме. Кажи истината и признай напълно, че си се повел подир дявола, и никой няма повече да те вика на разпит.

– Не, не съм подлаган на изтезаване. Работата е там, че ако не беше дошъл Димитър [Общи] да ни подмами, нямаше да влезем в тая работа. Подмамахме се, влязохме, това е истината.

– Кажи право, ти, хаджи Станьо [Врабевски] и даскал Иван [Фурнаджиев] знаехте ли, че хазната ще бъде нападната? Знаехте ли преди нападението, че ще го извърши Димитър [Общи]?

– Че хазната ще бъде нападната, че тя бе нападната, че Димитър [Общи] я нападна, това знаехме аз, хаджи Станьо [Врабевски], даскал Иван [Фурнаджиев], Марко Йончев, Дочо Маринов, хаджи Станчо и брат му Станьо¹⁰.

– Събирахте ли се на комитетско събрание в Тетевен и заговарвахте¹¹ ли против държавата и народа?

– Събирахме се хората от комитета и разговаряхме за доставянето на пари, оръжие и други за противодържавна цел.

– Хаджи Станьо [Врабевски] участваше ли на тия събрания? Той, като взе списъка от теб, изгори ли го?

– Да, присъстваше. Той взе списъка от мен и го изгори.

– Хаджи Станьо [Врабевски] не признава нищо за себе си. Той тика теб напред и отрича, че е взел участие. По въпроса за хазната знае ли и той толкова, колкото ти знаеш? Присъстваше ли на събранията, насочени против държавата? Даде ли пари за комитета?

– Аз, хаджи Станьо [Врабевски] и другите знаем както за хазната, така също и за комитетската работа. Комитетският списък беше у мен, но хаджи Станьо [Врабевски] го изгори. Това беше през нощта, когато вие пристигнахте.

– Намиращите се в тоя котел вредителски книжа са стояли първоначално в седалището на комитета, защо ги дадохте на хаджи Ивановата жена¹² и наредохте да ги закопае под земята?

– Събранията ни ставаха най-вече в хана на хаджи Ивана¹³. Когато идваха от Влашко писма, повиквахме даскал Ивана и го карахме да ги чете. Писмата оставаха в хана и се връчваха на Станя [Хаджииванов]. Станьо [Хаджииванов] пък ги даваше на майка си. Тя ги криеше.

– Като образувахте комитета, какво възнамерявахте да вършите против държавата? Как идваха писмата, които получавате?

– Истинските ни намерения със създаването на комитета и устройването на събрания бяха, след като съберем пари и набавим оръжие, да поискаме земята и царството, останали ни от нашите бащи, и да ги завладеем!

– Като освободите царството на бащите си, после какво щеше да става? А с кого щяхте да ги освободите? Кралство ли искахте да образувате?

– Да! Нам ще ни помогнат Черна гора, Сърбия, Гърция и Влашко. Ще се съюзим с тях, ще освободим царството си.

– Ти владееш сега имота на баща си. Но ако на мястото на османската държава дойде тук някой друг, ще ти остави ли тоя имот, ще те удостои ли с толкова почит? Откъде идва твоето негодувание, какво лошо си видал?

– Да, не би ме удостоил. Падишахът нищо не ни е сторил. Той е полагал бащински грижи за нас. Подлъгахме се от комитета във Влашко, сгрешихме.

– Признанията, които направи тая нощ, истинни ли са? На това заседание ти се опита да извъртиш признанията, които направи в Тетевен. Това ли е сега истината?

– Каквото сега казах, истина е.

– Ще се подпишеш ли?

– Ще се подпиша.

Подписал: Петко Милев от Тетевен

Записаният в настоящия следствен протокол разпит се извърши в наше присъствие и в пълно съгласие с императорската законност. Петко Милев не само че е знаел за нападението на хазната, но той се е опитал и да вдигне бунт против Османската държава. Отговорите на зададените му въпроси по отношение положението на другите обвиняеми се потвърждават от техните собствени признания. Удостоверяваме с печатите си, които слагаме на това място, че той на всеки случай е заслужил наказание¹⁴.

Публ. по: ЛСТС, № 73, с. 228 – 231; НБКМ – ОрСб., инв. 431/1950. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² х. Станьо Врабевски. ³ Иван Ибришимов и Иван Фурнаджиев. ⁴ х. Станьо Хаджииванов. ⁵ Лечо Николов Гайдарски – Ковача. ⁶ Мазхар паша. ⁷ Да се чете тук и по-надолу: „два часа“, а не „два дни“. ⁸ Многоточията означават повредени места в текста. ⁹ Не е сигурно разчитането на думата – дали се говори за момичета или момчета. ¹⁰ Дочо М. Мръвков, х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови. ¹¹ Т.е. заговорничехте ли. ¹² Милка Хаджииванова. ¹³ х. Иван Хаджиистанчев. ¹⁴ Следват печатите на членовете на комисията и заверка на преписа на протокола от Софийския окръжен съд: „Мютесариф на Софийския окръг – Ахмед Мазхар; член на окръжния съд – Саадуллах Съррѝ; орханийски околийски управител – Ахмед; окоп. съдия – Али Неджиб; финансов началник – Мехмед Саадедин; член – Юнус; окръжен следовател – Хасан Хюсни; член – Мехмед Салим; член – Мехмед Али; секретар на съда – Хасан Хамди; член – Стоян; член – Нако; мюмеиз – Мино; член – Дочо.

Настоящият следствен протокол е верен с оригинала. За достоверността на подписите: [Печат] Софийски окръжен съд 4 януари [12]89 [1873] година“.

**Изложение от служители в Околийското управление и Градския съвет
в Орхание до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша
относно заслугите на софийския окръжен управител Ахмед
Мазхар паша за разкриване на извършителите на обира
на турската поща и на революционната организация**

Орхание, 29 октомври 1872 г.

До [управителя на] Дунавския вилает

Във връзка с разкриването [на извършителите] на [осъществения] наско-ро обир на хазната и залавянето на разбойниците, окръжният управител на София, почитаемият Мазхар паша, два пъти дойде от София в Орхание, като лично обиколи и обходи цялата околия и всички села, както и планините. Той положи в нечувана и невиджана степен всякакви усилия, като втория път, без да се прибере нито веднъж в продължение на десет дни, сам успя да залови в Тетевенския балкан всички обирджии и да открие заграбените държавни средства. След това, водейки ги пред себе си, отведе крадците заедно с парите в Орхание и без да изтезава никого, лично ги подложи на публичен разпит. [След като] разкри [съществуването на] три комитета в Тетевен, Орхание и Извор¹ и намери документи с революционно съдържание, той задържа и арестува комитетските дейци, като накара всички да признаят публично вината си, както и това, че някои революционно настроени лица сред нас са съдействали на комитета при нападението на хазната. Чрез описаните усилия и специалното старание на гореспоменатия [Мазхар паша] беше възпрепятствано едно голямо съзаклатие и беше разкрита революционна организация, съществувала [тайно] сред нас. Тъй като [Мазхар паша] действително се прояви с безпримерната си и всеотдайна служба в името на държавата и народа, каквато не е била виждана досега и която никога няма да бъде забравена, всички мъже, жени и деца му изразиха поотделно благодарността си. Всички ние изразяваме единодушно нашата искрена и неподправена благодарност към [Мазхар паша] задето изтри това срамно петно от нас, че осигури мир и спокойствие за цялото ни население и че отведе със себе си в София тези обирджии и революционери. Заповедта принадлежи на теб, който си овластен да заповядва.

29 октомври [12]88 г.²

Околийски началник на Орхание Ахмед, наместник-съдия (наиб) Али Неджиб, финансов началник Мехмед Саид, писар Махмуд, член [на градския съвет] Юнус, член [на градския съвет] Нако, чиновник Мите, чиновник Дочо, чиновник Мехмед Салих, член [на градския съвет] Мехмед, член [на градския съвет] Стоян, член [на градския съвет] Мехмед Али³.

Публ. по: По следите на Левски и БРЦК. Нови османски документи. София, 2020 (по-нататък – СЛБРЦК), с. 81 – 82; ОА, Истанбул – ВОА, І. МТЗ. (04), 5/117, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ с. Голям извор, Тетевенско. ² 29 октомври/10 ноември 1872 г. Изложението е изпратено телеграфически и е получено в Областната управа на 31 октомври/12 ноември 1872 г. ³ Повечето от посочените служебни лица участват в първоначалната

съдебно-следствена комисия, оглавена от Мазхар паша – вж. Златарева, М. Юридически поглед към Процеса на Васил Дякон Левски, София: изд. „Сиела“, 2020, с. 58. Вж. тук и док. № 77.

№ 74

Телеграма от Софийското окръжно управление до Видинското окръжно управление относно пристигането на изпратените четирима затворници

[Изх.] № 1042

София, 31 октомври 1872 г.

Четирите души затворници, изпратени с ваше писмо № 822 за доизтърпяване на наказанието си, пристигнаха. За затрудненията, които изпитваме поради теснотията на Софийския затвор и многочислеността на затворниците, донесохме на областното управление и на основание на полученото оттам разрешение изпратихме 25 престъпници във Видин. Сега, когато ние изпитваме извънредно големи затруднения при приготвяне място за докараните от Орхание нападатели на хазната и някои конспиратори [букв. „вредители“], изпращането на тези затворници, между които особено и на един от Кочани, град, който няма нищо общо със Софийския санджак, е за учудване. По въпроса е донесено на областното управление. Съобщавам, че е необходимо отсега нататък да не ни изпращате подобни затворници. Заповед.

Публ. по: ЛСТС, № 30, с. 11; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 106. Превод Борис Недков.

№ 75

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с искане да се изпратят под стража трима от арестуваните комитетски дейци, както и вещите на Димитър Общи, Дочо Мръвков и на братята х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови

[Изх.] № 1044

София, 31 октомври 1872 г.

Изпратете бързо под охрана лицата Шишко Тодор, Лалю Пеев, Марко Бончев¹ и Лалю Попов, а заедно с тях предайте на заптие да донесе вещите на докарания тук Димитър², които са останали в хана на Дочо Мръвков в Тетевен: 1 мушама, 1 дисаги, 5 чифта чорапи, 5 ризи, 1 шинел [„капут“] и 1 панталони; пак в Тетевен, в хана на хаджи Ивановите синове³: 1 дорест кон и 1 ямурлук.

Публ. по: ЛСТС, № 31, с. 11; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 11а. Превод Борис Недков.

¹ Презимето на Марко Йончев е погрешно разчетено от преводача като „Бончев“ – вж. ЛСТС, бел. на с. 413, където се уточнява и преводът на цялата телеграма. ² Димитър Общи. ³ х. Станьо и х. Станчо Хаджииванови.

**Телеграма от софийския окръжен управител Мазхар паша до великия
везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша с информация
за резултатите от извършеното от Софийската
следствена комисия разследване**

[Изх.] № 1045

София, 1 ноември 1872 г.

Донасям:

Телеграфическата заповед на Ваше Превъзходителство от 30 октомври 1872 г., с която похвалявате моите скромни усилия за залавянето на разбойниците, ме приятно поласка. Освен че са заловени всичките нападатели на хазната, но и непосредствено се откриха досега един товар и 15 000 гроша от задигнатите около един товар и над 20 000 гроша.

Тъй като по време на претърсванията бяха отделно задържани и хората на два комитета, то както нападателите на хазната, така също и членовете на тия бунтовнически комитети са подложени на разпит от комисията, съставена от местни служебни лица, войскови командири, от мюсюлмани и християни. От намерените както у самите тях, така и заровени под земята вредни книжа, като задържим потребните за следствието писма и други, по един брой от отпечатаното възвание и от квитанциите им, издавани на членовете, ще се изпратят веднага в областта, за да бъдат представени на Ваше Превъзходителство.

Под скиптъра на султана не остана никой от разбойниците тук да не е заловен. Всички са хванати. Провеждат се пълни разследвания и по други пътища. 4 души от заловените разбойници, 4 от хванатите 28 души комитетски членове и ятаци и Димитър¹ от Сърбия, за когото от собствените му показания е установено, че бил изпратен тук миналата година от Влашко, за да образува комитети, след снощния им разпит заслужават по комитетския въпрос смъртно наказание.

Положеното до саможертва старание при преследване на разбойниците, залавянето на комитетския главатар, разкриването на разбойниците преди да изпълнят намерението си, залавянето на книжата, от които се осведомихме, залавянето на истинските организатори и турянето край на цялата работа без никакви жертви е действително успех на Негово Величество нашия падишах. Затова, когато бунтовниците и други арестувани са били карани за София, от страна на целокупното население е бил отправен високо възгласът: „Да живее нашият падишах!“. На вашите заповеди.

Публ. по: ЛСТС, № 32, с. 11–12; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 11а. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи.

**Протокол на съдебно-следствената комисия в София за проведеното
от нея разследване и за произнесените присъди на задържаните
участници в обира на турската поща и комитетски дейци¹**

София, 1 ноември 1872 г.

Преди един месец в местността Дербенд 14 души разбойници нападнаха и обораха хазната, която пренасяха от Орхание за София. По време на издирването,

проведено за откриването на извършителите на нейното обирание и отвличане, с помощта на секретно шпионско разследване беше установено, че обралите въпросната хазна са пандур Стоян² от село Тетевен, принадлежащо към околия Орхание, и Димитър³, както и други техни другари, имената на които се знаят.

Именно поради това Негово Превъзходителство окръжният управител⁴ за втори път лично и незабавно се отправи към Орхание и Тетевен и така бяха заловени всичките 14 души, обрала хазната. Допълнително бяха заловени още хора от два комитета, на които са подчинени горните, т.е. обралите хазната, и които са главатари и членове на бунтовническата организация, която те са сформирали във височайшата държава и събирайки пари, работят по набавянето на оръжие и комплектуването на чети. След като всички те бяха доведени заедно в София, се пристъпи към техните разпити пред следствената комисия, за която беше заповядано да бъде съставена от нашия скромнен съдебен състав. По време на следствието през тази нощ със смъртна присъда се сдобиха 4–5 души⁵ от горепосочените злосторници и комити, след което беше им дадено да се подпишат под техните протоколи за разпит.

По време на следствието относно обира на хазната, който им е вменен като провинение, и благодарение на мерките, за които благоволиха да се разпоредят да бъдат взети, успешното приключване на случая със споменатите комити без всякакво съмнение е резултат от добронамереността и благоразположението на Негово Величество султана, а така също и от мерките на Негово Превъзходителство окръжния управител. Всички верноподаници на височайшата държава започнаха да поднасят лично благодарността си, като по този начин изразяваха засвидетелстваните от тях радост и задоволство.

12 рамазан [12]89 г. и началото на тешрин-и сани [12]88 г.

Съдия за окръг София: [Печат]: Ессейид Мехмед Тахир

Полковник от кавалерията: [Печат]: Селями

Окръжен данъчен инспектор: [Печат]: Абдуллах

Окръжен счетоводител: [Печат]: Шериф

Началник на окръжното следствие: [Печат]: Нури [1]283

Сметководител на окръжните вакъфи: [Печат]: Мехмед Тевфик

Директор на окръжния държавен регистър: [Печат]: Мехмед Али [1]283

Майор: [Печат]: Раиф Ахмед

Началник на телеграфо-пощенска станция София: [Печат]: Ессейид Салим Наим [1]266

Член на общинския съвет: [Печат]: Мехмед Салим

Главен апелативен съдия: [Печат]: Мехмед Салих [1]283

Главен апелативен съдия: [Печат]: Сюрри Садуллах

Главен апелативен съдия: [Печат]: Ессейид Мехмед Емин

Главен писар на окръжния углавен съд: [Печат]: Хасан Хамди

Капитан: [Печат]: Сюлейман Сюрри

Помощник-писар на углавния съд: [Печат]: Ессейид Хасан Хюсню

Член на общинския съвет: [Печат]: Пешо Тодоров 1281

Главен апелативен съдия: [Печат]: Димитър Митович [12]78

Главен апелативен съдия: [Печат]: Мито [1]284

Първенец от еврейската общност: [Печат]: Соломон Аврам Таджер⁶

Публ. по: ЧКНД, с. 29 – 30; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 6. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

¹ Съдържанието на протокола и печатите на лицата, които са го удостоверили, показват, че той е изготвен от следствената комисия, създадена в София от Мазхар паша след завръщането му от Тетевен и Орхание на 30 октомври 1872 г. Тази комисия започва да работи в София от 31 октомври 1872 г. Съставена е от турци – съдии от окръг София и други чиновници, а също и от българи и евреи. По-подробно за нея в: Шарова, Кр. Поп Кръстьо Никифоров и Васил Левски. Пътят на едно предателство. С., 2007, с. 73–86. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Димитър Общи. ⁴ Мазхар паша. ⁵ Тези предложени от съдебно-следствената комисия в София смъртни присъди не са потвърдени по-нататък от специалната правителствена комисия. Смъртни присъди получават единствено Васил Левски и Димитър Общи. ⁶ Фамилното име на лицето Таджер в печата е изписано на иврит.

№ 78

Доклад от управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша

Русе, 1 ноември 1872 г.

До височайшата канцелария на великия везир

Донесението на бедния раб е следното:

На 24 реджеб [12]89 г. аз, бедният раб, докладвах и съобщих с подробно донесение¹ до височайшата канцелария на великия везир, че от известно време насам Българският [централен революционен] комитет е засилил подривната си дейност и е привлякъл към съзаклятието старейшини на българите в околии-те Ловеч, Севлиево, Плевен, Търново, Габрово и Орхание, както и в градовете и селата Троян, Тетевен, Гложене, Етрополе и Видраре. Чрез тяхното съдействие и чрез издадени в [пълна] секретност печатни позиви и книжа [комитетът искал] да привлече към съзаклятието дейни и уважавани хора, [а негови дейци] се осмелили да убият и езекутират под един или друг предлог онези, които не им се подчиняват и не им помагат. По този начин те се опитват да разпалят огъня на революцията и [затова в същото донесение] бяха очертани необходимите за прилагане мерки [срещу тях]. Като част от злодеянията на този комитет, наскоро в Орханийския проход² бяха заграбени 125 хиляди гроша държавни пари. Със забележителните усилия и изключително старание на почитаемия окръжен управител на София Мазхар паша обирджиите, четиринадесет души разбойници, бяха този път заловени и задържани. При проведения разпит те признаха, че [обирът] е организиран от комитета и че в това съзаклятие и в комитета участват много мъже от околии-те Орхание, Етрополе, Тетевен и Ловеч. За този случай аз, бедният раб, уведомих на 9 рамазан [12]89 г.³ с друго донесение⁴ и проведеното разследването получи височайше одобрение. Както се разбира от съдържанието на другите телеграми, изпратени от споменатия [Мазхар] паша, този път той е успял да разкрие съзаклятието и да задържи към двадесет комитетски дейци, както и зловердни книжа. Нещо повече, чрез самопризнанията им той е установил, че в деня, в който споменатата хазна със 125 хиляди гроша е била натоварена и изпратена от Орхание, ковчежникът (сандък емини) на Орхание Марин⁵, който също е член на комитета, е уведомил ръководителя на комитета Димитър Сърбина⁶, както и че убиецът на дякона⁷, [който е наместник] на ловешкия митрополит (деспот)⁸, езекутиран в Орхание преди няколко месеца, е един от участниците в обира, Димитър [Общи]. След това [заловените] обирджии бяха отведени в София, а зловердните им секретни книжа също

бяха конфискувани поетапно. До околийския началник на Ловеч беше писмено [наредено] веднага да задържи и да разпита още четирима души, за които беше установено, че са членове на комитета в Ловеч, а домовете им да бъдат обискирани без предупреждение и да бъдат конфискувани споменатите зловредни книжа. Бяха дадени и още належащи наставления за други неща, които беше необходимо да се свършат. По този начин, с подкрепата на Негово Величество милостивия султан и на Негово Височество добродетелния велик везир, биде възпрепятствано по-нататъшно разрастване на революционната организация и се пресече възможността тя да изпълни лошите си помисли, като използва споменатите държавни пари и продължи да извършва злодеяния от рода на тайни екзекуции на онези, които отказват да участват в съзаклятието. Пресичането на дейността и унищожаването на революционната организация чрез разкриването на нейните ръководители се дължи именно на споменатия [Мазхар] паша, който заслужава благодарност и похвала и за когото с богобоязливи и смирени думи отвсякъде се изричат и повтарят молитви за дълголетие и височайше султанско милосърдие. Във връзка с проявените от пашата добра служба и похвално старание, прилагам на вниманието на Негово Височество великия везир и една телеграма, получена от околията Орхание. В резултат на лично положение от него изключителни усилия за залавянето на обирджиите на хазната, споменатият [Мазхар] паша успя да разкрие революционната организация и нейните зловредни книжа. Това несъмнено ще получи висока оценка и похвала от страна на великия везир. Тъй като вярвам, че няма да има сила, която да възпре великия везир да разреши [Мазхар паша] да бъде награден още веднъж с височайшето благоволение на честития султан, представям [на Вашето внимание] молбата ми Негово Височество великият везир да позволи споменатият [Мазхар паша] да бъде повишен в израз на висока оценка, както и на височайша добродетел и награда от страна на Негово Величество султана. Впрочем заповедта принадлежи несъмнено на теб, който си овластен да заповядва.

12 рамазан [12]89 и 1 ноември [12]88 г.⁹

От Русе, раб: [печат] Ес-сейид Ахмед Хамди

Публ. по: СЛБРЦК, с. 82 – 84; ОА, Истанбул – ВOA, I. MTZ. (04), 5/117, док. 2. Превод Орлин Събев.

¹ Вж. док. № 1 – доклад на Ахмед Хамди паша от 16/28 септември 1872 г. ² Арабаконашки проход (дн. Ботевградски проход). ³ 29 октомври/10 ноември 1872 г. ⁴ Това донесение засега не е открито в архивите. ⁵ Марин Николов. ⁶ Димитър Общи. ⁷ Дякон Паисий. ⁸ Иларион Ловчански. ⁹ 1/13 ноември 1872 г.

№ 79

Доклад от софийския окръжен управител Мазхар паша до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша за награждаване на служебни лица със заслуги за залавяне на участниците в обира и на комитетски дейци

София, 1 ноември 1872 г.

До Негово Превъзходителство областния управител

Ваше Превъзходителство честити господине,

По време на разследването и разпитите на обралите хазната и другите про-

цесуални действия във връзка със задържането на известните комити, разкрити през това време, Вашият покорен слуга беше непрекъснато заедно с Вашите служители. Вашият покорен слуга вече изпратих телеграфно донесение, съдържащо докладната записка с имената на тези, храбростта на които в много случаи е засвидетелствана, с цел да благоволите да дадете, без да отказвате, височайшето си позволение те да бъдат възнаградени по подобаващия начин.

Работейки заедно с Вашите служители, приложено поднасям на височайшето Ви присъствие съставената докладна записка, съдържаща имената на тези, които, лишавайки се денонощно от сън и спокойствие, обикаляха по гори и планини и които лягаха и ставаха в дъжд и сняг.

Наистина не са големи посочените тук ордени и звания, с които горепосочените лица трябва да бъдат възнаградени според степента на техните наистина заслужаващи одобрение самоотвержени прояви. Ако все пак благоволите да откажете, на тях не им остава нищо друго, освен засега те да се въздържат с цел да ги придобият за в бъдеще и едва тогава да проявят подобни на горните старания и усилия, налагащи се при възникването на някакво събитие в границите ни. Трябва да се държи сметка още и за това, че много неудобно ще се почувстват тези, които са наблюдавали случаите на техните заслуги, а така също и затова, че изключително посрамен ще бъде и Вашият покорен слуга. Предоставяйки засега на Аллах да покаже истината, осмелявам се в това отношение да отправя молба за въпросното позволение към Вашето височайшо благоволение.

И все пак, заповедта и разпореждането принадлежат на Ваше Превъзходителство, който именно има правото да заповядва.

12 рамазан [1]289 г и тешрин-и сани [1]288 г.

Раб: Управител на окръг София

[Печат]: Ессейид Ахмед Мазхар [1]266

Публ. по: ЧКНД, с. 18 – 19; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 7. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

№ 80

**Предложение от софийския окръжен управител Мазхар паша
до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша
за удостояване с ордени и звания на служебни лица
със заслуги за залавяне на участници в обира
на хазната и на комитетски дейци**

[София, 1 ноември 1872 г.]¹

Целесъобразно е с по един брой [орден Меджидие] пета степен да бъдат удостоени следните лица: полицейските капитани от софийските части Сюлейман ага и Ахмед ага, лейтенантът от редовните войски Меджид Мехмед ага, [както] и лейтенантът ловешки полицаи от търновските полицейски части Мехмед ага.

Да бъде удостоен с [ранг] „Главен учител в Одрин или в Бурса“² главният апелативен съдия от София Хафъз Садуллах ефенди.

Да бъдат удостоени със званието „Главен страж на Портата“ [капуджубашъ] околийският управител [каймакам] на Орхание Ахмед ефенди и чиновникът по [събирането на] данъка „тамга рюсюмо“³ в София Шакир ага.

Да бъдат удостоени със званието „Ходжа“⁴ окръжните следователи Хасан ефенди и Хюсеин ефенди, [както] и начаникът на финансовия отдел в Орхание Садеддин ефенди.

Публ. по: ЧКНД, с. 32, ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 11. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

¹ Документът няма посочени дата, автор, подпис или печат. Датиран е по съдържанието и във връзка с доклада на Мазхар паша до Ахмед Хамди паша от 1 ноември 1872 г. – вж. док. № 79. ² „Главен учител“ или „преподавател“ (мюдерис) на Бурса или на Одрин – висок ранг в системата на османската религиозна прослойка (улема). ³ Вид такса в османската митническа система. ⁴ Ранг в османската административна йерархия.

№ 81

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление за извършване на обиски в домовете на заподозрени комитетски дейци от с. Голям извор

[Изм.] № 1049

София, 2 ноември 1872 г.

Необходимо е, без да се даде повод за съмнение, да обискирате веднага домовете на Герго Стойков, Дико Съйков, Вутьо Ненов, Дико Беров и Дико Тодоров от с. Извор¹ и да изпратите тук документи и оръжия, каквито се намерят, както и тях самите под охрана².

Публ. по: ЛСТС, № 33, с. 12; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 11а. Превод Борис Недков.

¹ Има се предвид с. Голям извор, Тетевенско. ² В тур. текст някои от имената са сгрешени, но тук са уточнени – вж. бел. в ЛСТС, с. 413.

№ 82

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с нареждане да бъде изпратен в София тайният агент Стефан

[Изм.] № 1057

София, 4 ноември 1872 г.

Трябва, щом пристигне телеграмата, да изпратите тук тайния агент Стефан, който се намира в Орхание. Не изпращайте никого тук по негово указание.

Публ. по: ЛСТС, № 34, с. 12; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 12а. Превод Борис Недков.

№ 83

**Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското
околийско управление с нареждане да бъдат заловени
Васил Наков и другарят му Цветко**

[Изх.] № 1058

София, 5 ноември 1872 г.

Отг. [на №] 100. Уведомете вилаета по какъв начин са минали във Влашко Васил Наков и другарят му Цветко. Нареждам да се вземат мерки за залавянето им, в случай че те минат пак отсам.

Публ. по: ЛСТС, № 35, с. 13; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 126. Превод Борис Недков.

№ 84

**Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското
околийско управление с нареждане Илия Гюндюзов
да бъде изпратен в София**

[Изх.] № 1067

София, 7 ноември 1872 г.

Заповядвам да наредите веднага да се намери даскал Илия¹ от Видраре и да го изпратите тук под стража.

Публ. по: ЛСТС, № 36, с. 13; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 13а. Превод Борис Недков.

¹ Илия Гюндюзов.

№ 85

**Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското
околийско управление с нареждане да бъдат изпратени в София
Иван Ветъов и оръжието на Фильо и Йосиф Поппетрови**

[Изх.] № 1069

София, 7 ноември 1872 г.

Трябва да изпратите под стража Иван Ветъов от с. Видраре, заедно с намерения в дома му пистолет. А също така да вземете по изкусен начин намиращите се в домовете на Патъовите братя, Фильо и Йосиф¹, два пистолета „шестаци“ и две чифтета заедно с мунициите и да ги изпратите тук.

Публ. по: ЛСТС, № 37, с. 13; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 13а. Превод Борис Недков.

¹ Патъо, Фильо и Йосиф Поппетрови.

№ 86

**Доклад от управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до великия
везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша за резултатите от проведеното
следствие в София и разкритите революционни комитети**

Русе, 7 ноември 1872 г.

Извънреден [номер]: 438

До височайшата канцелария на великия везир

Донесението на бедния раб е следното:

Според последно получените от София сведения досега специалната комисия е разкрила три комитета. В тях членуват много хора, а главатарите им, тоест онези, които са инициатори и организатори на това движение против държавата, са старейшини (коджабашии), чорбаджии и учители (даскали) в град Орхание и селата Тетевен и Извор¹. [Именно] те са поощрили и подлѣгали селяните да се включат в съзаклятието. Тѣй като се разбира, че [установени-ят] брой на членовете би надхвърлил четири-петстотин души, ако се пристѣпи към залавянето на всички, повечето несъмнено ще признаят, че са участвали в това дело или че са знаели за него. Тогава ще се наложи [всички] да бъдат наказани, а понастоящем не е възможно и подходящо да бъдат определени тежки наказания на толкова [много] лица. [От една страна], налагането на леки наказания за тези им злодеяния може да подсили влиянието [на революционната организация] и да активизира подривната ѝ дейност, но [от друга страна,] е изключително важно да се положат ефикасни усилия, щото лицата, участващи в подобно съзаклятие, да получат тежки наказания за назидание на други подобни. Ето защо е необходимо да се предприемат мерки, които да обхванат и двете страни на този въпрос. Затова бяха арестувани малко над двадесет души от гореспоменатите главатарии, които стоят най-високо в йерархията на съзаклятието. Ще бъдат изготвени писмени и подписани протоколи на разпитите и на самопризнанията им, че са нападнали хазната от името на комитета, както и че останалите престѣпления също са извършени от тях. Въз основа на тези протоколи ще се настоява за издаване на смъртни присѣди за тези, чиито престѣпления са най-тежки, а на другите да се наложат следващите възможно най-строги наказания. Тѣй като е невъзможно да се проведе належащо разследване и тайно проучване един по един на онези, за които е казано, че се намират по селата, и за които се твърди, че са подлѣгани от тези [главатарии], и за да се избегнат неоснователни клевети за лица, които не са участвали [в съзаклятието], задържането им ще се отложи за по-нататък, а [сега], за обществено назидание, ще се положат ефикасни усилия за налагане на бързи и тежки наказания по гореописания начин на главатарите на съзаклятието, които признаят престѣпленията си. Отделно ще продължи разследването за изясняване на [цялата] ситуация. Тези, за които се установи, че [също] са главатарии на съзаклятието, впоследствие ще бъдат задържани по един и по двама, ще бъдат подложени на разпит и ще им бъдат издадени законосъобразни присѣди според степента на [доказаните им] престѣпления, а не по слухове. Това са мерките, които бяха предприети, за да се възпрат злодеянията им. Въпреки това веднага ще бъде изпълнено каквото и да бъде указано по този въпрос от страна на Негово Височество великия везир и затова отправям молба за спешно издаване на заповед. Впрочем заповедта принадлежи несъмнено на теб, който си овластен да заповядва.

18 рамазан [12]89 г. и 7 ноември [12]88 г.²

От Русе, раб: [печат] Ес-сейид Ахмед Хамди

[Изпратено] на Държавния съвет на 25 рамазан [12]89 г.³

Публ. по: СЛБРЦК, с. 84 – 86; ОА, Истанбул – ВOA, Ĭ. MTZ. (04), 5/117, док. 3. Превод Орлин Събев.

¹ с. Голям извор. ² 7/19 ноември 1872 г. ³ 14/26 ноември 1872 г.

**Доклад от софийския окръжен управител Мазхар паша до великия везир
Мютерджим Мехмед Рюшди паша за проведеното следствие срещу
участниците в обира на хазната и комитетски дейци**

[София], 8 ноември 1872 г.

Копие от преписката, получена от софийския окръжен управител

Както вече Ваше Височество ще да е благоволил да се осведоми от донесението по телеграфа на Вашия покорен слуга, което аз Ви представих преди това, за състоянието на заловените, то сега се осмелявам да предложа едно по-подробно изложение, воден единствено от желанието и нашият господар да получи текущи сведения за вида и характера на престъпленията, които бяха разкрити по време на разпитите от страна на следствената комисия на четиридесет и двамата души мъже, които успях да заловя и задържа благодарение на височайшото Ви благоволение.

Четиринадесетте души от задържаните лица казаха и си признаха напълно доброволно, че завардвали пътищата и обирали хазната. Тях ги ръководили тетевенският чорбаджия Петко Мильо¹ и началникът на четата Димитър Сърбина², които ги изпратили при главатаря им пандурина Стоян³, за да нападнат хазната. С цел да бъде закупено оръжие и дрехи за четата, в тази работа бил въввлечен дори и един общински писар. След това на тях им беше дадено да подпишат протокола за разпит, а показанията им бяха потвърдени и от страна на целия състав на съставената за случая следствена комисия.

Споменатият Димитър [Общи] Сърбина организира останалите двадесет и осем души в бунтовнически комитет с цел да отнеме от ръцете на мюсюлманите земята на дедите им и да изгради самостоятелно българско царство. Обирайки хазната по нареждане на тетевенския чорбаджия Петко Мильо [Милев], за да внесе в касата допълнително и парите от обира на хазната към средствата, изпратени специално за тази дейност от Влашкия комитет⁴, всички те набирани за закупуването на оръжие и барут за българското население, предал въпросната заграбена сума на гореспоменатия. Но тъй като ограбената сума е държавна и той разбрал, че с това ще изложи на опасност бунтовническият комитет, то той по заповед, получена от Влашкия комитет, тетевенските чорбаджии хаджи Станьо⁵ и Петко Мильо [Милев], както и от други трима души, се опитал да се самоубие. След като по време на проведените шест пъти разпити той си признал и разказал всичко това, без изобщо да се стеснява, дадено му било да подпише протокола за разпит. Той бил потвърден и от страна на мюсюлманите и християните – членове на следствената комисия.

От задържаните лица от бунтовническият комитет в Тетевен – тетевенският чорбаджия хаджи Станьо [Врабевски], Петко Мильо [Милев], даскал Иван⁶, Станчо⁷, Станьо⁸, Йончо⁹, Мръфко¹⁰, Йорги¹¹; от Орханийския бунтовнически комитет – братът на чорбаджи Стоян Гаврил¹², касиерът на Орхание Марин¹³, бояджията Васил¹⁴, месарят Велчо¹⁵; от бунтовническият комитет в Извор¹⁶ – даскал Васил, кметът Димитър, Марин, Герко¹⁷; от комитета във Видраре – братът на чорбаджи Патьо, Фильо¹⁸, Мано¹⁹ и други си признаха, че с помощта на ръководните документи, които Димитър бил донесъл от Влашкия комитет, намирали съзаклятници, записвали хора за бунта, набавяли оръжие и събира-

ли пари за набавяне на всякакво оръжие. За да отцепят България, подобно на Сърбия и Черна гора, така че да се избавят от поданството и законите на височайшата държава, щели да се бият срещу мюсюлманите, като изкарат ненадейно населението по планини и балкани. Знаят също, че хазната е обрана и че дяконът²⁰ е убит.

Тъй като от страна на Ваше Височество е разпоредено да се наблюдават техните разпити и на някои от организаторите може да се благоволи да се наложи смъртно наказание и поради това, че някои от тях са и синове и братя на първенци, то на въпроса към Вашия покорен слуга дали по време на техните разпити те казват истината, без спрямо тях да е приложено насилие, мъчения или изтезания и дали те наистина имат намерение да въстанат срещу височайшата държава и народ, те многократно заявиха и на всеки един от тях беше дадено да подпише, че изобщо не са били измъчвани и изтезавани, дори не са били и оковавани във вериги. Идеалът и целта на организацията, на която са членове, е да се разбунтуват, за да отнемат от ръцете на мюсюлманите земята на техните деди.

Бащите, братята или синовете на тези лица, искайки да бъде записано и да подпишат в присъствието на следствената комисия, че са чули признанията на злосторника, който се мисли за техен брат или син, заявяваха, че той заслужава да бъде наказан от държавата. От сега нататък те нямат нищо общо с него и дори отказваха да присъстват на останалите разпити.

Благодарение на височайшото благоволение на моя господар министъра, аз работих доколкото ми позволяваха силите, като гледах да изпирам нещата по начина, който го знае и умее Вашият покорен слуга, без да правя нещо, което най-накрая може да стане причина за посрамване или разкайване. Работейки денонощно без всякаква корист и интерес, извършвах едно по едно действията, указани ми от Ваше Височество, воден единствено от желанието да служа на държавата и народа си.

Що се отнася до разкритите и задържани лица, приблизително 300–500 души е броят на хората, които Димитър [Общи] и неговите другари са разбунтували, обикаляйки някои села, но още толкова са онези, които след това, изплашвайки и отказвайки се от тази работа, дори са изгаряли вредните документи при себе си и казвали, че това са преписали и са получили пари от тези заловени комити бунтари, поради което и те са заедно с тях.

Ето защо Вашият покорен слуга с шифрована телеграма снощи докладва и помоли за указания дали трябва да се действа в тази насока при условие, че не е възможно толкова много лица да бъдат задържани наведнъж и да бъдат подложени на разпит. После спрямо тях да се процедира съгласно закона в зависимост от собствените им признания и то като се има предвид, че непривлечените лица са или глупави, или побъркани, или пък завеяни, а българи има също така и по гори и планини.

Вашият покорен слуга се осмелява да доложи и да съобщи още, че ние тук ще постъпим съобразно височайшата воля, за която се надяваме да ни се окаже чест, като по никакъв начин пред колегите от следствената комисия няма да споделяме, че спрямо тях е проявено снизхождение и те веднага ще бъдат затворени, щом като по време на разпитите се стигне до условия и предпоставки за тяхното привличане под отговорност.

Друг един въпрос, на който се налага да се отговори, е за лицата, извършили престъпление, но които се прикриват на разпитите. Освен Димитър [Общи], сред тях е братът на Васил²¹, който е отговорен член на Влашкия комитет и живее в населеното място Кула²² срещу Никопол, а именно членът на комитета Анастас²³ от Плевен, който е чичов син на Ангел [Бръшлянов] от същото място. Той си призна вината и престъплението плачешком, но се оправдава и се сърди на брат си. Тези задържани лица са видни ръководители и членове на бунтовническите комитети, поради което именно към тези хора аз моля да не се проявява никакво снизхождение при тяхното привличане под отговорност.

Независимо от предвидените по закона наказания за всички тях, някои от които са почти деца, въпреки това, че дори и по-рано те направиха такива не особено подходящи заявления, въобразявайки си, че щом като са много богати, ще се отърват от полагащите им се наказания и няма да бъдат задържани и разпитвани, в момента, в който видяха, че всички те ще бъдат задържани и разпитвани, се изплашиха извънредно много. Посредством едно дискретно проследяване се установи, че те горят документите и казвайки: „Моля ви се, само да не се разчуе“, отиват да палят свещи по църквите. Ето защо, ако тази възпитателна мярка бъде прилагана към тези и подобните им, то безспорно в държавата като цяло ще настане мир и спокойствие, както и при положение, че с предвидените само за ръководния състав наказателни мерки нещата [ще] бъдат доведени до техния добър край.

Най-после, считайки, че е крайно наложително уважаемият господин да не бъде безпокоен и да не му се досажда с писането на отговор на някои запитвания, Вашият покорен слуга се осмелява да добави още, че ще бъдат вписани само онези, които на разпитите са дали показания и са си признали за престъпленията и провиненията. На другите разпитвани ще им се направи само забележка и предупреждение да не им се налага да идват тука втори път. По този начин не само няма да увеличаваме техния брой и да отваряме работа на държавата и височайшите длъжностни лица, но и за по-нататък няма да занимаваме уважаемия господин с досадни задължения и само временно полезни въпроси.

Когато при пристигането си тук следователите, които ще дойдат от Високата порта, и чиновниците, за които се благоволява да бъдат изпратени от височайшото министерство, видят протоколите за разпит, водени от следствената комисия, и даже и да имат забележки за допълване на местата с пропуски, включително, ако те позволяват процесуални действия относно лицата, чиито престъпления по закон изискват налагане на смъртно наказание, поради това, че така ще се забави процедурата за потвърждаване на наказанията, аз си позволявам да обърна внимание, че е крайно наложително горепосочените чиновници да приключат задълженията си възможно най-бързо, за да може настоящата законова процедура да бъде изпълнена веднага, а заслужилите наказание каторга да бъдат незабавно отправени към местата, където трябва да бъдат изпратени и представени, понеже разпитите тук вече са на привършване.

Впрочем правото за по-нататъшни заповеди принадлежи на Ваше Височество нашия господар, единствено който може да повелява.

19 рамазан, [12]89 г. и 8 тешрин-и сани, [12]88 г.

¹ Петко Милев. ² Димитър Общи. ³ Стоян Костов Пандурина. ⁴ БРЦК. ⁵ х. Станьо Врабевски. ⁶ Иван Лилов Фурнаджиев. ⁷ х. Станчо Хаджииванов. ⁸ х. Станьо Хаджииванов. ⁹ Вероятно Марко Йончев. ¹⁰ Дочо Маринов Мръвков. ¹¹ Кой деец от Тетевен се има предвид под това име не може да се уточни. ¹² Стоян и Гаврил Брънчеви. ¹³ Марин Николов. ¹⁴ Васил Петров Цаков. ¹⁵ Велчо Шунтов. ¹⁶ с. Голям извор. ¹⁷ Васил Бушаранов, Димитър Крачунов, Марин Попдимитров Гальовски и Георги Симеонов Стойков. ¹⁸ Патъо и Фильо Поппетрови. ¹⁹ Лице с такова име сред арестуваните и осъдени видрарци няма. Най-близко до Мано е името на заловения от същото село Марин Попов. ²⁰ Дякон Паисий. ²¹ Така е в текста. По това време в Турну Мъгуреле живее Данаил Х. Попов, брат на Анастас Попхинов. Двамата са първи братовчеди на Ангел Бръшлянов. ²² Турну Мъгуреле, Румъния. ²³ Анастас Попхинов.

№ 88

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление относно изпращането на заптиета в Тетевенско и указания да се действа разумно

[Изм.] № 1072

София, 10 ноември 1872 г.

Отг. [на №] 102. Изпратени са днес 5 конни заптиета. Напомням ви най-строго да изпратите от тях в Тетевен необходимия брой. Да не се пишат при подобни случаи немислено такива тревожни работи! Ако, да пази бог, се узнае, че е станало нещо лошо, тогава да се съобщава своевременно. Иначе да не се предприемат действия по въображенията и приказките на глупака – тетевенския мюдюр¹. Вие знаете какъв простак и какво магаре е той. Населението на Тетевен бунтува ли се, какво става? Защо е необходима такава тревога? Нужно е да се действа разумно. Да не занимавате напразно централното управление на окръга с донесения, почиващи на приказките на тоя или она. Нарушете малко спокойствието си и направете и вие една обиколка. Ако не можете да управлявате, донесете.

Публ. по: ЛСТС, № 38, с. 13; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 13б. Превод Борис Недков.

¹ Махмуд ага.

№ 89

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с нареждане за изпращане в София на Васил Пупешков и Христо Цветков Гашевски

[Изм.] № 1075

София, 10 ноември 1872 г.

Тъй като се счита за необходимо да бъдат призовани на разпит по някои въпроси Васил¹, зетят на чорбаджи Патя² от Видраре, и Христо³, шивач в Орхание, поръчвам да ги изпратите веднага.

Публ. по: ЛСТС, № 39, с. 13; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 14а. Превод Борис Недков.

¹ Васил Пупешков. ² Патъо Поппетров. ³ Христо Цветков Гашевски.

№ 90

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с нареждане Димитър Петков – Бояджията да бъде изпратен в София

[Изх.] № 1077

София, 10 ноември 1872 г.

Тъй като става нужда да бъде призван и Мито бояджията¹ от Орхание, напомним бързо да изпратите и него.

Публ. по: ЛСТС, № 40, с. 14; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 14а. Превод Борис Недков.

¹ Димитър (Мито) Петков – Бояджията.

№ 91

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с нареждане да бъдат изпратени в София Вутьо Ветъв и други комитетски дейци от с. Осиковица

[Изх.] № 1078

София, 11 ноември 1872 г.

Тъй като става нужда да бъде призван Вутьо, брат на Иван Ветъв от село Видраре, заедно с оръжието, което би се намерило в дома му, необходимо е да изпратите бързо както споменатия, така също и Иван Стоянов, Иван Цолов, Пешо[?] Цолов и Недко Даков от село Осиковица.

Публ. по: ЛСТС, № 41, с. 14; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 14а. Превод Борис Недков.

№ 92

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с искане да се задържат и изпратят в София Тодор Пеев и Христо Пиронков

[Изх.] № 1081

София, 12 ноември 1872 г.

Тъй като се чу с положителност, че някой си даскал от Етрополе¹ и Брънко[?]² от Тетевен се върнали от Влашко и се криели в къщите си и понеже много важно е те да бъдат заловени, настоявам да отидете непременно лично да ги заловите и, заедно с вредителските книжа, да ги изпратите бързо тук.

Публ. по: ЛСТС, № 42, с. 14; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 14б. Превод Борис Недков.

¹ Тодор Пеев. ² Името на Христо Пиронков е предадено неправилно – ЛСТС, бел. на с. 414.

№ 93

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с искане да се изпрати в София синът на х. Станьо Врабевски

[Изх.] № 1085

София, 14 ноември 1872 г.

Тъй като стана нужда да се призове синът на хаджи Станя¹ от Тетевен, за да вземе пратените тук [хаджи Станьови] книжа и ги отнесе обратно, необходимо

е да бъде изпратен бързо тук под стража и то по начин, че да не може да се отклони.

Публ. по: ЛСТС, № 43, с. 14; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 14б. Превод Борис Недков.

¹ х. Станьо Хаджистанчев Врабевски.

№ 94

**Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското
околийско управление с искане да бъдат изпратени в София**

Тихол Маринов и синът на х. Станьо Врабевски

[Изх.] № 1086

София, 14 ноември 1872 г.

Тъй като хаджи Станьо от Тетевен заяви, че би имал доверие само ако донесените тук негови книжа се предадат на шурия му Тихол Маринов, необходимо е последният да се изпрати тук, за да получи книжата, и то съгласно горната ни телеграма заедно със сина му [на хаджи Станя], и то предпазливо.

Публ. по: ЛСТС, № 44, с. 14; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 14б. Превод Борис Недков.

№ 95

**Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското
околийско управление с искане да бъде изпратен в София**

Лалю Пеев

[Изх.] № 1087

София, 14 ноември 1872 г.

Тъй като е необходимо да се призове на разпит по някои въпроси воденичарят Лалю от колибите Крушов дол, Тетевенско, трябва бързо да го изпратите.

Публ. по: ЛСТС, № 45, с. 15; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 15а. Превод Борис Недков.

№ 96

**Изложение от великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша до султан
Абдул Азис за заслугите на софийския окръжен управител Мазхар паша
за разкриването и залавянето на дейци на революционния комитет и
ираде за потвърждаване предложението за повишаването му в ранг**

[Цариград], 14 – 15 ноември 1872 г.

Високоуважаеми честити господарю,

На заседание на Министерския съвет¹ бяха прочетени донесенията, изпратени от почитаемия паша, управителят на Дунавския вилает², заедно с [една] приложена телеграма³. В тези донесения се докладва по какъв начин са били заловени онези лица от населението на някои селища, намиращи се в Дунавския вилает, които са били привлечени към съзаклятието на основания в Букурещ революционен комитет, и как са конфискувани секретни книжа със зловредно съдържание и други неща. [В тази връзка] се излага и необходимостта окръжният управител на София, почитаемият Мазхар паша, да бъде награден

за добрата си служба и похвално старание, проявени по този въпрос. Чрез закрилата на всесилния ни господар, нашият честит султан, който е покровител на всички поданици и на цялата територия [на държавата], бунтът и размириците бяха успешно предотвратени и бе възворен ред и сигурност. Така с помощта на владетеля беше постигнато спасение [от това зло]. Предвид, че е [повече от] очевидно, че подобни съзаклятия и революционни идеи [вече] нямат никакво влияние, необходимо и полезно е за държавата и правителството това зловредно съзаклятие от подобни глупци и бунтовници да бъде унищожено. Затова се изискаха и предприеха успешни мерки и действия в изпълнение на заповедта да бъдат заловени и задържани гореспоменатите лица и да се сложи край на революционната им дейност. В отговор споменатият вилаетски управител докладва за похвалното изпълнение на заповедта и изпрати протоколите от всички разпити на арестуваните лица, като в това отношение споменатият Мазхар паша действително се отличи със своето старание и всеотдайност. Тъй като съвсем заслужено му се полага височайше благоволение, предлагам на Вашето внимание той, бидейки благословен от нашия владетел, да бъде повишен от притежавания [в момента] от него ранг „бейлербей“ (миримиран) в ранг „бейлербей на Румелия“. По този начин ще бъдат поощрени както самият той, така и други като него, щото да проявяват още повече старание [в службата] и желание за напредък [в кариерата]. Господарю, настоящото раболепно изложение (тезкире), към което са приложени и гореспоменатите донесения и телеграмата, се написа в уверение на това, че ще се изпълнят каквито и да са заповедта и указанието от Ваше Величество по този въпрос.

25 рамазан [1]289 г.⁴

[Допълнително вписване под основния текст – ираде]

Донесението на бедния раб е следното:

Настоящото изложение (тезкире) от великия везир и приложените донесения и телеграма бяха прегледани по височайше султанско разпореждане. От страна на владетеля беше изразено пълно съгласие с тази молба и беше издаден съответният султански указ (ираде), с който споменатият Мазхар паша да бъде повишен от притежавания [в момента] от него ранг „бейлербей“ (миримиран) в ранг „бейлербей на Румелия“, като за това бъде уведомен с нарочно писмо и гореспоменатият вилаетски управител, а въпросните донесения и телеграма се връщат в канцеларията на великия везир, който е овластен да издаде [последваща] заповед по този въпрос.

26 рамазан [1]289 г.⁵

[Изпратено] на Министерския съвет [и на] Министерството на вътрешните работи на 29 рамазан [12]89 г.⁶

Публ. по: СЛБРЦК, с. 86 – 87; ОА, Истанбул – ВOA, I. MTZ. (04), 5/117, док. 5. Превод Орлин Събев.

¹ В оригиналния текст на този и други документи използваният израз е: Encümen-i Hass-ı Vükelâ или Encümen-i Mahsûs-ı Vükelâ. ² Ахмед Хамди паша. ³ Вж. док. №№ 73, 78, 80. ⁴ 14/26 ноември 1872 г. ⁵ 15/27 ноември 1872 г. ⁶ 18/30 ноември 1872 г. С писмо от 28 ноември/10 декември 1872 г. великият везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша уведомява управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша за издаден султански указ за повишаването на Мазхар паша в ранг „бейлербей на Румелия“ – вж. СЛБРЦК, док. № 10, с. 88.

№ 97

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с искане за изземване и изпращане в София на оръжието на Вуто Ветъв

[Изм.] 1091

София, 16 ноември 1872 г.

Тъй като намиращият се тук под следствие Вуто Ветъв от Видраре заявява, че е оставил на съхранение у Петко Дилов в колибите Пичор, Видрарско, един пистолет „шестак“ и 20 патрона, трябва да вземете от споменатия пистолета и патроните и да ги изпратите.

Публ. по: ЛСТС, № 46, с. 15; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 15а. Превод Борис Недков.

№ 98

Телеграма от софийския окръжен управител Мазхар паша до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша с информация за направените от Вуто Ветъв разкрития за убийството на слугата на Денчо Халача в Ловеч

[Изм.] № 593

София, 16 ноември 1872 г.

Донасям следното:

При следствието, което се води тук на обирачите на хазната, се разкри, че нападението в една българска къща в Ловеч¹ на 15 август през деня е извършено от разбойника Вуто Ветъв от селото Видраре. Снощи въпросният Вуто [Ветъв] бе заловен по изкусен начин във Видраре и докаран. Разпитан, той призна пред специалната комисия, че когато заедно с Дякон Левски двамата нападнали споменатата къща и задигнали известна сума пари, 20-годишният слуга на стопанина на къщата, като разбрал, че са влезли с цел да крадат, започнал да вика за помощ. Тогава Дяконът, в негово присъствие, наранил с кама слугата в корема, вследствие на което последният починал. И тъй, разкрити са авторите и на това престъпление и единият от тях е заловен. Заповед!

16 тешрин сани [12]88.

Софийски окр[ъжен] управител: Ахмед Мазхар [паша]

Публ. по: ЛСТС, № 63, с. 92; НБКМ – ОрСб., инв. 248/1951. Превод Борис Недков.

¹ Къщата на Денчо Халача.

№ 99

Изложение от великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша до султан Абдул Азис за изпращане в София на специална съдебно-следствена комисия, предложение за нейния състав и задачи и издадено ираде за потвърждаване на предложението¹

[Цариград], 18 – 19 ноември 1872 г.

Високоуважаеми честити господарю,

Преди време в канцеларията на великия везир постъпи донесение от починаемия управител на Дунавския вилает², в което се докладва по какъв начин са

заловени онези лица от населението в някои селища, намиращи се във вилаета, които са били привлечени към съзаклятието на основаната в Букурещ революционна организация, както и как е проведено разследването и издирването на останалите. После споменатият вилаетски управител изпрати нарочно писмо³, с което поиска указания и представи информация по този въпрос с пояснението, че главатарите на революционното движение, тоест онези, които са организатори и пропагандатори на това движение, насочено срещу възвишената [османска] държава, произлизат от съсловието на старейшините (коджабашии), чорбаджиите и учителите (даскали) в град Орхание и селата Тетевен и Извор, и че [като цяло] в това дело участват още над четири-петстотин души. В тази връзка на 28-ми този месец [рамазан], в петък вечерта⁴, с одобрението на височайшата канцелария на Главното мюфтийство, въпросът беше подробно и всестранно разгледан и обсъден на заседание на Министерския съвет. Според докладваното по случая, основните дейци на основаната по тези места революционна организация и подстрекателите на бунтове, които са над двадесет души, са заловени и обезвредени, като не им е дадена възможност да осъществят целите си. По този начин е сложен край на зловредното им начинание. Макар и да е очевидно, че рано или късно, благодарение на успешното управление на Негово Величество блажения и всесилен султан, подобни глупци ще си получат заслуженото, трябва да държим сметка за сериозността на положението и да бъдем подготвени за противодействие, защото, макар и от доста време насам някои враждебно настроени лица да се опитват да бунят България и по различни начини, харчейки пари и усилия, да подлъгват [разни] наивници към всяване на хаос и безредие, нито местната управа, нито лоялното към властта население желаят там да има такива действия и безпокойство. Както показва и доказва богатият опит [от миналото], ако си затворим очите за тези неща, революционерите ще засилят дейността си. Ето защо султанското правителство трябва да демонстрира своята бдителност и [силната си] власт, [както] и да заяви, че няма да толерира такива бунтовници. За тази цел е необходимо да се наложат както на заловените лица, така и на членовете [на организацията] законосъобразни присъди според степента на престъпленията и провиненията им. В тази връзка в София е сформирана нарочна комисия, която да проведе разпита на тези лица. Поради обстоятелството обаче, че [именно] местната управа в София ги е заловила и задържала, то в съдебния процес тази управа би се оказала в [двойката] роля както на обвинител, така и на съдебна инстанция. Проведено по този начин, разследването на случая няма да може да е [достатъчно] убедително сред обществото и затова се налага оттук да бъде изпратена [на място в София] специална комисия, съставена от военни и цивилни лица. Тя ще е натоварена със задачата да разследва случая от всички гледни точки, да проведе, спазвайки закона, разпитите на извършилите престъпления и на тези, които подбуждат населението към бунт, както и да определи и наложи подходящи присъди, като не остави никакви основания на която и да е страна да твърди, че процесът не е справедлив. За членове на тази комисия се определят [следните] почитаеми [лица, а именно:] изтъкнатият генерал Али Саиб паша⁵, Йованчо ефенди⁶, член на Отделението за наказателни дела към Съвета за съдебни решения⁷, и пенсионираният от поста помощник-управител на Багдадския вилает Шакир бей⁸, които се отличават със своята праволинейност и компетентност и са запознати с положението там. Споменатият Саиб паша ще бъде председател на комисията,

а Йованчо ефенди и Шакир бей съответно нейни членове, като ще им се връчи нарочна инструкция, която им позволява на място, ако се налага, да подберат и включат в комисията също и местни лица, мюсюлмани и немюсюлмани. На тримата по равно ще се отпуснат по петнадесет хиляди гроша за пътни разходи, като на споменатия Саиб паша, понеже е председател на тази комисия и ще има допълнителни разходи, ще се дадат [още] пет хиляди гроша, а на споменатия Шакир бей – временна заплата [в размер на] десет хиляди гроша, тъй като [в момента] не е на платена служба. Те трябва да заминат за София час по-скоро. [Същевременно], макар и да е очевидно, че [при изпълнение] на работата им няма да има нужда от военно подкрепление, главнокомандващият на Втора имперска армия, уважаемият и почитаем Абди паша⁹, ще бъде натоварен със задачата, ако бъде поискано при нужда, да изпрати временно военно подкрепление, тъй като в подобни ситуации наличието на войска е изключително полезно. Въпреки изложеното и одобреното [по-горе], това раболепно изложение (тезкире) се написва, господарю, в уверение на това, че ще се изпълнят каквито и да са заповедта и указанието от Ваше Величество по този въпрос¹⁰.

29 рамазан [1]289 г.¹¹

[Допълнително вписване под основния текст – ираде]

Донесението на бедния раб е следното:

Настоящото изложение (тезкире) от великия везир беше прегледано по височайше султанско разпореждане. В израз на пълно съгласие с изложеното и одобреното [по-горе], бе издаден съответният султански указ (ираде) за следното: гореспоменатите, като им бъдат отпуснати заплати и средства за пътни разходи в посочения размер, да бъдат назначени за председател и членове на въпросната комисия и да заминат на посоченото място, а на споменатия почитаем паша да се нареди да изпрати временно военно подкрепление, ако бъде поискано при нужда. [Великият везир] е овластен да издаде [последваща] заповед по този въпрос.

Последен ден (30) на рамазан [1]289 г.¹²

Публ. по: СЛБРЦК, с. 88 – 91; ОА, Истанбул – ВОА, I. MTZ. (04), 5/118, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ Документът е публикуван за първи път от Димитър Страшимиров, като погрешно е датиран от 29 април 1873 г. – вж. ДТС.ВЛ., № 480, с. 565 – 567. През 1990 г., след консултация с турколога Аспарух Велков, Димитър Панчовски коригира датата на 29 рамазан 1289 г., което отговаря на 18 ноември 1872 г. – вж. Панчовски, Д. Последните дни на Васил Левски. София, 1990, с. 114 – 117. Тази датировка се подкрепя и от новооткритите документи в Османския архив в Истанбул. ² Вж. доклад на Ахмед Хамди паша до великия везир от 7/19 ноември 1872 г. – док. № 86. ³ Вж. док. № 87. ⁴ 28 рамазан 1289 или 17/29 – също ноември 1872 г., петък. ⁵ Гюрджю Али Саиб паша, преди това назначение е министър на полицията (октомври – ноември 1872). ⁶ Иванчо Хаджипенчович, член на Държавния съвет и Съвета за съдебни решения (1868–1878) в Цариград. ⁷ В оригиналния текст на този и други документи използваният израз е: *Divân-ı Ahkâm-ı ‘Adliye Muhâkemât Dâiresi*. ⁸ Шакир бей е помощник-управител на Багдадския вилает в периода 1869–1872. ⁹ Черкез Абди паша е главнокомандващ на Втора армия в периода април 1872 – август 1873 г. ¹⁰ Срвн. с превода на Владимир Тодоров-Хиндалов, публикуван последно в: Левски пред съда на Портата, с. 284 – 285 (док. 84). ¹¹ 18/30 ноември 1872 г., събота. ¹² 19 ноември/1 декември 1872 г., неделя.

№ 100

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с искане да бъде изпратен в София Йосиф Поппетров

[Изх.] № 1096

София, 18 ноември 1872 г.

Ако Йосиф, братът на чорбаджията Патъо¹, е свършил работата си по предаване на храните и се е завърнал, трябва да го изпратите тук и то така, че да не може да се отклони нанякъде.

Публ. по: ЛСТС, № 47, с. 15; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 156. Превод Борис Недков.

¹ Йосиф и Патъо Поппетрови.

№ 101

Телеграма от Софийското окръжно управление до околийското управление в Ловеч с нареждане да бъде изпратен в София поп Кръстьо Никифоров

[Изх.] № 1097

София, 18 ноември 1872 г.

Тъй като изпратеният тук поп Лукан¹ не знае нищо по въпроса за хазната, трябва да пратите в София поп Кръстьо Тодоров² от Ловеч, свещеник при черквата в града Ловеч, за да бъде разпитан по някои въпроси.

Публ. по: ЛСТС, № 48, с. 15; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 156. Превод Борис Недков.

¹ Поп Лукан Лилев. ² Поп Кръстьо Т. Никифоров.

№ 102

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханийското околийско управление с нареждане Йосиф Поппетров да бъде изпратен в София

[Изх.] № 1099

София, 18 ноември 1872 г.

С току-що получената от Видин телеграма се съобщава, че Йосиф, братът на Патя¹ от Видраре, като свършил във Видин работата си по предаването на храните, заминал преди два дни с парахода „Азизие“ за Оряхово, а оттам отишъл в Орхание.

Съгласно изпратената ви преди малко телеграма трябва, щом той пристигне там, да го изпратите тук и то по начин, че да не може да се отклони.

Публ. по: ЛСТС, № 49, с. 15; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 156. Превод Борис Недков.

¹ Патъо и Йосиф Поппетрови.

№ 103

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханлийското околийско управление с искане да бъде изпратено в София намиращото се у Петко Дилев оръжие

[Изх.] № 1108

София, 22 ноември 1872 г.

Тъй като вместо да се изпрати исканият пистолет, намиращ се у Петко Дилев от колибите Пичор, Видрарско, по погрешка е бил изпратен Вълчо Петров за разпит, изпращането на когото е напразно, последният е пуснат на свобода. След като съобщавате, че Петко Дилев бил съсед на Вълчо, трябва да изпратите бързо намиращия се у него пистолет. Ако ли пък не намерите пистолета, да изпратите самия Петко Дилев.

Публ. по: ЛСТС, № 50, с. 16; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 156. Превод Борис Недков.

№ 104

Телеграма от управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до канцеларията на великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша с искане да се нареди на одринския валия да организира издирването на Васил Левски и с информация за изпратената на пловдивския мютесариф снимка на Дякона¹

Русе, 22 ноември 1872 г.

Дешифриран текст на телеграма, изпратена на 22 тешрин-и сани [12]88 г.² от Дунавския вилает до височайшата канцелария на честития велик везир:

Щом се потвърди, че [един] от ръководителите на революционния комитет Васил Левски, известен още и като Дякона, се опитва да бунтува населението в района на Пловдив, първо беше известен Одринският вилает за [необходимостта от] залавянето и задържането му, а после се писа направо до управителя [мютесариф] на Пловдивски окръг³, като [му] бе изпратена и прихванатата снимка [на Левски]⁴. [Вам принадлежи правото] за разпореждане от страна на Височайшето велико везирство за ясно и категорично указание до гореспоменатия вилает.

[Бележка на гърба на листа: Да се напише] заповед [емирнаме]⁵.

ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ 443/6⁶. Превод Орлин Събев.

¹ За предприетите мерки от местната и централната власт по издирването на Васил Левски в Одринския вилает съобщава и руският вицекомсул в Пловдив Н. Геров в доклад до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев – вж. раздел II, док. № 6. ² 22 ноември/4 декември 1872 г., сряда. Вж. и док. № 105. ³ Хамид паша. ⁴ В оригинала е използван изразът *ele geçürilen fotografyası*, който може да се преведе буквално като: „неговата фотография, която е минала (попаднала) в ръцете [ни]“, вж. и док. № 105. ⁵ Вж. док. № 112. ⁶ Този и док. № 112 и 171а бяха открити по време на подготовката на сборника от Виктор Комбов от Националния музей „Васил Левски“ – Карлово и се публикуват тук за първи път.

№ 105

Словесен портрет на Васил Левски, записан на гърба на неговата фотография¹

Снимка на дякона Васил Левски от град Карлово.

Понастоящем майка му се намира в същия град. Тъй като един зъб на горната му челюст под мустака стърчи навън, устната му е леко повдигната. С риж мустак е, среден на ръст, със светлосини очи, на 25–26 години.

Публ. по: ЧКНД, с. 21; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ Наличната документална информация не позволява да се установи със сигурност кога, къде и от кого е изготвен този текст. Най-вероятно той е бил изписан върху гърба на споменатата в док. № 104 фотография на Левски и е бил съставен на основата на показанията на тетевенския учител Иван Фурнаджиев – вж. док. № 54.

№ 106

Телеграма от Софийското окръжно управление до Орханйското околийско управление с нареждане да бъдат изпратени в София лица от Тетевен, с. Голям извор, с. Видраре и с. Лопян

[Изх.] № 1109

София, 23 ноември 1872 г.

Трябва да изпратите в окръжния център [София] от с. Извор¹ – Димитър Пеев, от с. Видраре – свещеника поп Георги², чичо му Тома и..., от с. Брусен – Колю³, от с. Лопян – младия Станчо Попов и от с. Тетевен – Тихол⁴, зетя на хаджи Станя, за да бъдат разпитани по някои въпроси.

Публ. по: ЛСТС, № 51, с. 16; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 16б. Превод Борис Недков.

¹ с. Голям извор, Тетевенско. ² Поп Георги Тутмаников. ³ Тома Нинов и Кольо Войнов. ⁴ В използваното издание [ЛСТС] името на зетя на х. Станьо Врабевски – Тихол Маринов, е погрешно предадено като „Михо“.

№ 107

Телеграма от Софийското окръжно управление до Оряховското околийско управление с искане да бъде изпратен в София Васил Пупешков

[Изх.] № 1110

София, 23 ноември 1872 г.

Трябва да изпратите под стража Васил слепия¹ с едното око, учителстващ в Оряхово, но родом от Тетевен, за да бъде разпитан по някои въпроси.

Публ. по: ЛСТС, № 52, с. 16; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 16б. Превод Борис Недков.

¹ Васил Пупешков.

№ 108

Телеграма от Софийското окръжно управление до Окръжното управление в Търново за промени в шифъра на вилаета

[Изх.] № 1111

София, 23 ноември 1872 г.

Отг. [на №] 244. Донася ви се, че в новия шифър на вилаета седмата в реда на думите с „джим“ е 160, петата на думите с „каф“ – 306, втората на думите с „лям“ – 320. Очакваме препис от заповедта.

Публ. по: ЛСТС, № 53, с. 16; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 16б. Превод Борис Недков.

№ 109

Телеграма от Софийското окръжно управление до Околийското управление в Берковица с искане да се съобщи навременно за пристигането и отпътуването към София на Али Саиб паша

[Изх.] № 1116

София, 24 ноември 1872 г.

Благодаря за телеграмата ви. Тъй като се получи известие, че дивизионният генерал Негово Превъзходителство Али Саиб паша е потеглил от Цариград на път за София, замолвате се, щом пристигне от Лом в Берковица, да ни уведомяте поверително с телеграма относно часа на тръгването му за насам и деня на пристигането му в София.

Публ. по: ЛСТС, № 54, с. 16; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 17а. Превод Борис Недков.

№ 110

Шифрована телеграма от софийския окръжен управител Мазхар паша до окръжния управител в Търново с информация за освобождаването на поп Лукан от Ловеч и с искане за изпращане в София на папката с досегашните показания на доносника от Ловеч

[Изх.] № 1117

София, 24 ноември 1872 г.

[Дешифровка и превод на Васил Шанов – 1937 г.]

Съгласно показанията на арестувания Димитър¹, обиращ на хазната, се установява, че книгата и оръжията, които били изпращани от Влашко за разпространяване във великата Османска империя, първоначално се изпращали в Ловеч до фабриканта на пашкули Димитър², Ване терзията³, Марин кафеджията⁴ и поп Кръстьо⁵ и че той, Димитър [Общи], е бил изпратен първоначално от Влашко до тях; че чрез тях той е закупил за две хиляди и петстотин гроша три коня, от които един за себе си и един за Дякон Левски, който се търси [от властта], за да си служат при бунтуването на България, и че парите, които са се събирали от България за изпращане на комитета във Влашко, сам той е отивал там да ги носи.

А пък от показанията на другите лица – комитетски членове, които са арестувани, се установява, че парите били изпращани предварително до тях. Той [Димитър Общи] бе подложен на разследване и бе поискано от надлежното високо място разрешение, за да се обискират техните къщи, за което бе съ-

общено официално на областта. По повод на това бяха докарани: поменатият фабрикант на пашкули Димитър [Пъшков], Марин [Поплуканов] и един друг свещеник⁶, а за Ване [Драсов] терзията ни се съобщи от ловешкия окол[ийски] управител, че е заминал за Влашко⁷, за да следва.

Но тъй като изпратеният свещеник не се оказа да е същото лице, за което ни беше съобщено, че се числи в бунтовническия комитет, предписа се да се изпрати поп Кръстьо. Но понеже поменатите Марин и Димитър, съгласно получените инструкции от своите другари, сега отказват да са вземали участие в това отвратително дело, то заповядайте на доносчика, поменатия поп Кръстьо [Никифоров], да съобщи на Ваше Превъзходителство как са устроили бунтовническото събрание в неговите лозя и още кои други лица от Ловеч са присъствали. Освен това моля Ваше Превъзходителство да благоволите и ни изпратите в най-скоро време както неговите [на поп Кръстья] сегашни показания, така и неговата пълна преписка, съдържаща досегашните му донесения в качеството му на доносчик⁸, които съставляват една негова похвална заслуга за народа и отечеството, за да ги представим на почтените длъжностни лица, назначени със султанско ираде⁹, по решение на Министерския съвет, да вземат участие в тукашната специална комисия.

Публ. по: ЛСТС, № 55, с. 17; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 17а и 17б. Първа публикация: Шанов, В. Нов важен документ около предаването на Левски. – Изв. на Ист. д-во в София. Кн. XIV–XV. С., 1937, с. 216 – 228.

¹ Димитър Общи. ² Димитър Пъшков. ³ Иван Драсов. ⁴ Марин Поплуканов. ⁵ Поп Кръстьо Никифоров. ⁶ Поп Лукан. ⁷ Иван Драсов заминава да учи не във Влашко, а в Чехия. ⁸ В ориг. „muhbir“ – араб. дума, със значение: а) който осведомява, който съобщава, който донася; б) доносчик. ⁹ Ираде – указ.

[Дешифровка и превод на Мария Михайлова-Мръвкарлова – 1973 г.]¹

Според обясненията на Димитри², един от главните членове на комитета и обирач на хазната, идващите от Влахия с цел да бъдат внесени в богохранимата ни държава книжа и оръжия първоначално са идвали в Ловеч от Димитри, фабрикант на пашкули³, терзи Ване⁴ и кахведжията Марин⁵ и поп Христо⁶ и дори той самият първоначално е бил изпратен от Влахия до тях и чрез тях, за да бунтува българите, са били закупени три коня за две хиляди и петстотин гроша за него и търсения Дякон Васил и че събираните от българите пари са постъпвали у споменатите, за да бъдат изпращани на комитета във Влашко.

Тъй като задържаните лица от останалите членове на комитета са съобщили и потвърдили, че парите са били изпращани на тях, бе съобщено на високото подножие на вилаета да се предприше официално гореспоменатите да бъдат задържани и привлечени към следствие, а къщите им да бъдат обискирани. По повод на това от Ловчанския каймакамлък ни изпратиха Димитри [Пъшков], фабрикант на пашкули, Марин [Поплуканов] и един друг поп⁷, като ни съобщиха, че терзи Ване [Драсов] заминал за Влашко да учи⁸. Предвид на това, че този изпратен поп се оказа, че не е лицето, за което ни бе съобщено, че е член на революционния комитет, ние писахме в отговор да бъде изпратен поп Христо [поп Кръстьо Никифоров].

Понеже сега споменатите Димитри [Пъшков] и Марин [Поплуканов] съобщено получените от другарите им инструкции отричат да са вземали участие

в споменатото долно дело, на поп Христо [поп Кръстьо Никифоров] трябва да му се заповяда и обясни да каже пред Вас и полученият отговор за това какво бунтовно събрание са устроили в лозята на доносчика, а още и кои други са участвали от Ловеч, да бъде представен на тукашната комисия и за да могат да бъдат изпратени на височайшите лица, назначени с височайше ираде⁹ на императорския Министерски съвет, които очакваме да пристигнат, моля най-учтиво да ми бъдат изпратени на мене скромния книжата, включващи словесните му сведения за комитета, всичко това, което досега е давал в качеството си на доносчик¹⁰, което представлява похвална заслуга спрямо вяра и държава. Издаването на заповед зависи от Вашето височайше милостиво мнение.

Публ. по: Михайлова-Мръвкарва, М. Поп Кръстьо и шифрованата телеграма до Търново. – Векове, 1973, № 3, с. 70 – 75.

¹ Тази дешифровка на телеграмата и българският ѝ превод – дело на М. Михайлова-Мръвкарва, са придружени от следния пояснителен текст на авторката: „В. Шанов пръв превежда и публикува телеграмата в 1937 г., а през 1952 г. тя е включена в документалния сборник за В. Левски (ЛСТС, док. 55). Първата публикация на документа е придружена от транскрипция на новотурски и обяснения за пътя, по който е открит шифърът, с коментар на събитието и повода за написването на телеграмата. Тъй като при обясненията за пътя, по който е открит шифърът, се дават съответствията в букви само на 5–6 цифри и то твърде сложно обяснени, има автори, които не приемат, че в текста на телеграмата е упомената точно думата „доносчик“ или че преводът изчерпва напълно съдържанието, като с това подхвърлят на съмнение достоверността на превода.

Стильт на документа създава немалко затруднения и възможности за допускане на грешки в превода. Внимателното проучване на телеграмата на Мазхар паша показва, че в нея е изложена последователно цялата процедура по залавянето и воденето на следствието на членовете от Ловчанския комитет, а именно: турците залавят Димитър Общи. Той прави признания пред тях за Ловчанския революционен комитет, за неговата роля, дейност, главни членове. Последват разпити на някои от задържаните членове на комитета, които потвърждават показанията на Димитър Общи. Въз основа на това се иска специално разрешение от вилаета за арестуване на главните членове на комитета, за тяхното разпитване и обискирането на домовете им. Арестувани, те първоначално правят самопризнания, но впоследствие се отказват от тях. Именно по този повод пишат от София до Търново, като искат да се вземат устни сведения от поп Христо за сбирките на Ловчанския комитет и влизащите в него, които да бъдат представени пред нарочната комисия, а също така да бъде изпратена документацията от неговите предишни донесения, за да се представи пред извънредния съд, изпратен от Цариград.

Това е и така трябва да се приема съдържанието на тази телеграма.

Смятаме, че в превода на В. Шанов не е спазена последователността на изложените в телеграмата факти, което е от съществено значение при документи от подобен характер. Допусната е също и една неточност и при двете цитирани публикации [на В. Шанов и в сб. ЛСТС – бел. на съставителите]: писано е „... Дякона Левски...“, докато в оригинала стои „...Дякон Васил...“. При публикацията от 1937 г. в превода е предадено името поп Христо, както е в оригинала, с коментар, че това без съмнение е поп Кръстьо, докато при публикацията от 1952 г. в превода стои направо името „поп Кръстьо“ без никаква бележка за името в оригинала, което е неправилно. Освен това при работата ни с този документ трябва да се има предвид, че ние разполагаме не с оригиналната телеграма, а с нейния препис в една тетрадка, която е част от изходящ дневник на мютесарифлъка в София [НБКМ, Ор.отд., тетрадка № 192 от делото на В. Левски]. Това дава възможност и за изпускане на някои шифрови знаци при вписването им в тетрадката, поради което ние насочваме вниманието на читателя, като даваме под линия известни пропуски или разнотечения при разкриване съдържанието на документа на латиница.

Целта на нашето съобщение е да дадем на специалистите и историците ключа на шифъра на телеграмата на Мазхар паша, който ни се удаде да открием след продължителни издирвания между разшифрованите от самите турци документи, писани по онова време, но по други поводи. Прилагаме още разшифрован текста на телеграмата и разчитането му на латиница, като се надяваме, че при това положение специалистите много лесно биха стигнали до съдържанието и биха се уверили в точността и изчерпателността на превода. От друга страна, тъй като този документ е шифрован, то едва при неговото детайлно разглеждане може да се стигне до всички нюанси в смисъла, вложен в него. Всичко това ще създаде условия за възможно най-точно предаване съдържанието на документа, което ще разсее всякакво съмнение във връзка с този документ или ще даде друга насока на по-нататъшните изследвания¹.² Димитър Общи.³ Димитър Пъшков.⁴ Иван Драсов.⁵ Марин Поплукованов.⁶ Поп Кръстьо Никифоров.⁷ Поп Лукан.⁸ Иван Драсов заминава да учи не във Влашко, а в Чехия⁹ Ираде – указ.¹⁰ В ориг. „muhbir“ – араб. дума, със значение: а) който осведомява, който съобщава, който донася; б) доносчик.

№ 111

Телеграма от Софийското окръжно управление до окръжния управител във Варна с искане да бъде съобщено за пристигането и отпътуването за София на членовете на Специалната комисия

[Изх.] № 1118

София, 24 ноември 1872 г.

Замолваме ви да ни уведомите поверително с телеграма относно датата на пристигането във Варна на дивизионния генерал Н[егово] Пр[евъзходителство] Саиб паша¹ и Иванчо ефенди², които пътуват за София, както и деня на тяхното отпътуване.

Публ. по: ЛСТС, № 56, с. 17; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 176. Превод Борис Недков.

¹ Али Саиб паша. ² х. Иванчо Хаджипенчович.

112

Писмо от Великото везирство до управителя на Одринския вилает Есад Мухлис паша¹ със заповед да предприеме мерки за издирването и залавянето на Васил Левски

Цариград, 25 ноември 1872 г.

Дата на черновата: 4 шеввал [12]89 г.²

Дата на беловата: 6 шеввал [12]89 г.³

До Одринския вилает

От съдържанието на телеграма⁴, получена от Дунавския вилает, става ясно, че от [управлението] на вилаета пишат до Великото везирство по въпроса за залавянето и задържането на Васил Левски, известен още и като Дякона, който е [един] от ръководителите на революционния комитет и за когото е потвърдено, че се опитва да буни населението в района на Пловдив. Въпросът е сведен направо и до знанието на управителя [мютесариф] на Пловдивски окръг, като [му] е изпратена и прихванатата снимка [на Левски]⁵. Залавянето и задържането на такива зловредни лица, без да им се даде възможност за осъществяване на тайните им съзаклятия и революционни намерения, е необходима наказателна мярка и дълг на правителството. Затова с [настоящото] писмо [шука] се

нарежда да проявите старание и положите усърдие за обезателното залавяне и задържане на споменатия, като със съдействието на тайния агент на място да се [проведе] цялостно обследване и разследване.

[Бележка на гърба на листа:] Вписано като „Румелия“ [Румили] на 6 шеввал [12]89 г.

ОА, Истанбул – ВОА, А.МКТ.МНМ 443/6. Превод Орлин Събев.

¹ Есад Мухлис паша е валия на Одрин от март 1872 до април 1873 г. ² 23 ноември/5 декември 1872 г., четвъртък. ³ 25 ноември/7 декември 1872 г., петък. ⁴ Вж. док. № 104.

⁵ Вж. док. № 105.

№ 113

Доклад на управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша за заловените документи на БРЦК, издирването на Васил Левски и искане за увеличаване на броя на тайните агенти

Русе, 25 ноември 1872 г.

Извънреден номер 448

Донесението на Вашия покорен слуга до височайшото Велико везирство е следното:

С цел с Вашето височайшо съдействие да стане достояние на Негово Величество султана, до благосклонното внимание на Ваше Височество великия везир Вашият покорен слуга изпрати шифрована телеграма. Тя съдържа височайшото Ви изявление и разсъжденията и съображенията по същия въпрос на височайши министри и общественици, че от Портата на щастието¹ са благоволили да подберат и назначат някои лица за приключването на разследването относно разкритата в София бунтовническа организация. При това Вашият покорен слуга е изключително благодарен заради значението, което се придава на този въпрос. Добавяйки молитви за живот и здраве на Негово Величество султана, които са постоянната грижа на Вашия покорен слуга, и повторно подчертавайки с най-любезни слова предаността си към Ваше Височество, ние изпълняваме стриктно произтичащите от заповедите и наставленията на Ваше Височество съответни препоръки и предписания, които пристигат в Софийското окръжно управление и по необходимите други места. Полагат се старания и постоянни усилия и за последователното секретно разследване, което се изисква от този проблем.

Освен преписът на подробната инструкция, пристигнал от Окръжното управление във връзка с получаването доколкото е възможно на по-подробна информация от събитията и детайлите, които по време на разпита си съобщиха лицата, задържани в София до 19 рамазан², и зловредните книжа, иззети там по необходимост, с цел Ваше Височество да благоволи да се разпoredи, приложено се представят още: екземпляр от документите, които комитетът раздава на хората, членуващи в него; един брой от печатния документ, препис от превода на който беше представен от страна на Вашия покорен слуга с подробното донесение от 26 рамазан [12]89 г.³; заловената снимка на Васил Левски с друго име Дякона, за когото от показанията на задържания по това време негов другар Димитър⁴ стана ясно, че той отговаря за областите на Казанлък и Филибе⁵ и за когото преди няколко дни с шифрована телеграма Вашият покорен слуга

га отпрати молба до Одринското областно управление за издаване на заповед за неговото залавяне и задържане; подробен опис на оръжията и някои лични вещи, иззети от местата на заловените лица участници в обирането на хазната и членове на бунтовническата организация⁶.

С оглед залавянето на споменатия злодей главатар Васил Левски, за когото от всички разследвания става ясно, че преди известно време е обикалял и работил в района на Лофча⁷, и тъй като изглежда повече от очевидно, че той ще се постарее да избяга на отсрещната страна⁸, снимката му беше размножена и по един брой беше изпратен на паспортните служители по брега на Дунав. Така, ако той реши да мине по тези места, веднага да бъде заловен, като относно неговото залавяне и задържане бъдат приложени предвидените мерки за многократно извършване на строго забранена дейност. Ако той реши да избяга към Филибе [Пловдив] или отсреща, залавянето на споменатия и по тези места ще бъде едно божие чудо.

Става ясно, че споменатият Васил Левски е изпратен от комитетския център. В едното от двете писма⁹, които по подходящ начин са били взети от ръцете на преносителя и като са им били направени преписи, са му били върнати, се изразява съжаление за залавянето на Димитър [Общи], втория главатар на бунта по тези места, хванат в Орхание. Подразбира се също за намерението с внезапно нападение задържаните разбойници да бъдат освободени от ареста, ако властите подхождат към тях като към комити, а да не се предприема нищо, ако те гледат на тях като на крадци. В подобното второ писмо се подхвърлят някакви насърчителни слова и се заявява, че там бунтът трябва да избухне колкото е възможно по-скоро и че те ще получат помощ от Влашко, Сръбско и Черна гора.

Въз основа на информацията, получена по време на разпитите, по-главните от споменатите бунтовници без шум се прибират по един, по двама. С писмо се съобщава, че в Лофча [Ловеч] са задържани три лица¹⁰ и под охрана са изпратени в София. Така броят на задържаните понастоящем възлиза на петдесет. Поради това моята коленипреклонна молба е колкото е възможно по-скоро да бъде увеличен броят на служителите, които бяха назначени по-рано.

По времето, когато се разформироваха инспекторите и тайните агенти, на всички тайни агенти, които трябваше да работят в Дунавския вилает, към изразходването на сума до 1000 гроша месечно под името специални здравни добавки от държавата се отпускате определена сума с цел да се прибави към разходите, които може да възникнат в това отношение.

Досега тези средства не достигаха и винаги възникваха проблеми. Затова от сега нататък ще се работи възнагражденията на тайните агенти да бъдат повишени поради придобиването на все по-голямо значение на шпионската дейност. Счита се, че те трябва да започват от споменатите 3000 гроша¹¹ и ако те се окажат недостатъчни, то да няма проблем да бъдат максимално повишени дори и до края на месец шубат¹².

Досега те проникваха постепенно и скришом в някои райони на България, шпионираха и докладваха има ли укрити и съхранявани оръжия и боеприпаси, както и местата, където те се намират. Стараяйки се да набавят достоверна информация относно зловредни действия като тези, те избягваха да подчертават необходимостта и значението на постоянната бдителност, изисквана в тази страна, и с най-разнообразни, многобройни и т.н. разследвания, бивайки непременно по местата, налагащи понасянето на рани и проявата на самоотрицание, досега те печелеха само одобрение и успяваха да се препитават.

Нуждата от приемането и утвърждаването на разходите в това направление аз считам за спешна и обективна. В замяна на разрешението от страна на Ваше Височество министъра, когото аз зная като предпоставка за успех и добри дела и на когото може да се има доверие, независимо от това, че не се предава в моите ръце, Вашият покорен слуга без всякакво съмнение строго ще следи тези средства винаги да се разходват целесъобразно и по никакъв начин да не се похарчи в повече дори и едно акче от държавната хазна.

Ето защо се предвижда сумата, която трябва да се отпусне за придобиването на широкообхватна и надеждна информация, да се отпуска при доказване на нейната достоверна истинност и надеждност чрез строга проверка на информацията, която предстои да се получи, и тази сума да се връща и възстановява по пътя на получаването на искане за нейното отпускане и гарантиране в първоначалната заповед.

И все пак даже и това отпускане и гарантиране трябва да бъде в рамките на позволеното от закона и задължително да се намира под ръководството на височайшата воля на Ваше Височество господин великия везир.

Тъй като финансовите органи все още не са приключили с оръжията, посочени в приложения подробен списък, и с вещите, притежание на обралите хазната, и независимо от това, че е предписано възстановяването на докладваните преди това около 10 000 гроша, то да стане чрез вноска в хазната на част от тяхната цена, след като те бъдат продадени на търг. И все пак заповедта и най-точните указания за това как трябва да се постъпи с оръжието, иззето от бунтовническата организация, принадлежат на Ваше Височество господин министъра, който по въпроса за заповедите и уведомяването единствен има правото да отдава височайши заповеди и разпореждания.

6 шеввал [12]89 г. и 25 тешрин-и сани [12]88 г.

Раб: [Печат]: Ессейид Ахмед Хамди

Публ. по: ЧКНД, с. 36 – 39; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 4. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

¹ Високата порта (султанският дворец). ² Имат се предвид арестуваните до 8/20 ноември 1872 г. комитетски дейци – вж. док. № 87. ³ Подобно донесение на Ахмед Хамди паша с дата 15/27 ноември 1872 г. не е откривано досега. ⁴ Димитър Общи. ⁵ Пловдив. ⁶ Всички изброени документи се намират в ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ, УМ, 1241/11; вж. ЧКНД, док. № 1, 2^a, 2^b, както и док. № 114. ⁷ Ловеч. ⁸ Влашко. ⁹ Писмата на Любен Каравелов и Тодор Пеев до Васил Левски от 30 октомври и от 1 – 2 ноември 1872 г. ¹⁰ Димитър Пъшков, Марин Поплуканов и поп Лукан Лилов. ¹¹ Поисканите допълнителни разходи са утвърдени по-късно. ¹² Месец февруари.

№ 114

Списък на оръжието и вещите, иззети от участниците в обира и от арестуваните комитетски членове

[Русе, 25 ноември 1872 г.]

Списък на оръжието и вещите, предадени в Софийската полиция
от страна на Специалната комисия

Брой – Количество на оръжието, иззето от четиринадесетте заловени и задържани лица, обрала хазната

- 11... Пушки шишане
- 5..... Гладкоцевни пушки
- 14... Обковани с месинг пищови със старовремско кремъчно палене
- 1..... Малък пищов с капси
- 1..... Голям нож на разбойника Лечо¹

32

- 1..... Украсена в златисто сабя на разбойническия главатар и председател на комитет Димитър²
- 1..... Новопроизведена пушка с жило на разбойническия главатар и председател на комитет Димитър [Общи]

34

- 4..... Барутница от рог
- 1..... Масленица
- 1..... Юзда
- 1..... Шомпъл
- 1..... Кожена чанта
- 1..... Кожен сияхлък
- 1..... Патрондаш от жълта ламарина
- 2..... Метален звънец
- 1..... Кожен портфейл
- 1..... Стари дрипи вътре в един чувал

48

- 1..... С цел да не се правят разходи, червеникавият кон на разбойническия главатар и председател на комитет Димитър [Общи] беше продаден за 350 гроша

49

Брой – Количество на оръжието, което по техни признания бандата комити са събрали

- 1..... Пистолет на ятака на разбойниците и член на комитета ханджията Цветко³
- 1..... Ятаган с черна дръжка на споменатия Цветко [Вълчев]
- 1..... Дълга пушка на споменатия Цветко [Вълчев]
- 2..... Пистолет на члена на комитета чорбаджията от Желява Тано⁴
- 2..... Пистолет на Фильо, брат на чорбаджи Пато⁵ от бандата на комитета
- 1..... Двучевна пушка на споменатия Фильо [Поппетров]
- 1..... Пушка филинта с капси на споменатия Фильо [Поппетров]
- 1..... Гладкоцевна пушка на члена на комитета Босе⁶, другия брат на чорбаджи Пато [Поппетров]
- 1..... Сияхлък и шомпъл на споменатия Босе [Йосиф Поппетров]
- 1..... Собственост на комитета новопроизведен украсен в златисто револвер на споменатия Фильо [Поппетров]
- 1..... Украсен в златисто револвер, който кметът на Извор Димитър⁷ взел като собственост на комитета
- 1..... Гладкоцевна пушка на члена на комитета Иван Вуто⁸ от Видраре
- 1..... Едноцевен пищов на споменатия Иван Вуто
- 1..... Ятаган на Босе [Йосиф Поппетров], брат на чорбаджи Пато [Поппетров] от комитета
- 1..... Гладкоцевна пушка на члена на комитета, кръчмаря на Желява, Тоне [Крайчов]

- 1..... Жълтеникав едноцевен пищов на члена на комитета Стоян Мильо⁹ от Желява
- 1..... Барутница от кратуна, намерена в хана на ханджията Цветко [Вълчев]
- 1..... Къс олово, намерено в хана на ханджията Цветко [Вълчев]
- 1..... Кремък за палене, намерен в хана на ханджията Цветко [Вълчев]
-

21

7..... Черни пищови с жълт механизъм за възпламеняване, намерени от околийския общински съвет в дома на члена на тетевенския комитет хаджи Станьо¹⁰

- 1..... Къса карабина на споменатия хаджи Станьо [Врабевски]
- 1..... Двучевен железен пищов с гнездо за пълнене на споменатия Станьо [Врабевски]
- 1..... Пушка филинта с гнездо за пълнене на споменатия хаджи Станьо [Врабевски]
- 2..... Гладкоцевна пушка с кремък за палене на споменатия хаджи Станьо [Врабевски]
- 2..... Черно-бял ятаган на споменатия хаджи Станьо [Врабевски]
- 1..... Украсен в златисто револвер, за който споменатият твърди, че е собственост на комитета

1..... Новопроизведена пушка шишане с жило, за която споменатият твърди, че е собственост на комитета

25... Вързоп новопроизведени револверни пушки, намерени в дома му и за които той казва, че ги е донесъл от Влашко, за да бъдат раздадени на населението и т.п.

- 1..... Пълна с барут барутница от рог на споменатия
- 1..... Пълна с барут барутница с отвор на споменатия
- 1..... Кесия за сачми на споменатия
- 1..... Кожена кесия за огниво на споменатия
-

66

Пренесена сума

Брой

66

- 1..... Сияхлък на споменатия хаджи Станьо [Врабевски]
- 2..... Месингов патрондаш на споменатия
- 2..... Шомпъл на споменатия
- 1..... Влашки калпак на споменатия
- 2..... Калканделенски потури на споменатия от бял шаяк и бродерия от черен гайтан
- 2..... Червен джамадан на споменатия
- 1..... Червена аба на споменатия
- 2..... Голям червен пояс по арнаутски на споменатия
- 1..... Голяма кожена чанта, пълна с барут, на споменатия
- 1..... Сандък с книги и писма, отнасящи се до личните му дела, прегледан веднъж от следствената комисия и предаден на семейството му
-

81

Публ. по: ЧКНД, с. 26 – 29; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 12. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

¹ Лечо Николов Гайдарски – Ковача. ² Димитър Общи. ³ Цветко Вълчев. ⁴ Тано (Тоне) Иванов Крайчев. ⁵ Фильо и Патьо Поппетрови. ⁶ Вероятно се има предвид Йосиф – брат на Патьо и Фильо Поппетрови. ⁷ Димитър Крачунов Гальовски. ⁸ Иван Ветъов. ⁹ Стоян Младенов. ¹⁰ Хаджи Станьо Врабевски.

№ 115

Доклад от управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до Великото везирство с предложение за награждаване на служебни лица, отличили се при разкриването на организаторите и извършителите на нападението над турската поща при Арабаконак

Русе, 25 ноември 1872 г.

Извънреден [номер] 449

Донесението на Вашия покорен слуга до височайшото Велико везирство е следното:

Благодарение на щастливата съдба, държавните средства, обрани в околия Орхание, вече се възстановиха пред Негово Величество. Грабителите бяха хванати и задържани, като същевременно се сложи ръка и на бунтовническата организация, която се навъди по онези места с намерение да нарушава обществения ред. Настоящата докладна записка съдържа имената на някои служители, които са взели участие в цялата тази дейност и които наистина следва да бъдат наградени не само защото са проявили усърдие и преданост, но са оказали и съдействие на софийския окръжен управител, честития Мазхар паша, както и званията и ордените, с които те следва да бъдат удостоени в зависимост от положените от тях старания и усилия. Заедно с приложено-то уведомление в това отношение на гореспоменатия паша¹, в донесението на Вашия покорен слуга до Ваше Височество великия везир ние и споменатият паша удостоверяваме, че с изискваната преданост и самоотрицание, в продължение на два месеца по време на устните разпити и проведените разследвания, гореспоменатите са работили денонощно, без да знаят сън и спокойствие и са се трудили, като са спали из планини и гори и са извършили горните много важни дела.

Очевидно е, че те наистина заслужават и имат право да бъдат удостоени с най-високата награда на Негово Величество и че спешната награда за тях следва да бъде най-високият знак за техните достойни дела. Отправя се молба също така околийският управител на Орхание Ахмед ефенди и чиновникът по [събирането] на тамга рюсюмю² Шакир ефенди да бъдат наградени с по един орден трета степен; дознателите Хасан ефенди и Хюсеин ефенди с началника на финансовия отдел Садедин ефенди да получат по едно звание на наставник; на изтъкнатия член на касационния съд Хафъз Садуллах ефенди да се присвои титлата на държавни предводители на епохата; на петимата стражари и техния офицер, имената на които са записани в гореспоменатата докладна записка, да се връчи по един височайш орден Меджидие пета степен, както и орден за заслуги. Награждаването и удостоверяването на гореспоменатите със звания и ордени с оглед и за в бъдеще те да се стремят и стараят, за да придобият го-

реказаните височайши награди от Негово Величество, зависи от застъпничеството на Ваше Височество великия везир пред Негово Величество падишаха, който единствен има правото да оказва такава голяма чест. Впрочем правото да се разпорежда по този въпрос принадлежи на този, който има правото да отдава заповеди.

7 шеввал [12]89 г. и 25 тешрин-и сани [12]88 г.

Раб: [Печат]: Ессейид Ахмед Хамди

Публ. по: ЧКНД, с. 45 – 46; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 5. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

¹ Вж. док. №№ 79 и 80. ² Такса за регламентиране продажбата на стока или друга дейност.

№ 116

**Телеграма от Великото везирство до командващия на Втора турска
армия Абди паша и до управлението на Дунавския вилает за
тръгването на членовете на Специалната комисия
от Цариград за Русе**

Цариград, 26 ноември 1872 г.

Комисията, назначена за разследване на задържаните в София бунтовници и техни съмишленици, съставена от дивизионния генерал Али Саиб паша, Иванчо ефенди и Шакир бей, след три дни от датата на телеграмата ще потегли оттук и ще замине направо за Русе. Желателно е да устроите и вие едно заседание, на което да разгледате дадените по въпроса инструкции. Като вземете още там необходимите решения и предварителни мерки, да изпратите комисията на нейното местоназначение.

26 тешрин сани [12]88 или 7 шеввал [12]89

Публ. по: ЛСТС, № 64, с. 92 – 93; НБКМ – ОрСб., инв. 249/1951. Превод Борис Недков.

№ 117

**Заповед от Великото везирство до Министерството на финансите за
осигуряване на заплати и пътни разходи за членовете
на Специалната комисия**

[Цариград], 26 ноември 1872 г.

Номер на документа: 23

Дата на беловата: 7 шеввал [12]89 г.¹

Важно!

До Министерството на финансите:

Във връзка с височайше нареждане, Министерският съвет обсъди и одобри назначението и разходите, свързани със специалната им служба в София на следните лица: за председател на комисията е определен изтъкнатият генерал Али Саиб паша, а за членове Йованчо², член на Отделението за наказателни

дела към Съвета за съдебни решения, и Шакир бей, освободен от длъжността помощник-управител на Багдадския вилает. За допълнителни разходи на споменатия [Али] Саиб паша се отпускат пет хиляди гроша, а на споменатия Шакир бей – временно възнаграждение в размер на десет хиляди гроша, тъй като няма [друга] щатна заплата. Споменатите лица да заминат веднага, като за пътни разходи да им се дадат по 15 хиляди гроша. След [отправена] молба е издаден височайш султански указ (ираде) в потвърждение [на това решение]. Заповядвам хазната да приведе незабавно в действие надлежното му изпълнение!

Вписано като „заповед“ (буюрулду) на 7 шеввал [12]89 г.

Публ. по: ЧКНД, с. 42; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ, 443/23, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ 26 ноември/8 декември 1872 г., неделя. ² х. Иванчо Хаджипенчович.

№ 118

Изложение на Великото везирство до главнокомандващия на османската армия във връзка с назначаването на Али Саиб за председател на Специалната комисия и с указание за оказване при необходимост на нужното съдействие с войници

[Цариград], 26 ноември 1872 г.

Номер на документа: 23

Дата на беловата: 7 шеввал [12]89 г.¹

Важно!

До Главнокомандващия на Османската армия

Във връзка с височайше нареждане Министерският съвет взе решение за председател на комисията, определена да замине в София със специална задача, да бъде назначен изтъкнатият генерал Али Саиб паша, като за допълнителни разходи на споменатия се отпуснат пет хиляди гроша временно възнаграждение, както и 15 хиляди гроша за покриване на пътни разходи. Реши се [също], че ако бъдат поискани войници при нужда, шабът на Втора армия трябва да изпрати колкото е необходимо. След [отправена] молба е издаден височайш султански указ (ираде) в потвърждение [на това решение]. Във връзка с неговото надлежно изпълнение твое е задължението да уведомиш шаба на споменатата армия и да издадеш нарочна заповед за изпълнението на необходимото от страна на Генералния шаб.

Вписано като „изложение“ (тезкире) на 8 шеввал [12]89 г.²

Публ. по: ЧКНД, с. 43; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ, 443/23, док. 2. Превод Орлин Събев.

¹ 26 ноември/8 декември 1872 г., неделя. ² 27 ноември/9 декември 1872 г., понеделник.

Изложение на Великото везирство до управлението на Дунавския вилает и до щаба на Втора имперска армия за взетите мерки по разкриване на комитетската организация, за създаването на Специалната комисия и за оказване при необходимост на военна подкрепа на комисията
[Цариград], 26 ноември 1872 г.

Номер на документа: 24

Дата на беловата: 7 шеввал [12]89 г.¹

Важно!

До Дунавския вилает и Щаба на Втора имперска армия

В Министерския съвет беше прочетено и обсъдено пристигналото от [Дунавския вилает] писмо с някои пояснения и въпроси във връзка с лицата от град Орхание и селата Тетевен и Извор², които са членове на Българския [революционен] комитет и които наброяват над четири-петстотин души. Действителните им организатори и ръководители, които са [лица] от съсловието на старейшините (коджабашии), чорбаджиите и учителите (даскали) в споменатите села, са повече от двадесет души и са задържани. Същевременно, въпреки указанието от централната власт, че поради големия брой на споменатите лица е по-подходящо и по-добре да бъдат заловени всички заедно, да бъдат разпитани и да им бъдат издадени заслужени присъди, в писмото се предлага, предвид, че наказанието им не бива да се забавя поради [извънредните] обстоятелства, да бъдат разпитани и наказани с подходящи присъди според степента на вината им [първо] тези малко над двадесет задържани души, които са действителните подбудители на предприетото зловредно деяние и революционно движение, а останалите да не бъдат залавяни веднага и закуп, а да бъдат хванати и задържани един по един според [постъпилите] сведения и да получат заслуженото [наказание]. Беше обсъдено как трябва да се постъпи в случая. [Министрите] оцениха високо приетите и приведени в действие от централното управление на вилаета и от местните власти мерки, с които да се разследват, открият, заловят и обезвредят [революционните дейци], като не се остави никаква възможност това злонамерено съзаклятие да осъществи целите си. Но щом като участието на всички гореспоменати лица в революционна и бунтовническа организация е безспорно, ако бъдат наказани [първо само] някои от тях, а разследването и наказанието на повечето бъде отложено, те ще се разбягат и тогава семето на бунта, което сега са посели там, ще се разпространи и разхвърли [и по други места]. Това е немислимо и недопустимо.

Демонстрирайки своята власт и проявявайки бдителност към такива [лица], с оглед на необходимостта да бъдат издадени присъди било на заловените, било на лицата, които са [комитетски] членове според степента на вината и характера на престъпленията им, правителството реши да сформира специална комисия, [която да заседава] в София, за да бъдат разпитани тези лица. Тъй като местната управа в София е съдействала за залавянето и задържането им, на нея се пада [двойката] роля както да повдигне обвинения срещу тях, така и да издаде присъди. За да може разследването и делото да имат обществена тежест и признание обаче, е необходимо съдебният състав да се разшири, извършителите на престъпления и подстрекателите на народа да бъдат разпитани от органите и да получат подходящи присъди, които да бъдат изпълнени. И за да не се дава

възможност на която и да е страна да твърди, че дадените и изпълнени присъди са незаслужени, оттук се изпраща специална комисия, в която ще влязат и избрани измежду местните лица, както мюсюлмани, така и немюсюлмани. На комисията беше дадена и нарочна инструкция. За председател на тази комисия беше определен изтъкнатият генерал Али Саиб паша, а за членове Йованчо³, член на Отделението за наказателни дела към Съвета за съдебни решения, и Шакир бей, освободен от длъжността помощник-управител на Багдадския вилает. Наредено им бе да заминат [в София], като за допълнителни разходи на споменатия Саиб паша се отпуснаха пет хиляди гроша, а на Шакир бей – временно възнаграждение в размер на десет хиляди гроша. Макар и на пръв поглед да не е наложителна военна сила, при такива ситуации е много полезно видимото присъствие на войска и затова, ако бъдат поискани войници при нужда, се взе решение щабът на Втора имперска армия да бъде уведомен по въпроса за изпращането на необходимия допълнителен брой войници. След [отправена] молба бе издаден височайш султански указ (ираде) в потвърждение [на това решение]. В изпълнение на необходимото споменатата комисия беше изпратена [в София] с издадената [за целта] належаща инструкция (7). Във връзка с това бяха издадени и [съответните заповеди] до споменатия щаб [на Втора армия], до Генералния щаб и до Финансовото ведомство. По телеграфа беше изпратено съобщение със следното нареждане: когато споменатата комисия пристигне, обстойно да се разгледа положението, да се направи необходимото, като на [членовете на комисията] се предоставя достатъчно информация, а дотук да се докладва и съобщава бързо и навременно за резултатите от обсъжданията.

[Допълнително вписване в дясното поле – шука]

До Щаба на войската:

(7) С писмо (шука) по този въпрос беше дадено указание до [управлението на] вилаета и беше уведомен Генералният щаб, че при нужда, когато се отправи молба за временно изпращане на достатъчни военни сили, да се даде надлежна информация и дотук.

[Бележка на гърба на документа]: Вписано като „Румелия“ (Румили) на 8 шеввал [12]89 г.⁴

Публ. по: ЧКНД, с. 43 – 45; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ, 443/36, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ 26 ноември/8 декември 1872 г., неделя. ² Голям извор. ³ х. Иванчо Хаджипенчович.

⁴ 27 ноември/9 декември 1872 г., понеделник.

№ 120

Телеграма от великия везир Рюшди паша до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша с нареждане да се проверят слухове за убийства на български първенци в Търново и за изложение до руския император Александър II от българите в Русе

[Цариград], 26 ноември 1872 г.

Височайша шифрована телеграма до [управителя на] Дунавския вилает

От някои места достигат слухове, че в рамките на [последните] пет-шест месеца само в Търново са били убити и екзекутирани повече от четиридесет български чорбаджии¹. Всички те били поддръжници на възвишената [осман-

ска] държава, а техните убийци не били заловени. Макар и да е очевидно, че тези слухове са преувеличени, не се знае какво е действителното положение. Затова се заповядва щателно да се проучи и установи дали са близки до истината както горните твърдения, така и слухът, че в Русе е било съставено колективно изложение (махзар) със сто хиляди подписа, което е било представено на [вниманието на] руския император, а също и да се разберат с подробности причините и целите [на тези действия].

Написано на 7 шеввал [12]89 г.² и вписано.

Публ. по: СЛБРЦК, с. 99; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ, 443/20, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ Тази информация е недостоверна и се основава на слухове. ² 26 ноември/8 декември 1872 г., неделя.

№ 121

Чернова на инструкция за задълженията на изпратената в София Специална комисия под председателството на Али Саиб паша

[Цариград, преди 27 ноември 1872 г.]¹

Чернова на инструкция, описваща основните задължения на назначената в София комисия под председателството на почитаемия генерал Али Саиб паша:

От известно време насам сформираният в Букурещ революционен комитет периодично всява смут и безредие в българските земи, като подстрекава обикновеното население към бунт чрез писмени и устни [инструкции], както и с парични средства. Например неотдавна [комитетът] привлякъл към своето съмнително съзаклатие определени лица от град Орхание, селата Тетевен и Извор², както и други села, намиращи се в Дунавския вилает. Благодарение на мъдрото и успешно управление на честития ни султан обаче техните ръководители и подстрекатели бяха заловени и обезвредени, а създадените от тях революционни структури унищожени. При това в числото на тези бунтовници влизаха не само тези лица; в делото им участваха и други повече от четири-петстотин души. Както беше казано по-горе, тъй като споменатият комитет отдавна бунеше населението и непрестанно създаваше главоболия на властта, беше абсолютно неприемливо тя да се отнесе снизходително към тези лица, нито да подцени революционната им дейност. Затова, напротив, възвишената [османска] държава прояви бдителност към тези лица, заслужаващи да бъдат наказани според закона, и овладя положението. С оглед на необходимостта [тази] революционна организация да бъде неутрализирана и да се осигури мир и спокойствие сред населението, със султански указ (ираде) бе съставена и назначена комисия, която да разпита подробно заловените лица и да определи наказанията им. Задълженията на [комисията] са следните:

Както се разбира от предадените преписи на книгата по този въпрос, пристигнали от провинцията, местната управа в София, която е задържала и арестувала [тези лица] и е организирала необходимото разследване [на дейността им], сформирайки комисия за [разпит и съд на] заловените лица, се е озовала в [двойката] роля както на обвинител, така и на съдебна инстанция. [Затова] тя не би могла да доведе до успешен край съдебно-следствения процес и той трябва да се проведе от отделен орган. Макар че споменатата комисия ще работи в Со-

фия, заради конкретната нужда и ситуация е предвидено [нейните членове] да заминат първо в Русе, тъй като е важно и необходимо да обсъдят [положението] с главнокомандващия на Втора армия³ и с управителя на Дунавския вилает⁴. По-неже главнокомандващият е уведомен, че ще пристигнат в Русе, генералът⁵ заедно със сподвижниците му ще заминат направо за Русе, където ще се срещнат със споменатите главнокомандващ и вилаетски управител. След като получат от тях [необходимите] сведения, [те] ще заминат за София. Там, съгласно нуждата, те ще включат като членове на комисията още няколко души мюсюлмани и немюсюлмани, които се ползват с уважение и авторитет сред населението, и ще разпитат както арестуваните към настоящия момент [лица], така и други ръководители на бунта и участници в съзаклатието, които ще бъдат [междувременно] разкрити, издирени и задържани. За онези от тях, които са първостепенни и второстепенни дейци и заслужават според закона да бъдат екзекутирани или осъдени на строг тъмничен затвор, трябва да докладват до великия везир за техните деяния и престъпления. Въз основа на това ще се дадат указания до вилаетския управител и до споменатата комисия как да действат.

Що се отнася до онези, които са били подлъгани от агитацията на революционната организация и не са подстрекавали лично към бунт, тъй като това ще да са най-често глупави и невежи лица, дръзнали да отхвърлят статута си на поданици, при положение, че са безпрекословно длъжни да проявяват лоялност към управлението на височайшия султан, трябва да бъдат превъзпитани и поучени. Да бъдат изключени [от разследване и съд] онези лица, които, без да ценят живот и имане, са се включили в съзаклатието само поради наивност и глупост и [така] са допринесли за обществено неприемливото засилване и разширяване на [революционното] дело. [Същевременно] да бъдат проучени, установени и задържани силно подозрителни [лица], които продължават да бунят селищата, в които живеят, и подклаждат безредие. Техните деяния и имена също да ни бъдат докладвани, за да бъдат изселени по други места за определено време.

Освен това, тъй като при такива ситуации демонстративното присъствие на войска е особено полезно, главнокомандващият на Втора армия беше писмено уведомен, че при поискване при нужда трябва да изпрати необходимото подкрепление. Въпреки това, ако на място няма силна и действителна нужда, да не бъде местена и обезпокоявана войската [напразно] и да не се причинява [с това] смут сред местното население.

Освен упоменатото от Високата порта в писмена форма и в резюмиран вариант по този въпрос, според нуждата и видяното на място комисията може по свое усмотрение да предложи и други мерки, които счете за нужни за предприемане, като уведоми за тях, обсъди и ги съгласува с главнокомандващия и с вилаетския управител, както и със софийския окръжен управител. Полагайки усилия и старание за пълното изпълнение на необходимото, комисията редовно да ни докладва и уведомява за своята работа и за случващото се.

Публ. по: СЛБРЦК, с. 95 – 97; ОА, Истанбул – ВОА, І. МТЗ. (04), 5/119, док. 2. Превод Орлин Събев.

¹ Инструкцията не е датирана, но от съдържанието ѝ е видно, че е съставена след изготвянето на писмото до щаба на Втора армия от 26 ноември/8 декември 1872 г. (вж. док. № 119) и преди изложението от Мехмед Рюшди паша до султан Абдул Азис от 27 ноември/9 декември 1872 г. (вж. док. № 122). ² Голям извор. ³ Черкез Абди паша.

⁴ Ахмед Хамди паша. ⁵ Али Саиб паша.

**Изложение от великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша до султан
Абдул Азис относно задачите на Специалната комисия, ръководена от
Али Саиб паша, и ираде за утвърждаването на инструкцията**
[Цариград], 27 – 28 ноември 1872 г.

Високоуважаеми честити господарю,

В отговор на отправено преди време прошение беше издаден височайш султански указ (ираде)¹, който позволява на комисия, ръководена от генерал Али Саиб паша, да замине в София. Нейната задача е да осъществи разследването, разпита и определянето на присъдите на онези лица от населението в някои селища в Дунавския вилает, които макар и да бяха предприели някои злодеяния по внушение на сформирания в Букурещ революционен комитет, все пак бяха заловени и задържани благодарение на мъдрия и грижовен султан, без да им се даде възможност да осъществят [докрай] намеренията си. Комисията ще тръгне оттук в рамките на следващите един-два дни. В духа на правителствената политика да се проявява бдителност и чувствителност към такива бунтовнически действия и техните подстрекатели, както и да ги поправя и превъзпитава, и с цел правителството да им даде урок, който да служи за назидание на всички, [комисията] ще разследва и разпита гореспоменатите задържани лица, както и други, за които се установи, че също действително са участвали в съзаклятието и са извършвали опасни дела по родните си места и в селищата, които обитават. Тя ще ни уведоми за техните имена и деяния, както и за степента на вината им. Наред с това абсолютно недопустимо и ненужно е да се създава напрежение, прекращвайки рамките на конкретната цел, и да се смущава населението. Затова необходимите мерки обезателно трябва да се прилагат законосъобразно и в приемлива форма съгласно дадените предписания. Наред с всичко това, като получат на място сведения от почитаемите паши – главнокомандващия на Втора армия² и управителя на Дунавския вилает³, [членовете на комисията] трябва да изпълнят докрай поставената им задача.

Това са задълженията на комисията, за които се счита, че са необходими. След като написаната съобразно това чернова на инструкцията (талиматнаме) беше прочетена в Министерския съвет и съдържанието ѝ беше одобрено, предложено въпросната чернова се представя за височайше султанско одобрение⁴. Настоящото раболепно изложение (тезкире) се написа в уверение на това, че ще се изпълнят каквито и да са заповедта и указанието на Ваше Величество по съдържанието и формата [на инструкцията].

8 шеввал [1]289 г.⁵

[Допълнително вписване под основния текст – ираде]

Донесението на бедния раб е следното:

Настоящото височайше изложение (тезкире) от великия везир и въпросната чернова бяха прегледани по височайше султанско разпореждане. Счита се, че съдържанието и формата на черновата са изрядни и затова, съгласно молбата и в изпълнение на необходимото, от страна на владетеля беше изразено пълно съгласие и бе издаден съответният султански указ (ираде), а гореспоменатата чернова се връща в канцеларията на великия везир, който е овластен да издаде [последваща] заповед по този въпрос.

9 шеввал [1]289 г.⁶

[Изпратено] на Министерския съвет [и на] Министерството на вътрешните работи на 9 шеввал [1]289 г.

Заповедта е изпълнена по-рано.

Публ. по: СЛБРЦК, с. 97 – 99; ОА, Истанбул – ВОА, I. MTZ. (04), 5/119, док. 3. Превод Орлин Събев.

¹ Вж. док. № 99. ² Черкез Абди паша. ³ Ахмед Хамди паша. 27 ноември/9 декември 1872 г., понеделник. ⁴ Вж. док. № 121. ⁵ 28 ноември/10 декември 1872 г., вторник.

№ 123

**Доклад от велия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша до султан
Абдул Азис относно необходимостта от изпращане в София на
Специална комисия под ръководството на Али Саиб паша**

Цариград, 27 ноември 1872 г.

Съгласно със султанската заповед комисията, която е решено да се изпрати в София, ще тръгне след един-два дена. В нея влизат Техни Превъзходителства дивизионният генерал Али Саиб паша, членът на Висшия съвет на правосъдието Иванчо ефенди¹ и бившият помощник на валията в Багдат Шакир бей.

Целта, от една страна, е да се покаже силата на правителството, като се накажат истинските бунтовници и подстрекатели, на подстрекаваните да се отворят очите, а от друга – категорично да не се допусне, щото въпросът ненужно да се раздуха и разшири вън от рамките и с това да се развълнуват духовете на населението. Изобщо, тъй като Софийското управление е едновременно и тъжител, и съдия, да се вземат умерени и разумни мерки.

8 шеввал 1289 г. (9 декември 1872 г.)².

Публ. по: ДБИ, т. IV, № 32, с. 21 – 22; ЛСТС, № 65, с. 93. Превод Панчо Дорев.

¹ х. Иванчо Хаджипенчович. ² Датата 8 шеввал 1289 г. съответства на 9 декември 1872 г. по Григорианския календар. По Юлианския календар (т. нар. стар стил) датата е 27 ноември 1872 г.

№ 124

**Записка на Великото везирство за кореспонденцията с управителя на
Дунавския вилает Ахмед Хамди паша относно разкриването на
революционния комитет, награждаване на служебни лица за
техните заслуги и утвърждаване на направените разходи**

[Цариград, след 27 ноември 1872 г.]

Прочете се кореспонденцията от Дунавския вилает, съдържаща някои указания относно разкритата в София бунтовническа организация. Тя включва и начина за награждаване на онези, заслугите на които са най-големи в дейността по разкриването на средствата, обрани в Орхание. Възможно е заради приключването на случая с онези, чийто начин на награждаване е обявен, и поради неосъществена продажба на оръжието да се появят по-големи разходи от разрешените 3000 гроша. Припомня се обаче необходимостта от написването на височайш отговор до гореспоменатия вилает, който да съдържа и приемането на разходите в повече, които може да възникнат в този момент¹.

Публ. по: ЧКНД, с. 47; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 13. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

¹ Вж. док. № 128.

№ 125

**Телеграма от Софийското окръжно управление до орханийския
околийски управител с нареждане да бъде изпратен
в София тетевенският мюдюр Махмуд ага**

[Изх.] № 1133

София, 30 ноември 1872 г.

Трябва да изпратите бързо тук тетевенския мюдюр Махмуд ага, за да бъде разпитан по някои въпроси.

Публ. по: ЛСТС, № 57, с. 18; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 19а. Превод Борис Недков.

№ 126

**Телеграма от Софийското окръжно управление до орханийския
околийски управител с нареждане да се явят заедно
с д-р Иван Ибришимов в София**

[Изх.] № 1135

София, 30 ноември 1872 г.

Като оставите за заместник доверено лице и като вземете със себе си доктор Ивана¹, елате тук.

Публ. по: ЛСТС, № 58, с. 18; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 19а. Превод Борис Недков.

¹ Вероятно Иван Ибришимов.

№ 127

**Писмо от Великото везирство до управителя на Дунавския вилает Ахмед
Хамди паша за обсъжданията в Министерския съвет на неговите доклади,
одобрение на взетите мерки за залавянето на Левски и разрешение за
използване на допълнителни средства за тайните агенти**

[Цариград], 1 декември 1872 г.

Вашите книга и рапорт, дето говорите, че очаквате пристигането на назначената оттук комисия, за да изследва делата и преписките на бунтовническия комитет в София, който биде изкаран наяве с арестуването на похитителите на държавното съкровище наблизко до Орханийската каза, бидоха едно по едно прочетени в Министерския съвет¹.

Наистина заслужава похвала хващането по един, по двама, без шум и глас на повече от 50 членове на комитета, разпитът им пред една смесена комисия, подписването на признанията от самите обвиняеми и потвърждаването им от смесената комисия².

Вие полагате големи усилия и с положителност очаквате залавянето на главата на бунтовниците Васил Левски, който заминал да посещава Пловдивско и Казанлъшко, като сте изпратили заловената фотография на същия до всички

паспортни чиновници с настойчиви заповеди да не бъде допуснат да мине отсреща и да бъде заловен.

Поради засилващото се значение на тайните издирвания, ние ви позволяваме да изразходите нужните суми над дадените под форма на здравни разходи 3000 гроша за тайни агенти и други съответни разходи.

12 шеввал 1282³.

Публ. по: ЛСТС, № 66, с. 93. Превод Панчо Дорев.

¹ Вж. док. № 113. ² Има се предвид Софийската смесена комисия, създадена от Мазхар паша след прехвърлянето на всички арестувани от Орхание в София. ³ Допуснатата грешка в ЛСТС, с. 93 – вместо посочената година 1282 да се чете 1289 г.

№ 128

**Писмо от Великото везирство до управлението на Дунавския вилает
за изпратените от Софийското управление сведения за проведените
разпити и установените престъпления на заловените революционни
дейци, за награждаване на служебни лица, назначаване на нови
тайни агенти и утвърждаване на направените разходи**

Цариград, 2 декември 1872 г.

[На] номер на документ

448¹

449²

До Височайшото областно управление в Русе

Във връзка с очакването да пристигне следствената комисия³, за която е съобщено, че ще бъде изпратена оттук за разследване на деянията на бунтовническата организация, разкрита в София при залавянето на обралите държавните средства, обрани неотдавна от страна на разбойници в околностите на околия Орхание, от страна на Софийското окръжно управление е изпратен препис на писмо, съдържащо резюме на показанията и степента на провиненията и престъпленията на онези от заловените дейци на споменатата организация, чиито разпити са проведени.

Пред членовете на Специалната комисия един по един бяха прочетени и обсъдени пристигналите два броя документи, приложени към държавната кореспонденция, относно необходимостта да бъдат удостоени и да бъдат дадени подходящи звания и ордени на онези, чиито заслуги и старания при преследването на разбойниците и залавянето на бунтовниците и разбойниците са забелязани, както и препоръките и съображенията на Ваше Превъзходителство⁴ относно управлението на държавните дела.

Счита се за особено подходящо като уместен похват, преценка и приложение, без да се вдига много шум, главатарите и членове на организацията, броят на които надхвърля петдесет, да бъдат подложени на разпит, като бъдат прибрани разумно и безшумно чрез мерките, подборът и изпълнението на които е заповядано. Още преди да е настанало утрото, след като пред една смесена комисия положат подпис под големите си злодеяния, за извършването на които те си признават и към които са съпричастни, то тези подписи да бъдат заверени и от споменатата комисия.

И както се съобщава в телеграмата, понеже и самата комисия, за която е записано да изпрати протоколите спешно, вече наистина ги е изпратила и от-

правила, то когато те пристигнат, именно тогава въз основа на получените указания и разпореждания и съобразно резултатите от разследването да се решава и изпълнява необходимото по отделните случаи. Едва след това да се разглежда и начинът на награждаване и удостоверяване на лицата и други, удостоверяването със звания и даването на ордени, на които е посочено.

Единият от зловредните главатари, Васил Левски, е изпратен да бунтува областите на Казанлък и Филибе⁵. Този път беше хваната неговa снимка и тя е изпратена на всички паспортни служители. Тъй като много се държи на неговото залавяне и задържане, в случай че бъде забелязан, той трябва да бъде заловен и арестуван, преди да избяга отсреща⁶.

Налице е категорична инструкция, която определя търсените старания и усилия, които следва да бъдат положени. Не е необходимо сега и тук да се говори за тях, но тъй като в момента особено значение придобива шпионско-следователската дейност, съгласно всички държавни директиви към разходите, които може да възникнат по отношение на тайните агенти, под името „здравно осигуряване“ се отпускат специално 3000 гроша месечно.

Поради това, че може да се окажат недостатъчни разходите за тайните агенти, повишаването на които се очертава като необходимо, тайните агенти, които трябва да бъдат назначени, при добиването и набавянето на обективна информация, вместо според първоначалната заповед да бъдат удовлетворявани чрез даване на бакшиш и подаръци, то на тях да им се разрешава увеличаване на паричните разходи извън гореспоменатите 3000 гроша. Те да им се дават само при условие, че информацията е достоверна и сигурна и че може чрез разследване да бъде проверена и потвърдена в зависимост от информацията, която може да бъде получена впоследствие и според значимостта на разследването.

Що се отнася до това какво трябва да се прави с оръжието, иззето от споменатата организация, според напълно определеното разбиране на височайшото Областно управление за най-съществено значимите моменти в опазването на обществения ред подобни разходи никога не бива да се имат предвид.

Особено в този момент и според нуждата от доверието и сигурността, които си е спечелил Ваше Превъзходителство [Ахмед Хамди паша], по никакъв начин хазната няма да прояви колебание да приеме и възстанови парите, които следва да бъдат разходвани и дадени при своевременна наложителна нужда, стига обаче посоченият път за начина на тяхното разходване и даване да изглежда благоразумен и позволен с оглед правилата на отдела по разходите.

В това отношение засега е потвърдено да се даде разрешение от по-горната инстанция и споменатото оръжие да не се продава, а да се задържи и съхранява. Съблюдавайки и спазвайки строго правилата за вътрешна кореспонденция и контакти, и извършвайки само най-необходимото, да не се дава възможност за появата на събития и инциденти, водещи към нарушаването на обществения ред. Именно поради това се пристъпи и към написването на настоящото напълно искрено писмо, за да се съобщи, че е повече от необходимо и Вие да положите старания и усилия за постигането на горепосочените цели, уважаеми господине.

13 шеввал [12]89 г.

Публ. по: ЧКНД, с. 47 – 49; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. УМ, 1241/11, док. 14. Разчитане Стефан Андреев, превод Иван Добрев.

¹ Вж. док. № 113. ² Вж. док. № 115. ³ Специалната комисия, изпратена с решение на правителството. ⁴ Ахмед Хамди паша. ⁵ Пловдив. ⁶ Влашко (Румъния).

№ 129

**Телеграма от Софийското окръжно управление до околийския
управител в Ловеч с нареждане да бъде изпратен в София
Мехмед Акоголу Сюлейман от с. Градешница**

[Изх.] № 1139

София, 2 декември 1872 г.

Благоволете да изпратите тук бързо Мехмед Акоголу Сюлейман от с. Градешница, който имал вземане-даване с тетевенеца хаджи Станьо¹, заедно с 40-те османски алтъни, които той имал да дължи на последния.

Публ. по: ЛСТС, № 59, с. 18; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 196. Превод Борис Недков.

¹ х. Станьо Врабевски.

№ 130

**Телеграма от Софийското окръжно управление до окръжния управител
в Търново с нареждане да се вземат мерки срещу помаците
от Ловешка околия, които издевателстват над българите
от Тетевен и Орханийските села**

[Изх.] № 1141

София, 2 декември 1872 г.

Тъй като се говори, че някои помаци от селата на Ловешка околия дето видели българин от Тетевен или от селата на Орханийска околия му нанасяли оскърбления и други обиди, което е твърде некрасиво и впоследствие може да стане причина за появата на някои злини, съобщавам поверително, че е необходимо да наредите строго на околу[ийския] управител в Ловеч да разследва извършените подобни действия или пък ония, които се канят да извършат, и да ги накаже. Да не допуска занаяпред да се случва подобно нещо. Заповед.

Публ. по: ЛСТС, № 60, с. 18; НБКМ – ОрСб., п. 192, л. 196. Превод Борис Недков.

№ 131

Съдебно-следствен разпит на Божил Генчев¹

София, 9 декември 1872 г.

**Разпит на Божил, земеделец от Орхание
9 декември 1872 г.**

– Как стана твоето постъпване в комитета, образуван с цел да бунтува населението в България, чрез кого, с каква цел и каква ти беше там службата?

– Преди девет месеца дойде при мене Велчо касапинът², намери ме [и ми каза]: „Да влезем в комитета за народното дело!“ И аз влязох чрез него в комитета. Каза ми: „Ние не можем накара падишаха да чуе за народните мъки. Да направим една такава работа, за да бъдат чути“. Ето, тая беше целта. От влезлите в комитета събирали пари, но понеже аз съм беден, вместо пари, служех, като ме използваша за пощенски куриер.

– Защо вземаха тия пари?

– За да купуват оръжия за комитета.

– Какво щяхте да правите с оръжията?

– Да се борим, та в данъчно отношение да сме наравно с мюсюлманите. Ако

те не направят това, да воюваме.

– С кого щяхте да воювате?

– С кого другото, ако не с падишаха.

– „Служех като куриер“, казваш, колко време беше пощенски куриер и где и колко писма занесе?

– Служа от месец март и занесох в три села три писма.

– Значи ти изпълняваше всякаква служба в комитета?

– Да, господине, вършех всичко, каквото ми заповядваха.

– Защо и как бе убит от Димитра³ осъденият на смърт дякон⁴ на ловчанския владика⁵ и кога и как ти взема Димитровия кон от хана на Гавриила⁶ и го предаде на Димитра [Общи]?

– Бях на полето; дойдох в Гавриловия хан, дадох ми петдесет драма ракия, изпих я. Казаха ми: „Димитър [Общи] ще убие дякона, вземи коня, закарай го и чакай в градината, след като изгърми пушката, Димитър [Общи] ще дойде и ще вземе коня, а ти бягай оттам. Никой освен тебе не може да свърши тая работа“. Аз бях пил много, взех коня [и] отидох в градината; пукна пушката, сетне дойде Димитър [Общи], взе коня и ми каза: „Бягай!“. Аз не останах там, отидох си вкъщи. Причината, за да бъде дяконът убит, е: понеже комитетът е таен, а дяконът имаше връзки с орханийския мюдюр⁷, той бе убит, за да не издаде тая работа.

– Защо и с каква цел беше нападната къщата на Николчо Арnaudов в Етрополе? Употребено ли беше там оръжие срещу някого и кой беше главатарят на тая група?

– Той беше обещал пари на комитета, но не ги даде и затова бе нападат. Целта на нашето нападение беше да го сплашим и вземем парите. Не беше употребено никакво оръжие. Бяхме дванадесет души, главатар ни беше Димитър [Общи].

– Кой са имената на хората, с които беше и ти?

– Главатар ни беше Димитър [Общи]. От нашето Орхание освен мене бяха: Велчо [Шунтов] касапинът и Мито бояджията⁸. Останалите бяха от други села, не мога да зная техните имена.

– Какво направихте?

– Почукахме на дворската врата; момчето отвори, влязохме в двора, почукахме на вътрешната врата, не отвори, видяха и започнаха да пишат и ние ги оставихме и избягахме.

– Денем или нощем стана това?

– През нощта, в два часа.

– Всички ли бяха въоръжени?

– У всички ни имаше оръжие. Също и на мене дадоха оръжие. Аз имах дълга пушка и пищов. У някои пък имаше по една пушка и един нож. Такова беше оръжието.

– Като се върнахте, къде отидохте?

– Отидохме на Цветковия хан⁹ в Правец. Аз бях взел оръжието оттам, оставих го. И всеки си отиде вкъщи.

– Събирали ли сте се и други път в Цветковия хан?

– Аз не съм ходил. Аз само разнасях писма. Цветко [Вълчев] знае.

– Занесе ли при събирането на обирачите на хазната, освен хляб и ястие, други някакви припаси, сиреч барут и куршуми? Откъде имаше ти предварително сведения за мястото на засадата в прохода, от Васила¹⁰ или от Марина¹¹ научи първо за тръгването на хазната?

– Освен хляб, сирене, праз и ракия, друго нищо не занесох. Те са имали от

по-рано оръжие и барут. Понеже бях овчар по тия места, обикалял съм ги и [ги] зная. Предадох хляба на разбойниците [и] отидох да сека шума. За тръгването на хазната им съобщил Велчо [Шунтов], обаче аз знаех от по-рано, че хазната ще бъде нападната.

– Защо нападнахте хазната?

– Някои от другарите казваха – за да се купи оръжие за комитета, а други казваха – за да чуе падишахът, та да изпрати чиновници, за да им опишем положението си.

– Кое от тях е вярното?

– Вярното е – за да се купи оръжие.

– Купиха ли се пушки и оръжие и взеха ли от тебе пари за комитета?

– Не ми е известно да е купено оръжие и не дадох пари.

– Дадоха ли ти дял от парите на обраната хазна и колко души бяха ония, които нападнаха хазната?

– Не ми дадоха нито пара и нападателите бяха четиринадесет души.

– Кой са имената им?

– Аз познавах само Димитра, Вълка¹², Стоян пандура¹³ и Тодора¹⁴, имената на останалите научих тук.

[Подп.] Божил Генчев

Зададените пред нас въпроси и получени отговори, както и показанията на Божила са според както са записани по-горе. 21 шеввал [12]89 или 9 декември [12]88 [1872] година. Ес-сеид Али Саиб, Иванчо¹⁵, Шакир [бей], Мехмед Салим, Садуллах Съррѐ, Пешо Тодоров, Мито¹⁶, Ес-сеид Махмуд Мазхари.

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 94 – 96; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ С разпита на Божил Генчев съдебно-следствените действия в София се поемат от Специалната комисия на Али Саиб паша. ² Велчо Йотов Шунтов. ³ Димитър Общи. ⁴ Дякон Паисий. ⁵ Иларион Ловчански. ⁶ Гаврил Брънчев. ⁷ Ахмед ефенди. ⁸ Името на Бояджията е сгрешено. Най-вероятно се отнася до Васил Цаков Петров – Бояджията. ⁹ На Цветко (Цвятко) Вълчев. ¹⁰ Васил Петров – Бояджията. ¹¹ Марин Николов. ¹² Вълко Цолов. ¹³ Стоян Костов – Пандура. ¹⁴ Тодор Кръстев. ¹⁵ х. Иванчо Хаджипенчович. ¹⁶ Мито Каймакчиев.

№ 132

Съдебно-следствен разпит на Велчо Шунтов

София, 10 декември 1872 г.

Разпит на Велчо касапина от Орхание

10 декември 1872 г.

– Ти влизаше в комитета, образуван за бунтуване на българите, по какъв начин и чрез кого постъпи, какво беше вашето намерение и каква служба изпълняваше там?

– Къщата ми в Орхание е в съседство с Гавриловия хан, поради което ходех постоянно в неговия хан. Един ден Гавриил¹ ми рече: „Ще ти кажа нещо, оба-

че никому да не обаждаш, ако обадиш, има закон, ще те убият“. Аз му рекох: „Няма да обаждам“. След малко аз си тръгнах за вкъщи. Гаврил дойде след мене и ми съобщи това, което искаше да ми каже. Рече ми: „Ние ще се оплачем от положението си, затова съставихме и комитет, ще искаме права, от всекиго събираме пари, ти нямаш пари, ще работиш физически“. И аз се съгласих и влязох в комитета от месец март.

– Като каква физическа работа изпълняваше в комитета?

– Понякога пишеха писма, занасях ги, понякога ме пращаха да викам хора.

– Кой са правата, които искате от държавата?

– Учените, които влизаха в комитета, не говореха толкова много. Чух само, че ще се събират пари и че ще се купува оръжие.

– Колко бяха събраните пари и какво ставаше с тях?

– Колко бяха, аз не знам; секретар беше Гаврил [Брънчев], той знае. Давах се на главатаря ни Димитър², той знае где отиваха и какво се правеше с тях.

– Ти къде носеше писма?

– Занасях ги в Цветковия хан в Правец³.

– Ти ли влезе първо в комитета или Божил⁴?

– Първо влязох аз и на Божила [Генчев] казах аз.

– Как и защо беше убит от Димитра [Общи] осъденият на смърт дякон⁵ на ловчанския владика⁶ и как ти съобщи на Димитра [Общи]?

– Косях трева на полето. Васил Наков ми прати известие да дойда. Нея вечер не можах да дойда, дойдох на следния ден. Намерих Димитра [Общи] и той ми каза: „Ще убием дякона, изведи го на полето!“ Аз не се познавах с него. Сетне [Димитър Общи] нагласи [работата с] един шивач. Шивачът⁷ после съобщи, че дяконът е неразположен и не можел да излезе на полето, обаче привечер ще го заведе в хана. След това аз и Васил Наков вземахме Димитра [Общи] и го заведохме на мястото на засадата [и] го оставихме там; дойдох в хана и питах Гаврила [Брънчев], даскал Василя⁸ и Васил Наков за дякона. Те ми казаха, че е в хана на Стоян Брънчев. Изпратихме шивача да научи. После той дойде и съобщи, че дяконът щял да се върне вкъщи към три часа вечерта. Това известие аз съобщих на Димитра [Общи] и оттам си отидох вкъщи.

– Къде беше засадата, дето се криеше Димитър [Общи]?

– Настаних [го] зад един стар плет, обърнат към моста, на сто крачки разстояние срещу къщата, дето живееше дяконът, та като мине [той] през моста, да бъде ударен лесно.

– Защо премахнахте тоя дякон?

– Щеше да обади на властта и да предаде комитета и Димитра [Общи], затова бе убит.

– Защо и с каква цел нападнахте къщата на Николчо Арнаудов в Етрополе? Употребихте ли оръжие срещу някого, кой ви беше главатар и колко души бяхте?

– Поискаха му се пари, той не даде исканото количество и затова отидохме да го сплашим. Бяхме дванадесет души и главатар беше Димитър [Общи]. Някои от нас имахме пушки, някои пищови, някои ножове, а аз имах един малък пищов, това беше пищовът на Васил Наков. Почукахме на вратата, момчето отвори вратата, Димитър [Общи] влезе вътре с момчето, жените затвориха горната врата, не ни отвориха и завикаха, ние се върнахме назад и всички вкупом дойдохме в Цветковия хан. Там оставихме оръжията. Аз си дойдох вкъщи.

– Преди да занесеш хляб и ядене на събралите се обирачи на хазната, вършил ли си някоя друга работа и кой им съобщи, че хазната ще тръгне?

– В Тетевен бяха събрали петдесет хиляди гроша от данъци и бяха изпратени на път за Орхание, като и нашият другар Васил бояджията⁹ дойде заедно [с тях] в Цветковия хан в Правец. Нея вечер Васил [Петров] остана там, а парите бяха предадени в Орхание чрез селския мухтар. На следния ден Васил [Петров] дойде с кобилата на ханджията, намери ме и ми каза: „Вземи тая кобила и я закарай обратно в Цветковия хан, там има един човек, ще изпълниш онова, каквото ти каже“. Аз взех кобилата и повторно отидох в хана, и я предадох на Цветко [Вълчев]. Там намерих Стоян пандура¹⁰. Той ми каза: „Ще излезем на Каменна стръга, да ни намериш там и да ни донесеш хляб. Пари за хляб да вземеш от Васила [Петров]“. Върнах се пак в Орхание, намерих Васила [Петров] [и] взех от него три гроша. Купих от две фурни хляб по за шестдесет пари, триста драма ракия и праз; взех със себе си Божила [Генчев] и отидохме заедно. На уреченото място намерих около дванадесет души, предадох хляба и понеже мястото, гдето бяха, е открито, нея нощ останахме заедно там. Сутринта казах на Божила [Генчев]: „Ти си овчар, знаеш мястото на засадата, вземи ги и ги отведи по-нататък!“. Те отидоха с Божила [Генчев], а аз се върнах в Орхание.

– Когато в Цветковия хан Стоян пандурът ти каза: „Занеси хляб!“, не ти ли каза, че са се събрали?

– Каза ми, че хазната ще тръгне от Орхание и че са се събрали да я нападнат, пък и аз знаех за това.

– Занесе [ли] им повторно хляб?

– Когато занесохме първи път хляб, беше сряда. На следния ден, четвъртък, занесохме пак и Васил [Петров] им беше казал да чакат, понеже хазната се стяга и ще мине оттам. До сред път вървахме заедно с Божила [Генчев]. Един човек от техните хора идваше да чака хляба и ни среща. Казах му, че Васил [Петров] ни съобщи за тръгването на хазната. Оставих Божила [Генчев] да го придружава, изпратих ги и се върнах обратно.

– След това, кой съобщи за тръгването на хазната?

– На следния ден седяхме в кафенето на Гаврила [Брънчев] заедно с касиера Марин¹¹ и Васил [Петров] бояджията. Дойде финансовият началник¹² и повика касиера. Ставайки, Марин [Николов] даде знак с око на Васила [Петров], че хазната ще тръгне, и Васил [Петров] ми каза: „Хайде, върви бърже и съобщи, че хазната ще тръгне“. Аз отидох, но не можах да ги намеря на мястото, дето предния ден бях занесъл хляб. Те бяха заели засадата. Оттам се върнах вкъщи.

– Не дойде ли да съобщиш на Васила [Петров], че не си могъл да ги намериш?

– Дойдох, потърсих Васила [Петров] да му съобща, но не можах да го намеря. След това си отидох вкъщи.

– Сетне какво стана?

– Докато се завърна вкъщи, дошло известие, че хазната била нападната.

– Колко ти дадоха от парите на нападнатата хазна?

– Не ми дадоха ни една пара.

– Защо бе нападната хазната?

– Нападната беше, за да се купи оръжие.

– Как попаднах в ръцете ти комитетските книжа и къде се дIANAх после тия книжа?

– Тия книжа, поставени в една тенекия, ми бяха предадени от Гаврила [Брънчев], който ми каза: „Скрий ги!“. И аз ги скрих. След един-два дни Гаврил [Брънчев] дойде при мене и поиска тия книжа. Понеже бях болнав, казах му, че не мога да стана да ги намеря. След един-два дни ме запряха по работата

на хазната. Когато брат ми дойде в конака да ме види, аз му казах: „Вкъщи има една тенекия, вземи я и я предай на Гаврила [Брънчев]!“ И му я дали.

Подписал: касапинът Велчо [Шунтов]

Зададените пред нас въпроси и отговори, както и признанията на споменатия Велчо, са според както са записани по-горе.

22 шеввал [12]89 или 10 декември [12]88 [1872] година

[Подп.] Ес-сеид Али Саиб, Иванчо¹³, Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Пешо Тодоров, хаджи Мано Стоянов, Мито¹⁴.

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 96 – 98; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 г. (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Гаврил Брънчев. ² Димитър Общи. ³ Ханът на Цветко Вълчев. ⁴ Божил Генчев. ⁵ Дякон Паисий. ⁶ Иларион Ловчански. ⁷ Христо Цветков Гашевски. ⁸ Васил Бушаранов. ⁹ Васил Петров Цаков – Бояджията. ¹⁰ Стоян Костов – Пандура. ¹¹ Марин Николов. ¹² Мехмед Садледин ефенди. ¹³ х. Иванчо Хаджипенчович. ¹⁴ Мито Каймакчиев.

№ 133

Съдебно-следствен разпит на Димитър Общи

София, 9 – 12 декември 1872 г.

Разпит на Димитър, главатар на бунта

9 декември 1872 г.

- Отде си, где си роден, какъв ти беше занаятът?
- От Дяково съм, Македония, там съм роден. Излязох оттам дванадесет-тринадесет годишен; няхах никакъв занаят.
- Когато за първи път излезе от родното си място, къде и по каква работа замина?
- Заминах първоначално за Сръбско, за да работя.
- Колко години стоя в Сръбско?
- От [18]48 до [18]56 година – престоях в Сръбско осем години.
- Какво работи в Сръбско през тия осем години?
- Слугувах при големи хора и прекарвах както можех.
- Оттам къде отиде?
- Оттам заминах за Влашко.
- Пак да слугуващ ли отиде там и колко години престоя?
- Отидох през [18]56 година пак да слугувам и останах до [18]62 година.
- Може би знаете при кого сте слугували във Влашко?
- Да, знай. Живях в Букурещ и в Гюргево, на други места не съм живял. В Букурещ слугувах в гостилницата на Ганескувите синове, а в Гюргево се занимавах с гостилничарство.
- Къде отидохте след [18]62 година?
- Отидох пак в Сърбия и там стоях една година – до [18]63 год.
- Там какво прави?
- Бях в сръбския башибозук по време на белградските събития.

– А оттам?

– От [18]63 до [18]65 година бях пак гостилничар в Гюргево – Влашко.

– Къде отидохте в [18]65 година?

– Заминах за Италия, за да се запиша пак доброволец във войската на Гарибалди.

– Колко време останахте във войската на Гарибалди?

– Останах до [18]66 година.

– Къде отидохте в [18]66 година?

– През [18]66 година дойдохме заедно с осемдесет и двама души от Италия в Атина. Записах се доброволец. Отидохме в Крит, където заминахме с един параход на име „Панелини“¹ с триста и шестдесет души другари [и] слязохме на едно място близо до Кастел.

– В чия войска се причислихте там?

– Причислихме се към войската на Фронисос².

– Участвахте ли в сражения?

– В сраженията участвах три години и два месеца, до свършването на войната. След като свърши, предадох се на Сава паша³ в Свакия⁴.

– Къде ви изпрати Сава паша?

– Изпратиха ни с френски параход в Шира⁵, там останах около един месец. Платиха ни месечно по петстотин драхми, заплатиха и пътните ми по парахода и през Цариград отидох в Браила.

– Колко време престоя там?

– Обикалях около три месеца в Браила и оттам се завърнах пак в Белград.

– Колко стоя в Белград?

– В Белград останах четири месеца, обикалях без работа и не се залових за никаква работа.

– По коя година беше това?

– Беше към [18]70 година.

– Къде отиде пак от Сръбско?

– Отидох пак във Влашко – в Браила.

– Какво правихте в Браила, с кого се срещахте и каква работа заловихте?

– От Белградския български комитет ми бяха дали писмо до българския комитет в Браила. Занесох го в Браила и го предадох на председателя на Браилския български комитет, Войников⁶. В занесеното от мене писмо беше писано: „Изпратете го на отсрещния комитет, за да му служи, ако е съгласен“⁷. Попитах ме: „От отсрещния комитет искат хора, би ли отишъл там?“⁸. И аз приех. Не минах веднага. Отидох първо в Турну Мъгуреле, срещу Никопол. Имаше писмо за тамошния комитет, предадох го и поговорихме.

– Кой е председател на тамошния комитет?

– Данаил⁷ от Плевен, брат му Анастас⁸ е затворен тук.

– Колко се бавихте там?

– Бавих се два-три месеца; и те ме питаха същото, аз приех. Дадох ми едно писмо, отправено до Ловчанския комитет. Аз взех писмото. Минах в Никопол. Там оставих паспорта си, връчиха ми едно пътно тезкере. Документ за носене на оръжие взех от Никопол. Тръгнах оттам, дойдох в Плевен в комитетския хан на Дочо Мръвков. Там показах писмото на Дочовия брат⁹. Оттам двамата братя взеха една пътнишка кола. Дойдох в Ловеч. В Ловеч отседнах в хана на Меджидика¹⁰, където не знаеха що за човек съм. Там останах дванадесет дни. На третия ден отидох в комитетското кафене на Марин¹¹, поповия син, и му предадох пис-

мо. Аз обаче исках да се срещна с Дякон Левски. Казаха ми: „Той сега не е тук, в Пловдивско е, ще дойде по-късно, дотогава, за да не разбере някой, намери си работа“. И аз закупих постепенно около три оки пашкули. Когато бях зает с купуването на пашкули, дойде мюфетишът и ми каза: „Гърсят те от конака“. И ме заведе при каймакама. Отидох и се явих при каймакама. Той ме запита: „Защо си дошъл?“. След като му казах, че съм дошъл да събирам пашкули и че след няколко дни ще си вървя, заверих пътното си тезкере. На втория или третия ден минах за Турну Мъгуреле. Там, отсреща, се бавих две седмици; дадох ми едно писмо и един пиринчен печат с издълбан върху него образ на лъв. Минах пак в Никопол и оттам в Плевен, а после дойдох в Ловеч. Отседнах пак в същия хан и пак предадох писмото и печата, предназначени за Ловчанския комитет. Там [в Турну Мъгуреле] Данаил [Попов] ми беше поръчал: „Докато не намериш Дякона, да не се връщаш! Ловчанският комитет ще ти го посочи“, ми каза той. В Ловеч останах още три дни. От Ловчанския комитет ми дадох писмо, дадох ми и печата, който бях донесъл, и ми казаха: „Ще намериш Дякон Левски или в Карлово, или в Сопот“. Наеха ми едно добиче, заверих наново тезкерето си, качих се на добичето и отидох в Сопот. Отседнах в един хан. От Ловчанския комитет ми бяха поръчали: „В Сопот има един Иван Шекерджията, намери го, но печата не давай, дай му само писмото. Той ще ти посочи Дякона. Във всяко село, във всеки град, понеже комитетът е таен, и Дяконът се намира в тайни къщи. Затова именно не ще можеш да го намериш; Иван Шекерджията ще ви срещне“. Аз съобщих на Шекерджията. Той дойде, намери ме в хана, аз му предадох писмото. Той ми рече: „Сега денем не може, ще дойда да те взема половин час след като се мръкне и ще те заведе при него“. Половин час след като се мръкна той дойде. Срещнахме се с Дякона на едно място близо до лозята, на четвърт час извън града. Дадох му печата и си поговорихме. Дяконът ми каза: „Утре сутринта ти ще се дигнеш оттука и ще отидеш в Карлово“. Каза ми един хан, не си спомням името му. „Там ще дойда и аз, ще доведе един друг човек и ще се срещнем с тебе.“ Станах сутринта, отидох в Карлово и отседнах в хана. В хана престоях три дена пак в качеството на търговец. На третия ден дойде пак човек на Дякона и ме заведе на едно място близо до лозята извън града. Там намерих Дякона заедно с пет души от Карловския комитет и се разговорихме.

– Знаеш ли имената на тия пет души?

– Понеже тогава бях още нов, не ми казваха, не ми съобщаваха имената, обаче ако ги видя, ще ги позная.

22 шеввал 1289 [10 декември 1872] година

– Какво разговаряхте там, за какво приказвахте?

– Изпратиха ме на Карловските бани, отстоящи на час и половина разстояние от Карлово, и ми казаха: „Ние пак ще те повикаме“. Дигнах се оттам и отидох на баните. Пари за разноски ми дадох. В баните стоях самичък дванадесет дни. После дойде един човек и ме извика в Карлово. Отидох в Карлово и отседнах пак в същия хан. Там дойдох двама души, намериха ме и ми казаха: „Иди на Хисарските бани, защото ако стоиш тук много, ще се разбере. Остани около един месец и в Хисарските бани, ние пак ще ти пратим известие“. Дигнах се и заминах. Там престоях четиридесет и четири дни. Разноските ми дадох пак те. На четиридесет и петия ден там дойде Дяконът и ми каза: „Оттук ще отидем в Пловдив“. Понеже Дяконът дойде пеша, наехме от ханджията добичета, защото аз се бях представил като търговец на масло. Оттам отидохме в Пловдив; мене ме изпрати в хана, а той отиде в тайната къща. Там стоях дванадесет дни,

обаче никак не видях Дякона. На дванадесетия ден дойде един човек и ми каза, че ще заминем за Карлово. Аз отидох в консулството и заверих паспорта си. Консултът не знаеше какъв човек съм. Заверих в конака и пътното си тезкере.

– Консултът на коя държава е консул?

– Той е консултът на гръцката държава.

– После заминахте ли?

– Тръгнах от Пловдив; на края на града намерих Дякона. Отидохме в село Царацово, на два часа от Пловдив. Там отседнахме в една къща. Стояхме два дни. Направиха едно събрание от дванадесет души, но мене още не ме допущаха на събрание.

– Ще познаеш ли селяните, ако ги видиш?

– Зная имената на един-двама души, на другите не зная, обаче ако ги видя, ще ги позная.

– Кой са имената на лицата – селяни, които знаеш?

– Единият селянин е Иван арабаджията¹², а другият е Божил¹³, стопанин на тайната къща.

– Накъде заминахте оттам?

– На третия ден в зори се दिгнахме оттам и отидохме в село Черноземен. И там отседнахме също в една тайна къща.

– Правихте ли там събрание?

– Да, правиха, но го устройоха в една друга къща и мене не ме заведоха. Сутринта станахме оттам и отидохме в Карлово. Аз пак отидох в същия хан, Дяконът отиде в тайната къща. В Карлово престоях осем-десет дни. После той ми изпрати пак известие. Станахме оттам с човека, който ме повика, и отидохме в едно село, на половин час разстояние. Дяконът беше отишъл там преди нас с шест души. Там също отидохме в една къща. Те пак направиха събрание. Там не пренощувахме. До Карлово вървахме заедно, другите се отделиха и заминаха по друг път, а ние с човека, който ме заведе в селото, отидохме в хана. В хана престоях два дни. После дойде един човек, донесе ми пари за разноски и ми каза: „Иди в Хисаря, после ще те повикат и ще тръгнете на дълъг път“. Сетне ми дадоха пари за разноски и отидох в Хисаря. В Хисаря останах около четири-пет дни. После ме повикаха и аз отидох в Карлово. От Ловеч дойде писмо: „Тебе и Дякона ви търсят от Ловеч. Ангел Кънчев дошъл от Букурещ“. След това ние заминахме, аз по един път, а Дяконът по друг. В Ловеч отидох в хана. След четири дни дошъл Дяконът. Повикаха ме. Отидохме в лозята. В лозята дойдоха Дяконът, ловчанският поп¹⁴ и осем души от Ловчанския комитет. Заедно с тях беше Ангел Кънчев.

– Знаеш ли името на попа?

– Не зная, обаче той е нисък на ръст и с черна брада, а другите ни другари: Марин [Поплуканов], поповият син, и Димитър Пъшков са затворени тук; Ваньо терзията¹⁵ е избягал, също и Христо бояджията¹⁶. Имената на останалите не зная, ако ги видя, ще ги позная.

– В лозята стана ли дума по каква работа беше дошъл Ангел Кънчев и какво направихте после?

– Ангел Кънчев ме дръпна настрана към края на лозето и ме попита: „Как са работите на Дякона, добре ли вървят?“. Аз му съобщих местата, които обиколихме, и че той не иска да ми казва нищо. Ангел Кънчев ми рече: „Сега тук ще направим едно събрание и ще узнаем как ще работим“.

– Направихте ли събранието?

– Направихме. Извадиха едно ръкописно упътване и го прочетоха.

– От какво се състоеше упътването и какво постановява?

– Сега, понеже това упътване беше ръкописно, не мога да знам дали беше изпратено от отсреща, или беше написано тук. Дяконът и другите ме попитаха: „Ние те разведохме досега, доверихме ти се, приемаш ли да бъдеш пълномощник на тоя комитет?“. Отговорих: „Приемам“. Тогава те ми рекоха: „Назначаваме те за пълномощник от Ловеч и Тетевен до София. Ще ти дадем препоръчителни писма до тамошните комитети, за да ти се доверяват. Заповедите, които ще получиш от нас, разясни ги на тях; и отсега нататък тук ще обикалят още четиридесет-петдесет дейци като тебе, някои от които ще дойдат от Истанбул, други през Сърбия и трети през Влашко“. Попитаха ме: „Разбра ли упътването, което се прочете?“. Понеже беше много дълго, не можах да го запомня цялото, та ми обясниха повторно. Така че всички ние ще работим две-три години да се съберат пари, да се купи оръжие, да се приготви барут и куршуми и тогава, след като всичко това бъде готово, ще се свика общо голямо събрание и в Букурещ, и тук. В тия събрания ще се тегли жребие – кой да занесе в Истанбул мазбатата¹⁷, която ще се изготви. В тая мазбата ще изложим: да се изпълни постановлението на Парижкия договор, сключен през 1856 год., ако не се приеме [това], тогава ще се запалят всичките села, та всички да се принудят с челядта си да избягат по планините. Ония, които могат да носят оръжие, да грабнат оръжието. Или всички да измрат, или да спечелят с оръжие. Това са постановленията на упътването и аз ги приех напълно.

– Каква беше вашата цел във връзка с тоя [Парижки] договор, какво искахте?

– Аз попитах, а те ми отговориха: „Това не е работа, която ти следва да знаеш, има големи хора, те знаят“. И не ми казаха.

– Какво направихте после?

– После Ангел Кънчев каза на комитета: „Ние искаме от вас дрехи и три добичета заедно с принадлежностите им. Идва Димитровден, искаме дрехи“. Марин [Поплуканов], поповият син, който е затворен тук, стана и рече: „Ето, аз давам моето добиче заедно с принадлежностите“ – и го предаде заедно с принадлежностите му. После събранието се разпусна и всеки отиде у дома си. След това, на другия ден, Ангел Кънчев, Дякон Левски и Марин [Поплуканов], поповият син, се дигнаха заедно и отидоха в Плевен. Аз останах на хана в Ловеч. В Плевен им дали един жребец и един кон, после се върнаха обратно в Ловеч. В Ловеч останаха два дни. На третия ден аз, Дяконът и Ангел Кънчев се дигнахме от Ловеч и отидохме в Троян, като взехме със себе си и книгата. В Троян и тримата бяхме в един хан. Вечерта, след като се навечеряхме, Ангел [Кънчев] и Дяконът взеха от брошурите, които бяха нужни да се оставят в Троян, и отидоха в тамошната тайна къща. Мене ме оставиха в хана, а те устроиха събрание в къщата, в която отидоха.

– Не те ли осведомиха за събранието?

– Тогава още нищо не ми казаха. На следния ден се дигнахме оттам и отидохме в Карлово. В Карлово аз останах в един хан, Ангел [Кънчев] в друг, а Дяконът отиде в тамошната тайна къща. И в Карлово останахме два дни. Там Дяконът свика самостоятелно събрание, а на мене и на Ангела [Кънчев] не съобщи. Оттам се дигнахме и отидохме в село Клисура и Ангел [Кънчев] не се стърпя и рече на Дякона: „Ние не можахме да разберем нищо от тукашното събрание“. Дяконът каза: „Тук комитетските хора ги няма, всеки отишъл някъде“. И в Клисура слязохме в комитетския хан. Ханът е на двама братя. Вечерта

Дяконът пак взема книгата и отиде в една тайна къща и устрои събрание, а аз и Ангел [Кънчев] пак не отидохме на събраниято. Оттам отидохме в село Копривщица и там отседнахме в комитетския хан, името му не мога да знам. И там също Дяконът ни остави и отиде в тайната къща. На следния ден останахме пак там. Ангел [Кънчев] и Дяконът отидоха по обиколка. На третия ден сутринта се дигнахме и отидохме в Панагюрище. Там и тримата слязохме в един хан. През деня и през нощта дойдоха няколко души. Там приказвахме за празни работи. Сетне аз останах в хана, а те отидоха в училището. Там те направили събрание.

На третия ден станахме оттам и отидохме в Пазарджик. В Пазарджик слязохме в хана на Гюмюшгердан¹⁸. През нощта Дяконът пак взема сам книгата и излезе. Свикаха събрание. На третия ден се вдигнахме оттам и отидохме в село Царацово. Там слязохме в Божиловата къща. На следния ден Дяконът и Ангел [Кънчев] отидоха в Пловдив. Аз останах там. Привечер те се завърнаха. Оттам станахме, отидохме в Чирпан и отседнахме в един хан. Аз и Ангел [Кънчев] останахме в хана, а Дяконът излезе самичък. На следния ден отидохме оттам в Стара Загора. Те и двамата слязоха на един хан, а аз отседнах сам в друг. Там престояхме четири дни. Там Дяконът направи пак сам събрание. Оттам станахме и отидохме в Нова Загора. Те, без да влязат в Нова Загора, отидоха и двамата в едно село. В Нова Загора аз отидох на хана. На следния ден привечер те дойдоха и ме намериха.

На другия ден се дигнахме и тримата оттам, отидохме в Сливен и слязохме в един хан. Там престояхме четири дни. Дяконът излезе сам и направи събрание. Оттам станахме и отидохме в Котел. На следния ден станахме оттам, отидохме в Беброво. Там Дяконът пак направи сам събрание. Станахме оттам, отидохме в Елена и слязохме на един хан. По навик Дяконът пак излезе сам. На втория ден се дигнахме оттам, отидохме в Трявна. Аз слязох на един хан, Ангел [Кънчев] отиде в къщата на роднината си, а Дяконът отиде в тайната къща и пак устрои сам събрание. В Трявна стояхме два дни, а на третия излязохме оттам и отидохме в Габрово. В Габрово не стояхме никак, а минахме, защото там имало човек, който познавал Дякона. Оттам отидохме в Севлиево. Там Дяконът направи пак сам събрание. С нарочна поща те изпратиха писмо за Габровския комитет. На третия ден станахме оттам и отидохме в Ловеч. Когато вървяхме по пътя, Ангел [Кънчев] се препираше с Дякона: „Ти ни водиш като слуги, не ни съобщаваш нищо; ние с Димитра [Общи] или ще си отидем отсреща, или ще обикаляме и тримата поотделно“.

После пристигнахме в Ловеч. Ангел [Кънчев] и аз слязохме в един хан, Дяконът отиде пак в тайната къща. Сетне Ангел [Кънчев] писа в Плевен на Анастас [Попхинов], че тук ще се състои голямо събрание: „Да дойдеш“. Анастас [Попхинов] дойде. Състоя се събрание от седемнадесет-осемнадесет души, заедно с попа, когото споменах, на което присъствахме и ние. Събрахме се в къщата на Марин [Поплуканов], поповият син. Извадиха книгата. Събраниято ни попита: „Какво направихте из местата, които обикаляхте, как вървят работите?“. Ангел [Кънчев] отговори: „Досега аз не разбрах нищо, Дяконът ни води като слуги; или да обикаляме поотделно, или ние с Димитра [Общи] да си заминем отсреща“. Събраниято каза: „Ние ще ви изпратим поотделно“. И решиха за мене да обикалям от Ловеч до София, Ангел [Кънчев] до дунавското крайбрежие и Дяконът да остане в Ловеч. Понеже отсреща поискали Ангела [Кънчев], изпратиха го там. Аз и Дяконът станахме и отидохме в Сопот¹⁹. Направихме събрание заедно. В Сопот се настанихме в бащината къща на Димитър Пъшков, там стана

и събранието. Оттам отидохме в село Лесура²⁰ и отседнахме в къщата на попа. Там е станало събрание, обаче аз не присъствах. Станахме оттам, отидохме в Тетевен и слязохме в хана на хаджи Кънчо. Оттам Дяконът отиде в училището и направи събрание, в което участвали хаджи Станьо²¹ и затворените тук. Събра-ни били около 22–24 лири, които дали на Дякона. Дяконът дойде оттам в хана и ми рече: „Събрах около 20 лири“. После дойде Васил гложенецът²² и ни заведе в Гложене, а аз, два часа преди, бях отишъл [там] в хана на Иван бояджията²³. Дя-конът и Васил [Йонков Гложенеца] дойдоха заедно и отседнаха във Василовата къща. Там те правили два дни събрание. Аз седях в хана. Дигнахме се оттам тримата, отидохме в Извор²⁴ и слязохме в Герговия хан²⁵. Тоя ден Дяконът отиде в училището и направи събрание. На следния ден направихме заедно събрание в хана. Станахме оттам, пак тримата, отидохме във Видраре, слязохме в Патъвия хан. Там направиха събрание. И там също взехме от Патъ²⁶ десет лири и двестри лири от братията му. Събрахме двадесет лири. От десетях лири, които ни даде Патъ, пет бяха за касата, а другите пет бяха за Васил [Йонков] гложенеца, за да купи добиче. Парите ги дадоха на Дякона. Оттам станахме и отидохме в Джурова махала и слязохме в къщата на поп Георги²⁷. Във Видраре с нас беше попът, в къщата отидохме заедно. И там направихме събрание.

На следния ден отидохме в Етрополе, заедно [с нас] беше и попът, слязохме в Митовия хан. Попът отиде, намери даскала Тодор Пеев и го доведе. Стояхме до вечерта. През нощта Дяконът и даскалът излезли заедно и направили събра-ние в една тайна къща. Те се върнаха в зори. Събрали бяха и шестстотин гро-ша. Оттам попът си отиде вкъщи. Ние тримата отидохме в Правец и слязохме в Цветковия хан. Там останахме една нощ, направихме събрание и комитетът даде седемстотин гроша. Оттам се дигнахме, отидохме в Орхание. Слязохме в хана на Васил бояджията²⁸, даден му от Гавриила²⁹. Нея вечер направихме там събрание; и там също взехме пари, обаче не помня колко бяха. Оттам Васил Йонков се върна обратно.

Ние с Дякона [отидохме] в София, слязохме в хаджи Мановия хан. Дяконът взе книгата и излезе. Аз останах в хана. След това, привечер, той дойде и ми рече: „Ти остани тук, аз ще отида в хана на Трайковича³⁰“, и отиде. Като тръг-ваше, каза: „Утре вечер ще ти изпратя известие и ще те повикам на събрание“. На следния ден привечер той изпратил Димитър ножара³¹. „Дяконът щеше да те повика на събранието, обаче тукашният комитет няма вяра в тебе, затова не те повикаха, ти стой тук!“ – ми каза той. На другия ден привечер дойде драга-левският поп Генади³², комитетското му име е Риза ефенди, и ми каза: „Ти не се безпокой, утре ще излезете от тука, не се съмнявай!“ На четвъртия ден поп Ге-нади пак дойде и ми каза: „Иди на Лучовия хан в село Враждебна, Дяконът ще дойде с мене в манастира, чакай го там, докато дойде“. Аз отидох и чаках там. На втория ден Дяконът дойде, дигнахме се заедно и отидохме в Орхание. От-там станахме и отидохме пак по ред в Ловеч. Като вървахме по пътя, Дяконът ми каза: „Когато изпратим по тебе книга, носи ги на попа на Драгалевския ма-настир и оттам иди в София, срещни се с даскал Христо³³, той ще ти обясни“.

Когато влязохме в Тетевен, за Дякона беше дошло едно писмо: „Дорестият жребец с бяло на задните крака се търси от властта, да го смени, с него да не влиза в Ловеч и Плевен“. Тръгнахме от Тетевен и до село Гложене отидохме пак с тоя жребец. От тамошния комитет му казаха: „Смени жребца!“ Той не повярва. Тръгнахме оттам и по пътя той се качи на моя кон и замина, като ми каза: „Заведи коня в Драгалевския манастир и го предай на попа, той ще ти

даде оттам друго добиче“. Аз го закарах в манастира и го предадох на попа. Попът ми каза: „Аз не мога да се кача на тоя кон и не мога да вляза в София, властта ще ме изпрати на заточение“. Аз взех коня обратно, отидох в Тетевен и го оставих там. В Тетевен купиха друго добиче.

Оттам отидох в Ловеч; там вече ми дадох разрешение да обикалям сам. Оттам отидох сам в Тетевен и слязох в хана на хаджи Ивановите синове³⁴. Там ми дадох толкова писма, колкото комитети има от Тетевен до София, а на мене дадох свидетелство, че съм доверено лице. В Тетевен аз свиках комитета на събрание в хаджи Ивановия хан. Предадох писмото. Съгласно правилата, отвориха го пред събранието. Попитаха ме: „Имаш ли пълномощно?“. Аз извадих пълномощното и го показах. От него те разбраха, че съм деец от Тетевен до София. Понеже на пет-десет места в писмото, което им занесох, се говореше все за пари, и аз им поисках пари. Те ми казаха: „Ще ти дадем на връщане“. В края на писмото беше написано: „Внимавайте за действията на Димитра [Общи]!“³⁵. Оттам те ми дадох писма. Отидох в Извор и оттам обиколих пак за пари селата, които ми бяха определени. После отидох в София. Отидох в училището и намерих даскал Христо [Ковачев]; заедно с него отидохме в къщата му. Предадох му писмото, той прочете и свидетелството ми. Поисках му пари, той ми даде пет меджидиета за разноски и ми каза: „Още не съм събрал пари, когато събера, ще ти изпратя“. Оттам отидох при попа в Драгалевския манастир; престоях два дни. Попът ми даде два наполеона за разноски. Върнах се оттам. Като обикалях комитетите, събрах откъде триста, откъде петстотин, хиляда, събрах общо около пет хиляди гроша. Отидох в Ловеч и ги предадох в касата на комитета. Там престоях три дни. Дадох ми писмо и дванадесет револвера: шестиях оставих във Видраре, двата в Тетевен, а четиритях оставих в Извор с по сто патрона.

– На кои лица се дадох тия оръжия?

– Във Видраре един взе Патъо [Поппетров], двата – братята му Фильо и Йосиф [Поппетрови], третия – зет му. „Ние ще раздадем останалите“ – казаха ми те. В Извор ги предадох на Герго, в Тетевен ги оставих на даскал Иван³⁶. За всеки револвер ми платиха по три и половина лири. Оттам отидох в Осиковица, откъдето, след като обиколих останалите определени мен села, пристигнах в Орхание. Ловешкият комитет ми беше поръчал да взема за секретар даскал Васил³⁶. Намерих даскал Васил [Бушаранов], за него имаше писмо да ми стане секретар. Оттам, заедно с Васила [Бушаранов], дойдохме за трети път в София. Не отидох в хана, дето бях спрял по-рано, а слязох в Ламбовия хан на Сър пазар. Там оставих секретаря Васил [Бушаранов]. Аз отидох при даскал Христо [Ковачев], предадох му писмото. След това дойде и Димитър [Петров Ножаров] ножарят. Там ние тримата направихме съвещание за пари. Даскалът ми каза: „Не ходи в Трайковата къща, може да обади на властта, иди при попа, той говори по-откровено“. После заедно със секретаря отидохме при попа. Там престояхме един ден. Даскалът ми беше заръчал да обхожда софийските села. Дигнахме се оттам, отидохме в Желява, защото даскалът ми беше казал: „В Желява ще намериш Тоне³⁷ и оттам ще пробиеш път. Шопите от Софийска околия са малко глупави“. Попът на манастира потвърди това и каза: „Аз работих в отсамните села, ти обиколи Буджак колу“. И аз слязох най-напред в Тоневата къща в Желява. Предадох писмото от комитета. Стана събрание. Те се уплашиха и не приеха писмата. Попитаха ме: „Познаваш ли някого от София?“. Аз не исках да отговоря изведнъж и попитах: „Вие кого познавате?“. Те пак ме попитаха: „Познаваш ли поне даскала и попа?“. Аз им отговорих, че ги познавам. Те

ми описаха единия и аз им казах: „Да, той е“. Тогава те ми казаха: „Нека да отидем по-напред да го попитаме и ако той те познава, когато дойдеш втори път, тогава ще приемем книгата“. Оттам аз се отбих в някои софийски села, отидох в Орхание и като събрах, както по-рано, пари от Орхание, завърнах се в Ловеч и предадох на комитетската каса събраните от Орхание около три хиляди гроша. Там престоях пет-шест дни. След това ми дадох писмо и ми заповядаха устно да убия дякона³⁸ – заместник на владиката в Орхание. И в писмата, които носех за комитетите, се казваше да бъде убит дяконът дето и да се намира.

– Защо щеше да бъде убит дяконът?

– Дяконът заместник на владиката се усъмнил, че в Ловеч имало комитет, обаче не беше разбрал добре. После отишъл в Извор. В Извор той попитал Марин Попов: „Има ли във вашето село комитет? И аз [също] ще се запиша“. Казал това и за уверение дал две лири. За дадените две лири той поискал [разписка с] печат, както се дава всекому. Когато Марин [Попов] се тъкмал да предаде парите на комитета и вземе [разписка с] печат, похарчил парите и не могъл да ги предаде, и нито пък съобщил. След това дяконът, без да получи разписка оттам, обиколил други села, за да събира владичина. Когато той искал владичината от поповете и от кметовете, а те му отговаряли, [че нямат пари], дяконът им казвал: „За комитета намирате пари, а за владиката няма ли, казвате, ще ви науча аз вас!“. Понеже тия казани от него думи достигнаха до комитета, сякаш предадени по телеграфа, издаде се заповед за убиване на тоя дякон.

– Много добре, с тия писма и с тая заповед ти тръгна от Ловеч, къде отиде?

– Тръгнах от Ловеч. Отидох в Тетевен, свиках събрание, предадох писмото. Те го прочетоха. В писмото беше писано и за убиването на дякона. Попитах къде ще намеря дякона, комитетските хора ми казаха: „Той идва тук и си замина, намира се или в Извор, или във Видраре“. Дигнах се оттам, отидох в Извор, събрах комитетите и попитах за дякона. Казаха ми: „Вчера замина за Видраре“. Оттам отидох във Видраре. Свиках комитета и попитах. Казаха ми: „Отиде в Осиковица“. След това отидох в Осиковица. Там също дадох писмото, казаха ми: „Замина за Орхание“. Оттам отидох в Етрополе, свиках събрание и дадох писмото. Оттам отидох в Орхание. От Орхание Дяконът отишъл в орханийските села. Аз отидох оттам в софийското село Желява. Дотогава не можах да го намеря и нищо не свърших. Макар и оттам да исках да дойда в София, обаче даскал Христо [Ковачев] беше пратил известие: „Димитър [Общи] да не идва тука, властта го търси, нека остави книгата, вие ги пратете“. И аз дадох на Тоне [Крайчов] три броя червени книги³⁹: едната за манастира, едната за даскал Христо [Ковачев] и едната да остане у него. Върнах се оттам, отбих се в Орхание и по реда си отидох в Тетевен. Беше дошло писмо за мене и поп Георги [Тутмаников] от Видрарския комитет, за да отида във Видраре. Дигнахме се и отидохме във Видраре. Поп Георги [Тутмаников] беше обиколил няколко села, потърсили са ме от селата. След това се дигнах и обиколих тия села; във всичките села ми говориха пак да убия дякона – владишкия заместник. Най-после отидох в Лопен. Васил [Йонков] гложенецът ми беше донесъл писмо от Ловеч. В писмото беше писано, че Ангел Кънчев се убил в Русе, властта е усетила тая работа. „Пази се. Завери веднага тезкерето си, замини за Пловдив и се побави там известно време.“ И аз заверих тезкерето си, изпратих секретаря в Орхание и заминах за Пловдив. Там престоях двадесет и пет дни в хана на Гюмюшгердан. За другите комитети дошли писма, за мене нямаше. От всеки комитет бяха поискали по един пълномощник. Пълномощниците заминали за Букурещ. Там

наново отпечатали едно упътване и им го раздали. След 25 дни отидох в София. От София отидох в Тетевен. Там се получило писмо за мене. Накарах да прочетат писмото, в него пишеше: „Докато комитетските пълномощници отсреща не дойдат, да не се залавяш за никаква работа, да останеш в Тетевен“. Аз останах в къщата на Дочо Мръвков два месеца.

После те [пълномощниците] минаха отсам, дойде също и Васил [Йонков] гложенецът, който беше изпратен от Тетевен. Свикали събрание и той попитал за мене. Отговорили му: „И той е наблизо“. „Нека дойде и той и да свикаме друго събрание“, казал [Васил Йонков]. Изпратиха ми известие и аз отидох. Събранието беше свикано. Седнахме и аз попитах: „Какво ново има?“. Той каза: „Ще дойде Дякон Левски и тогава той ще ви осведоми“. След петнадесет-двадесет дни в Ловеч пристигнал Дякон Левски заедно с ловчанския пълномощник Марин [Поплуканов]. Те напечатали ръкописните устави. Аз получих писмо да отида пак в Ловеч. Бях сърдит, че не ме взеха със себе си отсреща, та не отидох, а писах писмо. Изпратете ми, казвах, книгата или пък сам ела [Левски]. След това те ми изпратиха напечатаните книжа по Димитър от Извор⁴⁰. Димитър [Крачунов] дойде, свика събрание, повикаха и мене. Той беше донесъл печатани книжа. Стана голямо събрание. Прочетоха се книгата. Имаше едно писмо и за мене да отида непременно в Ловеч и да се срещна с Левски. Аз пак отговорих: ако е нужно, ела ти, аз още веднъж не стъпвам в Ловеч. Дойде ми отново писмо да убия час по-скоро владишкия наместник – дякона [Паисий], и ако аз не приема да го убия, ще хвърлят жребие, на чието име се падне жребieto, той ще убие първо мене, а после дякона. Непосредствено след това от Извор се получи едно писмо. В него се казваше: „Дяконът [Паисий] е във Видраре, събери хората си и ела бърже!“. Аз събрах хората си и в полунощ пристигнах в Извор.

– Колко души събра?

– Бяха шест души: единият Стоян⁴¹, другият Лечо⁴² и Петър⁴³, имената на другите не помня; всичките са в затвора. Отидох в Извор. Останах заедно с хората си в една тайна къща. От Видраре постоянно идваше и си отиваше куриер, за да следи къде ще отиде дяконът. Призори дойде един куриер и съобщи, че от Видраре дяконът [Паисий] ще отиде в Извор. От комитета ми дадоха за водач изворския куриер Димитър⁴⁴. Излязохме заедно и се вмъкнахме в една колиба в лозята. Водачът отиде в село да научи кога ще дойде дяконът [Паисий] и къде ще отиде, та да ми съобщи. Него ден дяконът [Паисий] отишъл в Извор. Попитали го: „Къде ще отидеш?“. Той казал, че ще замине или за Орхание, или за Осиковица. Тоя човек дойде пак при мене и ми каза: „Хайде, ставайте, сега ще мине; ще ви покажа място за засада, дето ще мине той“. Станахме оттам и отидохме на посоченото за засада място, обаче един човек, който обикалял там, отгърчал и обадил на дякона за устроената от нас засада. Дяконът [Паисий] се върнал и влязъл в селото. Всички, като че не знаели нищо, го попитали: „Какво има?“. А той им казал, че била устроена засада. Селяните му отговорили: „Може ли такова нещо край село? Лъжа е!“ След това видяхме, че работата се развали, върнахме се назад и всеки отиде дома си. Аз пък отидох в Тетевен. Там престоях един-два месеца. Много пъти идваха писма за тая работа. Най-сетне получих от Орхание едно писмо: „Дяконът [Паисий] е тук, от няколко дни пребивава в Патъовата къща“. Дигнах се оттам и заминах на бърже за Правец. Съобщих на Гавриил [Брънчев] ханджията чрез слугата на Цветко ханджията⁴⁵, че съм дошъл в Правец, та да ми изпрати някого, за да нагласим. Привечер Цветковият слуга се завърна пак от Орхание, дето казал, че аз ще отида. После Цветко [Вълчев]

ми даде комитетския куриер, който е запрян тук. Качих се оттам на добичето и пристигнахме с куриера в един и половина часа през нощта близо до Орханлие. Облякох старите си дрехи, качих човека на коня си, а аз влязох пеша в града. Нея нощ останах в Гавриловия хан. На сутринта се поразходих нагоре-надолу, за да видя дякона владишки наместник; не можах да го видя. Ако бях го видял през деня, щях да го убия посред чаршията. Върнах се в хана. Привечер в хана казах на Васил Наков, който [сега] е в бягство: „Намерете ми Велча!“. После Велчо⁴⁶ дойде. Аз го попитах: „Ще ми държиш ли коня?“. „Ще го държа“, отвърна той. Докато дяконът [Паисий] ядеше и пиеше заедно с няколко души в хана на Стоян Брънчев, Велчо [Шунтов] се завърна. Станахме заедно и той ме заведе на засадата до моста. Аз му казах: „Откарай добичето ми, остави го и чакай в градината“. Докато Велчо [Шунтов] отиде, Васил [Петров] и Гаврил [Брънчев] изпратили с Божил⁴⁷ добичето. Аз като чаках на засадата, Велчо [Шунтов] пак дойде и ми каза: „Те още ядат и пият, но ще станат малко по-късничко и той непременно ще мине, чакай! Божил [Генчев] ще дойде с добичето“. Той се върна и си отиде. След като часът удари два, към три часа отсреща, откъм хана, се зададоха слугата на ханджията с фенер в ръка, заедно с дякона [Паисий]. Аз имах една двучевна пушка с два куршума, един револвер шестак и един ятаган, така го очаквах. Те идваха, разговаряйки с момчето. Той говореше на момчето: „Така ще служиш, иначе ще служиш, ще палиш кандилата“. Докато казваше това, аз вдигнах пушката, теглих спусък, обаче огън не хвана. След като ме отминаха, докато тегля втория спусък, той мина отпреде ми и аз го ударих откъм гърба. Той извика три пъти: „Вай, вай!“ и падна. Аз се махнах оттам, качих се на добичето си и казах на Божила [Генчев]: „Връщай се!“. Като бягах оттам с коня, аз паднах в калта и калпакът ми остана там. Качих се пак оттам, обиколих покрай града, за четвърт час стигнах в Правец, в хана на Цветко [Вълчев], и му разправих. Той се зарадва. Качих се оттам и отидох в Осиковица. Почистиха ме, дадоха ми храна, нахраних се и разправих и на тях. Легнах и спях малко, сетне отидох в Тетевен в къщата на Дочо [Мръвков].

23 шеввал [12]89 [11 декември 1872] година

– Какво прави в Тетевен?

– Престоях два дни в къщата на Дочо Мръвков, бях малко неразположен. Оттам се дигнах и отидох в хана на хаджи Ивановите синове [х. Станчо и х. Станьо] и престоях там тринадесет-четиринадесет дена. Ето, по това време свиках събрание. Попитаха ме: „Стана ли, свърши ли се работата, сиреч уби ли дякона?“. А аз им отговорих: „Убих го“. И те останаха доволни. По това време Дякон Левски дойде от Ловеч в Тетевен. Свика се пак събрание, на което дойдоха хаджи Станьо, Петко Милев и даскал Иван [Фурнаджиев]. С тях се устрои голямо съвещание. [Левски] донесе книжа. Бяха от червените книги. И тия книжа бяха за разпространяване из селата. Той разказа събитията по ловчанското нападение.

– Как ви разказа той случката по ловчанското нападение?

– Заедно с Вутьо Ветъов, който е затворен тук, те се сговорили и отишли да нападнат къщата на един чорбаджия⁴⁸, чието име не зная, който обещал пари на комитета, но не ги дал. Те го почакали да се върне от дюкяна, та да му поискат пари, а ако не даде, възнамерявали да го убият; той не дошъл, а дошъл слугата му. Те го хванали, той извикал. Ударили го с нож и го убили. После те влезли въкъщи, намерили около три-четири хиляди гроша пари, взели ги, излезли и отишли. Ето, толкова зная.

– Какво друго още разисквахте на това събрание?

– Дякон Левски каза: „Да направим от тия места едно голямо окръжие от Тетевен до София, в което да влизат Враца и Берковица. За негов център да определим Извор, защото Ловеч е далече и съобщенията са трудни“. Аз казах, че е село, там не може, Етрополе е град, ако стане там, е по-добре. Ако и да се попрепирахме по тоя въпрос, за център той пак определи Извор. И той отиде в Извор, обиколи околността му и нареди да признаем Извор за център. Оттам с изворския куриер той изпрати отсреща едно писмо⁴⁹ и макар да е наредил да вземе отговор, какво е станало – не знай.

– Какво направи ти в Тетевен?

– Когато бях в Тетевен, от Дякона се получи едно писмо: „Аз извърших тукашните приготовления, ела веднага тука, за да заминем за Пловдивско и да обикаляме заедно“. Аз му отговорих, че няма да отида. След като се бавих малко време, на път за София, аз отидох до Желява и занесох малко от червените книжа. Получи се известие от даскал Христо [Ковачев] в София: „Димитър [Общи] да не идва тука, търсят го за убийството на дякона [Паисий], че може да бъде заловен“. Поради тая причина аз изпратих по Тоне [Крайчов] от книжата, които имах у себе си: една [част] на даскала, една на Димитра [Ножаров] ножа-ра и третата на именувемия Риза ефенди – попът от Драгалевския манастир [йеромонах Геннадий]. Отидох в Желява в къщата, дето гостуваше Тодораки, син на Пешо чорбаджията⁵⁰. Нагостиха ме и се разговорихме. Той си беше купил един кон от Цариград и аз имах един кон, та дори отидохме в обора да ги видим.

– Разговаряхте ли по комитетски работи?

– Да, разговаряхме.

– Като какво приказвахте?

– Той ми каза: „Чувам за някакъв комитет, вярно ли е? По-преди бях заръчал на чорбаджи Тоне [Крайчов]: когато дойде нелегалният Димитър [Общи], съ-общи ми, за да се видя с него“. После той прочете книжата и ми каза: „В какво се състои тая работа, обясни ми, искам да знай!“. Аз му отговорих: „Не знай добре, полека-лека ще свикнеш“. Той ми каза: „Пази се тия думи да не стигнат до ушите на баща ми, защото той ходи в съвета и току-виж, че сме подушени от властта“. Аз му рекох: „Недей се плаши, защото ние си имаме наши хора във всички правителствени съвети“.

– Къде отиде оттам?

– Оттам отидох в село Бухово. Там устроихме събрание с братовия син на Стоянчо. Той дори даде около сто и петдесет гроша пари. Синът на Стоянчо също даде две лири. Оттам взех парите и отидох в Буховския манастир, [дето] разговаряхме с попа. Оттам отидох в село Чурек. Там поприскавахме с Иванчо, Анастас и други чорбаджии, чиито имена не знай. Те ми дадоха шест бели меджидиета и оттам заминах за Орхание. Пренощувах една нощ в Орхание и оттам заминах за Тетевен.

– Какво прави в Тетевен?

– Стоях известно време. Свика се събрание. Беше дошло писмо и от Дякона. В него се казваше: „Да не признавате Димитра [Общи] със стария му печат! Когато видите у него новия печат, признавайте го. Аз заминавам отсреща, за да извърша приготовленията“. Събраните се разотидоха един по един. Останахме трима: аз, хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев. Тоя Петко Милев е комитетски касиер. По онова време на властта беше дошла заповед: „Изпратете в тридневен срок петдесет хиляди гроша!“. Хаджи Станьо [Врабевски] ми каза:

„Комитетската каса не ще се напълни така, като събираме по две, по пет лири. Дойде заповед за тукашната вноска и в Орхание ще отидат петдесет хиляди гроша. Оттам, естествено, ще се изпратят в София значително количество пари. Да нагласим и да нападнем тая хазна, та касата ни да се напълни“. На това аз казах: „Много добре, да се нападне хазната е много лесна работа, ще я нападам, обаче след нападението, разбира се, ще се вдигне голям шум и след три-пет месеца работата ще се открие и комитетските работи ще излязат наяве“. Отговаряйки, той ми рече: „Аз ти казвам, че бягаш от работа, върви си, нищо няма да стане“. После срещнах Стоян пандура, съобщил му положението около хазната и му казах: „Хайде, пригответи хората си!“. Той каза „добре“ и пригответи хората си. Аз му казах: „Ще отида на баира между Етрополе и Правец и там ще ви чакам, елате, там ще ме намериш!“. Нея нощ аз заминах от Цветковия хан за тоя баир, чаках до сутринта. Те събрали пътя и не могли да ме намерят. На сутринта отидох на Цветковия хан и си легнах. После ханджията ме събуди и ми каза: „Някой те търси!“. Аз попитах: „Кой?“. Той ми рече: „Стоян [Пандура]“. Тогава аз му казах: „Той е наш, остави го да влезе“. Стоян [Пандура] дойде и ми каза: „Ние събрахме пътя, хората останаха на еди-кой си баир, те нямат хляб, да им изпратим!“. Цветко [Вълчев] ханджията изпрати с Велко [Шунтов] хляб. Стъмни се. В един часа Цветко [Вълчев] ми даде едно добиче и каза на слугата си Васил да ме придружи. Отидох при другарите си, [а] добичето върнах обратно със същия слуга. Дигнахме се оттам и се изкачихме върху камънаците на Каменна стръга. Там чакахме Велчо [Шунтов] и Божил [Генчев] да ни донесат известие, освен това да ни донесат хляб и да ни съобщят кой ден ще потегли [хазната]. Него ден беше сряда. Велчо [Шунтов] и Божил [Генчев] ни донесоха хляб, предадоха ни го, но те не знаеха още кога хазната ще тръгне. Тъй като Божил [Генчев] познаваше тия места, той ни посочи мястото на засадата, отгдето щеше да мине хазната, без да бъдем забелязани. Ние станахме и отидохме там. Те оставиха хляба и ракията и си отидоха. Обаче, за да не се опият [хората ми] и не свършат добра работа, аз не им дадох ракията, а я изсипах. На следния ден тия хора [Велчо и Божил] ни донесоха пак хляб, но не дойдоха близо до нас. Ние бяхме оставили Вълко⁵¹ на пост на четвърт час разстояние от нас и те предади хляба нему. Казахли му, че понеже не знаели кога ще потегли хазната, дали утре, или други ден, те пак щели да ни съобщят и си отишли. На другия ден, петък, аз изпратих Вълко [Цолов] напред, като му казахме: „Ще донесеш хляб и известие“. Почакахме известно време, Вълко [Цолов] не дойде. Ето защо аз казах на Тодора⁵² и Леча [Николов] да се покатерят на скалата, като им поръчах да ни съобщят, ако хазната идва. Към шест часа дойде от тях Тодор [Кръстев – Бръмбара] и ми каза: „Идва една биволска кола и двама конници, но не зная дали е хазната, или не“. После аз му казах: „Да, тя е“. Дигнахме се оттам и слязохме на пътя, нагласихме засадата и аз им заповядах: „Да не стреляте по стражарите, стреляйте само в случай на съпротива върху добичетата им“. Хазната пристигна. Първи стреля Тодор [Кръстев – Бръмбара]. Заедно с изстрела един от стражарите слезе от коня и избяга в дъскорезницата. Добичето му избяга на друга страна. След това ние дадохме още няколко изстрела. Избягаха и другият конен стражар, пешият, както и коларят. Ние отидохме при колата, отрязавме торбите и кой колкото можа да вземе, напълнихме си чантите. Аз бях взел двете държавни торби с металици. Изкачихме се нагоре. Кесиите, които носех в ръцете си, ми тежаха, не можех да ги нося и аз ги зарових в пясъка. После застигнах другарите си. Дигнахме се оттам, слязохме в дола и си поотпочинахме малко край водата.

Изкачихме се на Равненския балкан. Там се бавихме малко на едно място близо до колибата на другаря ми Вълко [Цолов], която е до Етрополе. Вълко [Цолов] отиде в колибата си и ни донесе храна. Нахранихме се и си отпочинахме малко. Аз останах там и казах на Вълко [Цолов]: „Кажи на баща си да доведе коня! Аз прибрах чантите на Стояна [Пандура], Леча [Николов], Вълка [Цолов] и Коля⁵³. С тия чанти и добичето ще отида в Цветковия хан, а ти вземи останалите девет души и им посочи пътя, докато минат Етрополското дере“. Вълко [Цолов] ме заведе заедно с парите в колибата си, после той се върна и отиде да прекара останалите ни другари през дерето. Сетне той докара добичето на баща си. Натоварихме парите и отидохме в Правец на Цветковия хан. Нея нощ, както и следващата, спях в хана. На третия ден дадох на Цветко [Вълчев] ханджията хиляда гроша с условие да ги върне след един месец пак в комитетската каса. Той ми каза: „Дълга на Цоло, стопанина на коня, двеста гроша, дай ми двеста гроша да му ги дам. След два-три месеца ще ги предам където кажеш“. Дадох му. Дадох петстотин гроша на другаря ни Вълко [Цолов] и петстотин гроша на Кольо [Цвятков]. И те щяха да ги върнат на комитетската каса след няколко месеца. След като дадох тия пари, ние натоварихме парите на моето и Цветковото добиче и заедно с него и Савата отидохме в Осиковица⁵⁴ и влязохме в къщата на Иван Ветъов, която беше комитетска къща. Там се събраха комитетските хора. Тия пари бяха все бели меджидиета и металици. Заменихме в злато около седемнадесет хиляди гроша, останалите пари натоварих на добичето, а златото взех със себе си. Другарите ми се завърнаха обратно, а аз отидох в Тетевен. Вървейки по пътя, срещнах Гавриил [Брънчев] и тръгнахме заедно. Когато се готвех да замина, дойде даскалът Васил⁵⁵ от Осиковица и се разговорихме [с него].

За да не познае някой парите върху добичето, аз ги завих с четири кожи. В Тетевен слязох право в хана на хаджи Ивановите синове [х. Станчо и х. Станьо]. Там преношувах една нощ. На другия ден Станчо [Хаджииванов] ханджията нарами парите и отидохме заедно в къщата на Доча Мръвков. Там останахме два дена. На третия ден отидох в хана, повиках даскал Иван [Фурнаджиев] и му казах: „Иди, повикай хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев!“. Иван [Фурнаджиев] ми каза: „Ханджията [х. Станьо Врабевски] не е тук, отиде на балкана заедно с мюдюра, за да търсят обирачите“. Ханджията Станьо и Станчо [Хаджииванови] ми казаха: „Дай ни по хиляда гроша да си купим вино от Плевен, после ще ги върнем в комитетската каса“. Аз им дадох. После отидох в къщата на Доча [Мръвков]. От Плевен дойде и Дочо [Мръвков] и стоя три-четири дни. Сетне дадох и на Доча [Мръвков] в заем хиляда гроша. Той стана и отиде в Плевен, а аз останах. После дадох на Стояна [Пандура] и на Леча [Николов] парите, които бяха задигнали, за да ги скрият. След няколко дни Петко Милев дойде.

По това време и шумът беше утихнал. Аз казах: „Да съберем ли парите?“. Той отговори: „Сега още не е време, нека минат още няколко дена!“.

След няколко дена повиках даскал Иван [Фурнаджиев], той дойде. Съобщих на Петко [Милев] дали е време, а той отговори: „Време е, нека Димитър [Общи] да дойде при мене и поприказваме“. Аз отидох след това в Петковата къща. Там останах няколко дни. После повикахме и Леча [Николов]. Той отиде в Черни Вит и съобщи [на хората да донесат парите]. Четирима души донесоха всичките пари и ги дадох. Аз и Петко [Милев] влязохме в мазето под Петковата къща и там преброихме парите, които донесоха другарите. Бяха шестстотин бели меджидиета и седем кесии от по хиляда гроша. Предадох ги на Петка [Милев]. Аз останах там, а другите си отидоха по домовете. После съобщихме

по Лечо [Николов] да дойдат и другите. По това време юзбашията беше дошъл при мюдюра. Мене ми съобщиша: „Юзбашията е дошъл по тая работа, идвал [и] пашата“⁵⁶. Тетевен ще бъде претърсен, не стой тука, бягай!“ . После и Петко [Милев] ми каза: „Не стой тука, бягай!“ . Аз взех парите, които бяха у мене, и им казах: „Да не харчите парите!“ . Оттам отидох в хана. Щом излязох, в къщата на Петко Милев дошъл хаджи Станьо [Врабевски] и му рекъл: „Аман, работата е лоша, да изгорим комитетския тефтер!“ . И го изгорили. Когато бях в хана, комитетските хора се събраха и ми казаха: „Аман, не стой [тук], иди в къщата на попадията!“ . И аз отидох. Бях дал на хаджи Ивановата жена четири кесии, за да ги скрие. От страх те бяха ги изпратили в къщата на попадията. После известих Анастас [Попхинов] плевненеца, той дойде и аз му предадох четирите кесии. Тия четири кесии аз му дадох за да купи от Плевен за комитета четири добичета с принадлежностите им. Той ги взе и си отиде. След това, привечер, ние излязохме оттам. Госпожа Ненка⁵⁷ ме предреши и водейки ме през ношта, тя ме заведе в Гложене във Василовата къща. Сутринта жената се върна [в Тетевен]. Аз поръчах на Василя [Йонков] да ми намери кираджия и той ми намери. Предреших се, качих се на добичето върху два чувала с орехи и едно буре и заминах за Плевен. Близко до Плевен, в Садовец, стражарите ме застигнаха и ме заловиха; те взеха парите, които бяха у мене, и пищова и ме закараха и предадох на мютесариф-пашата. Хиляда гроша бях дал и на Василя [Йонков] в Гложене.

– Освен тези, даде ли пари другиму?

– Властта беше изпратила във Влашко даскал Тодор Пеев, Христо тетевенеца⁵⁸ и един помак, за да търсят разбойниците, както и да шпионират и разследват тая работа. Даскал Тодор [Пеев] дойде в Тетевен, намери ме в хана и си поприказвахме. Той ми каза, че го изпратила властта. „Отваряй си очите“, ми каза той, „търсят те, да не бъдеш заловен, аз отивам отсреща, като се върна, ще скроя някоя лъжа“. Той ми поиска пари, за да ги даде на вестникаря⁵⁹ [който издава вестника], и аз му дадох тридесет и пет лири. Освен изброените по-преди и тия пари, други никъде не съм давал.

– Нападнали сте къщата на Арнаудова⁶⁰ в Етрополе, разкажи как стана това и коя беше причината?

– Тоя човек беше комитета; записал се по-рано и беше дал десет лири. Комитетът обаче искаше от него петдесет лири, а той каза: „Не мога да дам“. Сетне от комитета ми заповядаха да напада къщата му. Дадоха ми от всеки комитет по двама души. Когато станяхме дванадесет души, отидохме [да го нападнем]. Бяха ни дали заповед само да го сплашим.

– Кой комитет даде пръв заповед?

– Заповядаха ми Етрополският и Правецкият комитет. И останалите комитети знаях [това]. После, ние всички, десет души, отидохме там половин час след мръкване. Аз почуках на вратата, момчето отвори, влязохме в двора, видяха ни и започнаха да викат. След това се върнахме назад. На другия ден Николчо [Арнаудов] попитал даскал Тодора [Пеев]: „Вярно ли е, че тия хора бяха от комитета?“ . Тодор [Пеев] му казал: „Да!“ . [След това Николчо Арнаудов му] дал една златна монета от пет лири.

– Комитетът имаше ли сведения за обира на хазната или това беше скроено само от хаджи Станя [Врабевски]?

– Когато хаджи Станьо [Врабевски] ми заповяда, аз не зная дали той е говорил или не с другите комитети, обаче два дни след обира на хазната всеки комитет знаеше, че хазната е нападната.

– В предишния си разпит ти каза, че Ловчанският комитет бил доставил оръжие и че на тебе са дали дванадесет броя, които ти си разпределил в Извор и другаде. Как минаха те от отсреща, митницата не ги ли видя? Какво знаеш за това?

– [Оръжие] се прекарваше през всяко пристанище, но редовно не може да се прекара. Прекарват се [по] осем-десет [броя], обаче разпразяха, че Анастас [Попхинов] плевненецът докарал наведнъж четиридесет броя. Понеже прекарваме [оръжията] на части и у нас, от митницата не можаха да ги видят.

– Има ли много оръжие Ловчанският комитет и где го крие?

– Казваха ми, че имало около сто-двеста броя, раздадено всекиму. Така е пръснато [оръжието].

Натиснал пръст: Димитър [Общи]

Показанията, както и въпросите и отговорите на споменатия Димитър [Общи], произведени пред нас, са според както са изложени по-горе.

24 шеввал [1]289 или 12 декември [12] 88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо⁶¹, Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Саадуллах Сърръ, Пешо Тодоров, Мито⁶².

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 99 – 114; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ „Панелинион“ е гръцки пощенски кораб, който след избухването на Критското въстание е преоборудван с две оръдия и използван за оказване на помощ на въстаниците. ² Панос Коронеос. ³ Йоаннис Саввас. ⁴ Свакия е област в югозападната част на о. Крит. ⁵ Дн. о. Сирос – гръцки остров в Егейско море. ⁶ Добри Войников. ⁷ Данаил Попов. ⁸ Анастас Попхинов. ⁹ Ангел Мръвков от Тетевен, ханджия в Плевен. ¹⁰ Хан на Моца Меджидийката. ¹¹ Марин Поплуканов. ¹² Иван Атанасов – Арабаджията. ¹³ Божил Ходжев Георгиев. ¹⁴ Поп Кръстьо Тотев Никифоров. Тук коригираме бел. в сб. ЛСТС, с. 425, където името на същия поп е разкрито като Кръстьо Недялков. ¹⁵ Иван Драсов. ¹⁶ Христо Цонев – Латинеца. ¹⁷ Молба (тур.). ¹⁸ Михалаки Гюмюшгердан от Пловдив, притежаващ ханове в Пловдив и Пазарджик. ¹⁹ с. Сопот, Ловешко. ²⁰ Всъщност – с. Лесидрен, Тетевенско. ²¹ х. Станьо Врабевски. ²² Васил Йонков – Гложенеца. ²³ Иван Диков Влахов (?). ²⁴ Тук и по-долу се говори за с. Голям извор, независимо че в оригинала е означено „Извор“. ²⁵ Хан на Георги (Герго) Стойков. ²⁶ Патъо (Павел) Поппетров. ²⁷ Поп Георги Тутмаников. ²⁸ Васил Петров – Бояджията. ²⁹ Гаврил Брънчев. ³⁰ Димитър Трайкович. ³¹ Димитър Ножаров. ³² Йеромонах Генадий. ³³ Христо Ковачев. ³⁴ х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови. ³⁵ Иван Фурнаджиев. ³⁶ Васил Бушаранов. ³⁷ Тоне Крайчов. ³⁸ Дякон Паисий. ³⁹ Червените книги са екземпляри от отпечатания устав на БРЦК. ⁴⁰ Димитър Крачунов – Стамболията. ⁴¹ Стоян Костов – Пандура. ⁴² Лечо Николов – Ковача. ⁴³ Вероятно Петър Вълв. ⁴⁴ Димитър (Дидьо) Пеев. ⁴⁵ Цветко Вълчев. ⁴⁶ Велчо Шунтов. ⁴⁷ Божил Генчев. ⁴⁸ Денчо Дейнов – Халача. ⁴⁹ Писмото, с което Левски информира БРЦК за съставянето на първия окръжен център в Голям извор, е от 16 септември 1872 г. (адресирано до Данаил Хр. Попов). ⁵⁰ Пешо Тодоров Желявеца. ⁵¹ Вълко (Васил) Цолов. ⁵² Тодор Кръстев – Бръмбара. ⁵³ Никола Цветков. ⁵⁴ Димитър Общи греша – къщата на Иван Ветъв е във Видраре, а не в Осиковица. ⁵⁵ Васил Цветков Пупешков тогава е учител във Видраре, не в Осиковица. ⁵⁶ Софийският мютесариф Мазхар паша. ⁵⁷ Ненка Павловица е завела Димитър Общи у Васил Йонков в Гложене. ⁵⁸ Христо Пиронков, а помактъ е Хасо. ⁵⁹ Т.е. на Любен Каравелов. ⁶⁰ Николко Арнаудов. ⁶¹ х. Иванчо Хаджипенчович. ⁶² Мито Каймакчиев.

Разпит на даскал Васил, комитетски секретар на Димитър [Общи]

12 декември 1872 г. (24 шеввал [1]289) година

– Откъде си и къде си учил?

– Аз съм от Голям извор, Орханийско, учил съм се в Тетевенското училище.

– Ходил ли си в чужбина?

– Не съм ходил.

– Кога влезе в комитета и от кого получи заповед да станеш комитетски секретар на Димитра¹? По кои места обикаляхте с Димитра [Общи] и какво правихте в местата, където обикаляхте?

– Миналата година, по това време, аз бях ханджия на комитета в Орхание. [Един ден] отидох по моя частна работа в Тетевен. Имаше един човек на име Васил гложенецът². Той ме повика. На пазара в Тетевен освен него бяха дошли и няколко души от Голям извор. От нашите селяни бяха: Герго Стойков, даскал Илия³, Марин Попов и още един човек, не помня кой. Бяхме отишли с тях в едно кафене. Около дванадесет и половина часа дойде Васил [Йонков] гложенецът. Той ни извика и каза: „Ще ви кажа нещо, [но нека] отидем в друго кафене“. Ние отидохме. Той вървеше пред нас. Заведе ни в една къща. Тая къща беше на Семко Гелев. Там имаше около четиридесет-петдесет души тетевенци и един човек, когото не познавахме. Тоя човек ни попита откъде сме и защо сме дошли. Ние му казахме селището и работата си. Тоя човек отвори дума за комитета и прочете упътванията, които държеше в ръцете си. Той ни предложи: „Постъпете и вие в комитета!“⁴. Ние му казахме, [че] се боим. Той ни посочи някакви писма и ни рече: „Вие защо се боите? Има по-големи хора от вас“. Ние тогава склонихме и влязохме в комитета.

На следния ден всеки си замина на мястото, а аз си отидох в Орхание. След две седмици в нашия хан в Орхание дойдоха Дякон Левски, Васил [Йонков] гложенецът и Димитър [Общи] и останаха там една нощ. Димитър [Общи] и Дяконът отидоха в София, а Васил [Йонков] си отиде в Гложене. След два-три дни тия двамата дойдоха пак в нашия хан и тогава ми предложиха да обикалям заедно с Димитра [Общи], сиреч казаха ми да изпълнявам секретарската длъжност. Аз макар и да им казах повторно, че се страхувам, те ме заплашиха, казвайки: „Ти не [искаш да] ходиш с Димитра [Общи], [може би] имаш друго намерение, [но] ние ще те убием“. И аз от страх приех. Те се качиха на конете си и заминаха за Ловеч. След две-три седмици аз получих едно писмо от Димитра [Общи]; той пишеше: „Бъди готов, извади си тезкере, аз ще дойда и ще заминем заедно“. Аз извадих тезкерето и се приготвих. На следния ден Димитър [Общи] дойде в Орхание от Етрополе и докара едно добиче и за мене. Нея нощ спяхме в нашия хан. На следния ден ние се качихме на добичетата и отидохме в Саранци. Там отседнахме в дядо Стаменовата⁴ къща. Те се познавали още от по-рано. Разговаряха с Димитра [Общи].

– Какво приказваха те?

– Димитър [Общи] му говореше: „Целият български народ е готов, ще трябва да се приготвите и вие; съберете пари и отворете оттук път за другите села“.

– Останахте ли дълго време в Саранци?

– Там останахме два дни, защото когато водех коня да го напоя, аз изгубих тезкерето си и изпратих зетя на дяда Стамена [Стоянов], името му не зная, в Орхание при Гаврила⁵, за да ми издаде ново тезкере.

– Заминахте ли от Саранци, щом получи тезкерето?

– Заминахме веднага и дойдохме във Враждебна и в София. Първом слязохме в Ламбовия хан на Сър пазар. Привечер, към дванадесет часа, Димитър [Общи] излезе и отиде да обиколи комитетските хора в София, като ми поръча да гледам добичето и да приготвя вечеря. Към един и половина часа той се завърна. Той криеше от мене комитетските хора. На следния ден ние се дигнахме от София и отидохме в село Столник. Там преспяхме една нощ в една къща, не помня чия, и нея нощ устроихме събрание от няколко души. Димитър [Общи] им каза да съберат пари, [като им] каза: „Когато дойда, ще ги прибера“. От тая къща ние взехме един водач, отидохме в Желява и слязохме в Тоневата⁶ къща. Димитър [Общи] започна да ги убеждава, но те се уплашиха и не взеха книжата. После те говориха със софийския даскал⁷ и постъпиха [в комитета].

Там останахме една нощ. На следния ден отидохме в Негушево и отседнахме в дядо Гешовата къща. Димитър [Общи] каза и на него: „Подбуждай [хората] в съседните села и събирай пари!“⁸. Оттам ние отидохме в Чеканчево и отседнахме в къщата на попа, името му не зная. Там останахме една нощ. И него убедихме. Отначалото той не искаше да се съгласи, [но] ние го убедихме.

– Какво му казахте, за да го убедите?

– [Че] ще се съберат пари, ще се купи оръжие, българите ще се приготвят и ще подадат молба до държавата, ако [тя] не приеме, ще се бият. [Така] го убеждаваше.

– От Чеканчево къде отидохте?

– Отидохме в Орхание. Там престояхме два дни и свикахме събрание. От Орхание отидохме в Правец, оттам в Осиковица и оттам във Видраре, после в Извор⁸ и оттам в Тетевен. Събирахме комитетските пари и на път за Ловеч се отбихме в село Сопот, дето се свика събрание, и оттам отидохме в Ловеч. Аз отседнах в дядо Станчовия хан, а Димитър [Общи] в хана на Меджидика⁹. Дали той се е видял с тамошните комитетски хора и кому е дал пари, не зная, той криеше от мене. Там престоях три, четири дни. Когато ханджията ме питаше, аз му казах, [че] имам работа. Синът на тоя ханджия беше в комитета, но баща му не знаеше за тая работа. На четвъртия ден синът дойде и ми каза: „Хайде, пригответи си добичето, излез на полето и чакай Димитра [Общи], той ще дойде“. Аз приготвих добичето и излязох на полето. Там се намерихме с Димитра [Общи] и отидохме заедно в Сопот. Нощта прекарахме в Сопот. На следния ден се дигнахме оттам и отидохме в Тетевен. Аз отседнах в хаджи Кънчовия хан, а Димитър [Общи] отиде в къщата на хаджийката. В Тетевен председател на тамошния комитет беше даскал Иван¹⁰. Той плащаше нашите разноски за хана. Димитър [Общи] свика събрание, аз не отидох, защото не ме повикаха. Там стояхме два дни. Оттам отидохме в Извор. От Извор – във Видраре, от Видраре – в Ябланица и Батулия¹¹, в Джурово, в Брусен, в Лопен, в Етрополе, в Осиковица и Правец, и оттам отидохме в Орхание. В тия села оставахме по една нощ и винаги ставаше събрание. Ние поръчвахме: „Събирайте пари, на връщане ще искаме пари“, казвахме ние. После от Орхание отидохме в Скравена, Новачене, Боженица, Литаково и пак се върнахме в Орхание. В тия села преспивахме само по една нощ и им поръчвахме [на хората] да събират пари. От Орхание ние се отбихме пак в някои села на Софийска околия, [а] после

дойдохме в София. След като обиколихме пет-шест села, имената на които не помня и за които от по-рано бяхме казали да се проагитират, ние отидохме отново в Орхание, обиколихме пак селата [му] и събрахме пари. В селата, в които получавахме тия пари, аз ги записвах и издавах разписки. После от главния комитет се получаваха печатни разписки, [които им] се раздаваха.

– Къде беше тоя главен комитет?

– Аз мислех, че е в Ловеч, Димитър [Общи] обаче казваше, че не е в Ловеч. Но въпреки това събраните пари отиваха там. Обаче дали самият главен комитет е в Ловеч, или на друго някое място, аз не знаех.

– От Орхание къде отидохте?

– Като събрахме пари от някои села, чиито имена не помня, върнахме се в Орхание. Оттам отидохме в Правец, после в Осиковица, във Видраре, в Джурово, в Брусен и в Лопен. И от тия села събрахме пари. Тъкмо щяхме да отидем в Ловеч, в Лопен ни посрещна един куриер. Получихме от Дякон Левски едно писмо. [В него] беше писано: „В Русе се е убил Ангел Кънчев, властта подозира, Димитър [Общи] да замине веднага за Пловдив“. Тогава аз се върнах, отидох си в Орхание и си останах пак в хана. Димитра [Общи] оставих с куриера Васил [Йонков] гложенеца в Лопен. Дали след това Димитър [Общи] отиде в Ловеч или в Пловдив, не зная. В писмото беше писано: „Димитър [Общи] да предаде парите и разписките на Васил [Йонков] гложенеца“. Дали обаче ги е предал, или не, не зная. В Орхание аз останах около един месец, после отидох в Извор [и там] започнах да даскалувам.

– Не беше ли никак секретар на Изворския комитет?

– Изворският комитет се събираше и устройваше заседания в училището, в което даскалувах. Там аз не бях официално секретар, но понякога пишех комитетските работи.

– През времето, когато обикаляше с Димитра [Общи], освен издаваните разписки, писал ли си отговор на писмата, които идваха за Димитра [Общи]? С какво съдържание бяха писмата, които идваха, и какво пишехте вие в отговор?

– Аз издавах разписки на ония, от които вземахме пари. Веднъж писах отговор на писмо от Ловчанския комитет за заминаването [на] Димитра [Общи] отсреща.

– Колко гроша ти беше заплатата?

– Казаха ми триста гроша, но не получих нито пара.

– Знаеш ли нещо друго по тоя въпрос, освен нещата, които каза?

– Не помня, ако ми се задават въпроси и има нещо, което да зная, ще го кажа.

– Не знаеше ли ти, че ще бъде убит дяконът¹² заместник на ловчанския владика?

– Знаех, че председателите на комитетите са казвали на Димитра [Общи], че не искат дякона да обикаля насам.

– В деня на убийството на дякона вижда ли се с Димитра [Общи] и не беше ли и ти в Орхание?

– Бях в Орхание по един въпрос за поръчителство, обаче аз отидох в Гавриловия хан в четири часа сутринта. Димитър [Общи] беше дошъл в два часа, видях добичето му, сам той беше отишъл в къщата на Васил Наков. И аз отидох там и се видяхме с Димитра [Общи]. Той ми каза: „Тая вечер ще убия дякона“. Аз нищо не му отвърнах. Станах оттам и пак отидох в Гавриловия хан.

– Щом като Димитър [Общи] ти е казал, че ще убие дякона, защо ти не обади на властта?

– Понеже се числях в комитета, боях се и затова не обадих.
– Познаваш ли председателите на комитетите, кои са те, кажи имената им!
– Някои познавам, някои не познавам. От познатите ми [са]: в Орхание първо беше Марко Маринов, после той замина за Никопол, вместо него остана Гаврил [Брънчев]. В Етрополе е даскал Тодор¹³, в Извор – Димитър Караджов¹⁴, в Тетевен първо беше даскал Иван [Фурнаджиев], после кой стана – не зная. Във Видраре беше Патъовият брат – Йосиф¹⁵, в Лопен – Станчо Попов, в Ябланица – Марко Минчев и Съйко¹⁶, в Правец – Цветко ханджията¹⁷, в Скравена – Георги и поп Васил. Също и в някои други села.

Подписал: даскал Васил [Бушаранов]

Показанията на споменатия Васил [Бушаранов], съгласно зададените в наше присъствие въпроси и отговори, са както са изложени по-горе.

24 шеввал [1]289 или 12 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир, Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 115 – 118; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Васил Йонков – Гложенеца. ³ Илия Костов Гюндюзов. ⁴ Стамен Стоянов Цагарски. ⁵ Гаврил Брънчев. ⁶ Тоне Крайчов. ⁷ Христо Ковачев. ⁸ Голям извор. ⁹ Хан на Моца Меджидийката. ¹⁰ Иван Фурнаджиев. ¹¹ Всъщност се касае за с. Батулци, Орханийско. ¹² Дякон Паисий. ¹³ Тодор Пеев. ¹⁴ Димитър Крачунов. Бел. в сб. ЛСТС, с. 428 коригира грешно разчетена фамилия Караджов. В тур. текст било написано „Крачу“. ¹⁵ Йосиф Поппетров. ¹⁶ След името Съйко в превода е изпуснат текст (допълнен в ЛСТС, с. 428: „в Брусен – Кольо, в Батулци – Георги и дядо Кръстьо, в Осиковица – Стайко“. ¹⁷ Цветко (Цвятко) Вълчев.

№ 135

Съдебно-следствен разпит на х. Станьо Хаджистанчев Врабевски и очна ставка с Димитър Общи, Иван Лилов Фурнаджиев, Петко Милев, х. Станчо Хаджииванов, Стоян Костов – Пандура и Лальо Пеев

София, 13 декември 1872 г.

Разпит на хаджи Станьо, [извършен] по следния начин

13 декември 1872 г.

- Откъде си родом?
- Роден съм в Тетевен [и там] отраснах. Казват ни хаджи Станчовите синове¹. Учих се в Тетевен.
- Ходил ли си в чужбина, ако си ходил – по кои места и по каква работа ходи?
- Ходих по търговия във Влашко и в Немско. Търгувам с аби и мешини. От десет години насам не ходя никъде.
- С каква работа се занимаваш в Тетевен от десет години насам?

- Върша търговия и се занимавам със земеделие.
- Занимавал ли си се с някоя друга работа в Тетевен?
- Гледам си земеделието и скотовъдството.
- Кога постъпи в бунтовния комитет и кога си бил председател?
- Постъпих миналата година по това време. От Плевен и от Ловеч дойде един човек на име Дякон [Левски], той ме покани в комитета. Аз [му] казах: „Не искам“, [а] той каза: „Ще те убия. Не виждаш ли, че след тебе обикалят тайни хора, ще те убият, ти ще постъпиш в тоя комитет!“ . И аз, за да не ме убият, му дадох пет лири и рекох: „Ще върша каквото искате и ще мълча“. Приех и постъпих в комитета.
- Сетне, след като постъпи в комитета, какво прави? Колко пъти се събрахте в училището и в хаджи Ивановия хан?
- В училището направихме заседание, в хаджи Ивановия хан не отидох.
- Кой бяха на събранието и как мина то?
- Бяха Марко Йончев, Лальо², другият Лальо³, Марин Братанов, Денчо⁴ и даскал Иван⁵. Четяха книга и писма. В тия писма и книга пишеше, че Сърбия и Влашко ще се дигнат и ние да купим оръжие и барут, защото ще има война.
- С кого ще има война?
- С държавата.
- Защо събрахте тия пари?
- За покупка на оръжие, барут и за разходи и разноски.
- Колко пари сте събрали от една година насам?
- Даскалът [Иван Фурнаджиев] знае, аз не зная.
- Когато давахте пари, вземахте ли разписки?
- Аз не съм вземал, не зная, даскалът [Иван Фурнаджиев] знае.
- Дадоха ли ти оръжие и припаси срещу дадените от тебе пари?
- Срещу три лири и половина получих от даскал Ивана [Фурнаджиев], който е в комитета, един револвер със сто патрона. Шешането [пушката] взех от мой далечен роднина от Оряхово на име Иван. Всичките му патрони са тук: патроните на шешането са двеста и четиридесет, патроните на револвера са шестстотин броя.
- Познаваш ли Димитра⁶ от Сърбия? Не си ли бил с него на събрание?
- Сега го познавам, по-рано не го познавах. Срещал съм се с Дякона, бил съм на събрание с него, но с Димитра [Общи] не съм бил.
- Заедно с Димитра [Общи] от Сърбия има един даскал Васил⁷ и него ли не познаваш?
- Видях го в Орхание, видях го и в училището в Тетевен. Обаче с него не съм се срещал и не съм приказвал.
- Казваш: „Не познавам Димитра [Общи]“. Ако той дойде и ти докаже в лицето, ти какво ще кажеш?
- Нека доказва колкото си ще. Аз с него не съм се срещал и не съм приказвал.
- Твоите роднини: Станьо и Станчо⁸, освен тях Петко Милев и Марко [Йончев] и още други знаят, че ти си бил на събрание с Димитра по комитетски работи. Те дори казват, че „ако хаджи Станьо [Врабевски] не беше се намесил в тая работа, ние нямаше да влезем“. На това какво ще кажеш?
- Ще кажа, че съм се срещал с Дякона, но с Димитра [Общи] не съм се срещал и виждал.
- По въпроса за нападението на хазната за нуждите на комитета сте се събрали: Петко Милев, ти и Димитър [Общи]. Димитър [Общи] ти е казал: „Ако

направим тая работа, ще бъде лошо“. Ти си отговорил: „Докато съм аз тук, не бой се!“.

– Не, аз не съм бивал на такова събрание, нека казват каквото щат.

– Ти си дал мнение и за убиването на дякона⁹ владишки наместник.

– Не, такова нещо не зная.

– Комитетът знае за всички тия работи, как ти да ги не знаеш?

– Те криеха от мене.

– Хаджи Станьо, ти всичко отричаш, но ето, че Димитър [Общи] и синовете на брата ти хаджи Иван [Хаджистанчев], Станьо и Станчо [Хаджииванови], даскал Иван [Фурнаджиев], Петко Милев, Марко Йончев, Стоян пандурът¹⁰ и Лечо ковачът¹¹ казват: „Ние знаем, че той нагласи нападението на хазната, той даде в събранието мнение за това и каза: „От нас винаги искате пари, когато грабнем оръжието в ръце, тогава ще ви дадем повече, отколкото искате. Сега хазната заминава, ако си юнак, върви, нападни я!““. Така си заповядал. Какво ще кажеш на това? Ние чухме също и поръката, отправена към тях, да си кажат правото. Те тъй са се заклели и така казват.

– Те всички лъжат.

– За всичко, което казахте, хаджи Станьо [Врабевски] казва, че е лъжа. Какво ще отговорите вие?

– Не е лъжа, всичко е вярно. Ние подписваме, че не клеветиме и не лъжеме. Ако не беше тоя хаджи Станьо [Врабевски], ние нямаше да се намесим в тая работа.

– Кой беше председател на Тетевенския комитет?

– Хаджи Станьо [Врабевски]. Ако не беше хаджи Станьо [Врабевски], [Димитър Общи] не можеше да влезе в нашето село и не можеше да свика събрание. Хаджи Станьо [Врабевски] е изгорил дори комитетския тефтер.

– Подписвате ли, че това, което казвате, е вярно?

– Да, подписваме.

Димитър [Общи] отпечата пръста си, даскал Иван [Фурнаджиев] подписа, Петко Милев, също, Станчо [Хаджииванов], също, Стоян пандурът подписа, Лальо Пеев също, хаджи Станьо [Врабевски] също

[Нови въпроси към хаджи Станьо]

– При разпитите си в по-раншните заседания, състояли се в окръжния център, ти си казал, че си свикал с Дякона бунтовническо събрание, че си говорил за набавянето на оръжие и пр., и че ще работиш съгласно нарежданията на централния комитет, и на три пъти си подписал тия показания. Повтори пак: щеше ли да действаш по тоя начин?

– Да, и аз сях да действам заедно с всички, според както нареждаше уставът.

– Колко лири даде за доставка на оръжие срещу османската държава?

– Лично на Дякона дадох пет лири.

Подписал: хаджи Станьо [Врабевски]

Показанията по зададените въпроси и отговори, дадени в наше присъствие при очна ставка с Димитра [Общи] и споменатите [лица], са според както са изложени по-горе.

25 шеввал [1]289 или 13 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ессеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир бей ефенди, не присъствувал, Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 118 – 120; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ х. Станьо и х. Иван Хаджистанчеви. ² Лальо Ганчев. ³ Лальо Пеев. ⁴ Вероятно Дочо Мръвков или Дочо Братанов. ⁵ Иван Фурнаджиев. ⁶ Димитър Общи. ⁷ Васил Бушаранов. ⁸ х. Станьо и х. Станчо Хаджииванови. ⁹ Дякон Паисий. ¹⁰ Стоян Костов – Пандура.

¹¹ Лечо Николов – Ковача.

№ 136

Съдебно-следствен разпит на Анастас Попхинов

София, 13 декември 1872 г.

Разпит на Анастас [Попхинов] от Плевен

– Ти ли си Анастас от Плевен, чието име се споменава в извършеното по-рано следствие?

– Да, аз съм.

– Откъде си родом ?

– От Плевен.

– Знаеш ли да четеш и пишеш и къде си се учил? Ходил ли си в чужбина, ако си ходил – как си отишъл и защо си ходил? С какво се занимаваш и на колко си години?

– Зная да пиша и чета, учил съм се в Плевен. Във Влашко, в Турну Мъгуреле, имам брат, Данаил¹, търговец. Ходя там. Бях съдружник с брат ми. От една година се отделих. На четиридесет-четиридесет и пет годишна възраст съм, бях бакалин, сега търгувам на дребно.

– Ти си влязъл в комитета за бунтуване на българския народ. Каква служба изпълняваше и какви бяха целите на тоя комитет? Кажи си правото!

– Преди три години, сир[еч] през [18]69 година, ходих отсреща по някои вземания и давания. В дюкяна на брат ми Данаила [Попов] и на Ангела², в Турну Мъгуреле срещу Никопол, видях Васил Дякон Левски. Той разговаряше с брат ми в присъствието на няколко души. Той излезе оттам. Аз запитах брат си: „Откъде е тоя човек и какво приказвахте?“. Той ми каза: „Тоя човек е от Карлово, бил е знаменосец на Панайота³, който сега се намира в Бялград, сега го изпращат от Букурещкия комитет, за да организува комитети, и той ще замине“. На другия ден Дяконът дойде в къщата на брат ми, предаде му два пакета с около две хиляди броя брошури, написани на турски, и му каза: „Аз ще замина за Цариград и оттам през Одрин ще отида в Плевен. Вие изпратете там тия книжа, [но] не ги давайте на друг човек, докато аз не дойда, защото навсякъде има мюсюлмански комитети, ще ги пръсна между тях“. После той се качи на парахода и замина. С него имаше и един човек от Плевенско на име Сава Младенов, той замина заедно [с него]. И аз заминах също за Плевен. След две седмици чичовият ми син

Ангел [Бръшлянов] взел тия брошури и ги донесе в моята къща в Плевен, предаде ми ги и си замина. След три месеца Дяконът и Савата [Младенов] дойдоха, поискаха ми книжата [и] аз им ги дадох. Попитах: „Какви са тия книжа“, [а] той ми отговори: „Има ислямски комитети, ще ги раздам на тях“. Той взема книжата и ми каза: „Аз няма да остана тук, ще спя една нощ в хана; Марин Станчев от Лясковец, Търновско, ми е приятел, ще отида там“. [И] замина. При срещата ни с брат ми той ми беше казал: „Не са само тия книжа, ще дойдат и български книжа; за доброто на всички ни, ти ще постъпиш в това дело. Книжата, които ще се изпращат оттука, ти ще изпращаш на надлежните места, [а] оттам ще ни изпращаш книжата, които са предназначени за тука“. Аз го запитах в какво се състои доброто на тия книжа. Той ми каза: „Когато падишахът ни даде това нещо, което ни обеща през [18]56 година,⁴ тогава и комитетът ще се разтури“.

След като минаха един-два месеца, дойде един фотография [на име] Никола Цеков, заедно с Марин Попов⁵. Те наеха къщата на Велко бояджията от Плевен и отседнаха [там]. След това аз отидох при тях да се видим. Марин Попов попита за Дякона. Ако и да му отговорих, [че] той сега е отсреща, той ми каза: „Аз искам да го видя, искам да се срещна с него, ако е възможно“. Казах му: „Ще пиша на брат си, той ще му каже, та като дойде в Ловеч – да се видите“. После писах на брат си и той му казал. Не се минаха две седмици, той дошъл в Ловеч през Свищов. От Ловеч Марин Попов и Ваньо терзията⁶ ми писаха и повикаха и мен, и аз отидох там. Видяхме се. Дяконът ми каза: „Когато ще тръгнеш от Плевен за отсреща, пиши ми, аз ще заведа там Марин Попов и Ваньо [Иван Драсов] терзията“. Аз му казах: „Когато тръгна, ще ти съобщя“. През нощта останах при тях и разговаряхме по комитетските работи. На следния ден се върнах в Плевен. Мина се един месец. Аз щях да тръгна за насреща. Писах им, ако и те ще ходят, нека да дойдат. И те дойдоха. Отседнаха в Йосифовия хан. Аз ги взех и ги отведох вкъщи. Останахме една нощ. Те имаха едно писмо от Левски до Букурещкия комитет, за да ги представи. На следния ден станахме и отидохме в Никопол, а оттам минахме насреща и отседнахме право в къщата на брат ми. Те останаха и там една нощ. На другия ден заминаха. Три седмици обикаляха; после пак дойдоха и ме намериха. Те бяха взели със себе си шест револвера, които донесоха, и казаха на брат ми: „Виж тия револвери, ако са добри и ако можем да купим – нашите другари искат около четиридесет броя“. Брат ми ги прегледа и каза, че са немски, не са добри, по-добри са белгийските. „Ще пиша за цената и ще ви съобщя, за да купим от тях“. Те му казаха: „Пиши!“. И брат ми писа, [като] им каза: „Когато дойде отговор, ще ви пиша“. Ден или два прекарахме там и заедно с тях минахме пак в Никопол и дойдохме в Плевен. Те слязоха в хана на Дочо Мръвков, [а] аз си отидох вкъщи. Те дойдоха до нас, за да си поприказваме през нощта, и пренощувахме у нас. На другия ден наеха кола и заминаха за Ловеч. След два месеца дойде у брат ми писмо: „Револверите не ги дават по-долу от три наполеона единия“. Аз им изпратих това писмо и те писаха да се купят четиридесет и два броя. Писмото им аз изпратих на брат си [Данаил Попов]. В писмото на брат ми беше казано: „Половината пари трябва да се дадат в предплата, а другата половина ще се даде, след като револверите пристигнат“. Заедно с писмото, да се вземат [револверите] за Ловеч, те бяха изпратили по един човек половината пари. Аз взех парите и ги изпратих на брат ми. След три месеца брат ми писа: „Револверите дойдоха, нека дойдат да ги вземат заедно с остатъка от парите“. Писмото изпратих в Ловеч. На това те изпратиха трима души заедно с остатъка от парите

[и] дойдоха при мене. Имената на хората, които дойдоха, [са]: единият беше Мариновият брат, Тошко⁷. Имената на останалите не зная. Те бяха отседнали в хана. Единият дойде при мене и ми каза: „Ние дойдохме, да вървим утре с тебе. Ще [ти] платим разноските“. На следния ден наехме една кола, тръгнахме за Никопол, минахме оттам насреща и отидохме в къщата на брат ми. Сутринта минахме в Никопол, [като] едни от револверите носехме у себе си, а другите в дисагите.

– Не ви ли прегледаха в митницата с тия оръжия?

– Не, никой не ни попита, нито пък ни претърси. В един чувал с пипер бяхме поставили патроните им, не прегледаха дори и него.

– Какво направихте после?

– От Никопол пристигнахме в Плевен. Те отидоха в хана, [а] аз си отидох въщи. На следния ден дойдоха, взеха ме и отидохме заедно в Ловеч. Там отидохме в къщата на Марин Попов и му предадохме [револверите].

– Къде беше централата на комитета в Ловеч?

– Едната беше [в] къщата на Марин Попов, [а] другата в къщата на Ваньо [Иван Драсов] терзията. Досега никога не съм бил на събрание.

– Какво направи, след като предадохте оръжията?

– Върнах се обратно в Плевен, въщи. След това изпращах на брат си [Данаил Попов] писмата на Ловчанския комитет, които трябваше да се изпращат на отсрещния комитет, а писмата, които идваха отсреща, изпращах ги на Ловчанския комитет. По тоя начин около една година и половина писмата се предаваха за двете страни чрез мен. След година и половина, когато един ден бях при брат си, видях там Димитра⁸ от Дяково и няколко души с него, които разговаряха. После, когато Димитър [Общи] излезе оттам, попитах брат си: кой е този човек? Брат ми каза: „Тоя човек изпращат от Браила, той ще мине отсреща и ще отиде при Дякон Левски, за да работи в комитета“. На другия ден Димитър [Общи] мина отсреща самичък и след десет дена се завърна пак. Брат ми го запитал и [той му] разправил, че отишъл в Пловдив, че е сменил паспорта си в гръцкото консулство и че се виждал с Дякона в Карлово. Това ми съобщи брат ми. След едноседмичен престой Димитър [Общи] се завърна пак оттам и в Ловеч се срещнал повторно с Дякона. След две седмици аз се върнах в Плевен. По това време Ангел Кънчев, който после се уби в Русе, беше отишъл от Русе в Ловеч и се срещал с Дякона. Те и тримата излезли от Ловеч, обикаляли около три месеца и пак се завърнали там. После получих от Ангела [Кънчев] писмо, [с което] ме викаше да отида в Ловеч, и аз отидох. Понеже Ангел [Кънчев] беше заминал за Русе, не можах да го намеря. Намерих Дякона и Димитра [Общи]. Аз бях отседнал в хана, а те се бяха събрали на заседание в дома на Ваньо [Иван Драсов]. Ваньо дойде, повика ме и аз станах и отидох. Димитър [Общи] се обърна към събранието и каза: „Сума време вече обикаляме с Дякона. Ние не сме негови слуги. Нас са ни изпратили за работа. Ако се обикаля така заедно, и за петдесет години не ще можем да свършим работата. Всеки трябва да обикаля и да работи поотделно. Ако Дяконът е виждал от нас някакво зло или предателство към комитета, нека каже – ние ще си подадем оставките и ще отидем при ония, които са ни изпратили“. После и ние попитахме Дякона: „Видал ли си от него нещо лошо?“. Той отговори: „Наистина, лошо не съм видал, но няма разрешение да обикаляме поотделно. Те ще обикалят заедно с мене“. Ние [тогава му казахме]: „Понеже от тоя човек не сте видели лошо, ако ония не разрешават, ние – събранието, ще разрешим. Нека да обикалят поотделно Димитър [Общи], Ангел [Кънчев] и Дяконът, а Сава Мла-

денов, който беше дошъл с Левски, и Васил гложенецът⁹ да обикалят заедно“.

– За къде ги определихте [да обикалят]?

– Димитър [Общи] от Тетевен до София, Васил [Йонков] гложенецът и Сава Младенов в Пазарджишко и Пловдивско, Ангел Кънчев – по Дунавското крайбрежие, а пък Дякон Левски да остане в Ловеч. След това всеки си отиде вкъщи.

– От колко души се състоеше това събрание и кои са имената им?

– Имаше около двадесет души: Димитър Пъшков, Марин Попов, още Ваньо [Иван Драсов] терзията и още един свещеник с нисък ръст – поп Кръстьо¹⁰, тия четиримата познавам, имената на останалите не знам, ако ги видя, ще ги познам.

– Всички тия от Ловеч ли са?

– Да, всички са от Ловеч. След като се свърши събранието, всички се разотидоха, а аз и Левски останахме у Ваньови. На сутринта аз си отидох в Плевен. Понеже писмата и за двете страни вървяха чрез мене, след около два месеца се получи пак едно писмо и тъй като печатът малко беше счупен, аз го отворих. Прочетох го, но не можах да го разбера, тъй като това писмо беше с техен специален шифър. В началото на споменатото писмо беше означено, че е от Одеса, а подписът беше от Кишелски¹¹. На една малка книжка в това писмо бяха написани две точки. Писмото изпратих на Дякон Левски в Ловеч. Той се разсърди много, задето писмото беше отворено, и ми писа писмо [в което се казваше]: „Понеже си отворил писмото, ясно е, че си много лош човек. Ще дойде ден, когато ще отговаряш за отварянето му“. След това не изпратиха вече писма чрез мене, пък и аз писах на брат си да не ми праща вече писма.

– У тебе ли е писмото, което ти изпрати Дяконът?

– Изпратих го тогава на брат ми да го види. Около десет месеца оттогава нито съм получавал, нито съм изпращал писма и на двете страни. Обаче това лято, преди пет месеца, бях отишъл при зетя си даскал Пано¹², който учителстваше в Тетевен, за да видя сестра си. Преди още да отида в Тетевен, бях научил, че Димитър [Общи] бил там в къщата на Доча Мръвков. На другия ден след моето пристигане отидох в Дочовата къща, за да се видя с Димитра [Общи]. Намерих Димитра [Общи] и го попитах как вървят работите и какво правят. В отговор той ми каза: „Аз ходя и обикалям предимно селата, работя донякъде и свърших добра работа. Работил съм дотука. Даскал Тодор¹³ замина за Охрид, за да отвори канал. След като той се върне и пътят бъде отворен, аз ще работя по ония места“. Аз останах [там] една седмица и всеки ден ходех при него на разговор.

– В Плевен ти от кого научи, че Димитър [Общи] е в Тетевен?

– Дочо [Мръвков] е ханджия в Плевен, научих от самия него.

– Какво прави после?

– След една седмица се завърнах в Плевен. Обрах си лозята. След това, [понеже] баба ми беше отсреща при брат ми, отидох да я доведа. Взех баба си оттам и се върнах в Плевен. След като стоях една седмица в Плевен, през това време дошъл Георги – Фердинанд¹⁴ с едно писмо и слязъл в Дочовия хан. На сутринта той ми изпрати писмото по Дочовия слуга. Това писмо беше от брат ми и в него той пишеше: „Тоя човек изпращат отсреща, ще отиде при Димитра [Общи] и при Левски, понеже ти ще отидеш тия дни в Тетевен, заведи го при Димитра [Общи]“. На следния ден ние наехме коли, взех баба си, взех и оня човек и отидох в Тетевен. Ние слязохме вкъщи, а оня човек отиде в хаджи Ивановия хан. Сутринта станах, отидох в къщата на Дочо Мръвков, намерих Димитра [Общи] и му казах: „Отсреща е дошъл човек, за да се види с тебе, дой-

дохме заедно“. Той ми каза: „Иди го доведи!“ Аз отидох, взех от хана Георги – Фердинанд и отидохме в Дочовата къща. Щом Димитър [Общи] го видя, позна го. Донесоха софрата и се нахранихме. Аз ги оставих там и отидох в къщата на зетя си. Привечер, или след дванадесет часа, те отишли в хаджи Ивановия хан. При мене дойде малкият син на хаджи Ивана – Станьо¹⁵ – и ми каза: „Димитър [Общи] и Георги [Йордан Стоянов] те викат, ела в нашия хан!“ Аз отидох и ги намерих там. Георги [Йордан Стоянов] попита Димитра [Общи] какво работи и той му разправи какво е свършил. После Георги [Йордан Стоянов] каза: „Искам да го видя [Левски], къде ще мога да го намеря, за да го видя?“ В отговор на това Димитър [Общи] каза: „В Извор има един негов човек, ще пратим да го повикат, ще го попитаме где се намира и ще разберем“.

Те изпратиха едно лице да вика оня човек и Димитър [Общи] каза: „Сега център на комитета е Извор; там има едно лице на име Димитър Стамболията¹⁶. Ето, тоя Димитър Стамболията е именно неговият човек, за когото говорят. Той е председател на централния комитет.¹⁷ Както ти обясних по-преди, той знае [где се намира Левски]“. И той изпрати човек. Нея нощ ние останахме там и тримата и разговаряхме по комитетските работи. Сутринта те останаха там, а аз си отидох къщи. След два дни дойдоха от Извор в Тетевен и тримата: Димитър Стамболията, даскал Тодор [Пеев] и брат му Хаджията, и се срещнали с Димитра [Общи]. Нея вечер Станьо [Хаджииванов] прати да ме викат и аз отидох. В хана седнахме шестимата души: хората, които дойдоха от Извор, Димитър [Общи] и аз, заедно с дошлия отсреща човек. Дошлият отсреща човек [Йордан Стоянов] попита Димитра [Общи]: „Къде е Левски?“ А той му каза: „Не ми съобщи къде отиде, каза ми: „Където ще отида, ще ти пиша оттам и когато ти пиша, ще знаеш къде съм“. Досега не ми е писал и аз не зная къде се намира той“. След това той се обърна към Димитра [Общи] и го посъветва: „Вие сте се карали с Левски, Левски е писал отсреща, че сте се скарали, аз дойдох нарочно за това. Докато вие сте така скарани, не можете да вършите работа; трябва да си живеете добре и да вършите добра работа“. Той каза, че ще замине за Сливен, след това добави: „Имам едно писмо [дадено ми отсреща]“. Той обясни, че [то] трябва да се прочете пред събранието. „Свикай утре събрание!“ – поръча той на Димитра [Общи]. Разговаряхме по комитетски [работи]. След това даскал Тодор [Пеев] каза: „Изпрашат ме отсреща, за да търся ограбената хазна. Аз отивам отсреща, [но] дойдох да се видя с Димитра [Общи]. Ще отида там, ще се въртя около един месец, ще се върна обратно и ще [ги] излъжа“.¹⁸ Нея нощ ние останахме там. На сутринта Димитър [Общи] каза: „Хаджи Станьо¹⁹ е на полето, Петко Милев е касиер на комитета, повикайте Петко Милев, Марко Йончев и даскал Иван“²⁰. Пратих човек и ги извикаха.

После се събрахме и устройохме събрание. Човекът, който беше дошъл отсреща, даде писмото на даскал Тодора [Пеев], [той] го отвори и го прочете. В него се казваше: „Повикайте Димитра [Общи] и му напомнете от наша страна с добро, и ако не си гледат работата добре, употребете друго средство“. Това писмо предадох на Димитър Стамболиев. Човекът, който дойде отсреща, поиска да се изпрати едно писмо насреща [в смисъл], че Левски не е бил там, че писмото било отворено и прочетено пред събранието, и че се е съобщило съдържанието му. Даскал Тодор [Пеев] написа писмото и ние всички го подписахме и го дадохме на човека. После всеки си отиде къщи. И аз си отидох къщи. Подписът в онова писмо беше на Цанков²¹. След два-три дни, когато седях пред вратата, мина До-

човата жена и ми каза: „Вика те Димитър [Общи], иди в хана!“¹. Аз отидох в хана, намерих Станя [Хаджииванов] и го попитах: „Къде е Димитър [Общи]?“². Той ми каза: „Ти остани тук, сега ще дойде едно момче и ще те заведе при Димитра [Общи]“³. После дойде Иван, син на свещеника – учител и ме заведе в тяхната къща. Там аз намерих Димитра [Общи] самичък. Там [той] ми даде четири хиляди гроша и ми каза: „Купи с тия пари коне!“⁴. Аз взех парите и ги занесох в къщата на зет си. После дойде пашата²², намери парите и аз бях задържан.

- [Когато] пашата дойде, къде намери парите?
- Двете хиляди гроша – в градината под камъка, двете хиляди гроша в мазето, в зида. Причината, за да скрия тия пари тук, беше да не разбере зет ми.
- Каква вреда, ако разбере зет ти?
- За да не разбере, че и аз съм в комитетската работа и че тия пари са от ограбените.
- Кога чу ти за ограбването на хазната?
- Когато дойдох с Георги – Фердинанд, Димитър [Общи] каза, че той е ограбил хазната, за да се купи оръжие и друго за комитета.
- Какво щяхте да правите с тия оръжия?
- Щяхме да купим оръжие, за да бъдем готови да действаме според устава – щяхме да се бием.
- Какво знаеш по убийството на дякона²³?
- Нищо не зная по това. Не зная нищо друго. Каквото знаях, казах го.
- Подписваш ли, че това са твоите показания?
- Да, подписвам.

Подписал: Анастас [Попхинов] от Плевен

Показанията на споменатия Анастас [Попхинов], според зададените му в наше присъствие въпроси и отговори, са [тъй] както са изложени по-горе: 25 шеввал [1]289 или 13 декември [12]88 [1872] година.

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир бей ефенди, не присъствуват Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадулах Сърръ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 121–126; НБКМ – ОрСб, инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Данаил Попов. ² Ангел Бръшлянов, братовчед на Данаил Хр. Попов. ³ Панайот Хитов. ⁴ Има се предвид Хатихумаюна, с който се обещават еднакви права на всички поданици на Османската империя, независимо от вяра и народност. ⁵ Марин Поплуканов. ⁶ Иван Драсов. ⁷ Тодор Поплуканов. ⁸ Димитър Общи. ⁹ Васил Йонков. ¹⁰ Поп Кръстьо Тотев Никифоров. ¹¹ Иван Кишелски, българин, офицер на руска служба. ¹² Пано Рогозаров. ¹³ Тодор Пеев. ¹⁴ Става дума за Йордан Стоянов (с псевдоними Фердинанд и Георги Стефанов). ¹⁵ х. Станьо Хаджииванов. ¹⁶ Димитър Крачунов – Стамболията. ¹⁷ Димитър Общи всъщност има предвид, че Димитър Стамболията е председател на окръжния комитет с център Голям извор. ¹⁸ Т.е. ще трябва да заблуди властите относно мисията си. ¹⁹ х. Станьо Врабевски. ²⁰ Иван Фурнаджиев. ²¹ Вероятно Кирияк Цанков. ²² Мазхар паша. ²³ Дякон Паисий.

№ 137

Телеграма от председателя на Специалната комисия Али Саиб паша до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша за смъртната присъда на Димитър Общи¹

София, 13 декември 1872 г.

Дешифриран текст на телеграмата, изпратена на 13 декември 1288 г.² от намиращия се в София Али Саиб паша до височайшата канцелария на честития велик везир:

Димитър [Д]яковалъ³, когото намиращият се в Белград [революционен] комитет препоръчал на Браилския комитет, а оттам бил изпратен отсам [Дунава], за да участва в дейността на Ловешкия комитет, е обикалял българите от село на село и ги е подканял и подстрекавал да въстанат срещу възвишената [османска] държава. С цел закупуване на оръжие от привлечените към [каузата на] комитета лица той е събирал пари, които предавал на Ловешкия комитет, [и по този начин] е подбуждал към бунт. [Наред с това,] в изпълнение на получена от комитета заповед, е убил в Орхание умишлено с пушка дякона⁴, който е наместник на ловешкия митрополит (деспот)⁵, и [също така] е оглавил една многолюдна въоръжена тайфа, която е проявила дързостта да нападне и ограби държавната хазна, изпратена от Орхание за София под конвой от трима стражари (заптиета). Той направи [пълни] самопризнания [за тези си деяния] и с настоящата поща се изпраща протоколът (мазбата), с който днес, съгласно закона, му се налага смъртна присъда. Осмелявам се да помоля за незабавно [издаване на] височайш султански указ (ираде) за изпълнение на екзекуцията на споменатия.

Да се прочете на [заседанието на Министерския] съвет утре, 24 шев[в]ал [12]89 г.⁶

Публ. по: СЛБРЦК, с. 100; ОА, Истанбул – ВОА, I. MTZ. (04), 5/121, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ Телеграмата е преведена за първи път от Владимир Тодоров-Хиндалов – вж. ДТС. ВЛ, № 493, с. 587 – 588. ² 13/25 декември 1872 г., сряда. ³ В документа името е изписано като „Яковалъ Димитри“, тоест „Димитър от Якова“ (Дяково). ⁴ Дякон Паисий. ⁵ Иларион Ловчански. ⁶ 13/25 декември 1872 г., сряда.

№ 138

Протокол № 1 на Специалната съдебна комисия в София, изпратен до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша за присъдата на Димитър Общи

София, 14 декември 1872 г.

Когато се узнало, какво Българският революционен комитет, за който се получавали сведения, че от дълго време насам се събирал във Влашко и в Сърбия с цел да подстрекава и бунтува България, е посеял отново семето на бунта в някои български селища и щом пристигнало съобщението, че 125 000 гроша държавни пари на Орханийска каза, Софийски санджак, били обрани по време на пренасянето им за София от някакви български разбойници, засилени били двойно повече старанията за издирването им. Накрай, благодарение усърдието

на софийския окр[ъжен] управител Мазхар паша, били разкрити и заловени в началото някои местни разбойници като обирачи на хазната, а заедно с тях – и едно лице на име Димитър¹ от Дяковска околия, човек на българския комитет. Щом те [обирачите на хазната] дали показания, че Димитър [Общи] един-два дни по-преди забягнал по посока на Плевен, изпратени били веднага по дирите му хора, които го заловили жив в село Садовец заедно с един негов другар, без да окаже съпротива. Още същата нощ го откарали в Тетевен. Както при произведения му там до сутринта първи кратък разпит, така и после при пълния му разпит в окръжния съд в София, а също и при разпита, който извърши нашата комисия веднага след пристигането ѝ в София², той призна доброволно и с пълни подробности, както следва:

Въпросният Димитър [Общи] от Дяково преди 25 години, когато е бил на 13–14 годишна възраст, отишъл в Сърбия с намерение да стане слуга. След като престоял там осем години, той прекарал шест години и във Влашко като прислужник и гостилничар ту в Букурещ, ту в Гюргево. После, по време на смутовете в Сърбия, отишъл за втори път в Белград, за да се запише като доброволец войник срещу османската държава. След като сръбският конфликт бил изгладен, върнал се в Гюргево и се заловил пак за гостилничарство. По едно време, когато започнала акцията на прочутия италианец Гарибалди, Димитър [Общи] отишъл в Италия, за да се запише пак като доброволец войник. След това, при избухване на Критското въстание, чрез посредничеството на Атинския комитет, отишъл, пак като доброволец, през Атина в Крит, дето, присъединявайки се към бандата на разбойника Крониос³, в продължение на три години разбойничествал против османската държава. Възползвайки се и той, както останалите му другари, от обявената след това обща амнистия, от Сфакия отишъл с френски параход в Сира. Понеже нямал повече работа, върнал се оттам с параход в Браила. От Браила отишъл в Белград. Там, по нареждане на някои бунтовници, наричани войводи, взел от революционния комитет едно препоръчително писмо и се върнал пак в Браила. Писмото показал на председателя на Браилския комитет – Войников⁴. Писмото пък, което взел от него, адресирано до комитета в Турну Мъгуреле, разположен срещу Никопол, предал на председателя на комитета – Данаил плевненец⁵, който пък го заменил с друго писмо до Ловчанския комитет.

След два-три месеца, когато паспортът му и другите [документи] били уредени, от Никополското пристанище, през Плевен, той отишъл в Ловеч с ангажираната от бунтовника Дочо Мръвков, ханджия в Плевен⁶, и неговия брат пощенска кола. Един-два дни по-късно предал писмото на кафеждията Марин Попов, председател на Ловчанския комитет. Тъй като бунтовникът Дякон Левски, заедно с когото са били натоварени да подготвят въстанието, не бил там [в Ловеч] и нямал възможност да го намери и понеже по едно време Ловчанското [околийско] управление започнало да го подозира, като дори на няколко пъти бил разпитван от полицейски инспектори за лични документи и професия, поради грозящата го опасност да остане повече там, минал повторно през Плевен и Никопол в Турну Мъгуреле. Около две седмици престоял отсреща. От споменатия по-горе председател на комитета [Данаил Попов] той получил заповед да намери непременно Дякон Левски. Като получил от него и някои революционни книжа и един печат с изображение на лъв, пак се върнал в Ловеч. По решение на Ловчанския комитет и по указание на Иван шекерджията от Сопот,

Димитър [Общи] се срещнал с Дякон Левски в Сопот, извън града, половин час след свечеряване. Понеже Дякон Левски искал да запознае Димитра [Общи] с революционната работа и да го изпробва до известна степен, за да му се отдаде или не доверие, не го посветил в самата работа. Дори във всички селища, дето те ходили, отсядали на отделни места. След като дълго време го развеждал из Пловдивския окръг, когато били в Карлово, до Карловския комитет пристигнало писмо, в което, като се казвало, че от Букурещ дошъл още един, натоварен със същата задача като тях, на име Ангел Кънчев, нареждало се и двамата да се завърнат веднага в Ловеч. Димитър [Общи], придружавайки Дякона, като се отбил в някои села на Търновския окръг, се върнал в Ловеч. В Ловеч се състояло бунтовническо събрание, след което заедно с Дякон Левски и Ангел Кънчев обходили Пловдивските околии както предишния път. Когато се завърнали в Ловеч, Ангел Кънчев се оплакал на Ловчанския комитет от постъпките на Дякон Левски, като казал, че той не им давал никакви сведения и че ги влякъл след себе си като слуги. Вследствие на това задачите им били разпределени така: Дякон Левски, със седалище Ловеч, да подбужда и подготвя за въстание околията в Пловдивския окръг; Ангел Кънчев – да подбужда разположените покрай Дунава околии, а той [Димитър Общи] да бунтува селата и градовете, дето има комитети, от Ловеч та до София.

Обикаляйки първи път от село на село заедно с Дякон Левски, който трябвало да го представи на революционните комитети по места, стигнали до София и пак по същия начин се върнали в Ловеч, като събирали пари за комитетската каса. След като при това пътуване била изпробвана напълно неговата способност и той вече опознал някои от хората на организацията, започнал и самостоятелно да върши бунтовническа дейност.

Обикаляйки втори път, както и по-преди, от село на село, той, като не можал да успее с красноречиво слово, а и поради бездарността му, постарал се да подбужда за въстание чрез заплашвания и лъжливи уверения, че цяла България била готова за тази работа, и така разширил твърде много кръга на бунтовническата дейност.

Тъй като чорбаджията Арнаудов⁷ от Етрополе не дал поисканите му 50 лири за комитетската каса, а само 10 лири, той, след получена от комитета заповед [Никола] Арнаудов да бъде сплашен, с една въоръжена група от 12 души, които събрал от околните села, нападнал в около 1 часа през нощта къщата на въпросния и го сплашил.

Ловчанският комитет се разгневил на дякона, наместник⁸ на ловчанския владика, че той узнал за комитетската дейност и че при събиране на владичината се обръщал към отказващите да я платят с думите: „За комитета намирате пари, а да платите владичината си не намирате“, с което дал на някои от комитетските хора да разберат, че знаел за делото и че не бил съгласен с него. На основание на заповед, която получил, да очисти дякона преди да се е завърнал в Ловеч, той [Димитър Общи], с няколко души и с намерение непременно да убие дякона, устроил засада в с. Извор на мястото, отдето последният щял да мине. Но понеже един селянин, който ги видял там и разбрал, че кроят покушение, се притичал веднага и съобщил на дякона, последният уплашен се върнал в Извор и така намерението им не могло да се осъществи. Но когато една след друга идвали заповеди чрез писмата, които той непрекъснато получавал от Ловчанския комитет и от Дякон Левски, в които му се казвало, че ако не побърза да убие

непременно дякона владишки наместник, от името на комитета ще се тегли жребие и комуто се падне, тоя човек ще убие най-напред него [Димитра Общи], а после и дякона, той разпратил за разузнаване хора в околността. Като получил сведение, че дяконът се намирал в Орхание, предрешил се и придружен от комитетския куриер, служещ при ханджията Цветка⁹, тръгнал от Правчанския хан и в един часа и половина през нощта отишъл в Орхание, в хана на Гаврила¹⁰, също бунтовник, дето пренощувал. На другия ден, макар и да се старал да издири владишкия наместник, за да го убие, той на всеки случай не успял. Там останал и през нощта и се скрил на мястото за засада, определено от Велча¹¹, орханийския куриер, сега затворник. От водачите си и от Велча [Шунтов] той добил сведение, че дяконът владишки наместник се гощавал с някои гости в хана на Стоян Брънчев и че непременно щял да се върне във владишкия конак. Причакал завръщането му. Когато реченият дякон владишки наместник, воден от момчето на ханджията, дошъл пред засадата, той [Димитър Общи] теглил една спусък на чифтето си, за да го удари в корема, но понеже пушката не хванала, изстрелял веднага в гърба му два куршума и го убил. Димитър [Общи] побягнал, възседнал приготвения му кон, който комитетският куриер Божил¹² държал при запустялата градина, и забягнал в Правчанския хан, а оттам в къщата на Дочо Мръвков в Тетевен. След като се укривал там 15 дни, известил на всички местни комитети за убийството на дякона.

И най-накрай, по внушение на заместник-председателя на Тетевенския комитет хаджи Станьо¹³ и на комитетския касиер Петко Милев, той образувал една въоръжена група, състояща се от Стоян пандура¹⁴ от Тетевен и други 13 души, и устроил засада в местността Каменна стръга, по шосето за София, за да нападне изпратената от Орхание за София хазна. След като чакали там три дни, на третия ден, в петък, се задала хазната с една биволска кола и трима души заптиета, от които двама конни и един пеши. С пушечни изстрели те [нападателяте] убили конете на заптиетата, а тях принудили да избягат и посегнали да оберат хазната от името на комитета. Всеки един от неговите другари задигнал с чанта пари, колкото можел да носи. А той заровил 2000 гроша металически пари там в пясъка, понеже били тежки за носене, и тутакси забягнал в Равненския балкан, а оттам в колибата на Вълка¹⁵, един от неговите другари, близо до Етрополе. Там всички се нахранили и без да губят време натоварили частта на четирима души на коня на Вълковия баща и той [Димитър Общи] я откарал в Правец, в хана на Цветка [Вълчев]. А носещите останалите пари той изпратил по селата им, за да ги зарови всеки покрай колибата си или в случай че властта тръгне да ги търси, да ги предадат на Петко Милев. Известна част от парите дал в заем на някои комитетски хора.

Когато Н[егово] Пр[евъзходителство] пашата, софийски окр[ъжен] управител, пристигнал в Орхание и оттам в Тетевен и работата се разкрила, Димитър [Общи], бягайки за Плевен, бил заловен в селото Садовец.

От тия подробности и от следствените му документи, които прилагаме в препис, се установява, че:

Въпросният Димитър [Общи] е подбуждал и подстрекавал българите за бунт срещу османската държава; осмелил се да убие предумишлено дякона; станал главатар на хайдушка банда, която образувал, за да присвои и заграби държавни пари. Обосновавайки убийството [на дякон Паисий] със заповедта и принудата на комитета, той, макар и да е искал да се покаже като действащ

по принуда, не е могъл да представи за това никакви други документи, освен комитетското съобщение, непредставляващо положително доказателство, с което би могло да се установи „заповедта и принудата“. Но и дори да представи такова, понеже той, който, познавайки комитетските наредби, доброволно предложил услугите си, и дори задето приел принудата да извърши такова престъпление, твърдението му е несъстоятелно дори и като смекчаващо вината обстоятелство.

Макар бунтът да не е осъществен напълно, предприети са някои подготвителни мерки и е купено оръжие. Нападението в къщата на [Никола] Арnaudов с въоръжена група, последствие на същата подстрекателска дейност, и обирът на хазната от името на комитета се счетоха за обстоятелства, установяващи отпочването на бунта.

На основание постановленията на закона, а именно:

Съгласно чл. 55 на императорския закон всеки, който пряко или косвено подбужда поданици или жители на османската държава към въоръжено въстание срещу султанската власт и замисленото въстание е напълно осъществено или пък е започнало изпълнението му, такъв се осъжда на смърт.

Съгласно чл. 62 на същия закон всеки, който с цел да присвои или заграби движимо или недвижимо имущество или пари на османската държава или имущество на група от населението, или пък с цел да се противопостави на османските войски, които предприемат действия срещу авторите на подобни престъпления, застава начело на въоръжена разбойническа група или става един от командирите на тая група, се наказва със смърт. Когато участващите в такава разбойническа група не са главатари или командири и бъдат заловени на мястото на престъплението, се осъждат на временен затвор.

Съгласно чл. 170 на същия закон, когато някой извърши предумишлено убийство и това се докаже по законен ред, същият се осъжда съгласно закона на смърт.

Тъй като се установи, че въпросният Димитър [Общи] от Дяково е подбуждал, както по-горе се разясни, към въстание, извършил предумишлено убийство, станал главатар на въоръжена група и употребил оръжие срещу полицията и е извършил обир на държавни суми, съгласно постановленията на споменатите по-горе членове от закона комисията го осъди на смърт. На ваша заповед!

14 декември 1872 година

Подписали: Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Салим [Салим], Саадуллах, хаджи Мано [Стоянов], Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 75, с. 232 – 236; НБКМ – ОрСб., инв. 219/1951, Препис на съставения от комисията протокол № 1 до Негово Превъзходителство великия везир. Превод Борис Недков.

¹ Димитър Общи. ² Вж. док. № 60 и док. № 133. ³ Панос Коронеос. ⁴ Добри Войников. ⁵ Данаил Хр. Попов. ⁶ Ханджия в Плевен всъщност е братът на Дочо – Ангел Мръвков. ⁷ Николчо Арnaudов. ⁸ Дякон Паисий. ⁹ Цветко Вълчев. ¹⁰ Гаврил Брънчев. ¹¹ Велчо Шунтов. ¹² Божил Генчев. ¹³ х. Станьо Врабевски. ¹⁴ Стоян Костов – Пандура. ¹⁵ Вълко Цолов.

Разпит на Стоян пандура

14 декември 1872 г.

– Ти ли си Стоян пандурът, чието име е означено в досегашното дознание?

– Да, аз съм.

– Откъде си родом, знаеш ли да четеш и пишеш, ходил ли си в чужбина и ако си ходил, къде си ходил и на колко си години?

– Родом съм от Тетевен, не зная да чета и пиша, не съм ходил никъде и съм на тридесет и пет години.

– Кога постъпи в комитета, образуван за бунтуване на българското население, и каква служба си изпълнявал?

– Постъпих в комитета миналата година по това време. Първом ме извика даскал Иван¹ и ми даде едно писмо да [го] занеса в Извор, Ловеч, Гложене и Орхание. Занесох писмото и го дадох в Орхание на Васил бояджията², в Извор – на даскал Васил³, в Гложене – на Васил Йонков и в Ловеч – на Марин кафеджията⁴. Те ми дадоха отговорите си, [които] занесох и предадох на даскал Иван [Фурнаджиев]. После хаджи Станьо⁵, [Марко] Йончев и даскал Иван [Фурнаджиев], тримата заедно ме повикаха [и] хаджи Станьо [Врабевски] ми каза: „Където и да отиде Дякон Левски, ти ще вървиш с него, и каквото върши той, ще го вършиш и ти. Аз ще ти плащам разноските и ще ти храня децата“. Аз му казах: „Добре!“. Това беше в училището на даскал Иван [Фурнаджиев].

– Имаше ли някой друг освен тебе? Дяконът там ли беше?

– Дяконът беше в Ловеч. Хаджи Станьо [Врабевски] ми извади тезкерето, за да отидем в Ловеч заедно с Димитър Пеев, който беше дошъл от Изворския комитет, та да го намерим.

– Дадоха ли ти писмо и кой го даде?

– Хаджи Станьо [Врабевски] и даскал Иван [Фурнаджиев] ми дадоха едно писмо, за да го дам на Дякон Левски.

– Казаха ли ти тия чорбаджии каква служба ще изпълняваш?

– Както казах преди, те ми казаха: „Ще правите каквото той каже!“. И ние отидохме.

– После какво направихте?

– Взехме писмото заедно с Димитра [Пеев], излязохме от Тетевен и отидохме в Ловеч; намерихме Дякон Левски в къщата на Марин поп Луканов, дадохме му писмото и той ни изпрати в дядо Станчовия хан. Там ние останахме две нощи. На третия ден сутринта се приготвихме и излязохме на полето. Той ни беше съобщил по един човек, че ще се срещнем с него там. Ние излязохме и се срещнахме на полето. Оттам отидохме в Троян и слязохме в хана на Васил Спасов. Нея нощ дойдоха някои хора в хана, но не отвориха дума в наше присъствие. На следния ден Дяконът излезе и обикаля, но понеже не ни каза къде е ходил, не мога да зная. Нея вечер спяхме пак в хана. На следния ден излязохме оттам и отидохме в Карлово. Понякога ние го запитвахме [Левски], но понеже бяхме още новаци, той не ни казваше нищо. В Карлово слязохме в хана на хаджи Васила, [а] Дяконът отиде в една къща, обаче чия е къщата – не зная. Той обикаля там два дни [и] две нощи, при нас не дойде. На третия ден дойде ханджията и

ни каза: „Заверете тезкеретата си, утре сутринта ще заминете с Дякона за Черноземен“. Ние заверихме тезкеретата си. На следния ден Дяконът дойде в хана и ни взема. Качихме се [на конете] и отидохме в Черноземен. Тримата слязохме в един [и същи] хан, ханджията не зная кой е. Там преспахме една нощ, обаче тук не дойде никой. Дигнахме се и оттам и отидохме в село Зелково⁶, близо до Пловдив, и слязохме в къщата на едного на име Божи⁷. За пътя от Зелково до Хасково Дяконът имал един комитетски човек на име Иван⁸. Дяконът повика тоя Иван и го изпрати да научи време ли е да отиде в Пловдив или не. Иван [Арабаджията] дойде и събщи, че е време да отиде. Ние четиримата, заедно с Ивана [Арабаджията] отидохме в Пловдив, обаче край Пловдив Дяконът каза на мене и Димитра [Пеев]: „Вие стойте тук, аз ще вляза вътре и след половин час ще ви изпратя известие“. Той отиде; след половин час дойде Иван [Арабаджията], взема ни и ни отведе в Пловдив в хана на Гаваза. Ханджията ни завери още същия ден тезкеретата. Нея нощ ние не спяхме там, излязохме [още] привечер и четиримата заедно отидохме пак в Зелково, в Божиловата къща. После Дяконът ни даде едно отворено писмо, отправено до комитетите в Тетевен, Извор и другаде, [в което се казваше]: „Всички сме здрави и читави, ние сме готови да отидем отсреща [като] пълномощници, пригответе и вие вашите пълномощници“. Той ни заръча и устно: „Аз ще замина за Пазарджик и другите околни села [и] ще се върна. Когато дойда в Ловеч, ще ви съобща, пригответе и вие вашите пълномощници!“. Той ни даде малко пари за разноски и ние се върнахме в Тетевен.

– Когато ходехте с Дякона, какво ви говореше той по пътя?

– Когато отидохме с Дякона в Ловеч, той ни каза: „Ще дойдат пълномощници, да съберем пари да купим оръжие; аз обикалям да записвам хора. Ще подадем една молба до падишаха, за да ни даде правата, ако не ги даде, ще въстанем и ще се бием“. Ние му казахме: „Добре!“.

– Когато отидохте в Тетевен, кому дадохте писмото и какво направихте?

– Дадохме го на хаджи Станьо [Врабевски]. Те прочетоха писмото в училището и го дадоха на Димитра⁹ от Извор. Димитър [Пеев] го занесе в Извор¹⁰ и на други места [и го] обяви. Аз останах в Тетевен.

– Каква длъжност изпълняваше ти в комитета?

– Носех писма на Ловчанския комитет и от Ловчанския комитет на Тетевенския комитет.

– Когато комитетът се събираше на заседание, присъстваше ли и ти?

– На събранията аз не присъствах. След събранията ме повикваха хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев, даваха ми книга и ми казваха: „Не ги показвай никому!“. Аз действах тъй, както ми заръчваха: носех и донасях писма на комитетите и по тоя начин до залавянето ми бях посредник на кореспонденцията.

– Освен тия служби, още какви други длъжности изпълняваше?

– Преди пет месеца, или по време на жетва, един ден даскал Иван [Фурнаджиев] ме повика в училището [и ми] каза: „Свикахме събрание [и] решихме: „Лечо ковачът¹¹, Генчо Михайлов, Вълчо Станчев, Петър Велев, Димитър¹² и ти, шестимата, ще отидете в Извор и ще устроите засада. Наместникът на владиката – дяконът¹³ – ще предаде нашия комитет на властта, убийте го!“. Аз събрах тия хора и им съобщих тая работа. Взех и Димитра [Общи]. Хаджи Станьо [Врабевски] даде всекиму от нас разни дрехи за преобличане, а на ония, които нямаха оръжие, той даде и оръжие. Ние ги взехме и шестимата заедно се скрихме в една отделна стая на училището в Извор. Нея нощ ние останахме

там. Сутринта дойдоха Димитър Пеев от Извор и Герго Стойков, взеха ни оттам и ни заведоха в една колиба в лозята, намиращи се на четвърт час разстояние от селото. Герго [Стойков] се върна назад, [а] ние заедно с другото момче чакахме докъм пладне. Герго [Стойков] дойде пак и ни каза, че дяконът ще тръгне сам, [и] се върна назад. Димитър Пеев, който беше с нас, ни заведе всред непожънатите ниви, на половин час разстояние, и ние се скрихме там. Стояхме повечко от един час там. Селският пъдар, чието име не зная, гръмна веднъж. Тоя изстрел беше знак, че дяконът няма да дойде. Ние разбрахме, че дяконът не ще дойде. Дигнахме се оттам и приближихме до селото. Щом стигнахме наблизко, ние останахме там, [а] Димитър [Общи] от Дяково влезе в селото, за да разбере причината за неидването на дякона. След [известно] време той дойде и ни съобщи причината за неидването му. Всички заедно ние отидохме в Тетевен.

– Защо дяконът, който по-късно беше убит, не е дошъл тоя ден?

– Едно момче, като научило, че ние сме се скрили там, за да го убием, отишло и му казало и той не дойде.

– После, в Тетевен, къде отидохте и какво направихте?

– Отидохме си по къщите, [а] Димитър [Общи] отиде в Станчовия хан. Мина известно време. Един ден хаджи Станьо [Врабевски], даскал Иван [Фурнаджиев] и Петко Милев ме повикаха. Черновитският[?] чорбаджия Петко Милев ми каза: „Аз говорих на [хората] от нашето село: Въльо Станчев, Марин Станчев, Йото Генков, Цако Михайлов и Атанас Толев, иди и ги намери. Аз им дадох оръжие и облекло за предресяване. [Намери също] и Тодор Кръстев от Брезово, Марин Павлов и от селото – Лечо [Николов] ковача. Минавайки през Крушов дол, Дяковчанинът [Димитър Общи] ще вземе още двама души. Ще се съберете всички и оттам ще отидете да нападнете хазната“.

Докато бях още в Тетевен, Станчо¹⁴ ми даде един кат дрехи. Един от външните хора също нямаше дрехи. Взех и за него и оттам отидох в Черни Вит. Събрахме се всички в къщата на Въльо Станчев. Дигнахме се оттам. Когато бях в Тетевен, бяха ми казали: „Димитър ще отиде в Правец в Цветковия хан, ще дойде човек, за да съобщи кога хазната ще тръгне от Орхание, и в помощ ще дойдат [още] хора, идете там!“ . Ние потеглихме през нощта от къщата на Въльо Станчев, [но] не можахме да стигнем и до сутринта, та останахме на баира. Щом стигнах там, аз оставих другарите си и отидох в Правец в Цветковия хан. Намерих Димитра и му съобщих, че пристигнахме с другарите. Тоя ден останахме там. Дойдоха още двама правчани, именно Вълко Колев¹⁵ и още братът на Никола бояджията. Привечер и четиримата заедно отидохме на баира. Станахме оттам всички и отидохме през балкана до Белия камък. Там Божил¹⁶ и Велчо¹⁷ донесоха храна и ракия и останахме през деня до вечерта. Привечер пак Божил [Генчев] ни донесе храна, взема ни и ни заведе на мястото на засадата, отдето щяхме да нападнем хазната. Два дни останахме там и през нашето стоеене Велчо [Шунтов] ни носеше хляб и ни осведомяваше за тръгването на хазната. В петък пак Велчо [Шунтов] ни донесе хляб и съобщил на нашия преден пост, че хазната ще дойде. Докато дойде постът и ни съобщи, двамата души, които бяхме поставили по-рано на скалата, за да наблюдават [за] хазната, дойдоха и ни казаха, че тя идва. Оттам ние слязохме долу. Докато слезем отгоре до долу, хазната пристигна. Първи измежду нас стреляха Тодор¹⁸ и Въльо¹⁹. Конете на стражарите бяха ударени, а стражарят гръмна три пъти. После всички от нашата дружина стреляхме. Стражарите избягаха, остана колата с хазната. Ние взехме

дисагите и отидохме в хрсталака, прерязахме ги, всеки взема колкото може да носи и се изкачихме на балкана. Оттам Вълко етрополчанинът²⁰ заведе всички ни през балкана чак до колибата си. Там ни извадиха малко хляб и се наядохме. Димитър [Общи] взе моята чанта, чантата на Лечо [Николов], чантата на стопанина на колибата Вълко [Цолов] и на Никола²¹ и заповяда на девеття души тетевенци: „От тия пари няма да харчите нито стотинка, идете и ги скрийте в Тетевен, в колибите. Когато ви съобща, ще ги донесете всичките“. Заедно с тях потеглихме аз и Лечо [Николов], всичко единадесет души, и заминахме, а стопанинът на колибата – Вълко – ни водеше, докато преминем дерето. После той се върна, а ние отидохме право в колибата на Вълчо Станчев в Черни Вит. Там оставихме дрехите и оръжията си. Другарите ни вземаха парите и отидоха по къщите си. Всеки скри парите у себе си. Освен парите, които дадох на Димитра, когато режех торбите на хазната, в ръцете ми попадна една торбичка с жълтици, която бях скрил в пазвата, без да видят другарите ми. Преди да си отида вкъщи, аз я зарових на полето на едно определено място [и] си отидох у дома. След два дни Димитър [Общи] дойде, свика чорбаджиите и им каза: „Да съберем парите!“ Те му отговориха: „Сега още не е време“. След петнадесет дена изпратил, чрез Петко Милев, Леча [Николов] да съобщи [на хората] да донесат парите. Четирима души занесли парите, които бяха взели, и му ги предали. Между това повика и мене и ми даде като награда за службата ми една торбичка металици [и] няколко бели меджидиета. Взех тия пари и ги скрих там, где то бях заровил жълтиците. После дойде мютесариф пашата²² [и] като ме заловиха, аз посочих мястото, дето бях скрил парите. Извадих ги и ги предадох.

– Не те ли запита Димитър [Общи] за жълтиците, които бяха у тебе?

– [Той ми каза]: „Научих от касиера, че в хазната имало и злато“. Аз отказах, не ги дадох.

– Когато дойде мютесариф пашата, ти какво правеше?

– Първо дойде юзбашията. Чорбаджиите ме предупредиха. Аз се крих два дни, [но] когато дойде пашата мютесариф, на другата сутрин от идването му, без да съобща на чорбаджиите, сам отидох право при него, разправих му всичко подробно, като му дадох и парите. Съобщих му също и мястото на комитетските книжа.

– Вършил ли си някоя друга работа?

– Освен това нищо друго не съм вършил.

26 шеввал [12]89 [15 декември 1872] година

Отпечатал пръст: Стоян пандурът

Показанията на Стоян пандура, дадени в наше присъствие, както и въпросите и отговорите са както са изложени по-горе.

26 шеввал [12]89 или 14 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 126 – 130; НБКМ – ОРСБ., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Иван Фурнаджиев. ² Васил Петров Цаков. ³ Васил Бушаранов. ⁴ Марин Поплука-нов. ⁵ Хаджи Станьо Хаджистанчев Врабевски. ⁶ Името на селото сгрешено, според бел. в ЛСТС, с. 429 – се касае за с. Царацово. ⁷ Божил Ходжев Георгиев. ⁸ Вероятно Иван Арабаджията. ⁹ Димитър (Дидьо) Пеев или Димитър Крачунов Стамболията. ¹⁰ с. Голям извор – споменавано в целия протокол като: Извор. ¹¹ Лечо Николов Гайдарски – Ковача. ¹² Димитър Общи. ¹³ Дякон Паисий. ¹⁴ х. Станчо Хаджииванов. ¹⁵ В сб. ЛСТС, бел. на с. 429 коригира името вм. Колев – Цолов. ¹⁶ Божил Генчев. ¹⁷ Велчо Шунтов. ¹⁸ Тодор Кръстев – Бръмбара. ¹⁹ Въльо Станчев. ²⁰ Вълко Цолов е от Правец, но живеел в Етрополските колиби, откъдето идва и прякорът му – Етрополски. ²¹ Никола Цвятков. ²² Мазхар паша.

№ 140

Съдебно-следствен разпит на Петко Милев и очна ставка с Димитър Общи, Стоян Костов – Пандура, Въльо Станчев, Марин Станчев, Цако Генчев, Йото Генков и Лечо Николов – Ковача

София, 14, 16 декември 1872 г.

Разпит на Петко Милев

14 декември 1872 г.

- Ти ли си Петко Милев, чието име се среща в дознанието?
- Да, господине, аз съм.
- Откъде си родом, знаеш ли да четеш и пишеш и ходил ли си в чужбина?
- Тетевенец съм, чета и пиша, учих се в Тетевен, никъде не съм ходил.
- Кога постъпи в комитета, съставен с цел да вдигне на въстание население-то на България, каква служба изпълняваше и какви бяха целите на комитета?
- Постъпих преди шест-седем месеца. Един ден ме повикаха хаджи Станьо¹ и даскал Иван². Комитетският тефтер се намирал у хаджи Иванчо³, баджанак на хаджи Станьо [Врабевски]. Взеха го от него и ми казаха: „Нека тоя тефтер стои у тебе!“. Аз им казах: „Не искам!“. Те ми отговориха: „Вземи го, ако стои у тебе, никой не ще го подири“. Взех тефтера, влязох в комитета и дадох двеста гроша.
- Какво представляваше комитетският тефтер и какво беше записано в него?
- Бяха записани имената на ония, които влизаха в комитета, и на ония, които бяха дали пари.
- Докато ти беше, колко пари се събраха и къде ги изпратихте?
- Не зная. Пише го в тефтера, но аз не съм го прочел. На мене предадоха тефтера и осемстотин гроша.
- През това време или през времето, докато тефтерът стоя у тебе, колко пари се събраха?
- Даскал Иван [Фурнаджиев] и Станчо [Хаджииванов] ми дадоха от събраните пари триста гроша, Димитър Дяковчанинът⁴ ми даде четири наполеона и две златни меджидиета.
- Къде изпрати ти събраните около две хиляди гроша?
- От тия пари шест лири дадох на Васил гложенеца⁵, пътни по отиването [му] като представител в отсрещния комитет; двеста гроша се дадох за комитетския кон, който Димитър [Общи] яздеше. Сто и седемдесет гроша дадох на Станчо ханджията⁶ за разноски на Димитра [Общи] по стоенето [му] в хана. Остатъка предадох на властта, когато ме заловиха.
- Когато събрахте тия пари от населението, къде ги изпращахте и защо ги изпращахте?

– Събираха се пари, щеше да се купи оръжие. Щяхме да искаме от държавата права. Ако не [ги] дадеше, щяхме да воюваме. Така говореше Димитър [Общи].

– Къде се събрахте в Тетевен по тая работа и колко събрания свикахте?

– Събрахме се в Станчовия хан, аз ходих и присъствах два пъти. Четеше се уставът, който беше изпратен от Букурещкия комитет.

– Какво беше писано в тия книжа?

– Понеже аз не съм толкова учен, не [ги] разбирах, тоест четях и разбирах, но като на сън, не [ги] запомнях.

– От колко души се състоеше събранието ви и кой беше председател?

– Събранието се състоеше от хаджи Станьо [Врабевски], Марко Йончев, Иван хекиминъ⁷, аз, даскал Иван [Фурнаджиев], Петър Вълев, който сега се намира във Влашко, Димитър Милчев от Оряхово, Станьо и Станчо [Хаджииванови]. Председател беше пак хаджи Станьо [Врабевски].

– Къде разпространи ония червени книги, които дойдоха отсреща?

– От Ловеч идваха само за нас, другите не ги зная. Ние не изпращахме никъде, защото Димитър [Общи] ни беше поръчал: „Четете ги и после ги крийте, да не ви види някой!“. И ние ги прочитахме и ги скривахме.

– Къде ги криехте?

– Криеше ги майката на Станьо и Станчо Хаджииванови.

– Откъде дойде оръжието, което раздадохте? На кого го дадохте и колко броя беше [то]?

– Да, зная, че оръжието дойде и се раздаде, [обаче] подробностите му не зная. Анастас⁸ знае, нека каже той!

– Какво щяхте да правите с това оръжие?

– Както казах в първия си разпит, събрахме пари и щяхме да купим оръжие, щяхме да пресечем проходите, да излезем по планините, да се бием и да си възвърнем земята на бащите си. Събранието разискваше винаги тоя въпрос. Когато оръжието дойде, аз ги запитах и те ми казаха [пак] така.

– Какво знаеш по убийството на дякона владишки наместник⁹ и как стана [то]?

– Преди аз няхах сведения по това убийство, след убийството Димитър [Общи] каза на всеки, каза и на мене.

– Как се нареди работата [около] обирането на хазната? Разкажи ни какво знаеш по това!

– Един ден Димитър [Общи], хаджи Станьо [Врабевски] и аз бяхме заедно. Димитър [Общи] каза: „Отсреща искат пари“ и [ни] поиска десет хиляди гроша. Хаджи Станьо [Врабевски] му каза: „Толкова пари има винаги готови у мене. Но ако ти си мъж, от Орхание постоянно отива хазна, нападни я, вземи парите [и] си свърши работата!“. Аз му рекох: „Ето, оттук-оттам събираш пари, да не правим това злоупотреба на падишаха, грехота е!“ . Димитър [Общи] каза: „Това си е моя работа“.

28 шеввал [12]89 [16 декември 1872] година

– Кой намери четиримата души от Черни Вит, които участваха в нападението на хазната?

– Аз не съм ги намерил, те сами знаят, нека кажат!

Очна ставка между Петко и Димитър

- Кой намери хората от Черни Вит, за да нападнат хазната?
- Събра ги Стоян пандурът¹⁰, обаче хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев ги подготвиха.
- Кой им даде приготвените дрехи и оръжия?
- Стоян пандурът събра тия хора, той знае.

[Отпечата пръст]: Димитър [Общи]

Въпрос, зададен на Стоян пандура в присъствие на Петко Милев

- Кой даде хората от Черни Вит, за [да участват в] нападението на хазната?
- Хаджи Станьо [Врабевски], Петко Милев, даскал Иван [Фурнаджиев] и други, [обаче] всъщност главните организатори бяха хаджи Станьо [Врабевски] и седящият насреща ми Петко Милев.
- Кой им даде оръжието и дрехите?
- Петко Милев поръчал да ушийт облеклото на Въльо Станчев и Йото Генков; на мене той даде един нож; на Въльо Станчев даде един нож, едно кебе и един фес. Ако е дал някому и още [нещо] друго, той сам ще каже [т.е. оня, комуто е дадено].

[Отпечата пръст]: Стоян пандурът

Въпрос към Въльо Станчев в присъствието на Петко Милев

- Кой ви организира от Черни Вит за нападението на хазната?
- Стоян [Пандура] и Лечо¹¹ ни казаха: „Ще нападнете хазната“. После ни извикаха. Стоян [Пандура] донесе едно кебе и ми каза, [че то е] на Петко Милев.

[Отпечата пръст]: Въльо Станчев

Въпрос към Марин Станчев в присъствието на Петко

- Кой ви организира да нападнете хазната?
- Повикаха ни в къщата на Петко [Милев], когато и той беше там, и ни казаха: „Ще нападнете хазната, ако не я нападнете, вие ще бъдете виновни“. Ние отидохме, нападнахме хазната [и] сега [пак] ние излязохме виновни, [а] те се теглят настрана.
- Кой ти даде оръжието и дрехите?
- Оръжието и дрехите бяха мои. Стоян [Пандура] ми даде само една кърпа за глава, [която] аз привързах.

[Отпечата пръст]: Марин Станчев

Въпрос към Йото Генков в присъствие на Петко

- Кой ви организира да нападнете хазната?
- Петко Милев ми каза първоначално: „Ще ти изпратим Стояна [Пандура] и Леча [Николов] [и] ще нападнете хазната“. После те дойдоха, отидохме заедно и нападнахме хазната.
- Кой ти даде оръжието, което имаше?
- Два месеца преди случилото се Петко Милев ми даде един пищов и пари, с които купих една ока барут.

[Отпечата пръст]: Йото Генков

Въпрос към Цако Генчев в присъствие на Петко Милев

- Кой ви организира да нападнете хазната?
- Петко Милев ми каза в Тетевен: „Бъди готов, ще отидете да нападнете хазната“. После дойдоха Стоян [Пандура] и Лечо [Николов], отидохме заедно и нападнахме хазната.
- Кой ти даде оръжието и откъде го намери?
- Оръжието беше мое собствено.

[Отпечатах пръст]: Цако Генчев

Въпрос към Лечо ковача в присъствие на Петко

- Кой е [оня], който ви организира да нападнете хазната?
- Тоя Петко Милев ми каза шест пъти: „Ще нападнете хазната!“. Ние отидохме и я нападнахме. Парите, които взехме, аз занесох в Петковата къща. Той ги взе и ги скри, [а] сега отрича. Шест пъти ми каза: „Ще отидете, ще я нападнете, [защото] накрая има [и] смърт“. Имам десет деца, извърших тая работа поради неговата лошотия!

[Отпечатах пръст]: Лечо ковача

– Ето, сега в твое присъствие толкова хора разправят, че ти и хаджи Станьо [Врабевски] сте ги организирали и подбудили да нападнат хазната, какво ще кажеш?

- Техните думи са лъжливи, клеветят ме.
- Щом не си дал нарежданията, [как] в твоята къща се намериха много от парите на хазната, как прие ти тия пари в къщата си?
- Ето, тия четири наши селяни – Вълчо Станчев, Марин Станчев, Цако Генчев и Йото Генков – донесоха парите и аз ги приех. Дойде Димитър [Общи], изпратихме известие на тия [хора], след това те донесоха парите, Димитър [Общи] ги преброи и остана три нощи в моята къща. През тия нощи една нощ беше дошъл и хаджи Станьо [Врабевски].
- Защо нападнахте хазната?
- Трябваше да се купят пушки и барут.
- Какви други сведения имаш още?
- Нищо друго не зная.

[Подписах]: Петко Милев

Гореизложените въпроси и отговори, показанията на Петко Милев и очната му ставка с далите сведения [по обира] се извършиха в наше присъствие.

28 септември [12]89 или 16 декември [12]88 [1872] година

[Подписах]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев], Саадуллах Сърръ.

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 130 – 134; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 септември 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ х. Станьо Брабевски. ² Иван Фурнаджиев. ³ х. Иван Хаджиистанчев, брат на х. Станьо Брабевски и баща на х. Станьо и х. Станчо Хаджииванови. ⁴ Димитър Общи. ⁵ Васил Йонков Гложенеца. ⁶ х. Станчо Хаджииванов. ⁷ Иван Ибришимов. ⁸ Анастас Попхинов. ⁹ Дякон Паисий. ¹⁰ Стоян Костов – Пандура. ¹¹ Лечо Николов – Ковача.

№ 141

Съдебно-следствен разпит на Иван Лилев Фурнаджиев

София, 16 декември 1872 г.

Разпит на тетевенския даскал Иван

28 декември 1872 година¹

– Откъде си родом, къде си се учил и какво работеше?

– От Сопот съм, Пловдивска околия. Учил съм се в сопотското училище. Учителствам от осем години насам. Отпреди една и половина-две години учителствам в Тетевен.

– Ходил ли си в чужбина?

– Не, никак не съм ходил.

– Кога влезе в комитета, за какво и с какви намерения влезе в тая работа, каква ти беше службата в комитета?

– Когато отидох първоначално в Тетевен да даскалувам, сир. да учителствам, аз няхах понятие от такива работи. Преди една година или девет месеца една вечер дойде хаджи Станьо² и ми каза: „Утре, три-четири часа преди съмване, трябва да запалиш мангалите и да приготвиш [стаята], ще има събрание, ще се събираме“. И аз, понеже те всякога се събираха и правеха събрание, помислих, че ще правят пак такова събрание, запалих мангалите [и] приготвих [стаята]. Сутринта отворих и училищната стая. Три часа преди съмване дойдоха хаджи Станьо [Брабевски], Петко Милев, Марко Йончев, Иван хекиминът³, чорбаджи Тихол⁴, Марин Братанов, хаджи Иванчо⁵ и седнаха в приготвената от мене стая. Между тях имаше и един непознат мен човек. Те седяха, а аз влизах и излизах при тях, за да им прислужвам. Непознатият мен човек бил Дякон Левски. Ето тоя Дякон беше отворил някакви книжа и ги четеше. После ме повикаха вътре. Левски казваше: „Нашите работи досега бяха леки, сега напредват [и] се затрудняват, отсега нататък вие ще имате повече, вам ще е потребен един секретар“. На това хаджи Станьо [Брабевски] отговори: „Ето нашият даскал Иван [Фурнаджиев], той ще ни стане секретар“. Когато аз [ги] попитах защо ще им бъде секретар, хаджи Станьо [Брабевски] стана и рече: „Ти не си ли българин, твоята кръв не е [ли] българска? Аз съм отдавна в тая работа, ти всъщност няма да вършиш нищо, ще правиш какво реши събранието, не се страхувай!“. „Много добре“ – казах, но в началото не се съгласих. На това хаджи Станьо [Брабевски] и Дяконът казаха: „Тъй като ти научи толкова много работи, ако не влезеш [в комитета], ще те убием“. На това аз склоних.

След това от централния или Ловчанския комитет започнаха да идват писма, [които] даваха на мен. Щом пристигнеше писмо, тия, които споменах, се събираха пак и отваряха писмото, [което] аз прочитах. В тия писма винаги искаха пари. На три пъти [им] изпратиха пари: първия път – две хиляди и триста гроша, втория път – хиляда сто и петдесет и два гроша, третия път – още две лири. Един път в събранието аз казах на чорбаджиите: „Не знаете ли, [че] по

едно време се беше появил един човек, който казваше: „Ще купя фабрика [и] ще произвеждам американска прежда“, [така] той събра хиляда-две хиляди лири, после взе парите и забягна в Букурещ, да не би и тоя да е от същия род?“. На това хаджи Станьо [Врабевски] и другите от събранието казаха: „Ти не знаеш, това е за народа, а не като памука!“. Заради това те дори ме отстраниха от секретарството и дошлото писмо по отстранението ми е между книгата, които се намират тук. Преди да бъде отстранен, понеже постоянно идваха писма за пари, те ме накараха да напиша едно писмо [със следното съдържание]: „Ние [ви] пращаме пари, а оръжие не идва. Когато изпратите оръжието, парите ще са готови“. Аз го написах. Това писмо се написа и замина. След няколко дена пристигнаха шест револвера. Научих се, че те дошли в къщата на хаджи Ивановите синове – Станьо и Станчо. Когато хаджи Станьо [Врабевски] дойде в училището, аз му казах: „Стоката ви е пристигнала“. Той ми рече: „Иди донеси един да го видя!“. Когато хаджи Станьо [Врабевски] видя в адресуваното до комитета писмо, донесено от Станчо Хаджииванов, че е поставена цена по три и половина лири [за револвер], той, макар и да я намери прекомерно висока, задържа единия за себе си, другия взема Иван [Ибришимов] хекиминът, а третия – Иван Петков, като дадох парите на Станчо [Хаджииванов]. Третьох останали броя те изпратиха на Изворския комитет⁶, [защото] и те бяха изпратили пари [за револвери]. Парите за получения револвер хаджи Станьо [Врабевски] беше дал на мене, аз ги предадох на Станчо [Хаджииванов] и ги изпратиха на Ловчанския комитет.

– Не писа ли ти отговор за Ловеч по пристигането на оръжието и изпращането на парите?

– Не, ако те са писали, не зная. По това време те бяха започнали да губят доверието си в мене.

– Добре, после какво направихте?

– Както казах и по-преди, по това време дойде писмото за моето отстранение и не гледах техните работи, занимавах се със собствената си работа. След един месец дойде Димитър Дяковчанинът⁷, извика ме и ми каза: „Ти си напуснал, това не може да стане, ти четеш устава, не може да се оттегляш“. Той ме заплаши и каза на хаджи Станьо [Врабевски] да ме разубеди. На това аз отново приех секретарството на комитета, започнах пак, обаче техните работи [бяха] криви. Отидох при хаджи Станя [Врабевски], подадох си оставката [и му] казах: „Уредете даскалската ми сметка, ще си отида на село“. Той ми каза: „Пари няма, дори и без пари да си отидеш, пак жив не ще си отидеш, не можеш да избегнеш от тая работа“. Димитър [Общи] сега разказва дори, че съгласно заповедта на хаджи Станя [Врабевски] той ме причаквал няколко пъти, за да ме убие. От страх аз не излизах от къщата си и бях напуснал [комитета].

– Не знаеше ли, че ще бъде нападната хазната?

– Три месеца преди да бъде нападната хазната Димитър [Общи] говореше [все]: „Пари, пари!“. Когато те тримата бяха заедно, хаджи Станьо [Врабевски], Петко Милев и Иван [Ибришимов] хекиминът, както казах и миналия ден при очната ставка с хаджи Станя [Врабевски], хаджи Станьо каза на Димитра [Общи]: „Ти всякога говориш: пари, пари! От Орхание постоянно заминава хазна, нападни я, ако си юнак!“.

– Не знаеш ли [нещо] по организирането на обира на хазната?

– Не, не зная за организирането, но един ден седяхме с хаджи Станя [Врабевски] на пейката пред един дюкян [и] той ми каза: „Дошло е известие от Орхание, че хазната е ограбена“. Дойде мюдюрът Махмуд ага и рече на хаджи

Станя [Врабевски]: „Ограбена е хазната, пригответи си коня да идем да търсим оръжие!“. После, минавайки, хаджи Станьо [Врабевски] каза на подбив: „Аз ще заловя разбойниците и ще ги доведа, а вие не оставяйте къщите си празни, да ги не оберат!“. [И] замина. Между това минаха няколко дена, дойде пашата⁸. Аз отидох самичък при него и му разправих подробно каквото знаех за нападението на хазната, за комитета и комитетските книжа.

– Освен това знаеш ли нещо друго?

– Не, не зная.

Подписал: даскал Иван [Фурнаджиев]

Въпросите и отговорите, зададени в наше присъствие, и показанията на даскал Ивана [Фурнаджиев] са както са изложени по-горе.

28 шеввал [1]289 или [16 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев], Саадуллах Съррѝ.

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 134 – 137; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Отбелязаната в ЛСТС дата – „28 декември“, съответства на „28 шеввал 1289 г.“, но по Григорианския календар. ² х. Станьо Врабевски. ³ Иван Ибришимов. ⁴ Тихол Маринов. ⁵ х. Иван Хаджистанчев. ⁶ Революционният комитет в с. Голям извор. ⁷ Димитър Общи. ⁸ Мазхар паша.

№ 142

Съдебно-следствен разпит на Лечо Николов – Ковача

София, 16 декември 1872 г.

Разпит на Лечо [Николов] ковача от Тетевен

16 декември 1872 г.

– Ти ли си Лечо ковачът, чието име се споменава в следствието?

– Да, аз съм.

– Кога постъпи в комитета, каква ти беше службата и в какво се състояха целите на комитета?

– Преди шест-седем месеца Петко¹ ме повика чрез Стояна²; отидохме в къщата на Петко Милев. Той ми каза: „Ще ходиш ли където ще те пращам и ще вършиш ли каквото ще ти кажа?“. Понеже е чорбаджия, аз [му] казах: „Добре“. После веднъж Петко Милев ми даде едно писмо, [което] аз занесох и предадох на даскал Васила³ в Извор⁴, и се върнах. След това един ден чорбаджията Петко Милев ме повика пак и ми рече: „Ще убиете в Извор владишкия наместник⁵“. Аз отидох с дружината, която отиваше там, влязохме в засадата, [обаче] някой съобщил на владиката и той не излезе. Ние не останахме [там], а се върнахме обратно. Когато отидохме да убием владиката, Петко Милев ми даде един чепкен и едни червени чакшири, за да се преоблека, един пишов и една дълга пушка.

- Не попитайте ли защо ще убивате владишкия наместник?
- Да, запитахме. Казаха ни, че у себе си той имал пари. „Щом падне, вземете ги и ги донесете!“.
- Какво щяха да правят те с парите?
- Събираха ги за комитета.
- Какво щеше да ги прави комитетът, като ги събираха?
- Щяха да ги пратят на централния комитет и щяха да купят оръжие.
- Когато нападнахте Николчовата къща⁶ в Етрополе, и ти ли беше там?
- Не, не бях.
- Колко души нападнахте хазната, как ви се съобщи и кой ви даде заповед да я нападнете?
- Хаджи Станьо⁷ и Петко Милев ме повикаха три-четири пъти и [ми] казаха: „Ще нападнете хазната и на тебе ще дадем пари!“.
- Аз [им] казах: „Страхувам се, после ще загина, имам десет деца, гладни ще останат“.
- Те ми отговориха: „Не бой се, там няма да мрете, пазете да не убиете човек, там парите са готови!“.
- Чорбаджи Петко [Милев] ми даде един червен чепкен, едни черни потури и един фес.
- Станчо Хаджииванов ми даде една пушка.
- Събрахме се от нашето село и Черни Вит единадесет души.
- Дрехите си сменихме там, в къщата на тоя Станчо [Хаджииванов].
- Дигнахме се оттам и отидохме на баира срещу Правец.
- Съмна се, останахме там.
- През нощта при нас дойде Димитър⁸ с двама души и станахме четиринадесет души.
- Оттам Вълко⁹ ни заведе на мястото, дето после беше обрана хазната.
- Две нощи останахме там.
- На третия ден, петък, ние видяхме, че хазната иде.
- Първи гръмна Димитър [Общи], после Тодор¹⁰, след това няколко души.
- Стражарите избягаха, ние завзехме хазната, дигнахме торбите, оттеглихме се настрана, разрязахме ги с нож, разделихме парите.
- Всеки се натовари, колкото можеше да вземе, натоварих се и аз.
- Оттам се дигнахме и отидохме в колибата на един от другарите ни, Вълко [Солов], близо до Правецкия баир.
- Нахранихме се набързо с малко качамак.
- Моите пари, парите на двамата души от Правец, чиито имена не зная, и парите на Стоян пандура взема Димитър [Общи] и каза: „Хайде, вървете си!“.
- Оттам ние си отидохме по къщите.
- Не ти ли дадоха после от парите на хазната?
- Когато на Правецкия баир Димитър [Общи] взе парите, с които се бяхме натоварили, той ми даде една торбичка с пари и рече: „Носи това вкъщи!“.
- После, когато събираха парите в Тетевен, те ми дадоха пак в една кърпа двадесетачета.
- В Тетевен в чия къща събраха парите и кой извика [хората] да ги занесат там?
- Мене ме повика Петко Милев и ми каза: „Иди при Цако Генчев в Черни Вит [и му кажи] да донесе взетите пари. Нека съобщи на другарите си и те да ги донесат!“.
- На това аз отидох, казах на Цако [Генчев] и се върнах обратно.
- На следния ден другарите ни донесоха парите; дойдоха най-напред при мен и ги занесохме в къщата на Петко Милев.
- Там беше и Димитър [Общи] Дяковчанинът.
- Ето тогава, както казах и по-рано, донесените пари, след като бяха предадени, се изпратиха на мен по Стоян пандура в един вързоп.
- После те бяха потърсени.
- Петко Милев ги беше изпратил в моята къща.
- Какво стана после?
- После ги потърсиха.
- Петко Милев беше изпратил парите в моята къща.
- Сетне ги поискаха и аз ги дадох.
- Как предаде ти твоите пари?
- Първо ми поискаха една част от тях, после дадох и остатъка.

- Когато се стреля върху хазната, и ти ли стреля?
- Най-накрая и аз гръмнах веднъж.
- Знаеш ли нещо друго?
- Не.

Отпечатах пръст: Лечо [Николов] ковачът

Горезаписаните въпроси и отговори и показанията на споменатия Лечо ковача се извършиха в наше присъствие.

28 септември [12]89 [16 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров.

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 137 – 138; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 септември 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Петко Милев. ² Стоян Костов – Пандура. ³ Васил Бушаранов. ⁴ Голям извор. ⁵ Дякон Паисий. ⁶ На Николчо Арнаудов. ⁷ х. Станьо Врабевски. ⁸ Димитър Общи. ⁹ Вълко Цолов. ¹⁰ Тодор Кръстев – Бръмбара.

№ 143

Съдебно-следствен разпит на Тодор Кръстев – Бръмбара

София, 16 декември 1872 г.

Разпит на Тодор Кръстев от Тетевен

16 декември 1872 г.

– Числиш ли се в комитета, съставен с цел да вдигне на въстание населението на България, ако се числиш, кога постъпи и каква служба изпълняваше?

– Аз съм овчар, такъв комитет не зная.

– Когато отидоха първи път да убият дякона¹, и ти ли ходи?

– Викаха ме три пъти, но аз не отидох.

– Кой те вика?

– Петко Милев и хаджи Станьо² ме повикаха и ми предложиха на три пъти: „Дяконът, владишкият наместник, щял да предаде комитета на властта, ще отидат и други, иди и ти с тях, убийте го!“ Аз обаче не приех. Дори аз съобщих на мютесариф-паша³ комитетската работа.

– Когато отидохте да нападнете хазната, кажи кой те повика и как отидохте?

– Петко Милев и хаджи Станьо [Врабевски] ни повикаха в къщата на Петко Милев и в хана на хаджи Ивановия син⁴ и ни казаха: „Ще отидете да нападнете хазната, ако не отидеш, ще унищожим и тебе, и децата ти!“ Аз казах: „Много добре!“ – защото в Тетевен хаджи Станьо [Врабевски] е по-голям от пашата.

– Дадох ли и на тебе, както на другите, дрехи и оръжие и кой ти ги даде?

– Стоян⁵ ми донесе един елек, една кърпа за глава и една дълга пушка. Той даде и по една пачка патрони. Дигнахме се оттам предрешени и събирайки се единадесет души, тръгнахме оттам през нощта. Там на баира близо до Правец

дойде и Димитър⁶ с двама души и станахме четиринадесет души. Стояхме там два дни. На третия ден хазната пристигна, ние слязохме малко надолу, стреляхме, стражарите избягаха, ние взехме хазната, занесохме я горе, разрязахме дисагите и разделихме парите. Оттам отидохме в колибата на Вълко⁷ и похапнахме малко. Парите на четирима души останаха у Димитра [Общи]. Димитър [Общи] вървеше пред нас. Ние отидохме по домовете си с парите и ги скрихме. След като мина известно време, чорбаджиите ни съобщиха чрез Лечо ковача⁸ да донесем парите. Аз не можех да оставя овците и не можах да занеса парите, те останаха [у мене]. После пристигна пашата. Дойде юзбашията в моята колиба и попита за взетите от нас пари от хазната. Аз ги показах, взехме парите и отидохме заедно. Ето, това е, което зная.

– И ти ли отиде заедно със стражарите да търсиш обирачите?

– Аз оставих овците и отидох.

– Знаеш ли нещо друго?

– Не, не зная.

Отпечата пръст: Тодор Кръстев

Въпросите и отговорите и показанията на споменатия Тодор Кръстев, извършени в наше присъствие, са както са изложени по-горе.

28 шеввал [12]89 или 16 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррь, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 138 – 139; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Дякон Паисий. ² Хаджи Станьо Врабевски. ³ Мазхар паша. ⁴ х. Станчо Хаджииванов.

⁵ Стоян Костов – Пандура. ⁶ Димитър Общи. ⁷ Вълко Цолов. ⁸ Лечо Николов – Ковача.

№ 144

Съдебно-следствен разпит на Найдено Вълков

София, 16 декември 1872 г.

Разпит на Найдено Вълков от Тетевен

16 декември 1872 г.

– И ти ли си в комитета, образуван с цел да вдигне на въстание населението в България?

– Аз не зная [такъв] комитет.

– Кажете как отидохте да нападнете хазната и кой ви извика?

– При мене дойдоха Стоян¹, Лечо² и Павел Лалов и ми казаха: „Ще отидем да нападнем хазната, ако не дойдете [и вие], ще ви убием“. „Много добре“, казахме ние. Аз имах една пушка, взех я, взех [и] един-два-три патрона. Стоян [Пандура] и Лечо [Николов] ми дадоха едни черни чакшири, [които] аз надяхах. Заедно с тях [Стоян – Пандура и Лечо Николов] ние отидохме в колибата на Въ-

льо Станчев. Там станахме единадесет души. Дигнахме се оттам, отидохме на Правецкия баир. Там дойде Димитър³ с двама души и станахме четиринадесет души. Аз не познавах Димитра [Общи] отпреди, видях го там. Станахме оттам и за два дни отидохме в една гора. На третия ден дойде хазната, слязохме долу, пукнаха няколко пушки, но аз не стрелях. После отидохме, взехме хазната, изкачихме се малко нагоре, срязяхме дисагите и напълнихме торбите си. След това отидохме на Правецкия баир, Димитър [Общи] остана там, а Вълко⁴ ни посочи пътя и ние заедно със задигнатите пари си отидохме по къщите. Скрих парите. След петнадесет дена дойдоха Стоян [Пандура] и Димитър [Общи] и поискаха парите. Аз ги извадих от мястото, дето ги бях скрил, [и им ги] дадох. Те ми дадоха петдесет меджидиета и една кесия с хиляда [гроша] и ми казаха: „Да не харчиш тия пари, [защото] после работата ще излезе найеве и ще ни заловят“. Аз ги скрих пак. После дойдоха стражарите в колибата, заловиха ме и вземайки ме заедно със скритите от мене пари, закараха ме в Тетевен.

– Знаеш ли нещо друго?

– Не зная.

Отпечата пръст: Найдено Вълков

Въпросите, отговорите и показанията на споменатия Найдено Вълков се извършиха в наше присъствие и са изложени, както са по-горе.

28 шеввал [12]89 или 16 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 140; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Стоян Костов – Пандура. ² Лечо Николов – Ковача. ³ Димитър Общи. ⁴ Вълко Цолов.

№ 145

Съдебно-следствен разпит на Марин Станчев

София, 16 декември 1872 г.

Разпит на Марин Станчев от Тетевен

16 декември 1872 г.

– Кога и как постъпи в българския комитет?

– Нямам сведения за комитета, аз не зная такива работи.

– Какво знаеш за начина на убийството на дякона¹ владишки наместник, убит в Орхание?

– Аз нямам никакво известие по тая работа, не зная.

– Как нападнахте хазната и тебе кой те извика?

– Първоначално ме извикаха в хана хаджи Станьо² и Станьо и Станчо Хаджииванови и ми казаха: „Ще ви изпратим да нападнете хазната, не бойте се, умираме няма да има, ще вземете само парите“. Те ми дадоха и една пачка патро-

ни. После дойде Стоян пандурът³ и донесе в колибата на Вълчо Станчев един шал за връзване на главата и един фес и ми ги даде.

– Преди да бъдеш заловен, ходи ли със стражарите да търсиш обирачите?

– Аз не отидох, бях при овцете си, обикалях един ден [и] пак се върнах. Ходиха останалите ми другари.

– Казаха ли ви тия чорбаджии защо ще се нападне хазната?

– Чорбаджиите ми казаха: „Ти свърши работата, която ти казваме, [пък] не питай какво ще правиме“. И аз не ги питах и не зная причината.

– Знаеш ли нещо друго?

– На друго място не ме изпращаха, друго нещо не зная.

Отпечатах пръст: Марин Станчев

Въпросите и отговорите и показанията на споменатия Марин Станчев са дадени в наше присъствие и са както са изложени по-горе.

28 шеввал [1]289 или 16 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир бей ефенди, не присъствувал, Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 140 – 141; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Дякон Паисий. ² Хаджи Станьо Врабевски. ³ Стоян Костов – Пандура.

№ 146

Съдебно-следствен разпит на Йото Генков

София, 16 декември 1872 г.

Разпит на Йото Генков от Черни Вит

16 декември 1872 г.

– Разправи как постъпи в българския революционен комитет.

– Аз не зная нищо за подобна комитетска работа.

– Какво знаеш по въпроса за убийството на заместника¹ на ловчанския владика?

– И за това не зная нищо. За убийството на тоя дякон чух тук.

– Как ограбихте хазната, която идваше от Орхание за София, по чия заповед и нареждане отиде да обираш хазната и кой ти даде оръжието?

– Първом Петко Милев ми каза: „Ще отидете да нападнете хазната, ще дойдат Стоян² и Лечо³ да ви вземат“. Аз си имах една пушка, а това лято Петко Милев ми беше дал една ока барут и един пишов. Взех ги със себе си, а после дойде Стоян [Пандура] и ме взе. Събрахме се единадесет души в колибата на Вълчо Станчев. Станахме оттам и отидохме на Правецкия баир. Там дойде Димитър⁴ с още двама души. Всички ние, станали четиринадесет души, се дигнахме оттам и отидохме на мястото, дето нападнахме хазната. Там се бавихме два дни. На третия ден, петък, щом като се научихме, че хазната пристига,

докато слезем долу на мястото на засадата, колата с хазната беше дошла и ние започнахме да стреляме. Стражарите се разбягаха и колата остана сама. Димитър [Общи] ни каза: „Елате и вземете парите!“ Ние взехме парите, срязавме торбите и всички ги натуряхме в чантите си. После отидохме в Правец. До едно място, близо до колибата на Вълко Цолов, Вълко ни донесе от колибата си качамак и се наядохме. Той ни посочи път до Етрополския дол и си отидохме по къщите. Аз бях скрил задигнатите пари на едно място недалечко от моята колиба. После дошъл Лечо [Николов] и казал на другарите ми да занесем парите в дома на Петко Милев. После взех парите, отидох у Лечо [Николов], а той ме заведе в къщата на Петко Милев, дето в присъствието на Димитра [Общи] предадох парите на Петко [Милев] в мазето под къщата му. Дори като дял той ми беше дал хиляда и петстотин гроша. После, когато ме заловиха, аз предадох тия пари. Похарчих само три бели меджидиета. Когато занесох парите в Петковата къща, той ни донесе храна и ни даде вино. Наядохме се и пихме.

– Колко дни обикаля ти със стражарите, за да търсиш разбойниците?

– Търсил съм нападателите на хазната четиринадесет дена.

– Щом като сте предали хазната и ти предаде парите на Петко Милев, защо, когато по това време Негово Превъзходителство мютесариф-пашата⁵ е бил там, ти не му съобщи и не му каза истината?

– Бояхме се от чорбаджиите, затова не обадихме.

Отпечатах пръст: Йото Генков

Въпросите и отговорите, зададени на поменатия Йото Генков, както и неговите показания, дадени пред нас, са според както са изложени по-горе.

28 шеввал 1289 [16 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Шакир бей ефенди, не присъствувал, Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 67, с. 141 – 142; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от първите съдебно-следствени разпити на обирачите на хазната и на лицата от комитета, образуван за бунтуване на населението, произведени от нарочната комисия (от с. 1 до стр. 58). Съкратени следствия на лицата от бунтовническия комитет и обирачите на хазната, [произведени] от нарочната комисия, 9 – 16 декември 1872 (21 – 28 шеввал 1289). Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Дякон Паисий. ² Стоян Пандура. ³ Лечо Николов. ⁴ Димитър Общи. ⁵ Мазхар паша.

№ 147

Протокол № 2 на Специалната съдебна комисия в София с издадената присъда на Анастас Попхинов на вечно заточение, изпратен до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша

[Изх.] № 779

София, 17 декември 1872 г.

При разследването на комитетите, създадени за бунтуване на населението и разкрити при търсенето на нападателите, които ограбиха изпратената от Орхане за София хазна, е бил задържан и един човек на име Анастас¹, живущ в Плевен, обвинен за участие в тази революционна организация. Установило се е, че този човек е брат на Данаил² от Тетевен, председател на съществуващия от

няколко години комитет в градчето Турну Мъгуреле – срещу Никопол. Въз основа на събрани достоверни сведения и поради възникналото силно съмнение той [Анастас] веднага е бил подложен на разпит в Тетевен, по-късно в центъра на окръга и накрая пред нашата скромна комисия. При тези му разпити споменатият Анастас [Попхинов] е признал следното:

Във връзка с търговските си работи той ходил постоянно в градчето Турну Мъгуреле, където живеел брат му [Данаил Попов], и се връщал оттам. Преди три години, намирайки се както обикновено при своя брат, видял Дякон Левски, името и самоличността на когото му били тогава неизвестни. Като питал откъде е и кой е, получил отговор от брат си, че е от Карлово, че в миналото е бил знаменосец на намиращия се в Белград Панайот войвода³ и че щял да бъде изпратен от страна на Букурещкия комитет отсам [Дунава], за да образува комитети за подбуждане и бунтуване на българите.

На следния ден Дякон Левски донесъл на брат му Данаил [Попов] към две хиляди броя брошури, написани на турски език, като заповядал да бъдат изпратени направо [в България], тъй като той щял да замине през Цариград за Одрин и Пловдив. На въпроса за какво ще послужат тези книжа на турски език, [Левски] отговорил, че по онези места имало и много ислямски комитети, на които щял да ги раздаде. След това той и придружаващият го Сава Ладунов [Младенов]⁴ от Плевенската каза се качили на парахода и заминали. След завръщането на Анастас [Попхинов] в Плевен въпросните книжа му били изпратени чрез братовчед му по чичо Ангел⁵.

Три месеца по-късно споменатият Дякон Левски дошъл в Плевен заедно с един човек на име Сава [Младенов] и като взел от самия него [Анастас] книжата, заминал през Ловеч за Търново. При един разговор брат му [Данаил Попов] му поясnil, че тези бунтовнишки книжа били написани освен на турски, и на български език, че през тях и посредством специално натоварени дейци, подобни на Дякон Левски, щяло да се поиска от османската държава да бъдат приложени постановленията на султанския ферман от 1856 г., с което щяло да се допринесе полза за народа и отечеството и че той [Анастас] също би могъл да бъде полезен на революционната организация. След това предумване от страна на брат си той се включил в нея.

Два-три месеца след това се срещнал с дошлите в Плевен Никола Фотографът⁶ и Марин Попов⁷ и заминал заедно с тях за Ловеч, където отново се срещнал с Дякон Левски и разговарял с него, а на състоялото се там събрание се изказал върху готвения бунт. Един месец след завръщането си в Плевен, след като се наговорили с писма, се срещнал с Ваньо Терзията⁸ и Марин Попов и тримата заедно минали през Никопол във Влашко и престояли една нощ при брат му [Данаил Попов]. Както било уговорено чрез писма, разменени между брат му и споменатите двама по въпроса за набавяне на револвери, той и брат му [Данаил Попов] се погрижили да закупят с парите, изпратени от Ловеч, четиридесет и четири револвера белгийска фабрикация, прехвърлени след това благополучно през митницата и които той препратил от Плевен в Ловеч.

В продължение на една година и половина той се е занимавал с размяната през Плевен на книжа, предмети и пратеници между бунтовнишките комитети, за което лично се е грижил. [Анастас] видял и опознал при своя брат лицето Димитър⁹, когато същият се готвил да мине отсам с поръчение да се

свърже с Дякон Левски, сведенията за самоличността на когото и за извършеното от него престъпление са Ви дадени с наш протокол № 1¹⁰. Когато пристигнал след една тримесечна обиколка заедно с Дякон Левски и Димитър [Общи] в Ловеч, самоубилият се по-късно в Русе Ангел Кънчев му изпратил писмо, съгласно което той [Анастас] заминал за Ловеч. Там той участвал в съвещанието на бунтовнишкия съюз, свикано, за да определи компетенцията на всеки един от споменатите трима.

Той отворил от любопитство едно пристигнало от Влашко и адресирано до Дякон Левски писмо с повреден печат, което се оказало шифровано и не успял да го прочете и понеже, като изпратил това писмо на Дякона, последвало от него писмено мъмрене за случая, видял се принуден да се оттегли занапред от куриерството. Накрая заедно с Фердинанд¹¹, който бил пристигнал току-що с писмо от комитета във Влахия, завел майка си при своя зет даскал Пано¹² в Тетевен и тук по указания на Дочо Мръвков се срещнал в неговата, на Дочо Мръвков, къща с Димитър, с когото разговарял върху [комитетските] им работи.

На събрание на Тетевенския комитет е било прочетено писмото, писано по повод оплакването на Дякон Левски, с което писмо той и Димитър [Общи] били порицани и призовани да бъдат в съгласие [с Левски], да не изпаднат в подобни разпри и борби, като и от страна на споменатия Фердинанд [Йордан Стоянов] били посъветвани за същото. По време на усиленото търсене на обирачите на хазната Димитър [Общи] му дал 4000 гроша да купи кон. Той занесъл сумата в къщата на своя зет, който обаче не бил съгласен с работата и затова той я сложил на едно скрито място, а когато вследствие на взетите от властта мерки бил заловен, казаната сума била извадена от въпросното място и иззета.

От самопризнанията му, съдържащи се в неговите следствени книжа, се установява, че той, бидейки на местожителство в Плевен, се е занимавал с препращане на пратениците, книжата и писмата, които са пристигали от комитета насреща; че многократно е преминавал във Влахия, като от време на време превеждал със себе си и хора измежду ловчанските бунтовници; че там заедно с брат си [Данаил Попов] уреждал едни или други комитетски работи; че при важни събрания на комитета им и при разглеждането на трудни въпроси е ходил лично в Ловеч; че понякога е ходил в Ловеч и е участвал в разискванията на техните събрания; че накрая под предлог, че води майка си, заминал за Тетевен заедно с пристигналият от отсреща пратеник [Йордан Стоянов], където дълго време се занимавал с тамошните [комитетски] работи; че специално при случая с особените отношения с Дякон Левски той бил поставен на еднакво равнище с Димитър [Общи], като двамата са били заедно порицани. От всичко това явствува, че той е един от дейните хора на Главния комитет, образуван в Букурещ с цел да повдигне българите на въоръжено въстание против османската държава, и най-изтъкнатият измежду членовете на Ловчанския централен комитет.

Когато между група хора бъде създаден таен съюз, за да се извърши един от бунтовете, предвидени в чл. 58, 55 и 56 от императорския закон, и не само че се уговори и реши изпълнението на целения бунт, но с цел да се подготвят средствата за изпълнението са предприети също известни действия и мероприятия, в случай че не се е пристъпило към извършването на дело на самия бунт, онези, които влизат в този таен съюз, се наказват с наказанието заточение до живот. Ако ли при подобен таен съюз не се установи да са предприети

по горе описания начин определени действия и мероприятия за подготовката за извършване на бунта, а само е било уговорено и решено неговото извършване, лицата, които влизат в този съюз, се наказват със заточение в крепост за определен срок. Също, когато е направено предложение за образуване на таен съюз с цел да бъде извършен един от бунтовете, упоменати в същите два члена, без това предложение да е било прието, направеният предложението се наказва със затвор от една до три години, според както това е пояснено и вписано в закона. В разгледания случай, въпреки че въпросният таен съюз, образуван за подбуждане на част от населението против империята, е изпращал при подготовката на изпълнението специални свои пратеници; образувал е редица малки комитети и когато е била събрана известна сума пари, е било набавено оръжие и се е пристъпило към определени действия и мероприятия; поради това обаче, че на дело не се е стигнало до извършването на самия бунт, присъдено бе споменатият Анастас [Попхинов] поради това, че е участвал в тайния съюз на разкрития Ловчански централен комитет, да се накаже със заточение до живот съгласно алинея първа на споменатия член.

Изпълнението на нужното в случая и определянето на местозаточението, което да бъде извън Румелийската област, се предоставя на Ваше Високопревъзходителство. На вашите заповеди!

17 кянун и еввел 1288 (17.XII.1872) година

Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Манол [Стоянов], Бохор Леви, Митол [Каймакчиев].

Публ. по: Хаджиолова, К. Присъда на турския съд срещу един от сподвижниците на Васил Левски. – ИПр, 1965, № 4, с. 91 – 94; НБКМ – ОрСб., инв. 20 и 31/1962 г.¹³ Документът е преведен от К. Хаджиолова с помощта на Никола Попов.

¹ Анастас Попхинов (Попхристов). ² Данаил Хр. Попов. ³ Панайот Хитов. ⁴ Името сгрешено. В превода правилно е разкрито като Младенов. ⁵ Ангел Бръшлянов. ⁶ Никола Станев Хитров от Ловеч, фотограф. ⁷ Марин Поплуканов. ⁸ Иван Драсов. ⁹ Димитър Общи. ¹⁰ Вж. док. № 138. ¹¹ Псевдоним на Йордан Стоянов. ¹² Пано Рогозаров Кунчев от Ловеч, учител в Тетевен, зет на Анастас Попхинов. ¹³ Документът е със сигнатура ОАК 45/32 в Ориенталската сбирка на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

№ 148

Изложение от великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша до султан Абдул Азис за издадената от Специалната комисия в София смъртна присъда на Димитър Общи и ираде за потвърждаване на нейното изпълнение

[Цариград], 18 декември 1872 г.

Високоуважаеми честити господарю,

На [заседание на] Министерския съвет беше прочетена получената от председателя на комисията в София, почитаемия генерал Али Саиб паша, телеграма по повод задържания Димитър [Д]яковалъ¹, който е член на комитета в Белград, основан с цел да подстрекава населението към бунт. Както се разбира от съдържанието ѝ, споменатият Димитър [Общи] е бил [главен] подбудител

и в ръководството на съзаклатието. Той е убил умишлено в Орхание дякона², който е наместник на ловешкия митрополит (деспот)³, и [също така] е проявил дързостта да нападне и ограби с оръжие в ръка държавната хазна, изпратена от Орхание за София. Тъй като е направил доброволни самопризнания [за тези си деяния], е поискано незабавно изпълнение на [издадената] му смъртна присъда. Макар и според установената правна процедура такава присъда да подлежи на изпълнение [едва] след като Отделението за наказателни дела към Съвета за съдебни решения е проучил и одобрил получените книжа, протоколи и донесения от шериатските и гражданските органи, предвид [обстоятелството], че тази революционна организация е създадена, за да подпали бунт и въстание в пределите на Румелия, като дори е започнала да осъществява на дело тези си намерения, предвид положението в момента е изключително важно и наложително, без да се губи време, главните ѝ дейци да получат законни присъди, които да послужат за назидание и урок на други подобни [революционери]. Ето защо, предвид докладваното към този момент, че споменатото лице и без това е направило [пълни] самопризнания за [извършените от него] престъпления, на Вашето внимание се представя въпросната телеграма с молба да се одобри изпълнението на съдебното решение. Все пак настоящото раболепно изложение (тезкире) се написа в уверение на това, че ще се изпълнят каквито и да са заповедта и указанието от Ваше Величество по този въпрос. При това в бъдеще също ще Ви бъдат представяни [подобни] донесения и искания във връзка с обсъжданията, които ще бъдат провеждани [в Министерския съвет] по повод съдебните решения, отнасящи се до други членове на революционната организация, които комисията, съгласно закона, ще осъди на смърт⁴.

29 шеввал [1]289 г.⁵

[Допълнително вписване под основния текст – ираде]

Донесението на бедния раб е следното:

Настоящото височайше изложение (тезкире) от великия везир и приложената телеграма бяха разгледани по височайше султанско разпореждане. В израз на пълно съгласие с изложеното и поисканото [по-горе], беше издадено съответното султанско разпореждане да се изпълни каквото е нужно съгласно съдебното решение по отношение на споменатия [Димитър]. Споменатата телеграма се връща в канцеларията на великия везир, който е овластен да издаде [последваща] заповед по този въпрос⁶.

Последен ден (29) на шеввал [1]289 г.⁷

[Изпратено] на Министерския съвет [и на] Министерството на вътрешните работи на 2 зилкаде [12]89 г.⁸

Написана е височайша заповед на 5 зилкаде [1]289 г.⁹

Написана е телеграма.

Публ. по: СЛБРЦК, с. 101 – 102; ОА, Истанбул – ВОА, I. MTZ. (04), 5/121, док. 2. Превод Орлин Събев.

¹ Вж. док. №№ 137 и 138. ² Дякон Паисий. ³ Иларион Ловчански. ⁴ Срвн. с превода на Владимир Тодоров-Хиндалов, публикуван последно в: ЛПСР, с. 288–289 (док. 87).

⁵ 18/30 декември 1872 г., понеделник. ⁶ Срвн. с превода на Владимир Тодоров-Хиндалов, публикуван последно в: ЛПСР, с. 289 (док. 88). ⁷ 18/30 декември 1872 г., понеделник.

⁸ 20 декември 1872/1 януари 1873 г., сряда. ⁹ 23 декември 1872/4 януари 1873 г., събота.

Разпит на Вутьо Ветъов от Видраре

24 декември 1872 г.¹

- Откъде си и знаеш ли да четеш и пишеш?
- Видрарец съм, знай малко да чета и пиша, занаятът ми е папукчийство, сега, поради нямане на работа, съм каруцар.
- Кога влезе в комитета и каква ти беше службата?
- Влязох миналата година по това време. Съселянинът ми Йосиф² ме извика в дюкяна си и ми каза: „Не се ли делиш от нас?“ „Не се делия“, отговорих аз. След това той ме взе и ме заведе във Фильовото кафене. Там бяха Дякон Левски и Васил гложенецът³; бяха още даскал Васил⁴ и няколко души, чиито имена не знай. Левски каза там устно какво е комитетът, какво ще е нужно да се прави и прочете наставления. След това аз влязох в комитета. Те ми казаха: „Пази се, никому не казвай, защото има смърт!“⁵. Предупредиха ме, че ще пратят Димитра⁵ да спи в нашата къща. В наставленията беше писано да се събират пари да се купува оръжие и да се действа според устава, по тоя начин щеше да се работи. Димитър [Общи] идва четири-пет пъти в моята къща и щом дойдеше у нас, ставаше събрание. В събранието се говореше за събиране на пари да се купува оръжие. Събраните пари се даваха на Димитра [Общи] и се изпращаха в Извор⁶.
- Спомняш ли си колко пари бяха събрани?
- Касиерът знае, аз не знай.
- Каква беше твоята служба?
- Пренасях пощата.
- Какво ще рече това пощаджийство и къде носеше писма?
- Носех писма от Видарския комитет на Изворския комитет. Тайното име на Видарския комитет беше Хасан Касъм⁷, а на Изворския – Сюлейманоглу Дауд.
- Когато ти носеше писмо, ако насрещаш ти излезеше войник или някой друг и ти го отнемеше от ръката, как щеше да постъпиш?
- Димитър [Общи] каза на събранието: „Дайте на тоя куриер безплатно един револвер и тридесет патрона, [та] ако излезе насрещаш му някой чиновник и му вземе от ръката писмото, той да го убие или да убие сам себе си!“⁸. Както каза и Димитър [Общи], когато носех писмо, ако насрещаш ми излезеше някой чиновник или войник и ми вземеше писмото от ръката, аз щях да го убия или да се самоубия. Те ми дадоха револвер, [който] носех у себе си.
- Кой пишеше писмата и колко пъти носи писма?
- Пишеше ги даскал Васил [Пупешков], писма носих седем-осем пъти, по-късно писма пишеше и даскал Илия⁸.
- Колко време обикаля ти с Дякон Левски, къде ходихте и какво правихте?
- Левски писа три писма на нашия, Видарския комитет и беше поискал един човек, за да обикаля заедно [с него] по селата. По него време аз отивах в Троянския манастир. Казаха ми: „Като отиваш в Троян, иди в Ловеч и кажи на Дякона, че макар и да иска човек да обикаля заедно [с него], освен тебе друг човек няма и че ти си и куриер, че други хора няма“. После аз заминах за Ловеч [и] отседнах в един хан. Дяконът изпрати един свой човек на име Лукан⁹, [който] ме заведе в къщата на Марин поп Луканов. Нея нощ аз спях в Лукано-

вата къща. Сутринта пак тоя Лукан [Цочев] ме заведе на края на града [и] там се срещнахме с Левски. Дяконът имаше една пушка, [която] даде на Лукана [Цочев] да я занесе вкъщи, а на мене [каза]: „Ти иди в Лукановата къща, аз ще те извикам [и] ще приказваме“. Аз се върнах оттам и отидох оттам в хана. Към пет часа през деня Лукан [Цочев] ме заведе вкъщи, срещу къщата му имаше една порта, портата се отвори, [Лукан ми] каза: „Влез през оная порта, Левски е там!“. Аз влязох там, посочиха ми сламника, там намерих Левски, облечен с арнаутски дрехи. Едно арнаутско облекло имаше и за мене. „Съблечи тия и се облечи!“ – ми каза [той]. Аз съблякох старите дрехи и облякох арнаутските. Той ми даде [и] една пушка, у мене имаше и един револвер шестак. „Дошъл е един лов¹⁰ тук, ще го нападнем заедно“, ми каза той. Аз се поопънах малко. Сетне той рече: „Друга леснина няма“. Слязохме оттам; имаше двор на една къща, заграден с дъсчена ограда, две дъски от оградата бяха извадени. И оттам, Левски пред мене, аз зад него, минахме през оградата. Остави ме отвътре в двора да наблюдавам, а той влезе вътре в къщата. После излезе, дойде при мене и рече: „Много пари не можах да взема, намерих малко пари, стой да почакаме да дойде стопанинът¹¹ на къщата, [той] е богат човек, да измъкнем повече пари!“. В това време портата се отвори и дойде слугата на стопанина на къщата. Веднага Левски го хвана и завлече в една стая под сайванта. Момчето започна да вика. Левски заби камата си в корема на момчето слуга; после удареното момче започна пак да вика. В това време [Левски] каза: „Вземи си пушката [и] ела след мене!“. Аз си взех пушката. Когато излязохме от вратата, там се беше събрала навалица. Ние избягахме измежду навалицата и отидохме в лозята. Оттам Левски остави [арнаутското] си облекло и оръжие на мене, защото то беше нахлузено върху неговите дрехи. Оттам той си отиде, [като] ми каза: „Ти чакай тук, догдето се върна!“. Вечерта аз спях там. Сутринта дойдоха заедно Дякон Левски, Мариновият брат Тошко¹² и един човек, извикаха ме и донесоха дрехите ми. Аз съблякох намиращите се на мене дрехи и облякох моите. [Левски] каза: „Конят ти е в Топузовата кория, заведоха [го] там, иди, вземи го оттам и си иди на село!“. Аз вземах коня оттам, качих се и си заминах на село.

– Когато Дяконът удари момчето с камата, ти какво правеше?

– Аз бях в двора, пред вратата, чаках да не дойде някой; погледнах, момчето пак извика, [тогава] влязох вътре при тях, камата беше забита в корема му. [Левски] ми каза: „Вземи пушката ми да бягаме!“. Ние избягахме.

– Когато после ти отиде на село, какво прави?

– Йосиф [Поппетров] ме попита, аз му казах: „Ходихме на нападение“. След това върших предишната си работа.

– Какво знаеш по нападението върху Арнаудова¹³ в Етрополе, по убийството на владишкия наместник¹⁴ и по обира на хазната?

– По нападението върху Арнаудова аз не зная нищо. Димитър [Общи] казваше: „Дяконът [Паисий] ще издаде на властта нашите работи, ще го убия“, обаче когато го убиха, не съм бил [там]; за хазнатарската работа също така не зная [нищо], после чух.

– Ти беше при него, на колко години беше убитият от Дякона [Васил Левски] човек?

– Когато на следния ден Дяконът дойде в лозята, той ми каза, че догдето дойдат чиновниците от правителствения конак на оглед, [момчето] умряло. Убитото момче беше на около 18–20 години.

- Какво друго знаеш?
- Друго нищо не зная.

Подписал: Вутьо Ветъов

Въпросите и отговорите, [както] и показанията на споменатия Вутьо Ветъов се протоколираха по-горе в наше присъствие.

5 зилкаде [1]289 или 23 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 142 – 145; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обирачите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ В ЛСТС е посочена датата 24 декември 1872 г. ² Йосиф Поппетров. ³ Васил Йонков – Гложенец. ⁴ Васил Пупешков. ⁵ Димитър Общи. ⁶ Голям извор. ⁷ Бел. в ЛСТС (на с. 430) уточнява, че в литературата този псевдоним неправилно е означаван като „Хасан Касан“, вместо „Хасан Касъм“. ⁸ Илия Гюндюзов. ⁹ Лукан Цочев. ¹⁰ В бел. на с. 431 съставителите на ЛСТС предлагат друг вариант на превода: „Левски ми каза: Има лов. Ще отидем там и заедно ще го нападнем.“ ¹¹ Денчо Халача. ¹² Тодор Поплуканов. ¹³ Никола Арнаудов. ¹⁴ Дякон Паисий.

№ 150

Съдебно-следствен разпит на Иван Ветъов

София, 23 декември 1872 г.

Разпит на Иван Ветъов, брат на споменатия Вутьо

23 декември 1872 г.

- Откъде си, с какво се занимаваш, знаеш ли да четеш и пишеш?
- Видрарец съм, занимавам се със земеделие, зная да чета и пиша.
- Кога влезе в образувания в България бунтовнически комитет?
- Отначало комитетът се събираше във Фильовото¹ кафене. После събра- нието ставаше в училището и в Йосифовата² къща. Димитър Дяковчанинът³ идваше с брат ми в моята къща. Такова събрание стана четири-пет пъти. Ди- митър [Общи] идваше повечето нощем и оставаше у дома. На сутринта той си отиваше [пак]. В комитета аз влязох миналата година.
- От кои хора се състоеше тоя комитет?
- Аз, Йосиф [Поппетров], Вутьо Пелов, Фильо [Поппетров] и поп Георги⁴, от тия се състоеше.
- Какво обсъждахте на събранията?
- Разговаряхме да събираме пари, за да купуваме оръжие, та да се бием.
- Колко пари даде ти на тоя комитет?
- Понеже съм беден, от мене пари не взеха.
- Дадоха ли и на тебе револвер от комитетските?
- Веднъж Йосиф [Поппетров] ми предложи да купя един от тези револвери; по нямане на пари, аз не купих.
- Кой пренасяше комитетските писма?

– Пренасяше ги брат ми Вутьо⁵. Адресът на писмата, които се получаваха, беше Хасан Касъм. Щом дойде[ше] писмо, то се даваше на даскал Васил [Пупешков] [и] той свикваше събрание. Когато всички присъствахме, той отваряше [писмото и] го прочиташе.

– Какво пишеше в тия писма?

– Писано беше: „Събирайте пари да се купи оръжие!“.

– Колко пари събрахте и колко пъти събрахте?

– Колко пари и на колко пъти събираха, аз не зная. Йосиф и Фильо [Поппетрови] ги събираха.

– Дойде ли брат ти Вутьо [Ветъов] да ти каже, че с Дякона⁶ са убили в Ловеч един човек⁷?

– Не, не ми каза.

– Какво знаеш по убийството на дякона владишки наместник и по обира на хазната?

– Не зная нито за убийството на дякона⁸, нито че хазната е обрана за в полза на комитета; за обира чух отпосле.

– Знаеш ли нещо друго?

– По комитетските работи друго не зная.

5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

[Подписал]: Иван Ветъов

[Зададените] въпроси и отговори, [както] и показанието на споменатия Иван Ветъов се протоколираха по-горе в наше присъствие.

5 зилкаде [12]89 или 23 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 145 – 146; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обирачите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Фильо Поппетров. ² Йосиф Поппетров. ³ Димитър Общи. ⁴ Поп Георги Тутмаников. ⁵ Вутьо Ветъов. ⁶ Левски. ⁷ Слугата Стойчо Гиргинов. ⁸ Дякон Паисий.

№ 151

Съдебно-следствен разпит на поп Георги Тутмаников

София, 23 декември 1872 г.

Разпит на поп Георги от Видраре

23 декември 1872 г.

– Откъде си и къде служиш?

– Видрарец съм, служа във Видраре. Стават четири години служа.

– Къде си учил?

– Учех се малко в Етрополе, малко във Видраре и малко в Ловеч.

– Ходил ли си в чужбина?

– Не, не съм ходил.

– Кога влезе в бунтовническия комитет?

– Стана една година [откакто] съм влязъл.

– Каква служба изпълняваше в комитета?

– Дякон Левски, Димитър¹ и Васил гложенецът² дойдоха в нашето село. Чорбаджиите, т.е. Йосиф, Фильо³ и Вуто⁴, ме извикаха, Левски извади една хартия и я прочете. Чорбаджиите казаха: „Ти няма да се делиш от нас!“ Тогава аз влязох.

– Каква беше хартията, която Левски чете, и какво пишеше?

– Беше един брой от още неотпечатания устав, [написан] върху бяла хартия на ръка. В книгата пишеше да се иска справедливост от правителството, ако не я даде, да се бием. И аз щях да постъпя така.

– Когато друг път ставаше събрание, какви писма идваха от главния комитет и какво пишеха?

– Всички книжа, които се получаваха, бяха [писани] според устава: „Да се събират пари да се купи оръжие“.

– Колко пари събрахте?

– Аз не бях касиер, колко бяха – не зная. Аз дадох само 550 гроша.

– С каква цел събрахте пари, да купувате оръжие и да се биете?

– Аз щях да действам според устава.

– Преди това ти сам колко време си се занимавал с комитетски работи и колко души си записал в комитета?

– Отначало аз кореспондирах сам с етрополския даскал⁵. Тая ни кореспонденция, прочее трая около шест месеца. Когато после Левски дойде в нашето село, [той ми] каза: „Бъди и ти заедно с нас, отделно не може [да се работи]“ – и аз, както [и] по-горе казах, влязох в нашия селски комитет.

– Дадох ли и на тебе от комитета някакъв псевдоним?

– Моето име за комитета, като псевдоним, беше Илерючески⁶. После аз влязох във Видраре, неговото име пък беше Хасан Касъм.

– Дадох ли ти разписка за внесените от тебе 550 гроша?

– Да, дадох ми.

– Какви бяха писмата, които получихте за убийството на дякона⁷?

– За това аз не зная нищо.

– Колко села обиколихте с Васил [Йонков] гложенеца, колко души записахте [и] колко гроша събрахте?

– С Васил [Йонков] гложенеца аз не съм обикалял. Получих само от Стоянчо лопянеца⁸ 200 гроша пари. Левски беше в Извор⁹, парите предадох напълно нему; когато получих дадената разписка, аз я предадох на оня, който предаде парите [Станчо Попниколов].

– Какво знаеш по обира на хазната?

– Това не зная.

– Колко [броя] ти изпратиха от червените комитетски брошури¹⁰ и как ги разпространи?

– Даскал Тодор [Пеев] ги изпращаше лично за мене, аз не ги разпространявах, после ги изгорих всичките.

– По колко гроша взе за комитета от чичовците си?

– С тях аз дори не съм говорил.

– Какво друго знаеш още?

– Друго не зная.

5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

Подписал: поп Георги [Ттумаников]

[Зададените] въпроси и отговори, [както] и показанията на споменатия поп Георги [Тутмаников] се протоколираха по-горе в наше присъствие.

5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 146; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обирачите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Васил Йонков – Гложенеца. ³ Йосиф и Фильо Поппетрови.

⁴ Вутьо Пелов. ⁵ Тодор Пеев. ⁶ По-точно: Илерически (Илирически). Посочен също за псевдоним на с. Джурово в: ВЛДН. ⁷ Дякон Паисий. ⁸ Станчо Попниколов. ⁹ Голям извор. ¹⁰ Отпечатаният устав на БРЦК.

№ 152

Съдебно-следствен разпит на Фильо Поппетров

София, 23 декември 1872 г.

Разпит на Патъовия брат Фильо

23 декември 1872 г.

– Кога влезе в комитета?

– Става една година.

– Кой те въведе?

– Имахме един даскал Васил¹. В началото [ми] говори той. После Димитър² и Дяконът³ дойдоха в Патъовия⁴ хан, нает от Иванчо, [и] слязоха [там]; дойдоха в кафенето, което аз държах срещу хана. Те прочетоха намиращия се у тях устав и казаха: „И ти ще влезеш в комитета!“⁴. Аз влязох и дадох сто гроша. Те ми дадоха още и един револвер, триста гроша дадох и за него.

– Колко пари събрахте?

– Един път събрахме 630 гроша, сетнешните [пари] събираше даскал Васил, отбелязваше нещо, ние пък подпечатвахме и ги изпращахме в Извор⁵, отдето получавахме разписки.

– Какво щяхте да правите събраните пари?

– Те бяха за купуване на оръжие и да се действа според устава.

– Изпратихте ли пари и на Ловчанския комитет?

– Ние изпращахме в Извор, от Извор [те] отиваха в Ловеч; направо не ги изпращахме.

– Колко пъти правихте събрание с Дякона?

– Събрание правихме два пъти.

– Кой издълба печата, удрян върху книжата, които вие изпращахте в Извор, до комитетите, до Ловчанския комитет и какво беше писано [на него]?

– Издълба се един печат със знаци п. н. б.⁶, обаче кой го издълба – не зная.

Тия знаци означават: бог да ни води напред.

– Знаеш ли още нещо друго?

– Не, не зная.

Подписал: Фильо Поппетров

[Зададените] въпроси и отговори, [както] и показанието на споменатия Фильо [Поппетров] се протоколираха по-горе в наше присъствие.

5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 147 – 148; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обирачите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Васил Пупешков. ² Димитър Общи. ³ Васил Левски. ⁴ Патъо Поппетров. ⁵ Голям извор, Тетевенско. ⁶ Вероятно означава: „Помогни нам боже“.

№ 153

Съдебно-следствен разпит на Йосиф Поппетров

София, 23 декември 1872 г.

Разпит на Фильовия брат Йосиф

23 декември 1872 г.

– Кога влезе в комитета?

– Миналата година [през] лятото.

– Как влезе?

– Говори [ми] най-напред даскал Васил¹. После Димитър² и Дяконът³ дойдоха в нашето село, извикаха ни в кафенето на брат ми и прочетоха устава. Те поискаха от нас пари. Аз дадох пет лири. Тия пари бяха за купуване на оръжие, щяхме да действваме според устава.

– Колко гроша се събраха от Видраре и какво стана с тия пари?

– В началото се събраха осемстотин гроша и се предадоха на Дякона. [За] сетнешните не си спомням, изпратихме ги на Изворския комитет.

– Ти си бил касиер и председател на Видрарския комитет, знаеш колко пари си имал, я!

– Веднъж дадох осемстотин гроша, на Дякона дадохме после десет лири. Събирахме пари не само аз и Димитър [Общи], събираха [още] даскал Васил [Пупешков], поп Георги⁴ и Иван⁵, затова не зная колко бяха.

– Колко броя бяха дошлите у тебе револвери и на кого ги дадохте?

– Пристигнаха на два пъти шест броя. От тях един [задържах] аз, дадохме един на брат ми, един на Вутьо Пелов и един на Вутьо Ветъов. Двата броя върнахме обратно.

– Колко гроша дадохте за тях?

– Купихме ги по за три и половина лири, но от Вутьо Ветъов не се взеха пари, защото от изпратените преди пари се спадна сумата за дадения нему револвер и [защото] тоя човек беше куриер на нашия комитет, ходеше до Изворския комитет и носеше писма.

– Кой отваряше пристигащите писма?

– Отваряше ги даскал Васил [Пупешков], четеше ги и ни ги обясняваше. В писмата се пишеше винаги за пари и оръжие.

– Кой пишеше вашите писма?
– Пишеше ги даскал Васил [Пупешков] и се подпечатваха с поръчания от нас печат.

– Кого изпратихте в Букурещ за пълномощник на вашия комитет?
– Бяха ни писали: „Изпратете от Извор пълномощник!“¹. Ние не можахме да намерим [друг] човек [и] изпратихме Васил Гложенеца⁶.

– Какво беше пълномощието на Васила [Йонков]?

– Ние писахме до Извор: „Ние нямаме човек“, [ето] така писахме. После те ни съобщиха: „Васил [Йонков] Гложенецът е пълномощник на Тетевен⁷, упълномощете и вие него!“ – и ние го упълномощихме и му дадохме четиристотин гроша. Макар и да ги запитахме: „Защо е това пълномощно“, те ни писаха: „Вие не се бъркайте!“.

– Какво беше тайното име на комитета?

– Хасан Касъм.

– Кой беше първият човек във вашия комитет?

– Всички бяхме равни.

– Какво знаеш по убийството на дякона⁸, по обира на хазната и други?

– За тях и за други [работи] нищо не зная.

Подписал: Йосиф Поппетров

Въпросите и отговорите, зададени в наше присъствие, и показанието на споменатия Йосиф [Поппетров] са както са изложени по-горе.

5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 148 – 149; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обирачите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Васил Пупешков. ² Димитър Общи. ³ Васил Левски. ⁴ Поп Георги Тутмаников. ⁵ Вероятно Иван Ветъов. ⁶ Васил Йонков Гложенеца. ⁷ Комитетът във Видраре е представен на Общото събрание в Букурещ от Васил Йонков. ⁸ Дякон Паисий.

№ 154

Съдебно-следствен протокол с разпит на Вутьо Пелов

София, 23 декември 1872 г.

Разпит на Патъовия зет Вутьо Пелов от Видраре

23 декември 1872 г.

– Кога влезе в комитета?

– Миналата година в селото дойдоха Димитър¹ и Дякон Левски. В свиканото от тях събрание те извикаха и мене. Прочетоха устава и ни казаха: „Ще работите според устава!“². Аз, макар и да не вярвах на такива неща, отпосле склоних и постъпих, като дадох и триста гроша пари. После купих един револвер с петдесет патрона. И за него дадох отделно три лири и половина.

- Какво се пишеше в писмата, които идваха, и какво разисквахте?
 - Много неща се пишеха и много неща разисквахме, не ги помня всичките. Накратко казано, трябваше да се действа според устава.
 - Колко пъти се събирахте?
 - Събирахме се много пъти, щом Димитър [Общи] дойдеше, свиквахме събрание.
 - Какво знаеш по убийството на дякона владишки наместник²?
 - Един ден Димитър [Общи] дойде в село, той имаше в ръцете си заповед за убийството на дякона и ми съобщи. Понеже Димитър [Общи] беше по-голям от мене, аз се съгласих.
 - Кой беше по-първият човек на вашия комитет?
 - Даскал Васил³.
 - Знаеш ли нещо друго?
 - Друго не зная.
- 5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

Подписал: Вутьо Пелов

Въпросите и отговорите, зададени в наше присъствие, и показанието на споменатия Вутьо Пелов са според както са изложени по-горе.

5 зилкаде [12]89 или 23 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 149 – 150; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обирачите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Дякон Паисий. ³ Васил Пупешков.

№ 155

Съдебно-следствен разпит на Васил Пупешков

София, 23 декември 1872 г.

Разпит на даскал Васил от Видраре

23 декември 1872 г.

- Как влезе в бунтовническия комитет и каква служба изпълняваше?
- Влязох в комитета преди една година, когато във Видраре дойдоха Дякон Левски и Димитър¹. Бях секретар на комитета [и] пишех комитетските книжа.
- Даваха ли ти заплата за това?
- Не, не ми даваха.
- По чия заповед пишеше писмата, за какво се отнасяха те и откъде получавате писма?
- Писмата, които ние получавахме, идваха от Извор², а ги даваха от Ловеч, обаче подписи те нямаха. Писмата се отнасяха до събиране на пари за разноски и за купуване на оръжие. Ние като събирахме [пари], изпращахме ги в Извор, а оттам те отивали в Ловеч; [къде отиваха] по-нататък, аз не зная.

- Как е комитетското име на Видраре?
- Хасан Касъм.
- Какъв подпис слагаете върху написаните писма?
- Слагам подписа „Хасан Касъм“ и същевременно ги подпечатвах с печата, който беше у мен и върху който пишеше: „Бог да ни води напред“.
- Какъв подпис имаше на писмата, които идваха от Ловеч?
- Те идваха с псевдонима на Дякона³: Арслан Дервишоглу Кърджалъ.
- Кой отваряше получените писма?
- Когато дойдеше някое писмо, аз намирах или Йосиф⁴, или Вутьо Пелов и го отварях в присъствието на един от двамата.
- По чия заповед пишехте отговорите, които изпращахте?
- Когато бяха всички, събираха се и каквото решение вземаха, аз пишех това. Ако на събранието не присъстваха всички, [а] присъстваха само Йосиф [Поппетров] и Вутьо Пелов, аз пишех писмата по тяхно нареждане.
- Колко бяха парите, които събрахте от Видраре, къде ги изпратихте и получихте ли срещу тях оръжие или нещо друго?
- Аз зная за около четиридесет лири. Събраните пари изпращахме в Извор. Оттам идваше временна разписка за получаването им. От Извор ги изпращаха в Ловеч; оттам изпращаха в Извор поотделни разписки на името на изпращача, а оттам [Извор] ги изпращаха нам. Временната разписка ние връщахме на Извор.
- Колко бяха пристигналите револвери?
- На два пъти дошли девет револвери за Йосифа [Поппетров]. Той раздал шестях, а за връщането на трите ми каза да напиша писмо. Аз написах писмото и върнахме револверите.
- Кому дадохте тия револвери?
- Един взема Йосиф [Поппетров], един дадохме на Фильо⁵, един на Вутьо Ветъов, един на Вутьо Пелов и един на Георги Филев; кому се даде останалият, не зная, забравил съм.
- Какво направихте [с] парите, които получихте срещу револверите, и колко гроша взехте?
- Револверите дойдоха у Йосифа [Поппетров], той ги раздаде и взема по три и половина лири. Тия пари се изпращаха с писмо на адрес „Българско“, къде отиваха – знае изворският куриер. Тия пари се изпращаха в един плик на Марин Луканов в Ловеч, оттам отиваха в българския комитет, а тоя комитет е главният централен комитет в Букурещ.
- Взема ли и ти револвер от тях?
- Не взех, защото имах отпреди.
- И ти ли даде пари на тоя комитет?
- Те искаха от мене, но понеже съм беден, аз не дадох.
- Колко време си изпълнявал писарска длъжност на тоя комитет?
- Служих като писар около четири месеца.
- Знаеш ли нещо друго освен това?
- Освен това не зная нищо друго.

Подписал: даскал Васил [Пупешков]

Зададените въпроси и отговори и показанието на споменатия Васил [Пупешков] се протоколираха по-горе в наше присъствие.

5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѣ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 150 – 151; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обиращите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Голям извор – тук и по-долу. ³ Васил Левски. ⁴ Йосиф Поппетров. ⁵ Фильо Поппетров.

№ 156

Съдебно-следствен разпит на Тома Нинов и Вуто Нинов¹

София, 23 декември 1872 г.

Разпит на Тома от Видраре

23 декември 1872 г.

– Кажи кога влезе в комитета?
– Аз изобщо не зная нищо за такъв комитет.
– Познава ли Димитра² от Сърбия?
– Съвсем не го познавам; видях го тук.
– Щом като Димитър [Общи] не те познава, защо те клевети?
– Нека казва каквото ще, аз нито го познавам, нито пък зная за някакъв комитет; не съм участвал, нито съм купувал оръжие, нито пари съм давал. Ако има някой друг да казва, тогава запитайте го: в кое комитетско събрание съм присъствал аз и кога съм присъствал. Ако има кой да каже това, аз приемам наказанието си.

Подписал: Тома Ненов

Извикан беше и Ватю Ненов, брат на Тома Ненов; след като се зададоха [и нему] всички въпроси, зададени на брат му Тома Ненов, той каза настоятелно, че не познава Димитра и че не знае нищо за тия работи.

Подписал: Ватю Ненов

Показанията на Тома Ненов и на брат му Ватю Ненов са записани, както са протоколирани по-горе.

5 зилкаде [12]89 [23 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѣ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 152; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обиращите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Имената на Вуто и Тома Нинови са разчетени погрешно от преводача на разпитния протокол като Ватю и Тома Ненови – сравн. ЛСТС, с. 244, 246 и 255. ² Димитър Общи.

Разпит на видарския даскал Илия

24 декември 1872 г.

– Откъде си родом, где си се учил, бил ли си в чужбина и ако си бил, защо си ходил?

– Родом съм от Сопот, от четири години даскалувам във Видраре, учил съм в Сопот, в чужбина не съм ходил.

– Кога влезе в комитета и каква служба изпълняваше?

– Преди една година, когато бях даскал в Извор¹, в училището ми дойдоха Димитър², Дяконът³ и от изворчаните: Герго⁴, Дико Тодоров, Димитър Крачунов, Димитър Пеев и още няколко души, които не си спомням. Дяконът извади едно упътване и го прочете. Аз влязох тогава [в комитета] и служех като секретар.

– Откъде идваха писма?

– [Писма] нам ни идваха от Тетевенския комитет. Писмата, които пишехме, ние адресирахме до Левски и ги носеше куриерът. Името на Левски беше Арслан Дервишоглу Кърджалъ.

– Какво беше съдържанието на писмата, които идваха, и какви отговори се даваха?

– [Съдържанието] им беше: да се събират пари, да не се отказвате от тая работа, ако се откажете, ще има наказание. Ние [пък] им отговаряхме: „Пари събираме и стоим на работата, в която се намираме“.

– Колко пари събрахте в Извор?

– Събрахме около седем-осемстотин гроша и ги изпратихме на Арслан Дервишоглу Левски.

– Получихте ли оръжие срещу тия пари?

– Срещу тия пари ние не получихме оръжие, те бяха за разноски.

– Колко време беше секретар в Извор и кореспондирахте ли с Ловеч?

– Бях секретар около четири месеца, писмата пишехме и ги изпращахме в Тетевен, с Ловеч ние не кореспондирахме.

– Кого употребявахте за куриер в Извор?

– Използвахме Димитър Пеев.

– Къде ставаха комитетските събрания в Извор?

– Те ставаха понякога в дюкяна на Герго Стойков, а понякога в училището.

– Колко време си бил секретар на Видарския комитет?

– Там аз секретарствах от миналия Гергьовден насам и оттогава се писаха много писма. Понякога ги пишех аз, а понякога Вульо Пелов.

– Колко пари се събраха през твое време във Видраре, и получихте ли оръжие?

– Откакто аз отидох там, пари не се събраха и в мое време не се получи оръжие, получило се е по-рано.

– Знаеш ли нещо по нападението на Николча⁵ в Етрополе?

– Тая работа не зная.

– Знаеш ли нещо друго?

– Не зная.

[Подписал]: даскал Илия [Гюндюзов]

Въпросите и отговорите, зададени в наше присъствие, и показанието на споменатия даскал Илия [Гюндюзов] са според както са изложени по-горе.

6 зилкаде [12]89 [24 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 68, с. 152 – 153; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Трето съдебно следствие на обирачите на хазната и на хората от комитета, образуван за бунтуване на населението, извършено от нарочната комисия. Съдебно следствие № 3. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Голям извор. ² Димитър Общи. ³ Васил Левски. ⁴ Георги Стойков. ⁵ Никола Арнаудов.

№ 158

Съдебно-следствен разпит на Димитър Крачунов – Стамболията

София, 24 декември 1872 г.

Разпит на Димитър, мухтар на Голям извор

24 декември 1872 г.

– Откъде си и какво работиш?

– Аз съм от Голям извор и съм там мухтар.

– Кога влезе в комитета?

– Миналата година по това време, един месец след като бяхме влезли в постите. Един ден дойдоха в дома ми Герго Стойков и Марин Попов и ми донесоха една книжка, подпечатана с лъвски печат.¹ Те ми казаха: „Да прочетем тая книжка, но в стаята ви има много хора, да идем на скришно!“. Като излязохме оттам, те ми рекоха: „Да идем на твоя дюкян, там е твоят брат, но друг няма!“. След това ние отидохме на дюкяна. Те ми дадоха книжката. В началото личеше думата „екзарх“. От нея аз помислих, че е някакъв устав и ги попитах: „Екзархийският устав ли е това?“. Те ми казаха: „Чети отначало, това е за друго нещо, ще разбереш“. Аз прочетох книжката и разбрах, че се говори за комитетски работи. Поставих я в джеба си, но те ми казаха: „Не може да я вземеш, ние ще я дадем на човека, който ни я даде!“. Когато излязохме от дюкяна, те ми казаха: „Ще ни дадеш ли [книжката] или добро не [може да се очаква]?“. Аз извадих книжката и им я дадох. „Хайде да отидем при хората, които ни дадоха тая книжка“, казаха те. Герго [Стойков] рече: „Тоя човек е в нашата къща“. Дигнахме се и отидохме заедно в Герговата къща. Там видях трима души, които не бях виждал, нито познавах. Те ме запитаха: „Прочете ли тая книжка?“. Аз им отговорих: „Прочетох я, но не я разбрах“. Когато ги попитах откъде са, те ми казаха: „После ще разбереш, сега не трябва да знаеш!“.

Единият от тях, за когото научих отпосле, че е Дякон Левски, ми каза: „Тая книжка е за комитета и желанието на комитета е това: ще изложим най-напред със заявление до държавата, че данъците ни са големи, преди няколко години е обещала нещо, ще потърсим обещанието“. Аз го попитах кое е това нещо, а той ми каза: „Свободата!“. Аз му казах, [че] не е лесна работа, не се дава, [а] той рече: „Ще съберем пари, ще купим оръжие и ще се бием“. На това аз казах: „Това ще бъде лоша работа, откажете се и не обикаляйте насам!“. На което той

рече: „Аз чух още от Ловеч, че ти си бил османски приятел и си вършел шпионство. Имаше много други хора като тебе, които влязоха в [правия] път, и ако ти не влезеш, ние ще му намерим леснината“. По това време от Орхание дойде в село едно заптие на име Мехмед. Като видяха заптието, те приготвиха добичетата, качиха се и си отидоха. След като те си заминаха, Герго [Стойков] и Марин [Попов] ми казаха: „Ако ти не влезеш в тая работа, лошо ще си теглиш!“. Оттам всички се пръснахме по къщата си. След един месец, една вечер към два часа, аз седях във Василовата кръчма. После, когато станах да си вървя вкъщи, през вратата на черквата, която е срещу кръчмата, влязоха двама конника. Като отидох до вратата, аз видях Марина [Попов] и му казах: „Защо влязохте тука с конете, тук хан ли е? А кой е тоя с тебе?“ – попитах аз. Той макар да ми каза, че стоящият до него е търговец, аз му рекох: „Защо не го заведеш в твоята къща?“. Той ми отговори, че в неговата къща нямало място за коне [и] че иска да върже коня в мазето, което е под черквата, но понеже там не бивало да се върже, той ми каза да вържа коня в моята къща. „Добре“, казах му аз. Той заведе коня и го върза в моята къща. После аз им казах: „Чакайте да прием по едно кафе“. Той ми отговори: „Чака ме търговецът, имам работа“. Тръгна и си отиде. Рано на другата сутрин той дойде у дома и ми поиска една-две лири на заем, за да ги даде на търговеца. „Нямам“, казах му аз. Но след като изпи кафето си, той ми каза: „Да излезем малко навън“. Дигнахме се заедно и излязохме навън. В двора на къщата ми той пак отвори дума за пари, като ми каза: „Дай поне една лира!“. Аз извадих и му дадох едно златно меджидие.

По негово желание ние отидохме в училището и той ми поръча кафе. Не зная колко бях пил от кафето в устата си и колко бях глътнал, когато усетих горчицина и лоша миризма и го изплюх. Държейки кафето в ръката си, аз извиках Доко Съйков, който беше сварил кафето, и го попитах: „Какво е туй нещо?“. Той посегна да вземе чашата от ръката ми, но аз не му я дадох. Както и да е, кафето се разсипа на земята, но аз пак не му я дадох чашата и я турих в джеба си. Взех също и чашата, от която пи Марин [Попов], и като потърсих малко мляко, докато дойде млякото, държейки и двете чаши в ръката, казах на Марина [Попов]: „Виж каква е тая работа, какъв цвят има моето кафе!“. И му показах чашата. Тогава Доко [Съйков] каза: „В тая чаша брат ми беше сипал азотна киселина и понеже не я бях измил, затова кафето е станало такова“. След като изпихме донесеното мляко, ние излязохме заедно с Герго [Стойков] навън. Като му казах да отидем заедно на дюкяна, вървейки, аз го попитах: „Каква е тая работа?“. „Аз нищо не зная“, ми каза той. По това време там дойдоха Марин [Попов] и Доко [Съйков], повикаха Герго [Стойков] и поприказваха тайно, което не можах да разбера. Те станаха оттам, но аз им казах, че ще занеса и двете чаши на властта. Тогава Герго [Стойков] и Марин [Попов] ми казаха: „Чакай, ще ти кажем нещо!“. Казвайки това, те ме задържаха и ми рекоха: „Ние ти поставихме тая отрова в чашата, за да те сплашим, понеже не искаш да влезнеш в комитета, и хвърлихме жребие кой да ти даде отровата“. Аз им казах: „Макар да е от комитета, но аз не съм сторил никому нищо“. Марин [Попов] и Герго [Стойков] ми казаха: „Ти не ще можеш да отидеш дори и в града, ще те убият по пътя“. Когато аз им казах, че ако е дошъл смъртният ми час, ще умира, те ми казаха: „Владишкият наместник в Ловеч² е съобщил на каймакама, обаче му поискали документ, същото ще стане и с тебе. Ние пък ще отречем, после пак за тебе ще стане лошо, изобщо ти не можеш свободно да ходиш, ето защо нека те закълнем, за да постъпиш в комитета!“.

След това аз размислих, че ако отида при властта, може би нищо да не стане; тогава ще ме обвинят в бунтарство, та и от двете страни [ще бъде] лошо, ето защо аз склоних. Тогава те ми казаха: „Да отидем в къщата на свещеника!“⁴. Отидохме заедно с тях в къщата на свещеника на име Стефан³. Там бяха: поп Димитър, баща му Петър⁴, Доко Съйков, Стоян Съйков, Дико Пеев, Лальо Пеев⁵, Дико Беров, Моньо Симеон Татарчев и други, но от страх не можах да позная кои са. Ние седнахме там. Марин [Попов] извади от пояса си един шестако⁶ и каза: „Ще те закълнем тук, че не ще говориш нищо; ако от тебе или от някой друг излезе някое зло, да знаеш, че те чака смърт!“⁴. След това свещениците започнаха да четат и заклеха всички ни. След клетвата Марин [Попов] каза: „Тия шестаци са три: единият е мой, другият на Герго [Стойков] и третият на Дико Тодоров, но ти вземи моя, аз ще си набавя друг, да си говорим сега открито!“⁴. При все че аз му казах, че от идването ми от Цариград досега не съм взимал в ръцете си и не съм си служил с такова нещо, той ми каза: „Понеже ти не го вземаш, значи имаш някакво лошо намерение, ще го кажеш!“⁴. Макар и да му казах, че аз не съм опитен човек, той настояваше да го взема, като ме насилваше. Аз размислих и накрая го взех. Той каза, че цената на револвера е три и половина лири. Аз му рекох, че не мога да ги платя. Тогава той отговори: „Ще го вземеш непременно, защото и бедните купуват!“⁴. „Добре“, му казах аз тогава и той се съгласи да му дам парите след четири-пет дена, и аз взех револвера. Той ми каза: „Хайде да отидем заедно в Тетевен, там е главният комитет, да те закълнем и там!“⁴. Тогава той ми върна лирата, която бях му дал в заем, и ми каза: „Ето парите, ако се беше отровил, щяхме да ги дадем дар на комитета, като съобщим, че хем го убихме, хем му взехме парите“. Аз се приготвих и ние заедно заминахме за Тетевен. Там слязохме в хана на хаджи Ивановите синове⁷. В хана бяха даскалът и попът. Заклеха ни пак. Оттам се върнахме и отидохме в Извор⁸. Ето, така влязох в комитета.

– Даде ли пари на комитета?

– Бях обещал сто и петдесет гроша, но не ги дадох. Макар и да казах в първите си показания, че дадох, но не съм давал.

– Колко пъти си присъствал на комитетските събрания?

– Присъствах няколко пъти.

– Какви служби изпълняваше в комитета?

– Направиха ме мухтар на комитета. Веднъж извадиха на името на Дидьо Пеев едно пътно тезкере, но с това тезкере щеше да мине отсреща Дяконът⁹. Понеже Дидьо Пеев приличаше на Дякона, то той извади на свое име тезкерето и Дяконът мина отсреща. Той беше отишъл по тия работи. След него заминаха и пълномощниците на комитетите. Аз подпечатах свидетелството за тезкерето, което те извадиха.

– Колко пари се събраха?

– Това аз не зная, знае Герго Стойков, веднъж обаче чух, че били събрали седем-осемстотин гроша.

– Къде отиваха събраните пари?

– Отиваха в Ловеч.

– Откъде идваха писма за вашия комитет?

– За общ, централен комитет бяха определили Извор¹⁰. [Тука] идваха писма от всички комитети. За някоя по-голяма работа писмата се отправяха право за Ловеч. Името на Извор беше Сюлейманоглу Дауд. Преди той да стане център, ние имахме печат с думите: свобода и братство. После, след като станахме център, не се направи печат.

– Кой ви беше касиерът и секретарят и кой ви беше председателят?

– Председател бях аз, а касиер и секретар беше Герго [Стойков], той отваряше писмата, които идваха, той беше упълномощен от мене. Подписът на писмата, които той пишеше, беше Сюлейманоглу Дауд.

– Къде свиквахте събранията?

– Повечето пъти в Герговата къща, а понякога ставаха и в училището, но когато идваха Димитър [Общи] и Дяконът, те [ги] устройваха в Герговата къща.

– Какво събрание устройхте, за да нападнете къщата в Етрополе?

– По въпроса за това нападение аз нищо не зная. Димитър [Общи] поиска хора, от нашето село отидоха Дико Христов, Петко Лалъов и Йото Илиев.

– Кой нареди тяхното отиване и къде бе наредено то?

– Бяхме трима-четирима души, [ние] го наредихме. Герго [Стойков] взема моя шестак, но кому го даде той – не зная. Чух, че го дал на Дико [Съйков].

– Какво знаеш по убийството на дякона [Паисий]?

– Един ден дяконът, владишки наместник, беше дошъл да събира пари. Дяконът ми каза: „Аз имам работа, не мога да остана“. Тогава аз взех от няколко души пари в заем и ги дадох на дякона. Той се качи на [коня] и си замина. После, когато аз седях с бекчията Ахмед ага пред Герговия хан, дяконът се върна обратно и дойде [при нас]. „Добро виждане, пак идваш“ – рекох аз, а той ми отговори: „Вашето момче видяло няколко души в нивите, [които] били лоши хора, и ми каза: „Върни се!“ – и аз се върнах. След това бекчията Ахмед ага, макар и да отиде там с няколко души, но те съобщи, че ония хора са си отишли. След това нея нощ дяконът остана в нашето село, у нас. На следния ден заминахме заедно с него за Орхание. Това е, което чух и което зная за дякона. Много след това време Димитър го убил. Видях Димитра [Общи] в Цветковия хан и той ми обади.

– Какво знаеш за обира на хазната?

– За тоя обир аз нищо не зная, чух отпосле.

– Какво беше съдържанието на писмата, които се получаваха в комитета?

– Да се събират пари за оръжие, всяко оръжие да бъде игленка пушка и парите да се дават тогава, когато те се доставят, и че всяка една пушка струва осем лири.

– Преди четири-пет месеца във вашето село бил дошъл Дякон Левски и направил [от] вашия малък комитет централен, какво ще рече това централен комитет?

– [Левски] каза: „Другите села са далече, а това село е по-близо до Ловеч, нека писмата се събират тук и оттук да се прашат в Ловеч, но догдето не получите съобщение от мене, не ги пращайте!“ Ето защо дошлите писма се събираха у Герго [Стойков] и останаха там, и не се изпратиха никъде.

– Къде са тия събрани писма?

– Аз бях ги дал на Герго [Стойков], какво ги направи той – не зная.

– Къде е Ловчанският комитетски център?

– Марин Попов и Дидьо Пеев знаят подробно неговите събрания, неговите председатели и техните местожителства. Освен тях знае и Иван чолака, сестриникът на ловчанския владишки наместник, който беше съобщил на властта.

– Кой беше куриер на Изворския комитет?

– Първият беше Марин [Попов], вторият Дико Беров и Димитър Пеев.

– Веднъж ти си ходил в Тетевен, защо ходи?

– Един ден даскал Тодор¹¹ ме взе и ме заведе в Тетевен. Отидохме в Станчовия хан и Димитър беше там. Той ме попита за Дякон Левски, аз му казах: „Не го зная“. От отсреща изпратили писмо по Фердинанд¹², писмото отвори Тодор [Пеев]. Съветът в Тетевен се беше събрал там. Те прочетоха [писмото]. Съдър-

жанието на писмото беше: „Отношенията между Димитра [Общи] и Дякона били обтегнати, но това не бива да бъде така, защото, ако те постъпват така, какво ще правят другите? Дяконът ще бъде началникът и който не го слуша, да се оттегли. Фердинанд [Йордан Стоянов] ще обикаля да подготвя за бунт“. После те ми дадох писмото и ми казаха: „Когато дойде Дяконът, ще му го дадеш“. И аз го предадох на Герго [Стойков]. Подписът беше Цанков¹³.

– Говорили ли сте с хаджи Станьо¹⁴ за комитета?

– Веднъж отидохме с Дякона в къщата [на хаджи Станя] и се разговорихме.

– Знаеш ли нещо друго, освен тия [работи]?

– Не зная.

Подписал: Димитър [Крачунов] мухтарът

Въпросите и отговорите и показанието на споменатия мухтар Димитър [Крачунов] са дадени в наше присъствие и са изложени [както] са по-горе.

6 зилкаде [12]89 или 24 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 153 – 158; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обиращите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. № 4. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Устав на БРЦК. ² Дякон Паисий. ³ Поп Стефан Буров (Буровски) и поп Димитър (баща на Марин Попов). ⁴ Бел. в ЛСТС, с. 431 коригира превода: вм. баща му, да се чете: поп Петър („папас“ погрешно разчетено като „бабасъ“). ⁵ Презимето „Пеев“ погрешно. Вярното е: Попов („Папас-оглу“) – бел. на с. 431 в ЛСТС. ⁶ Револвер. ⁷ Станьо и Станчо Хаджииванови. ⁸ Голям извор. ⁹ Васил Левски. ¹⁰ С. Голям извор е определено за център на новоучредения от Левски Първи революционен окръг. ¹¹ Тодор Пеев. ¹² Йордан Стоянов. ¹³ Вероятно Кирияк Цанков, избран за подпредседател на БРЦК на Общото събрание в Букурещ (29 април – 4 май 1872 г.). ¹⁴ х. Станьо Врабевски.

№ 159

Съдебно-следствен разпит на Дико Тодоров Диков

София, 24 декември 1872 г.

Разпит на Дико Тодоров от Извор

24 декември 1872 г.

– Кога влезе в бунтовническия комитет и каква служба изпълняваше?

– Влязох миналата година по това време и то така. Един ден Герго Стойков и Марин Попов отвориха дума за комитета и ми казаха, че ще събираме пари за касата. Аз ги попитах защо ще се събират тия пари, а те ми казаха: „После ще научиш“, не ми казаха истината. След като мина един месец, в село дошъл Димитър Дяковчанинът¹. Когато аз бях в дюкяна на дядо Стойко, Герговия баща, той дойде там. Там се бяха събрали още много хора. Извадиха едно писмо и го прочетоха; казаха [още], че който не влезе в комитета и който не даде пари, ще бъде убит. Тогава аз попитах: „Какво ще се прави със събраните пари?“. Димитър [Общи] отговори: „През [18]56 година държавата беше обещала нещо², ще поискаме това и ако не ни се даде, ще вземем оръжието и ще се бием с мюсюл-

маните!¹“. От мене поискаха 100 гроша. Аз не ги дадох тогава. После дойде поп Стефан³, дадох му сто гроша и влязох в комитета.

– Дадох ли ти от комитета револвер?

– Не взех, аз имах още от по-рано една пушка и един револвер.

– Колко пъти ходи на комитетските събрания?

– Комитетът се събираше в хана на Герго Стойков, на оня дядо Стойко, когото споменах по-рано, и аз понеже отивах там по своя работа, както казах и по-преди, комитетът се беше [пак] събрал. [Така] и аз попаднах там. Друг път не съм ходил на събрание в тоя хан.

– Изпълнявал ли си друга комитетска служба [и] ходи ли на нападението в Етрополе⁴?

– Друга служба не съм изпълнявал и не съм ходил на нападението в Етрополе.

– Знаеш ли нещо друго?

– Нищо друго не зная.

6 зилкаде [12]89 [24 декември 1872] година

[Подписал]: Дико Тодоров

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир, Дервиш Мустафа Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 158 – 159; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обирачите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комиссия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Имат се предвид обещанията на Високата порта за реформи, дадени в Хатихумаюна от 18 февруари 1856 г. ³ поп Стефан Диков Буров. ⁴ Нападението над Никола Арнаудов.

№ 160

Съдебно-следствен разпит на Вуьо Нинов

София, 24 декември 1872 г.

Разпит на Вуьо Нинов от Извор

24 декември 1872 г.

– Кога влезе в комитета и каква служба изпълняваше?

– Аз зная, че имаше комитет, но не се записах, не влизах [в него].

– Защо те задържаха?

– Задържаха ме за кражба.

– Кажи каква беше кражбата!

– Нощем заедно с Доко Съйков пробихме вратата на Стоян Милев със свредел, отворихме ключалката и влязохме вътре; взехме сандъка, изнесохме го вън на полето, разбихме го; вътре имаше два топа платно и двеста гроша. Сандъка заровихме на полето заедно с платното и си поделихме парите.

– Ти имаше ли оръжие?

– Нямах. Другарят ми [Доко] Съйков имаше един револвер.

– Не ви ли видя някой, когато крадахте сандъка? Стопанинът не беше ли вкъщи?

– Жените бяха горе – никой не ни видя.

– Откъде знаеше ти, че в тая къща има пари, и откъде познавахте вътрешността на къщата?

– Че има пари ми каза Доко Съйков, [а] къщата познавам, понеже Стоян Милев ми беше зет от покойната ми сестра.

– Другарят ти е влязъл в комитета, как така ти да не знаеш?

– Не знай и той не ми каза.

– Кога стана тая кражба?

– Два месеца след Гергьовден.

– Арестуваха ли те тогава, колко време стоя в затвора и взеха ли пари от вас?

– Бяхме задържани четири дни в село. Тогава ние върнахме парите на стопанина в повече, после ни закараха в Орхание и там стояхме два дни. След това от село изпратиха мазбата и ни освободиха.

[Знак за отпечатък от пръста на]: Вутьо Нинов

Въпросите и отговорите, зададени в наше присъствие, и показанието на споменатия Вутьо Нинов са както са изложени по-горе.

6 зилкаде [12]89 или 24 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 159; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обирачите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

№ 161

Съдебно-следствен разпит на Доко Съйков Маевски и очна ставка с Вутьо Нинов и Димитър Крачунов – Стамболията

София, 24 декември 1872 г.

Разпит на Доко Съйков от Извор 24 декември 1872 г.

– Кога влезе в комитета?

– Миналата година по това време селските чорбаджии Герго Стойков и Марин Попов ме повикаха и ми казаха: „Ще търсим правото [си], ще съберем пари, ще купуваме оръжие и ще съберем хора“. Те поискаха и от мене пари. Понеже аз съм беден, не им дадох. Така влязох в комитета. Мухтарѐт Димитър¹ искаше да изпраща чрез мене писма, но аз не отидох.

– Като каква служба изпълняваше в комитета?

– Бях кафеджия. В събранието на комитета се наговорили да отровят Димитра [Крачунов] Стамболията, защото нямали в него доверие. Тъй като те не могли да намерят друго средство, намериха за подходящо да му дадат отровата с кафе. Те ме взеха и ме заведоха в училището, дето се събираше комитета. Преди да поднесем кафетата, там дойде Герго Стойков и постави в чашата, в която бях сипал кафе, отрова, състояща се от един бял прах, и ми каза: „Това кафе дай на Димитра Стамболията, а другото дай на Марина [Попов]“. Щом Димитър [Крачунов] турна кафето в устата си, той разбра, че е отровно, и ме попита. Аз него ден отрекох и не му казах, че е отровно, обаче на сутринта Димитър [Крачунов] ме повика и ми каза: „Ако тая отрова е поставена от ко-

митета, приемам, но ако не е, ще заведе дело!“¹. И аз му казах, че е от комитета. Димитър [Крачунов] попитал и другите и те потвърдили това, което му казах аз: „Ние се бояхме от тебе, затова го направихме“.

– Каква друга служба си изпълнявал освен тая?

– Един ден с Дико Беров се връщахме от сватба. Вървейки [по пътя], той ми каза: „Да запалим купата от шума на мухтара Димитър [Крачунов]!“². Той се отдели от мене и отиде да запали шумата. Аз не присъствах. С тоя Дико Беров беше и Йото Илев², който сега е във Влашко, те я запалиха.

– Ти си откраднал още и дрехите на собствената си жена от къщата ѝ. Как стана това?

– Аз исках момата, която сега е моя жена, и тя ме искаше, но понеже аз нямам нищо, баща ѝ не ми я даваше. После ние се споразумяхме с момата и баща ѝ и решихме [да се вземем]. Аз взех дрехите от ръцете на момата, а баща ѝ се оплака в село. Баща ми, за да ме отърве, се споразумял с човека и преписа най-последно дюкяна на мене. Аз взех момата и делото се свърши.

– Вие сте крали, как стана това?

– Вдигнахме се нощем заедно с Вуто Нинев и отидохме в къщата на Стоян Милев. Пробихме вратата със свредел, отворихме ключалката и влязохме вътре; взехме сандъка, отнесохме го на полето и го разбихме. В него имаше двеста и осемдесет гроша и два топа платно. Ние взехме двестатах и осемдесет гроша, от които шестдесетях дадох на Вуто Нинев, а остатъка взех аз. Сандъка, заедно с платното, ние заровихме. После ни заловиха и ни задържаха четири дни в село. Парите и сандъка ние върнахме. След това ни изпратиха в Орхание, там престояхме два дни. После стопанинът каза, че си намерил вещите въщи, и ни освободиха. Димитър Дяковчанинът³ ни повика и ни каза: „Друг път не правете такива работи, срамота е!“⁴. Той върна парите и накара Димитра [Крачунов]⁴ да ни затвори за около една седмица.

– Имате ли оръжие със себе си?

– Не, нямаме.

– Другарят ти казва, че ти си имал револвер, ако той дойде и ти каже това в лицето, какво ще речеш ти?

– Нямах.

– Откраднали сте още и гъон, какво е това и как стана?

– Нищо не зная за това.

– Ти си ходил във Влашко, защо ходи?

– Тоя Гергьовден ние минахме в Турну Мъгуреле и оттам в Рожда[?]. Бяхме отишли с трима-четирима души, имената на които не помня. Там те се заловиха с дюлгерство, а аз станах пазач на една гора. Стоях около един месец, пазарихме по една лира на месец и аз взех една лира.

– Защо напусна след един месец?

– Ние бяхме отишли, за да стоим шест месеца, но не ни хранеха, затова напуснах.

– И ти ли взе участие в нападението на къщата на Николча Арнаудов в Етрополе?

– Аз не отидох и не зная как стана това.

– Когато сте дошли на кражба в къщата на Стоян Милев, другарят ти Вуто Нинев казва, че ти си имал един револвер, какво ще речеш ти?

– Той нека си казва, аз нямах револвер.

Повикан на очна ставка с казания Доко [Съйков], Вутьо Нинов, другар на споменатия Доко [Съйков] при въпросната кражба, каза, че съгласно неговите показания, когато са отишли да извършат кражба в къщата на споменатия Стоян, казаният Доко Съйков имал у себе си един револвер и една дълга пушка. Споменатият Доко [Съйков] пък, настоявайки на своите показания, каза, че той не е имал оръжие и че споменатият Вутьо Нинов имал един револвер, което е било известно и на изворския мухтар Димитър [Крачунов]. Призован споменатият мухтар Димитър [Крачунов] и запитан по въпроса, той каза, че не знае кой от двамата е имал оръжие, когато са извършили въпросната кражба, обаче когато техните къщи били претърсени заради тая кражба, само в къщата на Вутьо Нинов се намерила една дълга пушка. Споменатият Доко Съйков настоява, че когато са отишли да крадат, оръжие не е имало нито у него, нито у неговия другар, но впоследствие, при обиска на къщата на споменатия [Вутьо] Нинов, се намерила една пушка. Вутьо Нинов пък настоява, че когато са отишли на кражба, Доко Съйков имал една дълга пушка и един револвер и че сам той не е имал никакво оръжие.

8 зилкаде [12]89 [26 декември 1872] година

Подписал: Доко Съйков; [знак за отпечатък от пръст на]: Вутьо Нинов;
подписал: Димитър [Крачунов] мухтарът

Зададените въпроси и отговори в наше присъствие и показанието на споменатия Доко са според както са изложени по-горе.

8 зилкаде [12]89 [26 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 160 – 161; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обиращите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Крачунов – Стамболията. ² Илиев, не Илев. ³ Димитър Общи. ⁴ Димитър Крачунов разпорежда задържането по задължение като мухтар.

№ 162

**Съдебно-следствен разпит на Георги Стойков и очна ставка с
Димитър Крачунов – Стамболията, Димитър (Дидьо) Пеев,
Марин Лилев Поплуканов, Доко Съйков Маевски,
Илия Гюндюзов, Васил Йонков**

София, 26 декември 1872 г.

Разпит на Герго Стойков от Извор 26 декември 1872 г.

- Откъде си, с какво се занимаваш и къде живееш?
- От Извор¹ съм, занимавам се със земеделие и кръчмарство, живея в Извор.
- Знаеш ли да четеш и пишеш и къде си учил?
- Зная малко да чета и пиша, учил съм се в село.
- Ходил ли си някъде в чужбина?
- Не съм ходил в никаква чужда страна.
- Кога и как влезе в образувания в България комитет?

– В комитета влязох миналата година по това време по следния начин. Миналата година по това време бях отишъл в Тетевен по някаква работа заедно с няколко души. Един тетевенец ни повика в къщата на Семко Гелев. Там бяха тетевенският даскал Иван², Дякон Левски и още няколко души от Тетевен, обаче кои бяха – не знаях. Там Дякон Левски извади една комитетска брошура от бяла написана книга и я прочете. Той каза: „Ще се събират пари, ще се купува оръжие и ще се действа според устава“. [Ето] така се приказваше. После ние се върнахме в село – в Извор – и след няколко дни Левски дойде в нашето село, намери ме и ни каза на четиримата: на мене, на мухтаря Димитър³, на Марин⁴ и Дико Тодоров: „Вие имате пари, разбира се, че и вие ще дадете пари“, и ние четиримата дадохме по сто гроша. След това започнахме да устройваме събрания, които се състояха в училището. Веднъж Димитър⁵ дойде у нас и остана вкъщи през нощта. Свикахме комитетско събрание. Когато той посещаваше нашето село, макар и да идваше в нашата къща, не ношуваше [там]. Също, когато идваше и Дяконът, той дохождаше в моята къща. Когато Дяконът идваше, той не устройваше събрания.

– В какво се състояха устройваните събрания?

– Разисквахме върху нещата, които бяха в устава.

– Кои са тия неща, които бяха в устава?

– По свикване на събранията, да събираме пари, да ги пращаме отсреща, да доставим оръжие и да се готвим.

– Колко пари събрахте?

– Даскал Илия⁶ знае колко бяха.

– Кой беше председател на вашето събрание и у кого стоеше комитетският печат?

– Всички бяхме равни, но печатът беше по едно време у Илия [Гюндюзов], понякога у Васила⁷, а после у мене. Аз не го исках, но те ми го дадох и той стоеше у мене.

– На мухтаря Димитър [Крачунов] е била дадена отрова, понеже от страна на комитета са се съмнявали в него. Къде намерихте тая отрова и как му я дадохте?

– Тая отрова беше донесъл Дидьо Пеев от Ловеч. Една част от тая отрова вземах аз, друга – Марин [Попов], а третата част беше вземал Доко Съйков. Отровата, която взех, я поставих в дивита си и го турих на полицата. След една седмица аз взех дивита и видях, че отровата не беше вътре.

– Хвърляно ли беше жребие за поставяне отровата в чашата?

– Може да са хвърляли, аз не знаех.

– Защо беше доставена тая отрова, защо я взема ти, какво щеше да правиш с нея?

– Оня, който я достави, знае за какво беше тя. На мене ми казаха: „Вземи и ти!“. И аз взех.

– Кафеджията ли постави отровата в чашата на Димитра [Крачунов] и когато я постави, ти не беше ли там?

– Аз бях при кафеджията, но когато той даваше чашата на Димитра [Крачунов], влязох вътре.

– Ако Марин кафеджията каже, че ти си поставил отровата в чашата, че за поставянето на тая отрова се е теглило жребие и [то] се е паднало на тебе, какво ще речеш?

– Не е вярно.

Въпроси към Доко Съйков и Марин кафеджията⁸ в присъствието на Герго Стойков

– Кажи в лицето на Герго кой постави отровата в чашата, от която пи Димитър [Крачунов]?

– Той [Герго Стойков] извади от джеба си една книжка с отрова и я изсипа в кафейната чашка, в това се заклевам.

– Марине, кажи и ти: кой постави отровата в Димитровата чаша?

– Герго дойде и ми каза: „Иди в училищната стая, там седи мухтарът Димитър [Крачунов], ще го премахнем чрез кафе, бъди и ти там!“. Той ми каза още: „Ние ще поставим в неговата чаша отрова, в твоята чаша няма да поставяме, ти си изпий кафето!“. Аз отидох и седнах. Донесоха кафето. Отначало аз не повярвах. След това, когато Димитър [Крачунов] отпи една глътка, той остави чашата си. Сетне и аз взех чашата му и пих малко, [кафето] наистина беше много горчиво. Поискахме мляко и пихме, [макар че] бяха велики пости. Ние всички знаехме, че Димитър [Крачунов] ще бъде отровен.

Когато бе запитан Дидьо Пеев от Извор, който е доставил от Ловеч отровата, той каза, че донесъл отровата и че я разпределили в кафенето между Марин [Попов], Герго [Стойков] и Доко Съйков, но не знаел какво е станало отпосле. Мухтарът Димитър [Крачунов] пък каза, че отровата е била донесена и разделена между Герго и Марина и че тая работа [отравянето] са извършили и двамата. Дори Димитър [Крачунов] заяви, че Дяконът заповядал чрез Марина [Попов] до Васил [Йонков] да занесе отровата. Запитан, Васил [Йонков] гложенецът каза, че действително му се е съобщило чрез Дидьо Пеев да вземе тая отрова, че той я взел от Ваньо терзията⁹ и я дал на споменатия [Дидьо Пеев], обаче той не може да знае кой я е бил заръчал. При това известно му е, че всички, които служат в комитета, са били длъжни да носят със себе си по един-два драма отрова, та в случай на нужда да се отровят, за да не бъдат заловени, което е обичай между комитетските дейци, та и той имал малко [отрова], като мисли, че и Дидьо Пеев е поискал за себе си. Даскал Илия [Гюндозов] пък [казва], че когато сутринта отивал в черква, той видял, че в училището нямало никой, но когато се връщал, видял Доко Съйков с джезве в ръка. После се срещнал с Герга [Стойков] и Марина [Попов]. Те му казали: „Дадохме отрова на Димитра [Крачунов], обаче не можахме да свършим нищо, защото той се усети“, но не си спомня кой му е казал тия думи, дали Герго [Стойков] или Марин [Попов]. После Марин [Попов] каза, че били запитани всички комитети – дали да бъде убит Димитър [Крачунов], и се получило нареждане да бъде убит.

Подписали: Герго [Стойков], Димитър [Крачунов] мухтарът,
Дидьо Пеев, Марин [Попов] кафеджията, Доко Съйков,
даскал Илия [Гюндозов], Васил [Йонков] от Гложене

– Колко пари се събраха в селата и другаде и къде се изпратиха?

– От Ябланица се получиха хиляда шестдесет и девет гроша, мухтарът Димитър [Крачунов] ги занесе в Тетевен, кому ги даде, не зная.

– До кого бяха изпратени парите от Ябланица?

– Изпратиха се до мене, аз ги дадох на Димитра [Крачунов], а той ги занесе в Тетевен.

– Колко пари дойдоха от Осиковица, кой ги получи и къде се изпратиха?

– Парите, които бяха получени от Осиковица, бяха изпратени до даскала, а той ги дал на [Дидьо] Пеев, който да ги занесе в Ловеч, това аз не зная. [Пари] се получиха и от Видраре, отвориха ги, но не мога да зная колко бяха.

– Кой получаваше идващите от комитета писма и какво направи ти писмото с подписа на Цанков¹⁰?

– Писмата идваха на името на Изворския комитет Сюлейманоглу Дауд. Получаваха ги даскал Васил [Бушаранов] и даскал Илия [Гюндюзов]. Те ни събираха и ги отваряхме. После писма идваха ту до мене, ту до мухтаря Димитър [Крачунов], ту до Марина [Попов]. Тия писма оставаха у мене. Имаше едно писмо с подпис [Кириак] Цанков, но понеже беше шифровано, ние не можахме да го разберем.

– Къде е комитетският тефтер?

– Ние нямахме тефтер. Книжата, които бяха у мене, ние изгорихме изцяло, след като през Орхание бяха прекарани разбойниците от мютесариф-пашата¹¹.

– И ти ли купи револвер?

– Зная, че имаше у Димитра [Крачунов], друго не зная.

– Какви са твоите сведения по убийството на дякона владишки наместник¹²? На Димитра [Общи] било писано едно писмо, какво беше това писмо?

– По убийството на дякона не зная нищо, но след убийството Левски беше дошъл в Тетевен. В Осиковския комитет беше получено известие от Орханския и оттам в нашия, че го търсят [Левски]. [В известието] се казваше: „Дяконът [Паисий] е убит, Левски се търси, ако е там, да не стои, а да бяга!“. Аз писах в Тетевен: „Ако Левски е в Тетевен, да не стои, а да бяга!“. И изпратих [писмото] в Тетевен. Дяконът [Паисий] не бил там и [писмото] попаднало в ръцете на Димитра [Общи].

– Защо беше убит дяконът?

– Чух отпосле, че бил убит, защото щял да издаде комитетските работи на властта.

– За убийството на тоя дякон [Паисий] от вашето село Извор не бяха ли нагласени шест души в засадата?

– Не ми е известно. [Зная] само, че преди убийството дяконът [Паисий] беше дошъл със Стоян.

– Ако Димитър [Общи] ти каже в лицето, какво ще речеш ти?

– В училището дойдоха Димитър [Общи] и Стоян [Пандура] и казаха, че ще бъде поставена засада за убиването на дякона, и аз си отидох вкъщи. Сутринта се срещнах с дякона [Паисий] владишки наместник и му казах: „Устроена ти е засада, ще те убият, не минавай по тоя път!“. Току-що дяконът излязъл от селото, срещнало го едно момче и му казало, че ще го убият, и той се върнал в селото. Сутринта за Орхание щеше да замине [Герго] Кабакчиев и той отиде заедно с него.

– Кой посочи на Димитра [Общи] засадата?

– Димитър [Дидьо] Пеев я посочи на Димитра [Общи].

– Кой заповяда на Димитър [Дидьо] Пеев да я посочи на Димитра [Общи]?

– Нека той сам каже кой го е научил!

– Какво знаеш за обирачите на хазната, която идваше от Орхание?

– Преди да бъде нападната, аз не знаех нищо, чух след като тя беше обрана.

– Знаеш ли нещо друго?

– Друго не зная.

8 зилкаде [12]89 [26 декември 1872] година

Подписал: Герго Стойков

Въпросите и отговорите, зададени в наше присъствие, очната ставка и показанието на споменатия Герго Стойков са както са изложени по-горе.

8 зилкаде [12]89 [26 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 162 – 165; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обирачите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Голям извор. ² Иван Фурнаджиев. ³ Димитър Крачунов. ⁴ Марин Попов. ⁵ Димитър Общи. ⁶ Илия Гюндюзов. ⁷ Васил Бушаранов. ⁸ Грешно заглавие. Кафеджия е Доко Съйков. Марин Попов в случая е на очна ставка. Срав. ЛСТС, № 80, с. 249–250. ⁹ Иван Драсов. ¹⁰ Писмото от БРЦК, донесено от „Фердинанд“, подписано вероятно от Кириак Цанков. ¹¹ Мазхар паша. ¹² Дякон Паисий.

№ 163

Съдебно-следствен разпит на Дико Беров

София, 26 декември 1872 г.

Разпит на Дико Беров от Извор¹

26 декември 1872 г.

– Кога влезе в бунтовническия комитет и каква длъжност изпълняваше?

– Беше миналата година по това време. Герго Стойков, даскал Васил², даскал Илия³ и Стоян Съйков отидоха в Тетевен. Те се върнаха оттам. На другия ден дойде Дякон Левски. Събраха ни в училището [и] там Дякон Левски чете комитетски книжа. Тогава влязох, но пари не дадох. После Дякон Левски ме беше извикал в Ловеч, за да ме изпрати отгатак. Аз отидох в Ловеч и той ми даде някакви книжа, за да ги изпратя отсреща, аз обаче не ги занесох, върнах се обратно и си отидох в Извор. След петнадесет дни [Левски] ме повика пак чрез Васил гложенеца⁴. Аз отидох при Дякона в Ловеч и той искаше да ме назначи да разнасям писма по селата, [но] аз не приех. После той повикал Дидьо Пеев и го направи куриер.

– Какво пишеше в прочетените книжа?

– Да се събират пари за купуване на оръжие, такива неща имаше. Много от тях не си спомням, има ги в устава.

– Като събирахте пари и купувахте оръжие, какво щяхте да правите?

– Купувайки оръжие, ние щяхме да се бием с мюсюлманите, защото така беше писано в устава, щяхме да действаме според устава.

– Как и защо откраднахте говеждите гъонове?

– Герго Стойков и Марин Попов искаха от нас пари, ние отговорихме, [че] нямаме, а те ни рекоха: „Продайте добитъка си или откраднете!“ Аз, Доко Съйков, Йото Илиев, който сега е във Влашко, и Вутьо Нинов отидохме заедно и откраднахме една биволска кожа от колибата на Петко Найденов и я скрихме на тавана в къщата на мухтаря Димитър⁵. След една седмица мухтарят Димитър [Крачунов], Герго Стойков, Марин Попов и даскал Илия [Гюндюзов] ни казаха: „Занесете това, което сте откраднали, в Гложене и го продайте!“ Аз и другарите ми натоварихме кожата на комитетския кон на Дидьо Пеев, зака-

рахме я там и я продадохме на одного на име Христо за сто и двадесет гроша. Взехме парите и си ги поделихме по тридесет гроша. Парите ни поискаха за комитета. Аз дадох на мухтара Димитър [Крачунов] двадесетте гроша. Дали другите са му дали или не, не зная.

– Кажи какви сведения имаш по убийството на дякона владишки наместник и по обира на хазната!

– Аз бях отишъл с брашно в Бяла поляна, [та] не мога да зная. Сведения аз нямам и за хазната моите сведения са толкова.

[Подписал]: Дико Беров

Зададените въпроси и отговори и показанието на споменатия Дико Беров са протоколирани по-горе в наше присъствие.

8 зилкаде [12]89 [26 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 165 – 166; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обирачите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Голям Извор. ² Васил Бушаранов. ³ Илия Гюндюзов. ⁴ Васил Йонков – Гложенеца.

⁵ Димитър Крачунов – Стамболията.

№ 164

Съдебно-следствен разпит на Марин Попдимитров

София, 27 декември 1872 г.

Разпит на Марин Попов от Извор¹

27 декември 1872 г.

– Откъде си, с какво се занимаваш и къде живееш?

– Аз съм от Голям извор, занимавам се със земеделие и живея в Извор.

– Знаеш ли да четеш и пишеш и къде си се учил?

– Зная малко, учих се в Извор.

– Къде си ходил в чужбина?

– Не съм ходил в никоя чужда страна.

– Кога влезе в образувания в България бунтовнически комитет?

– Беше миналата година по Димитровден. Един ден ние с Герго Стойков от Извор и още няколко други бяхме отишли в Тетевен по търговия. След като си свършихме работата, седнахме в кафенето на Въльо Пеев. Като седяхме, Въльо [Пеев] ни покани в една стая близо до кафенето, ние влязохме там и той ни каза: „Тая вечер ще ви заведе на едно събрание“. След това, щом мръкна, той ни взе и ни заведе в къщата на Семко Гелев. Там беше и Дякон Левски с около тридесет-четиридесет тетевенци. Седнахме и ние. Дякон Левски извади една книжка, прочете я пред всички ни и ни запита: „Схванахте ли смисъла и разбрахте ли работата?“. Някои от нас казаха, че са разбрали, а други – че не са разбрали. Тогава Дякон Левски каза: „Утре ще отида в Гложене и след три дни ще дойда във вашето село Извор [и тогава] ще ви обясня подробно“. Оттам ние се пръснахме. Три дни след [това] в нашето село дойдоха Дякон Левски,

Димитър² и Васил гложенецът³ и отседнаха в дома на Герго Стойков. Герго Стойков и видрарският поп Георги⁴ дойдоха вкъщи, взеха ме и ме заведоха при тия хора. Те бяха в училището и ние отидохме там. Състоя се събрание. Имаше около двадесет-тридесет души. Дяконът четеше една книжка, писана на ръка. Това, което той четеше, беше уставът. Аз попитах: „Какъв ще бъде резултатът на това?“. Той каза: „Ще поискаме обещаното по договора от [18]56⁵. Трябва да съберете и ми дадете малко пари, нужни са [за] разноски“. Тогава аз нямах пари [и] не можах да дам. След един месец дадох на Герго [Стойков] една жълтица за комитета. По тоя начин влязох в комитета.

– След като по тоя начин ти постъпи в комитета, колко пъти свикахте събрание, за да разисквате комитетските работи, и каква служба изпълняваше в комитета?

– След това, когато Дяконът и Димитър [Общи] идваха в нашето село, те отсядаха в къщата на Герго Стойков и свикваха там събрание. И аз ходих на два пъти и присъствах на събранието, [в което] ние говорихме [по] комитетски работи. Веднъж те ме изпратиха в Лопян, Брусен и Видраре да събирам пари за вестника⁶. Аз отидох и събрах в Брусен и Лопян по сто и двадесет гроша от комитетските хора на [тия] села: в Лопян от Марин Татарчев и Станчо⁷, а в Брусен от Петьо Бояджиев и Кольо Стойнов⁸. Тия пари аз дадох на Герго Стойков в Извор. Тоя Герго Стойков беше касиер на нашия комитет в Извор. Когато отидох по същата работа във Видраре, [там] не ми дадоха пари, защото оставих коня си на мегдана и [затова] ме смърриха: „Щом ти обикаляш така открито, ти не можеш да се пазиш и ще изкарате нашето дело наяве!“. След три-четири дена от Ловеч дойде съобщение. Герго Стойков ми каза: „Ще отидете заедно с Дидьо Пеев в Ловеч!“. И ние отидохме там заедно. Аз слязох в хана на Тодор Станчев, а другарят ми Дидьо [Пеев] влезе в града, но не зная къде отиде. На другата сутрин той дойде, взе ме и ми каза: „Да отидем на баира!“. Ние се изкачихме заедно на един баир и там намерихме Левски, който ме смърри: „Ти си ходил явно из Видраре, ще ни издадеш! Тоя път ти прощавам, но ако още веднъж обикаляш така явно, няма да знаеш кой ще те убие!“. Оттам, на сутринта, аз се върнах в село, а Димитър [Общи] остана там. Веднъж аз занесох в Ловеч писмата, които Димитър [Крачунов] Стамболията и Герго Стойков ми бяха дали, и ги дадох на Никола халача⁹, както бяха подпечатани. Той взе писмата от мене и отидохме заедно в хана, [където] той ми плати разноските за хана и ми каза: „Хайде, ти си върви!“. И аз си отидох на село.

– Кой беше действителният куриер на вашия комитет и с какво отиваше той на мястото, на което ходеше?

– Куриер на нашия комитет беше Дидьо или Димитър Пеев, който извършваше комитетската служба с един кон, подарен на комитета от Димитър [Крачунов] Стамболията, председател на комитета. Веднъж аз щях да карам дъски в село Тлачене, Врачанска околия. Нашият председател Димитър [Крачунов] Стамболията, Димитър [Общи] Дяковчанинът и Герго Стойков ми дадоха едно подпечатано писмо и ми казаха: „Ще го дадеш на Мито Иванчев Цветков, търговец във Враца“. По тоя начин аз занесох писмото и го дадох на споменатия. Там бяха и Стефанаки Христов и Мито Цветков. Имената на тия хора беше написал Димитър [Общи] Дяковчанинът, когато беше в Извор, и беше ми ги дал. Оттам аз се върнах обратно, отговор не ми дадоха. След това веднъж аз пак бях отишъл във Враца и бях казал пред тия хора, че пътят, по който върви Димитър

[Общи] Дяковчанинът, е лош. Те казали тия мои думи на Димитра [Общи] и той беше се заканил да ме убие.

– Когато правихте събрания в дома на Герго Стойков, върху какво разисквахте?

– Аз бях ходил само два пъти. Те не се доверяваха толкова на мене и пред мене не правеха събрание. Когато бях на тия две събрания, на първото те ме изпратиха в Ловеч, а на второто по селата, за да събирам пари.

– Какви сведения имаш по въпроса за убийството на дякона владишки наместник¹⁰?

– Те бяха намислили да убият по-рано мене, ето защо не ми съобщиха нищо за това, [та] не зная.

– Какво знаеш по въпроса за хазната?

– Те бяха вдигнали доверието си от мене и по това не ми казаха нищо.

– По каква причина и какъв начин искахте да отровите вашия председател Димитър [Крачунов] Стамболията и откъде се издаде заповед за неговото отравяне?

– Тоя Димитър [Крачунов] беше всъщност председател на комитета. Аз сгреших във Видраре, както и по-горе казах, така и тоя Димитър [Крачунов] сгрешил на едно-две места, вследствие на което от Ловеч дошло нареждане – той да бъде отровен, затова и се прибягна до неговото отравяне. После от Ловеч се донесе отровата за Димитра [Крачунов], един ден след което при мене дойде Герго Стойков и ми каза: „Хайде, иди в училищната стая и седни, ние ще дадем на Димитра [Крачунов] отровно кафе!“. Аз отидох и като седяхме с Димитра [Крачунов], кафеджията Доко¹¹ донесе две чаши с кафе. Той даде първо едната чашка на Димитра [Крачунов], а другата даде на мен. Щом Димитър [Крачунов] отпи една глътка, от горчивината на кафето разбра, че то е лошо, и каза: „Какво е това кафе?“. Сетне той погледна в моето кафе и отпи една глътка и каза, че в неговата чашка има отрова. Аз взех неговата чашка и близнах малко – наистина, неговото кафе беше горчиво и аз го оставих. Уплашени от това, ние поръчахме да ни донесат малко мляко и пихме от него, за да не се отровим.

– От кои лица се състои Ловчанският комитет и какви други сведения имаш?

– Понеже Димитър Пеев ходеше и дохождаше оттам, той знае от кои лица се състои Ловчанският комитет. Аз друго нищо не зная.

9 зилкаде [12]89 [27 декември 1872] година

Подписал: Марин Попов от Извор

Зададените въпроси и отговори и показанията на споменатия Марин са протоколирани в наше присъствие, както са изложени по-горе.

9 зилкаде [12]89 или 27 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 166 – 169; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обирачите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Голям извор. ² Димитър Общи. ³ Васил Йонков. ⁴ Поп Георги Тутмаников. ⁵ Имат предвид Хатихумаюна, издаден по повод сключването на Парижкия мирен договор. ⁶ в. „Свобода“. ⁷ Станчо Попниколов. ⁸ Името на Кольо Войнов е грешно разчетено „Стойнов“ (ЛСТС, бел. на с. 433). ⁹ Никола Сирков. ¹⁰ Дякон Паисий. ¹¹ Доко Съйков Маевски.

Разпит на Димитър Пеев от Извор¹

27 декември 1872 г.

– Откъде си, с какво се занимаваш и къде живееш?

– От Извор съм, занимавам се с дюлгерство и земеделие, живея в Извор.

– Знаеш ли да четеш и пишеш, къде си се учил и ходил ли си в чужбина?

– Зная малко да чета и пиша, учих се на село. Преди десет години ходих във Влашко и слугувах две години, живеях в Турну Мъгуреле.

– Кога и как постъпи в образувания в България бунтовнически комитет и каква служба изпълняваше?

– Миналата година по това време в нашето село Извор бяха дошли Дякон Левски и Димитър Дяковчанинът². Те ме повикаха в селското училище и аз отидох. Там Дяконът ми прочете една книжка и тая книжка беше с червени корици, наричаха я устав. След това аз узнах за комитетските работи, приех ги и влязох в комитета. Една седмица след това Васил гложенецът³ и Дяконът пратили известие и искали един човек от нашето село за Ловеч. Членовете на нашия комитет: Герго Стойков, Марин Попов и Димитър Стамболиев⁴, намирайки за подходящ мене, ме изпратиха в Ловеч при Дякона. И ние с Васил [Йонков] отидохме в Ловеч. Аз останах в хана на дядо Станчо. Васил [Йонков] намерил Дякона в къщата на Ваньо терзията⁵, понеже Дякон Левски се намираще или в къщата на Ваньо [Иван Драсов] терзията, или в къщата на Марин Поплуканов. Техните домове бяха тайните комитетски къщи. След това Васил [Йонков] ме заведе при Дякона. Той ме попита: „Ти в хана ли си?“. Аз му казах: „В хана съм“. Той каза на Васила [Йонков]: „Заведи тогова в нашата къща!“. Васил [Йонков] ме заведе в една къща на края на града. Там ми посочи една стая и ми рече: „Ще седиш тук!“. Аз останах там. Денем понякога излизях из чаршията, купувах хляб, а нощно време спях пак там. Там останах около три месеца.

– Какво прави през тия три месеца?

– Веднъж носих писмо в Троян, което Дякон Левски ми даде, и два пъти носих [писма] в Тетевен. След това Дяконът остана в Ловеч, а мене изпрати в село, за да извадя за себе си едно пътено тезкере за Пловдив. Аз отидох в село, взех от мухтара [Димитър Крачунов] свидетелство, извадих от Орхание тезкере и отидох пак в Ловеч при Дякона. Оттам ние със споменатия [Левски] тръгнахме и отидохме най-напред в Троян. Там той събра няколко души и направи събрание във Василовия хан, но аз не присъствах. Там ние преспахме три нощи, [след което] отидохме в Карлово. В Троян аз не видях да са събирани пари. В Карлово слязох в хаджи Василовия хан, а Дяконът отиде на едно тайно място. В Карлово останахме две нощи. Оттам отидохме в Черноземен. Аз отидох пак в един непознат мен хан, а Дяконът пак на едно тайно място. След като останахме една нощ, отидохме в Царацово и слязохме в къщата на Божил арабаджията⁶, дето стояхме една нощ. На сутринта тръгнахме оттам и отидохме в Пловдив, но Дяконът замина преди мене. Сетне дойде един човек, взе ме и ме заведе в Пловдив на един хан. Аз останах в хана, а Дякон Левски отиде в една къща отатък моста. Него ден ние прекарахме там. Понеже

[Дяконът] ми беше казал: „Завери тезкерето си!“ – аз го заверих. Привечер тръгнахме оттам и отидохме пак в Царацово, в къщата на Божил [Георгиев] арабаджията, [дето] пренощувахме. На сутринта Дяконът ми позволи да си отида на село, а сам, вземайки със себе си един от хората на къщата, в която пренощувахме, отидоха към Пазарджик. Двадесет дена след като си отидох на село, той ми изпратил пак известие с Васил [Йонков] гложенеца, за да извадя отново тезкере за отиване във Влашко, да взема тезкерето и го занеса в Ловеч. Аз обаче не извадих ново тезкере, а заверих старото за отиване във Влашко, взех го и отидох в Ловеч. Реченият Дякон Левски взе от мене моето тезкере и заедно с Васила [Йонков] заминаха за Влашко. Аз се върнах обратно на село без тезкере и се залових за работата си. Те отишли във Влашко. Впоследствие аз, понеже исках да отида във Влашко да работя, поисках в село свидетелство, обаче ми казаха: „Дяконът ще дойде от Влашко, ти ще отидеш да го срещнеш!“. И не ме пуснаха. Въпреки че им казаха: „Имам дълг!“ – те ми отвърнаха: „От комитета ще ти дадат пари!“. След това, когато Димитър [Крачунов] Стамболията, мухтарът, изпращаше селските храни в Оряхово, той ми рече: „Върви и ти, хем ще свършиш тая работа, хем като дойде Дяконът отсреща, вземи го и го доведи!“.

После аз отидох в Оряхово. След като предадохме храните, Дякон Левски дойде отсреща [и] заедно с него ние отидохме в Ловеч. В Ловеч Дяконът отиде в къщата на Николчо халача⁷. На мене той даде петдесет устава с червени корици и едно писмо, [които] аз занесох и предадох на Димитра [Общи] Дяковчанина в Тетевен. След това се върнах на село. Когато предадох уставите и писмото на Димитра [Общи], [там] бяха и Петко Милев, Марко Йончев, Лальо Попов, Иван хекеминът⁸, даскал Иван⁹ и някои други, които не познавам, и [това] стана в Дочовата¹⁰ къща. Димитър [Общи] отвори пред тях писмата и книгата. След като се завърнах на село, започнахме вършитба. Една вечер беше дошъл сам Дяконът. Той потърси един човек от селото, за да отидат заедно с него във Враца. Намериха за подходящ мене. Макар и да им казаха, че си имам работа на хармана, комитетските хора ми отвърнаха: „Ние ще накараме друг да вършее на твоя харман, ти ще заминеш заедно с Дякона!“.

След това заедно с него ние отидохме във Видраре и слязохме във Вуто Пеловия дом. Нея вечер се събраха: Йосиф, Фильо¹¹, поп Георги¹² и още [някои] други и сутринта направили в училището събрание. Аз не присъствах и не можах да чуя какво са приказвали. Оттам ние отидохме в Караш, [където] преспяхме една нощ. След това заминахме за Враца и отседнахме в един хан на края [на града]. На сутринта отидохме в черква, излязохме оттам, аз отидох на пазара, а Дякон Левски и един поп отидоха някъде. После аз отидох пак на хана, дойде и Дяконът и после още трима души; името на единия [беше] Мито¹³, на другия Кръстьо¹⁴, името на третия не зная. Те пиха по една ракия. Оттам Дяконът, аз и тримата души излязохме от града и седнахме под едно дърво. Дяконът започна да чете писма и книжа, но тъй като беше пазарен ден и минаваха и заминаваха много хора, те отидоха в една къща в града. Аз си отидох в хана. След пладне дойде [и] Дяконът [и] ние похапнахме малко. Часът стана осем. Той ми каза: „Ти се качи на коня и излез на края, ще дойдат няколко души, с които ще си поприказвам, аз ще те стигна!“.

Аз излязох оттам и отидох до новия манастир. Дяконът дойде вечерта там. Пренощувахме. На сутринта след закуска ние се дигнахме оттам и отидохме в Боженица, преспяхме в хана една вечер и на

другия ден пристигнахме в Орхание в Гавриловия хан¹⁵. Нея нощ дойдоха Васил бояджията¹⁶, Мито¹⁷ и Васил Наков. Аз бях зает долу с добичетата, та не мога да зная какво са приказвали те. На сутринта станахме оттам и отидохме в Цветковия хан¹⁸. [Там] дойдоха един еднорък даскал и един поп и заедно с Дякона те отидоха в Правец. Аз останах в хана. Вечерта заедно с Цветко [Вълчев] отидохме в Правец. Ние отидохме там, за да отворим пътя за бунт в Македония. В Етрополе попитаха дошъл ли е даскалът Тодор¹⁹; съобщили, [че] не е дошъл.²⁰ Нея нощ в хана се събраха някакви хора и разговаряха за покупка на оръжие и водене на борба.

Сутринта ние станахме оттам и отидохме в Осиковица в хана на Цветко Цолов. Там не стояхме, защото Анастас плевненецът²¹ беше съобщил във Видраре, че иска да се види с Дякона. Ние отидохме в Тетевен и в хана те се срещнаха с Анастас [Попхинов]. Привечер отидохме с Дякона в Ябланица. Там той свика на два пъти събрание. На сутринта ние станахме оттам и отидохме в Тутманци²² в къщата на поп Георги [Тутмаников]. От Тутманци [Дяконът] попита в Етрополе дошъл ли е даскал Тодор [Пеев]. Той поиска [по] един човек от селата Лопян и Брусен. От Лопян дойде тахсилдарът Лальо²³, а от Брусен дойдоха Пано бояджията²⁴ и Начо, синът на големия поп, дойде и даскал Тодор [Пеев]. Той [Дяконът] запита даскал Тодора [Пеев]: „Какво направи из местата, които обикаля?“ А той отговори: „Раздадох книжата, които носех и свърших добра работа“. Нея нощ се устрои събрание, [на което] се говори: да се събират пари, да се купи оръжие и да се готвим. На другия ден, към второ пладнe, ние се дигнахме оттам и отидохме във Видраре, за да помирим видрарския поп Георги [Тутмаников] и даскал Илия²⁵, [защото] се бяха скарали. Нея нощ останахме там, а на другия ден отидохме в Гложенския манастир, там преспахме една нощ. [Дяконът] прати известие и Васил [Йонков] гложенецът и още двама други отидоха с него в Гложене, а аз се върнах и си отидох на село. След два-три дена Дяконът изпрати от Тетевен известие и аз отидох в Тетевен. Там ние останахме една вечер, а на другия ден отидохме в Ловеч. Там преспахме една вечер; аз се върнах пак на село, а Дяконът замина към Пловдив. Оттогава насетне не съм се виждал с Дякона.

– Кой и защо ти поръча отровата?

– Аз щях да ходя в Ловеч, Марин Попов ми каза: „Кажки на Васил [Йонков] гложенеца, че бях му казал нещо, припомни му, нека го вземе, да ти го даде и го донеси!“ Аз казах на Василя [Йонков] и Васил [Йонков] ми донесе нещо в една книжка. Аз го попитах: „Какво е това?“ А той ми каза: „Отрова е“. Занесох я в хана на Герго Стойков. Там бяха Марин Попов, Стоян Съйков и даскал Илия [Гюндюзов]. Аз извадих [книжката] и я оставих пред тях на тезгяха. Те я разделиха на три: малко взема Марин Попов, малко Герго Стойков и малко Стоян Съйков. И даскал Илия [Гюндюзов] видя. Когато аз занесох най-напред отровата, не знаех защо е, после чух, че била поръчана, за да отровят Димитра [Крачунов].

– Кажки какво знаеш по убийството на дякона²⁶ и по обира на хазната!

– Един ден в нашето село бяха дошли Димитър [Общи] и Стоян пандурът²⁷ и ме повикаха. Аз отидох в училището и ги намерих. [Там] бяха Герго Стойков, Марин [Попов], Герго Кабакчиев и още други тетевенци, но кои – не зная. В събранието те ми казаха: „Вземи Димитра [Общи] и другарите му и ги заведи на засада!“ Аз ги взех и заведох в лозята. После се върнах назад. Беше по пладнe,

когато Герго Кабакчиев дойде и ми каза: „Иди и им кажи, че дяконът ще отиде във Видраре, нека тръгнат!“¹. После ние отидохме с [Герго] Кабакчиев и аз му посочих мястото, гдето щяха да отидат на засада, и заедно с него ние отидохме при тях. [Герго] Кабакчиев ми каза: „Дяконът ще отиде във Видраре, а ти да им посочиш пътя!“². Аз, заедно с него, вземах хората и им казах: „[Дяконът] ще мине оттук!“³. И като им посочих пътя, върнах се назад. После братовото момче на мухтара Димитър [Крачунов] съобщило на дякона и той се върнал от пътя, и после дойде в село. Нея нощ [той] остана [там]. На другия ден [дяконът] с мухтара Димитър [Крачунов] и мнозина други замина за Орхание. Тия ми са сведенията по това. По обира на хазната не зная нищо.

– Знаеш ли нещо друго?

– Не зная.

Подписал: Димитър Пеев

Въпросите и отговорите, зададени в наше присъствие, и показанието на споменатия Димитър Пеев са според както са изложени по-горе.

9 зилкаде [12]89 или 27 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Маню Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 169 – 172; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обирачите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Голям извор. ² Димитър Общи. ³ Васил Йонков – Гложенеца. ⁴ Димитър Крачунов – Стамболията. ⁵ Иван Драсов. ⁶ Божил Георгиев. ⁷ Никола Сирков. ⁸ Иван Ибришимов. ⁹ Иван Фурнаджиев. ¹⁰ Дочо Мръвков. ¹¹ Братята Йосиф и Фильо Поппетрови. ¹² Поп Георги Тутмаников. ¹³ Мито Цветков (?). ¹⁴ Бел. в ЛСТС, с. 433 уточнява, че този врачанец е Кръстьо Д. Новкиришки. ¹⁵ Гаврил Брънчев. ¹⁶ Васил Петров – Бояджията. ¹⁷ Димитър (Мито) Петков. ¹⁸ Цветко (Цвятко) Вълчев. ¹⁹ Тодор Пеев. ²⁰ В бележка на с. 433, съставителите на ЛСТС коригират превода на този пасаж, който следва да се чете: „Вечерта отидохме и ние с Цветко заедно в Правец. Бяха запитали в Етрополе дали се е завърнал даскал Тодор [Пеев], заминал за Македония, за да отваря пътя за бунт. Дойде известие, че не се е завърнал.“²¹ Анастас Попхинов. ²² Махала Тутманци – дн. квартал на с. Джурово, Етрополско. ²³ Вер. Лалю Урушов – кмет или събирач на местните данъци. ²⁴ Петьо (Пано) Бояджиев. ²⁵ Илия Гюндюзов. ²⁶ Дякон Паисий. ²⁷ Стоян Костов – Пандура.

№ 166

Съдебно-следствен разпит на Станчо Попниколов

София, 27 декември 1872 г.

[Разпит на] Станчо поп Николов от село Лопян

– Кога влезе в бунтовническият комитет и каква ти беше службата?

– Една вечер в къщата ми дойде поп Георги¹ от Видраре, извади и ми прочете комитетски книжа. Той искаше да ме убеди, [но] аз се уплаших и не приех. Той ми каза: „За тая работа има нарочен човек, който обикаля“². Каза ми [още]: „Ако не приемеш, има смърт!“³. Аз отговорих: „Да става каквото ще, аз не влизам“⁴.

След няколко дена дойдоха Димитър² и даскал Васил³ [и] пак ми предложиха тая работа, обаче поради това, че в село беше чиновникът по тапиите, те не останаха. След няколко дена поп Георги [Тутмаников] дойде пак заедно със сина на изворския поп⁴. Те поискаха пари за вестник. Моят съселянин Марин Татарчев извади и даде сто и двадесет гроша. После, няколко седмици след Гергьовден, поп Георги [Тутмаников] дошъл в къщата на Марина [Татарчев] [и] заедно те дойдоха при мене; прочетоха книгата и ме убеждаваха [да вляза в комитета]. Аз извадих и дадох две лири. Те ми казаха: „Да те запишем [в комитета]!“ Аз отговорих: „Не искам, [ето,] дадох две лири!“.

– Не си ли услужвал с друго?

– Не, не съм услужвал никак.

– Ти си разменил с Димитра [Общи] едно добиче?

– В Орхание Димитър [Общи] ме намери в Гавриловия хан⁵ [и] ми [каза]: „У мене познават кулестия кон, който купих от Батовци⁶, ела да го сменим с твоя кон!“ „Добре, казах аз, но нека идем на данъчното да сменим тезкеретата!“ „Добре“, каза той [и] даде тезкерето на поп Георгиевия чича – Йото. Ние отидохме в данъчното, дадохме таксите и разменихме конете.

– Каква беше комитетската работа и правихте ли събрания?

– По местата, които сме ходили, ние нямахме отделно събрание, защото бяхме двама души. Георги [Тутмаников] разясняваше комитетската работа.

– Как я разясняваше?

– Казваше да се отделим от мюсюлманите и да станем като Влашко и Молдава.

– Колко гроша дадохте вие на комитета?

– Двеста гроша дадох аз и двеста гроша даде Марин [Попов]. Той обаче дал отделно и за вестник сто и двадесет гроша.

– Знаеш ли нещо по въпроса за обира на хазната?

– Когато се обра хазната, аз бях в Плевен. Чух, [че] била обрана. След осемнадесет дена аз ходих към Ябланица, Вельо Минчов [ми] каза, [че] я обрал за комитета Димитър [Общи] с тетевенците. [Ето] сведенията ми по това.

– Какво знаеш по убийството на дякона⁷?

– Петнадесет дена след убийството чух, че го убил Димитър [Общи].

– Не знаеш ли друго по това?

– Не зная.

Подписал: Станчо поп Николов

Зададените въпроси и отговори и показанието на споменатия Станчо са протоколирани в наше присъствие, както са по-горе.

9 зилкаде [1]289 [27 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 173 – 174; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обиращите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Поп Георги Тутмаников. ² Димитър Общи. ³ Васил Бушаранов. ⁴ Марин Попов (Попдимитров). ⁵ Гаврил Брънчев. ⁶ Грешно разчетено. Вероятно се касае за с. Батулци.

⁷ Дякон Паисий.

Съдебно-следствен разпит на Кольо Войнов и очни ставки със Станчо Хаджииванов, поп Георги Тутмаников, Марин Попдимитров, Георги Стойков, Димитър (Дидьо) Пеев и Вутьо Нинов

София, 27–28 декември 1872 г.

Разпит на Кольо Войнов от село Брусен

27 декември 1872 г.

- Кога влезе в комитета и каква ти беше службата?
- В такава работа аз съвсем не съм влизал и не зная.

Очна ставка на Кольо Войнов със Станчо¹

- Кажи за бога това, което знаеш, влиза ли тоя Кольо в комитета?
- Когато влязох в комитета, аз не зная той да е давал пари, но поп Георги имаше една книга. Там беше записано, че той [поп Георги] е взел от село Брусен сто и двадесет гроша, обаче имена нямаше. За селото имаше нарочно наименование, само [че] аз не зная добре наименованието.

Подписал: Станчо [Хаджииванов]

Очна ставка на Кольо с поп Георги²

- Кажи за бога: беше ли тоя Кольо [Войнов] в комитета?
- Мисля, че трябва да е бил в комитета, как е постъпил, не зная, защото пари [от него] не съм вземал.

Подписал: поп Георги [Тутмаников]

Очна ставка с Марин Попов от Извор³

- Беше ли тоя Кольо [Войнов] в комитета, кажи истината, за бога!
- Когато събирах пари за вестник, тоя Кольо [Войнов] и Пано бояджията⁴ дадоха сто и двадесет гроша, а председателят на Изворския комитет Герго Стойков даде на тогова [Кольо Войнов] още и един револвер.
- Какво знаеш още за тоя Кольо [Войнов]?
- Когато взех парите му за вестника, писа се писмо в Ловеч, което мина през Извор. Той влиза в комитета.

Подписал: Марин Попов

10 зилкаде [12]89 [28 декември 1872] година

Очна ставка на Кольо с Герго Стойков

- Влиза ли тоя Кольо [Войнов] в комитета, кажи правото, за бога!
- За Кольо чух от поп Георги [Тутмаников], че влязъл в комитета. Когато един ден Левски беше в нашето село, той отиде заедно с Дидьо⁵ за селото на Кольо [Войнов]. [Кольо] станал на Левски другар [по пътя].
- Кореспондираха ли те с вашия комитет?
- Ние не си пишехме писма един другиму.
- Ти си продал на Кольо [Войнов] един револвер, Марин Попов каза това!
- Аз не съм му го продал.

Подписал: Герго Стойков

- Сега тия казват така, сиреч бил си в комитета и си купил един револвер.
- Аз не съм в комитета, но преди една година купих от Дидьо Пеев един револвер заедно с петдесет патрона за три лири и половина.

Въпрос към Дидьо в присъствието на Кольо

– Ти си продал на Кольо [Войнов] един револвер, за колко гроша му продаде тоя револвер?

– Аз не съм продавал револвер, ние с Дякон Левски не продавахме... Кольо [Войнов] идваше, но ние не отидохме в неговата къща, отидохме в Тутманци, в къщата на поп Георги [Тутмаников]. Из пътя Кольо [Войнов] ни стана другар, обаче дума за комитета никак не е ставало.

Подписал: Дидьо Пеев

– Дидьо не ти е продавал револвер, от кого го купи?

– Преди се е разбрало погрешно. Аз не казах: „Купих го от Дидьо [Пеев]“. Казах: „Купих го от Вутьо Нинов“.

Въпрос към Вутьо Нинов в присъствие на Кольо

– Ти си продал на Коля [Войнов] един револвер?

– Не съм продавал. Кольо [Войнов] ми [каза]: „Иди в Извор, пазарил съм с Герго Стойков един револвер за триста и петдесет гроша, вземи го [и] ела!“. Той ми даде триста и петдесет гроша и аз отидох при Герго [Стойков], [който] ми даде един револвер с малко патрони, аз го дадох на Коля [Войнов], обаче колко патрона бяха – не [ги] броих, не зная.

Подписал: Вутьо Нинов

Въпрос към Герго Стойков

– Ето, Вутьо Нинов казва, че е купил от тебе донесения на тоя Кольо [Войнов] револвер, какво ще кажеш ти?

– Не, аз не съм го продал на Коля [Войнов] и не съм го изпращал с тоя Вутьо [Нинев], но сега си спомних: от дошлите в наше село револвери аз купих един, тоя револвер продадох на Вутьо Нинов.

Подписал: Герго Стойков

Повторен разпит на Кольо

– Казваш, че си купил тоя револвер, защо го купи, каква нужда имаше [от него]?

– Аз живея в планината, нужен ми е, затова го купих.

Подписал: Кольо [Войнов]

Зададените въпроси и отговори и разпитът на споменатия Кольо, извършените очни ставки на Марина, Герго, Вутьо и Дидьо са записани по-горе в наше присъствие.

10 зилкаде [12]89 или 28 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 174 – 176; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обирачите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ х. Станчо Хаджииванов. ² Поп Георги Тутмаников. ³ Голям извор. ⁴ Петьо или Пато (Пано) Бояджиев. ⁵ Дидьо Пеев.

Разпит на поп Стоян Пенков от Желява

28 декември 1872 г.

- Откъде си, какво работиш и къде живееш?
- От Желява съм, свещеничеством и живея в Желява.
- Къде си се учил?
- Учех се в София и в Желява.
- Ходил ли си в чужбина?
- В чужбина не съм ходил.
- Кога и как влезе в образувания в България бунтовнически комитет?
- Миналата година през месец февруари Димитър Дяковчанинът¹ дойде в

нашето село, отседна в дома на Тоне² [и] се представи като търговец. По това време той ни попита: „Имате ли училище?“ и накара намиращия се до него даскал Васил³ да прочете някакви книжа. След прочитането на книжата, понеже на мястото, дето бяхме, дойдоха няколко души, той скри книжата. Ние станехме и отидохме по къщите си. Сутринта аз видях, [че] споменатият Димитър [Общи] ни търсеше, за да купува кожи. Той ме попита: „Кои хора познавате в София?“ Аз отговорих: „Познавам даскал Христо Ковачев“. На което споменатият каза: „Идете при него и съобщете за мене!“. След като мина един месец оттогава, ние дойдохме с моя съселянин чорбаджи Тоне [Крайчов] в София. Минавайки по улицата на митрополията, срещна ни даскал Христо [Ковачев] и ме попита за Тоне [Крайчов]: „Човекът с тебе от Желява ли е?“ Аз му казах: „Той [Тоне Крайчов] е мой съселянин“. На това той [Христо Ковачев] каза: „Елате, ще ви кажа нещо!“. Взе ни и ни заведе в училището. Той ни каза: „Ще ви изпратя двама души“. Ние отговорихме: „Преди един месец идваха такива двама души, но ние се уплашихме“. На това споменатият Христо [Ковачев] каза: „Не се плашете, те ходят за право, не се съмнявайте, каквото и да ви предложат, каквото и да ви кажат, каквито и книжа да ви дават – приемайте ги!“. Ние си отидохме на село. След като минаха два месеца оттогава, един ден пак тоя Димитър [Общи] дойде в село заедно с Васила [Бушаранов и] отседна в къщата на Стоян Мечката⁴. През нощта, към два-три часа, дойде Стояновият син и ме извика. Аз отидох там, намерих Димитра [Общи] и Васила [Бушаранов], а и нашият чорбаджия Тоне [Крайчов] беше там. Димитър [Общи] ни каза: „Съберете пари, ще купувам оръжие, аз имам хора!“. На това чорбаджи Тоне извади и даде сто гроша, двадесет гроша даде Стоян Мечката, аз пък взех на заем от Велчо Стойнов едно бяло меджидие и го дадох на споменатия Димитър [Общи]. По тоя начин влязох в комитета.

- Колко червени устава ви даде Димитър [Общи]?
- Аз не зная за устави, не ни е давал.
- Колко пъти е идвал Димитър [Общи] във вашето село?
- Идва два пъти.
- Кои още от вашето село дадоха пари на Димитра [Общи] и за какво дадохатия пари?
- Велчо Стойнов и Тошко⁵ дадоха по двадесет гроша. Тия пари се събираха за купуване на оръжие, щяхме да се бием, за да възвърнем земята на нашите бащи.

– Ти, който под покровителството на султана си служител на държавата и представител на народа, как се довери на думите на няколко безделници от такъв род, влезе в комитета и последва тая идея?

– В началото Димитър [Общи] ни заплаши: „Който ни издаде, се застрелва“.

– Какво друго знаеш?

– Нищо друго не зная.

– Кой беше председател в комитетската работа на вашия селски комитет?

– Беше чорбаджи Тоне [Крайчов].

– Каква нужда имахте, [та] влязохте в такъв комитет?

– Нямаме никаква нужда, мене ме заблуди Тоне [Крайчов]. В комитета влизат още Велчо [Стойнов] и Тошко [Стойнов].

10 зилкаде [1]289 [28 декември 1872] година

Подписал: поп Стоян [Пенков]

Зададените въпроси и отговори и показанието на споменатия поп Стоян [Пенков] се записаха по-горе в наше присъствие.

10 зилкаде [12]89 [28 декември 1872] година

Подписали: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадутлах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 176 – 177; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обиращите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Тоне Крайчов. ³ Васил Бушаранов. ⁴ Стоян Младенов – Мечката. ⁵ Тошко Стойнов.

№ 169

Съдебно-следствен разпит на Стоян Младенов

София, 28 декември 1872 г.

Разпит на Стоян Младенов от село Желява

28 декември 1872 г.

– Откъде си, имаш ли образование?

– Желявец съм, образование нямам, в чужбина не съм ходил.

– Как влезе в бунтовническия комитет?

– Преди десет месеца дойдоха заедно Димитър Дяковчанинът¹ и даскал Васил². Седнахме в една стая в моята къща: Тоне³, поп Стоян⁴ и аз. Димитър [Общи] отвори и прочете някакви книжа. Той казваше да събираме пари, да купуваме оръжие, да се бием да вземем земята си.

– Колко гроша даде ти?

– Аз дадох едно бяло меджидие.

– Колко пъти идва в къщата ти Димитър [Общи и] прави ли събрания?

– Идва два пъти.

– Колко души се записахте от вашето село и колко пари дадохте?

– Бяхме пет души. Аз дадох едно меджидие, колко дадох останалите – не зная.

– Кой беше председател на събранието ви?

– Тоне [Крайчов] и попът [Стоян Пенков] знаят да четат, те бяха.

– Имаш ли сведения за друго нещо?

– Не, нямам.

[Знак за отпечатък от пръст на]: Стоян Младенов

Зададените въпроси и отговори и показанието на споменатия Стоян Младенов се записаха по-горе в наше присъствие.

10 зилкаде [12]89 [28 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѝ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 178; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обирачите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Васил Бушаранов. ³ Тоне Крайчов. ⁴ Поп Стоян Пенков.

№ 170

Съдебно-следствен разпит на Тоне Иванов Крайчов

София, 28 декември 1872 г.

Разпит на чорбаджи Тоне Иванов от Желява

28 декември 1872 г.

– Откъде си, с какво се занимаваш, какво образование имаш?

– От село Желява съм, занимавам се със земеделие и кръчмарство, учих се в Желява.

– Кога влезе в комитета?

– Беше преди десет месеца. Един ден Димитър Дяковчанинът¹ и даскал Васил² дойдоха в моя хан. Там бяхме: аз и съселянинът ми Велчо³. Изваждайки ни няколко книжа, той [Димитър Общи] ги прочете и обясни идеята на комитета. „На комитета са нужни пари, ще се събират пари, ще се купува оръжие, ще дойде време да се отървете от това тегло. Не виждате ли, мюлтезимите пишат две кола сено за три, ето затова да събираме пари, да купим оръжие, [за] да се отървем от тия тежки работи. Най-напред да поискаме правда, не може ли – да се бием!“ Той искаше да ни даде комитетския устав, [но] ние се уплашихме [и] не го взехме. Те ни казаха: „Ако вие ни обадите на властта, ще ви убием!“. Ние рекохме: „Няма да казваме“. Те станаха и си отидоха. След един месец ние дойдохме със Стояна⁴ в София на пазар. При владишкия конак срещнахме даскал Христо⁵. „Желявци ли сте?“, ни попита той. „Да“, отговорихме ние. Той ни заведе в училището и ни каза: „Има двама души, [които] ходят като търговци, но те не са търговци, [а] комитетски пълномощници; те ще дойдат във вашето село [и] ще ви разяснят целите на комитета. Каквото и да кажат, каквито и наставления да дадат – приемоте ги, не се бойте!“ Ние казахме „добре“ и си заминахме за село. След двадесет дена ние пак дойдохме на пазар [и] пак отидохме в къщата на даскала [Христо Ковачев]. Той ни запита: „Идва ли Димитър [Общи]?“. „Не е идвал“, казах аз. „Ако тия дни дойде, предупредете го да не идва в София. Ние имаме тук препирня с даскалите, да не видят, че Димитър [Общи] идва у мене, защото ще ме обадят на властта.“ След това ние си отидохме на село. След 3–5 дена в нашето село дойдоха Димитър [Общи] и даскал Васил [Бушаранов]. Ние

[му] съобщихме това, което даскал Христо [Ковачев] ни каза, и постъпихме в комитета. Димитър [Общи] ни даде три устава и аз [му] дадох сто гроша.

– Къде останаха уставите!

– Той заповяда един да остане у нас, един да се предаде на Димитър ножара⁶, за да го предаде на игумена на Драгалевския манастир – Генадий, аз му го дадох. „От село Елешница ще дойде Стоил Величков, и нему ще дадеш един!“ После [Стоил] Величков дойде и аз му го дадох.

– Колко пъти идва Димитър [Общи], колко събрания правихте и къде ги правихте?

– Той идва три пъти: веднъж в моя хан и два пъти у Стоян Младенов, там правихме събрание.

– Колко пари събрахте?

– Аз дадох сто гроша, попът [Стоян Пенков], Стоян [Младенов], Тошко⁷ и Велчо [Стойнов] дадоха още по двадесет гроша.

– За какво бяха тия пари?

– За разноси или за купуване на оръжие, щяхме да се бием.

– Кой беше председател на събранието и как беше името на комитета?

– В събранието всички бяхме еднакви. Димитър [Общи] каза името на комитета, но аз не го запомних.

– Имаш ли други сведения?

– Нямам. Ние никога не се доверявахме на Димитра [Общи], доверявахме се на даскал Христо [Ковачев].

Подписал: Тоне Иванов [Крайчов]

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 178 – 179; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обирачите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Васил Бушаранов. ³ Велчо Стойнов. ⁴ Стоян Младенов. ⁵ Христо Ковачев. ⁶ Димитър Ножаров. ⁷ Поп Стоян Пенков, Стоян Младенов и Тошко Стойнов.

№ 171

Съдебно-следствен разпит на Христо Ковачев и очна ставка с Димитър Общи, поп Стоян Пенков и Тоне Иванов Крайчов

София, 28 декември 1872 г.

Разпит на софийския даскал Христо Петров Ковачев

28 декември 1872 г.

– Откъде си родом, какво работиш, къде си се учил?

– Аз съм от Сопот, от четири години даскалувам в София. Учих се в Сопот и Пловдив.

– Ходил ли си в чужбина?

– Не, не съм ходил.

– Как постъпи в комитета?

– Димитър¹ идва два пъти и ми предложи да се запиша в тоя комитет, обаче аз не приех. Един ден, през великите пости, той дойде в къщата ми и каза: „Даскале, ти си учил, знаеш ли да четеш турски, виж тезкеретата ми, мои ли са?“. Аз ги прегледах. После той ми каза: „Как се поминувате тук с османлиите?“. „Много

добре се поминуваме“, казах аз. Димитър [Общи] ми рече: „Ти не си добър човек. Вчера минах през село Желява. Там разговарях с двама души, те са добри хора. Аз ще ги изпратя при тебе, но нищо не им казвай, [защото] после зле ще патиш!“. Макар и да предположих, че е шпионин или комитетски човек, [все пак] не можах да го разбера добре. След няколко дена от Желява дойдоха попът² и [още] няколко души. Намерих ги пред софийската митрополия. Попитах ги: „Идва ли такъв и такъв човек? Какво направихте?“. Какво казаха те, не помня, но те рекоха: „Идва, разговаряхме, иска ни пари и ние му дадохме“. После аз им казах: „Ако бяхте задържали тия пари за училището, щеше да бъде по-добре“. Когато Димитър [Общи] дойде втори път при мене, [той] ми каза, че трябва да постъпя в комитета, и ми донесе едно писмо. Казах му, че не влизам, това не е моя работа. Тогава Димитър [Общи] ми рече: „Ти си шпионин, ако ти не приемеш тая работа и обадиш на властта, знай – ще умреш!“. След това аз казах: „Няма да обаждам никому“. После Димитър [Общи] ми каза: „Не [ми] останаха [пари за] харчлък, дай ми малко пари за харчлък!“. „Нямам в себе си пари, друг път ще ти дам“, отговорих аз. „Не, няма време за друг път, може да [ме] обадиш, сега ми дай!“, каза той. Тогава аз отговорих: „Ще ти донеса пари, иди си [и] ела след малко пак“. Той каза: „Аз ще вървя, [но ти] ела бърже!“. Аз рекох: „Ти върви, привечер мини оттук, ще ти ги дам“. На това споменатият запита: „Колко лири да запиша за тебе?“. „Не говоря за такива пари, казах аз, ако дам, мога да дам две меджидиета.“ И той си отиде. Вечерта аз избягах от дома и да не го срещна, не си идвах вкъщи до два часа през нощта. Когато след два [часа] си отидох вкъщи, аз не попитах дали Димитър [Общи] е идвал нея вечер или не.

– Какво пишеше в писмото, което ти остави Димитър [Общи]?

– Покана от комитета със следните въпроси: колко оръжие, колко хора и колко кола сено може да се събере.

– Кой беше подписал това писмо и какво стана с него?

– Имаше няколко подписа, помня само един – Кърджалъ. Писмото аз изгорих после.

– Ти казваше, че съвсем не си бил в комитета и не познаваш Димитра [Общи]. Като не си в комитета, как Димитър [Общи] току-така може да дойде и ти даде писмо?

– Когато Димитър [Общи] дойде при мене, преди него от село беше дошъл един човек. Поради навалицата [човекът] не могъл да влезе при мене. Аз попитах [Димитър]: „Кое е това лице?“. Той ми каза: „Щом не влизах в комитета, няма да ти го кажа!“.

– Не си бил в комитета и не си обещавал на Димитра [Общи] да постъпиш в него. Ако обаче Димитър [Общи] дойде и каже, какво ще речеш?

– Аз не съм бил в комитета и не съм обещавал на Димитра [Общи].

Призова се Димитър Дяковчанинът и се извърши очна ставка със споменатия даскал Христо [Ковачев]. Димитър [Общи] [твърди, че] се е срещал много пъти с Христа [Ковачев] и с Дякон Левски. „После Левски изпрати и мене при тогова [Христо], аз дойдох [в София], намерих го [и] водихме комитетски разговор.“

Димитър [Общи] в предишните показания казва, че споменатият Христо [Ковачев] е бил измежду комитетските хора, давал [му] е [и] преди писма. Отначало той [Димитър], като не могъл да убеди желявчани, изпратил ги при

споменатия Христо [Ковачев]. Христо убедил желявчани, дори той приемал писмата с радост. Споменатият Христо се съгласил да влезе в комитета и говорил всякакви работи, отнасящи се до него. Той [Христо Ковачев] възприел с удоволствие думите му [на Димитър], ако не беше ги възприел, той нямаше да ходи още веднъж при споменатия [Христо Ковачев]. Споменатият Христо [Ковачев] му дал още пет бели меджидиета и два пъти [Димитър Общи му] донесъл писма: едно от Левски и едно от Ловчанския комитет. Друг път изпратил на споменатия [т.е. на Димитър] писмо с пощата и каза дори, че [Христо Ковачев] имал прозвище Исак Хаим. Споменатият Христо [Ковачев] се придържа о предишното си показание, заради което се състави настоящето, подписано и от двамата.

10 зилкаде [12]89 [28 декември 1872] година

Подписал: даскал Христо [Ковачев]
[Отпечатаал пръст]: Димитър [Общи] от Дяково

Призоваха се още поп Стоян [Пенков] и чорбаджията Тоне³ от село Желява. Извърши се очна ставка със споменатия даскал Христо [Ковачев]. На зададените им въпроси: „Вие казахте: „Видяхме даскала в София при митрополията“, тоя ли е даскалът и какво ви каза той?“, споменатите отговориха: „Ето, тоя даскал Христо [Ковачев] ни извика в училището и ни каза: „Във вашето село ще дойдат двама души“ и ни описа външността им. „Те ще ви кажат някои неща, да ги изслушате!“ Ние казахме на даскала: „Те идваха при нас, но като не ги познахме, не ги приехме“. Щом казахме: „Не ги приехме“, даскал Христо [Ковачев] рече: „Те ще дойдат още веднъж във вашето село, не ги отбягвайте, защото и ние знаем за това, и слушайте какво ще ви кажат“. Когато после Димитър [Общи] дойде в селото ни, както и по-горе казахме, ние приехме и него, и неговите думи“. Те признаха, че са влезли в комитета по негови изказвания [на Христо], но ако той не е бил в комитета и не им е говорил, те не щели да постъпят в комитета. Христо [Ковачев] отказа: „Аз не съм ги убеждавал, не съм казвал нито една дума: влезте или не влизайте!“ Той се придържа о предишните си показания, за което се състави настоящето и се подписа от всички.

10 зилкаде [12]89 [28 декември 1872] година

Подписали: поп Стоян [Пенков],
чорбаджи Тоне [Крайчов],
даскал Христо [Ковачев]

Зададените въпроси и отговори, показанията на споменатия Христо [Ковачев] и извършените очни ставки с Димитра [Общи], поп Стоян [Пенков] и Тоне [Крайчов] се записаха по-горе в наше присъствие.

10 зилкаде [12]89 или 28 декември [12]88 [1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Дервиш Мустафа, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 179 – 181; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обирачите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Поп Стоян Пенков. ³ Тоне Крайчов.

№ 171а

Телеграма от окръжния управител на Търново Али бей до Великото везирство за залавянето на Васил Левски в Къкрин

Търново, 28 декември 1872 г.

Дешифриран текст на телеграма, получена на 28 канун-и еввел [12]88¹ от Окръжното управление (мюлесарифство) на Търново

Докладвам, че дошлият откъм Сърбия и Влашко в качеството на ръководител на цялата революционна организация, разкрита [по време на съдебния процес] в София, и от три-четири години подбудител и подстрекател на бунтове и смут по тези места Васил Левски от Карлово, [който] от седем-осем месеца насам е издирван, след като снимката (фотографията) му е била придобита по подходящия начин, [а междувреме] са били конфискувани към шестдесет-седемдесет броя писма и документи, които е получил от революционните клетки в Русия, Влашко и Сърбия, е бил обсаден преди два дни в едно село² в [околията на] Ловеч. [Тогава той] извадил оръжие, ранил едно заптие и понечил да избяга, но в отговор [на дръзката му постъпка] е бил заловен в ранено състояние заедно с трима негови другари³. За случилото се докладвам също и до [управлението на] вилаета.

[Бележка на гърба на документа:] Да бъде задържан.

ОА, Истанбул – ВOA, А. МКТ. UM 1244/72. Превод Орлин Събев.

¹ 28 декември 1872/9 януари 1873 г., четвъртък. ² Къкрин. ³ Вероятно в телеграмата на Али бей е допусната неточност за броя на „другарите“ на Васил Левски. Всички налични свидетелства показват, че освен Апостола в Къкрин са арестувани само Христо Цонев – Латинеца и Никола Цветков – Бакърджията.

№ 172

Съдебно-следствен разпит на Велчо Стойнов и очни ставки с Тоне Крайчов, поп Стоян Пенков и Стоян Младенов

София, 30 декември 1872 г.

Разпит на Велчо от с. Желява

30 декември 1872 г.

– Как ти е името, как е името на баща ти, откъде си, какво работиш и на колко си години?

– Велчо, бащиното ми – Стойно, желявец съм, на четиридесет години, занимавам се с овчарство.

– Числил си се към комитета, образуван за бунтуване на българското население, кога и как постъпи?

– Аз винаги овчарувам в планината, в село слизам един-два пъти в месеца, не знам за такива работи.

– Защо казваш, че не знаеш? Тоне [Крайчов], поп Стоян [Пенков], Стоян Младенов, Тошко¹ и ти сте били вътре [в комитета], давали сте пари [и] ти си дал двадесет гроша.

– Аз изобщо не ги познавам, аз нямам пари дори да си купя сол, как ще дам двадесет гроша!

– Ако тия твои другари дойдат и ти кажат в лицето, какво ще речеш?

– Повикайте ги да кажат, ако искат нека ме набедят, аз такава работа не зная.
[Отпечатал пръст]: Велчо Стойнов от Желява

Когато се направи очна ставка между Велчо Стойнов и чорбаджията Тоне [Крайчов], поп Стоян [Пенков] и Стоян Младенов от Желява, споменатите казаха, че при идването на Димитра², Велчо [Стойнов] бил заедно с тях, дал двадесет гроша и приел [да влезе] в комитета. Споменатият Велчо [Стойнов] поддържа предишните си показания.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

Подписал[и]: поп Стоян [Пенков], Тоне [Крайчов] също,
Стоян Младенов отпечатал пръст, Велчо Стойнов също

Зададените въпроси и отговори и показанието на споменатия Велчо [Стойнов] се протоколираха по-горе в наше присъствие.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 182; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обирачите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Тодор (Тошко) Стойнов. ² Димитър Общи.

№ 173

Съдебно-следствен разпит на Тошко Стойнов и очни ставки със Стоян Младенов, поп Стоян Пенков и Тоне Иванов Крайчов

София, 30 декември 1872 г.

Разпит на желявеца Тошко

30 декември 1872 г.

– Името ти, името на баща ти, откъде си, на колко си години и какво работиш?

– Тошко, бащиното ми – Стойно, от Желява съм, на четиридесет години, занимавам се със земеделие и овчарство.

– Бил си в бунтовническият комитет, кога и как влезе?

– Аз паса овцете, живея в планината, такива работи не съм чувал, занимавам се със своята работа, старая се да си плащам данъка и търся своето спокойствие под покровителството на падишаха. За работите в село аз не зная нищо.

– Поп Стоян¹, Стоян Младенов, Тоне², Велчо³ и ти сте постъпили в комитета. И ти си дал двадесет гроша?

– Такава работа не зная, аз нямам пари за бръснене, та ще дам двадесет гроша!

– Ако тия ти кажат в лицето, какво ще речеш?

– Ако кажат, нека кажат, аз зная себе си, такава работа не приемам.

Когато се извърши очна ставка между поп Стоян [Пенков], Тоне [Крайчов], Стоян Младенов и Тошко [Стойнов], споменатите казаха, че Тошко [Стойнов] е влязъл заедно с тях в комитета и е дал двадесет гроша. Споменатият Тошко

[Стойнов] каза, че няма сведения за такива работи. Те и да са правили [такива неща], той не щял да приеме такава работа, че търсил спокойствието си под царското покровителство и се молил за здравето на падишаха.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

Подписали: поп Стоян [Пенков], чорбаджи Тоне [Крайчов] също,
Стоян Младенов отпечатах пръст, Тошко [Стойнов] също

Показанието на споменатия Тошко [Стойнов] от Желява и очните ставки на Тоне [Крайчов] чорбаджията, Стоян Младенов и поп Стоян [Пенков] се протоколираха по-горе и се извършиха в наше присъствие.

13 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 182 – 183; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обирачите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ поп Стоян Пенков. ² Тоне Крайчов. ³ Велчо Стойнов.

№ 174

**Съдебно-следствен разпит на Димитър Пъшков и очна ставка с
Димитър Общи, Анастас Попхинов и Стоян Костов – Пандура**

София, 30 декември 1872 г.

Разпит на ловчанския търговец Димитър Николов Пъшков 30 декември 1872 г.

– Откъде си, какъв ти е занаятът, знаеш ли да четеш и да пишеш, ходил ли си в чужбина?

– Ловчанец съм, търгувам със зърнени храни, чета и пиша, учил съм в Ловеч, никъде не съм ходил.

– Кога и как постъпи в комитета, образуван за бунтуване на българското население?

– Нищо не зная.

– Не си ли чувал за комитета?

– Не съм чувал.

– Първият комитет се образува във вашия град Ловеч. Димитър¹ и Левски са дохождали толкова пъти, може ли да не си чувал?

– Не съм чувал и не зная такава работа.

Подписал: Димитър Пъшков

Зададените въпроси и отговори и показанието на споменатия Димитър Пъшков се протоколираха в наше присъствие.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Призоваха се Димитър [Общи] Дяковчанинът и Анастас плевненецът² и се направи очна ставка с Димитър Пъшков. Споменатият Димитър [Общи] от Дя-

ково разказа, че Димитър Пъшков е член на комитета, че в Ловеч много пъти са правили събрания заедно, че той [Димитър Пъшков] разпространявал книжата, които идвали отсреща [Букурещ] за Ловчанския комитет. Анастас [Попхинов] плевненецът разказа, че когато го повикали в Ловчанския комитет, споменатият Димитър Пъшков се намирал на събранието, дори той [Анастас Попхинов] седял до него, попитал го как се казва, че той [Димитър Пъшков] съобщил, че се казва Димитър Пъшков, че споменатият [Димитър Пъшков] се числял към комитета. Присъстващият Стоян пандурът³ разказва, че макар да е видял споменатия Димитър Пъшков в хана му, на комитетско събрание не го е виждал. Димитър Пъшков заяви, че не познава никого от тях, че няма сведения за тях работи и продължава да крие и отрича, за което се състави настоящето и всички се подписаха.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

Димитър [Общи] от Дяково отпечатах пръст,

Анастас [Попхинов] отПлевен подписах,

Стоян пандура отпечатах пръст, Димитър Пъшков подписах

Очните ставки на споменатия Димитър Пъшков с Димитър [Общи] Дяковчанина, Анастас [Попхинов] плевненеца и Стоян пандура се извършиха в наше присъствие.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

[Подписаха]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 182 – 183; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обиращите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Анастас Попхинов. ³ Стоян Костов – Пандура.

№ 175

Съдебно-следствен разпит на Марин Поплуканов Лилев и очни ставки с Димитър Общи, Анастас Попхинов, Димитър (Дидьо) Пеев, Вуто Ветъв и Стоян Костов – Пандура

София, 30 декември 1872 г.

Разпит на Марин Попов, 30 декември 1872 г.

– Кажете кога и как постъпи в бунтовническия комитет?

– Такава работа аз нито съм чувал, нито пък знам, нямам сведения.

– Ако хора, които знаят, ти кажат в лицето, че си бил в комитета и че си имал сведения за всички комитетски работи, какво ще речеш?

– Нека дойдат да кажат, аз такава работа не знам.

Когато се направиха очни ставки между Марин Попов и Димитър сърбина¹, Анастас плевненеца² и Дидьо Пеев, Димитър [Общи] сърбинът разказа, че ходил седем-осем пъти в къщата на Марин Попов, че постоянно ходил в Мариновата къща и правил събрание, че комитетските книжа изхождали винаги от Ловеч, че Дякон Левски и убитият в Русе Ангел Кънчев ходели винаги в къщата на споменатия, че комитетските събрания ставали в Мариновата къща, че големите комитетски събрания ставали [пак] в Мариновата къща. Марин

[Поплуканов] купил на Дякон Левски, на Ангел Кънчев и нему [на Димитър Общи] за три хиляди гроша коне, за да обикалят комитетските места. От Мариновата къща в Ловеч се разпространявали всички комитетски бунтовнически книжа и в неговата къща се получавали всички комитетски книжа, идващи от околните [комитети]. Минаващите от Влашко хора идвали направо в неговата къща и се изпращали за бунтуване навсякъде чрез него. Анастас [Попхинов] плевненецът даде показания, че донесените отсреща четиридесет револвера от Мариновия брат Тошко³ били изпратени в Ловеч на Марина [Поплуканов] и че неговата къща в Ловеч е била комитетска, че Марин [Поплуканов] бил в комитета и че всичко ставало с негово посредство. Дидьо Пеев разказа също така, че Мариновата къща била комитетска, че Дякон Левски ношувал там, че и той ходил с Дякон Левски три пъти в тая къща, че там се срещали и че идващите книжа от комитетите се давали на Марина [Поплуканов]. Вутьо Ветъов каза, че когато нападнали с Дякон Левски къщата в Ловеч и убили човека⁴, излезли пак от Мариновия хан. Идващите от комитетите книжа се получавали от Марина [Поплуканов], неговият хан бил комитетски, че когато след нападението те избягали в лозята, братът на Марина [Поплуканов] с малко повреденото око докарал коня в лозята и че той оставил взетото за нападението облекло в Мариновия хан. Споменатият Марин Попов отрича всичко казано и остава при старото положение.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

Подписали: Димитър [Общи], Анастас [Попхинов] също, Дидьо Пеев също, Вутьо Ветъов също, Марин Попов също

Призова се Стоян пандурът и се извърши очна ставка със споменатия Марин. Стоян [Пандура] заяви, че споменатият Марин Поплуканов е от Ловеч, че той [Стоян Пандура] донасял от Тетевен пет-шест пъти писма и ги предавал на Марина [Поплуканов], че идващите у него [у Марина] вземал той и ги носил, че винаги разговаряли по комитетски работи, че е бил [Марин Поплуканов] в комитета [и] че напразно отрича. Споменатият Марин [Поплуканов] отрича категорически и настоятелно да познава дори Стояна [Пандура] и да му е давал да носи такива книжа, за което се направи настоящето и те се подписаха.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

Стоян [Пандура] отпечата пръст, Марин Поплуканов подписа

Горните очни ставки на споменатия Марин [Поплуканов] с Димитра [Общи], Анастаса [Попхинов], Дидьо Пеев, Вутьо Ветъов и Стоян пандура се извършиха и протоколираха по-горе в наше присъствие.

12 зилкаде [12]89 [30 декември 1872] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадудлах Съррѐ, хаджи Мано Стоянов, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев].

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 184 – 185; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Препис от петото съдебно следствие на обирачите на хазната и комитетските хора, извършено от нарочната комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Димитър Общи. ² Анастас Попхинов. ³ Тодор Поплуканов. ⁴ Има се предвид убийството на слугата на Денчо Халача.

Съдебно-следствен разпит на Марин Николов Татарчев и очна ставка със Станчо Попниколов и поп Георги Тутмаников

София, 31 декември 1873 г.

**Разпит на Марин Татарчев от село Лопян
31 декември 1872 г.**

– Как ти е името, как е името на баща ти, какъв е занаятът ти, на колко си години, знаеш ли да четеш и пишеш, ходил ли си в чужбина?

– Марин Татарчев, бащиното ми – Никола, лопянчанин съм, занимавам се със земеделие и съм на четиридесет и две години, зная да чета и пиша, учил съм в Етрополе, в чужбина не съм ходил.

– Казват, че си бил в комитета, образуван за бунтуване на българското население, как постъпи?

– Аз не зная и не познавам такъв комитет.

– Дал си дори на поп Георги¹ сто и двадесет гроша, какви са тия пари?

– Аз не съм дал нито пара.

– Твоят съселянин Станчо Попниколов казва, че тия сто и двадесет гроша са за вестник, ако той ти каже в лицето, какво ще речеш?

– Аз не мога да чета вестник, нека дойде и да каже, аз съвсем не познавам такава работа.

Подписал: Марин Татарчев

Извърши се очна ставка между лопянчанина Станчо [Попниколов] и Марин Татарчев. Станчо [Попниколов] разказа, че споменатият Марин [Николов] дал на Марин Попов [Поплуканов] сто и двадесет гроша за вестник, това той не е виждал, но когато поп Георги [Тутмаников] дошъл в Мариновата къща, той дал два алтъна, два алтъна дал и Марин [Татарчев]. Марин [Татарчев] заяви, че наистина е дал два алтъна, но не ги е дал за попа, а за пасене добитък в планината. Поп Георги [Тутмаников] каза, че получил от Станча [Попниколов] две лири за комитета, дал дори и разписка. От Марин [Татарчев] Татарчев той не получил нито пара и не е разговарял със споменатия за комитета.

13 зилкаде [12]89 [31 декември 1872] година

Поп Георги [Тутмаников] подписал,

Станчо [Попниколов] подписал, Марин Татарчев подписал

Публ. по: ЛСТС, № 70, с. 186; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Поп Георги Тутмаников.

Протокол № 5 на Специалната комисия в София с присъдите на 10 души орханийци, изпратен до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша

София, 1 януари 1873 г.

Заловени и арестувани са в град Орхание 10 души, които се обвиняват, че са участвали в образувания комитет за бунтуване на България, разкрит по време на издирванията във връзка с обира на изпратената от Орхание за София хазна. Разследвани са първоначално по места, после в окръжния център от специална

комисия, съставена от окръжния съвет и окръжния съд, а накрай те бяха разпитани поединично и пред нашата комисия. Разграничи се и се прецени същественото в техните показания, видът на произлизащото според тия показания престъпление и размерът на наказанието, определено за всеки един престъпник.

И така, от разпита на Божил¹ земеделеца, един от арестуваните и разследвани лица, който доброволно направи самопризнания, се установи, както следва:

Преди девет месеца, по внушение на другаря му Велчо касапина², постъпил в революционната организация, образувана за бунтуване на населението срещу османската държава, и то да ѝ служи с физически труд, тъй като не е бил в състояние да внесе парична помощ, и при условие, че ще изпълнява дадените му заповеди. По време, когато Димитър³ е извършил убийството на дякона наместник на ловчанския владика⁴, за когото се установило, че узнал комитетската тайна и че щял да я съобщи на властта, той, пийнал малко повечко и подучен от Василя⁵, взел от Гавриловия хан коня на Димитра [Общи] и го чакал при запустялата градина. След като се гръмнало, Димитър [Общи] дошъл бързо при него, възседнал коня, а той, предупреден да напусне веднага мястото, избягал у дома си. По тоя начин станал помагач при убийството на дякона [Паисий].

В деня, в който е била нападната от 12 души къщата на Николчо Арнаудов в Етрополе с цел последният да бъде сплашен, и той [Божил Генчев], въоръжен, бил заедно с нападателите. А като е носил умишлено хляб и ядене на лицата, избрани от Тетевен за обира на изпратената за София хазна, извършен от името на комитета с цел да се купи оръжие, той с това е станал ятак на въпросните разбойници.

От показанията и признанията на Велчо [Шунтов] касапина, другар на гореспоменатия, се установи следното:

И Велчо [Шунтов] се поставил в служба на речения бунтовнически комитет по внушение на председателя на Орханийския комитет – Гаврил⁶, и то при условие, като беден, да му служи с физически труд. Носил писма в хана на Цветка от Правец⁷. Когато се видяло, че не ще бъде възможно да изкарат дякона [Паисий] владишки наместник в полето, но че ще могат да го убият по пътя от хана за дома му, заедно с Васил Наков показали на Димитра [Общи] място за засада по пътя, отдето щял да мине. А после, като получил по Панталонджията⁸ известие, изпратено от Гаврила, Васил Накова и даскал Василя⁹, че дяконът щял да тръгне към 3 часа, съобщил го на Димитра [Общи], с което е помогнал за извършване на убийството. Същият участвал, заедно с другаря си Божил [Генчев], и в етрополското нападение. А при обира на хазната, пак заедно с Божила [Генчев], умишлено носил хляб и ядене, а също така, по указание на касиера Марин¹⁰, отишъл при разбойниците, за да им съобщи, че хазната ще тръгне, с което, значи, станал ятак на нападателите. И най-сетне, той е укрил комитетски книжа.

Когато бе разпитан даскал Васил [Бушаранов], друг един от арестуваните, той призна следното:

Отишъл с другарите си по работа в Тетевен. Когато седнал там с изворчани в едно кафене, по нареждане на Васил гложенеца¹¹ била доведена една група от 40–50 души и по настояване на Дякон Левски те влезли в комитета. Две седмици по-късно Дякон Левски и Димитър [Общи], като преспали една нощ в Орхание, в един и същи хан, на следния ден заминали и двамата заедно за София. Когато се върнали обратно, под натиск и заплашване от тяхна страна,

даскал Васил [Бушаранов] приел да стане писар на Димитра [Общи]. След три седмици получил писмо да се приготви и когато пристигнал бунтовническият главатар Димитър [Общи] от Дяково, който докарал един кон и за него, тръгнал да обикаля заедно с Димитра [Общи] в качеството си на негов писар. Най-напред, като отивали за София, те се отбили в селото Саранци и престояли два дни в къщата на дядо Стамен¹² под предлог, че си загубили тезкеретата за пътуване и за носене на оръжие. После през селото Враждебна отишли в София. Продължавайки от София, те се отбили в село Желява, в къщата на Тоне¹³, а оттам в село Негушево, в къщата на дядо Гешо, а оттам – в село Чеканчево, в къщата на един поп, името на който не знаел. След като положили усилия да убедят Тоне Крайчов, Гешо и попа, които не се съгласявали да приемат бунтовническите книжа и не искали да слушат за комитети, те се завърнали в Орхание. Два дни престояли там и устроили събрание. После, като събрали известна сума пари от комитетите в Правец, Осиковица, Видраре, Етрополе, Извор и Тетевен, села в Орханийска каза, те се отбили в селото Сопот, Ловчанска каза, разположено на пътя за Ловеч. Устроили и там бунтовническо събрание и заминали за Ловеч. В Ловеч Димитър [Общи] отседнал в хана на Меджидика¹⁴, а даскал Васил [Бушаранов] – в къщата на дядо Станча. Понеже още не му се давало пълно доверие, не е можал да се срещне с никого от Ловчанския комитет. На четвъртия ден, уведомен чрез сина на ханджията, срещнал се с Димитра извън града и както по-преди, като престоявали по една нощ в селата Сопот, Тетевен, Извор, Видраре, Ябланица, Брусен, Лопян, Етрополе, Осиковица и Правец, отишли в Орхание. От Орхание, като обиколили за трети път пак някои села, стигнали в София. Оттам, като споходили селата, в които дотогава духовете били подготвени за въстание, и като събрали пари, завърнали се в Орхание. Срещу парите, които вземали, Васил [Бушаранов] издавал временни разписки, които щели да бъдат заменени впоследствие с разписки, издадени от Централния комитет, името и мястото на който той не знаел. Като отишли да обиколят за четвърти път орханийските села, поради убийството на Ангел Кънчев в Русе и подозренията на властта, предали парите и книжата, които Димитър [Общи] носел, на Васил [Йонков] гложенеца. Понеже се получило писмо от Дякон Левски от Ловеч – Димитър [Общи] да отиде и престои известно време в Пловдив, последният заминал за предписаното му място, а той [Васил Бушаранов] отишъл в Орхание. След като престоял един месец в Орхание, отишъл в село Извор, за да учителства. Той не бил писал никакви други писма, освен отговора, който веднъж написал на едно писмо от Ловеч, с което се нареждало Димитър [Общи] да замине отсреща [Влашко]. Понеже бил зает само със записване имената на далите пари и с издаване на разписките им, не му платили обещаната в началото писарска заплата от 300 гроша месечно. Той призна, че в деня на убийството на владишкия наместник случайно се срещнал с Димитра и се научил от него. Даскал Васил [Бушаранов] описва външния ход на въстаническите приготовления, но той отрече да е знаел, макар че, естествено, трябвало е да знае защо се е водила кореспонденцията и какво е било нейното съдържание.

От разпита и признанията на Васил бояджията¹⁵, също така един от задържаните, се установи накратко следното:

Тоя човек, след като бил убеждаван непосредствено от Дякон Левски и Димитра [Общи] в Гавриловия хан и му бил разяснен уставът, влязъл в комитета като негов член. Той не знае нищо относно нападението в Етрополе. А за убийството на дякона [Паисий] узнал един ден след произшествието, когато се завър-

нал в Орхание. Когато се намирал в къщата си в Тетевен, повикан чрез жената на Дочо Мръвков, той се срещнал с Димитра [Общи], при което тоя, без да го уведомява, открито му поръчал, когато отиде в Орхание, да каже на касиера Марин [Николов] да не забравя онова, което му бил поръчал в Челопечанския манастир, да му го съобщи по Велча [Шунтов]. Васил [Петров] придружил Кабакчиева¹⁶ и едно запитие, които носели парите от Тетевен за Орхание, и вървял заедно с тях до хана на Цветка¹⁷ от Правец. На следния ден, поради умора, той се разделил с [Павел] Кабакчиева [и запитието], взел кобилата на Цветка [Вълчев] и пристигнал самичък в Орхание след тях. Като предал поръчката на Марина [Николов], запитал го какво означава тя и разбрал, че когато хазната тръгне от Орхание за София, ще трябва да се съобщи на Димитра [Общи] и че тя щяла да бъде обрана от тях за в полза на комитета. В деня, в който хазната потеглила, сутринта касиерът Марин [Николов] отишъл в кафенето и със знак с глава дал да се разбере, че хазната тръгва. Велчо [Шунтов] отишъл да уведоми хората, организирани да извършат обира.

Председател на тяхната бунтовническа организация е бил ханджията Гаврил [Брънчев], а споменатият Марин [Николов] и даскал Васил [Бушаронов] са били писари. Той [Васил Петров] присъствал на всяко събрание, понеже бил задължен да бъде винаги там. При все че за всичко, каквото се вършело, бил уведомяван от страна на Гаврила, той не заемал място в малкия съвет, наречен комитет. Васил [Петров] призна, че е участвал в бунта в това си качество и че е знаел всичко, каквото се е вършило, но той поиска да извърти, в смисъл да отрече членуването си в малкия съвет [комитет], както и предварителните разговори и съвещания по убийството на дякона.

Христо терзията¹⁸, друг един от задържаните, разправи при разпита накратко следното:

Когато Гаврил [Брънчев] и Васил [Петров] бояджията го повикали в хана и му предложили да се запише в комитета, той, страхувайки се, не се съгласил. Отбивайки се в дюкяна му, те му заявили, че ако обади на някого, ще бъде убит. Поради заплахата, че ще бъде убит, замълчал. Доста време след това Димитър [Общи] пак го извикал в хана на Гаврила [Брънчев] и понеже на тоя било възложено да убие дякона [Паисий] владишки наместник, за улеснение поискал от Христа [Гашевски] да изведе някак си дякона в полето. Той обаче отговорил, че не ще му бъде възможно да стори това, и си отишъл вкъщи. Същия ден вечерта отишъл в хана на [Гаврил] Брънчев и когато се хранел, дошъл Велчо [Шунтов] да разпознава за дякона [Паисий]. Христо [Гашевски], като се осведомил от чирака на ханджията, съобщил на Велча [Шунтов], че владишкият наместник [Паисий] бил в хана.

С тия си показания Христо [Гашевски] се стреми да отрече участието си в бунта. На въпроса за причините за убийството на дякона [Паисий] отговори, че било намерено за необходимо той да бъде очистен, за да не съобщи на властта, тъй като се чуло, че щял да издаде комитета. Макар и да твърди, че не приел да влезе в бунтовническия комитет и си бил отишъл в дюкяна, решението на Димитра [Общи] да го повика и да му предложи да стане оръдие в подготовката за убийството на дякона [Паисий], както и самопризнанието му, че същата вечер, когато му било направено от Димитра [Общи] това ужасно предложение, той отишъл в хана уж да вечеря и дал сведения на Велча [Шунтов], показват, че той говори така, за да се отърве.

Друг един от тия хора, Димитър бояджията¹⁹, разправи при разпита следното:

Знаел за бунта и неговата цел и се срещал с някои хора в Гавриловия хан. От него били взети 150 гроша и той влязъл в бунтовническата организация, наречена комитет. Като се разбрало от едно съобщение, получено от Етрополския комитет, че [Никола] Арnaudов от Етрополе не искал да даде обещаните 50 лири, група въоръжени лица, наедно с Димитра [Общи], отишли да извършат нападение в къщата му, за да го сплашат. Заедно с тях отишъл в Етрополе и Димитър [Петков] бояджията. Поради това, че като неграмотен, не влизал в „малкия комитет“, той не знаел за другите действия [на организацията].

Друг от същата група – кожухарят Стоян Стаменов, разпитан, заяви следното:

Понеже в Гавриловия хан били изказани заплашителни предупреждения, той дал като помощ 100 гроша и повече не ходил [на събрание в хана]. Но когато, след арестуването на Васил [Петров] бояджията, бащата на тоя, Петър²⁰, му занесъл една тенекия с вредни книжа, от страх не посмал да ги скрие, но позволил това да направи неговият чирак. Относно другите произшествия не знаел нищо.

При разпита, който бе извършен на арестувания Гаврил [Брънчев] ханджията, последният заяви:

Знаейки революционните цели, с които е бил основан комитетът, той, посредством лицето Дякон Левски, влязъл в него заедно с другарите си Васил [Петров] бояджията, споменат по-горе, даскал Васил [Бушаранов], Васил Наков и касиера Марин [Николов]. Той знаел отнапред за подготвянето и изпращането от Орхание на трима души – споменатия вече Божил [Генчев], Велчо [Шунтов] и Мито [Димитър Петков], за да извършат етрополското нападение, знаел и че владишкият наместник [Паисий] ще бъде убит. Нея нощ [когато бил убит Паисий] Димитър [Общи] бил отседнал в неговия хан. При все че, според описанието на Васил Наков, конят бил взет от неговия хан и изпратен на Димитра [Общи] чрез Божила [Генчев], тогава не му било казано, че дяконът ще бъде убит, а уж сутринта чул това от Васил Наков. Той се стремеше да ограничи престъплението си само с това, че е знаел [за убийството]. Обаче призна, че е бил председател на изпълнителния комитет. А преди оная нощ, когато околийският управител претърсил хана му и откарал в затвора даскал Васила [Бушаранов], там са се водили няколко дни съвещания за убийството на дякона [Паисий] и за обира на хазната. После куриерът Божил [Генчев], който призна, че е бил под неговите заповеди, и Велчо [Шунтов] са носили хляб и ядене на хайдутите. В неговия хан е бил образуван комитетът. Всичко това не само че опровергава твърдението му, какво той не знаел за обира на хазната, но напротив, разкри го като главен организатор.

Признанието, което задържаният Марин²¹ направи при разпита му, се състои накратко в следното:

Преди една година, когато бил на работа в службата си, Васил [Петров] бояджията го повикал в своята стая и му дал да прочете един лист, който извадил из едно дърво, прилично на масур. Той като разбрал, че е някаква лоша работа, не искал да го чете. Но през великденските пости бил пак убеждаван и заплашван и накрай от него били взети 300 гроша и бил зачислен в бунтовническата организация, целта и характера на която познавал. Известно време след постъпването [в комитета], когато отишъл на посещение в Челопеченския манастир, по поръка на Велча [Шунтов] касапина, той се срещнал с Димитра [Общи]. Когато последният направил грозното предложение да бъде обрана хазната, пък и после, когато пак му било съобщено чрез Васила [Петров] и Велча [Шунтов]

по този въпрос, той не се съгласил. Едва по-късно, когато получил за трети път заплашително известие от Тетевен чрез Васил [Петров] бояджията, той [Марин Николов] съобщил, че [хазната] ще потегли след една седмица. Поради това, че отрича да са му били обещани 100 лири и да е давал знак с глава на Васила [Петров] в кафенето за потеглянето на хазната, бяха призовани Васил [Петров] и Велчо [Шунтов]. Когато бе устроена очна ставка, Васил [Петров] разправи, че не е видял касиера Марин [Николов] да дава знак. И Велчо [Шунтов] не е видял това, само че Васил [Петров] бил му казал: „Иди, съобщи на Марин [Николов] да даде знак с глава!“. А Марин [Николов] повтори, че Васил [Петров] бояджията няколко пъти го питал за хазната, но той не бил давал знак.

Петър Цаков, бащата на Васил [Петров] бояджията, разправи при разпита следното:

По-рано не знаел нищо за комитета и за въстанието. Но един ден човек на Гаврила [Брънчев] му донесъл в една тенекия книжа и му казал: „Щях да ги дам на Стоян кожухаря²², но не можах да го намеря. Като дойде, дайте му ги!“. Като не знаел кое какво е, взел книжата и когато Стоян [Стаменов] дошъл, той му ги предал. Относно другите произшествия не знаел нищо. Тогав му се припомни, какво в предишния му разпит той беше признал, че знае за комитета и за убийството на дякона [Паисий], както и че хазната ще бъде нападната, ще се закупи оръжие и ще се воюва с държавата, но че не бил взел участие. Но сега той отрече да е участвал и да е знаел нещо, заявявайки, че по време на тогавашния му разпит присъствал Димитър [Общи], който го насиллил да казва. И той бил признал това от глупост, мислейки, че е за добро.

И тъй, от изложените по-горе в резюме показания и от съдържанието на наличните следствени документи се установи, че чрез водача на бунта Дякон Левски комитетската дейност се разпростряла и в града Орхание; че освен помощна организация, образувана от някои лица за повдигане населението на въоръжено въстание срещу властта на султана, чрез отделен изпълнителен комитет, съставен от тримата души – Гаврил Генчев, Васил [Петров] бояджията и Васил Након, били подготвени и проведени действията и мерките за етрополското нападение, за убийството на дякона [Паисий] и обира на хазната за в полза на комитета.

Тъй като в чл. 58 на императорския наказателен закон е казано: „Когато между някои лица се сключи заговор с цел да се извърши един от бунтовете, упоменати в чл. чл. 55 и 56, и освен че се уговори извършването на решения в тоя заговор бунт, но и са предприети някои действия и мерки за подготовка на изпълнението му, без обаче бунтът да е осъществен на дело, участващите в заговора се наказват със заточение до живот.

Но ако при един подобен заговор не е проявено никакво предприемане на действия или приготовления за подготовката на изпълнението му, а само е уговорено и е взето решение за неговото извършване, в такъв случай участващите в тоя заговор се наказват с временно заточение в крепост.

А когато някой направи предложение за устройване на заговор, за да се извърши едно от престъпленията, упоменати в указаните два члена, но то не бъде прието, направеният такова предложение се наказва със затвор от една до три години“.

На основание на това, присъди се:

Съгласно алинея 1, арестуваните Гаврил Генчев и Васил [Петров] бояджията, които образували изпълнителния комитет, да бъдат изпратени на заточение до живот.

Съгласно алинея 2, даскал Васил [Бушаранов], който служил като писар на бунтовническия главатар Димитър [Общи], и касиерът Марин [Николов], който съобщил за тръгването на хазната, се осъждат по на 10 години заточение в крепост. Христо [Цвятков] шивачът, Димитър [Петков] бояджията, Стоян [Стаменов] кожухарят и Петър [Цаков] бояджията, които само знаели за работите и давали помощи, да бъдат заточени в крепост по за 3 години.

В допълнението към чл. 62 на императорския закон е казано, че ония, които укриват разбойници, знаейки, че са такива, се наказват с временен строг тъмничен затвор. Съгласно същото това допълнение на закона Божил [Генчев], който влязъл в комитета като комитетски куриер, помогнал при убийството на дякона и станал ятак на обирачите на хазната, както и Велчо [Шунтов] да се накажат с по 10 години строг тъмничен затвор.

Попадащият под същия член на закона Васил Наков, който е сега в неизвестност, щом бъде заловен, да се накаже според престъплението му, което ще бъде установено.

Осмеляваме се да молим за височайше ираде за наказанието им, според както вече изложихме, а именно: Гаврил Генчев и Васил [Петров] бояджията – със заточение на някое място извън Румили; даскал Васил [Бушаранов] и касиерът Марин [Николов] – на 10 години заточение в крепост; Христо [Цвятков] шивачът, Димитър [Петков] бояджията, Стоян [Стаменов] кожухарят и Петър [Цаков] бояджията – на три години заточение в крепост; Божил [Генчев] и Велчо [Шунтов] – на 10 години строг тъмничен затвор. На вашите заповеди!

1 януари 1288 [1873] година

[Подписали]: Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Саадуллах, хаджи Мано, Пешо Тодоров, Мито [Каймакчиев]

[Бележка на гърба]: От София – 779.

Публ. по: ЛСТС, № 77, с. 237 – 243; НБКМ – ОрСб., инв. 688/1950, Препис от протокол № 5, представен от специалната комисия на Н[егово] Пр[евъзходителство] великия везир. Превод Борис Недков.

¹ Божил Генчев. ² Велчо Шунтов. ³ Димитър Общи. ⁴ Дякон Паисий. ⁵ Васил Бушаранов. ⁶ Гаврил Брънчев. ⁷ Цветко Вълчев. ⁸ Христо Цвятков Гашевски. ⁹ Васил Бушаранов. ¹⁰ Марин Николов. ¹¹ Васил Йонков. ¹² Стамен Стоянов Цагарски – баща на Стоян Стаменов. ¹³ Тоне Крайчов. ¹⁴ Моца Меджидийката. ¹⁵ Васил Петров Цаков. ¹⁶ Павел Кабакчиев. ¹⁷ Цветко Вълчев. ¹⁸ Христо Цвятков Гашевски. ¹⁹ Димитър (Мито) Петков – Бояджията. ²⁰ Петър Цаков Сеулски. ²¹ Марин Николов. ²² Стоян Стаменов Цагарски.

№ 178

Писмо от председателя на Специалната комисия Али Саиб паша до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша за изпращане на преписи от съдебно-следствените протоколи

София, 3 януари 1873 г.

До Негово Превъзходителство дунавския валия [Ахмед Хамди паша]
Ваше Превъзходителство,

Тук приложено изпращаме на Вашето просветено внимание преписи от пет-
тях протокола¹ на Специалната комисия, съдържащи законните наказания на

разследваните в София лица и представени вече на великия везир. Уверявам ви, че ще ви бъдат изпратени преписи и от останалите три следствени протокола, които сега се изготвят. На вашите заповеди!

17 зилкаде [1]289 или 3 януари [12] 88 [1873] година

[Печат]: Ес-сеид Али Саиб

[Бележка на гърба]: От София – 779. За Областния наказателен съд – 762.

Публ. по: ЛСТС, № 74, с. 232; НБКМ – ОрСб., инв. 218/1951. Превод Борис Недков.

¹ В сб. ЛСТС, с. 439 вж. пояснението за наличните и липсващи протоколи и техния характер.

№ 179

Протокол № 6 на Специалната комисия в София с присъдите на 10 души видрарци, изпратен до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша

София, 4 януари 1873 г.

До великия везир [Мехмед Рюшди паша]

№ 6

Според както бе изложено и в представените ви наши по-раншни протоколи¹, заедно с дирените във връзка с обира на хазната хайдуги бе разкрит и основаният за бунтуване на населението комитет. Поради обвинение за участие в този комитет са били арестувани и разследвани 10 души жители на село Видраре, а именно: Вутьо, Иван [Ветьови], поп Георги², Фильо, Йосиф³, Вутьо Пелов, даскал Васил⁴, Тома Нинов, Вутьо Нинов и даскал Илия⁵. Тия лица са били разпитани по места и от комисията в София, съставена от членовете на Софийския окръжен съвет и на Софийския окръжен съд. Сега, след пристигането на нашата комисия, същите бяха отново разследвани един по един **и измежду тях Вутьо Ветьов, отговаряйки на зададените му въпроси, призна:**

По внушение на съседянина му Йосиф [Поппетров] и след като Дякон Левски му обяснил бунтовническите цели, влязъл в революционния комитет преди една година като куриер. Той бил куриер между комитетите в Извор⁶ и Видраре. Като такъв, по заповед на Димитра [Общи], той дори получил безплатно от комитета във Видраре тридесет патрона и един револвер, за да убие всеки, който би дръзнал да вземе от него писмата, които пренасял, или пък – себе си. Когато, по нареждане на комитета, Дякон Левски отивал за Троян, отбивайки се в Ловеч, чрез Лукана⁷ той намерил Вутьо Ветьов във града. Последният, без да знаел намеренията му, отишъл с него, въоръжени и в променен вид, да нападнат една къща в Ловеч⁸. Дякон Левски, след като влязъл вътре и се върнал при него, казал: „Много пари не можах да намеря. Да почакаме, тоя е богат, да го заставим да даде още пари!“⁹. Докато чакали, Дякон Левски вмъкнал дошлия в туй време в къщата слуга на стопанина в една стая под сайванта и понеже момчето се развикало, той забил камата от пояса си в неговия корем и го убил. Там бил и Вутьо Ветьов. Вдигнала се врява и се насъбрал народ, но двамата избягали. Вутьо Ветьов взел съблечените от Дякон Левски дрехи и оръжието му и по негова заповед останал да пренощува в лозята. На следния ден, когато получил дрехите си, които му донесъл Душко⁹, братът на Марин¹⁰, и друго едно лице, взел коня си от корията на Топуз-оглу и се завърнал в селото си. Запитан от Йосифа [Поппетров], той му

разправил за случилото се. Относно нападението у Арнаудови¹¹ не знаел нищо, но призна, че е знаел от по-рано за убийството на дякона владишки наместник¹².

Накратко показанията на арестувания и разследван Иван Ветъов, брат на гореспоменатия Вутъо [Ветъов] от същото село, са следните:

Той влязъл миналата година в комитета като член, знаейки целите му. Присъствал много пъти на устройваните събрания и макар да не е дал пари, одобрявал [действията му]. Също така знаел, че хазната ще бъде обрана в полза на комитета и че дяконът ще бъде убит.

При разпита на поп Георги [Тутмаников], друг един от арестуваните, същият призна следното:

След като преди година и половина кореспондирал цели шест месеца с етрополския даскал¹³ по въпроса за въстанието, когато дошли в неговото село Дякон Левски, Димитър [Общи] и Васил [Йонков] от Гложене, по внушение на чорбаджиите Йосиф [Поппетров], Фильо [Поппетров] и Вутъо [Пелов] и когато Дякон Левски прочел ненапечатания още ръкописен устав, влязъл в комитета. Той не само че дал 550 гроша пари в помощ на комитета, но и лично предал на Левски в село Извор получените 200 гроша само от Станчо [Попниколов] от село Лопян. Като получавал от Централния комитет отделно бунтовнически писма, отправени лично до него, той, след като ги прочитал, ги изгарял всичките.

При разпита на Фильо [Поппетров], брат на чорбаджиата Патъо, се установи, че Дякон Левски и Димитър [Общи], като отишли в неговото кафене и прочели донесения устав, той дал 100 гроша помощ, както и 350 гроша за стойността на получения револвер и влязъл в комитета. Няколко пъти присъствал на събрание. Чрез даскал Василя [Пупешков] изпратил веднъж 600 гроша от събраната помощ на комитета в село Извор за препращане в Ловеч.

При разпита на Йосиф [Поппетров], друг един от гореизброените, същият разправи и обясни, че и той, заедно с брат си, дал 500 гроша и влязъл в революционната организация. От събраните пари дал веднъж на Дякон Левски 800 гроша. От получените за комитета 6 револвери били дадени по един на брат му, на Вутъо Пелов, на Вутъо Ветъов и един взел той срещу 350 гроша. Получаваните писма за оръжие и пари чел винаги на събранията даскал Васил [Пупешков], който и разяснявал съдържанието им на присъстващите и написал отговора. А по повод писмото от Извор, с което се искало делегат за Централния комитет, и те, както ония [изворци], упълномощили Василя [Йонков] от Гложене.

При разпита на Вутъо Пелов същият заяви, че миналата година, когато Дякон Левски и Димитър [Общи] отишли в тяхното село, дал 300 гроша помощ и 350 гроша пари за револвер и влязъл в комитета. Той присъствал редовно на всички бунтовнически събрания. По въпроса за убийството на дякона владишки наместник знаел оттогава, когато Димитър [Общи] дошъл при него и му съобщил, че е получил заповед да го убие.

В отговор на поставените му въпроси арестуваният даскал Васил [Пупешков] разправи и обясни следното:

Когато в селото им отишли Дякон Левски и Димитър [Общи], той постъпил в комитета като неплатен секретар: пишел писмата, свиквал комитета и чел пристигащите от Ловеч писма с подписа Арслан Дервиш Оглу. Като изпратил събраните около 40 лири пари на Централния комитет, изискал оттам срещу

тях поименни разписки за същата сума. Изобщо, в продължение на 4 месеца изпълнявал секретарската служба на Видрарския комитет, наименован Хасан Касъм. От изпратените от страна на комитета до Йосифа [Поппетров] шест револвера на цена по три лири и половина, един бил даден на куриера Вутьо Ветъв безплатно, за сметка на комитета, а четирите получили Йосиф [Поппетров], Фильо [Поппетров], Вутьо Пелов и Георги [Тутмаников], срещу заплащане, като парите им били изпратени в Ловеч чрез Йосифа [Поппетров].

Разпитаните Тома Нинов и брат му Вутьо [Нинов] заявиха: ако бъдат разпитани най-подробно лицата, които биха съобщили за тяхно участие някога в някакъв комитет и участието им се докаже, те приемат да бъдат наказани с по-строго от предвиденото наказание. Те отрекоха напълно да са участвали и да знаят нещо. Що се отнася до твърдението на Димитра [Общи], че знаели, то почивало на неговите намерения да увеличи броя на съучастниците си. Тъй като това бе установено и при други случаи, тяхното участие само на основание на твърденията на Димитра [Общи] не може да се потвърди.

Накратко показанията на даскал Илия [Гюндюзов] от Сопот са следните:

Когато преди една година бил даскал в селото Извор, постъпил за секретар на Изворския комитет посредством Дякон Левски и участващите в комитета: Герго, Дико, Димитър¹⁴ и други, чиито имена не помнел. Техните съдебни протоколи ще се изпратят по-късно. Той кореспондирал с Тетевенския комитет и с Левски. В продължение на 4 месеца, докато бил в същото село, били събрани и изпратени на Левски 700–800 гроша пари. Но в последно време, след преместването му от село Извор в село Видраре на мястото на учителя Васил [Пупешков], пари не били събирани. Той заяви, че по другите въпроси не знаел нищо. Но докато е бил секретар на комитета в село Извор, според както бе установено при следствието чрез очна ставка с хората от комитета в казаното село, той е бил посветен в заговора за премахването на мухтар Димитър [Крачунов – Стамболията] чрез отрова.

От горните подробности следва:

Подобно на основаните в Тетевен и Орхание комитети, от Дякон Левски и Димитра [Общи] е бил създаден такъв и в селото Видраре, имащ за цел чрез въоръжено въстание срещу османската държава да се придобият права. Хората от този революционен комитет, макар и да се одързостили да се събират много пъти на събрания и да провеждат пакостни съвещания, не само че не са успели да разширят кръга на своята бунтовническа дейност, а и се доказва, че не са предприели никакви действия, освен че са събирали парични помощи за подготовка на въстанието.

Според чл. 58 на наказателния закон, „когато между някои лица се сключи заговор с цел да се извърши един от бунтовете, упоменати в чл. чл. 55 и 56 на султанския закон, и освен че се уговори изпълнението на решения в този заговор бунт, но и са предприети действия и мерки за подготовка на изпълнението му, без обаче да е осъществено самото изпълнение, лицата, които влизат в заговора, се наказват със заточение до живот. Ако ли пък при подобен заговор не са били предприети никакви действия за подготовка на изпълнението на бунта, а само е бил уговорен и решен, в такъв случай влизащите в този заговор лица се наказват с крепостен затвор.

А когато бъде направено предложение за устройване на заговор с цел да бъде извършен някой от упоменатите в същите два члена бунтове, без това предложение да е било прието, направилият предложението се наказва със затвор от 1 до 3 години, според както е предписано“.

Освен Вутьо Ветъв, за когото е установено от самопризнанието му, че е съучастник на убиец, и освен братя Нинови, чиято невинност е доказана, всички останали, съгласно алинея 2 на поменатите членове, следва да бъдат наказани с временен крепостен затвор.

Поп Георги [Тутмаников], за когото е установено, че действително се е занимавал с бунтовническа дейност, както и даскал Илия [Гюндюзов], който, бидейки секретар на Изворския комитет, взел участие в подготовката за даване отрова на мухтара Димитър [Крачунов], следва да бъдат наказани с по 10 години, а Фильо [Поппетров], брат на Йосиф [Поппетров], техният зет Вутьо Пелов, даскал Васил [Пупешков] и Иван Ветъв, съставлящи комитета – по на 6 години крепостен затвор. Вутьо Ветъв, съгласно алинеята на чл. 175 от султанския закон, според която съучастник на убиец се наказва с временен затвор, се присъди да бъде наказан на 7 години затвор.

Що се касае до синовете на Нино – Тома [Нинов] и Вутьо [Нинов], чието участие не можа да бъде установено, същите са пуснати на свобода.

В случай че настоящата присъда на нашата комисия бъде потвърдена, очакваме височайше ираде, за да бъдат наказани според както е изложено по-горе, а именно: **поп Георги [Тутмаников] и даскал Илия [Гюндюзов] на 10 години крепостен затвор; Фильо [Поппетров], Йосиф [Поппетров], Вутьо Пелов, даскал Васил [Пупешков] и Иван Ветъв на 6 години крепостен затвор; а Вутьо Ветъв на 7 години затвор.** На вашите заповеди!

4 януари 1288 [1873] година

[Подписали]: Ес-сеид Али Саиб, Иванчо [Хаджипенчович], Шакир [бей], Дервиш Мустафа, Мехмед Салим, Саадуллах, хаджи Мано, Пешо, Мито [Каймакчиев]

Публ. по: ЛСТС, № 79, с. 244 – 247; НБКМ – ОрСб., инв. 8395/1948. Превод Никола Попов.

¹ Вж. док. №№ 138, 147 и 177. ² Поп Георги Диков Тутмаников. ³ Фильо и Йосиф Поппетрови – братя. ⁴ Васил Пупешков. ⁵ Илия Гюндюзов. ⁶ Голям извор. ⁷ Лукан Цачев. ⁸ Къщата на Денчо Халача. ⁹ Грешка на преписвача. Да се чете: Тошко [Тодор Поплуканов]. ¹⁰ Марин Поплуканов. ¹¹ Нападението над дома на Никола Арнаудов в Етрополе. ¹² Дякон Паисий. ¹³ Тодор Пеев. ¹⁴ Георги Стойков, Дико Тодоров и Димитър Крачунов.

№ 180

Съдебно-следствен разпит на Дико Беров и очна ставка с Доко Съйков Маевски

София, 6 януари 1873 г.

Повторен разпит на Дико Беров от с. Извор¹ 6 януари 1873 г.

– Веднаж ти, Доко Съйков и Йото Илиев, който се намира във Влашко, и тримата, връщайки се от сватба, сте запалили шумата на Димитър мухтара²; къде беше тая шума и защо я запалихте?

– Аз не зная нищо по тая работа. Ние бяхме седем-осем души, когато се връщахме от сватба, и аз си отидох право вкъщи. Между затворниците тук има, които знаят, че съм си отишъл вкъщи.

– Доко Съйков казва, че сте останали по пътя с Йото Илиев. Ако той сега ти каже това в лицето, ти какво ще речеш?

– Нека дойде и ми каже, аз казах какво зло съм извършил. Ако бях извършил и това, щях да го кажа, не съм го извършил и не зная.

Въпрос към Доко Съйков при очна ставка с Дико Беров

– Ти казваше в твоите показания: „Връщайки се от сватба, бяхме с Дико Беров и когато дойдохме до шумата на Димитра [Крачунов], те останаха там, за да запалят шумата, а аз си отидох в село“. Дико [Беров] отказва това, какво ще речеш ти?

– Ние отидохме заедно до хана, пийнахме малко, оттам тоя Дико Беров и Йото Илиев се върнаха назад, като казаха: „Ние ще запалим шумата!“ и се върнаха, обаче кой от тях е запалил шумата, не зная.

19 зилкаде [12]89 [6 януари 1873] година

[Знак за отпечатък от пръст]: Дико Беров

Подписал: Доко Съйков

Публ. по: ЛСТС, № 69, с. 172 – 173; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Четвърто съдебно следствие на обирачите на хазната и на комитетските хора, извършено от нарочна комисия. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Голям извор. ² Димитър Крачунов – Стамболията.

№ 181

**Съдебно-следствен разпит на Васил Левски и очни ставки с Димитър
Общи, Димитър (Дидьо) Пеев, х. Станьо Врабевски, Петко Милев,
Марко Йончев, х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови, Иван
Лилов Фурнаджиев, Васил Бушаранов, Анастас
Попхинов и Вутьо Ветъов**

София, [4–8] януари 1873 г.¹

[Първи] разпит на Васил

[4] януари 1873 г.

– Как е името ти, как е името на баща ти, откъде си, какво е занятието ти, на колко си години?

– Васил, на баща ми – Иван, от Карлово съм [и] съм на двадесет и шест-двадесет и седем години², занятието ми е да облекчавам положението на българите и обикалях, за да им давам упование.

– Кога излезе от родното си място Карлово и къде ходи?

– Излязох преди седем години, отидох в Сърбия и обикалях из Влашко.

– С какво се занимаше в Сърбия и Влашко?

– В Сърбия ходих да се уча в училище, а от Сърбия ме извикаха в бунтовническия комитет, във Влашко.

– Викаха те в бунтовническия комитет за каква служба?

– Възложиха ми да обнадявам цяла България.

– В какво се състои това твое обнадеждаване и как щеше да го извършваш?

– Данъци много, а нямаш спокойствие. [Ето], за това сякаш да ги обнадеждавам.

– Къде ходи с тая цел и какво правеше из местата, където ходеше?

– Ходих в Свищов, Ловеч, Търново и Пловдив, защото Сърбия, Влашко, Черна гора и Гърция са готови да заграбят България, затова, за да не дадем земята си. Обикалях [и] в местата, дето ходех, оставях книжа; три пъти идвах [и] в София.

– Какво пишеше в дадените ти от комитета предписания и в разпространяваните от тебе книжа?

– Дадените от комитета книжа бяха запечатани, какво пишеше в тях – не зная.

– Ти каза вече, че са те извикали в комитета, за да изпълняваш тая служба. Най-напред къде отиде, как обикаляше казаните от теб места, какво правеше [там] и как намираше хората?

– [След] като ме упълномощиха от комисията във Влашко, аз отидох най-напред в Свищов. Пристигнах вечерта, сутринта влязох в кафенето, но комитетските хора не познавах. Те обаче ме знаяха. Когато излязох от кафенето, те изпратиха след мене човек. В ръцете на тоя [човек] имаше някакъв знак; знака аз познавах. Когато излязох на края на селото, показвах ми знака. Щом виждах тоя знак, предавах дадените от комисията предписания. Те [ги] отваряха и [ги] прочитаха. Предписанията оставих най-напред в Свищов, обаче от кои [се четаха] – имената им не зная. Дигнах се от Свищов и отидох в Ловеч. Отидох в хана на дядо Станчо. Както [и] преди казах, излязох на края на града, излезе един със знак в ръката, аз му дадох предписанията, обаче как е името му – не зная и не го познавам. Оттам заминах за Търново и после за Пловдив. Наставленията предадох както по-преди.

– Как ти посочваха тия знаци?

– Когато ме виждаха, подсвирваха и размахваха намиращия се в ръката знак. Аз разбирах и предавах наставленията.

– Отгде знаеха те, че идваш от комитета?

– Защото, когато ме извикаха най-напред в Централния комитет, от всеки край имаше по един човек. За да не се познават един други, те си поставяха маска на лицето. Отначало в Букурещ ме извика един търговец на име Ценович³. Тоя човек се намира в Букурещката комисия, той ме назначи на тая работа. Маскираните хора бяха от различни краища, затова, когато ме виждаха там – когато аз отивах в комисията, лицето ми беше открито – ме познавах.

– След разпространяването на тия книжа, пишеше ли на комисията в Букурещ?

– Аз сам отивах. Ценович имаше един свой човек. В Букурещ аз го намирах в кафенето на „Габровски“⁴ и му казвах.

– Колко такива книжа донесе от Букурещ и колко пъти?

– Донасях много пъти, обаче за всеки град оставях на едно място по три-четири писма; те ги разпространявах помежду си както намирах за добре.

– Всякога ли, когато донасяше писма, ги предаваш на същия човек, когото виждаше първи път със знак в ръката?

– Всеки път различен човек показваше знака.

– Ти не пишеше ли никак писма на комитетите?

– Пишех. Както казах преди, давах ги на човека със знака в ръката, той ги изпращаше.

– За къде пишеше писма и как ги подписваше?

– Местото не се надписваше. Надписвах [ги] до комитетите и се подписвах Левски, Арслан Дервишоглу, пишех също така и Кърджалъ.

- Кажи: какви неща пишеше в твоите писма?
- Пиших, че тук работата върви добре, че тук работата е слаба, [като при-
помнях] да не издават дума.
- През времето, когато обикаляше, отгдето вземаше [пари за] направените раз-
носки и кой ги даваше?
- Човекът, който идваше в кафенето в Букурещ, донасяше заедно с книгата
и парите.
- Колко време обикаля?
- С тая година обикалям три години.
- Къде е постоянното ти местожителство?
- Никъде не живея постоянно.
- [След] колко време обикаляне се завръщаше в Букурещ?
- Обикалях една, две, три седмици и пак отивах [в Букурещ].
- Нямах ли приятели в местата, където обикаляше, и не се ли срещаше с
някого?
- Не се срещам с никого, защото те не ми се изказваха.
- Много хора те познават и са се срещали с тебе, защо не ги изкажеш?
- Никого не познавам.
- Не познаваш ли Димитра⁵, който седи насреща ти, не си ли разговарял с
него върху комитета и не си ли обикалял заедно с него?
- Виждах го два пъти във Влашко, но че ходи по тия работи – не зная. В
Букурещ научих, че по тая работа обикаля някакъв човек и че не върши добра
работа. Писа се писмо: без подписа на Левски [тоя човек] да не се приема; кой
е тоя човек – аз не зная, аз обикалях сам, с никого не ходех.
- Заедно с Димитра [Общи] вие сте обиколили твърде много села, правили
сте комитетски събрания, [това той] ти казва в лицето, какво ще кажеш ти?
- Аз с тогова никога не съм ходил, обикалях сам саменичък.
- Ако дойдат тука хората от селата, които сте обикаляли заедно, и ти кажат
в лицето, че сте правили комитетски събрания, какво ще речеш?
- Във всяко село има комитетски човек, но тях аз никак не познавах [по-
ради това], че според намиращите се у мене наставления, аз [не трябва] да ги
познавам.
- Познаваш ли [Димитър] Ценовича от Букурещ преди да постъпиш в тая
работа?
- В началото се образува един комитет; той се пренесе на Балкана. По онова
време аз бях в Букурещ [и] се срещнах с него [Ценович], оттам го познавах.
- Как се срещна най-напред с [Димитър] Ценович?
- Когато той виждаше някой чужденец, запитваше го [кой е той], по тоя на-
чин се срещнах [с него].
- Колко години преди да влезеш в тая работа беше първоначалната ти среща
[с него]?
- Срещнах се [с него] три години преди да постъпя в тая работа.
- Когато излезе от родното си място – Карлово, къде отиде най-напред?
- Излязох от града [и] отидох най-напред в Тулча. [Там] живях една година [и]
учителствах. Оттам минах в Галац, престоях пет-шест дена [и] заминах за Буку-
рещ, [където] престоях десет дена. После отидох да се уча в сръбско училище.
- Къде се учи първоначално?
- Учех се в родния си град.
- Какъв език изучаваха в Сърбия?

– Учих сръбски език две години и следвах училището.

– Отгде знаеше [Димитър] Ценович, че ти се учиш в Сърбия в училище, [та] те извика тоя път за тая работа, чрез кого те извика и когато отиде в Букурещ, къде намери ти Ценовича?

– Още когато бях в училището чух, че във Влашко се образувал комитет. Отидох в Букурещ, намерих Хаджи Димитра⁶, попитах за организацията им. Той ми каза. Тяхната организация не ми хареса, защото бяха около стотина души, затова се върнах обратно. Постъпих във военното училище, после [Димитър] Ценович ми изпрати едно писмо [и] ме извика. Съдържанието на писмото беше: „От всички страни се събраха българи, образува се комитет, да дойдеш час по-скоро!“⁶. Заминах за Букурещ, намерих Ценовича, той ми каза, че от всички краища на България имало много хора; дошлите тука [хора] ще избират комитетски членове; поради това, че те се намират в постоянни вземания и давания, в събранието ще влизат с маска. Тия маскирани хора ще гласуват за избиране на шест члена. Тогава, за да ме опознаят, не [ми] поставиха маска. Тия маскирани ме видяха, за да ме познават в местата, които [ще] обикалям.

Събраните [там] хора избраха от намиращите се във Влашко българи шест члена, които да образуват комитетския съвет, имената им обаче не зная поради това, че те бяха тайни. Тия шест души избраха един таен председател; и името на председателя не зная.

– Чие име стоеше в подписа или върху печата на наставленията, които ти давах?

– Когато отивах в Букурещ, аз слизах в хана „Габровски“, посочваха ме на тайни хора; после един непознат човек донасяше и ми даваше необходимите за определената ми работа наставления и писма. Поради това, че тия наставления бяха донасяни от човека запечатани в плик, аз не зная [чий] беше подписът и [какъв] беше печатът; донесените и предадените от тоя човек книжа не бяха надписани, казваха ми [адресите] устно и аз, за да зная, надписвах ги [сам].

– Как прие назначението си за тая работа от хора из една непозната среда, чиито лица не си виждал?

– Постъпих изключително по подбудата на видния букурещки гражданин Димитраки Ценович от Свищов и с дадените ми от него уверения.

Повторен разпит на споменатия Васил Левски

[4] януари 1873 г.

– Прочее, ти казваш, че си приел тая работа по подбудата и под закрилата на тоя Димитраки Ценович. След като по тоя начин прие тая работа, кажи правичката: кога мина най-напред от Влашко тука, по какъв начин мина и къде отиде?

– През хиляда осемстотин и шестдесет и девета година от Христа, месец май, аз извадих един влашки паспорт с име Стан Станчулеску и дойдох най-напред от Гюргево в Свищов. Според нашите наредби щом пристигнем на едно място, ние преспивахме там една нощ. След като давахме възможност на познаващите ни да узнаят за нас, сутрин излизахме вън от града. Някой от ония, които, разбира се, ни познаваха, идваше след нас, давайки знак с една бяла кърпа в ръка, като подсвирва и подскача. Когато виждахме човека с бялата кърпа в ръка, ние излизахме на един край, в някое уединено място. След като предадахме намиращото се у нас писмо, ние се разделяхме. Ето, това е нашето правило. Когато за първи път дойдох в Свищов, аз слязох в кафенето на хана на един търговец – Косто⁷. Нея нощ спях там [в хана]. Сутринта излязох според уговорката

вън от града. По тоя начин един човек дойде при мене, даде ми знак [и] аз му дадох намиращото се у мене писмо. Същия ден се дигнах оттам и с коня, който купих там, отидох направо за Ловеч. Там отседнах в хана на Тодор Станчев. Там също, както [и] по-преди казах и както направих в Свищов, излязох вън от града [и] предадох писмото за Ловеч. Обаче преди да предам писмото, аз отидох в Мариновото кафене. Ставайки оттам, излязох вън от града [и] предадох писмото. След това в Търново слязох в хана на хаджийката. На другата сутрин влязох в едно голямо кафене, името на собственика му не зная, дето се събираха търговците. После излязох на края на града. Пак по предишния начин при мене дойде един човек със знак [и] аз [му] предадох писмото. Оттам отидох в Пловдив [и] отседнах в хана Ики капу. Сутринта слязох в кафенето на тоя хан и след като седях според обичая един-два часа, пак излязох вън от града и предадох писмото на дошлия след мене човек, който ми посочи знака. Оттам пак през същите места, през които бях минал, се завърнах отсреща, в Букурещ.

– Взе ли отговорите на тия писма?

– Донесените в началото писма се състояха от указания – какви ще бъдат комитетските пощи и по какъв начин тия комитети ще кореспондират с Букурещкия комитет. Отговорите на тях се изпращаха чрез така уредените пощи.

– Когато се завърна в Букурещ, колко стоя там и в какви начинания беше зает? След колко [време] мина [пак] отсам?

– Когато се върнах в Букурещ, дадох ми от изготвения от комитета устав, за да го разпространявам между другите отсамни комитети; чрез комитетската поща аз изпратих броевете [от тоя устав] на комитетите. Всеки комитет, [след] като поправяше по собствено усмотрение тоя брой, връщаше го пак в Букурещ. След като дойде така поправен, тоя устав се напечата и ми дадох от него необходимото количество. Обаче поради опасността от пренасянето на тия устави отсам, аз не ги пренесох, пренесоха се чрез комитетската поща в Свищов. В Свищов задържаха за себе си нужното количество, [а] остатъка ми върнаха. И тия устави аз предадох по същия начин, както предадох по-рано и писмата в Търново, Ловеч и Пловдив. След като отидох в Пловдив, заминах обратно [и] минах в Букурещ. За да проверя какви са впечатленията от устава всред народа, не давайки никому възможност да ме познае, отбивах се и обикалях по кафенетата и обществените места в градовете. Оттам се върнах пак в Букурещ.

– При тия проверки как можа да разбереш впечатленията от тоя устав между народа? Благоприятен ли беше за вас [резултатът] или не?

– При проверката, която извърших, аз разбрах, че комитетският въпрос не е разгласен между простолюдието, следователно той се пази в голяма тайна, което нещо е в наша полза.

– Къде отиде при второто ти връщане в Букурещ, какво прави и кога мина пак отсам?

– При връщането ми в Букурещ тоя път, по силата на необходимостта, четири-пет месеца не минах отсам. Малко преди обира на хазната заминах през Цариград по суша за Пловдив. Когато пристигнах там, от Букурещ дойде едно писмо, в което беше казано: „Хазната, която отивала за София, била обрана; поради това задържан бил някой си Димитър; ако по тоя случай се заловят и комитетските хора, ти дай знак за повдигане на общо въстание, ние ще пишем на всички войводи [и] те ще ти се притекат на помощ“. След като прочетох това писмо, аз размислих: поради това, че обирът на тая хазна е разбойничество, не намирах за подходящо да се повдигне въстание. Затова писах на намиращите

се в цяла България комитети за идването от Букурещ на такава заповед и че понеже в случая се касае за разбойничество, няма основание за въстание. В същия смисъл отговорих и на Букурещкия комитет. След тоя отговор Букурещкият комитет искаше да ме отстрани и освободи от работа. Сетне аз реших да отида в Цариград, да потърся големи личности като вас и признавайки пресътплението и грешката, да поискам прошка и да разправа отначало докрай с всички подробности положението.

– Какво ти попречи да изпълниш това си намерение?

– Възнамерявах, щях да отида в Русчук, а оттам щях да отида в Цариград, обаче между това ме раниха и ме заловиха.

18 зилкаде [12]89 [5 януари 1873] година

Подписал: Дякон Васил Левски

Нов [втори] разпит на Васил Дякон Левски

[5] януари 1873 г.

– Във вчерашния си разпит ти призна, че от Букурещ си минавал отсам три пъти: първия – за да разпространяваш писма относно уредбата на комитетските пощи, втория – по разнасяне на печатните устави, третия си дошъл през Цариград и си бил заловен. Обаче ти не си извършил толкова малко работи. Ти не си разказал, че си идвал от отсреща [Букурещ] толкова много пъти и [как] си ходил из селата тук от твърде дълго време [и] си организирай комитети; че на събранията ти си чел наставленията [и] си подбуждал към тая работа всички; че за покупка на оръжие и припаси ти си събрал твърде много пари, че си бил над Централния ловчански комитет, че си си служил с името Арслан Дервишоглу и по тоя начин си водил твърде голяма преписка както с Букурещкия, така и с намиращите се на други места комитети. Разкажи подробно, едно по едно, как ставаха тия [работи]?

– Каквото и да се съобщаваше на комитетите, идваше отвъд, от Букурещкия централен комитет [и] аз съобщавах на тукашните комитети. Много пъти аз съобщавах съвсем точно нещата, които трябваше да се съобщават, а ако някога се явяваше нужда да се допълни нещо, аз го допълвах сам, [като] това съобщавах с подписа си. Моето обикаляне из градовете и селата не беше за да подбуждам народа [да влезе] в комитета, а да проверявам как вървят и как се пазят комитетските работи и не се ли издават те; обикалянето ми тук беше наблюдение и проверка. Ако в обикаляните градове и други места забележех някакви порядки, носещи вреди за комитетската работа, аз пишех на Букурещкия комитет [и] оттам идваше заповед да се разследва тая работа. Централният [Ловчанският] комитет пък проучваше положението и пишеше на Букурещкия комитет. Но не само в тия места: ако и между членовете на Букурещкия комитет се появяваше някоя грешка, аз пишех и на тях нужните предупреждения, защото желаше се [всичко] да излиза от една уста, тъй като аз бях организаторът. Парите, които се събираха от селата, се изпращаха в определения от тия села център. Тоя пък център ги проведоше на отсрещния [Букурещкия] комитет било в мое присъствие, или не. Когато се отбивах в комитетите, които събираха пари, аз давах според нашия ред необходимите разписки. Когато отивах в центъра, давах ми сведения за количеството и мястото на изпратените на отсрещния комитет пари в мое отсъствие.

– Защо събрахте тия пари?

– Събраните пари не бяха за оръжие, защото не беше ясно още какво ще става, парите се събираха само за разноски.

- Купено е било някакво оръжие, как стана това?
- Вероятно тия оръжия са купени от панаирите, ако ги беше купил комитетът, аз щях да зная.
- Ние имаме разписки за получени пари срещу револверите, раздадени от Ловеч из селата, как си издавал ти тия разписки, щом не си знаел?
- Ловчанският комитет не ми казваше, че събира пари за оръжие, казваха ми [само], че са изпратени толкова пари и аз затова давах разписки.
- Как си пишехте с тия комитети?
- Комитетът имаше от село за село, от град за град комитетска поща, кореспондираше се чрез нея.
- Ти не виждаше ли, не познаваше ли комитетските хора?
- Според изискванията на устава, не ми беше работа да ги познавам.
- Сега ли не искаш да ги познаваш, като вадиш [за пример] устава, или и преди не си ги познавал?
- Не ги познавам и тогава не ги познавах.
- И куриерите ли не познаваше?
- Те бяха техни [на комитетите] хора и тях не познавам.
- Къде предаваше писмата или имаше пощенска кутия подобно на държавната поща?
- Когато приготвях осем-десет писма и исках да изпратя някъде някое писмо, аз излизах на края на града, уговаряхме чрез знак с дошлия човек, той вземаше писмата [и] къде ги носеше – той знае.
- В Ловеч в кое кафене даваше тоя знак?
- В Ловеч излизах от Мариновото кафене извън града и [там] давах знак.
- Значи познаваш Марина⁸?
- Показали ми бяха Мариновото кафене, аз отивах там и върших моята работа. Там имаше няколко кафеджии, кой беше Марин – не знаех.
- И в Карлово ли имаше такова кафене?
- В Карлово няма такава работа, и да има, може би друг работи [там], аз не зная, това знае Пловдив. Пловдив не беше под моя обсег на действие.
- И в Сопот ли е така?
- Те спадат към Пловдив, Пловдив знае, аз не зная.
- Докъде се простираха границите на твоята дейност?
- Свищов, Ловеч, Търново, Пловдив – комитетите в тия четири града.
- Как се казват [там] кафеджиите?
- Имената им не зная.
- Има ли в Пловдив такова кафене и как е името на кафеджията?
- В Пловдив има кафене в хана Ики капу, кафеджията е мюсюлманин, името му не зная.
- Пишеше ли си и с хора извън тия комитети?
- Пишиха ми например от комитетите, че от живеещите в някои села хора някой не действа добре: „Ти [му] пиши!“ И аз му пишех, обаче кой беше той – не зная, защото които се намираха в околията, нямаха имена, [а] бяха с номер.
- Защо не пишеха те сами, [а] караха теб да пишеш?
- Караха мене да пиша, за да не се разбере, че градските комитети подбуждаха селските, защото аз бях самостоятелен пълномощник.
- Когато отиваше в Пловдив, не се ли отбиваше в селата?
- Минавах през селата, [но] да ги питам за нещо – не ми влизаше в работата.
- Не познаваш ли никого в село Царацово?

- Понеже минавах рядко в Пловдив, не си спомням, защото ношувах малко в пловдивските села.
- В Царацово не си ли оставал в къщата на Божил арабаджията⁹?
- Не си спомням.
- Когато отиде в Пловдив, не доведе ли от Извор [Голям извор] и Тетевен някого?
- Не зная.
- С пътно тезкере ли отиваше и кой го изваждаше?
- В Свищов ми прегледаха паспорта и въз основа на него ми издадоха османско тезкере на името на Стан Станчулеску.
- С едно тезкере ли остана и обикаля през трите години?
- Не, от Влашко всеки път вадих паспорт.

Въпроси към Дидьо Пеев в присъствие на Дякона

[5] януари 1873 г.

- Ти казваше, че си ходил с Дякона в Пловдив, сега Дяконът отрича, какво ще кажеш?
- Както заявих в миналото си показание, ние ходихме в Ловеч, в Пловдив и в някои села, ето, казвам му в лицето.
- В коя къща останахте в Царацово?
- Останахме в къщата на Божил [Георгиев] арабаджията.
- Как извади тезкере на Дякона?
- Той взема моето тезкере и мина отсреща.

[Подписал]: Дидьо Пеев

Нови въпроси към Дякона

- Ти чу какво каза седящият насреща ти Дидьо Пеев, какво ще кажеш сега на това?
- Тоя може да е ходил с друг, сега обвинява мене.
- Между книгата ти е и тезкерето, извадено на името на Дидьо Пеев, [и то] е в ръцете ни, няма смисъл да отричаш!
- Истината в случая е тая: за да отида от Извор в Пловдив, аз поисках един човек, изпратиха ми Дидьо Пеев, отидохме заедно.
- Защо отрече преди малко?
- На мене се откриваха много хора, обаче не са работили, как да ги изгоря?
- Ти кажи хората, които работеха. Да започнем най-напред от Свищов. Разкажи: с кого работеше в Свищов?
- В Свищов не останах в ничия къща, защото изгубих бележката, на която беше написано името на кореспондента в Свищовския комитет [и] не можах да се срещна лично [с него]. И в Свищов сигурно не е имало никой, [който] да се занимава с тая работа.
- Кои бяха в Ловеч?
- Познавам Ваньо терзията¹⁰. В къщата на Ваньо [Иван Драсов] идваха три-ма шивачи и може би да познавам лицата [им], но имената им не зная.
- Кои познаваш в Търново?
- Както обясних и преди, първият път в Търново, поради това, че не познавах никого, предадох писмото чрез уговорените знаци. От Букурещ ми бяха поръчали да предложа на Стефан Карагьозов, търновски първенец, като влияя-

телен [човек] да влезе в комитета. После намерих слугата му [и му казах]: „Идвам от Букурещкия комитет, искам да се срещна с него [Стефан Карагъзов], ако приеме, съобщи ми!“ Съобщи ми се по тоя слуга, че той приема срещата. Понеже научих, че тъкмо тоя човек е близък на властта, и страхувайки се да не ме издаде, не исках да го видя повече.

– Кой ти каза, че [Стефан] Карагъзов е такъв човек?

– Казаха ми от Букурещ, че тоя човек е човек на властта. „Бъди много предпазлив, виж, помисли, ако го намериш за подходящ, работи [с него]!“ Ето защо не се осмелих и оттогава до залавянето ми аз не го видях.

– За толкова време, разбира се, ти си научил кой е търновският кореспондент, ние искаме него, а не те питаме и не търсиме ония, които не влизат в комитета.

– Понеже в Търново не приеха да влязат в тая работа и не искаха да се срещнат [с мене], не можах да се запозная с никого.

– Кои познаваш в Пловдив?

– В Пловдив има един лекар, изпратих му писмо, но той не го приел.

– А бе човече, ние не те питаме за ония, които не са приели, а за ония, които са приели, сега това питаме, кажи ги!

– Имаше няколко момчета, но имената им не зная. Има [един] Иван [Атанасов] арабаджията, той знае [хората] от Пловдив.

[Подписал]: Васил Дякон Левски

Нов [трети] разпит на Васил Дякон Левски

[6] януари 1873 г.

– Мехмед Дервишоглу Кърджалъ е име на кой комитет?

– Трябва да е името на Тетевенския комитет.

– Кой беше председателят или първият за града Тетевен, познаваш ли го лично?

– Наредено беше личностите, [скрити зад] тия имена, да не се познават, председателството и другите длъжности се разпределяха между тях. Аз не можех да се бъркам в определянето на длъжностите, отнасящи се до делото.

– Не знаеш ли имената на хората, които си виждал?

– Ако ги видя лично, може би зная имената им, но не си ги спомням.

– Не е възможно в една такава тайна работа да не се знаят имена. Разбира се, ще да знаеш поне едно.

– Имаше един даскал, той се занимаваше с тия работи.

– Когато ходи в Тетевен, устрой ли събрание и чете ли наредбите?

– Да, ходих, събрание стана веднъж в училището и един-два пъти в хана. Аз наистина четох наредбите, но наредби те [си] имаха отпреди и след малко време започнаха да кореспондират направо с Букурещкия централен комитет. По едно време ние се скарахме с Димитра [Общи] Дяковчанина [и] аз оставих тетевенската работа разнебитена. Какво стана сетне – не зная.

– Преди да се скарате, кой организира в началото Тетевенския комитет и кой доведе Димитра [Общи] Дяковчанина в Тетевен, това питаме ние. Ние питаме за събитията преди вашата разпра с Димитра [Общи] и за самата нея.

– Причината за нашето скарване с Димитра [Общи] беше, че той не искаше да даде сметка за събраните от комитетите пари, комитетите бяха станали негови собствени.

**Въпроси към хаджи Станьо [Врабевски] и Петко Милев от Тетевен
в присъствието на Дякон Левски**

– Познавате ли човека, който седи насреща ви?

– Познаваме го, Дякон Левски е.

– В по-раншния си разпит вие казахте: „Дякон Левски дойде, събра ни и ни прочете наредбите, той ни покани да влезем в комитетската работа и ни заплаши, [и] ние се записахме в комитета“. Дяконът казва: „Аз прочетох наредбите, но те бяха в комитета отпреди“. Какво ще кажете вие?

– Преди ние не знаехме такъв комитет. Една нощ той дойде, стоя в село около половин час, прочете ни наредбите и ни запозна с комитета. Той дори заплаши хаджи Станя [Врабевски]: „Ако ти не влезеш в комитета, ние сме назначили хора от Плевен и Ловеч, те ще те преследват като сянка и ще те убият“. Аз дадох дори и пет лири.

– Дяконе Левски, ето тия ти казват в лицето, какво ще речеш ти сега?

– Аз наистина отидох нощем и му казах: „Ако ти издадеш нещо на властта, според постановленията на устава ще те убият“, но не съм го заплашвал с револвер в ръка.

– Преди малко ти каза, че дори не познаваш и лицето му, а сега си спомняш и разговора, който си водил с него. Откажи се от криенето на работата и кажи самата истина!

– Аз зная хората, пред които съм чел наредбите, обаче кой е влязъл след мене [в комитета] – не зная, поради това не мога да изброя имената им.

**Въпроси към Марко Йончев, хаджи Ивановите синове
Станчо и Станьо и даскал Иван в присъствието на Дякона**

– Познавате ли човека, който седи насреща ви?

– Знаеме го, познаваме го, Дякон Левски е.

– В миналия си разпит вие кавахте: „Дякон Левски дойде, чете наредбите, заплаши ни, обясни ни за комитета и ни записа в него“. А Дякон Левски казва: „Аз наистина четох наредбите, обаче те са образували комитет преди мене“. Какво ще кажете вие?

– Преди ние не знаехме [що е това] комитет. Казахме вече преди: Дяконът дойде първия път, после прочете наредбите в училището [и] образува комитета. След това той дойде веднъж или два пъти.

[Подписал]: Даскал Иван¹¹

– Ние пък го видяхме само веднъж, не знаехме нито комитет, нито друго нещо. Той донесе един вестник и ни вкара в комитета.

[Подписал]: Марко Йончев

– Той дойде един ден в нашия хан и свика събрание. Бил образувал нашия комитет при предишното си идване, това ние не знаем. Те после правиха събрание в нашия хан.

[Подписали]: Станчо, Станьо [Хаджииванови]

– А бе, Левски, разбира се, ти познаваш комитетските хора, но продължаваш да отричаш. Ти видя вече; искаш ли да доведем насреща ти сто и петдесет души, за да ти кажат [същото]?

– Аз се срещам с много хора. Тъй като не зная кой е влизал в комитета и кой

не, имена не мога да кажа. Ако ги видя лично, познавам ги, [но] не мога да зная имената. Тетевенският даскал [Иван Фурнаджиев] беше препоръчан от Ваньо [Иван Драсов] терзията, сега, чудна работа, той не знае нищо.

– Кажы кой беше комитетът Сюлейман Дауд и кои познаваш от тях?

– Име на Изворския комитет е. От тоя комитет аз познавам Димитра¹², Герго Стойков и Марин Попов. Подробности по техните длъжности обаче не зная. Щом пристигнеш в комитетата нова наредба, аз бях длъжен да я съобща и съблюдавам, [но] съвсем нямах сведения кой е постъпил в комитетата и кой не.

– Кой е комитетът Хасан Касъм¹³ и кои познаваш от тях?

– Име е на един комитет, не си спомням. У мене имаше един тефтер, в него беше записано и тоя тефтер остана в Ловеч.

Въпроси към даскал Васил¹⁴ в присъствието на Дякона

– Познаваш ли тоя човек, който седи насреща ти?

– Да, познавам го, Дякон Левски е.

– Къде се срещнахте с него и каква работа вършеше Дяконът?

– Както обясних подробно в първия си разпит, когато ходих по частна работа в Тетевен, там видях Дякона. Той четеше пред комитетата книжката и ни покани да влезем в комитетата. Ние се уплашихме. Той ни каза: „Ако искате, влезте в тая работа, ако не искате, не влизайте, обаче чухте, ако кажете някому, ще ви убият“. След двадесет дни той дойде в Орхание в моя дом.¹⁵ Виждах го два пъти.

[Подписал]: Даскал [Васил Бушаранов]

Въпроси пак към Левски

– Кого познаваш от Видрарския комитет?

– Познавам даскал Васил, поп Георги и даскал Илия.¹⁶ Когато се събрахме в училището, аз им дадох необходимите наставления какво да правят.

– Кои познаваш от Ловчанския комитет?

– Познавам един кафеджия, Марин [Поплуканов], и един висок човек, името му не зная.

Нов [четвърти] разпит на Васил Дякон Левски

[7] януари 1873 г.

– През времето, когато беше в Ловеч, с кои прави комитетско събрание?

– Аз преди казах, [че] освен Ваньо [Иван Драсов] терзията, който сега се намира във Влашко, никого не познавам.

– След като Ваньо [Иван Драсов] замина за Влашко, в чия къща ношуваше ти, колчем ходеше в Ловеч, и къде свикваше събрание?

– След заминаването на Ваньо [Иван Драсов] Ловчанският комитет се разтури.

– Какво ще кажеш, ако дойдат и ти кажат в лицето, че си правил събрания в къщата на Ваньо [Иван Драсов], че след заминаването на Ваньо [Иван Драсов] ти си ношувал в Мариновата къща [и] че си докарал три добичета от Плевен?

– Аз не съм оставал в Мариновата къща, не съм купувал и изпращал добичета от Плевен в Ловеч.

– Когато Димитър¹⁷ минал отсреща [от Букурещ] тука с писма и дошъл в Ловеч, ти, Димитър [Общи] и от Ловеч поп Кръстьо, Димитър копринаринът, Марин кафеджията и Ваньо терзията¹⁸ сте направили събрание в една колиба в лозята край Ловеч. После тия хора събрали от Ловчанския комитет пари и ку-

пили за тебе, за Димитра [Общи] и за Ангел Кънчев три коня, за да обикаляте България. Парите за тия коне били изпратени в Плевен. Пари за купения за тебе кон ти си взел на заем, така казват Димитър [Общи] и другите. Ти казваш: „В Ловеч не познавам никого“. Как е възможно това?

– Димитър [Общи] ми донесе и предаде писмото към Карлово [и] после замина за Ловеч. Сетне и аз отидох в Ловеч и се намерихме с Димитра [Общи] в къщата на Ваньо [Иван Драсов] терзията. Аз, Димитър [Общи], Ваньо [Иван Драсов] терзията и Ангел Кънчев – четиримата, направихме заседание и стана дума за купуване на коне. Ваньо [Иван Драсов] терзията ни даде пари, откъде ги е взел – не зная. После ние с Ангел Кънчев заминахме за Плевен и купихме един жребец и един кон. Димитър [Общи] остана малко в един хан в Ловеч и купил за себе си едно добиче, откъде го е купил – не зная.

Въпроси към Димитър [Общи] в присъствие на Дякона

– Димитре, ти чу думите, които каза Дяконът, верни ли са казаните работи и ако не са верни, кажи кое е истината!

– Две негови приказки са прави, пет са лъжа.

– Димитре, ти кажи истината!

– Марин [Поплуканов] кафеджията, Ангел Кънчев и Дякон Левски – тримата, отидоха в Плевен да купят три добичета. Аз останах в Ловеч в Станчовия хан. След като те купили от Плевен два коня – моя купиха в Ловеч от Марин [Поплуканов] кафеджията – те се върнаха пак при мене в Ловеч, в Станчовия хан, видяха ги. Както казах в предишния си разпит, аз, Дяконът и Ангел Кънчев обиколихме всички села, които преди изброих, и организирахме комитети.

[Отпечата пръст]: Димитър [Общи]

Нов въпрос към Дякона

– Дяконе, ето, Димитър [Общи] ти каза в лицето, какво ще речеш ти?

– Ние обходихме с Димитра [Общи] селата [и] организирахме [комитети], преди отказвах поради това, че не зная турски; с Димитра обикаляхме заедно. В Плевен за купуване на добичета ходихме двамата с Ангел Кънчев, Марин [Поплуканов] го нямаше, тук Димитър [Общи] лъже.

Нов въпрос към Димитър [Общи]

– Димитре, понеже ти каза: „Аз не обикалях вече с Дякона“, къде те назначиха да ходиш сам, къде стана това събрание и кои бяха в събранието?

– [Това събрание] стана в Ловеч; имаше седемнадесет души, обаче от тях познавам: намиращия се във Влашко Ваньо [Иван Драсов] терзията, Димитър [Пъшков] копринарина, Марин [Поплуканов] кафеджията, поп Кръстьо [Никифоров] и Анастас [Попхинов] от Плевен, имената на останалите не зная.

[Отпечата пръст]: Димитър [Общи]

Нов въпрос към Дякона

– Дяконе, ти чу какво каза Димитър [Общи], какво ще кажеш на това?

– Мене ме нямаше на онова събрание, аз не зная.

Нов въпрос към Димитър [Общи]

– Димитре, ти чу какво каза Дяконът.

– Да, на онова събрание той беше заедно [с нас].

- Димитре, от кого дойде заповед за убийството на дякона [Паисий] владишки наместник, когото ти уби в Орхание?
- Убих го въз основа на писмо, дошло от Ловчанския комитет и от Дякона с подпис Арслан Дервишоглу.

Нов въпрос към Дякона

- Дяконе, ти чу, че Димитър [Общи] е убил дякона [Паисий] въз основа на твоето писмо с подпис Арслан Дервишоглу, какво ще кажеш на това?
- Според дадения от Димитра [Общи] рапорт, дяконът [Паисий] щял да издаде работата на властта. Съгласно постановленията на комитетския устав, той трябваше да бъде убит. Аз писах на Букурещкия комитет, че е необходимо да се премахне дяконът [Паисий], понеже мнението на Букурещкия комитет беше нужно. Докато дойде отговор оттам, Димитър [Общи] убил дякона [Паисий] в Орхание. После се получи отговор от Букурещ за убиването му. Когато аз [го] пратих на Димитра [Общи], чух че ловчанската власт получила телеграма за убиването на дякона [Паисий]. От Букурещ били донесли уж по-напред на Димитра [Общи] заповед за убийството на дякона [Паисий].

Нов въпрос към Димитър [Общи]

- Димитре, ти казваш, че Дяконът ти писал писмо за убийството на дякона¹⁹, той обаче казва: „Аз не съм писал писмо“. Ти не знаеш да четеш, кой ти прочете изпратеното писмо?
- Прочете ми го даскал Иван²⁰, когато ходих в Тетевен.

[Отпечатах пръст]: Димитър [Общи]

Нов въпрос към Дякона

- Дяконе, ти чу казаното от Димитра [Общи], ако дойде даскалът [Иван Фурнаджиев] и каже [същото], какво ще речеш?
- Комитетите не вършеха никаква работа без подписа с моето лъжливо име Арслан Дервишоглу. Каквото и да съм казал преди за убийството на дякона, аз изпратих на Димитра [Общи] писмо с подпис. Писма без моя подпис не се приемаха от никой комитет, дори и от Букурещкия.
- Дяконе, във вчерашния си разпит ти каза, че не се събирали пари за оръжие. Димитър [Общи] казва, че освен парите от другите комитети, само той собственоръчно ти е донесъл и предал двадесет и пет хиляди гроша за купуване на оръжие. Какво ще кажеш ти на това?
- Събраните пари и с мене, и без мене се изпращаха от Ловчанския комитет в Букурещ, те бяха за разноски, а не още за купуване на оръжие. Получените от Димитра [Общи] пари аз изпращах също така отсреща.
- Марин [Поплуканов] кафеджията от комитета ли е или не?
- Когато ние с Ваньо [Иван Драсов] терзията излизахме на полето, идваше и Марин [Поплуканов] кафеджията. За мене Ваньо [Иван Драсов] терзията каза, че съм търновчанин. Той може да е от комитета, но аз не зная.

Въпроси към Анастас от Плевен²¹ в присъствието на Дякон Левски

- Познаваш ли седящия насреща ти човек?
- Да, познавам го, той е Левски.
- Анастасе, кажи как се среща с Дякона?

– Както съобщих подробно в предишното си показание и разпит, с Дякона се срещнах и запознах у моя брат Данаил²² в Турну Мъгуреле. След това Дяконът замина за Цариград, [а] аз се върнах в Плевен. По онова време брат ми изпрати един пакет наставления, написани на турски, за да бъде предаден на Дякон Левски. След три месеца Левски дойде в Плевен, аз му предадох книжата [и] той замина. След това дойдоха в Плевен при мене Марин [Поплуканов] кафеджията от Ловеч и Ваньо [Иван Драсов] терзията. „Искаме да се срещнем с Левски, къде ще го намерим?“ – казаха те. Аз [отговорих]: „Да пиша на брат си Данаила и ще ви съобщя“. Писах на брат си. По онова време Левски бил отсреща и брат ми [Данаил Попов] му казал. Тръгвайки оттам, Левски отишъл през Свищов и Търново в Ловеч [и] се срещнал с Ваньо [Иван Драсов] и Марин [Поплуканов]. После те ми изпратиха известие [и] аз отидох в Ловеч. Намерих Левски във Ванювата къща заедно с Марин [Поплуканов] кафеджията и Ваньо [Иван Драсов] терзията. Тогава, на тая среща Дяконът ми каза: „Когато ще минаваш отсреща [Румъния], събщи ми, ще ти дам двама души!“. После Дяконът, Ваньо [Иван Драсов] и Марин [Поплуканов] дойдоха в Плевен. След това [към мене] се присъединиха Марин [Поплуканов] кафеджията и Ваньо [Иван Драсов] и като му даде в ръката писмо, той ни изпрати отсреща.

Сам той с другаря си Сава²³ замина по селата, за да не остане да живее в моята къща, та да бъде заловен. Когато после ние минахме отсреща, аз останах у брат си, Марин и Ваньо²⁴ отидоха във вътрешността [на страната], къде обаче, аз не зная. След двадесет дена те се върнаха и у тях имаше седем револвера; показаха ги на брат ми [Данаил Попов], [но] той не ги хареса. Те поръчаха на брат ми четиридесет и два броя [револвери]. Тръгвайки оттам, ние пристигнахме в Плевен. Два дни преди [това] Дяконът беше дошъл в моята къща, аз го заварих там. Нея вечер ние останахме в нашата къща. Сутринта Марин [Поплуканов], Ваньо [Иван Драсов] и Дяконът, тримата заедно, станаха и заминаха. След известно време в Плевен дойде писмо за Ангел Кънчев. Аз станах и заминах за Ловеч. Докато аз да тръгна за Ловеч, Ангел Кънчев бил изпратен от Дякона отсреща. Ние се събрахме в къщата на Ваньо [Иван Драсов] седемнадесет-осемнадесет души, там беше и Дяконът. Той [Димитър Общи] каза: „Три месеца ходя с Дякона, [но] той не ме осведомяваше в нищо, да ходя и още шест, той [пак] не ще ме осведомява! Или да ми определят някой район, или си отивам“. Ние попитахме Дякона: „Виждал ли си нещо лошо от Димитра?“ „Не“, каза той. „Щом е така, ние казваме да му се даде отделен район, за да обикаля сам.“ Така, със съгласието на всички, ние решихме и му определихме да работи от Орхание до София. Дяконът после каза: „Щом като събранието реши, нека той да обикаля!“. От намиращите се в онова събрание познавам Ваньо [Иван Драсов] терзията, Марин [Поплуканов] кафеджията и Димитър Пъшков, другите не познавам. Левски спираше в Ловеч в четири къщи, аз зная къщата на Марина [Поплуканов] и на Ваньо [Иван Драсов] терзията, другите не зная. Дори изкараха от тавана на Мариновата къща ябълки и ядохме. Изпратените револвери се предадоха в ръцете на Марина [Поплуканов].

[Подписал]: Анастас [Попхинов] от Плевен

Нови въпроси към Дякона

– Ти чу какво каза Анастас [Попхинов] плевненецът, какво ще кажеш на това?

– Лъжа е, че съм завел Марина [Поплуканов] и Ваньо [Иван Драсов] в къщата на Анастаса [Попхинов] и че съм ги пращал отсреща, турските книжа са

също така лъжа. Лъжа е също, че в събранието, освен Димитра [Общи] Дяковчанина, Ваньо [Иван Драсов] и Анастас [Попхинов], е имало и други.

Въпроси към Анастас [Попхинов]

– Анастасе, Дяконът твърди, че казаните от тебе думи са лъжа, какво ще кажеш ти?

– Той прикрива Марина [Поплуканов], че го е прасал в Севлиево и в Търновско, понеже Марин [Поплуканов] знае тия места, ето затова именно го крие. Каква полза имам аз да лъжа? Казах, че в събранието беше решено, [щото] в Ловеч Дяконът винаги да остава в Мариновата къща.

[Подписал]: Анастас [Попхинов] от Плевен

Нов [пети] разпит на Дякона

– Ти си искал един човек, за да нападнеш в Ловеч къщата на някого. Изпратили са ти Вутьо Ветъв от Видраре. Когато той дошъл в Ловеч, намерил те в Мариновата къща. Ти си го предрешил, предрешил си се и ти и сте отишли в къщата. Поради това, че си намерил парите малко, ти си чакал стопанина на къщата. [После] стопанинът на къщата не дошъл, ами дошъл неговият слуга; като те видял, той надал вик; ти си хванал момчето, ударил си го в корема с кама и си го убил.

– В Ловеч аз чух за убийството на едно момче. Трима души с червени облекла влезли в къщата и убили едно момче. После аз отидох в Тетевен и там чух същото. След това, докато бях още там, получих от Ловчанския комитет писмо, [в което] беше писано: „Да не идваш тука, защото е убито едно момче, властта [те] търси, опасно е“.

– Каква опасност има за тебе, щом не си го извършил ти, какво ще ти направят?

– Казвах, че понеже съм от комитета, властта може да ме залови.

– Щом не са се усъмнили в други комитетски хора, защо пък да се усъмнят в тебе?

– Понеже не съм тамошен, можеше да се усъмнят.

– Ако дойде човекът от Видраре, който е бил заедно с тебе, и каже в лицето ти, какво ще речеш?

– Какво ще река, щом не съм аз?

Въпроси към Вутьо Ветъв от Видраре в присъствие на Дякона

– Познаваш ли човека, който е насреща ти?

– Да, познавам го, Дякон Левски е.

– Кажи в лицето на Дякона разказаното от тебе в миналия ти разпит ловчанско нападение!

– Както казах преди, Дяконът поискал от Видраре един човек. Аз отивах по своя работа в един близък до Ловеч манастир. От комитета ми казаха: „Иди в Ловеч, намери Дякона и [му] кажи: „Искал си човек, ние нямаме!““. И си върви после по работата!“ Аз отидох в Ловеч, намерих Дякона извън града [и му] казах. Той ме хвана и ми каза: „С тебе имаме една малка работа, иди в хана, аз ще те повикам!““. Аз отидох в хана. Сетне дойде Лукан²⁵, взе ме и ме заведе в къщата си. Когато отивахме въкъщи, той ми каза, [че] Левски не е тук, [а] е в отсрещната къща. Аз отидох в отсрещната къща, но чия е тая къща – не зная.

Стопанинът на къщата ми каза: „Левски е в плевнята“. Аз влязох и видях там Левски в червени дрехи. Той ме накара и аз да облека едни червени дрехи. Тръгвайки оттам двамата заедно, ние отидохме до къщата, която нападнахме. На дъсчената ограда имаше два отвора, дигнахме ги и влязохме вътре. Аз останах в двора [и] стоях до вратника. Дяконът се качи горе [и] взе парите, слезе долу и каза: „Тия пари са малко, да почакаме стопанина на къщата!“. Чакахме от шест до девет, стопанинът на къщата не дойде. Дойде слугата му. Щом ни видя, той започна да вика, Левски го хвана за яката и го завлече вътре, аз чаках при вратата, за да не дойде някой. После момчето извика повторно. Влязох вътре [и] видях, [че] Левски хванал момчето и забил камата в корема му. После той ми каза: „Вземи пушката ми [и] да бягаме!“. В това време пред вратията се беше събрала навалица. После ние се изплъзнахме из навалицата [и] избягахме в лозята. Дяконът съблече намиращите се върху него червени дрехи, остави ги на мене и влезе вътре [в града]. На другия ден аз си отидох на село.

[Подписал]: Вутьо Ветъов

Въпроси към Дякона

– Дяконе, ти чу [и] разбра казаното от Вутьо Ветъов, какво ще речеш на това?

– Аз чух казаните от тогава думи, но аз не съм лицето, което уби човека в Ловеч.

– Защо да те клевети тоя човек, да изкаже тебе, а не друг?

– Вижда се, че всеки хвърля вината върху мене и тоя казва за мене: „така направи, иначе направи“, но аз не съм го извършил. Тоя Вутьо Ветъов ми донесе и предаде в Правецкия хан писмото със съобщението за това произшествие.

Нови въпроси към Вутьо Ветъов

– Вутьо Ветъов, той казва: „Съобщението за тая случка ми донесе Вутьо Ветъов, аз нямам сведения за тая работа“, какво ще кажеш ти?

– Защо да имам полза да лъжа? Писмото ми дадох десет-петнадесет дена след тая работа, аз го занесох и го предадох на Дякона. Той дори улови момчето за яката с лявата си ръка, опря го до стената [и] го удари с дясната си ръка. Сутринта аз попитах: „Дяконе, умря ли момчето?“. Той ми каза, [че] то е умряло още преди да направят огледа. И ръката му [на Дякона] беше кървава.

[Подписал]: Вутьо Ветъов

– Дяконе, ти чу какво каза Вутьо Ветъов. Той казва, че ти си ходил в Ловеч и че след десет-петнадесет дена той ти донесъл това писмо, какво ще кажеш ти?

– Аз въобще не го познавам, в Ловеч аз не съм виждал тоя човек.

[Подписал]: Васил Дякон Левски

Нов [шести] разпит на Васил Дякон Левски

[8] януари 1873 г.

– Кажи какво беше съдържанието на раздадените от тебе предписания на Ловчанския, Видрарския, Тетевенския и други комитети?

– Колко оръжие, колко мюсюлмани, колко християни, колко животни, колко зърнени храни, колко постъпили в комитета хора има в селските комитети, влизащи в находящия се на всяко място Централен комитет и дали е време [за въстание]. Статистическите сведения ще се прегледат и преценят от Букурещ-

кия комитет. [Щеше] да се предложи веднъж на мюсюлманите [да подкрепят българите], приемат ли, нищо не ще им се случи, не приемат ли, ще се въстане и срещу тях. Щеше да се изготви друг правилник, който да обезсили първия и да определи начина как да стане и ще се вдигне бунтът. Докато не се даде някому специална заповед да има право да кореспондира с други народи, това право остава на Централния комитет. Заповедта за започване на бунта щеше да се приведе в изпълнение, когато Централният комитет намереше времето за подходящо. Ако един комитетски човек усети, че някой външен желае да постъпи в комитета, той [му] открива отдалече; след като проучи намеренията му, ще [трябва] да съобщи на най-близкия по-малък комитет; в случай че казаният комитет не се усъмни [в неговото] желание да постъпи, както и в неговите способности, той се съгласява на приемането му, но да не се съобщава [за това] на жените и децата. Това ми е останало в ума от съдържанието на устава. Може да има и други някои неща, но не ги помня.

– На Васила от Гложене²⁶ по едно време били дадени предписания и той бил изпратен в Тракия, придружен от Сава Младенов. Кажете какви бяха тия писма и кои бяха хората, на които се изпращаха?

– В началото, откривайки на някои хора от Тракия комитетския въпрос, аз забелязах в тях предразположеност [към комитета]. Писах в Букурещ, а и те писали много пъти. Аз дадох инструкциите на Сава Младенов и Васил [Йонков] от Гложене да ги занесат в Ловеч и ги предадат по принадлежност. Някои от тях не приели, а някои дори скъсали, а може би са приели една малка част [от тях]. На всеки случай желаният резултат не можа да се получи. Нашите българи желаят свободата, но я приемат, ако им се поднесе в къщите на тепсия.

– През [време на] тая си обиколка как намери настроението на народа и по какъв начин се приближи до всекиго?

– Начетените българи, които очакваха напредъка чрез просветата, намираща за опасно и неуместно искането на права с оръжие. Те бяха на мнение, че вместо да се прави това, напредъкът и просветата, [както] и тия работи, да се уредят чрез държавата, помощта на чужди народи да се избегне. По такъв начин те се държаха настрана от нашите комитетски работи. Обаче селяните, които са залагали тапиите си за сто гроша, които след няколко години ставаха хиляда [бяха на друго мнение]. Десетте кола сено, чрез услугата на мухтарите²⁷ са били записвани от юшюрджиите²⁸ – петнадесет, десет овце се записваха от бегликчиите – петнадесет. Тия селяни в такова тежко положение, когато им се говореше за каквото и да е бунт, с надежда че ще се отърват от това зло, идваха накъдето ги теглехме. Това са моите впечатления.

– Не одобри ли ти тия техни мнения? [т.е. мненията на „начетените българи“].

– Да, и аз разбрах, че вървим по погрешен път. По едно време бях дори намислил да намеря някакво средство да отида в Цариград и да вляза във връзка с властта, да разкажа теглото на народа, та дано се намери някой лек. Отдавна бях разбрал, че мнението да се обърнем към чужди държави е твърде опасно за нашия народ. Веднъж в Цариград аз имах дълъг разговор с одного на име Жеко [Стефанович], човек на черногореца Лукович, от Хаджи Димитровата чета. Тоя човек ми беше казал: „Четата на Хаджи Димитра се състои от хайдути и разбойници, които ще предизвикат нещо в България. Явно е, че те са хора, които днес са на едно място, а утре не ги намираш. Българите от едно подобно преминаване на разбойници вместо полза имат вреда, защото ще излезе потеря, която ще унищожи както разбойниците, така и техните неволни помагачи, които нищо не

знаят. Освен това и работата ще излезе съвсем наяве“. След време в Браила думата взема един пълномощник на одеските българи. Без да ме познава, той каза: „Преди известно време Жеко [Стефанович] идва тук и донесе един списък на четири хиляди и петстотин души българи, и съобщи, че те били уж готови, аз не можах да се стърпя [и дойдох тука]“. Жеко [Стефанович] дойде и стоя в Цариград два дена. Но понеже е невъзможно да се запишат за два дни четири хиляди и петстотин българи, Жеко излъгал, за да изтръгне от Тошков-Миронович²⁹ от Одеса хиляда-две хиляди гроша. „Жалко, че без да има нещо налице, вие сте повярвали и сте станали причина да се говори за българите“, бях казал аз.

– Кой са другарите ти, които бяха заловени заедно с тебе, и как ви заловиха?

– От моите двама другари именуваният Христо³⁰ държеше преди край Ловеч кръчма. Мене той ме познаваше като търновец. По едно време Христо [Цонев – Латинеца] остави кръчмата, отдавна не бях го виждал. Тоя път аз отивах от Ловеч за Търново; из пътя Никола³¹ от Ловеч, когото тоя път видях, ми каза: „Аз ще остана в село Какрина, ако искаш остани и ти!“ Той ме заведе в кръчмата на Христа [Цонев – Латинеца] от Ловеч, когото не бях виждал отдавна. Нея вечер ние останахме там. Към десет часа сутринта, когато излязох навън, аз видях пред вратата един въоръжен с пушка. Попитах го кой е той, той ме улови за ръката. У мене имаше два револвера, извадих ги и раних в ръката човека, който ме хвана; после започнах да бягам, обаче държащият ме не ме пусна. Пристигнаха другарите му, удариха ме по главата [и] аз паднах там. Заловиха ме и ме изпратиха в Ловеч, оттам в Търново и оттам тука. Когато ме заловиха, Христо ханджията не беше там. Бяха се загубили добичетата му, [та] отишъл да ги търси. Заловили го после в дома му.

– Когато се откри, че обирът на хазната е комитетска работа, когато Марин [Поплуканов] ловчанецът и Димитър [Пъшков] пашкулджията бяха заловени [и] когато властта започна да те търси, ти все в Ловеч ли беше и в чия къща се намираше?

– Обикалях из пловдивските села, прекарах малко време в Ловеч из колибите в лозята по една-две вечери, защото в тия колиби нямаше никой.

– Кога дойде в Ловеч и кой ти даваше хляб и ядене?

– От време на време влизах в града, вземах хляб от фурната, излизях пак вън и се криех в колибите.

– Освен писмата и книжата с твой подпис, които се намират в наши ръце, има ли и други книжа и ако има – къде са?

– Освен книжата, които се намират в ръцете ви, други няма, защото извършваните тук работи аз изпращах отсреща за сведение.

[Подписал]: Васил Дякон Левски

Зададените въпроси и показанията на споменатия Васил Дякон Левски от 17 зилкаде до днес са протоколирани в наше присъствие.

21 зилкаде [1]288 [8 януари 1873] година

Публ. по: ЛСТС, № 71, с. 186 – 205; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Съдебно-следствени разпити на главатаря на бунтовническият комитет Васил Дякон Левски и на двамата му другари, извършен от нарочната комисия³². 25 зилкаде [12]89 [12 януари 1873] година. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Във всички досегашни публикации на протокола се отбелязва, че първият разпит на Васил Левски е проведен на 5 януари 1873 г., а последният – на 9 януари 1873 г.

Коректното приравняване на датите от арабския календар към Юлианския календар в съпоставка с други източници показва, че разпитите на Левски са проведени от 4 до 8 януари 1873 г. За първи път това е отбелязано от съставителите на Документалния летопис на Апостола (вж. ВЛДЛ, 176 – 177), но въпреки това грешката продължи да се повтаря и в следващите издания на протокола (пълни или частични). В настоящото издание датировката на разпитите на Васил Левски и на съответните протоколи е коригирана.² През последните години в научната литература се застъпват различни мнения относно възрастта на Васил Левски. Някои автори, позовавайки се на показанията на Левски, отстояват тезата, че Апостола е роден през 1846 г. – вж. Туртуриков, Г. Възкресението на Апостола (или кога е роден Васил Левски). Факти, критика, хипотези. Стара Загора, 2000, с. 3. Към подобен извод навежда и записът върху новооткритата в турските архиви снимка на Дякона – вж. дадената от проф. Орлин Събев подробна информация в СЛБРЦК, с. 63 – 68. Други изследователи като Видин Сукарев твърдят, че Васил Левски е роден през 1843 г. – вж. Сукарев, В. Въпросът за датата и годината на раждане на Васил Левски: историографски или митографски подход. – В: Годишник на РИМ – Пловдив. Кн. 7. Митове и истории в България. Пловдив, 2010, с. 41 – 51. Новоиздирен от д-р Григор Бойков регистров материал за Карлово дава основание пак да се приеме, че Дякона е роден през 1840 г. – вж. Бойков, Гр., Пл. Митев. Нови документални свидетелства за рождената дата на Васил Левски (под печат).³ Димитър Ценович.⁴ По-точно: в хан на габровци на ул. „Габровени“. ⁵ Димитър Общи. ⁶ Хаджи Димитър Асенов. ⁷ В тур. текст: Коско [?] ⁸ Марин Поплуканов. ⁹ Божил Георгиев. ¹⁰ Иван Драсов. ¹¹ Иван Лилов Фурнаджиев. ¹² Димитър Крачунов – Стамболията. ¹³ Псевдоним на ЧРК в с. Видраре. ¹⁴ Васил Бушаранов. ¹⁵ Погрешно е записано дом, вместо хан (такъв държал Васил Бушаранов преди да стане учител). ¹⁶ Васил Пупешков, поп Георги Тутмаников и Илия Гюндюзов. ¹⁷ Димитър Общи. ¹⁸ Поп Кръстьо Никифоров, Димитър Пъшков, Марин Поплуканов и Иван Драсов. ¹⁹ Дякон Паисий. ²⁰ Иван Фурнаджиев. ²¹ Анастас п. Христов (Попхинов). ²² Данаил Христов Попов. ²³ Сава Младенов. ²⁴ Марин Поплуканов и Иван Драсов. ²⁵ Вероятно Лукан Цочев. ²⁶ Васил Йонков – Гложенеца. ²⁷ Мухтар (араб. тур.) – старейшина, кмет, представител на селото пред властта. ²⁸ Юшурджия – откупвач на десятъка от земеделското производство. ²⁹ Николай Миронович Тошков. ³⁰ Христо Цонев – Латинеца. ³¹ Никола Цветков – Бакърджията. ³² Заглавието на тетрадката с протоколи, според корекции в ЛСТС, док. № 71, с. 435 следва да бъде: „Съдебно-следствени разпити на председателя на бунтовническият комитет Дякон Васил Левски...“, като в ЛСТС е посочен 13 януари като дата на преписването им. Дватама другари на Левски са Христо Цонев и Никола Цветков.

№ 182

Протокол № 7 на Специалната комисия в София с присъдите на 8 души изворци, изпратен до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша

София, 8 януари 1873 г.

До великия везир [Мехмед Рюшди паша]

№ 7

Поради участие в революционната организация, разкрита при търсене нападателите на хазната, арестувани и разследвани са: Димитър, Дико, Вутьо, Доко, Герго, другият Дико, Марин и другият Димитър, всичко 8 души¹ от село Голям извор. Разпитите на всеки един бяха извършени и по места, и в София. След като с тази работа бе натоварена нашата комисия, предприе се повторният им разпит.

Първ от тях бе разпитан мухтарът на Извор, Димитър [Крачунов] Стамболията, който подробно разказа и обясни следното:

Преди 13 месеца Герго Стойков и Марин Попов, също от с. Извор, донесли един лист, подпечатан с лъвски печат, и понеже в дома [на Димитър Стамболията] имало много хора, повикали го в дюкяна му и го накарали да прочете листа. Той първоначално го помислил за екзархийско предписание, но после, като разбрал, че е комитетски лист, отнасящ се за въстание, поискал да го сложи в джеба си. Но гореспоменатите със заплаха взели писмото, а него отвели в къщата на Герго Стойков при Дякон Левски, чието име и личност Димитър [Крачунов] него време не познавал. Там, от пояснението на въпросния Дякон Левски, той научил, че листът се отнася до образуването на организация за изискване обещаните от султана права и свобода. Колкото и да му говорил за важността на това дело, той не се съгласил. Тъкмо когато Дяконът го заплашвал, по някаква работа в селото дошло едно заптие на име Мехмед и Дяконът и придружаващите го възседнали приготвените им коне и избягали. След тяхното бягство Герго [Стойков] и Марин [Попов] го заплашвали и му се заканвали, но напразно.

Един месец след това, като седял в училището, дето го отвел Марин [Попов], който бил взел от него един алтън в заем под предлог, че ще го вложи в търговия, ако и да се мъчили да го накарат да пие отровно кафе, той, щом го допрял до устата си, се досетил, попитал кафеджията каква е тая работа и коя е причината, на което последният отговорил лъжливо: „В тази чаша брат ми бъркал зачикабрус² и не е умита“. Обаче от тайното съвещание, което се водило за малко между пристигналите там заедно Марин Попов и Герго [Стойков] с кафеджията, той разбрал работата. Когато поискал да отнесе и двете чаши в управлението, Марин Попов го спрял и в сериозна форма му било казано: понеже той не влязъл в комитета, поради опасение да не разнесе тайната, била извършена тая работа и то след хвърляне на жребие кой да го убие; но ако той поиска да отиде в управлението, не само че е решено да бъде вече явно убит, но и понеже извършителите и свидетелите на тая работа ще бъдат все комитетски хора, те ще отричат, ще останат неразкрити и не ще помогне нищо.

Герго [Стойков] и Марин [Попов] като почувствали, че той е безпомощен и е омекнал, отвели го в къщата на поп Стефана и след дълги, дълги заплашвания на Марин Попов, той, заедно с другите му другари, положил клетва по религиозния им обичай. За да не му сторят някое зло, той уверил бунтовниците по тоя начин. По внушение на Марина [Попов] купил револвера му за три и половина лири, а после, като отишъл в Тетевенския комитет, който е по-стар, там, заедно с всички, повторил клетвата си и влязъл в комитета.

Поради приликата на Дякон Левски с комитетския куриер Дидьо [Пеев] от тяхното село, за да се извади пътен лист за Дякона, който него време искал да мине във Влашко, той [Димитър Крачунов] издал удостоверение на името на Дидьо Пеев. Димитър [Крачунов] не знаел много добре количеството на събраните от името на комитета и изпратени в Ловеч парични помощи.

Понеже селото Извор се намира най-близо до Ловеч, отправяните за Ловеч писма се събирали в Извор.

Поради обстоятелството, че бил мухтар на селото, макар всъщност да нямал решаваща дума в работата, той [Димитър Крачунов] бил председател, а Герго [Стойков] – касиер и секретар. Герго, като негов заместник, отварял пристигащите писма.

По време на етрополското нападение Герго [Стойков], който по искане на Димитра [Общи] организираше Дико Христов, Петко Лалъов и Йото Илиев, взел револвера му и го дал на единия от тях.

Той предварително не знаел, че владишкият наместник [дякон Паисий] ще бъде убит. Обаче един ден, малко след като убитият по-късно владишки наместник събрал владината и отивайки по работата си, излязъл от селото, като седял с пазача Ахмед ага пред дюкяна на Герго [Стойков], владишкият наместник [дякон Паисий] се върнал обратно развълнуван. Запитан за причината на това, той обяснил, че се върнал, понеже внукът на Димитра [Крачунов] му съобщил, че сред царевичака имало разбойници. Пазачът Ахмед ага и още няколко души отишли на мястото, но като не намерили никого, се върнали обратно. На другия ден и той [Димитър Крачунов] заминал заедно с поменатия [владишки наместник дякон Паисий] за Орхание.

По въпроса за обира на хазната, за който чул после, не е знаел предварително нито за организирането му, нито че ще бъде извършен. Димитър [Крачунов] отишъл в Тетевен, изпратен от даскал Тодора [Пеев], тъй като щяло да се прочете писмото, което един човек на име Фердинанд [Йордан Стоянов] донесъл от Централния комитет във Влашко, подписано от [Димитър] Ценович, и което съдържало укор за Димитра [Общи] поради неподчинението му на Дякон Левски.

Това, което Дико Тодоров, един от арестуваните, съобщи при разпита си, се състои накратко в следното:

Макар и да му било говорено преди една година за комитет и за това, че се събират пари, не му било обяснено какво значи комитет и за какво се събират парите. Обаче един ден, като седял в дюкяна на дядо Стойко³ – Герговия баща, там пристигнал с някакви хора Димитър [Общи] и се образувала организация за искане права от султана, които ако не бъдат дадени, щяло да се воюва. Казало се, че който не влезе в комитета, ще пострада. Когато и от него били поискани пари, той първоначално не пожелал да даде. Но по-после дошъл поп Стефан⁴, взел [от него] сто гроша и той влязъл в организацията. Оттогава не ходил на събрание. Понеже си имал собствен револвер, не е взел такъв от комитета.

От разпита на Вутьо Нинов, пак един от арестуваните, се установи накратко, както следва:

Макар и да чул името **комитет**, не влязъл в него. Но поради признанието на Доко Съйков, направено при разпита му относно комитетския въпрос, според което той, заедно с Доко Съйков, който влизал в комитета, пробили нощно време със свредел къщните врата на Стоян Милев, мъжът на покойната му сестра, влезли въкъщи и открили от сандъка му 280 гроша, бил арестуван и затворен.

При разпита на Доко Съйков, един от гореказаните, вече осъждан по други провинения, същият призна, както следва:

Както току-що се спомена, заедно с другаря си са отворили нощно време със свредел къщната врата на Стоян Милев, задигнали от къщата му сандъка и го отнесли в полето, разбили го, взели парите – 280 гроша – и ги разделили. По заповед на Димитра [Крачунов – Стамболията] били арестувани и затворени за малко време. А след като парите били събрани, дори и в повече, били освободени. Освен това миналата година, знаейки целите и задачите на комитета, по внушение на Герго [Стойков] и Марин [Попов], той влязъл в комитета като кафеджия. Знаейки за отровата, приготвена за убиване на мухтара Димитър [Крачунов], той, след като бил заставен да я постави в чашката, донесъл и под-

несъл кафето на Димитра [Крачунов], за да пие. А когато Димитър [Крачунов] разбрал и попитал, той отрекъл това. Но на следния ден мухтарът го повикал и му казал: „Ако това с отровата направиха от комитета – приемам, ако ли не – ще заведе дело“. Той отговорил, че е от комитета.

Освен това като се връщал от сватба с другарите си – арестувания Дико Беров и забягналия Йото Илиев, макар последните да му предложили да запалят листниците на Димитра мухтаря, той обаче не се съгласил и се върнал, а другарите му останали там.

Доко [Беров] изповяда миналата си кражба, когато, под предлог да вземе пари от бащата на сегашната си съпруга, задигнал с нейно съгласие моминските ѝ вещи. Но той отрече, че отиването му във Влашко има връзка с разбойническата и въстаническа дейност и че при кражбата, която са извършили с Вутьо Нинов, са били въоръжени. Мухтарът Димитър [Крачунов], призван на очна ставка, заяви, че по време на кражбата отсъствал и че не знаел да са имали оръжие. Но когато се направи обиск в домовете им, в дома на Вутьо Нинов се намери една пушка, а у Доко Съйков не се намери нищо. А когато бе изправен на очна ставка с него Вутьо Нинов, последният заяви, че не е имал оръжие, но у другаря му Доко Съйков е имало един пистолет и една пушка. Доко Съйков пък продължи да отрича.

От разпита на Герго Стойков, един от арестуваните, се установи следното:

Миналата година отишъл по някаква работа в Тетевен. Когато бил поканен и се явил в дома на Семко Гелев, дето се събрали някои лица като тетевенският даскал Иван⁵, Дякон Левски и някои други от Тетевен, бил прочетен един устав, написан на ръка, отнасящ се до намеренията и целите на комитета. След това споменатият Дякон Левски отишъл в Извор, свикал ги – него [Герго Стойков], Марин Попов, Димитър [Крачунов] мухтара и Дико Тодоров, взел [от тях] сто гроша⁶ и ги вкарал в комитета. След като Левски си заминал, те почнали да се събират на бунтовнически събрания в училището, а когато дошъл Димитър [Общи] – един път и в собствената му къща. Комитетът не е имал председател, а всички са били равни. Специалният печат на комитета стоял известно време у даскалите, а по едно време бил даден и нему.

Донесената от Дидьо Пеев отрова за убийството на мухтара Димитър [Крачунов] разделил с Марина [Попов] и Дока [Съйков] и своята част поставил в дивита си на полицата, отдето по едно време изчезнала. При все че бил там, когато се поставяла отровата в кафената чашка, заяви, че той самият не е поставял, а че знаел за тая работа. Но ако и да отрече да е слагал лично той отровата, при очната ставка с мухтара Димитър [Крачунов], Дидьо Пеев, Марин [Попов], Доко Съйков, даскал Илия⁷ и гложенеца Васил [Йонков] излезе наяве, че решението да бъде очистен чрез отравяне Димитър, поведението на когото всявало подозрение, било взето от всички. Отровата поръчал Марин [Попов]. А Дидьо Пеев я доставил чрез гложенеца Васил [Йонков], който него време бил в Ловеч, и я дал на Марина [Попов], Герга [Стойков] и Дока [Съйков]. Даскал Илия повикал Димитра [Крачунов] в училището и под предлог да поседнат, било поръчано кафе, а Герго [Стойков] и Доко [Съйков] поставили отровата в кафената чашка и я поднесли.

При продължаване на разпита му след тази очна ставка се установи още следното:

Герго [Стойков] изпратил събраните от Ябланица и получените на негово име пари чрез мухтаря Димитър [Крачунов] в Тетевен, а получените от Осиковица на името на даскал Васила [Ионков] били занесени в Ловеч лично от куриера Дидьо Пеев. Когато Негово Превъзходителство окръжният управител [Мазхар паша] се върнал от Тетевен в Орхание, той [Герго Стойков] изгорил намиращите се у него писма, получени от околните села.

По убийството на дякона владишки наместник⁸ не знаел нищо След убийството от Орхание било съобщено в Осиковица, а оттам и на тях [изворци], че се търсел Дякон Левски. Писмото, с което се съобщавало – намиращият се него време в Тетевен Дякон Левски да бяга оттам, попаднало у Димитра [Общи]. Ако и да искаше да отрече, че е знаел от по-рано за подготовката [на убийството], когато му се обясни, че ще бъдат доведени на очна ставка устроителите на засадата, той призна, че било решено дяконът да бъде убит, за да не издаде работата на властта. Димитър⁹ и Стоян¹⁰, устроителите на засадата, макар да дошли и му съобщили, той [Герго Стойков] си бил отишъл вкъщи. После въпросният владишки наместник [дякон Паисий] бил предупреден от едно момче да не минава по него път и той се върнал обратно. Признавайки, че мястото за засада показал Димитър Пеев, с това той издаде наяве лъжливостта в предишното си показание. От разпита на шестте души участници в засадата и на Дидьо Пеев се установи, че нейното устройване е всъщност негово [на Герго Стойков] дело.

Когато бе разпитан Дико Беров, друг един от арестуваните, той призна, както следва:

Миналата година Дякон Левски отишъл в тяхното село и като прочел комитетските книжа, накарал и него да влезе в комитета заедно с другите. Един път Дякон Левски го повикал в Ловеч, за да го изпрати с книжа във Влашко, и един път – за да го направи куриер. А той, макар и да отишъл, не приел предложението му. Тъй като не бил в състояние да даде необходимата парична помощ при влизането си в комитета и поради настояване за парите от страна на Герго [Стойков] и Марин [Попов], той, Доко Съйков, Вутьо Нинов и Йото Илиев, всичко четирима души, откраднали денем от колибата на Петко Найденов една биволска кожа и след като известно време я крили на тавана в къщата на мухтаря Димитър [Крачунов], по нареждане на комитета я продали в Гложене на Христо за 120 гроша и си разделили по 30 гроша. А после, когато парите били поискани от комитета, след като похарчил от тях 10 гроша, предал на комитетската каса останалите 20 гроша. Но той не призна запалването на листниците, за което съобщи Доко Съйков при втория разпит.

Разпитан, Марин Попов призна, както следва:

И той, заедно с Герго Стойков, отишъл в Тетевен, дето се срещнал в къщата на Семко Гелев с Дякон Левски, който, макар да открил до известна степен намеренията и целите си, обещал да отиде лично в Извор, за да им разясни подробно и за да накара да тръгнат по този път и други някои хора от селото. След няколко дни, съгласно обещанието си, Дякон Левски пристигнал в селото, в къщата на Герго [Стойков], заедно с Димитра [Общи] и Васил [Ионков] гложенеца. На бунтовническото събрание, което било устроено в училището, Марин Попов влязъл в комитета. Той не само че няколко пъти присъствал на събранията на комитета, но веднъж, бидейки натоварен да събере пари за вестника в Лопян и Брусен, събрал по 120 гроша [от двете села], които предал на касиера на Изворския комитет – Герго Стойков. Задето оставил коня си на площада във

Видраре, когато отишъл там да събира пари, той не само че бил смъмрен от страна на Видрарския комитет, но Дякон Левски го извикал в Ловеч и го предупредил с думите: „Щял си да издадеш тайната. Тоя път те простих. Но ако и занапред извършиш такава неблагоразумност, няма да разбереш кой ще те убие!“¹¹. След това се върнал на село. Един път носил писмо на Герго [Стойков] до халача Никола¹¹ в Ловеч. А и един път, когато карал дървен материал за Враца, по нареждане на Димитра [Общи] отнесъл писмо на Изворския комитет до Стефанаки Христов и Мито Цвятков. Понеже бил казал, когато втори път ходил във Враца, че пътят, по който Димитър [Общи] тръгнал, е лош и това гореспоменатите лица съобщили на Димитра [Общи], започнали да го преследват и да го заплашват с убийство. Поради тия му думи нямали вече доверие в него.

По убийството на дякона [Паисий] владишки наместник, както и по подготовката за нападение на хазната – не му било известно. А по въпроса за отравянето на Димитра [Крачунов] той знаел само това, което бе вече казано по-горе.

Когато бе разпитан Дидьо Пеев, друг един от арестуваните, същият, без да крие, призна доброволно, както следва:

Когато преди една година пристигнал в селото им Дякон Левски и прочел устава, той влязъл в комитета. По искане на Дякона и нареждане на комитета в неговото село, отишъл заедно с гложенеца Васил [Йонков] в Ловеч и останал три месеца на мястото, избрано от Дякона за тайна къща, на негова услуга. На няколко пъти носил писма в Троян и Тетевен. По желанието на Дякона, след като на основание на издадените им от селския съвет удостоверения си извадили от Орхание пътни листове, те прекарвали по няколко дни в Троян, Карлово и Черноземен, а една вечер пренощували и в къщата на Божила¹² в село Царацово. На следния ден отишли в Пловдив и вечерта пак в Царацово. Оттам Дякон Левски заминал за Пазарджик, а Дидьо Пеев се върнал в селото си. След като останал около 20 дни в своето село, понеже Васил [Йонков] гложенецът пак му съобщил да си извади тезкере, за да отиде този път във Влашко, той заверил старото си тезкере за Влашко. Когато отишъл в Ловеч, Дякон Левски взел туй тезкере, тъй като си приличали с Дидьо Пеев, и отишъл заедно с Васил [Йонков] гложенеца отсреща [Влашко]. Дидьо Пеев се върнал пак на село. А оттам, по нареждане на селския комитет, заминал за Оряхово, като закарал зърнени храни, за да посрещне Дякона, който щял да се върне от отсреща. Той посрещнал Дякона и заедно отишли в Ловеч. Дяконът отседнал в къщата на Никола [Сирков] халача. А той [Дидьо Пеев] предал 50 броя от устава с червени корици и писмото към него, които му били дадени, на Димитра [Общи] от Дяково в къщата на Дочо Мръвков в Тетевен и се върнал пак в селото си. Било по време на вършитба. След известно време един ден пак пристигнал Дякон Левски и поискал да го придружи до Враца. На неговия отказ, по причина, че имал работа по вършитбата, от страна на комитета му заявили, че храните му ще бъдат овършани от други хора, настояли и той се съгласил да го придружи.

И тъй, оттам [Голям извор], като се отбили в селото Видраре, дето престояли една нощ, на следния ден стигнали във Враца. Там Дякон Левски водил разговор с трима души: Мито [Цвятков], Кръстьо¹³ и друг един, чието име не знаел, първоначално въвн от града, под едно дърво, а после, отбягвайки множеството поради пазара – в една къща в града. Докато [Левски] разговарял с тях и се мъчел да ги убеди, [Дидьо Пеев] се прибрал в хана, дето бил отседнал. По заповед на Дякона, на около 8 часа той тръгнал оттам и през нощта в манасти-

ра пак намерил Дякон Левски. А следващите дни, като прекарвали по една нощ в Боженица, Орхание, Правец и други някои орханийски села и беседвали с комитетските хора относно въстанието, понеже в Гложенския манастир дошъл Васил [Йонков] гложенецът, той се разделил с Дякона и си отишъл на село.

И за четвърти път, пак по негово [на Левски] повикване, след като се срещнали в Тетевен, отишли заедно в Ловеч. Но поради наложителна причина Дяконът заминал за Пловдив, а той се върнал в своето село.

Когато заминавал за Ловеч, Марин [Попов] му поръчал: „Кажи на Васил [Йонков] гложенеца: бях поискал едно нещо от него, да го изпрати!“. В Ловеч, съгласно поръчката, Васил [Йонков] гложенецът му дал един бял прах, огънат в книга, който взел и отнесъл, и щом го сложил на тезгяха в кафенето на Доко Съйков пред Герго [Стойков], Доко Съйков и даскал Илия [Гюндюзов], те – Герго [Стойков], Марин [Попов] и Доко Съйков – разделили праха на три части и всеки един от тях взел своята част. Тогава му било съобщено, че това била някакъв вид отрова за убийството на мухтара Димитър [Крачунов].

А по въпроса за засадата, устроена в Извор за убийството на дякона владишки наместник [Паисий], той знаел следното:

Тъй като един ден, когато били събрани заедно в училището Димитър [Общи] от Дяково, Стоян [Костов] пандурът и няколко непознати нему тетевенци, му било заповядано да ги отведе на мястото на засадата, той ги завел, посочвайки им пътя, на едно скрито място над видрарския път и се върнал обратно. На обед, по поръка на Герго Кабакчиев, отишъл пак при Димитра [Общи] да му съобщи, че владишкият наместник [Паисий] ще дойде. А когато внукът на мухтара Димитър [Крачунов] съобщил на владишкия наместник [Паисий] за готвеното му покушение, последният се върнал уплашен в селото и на следния ден заминал заедно с мухтара [Димитър Крачунов] и Кабакчиева за Орхание.

В заключение на тия подробни данни се установи, че са осъществени следните престъпления:

Революционната организация, подготвяща въстание с оръжие в ръка против османската държава, е била пренесена от Тетевен в с. Извор чрез Герго Стойков и Марин Попов по същия начин, както е била разпространена в другите села, а именно в резултат на идването на Дякон Левски и личното му въздействие и подбуждане. В началото тя се ограничавала само със споменатите Марин [Попов] и Герго Стойков, а впоследствие обхванала и Доко Съйков, мухтара Димитър, Дико Тодоров, Дико Беров и Димитър Пеев. Поведението на мухтара Димитър [Крачунов], след като му била поднесена отрова, премахнало напълно съмнението, което произлизло от това, че известно време той стоял настра-на и се държал резервирано.

В революционната организация, съставена привидно под председателството на мухтара Димитър [Крачунов], а всъщност под управлението на Герго Стойков, Марин Попов е бил назначен за изпълнителен орган и за да събира суми, Димитър Пеев – на куриерска служба, а Доко Съйков – за опасни специални поръчения. Освен че са работили за разширяването на бунта, но те още са подготвили отравянето на мухтара Димитър [Крачунов], за да го премахнат, и по-късно са устроили засада за убиването на владишкия наместник. Като централен пункт за кореспонденцията на другите комитети, те [подсъдимите изворци] развили известна дейност по уреждане и поддържане на частна пощенска служба. По искане на Дякон Левски е бил изпратен на негова услуга

куриерът Дидьо Пеев. Издавайки удостоверение, за да се извади пътен лист за Дякона на името на Дидьо Пеев, предвид взаимната им прилика, те са услужили на въстанието. А дори открити са и престъпления, като кражбата на кожа¹⁴ от страна на Доко Съйков, Дико Беров, Вутьо Нинов и Йото Илиев, с цел да се подпомогне парично комитетата.

Тъй като в чл. 58 на императорския наказателен закон е казано:

„Когато между някои лица се устрои заговор с цел да се извърши един от бунтовете, упоменати в чл. чл. 55 и 56 и освен че се уговори изпълнението на решения в тоя заговор бунт, но и са предприети някои действия и мерки за подготовка на изпълнението му, без обаче бунтът да е осъществен на дело, участващите в тоя заговор се наказват със заточение до живот.

Но ако при един подобен заговор не е проявено никакво предприемане на действия или приготвления за подготовка на изпълнението му, а само е уговорено и е взето решение за неговото извършване, в такъв случай участващите в тоя заговор се наказват с временно заточение в крепост.

А когато някой направи предложение за устройване на заговор, за да се извърши един от бунтовете, упоменати в указаните два члена, но то не бъде прието, направилият такова предложение се наказва със затвор от една до три години“.

Така че, реши се: съгласно алинея първа на споменатия член Герго Стойков и Марин Попов, които са предприели действия и мерки за изграждане на организацията, да бъдат наказани с вечно заточение. А членът на тая организация, може би и неин председател, мухтарът Димитър [Крачунов], върху когото преди влизането му в комитетата действително било извършено покушение и заплашването с наказание на когото се счита за доказано, при тия смекчаващи вината му обстоятелства да се накаже с 10 години временно заточение.

Съгласно алинея втора Дико Тодоров, който дал парична помощ и един път присъствал на събранието, после Дидьо Пеев, който по заповед и принуда на мухтара на селото и на Кабакчиев изпълнявал комитетска куриерска служба и слугувал на Дякон Левски, както и Дико Беров, който само членувал в комитетата и участвал в кражбата на кожата, да бъдат наказани с по 4 години крепостен затвор.

А чл. 221 на императорския закон гласи: „Когато се извърши кражба чрез насилие, но ако от това не е произлязло нараняване и ако няма друга някаква последица, или ако не е извършена чрез насилие, но ако, първо, е станала нощно време и второ, ако е извършена от две или повече лица и ако всички или едно от тях е било въоръжено, виновниците се наказват също така с временен затвор“.

Доко Съйков, който призна, че освен че е влизал в комитетата, но е дал отрова на Димитра [Крачунов], че нощно време, заедно с Вутьо Нинов, и то като един от тях е бил въоръжен, са влезли в къщата на Стоян Милев и извършили кражба, да се накаже, съгласно параграф втори на гореспомнатия член, на 10 години затвор.

А Вутьо Нинов, който макар и да не влизал в комитетата, призна, че взел участие в кражбата, да се накаже с 4 години затвор.

За Дико Христов, Петко Лалъов и Йото Илиев, за които се установи, че са участвали в нападението срещу къщата на [Никола] Арнаудов в Етрополе, и поп Стефан, който, според показанията, е извършвал клетвения обред на постъпващите в комитетата и който взел от Дико Тодоров пари за комитетата, за техните разпити, които предстои да се извършат, както и за положението на посочените в показанието на Дидьо Пеев врачанци – Мито¹⁵ и Христов¹⁶, и на Никола

[Сирков] халача от Ловеч, когато бъдат заловени, ще бъде съставен отделен протокол за извършените от тях престъпления.

Ако се потвърди горното решение, молим за височайше ираде, за да бъдат наказани, както следва: **Герго Стойков и Марин Попов на вечно заточение; мухтарът Димитър [Крачунов] на 10 години временно заточение; Дико Тодоров, Дико Беров и Дидьо Пеев на 4 години временен крепостен затвор; Доко Съйков на 10 години затвор; Вутьо Ненов¹⁷ на 4 години затвор. На вашите заповеди!**

8 януари 1288 [1873] година

Публ. по: ЛСТС, № 80, с. 247 – 255; НБКМ – ОрСб., инв. 233/1950. Превод Борис Недков.

¹ Осъдените 8 души голямоизворци са: Димитър Крачунов Стамболията, Дико Беров Пашов, Вутьо Нинов Дановски, Доко Съйков Маевски, Герго (Георги) Стойков Симеонов, Дико Тодоров Диков, Марин Попов Димитров и Димитър (Дидьо) Пеев Галевски. ² Сачикабрьз – от тур. червена боя на оловна или калаена основа (оловен миниум). ³ Стойко Симеонов. ⁴ Поп Стефан Буров(ски). ⁵ Иван Лилов Фурнаджиев. ⁶ По-точно: по сто гроша. ⁷ Илия Гюндюзов. ⁸ Дякон Паисий. ⁹ Димитър (Дидьо) Пеев. ¹⁰ Стоян Костов – Пандура. ¹¹ Никола Сирков. ¹² Божил Георгиев. ¹³ Кръстьо Бързаков. ¹⁴ Биволска кожа. ¹⁵ Мито Цвятков. ¹⁶ Грешка – в сб. ЛСТС, с. 255. Тук следва да се коригира и чете: „Кръстьо“, а не „Христов“ – вж. текста по-горе. ¹⁷ Грешно разчетено бащино име. Вярното е: Нинов.

№ 183

Съдебно-следствен разпит на Христо Цонев – Латинеца и очна ставка с Димитър (Дидьо) Пеев и на Никола Цветков Бакърджията

София, 8, 12 януари 1873 г.

Разпит на Христо ханджията

8 януари 1873 г.

- Как ти е името, откъде си, какво е занаятието ти, на колко си години?
- Христо, на баща ми – Цоньо, ловчанец съм, държа хан в Къкрината, на двадесет и пет-двадесет и шест години съм. От седем месеца съм ханджия в Къкрината. Преди се занимавах с кожарство в Ловеч, кръчмарувах малко време край Ловеч.
- Кога се срещна с Дякон Левски и как стана запознанството ви?
- Срещнах се с него през нощта, когато го заловиха. Нея нощ той дойде заедно с моя роднина Никола [Цветков] бакърджията, когото познавам.
- Когато беше кръчмар край Ловеч, Дяконът не идваше ли в кръчмата ти?
- Не е идвал никога.
- Дяконът е бил толкова време в Ловеч, може ли да казваш, че не знаеш?
- Не съм го виждал, не зная.
- Дяконът казва, че когато ти си бил кръчмар край Ловеч, той идвал няколко пъти в кръчмата ти [и е] ношувал там.
- Там не е само моят дюкян, там има четири-пет дюкяна, може да е ходил в кръчмата на другото.
- Дяконът казва дори: „Известно време не бях виждал тоя човек, видях го тоя път в Къкрината“.
- Нека казва, не го познавам.

Въпроси към Дидьо Пеев в присъствие [на Христо Цонев]

- Познаваш ли човека, който седи насреща ти?
- Виждал съм го в Ловеч, но какъв е – не зная.
- Не си ли носил на Дякона писмо в кръчмата на тогова, край Ловеч?
- Виждах го само в Ловеч в Мариновото кафене, но в кръчмата на тогова писмо на Дякона не съм носил.

[Подписал]: Дидьо Пеев

[Въпроси към Христо Цонев]

– Как дойде Дяконът в твоя хан и защо те задържаха? Щом ти не се познаваш с Дякона и не си му бил другар, щяха ли да те задържат?

– Втората вечер на Коледа, към десет часа, те дойдоха заедно с Никола [Цветков] бакърджията [и] отседнаха в моя хан. Аз казах на вуйчо ми Вълчо! „Ако идеш в Ловеч, вземи коня на баща ми“, и си заминах. Когато отивах, аз накарах Никола бакърджията да заключи вратата. Когато се върнах, чух един пушечен изстрел [и] видях, [че] заловили Дякона. „Къде беше?“ – ме запита Хюсеин бинбашият. Аз [му] казах. Сетне те ми казаха: „Заключи хана и ела!“. Вземаха ме заедно с Никола [Цветков и] ни изпратиха в Ловеч, оттам в Търново, [а] оттам тука. В тая работа аз никак не влизам и нямам нищо общо с нея.

– Не попита ли ти Никола [Цветков] – кой е тоя човек и къде се е намерил с него?

– Попитах го и той ми каза, [че] бил Петко търновецът, срещнал го из пътя.

– Откога се занимава Никола [Цветков] с бакърджийство?

– Никола от малък, заедно с брат си Станьо, е бакърджия в Ловеч.

– Няма ли Никола [Цветков] друг прякор?

– Казват го Никола Цветков.

Подписал]: Христо [Цонев] ханджията

Разпит на Никола [Цветков] бакърджията

12 януари 1873 г.

– Името ти, името на баща ти, откъде си, какво работиш, на колко си години?

– Никола, на баща ми Цвятко, ловчанец съм, занимавам се с бакърджийство и съм на двадесет години.

– Откога се занимаваш с бакърджийство?

– Майстор съм от около три и половина години, преди бях бакърджийски чирак.

– Откога познаваш Васил Дякон Левски, с когото сте отивали заедно в Къкрина ?

– Преди не го познавах. Тръгнах от Ловеч, отивайки в Търново да купя бакър. По пътя на един час от Ловеч аз стигнах до моста „Пази мост“. Дяконът идваше през пътеката отсреща ми; оттатък идеше едно заптие. „Кой е тоя човек?“ – ме попита [заптието]. „Не зная“, казах аз. Сетне заптието попита него, какво са разговаряли – не зная. Аз отминах. После, вървейки полека-полека, да имаше след един час, той [т.е. Левски] пак ме застигна. Аз го попитах: „Откъде си?“. Той ми каза: „Търновец съм, да вървим заедно!“. Стана ми спътник. „Къде ще спиш?“ – ме попита той. Аз казах: „В Къкрина имам един роднина, там [ще спя]“. След това той дойде заедно с мене [и] отседна в Христовия хан. Христо [Цонев], аз и Дяконът, и тримата, спяхме в една стая. Призори Христо [Цонев] ме вдигна [и] рече: „Аз отивам в къщата на вуйчо ми за коня“. Аз

заклучих след него. После дошли заптиетата и заловили тогова [Левски], той искал да избяга, но те го хванали веднага. Сетне забраха и нас заедно [с него] и ни отведоха.

– Какво говорихте с Дякона по пътя от Ловеч до Къкрина и когато дойдохте в Къкрина, в хана?

– По пътя не говорихме нищо, той само каза: „Търновец съм, отивам в Търново“. В хана влизахме и излизаше [и ме] попита само: „Не си ли ходил никак в Търново?“.

– Ти не го ли попита: „Откъде си, що си, с какво се занимаваш, какво ще правиш в Търново, откъде идеш?“.

– Той ми каза само: „Името ми е Петко, търновец съм“.

– Ти казваш, че тоя човек излязъл измежду лозята, не го ли попита ти: откъде идваш от тая страна?

– Попитах го, той ми каза: „Идвам от тъдява“.

– Имаше ли у него оръжие?

– Той имал два шестака, преди обаче аз не ги видях, видях ги после.

– Когато дойдоха заптиетата, ти къде беше?

– Аз спях, не [ги] чух. После дойде ханджията, заудря по вратата [и] аз станах тогава.

[Подписал]: Никола Цвятков

Зададените въпроси и отговори и показанията на споменатия Христо [Цонев] и Никола [Цветков] са записани в наше присъствие.

25 зилкаде [1]289 [12 януари 1873] година

Публ. по: ЛСТС, № 71, с. 206 – 208; НБКМ – ОрСб., инв. 399/1940, Съдебно-следствени разпити на главатаря на бунтовническия комитет Васил Дякон Левски и на двамата му другари, извършен от нарочната комисия. 25 зилкаде [12]89 [13 януари 1873] година. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Вълчо Сяров Каранейков, собственик на Къкринското ханче.

№ 184

Писмо от председателя на Специалната комисия Али Саиб паша до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша за изпращането на препис от протокола с присъдите на комитетските дейци от с. Видраре

[София], 10 януари 1873 г.

До Негово Превъзходителство валията [Ахмед Хамди паша]

Ваше Превъзходителство,

Тук приложен изпращаме на Вашето просветено внимание препис от протокола¹ с наказанията на някои лица от комитета в село Видраре, Орханйиска околия, който е представен на Високата порта. На вашите заповеди!

23 зилкаде [1]289 или 10 януари [12]88 [1873] година

[Печат]: Ес-сеид Али Саиб

Публ. по: ЛСТС, № 78, с. 243; НБКМ – ОрСб., инв. 220/1951. Превод Борис Недков.

¹ Вж. док. № 179.

№ 185

**Писмо от председателя на Специалната комисия Али Саиб паша
до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша
за изпращане на преписи на изготвените
съдебно-следствени протоколи**

[София], 11 януари 1873 г.

До Негово Превъзходителство валията [Ахмед Хамди паша]

Ваше Превъзходителство,

Уведомяваме ви, че като предоставяме на Софийското управление оригинала на съставените от комисията следствени протоколи на задържаните в София лица, по един препис, които наредихме да се изготвят, се изпращат приложено на Ваше Превъзходителство и след като се прегледат от Вас, да бъдат оставени на съхранение във Върховния областен съд. На вашите заповеди!

23 зилкаде [1]289 или 11 януари [12]88 [1873] година

[Печат]: Ес-сеид Али Саиб

Публ. по: ЛСТС, № 72, с. 210; НБКМ – ОрСб., инв. 217/1951. Превод Борис Недков.

№ 186

**Съдебно-следствен разпит на поп Стефан Диков Буров¹ и очна ставка
с Димитър Крачунов – Стамболията, Георги Стойков и
Марин Попдимитров**

София, [12] януари 1873 г.

Разпит на поп Стефан от село Голям извор

[12] януари 1873 г.

– Как ти е името, как е името на баща ти, откъде си, какво работиш, на колко си години?

– Стефан, баща ми – Дико, изворчанин съм, от една година свещеничеством, на двадесет и седем години съм.

– Какво работеше преди една година?

– Преди дюлгерствах и учителствах.

– Къде се учи и ходил ли си в чужбина?

– Учих се в Извор, в чужбина не съм ходил.

– Познаваш ли мухтара Димитър². Ти си заклевал тоя човек, защо и в какво го закле?

– Димитра [Крачунов] познавам, обаче аз не съм заклевал тоя човек.

– Заклевал си го да не говори никому за образувания комитет за бунтуване на българското население.

– Аз си гледам свещеничеството, нямам абсолютно [никакви] сведения за такава работа.

– В черквата, в която се намираш, има ли друг освен тебе?

– Освен мене има трима свещеници.

– Защо не се говори за други свещеници, защо се говори така за тебе?

– Аз съм беден човек, гледам си своята работа, защо говорят така за мене – не зная.

– Ако Димитър [Крачунов] дойде и ти каже в лицето, ти какво ще кажеш?

– Аз не съм направил нищо, ако той, за да запази себе си, иска да изгори и мене, ще каже може би.

През време на очната ставка на поп Стефан [Диков] с мухтар Димитър [Крачунов] последният каза, че след като му е дадена отровата, Марин Попов го завел заедно с Герго Стойков в къщата на поп Стефан [Диков]. Поп Стефан [Диков] отказа да го е заклел да не говори никому за комитета [и] че той няма сведения за такава работа. Герго Стойков и Марин Попов заявиха, че не са водили Димитра [Крачунов] в къщата на поп Стефана [Диков] и нямат сведения относно заклеването му от поп Стефана [Диков].

[Подписали]: поп Стефан [Диков],
мухтар Димитър [Крачунов],
Герго Стойков, Марин Попов

Зададените въпроси и отговори, показанията и очната ставка на поп Стефана [Диков] се протоколираха по-горе в наше присъствие.

25 зилкаде [12]89 [12 януари 1873] година

Публ. по: ЛСТС, № 71, с. 208 – 209; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Съдебно-следствени разпити на главатаря на бунтовническия комитет Васил Дякон Левски и на двамата му другари, извършен от нарочната комисия. 25 зилкаде [12]89 [13 януари 1873] година. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Поп Стефан Диков, по фамилия Буров (Буровски), както разкриват негови писма до Герго Стойков в НБКМ – БИА. ² Димитър Крачунов – Стамболията.

№ 187

Съдебно-следствен разпит на Тихол Маринов и очна ставка с Иван Лилев Фурнаджиев, Марко Йончев, Иван Ибришимов, Лальо Пеев, Станчо и Станьо Хаджииванови

София, [12] януари 1873 г.

Разпит на тетевенеца Тихол Маринов [12] януари 1873 г.

– Как ти е името, откъде си, какво работиш, на колко си години?

– Тихол, на баща ми – Марин, тетевенец съм, занимавам се с бояджийство, на четиридесет и пет години съм.

– Какъв ти е хаджи Станьо¹?

– Мой зет е.

– Вие сте се събирали в къщата на хаджи Станя [Врабевски] и сте правили събрания, какво се съвещавате?

– Аз никога не съм бил, не зная.

– Как казваш „не зная“, [когато] бунтовническият комитет е правил събрания и ти си бил там, има [хора], които знаят!

– Аз такава събрание и комитет не зная.

– Хаджи Станьо [Врабевски] е твой роднина, ако това събрание стане в неговата къща, [може ли] да се вярва, че ти не знаеш?

– Аз нямам абсолютно [никакви] сведения за такава работа.

– Ако дойдат [хора], които знаят, и ти кажат в лицето, какво ще кажеш ти?

– Ако кажат, за да ме вкарат в беда, какво да кажа?

Когато се извърши очната ставка на Тихол Маринов с Марко Йончев от Тетевен, даскал Иван², Иван хекимина³, Лальо Пеев и синовете на хаджи Иван – Станьо и Станчо, от тия Марко Йончев и даскал Иван [Фурнаджиев] казаха, че в началото не е ставало дума за комитета, че веднъж бил на събрание, че Тихол Маринов е дал за читалището или училището пари и че веднъж бил на събрание, и че ако е бил на събранието, когато Левски чел вестник, на друго събрание не е бил.

Иван [Ибришимов] хекиминът и Лальо Пеев пък казаха, че не знаят дали Тихол [Маринов] е постъпил [в комитета]. Че не знаят Тихол Маринов да е постъпвал в комитета казаха още Станчо и Станьо [Хаджииванови].

25 зилкаде [12]89 [12 януари 1873] година

Подписали: Тихол Маринов, даскал Иван [Фурнаджиев],
Марко Йончев, хеким Иван [Ибришимов], Лальо Пеев,
Станчо [Хаджииванов], Станьо [Хаджииванов]

Зададените въпроси и отговори, показанията и очната ставка на споменатия Тихол [Маринов] се протоколираха по-горе в наше присъствие.

25 зилкаде [12]89 [12 януари 1873] година

Публ. по: ЛСТС, № 71, с. 209 – 210; НБКМ – ОрСб., инв. 339/1940, Съдебно-следствени разпити на главатаря на бунтовническия комитет Васил Дякон Левски и на двамата му другари, извършен от нарочната комисия. 25 зилкаде [12]89 [13 януари 1873] година. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ Хаджи Станьо Врабевски. ² Иван Фурнаджиев. ³ Иван Ибришимов.

№ 188

Протокол № 15 на Специалната комисия в София с присъдата на Васил Левски, изпратен до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша

София, 14 януари 1873 г.

Когато завършиха разпитите на лицата, за наказанието на които се донесе с предишните протоколи, установи се, че именуемият Дякон Васил Левски е натоварен от страна на комитета във Влашко да подбужда и бунтува България. Той се очерта като компетентна и централна личност, която е подбуждала населението да образува комитети, които да се готвят да въстанат с оръжие в ръка против османската държава. Той е разширявал кръга на бунтовническата дейност и на всякакви други действия и е бил председател на всичките комитетски организации. Понеже е бил твърде хитър и лукав, а същевременно известен по своята храброст, когато се разтуриха комитетските гнезда, той не можа да бъде заловен. След като обаче неговият портрет се разпрати и неговото преследване и търсене не спря, най-сетне чрез усърдието и посредничеството на ловчанския каймакам той биде настигнат в село Къкриня, Ловчанско, нападат и заловен, след което беше докаран в София и подложен на подробно и всестранно разследване¹. В първия и втория си разпит той заяви, че е роден в Карлово, син е на Ивана [Кунчев], че от седем години насам се учил в сръбски училища, че е бил в Букурещ като деец в организацията на изпращаните досега отсам разбойници, че е бил във връзка с войводата на име Хаджи Димитър и с други войводи и по-

неже не одобрил метода им на действие и работите им тогава, върнал се в Сърбия и постъпил във военното училище. За сегашната си бунтовническа дейност бил повикан в Букурещ от търговеца [Димитър] Ценович, дето се представил пред комитета, свикан в Букурещ, с открито лице, докато другите присъстващи от разни места били с маскирани лица, за да не се познават едни други.

Дадени му били някакви писма по организуването на куриерските служби в комитетите, и за да бъде познат от комитетските хора, те нагласили някакви знаци, след което бил изпратен в България с тая нарочна мисия. Носейки със себе си писма, той започнал най-напред от Свищов и е обиколил Свищов, Ловеч, Търново и Пловдив. След като е представил там нарочните знаци в определените кафенета, той е изпълнявал възложената му длъжност, като е предавал писмата извън града на лицата, които идвали след него, размахвайки бяла кърпа в ръка и подсвирвайки с уста, без да узнаят неговата личност, нито пък неговото име. След това се завърнал пак в Букурещ, дето написал един временен устав², според който да се състави общият [устав], и го разпратил по свой почин на тукашните комитети, които, след като прибавили и от своя страна своите собствени мнения, върнали тия екземпляри от временния устав обратно. След като на свиканото събрание тоя устав е бил поправен и напечатан, той [Левски] е бил изпратен заедно с тоя устав отсам [в България]. Но поради голямото количество броеве от тоя устав, които трябвало да носи, мъчно било да се пренесат по тоя начин, ето защо [уставите] били изпратени посредством комитета в Букурещ на Свищовския комитет.

Когато дошъл в Свищов, уставите му били дадени и той, както по-рано раздавал пощата, така сега [раздал] уставите в Ловеч, Търново и Пловдив, след което, съгласно длъжността, която заемал, се заел да разследва и наблюдава кафенетата и сборищата, без да обади кой е, какво впечатление е направил комитетският въпрос, дали той е разгласен или не. След като работил малко време в това направление, завърнал се в Букурещ, отдето не минал веднага отсам, а останал там четири-пет месеца, след което, преди нападението на хазната, през Цариград отишъл в Пловдив. В едно писмо, което получил от Букурещкия комитет, е казано, че пътуващата за София хазна е била обрана, че понеже бил арестуван един човек на име Димитър³, то, ако поради това бъдат арестувани комитетските хора, да се даде веднага знак за въстание, което щяло да бъде подпомогнато от главните войводи. Но понеже, според него, обирът на хазната е бил разбойническо дело, той бил на мнение да не се вдига въстание. Съдържанието на писмото, заедно с горното си мнение, съобщил на тукашните комитети и отговорил на Букурещкия комитет, като прибавил и своето лично мнение. Понеже поради тая негова постъпка Букурещкият комитет искал да го отстрани [от делото] и да не го признава, той възнамерил да замине веднага за Цариград, да потърси висшите власти, да признае вината и престъплението си и да изложи работата отначало докрай. Обаче, отивайки за Цариград, бил заловен.

При третия си разпит направи още една стъпка напред, като каза, че всички заповеди, изпращани за тукашните комитети, давал лично той със собствения си подпис и дори, за да има единство в делата, избличавал грешките и на Букурещкия комитет. Заяви още, че сам той е подписвал разписките за събираните пари, необходими за сегашните разходи на комитетите.

Въпреки това той не познавал никого от комитетите, дори не познавал куриерите, които пренасяли собствените му писма; че тия писма били предавани

чрез нарочни знаци и, както се каза по-горе, без да се споменува никакво име или личност. Призован, изворският куриер Дидьо Пеев, при очна ставка с Дякон Левски, му напомни за придружаването, споменато в неговия разпит, че са ходили заедно в Ловеч, Пловдив и селата, че са ношували в Божиловата къща в Царацово, че Дякон Левски е взел тезкерето на Дидьо Пеев поради приликата [с него] и отишъл с [тезкерето] отсреща [Букурещ]. След като повтори това подробно, той [Левски] призна това придружаване [на Дидьо Пеев] с него. Нему са се били открили много хора, които не работили [в комитета], затова каза, че не иска да ги издаде. Относно Ваньо терзията⁴, който е в бягство, той не знаел, че е член на Ловчанския комитет, не знаел имената на отишлите там трима души ловчанци. Левски е искал среща със Стефан Карагьозов, търговец в Търново, като му пратил известие. След като получил неговото съгласие, макар и да е искал да се срещне [с него], обаче съгласно предупреждението на Букурещкия комитет – той човек е бил обвинен всъщност като привърженик на властта – той [Левски] не се решил [да отиде на исканата среща]. Че писмото, което изпратил на един пловдивски лекар, последният не го приел. И изобщо той отказа категорично да съобщи никакви имена и лица. Накрай съобщи, че Иван арабаджията от Царацово познавал хората от Пловдивския комитет.

В четвъртия си разпит споменатият се откри още малко, като каза, че даскалът в село Тетевен е взел участие в това дело, че той [Левски] е виждал комитетските хора на свиканите събрания, веднъж в училището и два пъти в хана, че ако ги види, ще ги познае, че той комитет е кореспондирал по-рано направо с Букурещкия въз основа на предишни предписания, че той се е карал с Димитра [Общи], понеже не е давал сметка за парите, които е получавал тогава от комитетите, като е оставил тамошните работи в безпорядък, и че не знае нищо за последните тамошни събития. Обаче бяха извикани на очна ставка лицата от Тетевенския комитет хаджи Станьо⁵ и Петко Милев, които казаха, че по-рано не знаели за комитетските работи, че уставът е бил занесен и прочетен от Дякон Левски и че той ги е заплашил, вследствие на което те са образували комитет и са събирали пари. Също така на очната ставка с повикания даскал Иван⁶, той каза, че първи път той [Левски] дошъл в училището и съставил комитета, а Марко Йончев [каза], че Левски им е чел вестник и преди да бъдат поканени в комитета, той не е познавал дори думата комитет. Хаджи Ивановите синове⁷ съобщиха, че Дяконът е отишъл в техния хан и свикал събрание. След като всички тия негови деяния бяха изложени и като разбра, че не може да казва: „Аз не мога да зная техните имена!“ и че му е невъзможно да крие самата истина, той заяви съвсем открито, че не иска да съобщи имената на хората, които не бяха заловени. Съобщи само за хората от Видрарския комитет, за които знае, че са арестувани, както и за Марин [Поплуканов] от Ловеч, че са комитетски хора.

В петия си разпит той се помъчи пак да отрече някои от своите първи показания и заизвърта пак по същия начин, обаче при разпита на Димитра [Общи], повикан на очна ставка, който потвърди всичко онова, което беше казал за Дякон Левски, и на няколко пъти имаше запитвания ту към Димитра [Общи], ту към Левски, той едвам тогава призна, че е заповядал сам на Димитра [Общи] да убие дякона наместник на владиката⁸. При разпита на Анастас плевненец⁹, който бе повикан на очна ставка, когато се повториха и изброиха лично пред Левски фактите в неговите показания, той пак отрече ония части, в които се споменаваха имена. Каза още, че не знае нищо за нападението на една къща в Ловеч от страна на трима души¹⁰ с червени арнаутски дрехи и убийството на слугата

в тая къща и че той бил получил писмо от Ловчанския комитет в смисъл, че е опасно да се върне в Ловеч, понеже, като чужденец, може да бъде заподозрян от страна на властта, и твърди, че не е извършил това дело. Обаче беше повикан на очна ставка Вуто Ветов, който в своите показания призна, че го е придружавал, и съобщи повторно, че по искането на Левски и поради своя частна работа той отишъл в Ловеч и посредством Лукан¹¹ се срещнал с Левски в плевнята на една къща и че там той [Левски], след като се преоблякъл в червени дрехи, заедно с него [Вуто Ветов] влезли в една къща през дъсчената ограда и след като са претърсили вътрешността на къщата и почакали малко там да дойде стопанинът на къщата, дошъл слугата му и като видял Левски, започнал да вика, обаче [Левски] го дръпнал веднага за яката навътре, пробол го с кама в корема и го убил и оттам се махнал и отишъл в лозята, дето му оставил дрехите си.

Споменатият Левски отказа тия показания на Вуто Ветов, отказа дори и срещата си с Вуто Ветов в Ловеч.

В шестия си разпит споменатият [Левски], след като разправи постановлението на комитетския устав, съобщи, че е установил, какво местата, които е обиколил, след като бил разпратил там писма чрез Васил гложенеца¹² и Сава Младенов, са годни за бунт, което [нещо] донесъл на Букурещкия комитет; че тия писма, които той изпращал за проверка, били еднакви с ония на Букурещкия комитет, че през време на своите обиколки установил, какво мнението на населението било различно, а именно: просветените люди и търговското съсловие са протестирали и били против извоюването на права чрез оръжие, а само селяните, които са били донейде тормозени, отивали към страната, която ги привличала; че българите в Одеса, както е било и по-рано, изпращали тука хайдутите с цел да смущават спокойствието на страната. Той иска в тоя смисъл именно да засегне политическата страна на въпроса.

Въз основа на тия подробности и на неговите резюмирани признания, както и писмените и устни показания на заловените, установява се, че споменатият Дякон Левски е влязъл в България с бунтовнически намерения, като е подбуждал населението да въстане с оръжие против османската държава за придобиване на права, че под негово лично главатарство за бунтуване заедно с някакви други разбойници, той освен дето е предприел разни бунтовнически деяния, но е изпълнявал точно възложената му дейност, като е държал пред селяните, събрани в селските училища, речи, издавал е печатни брошури под название комитетски устава и е подбуждал населението към въстание. Като последствие от това подбудителство и насърчаване образували са се някакви бунтовнически комитети и куриерски служби и са се събирали много парични помощи под предлог да се купува оръжие. Освен дето той е дал на Димитра писмена заповед за убийството на дякона [Паисий] владишки наместник, влязъл е в къщата на един чорбаджия¹³ в Ловеч, за да вземе от него насила пари като помощ за комитета, и когато е вършил това престъпление, за да не бъде заловен, той е убил с кама слугата, който започнал да вика.

От заловената негова кореспонденция се установява положително, че той е кореспондирал относно бунта с някои бунтовници и разбойници в Сърбия и Влашко, че споменатият Дякон Левски е източникът и инициаторът на замисления бунт, който е станал причина да отговарят пред повеленията на закона някои българи, които са имали смелостта да нарушат спокойствието на България.

Тъй като: в чл. 55 на императорския закон е постановено и изрично упоменато, че „всеки, който подбужда лично или чрез друго турските поданици и

жители на Османската империя към въоръжено въстание против султанската държава и неговата замислена цел се осъществи напълно или пък е пристъпил към изпълнението на делото, той се наказва със смърт“; в чл. 57 пък е казано, че „ако група разбойници извършат заедно някое бунтовническо дело, предвидено в гореказаните чл. чл. 55, 56, или пък пристъпят към неговото изпълнение, то самият главатар и подбудител измежду ония, които се намират в това разбойническо общество, където и да се залови, се наказва със смърт, а другите, които биха се заловили на местопрестъплението, съобразно със степента на тяхното доказано участие в бунтовническото дело, се наказват с доживотен или временен крепостен затвор“; в чл. 67 пък е казано, че „всеки, който произнася речи по площади, по пазарища и улици, по сборове или чрез разлепване на афиши и издаване на печатни брошури подбужда направо населението и жителите да извършат престъпления, упоменати в настоящата глава, се наказва като автор на тия престъпления. Обаче, ако посочените подбудителства не бъдат осъществени, той се наказва на вечно заточение“; в чл. 174 се казва, че „ако той е убил непредумишлено някое лице, наказва се с 15-годишен крепостен затвор; ако обаче това убийство е извършено при извършването на някое друго престъпление, преди или след неговото изпълнение, или пък е извършено при изпълнението на някое престъпление, то лицето, което извърши убийството, според закона се наказва със смърт“.

Тъй като споменатият [Дякон Левски] е подбуждал лично султанските поданици към въоръжено въстание срещу османската държава, разпространявал е печатни листове и въобще е предприемал разни бунтовнически деяния с цел да върши престъпления, посочени в глава втора на императорския закон, което се вижда от неговите признания, че при нападението на къщата в Ловеч, когато е извършил престъпното си деяние за кражба и терор, убил е слугата, като е казал, че научил, какво това убийство било извършено от някакви хора с червени дрехи, а впоследствие другарят му установи, че той е отишъл с червени дрехи, за да не бъде познат, понеже е получил писмо от Ловчанския комитет да не ходи в Ловеч, когато е бил в Тетевен; че един такъв ум, който, от страх да не бъдат разкрити тайните, е издал заповед за убийството на дякона наместник на ловчанския владика, без [последният] да е имал някаква вина, естествено е, че никак не се е подвоумил да извърши убийството и на слугата, за да не бъде уловен на местопрестъплението; че той е искал един човек и в Ловеч е бил изпратен на Дякона Вутьо Ветъов, което се вижда също от показанията на комитетските хора във Видраре, и въобще неговият другар е знаел, че в Ловеч има подобно лице, без да знае нещо за него.

Понеже всичко гореизложено е установено с положителност, то на основание изричното повеление на чл. 55, ал. 1, чл. чл. 56, 66 и ал. 2 на чл. 174, реши се: **споменатият Дякон Левски да бъде осъден на смърт чрез обесване.**

Ако Ваше Превъзходителство одобрявате [това], нека се издаде височайше ираде, за да се изпълни тая смъртна присъда съгласно закона, за което се осмелявам да ви моля. На всеки случай нека бъде според вашата заповед.

27 зилкаде [12]89 или 14 януари [12]88 [1873] година

Публ. по: ЛСТС, № 83, с. 256 – 261; НБКМ – ОрСБ., инв. 339/1940, Препис от протокола на комисията. Превод Васил Шанов и Петър Миятев.

¹ За разпитите на Васил Левски вж. тук док. № 181. ² „Нареда на работниците за освобождението на българският народ“ (вж. ВЛДН, с. 110 – 116). ³ Димитър Общи.

⁴ Иван Драсов. ⁵ х. Станьо Хаджистанчев Врабевски. ⁶ Иван Фурнаджиев. ⁷ х. Станчо и х. Станьо Хаджииванови. ⁸ Дякон Паисий. ⁹ Анастас Попхинов. ¹⁰ Всъщност в нападениято участват двама души. ¹¹ Вероятно Лукан Цачев (Цочев). ¹² Васил Йонков. ¹³ Денчо Дейнов Халача.

№ 189

Телеграма от председателя на Специалната комисия Али Саиб паша до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша за изпращане по пощата на протокола на комисията с издадената смъртна присъда на Васил Левски

София, 14 януари 1873 г.

Дешифриран текст на телеграмата¹, получена на 14 януари [12]88 г.² от намиращия се в София Али Саиб паша:

Със сигурност се установи и доказа, че заловеният по-късно основател и ръководител на революционната организация Васил Дякон Левски е подстрекавал поданиците на Негово Величество султана към бунт срещу възвишената [османска] държава, че е бил председател на организацията и е подбуждал към революционна дейност, че е пропагандирал от нейно име и в нейна подкрепа било устно, било чрез издаване на печатни книжа, [както и] че по време на незаконния му взлом в [чужд] дом в Ловеч е убил слугата, за да не бъде заловен. Затова съгласно разпоредбите на султанския [наказателен] закон е осъден на екзекуция. По пощата Ви се изпраща протокол (мазбата), съдържащ решението да бъде наказан със смъртна присъда. Заповедта и указанието по изпълнението на екзекуцията на споменатия е на Негово Височество великия везир.

Публ. по: СЛБРЦК, с. 103; ОА, Истанбул – ВОО, I. МТЗ. (04), 5/123, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ Документът е известен в превод на Владимир Хиндалов по публикацията в: ДТС.ВЛ, 1929, док. № 496, с. 589 – 590 и на Панчо Дорев в: ДБИ, т. IV, С., 1942, док. № 36, с. 26. Тук го публикуваме по осъвременения превод на Орлин Събев, направен на основата на оригинала, съхраняван в Османския архив. ² 14/26 януари 1873 г., неделя.

№ 190

Изложение от великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша до султан Абдул Азис и ираде за потвърждаване на издадената от Специалната комисия в София смъртна присъда на Васил Левски

[Цариград], 21 – 22 януари 1873 г.

Високоуважаеми честити господарю,

Приложено се представи дешифриран текст на телеграмата¹, получена от председателя на сформирания в София следствената комисия почитаемия генерал Али Саиб паша, с която се съобщава, че по пощата е изпратен протокол (мазбата) за залавянето и наказанието на Васил Дякон Левски. [За същия] със сигурност е установено и доказано, че е подбуждал с думи и дела [населението] в Ловеч към бунт срещу османското правителство, както и че се е осмелил да извърши и други престъпления. На заседание на Министерския съвет се

стигна до решението, че тъй като съгласно изискванията на закона такива революционери трябва да се наказват със смъртна присъда, право на султана е да издаде указ (ираде), съдържащ одобрение от най-висша инстанция за смъртната присъда, на която този революционер е осъден. Настоящото раболепно изложение (тезкире) се написа, господарю, в уверение на това, че ще се изпълнят каквито и да са заповедта и указанието от Ваше Величество по този въпрос².

4 зилхидже [1]289 г.³

[Допълнително вписване под основния текст – ираде]

Донесението на бедния раб е следното:

Настоящото височайше изложение (тезкире) от великия везир и приложеният дешифриран текст на [споменатата] телеграма бяха разгледани по височайше султанско разпореждане. В израз на пълно съгласие с изложеното и поисканото [по-горе], беше направено съответното султанско разпореждане да се издаде необходимата височайша заповед за екзекуцията на споменатия [Васил Дякон Левски]. Дешифрираният текст на споменатата телеграма се връща в канцеларията на великия везир, който е овластен да издаде [последваща] заповед по този въпрос.

5 зилхидже [1]289 г.⁴

[Изпратено] на Министерския съвет [и на] Министерството на вътрешните работи на 6 зилхидже [12]89 г.⁵

Написана е височайша заповед на 8 зилхидже [1]289 г.⁶

[Изпратено] на Дивана⁷ на 8 зилхидже [1]289 г.

Написана е телеграма до Дунавския вилает на 15 зилхидже [12]89 г.⁸

Публ. по: СЛБРЦК, с. 103 – 104; ОА, Истанбул – ВОА, I. MTZ. (04), 5/123, док. 2. Превод Орлин Събев.

¹ Вж. док. № 189. ² Превод на този документ Васил Шанов публикува във в. „Зора“, XX, бр. 5893 от 9 февруари 1939 г. и в ЛСТС, док. № 82, л. 256, а Панчо Дорев – в ДБИ, т. IV, С. 1942, с. 26 – 27. Тук текстът се публикува по осъвремения превод на Орлин Събев в посоченото издание. ³ 21 януари/2 февруари 1873 г., неделя. ⁴ 22 януари/3 февруари 1873 г., понеделник. ⁵ 23 януари/4 февруари 1873 г., вторник. ⁶ 25 януари/6 февруари 1873 г., четвъртък. ⁷ Има се предвид Съветът за съдебни решения (Divân-ı Ahkâm-ı Adliye). ⁸ 1/13 февруари 1873 г., четвъртък.

№ 191

Доклад от управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша с предложение за награждаване и повишение на лица, изявили се в залавянето на Васил Левски и другите комитетски дейци

Русе, 28 януари 1873 г.

Извънреден [№]: 543

До височайшата канцелария на великия везир

Донесението на бедния раб е следното:

С убедителна и отличителна заповед от височайшето Велико везирство беше разпоредено предложението за награждаване на длъжностните и другите лица със звания и ордени заради засвидетелстваните им добра служба и забележи-

телни старания в Орханийския случай да бъде взето под внимание след приключването на работата на Софийската комисия. След като въпросната комисия изпълни задачата си и днес пристигна [в Русе], тя също потвърди, че гореспоменатите заслужават одобрение, похвала и награда за тяхната служба и умения. Комисията изрази мнение и помоли освен тях с по един орден „Меджидие“, с подходящата степен, да бъдат наградени и петимата души, мюсюлмани и немюсюлмани, които бяха привлечени като членове на комисията, а ловешкият околийски началник Джами ефенди, който се прояви със своето старание и усилия в изпълнение на заповедта за залавяне и задържане на хванатия по-късно известен революционер Дякон Васил Левски, както и с други похвални дела, да бъде почетен и удостоен с [чиновнически] чин трети ранг. Приложено на вниманието на Негово Височество великия везир се представя този път актуализиран списък с имената както на онези, за които преди многократно беше настоявано да бъдат наградени, така и на новопредложените за награждаване [лица]. След като Негово Величество честитият султан, прославен със своите добри дела, милосърдие и щедрост към рабите, които са засвидетелствали предана служба, разгледа и одобри [това предложение, се очаква] нареждане от страна на Негово Височество великия везир, за да бъде изпълнено необходимото, а заповедта несъмнено принадлежи на теб, който си овластен да заповядва.

12 зилхидже [12]89 и 28 януари [12]88 г.¹

От Русе, раб: [печат] Ес-сейид Ахмед Хамди

Публ. по: СЛБРЦК, с. 106 – 107; ОА, Истанбул – ВОА, I. MMS, 45/1902, док. 2. Превод Орлин Събев.

¹ 28 януари/9 февруари 1873 г., неделя.

№ 192

Списък на предложените за награждаване и повишение лица, изявили се в залавянето на Васил Левски и другите комитетски дейци

[Русе, 28 януари 1873 г.]¹

Лицата, чиито имена бяха написани в представения по-рано списък:

[Титла] „началник на дворцовата стража“ (капуджубашъ) [за] околийския началник на Орхание Ахмед ефенди;

Същата [титла за] чиновника, отговарящ за събирането на данък добитък в София, Шакир ага;

[Чин] четвърта степен² [за] финансовия началник в Орхание Садеддин ефенди;

[Звание] „преподавател (мюдерис) в Бурса“³ [за] съдията от [Окръжния] апелативен съд в София Садуллах ефенди;

[Чин] „ходжа“⁴ [за] следователя от [Окръжния] апелативен съд в София Хасан ефенди⁵;

Орден „Меджидие“ пета степен [за] полицейските началници в София Сюлейман ага и Ахмед ага, полицейския началник в Ловеч Мехмед ага и за полицейския заместник-началник [в София] Меджид Мехмед ага;

Имена на лицата, които този път [са предложени] като подходящи [за награждаване]:

[Чин] трета степен⁶ [за] околийския началник на Ловеч Джами ефенди;
Орден „Меджидие“, каквато степен се определи – четвърта степен, [за] мюфтията на София Мехмед Садък ефенди;

Същият [орден] – пета степен, за този и останалите, [за] члена на Софийската комисия Мустафа бей;

Същият [орден за] члена на споменатата комисия Салим ефенди;

Същият [орден за] члена на споменатата комисия Хафъз ефенди;

Същият [орден за] члена на споменатата комисия Хаджи Мано ага⁷;

Същият [орден за] члена на споменатата комисия Пешо ага⁸;

Същият [орден за] члена на споменатата комисия Мито ага⁹.

Публ. по: СЛБРЦК, с. 107 – 108; ОА, Истанбул – ВОА, I. MMS, 45/1902, док. 3. Превод Орлин Събев.

¹ Списъкът не е датиран, но е приложение към док. № 191. ² Ранг в османската административна йерархия. ³ Звание в системата на османската религиозна прослойка (улема). ⁴ Ранг в османската административна йерархия. ⁵ Хасан Хюсни, вж. ЛСТС, с. 8 (док. 19, разчетен неправилно като Хюсеин ефенди), с. 212 (док. 73). ⁶ Ранг в османската административна йерархия. ⁷ Хаджи Мано Стоянов. ⁸ Пешо Тодоров (Желявски). ⁹ Хаджи Мито (Митьо) Каймакчиев.

№ 193

Доклад от управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша до великия везир Мютерджим Мехмед Рюшди паша за приключване работата на Специалната комисия в София и нейното завръщане през Русе за Цариград

Русе, 28 януари 1873 г.

Извънреден [№]: 544

До височайшата канцелария на великия везир

Донесението на бедния раб е следното:

[След като] беше одобрено [предложението] да се състави комисия, която да разследва сформирания в Софийско революционен комитет и лицата, извършили обири на хазната, за нейни членове бяха назначени изтъкнатият генерал Али Саиб паша, Хаджи Йованчо ефенди¹, член на Съвета за съдебни решения, и бившият помощник-управител на Багдадския вилает Шакир бей. Връчена им беше [предварително] одобрена инструкция и им се заповяда да дойдат тук. От Високата порта беше получена височайша заповед на Негово Височество великия везир, написана на 7 шевал [12]89 г.² и с номер 347, съдържаща някои препоръки от правителството по този въпрос³. Когато пристигна, споменатата комисия първо обсъди [положението] с почитаемия паша, главнокомандващия на Втора армия, който се намира в Русе, а после замина за София в изпълнение на задълженията ѝ, постановени във височайшата инструкция. Лицата, които са извършили злодеяния и които бяха заловени благодарение на честития и успешен султан и с усилията на Високата порта, бяха разпитани от съда един

по един и им бяха проведени очни ставки. Бяха определени и наложени необходимите според наказателния кодекс присъди съобразно тежестта на безспорно установените им престъпления и закононарушения. С това беше изпълнено необходимото в съответствие с поисканите [от наша страна] указания от Великото везирство и по този начин, благодарение на честития ни султан, делото беше приключено съгласно поставената задача. Споменатата комисия действа изцяло съгласно наставленията в инструкцията на Великото везирство във връзка с изпълнението на тази важна и сложна задача и с похвални усилия приключи успешно своята работа. След като тя пристигна днес в Русе, беше обсъдено, както е наложително, приключването на делото според постъпилата информация. [Също] днес [комисията] се отправи за възвишената [столица]. Тъй като [комисията] без друго лично ще уведоми великия везир за постигнатите резултати⁴, излишно е аз да докладвам подробно. Ако тази работа беше свършена по този [напълно задоволителен] начин, то това изцяло се дължи на постоянните богобоязливи молитви и благословии на Негово Величество честития султан, който постига успех във всички начинания. Впрочем заповедта принадлежи несъмнено на теб, който си овластен да заповядва.

12 зилхидже [12]89 и 28 януари [12]88 г.⁵

От Русе, раб: [печат] Ес-сейид Ахмед Хамди

Публ. по: СЛБРЦК, с. 105 – 106; ОА, Истанбул – ВОА, I. MMS, 45/1902, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ Иванчо Хаджипенчович. ² 26 ноември/8 декември 1872 г., неделя. ³ Въпросната заповед засега не е намерена в архивите. ⁴ Според спомените на Христо Стамболски комисията докладва за дейността си в София пред новия велик везир Сакъзлъ Есад Ахмед паша (3/15 февруари – 4/16 април 1873 г.) на 10/22 февруари 1873 г., вж. тук раздел III, док. № 78. ⁵ 28 януари/9 февруари 1873 г., неделя.

№ 194

Изложение от великия везир Есад Ахмед паша¹ до султан Абдул Азис и ираде за утвърждаване предложените награди на лица, изявили се в залавянето на Васил Левски и другите комитетски дейци

[Цариград], 11 – 12 февруари 1873 г.

Високоуважаеми честити господарю,

След като назначената и изпратена със султански указ (ираде) комисия, която имаше за задача да разследва революционния комитет, сформиран преди време в Софийско, както и извършителите на обира на хазната, приключи работата си и се завърна, от почитаемия паша, управителя на Дунавския вилает, бяха получени, прочетени и обсъдени [на заседание] на Министерския съвет два списъка за награждаване с подходящи чинове, титли, звания и ордени на чиновниците и другите [лица], отличили се със старанието и усилията си по този въпрос. Макар и този комитет да е бил сформиран със зловредни намерения срещу държавата и правителството, не му беше позволено да осъществи бунтовнически действия, като беше обезвреден и унищожен, а [членовете му] бяха осъдени за деянията им. Това стана изцяло благодарение на Негово Величество нашия господар, честития султан, чиято прозорливост и владетел-

ски дела са преславни и успешни. Тъй като непрестанно отправяме нашите раболепни молитви към Всевишния да го дари с дълголетие и величие, той ще постигне успех и в това дело, изпълнявайки своята служба по най-добрия начин. [С настоящото] изложение се отправя молба за указ (ираде), с който [султанът] да прояви своето милосърдие и да награди [следните лица], както е посочено в приложените списъци (пусула), [а именно]: титла „началник на дворцовата стража“ (капуджубашъ) за околийския началник на Орхание Ахмед ефенди и за чиновника, отговарящ за събирането на данък добитък в София, Шакир ага; чин трета степен за околийския началник на Ловеч Джами ефенди и чин четвърта степен за финансовия началник в Орхание Садеддин ефенди, както и чин „ходжа“ за следователя към [Окръжния] апелативен съд в София Хасан ефенди; звание „преподавател (мюдерис) в Бурса“ за съдията от същия съд Садуллах ефенди, като този въпрос се отнесе към канцеларията на Главния мюфтия; и по един орден „Меджидие“ четвърта степен за мюфтията на София Мехмед Садък ефенди и съответно пета степен за членовете на споменатата комисия Мустафа бей, Салим ефенди, Хафъз ефенди, Хаджи Мано², Пешо³ и Мито⁴, както и за полицейските началници в София Сюлейман ага и Ахмед ага, за полицейския началник в Ловеч Мехмед ага и за полицейския помощник-началник [в София] Меджид Мехмед ага.

Господарю, това раболепно изложение (тезкире) се написа в уверение на това, че ще се изпълнят каквито и да са заповедта и указанието на Ваше Величество по този въпрос.

25 зилхидже [1]289 г.⁵

[Допълнително вписване под основния текст – ираде]

Донесението на бедния раб е следното:

Настоящото височайше изложение (тезкире) от великия везир и приложените списъци бяха прегледани по височайше султанско разпореждане. Счете се, че определените чинове, титли, звания и ордени, за които се моли да бъдат дадени на гореспоменатите [лица], са напълно приемливи, както и че [въпросът] със званието „преподавател (мюдерис) в Бурса“ трябва да се отнесе към канцеларията на Главния мюфтия. Затова от страна на владетеля беше изразено пълно съгласие и беше издаден съответният султански указ (ираде), а гореспоменатите [списъци] се връщат в канцеларията на великия везир, който е овластен да издаде [последваща] заповед по този въпрос.

26 зилхидже [1]289 г.⁶

[Изпратено] на Министерския съвет [и на] Министерството на вътрешните работи на 26 зилхидже [12]89 г.

Съобщение, че е получено (илмюхабер) на 27 зилхидже [12]89 г.⁷

Публ. по: СЛБРИЦК, с. 109 – 110; ОА, Истанбул – БОА, I. MMS, 45/1902, док. 4. Превод Орлин Събев.

¹ Сакъзлъ Есад Ахмед паша е велик везир в периода 3/15 февруари – 4/16 април 1873 г. ² Хаджи Мано Стоянов. ³ Пешо Тодоров (Желявски). ⁴ Хаджи Мито Каймакчиев. ⁵ 11/23 февруари 1873 г., неделя. ⁶ 12/24 февруари 1873 г., понеделник. ⁷ 13/25 февруари 1873 г., вторник.

**Писма от Великото везирство до Главното мюфтийство, Министерството
на финансите, Дирекцията на полицията и Дунавския вилает
за награждаване и повишение на лицата, изявили се
в залавянето на Васил Левски и
другите комитетски дейци**

[Цариград], 17 февруари 1873 г.

Номер на документа: 543¹

Дата на беловата: 2 мухарем [12]90 г.²

Важно!

До Главното мюфтийство, Министерството на финансите, Дирекцията на полицията и [управителя на] Дунавския вилает:

След [отправена] молба е издаден височайш султански указ (ираде) относно следното: от чиновниците и другите лица, проявили смелост и старание в разследването на организирания от революционния комитет обир на хазната, осъществен преди време в Софийско, (7) Садуллах ефенди, съдия от [Окръжния] апелативен съд в София, да получи званието „преподавател (мюдерис) в Бурса“, като изпълнението на [това решение] се прехвърля на Главното мюфтийство; на софийския мюфтия Мехмед Садък ефенди да бъде връчен орден „Меджидие“ – четвърта степен. В изпълнение на тази заповед Великото везирство уведомява главния мюфтия, че той следва да издаде заповед за привеждане на необходимото в действие.

До Министерството на финансите:

(7) По повод отправеното от Дунавския вилает искане Министерският съвет реши да бъдат наградени с орден „Меджидие“ [следните лица]: с четвърта степен софийският мюфтия Мехмед Садък ефенди (6) и съответно с пета степен – членовете на следствената комисия Мустафа бей, Салим ефенди, Хафъз ефенди, Хаджи Мано³, Пешо⁴ и Мито⁵; полицейските началници в София Сюлейман ага и Ахмед ага; полицейският началник в Ловеч Мехмед ага и полицейският помощник-началник пак в София Меджид Мехмед ага (9). След [отправена] молба е издаден височайш султански указ (ираде) в потвърждение [на това решение]. Необходимото съобщение (илмюхабер) се написа на 27 зилхидже [12]89 г.⁶, като съответните органи бяха уведомени и се заповяда да бъде направено необходимото.

До полицията:

(7) Уведомяваме ви, че след [отправена] молба е издаден височайш султански указ (ираде) за награждаване с орден „Меджидие“ пета степен [на следните лица]: полицейските началници в София Сюлейман ага и Ахмед ага; полицейския началник в Ловеч Мехмед ага и полицейския помощник-началник пак в София Меджид Мехмед ага. В изпълнение на заповедта са уведомени съответните органи.

До Дунавския вилает:

(7) По въпроса за връчването на титлата „началник на дворцовата стража“ (капуджубашъ) на околийския началник на Орхание Ахмед ефенди и на чиновника по [събирането на] данък добитък в София Шакир ага, повишението в [чин] трети ранг на ловешкия околийски началник Джами ефенди⁷, в [чин] четвърти ранг на финансовия началник в Орхание Садеддин ефенди и в [чин] „ходжа“ на Хасан ефенди, следовател от [Окръжния] апелативен съд в София, както и връчването на звание „преподавател (мюдерис) в Бурса“ за Садуллах ефенди, съдия от същия съд, а за софийския мюфтия [виж по-горе] (6).

(9) След [отправена] молба е издаден височайш султански указ (ираде) и е предприето необходимото, като е написано писмо (шука), с което се нарежда на място да бъде изпълнено, каквото трябва.

Вписано като „Румелия“ (Румили), „заповед“ (буюрулду) и „изложение“ (тезкире) на 2 мухарем [12]90 г.

Публ. по: ЧКНД, с. 49 – 51; ОА, Истанбул – ВОА, А. МКТ. МНМ, 449/12, док. 1. Превод Орлин Събев.

¹ Вж. тук док. № 191. ² 17 февруари/1 март, събота (по Salname-i Tuna, def'a 6, Rusçuk: Matba'a-i Vilayet-i Tuna, 1290, р. 3) или 18 февруари/2 март 1873 г., неделя (по <https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>). ³ Хаджи Мано Стоянов. ⁴ Пешо Тодоров Желявски. ⁵ Хаджи Мито Каймакчиев. ⁶ 13/25 февруари 1873 г., вторник. ⁷ Мустафа Джами ефенди.

№ 196

[Телеграма] до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша за издадените присъди на Лечо Николов Гайдарски и Стоян Костов – Пандура¹

[Изх.] № 1007

[Цариград], 22 февруари 1873 г.

Ковач Лечо², който е взел участие освен в комитетските работи, и в засадата, устроена, за да се убие дяконът на архиерейския наместник³ в Ловеч, от когото комитетът се боял, че ще бъде издаден на правителството, се осъжда на 5 години, а Пандур Стоян⁴, който по-напред е събирал и въоръжавал тетевенци в помощ на комитета, при все че е улеснил изследванията и диренията на правителството и доброволно се е предал, поради негови минали разбойнически престъпления се осъжда на 7 години.

7 мухаррем (22 февруари 1873 г.)⁵

Публ. по: ДБИ, т. IV, № 36, с. 26. Превод Панчо Дорев.

¹ Административният орган, който потвърждава изготвеното от Специалната комисия в София постановление относно присъдата на Лечо Николов – Ковача, не е уточнен в посоченото издание. Най-вероятно това е Великото везирство, което кореспондира административно с управителя на Дунавския вилает. ² Лечо Николов Гайдарски. ³ Дякон Паисий изпълнява реално функциите на архиерейски наместник. ⁴ Стоян Костов – Пандура. ⁵ В бележка към документа Панчо Дорев допълва: „В една друга телеграма

до Дунавския вилает се съобщава, че „изпраща половината от превода на сбирката, съдържаща всичките книжа, преписи, окръжни, разменени между белградския и българския комитет и обесения Васил Левски, която сбирка била изпратена за превод в управлението на Битолския вилает“, види се, за по-голяма сигурност“.

№ 197

**[Телеграма] до управителя на Дунавския вилает Ахмед Хамди паша
за издадените присъди на Лечо Николов – Ковача, Стоян Костов –
Пандура и на комитетски дейци от Орхание**

[Цариград], 22 февруари 1873 г.

Както заловените съучастници в бунтовническите комитети, тъй също и лицата, които са образували спомагателен комитет в Орхание, основан от Дякон Левски, както и лицата Гаврил Генчо¹, Бояджи Васил² и Васил Нако³, които са образували изпълнителния комитет и са взели участие в ограбването на хазната в полза на комитета, да се осъдят на вечни окови.⁴

Освен това Илия Ковачът⁵, който освен че е замесен в комитетските работи, но е взел участие и в засадата за убийството на дякона⁶, заместник на владиката, който заплашвал комитета, че ще го издаде на властите, да се осъди на пет години тъмничен затвор с окови, а лицето Пандур Стоян⁷, който, ако и да се е предал доброволно на властите и да е улеснил правителството по преследване на бунтовниците, поради по-предишното му участие в комитетските работи да се осъди на седем години тъмничен затвор с окови.

7 мухаррем 1290 г. (22 февруари 1873 г.)

Публ. по: ДБИ, т. IV, № 38, с. 27. Превод Панчо Дорев.

¹ Гаврил Генчев. ² Васил Петров Цаков – Бояджията. ³ Васил Наков Драганчовски. ⁴ За деянията на осъдените и конкретните наказания на всеки от тях вж. тук док. № 177. ⁵ Личното име е разчетено грешно. Става дума за Лечо Николов – Ковача. ⁶ Дякон Паисий. ⁷ Стоян Костов – Пандура.

II. ДИПЛОМАТИЧЕСКИ ДОКУМЕНТИ

**Доклад от руския консул в Русе А. Н. Мошнин¹ до посланика в Цариград
Н. П. Игнатиев за нарастване на недоволството сред българите от
действията на валията в Русе; за слухове относно БРЦК и за
обиколки на Васил Левски в България и Македония**

№ 182

Русе, 15/27 май 1872 г.

Почитаеми господин Николай Павлович,

Празникът на славянските просветители св. св. Кирил и Методий този път се отличава с особена тържественост, тъй като предишния ден беше получено пастирско окръжно послание от екзарха², с което Негово блаженство известяваше русчукското паство за новата милост на султана, разрешил на екзарха да се отслужи молебен в споменатия ден. Това послание беше прочетено в тукашната катедра. След литургията и провъзгласяване дълголетието на блажения архиепископ Антим, богоизбран екзарх на всички българи, и на обкръжаващия го Синод беше извършено църковно шествие до мъжкото училище, където имаше молебен с водосвет и бяха изнесени няколко речи. След това свещеникът и народът с хоругви и икони се отправиха към новопостроеното девическо училище (недалеч от нашето консулство). Сградата беше осветена, при което тукашното женско общество „Стопанка“ събра като доброволни пожертвувания една доста значителна за Русчук сума за покриване разходите по окончателното оформяне на новата сграда.

В процесията от консулите участвах само аз с членовете на консулството по специална писмена покана на тукашната община---

Партията на недоволните с всеки ден нараства, а несправедливостта на пашата и неговата намеса в тукашния съд, който поначало се слави със своята несправедливост, прави така, че недоволството нараства все повече. Последното, естествено, се използва от прословутия Букурещки комитет, разпалващ това недоволство и водещ тук след смъртта на Пенев и Кънчев³ силна пропаганда. Със своите действия пашата заставя тукашната младеж да влезе във връзка с този комитет, чиято пропаганда според моето твърдо мнение е крайно безсмислена сега, тъй като всички опити на споменатия комитет да създаде недоволство ще бъдат нищожни, ако не разполага с парични средства, и само ще компрометират българската нация.

Следейки безпристрастно действията на Ахмед Расим паша⁴, човек може да помисли, че той действа съвместно с Букурещкия комитет. От известно време до мен започнаха да достигат неясни слухове за действията на последния. Стана ми известно например, че някой си дякон⁵ ходел из България и Македония с цел да вербува недоволните. Аз ще се постарая да употребя цялото си старание, за да удържа тукашната младеж от връзки с комитета, които, разбира се, няма да свършат добре за нея. Много ще е жалко, ако младежта, на която се основава бъдещето на България, се увлече в своята разпаленост и даде на турците право да я обвинят в революционни замисли.

С дълбоко уважение и съвършена преданост имам чест да бъда, почитаеми господине, на Ваше Превъзходителство най-покорен слуга:

Ал. Мошнин

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 372, с. 144 – 145.

¹ Александър Николаевич Мошнин – консул в Русе (април 1871 – нач. на 1876 г.). ² Антим I. ³ Стоян Пенев и Ангел Кънчев. ⁴ Валия на Дунавския вилает (ноември 1871 – юни 1872 г.). ⁵ Т.е. Васил Левски.

Доклад от П. Влашич (Ст. Веркович) до сръбското правителство в Белград за разкриването на арабаконашкото нападение на турската поща, което не е дело на разбойници, а на членове на „Тайния български комитет“ и за версия за откриването на участниците чрез преоблечени в шопски дрехи турски шпиони; разкрити са около 80 комитетски членове

№ 19

Серес, 7 ноември 1872 г.

Бързам да Ви съобща една сериозна новина, която научих вчера от австрийския татарин, намирайки се в пощата.

Тъй като всеки път консултът ме кани да присъствам при отварянето на пощата като свидетел, преди още да се е пристъпило към този обред, татаринът запита какво ново има тук. Консултът отговори, че няма нищо и че всичко е по старому. „В България – пък продължи татаринът – има големи и необикновени новини.“ „Какви новини?“ – забеляза консултът. „Всичко е измислица – продължи татаринът. – Онази турска поща, за която беше съобщено, че са я обрали обикновени разбойници при Орхание, са я ограбили български политически разбойници, агенти на Тайния български комитет.“ „Откъде се знае това?“ – попита консултът. „Ето откъде – продължи татаринът. – Въпросният паша изпратил преоблечени в шопски дрехи заптии да наблюдават и подслушват по тези места, където била нападната пощата. Като обикаляли нагоре-надолу, отдал им се случай в една воденица да опият един селянин, който им разказал по какъв начин и от кого е била нападната пощата.“¹

След като научил това, шпионинът бързо отишъл при пашата и му съобщил, за която услуга пашата го наградил с 50 лири. Тогава неочаквано нападнали споменатата воденица, вързали същия селянин и го откарали при пашата. Селянинът отначало упорито отричал всичко, което казал на шпионина. Най-накрая го подложили на мъчения, под въздействието на които открил тайната. Същият казал, че сандък-еминът² в Орхание (християнин) е таен член и агент на комитета, който е наредил да се нападне и загуби пощата, а парите повече от 200 000 гроша да се предадат на ръководството на комитета. Някои са били против тази стъпка, като предчувствали, че не ще може да се скрие от строгото разследване, което неминуемо ще последва, но не успели да ги спрат и така заповедта на сандък-емина била изпълнена, а последицата от това е, че се е разкрила дейността на всички негови членове!“

Това се случи преди 6 дни. Издавайки се един друг, досега са станали известни около 80 членове на споменатата етерия³ в самата София, между които има и такива, които са на държавна служба в конака. По уверението на татарина досега са открити 10 000 души, които принадлежат на споменатото дружество.

Каквото по-нататък науча, веднага ще съобща.

Най-сигурно ще бъде, ако ми прашате пари чрез Я. Шафарик.

Влашич

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 413, с. 229.

¹ Това е една от версиите за началото на разкритията. ² Марин Николов – той обаче не е инициатор на обира в Арабаконак. ³ Етерия (гръц.) – съзаклатие.

№ 3

Доклад от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров¹ до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за обира на пощата край Орхание и последвалите арести, които довели до разкриването на заговор сред българите

№ 46

Пловдив, 15/27 ноември 1872 г.

П[очитаеми] г[осподин] Николай Павлович,

Смятам се задължен да доведа до знанието на Ваше Превъзходителство достигналите до мен слухове, че турското правителство уж открило някакъв заговор.

Известно време преди това била разбита пощата² недалеч от град Орхание в Софийски санджак. При издирването на крадците местното началство уж попаднало на следи от заговор и вече мнозина са арестувани.

Поради липса на съобщения е нужно да изпратя специално някого в София, за да получа подробни и точни сведения. Доколкото ми е известно, сред шпионите на турското правителство има такива, които са приели тази длъжност, за да могат под нейно прикритие свободно да разпространяват сред българите мисълта за въстание. Те обикалят България, представяйки се за агенти на несъществуващия таен комитет, който уж е подготвил всичко необходимо за въстание, и по този начин експлоатират лековерните.³

Може би някой от последните си е признал това или някой друг е донесъл за тях. За разкриване на заговора са арестувани мнозина и според слуховете при арестуването им и също за да ги принудят да си признаят, агентите на правителството постъпват с тях със свойствената им безчовечност---

С дълбоко уважение...

Геров

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 417, с. 232 – 233.

¹ Найден Геров (1823–1900) – български обществено-политически деец, книжовник и руски дипломат. ² Обирът на пощата при Арабаконак (дн. Ботевградски проход) е извършен на 22 септември 1872 г. от Д. Общи и група съчувственици на революционното дело. ³ Геров, макар и осведомен за БРЦК, съзнателно представя нещата по горния начин.

№ 4

Инструкция на руския посланик в Цариград Н. П. Игнатиев до консулите в Русе, Одрин и Пловдив А. Н. Мошнин, И. А. Иванов¹ и Н. Геров за разкрития заговор, свързан с БРЦК в Букурещ, и изпратените от турското правителство извънредни комисари; препоръчва да се парират слухове и клевети за мними руски агенти

№ 1226

Цариград, 24 ноември/6 декември 1872 г.

Вероятно вече Ви е известно от различни частни източници, че преди няколко дни на Портата беше съобщено за разкриването на някакъв заговор в София. В този заговор са замесени българи, действащи, изглежда, под влиянието на мнимия революционен комитет, намиращ се в Румъния.

Нареденото от турското правителство следствие по този повод вероятно няма да открие никакви следи от сериозен заговор, макар че в София вече били направени значителни арести.

Разтревоженото турско правителство сметнало даже за необходимо да изпрати в София, а след това и за обиколка на цяла нова България на извънредни комисари, на които е възложило щателното проучване на цялото дело и въобще състоянието на областта. Изборът на Портата паднал върху Али Саиб паша – бивш видински губернатор, а в последно време министър на полицията, и върху Шакир бей – служил с Мидхат в Русчук и негово доверено лице. Към тях е командирован също и членът на Държавния съвет хаджи Иванчо² (българин по произход) като човек, знаещ местните езици и отблизо познаващ хората и характера на жителите.

Почти е сигурно, че гърците ще се постараят всячески да раздуят значението на мнимия заговор по твърде понятни и далеч неблагоприятни цели. За съжаление, Портата не се е отърсила и досега от страха си пред заговорите на българите и този път се отнесе към гръцките измислици с несвойствена ѝ в подобни случаи прибързаност и сериозност. При това една значителна партия в турските административни среди се зарадва на случая, за да хвърли сянка не само върху българите, но и въобще върху славяните и особено върху мнимите руски агенти.

Вие не пропускайте, почитаеми господине, да следите с необходимата предпазливост действията на турските комисари и да се постараете, ако Ви се предостави удобен случай под ръка, да разясните на комисарите истинския характер на това съзаклятие и да им внушите предпазливостта, с която те са длъжни да се отнасят към указанията, които ще получат по делото от гръцките епископи и гръцките първенци. Във всеки случай Вие сте длъжни да удвоите предпазливостта и вниманието си, за да не дадете и най-малък повод на гореспоменатата комисия за упреци и подозрения спрямо когото и да е от служещите в руското консулство или към лица, имащи някакво отношение към Русия.

Настоящата инструкция се съобщава на нашите консули в Русчук, Адрианопол и вицеконсулството във Филилопол.

В очакване на Вашите съобщения по този въпрос, Ви моля да приемете уверенията ми и прочие...

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 428, с. 246 – 247.

¹ Иван Александрович Иванов – временно управляващ руското консулство в Одрин.

² Хаджи Иванчо Пенчович.

№ 5

Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг¹ до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена с приложена статия на в. „Дунав“, опровергаваща твърдение на „Левант хералд“ относно мним конфликт между българи и мохамедани; набляга на подбудителството на „външни сили“

[I]

№ 59/поверителен

Русе, 27 ноември/9 декември 1872 г.

Високоблагородни графе,

Генерал-губернаторът² е дал приложената дописка във вчерашния брой на служебния вестник за разкритата в Софийския санджак конспирация³, за да поправи съобщенията на един турски вестник и на английския „Левант хералд“.

Какво е съобщил турският вестник, не ми е известно. Но в английския не намирам ни сянка от твърдение, че целта на изпратения за София комисар на

Портата Али Саиб паша е била да разследва възникналите вълнения между българи и мохамедани. Аз разбрах от гореспоменатото официално опровержение, че „Левант хералд“ само е изнесен напред, докато, напротив, намерението е да се изобличат единствените източници на невярното съобщение, а именно тукашната руска канцелария и руското посолство в Константинопол, които търсят възможност да го разпространяват, а именно, че се отнася само до един обир, в който са участвали едновременно турци и българи, но в никакъв случай за политическо деяние от страна на българите.

Позволявам си да добавя, че в същия служебен вестник на вилаета⁴ непосредствено преди опровержението и очевидно, за да му се даде повече тежест, стои бележка, че Мазхар паша в София (който откри конспирацията) бил издигнат в ранг румелийски бейлербей.

Българите в Русчук са обхванати от голяма паника, след като разбраха, че като придружител на комисаря на Портата и като негов секретар е пристигнал Шакир бей, бившата дясна ръка на Мидхат паша в Багдат. В неговия избор те предугаждат стремежа на Мидхат в последно време да си осигури влияние върху своя приемник във Великото везирство. Българите казват – щом Шакир бей е определен за съдия на нашите сънародници в София, ние знаем предварително, че те всички и кой знае колко още други ще трябва да заплатят с живота си.

В заключение искам още да отбележа, че назначаването на Шакир бей, както не по-малко и обстоятелството, че Портата току-що отново назначи губернатора на Тулча Измаил бей на неговия пост, известен като най-голям русофоб, действително оказва угнетяващо въздействие върху тукашната руска партия.

Същото ще докладвам в Константинопол, което обаче е възможно едва с пощата на 15-и.

Благоволете и т.н.

Монтлонг

[II. Приложение]

Към № 59

Русе, 9 декември 1872 г.

Превод от № 730 на „Дунав“⁴ от 8 декември 1872 г.

След като една бележка на в. „Хакаие“, № 736 съобщи, че бившият министър на полицията Али Саиб паша, придружен от секретаря на Багдатския вилает Шакир бей ще потеглят за София, за да осъществят някои политически мерки по отношение на живеещите в Дунавския вилает българи, „Левант хералд“ уведоми, че целта на пътуването на тези висши сановници била да установят някои размирици между българи и мохамедани. Тъй като тези съобщения на двата вестника не са достатъчно точни, то ние искаме тук да направим едно уточняване на фактическото положение.

Преди известно време в една планинска теснина до Орхание е бил ограбен транспорт с държавни пари и грабителите са били заловени. При следствието те признали, че тази кражба, както и извършеното по-рано убийство на дякона на ловчанския владика⁵ не са извършени по тяхна собствена инициатива, а напротив, те тежат на съвестта на някои други злонамерени личности и че те са извършили тези престъпления само под подбудителството на външни сили. Двата споменати господа са изпратени в София за разследването на тези важни дела.

Под даряващата мир сянка на Негово Величество падишаха сред тамошните жители, както и в целия вилает цари сигурност и спокойствие и ние мо-

жем най-категорично да опровергаем твърденията на „Левант хералд“ относно мнимите конфликти между българи и мохамедани.

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 434, с. 252 – 253.

¹ Оскар Монтлонг – генерален консул на Австро-Унгария в Русе (февруари 1872 – 1878). ² Ахмед Хамди паша. ³ Обирът на пощата в Арабаконак и последвалите разкрития относно революционната организация в България. ⁴ в. „Дунав“ – официоз на Дунавски вилает. ⁵ Дякон Паисий.

№ 6

Доклад от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за специалните мерки на Високата порта по издирването на Васил Левски

№ 47

Пловдив, 29 ноември/11 декември 1872 г.

П[очитаеми] г[осподин] Николай Павлович,

В допълнение на доклада ми от 15 ноември под № 46 относно слуховете, че турското правителство уж разкрило някакво съзаклятие между българите, считам се задължен да доведе до знанието на Ваше Превъзходителство, че филипополският мютесариф¹ получил нареждане да направи всички зависещи от него разпореждания за откриване следите на този заговор в поверената му за управление провинция и да не жали никакви средства за това.

В изпълнение на това нареждане от висшето началство Хамид паша разпратил по всички краища на провинцията тайни агенти, които имали между другите и специалното поръчение да разберат къде се намира някой си Василий Левски, чиято фотография правителството изпратило на мютесарифа с нареждане да направи всичко, за да го залови. Този Левски е родом от град Карлово, Филипополски окръг, бивш дякон.² Вече четири години наред обикаля България и от името на Тайния комитет, съществуваш само по име, подстрекава българите да се подготвят за въстание. Но той пътувал така свободно, както това може да се прави само при липсата на какъвто и да е полицейски надзор, докато, както е известно, турското правителство има толкова много шпиони. Поради това много от българите го приемали за таен агент на тур[ското] правителство, но и много от тях от различни места били въведени от него в заблуждение.

Ето това е и заговорът, открит от турското правителство в София.

За действията на турското правителство в София в този случай няма точни сведения, тъй като местното началство строго следи да не бъде разгласено това, тъй че се страхуват да пишат.

С дълбоко уважение...

[Найден] Геров

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 436, л. 255.

¹ Абдул Хамид паша – пловдивски мютесариф. ² Известно е, че Н. Геров се познава с Васил Левски още от 1862–1863 г. и се застъпва за освобождението му от Пловдивския затвор след като младият легист се връща от Белград. Но свързан с групировката на „старите“ и като руски дипломат, Геров е въздържан в преценките за действията на Левски по-късно. Тук премълчава наличието на комитетска мрежа. (Срав. тук спомените на поп Минчо Кънчев – раздел III, № 71.)

№ 7

Телеграма от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев със запитване дали да замине за София и да наблюдава процеса

Пловдив, 30 ноември/12 декември 1872 г.

Шифровано

Българите в София, като узнали, че е изпратен при тях комисар за следствие,¹ и смятайки, че присъствието на консула² там не ще позволи да бъдат притеснявани и изтезавани невинните, изпратили тайно специален пратеник да попита не мога ли да замине за София, за да наблюдавам неговите действия. Какво ще наредите да отговоря?

Геров

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 440, с. 258.

¹ Има се предвид Специалната съдебно-следствена комисия. ² Т.е. руски консул.

№ 8

Доклад от руския консул в Русе А. Н. Мошнин до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за слухове и неверни и объркани сведения за характера и участниците в „Софийското произшествие“

№ 496

Русе, 30 ноември/12 декември 1872 г.

В доклада си от 18 ноември под № 478 за Софийското дело съобщих между другото на В[аше] Пр[евъзходителст]во, че слухът за политическата цел на този грабеж е бил пуснат от австро-унгарското консулство. След изпращането на пощата сметнах за дълг да се видя с г-н Монтлонг и го помолих да ме осведоми за софийските произшествия, тъй като вероятно е получил доклад от своя агент по този повод. Г-н Монтлонг потвърди сведенията, които вече имах, и прибави, че техният консул в София, като е разбрал, че по делото са задържани 45 души, го е осведомил, че в София гледат на това събитие като на политическо, към което е съпричастен Революционният български комитет в Букурещ. След това – прибави г-н Монтлонг – нашият агент видял, че смятаните за участници в делото лица са освободени в по-голямата си част,¹ а са задържани само 12 или 16 души. Ето защо той гледа на това дело със същите очи, както и официалният вестник „Дунав“, т.е. като на обикновен грабеж. Както изглежда, първият доклад на австрийския консул в София е бил изходната точка на цялата интрига.

След това аз имах възможността да се видя с френския доктор Десис, работещ в тукашната градска болница и значи постоянно движещ се между турците. Той ми каза между другото, че в делото за грабежа са замесени софийски чиновници.² Тези сведения бяха допълнени от други и общият резултат от тях е следният: софийският мухасебеджи³ (Шакир ефенди, преместен неотдавна в Тулча?) се уговорил със сундук емини⁴ в Орхание (Хаджи Иванчо?) да ограбят по ловък начин хазната. Определено било да изпратят от Орхание за София само 125 х[иляди] пиастра вместо 375 х[иляди] п[иастра], посочени в регистъра, и да осведомят негласно тетевенските разбойници, че могат да ограбят пощата. По този начин, ако разбойниците не бъдат открити, то турската поща би изпла-

тила на изпращачите 375 х[иляди] п[иастра] вместо 125, които действително са били изпратени. Разбойническата шайка под предводителството на Стоян Батуро Серб⁵ (някои говорят, че е офицер и таен агент на Мидхат паша) нападнала пощата близо до самия турски блокхауз (дербенд) и заграбила парите.

Тукашният генерал-губернатор⁶ дал строги нареждания да се издирят разбойниците, при това мухасебеджията бил преместен в Тулча, а в края на октомври разбойниците били заловени. Между убитите разбойници бил Дмитрий Общи(?),⁷ бивш дякон⁸ в Ловеч и както говорят, агент на Каравелов.⁹ Стоян Батур¹⁰ дал, изглежда, показания на разпита, че е действал по внушение на Букурещкия комитет, на когото били необходими пари за революционни цели. Това обстоятелство дало повод да се придаде на делото политически оттенък. Софийските власти веднага след това задържали като укриватели на тетевенците свещеника Волкан[?] и неговия син[?]¹¹, чорбаджи Стано¹² и Дончо Мравков¹³ и сундук емини орханйски¹⁴ – главния виновник за грабежа. Вече са намерени 116 х[иляди] п[иастра] от парите, а останалите ще бъдат покрити от продажбата на оръжието, намерено у разбойниците – около сто лоши, стари пушки.

Тези дни тук пристигна гъркът Афанасий – аптекар в София, който ми потвърди тези сведения – самият е видял разбойниците и оръжието. Заболяването на пашата, а след това и байрамът ми попречиха да говоря с него по това дело, а приближените му чиновници се боят или не познават делото.

Миналата седмица пристигналата поща донесе известие от Константинопол, че се назначава специална комисия уж по административните дела, състояща се от бившия министър на полицията Сахиб паша и бившия тукашен мютесариф, муавин в Багдат на Мидхат паша и негов приятел и привърженик – Шакир бей, за когото вече писах на В[аше] Пр[евъзходителст]во във връзка с назначаването на Мидхат за велик везир. Тези известия показаха по какъв начин Портата е погледнала на софийското произшествие, а назначаването на споменатите лица в комисията и самото обстоятелство, че Халил паша се задържа на мястото си, от което трябваше да бъде отстранен, ясно доказаха на българите, че скоро ги очакват същите тъжни политически хитрини, които през 1866/[186]7 г. направиха Мидхат паша велик човек. У много от тукашните българи се зароди мисълта, че цялото софийско дело е организирано с цел да се издигне отново Мидхат като велик везир. Някои дори са уверени, че Стоян Батур¹⁵ е изпратено лице от Мидхат.

През 1866/[186]7 г. много от заловените българи даваха показания, естествено по нареждане на Мидхат, че уж са действали по внушение на Русия. Тези обстоятелства ме накараха да се видя с Хамди паша, който току-що се възстанови след силна простуда, и да го запитам как гледа на делото. Хамди паша ми отговори много откровено, че според сведенията, които има, в това дело са намесени лица, принадлежащи към Букурещкия революционен комитет, поради което и Портата е назначила специална комисия, която ще замине за София и ще се опита да намери връзката на последните събития с живеещи в Букурещ лица, към които могат да принадлежат и много от живеещите тук.

В заключение Хамди паша ме помоли, ако от своя страна разбере нещо, да му съобщя.

В един от последните си доклади вече известих В[аше] Пр[евъзходителст]во, че на Ернест ефенди е било дадено между другото нареждането за предаването на Каравелов, в което той досега не е успял,¹⁶ и това обстоятелство не може да няма връзка със събитията в София. След това се появи приложената тук официална статия в „Дунав“, в която се говори за грабежа като за обик-

новено разбойничество.¹⁷ Сравнявайки я с предишните статии по това дело, може да се помисли, че Хамди паша започва да се увлича под влиянието на заобикалящите го от всички страни лица, принадлежащи към партията на Мидхат паша, и действително е уверен в съчастието на партията на Каравелов в ограбването на пощата. В противен случай поради своята честност не би по паднал в мрежата на техните интриги.

Съобразно всичко гореизложено може да се добие представата до каква степен са поразени тукашните българи. Младите и особено тези, които споделят увлеченията на Каравелов, разбирайки от писмото на Кличан до неговия син, че с Шакир бей пристига тук и хаджи Иванчо Пенчович, изпаднаха в някакво екзалтирано състояние. Името на хаджи Иванчо им напомни произшествията през 1866/[186]7 г., в които хаджи Иванчо играл най-възмутителна роля като шпионин на Мидхат. По тази причина някои от тях се обърнаха към драгомана на нашето консулство Карамихайлов¹⁸ с молба да ме помоли, ако е възможно, посредством В[аше] Пр[евъзходителст]во да предотврати пристигането тук на Хаджи Иванчо Пенчович. В противен случай някои от тях са решени да го убият, за да избегнат общото нещастие, тъй като е по-добре да пострадат двама или трима, отколкото да видят цялото младо поколение обречено на доносите на този изменник, както го наричат тук. Въпреки че нямам никакво право да споделям мнението на тукашната младеж, все пак хаджи Иванчо ми е познат от докладите на моите предшественици и затова сметнах за мой дълг да изпратя на Ваше Превъзходителство миналата неделя следната шифрована телеграма: „Младите българи тук се възмущават силно. Хаджи Иванчо рискува да бъде убит, ако пристигне тук“. Неотдавна в Лясковец българите убиха един от своите чорбаджии Козлев¹⁹ за преследвания, а преследванията на Козлев се ограничавали единствено с парични изнудвания.

При сегашното положение на България всяко изпращане на лица за провеждане на следствие и особено на толкова неудачно избрани като Шакир бей и хаджи Иванчо може да повлече след себе си големи нещастия и да се обясни единствено с желанието на някои силни лица и на гръцката партия в Константинопол да предизвикат изкуствено възмущение, за да може да възтържествува противната на българите партия. Ако действително има причини да се смята, че каравеловци са участвали в грабежа, то защо не се възложи разследването на цялото дело на тукашния генерал-губернатор? Няма съмнение, че се страхуват от неговата честност.

Областта сега е напълно спокойна, което признава и самото правителство в статията на „Дунав“. По-добър губернатор тук не е имало, тъй като той гледа на цялото дело просто, без задни цели. Много разбойници са заловени--- Наистина партията на Каравелов расте с всеки ден, но тя нищо не може да направи, тъй като няма парични средства и не се ползва със съчувствието на народа.

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 442, с. 259 – 262.

¹ Невярна информация – освободени са само отделни лица. ² Този слух не отговаря на действителността. ³ Мухасебеджи (тур.) – счетоводител. ⁴ Сандик емини, сундук емини (тур.) – ковчезник. ⁵ Стоян Костов – Пандура от Тетевен не е сърбин. ⁶ Ахмед Хамди паша. ⁷⁻⁹ Объркани сведения. Д. Общи убива дякон Паисий по решение на Ловчанския революционен комитет, но той не е агент на Каравелов. ¹⁰ Става въпрос за показанията на Д. Общи, а не за Стоян Пандура. ¹¹ Сгрешено е името на поп Лукан Лилков, баща на Марин Поплуканов. ¹² Хаджи Станьо Врабевски. ¹³ Дочо Мръвков. ¹⁴ Т.е. орха-

нийският касиер Марин Николов, но той не е главният виновник за обира.¹⁵ Мошнин бърка личността на Стоян Пандура с Д. Общи тук и в други доклади.¹⁶ Такова нареждане било дадено от Портата.¹⁷ Официалната инструкция от Портата изисквала да не се говори за политическия характер на „произшествието“ край Орхание.¹⁸ Димитър Карамихайлов.¹⁹ Васил Козлев.

№ 9

Доклад от руския консул в Русе А. Н. Мошнин до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за влиянието на Каравеловата партия и опасенията от нейната непредпазливост и от обиколките на Левски в България

Русе, 1/13 декември 1872 г.

---Мнението на нашия дипломатически агент в Букурещ¹ аз споделям само отчасти. На мене ми се струва, че партията на Каравелов не е толкова вредна, колкото вдига шум, което при сегашните обстоятелства не би трябвало да правят истинските патриоти. Вестник „Свобода“, разбира се, не може да се хареса на турците, разглезени от низкопоклонничеството на гръцкото списание „Неологос“ и „Фар“², но освен него отдавна се разпространява тук драмата на Каравелов „Хаджи Димитър Ясенов“, издадена в Букурещ и описваща действията на българите през 1867 г. Поведението на Мидхат е показано в цялата му отвратителна голота и затова този всемоушник човек се е озлобил така срещу Каравелов и неговата партия, още повече че тук много хора знаят за стремежите на Каравелов да се свърже със сръбската Омладина³ и, струва ми се, в Сърбия съчувстват на това нещо---

Що се отнася до турското убеждение, че каравеловци участват в грабежи, аз не споделям това мнение, защото Каравеловата партия се състои предимно от млади хора, увеличащи се наистина, но съвсем не са обирачи---

Връщайки се пак към партията на Каравелов, аз трябва да кажа, че тя е много непредпазлива и ще навлече със своето поведение беди на България. Така например тук из България ходи един дякон,⁴ принадлежащ към тази партия. Сега той се намира, както ми казаха, в Търново---

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 446, с. 269 – 270.

¹ И. А. Зиновиев. Вероятно Н. Игнатиев е осведомил Мошнин преди това за впечатленията на Зиновиев за привържениците на Л. Каравелов.² „Фар дьо Босфор“. ³ Такава връзка БРЦК установил още през 1871 г. ⁴ Т.е. Васил Левски.

№ 10

Доклад от белгийския консул в Русе М. Кличан¹ до министъра на външните работи граф д'Аспремон Линден в Брюксел за политическите разкрития при разследване на обира на турската поща край Орхание, но обяснява недоволството сред българите с панславистки интриги; предвижда усиление стремежа на българската нация към независимост

Русе, 2/14 декември 1872 г.

Господин министре,

Имам честта да доведа до Вашето знание следните факти:

Преди около месец и половина бързата османска поща, пренасяща сумата от 250 хиляди пиастра за правителството, била обрана между Видин и София. Едно от заптиетата (полицаи), което я охранявало, било убито, а другите заптиета, повече или по-малко тежко ранени, избягали. Тъй като този грабеж станал близо до Орхание, селище недалече от София, мютесарифът (управител) на този санджак² се заловил да издири злосторниците. След непрекъснати издирвания и внимателни претърсвания в цялата околия в продължение на двадесет дни властите успели да хванат няколко виновници, сред които бил и един млад сърбин³, който при условие, че ще бъде помилван, обещал да направи много важни разкрития. След като му било дадено исканото обещание, така нареченият сърбин помогнал да бъдат открити у някои първенци от Ловеч, Плевен и дори София революционни документи, произлизащи от българските комитети,⁴ а също така и списъци, съдържащи имената на членовете на тези революционни комитети, които трябвало скоро да започнат да действат, за да разбунтуват страната.

Естествено, управителят на София съобщил незабавно за разкритията както тук на генерал-губернатора⁵, така и на Високата порта и арестувал всички лица, посочени в намерените списъци, а също и тези, които били заподозрени или издадени от арестуваните. Освен това той накарал да бъдат претърсени жилищата в цялата околия. Разправят, че повече от 200 души били арестувани. Оттогава цялата тази част на провинцията се намира, така да се каже, в обсадно положение, а нейното християнско население, както и това в целия вилает, е просто смаяно. Още повече, че в заловените списъци, както се разправя, фигурират имената на хора от всички градове на провинцията, затова всеки трепери.

Веднага щом Високата порта била информирана за събитията и получила всички документи и материали, тя побързала да изпрати на място комисия в състав: Али Саиб паша – бивш министър на полицията, Шакир бей – бивш муавин⁶ и мютесариф на Багдад, и хаджи Иванчо ефенди⁷ – член на Шурай девлет (Държавния съвет). Те пристигнаха вчера тук и утре заминават за София, за да направят сериозна анкета за случилото се. Според всички сведения, които имах възможност да получа от разни източници, ето, господин министре, какво успях да науча:

Неоспоримо е, че преди повече от десет години българите повдигнали въпроса за отделянето на тяхната църква от Гръцката патриаршия, поощрявани от политиката на едно правителство,⁸ заинтересовано да създава непрекъснато затруднения на Високата порта. Преди пет-шест години били създадени комитети, уж български, в съседните на България страни, чиято цел била да възбуждат духовете в провинцията и да тласкат населението към въстание. Мога да отбележа, че имаме последователно в продължение на две-три години няколко кървави сцени. Във всички документи на тези комитети, дължащи своето съществуване на средства, които са всичко друго, но не и български, се отбелязва, че „главната причина, за да се бунтува българската нация срещу деспотичното османско правителство, е нежеланието му да реши въпроса за отделянето на българската църква от патриарха във Фенер“. Най-сетне турското правителство решило да приключи с тази работа и заставило константинополския патриарх да се произнесе по този въпрос. Още повече, че в самата столица българите устроили демонстрации и скандални сцени, доста опасни за спокойствието на обществото и на правителството. Те искали с право изпълнението на импера-

торския ферман, даден им при покойния Али паша, с който се потвърждавало искането им за отделянето. Синодът в Константинопол се видял принуден да произнесе според църковния устав решение за отделянето на българската църква и в резултат на църковния скандал я обявило за схизматична, което не допаднало на другите синоди и православни правителства. Някои от тях били за, а други против отделянето, но главно без формулировката, че се създава „независима българска църква“.

По този начин България направила първата крачка по пътя към своята политическа независимост. Дори правителството⁹, покровител на българските стремежи, не било доволно, защото схизмата, обявена от майката църква, поставяла бариера между двете църкви и следователно прекъсвала, повече или по-малко, всичките онези хиляда и един претекста за намеса, като подаръци, книги, църковни одежди и украси, дарения с благотворителна цел, безплатно обучение от правителството в семинарии и гимназии за свещеници, учители и други, които правителството хитро използвало, за да бъде възприета неговата политика от цялата българска нация.

Що се отнася до другите правителства, то това пълно отделяне също не ги удовлетворява, защото една независима българска църква може само да навреди на сегашната им и на бъдещата им политика. Те се опитват с всички средства да покажат на османското правителство опасностите, с които ще се сблъска в резултат на предоставената първа независима стъпка на една нация, която до отделянето на църквата ѝ не е била смятана за такава и следователно не е могла да мисли за политическа независимост. Докато днес тази нова нация, която наброява около четири до пет милиона души, ще мечтае само да се освободи от османското иго, насърчавана и подкрепяна с всички средства от голямата славянска нация, за да стигне до тази цел.

Страната днес се раздира от тези противоречиви идеи и няма да бъде учудващо, ако присъстваме на бурни и дори кървави сцени, особено в градовете, където са събрани разни заинтересовани народности---

Но събития, подобни на тези, станали в София, са нещо, от което следва да се страхуваме много повече. Ако те обаче се повтарят, несъмнено населението в провинцията, обикновено толкова миролюбиво, ще се пробуди и започвайки да разбира целите и причините на тези въстания, ще вземе също участие. Именно тогава османското правителство ще изпадне в едно много неприятно положение, като ще трябва да застане срещу този многоброен българо-славянски елемент. Прочее към това водят всички интриги на комитетите, защото е известно, че турските власти при подобни случаи винаги преднамерено преувеличават нещата и вършат най-различни злоупотреби. При потушаването на подобни прояви те наказват много брутално и жестоко, а с това се вкоренява омразата у българите срещу всичко, което представлява османската власт. Нещата се преувеличават, защото местните власти – някой и друг валия, мютесариф или каймакамин – са заинтересовани да ги забележат в Константинопол.

Що се отнася до изброяването на злоупотребите, то биха могли да се посочат безкрайно много такива, като арести, мъчения, грабежи, секвестри, конфискации, произволи и т.н. и т.н. Всички началници и дори обикновените заптиета могат да си позволят да ги вършат съвсем свободно, без да се притесняват, че ще бъдат обезпокоени или наказани, тъй като никой не би посмял да ги издаде, за да не се види обвинен, че членува в някой революционен комитет---

Очевидно е, господин министре, че подобни злоупотреби, за съжаление, се повтарят много често. Те вдъхват у миролюбивото и спокойно българско население омраза срещу турската власт и стремеж към независимост. Турските служители в този вилает, с много малки изключения, не стоят на висотата на положението си и не могат да разберат, че подобни деяния и злоупотреби създават на правителството много сериозни затруднения и че по силата на това те служат на интересите на тези, срещу които би трябвало да се борят, за да не успеят планове им, чиято цел е недоволството и въстанието. Нито комитетите, нито славянските кръгове, нито накрая някои представители на една голяма сила¹⁰ в Константинопол не грешат, когато обръщат внимание на Високата порта, че България е потискана и лошо управлявана.

От опита, който имам по отношение на страната и нейните жители, поради това че съм живял дълго в провинцията, смятам, че османското правителство би могло с лекота да управлява миролюбивото българско население. Убеден съм, че ако правителството направи дребни отстъпки и постави начело на вилаета генерал-губернатор, който да заслужава този пост и да може с такт и умение да прилага нарежданията на правителството, то това ще доведе, повтарям го, до прекратяването на всякакво недоволство, на всякакви чужди интриги и бунтове. В страната ще царува пълно спокойствие и правителството няма да има защо да се страхува от българското население. Като рядко изключение ще остане само заплахата от страна на някои лица, отдадени и приобщени телом и с имота си към идеята за една бъдеща независимост и за възкресяването на българското княжество под закрилата на голямата славянска сила покровителка, чиито агенти се мъчат с всички позволени и непозволени средства, с които разполагат, да накарат цялото население да вярва в тези идеи и да ги споделя. То е обаче още далече от това и то благодарение на невежеството, което царува сред него, и затова няма ни най-малка представа за тези неща. Не ще бъде много трудно за правителството чрез разумни мерки да обуздае тези няколко екзалтирани хора и да се противопостави на всички панславистки интриги, като удовлетвори населението с въвеждането на някои реформи и като му предостави някои крайно необходими привилегии, още повече че след признаването на българската църковна независимост, а заедно с това и „български милиети“ (българска народност), която до днес принадлежеше към „уруми милиети“ (гръцка народност), българите ще се задоволят с малко. Главните реформи, които те искат, са представени в петицията от м. юли до бившия валия Ахмед Расим паша, за което имах честта да ви информирам в моя доклад № 10 от 23 юли.

Що се отнася до инцидента в София, то несъмнено обирът на парите на правителството е извършен от членове на комитета. Били са намерени книжа, като прокламации, планове, списъци. Значителен брой компрометирани хора са арестувани, но не е имало никакво въстание – станал е само обир. Според всички доказателства и признания, които правителството притежава, става очевидно, че тук е имало само движение, което се е подготвяло и се е съгласувало с друго. Всичко е било разкрито, както казах вече, благодарение на признанията на младия сърбин¹¹.

Различните източници твърдят, че Сърбия играе значителна роля в тази работа. Тя е положила много усилия да подготви движението¹², а също така и да му навреди повече от всякога. Тя е предупредила Високата порта, пряко или

косвено, с единствената цел да докаже на турското правителство, че българите, одързостени от направените им отстъпки във връзка с отделянето на тяхната църква, за което Сърбия е била винаги против поради свои неправдоподобни намерения за в бъдеще, ще се хвърлят в ръцете на комитетите и не ще имат други стремежи освен да въстанат и да създават непрекъснати затруднения на правителството. Като доказателство е това, което ми съобщи Иванчо ефенди, един от членовете на анкетната комисия, за когото споменах по-горе, който ми довери, че бил представил на бившия садразам Махмуд паша докладна записка, в която излагал положението на нещата в България след решението на църковния въпрос и съобщил също така за движението, което се подготвяло, според известията, които той получил от Сърбия. Той помолил Махмуд паша да бъдат взети всички необходими мерки от властите в Дунавския вилает, за да се попречи на това движение, което Сърбия подготвяла, приобщавайки няколко екзалтирани българи във вреда и против интересите на цялото българско население във вилаета. Но както изглежда, Махмуд паша не придал значение на това сведение на Иванчо ефенди. Когато последният бил назначен в комисията за София, той попитал сегашния садразам защо правителството не е взело под внимание неговото изложение, предадено по-рано на Махмуд паша. За негова голяма изненада Негово Височество Ахмед Рушди паша не знаел нищо за тази записка, но той веднага я издирил и се запознал с нея, макар че вече било късно.

Смятам, че виновните по това дело ще бъдат третирани не със същата строгост, както това беше направено с тези, които се бяха компрометирали през последните години. Това разбрах от членовете на анкетната комисия. Наистина правителството ще постъпи много разумно, ако действа със снизхождение.

Смяната на сегашния валия Хамди паша ще бъде посрещната добре в страната. Пълната липса на енергия у него, като оставим настрана неговата апатия, невежество и фанатизъм, са причина всички клонове на администрацията да се намират в окаяно състояние, да не говорим пък за безчислените злоупотреби от всякакъв вид, които се вършат навсякъде, за кражбите и убийствата, които стават дори в град Русчук---

Не мога обаче да не отбележа, че от десетина години българите са постигнали значителен напредък във всяко едно отношение, особено чрез усилията, които полагат, за да се образуват. Ние виждаме всеки ден млади хора да отиват в чужбина, за да учат или да завършват учението си. Те разбират, че трябва преди всичко да бъдат хора способни и образовани и казват не без основание: „Естествено, един ден ние ще постигнем нашата свобода и независимост, защото ще превъзхождаме по количество и по образование нацията, която сега ни управлява. И един ден може би без въстания и без борба ние ще се управляваме сами по силата на нещата и на времето“. Действително прогресът и времето не ще позволят на османското правителство въпреки всичко да запази своята власт в тази страна. Това е несъмнено, защото мюсюлманското население в този вилает чувствително намалява поради военната служба, от която са освободени християните и следователно те се множат от година на година. Освен това турските училища са по-лошо организирани и ръководени и са по-слабо посещавани от българските, които са и повече на брой. Не смятам, че съм безразсъден, а и всеки прозорлив човек, който познава страната така както аз я познавам, би могъл да предвиди без преувеличение, че всяко османско господство над тази страна ще престане в разстояние на двадесетина години, освен

ако не се случат някои събития или дипломатически и политически сметки за или против българската независимост.

Моля да приемете, господин министре, моите най-дълбоки уважения:

Матео Кличан

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 448, с. 271 – 277.

¹ Матео Кличан – консул на Белгия в Русе (1867–1877). ² Т.е. софийския мютесариф Мазхар паша. ³ Има се предвид Димитър Общи. ⁴ Книжа от архивите на Тетевенския и Орханийския комитет били открити от комисията на Мазхар паша преди арестуването на Д. Общи. ⁵ Валията на Дунавския вилает. ⁶ Моавин, муавин (тур.) – съветник, помощник на каймакама. ⁷ Ив. Пенчович. ^{8–9} Има се предвид Русия, но твърденията не отговарят на историческата истина. ¹⁰ Т.е. на Русия. ¹¹ Неточна информация. Политическите разкрития започват при разпитите на арестуваните преди залавянето на Общи. ¹² Невярно твърдение. БРЦК и комитетите в България са българско дело. Кличан, подобно на Портата и др. консули, преувеличава неоснователно ролята на Сърбия и намесата на Русия в българското освободително движение.

№ 11

**Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг
до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена
за продължаващи арести в България; вицеконсулт
им в София узнал от Мазхар паша, че са намерени
книжа, призоваващи за бунт против
османското правителство**

№ 61 поверителен

Русе, 2/14 декември 1872 г.

Високоблагородни графе,

Следствената комисия от Константинопол¹ пристигна тук вчера и още утре трябва да отпътува за София.

Арестите продължават. Вчера тук, в Русчук, беше задържан един млад български учител. Двама българи² са прехвърлени от Ловеч в затвора в София. В Самоков е арестувано едно лице, което е подало телеграма на определен адрес в Константинопол със следния текст: „Събрахме инструментите. Представлението свърши“. Арестуваният е трябвало да изпрати телеграма от частен характер във връзка с една железопътна сделка и за да запази тайната, той се уговорил с партньора си в Константинопол да си послужи с условен текст.

При последния разговор, който вицеконсулт Лутероти³ е имал с Мазхар паша, последният му е съобщил следното: намерените книжа⁴ са разпределени в три категории и трябва да стоят запечатани до пристигането на комисарите, чието изпращане самият той е предложил, за да не носи цялата отговорност. В намерените прокламации нямало нито дума за чужда сила, само призив към бунт против османското господство, за да получи и България княз, както княжествата Влашко и Молдова, Сърбия и Черна гора.

Съгласно една бележка, която току-що тайно получих, първото съобщение за безредиците в България Портата е получила от един уволнен сръбски офицер.⁵ Увериха ме също, че българският вестник „Свобода“ от Нова година ще стане собственост на сръбско дружество.⁶

Същото докладвам в Константинопол.
Благоволете и т.н.

МОНТЛОНГ

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 449, с. 277 – 278.

¹ В състав: Али Саиб паша, Шакир бей и хаджи Иванчо Пенчович. ² М. Поплуканов и Д. Пъшков. ³ Австро-унгарски вицекомсул в София. ⁴ Архивите на комитетите в Тетевен и Орхание били укрити, но властите в хода на следствието откриват местонахождението им (на 26–28 октомври 1872 г.). ⁵⁻⁶ Неверни слухове.

№ 12

Доклад от руския вицекомсул в Пловдив Н. Геров до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за арестуването на участниците в обира на пощата, следствието в Орхание и София и разкриването на революционните комитети; за показанията на Д. Общи и др.

№ 48

Пловдив, 4/16 декември 1872 г.

В допълнение на донесенията ми от 15 и 29 ноември под № 46 и 47 за разкриването на някакъв заговор в София се смятам задължен да доведа до знанието на Ваше Превъзходителство известията¹, които получих за това от частни източници, но напълно верни.

Повод за това разкритие послужило, както имах честта да докладвам на Ваше Превъзходителство, ограбването на пощата или по-точно транспорта със 125 000 пиастра държавни пари, изпратени от град Орхание за София.

Получавайки известие за откриване следите на виновните, софийският мютесариф² се отправил за Орхание, за да присъства при следствието. Там първият от арестуваните Васил Бояджиев³ бил подложен на разпит с изтезания и под тежестта на мъчения посочил някой си Димитрий като главно действащо лице при ограбването на транспорта, когото местните турци наричат сърбин (сърбина Димитри), а българите мислят, че е грък и има гръцки паспорт.⁴

Този Димитри е пристигнал в Орхание неизвестно откъде и се представял там за революционер. А арестуван, дали защото така искал, или за да не го изтезават като Васил Бояджиев, но без каквато и да е принуда на разпита съобщил всички свои съучастници в ограбването на транспорта, които били четиринадесет души, и дал показания, че уж транспортът бил ограбен от тях с революционна цел. При това Димитрий посочил неколцина като участници в някакъв революционен комитет. Така по неговите показания били арестувани тридесет и осем човека, в това число четиринадесетте, участвали в ограбването на транспорта с държавни пари, и една жена.⁵

Арестуваните били изпратени във вериги за София.⁶ С тях тръгнал и мютесарифът, който влязъл в София триумфално, съпровождан от многочислено турско население, с пушечна стрелба и предвождан от музика. При навлизането в града шествието било посрещнато от отряд от тамошната войска с пушечни изстрели, а пред джамията на главния градски площад били заклани в жертва няколко овни с благодарствени молебствия за разкриването на заговора.

В София била организирана комисия от турци, християни и евреи за провеждане на следствието. Тук при разпита споменатият Димитрий издал още некол-

цина, поради което на разни места в санджака били арестувани още двадесетина души. При това бил открит и уставът на революционния комитет, на чиято главна страница било отбелязано името Женева, но както ми е известно, всъщност е отпечатан в печатницата на Каравелов – издател и редактор на българския вестник „Свобода“ в Букурещ. Намерен е също негатив от стъкло от фотография на Василий Левский, от който са снети няколко снимки и разпратени в различни места за издирване по тях на това лице като главен агент на мнимия революционен комитет, както за това бях споменал в доклада си от 29 ноември под № 47.

При следващите разпити същият този Димитрий заявил, че в революционния комитет участват цели селища с много десетки хиляди човека. Но в потвърждение на тези показания не е могъл да представи нищо друго освен списък с няколко турски и еврейски имена,⁷ с които уж са означени българи, записали се за членове на революционния комитет.

Слуховете за тези показания на Димитрий разтревожили турското население в София и затова местното началство забранило да се говори за това, а за успокоение на жителите освободило някои от арестуваните.

От останалите арестувани, освен тези, които участвали в ограбването на транспорта с държавни пари и са признали това, никой не потвърдил⁸ показанията на Димитрий.

Между арестуваните имало и няколко порядъчни хора от Орхание и Тетевен, а по-голямата част от останалите били селяни.

Само двама били арестувани в София също по показанията на Димитрий⁹. Единият от тях бил след това освободен, а другият – Ковачев, учител по турски език в тамошното училище, е задържан и досега е под арест и предполагат, че тайно е бил подложен на разпит с изтезания.

Към тези сведения мога да прибавя и други, както и някои мои наблюдения, но за да успее да изпратя този доклад с днешната поща, трябва да отложам това до следващата поща. Сега ще прибавя само, че на разпита някои от арестуваните заявили, че своеволията на местната власт, неправилното управление, притесненията, на които е подложено населението от страна на агентите на правителството, и безнаказаността, с която черкезите го грабят и бият, довеждат народа до отчаяние.

С дълбоко уважение...

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 451, с. 279 – 281.

¹ Основните сведения Н. Геров получил от Йорданка Филаретова. ² Мазхар паша.

³ Васил Петров Цаков – Бояджията. Всъщност следствените протоколи показват, че политическите разкрития започнал Ив. Фурнаджиев. ⁴ Т.е. Д. Общи, смятан за сърбин, защото дошъл от Сърбия, или за грък поради гръцкото му поданство. ⁵ Неточно. Участниците в обира и повечето подследствени били арестувани преди Д. Общи.

⁶ Следствието в Тетевен и Орхание завършило на 28 октомври 1872 г. ⁷ Всъщност псевдоними. ⁸ Неточно. ⁹ За дейността на Д. Общи до идването в България свидетелстват следните документи, публикувани в посочените издания:

**Удостоверение на Димитър Общи, издадено от италианското
Министерство на войната – 19 ноември 1869 г. (Превод на български)**

Кралство Италия

Министерство на войната

Отделение наборно

Служебно удостоверение № 4772

Митри Никола¹

Отпуснат като доброволец на военна служба за 1 година поради кралска заповед от 6 май 1866 г.

Доброволец от 24 май до 20 септ[ември] 1866 г.

Освободен завинаги вследствие разтурянето на корпуса. Участвал във военните походи през 1866 г.² Награден с право да носи сребърен медал – комендатор на Италия с лента 1866 г.

В уверение на това се издаде свидетелството, за да му послужи, когато потрябва.

Флоренция, 19 ноември 1869 г.

Началник на канцеларията на
наборните списъци:
Марини

Публ. по: Г. Нешев. Волентирите на Джузепе. Българи в отрядите на Гарибалди. С., 1988, с. 108 – 110. Ориг. в НБКМ – БИА.

¹ Името Димитър Николич е транскрибирано тук съобразно итал. език. ² Т.е. военните походи на гарибалдийците за присъединяване на Венеция към Италия.

**Удостоверение на Димитър Общи, издадено от комендантството
в Ретимо, за участието му като доброволец в Критското въстание**

Салта, на 10 октомври 1867 г.

Коменданство на Ретимнски участък удостоверява, че Димитър Николов от Белиград Сръбский, като дошел в Крит около средината на ноемврий 1866 год., се записа в четата на доброволците, която беше под моята команда, и служил с усърдие и саможертвие на святата борба за освобождението на кириците [т.е. критяни]. Той присъствал и са е борил юнашки на следующите битки:

- 1) на битката на Кисамски касители
- 2) на “ на Кидонийските Лакади
- 3) на “ на Малев
- 4) на “ на Милопотамский Кандилапт
- 5) на “ Сорикийски каллиоPLIT
- 6) [не се чете – скъсано]
- 7) на Селиа Св. Василский
- 8) на Куми
- 9) на Вотина Саракийски

В цялото време той показва добро поведение, за което му се дава настоящето свидетелство, за да му служи за доказателство на неговата служба.

Началник М. Κορωνα

№ 1602

Временното правителство на Крета

Проверено

В Куриа Апокоронский

8 ноемврий 1867 под заповедта

Секретар Леонидас Π. Λογιος

**Удостоверение на Димитър Общи, издадено от началника на околия
„Свети Василий“, за участието му в Критското въстание**

Селя (Свети Василий), 1868 октомври 30 тр[и]йсети

Началството на Светивасилевската околия удостоверява, че Димитриос Николау от Белград, Сърбия, дошъл като доброволец в Крит на 14 ноемврий 1866 год., за да участва в священата борба за независимостта на нашето отечество, и причислен в началото към корпуса на общия началник г-н Π. Коронеу, от когото е получил удостоверение при разните сражения, в които е присъствал, което и ние признаваме и удос-

товеряваме, че се е намирал винаги с подведомствените ми хора, след заминаването на г-н П. Коронеу, дойде, причисли се към нашите войници и храбро се би в следните сражения

- 1) В сражението в Иеракари
- 2) В Амбелаки (Кетимно)
- 3) В Свети Иоан (Минопотамо)
- 4) В Финикия (Свети Василий)
- 5) “ Полиризо
- 6) “ Родакинон
- 7) Иеракири (Амориу)
- 8) “ Алинбалу Волака
- 9) Ану селяна (Свети Василий)
- 10) В началото в Арменус и Кастелон (Ретимно, гдето пленил и един турчин).

При пребиваването си тук, както и при речените сражения, в които се би с храброст и себеотрицание, показва поведение отлично.

Дава му се прочее настоящето, за да му послужи, когато стане нужда.

Общия Началник на Околията Свети Василий:
Михаил Цударос

Началник на Западния сектор и Свети Василий:
Георгиос Плеврис

Публ. по: ДТС.ВЛ., с. 456 – 458.

№ 13

Доклад от италианския консул в Русе Ч. Дурандо до министъра на външните работи Е. Висконти Веноста в Рим за разкритата тайна революционна организация в България; за разговори с Шакир бей и Ив. Пенчович относно конспирацията и участието на Сърбия в нея; за предишен доклад на Ив. Пенчович до Махмуд паша за революционни приготовления сред българите

№ 14

Русе, 6/18 декември 1872 г.

Ваше Превъзходителство,

Преди два месеца близо до София била нападната турската поща и били ограбени 125 хиляди пиастра. Полицията, като търсела виновниците, за които се предполагало, че са обикновени разбойници, които опустошавали този район, стигнала до разкриването на политическа интрига.

Според това, което местната власт съобщава, изглежда, че Българският революционен комитет, като работел за събирането на средства за организирането на въстанически отряди, освен че обложил богатите с такси, но възприел и решението да бъдат откраднати пари от правителството,¹ оттук и обирът на 125 хиляди пиастра, споменати по-горе. Първите арести довели до други, казват, набързо надминали триста души.

Правителството, съобщавайки във вилаетския вестник „Туна“², че откраднатите пари са вече почти възвърнати, не обсъжда многобройните арести, нито че обирът е свързан с политическо дело.

Дори след неясното съобщение на „Левант хералд“ от Константинопол, че в София са станали вълнения и се е разкрила широка конспирация, вестник „Туна“ веднага опроверга новината, наблягайки, че продължава обичайното спокойствие, тъй като не става въпрос за някаква конспирация, а за обикновени углавни престъпления. Но междувременно, докато правителството информираше по този начин, пристигна съобщението, че Портата изпраща специален състав да съди арестуваните в София.

В страната се разтревожиха. В Русчук българите приказваха тихо и нависоко, че предполагаемата конспирация е хитрост на софийския мютесариф³, за да изтъкне заслугите си и да изтръгне пари. Припомни се случаят с търновския мютесариф, станал миналата година, който заедно със свое доверено лице измъкнал 400 турски лири (20 хиляди франка) от един свещеник, глава на български манастир в Габрово, под предлог, че свещеникът е заподозрян, че има връзка с революционен комитет, и само с тази сума ще успеят да отменят заповедта за арестуването му. Разправя се, че полицията на софийския мютесариф нахлувала в градовете и селата на Орхание и Тетевен и другаде, влизала в къщите на най-богатите под предлог, че имат пари на комитета, била и изнасилвала жени и девойки, поставяла като цена за освобождението на хората само откупа.

Генералният консул на Австрия⁴ ми каза, че наистина става въпрос за конспирация с цел да се вдигне въстание тази пролет; във връзка с този случай той беше получил от своя агент⁵ в София точни пояснения и документи, сред които прокламация,⁶ отпечатана в Букурещ, която подбуждала българите да получат от Портата княжество, както вече получили черногорците и сърбите.

Генералният консул на Русия⁷ обаче в частен разговор ми каза, че работата в София е интрига на Мидхат паша, за да си възвърне везирството. Той обясни грабежа по този начин: мухасетеджията (управител на финансите) в Орхание трябвало да изпрати в София 300 хиляди пиастра. Тъй като ги нямал, изпратил само 125 хиляди и се постарал да бъде ограбен куриерът, на когото били поверени. Като хванали след това главатаря на нападателите, който е сърбин⁸, той поискал незабавно да бъде откаран в Константинопол, където щял да разкрие конспирация, към която принадлежали повече от 3000 души.⁹ Оттук и масовите арести. Но ето че не само мухасетеджията, но и каймаками-нът на Орхание са преместени, когато стана повече от необходимо присъствието на каймакамина, за да даде пояснение по политическия въпрос. След това в Константинопол от приятелите на Мидхат паша се изопачава фактът, преувеличава се опасността, като се повтаря, че никой освен Мидхат паша не може да спре революцията и да спаси империята. Руският консул допълни още, че арестуваният сърбин е бил малко преди това в Константинопол и се е срещал с Мидхат паша.¹⁰ Няма съмнение според него, че се използва случаят с обиране на турската поща, за да се нагласи тази машинация: нещо повече, това се потвърждавало с определянето за членове на извънредната комисия в София и на две креатури на Мидхат паша. Такава е версията на руския генерален консул, която може и да съдържа нещо вярно, но е наивна и с нея се разкрива целта, към която клони.

Междувременно извънредната комисия от Константинопол пристигна в Русчук на 13 този месец, имаше съвещание с валията и командира на 4-ти армейски корпус, пристигнал специално от Шумен, и заминала на другия ден

за София. Тя се състои от Али Саиб паша – бивш комендант на Видинската крепост, а след това през миналото лято за три седмици бил министър на полицията при Мидхат паша, човек невежа, груб и, казват, надменен, от Шакир бей – бивш мютесариф на Русчук и Багдад и първи секретар във везирството все при Мидхат паша, образован човек, гъвкав и партизанин на „Млада Турция“, от Пенчоф Иванчо ефенди – българин, бивш търговец в Русчук, след това сред първите повикани при образуването на Шурай девлет (Държавен съвет); той е един от малцината християни, които все още участват в този съвет.

Имах възможност да видя Шакир бей и неговите приближени. Ето какво ми беше разказано за събитията в София. След обира на турската поща по пътя за София полицията изпратила заптиета и башибозуци по всички посоки, за да открият виновните--- Заповядани били други арести и за кратко време се открили скритите пари и виновниците за обира на пощата.

Няколко дни след това сръбската агенция в Константинопол осведомила Портата, че обирът на пощата е дело на широка конспирация, за която дала сведения и списъка на участниците.¹¹ Незабавно от Константинопол по телеграфа в София се посочили хората, които трябвало да се арестуват, и се решило да бъде изпратена на място държавна комисия, която не само бързо да приключи с делото, но също така да избегне преместването на затворниците и се даде възможно най-малка гласност на събитието. С почти същите думи се изказа Пенчоф Иванчо. Потвърди разкритията, направени от сръбската агенция, и по този повод допълни: миналото лято негов приятел от Ниш го предупредил, че Сърбия тласка българите да въстанат, снабдява ги със средства и със съвети. Пенчоф разбрал, че целта на Сърбия е да може чрез вълненията в България по-лесно да получи изтеглянето на турските гарнизони от сръбските крепости, изготвил доклад и го представил на великия везир Махмуд паша. Махмуд бил в добри отношения с Русия и не пожелал да съобщи на Дивана за него. Наскоро, когато великият везир Мехмед Рушди паша назначил Пенчоф за член на комисията, като го изпращал, осъдил поведението на българите, които, вместо да са благодарни на правителството, че ги е подкрепило по въпроса за Патриаршията, подготвят въстание. Пенчоф отговорил, че смята току-що разкритата от сръбската агенция конспирация да е същата, която Сърбия вече била започнала и покровителствала и за която той побързал да докладва на Портата. Великият везир не се усъмнил в последното, но Пенчоф настоял да се издири документът, който бил намерен сред ненужните документи. Не успя да ме осведоми за причината, поради която Сърбия се нагърбва с разкриването на българската интрига, което от гледище на възхваляваното славянско братство ще изглежда като донос. Ако фактът е верен, ще трябва да се каже, че Сърбия е поела върху себе си или предварително се е самообвинила, че е участвала в интригата, за да заслужи похвала или за да получи отстъпките, за които от дълго време настоява, или за да дискредитира българите пред Портата и да я убеди да им отнеме религиозната автономия, тъй като сърбите, както вече и гърците, се страхуват, че тази автономия, водейки към образуването на българската народност, в бъдеще може да не е благоприятна за отстояването на провинциите, които сърбите страстно желаят.

Разговаряйки отделно с Шакир бей, той ми каза, че в първоначалния разгар били арестувани до триста души, след това половината били освободени.

Въпреки това смята, че процесът ще продължи около два до три месеца. Като го попитах дали ще има смъртни присъди, той отговори, че едва ли ще се стигне дотам, тъй като комисията имала инструкции да бъде умерена¹², но сигурно ще трябва да се произнесат много присъди за заточение в Азия. „Истина е – казва той, – че докладите, които Портата е получила по този повод, са много утежняващи вината обстоятелства, макар че аз ги смятам за преувеличени. Нашите служители под предлог за конспирация са преминали границите при извършване на арестите и са нанесли щети на семействата. Ако сега приемем, че вината е незначителна и проявим умереност, ще имаме зад гърба си Русия, която ще ни обвини, че сме нанесли толкова много вреда за нищо работа.“

Казах на Шакир бей, че аз не съм против да се усмирява всеки опит за бунт, но ми се струва, че след възстановяването на спокойствието Портата би трябвало да положи усилия, за да разследва причините за тези чести опити. Той знае, както никой друг, че не любовта към новото тласка българите към въстание, но значителното и дълбоко недоволство, причинено от администрация достойна за порицание. Допълних, че единствено само като се усмирява, съвсем не се пречи на подновяването на други опити за въстание, в които още повече ще укрепва националният характер, ще се събира омразата на българите, Портата обаче ще отслабне, въпреки желанието ѝ ще се помогне на българския въпрос и ще се подготви много опасно бъдеще на империята.

Шакир бей отговори, че цени истината в моите бележки, но за известно време нищо не може да се направи, което да не би изглеждало като отстъпка пред въстанието. От друга страна, при непрекъснатото заместване на толкова министри в правителството е трудно да бъдеш чут в султанския Диван и да предложиш система от подходящи реформи.

Моля Ваше Превъзходителство да извини многословието на този доклад, но смятах за свой дълг да съобщя всички версии, дори и най-невероятните, за работата в София. Едно нещо е сигурно, че тя не изглежда да е толкова сериозна, колкото турската власт я представя. Изглежда, че многото извършени арести постепенно са намалели до двадесет, а сега се говори, че са изпълнени само две или три, които са извършени в Русчук.

Като потвърждавам на Ваше Превъзходителство моите предишни доклади № 13, 12, 11 и други от тази серия, имам честта да бъда покорен слуга на Ваше Превъзходителство:

Ч. Дурандо

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 453, с. 282 – 286.

¹ Решението за обира на турската поща не е взето от БРЦК, а от местните комитети в Тетевенско и Орханйско. ² в. „Дунав“ (Русе). ³ Мазхар паша. ⁴ Монтлонг. ⁵ Лутероти, вицекомсул. ⁶ Такива документи действително били намерени в архивите на комитетите в Тетевен и Орхание. ⁷ А. Н. Мошнин. ⁸ Има се предвид Д. Общи. ⁹ Неточно сведение. Арестите на комитетски дейци започнали преди залавянето на Общи. ¹⁰ Няма подобни данни. ¹¹ За твърденията на Шакир бей и Ив. Пенчович относно ролята на сръбската агенция липсват документални сведения. Протоколите на следствените комисии в Орхание, Тетевен и София показват, че комисииите сами са разкрили политическите подбуди на арабаконашкото нападение на пощата в хода на разпитите и от показанията на арестуваните. ¹² Специалната правителствена комисия, в която участва Шакир бей, всъщност издава две смъртни присъди – за В. Левски и Д. Общи.

**Инструкция на руския посланик в Цариград Н. П. Игнатиев
до дипломатическия агент и генерален консул в Букурещ
И. А. Зиновиев как да се преодолеят негативните
последници за българите и за Русия от опитите
на Мидхат паша да раздуха политическите
разкрития на Специалната комисия**

№ 1272

Цариград, 7/19 декември 1872 г.

В резултат на последните събития в София,¹ които, естествено, са Ви станали вероятно вече известни от частни източници, партията на Мидхат паша и на Халил Шериф паша се сили да докаже, че станалите безредици са предизвикани от мнимия Български революционен комитет, намиращ се в Румъния. И че този комитет като че ли се старае да подготви българите за всеобщо въстание чрез отделни и периодично повтарящи се надигания. Разбира се, за нашите недоброжелатели би било още по-желателно да докажат, че в това дело участват руски агенти.²

И въобще турците се радват на случая, за да хвърлят в очите на Запада подозрение към славяните изобщо и особено към българите и при това да се заядат с румънското правителство под предлог, че поощрява интригите против Портата.

В резултат на всички тези причини, към които трябва да се прибави и влиянието на гръцките чиновници, постарали се да раздуят значението на мнимия заговор с твърде понятни и далеч неблагоприятни цели,³ Портата се отнесе към това дело с несвойствена ѝ в подобни случаи прибързаност и сериозност. Тя изпрати в София извънредна комисия, която след провеждане на място на следствието трябва да обиколи цяла България, щателно да разследва делото и въобще да проучи положението на областта.

Въпреки че тази комисия по всяка вероятност не ще успее да открие някакви следи от действителен и сериозен политически заговор, то няма съмнение, че ще направи всичко зависещо от нея, за да компрометира тези от българите, които се ползват с влияние сред своите съотечественици и могат в дадения случай да бъдат опасни. В това отношение ми стана известно, че известният Ви Каравелов – редактор на вестник „Свобода“, се обвинява в участие в уж разкрития заговор. Турското правителство искало да изиска не само неговото предаване, но също така и закриването на Българския благотворителен комитет⁴ в Букурещ и дори, ако е възможно, предаването заедно с Каравелов на някои членове на мнимия комитет. Що се отнася до Каравелов, то ще бъде най-добре, в случай че наистина може да бъде обвинен от турците – да избави румънското правителство от грижи и затруднения, като се скрие за известно време по своя собствена инициатива.⁵ Относно пък комитета – то докато не бъде доказано, че се занимава не с благотворителност, а с политика и заговори – никое правителство, а още повече конституционно, няма право да закрие това учреждение, да преследва или да предава неговите членове. Аз се обясних в този смисъл с тукашния румънски агент княз Гика, който споделя моето становище и съобщи по телеграфа на г-н Кастафоро за нашия разговор.

Предавайки Ви гореизложените сведения, за да предприемете в случай на необходимост мерки съобразно с обстоятелствата на делото, известни Ви по-

добре, отколкото на мен, Ви моля, почитаеми господине, да приемете уверенията ми и прочие...

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 454, с. 287 – 288.

¹ Т.е. работата на Специалната правителствена съдебно-следствена комисия под председателството на Али Саиб паша. ² В хода на разследванията става ясно, че българската революционна организация е чисто национално дело, което с учудване признават дори турските власти и западноевропейските дипломати. ³ С оглед на Църковния въпрос. ⁴ Т.е. Българската добродетелна дружина. ⁵ По това време Каравелов вече бил взел мерки да се скрие, печатницата била изместена и пр.; по предложение на румънското правителство той напуснал страната.

№ 15

Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена за получените сведения от София, че повечето от задържаните българи са освободени; за нови арести; за недоволството на Мазхар паша, че не му е изпратен поп Кръстьо

№ 63 А-В

Русе, 10/22 декември 1872 г.

Високочаговородни графе,

Задържаните тук българи бяха незабавно освободени. Генерал-губернаторът¹ твърди, че в целия вилает са останали задържани само още двадесет лица.²

Общото мнение в момента тук е, че Сърбия носи цялата вина за въстанията. Сръбски агент-провокатори били успели отчасти чрез убеждение, отчасти чрез заплахи да заблудят отделни българи.³

Току-що получих новини от София. На 11 декември са транспортирани от Орхание за София 6 лица и там се очаква пристигането от Видин на още трима задържани. Междувременно в София е доведен един учител от Рахово. Мютесарифът⁴ уведомил императорския и кралски вицеконсул⁵, че досега са били компрометирани 7 български учители. Същевременно този османски чиновник се оплакал от колегата си в Търново⁶ за това, че не успял да издири един духовник от Ловеч,⁷ както и от продължително проявяваното безсилие на властите във Филипопол. В България, казал мютесарифът, от дълго време са внасяни седмично по 120 револвера и е голямо щастие, че конспирацията е разкрита преди настъпването на пролетта. Към това г-н Лутероти с право добавя, че той не би могъл да знае дали чрез такива изявления мютесарифът не възнамерява да представи своите мними заслуги в благоприятна светлина. Освен това той не счита за невъзможно, че на работната маса на мюсетарифа по негово сведение било поставено заплашително писмо със съдържание: „Ти наистина действаш в интерес на правителството, обаче в никакъв случай в свой собствен. Пази се!“.

Докладът от София завършва: „Един поп от Драгалевския манастир⁸, предрешен като турчин, е избягал в Сърбия по неизвестни пътища. Драгалевският манастир се намира в планината Витоша на около два часа път от София. Говори се, че някакъв поп от Враца също избягал“.

Същото докладвам в Константинопол.

Благоволете, Ваше Превъзходителство, да приемете изказа на моето най-дълбоко уважение:

Монтлонг

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 458, с. 294 – 295.

¹ Ахмед Хамди паша. ² Разследваните и осъдените в София са много повече. ³ Това е версия, разпространявана от Шакир бей и Ив. Пенчович. ⁴ Мазхар паша. ⁵ Дж. Лутероти. ⁶ Али бей, мютесариф на Търновски санджак. ⁷ Става дума за поп Кръстьо Никифоров, когото следствената комисията в София изискала още на 24 ноември 1872 г. ⁸ Йеромонах Генадий (Иван Стоянов Караиванов), сподвижник на Левски.

№ 16

Доклад от английския консул Р. Далиел до лорд Гренвил в Лондон за пристигането на Специалната правителствената комисия в Русе, разясненията, дадени на консулите от нейните членове, и слуховете, разпространявани от тях за участие на Сърбия в българския заговор; мнение на консула за различните версии по събитията

Политически

№ 10

Русчук, 10/22 декември 1872 г.

Милорд,

Комисията в състав Али Саиб паша, бивш комендант на гарнизона във Видин, а неотдавна за съвсем кратко време министър на полицията в Константинопол, хаджи Иванчо, българин, родом от Русчук, понастоящем един от българските членове на Държавния съвет (Шурай девлет) и Шакир бей, бивш мютесариф (губернатор) на Русчукска област, когато Мидхат паша беше генерал-губернатор, а след това на същия пост с Мидхат паша в Багдат, пристигна тук на 13 т.м. и продължи за София на 15 т.м. във връзка с една конспирация или заговор с политически характер, за който се твърди, че е бил разкрит в онзи район, както аз споменах на Ваше Превъзходителство в моя политически доклад № 9 от 2 т.м. Абдул Керим паша, командващ втория корпус на армията, пристигна тук от Шумла по инструкция на Портата да разговаря с членовете на комисията и с генерал-губернатора¹. Както се разбира, комисарите трябва да докладват директно в Константинопол и може би ще мине известно време, преди тук да се научи нещо положително за резултатите от тези разследвания.² И въпреки че, както писах на Ваше Превъзходителство, нищо особено не се е случило, мисля, че е желателно да Ви осведомя за това, което досега е известно тук. В моя доклад № 9 аз съобщих, че генерал-губернаторът ми е казал за някои направени арести и за откритите компрометиращи документи. Генерал-губернаторът се придържа към това изявление и въпреки че известен брой от арестуваните лица (възлизащи, както казват, в един момент на почти 200) са освободени, напоследък бяха извършени допълнителни арести.

Руският генерален консул³ и българските вестници в Букурещ⁴ поддържат, че в тази работа няма нищо политическо и че турските власти в София под натиска на правителството във връзка с обира на парите от пощата са измислили историята за конспирацията и са се възползвали от нея, за да влизат в къщите, да затварят невинни хора и да крадат пари наляво и надясно.

Това, което не доказва едно такова гледище, а му придава известно местно значение, е, че почти няма съмнение за извършени актове на насилие и варварство от местната полиция при извършването на арестите.

Трета теория, която очевидно е създадена от членовете на комисията по разследването по време на престоя им тук, е, че заговорът (или каквото и да се е оказало) е по-скоро от сръбски, отколкото от български произход, че книгата с компрометиращ характер били внесени от сръбски емисари с цел да се възбудят размирици или да се създаде впечатление за размирици в България, за да се принуди Портата пред страх от затруднения в тяхната страна да бъде по-податлива по въпроса за Зворник⁵ и т.н.

Ваше Превъзходителство няма да се изненада, че се разпространяват най-различни слухове за голям брой хора, набедени като замесени, за това, че сръбският агент в Константинопол накрая е дал някаква информация на Портата и т.н.⁶ Всичко това отнесох до посланика⁷, тъй като Негово Превъзходителство може да бъде до известна степен в състояние да провери дали е достоверно, но аз няма да се разпростирам върху слухове пред Ваше Превъзходителство. Виенските вестници също са пълни са най-невероятни измислици по въпроса.

Моят австрийски колега⁸ беше така добър да ми съобщи съдържанието на няколко доклада, които е получил от София, където австрийците имат вице-консул⁹. Впечатлението, което си създавам от тях, е, че вице-консултът, който явно пише безпристрастно и прави разлика между факти и слухове, в никакъв случай не смята аферата за измислица, въпреки че местните власти в София са преиначили нещата. Той наскоро писа, че няколко български учители и то не само от района в пряка близост до София, но и от други места, също били замесени. Тук това води до извода, че руските панславистки литературни дружества в Москва и Петербург¹⁰, винаги във връзка с руското правителство, може да имат нещо общо с тази работа, тъй като много от българските учители са получили образованието си в Русия и след завръщането си в страната много често посещават руските консулства. Както изглежда, с Ваше и на посланика знание трябва да бъде проверено дали руското правителство е склонно в момента да бъде придирчиво към Портата във връзка със случая.

Въпреки че се страхувам да не сметнете, че с предложението си да се извършат тези наблюдения надхвърлям сферата на своите права, смятам, че може би си заслужава да се има предвид, че литературните дружества са удобен, но невинаги напълно управляем инструмент на императорския кабинет¹¹ за пропаганда в чужбина (поне такова е мнението на лица, до известна степен запознати с тяхната организация), тъй като те по-скоро форсират, вместо да следват по-предпазливата политика на руските държавници.

От това, което говорят комисарите, по-скоро изглежда, че Портата желае да потули работата, и аз подозирам, че руският генерален консул е много доволен от възможността за такъв изход.

Имам честта, милорд, с най-голямо уважение да бъда на Ваша светлост най-покорен слуга:

Р. А. О. Далиел

Публ. по: БНР.ЧР, т. 2, № 457, с. 292 – 293.

¹ Хамди паша. ² Въсъщност на връщане от София комисарите охотно осведомили консулите за резултатите. ³ А. Н. Мошнин. ⁴ Това се отнася до в. „Свобода“. ⁵ Сърбия води продължителни спорове с Турция по граничния въпрос за Мали Зворник. ⁶ Относно

слуховете, пръснати от Шакир бей и Ив. Пенчович, за инициативната роля на Сърбия. Далиел поисква от колегата си в Белград Лонгуърт да провери верни ли са тези твърдения. Отговорът е отрицателен.⁷ Хенри Елиът.⁸ Оскар Монтлонг.⁹ Джузепе Лутероти.¹⁰ Т.е. славянските комитети в Русия, но те нямат участие в българската революционна организация. Тълкуването на Р. Далиел в случая отразява честите обвинения на английските правителства срещу Русия, която те представят като главна подбудителка както на българското, така и на другите балкански освободителни движения.¹¹ Т.е. на Русия.

№ 17

Доклад от руския консул в Русе А. Н. Мошнин до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за тълкуванията в цариградски и австрийски вестници за следствието в София; присъдите ще зависят от това дали Мидхат паша ще дойде отново на власт

№ 522

Русе, 23 декември 1872 г./4 януари 1873 г.

Почитаеми господин Николай Павлович,

С последния параход пристигнаха от Константинопол помилваните политически затворници от гр. Свищов.¹ Тукашният български първенец хаджи Атанас² ги представи на Хамди паша, който в случая им даде някои наставления. Със същия параход пристигнаха от Константинопол тамошните вестници и във всеки от тях се говореше повече или по-малко за софийските произшествия. Тези неголеми статии за софийското дело в константинополските вестници са интересни единствено по отношение на внушенията, направени от тукашни лица върху един или друг вестник. „Курие д’Ориан“ напр[имер] защитава българите, поради което цялото софийско дело се представя като комедия, замислена в Константинопол, и това е едва ли не най-правилното становище по отношение на това неприятно дело. „Фар дю Босфор“ се отличава с ненавистта си към Русия, към славяните въобще и особено към българите. Неговите статии за България са интересни в това отношение, че по тях може добре да се разбере, че пишат австрийските, германските или гръцките консули, които по този въпрос си приличат. „Фар дю Босфор“ няма тук кореспонденти, но му съобщават официалните доклади на г-н Монтлонг или на г-н Сакопуло и по тях съставя кореспонденциите си. „Левант хералд“ черпи своите сведения от английското посолство. „Фар дю Босфор“ говори за софийското дело като за страшен заговор, от който е избавил Турция Мазхар паша³, приятел и ученик на Мидхат. При това, тъй като Мазхар паша принадлежи към партията на Махмуд, е попаднал в тази история също тъй случайно, както и Хамди паша.

Вземайки и трите статии, аз се отправих днес при Хамди паша, преведох му ги и го попитах за неговото мнение. Хамди паша ми отговори много скромно, че комисията още не знае какъв ще е крайният резултат, тъй като действа много внимателно. Задържала е всичко 27 истински разбойници и около 20 души, посочени от разбойниците като принадлежащи към Букурещкия комитет – към числото на последните принадлежи и сундук емини⁴. Този предпазлив отговор, а и самата предпазливост от страна на комисията показват много ясно, че тя изчаква обстоятелствата: ако Халил Шериф паша се задържи и се издигне Мидхат, то комисията ще крещи за заговор и тогава мнозина ще пострадат. Ако пък направят Махмуд велик везир, при когото е невъзможен Халил Шериф паша, то комисията ще накаже много леко няколко души и с това ще приключи дейността си. По този начин интригата на Мидхат успя само наполовина.

Междувременно покровителите на гърците, или може да се каже враговете на българите, разпространяват тук най-нелепи слухове. Така нап[ример] веднъж беше пуснат слух, че хаджи Иванчо⁵ е убит, друг път – че игуменът на Рилския манастир, принадлежащ уж към Букурещкия комитет, избягал⁶ и загубил манастирската хазна в полза на комитета. Други прибавят, че това била хазната на самия комитет. Тези дни имаше пожар в къщата на хаджи Иванчо в Русчук. Гърците уверяват, че къщата е подпалена от недоволните българи. За щастие в къщата живеел прусинът Юлиус, инженер в тукашния вилает, който много добре знае, че пожарът възникнал от неизправност в комина. Така или иначе за всичко е виновен нещастният Букурещки комитет, който в момента не съществува. „Свобода“ не се издава, нейният редактор избягал в Белград⁷ и с това още повече компрометирал своята партия, която, както вече съобщих на Ваше Превъзходителство, започна да се разграничава от него поради сръбските му стремежи! Австрийците и турците, макар че всъщност знаят цялата незначителност на този комитет, виждат в укриването на Каравелов в Сърбия ново доказателство за справедливостта на доводите си, а австрийските вестници измениха даже своя тон и вместо панславизъм измислиха нова дума „пансърбизъм“, за да клеветят по-добре Сърбия.

С дълбоко уважение и съвършена преданост имам чест, почитаеми господине, да бъда на Ваше Превъзходителство най-покорен слуга:

Ал. Мошнин

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 466, с. 301 – 303.

¹ Свищовци, подпомогнали четата на Ф. Тотю през 1867 г. ² Атанас Петков. ³ Мазхар паша – софийски мютесариф. ⁴ Т.е. касиерът от Орхание Марин Николов. ⁵ Ив. Пенчович. ⁶ Погрешно сведение – отнася се за Генадий, игумен на Драгалевския манастир. ⁷ Бягството на Л. Каравелов се наложило от искането на Портата да ѝ бъде предаден.

№ 18

Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена за залавянето на мнимия Левски при Хърсово и за разследванията на специалната правителствена комисия в София

№ 3 поверителен

Русе, 29 декември 1872 г./10 януари 1873 г.

Високоблагородни графе,

На 27 миналия месец до следствената комисия в София пристигна телеграма, която известяваше, че при Хърсово бил задържан Васили ДиакOLEВСКИ¹ в момента, когато е искал да премине Дунава. Али Саиб паша и двамата му колеги при една визита, която те върнали на императорския и кралски вице-консул² в София, лично са съобщили на този консулски служител въпросния факт като събитие от изключителна важност, тъй като ДиакOLEВСКИ е считан за един от водачите на движението, което поради аферата в Орхание е осуетено още в зародиш.

Следователите комисари провеждат заседанията си с помощта на по двама членове на идарие и темези хухук меджилис, половината турци, половината българи, както и понастоящем двама първенци от София – Муста бей³ и чорбаджи хаджи Мано⁴. Дватама препоръчани от Константинопол писари водят

секретарската служба. Мютесарифът Мазхар бей и кавалерийският полковник Селам бей⁵ не присъстват на разпитите.

До 23 миналия месец бяха разследвани предимно Димитри Сербли и хаджи Станчиу⁶ от Тетевен. Първият потвърдил своите самопризнания, вторият ги отрекъл. Според показанията на Сербли, Василе ДиакOLEВСКИ е играел по-значителна роля, отколкото той самият, и неговото признание би било с голяма стойност.

Благоволете и т.н.

МОНТЛОНГ

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 472, с. 310 – 311.

¹ Задържаното лице не е В. Левски. ² Дж. Лутероти. ³ Дервиш Мустафа. ⁴ Хаджи Мануил (Мано) Стоянов. ⁵ Мехмед Селим. ⁶ Хаджи Станьо Врабевски.

№ 19

Доклад от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за БРЦК в Букурещ и за дейността на В. Левски по подготовката на въстание; за устава на БРЦК и политическите убийства в България; представя делата на революционния комитет като „хитрина“ и подвеждане на народа

№ 6

Пловдив, 2/14 януари 1873 г.

Секретно

С доклад от 4 миналия декември под № 48 имах честта да доведа до знанието на Ваше Превъзходителство по какъв начин е станало така нареченото разкриване на заговор в София, в който са замесени българи, действащи уж под влиянието на мнимия революционен комитет в Румъния.

В допълнение към този доклад се смятам задължен да представя събраните от мен сведения както за самия комитет, така и за заговора.

В доклада си по този въпрос от 29 ноември под № 47 имах честта да обясня, че някой си Василий Левский, родом от град Карлово, Филипополски окръг, бивш дякон, вече четири години поред обикаля България като агент на Тайния революционен комитет, за да подстрекава българите да се подготвят за въстание за сваляне на турското иго.

За да подбужда българите към това, Левский ги уверява, че комитетът подготвял необходимото за въстание оръжие, пари и проч. Едни заблуждава, че в комитета участват хора, чиито имена могат да внушат доверие към него, други пък уверява, че това дело се подготвя със знанието на императорското правителство¹, което подготвило оръжие и военни припаси и при първото раздвижване ще разреши тяхното превозване от черноморските пристанища до българското крайбрежие с подготвените за тази цел крайцери. А флотът, както при Критското въстание, ще превози в Русия децата, старците, ранените и болните.

В тези свои хитроумия Левский има съмишленици в Румъния, които представляват мнимия революционен комитет. С тях той води преписка, която показва на българите като кореспонденция с комитета. Те напечатали устава на комитета, намерен у арестуваните в София,² а той го разпространил сред българите. Според този устав тъй нареченият в него Български централен революционен комитет има между другото своя тайна полиция, която наблюдава

действията и поведението на съучастниците и наказва със смърт вероломните и предателите.

В потвърждение на това, че комитетът наистина има такава полиция, неговите партизани посочват някои от станалите убийства, като извършени уж от негови агенти по присъда на комитета. Такова показание направил и Димитрий³, главният участник в разбиването на транспорта с държавни пари, което довело до откриването на така наречения заговор. А именно: през лятото бил убит неизвестно от кого дяконът⁴ на ловчанския епископ в Орхание и споменият Димитрий при разпита в София заявил, че той е бил умъртвен поради предателски замисли спрямо съзаклятието.

Като цяло уставът на комитета е от такъв род, че не е трудно да се забележи измамата, но неопитните го приемат буквално и се увличат по него.

Така мнимият революционен комитет не е нищо друго освен хитрина на няколко безделници, които се разбрали помежду си и с турските шпиони,⁵ за да експлоатират, от една страна, турското правителство, което не щади пари за откриване на така наречения Таен български комитет, а от друга – народа. Но много от българите повярвали на лъжата и сега се оказва, че Левски има сподвижници повсеместно в България и то повече, отколкото би могло да се предположи.

Успехът на Левски в случая се обяснява с тежкото положение на християните в Турция. Тази есен за не повече от три месеца в един окръг (каза) – Хаской, Филипополски санджак, са били убити тридесет и седем християни, а властта не иска и да знае за това. Няма случай, когато християнин, защитавайки се от посегналия на живота му турчин и го е убил, да не бъде осъден като злонамерен убиец. Този толкова възмутителен факт дава съвсем слаба представа за плачевното състояние на християните.

Още по-нетърпимо е положението на селското население и затова съучастниците на Левски са повече сред селяните.

По този начин се е създал действителен заговор, който по достоверни сведения е разпространен повсеместно в България и в него участват много от мислещите българи, главно от младежта. Последните знаят отчасти, че всъщност няма революционен комитет, какъвто Левски представя,⁶ но искат да подкрепят организирания до известна степен заговор, за да бъде народът готов да се възползва от създаването в бъдеще на благоприятни условия за неговото освобождение.

С дълбоко уважение и проч...

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 475, с. 314 – 315.

¹ Т.е. руското правителство. ² Екземпляри от „Устава на БРЦК“, приет на Общото събрание през април – май 1872 г., били намерени в архивите на Тетевенския и Орханййския комитет на 26–28 октомври 1872 г. ³ Д. Общи. ⁴ Дякон Паисий, владишки наместник. ⁵ В случая Геров неоснователно приписва на БРЦК намерения, сходни с тези на Теофан Райнов и някои други дейци, които участвали в турския шпионаж преди създаването на БРЦК, за да използват предоставените им средства за народни цели. ⁶ Това обяснение Геров като дипломат дава по тактически съображения, а не поради неинформираност.

**Доклад от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров до посланика в Цариград
Н. П. Игнатиев за докарването в София на арестувания в Хърсово
вместо В. Левски; за слух, че Левски е заловен в Търново;
Специалната комисия продължава разпитите
в София при пълна тайна**

№ 7

Пловдив, 2/14 януари 1873 г.

Смятам се задължен да доведа до знанието на Ваше Превъзходителство получените от мен най-нови известия по въпроса за откриването на заговора в София.

Преди няколко дни в София се разпространил слухът, че Левский – главният агент на мнимия революционен комитет, е заловен в Хърсово¹ на Дунава в момента, когато се качвал на парахода, за да се добере до Румъния, и скоро ще бъде докаран в София. И наистина на 30 декември докарали под конвой арестувания в тежки окови. Но при очната ставка с арестуваните преди това се оказало, че това не е Левский, за когото са го взели, а млад човек от Тулча, невиновен в нищо. Затова го освободили, но в такова състояние, че от затвора го изпратили в болницата: така бил измъчен от изтезанията, на които са го подлагали, че едва ли ще остане жив.

При този начин на действие на турската власт известието за залавянето на Левский разтревожило колкото неговите съучастници, толкова и дори още повече ненамесените, тъй като той, както имах честта да обясня в доклада си с днешна дата под № 6, за да убеди новопосветените да вземат участие в заговора, ги заблуждавал, че в комитета участват хора, които никога не са и мислили за това.² Тъй че ако правителството се добере до нишката на съзаклятието, в такъв случай те ще бъдат посочени като участници в него, но бидейки непричастни към делото, няма да имат какво да признават и ще бъдат подложени на изтезания.

След като беше разследвано, че доведеният в София арестант не е Левский, тук се разпространи слухът, че уж самият Левский е бил хванат в Търново, но не се знае дали това е вярно, или не.³

Изпратената в София комисия за провеждане на следствието, по сведения оттам, се занимава с разпитване на арестуваните, но го прави така тайно, че не е известно нищо за показанията на разпитваните. При това тя извикала от Самоков намиращия се там фотограф, за да направи снимки на арестуваните.

Заедно с тези сведения от София ми съобщават, че от момента на откриването на заговора са се увеличили извършваните от черкезите и други турски разбойници грабежи и убийства и то до такава степен, че почти всеки ден докарват в тамошната болница избити и ранени християни.

С дълбоко уважение и проч...

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 476, с. 316.

¹ Там било заловено лице, което властите сметнали за Левски, но се оказало, че е турчин на име Осман. ² Невярно твърдение. ³ В. Левски е заловен в Къринското ханче на 27 и на 28 декември 1872 г. е закаран в Търново (Геров явно не знае това).

№ 21

**Доклад от секретаря на руското генерално консулство в Белград
А. Н. Церетелев¹ до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев² за
пребиваването на Л. Каравелов от известно време в Белград;
за заявлението на Й. Ристич, че дейността на Българския
комитет трябва да е преувеличена от турците и официална
Сърбия не е участвала в българския заговор**

№ 3

Белград, 7/19 януари 1873 г.

Строго секретно

Известният български емигрант Каравелов от известно време вече живее в Белград. Княжеският министър на външните работи ми съобщи, че Каравелов се отстранил от Букурещ, за да не навлече неприятности на румънското правителство,³ тъй като Букурещкият български комитет, чийто деен член е той, е замесен в последните произшествия в София.

По думите на г-н Ристич откритият в София заговор не е имал никаква определена цел,⁴ а просто се е състоял от няколко кръжока,⁵ които са се стараели да се сближат помежду си предвид бъдещите събития. Някои от участниците успели да намерят убежище в Сърбия, но по твърденията на моя събеседник княжеското правителство не само не е участвало в тази работа, но до разкриването ѝ не е имало дори и понятие за нея.

Публ. по: БНРД, т. II, № 479, с. 322.

¹ Дипломатически чиновник в консулството в Белград, замества Н. Шишкин по време на отсъствието му. ² Докладът е изпратен и до Азиатския департамент, откъдето П. Н. Стремоухов със съпроводително писмо от 8 февруари с.г. предоставя извлечение на И. А. Зиновиев в Букурещ за сведение. ³ Тъй като Портата настоявала румънското правителство да предаде Каравелов във връзка с политическите разкрития и разследването в България. ^{4,5} Омазоважителното мнение на Йован Ристич вероятно е искрено – в спомените си той се отзовава по същия начин за българското революционно движение.

№ 22

**Писмо от управляващия руското консулство в Одрин И. А. Иванов до
вицеконсула в Пловдив Н. Геров за опасенията си, ако бъде заловен
Левски, той да не даде показания за други участници, тъй като ще
последват нови арести и жестокости**

Одрин, 8/20 януари 1873 г.

Многоуважаемий Найдено Герович,

Благодаря Ви за новите поздравления за Новата година и се смятам от своя страна задължен да Ви пожелаая отново всичко най-хубаво през настъпващата 1873 година---

Съобщаваните от Вас сведения за софийското дело са поразителни.

Аз лесно си представям какво преживяват бедните българи при жестоките действия на турските чиновници. Пример е младият човек, когото за нищо са заловили в Тулча.¹ Ако пък и Левски са хванали, то този господин със своите

показания, естествено, ще завлече и други невинни българи. Надявам се, че в крайна сметка посланикът² ще обясни на турците, че техните действия са жестоки и несправедливи.

От душа Ви пожелавам всичко най-хубаво и Ви моля да засвидетелствате моето уважение на съпругата Ви. Оставам Вам предан:

И. Иванов

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 480, с. 223.

¹ Става дума за заловеното в Хърсово лице вместо Левски. Вж. тук № 18 и 20. ² Н. П. Игнатиев.

№ 23

Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена за сведенията, получени от Дж. Лутероти от член на Специалната комисия в София за държането и показанията на В. Левски; Левски бил против обира в Арабаконак; изненадата на Али Саиб паша от разрастване на българското революционно движение

№ 9 поверителен

Русе, 12/24 януари 1873 г.

Високоблагородни графе,

Председателят на следствената комисия в София Али Саиб паша изразил своето учудване пред австрийския вицеконсул Лутероти от това, че както излиза от заловените документи, в които кореспондентите си прикачват турски имена¹, добре организирани комитети вече две години са могли да вършат своята работа, без властите да имат и понятие за това.

Осъдените лица преди депортирането им били фотографирани общо с похвалната предвидливост, в случай че някой затворник по време на пътя избяга от конвоя.

Заловеният при Хърсово Василие Диаколевски, както имах честта да докладвам на 10 т.м. № 3, бил освободен от следствената комисия, след като тя разпознала в негово лице един свършено безопасен турчин на име Осман.² Истинският Василие Диаколевски³ бил заловен едва по-късно в санджак Търново и отведен в София на 16 т.м. Той се е съпротивлявал на заптиетата и в схватката бил ранен в главата. Заедно с него били арестувани двамата му спътници⁴. Г-н Лутероти⁵ съобщава за резултата от първия му разпит: „Показанията на Диаколевски като на главна личност представляват най-голям интерес. Отначало Диаколевски отричаше и само пред наличието на намеренията у него писма, както и на няколко други, попаднали преди това в ръцете на властите, започна да признава. Според поверителните сведения на един мой приятел, който е в близки връзки с един от членовете на комисията, Диаколевски бил заявил, че Букурещкият комитет знаел за орханийската афера и писмено поискал от него да го уведоми дали това разбойническо нападение е извършено от хора на комитета, или от лица, които стоят извън него. В първия случай комитетът щял да заповяда на своите хора, намиращи се на разположение във Влашко, да преминат Дунава и незабавно да започнат революцията. Във втория случай Диаколевски имал заповед да продължи започнатата мисия. Според същия източник Диаколевски бил отговорил на комитета, че това не били негови члено-

ве, тъй като самият отначало не го е допускал.⁶ Обаче след като Букурещкият комитет установил, че обирът е извършен от негови хора, писал на Диаколевски, че те са били изключени от неговата среда, поради което той, Диаколевски, също е възнамерявал да се отправи за Константинопол, за да открие всичко на правителството. На път за там обаче бил задържан в едно село заедно с двамата му спътници. За получаване на заповеди четири пъти той бил пътувал до Букурещ. Ръководителите на тамошния комитет той не бил познавал, защото винаги, когато говорили с него, те носели маски на лицето си. Като места, които посещавал, за да изпълнява нарежданията на комитета, той посочил Свищов, Ловеч, Филипопол – последното място, което посетил при неотдавнашното си завръщане от Букурещ през Константинопол.

Същото ще докладвам в Константинопол.

Благоволете и т. н.

Монтлонг

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 483, с. 327 – 328.

¹ В преписката помежду си революционните комитети и дейци използвали псевдоними – турски имена, от конспиративни съображения. ² Заблудата е разкрита едва в София. ³ Дипломатът грешил името на Васил Левски, известен като Дяконът, не Дяколевски. ⁴ Хр. Цонев и Н. Цветков. ⁵ Лутероти получавал сведения направо от Мазхар паша и комисията. ⁶ Потвърждава се, че В. Левски е бил против обира в Арабаконак.

№ 24

Доклад от руския консул в Русе А. Н. Мошнин до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за приключване работата на Специалната комисия в София; за залавянето на В. Левски; мнение на Мошнин, че турските власти преувеличават значението на БРЦК, както и за ролята на Л. Каравелов в българското националноосвободително движение

№ 6

Русе, 12/24 януари 1873 г.

Секретно

Между тукашния генерал-губернатор¹ и Константинопол, Шумен, Адрианоупол и София от 1 до 10 януари се водеше усилено предаване на шифровани телеграми. Работата, разбира се, не би могла да се отнася единствено до елинските църкви в Русчук и в Шумен и затова сметнах за свой дълг да засиля вниманието си и по възможност да събера сведения относно причината за тази дейност. При това узнах както от самия генерал-губернатор, така и от други лица следното:

Намиращата се в София знаменитата комисия, която изчаква, както изглежда, промени в Константинопол,² е получила от великия везир телеграма да привършва по-бързо и да не усложнява работата. Затова тя сметнала за необходимо да изпрати Димитрий Общи и 15 други лица, принадлежащи уж към Каравеловата партия, за Константинопол за препращането им на изгнание в Анатолия.³ Турците обвиняват Д. Общи в ограбването на орханийската поща, а той пък дава показания, че го е направил под подстрекателството на Букурещкият комитет! Българите пък говорят, че Д. Общи е дал показания, че е таен агент на Каравелов, за да се избави от наказание за грабежа. Други твърдят, че

той е подкупен от партията на Мидхат. Изобщо сега му приписват това, което приписваха на сърбина Стоян Батур⁴, т.е. че е агент на Мидхат. Който познава нещастната политика на Мидхат в този край през 1867/[186]8 г., той лесно може да повярва на последното, още повече че сега сякаш е забравен предводителят на бандата Стоян Батур, който се ползва със специалната защита на Мазхар паша.

Докато пък Димитрий от Дяково, участвал също в ограбването на Орханйиската поща и, изглежда, признал убийството на ловчанския дякон в лодката[?]⁵ и че е агент на Белградския(?) комитет⁶, е осъден на смърт. Комисията, завършила по този начин напълно своята дейност, се връща обратно и сега е в Тетевен. Тя ще мине през Търново и Филипопол, тъй като работата ѝ се усложни от разкриването на нова разбойническа шайка, която миналата година ограбила, между другото, и евреина часовникар в Ески Джума. Дейният Хамди паша е заловил крадците, които се оказали жители на Сливен и затова са изпратени във Филипопол. Няма съмнение, че партията на Мидхат паша ще намери в това политически оттенък и ще припише обикновения грабеж на влиянието на Каравеловата партия. По този начин благодарение на Мидхат малко по малко Каравелов става народен герой, нещо от рода на Стенка Разин и знаменитият преди Букурещки комитет във връзка с мястото на пребиваването на Каравелов в Белград се нарича сега Белградски.

Между другото пишат от Търново на един мой познат, че там уж са заловени двама каравеловци и знаменитият дякон Василий Левский, агент на Каравелов, преоблечен в дрехите на сеид. Докато младежта, споделяща повече или по-малко увлеченията на Каравелов, ме уверява, че Василий Левский отдавна вече е преминал Дунава и се намира уж в Одеса!

Кое от тези сведения е вярно, ще покаже само времето, тъй като, ако от една страна, младежта може и да греши в своите сведения, то пък турските власти са поставени пред необходимостта да заблуждават и себе си, и своето началство.

Един телеграфен чиновник ми съобщи под секрет, че шифрованите телеграми се отнасят до сръбските дела, т.е. за Зворник и за плащания от Сърбия данък, а също така за пребиваването на Каравелов в Белград. Тъй като на В[аше] Пр[евъзходителст]во е известно, че Каравелов винаги е проповядвал в „Свобода“ за съюз със Сърбия, затова турското правителство, като обвинява него и партията му в политически интриги в България, с това обвинява сега и Сърбия. В това, естествено, може да се види австрийската политика, чиито действия и интриги сега са съсредоточени върху Сърбия и България.

Вече писах на В[аше] Пр[евъзходителст]во за неуспехите на нищожната на практика партия на Каравелов,⁷ която не намира нито парична, нито нравствена подкрепа сред самите българи, живеещи в Букурещ, тъй като, доколкото ми е известно, Каравелов съвсем не съответства нито по своите способности, нито по своя характер на значението, което му придават, естествено, с друга цел турците и техните сегашни покровители германците и особено австрийците, т.е. ролята на някакъв български или славянски Мацини⁸. Между другото, една от главните грешки на Каравелов е: събирайки пари за „Свобода“, той издава разписки от името на революционния български комитет, имащи за герб лъв.

Наистина само това е достатъчно да компрометира българската младеж, малка част от която се увелича от революционните идеи, но затова пък много

и може би не без основание смятат, че Каравелов прави това нарочно, за да обърне вниманието на турците върху себе си и по този начин действа в полза на потисниците на България. Аз познавам напр[имер] много млади българи, които след като дали известна сума на Каравелов и получили подобни разписки са ги изгорили от страх да не бъдат компрометирани и прекратили всякакви връзки с този агент...⁹ за тях човек. Този факт, изглежда, не е известен на турците, тъй като в противен случай много млади хора биха били задържани.

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 484, с. 329 – 331.

¹ Ахмед Хамди паша. ² Пресилено твърдение. ³ Всъщност смъртната присъда на Д. Общи е била вече издадена, както и на другите разследвани, осъдени на заточение. ⁴ Тук и в други доклади Мошнин смесва Стоян Пандура с Д. Общи, но и за Стоян не е вярно твърдението, че е агент на Мидхат паша. ⁵ Вероятно погрешно разчетена дума – убит е дякон Паисий в Орхание. ⁶ Това твърдение не се потвърждава. ⁷ Мошнин си противоречи – от една страна, омаловажава влиянието на „Каравеловата партия“, от друга, изтъква, че много млади българи са дали пари за освободителното дело срещу разписки, т.е. са съмишленици на тайната организация. ⁸ Джузепе Мацини. ⁹ Неразчетен текст.

№ 25

Доклад от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев за арестуването на В. Левски и показанията му пред Специалната комисия

№ 11

Пловдив, 17/29 януари 1873 г.

П[очитаеми] г[осподин] Николай Павлович,

Имам чест да представя на Ваше Превъзходителство още някои сведения по софийското дело.

От арестуваните в София тези, които са участвали в ограбването на транспорта с държавни пари, тринадесет души на брой, са изпратени в Константинопол. Те преминаха оттук на 4-ти януари, оковани във вериги.

Техният предводител в това начинание – Димитрий, който на разпита дал показания, че транспортът бил разбит с революционна цел и че в случая са действали под влиянието на някакъв революционен комитет, е задържан в София и бил обесен сутринта преди разсъмване на 10 януари. При това на гърдите му била закрепена хартия, на която било написано, че той е родом от град Дяково в Албания, пристигнал тук да подстрекава българите към метеж, излъгал няколко лековерници и с тях ограбил транспорта с държавни пари. Той също убил и дякона¹ в Орхание. Тялото висяло на бесилката до пладне и след това било погребано.

Наред с това ми съобщават от София, че агентът на мнимия революционен комитет Василий Левский бил заловен най-накрая, изглежда, в Търново² и отведен в София с двама други арестувани³. Според това, което се говори, при задържането той оказал силна съпротива, убил и ранил няколко заптиета и накрая загубил съзнание поради раняване в главата и бил арестуван. Но казват, че раната му не била смъртоносна.

Говорят, че на разпита пред комисията Левский дал показания, че изобщо не познава Димитрий, който не е нищо друго освен чист разбойник, използ-

вал името на комитета, за да излъже простодушните и ги използва за такова престъпно дело като разбиването и ограбването на транспорта с държавни пари.

За себе си Левский казал, че служи на комитета и обикаля по негово поръчение. На въпроса къде се намира комитетът, кои са неговите членове и каква е целта му, той отговорил, че комитетът се намира в Румъния, но не познава лицата, които влизат в него, тъй като всеки път, когато е ходил при тях, за да получи нареждания, те са го приемали с маски на лицето. Относно целта на комитета заявил, че последният няма никакви замисли против турския народ, нито против султана, а е съставен единствено с цел да доведе по някакъв начин до знанието на султана незаконното управление на чиновниците, техните злоупотреби и притесненията на народа и да моли за изпълнението на Хатихумаюна.

На въпроса пък с кого се познава по тукашните места, Левский отговорил, че не познава никого освен един човек⁴ от Ловеч, но и той отишъл някъде.

Без съмнение комисията няма да бъде удовлетворена от тези показания на Левский и ако досега не го е подложила на изтезания, за да го застави да даде по-точни показания, то вероятно е поради това, че изчаква оздравяването от получената при арестуването му рана, за да го направи.

Смятам се задължен да прибавя, че според тукашните сведения комисията от София ще пристигне във Филипопол.⁵

С дълбоко уважение...

Геров

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 491, с. 339 – 340.

¹ Дякон Паисий. ² Всъщност в Къкринското ханче. ³ Хр. Цонев и Н. Цветков. ⁴ Става дума за Ив. Драсов, който заминал през август 1872 г. на учение в Чехия. ⁵ Невярна информация.

№ 26

Доклад от руския посланик в Цариград Н. П. Игнатиев до министъра на външните работи княз А. М. Горчаков¹ в Петербург за приключване работата на Специалната следствена комисия в София, действала с умереност по съвет на великия везир, без да придава преувеличено значение на „Софийската афера“²; въпреки това сред българското население се шири голямо недоволство

Пера, 18/30 януари 1873 г.

Господин Канцлер,

Както известява нашият генерален консул в Русе, въпросът за така нареченото Софийско съзаклатие е получил задоволително решение. Изпратената от Цариград следствена комисия е успяла да открие само неколцина злосторници. Тя е приключила своята работа и трябва скоро да се върне тук.

Вътрешното положение в българските области обаче остава несигурно. Сред населението се шири дълбоко недоволство, предизвикано от лошото управление. Това състояние на духовете съдържа в зародиш елементите на нещо повече от заговор.

Безспорно е, че щастливият изход от Софийската афера се дължи на умереността на великия везир, който този път, изглежда, е последвал нашите съвети. Вместо да подпомага играта на Мидхат паша, придавайки на обстоятелствата преувеличено значение, той е препоръчал на комисията да не надхвърля целта, като тласне разследванията отвъд строго необходимото.

Имам чест да съм с най-дълбоко уважение, господин канцлер, на Ваше Височество най-смирен и най-покорен слуга:

Н. Игнатиев

Публ. по: Тодев, Ил. Един доклад на генерал Игнатиев за Софийския процес от края на 1872 и началото на 1873 г. – В: Bulgarian Historical Review. Studia In Honorem Professor Virginiae Paskaleva, № 1–2, София, 2006, pp. 548 – 550. Ориг. на фр. език в: АВПРИ, ф. Канцелярия, 1873 г., л. 202 – 203 (ЦДА, ф. 1318К, оп. 1, а.е. 3740, л. 127 – 129).

¹ Александър Михайлович Горчаков – министър на външните работи на Русия и държавен канцлер. ² Има се предвид разследването в София срещу обирачите на транспорта с държавни пари в Арабаконак.

№ 27

Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена с информация за екзекутирането в София на Д. Общи, възприеман от българите като предател; дякон Левски също ще бъде осъден на смърт според Мазхар паша; Специалната следствена комисия ще се отправи през Русе за Цариград

№ 11

Русе, 19/31 януари 1873 г.

Поверителен

Високоблагородни графе,

Изпълнението на смъртната присъда на Димитри (Сербли)¹ стана в София на 22 т.м., сряда (въпреки турския обичай екзекуциите да се извършват само във вторник като пазарен ден). Към погребението на трупа беше престъпено само шест часа след екзекуцията. Тя направи слабо впечатление на населението. В очите на турците смъртната присъда е могла да му бъде спестена, тъй като той е този, който е разкрил заговора. За българите, напротив, като предател той няма никакво право на съчувствие.

Очната ставка на Димитри с Диаколевски² не даде никакъв резултат. Последният се е признал за виновен и трябва, според категоричните уверения на мютесарифа на София³, също да понесе смъртно наказание. Неговите двама спътници в момента на залавянето били освободени по липса на улики.

На 25 януари все още не е била определена датата за завръщането на следствената комисия в Константинопол. Във всеки случай комисията трябва да мине през Русчук. Българският член на същата г-н хаджи Иванчо ефенди от няколко дни е на легло в София и много съкрушен.⁴ Диагнозата, че неговата болест е повече морална, отколкото физическа, не е невероятна.

На 24 януари рано пристигнаха в София от Ниш 4 роти пехота с едно планинско оръдие за подсилване на Софийския гарнизон, който се състои от ка-

валерия. Тези роти общо са в състав приблизително 200 души и ферикиът [де-визионен генерал] е отстоявал пред мютесарифа мнението, че е необходимо по политически съображения да се предостави в района на Орхание и Тетевен една казарма за пехотинския батальон---

Същото докладвам в Константинопол.

Благоволете и т.н.

Монтлонг

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 493, с. 342 – 343.

¹ Д. Общи. ² Т.е. Дякон Левски. ³ Мазхар паша. ⁴ За отношението на Ив. х. Пенчович – в раздел III, № 24 и № 77.

№ 28

Доклад от английския консул в Русе Р. Далиел до посланика в Цариград Х. Елиът за екзекутирането на Д. Общи, причините за осъждането му на смърт и произнесените присъди за заточение на останалите подследствени

№ 6

Русе, 20 януари/1 февруари 1873 г.

Сър,

Али Шефик бей, член на Шурай девлета (Държавен съвет), пристигна от Константинопол и ще действа за образуването на комисия, която ще прави разследвания на скорошния бунт тук.¹

Софийската комисия се очаква скоро. Някой си Димитри Сербли² (сърбин) е бил екзекутиран в София и значителен брой хора от провинцията са осъдени от тази комисия на изгнание. В официалния вестник на вилаета³ се заявява, че причина за осъждането на смърт на Димитри Сербли е „неговото участие в обира на пощата и убийството на един поп“⁴, но той е охарактеризиран като „член на революционния комитет в Белград“⁵. Все още не съм в състояние да съобща до каква степен разследванията на софийската комисия са доказали, че обирът на пощата, убийствата и т.н. са или не породени от политическо подстрекателство. Ако мога да стигна до това от някаква информация, която може сега да стане достояние, незабавно ще съобщя.

Разбира се, ще докладвам резултата от разследванията за русчукския бунт. Долавям от вестниците, че вълнения, подобни на тези тук, са станали напоследък в Монастир, т.е. намесата на българи в литургията, извършвана от гърци.

Имам честта...

(подписал:) Р. А. О. Далиел

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 494, с. 343.

¹ Има се предвид конфликтът на русенските българи с гърците, които открили незаконно своя църква в града. ² Д. Общи. ³ в. „Дунав“. ⁴ Дякон Паисий. ⁵ Пред съда Д. Общи казва, че е бил в Сърбия през 1870 г., но не и че е член на революционния комитет в Белград.

Доклад от руския генерален консул в Русе А. Н. Мошнин до посланика в Цариград Н. П. Игнатиев в Цариград относно разговори с Мазхар паша и Шакир бей за резултатите от разследванията; за ръководната роля на Л. Каравелов, В. Левски, А. Кънчев в дейността на българските революционни комитети; биографични сведения за Д. Общи и за изложението на Ив. Пенчович до великия везир за българското революционно движение

№ 28

Русе, 1/13 февруари 1873 г.

Празникът курбан байрам премина без промени в Константинопол и това промени значително мнението на комисарите за софийското дело, които сега вече по-решително говорят за това дело и няма съмнение, че ако при пристигането си в Константинопол намерят там Халил Шериф паша на своето място, то тяхното поведение ще бъде още по-рязко. В продължение на тази седмица аз ги видях всичките и с двама от тях имах продължителен разговор.

Мазхар паша ми описа подробно действията си, т.е. че е заловил 13-те разбойника, които са ограбили орханийската поща. В това ограбване участвал сундук емини от Орхание¹, който дал показания, че е бил принуден да направи това под заплахата от емисарите на комитета, към които принадлежал Димитрий от Яково². Тази личност е много забележителна – по произход българин, учил пет години в Белград, след това участвал в бандите от 1867/[186]8 г., бил е гарибалдиец и разбойник в Аbruци и в последно време завербувал шайката на тетевенските разбойници с цел да действа уж в полза на Каравеловата партия. След като събрал всички тези сведения, Мазхар паша телеграфирал в Русчук и в Константинопол. Отговорили му да предаде всички разпити на комисията, която ще пристигне.

Така и направил, но тъй като не участвал в заседанията на комисията, които били много секретни, той не знае подробности за техните действия, въпреки че е чул, че го обвиняват в придаване важност на делото, а той е действал, както е сметнал за необходимо.

Шакир бей, запитан от мен по това дело, отначало ми повтори онова, което е вече известно на В[аше] Пр[евъзходителст]во от разговора му с г-н Карвониди³. Но когато му поставих въпроса по такъв начин: „Ако 55-те човека, които Вие изпратихте в Константинопол, са невинни, за какво сте го направили? Ако пък са виновни – защо не ги съдихте както Димитрий от Яково?“: „На това мога да Ви кажа само – отговори Шакир бей, – че тези хора бяха посочени от техните другари като членове на Каравеловия комитет. Ние заловихме тяхната преписка⁴. Наистина тя е така изопачена, че отначало беше трудно да се разбере, но после се добрахме до нейния смисъл. Аз, разбира се, слагайки ръка на сърце, не мога да кажа, че те са виновни, но във всеки случай са замесени в делото 5 или 6 лица, които са или емисари на Каравелов, или са негодiji, желаещи да живеят за сметка на другите. Василий Левский е бил агент на Каравелов – в това няма съмнение, също както и Ангел Кънчев – убит миналата година.“ На това аз казах, че „у Ангел Кънчев тогава нищо не намериха, въпреки че Спанопуло и М. Кличан⁵ в същия ден се развикаха, че у него е намерен списък на 3000 души. Българите своевременно протестираха против тези обвинения“. „Аз не зная тези подробности, но името на Кънчев е замесено, подобно както и

името на Василий Левский, но, разбира се, имената на християните са били заменени с мюсюлмански.“ – „Къде е сега Василий Левский?“ – „По нареждане на Портата той е оставен в София, а е заловен в Ловеч, при което е ранил заптие и сам получил неголяма рана.“

„И така Вие вярвате в съществуването на Каравеловия комитет?“ – „За това мога да Ви кажа само, че никоя чужда държава, т.е. ничии други поданици не са замесени в това дело.⁶ Въпреки че имаме съмнения за някои сръбски търговци и освен това знаем, че емисарите са пристигнали не от Букурещ, а от Белград⁷.“

С Али Саиб паша няха разговор, въпреки че от думите на хаджи Иванчо⁸ зная, че неговият доклад като пристрастен и преувеличен не е бил приет от великия везир.⁹ И че хаджи Иванчо искал да си замине, когато забелязал в София, че Али Саиб паша превишава дадената му власт, но получил нареждане от Мехмед Рюшди паша да продължи работата си и да му представи специална записка. Хаджи Иванчо също обвинява Каравелов, но в неговите обвинения има, естествено, значителен дял пристрастие, тъй като „Свобода“ постоянно го наричаше шпионин, което повтаря и „Нойе Фрайе Пресе“, наистина с намерение да настрои хаджи Иванчо против неговите съотечественици.

Като цяло делото е заплетено до такава степен, че изглежда и самите комисари не смеят да си дадат пълен отчет за него. Ако наистина е вярно, че Каравелов е замесен в последните произшествия, то, разбира се, следва да бъде отдалечен от Белград, тъй като тукашната младеж силно му съчувства и се страхувам Халил Шериф паша да не я забърка. Тук вече са получени три шифровани телеграми за Цанков¹⁰ като за неин предводител. Общият извод пък от цялото това дело е много тъжен за България и за самото турско правителство.

Угнетенията предизвикват противодействието на народа, изводите на комисията засега са нищожни, а междувременно народът кротко и спокойно привиква с мисълта за заговори и бунтове и турското правителство все повече и повече губи влиянието си, удържано само със силата на оръжието, докато този народ би могъл да бъде привлечен към тихо развитие на своите материални и нравствени сили. Първите се експлоатират от правителството, тъй че народът едва се изхранва, а вторите се отслабват от чуждите интриги, на които се подава властта в Константинопол.

Али Саиб паша замина на втория ден от байрама за Шумла за преговори с мюшира, както говорят, относно мерки против българите. Мазхар паша замина в сряда за София. Шакир бей заминава на 2-ро число през Шумла, а хаджи Иванчо очаква инструкции от Константинопол, където го зове неговият екзарх¹¹.

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 511, с. 362 – 364.

¹ Т.е. касиерът Марин Николов. ² Д. Общи от Дяково. ³ Неизвестно лице. ⁴ Комитетската преписка от архивите на Орханския и Тетевенския комитети, открити от Мазхар паша още в началото на първото следствие, и документите, заловени у арестуваните. ⁵ Първият – грък, а вторият – белгийски консул. ⁶ Шакир бей особено подчертава това, тъй като комисията идва от Цариград с намерение да обвини арестуваните, че са действали против Турция по внушение от Русия и Сърбия. ⁷ От Белград, където временно пребивавал, идва само Д. Общи. ⁸ Пенчович, член на комисията. ⁹ Става дума за доклада на Ив. Пенчович от пролетта на 1872 г. за активизирането на българското революционно движение, на който Махмуд паша не обърнал внимание, но при везирството на Мидхат паша и Мехмед Рюшди паша бил използван. ¹⁰ Драган Цанков. ¹¹ Антим I.

№ 30

**Доклад от руския вицеконсул в Пловдив Н. Геров до посланика в Цариград
Н. П. Игнатиев за приключване работата на Специалната комисия
в София и изпращането в три групи на осъдените на заточение
българи за Цариград през Пловдив и Одрин**

№ 12

Пловдив, 24 януари/5 февруари 1873 г.

П[очитаеми] г[осподин] Николай Павлович,

В допълнение на доклада от 17 януари под № 11 се смятам задължен да доведа до знанието на Ваше Превъзходителство, че комисията, която проведе в София следствието по повод така нареченото откриване на заговора, завършила там работата си и отпътувала. Но вместо да пристигне във Филипопол, както очаквах тук, тя се отправила за Русчук. Също за там бил изпратен и Левски¹ – агентът на мнимия революционен комитет.

Останалите арестувани са изпратени в Константинопол. Първият транспорт, състоящ се от тринадесет души, преминал оттук, както имах честта да докладвам на Ваше Превъзходителство на 4 януари. Вторият транспорт от двадесет и девет души пристигнал във Филипопол на 20 януари и на 22 бил изпратен за Адрианопол по железопътната линия. Третият транспорт от осемнадесет души пристигна тук на третия ден и днес бил изпратен също по железопътната линия.

В този последен транспорт се намирал и софийският учител Ковачев², а във вторият транспорт имало и един свещеник³.

Смятам се задължен да прибавя, че тези, които са били по местата, където са извършвани арести под предлога за разкриване на заговор, разказват, че турските войници и жандарми под формата на обискване на къщите за откриване на оръжие всъщност ги ограбват. Говорят например, че в селището Тетевен не е останал нито един дом, който да не е бил разграбен.

С дълбоко уважение...

Геров

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 498, с. 347.

¹ Неверен слух. На 12 януари 1873 г. разпитите на Левски са завършени и на 14 януари с.г. присъдата му вече е постановена от комисията. ² Христо Ковачев. ³ Става дума или за поп Георги Тутмаников от с. Видраре, или за поп Стоян Пенков от с. Желява.

№ 31

**Писмо от английския консул в Русе Р. Далиел до посланика в Цариград
Х. Елиът с информация за разговора си с Шакир бей, който изтъкнал
чисто политическия характер на Арабаконашкия обир и ролята на
„Българския комитет“ в Букурещ и неговите агенти в България;
за намесата на руското генерално консулство в Букурещ и на
сърби в тези събития и за издадените присъди**

Лично

Русе, 26 януари/7 февруари 1873 г.

Скъпи сър Хенри,

Шакир бей (в миналото тук с Мидхат паша и член на софийската комисия) дойде днес при мене и ми говори относно софийската афера¹.

Накратко това, което каза, беше, че аферата е чисто политическа и според неговото твърдо мнение е предизвикана от Българския комитет в Букурещ с помощта на чиновници от руското генерално консулство в Букурещ и сърби. Въпреки че комисията няма сигурно доказателство за това, той, изглежда, е намекнал за сръбското правителство, във всеки случай за сърбите, познати в Белград като участващи в конспирации, а когато Мидхат паша беше тук, бяха подстрекатели. Тези хора са били изпратени в България преди около осемнадесет месеца, за да създадат организация. Те не са могли да направят нищо за известно време, но преди няколко месеца, когато полицейските сили били намалени, намерили удобен момент. Оттогава работят успешно за организиране на комитет в Ловеч (град, недалеч от София) от тринадесет души, двама от които бяха заловени², и комитети (от много невежи селяни) в пет села в Софийски район.

По нареждане на Букурещкия комитет бил изработен план за ограбване на правителствени пощи и каси³ и за насилствено вземане на пари чрез заплахи. Обирът на пощата и убийствата на българи са били извършени по такива инструкции. Двете лица, Димитри⁴ и Дяколевски⁵, осъдени на смърт, са свързани с такива убийства и също са действали по нареждане на Букурещкия комитет. Около четиридесет или петдесет души, замесени, са били осъдени на затвор или заточение. Разклоненията на конспирацията не са се разраснали извън района на София,⁶ но много относно нейния обхват остава неустановено.

Планът бил да се нападне едно турско село и да се избият жителите и турците евентуално да се нахвърлят върху християните, след това [въстаналите] да се оттеглят в Балкана и да изпратят манифест до силите, че „българите са били изклани от турците“⁷ (това може до известна степен да обясни опасенията на генерал-губернатора⁸, че в неотдавнашния бунт тук може би е имало съзнателно намерение да се предизвика стълкновение между войската и народа).

Шакир бей ми съобщи, че намерените документи⁹ били важни, но че „комисията все още ги превежда“¹⁰. Изглежда невероятно, че не са започнали основно проучване на тези документи, но с техния начин на действие това не е невъзможно. Ще видя доколко горната информация се потвърждава от такива сведения, които могат да се извлекат от други членове на комисията, и такива, с каквито генерал-губернаторът обеща да ме снабди.

Русчукската комисия напредва неловко и плахо и вече, доколкото зная, е извлякла от своя протокол известни данни, насочени – макар може би несериозно – да компрометират руското генерално консулство тук.

Тъй като може да мине известно време, преди да докладвам официално, изпратих копие на това писмо до г-н Хемънд и телеграфирах на г-н Ендрю Бъкенън.

Повярвайте ми...

(подписал:) Р. А. О. Далиел

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 502, с. 351 – 352.

¹ Разследването, извършено от Специалната комисия в София. ² М. Поплуканов и Д. Пъшков. ³ Такъв план БРЦК няма. ⁴ Д. Общи. ⁵ Васил Левски. ⁶ Комитети извън този район са съществували, но не са разкрити. ⁷ За този план разказва Димитър Общи по време на разпита му на 10 декември 1872 г. ⁸ Ахмед Хамди паша. ⁹ От архивите на Тетевенския и Орханийския комитет. ¹⁰ По време на следствието документите били превеждани от Ив. х. Пенчович.

**Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг
до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена за
изказванията на Шакир бей и Мазхар паша относно
разкритията на Специалната комисия в София;
Д. Общи не бил сърбин, а българин, който бил
при Гарибалди и в Сърбия**

№ 15 поверителен

Русе, 29 януари/10 февруари 1873 г.

Високоблагородни графе,

С пощата от 8 т.м. изпратих на посолството в Константинопол приложеното тук съобщение за протичането на третото заседание на русчукската следствена комисия, наред с което докладвах следното:

„Завърналите се от София комисари ще останат тук още една седмица. Досега само Шакир бей разкри нещичко за резултатите от мисията. Сред приятели той не скривал учудването си, че от отговорите на някои инквизирани е ставала ясна достигнатата до определена степен политическа зрелост на българската национална идея – един симптом, който Турция трябва да има предвид. По-нататък той заявил, че нещата в София имат силна политическа подкладка и само ранното им разкриване е предотвратило да се постигне по-голямо разклонение в страната,¹ дяконът² на владиката от Ловеч е убит от Димитри Сербли³, защото е продал на мютесарифа на по-висока цена тайната на комитета,⁴ за чието опазване е получил от същия 24 лири, и че комисията, тъй като не е имала време в София за превод на всички конфискувани книжа, е взела със себе си целия пакет.

--- Позволявам си днес да допълня, че според уверенията на току-що пристигналия тук мютесариф Мазхар, повишен в паша в резултат на софийските събития, обесеният Димитри Сербли не е по рождение сърбин, както съобщи официалният вестник „Дунав“, а българин. Той само е учил в Сърбия, след това е бил в Мексико, при Гарибалди в Италия, в Дунавските княжества, в Сърбия и България. Мазхар паша ми каза също, че многогласноменаваният Василе Диаколевски⁵ в най-скоро време ще понесе смъртно наказание.

--- Председателят на софийската комисия Али Саиб паша днес се е върнал в Константинопол.

Благоволете и т.н.

Монтлонг

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 508, с. 358 – 359.

¹ Възшност комитетската мрежа на ВРО е вече създадена от Левски, а следствените комисии откриват само няколко комитета. ² Дякон Паисий. ³ Димитър Общи. ⁴ Няма данни за подобна сделка, обаче заплахите на дякон Паисий към комитетските дейци ги подтикнали към решението да поискат смъртното му наказание. ⁵ Васил Левски.

Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг до министъра на външните работи Г. Андраши във Виена за получените от Шакир бей сведения относно резултатите от разследването в София, за дейността на Левски, Д. Общи и А. Кънчев; писма, намерени у Левски; за издадените присъди

№ 16 А-В поверителен

Русе, 2/14 февруари 1873 г.

Високоблагородни графе,

Имам чест най-покорно да потвърдя на Ваше Превъзходителство дълбоката си благодарност за получаването на височайшето писмо от 6 т.м.

Шакир бей от софийската следствена комисия утре се връща в Константинопол. По-долу имам чест да предам неговите съобщения за резултатите от разследванията в София, направени отчасти на моите колеги, отчасти на мен.

Преди около 14 месеца по нареждане на главния редактор на в. „Свобода“ в Букурещ¹ или по-точно на Букурещкия български комитет чрез трима агенти вербовчици, познати от предишни въстания и живеещи сега в Белград – Йлие Матич, воевода от Македония, Панайот воевода от Сливен, и Цветку[?] от Видин², са били изпратени трима мъже за България, за да подготвят въстание през пролетта на 1873 г.

Тези емисарии³ били:

Василие Диаколевски, наричан също Василевски, 24-годишен, възпитаник на Белградското военно училище, интелигентен, осъден на смърт от следствената комисия.

Димитри Сербли от Карлово⁴, 38-годишен, не знае да чете и пише, предводител на бандата, която нападна транспорта с парите при Орхание, неотдавна екзекутиран в София.

Ангел Крантзов, който се застреля при неговото арестуване на 17 март 1872 г. в Русчук (доклад от 17 март 1872 г., №-13 А).

Дълго време емисарите били осъдени на бездействие, защото добре познавали бдителността на тайната полиция на вилаета, специално на нейния шеф Ахмед бей. Едва след като по време на великия везир Махмуд паша по съображения за икономии броят на заптиетата беше намален и тайната полиция бе съвсем разтурена, гореспоменатите започнали да действат,⁵ при което Диаколевски поема особената задача този, който отказва да внесе своя дял за комитетските цели, да бъде заплашен и при необходимост заплахата да се изпълни.

В Ловеч Диаколевски и Сербли създали Централен комитет, а в София и Орхание – подкомитети.

Планът на заговора бил: да се нападне и да се запали едно село, в което живеят само мюсюлмани, след това като защита от надигането на турското население срещу християните [те] да избягат в близките планини и да се държат толкова дълго, докато се намесят извиканите на помощ християнски сили.

Комисията, изпратена от Портата в София, имала ограничени пълномощия. На нея ѝ било възложено само дознанието и осъждането на вече задържаните до момента на нейното пристигане на място лица, но не ѝ е било разрешено

да се разпростира върху целия вилает и върху лица, които бъдат уличени като компрометирани в хода на разпитите.

Комисията осъди общо 62 души, между тях двама на смърт, останалите на затвор или интерниране за срок от 3 до 15 години. Между компрометираните има голям брой попове. Само участието на сръбското правителство се струва на Шакир бей безспорен факт. Фондът за начинанието идва от приятелката на редактора Каравелов, сръбкиня⁶. Било намерено едно писмо от считания за умрял по времето, когато Мидхат паша беше генерал-губернатор на вилаета, съзаклятник Филип Тоти, от което се разбира, че същият понастоящем пребивава в Одеса. У Диаколевски било намерено писмо (вероятно от Букурещ)⁷ след аферата от Орхание, което гласи: той трябва да се постарее на всяка цена да освободи от затворите компрометираните при обира комитетски хора. Едва след отпътуването на комисията от София беше открит още един комитет в Сливен.⁸ Освен това се констатира, че съвсем неотдавна във Видин били изготвени и представени за подписване две петиции – едната до великия везир, съдържаща желанията и оплакванията на българите, изразени във вернопода-ническа форма, другата до императорското руско правителство, издържана в пламенен тон и молеща за помощ срещу турското потисничество. Този последният адрес бил подписан на доверие от повечето българи, които били заблудени, че подписват петиция със същия текст като тази до великия везир.

Имам чест към тези съобщения на Шакир бей да добавя непотвърдената още новина, че на оръжията, намерени във Враца, за които съобщих на 3 т.м. под № 12, може да се прочете като място на производство Тула.

Същото съобщавам в Константинопол.

Благоволете и т.н.

Монтлонг

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 512, с. 364 – 366.

¹ Л. Каравелов. ² Имат се предвид Ильо Марков, П. Хитов и вероятно Цеко Петков (имената изопачени). ³ Като „емисари“ са посочени: Васил Левски, Д. Общи и Ангел Кънчев (имената на първия и третия изопачени); не е вярно и твърдението, че са изпратени в България от „вербовчици“. ⁴ Погрешно родното място на Левски се сочи като такова на Д. Общи. ⁵ Погрешно твърдение. ⁶ Наталия Петровиц, която подпомагала Каравелов материално, но не разполагала с големи средства. ⁷ От Л. Каравелов за вдигане на въстание поради започналите арести на комитетски хора. ⁸ Вероятно има предвид откритата чета, действаща в района.

№ 34

Доклад от австро-унгарския генерален консул в Русе О. Монтлонг до министъра на външните работи Г. Андраши относно изявления на Ив. Пенчович пред него за благосклонното отношение на Австро-Унгария по въпроса за схизмата и за необходимостта от мерки на Портата за отделяне на българската църква от гръцката

№ 16/В поверителен

Русе, 2/14 февруари 1873 г.

Високоблагородни графе,

Хаджи Иванчу¹ от софийската следствена комисия също в други ден напус-ка Русчук, за да се върне в Константинопол.

Днес той ме посети. Българите – ми каза той – познават много добре приятелите и враговете си. Тукашните му сънародници, които не е виждал пет години, му разказали за многобройните доказателства за благосклонното отношение на императорското и кралско правителство и на неговите представители към аспирациите на българския народ. Той бил дошъл, за да изрази дълбоката си благодарност, и ме помоли да доведе неговата благодарност до знанието на Ваше Превъзходителство.² Русия също подкрепяла българските стремежи, но нейните агенти грешали от прекалено усърдие. Преди отпътуването си от Константинопол той открито казал на великия везир³ и на министъра Халил паша, че правителството трябва последователно да проведе отделянето на българската църква от гръцката и не бива да се оставя да бъде подвеждано към неконкретни мерки от патриарха, който е миролюбив човек, но му се оказва силен натиск от няколко влиятелни гърци, зад които стои гръцкото правителство, целящо открит разрыв между Турция и Русия. Той не пропуснал да каже на Халил паша, че ако например правителството продължава да оставя на служба гръцки епископи, където според текста на фермана трябва да резидират български духовници, то първите могат лесно да бъдат убити от силно раздразнените българи. Но основното зло на всички неуредици трябва да се търси в незадоволителното турско управление.⁴ Той, който също така добре познава това зло, както е и убеден в абстрактността на благосклонните намерения на турското правителство, след завръщането си в Константинопол щял да разкрие всички недостатъци на администрацията и се надява да прокара реформа в полза на сънародниците си, въпреки че доста липсват усърдни турски чиновници.

Същото съобщавам до Константинопол.

Приемете и т.н.

Монтлонг

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 513, с. 366 – 367.

¹ Ив. Пенчович. ² След 1868 г. Австро-Унгария засилва интереса си към българското църковно движение и подкрепя българските искания. ³ Мехмед Рюшди паша.

⁴ Ив. Пенчович проявява критичност към политиката на турското правителство може би повлиян от впечатленията си от Софийското дело, както и от опозиционната позиция на Мидхат паша.

№ 35

Доклад от управляващия френското консулство в Русе Подхайски до министъра на външните работи Ф. дьо Ремюза в Париж за работата на Специалната комисия в София; сведения от членове на комисията относно план за въстание в България; за дейността на Левски, А. Кънчев и Д. Общи; очаква се потвърждение на присъдата на В. Левски; Л. Каравелов експулсиран

№ 25

Русе, 3/15 февруари 1873 г.

Господин министър,

В доклада си от 12 декември имах честта да съобщя на Ваше Превъзходителство за пътуванията на агентите на Българския революционен ко-

митет в Букурещ с цел предизвикване на вълнения във вилаета. Наистина властите в София бяха по следите на заговор, разкрит след обира на пощата от Орхание. Високата порта изпрати тогава от Константинопол комисия¹ да провери вече проведеното от местните власти разследване и при нужда да съди виновните. Тя се състои от председател – Саиб паша, бивш министър на полицията в Константинопол, и от двама членове: Шакир бей, който последно беше мютесариф в Багдат² и хаджи Пенчо[вич]³, българин, член на Държавния съвет.

Чаках завръщането на комисията, за да предам точни данни на Ваше Превъзходителство.

Според разказа на самите членове на комисията конспирацията съществувала от повече от година, нейният вдъхновител бил Каравелов, редактор на „Свобода“, отпечатван в Букурещ. Планът му бил да организира в Дунавския вилает няколко комитета, които да наберат достатъчен брой съмишленици и при първия знак, подаден от Букурещ, да грабнат оръжието, да се нахвърлят върху някое мюсюлманско село, да избият жителите му и да предизвикат всеобщо вдигане на мохамеданското население, после да се разпръснат на малки банди и да издържат до момента, в който жестокостите на турците непременно ще предизвикат чужда намеса в полза на християните.⁴

Някой си Васил Дяко⁵, българин, учил във военното училище в Белград, бил натоварен със създаването на комитетите в дунавските провинции; той бил подпомаган от Ангел Кънчов, същият, който се самоуби миналото лято в Русчук, когато полицията щеше да го арестува. Освен това някой си Димитър⁶, служил, както се говори, при Гарибалди и участвал в Критското въстание, бил получил заповед да поеме командването на първата подготвена банда.⁷ Действително той бе водач на бандата, която ограби орханиската поща.

Тези двама души бяха осъдени на смърт. Димитри е сигурно вече екзекутиран, а за Дяко Левски се очаква присъдата да бъде потвърдена от Константинопол.

По искане на великия везир Каравелов, редактор на „Свобода“, беше експулсиран от Влахия и сега се намира в Белград.⁸ Други шестдесетина души бяха осъдени на каторга или заточение от три до петнадесет години---

Приемете израза на дълбокото уважение, с което имам честта да бъда, г-н министър, Ваш предан и верен слуга:

Подхайски

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 516, с. 371 – 372.

¹ Преди правителствената комисия следствието води софийският мютесариф Мазхар паша, при което са направени основните разкрития за комитетите от Тетевен до София. ² Близък съратник на Мидхат паша. ³ Иванчо Пенчович. ⁴ Версията за съществуване на такъв план е преднамерено лансирана от Шакир бей пред чуждите консули в Русе, за да злепостави българските революционери. ⁵ Т.е. Васил Левски – Дяконът. ⁶ Д. Общи. ⁷ Последното е невярно, Д. Общи е организатор само на нападението над транспорта, пренасящ държавни пари от Орхание за София. ⁸ Всъщност искането на турското правителство е Румъния да му предаде Каравелов, за да бъде съден.

Доклад от английския консул в Русе Р. Далиел до министъра на външните работи лорд Гренвил в Лондон с информация, получена от членове на Специалната комисия в София и от Хамди паша, за направените политически разкрития; за дейността и показанията на В. Левски и Д. Общи; за петиции от българите във Видин, отправени до Цариград и Петербург

№ 4 политически

Русе, 5/17 февруари 1873 г.

Милорд,

В допълнение на моя политически доклад № 10 от 22 декември 1872 г. сега продължавам с информация относно подготовката за организиране на въстаническото движение в района на София, така както разбрах от разговори с членове на комисията¹ и с генерал-губернатора². В моя политически доклад № 9 от 2 декември миналата година аз съобщих, че по време на разследванията, проведени във връзка с обира на турската поща, извършен през миналия октомври³ в околността на Орхание, недалеч от София, са намерени някои компрометиращи книжа и че са извършени многобройни арести.

Между арестуваните са били Димитри, българин, наречен Сербли, тъй като е живял много в това княжество, който е служил при Гарибалди и е участвал в Критското въстание, и Васил Левски Диако (Диаколевски), българин, учил във военното училище в Белград.⁴

Информацията, получена от комисията, е извлечена главно от Димитри, подкрепена по въпроси от второстепенно значение от признанията на други арестувани лица. Диаколевски, върховен водач в организацията и началник на Димитри, досега е отказал да издаде своите съмишленици.

Основните неща, които бяха разкрити, са: преди около година и половина на Диаколевски, Димитри и Анджео Кънчов, също българин (след като е видял, че е следен от турската полиция по политически причини, се самоубива в Русчук миналия март), изглежда били запознати от Каравелов, българин (редактор на революционен вестник, издаван в Букурещ), и от друг българин от Свищов⁵ с няколко души, носещи маски. Димитри дал показания под клетва, че между маскираните били двама членове на руското генерално консулство в Букурещ и двама сърби от Белград, но това не може точно да се докаже.⁶

Тримата получили от маскираните лица инструкции, както е обяснено по-долу. Преди около 14 месеца те преминали в България. Отначало не можели да направят нищо. Но открили благоприятна възможност няколко месеца след това, когато по времето на Махмуд паша като велик везир беше намалена редовната полиция на вилаета, а тайната полиция (тефтиш) беше обезсилена, заплатите на дребните служители намалени и била предвидена мярка, която предизвикала голямо недоволство у селячеството, а именно премахването на границите на малките владения, от които главно е съставена страната.⁷

Всеки е имал район от страната, но почти нищо не е разкрито освен за района на София.

В Ловеч (град между София и Русчук) бил разкрит комитет от 13 души. Диаколевски действал като председател на този комитет. Само Диаколевски и друг един член били заловени. В Орхание и пет села от неговия район⁸ и в София

и в едно село близо до нея били разкрити по един-двама много невежи селяни, които действали по заповеди от комитета в Ловеч⁹. В Габрово и Ислимния [Сливен] (малък град на юг от Балкана) изглежда е имало филиали и емисари са ходели във Филипопол и Константинопол.

Комисарите ме информираха, че макар и нищо да не е излязло наяве, доказващо, че е била предприета някаква значителна акция освен в района около София, степента и обхватът на възнамеряваното движение остават много неясни.

Според признанията планът бил – българите да запалят някое турско село и ако турците започнат репресии, да избягат в Балкана и да издържат там колкото е възможно по-дълго, да издадат манифест към великите сили, че християните са клани от мюсюлманите, с надежда да предизвикат чуждестранна намеса. Дотук този план е същият като плана от 1867–1868 г., както е съобщавано в моите доклади от този период, с изключение на това, че тогава Балкана трябваше да бъде превзет от банди, изпратени през Дунава и от Сърбия, а сега от хора, събрани в самата страна. Забелязват се и някои различия, които заслужават внимание. През 1867–1868 г. българското селячество не взе участие и даже подпомогна правителството в преследването на бандите. Комисарите твърдят, че в тази афера няколкостотин души в малък район от страната са имали известна представа, че се подготвя план за събиране в Балкана и за съпротива срещу правителството. Водачите на селяните в Орхание и селата изглежда обаче не са имали никаква идея за организацията, тъй като винаги на разпитите са отговаряли, че знаят само това, че трябвало да се съберат в Балкана. В тази работа били компрометирани много български свещеници и в някои манастири били произнасяни пламенни речи. Българските учители също са замесени, но тази група от населението, обикновено получила образование в Русия, била силно подозирана и през 1867–1868 г.

Димитри и други признали, че имали инструкции да ограбват правителствени пощи, за да подпомогнат материално Букурещкия комитет,¹⁰ и да извличат пари от по-богати българи под заплаха за убийство. Диаколевски е ръководел политическите убийства.

Във Врадия¹¹ (недалеч от Орхание) са намерени оръжия, внесени в страната.

Димитри и Диаколевски, и двамата замесени в убийства, били осъдени на смърт от комисията. Първият е екзекутиран. Други 60 са осъдени частично на принудителен труд, а останалите на затвор в крепости за периода от 3 до 15 години. Вероятно някои от тези присъди ще бъдат изпълнени в заточение в далечни провинции на империята.

От комисарите научих, че намерените документи¹² се състоят главно от кореспонденция между българи в Одеса, някои от които водачи от 1867–1868 г., и българи в Букурещ и в страната, някои устава или правилници за организацията и работата на комитетите. Добавиха, че тези документи засега са преведени само отчасти. По всички въпроси, засегнати в тях, комисарите са твърде резервирани. Комисарите заминаха за Константинопол вчера.

Горната информация до голяма степен се основава на докладите, които австрийският генерален консул получи от своя вицекомсул в София¹³ по време на разследванията. И няма да има съществена разлика в това, което австрийският, френският и италианският ми колеги сега пишат до техните посолства и легации.

Г-н Лонгуърт¹⁴ ми писа на 24 миналия месец, че не мисли да е имало директни действия от страна на сръбското правителство, но е много възможно размирното гранично население – полусръбско, полуалбанско – да е действало под закрилата на комитета в Букурещ, чийто членове обикновено са свързани с руски агенти, и че подозрителни лица, изглежда, са се движили около турската граница. Поставих директен въпрос на Шакир бей дали има основание да се смята, че сръбското правителство е въввлечено в случая, и той отговори, че смята, че да. Впечатлението, което остана в мен обаче е, че намерените документи вероятно по-скоро компрометират много директно хора, които са на власт в Сърбия, отколкото да доказват преки действия от страна на правителството на Княжеството. Що се отнася до Сърбия, на по-ниско равнище разбрах, че са намерени писма от Илия (наречен Македонли)¹⁵ и според сведение, което имам от действащия тук през 1868 г. генерал-губернатор¹⁶, тогава турските власти са считали, че е назначен от сръбското правителство, за да възбуди въстаническо движение в Тесалия и Епир, и от Панайот войвода, добре известен като участник в бандите през 1867–1868 г., и двамата живеещи обикновено в Белград.

Комисарите също твърдят, че 4–5 сръбски бандити, получаващи определена заплата от по 7 лири месечно, се движат напоследък около Дунава.

Комисарите, изглежда, смятат, че Русия е замесена, но че няма други доказателства за това освен твърдението на Димитри за хората с маски, кореспонденцията на българите в Одеса и участието на български свещеници, много от тях получили образование в Киев.¹⁷ Към това може да бъде добавено, че комисарите и генерал-губернаторът вярват, че руснаците са знаели и са участвали¹⁸ и че руският драгоман тук¹⁹ е участвал в разпространението сред българите в града на в. „Свобода“ (революционен букурещки вестник, споменат по-горе), получаван тайно, че през миналия месец март руският генерал консул²⁰ изказал желанието да изведе Анджело Кънчов извън страната и че много открито и постоянно приема в дома си българи с напредничави идеи. Руският генерален консул изобщо не скрива факта, че руските консулски служби имат разрешение от руското външно министерство да кореспондират с (литературните) панславистки дружества в Москва и Петербург²¹.

Ваша светлост вероятно е чул слуха за петиция, получена преди известно време от панслависткото (литературно) дружество в Петербург, която се предполага, че е подписана от християни от Сараево и която казват, че се отнася до Светия синод и е отправена към всички църкви на Русия от името на босненците.

Един от комисарите ме информира, че петиция с подобен характер била направена напоследък от Видин до Петербург по следния начин. Два проекта на петиция били приготвени на турски – една с напълно невинен характер за Константинопол и друга, съдържаща жестоки оплаквания срещу султанското правителство, за Петербург. Тъй като малко българи могат да четат турски, проектът за Константинопол бивал обясняван от организаторите на петицията и след това българското население слагало отпечатьци. След това били информирани, че вторият проект бил идентичен с първия и сложили отпечатьците им, тогава първият проект бил отправен към Портата, а вторият към Петербург. Шакир бей добави, че той е чул за босненската петиция и не се съмнява, че печатите и подписите са получени по същия начин.

Комисията в Русчук за бунта²² от 12 миналия месец все още заседава. Дневният ред се провежда по много бавен начин. Ще информирам Ваша светлост за резултата.

Имам честта, милорд, с най-голямо уважение да бъда на Ваша светлост най-покорен слуга:

Р. А. О. Далиел

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 517, с. 373 – 376.

¹ Специалната следствена комисия в София, назначена от Високата порта. ² Ахмед Хамди паша. ³ По нов стил 4 октомври, а по стар стил на 22 септември. ⁴ Т.е. в двете български легии от 1862 и 1867/1868 г. ⁵ Д. Ценович от Свищов. ⁶ В протоколите от разпитите на Д. Общи липсва такова твърдение, но правителствената комисия искала да представи разкритата революционна организация като руско и сръбско дело. ⁷ Това обяснение на комисията не е основателно. Левски изгражда комитетите независимо от промените в турската полиция. ⁸ Невярно. Разкритията са направени в района, определен за Д. Общи. ⁹ ЦК в Ловеч. ¹⁰ Такава инструкция на БРЦК няма. ¹¹ Не е ясно за кое селище става дума, може би се визира Враца. ¹² Документи от архивите на Тевенския и Орханийския комитет и у някои арестувани. ¹³ Джузепе Лутероти. ¹⁴ Дж. Лонгуърт, английски консул в Белград. ¹⁵ Т.е. Ильо Марков. ¹⁶ Мидхат паша. ¹⁷ Между арестуваните няма свещеници, учили в Русия. ¹⁸ Невярно твърдение. ¹⁹ Д. Карамихайлов. ²⁰ А. Н. Мошнин. ²¹ Т.е. славянските комитети в Русия. ²² Конфликтът е във връзка с откриването на гръцка църква в Русе.

№ 37

Доклад от П. Влашич (Стефан Веркович) до сръбското правителство в Белград за резултатите от турското следствие и политическите разкрития в България; за съмнения у някои комитетски дейци, че Д. Общи е турски или немски шпионин; при разпитите Левски се проявил като безстрашен родолюбец и не направил никакви разкрития; сведения, че в Тракия комитетът засилил дейността си

№ 4

Сяр, 27 февруари/11 март 1873 г.

Най-подробно се осведомих за орханийския случай от един софиянец, който беше дошъл на панаира със стока.

Работата всъщност е такава, каквато я чух за първи път от татарина, т.е. че главното лице¹ на драмата не е сърбин, както упорито тръбяха българските цариградски вестници, но е с тъмен произход,² че и сега още не знаят към коя народност принадлежи дори онези, които са били свързани с него, камо ли някой друг. Знае се само това, че е имал гръцки паспорт и че през последно време е станал съмнителен за много членове на комитета поради своето двулично поведение³ и започнали да се страхуват да не би да е някакъв турски или швабски шпионин, а не това, за което се представя; някои дори започнали да се замислят да го предадат на османските власти, преди той да направи това, какъвто е бил случаят с дякона⁴ на владиката Иларион в Орхание, но не успели. При следствието [Общи] е заявил, че го е убил, защото този е искал да

го издаде на властта; когато е извършил това, е бил облечен в селска шопска носия. Твърдял, че в София има около 600 тайни привърженици на комитета; когато го запитали кои са те, не е знаел името на нито един, а поискал да го изведат на чаршията и той от къща на къща, от дюкян на дюкян ще им ги покаже. Това, естествено, не му било позволено, защото всички членове на комисията се убедили, че е въодушевен само от омраза и че няма никаква съвест; следователно много невинни биха пострадали, ако му се уважи искането. Когато било решено да го обесят, това не му било казано, а че ще отиде при валията в Русчук, където ще продължи разпитът. Излизайки на кон извън града, по пътя за Русчук, той отдалеч видял бесилката и се досетил, че е за него, и във връзка с това казал на пашата: „Ако знаех, че ще направите така, още много важни работи щях да Ви разкрия, но смятайки, че ще ме изпратите в Русчук, исках да ги съобща само на валията“⁴. Пашата му прошепнал на ухото, че това може да стори веднага и пред него, но той не се съгласил, а искал срок от 4 дни, на което не се съгласили, тъй като присъдата вече била издадена.⁵ Между предадените от него осем души са селски и градски учители и двама свещеници. Друго лице най-важно за тях е бившият дякон Васил Левски, родом от Казанлък⁶. Същият не е издал никого и нищо не е съобщил за дейността на комитета. Бил извънредно смел и юначен и истински е обичал своя народ. Той е признал, че е член на комитета, но че никого не познава в този край лично, защото съществувала строга заповед в комитетския правилник: никому не се позволява да присъства на събрания другояче освен с маска на лицето. Него са го обесили миналата неделя.

Говори се, че софийският случай ни най-малко не е обезкуражил привържениците на комитета в този край – нещо повече – че са удвоили дейността си, само че веднага е сменен уставът с паролата и начина на действие.⁷ Засега строго се държат с чорбаджиите изедници и егоистите; без никакво съображение и страх искат от тях парична подкрепа и всички трябва да правят това, защото ако се решат да ги предадат, веднага ще се намери един, който ще унищожи издайника. Имат не само свое тайно управление, но и полиция, която извършва своята длъжност успоредно с тази на отоманската власт. Всъщност съзаклатието така е организирано, както някога италианските карбонари. Това ми разказа тези дни един приятел от Тракия, а колко е истина, естествено, не съм в състояние да преценя.

Влашич

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 524, с. 385 – 386.

¹ Димитър Общи. ² Общи е родом от Дяково (Косово), сам се смята за българин.

³ Лицето, информиращо Веркович, явно е от близкия кръг около БРЦК, защото е в течение на раздорите, предизвикани от Общи, които породили и съмнения за него.

⁴ Убитият дякон е наместникът на Ловчанския владика – Паисий, който заплашил комитетските дейци, че ще издаде дейността им, вкл. и Общи. ⁵ Твърдението за подобни преговори с турската власт не се потвърждава от други документи. ⁶ Невярно. Левски е родом от Карлово. ⁷ Псевдонимите на ЧРК и лозинките са наистина променени незабавно.

Писмо от сръбския министър на външните работи Й. Ристич до дипломатическия агент в Цариград Ф. Христич относно пръснатия злонамерен слух, че Сърбия е организирала „българския заговор“ и после го е издала на Портата, за да уреди своето искане за М. Зворник; отрича основателността на този слух, разпространен според него вероятно от турците

Белград, 28 февруари/12 март 1873 г.

Любезни пашо,

--- Из България се разпространява една интрига против нас, която е преминала и в консулските доклади. Именно говори се, че нашата агенция¹ е предала на Портата списък на имената на българските заговорници², които са използвани. Сърбия, казва се, е подготвила този заговор³, за да подпомогне своите постъпки за М. Зворник⁴, а сега, за да се придобри с Турция, е издала своето дело. Някакъв турски чиновник, българин⁵, приказвал, че той бил съобщил още на Махмуд паша⁶ за тази дейност на Сърбия, но този, не желаейки да упрекне за това Русия, не е дал никакво следствие на този доклад, а сега този рапорт е намерен в Портата, без да е бил използван.

Аз не знам кой може да е пуснал тази интрига против нас, които узнахме за този заговор, когато турците бяха го вече сами заловили. Дали този слух не са пуснали турците, за да ни скарат с българите? Така изглежда---

Публ. по: БНР.ЧД, т. 2, № 525, с. 387.

¹ Т.е. сръбското дипломатическо представителство в Цариград. ² От протоколите на турското следствие се вижда, че комитетските членове са били установявани постепенно от показанията на разпитваните, а не по готов и предварително известен на турците списък. ³ Известно е, че комитетите в България са създадени от Левски и са чисто българско дело. ⁴ Селище и долина на сръбско-турската граница, които Турция отказва да върне на Сърбия. ⁵ Ив. х. Пенчович, който разпространява при пристигането си от Цариград в Русе слуха за участието на Сърбия и за измисления списък. ⁶ Махмуд паша принадлежал към групировката в турските управляващи среди, която била склонна към подобряване на отношенията с Русия.

ІІІ. ДОМАШНІ ІЗВОРИ

№ 1

Писмо от Тодор Пеев¹ и членовете на ЧРК в Етрополе до Васил Левски в Златица[?] с предупреждение за засилената бдителност на властите и умножаването на шпионите след убийството на дякон Паисий; настояват Левски да се укрие временно; Т. Пеев информира, че мюдюрът на Тетевен му е възложил да сътрудничи, за да се разкрийт извършителите

Българско [Етрополе], 29 юли 1872 г.

Брате Аслан Дервишоглу Кърджалъ!

---² По причина на познатото ви приключение³ стават строги предирвания: заптиета и други шпионе, преоблечени различно, ходат по селата и току-речи явно говорят за ком[ити]. Аз писах по сичките ч[астни] к[омитети] около нас добре да се пазат.

Преди една неделя дохожда в селото ни тетевенският мюдюрин. Той ма има и за свой искренен приятел, и за тяхно мекере и ми обади, че насеща нещо в Тетевене. Той ма задължи добре да обдирвам такива работи и да ги съобщим на приличното място, та да ма наградят както трябва. При това той ма задължи да ида и в Тетевен, за да шпионисам тамошните. На 20 того аз му правих в къщата си зияфет⁴, на който беше дошал и тукашният мюдюрин заедно с кадията. От разговорите им разумях, че усещат нещо, но не могат нищо да уловат.

Това беше преди приключението, а сега, по следствие на приключението, предирванията са по-строги. Затова, наш брате, всяко ваше помърднувание може да е опасно и за народното ни дело, и за вас, та вие трябва да търпите и да стоите там, гдето сте, а работата ни пак ще си следва по възможности да върви на напред по тоя начин дотогава, докато видим, че обстоятелствата ни позволят, за да сме честити да ви видим лично. Съветувайте колкото може повече, а и вие сами са пазете и гледайте тайната да не излезне на бяло, защото втори път мъчно ще бъде да поведем народът така, както сме го повели сега.

--- Вие, брате, сте опитен, но не е зле да ви напомним за всекий случай следующото правило: за всяка работа, която имаме да извършим, трябва по-преди да премишляваме противното и лошавото, което може да ни сполети от страна на неприятелите, а след това размишлявание да са зимат приличните мерки, щото да отстраняваме това противно и лошаво.

--- Но мисля, че ще ся срещнем наскоро.

Здравейте.

Ваши едномисленици чрез Бочукоглу

Публ. по: ДТС.ВЛ. № 332, с. 365 – 367; НБКМ – БИА, ф. 85, ПА8590, вж. и ПА8589.

¹ Авторството определено по съдържанието. ² Пропуснатите пасажи тук и по-долу се отнасят до получени устави и окръжни писма, за затрудненията, които налагат проектираното събрание в страната да се отложи, и за разширяване работата в Македония.

³ Убийството на дякон Паисий в Орхание по комитетско решение. ⁴ Заяфет – вярно: зиафет (тур.) – угощение, гуляй.

**Писмо от Васил Левски до Българския централен революционен комитет
в Букурещ за отказа си да даде пълномощни писма на Ан. Попхинов
и Д. Общи, които не спазват изискванията на устава и интригуват
против него; готов е да отстъпи поста си главен апостол,
ако така реши БРЦК**

№ 21

Българско, 25 август 1872 г.

Братя чл[енове] на ЦК,

Приключените две писма: едно в друго – едното съдраното, без датата с малкото късче¹ и писмо², което ме обвинява; а другото е отговорът му. Пращам ви ги – секи член по самичък да осъди тия писма: кое писмо има право и като какво право, т.е. съобразно с правилата на уставът! И като така осъди секи член, писмено да се принесе на председателят, после и аз като осъдя, ще го принеса писмено на председателят и да се реши съдбата, която трябва да се извърши със следующите още думи за Д. Общия: като си додох в Българско, по уставът трябаше да повикам сичките работници, на които бях дал упълномощия, да им прочета уставът и като одобрят, да положат клетва, какво и занаят ще следват по него, тогава да им дам ново упълномощие с новият печат. Това потвърдих на сичките други. Повиках и Д. Общия да донесе в досегашните работи сметките си и за каквото го препоръча работата му, да земе упълномощието си и да върви, а той не щя да доде, ами да му проводя там упълномощие и да отиде в Македония, което аз не мога да му дам затова, защото е безкнижен, а ще се среща с хора, които ще му задават някои тежки запитвания, на които, като не е способен да докаже, ще остане замълчан и тогава как ще приемат ония хора работа, като ще заключат нищо в Димитра и ще речат: „Тоя, който иде да ни даде работа, сами не познава пътеките й“. Как ще му дам упълномощие, когато се не покорява каквото му се казва, ами среща тайните пощи, че им зима без заповедта ми уставите и другите нужни, които разпратих по ония места, задето беше отреден да ги обикаля. Как ще му дам упълномощие, като кого де срещне от работниците и казва им: „Като не ми праща упълномощие, и аз вече няма да вносям нему пари!“. И казал съм на часните комитети да му не вносят вече пари, ами да ги събират в касата си, че аз ще им кажа да ги дадат на един верен човек, че с мене наедно ще ги занесем във Влашко на К[аравело]ва!

Същото и Анастас казва в писмото си. Как ще му дам упълномощие, когато от неговите безумия и лудории т[урско] правителс[тво] не дава по ония места да премине вече странен. И още: отколкото е народната работа, надлъгова я пред хората, а вече и пред съучастниците! Как да го вярвам и да му дам упълномощие, когато той няма вяра и разпечатвал е веднъж комитетски писма, които му бях дал да ги носи на ч[астни]те к[омите]ти? Това беше, като още се носеше уставът на одобрение.

Сичкото това произлиза, че не може да оцени като как трябва да се почита народната работа. Затова го и нападат мнозина от ония страни, че неспособен бил, та искат, когато им изпровождаме с такава цел хора, да бъдат по-разбрани. Тия думи ги имам и писмени от някои ч[астни] к[омите]ти, а дето са дохождали усно да ми казват, са доста. При сичките тия аз не съм му казал още нищо, а викам го да доде и да са развиди той ли е крив, или търсят извинение, които го нападат и търсят причини да не са вече в работа! Пък хората са здрави и

по-първите по ония страни. Помните и представителят с очилата³ как говореше за него. Сега ценете и осъждайте, аз ще съдя най-после.

Той, както и Анастас не знаят кои са членовете на Ц[ентралния] к[омите]т, а мислят, че е при К[аравело]ва, защото знаят, че събранието е там било. По думите на Анастаса, ако Димитър със [с]воят си ум го послуша и ра[з]гласи, че аз съм лъжец и гледам да грабам пари-яма, та да разгласи по ч[астните] к[омите]-ти да съберат от някои места пари и да ви ги донесат, може и милион! Разбира се, от мен препоръка няма да имат, а вие как ще ги приемете и парите ще ли им земете? Ще ли им се покажете, че сте чл[енове] на ЦК или съучастници само на тази работа? Каква важност ще дадете на работа[та], чакам да видя. Оттук ще земе път и занапред, ако би се случило подобно нещо; може и по-голямо?... Оттук ще зема път и членовете на Ц[ентралния] к[омите]т и занапред как ще можат да управляват. По мене, как съдя аз тая работ[а], като получа отговор и сега от Димитра, комуто писах, че подир Св. Богоро[дица] ще отида да го намеря готов в сметките му и за по-ясно да се разбере за работите му, и тогава...

Питайте Д. Общия: парите, колкото ми е принел, намерил ли ги е или на показания му печат са ги дали, на които пиша да дадат? На които пари май половината ще излязат негови разноски? Но отсега, ако ще върши работа, ще му определя и разноските, според както виждам.

А кажете и на Анастаса: да доде да му дам мястото си. Да разполага работите на сичките ч[астни] к[омите]ти, да управлява всекидневните им криви постъпки; да посреща тайните пощи; да зема и дава писмените им отговори; да дава упълномощия на работниците според способността на човекът; да намира хора за тайната полиция; да ги нарежда и да се споразумява с нея и пр., и пр. С една дума, да му поверя канцеларията си; да държи дневник на тая работа, защото, като гледам, че сичката ни работа опира до пари, пък няма, та не бих стоял на едно място ни минута! А денят и нощ[т]а да ми са се ден и в късо време мога да намеря парите без печат за тая работа – търся такъв, за да му поверя горните, пък аз да падна по пешат на парите!

Байо, и на вас казвам, препоръчайте ми такъв един да даде кефилите си и да остане да върши... Но ще кажете: ти [на] кого си дал [за] кефил! Ето работата дотук, която съм я довел сами дотук и сами искам да дам сметка за доходите и разходите, и сами показвам как трябва да се върши, за да не може да пропадне парица и да не смее да се лъже!... Това е мой кефил, а думите на горните са интриги и с чували глупости.

Ас. Дер. Кърджалъ

[Кръгъл печат с лъвче и текст:] Български революционен централен комитет⁴
[Прибавка]

Байовци,

Писмото Анастасово, като го разгледате, и отговорът му да го изпроводите до брата му Данаил Хр. Попов в Т. Маг[уреле], който ще ми ги изпрати, пък аз тогава ще ги изпровода на ч[астния]т им ко[мите]т да ги прегледат и да го викат да му го дадат на същият.

Същия

Публ. по: ВЛДН, № 121, с. 210 – 212; НБКМ – БИА, ф. 5 (КЦ), а.е. 5, л. 32 – 34.

¹ Служи за парола. ² Писмо от Ан. Попов – Попхинов, който обвинява Левски, че не гласува доверие на него и на Д. Общи. ³ Вероятно Т. Пеев. ⁴ Писмото е подпечатано с печата на БРЦК.

**Писмо от Васил Левски до Данаил Хр. Попов в Турну Мъгуреле за
загрижеността си за делото поради неразбориите, произтичащи
от нарушаване на устава от Д. Общи и неговите своеволия,
настоява за намеса на ЦК**

№ 40

Българско, 16 септември 1872 г.

Братовче,

Получих едно твое писмо без дата, което ме намира на едно село. Отгоре на писмото ми казва[ше] „господа“. Аз не съм „г-да“! По-надолу – за стоката и пр. Аз за моята стока преди 16 дена още, като тръгнах по ч[астни]те к[омите]ти по работа, оставих в Муратооглу¹ 15 ½ л. тур.: десеттях за К[аравело]ва, а петтях и половина за тебе. Като се научих, че не били още изпратени, днес изпращам човек и народен работник, комуто може да се повери и лозинка, и сичко. Той е работник по онова окружие, задето бях упълномощил и Д. Об[щи], комуто Д. Об[щи] не заслужава ни за цървулът му относително за точните изпълнения в уставът и да слуша на заповедите, които му се дават. Бай Д., че е заслужил в много неща за смърт, така е, но прощават му се на простотията му досега. Ако да беше учен, не можех да потъпча законът и трябва да [го] изпълня. Бай Д. не е предател, но неразбран, горделив и говори за работи от себе, без да знай къде водят, а устата му колкото го препоръчват, не излиза на хиляда едно. И колкото е по-заслужил, хиляди пъти да не е било, защото той е причина, та се родиха недоверия между някои в съучастниците. Задавал им е думи да мислят различно, пък на мене казва, че тия така мислили и запитвали го.

И то ме принуди по-скоро да обиколя онова окружие, дето той ходи, без да показвам на ч[астни]те к[омите]ти, че той ми е така говорил. Питам имат ли някакво съмнение в нещо на Ц[ентралния]т к[омите]т според думите на Д. Об[щи], който ги каза пред сичките членове на един частен к[омите]т, за което им исках писмено и дадох ми – че не. И в други един ч[ас]тен к[омите]т говорил: в това окружие така да сторим, инак да направим и пр., па и за по-нататък биле. Това е било в Бочукооглу², а председателят го питал: „Това известно ли е в Ц[ентралния]т к[омите]т?“. А бай Д. казал, че за сичко бил разговарял и то било по вишегласието на сичките ч[астни] к[омите]ти и затова да станело. В същото време пише и [на] мене, че наредило се вече в онова окружие работите твърде добре и затова не трябало да отивам вече по ония страни. Пък зеха да дохождат писма от ония страни, както виждате извън писаните, казвали ми са устно, че говорил за неща, за които не смеели да пишат, за да не би да им направи пакост.

В това окружие се състои от 15 ч[астни] к[омите]ти (села, един град и две паланки). Като излязох да разправа за горните бъркотии, присъединих някои селца в едно (по-ближни). Дадох им ред, по който да се водят в работата си сами помежду селата, без да има нужда да им се праща от Ц[ентралния]т к[омите]т човек начесто, от което може да се улови работата, а че се е компроментирала, то е! И така земах вишегласието от сичките ч[астни] к[омите]ти в това окружие за окружний център, както виждате в писмото на тия два присъединени ч[астни] к[омите]ти, също и в градът и пр. Пращам ви и копието: как заповядвам на ч[астни] к[омите]ти, т.е. какво наставление им давам, и на окружният център, щото извън това да се не върши, в което пада и работникът пред моите очи е за наказание.

Така искам да направя по сичко Българско и тогава ще се върши с по-малко разноси, по-скоро, по-сигурно и без грижа, че ще пропадне нещо в неприятелски ръце. Каквито мерки и да зема, нашата работа не ще може да се спре. Но тогава може, когато се превари, да се не пропускат глупости, каквито бай Д[ими]тра, като ето още какво: като видя, че земах вече вишегласието за център в онова окружие и не ще може да прави по негово, то той в друг един ч[астен] к[омите]т казал им да се не присъединяват с окружният център, а не знам де! Писарят им е даскалът, той ми каза, че решили в събранието си да се о[т]правят направо във Влашко до К[аравело]ва. Това ми казаха други от членовете, че било съгласно с Д. Об[щи] направено. Не е ли глупост от едно окружие да [се] дели едно село и оттам да слушам думи, че аз съм бил тръгнал да си играя с хората и да ги лъжа? Това малка ли е помия?! Това като така почух, донесе ми се и писмено, какво тий в събранието си така одобрили.

Превиках и други да попитам за това и да им покажа писмото, в което има един малък печат. Тий, като видяха писмото, казаха: това, че така се е направило, каза ни даскалът да знаем, но не са ни викали в събранието, пък тоя печат още не е ни показан да го познаваме, за което искаме да питаме и ний кога се прави за нещо събранието, само от 3–4 души ли само става и тий каквото решат ли – бива решено? Тоя даскал по-напред го бях изокал за нечестното му поведение и сега от оня ден отишъл в едно село и рекъл: „Ц[ентралния]т к[омите]т е в село и заповяда се да извадите днешният ваш даскал, та да земете еди-кой си“. Това ми каза представителят, който дохожда в събранието във Влашко, че било казано пред него и пред още един. На тоя даскал дал му Д. Об[щи] 5 л. тур. на заем. Има ли Д. Об[щи] това право? Ето така се вършат от неразбрани мозъци работи, а зрителите, като гледат, проповядват работата за... Да прекъсна и да не пълня книгата с глупости. Да се не работи ден, пък десет дена да се разправя и най-после да се не нападаме един други.

Вижте и направете така: сберете се и прегледайте по-тънко работите, па дайте гласът си в едно място, като земете и оттук, от някое място, и друго глас, отдето да се управлява сяко място и секи работник в Българско. Аз на драго сърце давам упълномощението си назад и да се управлявам и аз от онова място, но предварително трябва да явя на народът така, че дотук беше моя работа, а отсега занапред вишегласието намира други деловодители, следователно в мое име няма да земате и да давате. Но това да се извърши така, трябва да зема и дам точна сметка в досегашните си работи (особено копие и аз да си го скрия), па тогава ще се оправям по новата команда със сичките си сили и най-честно. За тия думи, че ги изричам с чисто сърце, кълна ви се в името народно! Така ви казвам, че от едно място трябва да се свири, а сичките други да играят, пък песента ни е отпред очите ни, комуто се хареса, нека се хваща на [х]орото. Без така да е, няма нищо и по-пусто става! Това, което се е случило досега, да се разправи, па вече да не слушате глупци и да не препоръчвате хора, като очите ви на сички вас равно не гледат.

Бай Азисе³, ти по сърце и по душа си чисто народен, така съм те препоръчвал на хора, които не са те ценили дотам, но аз вярвам очите си, защото досега не са ме излъгали. А ти, байо, и сами виждаш, че досега с гледание на уста не си още познал нищо и никого. Попрегледай се в писмата. Това да си го кажем в очи, не е срамота. Така правят чистите хора. Затова, ако вишегласието рече да продължавам работата си занапред, недей ми препоръча работник така като Д. Об[щи], а да кажеш: мисля да бъде добър! Па според думата, която съм дал

пред членовете на Ц[ентралния]т к[омите]т, нямам право нито да зема, нито да дам извън Българско без знанието на председателя, както и другите като мен членове със същото упълномощие извън Българско, дето и да се намират, нямат право да земат и дават из Българско без моето знание. Следователно каквото имате да ми казвате нещо ново или за такива разправици да ви пишат от нейде, сичко трябва да премине чрез К[аравелов]а, че той знае за нататък. И оттам трябва да ми се пише и пак там ще и отговарям. Знай занапред, освен поръченията ви от мен – да ми купиш или там така да направиш – и то ви е по волята каквото досега, и ви признаваме. Защото бай Д., ако плачеше пред двайсет души и двайсетта души, ако ми пишеха и аз секиму ако разправях, тогава тежко ни и горко на булгурят, когото ний мелим. Който не е чист, убивам го; на неразбраният не давам му, което видя, че не е за него; изпитвам човекът в работа и така го пушам за по-ната[тъ]к. По-право да кажа, ако вий мен не сте познали, който се търкалям десета година в тая работа, то за другите сте съвсем излъгани! Ако кажете, че нямате доверие в мене, то аз съм готов да ви докажа фактично не само за мен, но и за секиго, който е влязъл макар два дена с мене в работа. Това да стане, трябва да се спре народната работа за няколко време и пред когото ще давам сметка, трябва да бъде там за няколко време, докато се развиди. Ако ли пък кажете, че имате доверие, то аз ви пък казвам, че пренесените ви думи са лъжа и дърти интриги. Съдете умно, че от нас [се] чака[т] уж пусто и върло по-големи работи!...

[На] Д. Общи засега да му се каже: иди, свърши еди-кое си; па като свърши, тогава да му се каже пък за друго. Затова е Д., за друго – не! А колкото за бай Анастаса, видя ще!

И друго ми се донесе в ушите, което е изречено от един негов приятел... Но не казвам, докато не разбере добре.

Братя, отваряйте си очите и да се не срещат вече таквиз маскарлъци, защото, дето не се е очистил х. Иванчо ефен[ди]⁴ и пр., и нямаме още пара да се поддържат работници колкото ни трябва, че и времето се простира без това, причината е на такива празни писма и интригантски разправии, което мога да спра и да не са дотолкова. Но както ви казвам по-горе: вий, които сте от толкова време в работа с мене, давали сте ми и пари, препоръчайте ме на другите и докажете им в нещо досега намерили ли сте ми шарлатанлък и неблагоразумно извършено нещо? Има в Българско работник⁵, комуто съм дал упълномощие да работи и той на друга страна, каквото и на Д. Той е още от 62-ро [лято] с мен в работа, той най-добре може да докаже за мен имам ли безумни работи, лъжи, интриги и привилегии, както казват бай Д. и бай Анастас. Байовци, пак да повторя: в тая работа добре трябва да си отварят очите! И работа трябва, работа! Не да се слуша секиму, защото има хиляди работи да се вършат, а не могат по таквиз неразбории да се вършат. Не давам никому нищо от работниците да говорят от себе за работи, докато аз не съм известен, защото на работа излязла друго, а пред които е говорено, става лъжа. И така хората им се иска да не вярват вече на друго. Де какво е говорено, не мога ви писа, защото книгите са с пари.

Бай Азисе, току свършвах, пристигна и другото ви писмо от 8 септ., в което ми казвах: „Решил си да убият в Оряхово Т. Начева несправедно“, затова трябало да преваря и да кажа да го не убиват. Лъжа е! Писмено за това още не съм ни зел, ни дал да се извърши, а както ми се донесоха думи, ако се докаже, че е така, трябва да умрат. По-надолу казвах: такива думи могат да се случат и у мене, и у тебе. На това ти казвам: пред нашите очи е, всичко е истинно, което се изрече, за нас няма шега, защото всичко речено наистина изменява се на шега.

В народната работа няма шега, пазете се, ви казвам..., защото и моите шеги да ги земете за работа. За Т. Начев чунким казваш, че ще бъде отсега нататък чист, дай гаранция! Ако щеш и за Тома Младенов, учителят! Тебе земам за гаранция, Я. В.⁶ – не! Днес пиша да не му думат нищо и ще бъде свободен. Пребързайте с гаранцията си! Писмата три – получих без нищо; две твои и едното чуждо.

Пращам ви три писма от три частни комитети: едното с двата печата е от два к[омите]та, които сега присъединих. По неговото съдържание е от сичките ч[астни] к[омите]ти в онова окружие, дето беше упълномощен Д. Об[щи] да работи. Ако не вярвате на думите и да доде работата да се прегледа по-тънко, тогава ще ви дам сичките подадени писма от ч[астните] к[омите]ти. Прегледайте писмата добре, каквото да разберете сичко и да се не гледа през кърпа вече. Па тия писма от частните комитети, като ги разгледате, да ми ги изпроводите назад, защото водя дневник на сичките боклуци и добри работи от когото се извършват.

Щом прочетеш, бай Азисе, писмото, и тозчас да го проводиш на К[аравело]-ва със сичките други писма.

Ваш по сърце чист: Ас. Дер. Кърджалъ

Бае К[аравело]в, дайте да се разгледат сичките ми писма и топан отговор желая (с една дума), защото другояче аз не смея да се бъркам в работа.

Твой побратим: Драгойчо⁷

Публ. по: ВЛДН, № 125, с. 216 – 219; НБКМ – БИА, ф. 88 (ДП), а.е. 8, л. 35 – 36.

¹ Псевдоним на комитета в Ловеч. ² Псевдоним на комитета в Етрополе. ³ Псевдоним на Д. Хр. Попов. ⁴ Може би се касае за хаджи Ив. Пенчович. ⁵ Христо Иванов – Големия. ⁶ Може би се има предвид Янко Ванков. ⁷ Псевдоним на В. Левски, както и Аслан Дервишоглу Кърджалъ.

№ 4

Дописка във в. „Дунав“ от София за обира на хазната в Арабаконашкия проход и взетите мерки от властта за откриване на извършителите

София, 27 септември 1872 г.

На 22-и и 7-врия¹, в петък, орханийската местна власт беше испратила за София една хазна от сто хиляди и толкова гроша, придружена от три заптиета пехотни и конници.

Когато хазната пристигнала до Орханийският дербент, около 15–20 души разбойници, които ся били скрили на разни точки и завардили пътя, ударили хазната и [в]зели парите.

Това приключение щом ся съобщи с телеграфа, тутакси ся извести по телеграфа и с писма в околните санджаци и окръжия и от София ся испратили военни заптиета и ся отредиха разни отделения по нуждните места, съвремено и Н[егово] Пр[евъзходителство] мютесарифинът² отиде на Орхание, за да направи потребните издирвания.

Според земащите мерки вероятно е да ся изловят разбойниците и да ся намерят парите.

Публ. по: в. „Дунав“, VIII, бр. 717, 8 октомври 1872 г.

¹ Септември. ² Мазхар паша.

№ 5

Писмо от председателя¹ на революционния комитет в Ловеч до Васил Левски в Троян за препращане на новопристигнала негова кореспонденция; оплаква се, че мнозина са подплашени от станалите арести; вика го в Ловеч

Ловеч, 7 октомври 1872 г.

Г[-н] Аслане,

Писма пристигнаха завчера; днес ти ги изпращам.

Оттука нема друго що да ти пиша, освен да ти явя, чи от нашити баджеци² цървули нема да станат. Сичкити ся изплашили от една тупурдия³, а по-нататък – не зная що ще бъде.

Сичко на мене облегнало, пък аз, без да зная сичко и без да можа сичко, нищо не мога да сторя. Вестниците стоят у мене, както и другити книги. Не зная кому и как да ги разпрятя.

Те мислят да не дохождаш скоро тука, защото ги е страх, а мене ако питаш, аз би рекъл да додиш, да ся споразумейми: какво и как има да работим.

Засега вкратко не знам какво да ти пиша:

Алилаа Селивли⁴

Алилаа Силевли⁵

Публ. по: ДТС.ВЛ, № 345, с. 381; НБКМ – БИА, ф. 2 (ЛК), ПА9449.

¹ За автор на това писмо Д. Страшимиров сочи М. Поплуканов, Ив. Унджиев – поп Кр. Никифоров. Спорът не е решен убедително и понастоящем. ² Баджак – бедро, в случая – кожа. ³ Тупурдия – врява, шум. ^{4,5} Написано различно. В първия случай означава псевдоним на комитета, във втория – на председателя.

№ 6

Писмо от Любен Каравелов до Васил Левски в Българско с подробности, получени от Т. Пеев, за арестите по обира при Арабаконак и за активизирането на турския шпионаж; очаква известия за положението и от него и мнението му как занаяпред да върви делото

Букурещ, октомври – ноември 1872 г.

Байо Кърджалъ Мустафа,

Писмото ти и телеграмата¹ приехме. Ще ти опиша сега някои и други известия, които приехме през тия дни за отсрещните работи---

Тука Мирчо² ни разказа за мисията, с която е пратен, и че планът, за да се обере пощата, бил скроен у него; но след два дни подир неговото дохождане приехме писма и депеша, в които ни писаха, че Общият е уловен и че него го е предал някой си Стоян Шунтов³, който бил затворен в тъмницата по съмнение и който бил принуден да каже от тежка мъка (това говори писмото). Тоя Стоян Шунтов бил облякъл Общия със селски дрехи и го бил изпратил, но сетне наедно със заптиета отиват и улавят Общия в някоя си кръчма. Сега-засега Мирчо казва, че Общия бил главният деец, за да се обере пощата; каква е работата, не знаем. И в писмата ни явяваха, че много наши хора от Тетевене, Ловеч, София и Орхание са изловени и че почти сичките наши работи са открити. Тогава ние

ви писахме едно писмо, на което съдържанието вече знаете. Мирчо е тука и ще седи дотогава, додето не се види каква е работата. Единият негов другар, българинът, казва, че е отишъл в Слатина при някои свои познайници, а помакът, който бил отишъл в Т[урну] М[ъгуреле], преминал отсреща подир като чакал няколко време другарите си.

Тия дни дождаха и някои си турци от Русчук, за които са говори в едно писмо от Русчук, че имале мисия да откриват някои си комитети и да земат някои личности оттука, сега тие са заминале за Браила и Галац. Ти ни пишеше, че няма с кого да работиш, Фердинанд⁴ замина отсреща, трябва вече да са е срещал с тебе, той е добро момче.

Ти трябва да имаш вече известие за тая работа; ще видиш какво трябва да са прави. Ще пишеш и нам, ако си разбрал нещо по-точно: как стои работата и какъв ред трябва да са земе занаяпред.

Ние никога не сме писале да додиш, но ако мислиш, че трябва да се видиш с нас, то доди; но както и да е, ако не сега скоро, то до пролет трябва да додиш, за да са реши нещо за започванието.

Л. Кручешмелъ

Публ. по: ДТС.ВЛ, № 346, с. 381 – 383; НБКМ – БИА, ф. 85 (ВЛ), ПА7999.

¹ Това последно писмо и телеграма от Левски не са запазени. ² Всъщност Тодор Пеев, който, като приближен на турските власти в Етрополе и Орхание, успял да ги заблуди и бил натоварен да иде във Влашко да събере сведения за организирането на обира на пощата и за комитетската мрежа. ³ Слухът свързва началото на разкритията с двама от първите арестувани участници в обира в Арабаконак Велчо Шунтов и Стоян Пандура (вж. раздел I, №№ 29, 33, 34, 36, 38 и др.). ⁴ Йордан Стоянов – пратеник на БРЦК.

№ 7

Писмо от Любен Каравелов до Георги Живков[?] в Гюргево за фаталните последици за делото след обира в Арабаконак; убеден е, че е нужно Васил Левски да обяви въстание в България незабавно; призовава и дейците в Гюргево в подкрепа да съберат дружина и минат в родината

Букурещ, 2 ноември 1872 г.

Брате Георги в Гюргево,

Всичко, което осигуряваше една пълна бъдеща революция, са е уловило: писма, устава, окръжните и пр. – всичко е в турски ръце.

Едно нещо само ни остана: то са няколко хиляди юнаци, които имаме в България. Но като са хванати неколцина от тях, то са [в]зеле да откриват и предават на турците своите другаре. С тоя начин неприятелят ще извърже сичките и ще ги кара където иска като овце.

Ако наши оттука не минат и не дигнат народат, който е отчасти готов, но без заповед не смее нищо да направи, то нашите неприятели ще мъчат, ще съдат и наказуват светат не като политически престъпници, а като прости хайдуци.

Това е едно нещастие, но има и други още две: второто е, че ние навсягда загубваме доверието на народат, кого веке не можем на никакав начин да вкараме в революция; третото е, че Европа не ще да земе никакво участие в разглеждането на съдат на толкова си нещастни работници и ще мисли, че ние сме

далече от да бъдем способни за граждански права, и тогава ето ти българската работа изкарана пак проста, а българете мъчени до неизвестен степен.

За да не бъде сичко това така, то трябва да се подигне народат и да покаже колко годе негодование към призраителният си тиранин.

В 1867 и [18]68 българското оръжие са прослави чрез малцина юнаци и без народното съчувствие. Но сега, когато почти в цяла България съществуват комитети, работата ще е много по-силна, по-велика.

Затова, брате, вие, без да губите ни минута, събирайте колкото можете повече дружина и минувайте отсреща да дигнете народат срещу сегашните приследувания и да избавете страждущите.

Същото писахме и за Лъвски. Той не е паднал в неприятелски ръце. Здравейте!

Ваш Кара Мустафа

П.П. Приключеното [пismo] час по-напред испроводете според надписат.

Публ. по: ДТС.ВЛ, № 484, с. 571 – 572; НБКМ – БИА, ф. 2 (ЛК), ПА7990.

№ 8

Писмо от Частния революционен комитет – Пловдив (Серезли Хюсейнаа) до Васил Левски с приложения преписи от писма на Любен Каравелов и Тодор Пеев до Васил Левски от 30 октомври и 2 ноември 1872 г., с които го призовават към вдигане на въстание; поради усложнената обстановка пловдивските дейци настояват Левски да вземе мерки за безопасността си

Пловдив, след 2 ноември и преди 25 ноември 1872 г.

За Господина В. Кърджалиева¹

Брате Василе!

Приех две писма, ето копията им – по причина, че не знаеме де се намираш.

[2 ноември 1872 г. – Препис на писмо от Л. Каравелов и Т. Пеев – Букурещ до В. Левски]

Брате Василе!

По-преди ти писахме и подканихме на подвиг, но никак си опипом.

Сега ви обаждаме, че обстоятелствата извикват без друго кураж от наша страна и повдигане на революцията, причините, които и ти можеш да познаеш, не щеме да ти ги разказваме, обаждаме ти само, че трябва да са върви на бой, без да губим ни минута. На всичките тъдявашни юнаци са писа и щат да заминат отсреща, надяваме се за помощ от Сърбия и Черна гора.

1872 9/врия 2

Кара Мустафа² Бучукоглу³

Ето второто [всъщност по-ранното по дата приложено писмо:]

[30 октомври 1872 – Препис на писмо от Л. Каравелов и Т. Пеев – Букурещ до В. Левски]⁴

Брате Василе!

Данаил⁵ ни телеграфира, че са е уловил Димитър⁶ заедно с момците си, намерили ся у Димитра 50 хил[яди] гроша.

Турското правителство е затворило и постоянно затваря светът, употребете всичките си сили, за да земете от турските ръце затворниците, защото иначе ще бъде всичко предадено.

Здравейте Ваш

1872 8/врия 30⁷

Велчо Бакалов⁸ Бучуковлу⁹

П.П. Ако турците гледат на тая работа като на хайдушка, то не ще трябва да ся нападат тъмниците.

Същите

Преписани от Серезли Хюсейнаа¹⁰

[Следва втори препис на писмото до Левски от 30 октомври 1872 г. с малка разлика в текста:]

Брате Василе!

Данаил ни телеграфира, че са е уловил Димитр с дружината си заедно и са намерили у него 5 хил[яди] гроша. Турското правителство е затворило и постоянно затваря света, употребете сичките си сили, за да земете затворниците, защото иначе ще бъде всичко предадено.

1872 8/врия 30

Ваш Велчо Бакалов Бучуковлу

П.П. Ако турците гледат на тая работа като на хайдушка, то не ще трябва да са пълнят тъмниците с народи.

Същия

Преписани от Серезли Хюсейнаа

[Следва краят на писмо № 7 от ЧРК в Пловдив до Левски:]

Байо,

Провождам ти две оки пастърма – едната за тебе, другата ока за М....¹¹, от същият ще земеш 8 гр[оша] за оката.

Махни са по-скоро. Днес ще пишем и за другаде.

За Серезли Хюсейнаа

Х. Ариффаа¹²

Публ. по: Мирчева К. Документи, свързани с дейността на Любен Каравелов (1872–1878)¹³ – В: Българско възраждане. Идеи – Личности – Събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“. Т. 3, С., 2001, с. 169 – 170, 183 – 184.

¹ Непознат досега псевдоним на В. Левски, вероятно обединяващ инициала на собственото име Васил и побългарен вариант на един от най-разпространените му турски псевдоними Аслан Дервишоглу Кърджалъ. ² Псевдоним на Любен Каравелов. ³ Псевдоним на ЧРК в Етрополе. В случая използван от неговия председател Тодор Пеев. След Арабаконашкия обир той е натоварен от османските власти с мисия във Влашко по издирване на обиращите на пощата. Уведомен за разкритията, не се завръща в България. Среща се с Л. Каравелов в Букурещ и подписва, заедно с него, писмата до В. Левски, изпратени на 30 октомври и 2 ноември 1872 г. ⁴ В отговор на писмото на Л. Каравелов и Т. Пеев от 30 октомври или преди него, В. Левски изглежда е изпратил телеграма, за която споменава А. Гяуров в „Кратки бележки за миналото и сегашното на гр. Пловдив“ (Пловдив, 1899, с. 41) въз основа на сведения на Хр. Търнев и Ив. Арабаджията. Авторът дословно пише: „А когато се открили и уловили съзаклятниците в Тетевен, Левски телеграфирал от Пловдив Л. Каравелову така: „Стоките задържани в гюмура, иска се материал за освобождението“. Съдържанието на тая алегорическа телеграма е било скроено от Левски, Хр. Търнев и Стефан Странски. Подобен сондаж за получаване на одобрение от Л. Каравелов и БРЦК в Букурещ за въоръжена акция и освобождаване на задържаните в София е вероятен, тъй като сам Левски в края на пис-

мото си от 12 декември 1872 г. до членовете на революционния комитет споделя: „Аз можех да ги отърва току щом се научих, но ще се развали голямата работа“ (тук раздел III, № 18). Други данни за по-нататъшната преписка на Левски с БРЦК в Букурещ няма. Потвърждава се само, че Стефан Странски, карловец, по същото време е заподозрян от турската полиция, което може би е свързано с изпращането на алегоричната телеграма или поради връзката му с Левски.⁵ Данаил Христов Попов – едно от най-доверените лица на Левски, търговец в Т. Мъгуреле.⁶ Димитър Общи.⁷ 1872 октомври 30.⁸ Псевдоним на Любен Каравелов според К. Мирчева.⁹ Вж. тук бел. 3.¹⁰ Псевдоним на ЧРК в Пловдив.¹¹ Предположението е, че зад инициала „м.“ се крие неустановен комитетски деец или ЧРК, до който може би се препраща вторият препис на писмото от 30 октомври 1872 г.¹² Псевдоним на неустановен член от ЧРК – Пловдив.¹³ Тази най-нова публикация на горните документи внася корекции и изяснява връзката между придружителното писмо и преписите на писмата от Букурещ до Левски. Датировката К. Мирчева определя по датата на изпращане на второто от писмата от Букурещ и датата на пристигане на Левски в Пловдив.

№ 9

Дописка във в. „Свобода“ от Русе за обира на хазната в Арабаконашкия проход и арестуването на извършителите

Русе, 4 ноември 1872 г.

--- Преди малко време една въоружена хайдушка чета обра пощата при Орхането. Разбира се, че тая чета е била в споразумение с местните власти, защото обирачите цял месец са търсеха и не намериха. Когато валията¹ разбра, че в гореканният обир участвуват и орханските власти, то той заповяда да са намерят злодейците колкото са може по-скоро, защото, в противен случай, [в]сичката отговорност ще да падне на гореканните власти. Обирачите тутакси бяха наидени и затворени. Намериха са и парите. Но най-смешното е в това, че орханските власти обвиняват в това дело някакви си революционни комитети (?).

Публ. по: в. „Свобода“, III, бр. 20, 11 ноември 1872 г.

¹ Ахмед Хамди паша.

№ 10

Писмо от Георги Стойков¹ до баща му Стойко Симеонов и неговото семейство в Голям извор, Тетевенско с информация, че засега е здрав, макар че се намира в софийския затвор; моли да му съобщят какви документи е иззела турската полиция при обиска; дискретно внушава какво да се прави с някои вещи, които вероятно могат да го компрометират

София, 17 ноември 1872 г.

Милостиви ми тате² и ти, мале, и всички у дома,

Засега, като нема време да ви пиша за повечко, пиша ви само да знаете, какво сме здраво досега и както аз, така и вий да са не грижите и да тъжите за нищо. Но си гледайте работата и дано хванете измикар³ да гледа биволете.

За шеювете⁴, дето ги [в]зеха от дома, аз не зная какви са – еми да ми отпишете какво е [в]зето и от книгите ми, остаеле ли са; и от тефтерете останали е некой, барем големия или не. [Х]оджетите и тапиите⁵ там ли са или са [в]зети и сичко друго [у] дома. Явете, та да зная какво да дира⁶, че в дисагите при мене са само сенетите⁷ и други книги и едно поясче червено и 2 шалове и 3 фесове и цедилника, та да ги искам да ги прата. Питам за децата здравичко ли са; и писахме да хванете Василя Стойков дано връща децата на школото⁸, та да ходат и нашите катадневно, да са не ленят[?] ⁹. И лозето да заринете, да не остане така. Ние с Дика¹⁰ хоратихме¹¹ за кожата биволска¹² да я разделите и главете: на две, на Стоян Христов съм дал платници, да ги приберете, и на Ге[о]рги Радилов една платнянка торба с ичумик¹³, селския мастравчие 56:20 ли е, 57:20 ли е.¹⁴ Друго каквото имам вересии, се е бележено,---¹⁵ Допратите едни калцуни и чорапи и сий[?] листе¹⁶. За пари, кога ви пиша, ще ми допратите, засега си имам, и да не дохождате, [та] да си трошите [пари] и да харчите.

За повече прощавайте и след като ви целувам во общо, оставам в надежда за отговор по-скору.

Ваш син Георги Стойков

Нарочно да поздравите брата ми Ге[о]рги Рад[илов]¹⁷ и свещениците¹⁸, и всички, що питат за нас.

Същия

[На гърба на писмото:] Да са даде на г-н Стойко Симонов в Гулеми извор.

НБКМ – БИА, ф. 152 Георги Стойков, ПВ2005. Оригинал, автограф. Първа публикация със съкращения.

¹ Георги Стойков – секретар и подпредседател на революционния комитет в с. Голям извор. ² Стойко Симеонов. ³ Измикар (остаряла дума) – слуга. ⁴ Шейове – вещи, от „шей“ (араб., тур.) – вещ, предмет, нещо. ⁵ Хюджет (араб., тур.) – документ за владение на имот. Тапия – също писмен документ за имот. ⁶ От други писма става ясно, че Г. Стойков настойчиво търси възможност да му се върнат от следствените органи иззети при обиска на дома му документи за имоти и други книжа, но до изпращането му на заточение това не става. ⁷ Сенет (араб., тур.) – запис, разписка, полица. ⁸ В смисъл: като учител да настоява и изисква. ⁹ Може да се чете „да са не маят“. ¹⁰ Дико Беров от Голям извор, също арестуван, намиращ се както и Г. Стойков в софийския затвор. ¹¹ От хоратувам (диал.) – разговарям. ¹² Въпросът за една открадната биволска кожа с цел набавяне на пари за комитета се изяснява от следствената комисия в София. В протокола с присъдите на изворци е отбелязано признанието на Дико Беров, че за да се издължи към комитета, е участвал заедно с Доко Съйков, Вутьо Нинов и Йото Илиев в кражба на една биволска кожа, която продали в Гложене и от поделените помежду им пари внесъл в комитетската каса 20 гроша. ¹³ Иносказателен израз. Напомняйки за торбата „с ечемик“, авторът навярно внушава да се погрижат за укрити книжа или някакви компрометиращи материали, поверени на Георги Радилов. ¹⁴ Смисълът неясен. ¹⁵ Думите по-нататък в изречението нечетливи. ¹⁶ Смисълът неясен. ¹⁷ Презимето разкрито въз основа на текста по-горе. Г. Стойков нарича Г. Радилов брат поради участието му в комитетските дела. ¹⁸ Има предвид замесените в революционното дело поп Стефан Буров(ски), поп Димитър и други свещеници от Голям извор.

№ 11

Дописка във в. „Свобода“ от Плевен за изтезанията, на които са подложени от турската власт арестуваните извършители на обира на пощата, за да признаят връзката си с революционните комитети

Плевен, [преди 18 ноември] 1872 г.

Из Плевен ни явяват, че хайдушката чета, която беше обрала пощата недалече от Орханието, е турена под тежки мъки. На турските власти са иска, щото хайдуците да кажат, че тие са действovali по повелението на някакви си комитети, и хайдуците изпълнили желанието им. Разбира са, че един човек, който е турен под подобни мъки, твърде лесно може да каже, че го е пратил сам бог или сам султан Абдул Азис. Разказват още, че са затворени около 100 души, между които има и чорбаджие, и турски чиновници. Чудеса!

Публ. по: в. „Свобода“, III, бр. 21, 18 ноември 1872 г.

№ 12

Писмо от Йорданка Филаретова до Найден Геров в Пловдив за събраните от нея сведения за разкритията и арестите на участниците в обира на турската поща и на членове на частните революционни комитети

София, 24 ноември/6 декември 1872 г.

Господин Н. Геров!

Почитаемото Ви от 16 того приех и разумех съдържанието му. Достигналите до Вас слухови не са никак лъжовни, н[о] може би да са преувеличени. Преди месец и половина, като провождали от Орхание 125 хиляди гроша за София у една талига, придружена с едно заптие. Когато били в клисурата, коя извозда у Софийско поле, напада се талигата от 14 души разбойници, кои, като испукали с пушките си, хората са разбегали и они спокойно разделили парите. Чтом са научи тукашното началство за случката, тукашният управител¹ отиде сам да разгледа работата и да са потруди за улавянieto на виновните. Сичките старания бяха напрасни и той са завърна в София без успех, като остави хора да следват работата.²

Преди месец време известяват от Орхание на управителът, че работата ся разяснила и той незабавно потегли за Орхание. Начинът, с кой са могли да открият тайната, разказват следущийт. Пуснали двата турци, облечени просто, кои чтом срещали некого, запирали го и му казвали тия думи: „Ния знаеме, че и ти беше у тайфата, дето обраха хазната, н[о] или ни дай 10 хиляди гроша, или ще та обадиме“.³ Човекът, като не бил участник в делото, отказвал са и си отивал по работата. Най-после дохождат до един касапин⁴, на когото повторили същите думи, кой, като знаел работата, уплашил са и отговорил: „Братя, мълчете, че и мене ма излъгаха, казаха, че ще ни дадат пари, па ни не дадоха нищо. А сичкото знае еди кой си ковач“.⁵ Тогава хванали ковача⁵ и откакто го обесили на синджир и с многу принуждения указал на некого си Димитра, кого турците казват сърпли Димитре или Димитрий Общий. Този момък, без да са даде да го мъчат, обадил им, че ще казва сичко, кое знае.

Този Димитър указал на много лица. Казвал, че имали големи планови, че тия пари били обрали с цел да купуват за тех оръжия, с кои след година-две да подигнат България на крак. Изявил тефтери, на кои били написани хора с променени имена еврейски, турски и пр. Колко хора са указали от него, сичките са запрели, тъй що, като са завърна тукашният управител в градът ни, доведе 38 души у синджир. Между които и една жена с белезници на ръцете. Влезе в града с голем триумф на 29 октомвр[и] с тупани, зурни, таламбази, пукания пушки и проч.

Оттогава всяка вечер са събира комисия от по-личните граждани – турци, евреи, християне, и испитва работата чрез истиндак. От градът ни са уловиха двама по указанията на помянатий Димитрий. От тях единът са пусна, като не са призна, че е бил в разговор за такива неща, а вторийт, учителът на турският език Хр. Ковачев, са държи и до днес под арест в каушът при заптиетата. Освен тия двамата уловиха още трима от селата.⁶ Сички тия около 60 души с после докараните от Тетевен са запрени до днес.

Мъки тука не са задавали на запрените явно, н[о] каквото уверяват тайно, треба да има както тука, така и по Орхание и Тетевен, имало е такива примери.

Между запрените има и богати хора от Тетевен и Орхание, н[о] повишето са селяни колибари, кои почти сички си изповедаха, че са участвували до 14 души в разбиванieto на хазната, другите не са признават. Научаваме са, че Явер паша⁷ и х. Иванчо Пенчович са тръгнали от Ц[ари]град за тука по тая работа. Очекуваме ги.

Приносящийт е верен и вещь от работата и може да са научите от него кое не ми е дошло на ум да Ви пиша.

Поздравявам Ви заедно с почитаемото Ви семейство---

Ваша почитателка
Йордана Филаретова

Публ. по: БНРД.ЧД, т. 2, № 430, с. 248 – 250; ИАНГ, 2, № 2579, с. 637 – 638.

¹ Мазхар паша. ² Отначало властта смята, че нападателите са демобилизирани войници. ³ Една от версиите за разкритията. ⁴ Велчо Шунтов, член на ЧРК в Орхание. ⁵ Лечо Николов. ⁶ Тоне Крайчов и другарите му от с. Желява. ⁷ Погрешно.

№ 13

Дописка във в. „Свобода“ от Плевен за извършени арести от турската власт във връзка с обира на пощата

Плевен, [преди 25 ноември] 1872 г.

Из Плевен ни пишат: „Някои млади българчета из Етрополе пожелале да испроводат до в[еликия] везирин такъв един адрес, в който да искажат болките си и да поискат помощ. Местните власти узнали за това, хванале момчетата и затворили ги. „Тие са комитети“, казват турците. Обирачите, които бяха ограбили турската поща, уж казале, че са ортаци с по-първите граждани. Затворени са няколко богати търговци, на които париците станаха турско имане. Тие несправедливости ще да направят и действителни комитети.

Публ. по: в. „Свобода“, III, бр. 22, 25 ноември 1872 г.

Писмо от Константин Доганов (Л. Богданов)¹ до Любен Каравелов в Букурещ за трудностите по разпространяване на негови книги, за разследването на арестуваните в София по Арабаконашкия обир революционни дейци, за посещение на Васил Левски в Пловдив; слух, че „софийската конспирация“ ще се съди „по политически закон“ с участие в комисията на чужди дипломати

Пловдив, 1 декември 1872 г.

Брате!

Приех ти писмото, всичко, що ми пишеш, разбрах. Тряба прочее да знаеш, че аз се повече грижа, за да ви внеса пари, но какво да правя, като още не смея да разправа книгите². Трябва да знаете и това, че градът ни са намира в такова положение (в тия сплетени времена), чтото аз съм принуден да крия книгите по дупки под земята, а не да ги продавам, това Ви познавате и вярвам, че не ще никак да са сърдите. От Л[евски]³ съм са известил за положението Ви, но братко? Какво да правя аз? И по-преди Ви казах, че ако бях что-годе в състояние, то щях да Ви проводя от мене си колкото Ви коштуват книгите и полека-лека да ги продавам после. Но случило са с мене противното. (Гайдата Ви не трябва да са пука толкова скоро.)

Писмото за Л[евски]⁴ предадох, всичко, что пишете, видяхме и с нас[к]ръбени сърдца прочетохме. Работите прочие не са твърде лоши.

Из Ц[ари]град явяват ни, че за Софийската конспирация⁵ са е определила комисия, за да отидат и разгледат тая работа, в числото на комисията е Негово Благородие г-н Иванчо Пенчович ефенди, може би и Мидхат паша. Други слухове пак се пръскат, че са вече пуснати няколко души от тетевенците и желявчанете⁶, доколко е обаче вярно, не зная. Също пак от Ц[ари]град пишат, че страдалецът доктор Георги Миркович с няколко български юнаци успял да избегне една нощ от турската тъмница. Правителството е строго дирило бежанците по българските дюкяни и ханища из градът, без да обади прочее кого дирят. Шпионската камара пак са съставлява. Завчера са преминали оттука двамина турци с тая мисия. Хамид паша⁷ подозря едно момце в градът ни за Л[евски]⁸ и взема му кефил. Тоя момък е търговец, родом карловец Странски⁹.

Ако работите са продължат за много време тъй, то са разумява, че не ще да можем да работим вече за повече време и революцията не трябва да чека по-згодна минута, освен само да ся пукне горската шумка.

За Христа¹⁰ вече оставам на Вас и ако това извършите, то ще Ви считам за най и пръв благодетел.

Целувам Ви в уста.

Брат Л. Богданов

С жалост видях да ми явяваш, че не Ви са намира плик. Отец Балабанов¹¹ е от няколко време в града ни.

Според вънкашните слухове Софийската конспирация е предадена от Дорча Ефенди¹².

Същи слухове са пръскат, че определените за тая цел комисари били на число около 30 души от разни посолства. Конспирацията щяла да са съди по политически закон.

Същи

Публ. по: Мирчева, К. Документи, свързани с дейността на Любен Каравелов (1872–1878) – В: Българско възрождане. Идеи – Личности – Събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“. Т. 3, С., 2001, с. 173 – 174; НБКМ – БИА, ф. 87 (П. Хитов), ПА8297.

¹ Авторството определено от К. Мирчева по почерка, въз основа на други писма на Константин Т. Доганов, родом от Копривщица, братовчед на Любен Каравелов; член на ЧРК – Пловдив, а от 1873 г. негов председател. ² Най-вероятно се отнася до Каравеловите произведения „Хаджи Димитър Асенов“ и „На чужди гроб без сълзи плачат“. ³ Най-вероятно по време на предишното посещение на Апостола в Пловдив в края на октомври 1872 г. ⁴ Вероятно полученото писмо от Каравелов (публ. в ДТС.ВЛ, № 346). ⁵ Т.е. разкритията по повод Арабаконашкия обир. ⁶ В откритите досега протоколи на следствените комисии по Арабаконашкия обир липсват по-подробни сведения. ⁷ Ахмед Хамид паша – пловдивски мютесариф. ⁸ В доклад от 29 ноември 1872 г. до Н. П. Игнатиев, Н. Геров съобщава от Пловдив, че тайни агенти издирват Левски и разполагат с фотографията му. ⁹ Предположението е, че става дума за търговеца Стефан Странски, а не за д-р Георги Странски, както допускат К. Възвъзова-Каратеодорова, З. Нонева и В. Тилева – съставителки на: Васил Левски. Документален летопис (1837–1873). С., 1987, с. 124, 313. ¹⁰ Възможно е да става дума за Хр. Доганов, брат на Константин. ¹¹ Малко вероятно е според К. Мирчева присъствие на Марко Балабанов в Пловдив по това време, тя допуска, че зад „отец Балабанов“ се крие псевдоним и може би става дума за отец Матей Преображенски. ¹² Доротей, епископ Врачански, митрополит Софийски и Скопски.

№ 15

Писмо от Найдено Геров до Евлоги Георгиев в Букурещ с известие за залавянето на Д. Общи и направените от него разкрития за съществуването на български революционен комитет с център във Влашко; назначена е специална правителствена комисия за разследване

Пловдив, 2 декември 1872 г.

Господине Евлогие,

Тия дни мя е налегнала толкова работа, дето за друг път оставям да Ви пиша онова, дето има да си пишем, сега ще Ви кажа едно нещо, което може и да ся дочуло до Вас, но не съвсем вярно.

--- Знаете, че преди два месеца нещо ся разби пощата при град Орхание в Софийско. Местните начялства най-после издирили хайдутите, които са българе. Помежду тях имало някой си Димитър¹, който е по пръв от них. Той е пришлец неизвестно отде. Турците го наричат сръб Димитр, а българети го имат за грък. Той изказал, че имало един революционен комитет, който работи за освобождение [на] българите, и показал мнозина като членове на тоя комитет, та иззатворили 60–70 души.

Сега ся изпращат от Цариград министърът на полицията², бивший муавин³ на Мидхат паша и хаджи Йованче Пенчевич да изпитат работата. За комитета е казано, че е във Влашко.

Всичко това е работа на бивший дякон Василий Львский, карловец, който 3–4 годин ходи из България да проповядува, че уж има някакъв комитет, кой-

то приготвява освобождението на българите, и е излъгал мнозина да му се поведат---

Добро видение!

Ваш Н. Геров

Публ. по: ИАНГ. Т. 1, № 222, с. 131.

¹ Д. Общи. ² Али Саиб паша. ³ Шакир бей.

№ 16

Писмо от Данаил Попов до БРЦК в Букурещ относно пристигането в Русе на път за София на двама членове на Специалната правителствена следствена комисия; валията се произнесъл зле за Иванчо Пенчович; арменец – приятел на Д. Попов, узнал още, че властите издирват Т. Пеев и най-много В. Левски

Турно Мъгуреле, 7 декември 1872 г.

Господа,

--- Днес тук дойде г-н Ованез Аладжаджиян¹, ерменецът, за когото ви писах, чи той се е турил да посредствува за брата ми, и ето що ми казва:

През деня, като са дошли от Цариград в Русе тримата души, които се провоздат от [за] София, за да разгледат как стои работата навярно с изловените, от тези трима души двамата са турци: единият Шакир бей, когото и аз познавам за твърде добър човек, вторият един други паша² и третият – краставото куче х. Иванчо³--- чи като хортувале за х. Ефенди⁴, пашата се обърнал и рекал: тоя човек, ако да беше човек совестен, то не щеше да гледа за една заплата, която му дава[т] в Царь-град, да прави толкова си киутулуци⁵ на народността си; такъв човек, казал, не трябва да се счита за нищо.

--- Същият ми каза още, чи одного даскала, каза, много го търсят навсякъде; по е явно, чи е за бае Пеева⁶.

Тъй също още повече търсят, казва, съвсем много и одного другиго, който е бил, казва, другар на Димитра, т.е. В. Лъвскаго; казва, чи на ден по 20–30 депешии идат в Русе и оттамо пък повече бият за повън вредом все за него. Имат му и портретът. Случи се, чи виде у мене един негов портрет, който е с униформа в голям формат. И като го пригледа добре, каза, чи тогова, когото търсят, комуто и портретът имат, прилича на тогова, т.е. прилича на същия него. Тогава аз му казах, чи тоя е един мой приятел влах – офицерин, и тъй се замаза работата. Той⁷ днес замина за Плевен и като отиде тамо, ще накара каймакамина, който е негов човек почти, за да пише пак на София за брата ми; а чи вярвам, чи с това негово посредствование, отистина приятелско и патриотическо, ще може да се отърве брат ми. Подир някой ден пак ще да дойде той тука и ще видиме що е станало---

Драгомиров

Публ. по: ДТС.ВЛ, № 490, с. 582 – 585; НБКМ – БИА, ф. 88 (ДП), ПА8628.

¹ Според Д. Попов – голям приятел на българите, с влияние сред управляващите среди, действал за освобождаване на брат му Ан. Попхинов. ² Али Саиб. ³⁻⁴ Хаджи Иванчо Пенчович. ⁵ Киутулуци (тур.) – злини, ловавини. ⁶ Тодор Пеев. ⁷ Ованез Аладжаджиян.

№ 17

Писмо от Васил Левски до Христо Иванов – Големия в Търново за необходимостта поради външни обстоятелства да се върви към революция, но засега я отлагат с някой и друг месец; нарежда да се разгласи това на комитетите; да се вземат и конспиративни мерки

№ 48-й

Българско, към 12 декември 1872 г.¹

Брате Христемага в Търново,

Всичко, що си писал чрез Алилаа Селевли (Ловеч) и писмото чрез дяда калугера², с когото се срещнах в Ески Загра, всичко това получих и разбрах.

Вече разбрали сте външното положение, че ни нуди бездруго да вървим на бой, което мисля да сте съобщили досега, дето вече знайте! Ако ли не сте, то ще съобщите насякъде и ще съобщите, какво засега революцията я отблъснахме за някой месец друг. (Следва горното копие.)³

Брате, по причините софийски⁴ с печатът няма да се зема и дава до известно време! А само с подписката ми, която ще я търсите чрез разрязаната книга, и от днес ще познавате името ми: Ибрияма Анадоллу.

Известни да сте, че Д. Общи предава всичко, щото знае! От София доде човек нарочно да ми разправи, затова, който се познава с Д. Об[щи], да стои нашрек, в къщата си да не спи, а по приятели.

Публ. по: ВЛДН, № 149, с. 240; НБКМ – БИА, ф. 85 (ВЛ), ПА8084.

¹ Датирано по съдържанието. Авторът определен по почерка. ² М. Преображенски – Миткалото. ³ Следва писмото на Левски до окръжния център в Голям извор от 12 декември 1872 г. ⁴ Поради разкритията и започналия в София процес срещу участниците в обира на пощенската кола, транспортираща държавни пари.

№ 18

Писмо от Васил Левски до членовете на революционния комитет в Ловеч с упрек за нежеланието им да се вслушат в предупрежденията му относно Д. Общи и Ан. Попхинов; нарежда комитетските книжа да се предадат на Н. Сирков; в случая с подхвърлените подправени писма подозира предателство и настоява да се бърза с подготовката на въстание

Българско, 12 декември 1872 г.

Братя в Алилаа Селевли¹,

В писмото ви от 1872, 7 окт. е [отбелязано] да не дохождам скоро в градът ви, защото можело да стане!²... А председателят ви³, в писмото ви, по негово мнение [смята] да дода, та да види какво трябва да се върши, защото, според както ви виждал, от вашите кожи цървули не ставали! И сичкото това произхождало от страхът ви. По думите на председателя ви о[т]правих се да дода в градът ви и да се срещна с някой и друг веднъж засякога, защото и времето е вече твърде късо, та и не ни остава да прохождаме за повече пъти. Току да тръгна за в градът ви, получих писмо⁴, в което ми се бележи, че се били подхвърляли в някоя къща писма⁵ с моя подписка – Ас. Дер. Кърджалъ, в които писма казвало: да ми донесете тефтерът на еди-коя си колиба и там да го оставите, а сичко друго, каквото

има, да го изгорите! И в писмото уйдурдисвани словата, като да приличат на моите! Писмено да ми дадете за тия писма, които са писани от вас. Пророкувам целта каква ви е била; и по вишегласие ли сте го направили, или сам някой и кой е? Ако на това се отречете и секи каже от вас – „не знам“, – то аз знам и ще ви го покажа да го видите кой е! За следствието на тия подхвърляни писма оставам да говоря, докато видя ще ли изповяда сам оня, който ги е мушкал в портата из рязката, и като какво си е мислил с това, па тогава... По тия писма страхувам се да дода в градът ви. В тях тълкувам: предателство истинно и предателство без да ще – от страх. Но вижте какво ще ви забележа веднъж засякога: и веднъж, и сто пъти излизам от длъжността си. Пък защо исках да дода...

Затова колкото писма, пари, вестници и всичко, каквото има оставено във вас и у председателят тайни работи, да се пренесат у Николча, че или аз ще премина да ги зема, или други ще проводя да ги отнесе, дето събираме вече сичките работи, защото ни времето заповяда. У председателят има пренесени от други комитети пари, по-напред ги исках, а той ми писа, че ги употребил за ден-два в своя работа. Той не е ли чел в уставът?! На комитетска пара минутата се не знае кога [ще] се поиска. Сега, както казах: пари, писма и пр. да се занесат у Николчови. И всичко от днес нататък кой каквото има с мен у Николча да оставя: оттам ще и получава. За по-нататък не трябва да го питате: отде приема и за де изпраща! Мои неща, ако додат до вас отнейде, няма да ги разваляте, като писма и пр. Недейте ги и бави, а в същото време нему предавайте.

Какво да ви правя, като сами се показвате неспособни при другите, които вчера са захванали!... Днешната случка ви се е предсказвала сто пъти, че може да бъде! Срещу което изповядахте, че ще постоянствувате. Де ви е постоянството?! И затова сами не сте ли вий причината да страдат и други хора? Като ви казвах пред Ди[митър] Общ[и] пред очите му, какво той не е за на своя глава да се отрежда на работа! Толкова думи не стигаше ли ви, дето ви изговорих пре[д] него, та да си съставите [мнение] и за по-нататък?! Колкото време е ходил по-напред с мене, не чувяхте ли из устата му, като се оплакваше пред вас, че дето да сме отишли, него съм оставял на ханът, пък аз сами съм вършил, а него не съм представял пред другите членове да се запознае с тях! Под тия ясни думи бар не разбрахте ли, че аз само на препоръката му, отдето се праща до мене, не се довеждам в него, както и в Ангела [Кънчев], докато аз сами ги не опитам както знам!

Но ще кажете: „Като ходихте и трима два месеца наедно, не позна ли ги?“. Тук ми трябват много думи, за да ви докажа, че в народната работа да се опознае човек доколко е родолюбец и постоян[е]н на сяко нещо, че често се случва време, за да се опознае човек, па и твърде дълго време! Затова едни народи, гдето бързат за такава нещо, печелят го за по-много години, отколкото ония, които барат полека.

Вие ми казвахте: за тая работа трябва да се разпратят хора на всяка страна и да се върши по-скоро; и аз ви казвах, че трябва, но няма такива хора! А вие ми показвахте А[нгел] К[ънчев] и Д. Об[щи]. На А. К. му казах като на учен човек, че тая работа да я научи като него човек да я върши непогрешимо, то трябват му не по-малко [от] четри години, като се скита на всяка страна и да среща в различни мнения хора и пр., и пр. А той в тия думи ме [в]зе, като че ли [в]земам на себе си привилегии! Вие чухте, като му казвах как трябва да се постъпи, и [в] Рушчук видяхте, като не слуша, и какво стана... Също и Д. Об[щи] ме земаше за привилегист, като показваше и вам, без да разбере, че работата народна не върви по други път освен по оня, когото показвам. Д. Об[щи] да се отреди по Орхан[ий]ско и да му се даде упълномощие таквоз решихте сички вий, като повече даваше

гласът си Анастас [Попхинов] от Плевен, Ваню [Драсов] и Пъшков. И отпосле малко четяхте против него писма от ония страни. Сами Пъшков и др. от ония страни устно колко го нападаха, като предвиждали, че според лудите му работи щяло да пропадне работата му по ония страни! Според които писма и думи писах му да доде да видим това, което са казва за него, тъй ли е? Той не доде. Писах му и нарочно пратих Д[идьо] Поша[та] пак да му каже да доде и да донесе сметка от работата си (отде какво е земал и де е давал), пак не доде. Отидох самичек най-после, защото и писма ми додоха от някои частни комитети, в които ми пишат за работи съвсем другояче показвани от Д. Общия. Повиках го с мен заедно да доде да обиколим местата, отдето се напада, а той каза, че ще доде и на утрешният ден вече го не видях досега. Там му останаха и сметки, и разпращава за сичко в затвора сега. [В]се тогава, като го не видях на другия ден, та да му кажех да не бастисват засега и пощата, защото работата си докато наредим, па тогава да се види с какви хора трябва да се бастиса⁶. Това казах на Стояна Пандур (Войводата)⁷ да каже и на Д. Об[щи], но както за сичко, и за това не е слушал.

Ето че вие сте си причина да треперите от страх, щото и мене вече място не давате да дода в градът ви и да вдигна сичко, щото има досега във вашият град, по причина, че Д. Об[щи] познава сички ви!... В подозрение като сте и затова трябва да приберете всичко и да го предадете, както ви бележа по-горе.

Пък вий занаяпред дързост!... Запрените запрени, а другите трябва да мислят, че са полагали клетва! Който не изпълнява клетвата, в която се е клел пред евангелието, т.е. във вярата си и в честта си, той е най-низкият и гнусавият човек на светът! По-добре е сто години мъки честни, а нежели да тъпче честта си и вярата си! Утре е ден и ще се каже на такъв: не си честен, не си българин, лъжеш и в евангелието! Срамувай се за честта си! Се предпочитат сичките мъки на светът от родолюбивите... Нали сте се заклели, че ще изпълнявате уставът? Като са паднали тия братя в затвор, може би да ги пратят и в заточение; помагате ли им, ка[к]то приписва в уставът: че секи от другарите му е длъжен да му помага, кога падне в беда?! Аз можех да ги отърва току щом се научих, но ще се развали голямата работа⁸, която е вече дошла да се види на видело, освен това известих се и че ще ги пуснат сичките, освен обиращите на пощата, затова и възприях работата назад, че ще бъде по-добре. Па ако тий останат в затвор, скоро е с революцията заедно да си ги земем неповредими.

Слушайте сега на долните ми думи, па прощавайте засякога, защото ви говорих, говорих, а вие сте си се вие и вие! Отсега наскоро време, ако станете други, хайде да видим... Според уставът работата е, докато се не видим, че можеме самички да си изтъчем платното, няма да се дава глас за въстание! А сега излазя друго! Според вънкашното обстоятелство и да се не протакат работите ни, защото да се не случат и други орхан[ий]ски подобни работи, в които кой знай може да паднат ония хора, в които се надяваме да поведат работата, решава се едно твърде скорошно въстание. Писали сме по сичките час[тни] ком[итети] да дават кой колкото вече пари има и колкото може да вдига с лихва и тия пари най-много за два месеца, колкото се приготвят, с тях ще поръчаме за оръжие; отпосле и да внесе някой, няма оръжие, защото в късо едно време туряме се пък в друга работа и готови сме да се провъзгласи въстанието. С голяма мъка ако можем отблъсна това време за някой месец повече, ще бъде работата много още по-добра. Годината няма да прехвърли. Това ненадейно време заповядваше ми пред[и] три недели, още в началото на зимата, да дам глас за въстание. Но като тъй ненадейно още в нищо и никакво непригответни, върнахме го за някой

месец и друг, докато се съберем сичките членове на Цен[тралния] к[омите]т и дадем по-добър ред на това въстание.

Следва още както и на окръжните центри.

В. Л[ъв]ский (Ибриямаа Анадоллу)

Публ. по: ВЛДН, № 150, с. 241 – 244; НБКМ – БИА, ф. 85 (ВЛ), ПА8083.

¹ Псевдоним на революционния комитет в Ловеч. ² Т.е. може да стане разкритие. ³ Това писмо се приписва на Марин Поплуканов от някои изследователи, а от други – на поп Кръстьо Никифоров, тъй като въпросът кой в момента е бил председател на Ловчанския комитет не е разрешен окончателно. ⁴ Вероятно Величка Поплуканова. ⁵ Въпросът с подхвърлените писма е също спорен. ⁶ Бастиса (тур.) – напада. ⁷ Стоян Костов от ЧРК – Тетевен. ⁸ Т.е. въстанието. Вж. тук раздел III, док. № 8, бележката на съставителите към писмото на Каравелов от 30 октомври 1872 г.

№ 19

Дописка във в. „Право“ от Букурещ за извършването на обира на пощата по нареждане на Л. Каравелов, показанията на заловените за готвено въстание и изпращането от Високата порта на Специална комисия в София

Букурещ, 19 декември 1872 г.

--- Ние имаме точни сведения, че Каравелов е изпратил хайдуците, които удариха хазната между Орхание и София и сега са намират изловени и затворени в Софийската хапсана¹. Тии исповедали пред властта, че били пратени с цел да извикат едно въстание в нашето отечество и войводата им Сърбин² искал [в]сичко, сиреч кой ги е пратил и защо са дошли.

Обвинението, което някои искаха да хвърлят и този път върху народа ни, са опроверга само по себе си и колкото затворени хора имаше показани от разбойниците за съучастници, са пуснати като невиновни в нищо. Ний са надяваме, че комисарите, а именно Али Саиб паша, Шакир бей и хаджи Иванчо ефенди, които царското правителство испрати в София, ще издирят точно работата и народа ни ще излезе пак чист и неповинен в нищо.

Публ. по: в. „Право“, VII, бр. 37, 19 декември 1872 г.³

¹ Затвор. ² Димитър Общи. ³ Иван Найденов – редактор и издател на в. „Право“, препечатва тази дописка от в. „Турция“.

№ 20

Дописка във в. „Дунав“ от София за пристигането в града на Специалната комисия, изпратена от Високата порта

София, [преди 20 декември] 1872 г.

Пишат [ни] от София: „Комисията, която ся испрати в София от В[исоката] порта, пристигна в града ни на 7-ий того и захвана да си гледа работата, с която е натоварена.“

Публ. по: в. „Дунав“, VIII, бр. 737, 20 декември 1872 г.

№ 21

Дописка във в. „Фар дьо Босфор“ от Русе за преминаването през града на Специалната комисия на път за София, арестуването в Орхание на Марин Николов и на учителя Христо Ковачев в София

Русе, 24 декември 1872 г.

[Вестник] „Фар дю Босфор“ пише според една кореспонденция от Русе за софийската работа следующото:

„Извънредната испитователна комисия, от като зе тука неуспокоителни известия, отиде за София, дето ще да съди уловените разбойници. Работата, в дирите на която ще ся открият семената на панславизма и неговите дейци, почева да зема [в]сяка вероятност. Някои от изловените по нещастие са първенци българи от санджака¹, в които и касиерина от Орхание², и учителя от училището в София, Ковачев³. Първий, вместо да испроводи 125 000 гр. според обявлението и писмото му, не проводил освен само една част от тях, като предварително бил споразумен с разбойниците, за да бастисат хазната и земат парите, и тъй чрез този обир да не удири кражбата му; другийт, ученик на московското училище, е обвинен като организовател на тази чета и като деец нейн назначавал е мястото за събиране и доставлявал сведения“.

Публ. по: в. „Право“, VII, бр. 38–39, 24 декември 1872 г.⁴

¹ Софийски санджак. ² Марин Николов. ³ Христо Ковачев. ⁴ В. „Право“ препечатва дописката от в. „Фар дьо Босфор“.

№ 22

Писмо от Йорданка Филаретова до Найден Геров в Пловдив за мълчанието, което се пази около работата на Специалната правителствена комисия в София; тъй като х. Ив. Пенчович избягва срещи с българи, няма възможност да се узнае нещо повече; чул се слух за залавянето на Дякона около Русе, но няма признаци да е така

София, 24 декември 1872/5 януари 1873 г.

Почитаемий господине Н. Геров!

---¹ Колкото за онези работи, дето върши намиращата са комисия в градът ни, не мога нищо положително да Ви кажа. Такава тайност се пази в истиндаците, дето не може да се научи нищо отвънка.

Чудно ми е как и г-н х. Иванчо² като българин още с никого от тукашните си приятели и познайници не са е видвал един-два пъти и следователно не са знае какъв ли край щат земат тези работи.³

От завчера слушам, че до сенова⁴ едвам половината от заперните са могли да изкарат пред поменутата комисия на испит, а пак другите казват, че тепърва щат ги изкарват. Н[о] както и да е, градът ни и особено околността, т.е. по селата, хората са намират в най-лошо положение. Грабителствата и убийствата закахиха да са извършават съвсем явно от проклетите черкезе и други тем подобни и не са заминува ден, без да докарат некого ранен на градската болница, за да му изваждат куршуме и пр.

От преминалата седмица са раздаде слух, че дошло с телеграфо известие до тукашното началство, какво некой си Диякон на име Асланоглу, който бил според казванията на сърплий Димитра [Общи] глава на тази работа и местопребиваването му било около Пловдивското окружие, бил са хванал от т[урското] правителство около Русе и го карали в градът ни на съд.⁵ Следователно става близо 10-тина дена, откак са е раздал този слух и още нищо нема да са види, н[о] както и да е, аз любопитствувам да зная какъв ли ще да е този човек, комуто името толкова гърми, както и дали е хванат навярно.

След като Ви замоля да принесете най-искрените ми поздравления до г-жа съпругата Ви, оставам завсегда с най-учтиви към Вас уважения:

Йорд. Филаретова

Публ. по: БНРД.ЧД, № 469, с. 304 – 305; ИАНГ, 2, № 2582, с. 639 – 640.

¹ Съкратен текст, отнасящ се за мисията на Доситей Самоковски и Зах. Гюров, на-товарени от Екзархията да проверят сметките на Софийската община. ² Хаджи Иванчо Пенчович. ³ За страховете и мислите на х. Иванчо Пенчович по време на наложилия се престой в София вж. писмото му до М. Балабанов от 31 декември 1872 г. (тук док. № 24). ⁴ До сенова (старинен израз) – досега. ⁵ До Филаретова стига слухът за залавянето на едно лице от Хърсово, което властите отначало взели за В. Левски.

№ 23

Писмо от Йорданка Филаретова до Найдено Геров в Пловдив за молбата на арестувания Христо Ковачев да му помогне, като бъде обявен за руски поданик; дава сведения за фотографирането на всички затворени по процеса българи и за залавянето и докарването в София на Васил Левски

София, 30 декември 1872/11 януари 1873 г.

Почитаемий господине Н. Геров!

На 24-ий того Ви писах с т[урската] поща притворенно в писмо до Д. Миха[й]лова и на кое за приемването Ви чекам да ма известите. Днес имам случай да Ви пиша и настоящето си, като съм натоварена да Ви съобща следующите.

Един от заповените на име Христо Петров Ковачев¹, родом от Сопот, който беше учител в градът ни, моли са из затворо, ако е възможно, да са защити чрез Вас (като види твърде на зле) да са каже, че е Ваш поданик. Той е обвинен от Димитра [Общи] като съучастник в заговора, н[о] самият до днес не са е признал. Той е бил на 1871 авг[уст] 15 в Карлово на расход и мисли, че ако му са напише паспорт, това дато да носи. Не познавам правилата на нашето правителство, затова възможно ли е или не явете ми незабавно с какъвто начин знаете.

Друго по-ново от тези работи не зная, освен че от 3–4 дена насам са очекува в градът ни Дияконо (Левски), който казват, че бил уловен от т[урското] правителство на Хърсово, като са качувал на параходът да премине на отсрешната [страна]². Още завчера слушах, че отишли оттука заптиета да го пресрешнат, н[о] до този час още не са го докарали. Некои казват още, че като наблизи градът, щели да му излезнат с музиката да го посрешнат, н[о] това не ще да е дотам верујатно, защото са се повише сокачни приказки.

От завчера доведоха и фотографино от Самоков³ да извади портретите на всичките запрени по тази работа, който и незабавно захвана да работи. Слущам, че тези портрети щели да бързат да са искарат по-скоро и с няколко пощи да ги проведат в Ц[ари]град. Следователно крайт на тези работи ще чекам от времето да ни покаже.

След като Ви поздравявам вседомовно, завсегда с най-покорни към Вас уважения:

Ваша почитателка
Йорд. Филаретова

П.П. Настоящото ми е запечатано с по-големият печат от мъжът ми и пликът му е надписан с моя ръка само по френски. И следователно, заради което не са съмнявам, че и г-н Лотероти⁴ ще Ви го достави по най-сигурен начин. Като му е известно, че почти всичките мои писма до Вазе са късаят повише върху моите си часни работи до посолството и пр.

(Съща)

В този час, като свърших писмото си, научих са, че докарали Левски в един шеркет⁵, обкован в желязо и придружен от неколку заптиета.⁶

(Съща)

[Дата на получаване:] 1 януари 1873.

Публ. по: БНРД.ЧД, № 474, с. 312 – 313; ИАНГ, 2, № 2583, с. 640 – 641.

¹ Деен член на Софийския РК, разкрит като участник в комитетското дело. Опитът му да се спаси чрез обявяването му за руски поданик не успява. ² Слух, който се повтаря при залавянето на други „подозрителни“ за властта лица. ³ Вероятно Ив. Стоянов. ⁴ Австро-унгарски консул в София. ⁵ Ширкет (тур.) – кола за общо пътуване. ⁶ Вж. тук док. № 29.

№ 24

Писмо от Иванчо Хадживеличков Пенчович до Марко Балабанов в Цариград за очаквано разцепление на българите поради обявяването на българската църква за схизматична; съобщава, че мисията на комисарите е била привършена, но с докарването на Васил Левски връщането им в Цариград се отлага

София, 31 декември 1872 г.

Уважаемие приятелю господ[ин] Марко,

Письмцето ми от 26 сего месеца ма зарадва и ма благодари, като чрез него чюх приятелските Ви изражения---

Сорадвам ва за святите празници--- Ази тука сам самичък в мютесарифския конак¹. Сас това воображение си приминах Рождество Христово и ща примина Новата година и Богоевения сас надежда, чи скоро ща мога и лично да изража признателността си на сички приятели, които са спомянаха за мене и като подири Бог да са собирем сички живо и здраво, ща имами да приказвами, но уви!

Миналата година по тези дни до Богоевения колко бяхми благополучни в надеждите си за вопроса², а тази година на какво състояние са намирами. Ас толкова куражлия, дето бях, сига ази [съм] най-страшливия [за] разцеплението на българския народ, ради схизмата³ неизбежимо--- Ако утре са испроводат

по сички епархии гръцки владици, мислити ли чи нема да успеят? Като сам в България, заради това сам си изгубил куража, а нека са радват добромислящите българи, чи литургията на Богоевление реши вопроса в полза на българите.⁴ Нека са радват на следствията, които рано или касно ще узнаят. Тези мисли са, която ма угорчяват, защо[то], като си дода, ни знам какво добро ще ви приказвам. Като населенията тука са много умислени какав край ще земи нашата народна църква. Колкото, чи ази на сички им разказах потребното и ги насардчих.

Познанството Ви сас Саадулах беа⁵ ни можи да бади без полза. Моито идвание нема [да] са придалжи от 10 дни⁶ и ще са стараити да успеити.

Мисията ни беши исвършена, ако ни са беши доловил Диаку[на] или Васил Левски карловлия, главатаря на разбойниците, който е убил и невинни българе.⁷ Той са чяка и като са испита, ние ще си тръгним за Цариград чрез Русчук.

Ваши искренний приятел

х. Иван х.В. Пенчович

Публ. по: Е. Миладинова. Неизвестен документ за съдбата на Васил Левски. – ИП, 1988, № 11, с. 80 – 86.

¹ Конак на окръжния управител – в тази сграда се води съдебният процес срещу Левски и сподвижниците му. След Освобождението е преустроен в дворец (дн. Национална художествена галерия и Национален етнографски музей). ² Има предвид подготвянето на църковно-народния събор, изработил устава на Българската екзархия. ³ Българската екзархия е обявена от Цариградската патриаршия за схизматична, т.е. отлъчена, на 16 септември 1872 г. ⁴ Става дума за известната Богоявленска акция на 6 януари 1872 г., чрез която мнозинството българи в Цариград протестират срещу подготвян компромис и отстъпки под натиска на враждебно настроения Синод на Вселенската църква. ⁵ Вероятно се отнася до управителя на бюрото по печата, по чиято заповед били спирани по цензурни съображения някои български вестници. ⁶ Предположението на Ив. Пенчович, че ще се върне в Цариград в началото на януари, не се осъществява, тъй като започват следствените разпити на В. Левски. Според спомените на д-р Стамболски извънредната комисия се завърнала от София и била приета на доклад от великия везир на 10 февруари 1873 г. (Срав. тук раздел III, № 78) ⁷ Според официалните протоколи, водени по време на разпитите (19 октомври – 31 декември 1872 г.) комитетските дейци били наричани от следователите „разбойниците обирачи“ предвид нападението над транспорта с държавни пари край Орхание, макар че при формулиране на наказанията част от подсъдимите са обвинени в политически престъпления: за предприети действия за разширяване на революционната организация, готвеща бунт срещу османската държава.

№ 25

Писмо от Илия Поплуканов¹ до Иван Драсов в Писек за тревогата си по повод новината за арестите на комитетски сподвижници; изразява надежда, че Васил Левски може да ги освободи

Одеса, 6 януари 1873 г.

Бай Иване,

--- Както и да е, вчера аз прочетох жалостните новини, които ми съобщавате и за които много съм ви благодарен.

Наистина, байо, жално е, че нашите събратия били толкова честити, та изпитуват милостта на Високата порта, но какво да се стори! Тъй бадехава² не може да се седи под дебела сянка! Надявам се, че с божията помощ са се освободили

някои по-невинни, каквито са нашите братия съграждане; а за ония, които са се уловили в нещо, и деня, и ноща моля св. Никола и всички чудотворци дано не оставят В[асил Левски] и неговите юнаци, та да ги освободят без всяки лоши последствия!---³

Ваш: И. Л. Попов

Публ. по: ИДДСб, № 34, с. 38; Унджиев, Ив. Левски в преценката на един свой съвременник. Неизвестни писма на Илия п. Луканов. – ИИБЛ, кн. 2, 1956, с. 266 – 268; БАН – АИИ, арх. сбирка, № 2363.

¹ Брат на Марин Поплуканов, участвал също в революционното дело. През 1872 г. учи в семинария в Одеса. ² Бадехава, бадева (пер., араб., тур.) – даром. ³ Оценка за заслугите на Левски Илия дава в писмото си по повод новината за залавянето му (тук раздел III, док. № 41).

№ 26

Съобщение във в. „Дунав“ за залавянето и осъждането на смърт на Димитър Общи и изпращането на други арестувани на заточение

Русе, 10 януари 1873 г.

Уловеният в София Димит[ъ]р¹, родом от Яково, който е член от Белградски бунтовен комитет², като исповеда сам, че е убил дяконът на Ловчанския владика³ и че въоръжен нападнал и обрал хазната между София и Орхание, работата ся съобщи до В[исоката] порта и сега ся издаде един височайши царски ферман, който заповяда, щото реченний Димит[ъ]р да ся накаже със смъртно наказание. Този ферман пристигна до главното веляетско управление и ся испрати до Софийския мютесарифлък, за да ся извършат предписанията му.

Във време на излавянието на разбойниците, които удариха реченната хазна, изловиха ся и други още някои лица, за които ся доказва, че имали бунтовни намерения. Тий ся испратили сега от София през Пловдив за Цариград, отгдето ще ся испратят в Анадолъ, място далеч от тяхното отечество, за да ся турнат в окови с разни срокове.

Публ. по: в. „Дунав“, VIII, бр. 742, 10 януари 1873 г.

¹ Димитър Общи. ² Редакцията на в. „Дунав“ последователно подчертава в информациите си за обира, че е дело лица, свързани със Сърбия. ³ Дякон Паисий.

№ 27

Писмо от Кръстьо Нешов¹ до Спас Вацов в Загреб със съобщение, че една група от затворените 60–70 души в София е изпратена в Цариград, други ще бъдат заточени; Общи е обесен; доведен е „прочутий Дякон Лъвский“

София, 12 януари 1873 г.

Драгий мой Спасчо,

--- Ти се съмняваш за работите в София и се страхуваш да не би аз да съм пострадал нещо; но, слава богу, няма нищо, то се свърши!

От запрените 60–70 души проводиха 13 души в Цариград преди 10 дена, а завчера, на 9-ий текущаго, обесиха одного, който се наричаше Димитрия Об-

щий²; а останалите, между които е и Ковачев³, ще идат на заточение, както слушам, в Азия.

На 4-ий того докараха прочутият дякон Лъвский, но той още не е нищо казал за работата.

Дето пишат европейските вестници, че уж правителството запретило българският език, това е чиста лъжа, драгий мой.---

Твой като брат:

К. М. Нешов

Публ. по: Левски във времето, № 49, с. 147; БАН – НА, ф. 69к (СВ), оп. 1, а.е. 5, л. 1 – 2.

¹ Известен като привърженик на консервативните среди. ² За обесването на Д. Общи в др. писма и спомени се срещат и други дати – най-често 14 януари 1873 г., но може би тази е по-точна. ³ Христо Ковачев.

№ 28

Писмо от Данаил Попов до Иван Драсов в Писек за нов слух за залавяне на Васил Левски, заедно с новини за арести в Ловеч и за процеса в София, донесени от пристигналия от Плевен търговец Маждраков

Турну Мъгуреле, 13 януари 1873 г.

Господ[ин] Ясенов¹ в Требон²,

--- Вчера тук дойде от Плевен Маждрака³ – търновец, жител в Плевен, който ни казва, че от Ловеч е уловен само Марин [Поплуканов] и попа⁴, а за Пъшкова – не знае---

Но същият тоя ето и друго ми каза, което ни наскърби твърде много. То е това: „Преди няколко дена, каза, прекараха едного, уловен отвъд планината, момък висок, кумуден, с малка брадичка, големи очи и облечен в дервишки дрехи, той обкован твърде много в жезла и турен в каруца и с него до 15 заптиета“. Чувало се, че той бил уж дякон. Първо, това ни смути много, като си премислихме да не е Левски, съчувай Боже, а че дано не бъдеше! Днес телеграфирах в Букурещ да ми явят имат ли от него известие, где е той? И за Кара Мустафа⁵, ще ли се върне, или не? Тий, ако имат тамо писма наскоро от Левскаго, ще ми явят, но твърде ме е страх да не е той!

Днес приех и от Маринова брат⁶ из Одеса писма за Ловеч. Вий сте му явили за Марина, попа и Пъшкова. Ако намеря верен човек, ще го проводя, ако ли не – не ща.

Маждрака, тоя още ни казва, че въобще всичките турци нито да спят не могат от страх от комитите, тъй казват те. Сега по байрямът им имали са всички заповед, щото всеки да се въоръжи и тъй да отива на джамия, това вредом по тях. От Плевен са дали прошение в София за освобождението на брата ми⁷, но отговор още нямат. Все тоя ми казва, че Д. Общия казал за брата ми, че го познава добре, защото и в къщата му хляб е ял; но казва още, че брат ми е постоянно бил как той не познава тогова човека, а че виде щем как ще стане.

Комисията е още в София. Казват, че Марина, когато го попитали знае ли той тая работа, той казал: „Да, зная я, защото във всичка България от 12-годишно дете до 70–80-годишен човек няма, който да не е известен за тая работа“. Това е нанесло преголямо устрашение на зверовете; но доколко е това истина, не зная.

Засега, като съм без повече, ви поздравл[явам] и съм вашенец:

Драгомиров

Публ. по: ИДДСб, № 36, с. 40 – 41; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 5.

¹ Ясенов – псевдоним на Ив. Драсов. ² Требон – град в Чехия (ново име Писек). ³ В сб. „Левски във времето“. С., 1987, с. 550, съст. К. Възвъзова и Р. Казанджиева приемат, че довереното лице, което отива в Т. Мъгуреле, е Петър Маждраков. По-вероятно това да е неговият брат Димитър Маждраков, френктерзия, който се сочи за член на ЧРК – Плевен в: юб. изд. от 1927 г. „Плевен 11 декемврий 1877–1927“ (сп. „Съгласие“ – Плевен), с. 10 и Ю. Трифонов „Историята на града Плевен до Освободителната война“. С., 1933, с. 310. ⁴ Поп Лукан Лилов – задържан временно, предполага се по погрешка, вместо поп Кръстьо. ⁵ Един от революционните псевдоними на Л. Каравелов. ⁶ Илия Поплуканов. ⁷ Анастас Попхинов.

№ 29

Писмо от Й. Филаретова до Николай В. Чалики¹ в Пловдив със съобщение за залавянето на Васил Левски и неговия разпит от Специалната комисия, пред която се държал достойно; Д. Общи е обесен в София, другите арестувани ще бъдат заточени

София, 13/25 януари 1873 г.

Почтенний ми сродниче г-не Н. В. Чалики!

Писмото Ви от 5 того на време приех и с благодарение проумех съдържанието му. Днес имам да Ви съобщя и други някои новости из градът ни и кои верувам, че щат Ви бъдат доста любопитни.

След толкова си чалъ[к]чис[тв]уване² от страна на т[урското] правителство едвам най-сетне сполучили да уловат и същият Левски, когото незабавно и доведоха у градът ни през нощ, наедно с други още двамина, кои положително не зная какви са и где са уловени.

Не зная дали Ви е известно как е уловен този Левски, но нека Ви кажа доколкото съм чула, че той са е доста борил, като е убил и ранил няколко заптиета, и най-сетне като сполучили да ранат и него на десната старна у главата, тогава му се замаяло свес[т] и паднал полумъртав в ръцете на неприятелите си, н[о] за раните му, както слушам, не ще да са дотолкози опасни. Следователно той бе изваждан до завчера саму неколку пъти на истинтак³ пред комисията и отговорите му са били тези, доколкото съм могла да са науча горе-долу. Той отказвал съвършено да е имал познайнство с Димитра Общия, който са секак мъчил да го укашка⁴, и казал, че този човек е лош и просто хайдутин, който злоупотребил името на комитетът, и като преминал по тези страни, сполучил да измами невинните си дружина на такива противосовестни и противо царя работи.

А за себе си казал, че той е същият (Левски) и е слуга на комитетът, който от 10 год[ини] време ходил според заповедите на господарете си. Тогава те го попитали кои са тези негови господаре и где са намират. Той им отговорил, че те били у Влашко, н[о] не ги познавал, защото секога, когато са бил явявал пред тех, за да му предадат заповедите си, лицата им били покрити с маски. А също и за по тези страни казал, че съвършено не познавал никого, освен едного от Ловеч, н[о] и той бил побегнал.⁵

Заради комитетът казал така, че неговата цел не била противо тур[ския] народ, нито противо царът, а против чиновниците му, кои не изпълнявали точно

царските заповеди, и щели да работат дотогава, докогато намерат згодно време да са яват пред царът и да му съобщат всичките злоупотребления в държавата му, с една реч искат изпълнението на Хатихумаино⁶.

На 10 того⁷, у среда, 2 часа преди съмновение обесиха Димитра Общия на край градо, дето го и заровиха часът 7 пре[з] същият ден. Съдържанието на книгата⁸, що е била прикачена на него като висел, е било горе-долу това: „Този на име Димитрия Янлия⁹, който преминал по тези страни да повдига българите на бунтовство и сполучил да измами неколцина горки глупави, на кои предводицелствувал да нападнат и разграбат ц[ар]ската хазна. Този същият е и убийцата на Дияконо [Паисий] у Орхание“ и други такива. За другите запрени казват, че сега у понеделник¹⁰ щели да тръгнат за Ц[ари]град, а оттам щели да ги распръснат по разопределените им места на заточение.

А с Левски какво ли щат сторат, не са знае, той не е заперен при другите виновници у конакът, н[о] държат го у къшлата [казармата] под каракол¹¹ от доста аскер---

Ваша сродница и почитателка

Йорд. Филаретова

Публ. по: БНРД.ЧД. № 488, с. 335 – 336; ИАНГ, 2, № 2584, с. 641 – 642.

¹ Николай Вълкович Чалъков – от фамилията Чалъковци, бил драгоман-преводач и секретар в руското вицеконсулство в Пловдив. ² От чалъцисвам (тур.) – труда се усърдно, залягам. Тук в смисъл: усърдие, залягане. ³ Истинтак (тур.) – разпит. ⁴ Тук в смисъл: натопи, наклевети. ⁵ Информацията на Й. Филаретова за достойното държане на Левски пред Специалната правителствена комисия се потвърждава от протоколите за неговите разпити. ⁶ Султански ферман от 18 февруари 1856 г., потвърждаващ въвеждането на реформи в Османската империя, които да осигурят правов ред и равноправие на всички поданици. ⁷ 10 януари. В док. № 27 Кр. Нешов от София сочи 9 януари за деня на обесване на Д. Общи. ⁸ Т.е. надпис с указание за присъдата и вината на обесания. ⁹ Някои смятали, че Д. Общи е от Янина, Албания, а той е родом от Дяково. ¹⁰ Т.е. на 15/27 януари 1873 г. ¹¹ Вместо караул, стража.

№ 30

Писмо от Христо Иванов – Големия до Панайот Хитов в Белград с новини за държанието на Д. Общи и Васил Левски пред Специалната следствена комисия; за горещото желание народното дело да успее въпреки тежкия удар и за взетите мерки по опазване на комитетската организация; изразява готовност за скорошни съгласувани действия само в случай на сръбско-турска война

Търново, 16 януари 1873 г.

Господин и Брат Панайоте!

Като ви поздравявам нарочно от страната на тукашните юнаци и тукашният Цен[трален] к[омитет]¹ и от сичките час[т]ни к[омитети] по България; и ви съобщавам (както и вия сти са научиле), но ни знам дали знайте подробно, Димитар [Общи] са улови; след него са улови и Ди[я]коно, [правителството] улови сичките докоменти. И Димитар, и Диякона постоянствоват, та искат правдините направо както чи требува. Но ни деите мисли, чи сичко е заспало, наопаки. Сига по-диятелно са работи и по-добре; никога нема да са оставим и

ще са трудим, додето е топла най-малката капка кръв в жилите ни, но напред и пак напред, додето ни са [у]ловим и додето ни мрем, нищо ни става.

За улавяването им ще ти разкажи приносящия подробно. Ди[а]кона са издади от сърце², нема нищо, той за себе си направи.³ На местата им наместихми други по-добри хора, само променихми законите, знаците⁴, по-здраво варви сига. Ви[й], ако имати намерение за на лято нещо, трябва да ни известите, щото и ния са приготвями полека (или по-строга), само чаками Вашата светла и славна десница да утвори знамената и то ако има Сърбия бой. (Инак ще са приготвями добре и сигурно, чи тогава.) Защо(то) един народ да го приготвиш е тешко и мъчно малко. (Както знаете и вия.)

Поздравети деда Иля и г-н Цека⁵. Като е набързо, и прикасвовам веки, и ти стискам десницата, и та целувам, и ви желая добро известие от вази.

Поздравете Стамболоулу [Каравелова] нарочно от нази.

Дели Христемага Анадолу

Публ. по: ДТС.АВ, с. 280 – 281; НБКМ – БИА, ПА8650.

¹ Авторът има предвид Търновския революционен комитет, който поема функции на централен за страната след арестите на по-първите комитетски дейци в Ловеч, Орхание, Тетевен и пр. ² Израз с неясен смисъл. ³ Мисълта вероятно изразява убеждението, че Левски е направил всичко, което е зависело от него, за опазване на делото и дискретно се загатва за дълга на останалите сподвижници. ⁴ Има се предвид промяната на някои конспиративни правила, въведените нови псевдоними на ЧРК и пр. За взетите мерки свидетелства например писмо на „Асен“ до „Кубрат“ от 22 октомври 1873 г., в което търновските дейци съобщават за прибраните комитетски книжа в Ловеч: „Нещата събрахме от Лович и позатегнахми там работата да захвани пак да действа, както и сичко напред“ (НБКМ – БИА, ПА70). ⁵ Ильо Марков и Цеко Петков – известни български войводи, пребиваващи в Сърбия.

№ 31

Писмо от Данаил Попов до БРЦК в Букурещ за последните версии за залавянето на Васил Левски, научени от двама свещовлии

Турну Мъгуреле, 18 януари 1873 г.

Господа!

При всичко чи ви писах все под днешна дата, в което ви казах, чи известието по залавянето на В. Л. не е вярно, ето що ни [се] казва: казва, чи в Ловченската каза уловен [е] Дякона; под тоя вид узнали турците, чи такъва един човек се намирал тамо, излизат подира му и като видели, вече не знаеме в село ли или на път, пуснали се подира му. Той [се] пуснал, чи убил първенецът им, т.е. един бимбашия¹. Тъй ни казва тое човек. После ударил още и други некой от турците и като бягал, един българин, който бил с турците, хвърлил, чи го ударил в рамото. И тогава той паднал, чи тъй го уловили. Дай боже лъжа да е!

Един втори, все свещовлия, казва все днес, че не в казата, но кър[?] вътре в Ловеч са го усетили и тъй, като отишле да го багисат², той убил двама-трима и после го ранили него, и тъй го уловили.

Но дано не бъдеше тъй! И дано бъде друг някой, а не той!

Тес дене, ако това е истина, то трябва да имаме още и други известия. Здравейте.

Д. Драгомиров

Публ. по: ДТС.ВЛ, № 498, с. 591; НБКМ – БИА, ф. 78 (БРЦК), ПБп. 102, № 49.

¹ Турски офицер, началник на хиляда войници; сведението не е точно, касае се за раняването на юзбашията Юсеин Бошнав. ² Да го нападат ненадейно.

№ 32

Писмо от Иван Драсов до Данаил Попов в Турну Мъгуреле с мнение за необходимостта да се обяви въстание след провала, последвал Арабаконашкия обир; надява се, че Васил Левски не е заловен и ще може да повдигне „най-малко 5–6000 души“; заминава за Белград да се срещне с Л. Каравелов

Требон¹ (Писек), 18 януари 1873 г.

Г-не Драгомиров,

Писмото ви от 11/23 того получих днес. Жално, братко, жално! Моето мнение, пък мисля, че и на повечето наши, ще бъде: да се захване, зачтото инък сме загубени! За да се приготвим както трябва – няма да бъде никога, затова не трябва много мислене, ами без да се губи време да се захване, зачтото отечеството ни ще ни строго къдне, ако изпуснем на вятърът тези сгодни минути; пък и толкова млади момци, които се не могат роди след 20 години! Въстание, брате, въстание, то само ще ни спаси! Уловени са 100–200 души, а пък са останали 50 000 и повече момци, които могат да свършат голяма работа, пък и сега най-повече, като гледат братията си да ги мъчат и убиват, всеки, казвам, ще стане на радо сърце, за да изкупи поробеното си мило отечество и страждущите си братия. Пиши, братко, разписвай кого гдето знаеш и се труди, дано се захванеш!

Аз мисля, че и Л[евс]кий е на това мнение, като гледа, че по-добрите му юнаци, с които мислеше да работи както трябва, са изловени. Питам сега, той с кого остава веч да работи като, не дай боже, може проклетото т[урско] прав[ителство] да излови повече, затова не ни остава друго, ами да се подпретнем, пък каквото даде Бог! Сърбите и черногорците са си свободни; те нито искат да знаят за теб и за мен. С една дума, ако и да не склонят те, ний сами да захванем, за което съм уверен, че ще сполучим, зашто не са малко готови, пък и извън Българско, гдето има българин, ще се притече на помощ. Споразумявайте се, братко, пък хайде! За първо въстание мисля, че Лев[с]кий може да повдигне най-малко 5–6000 души,² пък ако и да не са толкова, като се [на]паднат 2–3 града, ще се съединят още и ще видим, че станали повече и повече. Аз оттук най-малко се надявам да повдигна 25–30 души и ви[е] оттам, други от другаде, пък да се върши работа.

В надежда, че ще се почне нещо, оставам твърде наскърбен. Засега приемерте поздрави---

Ваш Д. Ясенов³

Публ. по: ИДДСб, № 37, с. 41; НБКМ – БИА, ф. 88 (ДП), а.е. 3, л. 22 – 23.

1. Старото наименование на гр. Писек. ² Явно Драсов не е осведомен още за залавянето на Левски. ³ Революционен псевдоним на Иван Драсов.

№ 33

Писмо от Иван Драсов до Данаил Попов в Т. Мъгуреле за намерението да пътува за Белград, за да се срещне с Л. Каравелов; ще носи пълномощно от съмишленици – учащи се българи в Табор и Писек, които са на мнение да се вдигне „народния пряпорец“; ще разпитва за Васил Левски и за заловените другари

Требон (Писек), 19/31 януари 1873 г.

Писмото ви от 13 т.м. получих днес. Очувай, Боже, дано не бъде той¹. Аз мисля, че не е, защото той няма брада и не е твърде висок, според както ви го е характеризирал бай Маждрак².

Байчо, бѣди известен, защото след 3 дни ще трѣгна за Белград да намеря Кара Мустафа³, да му говоря върху народното ни дело. Таборските и тукаш-ни момци ме снабдиха с 2 писма, потвърдени с печатът ни комитетски, които писма съдържат: да се обърне сериозно внимание и ако може, да се повдигне по-скоро народ[ният] пряпор[ец]. Най-повече отивам затова, защото не можа никак да се успокоя, като гледам от ден на ден да се усакаща народното ни дело. Аз ще го разпитам за Л[евс]кий и ще му явя за слуховете, пуснати за него, т.е. за хващането му. Каквото ми яви, ще ви пиша още оттам. Освен това ще бъде грехота и срамота, ако се не погрижа дано се помогнеше нещо на изловените.--- Тези мисли ме съвсем обезпокояват, зато[ва] се реших и ще ида даже и накрай свят, само дано се помогнеше на горките невинни---

Ваш: Д. Ясенов⁴

Публ. по: ИДДСб, № 39, с. 43; НБКМ – БИА, ф. 88 (ДП), а.е. 3, л. 29.

¹ Става дума за В. Левски – вж. тук № 28. ² Петър или Димитър Маждраков (братя търновци, живеещи в Плевен). ^{3,4} Революционни псевдоними – първият на Каравелов, вторият – на Ив. Драсов.

№ 34

Писмо от Данаил Попов до БРЦК в Букурещ за потвърждаване на вестта за залавянето на Васил Левски в хан край Ловеч; новината донесли пътници от Свищов, Русе и Търново; Левски е закаран в София; по пътя в Търново верни хора се готвели да направят опит за освобождаването му, но не го осъществили

Турну Мъгуреле, 25 януари 1873 г.

Господа,

Писмото ми от 18 т.м. вярвам да сте приели. Днес ида да ви съобща злощастни вести, които тез дене добихме чрез пътници--- от Свищов, Русе и Търново.--- В. Левски е уловен навярно и ето как: той бил в Ловеч на един хан¹, в когото всичките нашенци теглеха, защото този хан е в махлата и го държи нашенец².--- Но когато дошле да го уловят нощем, щом бутнали вратата и излезли, той хрипнал, дръпнал камата си и я забил в ребрата на по-първия юзбашия, тъй и на втория, и на третия, които останале на местата си, още двама други – ранени зле.---

Казват---, че го закарале в Търново, гдето, ако да биле го държалие тамо и на вторий ден, българите били готови да дадат огън на конака---. Оттамо го завели за София. Казват, уж че и руският консул от Филибе³ отишел в София за това.---

Ний, останалите, не трябва да ся обезкуражаваме, ами да си гледаме своята длъжност---

Вашенец: Драгомиров

Публ. по: Левски във времето, № 56, с. 152 – 153; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 6 – 9.

¹ Къкринското ханче. ² Т.е. комитетски член – Хр. Цонев – Латинеца. ³ Н. Геров бил призван от софиянци още в началото на процеса, но не му било разрешено да отиде.

№ 35

Писмо от Данаил Попов до Ив. Драсов и членовете на ЧРК в Писек за подробности по залавянето на Васил Левски край Ловеч в комитетско ханче; казват, че го е предал „един тамошен поп“, разказват се различни версии за пътя, по който е закаран в София; призовава за кураж и изпраща портрета на Левски, за да се разпространи сред симпатизанти

Турну Мъгуреле, 25 януари 1873 г.

Господа,

Трите писма, що ви съм пратил досега, вярвам да сте ги приели, но още нямам ваш отговор. В последното от тях ви казвах, че според чуване, що имахме за В. Левскаго, уж че го уловили и прекарвали през Плевен, то не биде истинно, защото бил друг някой си непознат българин злощастен. Тези дена дойдоха тука свищовци и русенци, които ето що ни разказаха, а това е вече истинна. Казват, че В. Левскаго отистина уловили вече турците и ето как.

Той бил в Ловеч на един хан в махалата. Знайно е, че е бил на оня хан, гдето сякогаш там кондисваха¹ нашенците. Види се, че той е престоял тамо доволно време, а това отистина, ако е било тъй, то е доволно голяма глупост, как той да стои там дълго време, когато вижда, че тамо вече ври най-голямото зло. Но то вече станало и сега е излишна всяка критика. Казват, че него го предал един тамошен поп² (Бог да го убие!), който приел награда в пари от поганците. Но когато отишли да го уловят, щом влезли в одаята, гдето той спал, той изведнъж хрипнал, уловил камата си, пробол юзбашията до смърт и втория, и третия се тъй; и още двама ранил тоже добре, повече не били тий.

Оттамо побягва пешак във към някое си ближно село, спущват се подире му други доволно много, а когато се приближили до край селото, селаченин някой си видял, че го гонят и че трябва да бъде някой лош човек. Той тогава хвърля с пушка и го удря над ухото и то падва замаян. Тогава пристигат турците, улавят и вързват го и сега е закаран вече в София.

Едни казват, че първо са го закарвали в Търново, гдето уж, като чули българите, май-май че били наготвени да дадат огън на хапусханата³, но тамо не го държали, ами тръгнали с него. Други казват, че ги карали първо във Филибе⁴ и че оттамо – за София. Казва се още, че отишел в София и филибишкият руский консул. Доколко са всите тези [слухове] точни, не знаеме, но че е уловен той, това е вече точно. Ето ти с какви новини злощастни ида днес да ви наскърбя, но види се, че providението тъй го искало. Зато пък ний, останалите, въобще не трябва да се обезкуражаваме никак. Напред, а че що бог даде!

Ето тук ви притварям и един негов портрет, който се беше вадил лятос в Букурещ и бяха останали тамо неподправени, че ги проводиха мене, за да му ги внесе, от които и възприях 3–4. Ако желаят и другите тамо нашенци да го имат, то дайте да го превадят и всеки ще си купи. Добре е той и на покойния Ангела⁵ да се дадат на някоя фабрика, да ги турят на табакери отгоре. Зная, че ще се похарчат немалко в Българско.---

Ваш: Драгомиров

Публ. по: ИДДСб, № 42, с. 44 – 45; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 6 – 7; НБКМ – БИА, ф. 78 (БРЦК), ПА8629.

¹ Отсядаха. ² Името на предателя не се съобщава. ³ Хапузхана (тур.) – тъмница, затвор. ⁴ Не е бил воден в Пловдив. ⁵ Ангел Кънчев.

№ 36

Писмо от Данаил Попов до Иван Драсов в Писек с потвърждение на вестите за обесването на Д. Общи и за залавянето на Васил Левски, който е разпознат от сподвижници при прекарването му през Плевен

Турну Мъгуреле, 26 януари 1873 г.

Байно,

Всичко е свършено! Никакви веч надежди! Ето защо: вчера, на 25 т.м., си дойде сестра ми¹ от Плевен. Ето що ми разказва:

Д. Общият обесен в София миналий вторник. Нашите всички до 60 души в същият ден са ги проводили вече в Цариград, а че оттамо ще им се реши кой защо е и за где е.

В. Левский, славният ни българин, [е] истина уловен, защото го видели вече с очите си, когато го прекарвали през Плевен в каруца с други двама². Той подигнал пердето и харетисал³ нашите, които стоели на портата.--- Закарали го в София--- От всички най-много съжалявам бедният В. Левский,--- изгубваме едного рядко находящия се помежду нас българина---

Здравейте: [Драгомиров]

Публ. по: ИДДСб, № 43, с. 45 – 46; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 8 – 9.

¹ Екатерина Попова. ² Н. Цвятков и Хр. Цонев – Латинеца. ³ От гръц. – поздравил, т.е. дал дискретно знак на виделите го познати, вероятно от семейството на Данаил Попов, живущо в Плевен.

№ 37

Писмо от Кръстьо Нешов до Спас Вацов в Загреб с подробности по изпращането в заточение на групите осъдени от Специалната комисия в София; между заточените е софийският учител Хр. Ковачев; докаран е и раненият Васил Левски; Д. Общи е обесен

София, 27 януари 1873 г.

Драгий мой Спасчо,

--- Новости из София засега няма освен старите тия: на 7-ий текущия са изпратиха 13-тых души (кои бяха разбили хазната) през Цариград в Азия, не знам

– в едно кале да бъдат в окови за по 15 год. На 13-ий того изпратиха по 25–30 души пак през Ц-град за в Азия на заточение: кой до живот, кой за 10 год., кой за 5 год. – секиму според изпитът. На 18-ий того се изпратиха останалите 18 души, и те през Ц-град, за в Азия на заточение, между които беше и нашият – ах, Ковачев¹! Жално, драгий мой, за тоя млад [човек]; и той е за 5 год.;--- учителската заплата му платиха за 2 ½ месеца, а не до 18-ий януари 73 год. и без да му дадат ни една пара помощ!--- Па и аз със сичката сиромашия му помогнах, но проклетий [Христо] Стоянов² не прие да отиде ни да го види, а камо ли да му даде една паричка! Аз се канех да кажа на Стоянова „у добър час“, но той, проклетийт син, остана.

На 6-тий[?] того обесиха на Подуенската капия Димитрия [Общи] и като стоя два-три часа на весилката, заровиха го на кърът.

Преди неговото бесение докараха някой си Лъвский, ранен, и сега затворен в кьшлата⁴; говори се, че и него ще го обесат.

На 19-ий того отиде си комисията⁵, коя беше дошла нарочно за тая работа, през Русчук за Ц-град.---

Съм твой като брат:

К. М. Нешов

Публ. по: Левски във времето, № 57, с. 154; БАН – НА, ф. 69к, (СВ), оп. 1, а.е. 5, л. 3 – 4.

¹ Христо Ковачев. ² Също учител и обществен деец, считан за член на ЧРК в София.

³ Срав. тук док. № 29. ⁴ Казармата. ⁵ Специалната тричленна комисия, изпратена от Цариград.

№ 38

Писмо от Иван Драсов до Данаил Попов в Т. Мъгуреле за срещата си в Белград с Л. Каравелов, когото телеграфически викали в Букурещ; от Търново нарочен пратеник е разказал за залавянето на Васил Левски в Къкрина; има и други слухове; готви се да се завърне в Чехия

Белград, 30 януари 1873 г.

Господине Владимир¹ в Никопол.

Стигнах вчера тук, заранта се намерих с Кара Мустафа². При дългите ми разговори ми каза, че имал от В. Левский писмо от 6 януария, а според вашето писмо оня човек е уловен още на свърше[ка на] декемврий... Сега не знам какво [да] мисля, зачтото и тук се разчуло, че бил уловен!

От Търново дошъл един челяк нарочно, който и той бил каран по същата работа в София, вързан, но по щастие негово освободили го. Той казвал, че Лъвский, като бил в Къкрина, 3 часа далеч от Ловеч, и като спял, издал го един, та го бастинали³. Той сполучил, та убил двама и като търтил да бяга, един гръмнал след него, та го ударил в ухото. Той, замаян от куршума, пък като бил и сънен, паднал и те (джандарите) сполучили, та го хванали. И завели го най-напред в Търново, пък после – в София, когото затворили в кьшлите⁴. Тъй се говори.

Други пък говорят, че биле го хванали в Никопол. С една дума, различни дрънканици се чуват. Всичко това, доколко е истина, не знам...

Каравелов утре ще тръгне за мястото си и ми се обеща, че за всичко ще ми съобщи подробно. Той получил от Букурещ няколко телеграфа, с които го викат да си отиде. От това заключавам, че трябва да има доста важна работа. Според

уговорките им било назначено да се събере общо събрание на първи март. Трудете се, дано стане пълно и дано се реши за въстание!

Вярвам, сестра⁵ ви да се е върнала. Явете ми какво е подробно работата.

Димитра [Общи] обесили и то нощя, а пък 15 души за в Диарбекир осъдени и други 4–5 по на малко. Друго се слуша: че 64 души пратени за в Цариград.⁶ Не знам кое да вярвам...

Панайот⁷ ще иде при Кара Мустафа.

Аз днес тръгвам за мястото си.⁸ Пишете ми по-скоро! Ще се трудя да скопча всичките ученици и дано съберехме помощ, да се изпратеше и от нас един за събранието.

Като ви поздравлявам съм:

Д. Ясенов

Публ. по: Левски във времето, № 58, с. 154 – 155; ДТС.ВЛ, № 502, с. 597 – 598; НБКМ – БИА, ф. 88 (ДП), а.е. 3, л. 24 – 25.

¹ Революционен псевдоним на Данаил Попов. ² Революционен псевдоним на Любен Каравелов. ³ Нападнали. ⁴ Казармите. ⁵ Ек. Попова. ⁶ Осъдените и изпратени на заточение били 62. ⁷ Хитов. ⁸ За Писек.

№ 39

Писмо от Иван Драсов до Панайот Хитов в Белград за тревогата си от получено писмо, потвърждаващо залавянето на Васил Левски; настоява, ако Л. Каравелов е в града, Хитов да го информира; предлага да се поиска официално от Портата освобождението на затворените или да се вдига въстание

Требон (Писек), 2 февруари 1873 г.

Г-не Панайоте,

Тази заран в 6 часът си стигнах в градът благополучно. Тук заварих 2 писма мои от Т. Мъгуреле, които се занимават все с улавянето на Дякона! Но трето писмо¹, като ядох, получих, което ме доста смути, зато без да губя време, сядам да ви пиша. То писмо съм го точно преписал и ви пращам копието. Прочетете го и вижте жалостните приключения! Очувай Боже!... Но що да се стори, тъй щяло да бъде.

Г-н Кар[а]велов, ако е още в градът ви, дайте го и нему да го прочете и вижте веч какво ще стане!---

Не знам как ще се реши, но аз мисля, ако е уместно, да се направеше едно официално писмо направо до Високата порта, с което да се иска освобождението на тогова за обожавание мъж² и 60-тях момци. В противен случай да му се покаже дебелий край!³ Това е само мое мнение, а ви[е] тамо разгледайте и както е по-добро, направете. Дано Бог закъоровеше варварите да не направяха нещо на тогова многозаслужливаго мъжа! Най-после аз мисля, че освен въстание няма какво друго да ни опере.---

Ваш: Иван Т. Драсов

Публ. по: ИДДСБ, № 46, с. 48 – 49; НБКМ – БИА, ф. 87 (ПХ), ПА8483.

¹ Трите писма са от Данаил Попов. ² Васил Левски. ³ Т.е. да се обяви въстанието.

№ 40

Писмо от Иван Драсов до Любен Каравелов в Белград с информация, че слуховете за залавянето на Васил Левски са се оказали истина и той вече е закаран в Цариград; настоява за свикване на извънредно събрание на БРЦК

Требон (Писек), 4 февруари 1873 г.

Г-не Л. К[ара]велов,

Стигнах вчера тук и заварих писма от Т. Мъгур[еле], които разправят за улавянето на В. Л[ев]ский. В последньо едно писмо вече ми разправя, че истина [е] уловен и закаран през Плевен, София, Русе¹ за Цариград; също и комисията се върнала в Царийград. За всичко това мисля, че ви[е] сте по-скоро и вярно научили, затова не ща да ви разправам надълго и широко.

Аз мисля, че е неизбежимо нужно да направите извънредно събрание и раз-мислете върху това!!--

Ако сте се известили за имената на уловените, явете ми ги, моля ви.---

Най-после като Ви поздравя съм: [Ваш Ив. Драсов]

Публ. по: ИДДСб, № 49, с. 50 – 51; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 23, л. 1.

¹ В Русе и Цариград Левски не е бил воден.

№ 41

Писмо от Илия Поплуканов до Васил Радославов в Ловеч за покрусата си от вестта за залавянето на Васил Левски, чиито заслуги са неизмерими; вярва, че българите ще се постараят да го освободят

Одеса, 7 февруари 1873 г.

Брате Василе,¹

Писмото ви от 1-й того получих и разбрах жалостното му съдържание. Не зная какво да ви пиша за впечатлението, което произведе на мене улавянето на В. Левски, този незаменим за нас юнак.² Наистина, братко, голяма злочестия за нас е, като изгубваме този голям патриот, този искренен работник, който предпочиташе да ходи гол и гладен, отколкото да гледа народа си, че тегли игото на варварите; който оставяше майка, сестри, братя и всички свои интереси само за да може да работи по-много за освобождаването на злочестият си народ; който всяка минута се жертвуваше за народа си и който... Но могат ли се изброят неговите заслуги!!! Не е ли той първият възбудител на тая свята работа между нашите братя българи отсреща? Нима ще може българинът да забрави неговите заслуги и да го остави да изгние в тъмниците на варварското турско разорителство?

И кое е било туй животно, което е дръзнало да го издаде и което смее да носи името челяк и поп³?! Боже, докога ще държиш ненаказани тия злодеи, които тъй злоупотребяват с твоето име, твоята служба и назначението, за което си ги създал? Докога ще се продължава гневът ти върху злочестия наш народ, та го не избавиш от многочислените му врази?---

Ваш: Ил. Л. Попов

Публ. по: Левски във времето. С., 1987, № 60, с. 156 – 157; Ив. Унджиев в: ИИБЛ, 1956, кн. 2, № 6; БАН – АИИ, арх. сбирка, инв. № 2365.

¹ В. Радославов. ² Вж. тук и оценката на Д. Попов (док. № 35). ³ Намеква за поп Кръстьо.

№ 42

Писмо от Иван Драсов до членовете на частния революционен комитет в Табор със съобщение за смъртта на Васил Левски и за забавянето на Л. Каравелов в Белград, предполага по-важни причини

Требон (Писек), 24 февруари/8 март 1873 г.

Братия,

Жалостна вест! Днес получих това писмо (което ви и приключвам) и виждам, че най-добрият ни герой усмъртен [е] с най-гнусна смърт! „Правдолюбивото“ тур[ско] прав[ителство] от ден на ден полага повече и повече в действие Хатихумаюнът. Но, ха[й]де! Добър е Бог! Доше и за тях голям ден – малко хляб, и то не за дълго време!

В писмото ще видите, че г-н Каравелов (под имя Кара Мустафа) се не е върнал още в Букурещ. Коя е причината, не знам, но види се да има доста важни работи. Две писма става вече как пиша направо за Главния к[омитет]¹, а нямам още никакъв отговор.---

Съм ваш: Иван Т. Драсов

Публ. по: ИДДСб, № 58, с. 58; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 25, л. 4.

¹ БРЦК в Букурещ.

№ 43

Писмо от Иван Драсов до Данаил Попов в Т. Мъгуреле за съжалението си, че Специалната комисия е осъдила на смърт Васил Левски; не знае какви са настроенията и намеренията на комитетите в България

Требон (Писек), 27 февруари/11 март 1873 г.

Г-н Драгомиров в Никопол¹.

Писмото ви приех. Аз никак се не надявах, че това проклето прав[ителство] ще осъди на смърт такъв знаменит челяк; пък и не беше за вярване, когато, както ми явихте, че заедно с комисията и някои си консули отишли в Цариград! Но що да се стори! Изгубихме и него. (Вечна му память!)

Аз сега не знам що се мисли и крои в Българско и на какво са мнение главите (Ц[ентралния] к[омитет]). Догде още бях в Белград, гледам няколко писма из Българско, които припират за въстание. Имаше и едно общо писмо, което [е] направено с намерение за европейските сили², какво стана и с него, не знам?---

Ами работниците ни в Българско как са? Уплашени ли са или са си същите? Ха! Тук, в Чехско, всеки почти чех говори, че в Българско имало въстание---

Като ви поздравя, съм ваш: Д. Ясенов

Публ. в: ИДДСб, № 61, с. 59 – 60; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 17.

¹ Гр. Никопол е посочен за заблуда, местонахождението на Д. Попов е Т. Мъгуреле.

² Навярно има предвид възвание до консулите на великите сили (НБКМ – БИА, ПВ71), подготвено, предполага се, от търновски дейци – не е известно то да е подадено.

№ 44

Писмо от Иван Драсов до българи, учащи в Прага, за вярата си, че не ще бъдат безучастни към съдбата на отечеството; изпраща им портрет на „знаменитият ни герой В. Левский“

Требон (Писек), 14/26 март 1873 г.

Господа, в Прага.

Писмото ви от 21 т.м. получих.---

--- то аз вярвам, че пак българи ще си останете и български ще умрете. Никога, байновци, вашите сърца не щат останат хладнокръвни към съдбата на народът ни, на когото сте и ви[е] членове! Като ви братски поздравявам, съм ваш добър или лош: Ив. Т. Драсов.

Р.Р. Портретът на знаменитият ни герой В. Л[евс]кий съм тук привадил, та ако обичате, за което и вярвам, че не ще бъде излишно да го имате, то ми явете колко да ви пратя. Засега съм извадил само 2 дузини = 24--- Ако би се похарчили повече, то щат ни станат по-евтини.---

Публ. по: ИДДСб, № 74, с. 74 – 75; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 25, л. 8.

№ 45

Уводна статия на в. „Независимост“, писана от Любен Каравелов, за дописка във в. „Нойе Фрайе Пресе“ относно направените в София разкрития за дейността на революционните комитети и „панславистки интриги“

Букурещ, 16 март 1873 г.

Ние не знаеме кому по-напред да се чудиме: дали на гръцките подлости, или на немските глупости? Слушайте: в „Neue Freie Presse“ е напечатана из Цариград една дописка, която ни доказва фактически, че цариградските дописници на тоя вестник са големи шарлатани и че почтената редакция на същият вестник е или луда, или неограничено пристрастна. „Пишат ни из Цариград – говори „Presse“, – че Портата, чрез своите следствени комисари, е успяла да открие в София крайовете на многочислените панславистически интриги.“ Из тие няколко думи читателите ни ще да разберат, че тая дописка е измайсторисана от някой грък---

Дописникът продължава: „--- За щастieto на Турция(?), между комисарите са е намерил един твърде способен за подобни дела мъж, който е умял да разпростре мрежите си и да открие действията на интригантите. Тая личност е Машар паша¹ (губернаторът в София)“--- Чудно ни е как дописникът не е похвалил и х. Иванча х. Величкова Пенчовича ефенди, когато тоя човек е най-главният откривател?! Сам х. Йованчо са е похвалил в Русчук, че той знае повече, отколкото знаят другите комисари, т.е. че той знае и онова, щото не знае!

„Ангел Кънчов – продължава гръкът – беше завел в Букурещ един българин по име Димитър (Общи) и като го вовел между членовете на Централният комитет, дал му печат и окружно писмо и назначил го да работи в округът между Ловеч и София. Ангел Кънчов оставил за себе си округът между Свищов и Русчук; а един трети българин – по име „Дякон Васил Лорски“² (воспитаник из

Киев), добил мястото на ловешкият председател и назначил се да възбунтува Търново и Филипопол.“---

Но да оставим шегата настрана и да кажем няколко думи за състоянието на Балканският полуостров въобще и за произхождението на онова пристрастие, което заставява кореспондентите на немските вестници да прават бялото черно, а черното бяло. Както между другите народи и народности, така и между българите са е появило вече онова свято движение, което е необходимо за историческият живот на сяка една народност---

Но както и да е, а ние ще да свършиме със следующите думи: Самите природни закони изискват, щото Балканският полуостров да бъде славянски; и той, рано или късно, ще бъде славянски, без да иска позволение от гърците или австро-маджарите. Против природните явления са безсилни сичките подлости.

Публ. по: в. „Независимост“, III, бр. 26, 17 март 1873 г.

¹ Мазхар паша. ² Т.е. Васил Левски.

№ 46

Писмо от Иван Драсов до Данаил Попов в Турну Мъгуреле за слуха, че Левски е предаден от Д. Ценов; не вярва в това; моли за яснота

Требон, (Писек) 17 март 1873 г.

Г-н П. Драгомиров в Никопол.

--- Друго: от Белград ми явяват, че [Д.] Ценов бил предал В. Левский;¹ и това доколко е вярно, не знам. Затова им явили от Българско. Дали ще би тоя синковец направил такава глупост! Твърде ми е чудно да повярвам. Яви ми!--

Ваш: Д. Ясенов

Публ. по: Левски във времето. С., 1987, № 62, с. 159; ИДДСб, № 77, с. 76–77; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 25, л. 25.

¹ След залавянето на Левски имало различни слухове за предателството, наемквало се дори за Л. Каравелов, М. Поплуканов, Д. Пъшков и др., но най-настойчиво слухове-те свързвали това с поп Кръстьо. Вж. тук док. № 41, 50, 53, 54 и др.

№ 47

Писмо от Иван Драсов до Иван Данев и Куню Кутинчев в Прага със съобщение, че българите в Прага се отказват да вземат участие в комитетското дело; по повод смъртта на Васил Левски изпраща негов портрет, при интерес може да извади повече бройки от него

Требон (Писек), 24 март 1873 г.

Г-да [Иван] Данев и [Куню] Кутинчев¹ в Прага.

Не знам дали сте известени от отричанието на пражките българи да земат участие в народното ни дело.²--- Ний сме длъжни да издириме коренно коя е причината на отказването им сега, когато по-напред те на радо сърце желяеха да бъдат членове и пр.---

В. Лъвски е навярно обесен в София. (Вечна му память!) Пращам един от неговите портрети, които съм тук привадил. Ако желаете да имате още, то като ми отговорите, явете ми колко да ви пратя.---

Съм ваш: Иван Т. Драсов

Публ. по: Левски във времето, № 62, с. 159; ИДДСб, № 79, с. 78 – 79; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 1, а.е. 21, л. 1 – 2.

¹ Учащи се в Прага българи. ² Да съставят ЧРК, да събират средства и да изпратят представител на замисляното общо събрание в Букурещ.

№ 48

Писмо от Данаил Попов до Иван Драсов в Писек със съобщение, че нарочен пратеник – Иван Арабаджията – посетил Ловеч и узнал подробности по залавянето и съденето на Левски; от Ловеч му казали, че и Д. Пъшков има вина поради признанията си пред комисията; съмнява се в сведението на Ил. Поплуканов за брат му Ангел

Никопол¹ (Т. Мъгуреле), 27 март 1873 г.

Господ[ине] Ясенов,

Всичките ви писма съм приел и на всичките съм отговорил навреме.---

За В. Лъв[ски] ви писах почти преди 3 7-ци [седмици], че е обесен на сигур в София, защото беше дошел човек нарочен откъде Пловдив², който минал и през рожд[ения] ви град. Тамо се срещнал с някои момчета, които му доказали, че всичко е предадено от Д[имитър] Пъшкова. Той е казал пред всичкия меж[д]-лич³ на брата ми⁴ тъй: „Ти си, който доведе и ми препоръча В. Левски, също и Д. Общаго; ти си, с когото заедно принасяхме револверите в чувалите с чушките. У вас, в къщата ви, не е ли стоял В. Л. толкова време, също и Д. Об. не е ли стоел у братята ти в Т. М[ъгуреле]. Тъй също и В. Л. е стоел все у тях, т.е. у нас, много време“. Тогава вече брат ми нямал що да крие, но казал, че е тъй. Това тъй се научаваме от 2–3 места, а щото ви е писано от Одеса, нищо не е верно. [За] Д[имитър] Ценов тоже не е вярно, гдето ми казваш, че бил той предал В. Л.... Той е предаден тоже от един вашенец⁵. Това тъй го казват всички.

И от К[аравелов]ва имавте тука до мене проводено писмо, което аз навреме ви проводих. В него ви пишеше той кога ще бъде събранието, но виждам да ми казвате още, че не сте [го] приели. Също и моите по-първи писма, види се, да са пропаднали. Да не би да са ги подозрели от вашето правителство, че да са ги отворили? Не зная, но твърде се съмнявам.

Тез дене ви проводиха до мене 5 календарчета червенокори⁶, които аз незабавно предадох на пощата на ваше приемване. Тий са от Д. Ц[енович] проводени.

Чудно ми се вижда и неверно, гдето ми казвате, че Мар[иновият] брат⁷ ви писал как брат ми му писал, че той е предал вашите и че ще да се избавят тий скоро от Диарбекир! Ний тука не сме имали нито едно писмо от брата си, от както е уловен, а как той да пише на Мар[иновия] брат, това не зная. Зато моля, за всяка куриозност, пишете му да ни проводи нам тука онова писмо, братово ми, в което той е писал тъй. Само да се увериме и после ще му го върнем пак, но ако би да не ни го проводи, тогава ще смятраме всичко за лъжа при всичко, че и отсега още не вярвам това, защото брат ми, ако да щеше да предава тях,

то той можеше да предаде всичките, пък и в Плевен съучастниците, които той всички ги познава добре.---

Драгомирски⁸

Публ. по: ИДДСб, № 80, с. 79 – 80; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 26 – 27.

¹ Градът вписван съзнателно вместо Т. Мъгуреле. ² Пратеникът от Пловдив – Ив. Арабаджията(?) минал през Ловеч. ³ Вярното меджлис (тур.) – съвет, събрание. ⁴ Анастас Попхинов. ⁵ Т.е. лице от Ловеч. ⁶ Може би уставът на БРЦК. ⁷ Илия Поплуканов. ⁸ Вариант на псевдонима на Д. Попов – Драгомиров.

№ 49

Писмо от Иван Драсов до Данаил Попов в Турну Мъгуреле за получени от ловчанци сведения за залавянето на Васил Левски и на съратниците му М. Поплуканов и Д. Пъшков и слух, че Левски може би е избягал от софийския затвор

Требон (Писек), 15/27 май 1873 г.

Г-не Драгомиров,

--- Нашите съграждани¹, които ако и да не са били членове, но според както слушали и както им разказвали ми казват това. Марина² го уловили, както си седял в ханът, а Пъшкова³ го търсели няколко време, защото не го намерили в къщата му. Случайно като бил в чаршията срещат го няколко заптиета заедно с юзбашият, който юзбашия му каза[л]: „Ела на конакът, че каймакаминът иска да му събираш масло“. Оттам го подкарват и на часът бастисват⁴ къщата му, гдето намерили в сандъкът му 50 000 гроша, калъчът и револверът му с един лист „Свобода“. Парите му подир дали назад, а другото усвоили. Също направили и с Мариновата къща, но там не намерили нищо. За тях толкова.

Сега да видим за В. Левский. Той бил в Ловеч. Една вечер тръгнал с двама другари⁵ и оти[ш]ли в Къкрината – 2 ½ часа от Ловеч, но като заминували край градът, съгледал ги един механджия на име Добри и един дърт чапкънин Пано Петков. В същото време имало там заптиета. Тези казаните обадили на заптиетата, че този чияк не е тукашен и че заминува няколко пъти през тук. С една дума, казали, че този чияк е подозрителен. Те, заптиетата, по дирята им, загасили ги в ханът в Къкрината, както седали, и им извикали да се предадат... Лъвский, след дълго размисление, отворил изведнъж вратата и с револверът си в ръка сполучил, та побягнал; но като зел да прескача един плет, закачила му се дрехата и не можал да прескочи. Тогава един от заптиетата гръмва и го ударил в ръката. Той заднишком паднал там; тогава гръмва и друго заптие и го ударил в ухото. Той пак можал да сполучи и скъсал някои писма и тескерета. В него намерили 4000 гр. и 2 лири намерили там, гдето паднал – в кръвта му. Оттам с двамата му другари ги завеждат в Ловеч, от Ловеч в Търново, оттам пък Плевен и София, гдето, според казването на двамата му другари, които са сега веч свободни, бил сполучил, та побягнал из тъмниците софийски, но доколко е вярно, не знам; но такива слухове се чуват в Българско. За това толкова.

Сега, гдето се надявам да додат момчетата, ще ми разправят подробно за това, защото са били членове и т.н., за което, като пристигнат, ще ви явя обширно.

Абе, байо! Ами що се върши в Букур[еш]? Има ли нещо и има ли събрание или не? Нямам никакво известие, също и ви[е] ми не споменувате нищо за това. Желая да зная.

Като ви поздравя, съм ваш:

Публ. по: ИДДСб, № 89, с. 87; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 30 – 31.

¹ Ловчанци. ² Поплуканов. ³ Димитър. ⁴ Нападат. ⁵ Н. Цвятков и Хр. Латинеца.

№ 50

Съобщение във в. „Независимост“ от България с информация, че Васил Левски е предаден от ловчанлии

България, 9 юни 1873 г.

Български известия

Научаваме са из достоверен източник, че покойни Васил Левски е предаден от двама ловчелие. Един из тях, по име Добре¹, е механджия; а другият, по име Пано Петков², е обявен чапкънин. Това известие се потвърждава с множество факти. Тука е помешан и един поп; но ние и до днес още не сме известени доколко е голямо неговото предателство.

Публ. по: в. „Независимост“, III, бр. 38, 9 юни 1873 г.; ДТС.ВЛ, № 504, с. 599 – 600.

¹ Добри Механджия – кръчмар в Ловеч. ² Същите лица се споменават от Ив. Драсов в писмо до Данаил Попов от 15 май 1873 г.

№ 51

Писмо от поп Стефан Буровски и Георги Радилов до заточеника Георги Стойков в гр. Енгюр¹, в което описват чувствата от раздялата със заточения им другар; в иносказателна форма се съобщава за залавянето на Васил Левски и неговата гибел и се изразява възхита от редките достойнства на неговата личност, каквата втора „на света няма и да се ражда“

Голям извор, Тетевенско, 17 юни 1873 г.

Жаркий ни приятелю г-н Георгий Стойков,
В града Енгюр!

Е!... Кога прочетохме вашето начертано писамце, с „радост“ и с нажалени сърца пролехме сълзи на писмото ви, а[х]!... като далечни един от други, разделени и не близо. Слатките разговори и премногото ни почивание, а най-повече на лозето, га го работихме, и под клена, всред лозето баща ви присади още пръчки около две [х]иляди и повече и сега е много рожбата му, само Бог да го не повреди я от град, или от басара[?] ² --- тия да ся поразговорим как сте със здравието и местоположението известно ни биде от вашето [писмо]--- ³

Друго, пишехте ни за наш Васил⁴ какво е. От много страдийте(?) ⁵ си теглила и строго беше му болест[т]а, горкото деденце⁶ хвана го болес[т]та още през декември месец. Не знам каква бе таз болка – ни хляб, ни вода не турва в уста!... даркаты(?) ⁷ издъхна дори до през март. Ахъ!... Какво беше любезно

чадо? Кое то второ на света нема и да са ражда, аз плача и говоря като си е наше момче, пък за други[те] не зная. [В]секой плаче на своя гроб. Но ако сте вие отдалечени толкоз от нас, нали знаеш какво беше учено дети⁸, когато го водихме на лозето, като ни на[сочи? към] добра сполука, ами знаеш как си ся наскичаше(?)⁹--- Ако да имаше живот, то щеше да заслужи много добре в сякакъв способ занапред „Знак“¹⁰.

Ако сте в далечна страна, поменете го и вий и кажете вечна му память!... Бог да го прости. Тук свърш[в]ам за него, беки вам е друго мисленето, а пак нам за това. Училището, колкото да е, на нас е грижата--- това на нас надлежи, училищни епитропи и пре[д]стоятели немаме, които да приготвят. Ако за черковата вече само едвам се среща от малко мал[ко]. Но добър Господ! Гдето отписваме ти според както казваше псалмовеца(?)¹¹ за напред, както казваше и нашето покойно дет[е] за последока нашето училище, тати! Аз бих щял по-скоро да ся науча и пораста и то Господ го послуша, та си го прибра. Бог да го прости. Вечна му память. Е!... имаше друго братово ми момче¹², вие го знаете, че беше провириякала сичката махала от него. А за друго нема що да ви пишем. По дома вашите са добре в здравие. И дано благодетелния ни милостив наш цар и господар(?)¹³ великолепно да му бъде държавата и както дало воля правителството да ся освобод[ите] за повън¹⁴, тъй да ся смили да ви опрости прегрешения[ята]--- За повече няма що да ви вече пак поръ[ч]аме и говорим.

Остаете завсегда Ваши приятели съотечественици

Бъл[гарски] Гулеми извор¹⁵
[1]873 юния 27-ий

П[оп] Стефан Буровски
Ваш съотечественик и брат
Георги Радилов¹⁶

Опростете за погрешките и за повече [щ]е бъде доред(?), само дано ги приемнете.

НБКМ – БИА, ф. 152 Георги Стойков, ПВ2020. Автограф на поп Стефан Буровски.

¹ Днес Ангора. ² Басара – вероятно болест по лозята. ³ Следва неясен израз, в който се намира за освобождаването на поп Стефан Диков Буров(ки) от затвора, където попада с групата комитетски членове от Голям извор, и е разпитван от следствената комисия в София. ⁴ Смесът на целия пасаж навежда на мисълта, че споменатият „наш Васил“ е Левски. Иносказателното съдържание, по наше мнение, цели да отрази дискретно залавянето на Васил Левски през декември 1872 г., държанието му в затвора и гибелта му и изразява горчиво съжаление поради голямата загуба. ⁵ Изопачено – от страдания. ⁶ В ориг. „де/нце“, като над думата е написана допълнително сричката „де“, тъй че да се чете „деденце“ или „детенце“. ⁷ Така е в оригинала. ⁸ В противоречие с началото на пассажа, където се говори за „деденце“, тук то е наречено „дете“. ⁹ Дума с неясно съдържание. ¹⁰ Кавичките в оригинала. Вероятно думата е свързана с дискретното съдържание на текста. ¹¹ Вер. от псалтикия (гръц.) – книга с църковни песни. В случая инносказателна дума. Може би се взира уставът на комитетската организация. ¹² Неизвестно лице. ¹³ Т.е. султана. ¹⁴ Има се предвид даденото право на някои заточеници да излизат и работят за прехраната си извън крепостта. ¹⁵ Всъщност село Голям извор. Погрешно е да се смесва с Български Извор. ¹⁶ Двамата автори на писмото били членове на РК в селото, определено за първи окръжен център от Левски, освободени от наказание поради недоказаност на вината. Името на Г. Радилов се среща и като Радулов Дреновски, а на поп Стефан – като Буров.

Писмо от Данаил Попов до Иван Драсов в Писек за получено писмо от брат му Ан. Попхинов, заточен в Диарбекир след Софийския процес, със сведения за заточениците и за разпита на Васил Левски пред съда; брат му обвинява М. Поплуканов в неискреност и изказва съмнение за злоупотреба с пари, събирани от комитета в Ловеч

Турну Мъгуреле, 25 юни 1873 г.

Г-не Ясенов,

--- Преди 2 дена приех и последното ви от 15 т.м., на което съдържанието видях. В истият ден приех и от брата си¹ писмо от 1 т.м., който отговаря на първото ми писмо, що му бях проводил. При другите много [новини], що ми пише, най-главното е, че те, т.е. ония, които са доживот осъдени, освободени са вече съвсем, тъй щото имат воля да ходят где и да щат по Азия да си търгуват. Тий са само няколко души, т.е. той, х. Станьо² – тетевенец, Петко Мильов – тетев[енец], Марин Попов³ – ловчалий, Д. Пъшков, Васил Петров – тетев[енец]. Също и за другите нарежда всички именно и кой отгде е и по за колко години са [осъдени]. Освен тез, сегашните, той като по-любопитен разписал и по другите места, както в Мадем, Акия, Кютая и прч., че му писали всичките тамошни заточеници кой от где е, от кога е и за колко време е. В Мадем са зле, защото всеки ден ги вадят да работят⁴ и им дават само по 300 др[ама] хляб; а ония, които са в Акия от [1]868 – 8 души от Х.-Димировите⁵ – тий са много зле. Затворът им е в морето. Вътре всякогаш има 2 педи вода, тъй щото ходят с нахлъме извътре и спят на одрове – високи, дъсчени. С една реч, които са в Д[иар]бекир, са много по-добре от всичките други. Казва още, че тамошните, които [са] по за 8–10 год., ако и да са засега в затвор, но подир няколко дена и тях щели да ги освободят съвсем, за да могат да си ходят свободно по търговия. Казва, че тамо имат одного кехая-бей, турчин, който твърде много им спомогнал за по-скорото им освобождение на всите, т.е. да не са в затвора.---

Ето и какво ми пише върху нашите общи работи, щото вършихме и не довършихме. Той казва тъй: „Всичко, що сме вършили, брате, сега разумех, че хората го вършели за свой интерес. Зная, че на тебе не ти е познат отблизо М. Поплуканов, но аз ви казвах, че парите, гдето се внасят в Ловеч, не ще имаме никаква полза от тях, тъй и излезе.⁶ Маринова баща 100 гр[оша] няма събрани закуп, също и братята му, а пък докакто бяхме в София, пратиха му 5 лири. Като стигнахме в Ц[ариг]рад – още 15 и сега писа още за 15 лири. Вижте сега Левски где е разнасял парите общи. Когато го уловиха, само 45 лири имал в кемера си, и като [го] увесили, пашата ги взел“. (Това дотука го превадих от писмото му.)

Казва още, че когато извадили Левскаго пред пашата⁷, той казал, че Д. Пъшкова и М. Попова не ги познавал, а когато го питали за вас, той казал, че ви познавал – защото не сте тамо, знае се. Когато го питали за него, той казал тъй: „Когато щях да тръгна за Ц[ариг]рад с вапора⁸, Анастас беше в Турну [Мъгуреле], брат му Данаил ми каза: „Този е брат ми от Плевен и когато идеш в града ни, право до него да идеш. Той ще ти пристои на всичко“. Тъй и стана и с негова препорък ме прие[л] и Ването⁹ в Ловеч, че подир това иди се вече оправя, брате“, казва той.---

Ваш приятел: Драгомиров

¹ Анастас Попхинов. ² х. Станьо Хаджистанчев. ³ Поплуканов. ⁴ В рудниците. ⁵ От четата на Хаджи Димитър и Ст. Караджа. ⁶ Изказва се косвено съмнение спрямо М. Поплуканов. ⁷ Али Саиб. ⁸ Вапор – параход. ⁹ Ив. Драсов.

№ 53

Дописка във в. „Независимост“ от Плевен с обвинения срещу поп Кръстьо Никифоров, че е предал Васил Левски

Плевен, 2 август 1873 г.

Български известия

Позитивно вече са знае, че Васил Левски е предаден от поп Кръстя. Васил е дал на тоя поп парици и някои други неща да ги скрие; а тие парици и тие неща са биле най-главната причина, която е накарала черковният служител да продаде една християнска душа на турските джелате. Няколко честни българе съветовале Василя да не ходи при поп Кръстя, но той ги не послушал, защото поп Кръстьо е бил председател на един от частните комитети. Когато Васил излязал из поп Кръстевата къща, то бил хванат от заптиете. На поп Кръстя дал едно „аферим“, едно горчиво кафе, сто лири и един хат; и обещале му са да го не преследоват за неговите стари грехове. У поп Кръстя има 100 лири Василеви пари.¹

Сега-засега почти секи българин са гнуси от попа Кръстя. Секи българин го нарича „Юда“ и презира го. Презират го даже и турците! „Ако тоя поп да би бил човек, то не би издавал своите братя“ – говорят турците.

Тоя предател беше дошъл преди малко време в градът ни, но нашите граждани го приеха така, както не са приемале и най-гнуснавите гадове.

Братът на поп Кръстя беше нападнат между селата Нетрополия и Тръстеник от десетина души черкези. Той са даврандисал², ранил троица и мислил да побегне; но множеството му надвило и изсекло го на парчета. Черкезите му са земале около 10 хиляди гроша.

Поп Кръстьо беше дошъл в градът ни като даваджия³. Преди да убият поп Кръстьовият брат, същите черкезе бяха обрале пощата, която отивала из Плевен във Видин. Пощата нямала пари. Разбойниците земале от куриеринът един сахат и около 2 хиляди гроша; а от братът на поп Кръстя – една дреха и един револвер. Когато се уловиха черкезите, то тие неща са намериха у тях. Най-напред правителството говореше, че братът на поп Кръстя е убиен от комета-та⁴, и захванало беше да върлува изново; но когато неговите неща са намериха у оние исти разбойници, които бяха обрале и пощата и които познаваше куриеринът, то са умири и напусна своите преследования.

Разбира се, че черкезите имат пълно право да прават всевъзможни насилия. Правителството ги не преследова. Една черкезка чета са разхожда между Никополската и Плевенската каза, но местните власти делат с нея награбеното. Следователно разбойниците действуват съвсем независимо. Когато са мислеше, че разбойниците са българе, които носат название „комета“, то местните власти бяха повдигнале сичките селяне да ги гонат; а когато са откри, че тие чети са черкезски, то каймакамите захванаха изново да пушат наргилетата си и да дремат от пианство. Когато из гореказаната чета бяха наранени двамина от поп Кръстьовият брат, то четата си отмъстила над две българчета – овчерчета. Тие деца бяха заклани близо до Плевен.

Да ви разкажа и едно твърде чудно нещо: няколко турчина са сбиле между себе си и двамата са наранили тежко. Правителството хвана ранените, но тие не пожелаха да кажат кой ги е наранил. Помислете си сега какви турците и какви сме ние! Турците защищават даже и своите убийци, а ние са издаваме като бабички(?).

Публ. по: в. „Независимост“, III, бр. 47, 11 август 1873 г.; ДТС.ВЛ, № 505, с. 600 – 601.

¹ Т.е. комитетски средства. ² Съвзел се. ³ Тъжител, лице, подало молба до съда. ⁴ В смисъл – от комитетски хора.

№ 54

Писмо от Данаил Попов до Иван Драсов в Писек с информация, че революционното дело е в застой, защото няма водачи като В. Левски и А. Кънчев

Турну Мъгуреле, 4/16 август 1873 г.

Господ[ине] Д. Ясенов в Требон,

Приех навреме писмото ви от 10 т.м. и видях всите му съдържащия. Колкото за нар[одните] ни работи – не е турено нищо в ред, за да се следва действието. Аз тъй знаая, а че, дай боже, да бъде наредено нещо, но аз съм в съмнение зато-ва, защото нямаме решителен човек като покойните Ангела и Василя, които да не гледат нищо друго, освен да работят за нар[одното] добро. А пък отсрещни-те нашенци, знаеш кои са: тий работват само тогава, когато има кой да ги води и управлява, защото у тях няма такива идеи, за да могат да предводителствуват или да управляват такава важна работа. Това го знаеме всички.---

Тези деня си дойде сестра ми [Екатерина] от Плевен. Тя и майка ми [Мица] са ходили в Тетевене, Орханието, Видраре и Ловеч. В Тетевене, казват, остали са стари няколко еничара, от които е пропищяла сиротията. Тамо има останали общи пари, но тий няма да се виждат. В Орханието бил соф[ийският] паша¹, комуто дали просба. Той я приел и казал на нашите да правят и други, но да са потвърдени и от местните власти и да ги дават в Русе и Цар[и]град. Във Видра-ре ходили, че се срещнали с Пато [Поппетров], съучастник нар[оден]. Негови двама братя са заточени и зет му. Той е богат човек--- И тамо, мисля, че у него има общи достичко общи пари, които би ги дал, но трябва да се употреби някой способ, за да се направи с тях нещо за общо добро, а добре е да се проводят от тях и на сиромасите заточени, които нямат кой да им проводи.

В Ловеч ходили у Мар[иновата] сестра [Величка Хашнова], вдовицата, у която е бил почти всегда В. Л[евски]. Тя им разказала всичко как се е случило с предаването му. Него го предал поп Кръстю, който е бил председател². Тя го съветвала да не ходи да му се обажда, като щял да тръгне, но той за зла негова, а не по-малко и наша чест не послушал, ами му се обадил и тъй юдата го издал. Сега е презрян от всички почти граждани. Той бил преди две-три 7-ци [сед-мици] в Плевен, защото брата му го обрала – 10–15 хил. гроша – и го съсекли черкезите между Плевен и село Тръстеник – 2 часа далече от града. И там той е презиран. За пок[ойния] В. Л. казвали им, че е страшно мъчен – всите му зъби са с клещи извадени, месата му са късани с клещи мръвка по мръвка. Стоял е прав и са [го] боли с върховете на остри байонети от всяка страна и най-послед-полумъртав са го обесили.³ Вечная му памет в царство небесное, амин!---

Днес приех писмо от брата си от 13 юлия. Всички са живо-здро.--- Казва, че ония, които са проводени за Мадема, писали им, че ги поосвободили, не ги карат вече на ангария, но има много сиромаси, които за зимъс нямат нито дреха на гърба си. Тежко им горките! Пише ми, че приел парите, що му бях проводил, и че ще отвори едно дюгенче тамо, за да си изважда препитанието. Оплакват се много от тежкия въздух и многото горещина. Разказва ми и що са хортували в изпитите си пред комисията, откакто видели, че няма вече накъде да се криволича. Отистина, че твърде много са хортували. И хор[а]ти⁴ добри, като им припомнили за Хатихумаюнците от [1]856, за равноправностите, които никак не съществуват, за катадневните убийства, обири от черкези, турци и проч.;--- за големите злоупотребления на пашите, каймакамите--- Прибавили и това още, че ако ц[арското] правит[елство] не побърза да удовлетвори праведните желания на бълг[арите], „то знайте, че почти всяка год[ина] ще имате много по-големи главоболия---“. Тий ги поопитали: „Ами где ви е Ц[ентралният] комитет?“. Нашите отговорели, че той е вкоренен в сърцата на всите българи, т.е. от най-стария до най-малкото дете; а освен мъжете, но и жените гонят истата цел.---

У Мариновата сестра е останал печата големий и някои си Василови неща, които ги е спастрила. И тя, сиротинята, е пострадала доволно: 60 дни е стояла запряна и все под изпит. 30 дни е стояла у поп Юда (Кръстю).---

Публ. по: ИДДСб, № 112, с. 108 – 110; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 52, л. 41 – 43.

¹ Мазхар паша, комуто подали молба за освобождаването на Ан. Попхинов. ² Въпросът за председателството е спорен. ³ Вж. в. „Независимост“, съобщение от 11 август 1873 г. ⁴ От хората (гръц.) – разговор, дума, приказка – тук: думи, разговори.

№ 55

Спомени на Тоне Иванов Крайчов¹ от с. Желява, Софийско

1873–1880 г.

--- Закараха ме в салона, дето беше меджлисът--- Обади се един турчин (изпитвачът), който ме попита по български: „Как ти е името?“. Аз отговорих. „Сега ние ще ви питаме за нещо, но право да кажеш за сичко!“ „Питайте!“ „Има един Димитър Общият Македонски и другарят му даскал Васил², да ги видиш, познаваш ли ги?“ „Не.“ „А бре тия, що са дохождали в селото ви, та ви са проповядвали за комитет, някакви писма ви са оставили и пари сте им давали да ви купят пушки и барут, та да въстанете против царщината, нали е тъй било?“ „Хайр, ефендим³, такива хора, за каквито ме питате, не са дохождали в селото ни и не съм слушал от никого за таквия работи да се говори.“ „Знаеш много добре, току казвай по-скоро да не видиш захмет⁴.“---

Повикаха да влезе Димитър ефенди, в това време тръпки ме побиха отново, като мислех в себе си, че всичко, за каквото ме питаха, е вярно, и Дим. Общият, ако го потвърди, тогава бесилото за мен е неизбежно--- прииде човекът, тръсна железата на дъските и седна на столът. Аз не обръщам очи къмто него, но съзрях под око, че е Общият.---

„Познаваш ли този човек, Тоне, този е Димитър, за когото те питаме.“ Погледнах къмто него и рекох: „Хайр, ефендим, този човек не познавам и не съм го виждал никога“. Обръща се веднага Общият къмто мене и казва така:

„Е, е, байо Тоне, какво искаш да лъжеш, че не ме познаваш“--- „Защо лъжеш, човече – отговорих му, – защо ме оклеветяваш тъй несправедно, не е ли те грях от Бога“---

„Тоне (попита турчинът), Димитър що казва, всичко е вярно, като не сте имали разговор за комитета, отде той ще познава брат ви, майка ви, дюкянът ви, че се намира край реката“---

„Ефендим, най-после може да е дохождал в селото ни и да знае де е домът ми и дюкянът ми, но аз като кръчмарин (ханджия) при мене дохождат на хан всякакви търговци, хора добри, може и лошави, затова може и този човек някога да е дохождал на хана ми--- но аз го не познавам---“

„Паша ефендим [обади се Д. Общи], сега Тоне като отказва сичко и уверява, че ме не познава и не съм ходил в селото им, аз ще докажа сега със свидетели---“⁵. „Казвай, казвай, Тоне!“ (дочух глас)--- Веднага отговорих: „Сещам се сега, ефендим, като се уверих от дядо Пешо, че е дохождал Общи при мене и познавам го---“ Земах писалката и подписах. Всичкото ми отказване и постоянство отидоха на вятъра, а на Общи думите се приеха за верни---

Когато се завърши изпитът ни, веднага ни грабнаха няколко заптиета и ни затвориха в тъмницата.--- През този ден българите [от] комитетът в кауша заедно с Общи, като разговаряха помежду си, дочухме, че един от тях на име Анастас п. Христов⁶ от Плевен говореше: „Бре, момчета, сега ще въпрос да се реши, казвайте сичко да казваме, защото сега му е времето“. Други малко по-настрана си говорят: „А, бе, ама какво да изказваме, като е всичко изля[з]ло на яве, нали знаеш кога ни караха от Орхание за София там при Искърът, на ханът какво си приказваха едни: „Не чу ли когато Д. Общият питаше х[аджи] Станьо Тетевенеца⁷ и Анастас Плевналията. Питаше ги така: „Е-е, бай Хаджи, бай Анастасе, какво ще правим ний сега, като влязохме в клопката“, а тия му рекоха: „Брате Общият, множество хора ще казваш, където си минал и на кои си проповядвал комитета, тогава като се съберат сичките, ще се отвори въпрос, че само ние не сме, а е цяла България, та давно и за нас има спасение. Ако ли не е тъй, бесилката за нас е неизбежна“. Както се види, Д. Общият може да се е съгласил на това тяхно мнение---

--- Слух се пръсна из затворът, че истинския Васил Левски уловили нейде и го карат за София и след три дена пристигна. Като бяха го изкарали пред меджлиса, повикаха и Д. Общият да каже той ли е В. Левски. Какво са питали и що са отговаряли, това не знам (само узнахме, че Д. Общият е казал, че същият е В. Левски и В. Левски отговорил на Д.Общият, че е бил шпионин и предател).

Публ. по: Тоне Крайчов. Диарбекирски дневник и спомени. Съставителство, коментар и бележки В. Тилева, З. Нонева. С., 1989, с. 49 – 63.

¹ Тоне Крайчов е осъден от Специалната комисия в София по политически причини – като един от основателите на ЧРК в Желява, улеснил пропагандната дейност на Д. Общи. По време на 3-годишното си заточение си води бележки и започва своя Диарбекирски дневник и спомени. ² Васил Бушаранов. ³ Хайр, ефендим – не, господине. ⁴ Захмет (араб.) – затруднения, мъка. ⁵ Последвал разпит и очна ставка с други лица от родното му село, след което Т. Крайчов почувствал, че е невъзможно повече да отрича познанството си с Д. Общи и да оспорва неговите показания. ⁶ Анастас Попхинов ⁷ Хаджи Станьо Хаджистанев Врабевски.

**Писмо от Тодор Хинов до Иван Драсов за посещение на поп Кръстьо в
Троян и изказва предположения, че е допринесъл за наклеветяване
на няколко комитетски дейци**

Плоещ, 27 февруари 1874 г.

Господ[ине] Иване,

Засега няма какво по-ново да Ви кажа освен за една нова случка, която се случи току преди 10–12 дена в Троян. Негово преосвещенст[в]о дявол поп Кръстьо ходил беше в Троян да купува уж шаеци за търгуване да печели, а когито не излезе тъй – той да бил пратен нарочно от правителството да шпионира и там работите. Не се мина[ха] 3–4 дена, току видяхме, че докараха 7–8 души вързани, с безезници оковани: Пенча х. Василков, брат му Димитра, Василя Бочов¹, на поп Коста момчето и още няколко други с туй име „комита“. Оставиха се на затвор и под истинтак. Сичките момчета са настрахна[ли] от страх от този проклет циганин, а пък никак не може да му се намери колайлъкът. Той сега вече захвана явно да си върши работата, чунким стана вече публичен шпионин, вардят се даже и жените, и децата от него, а той лъщее като архимандрит – онези дрехи по него, онези салтанати..., сякаш че има 100 000 гроша, толкова се е отпуснал! В къщата му измекарки две, едно момче, къщата направи нова; с една дума чудят [се] сичките хора отде е зел поп Кръстьо толкова пари. Брате мой, не знайме хич как ще можем да се отървем от тогози проклетника...

А пък за вървежът на общите ни работи бях Ви писал на януари 6-тият [ли] беше, на 1-вий ли, забравил съм. Не зная приели ли сте го или не. И друго няма що да Ви пиша. Като ви поздравя, оставам ваш, каквътo ме мислете.

Тодор Хинов Лаз.

Публ. по: ИДДСб, № 150, с. 149 – 150; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 1, а.е. 22, л. 1 – 2.

¹ Пенчо и Димитър х. Васильови и Васил Бочов Попов – членове на ЧРК – Троян.

**Дописка във в. „Независимост“ от Ловеч с обвинения срещу
поп Кръстьо Никифоров, че е предал Васил Левски
и продължава да е шпионин на турската власт**

Ловеч, 10 март 1874 г.

Ловеч, 10 марта. Познатият вече предател и убиец на покойни Василий Левски в последното време е станал официален шпионин.

Аз говора за поп Кръстя Недялков¹, който и до днес още са счита за християнин и който служи в черковите на божествена служба. Тоя ерей направи преди десетина дена и друга една гнуснава пакост, която свидетелствува твърде ясно, че поп Кръстьо принадлежи в числото на оние отчаяни ха[и]рсъзе², които са не срещат не само между християните на Восток и Запад, но и между гръците.

Преди три недели поп Кръстьо отишъл в Троян да купува шаеци (а нима поповете имат право да прават търговия?) и да ги препродава на търговците. А истина ли е сичко това? Аз ви уверявам, че неговата мисия е била съвсем друга: тоя български изрод беше изпроводен от правителството да търси някакви си

„комети“, т.е. да шпионира и да клевети невинните селяне. Не преминаха нито пет дня после неговото отиване в това село, а 7–8 души младежи бяха вече уловени и оковани в желяза---

И така днес стана вече твърде ясно, че поп Кръстьо е официален шпионин. Ако вие да би са срещнале с тоя човек, то би трябало да си помислите, че той е някой архимандритин или някой владика; лицето му блести като месечина от дървено масло, от лой и от чорбаджийско лустро; дрехите му са лъщат от коприна; в къщата му, която той направи преди малко време, са намира цял харем...; а хатът му цвили и сваля звездите---

Публ. по: в. „Независимост“, IV, бр. 23, 23 март 1874 г.

¹ Всъщност Кр. Никифоров. ² Хаирсъзи – негодници.

№ 58

Дописка във в. „Независимост“ от Ловеч за негативното отношение на населението в града срещу поп Кръстьо Никифоров като предател на Васил Левски

Ловеч, 10 август 1874 г.

Български известия

Из Ловеч явяват, че поп Кръстьо, който преди година и половина предаде на турците своето стадо, е афоресан от народната совесть и от чистотата на човечеството. Ако тоя изрод излезе в черковата да раздава нафора, то нито един верующи са не приближава до него; ако върви из пътят, то секи му обръща гърбът си; а ако иде в някоя къща, то или бягат от него, или го посрещат без език и с очевидна ненавист, че гато е евреин или че гато е брат на Юда! (Разбира са, че му е брат – редакцията.) Мнозина му говорят в очите, че той е предател и че е проклет от бога. Но той мълчи като черен гроб и върви из пътят като подивял.

Публ. по: в. „Независимост“, IV, бр. 43, 10 август 1874 г.

№ 59

Уводна статия на в. „Знаме“, писана от Христо Ботев, за българските революционни дейци в Румъния и създадените от Васил Левски и Ангел Кънчев революционни комитети в България

Букурещ, 12 юли 1875 г.

После 1868 година, т.е. после подвигът на петрушанският херой, политическата атмосфера в Ромъния са промени и термометрът на нашият революционен дух захвана от ден на ден да спада---

Така числото на нашята революционна партия отсам Дунавът са ограничи само с „вагабонтите“, които, обречени на доброволна нищета, не продадоха своите страдания, за да забораваат страданията на своето отечество! Тие, които дадоха четите на 1867 год. и които напоиха караисинските полета с кръвта си в 1868 г. – тие само не измениха своите убеждения и тяхното само знаме не избеле от дъждове и от ветрове.¹ Едни от тях останаха в Ромъния--- и чакат денът

на народното отмъщение, а други, като апостоли на новото учение, тръгнаха из България и захванаха да проповядват словото на техният бог – свобода---

Лесно е да каже човек, че подвигът на Хаджи Димитра не намери съчувствие между народът, но невъзможно е да потвърди това с факти. Напротив, ние виждаме, че тутакси после 1868 г. апостолите като Левски и като Ангел Кънчов в късо едно време покриха България с цяла мрежа революционни комитети, които бяха следствие на съчувствието към революцията--- Народът показва, че без вътрешна организация е невъзможно всеобщо въстание с една или две незначителни чети--- Но диктаторските стремления на някои си и тяхното безмерно славолубие и немарение я опошлиха и в късо едно време я доведоха до печалната софийска и хаскьоска катастрофа.

И действително тая епоха е печална, защото освен загинването на най-добрите народни деятели и освен многочислените скъпи и достойни за оплакване жертви, тука загина плодът и дейтелността на такива личности, които по своята активност и самоотверженост са апостоли редки на революцията не само в нашият народ, но и в другите много по-напреднали народи. Тая епоха заслужава особено внимание и ние ще да са повърнеме да я разгледаме колкото е възможно по-безпристрастно.

Публ. по: в. „Знаме“, I, бр. 22, 13 юли 1875 г.

¹ Авторът напомня за четите на Ф. Тотю, П. Хитов, Х. Димитър и Ст. Караджа.

№ 60

Мемоарни бележки на Иван Драсов

Прага, 1875 г.

Дякон В. Левски загина! Загина с него заедно, така да се каже (за време)¹, и цялото дело! Повечето и по-дейтелните революционери се заточиха, а други сполучиха да избегнат. Разбира се, че простите (така да ги нарека) работници си останаха, но останаха така без глава, едно от страх, друго от строгото преследване на тур[ското] правителство се замълчаха около 2–3 месеца. Революционният така наречен комитет в Букурещ, на когото начело стоеше Л. Каравелов, оставен сам по себе си, защото влашките българи, ако и да са в свободна земя, но заети повечето в своите частни интереси, пък и разкошен (известен на целия свят) влашки живот, съчувствуваха твърде малко, даже и никак, освен по един или двоица в секи град; но тоя комитет нямаше възможност да съществува. Каравелов със своя революционен лист „Независимост“ продължава да насърча емиграцията до началото на 1875 г. После по неизвестни мене причини той прекрати „Независимост“, като отстъпи това поле на Хр. Ботйова, който почна да издава по същият дух „Знаме“, който трая до 27 бр. и престана.² Л. Каравелов, съдружен с Д. В. Хранова, почна да издава един литературен лист „Знание“³---

Б[ългарският] р[еволюционен] ц[ентрален] ком[итет] в Българско според предателството на председателят поп Кръстья Т. Никифоров и след смъртта на В. Лъвски се премести от Ловеч [в] Русе и после в Търново. Но освен копието на писмата (не сички) до частните в Българско комитети и няколко до влашките, особено [до] Т. Магур[еле] и Букурещ, нищо друго се не пренесе в Търново, а остана в Ловеч у стопанката на Никола Сирков⁴, който загина от своя смърт в същата година. Тая жена и жената на Геча Хашната⁵ или по-право и тритех

сестри на М. Л. Попова⁶, който е в заточение, заслужават голяма почест и уважение от всеки потомец. Тия жени са за пример на българките.

Главният възобновител на Търновският комитет подир Ловчанският е ХристакИ Иванов, книговец, родом от Какрина, Ловешко окръжие, единственият верен другар на В. Лъвски, и Иванчо х. Димитров из Загора, и отец Матея Преображенски от Ново село; на Русенският клон – Никола Тихов Обретенев. Тоя син и въобще цялата тая фамилия заслужава лавров венец.---

По Македония, за жалост, освен Т. Пейова още във времето на Лъвски, не е никой друг работил, ако по тия страни и да се е предвиждало голямо съчувствие и помощ. Голям грях лежи върху нашите дейци било по черковно, или политическо отношение, като се сякога оставяли тая чисто българска страна на providението! Наистина, че В. Левски намеряваше да се пусне и там пропаганда и за опит се изпрати Т. Пейов, но ранната му смърт унищожи светата тая мисъл!

Гореречените троица, ако и с голям труд и пречки, сполучиха в предприятието си. Издириха и подновиха много от вехтите комитети и много други нови съставиха. Те последваха същият програм на В. Левски, т.е. да се размножат съзаклетниците, да се приготви потребното оръжие и барут и като се видят доста силни и ако случайно им се отдаде удобен случай, да прогласят въстанието.

Публ. по: ИДДСб, № 214, с. 211 – 212; НБКМ – БИА, ф. 89 (ИД), ПА8459; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 5, л. 1 – 2. Заглавието на тази част от спомените е „Кратки, но истински бележки по делата на революционното движение у българите въобще, било в собствено Българско, или повън от 1873 год.“ Прага, 1875 г. [Продължение от Софийското приключение.]

¹ В смисъл: за известно време. ² На 14 септември 1875 г. ³ Става дума не за вестник, а за списание „Знание“ (1875–1876, Букурещ). ⁴ Мария Тодорова – Сиркова, след 1878 г. омъжена повторно за Никола Цвятков. ⁵ Величка Поплуканова – Хашнова. ⁶ Марин Поплуканов.

№ 61

Статията „Въстанието в Българско“ във в. „Възраждане“ за дейците на Априлското въстание, които продължават делото на Васил Левски и Ангел Кънчев и следват тяхната програма

5 юни 1876 г.

Въстанието в Българско

Цели четирийсет и пет деня вече как нашето отечество попиwa кръвта на нашите братия, сестри, майки и бащи! Защо? За свободата на това също отечество, което цели пет века е безчестено от дивата азиатска сган. Да пролива човек своята драгоценна кръв за свободата на своята родина! Какъв благороден подвиг! Каква славна и честна смърт!---

Тук си има мястото да споменем, ако и вкратце, че душата, силата и животът на днешното вътрешно всенародно въстание е бил покойний Дякон Васил Лъвски, родом карловец, и Ангел Кънчов из Трявна. И двоицата тие неуморими поборници за свободата на народът ни загинаха мъченически. Първият обесен мъртъв в София в началото на 1873 г., а вторият сам[о]убит в Русе на 5 март 1872 год. Но семето, посеяно от тях, не изгни, а напротив, порасна и от неговий плод ние днес окусваме.

След тяхната смърт първите главни дейатели, които доведоха до тоя удовлетворителен резултат народното самосъхранение и са очевидци на своите трудове, са: Хр. Иванов, книговец от Ловеч, който е бил съвременен работник на първите; Иванчо Х[а]джидимитров, родом из Стара Загора; Никола Т. Обретенков из Русчук; поп Матей¹ от Търновският манастир. И подир тях следват: Стамболов², търновец; Волов³, шумненец, и още мнозина, на които имената засега сме принудени да премълчим. Тие искрени синове са следвали редовно програмът на Дяконът и Кънчева. И така, въстанието е приготвявано цели 7 години---

Публ. по: в. „Възраждане“, I, бр. 1, 5 юни 1876 г.

¹ Отец Матей Преображенски. ² Стефан Стамболов. ³ Панайот Волов.

№ 62

Дописка от Русе до в. „Нова България“ – из протокол с имена на турски шпиони

Русе, 19 юли 1876 г.

Русчук, 19 юлий 1876 --- Ние ви бележим засега имената само на тия личности, едно голямо число от шпиони, мали и велики, държим записани, за да ги напечатаме на една особена брошура заедно с техните биографии и шпионски подвизи. Ами къде е Величко Хаджисимеонов, шумненецът; как се зовеше по-път, що издаде Василя Левски в Ловеч; как е името на предателя на сегашните четирма момци в Ловеч? Всичките тия е твърде интересно да се знаят---

Публ. по: в. „Нова България“, I, бр. 16, 21 юли 1876 г.

№ 63

Дописка от поп Кръстьо до в. „Марица“¹ – из „Требника“ на поп Кръстьо Никифоров

Ловеч, 29 ноември 1879 г.

„Паметникът на свещенодиакона Игнатия Львский“²

Под тоя наслов във 2-ри брой на вестн[ик] „Славянин“ от тая година³ се излага един член⁴, който, между другото, говори, че свещенодяконът бил издаден от поп Кръстья из Лович и уловен, закаран в София и пр.

Време се минава откакто е обнародван тоя член и читателите му, като виждат замълчанието поп Кръстьово срещу това, не са избегнали от да си съставят мнение за пълна истина на това, което е обнародвано.

Поп Кръстью не е се замълчал, нито приема да замълчи, да не отговори на клеветите на такива подли хора, които, за да закрият недостойнството си в добри отношения и лошевините, които под булото на патриотизма и родолюбие то вършат; и за да ся препоръчат пред народа като народни труженици, та да могат да си играят с простите хора както си щат, изваждат срещу другите такива клевети, които да помогнат на злите им намерения. Той е още тогава написал отговора си на това, но по погрешка, като го пратил на вестн[ик] „Марица“ за обнародване, останал необнародван досега. Тъй поп Кръстью приема повторително да отговори на тия велики труженици в народното движение, които са

съставили речения член, не за друго, а само за да искат да покажат пред света, че тия, а не други са причината на освобождението ни, та с това да могат да се препоръчат за по-големи постове и да ся разполагат покрай огромните заплати, които по неразбор им ся дават, но даже и с правото на сиротинята, която уж управляват като родолюбци. А за да бъде по-ясен отговорът, поп Кръстю вижда за нужно да го разчлени по-обширно и ето какво казва той за това.

Най-напред казва, че такъв свещенодякон, с такова име в живота си не е виждал, нито го знае, а познава добре свещенодякона Паисия⁵, който гние не в София, а в Орхание, убит на права Бога от ръцете на несмислените наши народни двигатели. Да не са тяхна милост побъркали името и мястото?! Знае още, казва п. Кръстю, и невинното младо момче, убито посред пладнe в Лович (в Денчовата къща) от несмислена ръка, на което кръвта и днес вика за отмъщение.

Уловен край Лович и закаран в София поп Кръстю не знае никакъв дякон, а знае Василия Львски и казва, че не е той причина на улавянето му, но причина са самите тия, които клеветят него. Които се гордеят с онова пред простите хора, което не са заслужили, а потулят това, което ся извършили. Но каквато им беше чиста и разумно вършена работата, тъй я и доизкараха. А чудното е, дето тия, при всичко това, прехласнати от гордостта си, действително мислят, че са извършили голямо дело; даже и дръзнават да казват, че тия, а не велика Русия са извършили делото и с това като дважди канени заместиха ся на постове също като онзи добър роб, комуто рекъл господарът „влезни в радостта на господаря си“.

Но п. Кръстю, като знае добре тази работа, уприличава я на следующата приказка.

Лъвът – царят зверски – еднаж се нахрани
Да иди в гората лова да си хвани,
И целта си по-добре за да сполучи,
За добро намери да не води кучи,
Но поведе със себе си едно животно,
Кое то да кажа – не ще да е срамотно:
Това, дето носи на гърба си товари,
А името му ако искаш – *магаре*.
Той го не поведе нещо за прилика,
Но защото може високо да вика;
Животните то с гласа си да пропъжда,
А лъва в засада само да ги хваща.
Магарето е везде в гората викало,
Всички животини с гласа си вдигало:
От неговия рев ся всичко поплашило,
Мислили си, Бог знай какво е страшило.
Лъвът е дочаквал и редом е хващал,
Без да се е негде надалеч поклащал.
Работа се свърши, лъвът си почива,
Ето и магарето към него отива.
То ся по-наблизо до лъва привлекло –
Види лов грамада и гордо му рекло:
„Познаваш ли сега, о, мой господине,
Че всичкото това е само от мене?“
„Да те не познавам, о, грозотата наша,
Рекъл лъвът „и аз щях да се уплаша“.

И тъй, поп Кръстю повторително казва, че не той, но тия самите, т.е. ловчанските труженици, са били издадниците, защото п. Кръстю, ако да беше такъв, той можеше на времето да издаде работата, когато не само Львски, не само тяхна милост, но и мнозина от народа имаше да пострадат. Как тогава той не беше издадник, а стана такъв само за един Львски и то тогава, когато ся обра хазната и ся изловиха толкова съучастници, които ся изказаха един други? Защо като ся хванаха тяхна милост из Лович⁶ и ся откараха в София, и телеграфът пристигна за п. Кръстя? Отде знаеше правителството, че и той е в работата? Кой обади на правителството, че п. Кръстю знае всичките участници в Лович по име, както и Левски и де ся той намира? Кой стана причина да уловят п. Кръстя и със зверски начин да го принуждават да обади всичко? Ако помянатите труженици с едно заплашване изказаха един други толкова души, още и невинни хора смесиха в тази работа, то с какво право и с каква чиста съвест наричат другиго издадник?

Тия като бяха чисти и мъдри хора и като знаеха разумно да вършат работата си, защо вършиха такива глупости и варварства, та доведоха работата дотам? Кой и защо уби дякон Паисия, когато той беше невинен човек и който и при издъхването си не изказа убийците, ако и да ги знаеше кои са? Кой и защо уби невинното младо момче в Лович (в Денчовата къща)⁷ и защо отиде там? Народ ли да събужда, или къща да обира и хора да убива? Всичките тези глупости докараха работата дотам, според Евангелието: „имже мераго мерите възмъритеся вам“.

Ако тези народодвигатели ся наемаха да събудят народа на въстание, то с обирание къща и хазни и с убиване невинни хора ли трябваше да бѣди? Или тия мислеха, че с това щат можат да набавят потребните на въстанието? Това може и едно малко дете да разбере, че е глупост или пък че под булото на народно движение ся криеше нещо частно интересно, което е и очевидно – благодарение на късогледството и глупавщината на тогавашното правителство, което не можеше да отличи бялото от черното, но го разбираше все едно. Разумният човек може да нарече народно движение само ония дръзновени юнаци като Х. Димитра, Ботя, Панайота⁸ и др., които ги последваха и излизаха да ся бият с тиранското правителство и изгинаха за отечеството си, както и толкова братя в Тракия,⁹ а не такива съмнителни потайности, които ся вършеха по явна посока към съсипителни следствия. Щат кажат, че така ако не станеше, другояче не можеше да стане. Да, но тогава невинните хора каква грешка имаха и ако и тъй, но тогава с какво оправдание другиго наричат издадник?

Такивато глупави работи имаха и такъв край и тоя край щеше да бѣде по-дебел, ако п. Кръстю не постѣпи някак разумно, като видя, че по други начин не ще може да ся погаси належащият пожар и с един изкуствен начин да убеди правителството, че не съществува такова нещо, което ся дири от София, според доказването на софийските затворници, т.е. в Лович каква работа има и кои и колко са участниците. Ако п. Кръстю беше такъв, за каквѣто го тия мислеха, дали тогава не можеше той да изкаже толкова работи и да увлече в примка толкова души, според както я караха тяхна милост?

Да, тий като го подозираха, и той им гледаше умѣт и си мѣлчеше, мислеха, че той нищо не знаеше от работата и като бяха глупаво уверени в това, тия, според съществуващия тогава устав, определили бяха и да ся убие п. Кръстя като предател.¹⁰ Но както им бяха всичките работи глупави, тъй и тогава глупаво постѣпиха, като определили за убиването му едного ничтожного пияница, когото п. Кр[ъстю] минутно можеше да го изпрати обрѣснат оттам, дето беше отишъл

да бърсне, ако искаше. Поп Кръстю и това преглътна, като виждаше явно, че Бог пази правите от погубление.*

От всичко това тяхна милост не бяха разумни да разберат, че п. Кръстю не е такъв, какъвто го тий мислеха. Във време на Тракийското въстание всеки знае, че правителството беше нашрек и гледаше само да му се внуши нещо. И тогава пак дали не можеше п. Кръстю да убеди нещо? Или той нищо не знаеше, ако и да ся пазеха тий от него. Белки той не знаеше поп Гордю къде и защо ходи с другаря си; или Г. Глупчо къде шеташе!¹¹ Но то се види, че тия се потрудиха самички да предварят да се изкажат един други както в Софийското приключение и да направят да ги влачат насам-нататък.

Хей, господиновци! Шарлатаниите ви не минуват пред дяда ви попа, защото той не е Гозничански поп. Той отбира донейде черното от бялото и той знае, че пършението¹² ви е много голямо, а работата ви нищо. Вие навремето с голи ръце се канехте да ся биете с неприятеля, като ся обещавахте да пожертвувате всичко, а в последно време шарлатанията ви излезе налице, защото когато велика Русия кръв проливаше заради нас, вие след гърба ѝ тичахте по плячки, по грабежи и спекулации, като продавахте едно парче хляб за 1–2 фр. и то на оногова отрудената руска солдатура, който върви напред с пушка в ръка и тегли най-големи трудности, за да ни освобождава! Кажете ми, кой от вас взе участие в битката тогава, когато всичко имахте – и пушки, и топове, и пари, без да имахте нужда хазни да разбивате и къщи да обирате? Отидоха наистина и взеха участие някои българчета, но кои? Вие тикнахте други да отидат да ся бият, да страдат и да гинат, от които днес живи останалите презирате да се скитат голи и боси, а вие, като се бояхте да не би новоосвободеното ни отечество да остане без управители, държахте ся за такива, и още се не освободило едно място или град, вие ся събирахте на тумби зад гърба на освободителите руси и правихте съвещание за кой какъв пост ще замести в управлението, като се превземе това или онова място. Сега назлъ, назлъ¹³ ся гордейте с постове и заплати, но я ми кажете, с какъв подвиг придобихте тия постове и заплати? На простаците можете да докажете всякак как сте ги придобили, но кажете, молим, и на нас, които знаем всичко доколко струвате и доколко сте извършили. Кажете ни по-напред, на спроти предишното ви обещание, че ще жертвувате и живот, и имот, и всичко за освобождението на отечеството ни, де остана то? Кажете ни де остана самоотвержеността ви и родолюбието ви? Кажете ни де остана желанието ви да видите добре уредени народните ни училища и истинско свещенство. Кажете ни де остана желанието ви да се уредят черквите; желанието ви да се презре чорбаджийството и своеволията, да се уреди източник за помагане на бедните, да се отвори каса, която да поддържа инвалидите на учителството и свещенството, да се турят в добър ред занаятите и търговията, да се подкрепи земеделието и скотовъдството, да ся улучшат читалищата, да ся съставят дружества за разни благотворни предприятия и пр. и пр. и пр. Кажете ни всичко това де остана и какво стана?... Ако вие не сте във възможност да ни го кажете, то ние не ще се освеним да го разправим на вас.

Като родолюбиви труженици за освобождението на отечеството ни, вие в часа на освобождението му ся заловихте да покажете делом онова, за което

* П. Кръстю е известен, че тия и сега ся на мнение да извършат занаята си, но той не туря това в ума си, като знае лично приятелите си и оставя отпосле да ся разправя с тях за това. (*Бележка на поп Кръстю*)

се напред емчахте, обещавахте, пършехте, кряскахте и наговаряхте. Наместо самоотвержението и родолюбieto си, което си приписвахте, вие тичахте след освободителите руси не с пушка в ръка срещу неприятеля, но с разни стоки да ги продавате на освободителите с двойна и тройна цена, за да печелите още от гърба им. Наместо да жертвувате живот и имот в тоя случай, вие тичахте по плячки и по грабежи, без да мислихте на това за сетнината.* Срещу желанието и обещанието ви да видите наредени училища и свещенство, вие, с първо заемане на управителните постове, презряхте и училища, и свещенство, и черква, и вяра и ся потрудихте само за онова, което да ви прикрепя на постове и да посреща частните ви интереси. Кой е този, който ще отрече, че днешните училища и черкви не са в много по-лошо състояние, отколкото в миналото време? Като сте начело на власт, обърнахте ли ся до днес да ся погрижите за черква и училище? Наместо желанието ви да умрат чорбаджийството и своеволията, можете ли да отречете вие сами, че не сте по-дърти чорбаджии и изедници, и, кажете ни, в какво ся състои разницата ви от бившите чорбаджии? Наместо да ся погрижите за издирване на източници за подкрепяне бедните, кажете ни, какво направихте досега в това отношение? Наместо да се потрудите за отваряне каса за поддържане инвалидите училищни и черковни, освен дето това ни на ума си не сте тургали, за да подкрепите каприциите си, не трудихте ли ся да унижите някои по-достойни учители, за да подкрепите шарлатаните; не трудихте ли ся и не трудите ли ся да поддържате някои безквасни свещеници, за да победите ония, които сами знаете какви са и да побъркате черквите? Наместо да подкрепите и помогнете на земеделието и скотовъдството, какво ся погрижихте за това? Наместо да поддържате читалищата и дружествата, де ви читалища и дружества на днешно време? Погрижи ли се, помисли ли някой от вас за това, които полагахте душу свою за овци?

При тези явни шарлатаниите нашите подвижници, без да ги е срам, ако не от хората, поне от съвестта им, и без да помислят, че коги да е правото ще излезе налице, позволяват си още да говорят тук-там (между простите хора, разбира се, за да потвърдят шарлатаниите си), че у п. Кръстя имало не знам колко хиляди гроша комитетски пари, които останали тогава у него. Чудно е защо не обнародваха и това, но то се види, тия като виждат, че прилича да излезе наопъко, не се решават да го обнародват, а само дето им уйдисва го говорят.

* С първо завръщане х. Станю¹⁴ от Тетевене, като известен по Софийското приключение патриот, долови се до управлението в Тетевене и в малко време, докато да го усети населението, ограби и обра светът, работи, за да си покаже родолюбieto. Гавриил Генчов от Орхание побегна от опълчението и дойде в Орхание, дето и сын го не улавяше от ходене по плячки и по грабежи. Тодор Пеев от Етропол, когото простациите много възхваляваха за добър и деятелен патриот, патриотизмът си и деятелността си в това показва, дето вършеше в Лович разни търговии и мъжки, и женски, особено в чорбаджийското си управление като бивш окр. председател и като настоящ окр. началник. А нашите ловчански подвижници, като им се падна властта в ръцете в Лович, изпонапълниха си домовете с материално родолюбие, с патриотизма на недвижими имоти, с доброжелателство от къщни украшения, със самоотверженост от светликави полове и нови неизтрети рубли и пр. Тъй трябва човек да е деятелен и вреден. Видите ли как помага родолюбieto на човека, който го има? В две години отгоре, без капитал и без труд, дава на човека да има всичко: и капитал, и недвижими имоти, и чарди, и хергелета, и салтанати, даже и лично уважение. *(Бележка на поп Кръстьо)*

Както за това, тъй и за много други работи има ние още да говорим, но засега спираме, за да си починем.

НБКМ – БИА, ПВ635; публ. в: Ръкописите на поп Кръстю. С., 2002, с. 126 – 132.

¹ Дописката е писана на 29 ноем. 1879 г. и изпратена, но не е поместена във в. „Марица“ и оригиналът ѝ не е запазен. Позната е по преписа, намиращ се в края на „Требника“ на поп Кръстю, писан от него главно през 1879 г. (НБКМ – БИА, ПВ635). ² Дописката е отговор на поп Кръстю на излязлата във в. „Славянин“ (Русе) статия с почти идентично заглавие, в която той публично е обвинен в предаването на Левски. Според Д. Панчовски, който подробно разглежда въпроса, „това е първото публикувано след Освобождението в печата обвинение срещу поп Кръстю, че е предател“. (Последните дни на Васил Левски. С., 1990. Справ. Пл. Митев. „За“ и „против“ твърдението, че Левски е заловен при случайни обстоятелства. – В: БРЦК в историческата съдба на българския народ. Доклади от научни конференции, проведени в Ловеч 2001 и 2002 г. В. Търново, 2003 г., с. 191 – 197; Ив. Лалев. Пътят към Къкринската голгота. Ловеч, 2005, с. 102 – 114). ³ в. „Славянин“, бр. 2 от 28 април 1879 г. ⁴ Статия. ⁵ Паисий – владишки наместник на Иларион Ловчански, убит от Д. Общи поради опасения на комитетските дейци, че може да издаде на властта тайните им приготвления, както заплашвал. ⁶ Има предвид явно арестуването на М. Поплуканов и Д. Пъшков. ⁷ Авторът наемква за вината на Левски при опита за обир в дома на Денчо Халача и за станалото там убийство. ⁸ Т.е. Х. Димитър, Хр. Ботев, П. Хитов. ⁹ Т.е. участниците в Априлското въстание в Южна България. ¹⁰ За такова намерение и опит споменава Д. Маринов – Панталонаджията. ¹¹ Намек за приготвленията за въстание през 1875–1876 г. ¹² В смисъл: хваленето. ¹³ От „назлан-дисвам се“ (тур.) – дърпам се, противя се (уж се дърпам). ¹⁴ Хаджи Станьо Врабевски – чорбаджия и член на идарие меджлиси, осъден на заточение по Софийския процес.

№ 64

Дописка до в. „Целокупна България“¹ от поп Кръстю Никифоров²

Ловеч, ноември 1879 г.

Един армаган

Кой може да рече, че ние не сме са цивилизували. Не че не сме са цивилизували, посрещам аз, но даже надцивилизували сме са в последнее време.

Не веч носиме високи капели и капелани; обличаме са в дрехи от най-новата мода, балтони, сетрета и панталони, но носим и бастони; не сме лишени и от дългоопашати фистани.

Аз съм сам очевидец на един фистан, принадлежащ на харемът на един от първите (както са той препоръчва) труженици от народното освобождение, който носи на себе си 1700 и словом хиляда и седемстотин аршина кордели. Това не ли е цивилизация? Това не сочи ли народното ни напредване?

Когато всеки един от нас е длъжен да спомогне с нещо в народното ни развитие, то притежателят на речений фистан, ако не е можал да подаде пет пари за училище или друго народно заведение, даже случило се та и поотхапнал от надлежащият на такивато заведение приход, то той не е ли помогнал както да е на цивилизацията с построението на такъв фистан? Но да оставим всичко това. Ние веч сме уверени в това, дето доказваме, че цивилизацията напредва у нас. Защото не само това, дето доказваме, че материално напредваме, но в състоянието сме да докажем и моралното цивилизуване. Ето един пример.

Отдавна време чувахми, а сега веч и видяхми, че Троянската околия, наречена от нашето окружие, са е цивилизувала откъм алафрангата³, наречена бо-

лест. Тя напредва с исполински крачки. Сукманоносящите ли татъшни господ-жи или царвулоносящите господиновци са препоръчали и зачало дали на тази цивилизация, това не можем да определим. Но не можем да изключим от това народно благодаяние и находящия се тамо Троянският манастир, който в много благодаяния из народа е имал участие, тъй и сега не е останал назад в това.

За да не прескочи границите на кръгът си, тази цивилизация, не знам от де (но мисля, че от св. обител) са известило на нашата полиция за появяването на тази цивилизация и са видяло за нужно да са възпре тя за по-далеко. Началникът ни определява градският ни доктор г. Роберта да иде на визита на тази цивилизация и да даде потребният рапорт за нея. Вчера са завърна г. докторът и, според както са научаваме, рапортът му бил тоя. „Цивилизацията напреднала. Въспиранието и изкоренението и не може другояче да стане, освен ако са построи една болница в тази околия, която да са посвети изключително на това предприятие.“

Сега, според както слушами, има въпрос за отде да се извадат разноските на това заведение. Един рекъл: от манастирът; втори рекъл, от околията, а третият – от общето население. Не знам доде ще я искарат, имами длъжност само да забележим, че цялото население на околията, ако и да се интересува от това, то не е толкова длъжно: цървулановците на околията не ще да са толкова причина за развитието на тая цивилизация, отколкото св. расоносци⁴, които, по е вероятно, са съдействovali в това, та думата ни е, св. обител от не знам кога като всяка година е земала, а не давала на народа; длъжна е, ако и съвсем да е невинна (което ми е мъчно за вярвание) в това, да поразбута по плесневелите и да положи основни камен на това заведение не само за привременно, за да са отърве от настоящата случка, но да си я има за веки, като най-нуждно нещо в едно общество.

Един от Ловеч

Публ. по: Ж. Попов. Щрихи към биографията на Васил Левски. – В: Българско въз-раждане. Идеи – Личности – Събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“. Т. 1, С., 1995, с. 296 – 297.

¹ в. „Целокупна България“, I, бр. 36 от 12 ноем. 1879 г. Вестникът излиза под редакцията на П. Р. Славейков в Търново, после в София (1879–1880). ² Авторството на поп Кръстьо установено въз основа на полемиката с дописника на Троянския манастир във в. „Български глас“ дякон Партений. ³ Алафранга (от гръц.) – по френски, по европейски; преносно намерка за венерически болести (през епохата у нас наричани с това общо название). ⁴ Иронично название, отправено към духовниците в Троянския манастир, които, макар и с 6 месеца закъснение, остро отговарят на Ловешкия дописник на „Целокупна България“ чрез дописката на Партений (тук док. № 65).

№ 65

Дописка от Троян до в. „Български глас“¹ от дякон Партений от Троянския манастир

Троян, 12 август 1880 г.

Г-не Редакторе!

Из дописките, които имах случая да прочета както в 36-й брой на „Целокупната“², тъй и в 5-й брой на в. „Славянин“, ясно се види, че целта на дописникът е да компрометира пред българската публика многозаслужившият при освобожде-нието ни Троянският манастир, за когото наместо да се пише за заслугите, извър-шени от него за в полза на народа, тоя г-н се е наел да го очерни пред тоя народ.

Преди да описвам характерът и поведението на дописникът, който си е излял ядът върху Троянският манастир чрез поменатите вестници, по-напред ще забележа някои по-важни заслуги, направени от него, без да гледам религиозната полза, принесена на народа ни във време на петвековното му робство.

В никой град, в никое село в отечеството ни приемът на мъченикът Йеродияконът Василя Левски не беше тъй свободен както в тоя манастир. Тук всичките монаси са го посрещали със сълзи на очите си, неговите назидания към тях не са били хвърлени в неплодовита земя; тук той пръв път като дошъл, всичките е направил на присяга³, че ще жертвуват живот и имот за нашето освобождение. Те (монасите) всякога са го изпровождали, снабден с пътни разноски, посред нощ през най-тесните и неизвестни пътеки на Стара планина; с една реч, през троянските калугери Левски най-свободно е развивал своята деятелност за нашта свобода. Но понеже той (Левски) постоянно не е могъл да бъде тук, избрал е няколко лица да събират паричните помощи за купуване оръжия и за пръв път монасите са събрали помежду си едно огромно количество пари, с които са накупили барут и олово; това олово сами са правили на патрони по цели нощи, защото денем е било невъзможно; правили са даже и на троянци и те това не могат откажа.

Те (калугерите) са били задължени от Левски частно да си накупят чантите и пушките, без да гледат на онова, което са пожертвували. Както ми разправяше един от калугерите, че дал на комитета 20 т.л., за да се уверя, аз му поисках някакъв документ; в същото време той разрови книгите си и намери една печатна квитанция, която ми подаде и на която съдържанието е това: „Н-ро 1759. ч.Б.р.к. в България. Приехме от г.... под Н.ро 22-й в Х. Асанаа Карловалъ [псевдоним на рев. комитет в Троян] гр. 2080 или две хиляда и осемдесет от л. тур. – 104. България. 1872 декември 19-й“.⁴

„Само ти ли си дал?“ – го попитах аз. „Не, всичките дадоха по толкова, някои даже дадоха и по 50–60 т.л.“ – ми отговори той.

Тоя манастир не е бил прибежище само на Левски, но и на други поборници, както що са били: Волов, Панайот, Т. Хитров⁵ и др. Тези българи патриоти са били пазени по цели месеци в манастирът, догде са намирали згоден случай да ги изпровождат в Румъния.

Егуменът на тоя манастир⁶ пръв е показал на генерала Карцова пътят на Троянският проход и с пушка на рамо той е вървял пред руските солдати, докато са слезнали на тракийското поле.⁷ От тоя манастир е отворено основно училище преди 10 години и заплатата на учителите е от манастирската каса; това училище съществува и до днес и се посещава от 100 ученици постоянно.

От тоя манастир са безчестени калугери в Ловчанската и Търновската тъмница, даже и самият егумен, без да предадат никого; самите тия калугери са запазили манастира от башибозушкий огън във време на войната. За всичките тия добрини троянските калугери са мислели, че правителството и народът ще ги възнагради още повече, защото манастирът се ограби от турците дотолкова, щото и престолната плоча в църквата да е било възможно да я земат.

При всичко това троянските калугери пак не останаха надиря да не жертвуват за народа си: училището си отвориха; за новопостроящото се Троянско училище са дали няколко хиляди гроша (тия хиляди гроша като че потънаха в земята, понеже г-да троянчене не благоволиха да поблагодарят през някоя газета – тъй е то?).

Всичко това дописникът на речените газети знае, но за да забрани себе си да му не търсят калугерите сметка за парите, които той съхраняваше като касиер

във времето на Левски, ползова се от това средство да пише по вестниците и с такъв омразен начин да ги принуди да мълчат! Това ловченско благоговейнство⁸ трябва да знае, че народът не ще тъй лесно да забрави свойт благодетел Йеродякон Василя Левски, когото предаде на турското правителство с цел да се ползува от паричните пожертвувания, които той съхраняваше в онова време; народът не ще да забрави благодателя си и рано или късно ще заплати за неговата скъпоценна глава! Но това остава върху волята на правителството и на народът, ако той желае да съществува такава изродица между него, нека го остави ненаказан.

Тук друго дохожда да кажа за ловчанското благоговейнство, което не заслужава публично внимание, но няма що да се прави, когато само то ме е предизвикало със своите лъжи и клевети. В 36-й брой на „Целокупна България“, както и в [бр.] 5-й на „Славянин“ това благоговейнство беше писало, че уж троянските расоносци били причина на болестта, която съществува в Троян. Ще попрося благоговейнството: кой е причината да се разпространи в Орханлие, не е ли само то? Ако ловченското благоговейнство откаже, то кой се лекува от подобна болест в София при д-ра Недхерини?! Повече да пиша не ща.

Може ли отказа, че това не е тъй, очаквам му опровержението.

Тая е глупостта, г-не редакторе, която наместо да запази благоволенията на такива свети заведения, които са били главните виновници да се запази православието в народат ни при такива минали тежки обстоятелства, на каквито е бил подвържен народът ни пет века, наместо, казвам, да запази благолепието им, тая личност се е наела да ги очерни, като ги обсипова с разни лъжи и клевети и с такъв начин да затрие религиозното чувство в народат, та да не посещава тия свети учреждения манастирите.

Научавам се, че министерството пожелало да земе милостинята на Троянския манастир, та с такъв начин по-скоро да тури кофар на църквата му. Мен се не ще да вярвам, че правителството ще направи такава постъпка, защото то твърде добре знае, че с такава една постъпка прави две беззакония: от една страна, разсипова онова, което векове са съзидале, от друга – зема пари, дадени с една цел, и ги употребява съвсем за друга. Манастирските пари са събрани от милостиня от разни градове и лица на отечеството ни, които са ги жертвовали за слепи, хроми, бедни, луди и п., а министерството зема този принос и го дава на троянци да правят училище, за да си учат децата.

П.Д.⁹

Публ. по: Ж. Попов. Щрихи към биографията на Васил Левски. – В: Българско възрождане. Идеи – Личности – Събития. Годишник на Общобългарския комитет „Васил Левски“. Т. 1, С., 1995, с. 298 – 300.

¹ в. „Български глас“, I, 1880. Автор на дописката, както установява Жечко Попов, е монахът дякон Партений. ² в. „Целокупна България“ (ред. П. Р. Славейков (1879–1880)). ³ Клетва. ⁴ Не е известно дали оригиналът на тази квитанция е постъпил в някое архивохранилище. Тук възпроизвеждаме дословно текста ѝ, както е отразен в дописката. ⁵ Имат се предвид Панайот Волов и членът на Ловешкия революционен комитет Тома Хитров. Всъщност в Троянския манастир временно прибежище намират още много революционни дейци. ⁶ Архимандрит хаджи Макарий. ⁷ За разностранната помощ на хаджи Макарий и монасите, оказана на частите на генерал Павел Карцов по време на Руско-турската освободителна война 1877–1878 г., вж. Троянският манастир в националноосвободителното движение. Съст. О. Маждракова-Чавдарова. С., 1992. ⁸ С ирония се намеква за дописника свещеник, т.е. за поп Кръстьо. ⁹ Партений дякон.

№ 66

Спомен, разказан от хаджи Иванчо Пенчович
(записан от Константин Иречек в „Български дневник“)

10/22 ноември 1883 г.

--- На 1873 г. хаджи Пенчович бил член на комисията, която съдила Левски, той превеждал българските писма – пакет от въстанически писма из кореспонденцията на Букурещкия централен комитет. Главни били три лица: Любен Каравелов, свищовецът Ценович¹ и Левски. В писмата се обвинявали първите двамина, че яли „парички“². Имало писмо на Левски до Тотьо³ да разпитал какво мислела Русия; че сега били записани до 12 000 души, след няколко години щяло да има 20–30 000. Тотьо запитал Тошкова⁴, а той писал в Петроград; отговорът бил българите да стояли мирно, че не могли още да се управляват сами. Хаджи Пенчович превел това писмо, турците се почудили, мислели, че всичко се кове от Русия. Игнатиев много се зарадвал, когато узнал за това---

Публ. по: К. Иречек. Български дневник, т. 2, II фототип. изд. С., 1995, с. 415 – 416.

¹ Димитър Ценович. ² Намек за злоупотреби – явно пресилен. ³ Филип Тотьо. ⁴ Николай Миронович Тошков.

№ 67

**Писмо от Димо Керанов до Стоян Заимов със събрани сведения
от поборници от Орхание за затворниците и заточениците по
Арабаконашкото произшествие, за Левски и Д. Общи**

Орхание, 23 ноември 1883 г.

Почитаемий Господин Учителю,

Едвам сега успявам да Ви изпратя сведенията. Причината на това закъсняване е, че лицата, от които трябваше да събирам сведения, не можеха да напуснат – едни правителствени, а други частните си работи.

Сведенията събрах от Марина Николов, Велчо Шунтов и от Божко Генчев.¹

Мар[ин] Николов ми каза за количеството на парите, деня, в който е станал обирът, деня, в когото са уловили Общия и Васил Левский, в когото са ги обесили и кога и на какво място. А другите двама ми разказаха: по какъв начин е станал обирът, къде; юнаците от кого са заемали дрехи и т.н. В същото време те им помагали, носили им хляб, предвождали ги през гората и т.н.

Всичко, което ми разказаха, написах го така, без да притурям или оттурям нещо. Освен това, като неопитен да творя подобни разкази, аз го написах съвсем просто.

Затова ще Ви помоля да ме извините, тъй като зная, че всекиму не е дадено да пише истории и др. подобни събития---

С почитание

Ваш: Димо Т. Керанов.

[Приложение:]

---² [тръг]нали назад през планината, през Равни дел – влезли в Етрополската околия. В гората са спрели на кошарата на Цоло Тополски. Тук се нахранили с качамак. След това Общия заедно с юнаците от Правец натоварват своите

пари на една кобила, която зели от същия овчар, и си дошле в селото Правец на Цветкова хан. А другите юнаци тръгнали през Етрополе, Искър, през Лопотненската планина, Черний Вит и оттам в Тетевене.

Между това правителството, когато узнало за обиранието на хазната, повдигнало мало и голямо от окръга да се търсят злодейците, но като е не можало да изследва нищо от това, напуснало работата някак по-немарливо.

Наскоро след това, около 15-ий октом[врий], работата се открила чрез издайничество на Мимо и Стамен Ташеви³ от самото Орхание. Тези нехранимайковци няколко пъти са говори[ли] сериозно на В. Шунтов и Б. Генчев: че или да им дадат от парите (хазната), или ще ги обалят на турск[ото] правителство. И наистина тия ги издали пред своите сънародници турци: Абдерахман Карамамов и Ибу Чекъров. Майката на единия от тия турци е била потурчена, та затова са били сродници с горните двама издайници българе. Турците тутакси заявили на правителството, като уловили на 19-ий октомврий Божка Генчов; по-после и В. Шунтов, който тогава тъкмо е бил и болен. Тях подхвърлили на мъки, които захванали да обаждат и другите; но в същото време правителството се разпореждало и в околните места да излови и другите подозрителни лица, които са били посочени от горните издайници – Мимо и Стамен Ташеви. И в това време, според както казва пословицата: „Чорапът, като се разплете от единия край, отива до другия“ – правителството когото уловяло, той бил принуден да изявява другите.

На 23 октомврий уловили Общия, Димитър в с. Чериково (Плевенско), а на 25-ий същия месец – Марина Николов.

[Д.] Общия пред Махзар паша⁴ при истиндака си е говорил откровенно, сериозно (без страх), даже и за Левский, че воюва за свобода; не само не им го посочил да го уловят, но и за тая работа са намерил един свещеник от Ловеч*, та го предал на турците (Вас[ил] Левский).

Турското правителство земало всички пари и колкото не достигнали, тях земали от хаджи Станя⁵ и Петко Милев от г. Тетевен.

В. Левский бил затворен в казармата, а Общия – в затвора и с него около 61 души. Общия обесили на 13 януарий 1873 год. посред пладне при „Подуине“, а Левский на 8-ий февруари същата година пак на същото място.

Ето и имената на всичките затворници в София и заточени в Диарбекир:

Г. Орхание: Марин Николов, Велчо Шунтов, Божко Генчов, Иван Цв. Гашевский⁶ (панталонджията), Васил Петров, Стоян Стаменов, Мито Бояджиев, Дядо Петър (бояджия)⁷, Гавраил Брънчов и Васил Бошаранов.

Село Правец: Цвятко Вълчев, Коло Цвятков, Вълко Цолов.

Село Осиковци⁸: Недко Даков.

Село Видраре: Иван и Вуто Ветови⁹, Филю и Йосиф Попови¹⁰, Вуто Пелов, учител Илия Костов (гр.) Сопот¹¹.

Село Лопен: Станчо Попов¹².

Село Голям извор: Димитър Крачунов, Герго Стойков, Марин Попов¹³, Доко Съйков, Дико Беров, Дидю Пеев, Дико Тодоров и Вуто Нинов.

Село Джурово: поп Георги Тутмаников.

Село Гложене: Васил Йонков.

* Поп Кръстю – когото постоянно гризела съвестта, докато и умрял (*бележка в текста на ориг. на Д. Керанов*).

Град Тетевен: хаджи Станчо Станчов, Петко Милев, Станю и Станчо х. Иванови, Иван Петков, Дочо Мръвков, Иван Ибришимов, Иван Фурнаджиев, Марко Йончов, Васил Пупешков и дядо Лалю Пеев.

Тетевенските колибари: Стоян Костов, Лечо Железаря, Тодор Бръмбаря, Вълчо и Марин Станчеви, Пето¹⁴ Генков, Марин Павлов, Тако Толев (Гложене), Цако Генчев, Павел Лалов и Найден Крушодолски¹⁵.

Град София: Христо П. Ковачев.

Село Желева: поп Стоян, Тоно Иванов и Стоян Мечката¹⁶.

Град Плевен: Апостол [!] п. Христов¹⁷.

Град Ловеч: Димитър Пъшков, Марин п. Луканов, Васил Левский от Карлово и Димитър Общия от Дяково (Македония).

Юнаците били обржени с прости турски пушки (с кремъни).

Димо Т. Керанов

Публ. по: Кл. Заимова. Спомени и бележки на съвременници за Левски, събирани от Стоян Заимов. – ИДА, кн. 53, 1987, с. 221 – 223; ЦДА, ф. 1325К, оп. 1, а.е. 275, л. 3 – 4; а.е. 870, л. 1 – 2.

¹ Тримата поборници, дали сведения през 1883 г., били разследвани в 1872–1873 г. от Специалната комисия в София и обвинени като участници в Арабаконашкото произшествие: Марин Николов – касиер на Окръжното управление в Орхание – е осъден на 10 г. заточение в крепост, а Велчо Шунтов – член и куриер на ЧРК в Орхание, и Божко Генчев – също куриер на ЧРК в Орхание – по на 10 г. строг тъмничен затвор в Диарбекир. Подробни сведения за заточениците от Орхание в: М. Милтенова. Обирът на Орханийската хазна – 1872. С., 2001. ² Началото на оригинала липсва. ³ В книгата „Миналото“ на Ст. Заимов тези подозирани от съвременниците лица са наречени Миньо и Станьо. ⁴ Правилно е: Мазхар паша. ⁵ Хаджи Станьо Хаджистанчев Врабевски – влиятелен първенец, търговец в Тетевен, председател на ЧРК в града, осъден на доживотно заточение. ⁶ Личното име е сгрешено, става дума за Христо Цветков Гашевски. ⁷ Петър Цаков Сеулски (Саулски). ⁸ Сгрешено, касае се за с. Осиковица, Софийско. ⁹ Ветъови. ¹⁰ Поппетрови. ¹¹ Илия Костов Гюндузов, род. в гр. Сопот, учител във Видраре. ¹² Станчо Попниколов. ¹³ Попдимитров Галювски. ¹⁴ Личното име сгрешено. Касае се за Йото Генков от с. Черни Вит. ¹⁵ Найден Вълков от кол. Крушов дол, Тетевенско. ¹⁶ Поп Стоян Поппетков, Тоне Крайчев и Стоян Младенов. ¹⁷ Личното име сгрешено, касае се за Анастас Христов (Попхинов).

№ 68

Писмо от Васил Бушаранов до Стоян Заимов със сведения и лични спомени за революционната дейност в Орханийско, Тетевенско и Софийско през 1871–1872 г.; за прояви на Д. Общи и за процеса в София; поправки към „Миналото“, ч. II

Орхание, 13 май 1885 г.

Многоуважаемий Заимов,

Жал ми е, че не ща да можа подпълно да удовлетвори желанието Ви, исканото в писмото Ви от 9-й априля т. год. по две именно главни причини: а) краткостта на времето и б) че служебната ми работа не ми позволява да се занимавам с подобни работи. Според мене добре би било, щото [със] събиране сведенията по приключения като Софийското и др. подобни, трябвало по с време да са завземе човек, та тъй да има възможност да опише всичко подробно и верно.

Аз мислех да пиша до всичките приятели и да събера по-обширни сведения по обиранието на хазната, но както казах по-горе, късото време не ми позволи; затова реших се да Ви доставя отчасти и в кратце каквото знам по тези работи.

Относително биографията на Общият няма какво да Ви кажа, понеже тя е добре очертана във II-ра книжка на „Миналото“, но той (Общият) беше съвсем безграмотен; затова комитетът беше му определил за съпровождач и писар В. Бушаранова. Думата „Революционний комитет“ беше (ако са не лъжа) известно на тетевенци още в началото на 1871 год., а околностите, освен с. Гложене (родното място на Василя Йонков), нямаха ни хабер. Работниците (апостолите) не смееха свободно да щъкат насам-натам, догдето не им се отвори път от членовете на комитетът. Тъй наприм[ер] членовете на Тетевен[ския] комитет обяха работата на някои свои приятели по околните села, те – на други и т. н.

Този слух достигнал и в Орхание до ушите на дядо Петра Бояджията и син му Василя (тетевенци). Дядо Петър беше 50–55-годишен, човек висок, снажен и сръчат. В това време учителствуваше в Орхание едно 20–21-годишно момчеляче, тънко, височко, очи сиви – едри, лице румено, мустаци едвам поникнали и коса кестенява. Това даскалче се казва Васил Бушаранов или както беше известен в Орхан[ийски] окръг: „Даскал Васил Изворчанина“ (понеже е родом от с. Голямий извор, сега Тетевенска околия). Всякий ден, когато заминаваше през улицата даскалчето, дядо Петър обичаше да го закача и да го привиква на дюкянът си да го разпитва за новини по вестниците или пък той да му разправи (на даскалчето) нещо: за първите московци, кърджалиите, далиите и пр. От ден на ден приятелството помежду дядо Петра и Даскалчето ставаше по-тясно и по-искрено, догдето най-сетне дядо Петър се пооткри и каза на Даскалчето, че имало в България разни вяри като: православна, протестантска и пр., но сега е излязла нова вяра и тя е много хубава. Това е много пъти говорил дядо Петър публично в кафенетата, но публиката не обръщаше внимание на думите му, понеже го знаеше, че е „шегобиец“ (шеговит).

По любопитство на Даскалчето дядо Петър каза, че в България има апостоли, които проповядват новата вяра: „Свобода или смърт“, и носи името Революционен комитет, а който би пожелал да стане член в този комитет, трябвало да се кръсти изново, т.е. да се закълне и тогава му се съобщават тайните. При това разправи и лошите следствия, ако някой се одързостил да издаде. На Даскалчето се понара тази вяра и пожела да я приеме. Дядо Петър го кръсти край бояджийският куп и веч станаха братя от новата вяра. Дядова Петров син от друга страна пък той проповядваше и кръщаваше любителите на новата [вяра] в бояджийският куп.

И тъй след няколко време в Орхание се състави комитет, който чрез дядо Петра почна да кореспондира с Тетев[енския] комитет и пр. През септ[ември] мес[ец] същата година Ц[ентралният] комитет предписа да се отвори един народен хан в Орхание, гдето да се събира комитетът на заседание и да има място, где да се спират работниците (Апостолите), пощи и пр. Най-сетне се определи за тази цел „ханът шарени“ на Василя Петров, а ханджии станаха: Даскалчето и Гавриил Брънчев. Куриерите комитетски веч почнаха да циркулират нагоре-надолу; комитетът от ден на ден растеше както в градът, тъй и по окръгът. Навсякъде се сдобиваха със свободни вестници, брошури, писма и пр.

Ч[астните] комитети си избираха: председатели, секретари и действителни членове. Трябва да знаете и това, че комитетите са състояха от действителни и почетни членове. На последната категория принадлежаха чорбаджии – такъми¹ – като: Стоян Брънчев и Марин Николов от Орхание; Патю Попов от с. Видраре;

х. Станьо х. Станчев от Тетевен и пр. Те, като турски чиновници, не са викаха на заседание по комитетските работи, но бяха задължени да съобщават на комитетът каква върши или какво ще върши т[урското] правителство и най-после внасяха и материална помощ в комитетската каса. На такива всичките тайни не са изказваха, както и на простичките работници като: земледелци, овчари и пр., но тези последните пренасяха само пощата и вършеха що им се заповяда, като например: да съпроводят някой работник; да заплашат някой чорбаджия и пр.

През ноеврий мес[ец] с. год. последва заповед, щото на Св. Никола да присъствуват в Тетевен по един член от ч[астните] комитети (от Орхан[ийски] окръг), дето ще стане заседание под председателството на Левский. От Орхание беше определено Даскалчето, за да отиде, а тъй също участваха и пред[сед]ателите на другите частни комитети. Мнозина от присъстващите там (в Тетевен) се запознаха за пръв път с дяконът Левский. Събранието стана в къщата на Семко Гелов и след като са изслушаха громките проповеди и насърчения от Левский, раздадоха се на депутатите някакви брошури, вестници и писма, между които книжа фигурираше и законопроектът „Устав на Бълг. Р[еволюционен] Комитет“. Този устав обиколи в късо време всичките ч[астни] комитети, от когото си снеса препис.

След затваряние заседанието работникът В. Йонков беше натоварен с грижата да настани депу[та]тите: едни в Дочо Мръвковата къща; други у Вълло Пелов и трети в х. Ивановата къща и пр. Но в заседанията беше казано: че Левский ще обиколи наскоро епархията си (раята) си. Види се, че Левский още на вторий ден е почнал походът си, придружен с хъшове: Сава Младенов, В. Йонков и Д. Общият и обиколени бяха селата: Гол[ям] извор, Гложене, Видраре, Ябланица, Джурово, г. Етрополе, Осиковица, Правец (байбови Цветков хан и пр.).

В края на м. декември Йонков пристигна в Орхание, а след ¼ час или 20 минути пристигнаха и двама конници търговци, въоръжени добре и накитени с турски каяфет (облекло), като: чалми, капаклии, калцуне, чизми и пр. Тези търговци преспокойничко преминаха през сред чаршията посред ден и са остановиха в „Шарения хан“. Вечерта събраха на заседание някои от членовете на комитетът и на сутринта заминаха (гостите) за София и Драгалевский манастир.

Но още тогаз Левский каза: че на Общият ще трябва един писар, който да го придружава по заобиколката му [на] даденият участък: от Ловеч до София и Драгалевский манастир. Освен това прибави: че необходимо нужен е един човек, който познава горе-долу турският писмен език, за да изработи няколко правит[елствени] турски печати и в случай [на] нужда да кайтява (подписва) тескеретата (паспортите) на работниците, куриерите и пр. Орхан[ийският] комитет препоръча за такъв Даскалчето, като обяви, че то (Даскалчето) ще може да върши и двете работи, т.е. секретарлък и тесекереджилък, а неговата длъжност „секретар на комитетът“ зане² Гаврил Брънчев.

Левский показа на Даскалчето способът за снеманието печат и издълбаването му на восък и замина си, както казах по-горе. Търговците след няколко дена се върнаха от г. София, но Левский беше променил конят си (атът) с игуменът на Драгалевский манастир, дяда Генадия, т.е. имаше вместо червен – зелен ат. Това беше станало последствие на известие до Левский: че турското правит[елство] търсело един човек с такъв и такъв ат (кон). Левский замина право за Ловеч и не смееше вече явно да ходи по тези места.

През м. януар[ий] (около 15 число) 1872 год. пощата дотътра един хубав (добър) кон с писмо и предизвести Даскалчето да се натъкми с нужните: пол-тес-

кереси (паспорт) и силах тескереси (позволителен билет за носение оръжие), че на другият ден ще тръгне с Д. Общият. Общият нямаше нужда от паспорт, понеже имаше гръцки паспорт. И тъй Общият под името гъркът търговец и Даскалчето под име преводчик на търговецът следваха своята си търговия свободничко по Софийски, Орханийски и Ловчански окръзи.

До някое време те обикаляха селата и градовете (на даденият им участък под предлог, че оставят пари: за заешки, лисичи и др. дивяшки кожи и свободничко разиграваха конете си посред ден по чаршията, но особено в Орхание. С една реч: те не са свеняха (страхуваха), че турците щели да им се вгледат, че били въоръжени: с чифтета пушки, сабли, револвер и кобури (пищове), нито мислеха за докачване това, че носят чалми като турци и пр. Ефендиетата в Орхание често питаха Гаврила Брънчева: „А бе, Гаврил, кога ще додот търговецът и даскалът да донесат хубав тютюн от София или от Ловеч?“. Трябва да знаете, че търговците донасяха всякогаш 100–200 гр. тютюн бакшиш на ефендиите, а особено на тескереджията.

Участъкът на Д. Общият се състоеше от градовете: София, Враца, Орхание, Тетевен и Етрополе и селата: Драгалевският манастир със село Драгалевци, Враждебна, Столник, Бухово, Негошевци, Малините, Саранци (Ташкесен), Чуканцево, Жилиява, Елешница и др. (Софийски окръг); Врачеш, Литакново, Радотина, Новачене, Боженци, Скравена, Лъжене; Правец, Осиковица; Видраре, Батулци, Ябланица, Джурово, Брусен, Лопян, Голямий извор и Малки извор (Орханийско), Лесидрен и др. до г. Ловеч. В това време А. Кънчов обикаляше от Ловеч до Русчук; В. Йонков със Савата – от Ловеч до Сливен и нататък.

Ч[астните] комитети бяха се уредили добре и освен внесените в Ц[ентралния] комитет пари, имаше във всяка комитетска каса по няколко хиляди грош-лети. Канцелариите знаеха своя си ред; пощите сновяха нагоре-надолу без всяка опасност. Работата беше наредена, само се очакваше минутата: кога ще се поискат пари от Ц[ентралния] комитет да се снабдят комитетите с оръжие. По разпореждението на Ц[ентралния] комитет (от г. Ловеч) ч[астните] комитети бяха определили кои лица ще излязат (във време на революцията) на пръв позив и кои – на вторий и пр. Във всяки комитет имаше приготвени: по няколко оки барут, куршуми, газови фишеци.

Ч[астните] комитети имаха своите псевдонимни имена, тъй: София – „Хаим Исак“, Орхание – „Елес Джутов“, Враца – „Аврамачо-Юсуфико[в]“, Етрополе – „Бочуко[ог]лу“, Тетевен – „Дервишо[ог]лу Мехмед“, Левски – „Аслан Дервишо[г]лу Кържали“ и пр., както са показани във вестник „Славянин“. Поместените в „Миналото“ псевдонимни имена може да са преправени подир обиранието на хазната.

Близко двамесечното обикаляние на Общият с Бушаранова по отреденият им участък беше именно за това: да насърчават революционерите; да уреждат канцелар[ии] комитетски и тайни полиции; да раздават „Уставът на Б.Р.Ц.К.“, който беше вече напечатан, а най-вече да обхождат новооткрившите са комитети.

Най-после тези двама пътници шяха [да] си намерят белята в София, ето как: т[урското] правителство било запретило да не са носят било частни, било прав[ителствени] писма с частни лица, но да се дават на пощата и за тази цел имало оставени заптиета край градът да предирват. Това, ако и да не беше известно на пътниците, те както всякога си имаха грижата и знаеха как да крият книжата си. При обдирването се намери при Общият един екземпляр от прокламациите на Ц[ентралния] комитет, но Общият умея как да излъже в този случай. На запитва-

нията от заптиетата: „Каква е тази книга с толкози голям мюхур³, бе чорбаджи?“ (понеже беше приложен печатът на Ц[ентралния] комитет), той смело отговори: „Аз съм грък, английски поданик и той ми е паспортът“. И след като се даде на вардачите 1 грош киве параси⁴, заминаха си пътниците за Орхание.

Общий много пъти си позволяваше да закача по пътищата непознати арнаутяги и македонци и да им казва, че свободата е добро нещо; при това им задаваше въпроси: „Где е по-добро за живееие, в Турско ли, или във Влашко?“. Една вечер в баева Цветков хан пристигнаха дебърски арнаути (които минуваха за Влашко) и след вечерята почнаха да си пеят. На Общий додоха на умът младите години и захвана да пее от другата стая тоже арнаутски; и тъй полека-лека се сближиха. Най-после Общий им предложи: да гледат да се освободят от турците, че им е срамата да стоят под чужда власт. Арнаутите без забикалки отговориха, че те са на таквоз мнение, но няма кой да ги подбутне и пр.

В началото на марта Димитър често говореше на другарят си: „Василе, зима-с студухаме и всякога кални и мокри спяхме, но дай боже здраве, от пролет ще заобиколим къде Ниш, Пирот и пр.“, а често се въодушевляваше от природата и си пееше песните: „Болен ми лежи Кара-Мустафа“, „Стоян през гори минува и на гората думаше“ и пр.

На 8-й март (1872 г.) през нощта в бай Атанасовата къща в с. Чурек Общий беше сънувал: „Мъртвешка глава, сложена на отсечена ръка“, и на сутринта каза на другарят си (Даскалчето), че той по опит е опознал, че този сън не е добър, като прибави: „Че един от народните хора трябва да пострада“. Но [този сън не] можеше да спре търговците (проповедниците) от път, понеже за 9-й март вечерта беше разпоредено да се заплаши или убие чорбаджията Николчо Арнаутов в Етрополе, понеже беше известен от комитетските работи, а не даваше никаква помощ.

Това решение беше последвало от Етропол[ския] комитет под председат[елството] на Т. Пеева, а Общий трябваше да го изпълни, за която цел бяха повикани и момчета, които чакаха минутата в баева Цветков хан. Трябва да знаете, че разстоянието от Чурек по козите пътеки през балканът „Мургаш“ до Орхание е близо 6 часа, от Орхание до баева Цветков хан – 2 часа и оттам до Етрополе – 2, гдето ще са каже: че Общий трябваше да пътува 10 часа по студът; вечерта ще извърши мисията си и на сутринта рано ще замине по търговията си за селата: Осиковица, Видраре и пр. Така и стана. Сънят не възпрепятствува нищо; търговците (кожари) минаха балканът и слязоха в селото Врачеш. Тук Общий, като видя заптиетата, каймакамина и др. чиновници, които бяха дошли на сборът в селото, текна му на умът сънят, но пак с дързост поздрави ефендията и заминаха за Орхание. С. Врачеш е в полите на балканът ½ час разстояние от г. Орхание.

По-горе казахме думата: „търговци кожари“, но трябва да знаете, че те (търговците) всякога носеха на конете си по 1–2 лисичи и заешки кожи; а за да не им се вглеждат, когато влизат да пренощуват някъде, те туряха кожата в дисагите, а сутринта ги обещаха на конете. Щом пристигнаха търговците в Орхание на „Шареният хан“, попитаха Гаврила: „Има ли нещо да се чуе лошо; готови ли са момчетата за Етрополе и какво имат за ядение?“. На които въпроси като добиха удовлетворителен отговор, закусиха малко и заминаха за баева Цветков хан. Повиканите от Орхание, Осиковица, Видраре и Голями извор момчета бяха готови там (в баева Цветков хан).

След вечеря Общият с дружината се упъти, отиде в Етрополе, но уплаши Арнаудова и при пуканието на няколко пушки от махалата той се отправи и

дойде в Правешките ханове, а момчетата си бяха отишли по къщите. На сутринта рано търговците възседнаха конете и отправаха са за с. Осиковица, отгдето, като се научиха от куриерът, че в Етрополе няма никакъв слух или оплакване[...] Тук трябва да забележите, че още през нощта беше пратен човек в Етрополе, за да се научи от председат[еля] [на] комитетът като какво впечатление е дало на Арнаудова заплашването му и дали той е прибягнал към властта да се оплаква или предава и пр. и тази поща трябваше да чака [в] Осиковица, както и стана. Оттам търговците обиколиха селата: Видраре, Джурово и стигнаха вечерта в Лопян, при Станча Попов, гдето трябваше като в по-безопасно място да си поотпочинат един ден.

В същия или на другия ден пристигна Йонков в качество на куриер и донесе писмо от Ц[ентралния] комитет, с което комитетът явяваше: че А. Кънчев се е убил в Русе и тур[ското] правителство е взело строги мерки против бунтовниците; следователно действията на работниците трябва да се спрат временно. При това (Ц.К.) предложи Общому да иде в Пловдив в Гръцкото консулато, а Даскалу да иде в с. Черногорово (Тракия) при Иван колара да му пасе овцете и да стоят в назначените места до 2-ро разпореждане. За разносики щяха да имат стойността на конете, които Ц.К. беше им дал за яздение. Колкото книжа и пари имаше, се предадоха Йонкову да ги отнесе по принадлежност.

Даскалчето се отправи за Орхание, а Общия за Пловдив под предлог: че са известили, че майка му умряла в Текир-даа. И тъй оставиха търговията. Даскалчето, като се научи от Орхан[ийския] комитет, че няма никакъв разговор в [х]юкюматът⁵ поради тях с Общия, остана си на ханът при Гаврила да си продължава пак ханджилъкът – старият занаят. След 1 ½ мес. Общият се върна от Пловдив и пристигна в Орхание по-кисел, т.е. вместо прости дрехи имаше по-чисти; вместо чалма – капела и пр., при това имаше нов гръцки паспорт и хубава палла (сабля), но не можеше вече да търгува. И тъй той беше принуден да остави хубавите дрехи и паллата в Тетевен и тръгна със самарски кон и селски дрехи, където имаше работа.

Даскалчето остави ханджилъкът и захвана още по-старият занаят даскалъкът и са услови в родното си място Голямий извор. Но тук не трая дълго време, защото през юли месец взе участие в убийството на дякона Паисий, вследствие на което са намери на Илинден в [х]апсаната (затворът) и стоя под исти[н]так до 19-й септемврий. Този ден Даскалчето видя бял ден, а на сутринта се удари хазната. Дето ще са каже, че Даскалчето пак очакваше затворът, което и намери на 25-й окт. с[ъщата] 1872 г.

Поправки на II-а част от „Миналото“:

В 62 стр. е казано: „Ябланишкия балкан“ вместо „Маркова чукла“. Реката Зелин не минува през Ябланишкий балкан, понеже е далеч 3–4 часа от Орхание. 63 стр. – Орхание (Самунджиево) е било под Ловеч, а не в Софийски окръг. В Орханийски окръг не са били селата Гложене и Турски извор. Тия 2 села са били под Ловеч. 69 стр. – касиерът Марин Николов беше явил на Общия, че ще са изпратят за София около 250 000 гр[оша], а изпрати 130 000 гр. и то повечето в сребро. В Орхание никаква заповед не е дохождала (стр. 70), понеже Общият чакаше при бай Цветка дружината си. Вместо Лопянский балкан е казано „Лопотинский“ (стр. 77). С. Правец е на юг от Цветкови хан. Цветкови хан беше здание двуетажно и имаше отгоре 3–4 стаи освен механата, а отдолу тоже три отделения, от които в едно всякогаш може да се намери по един: народен (по

тогавашному). В Тетевен нямало е и няма засега помаци (стр. 78). Марин Николов не е ходил никога в Правец относително хазната (стр. 80). Малмюдюр⁶ е бил Садетин ефенди (стр. 88). Шунтов никак не е бил с хазната, но е бил въз балкана един ден по-преди (стр. 91). Цено Керемидата не е издавал нищо по работите на комитетът, но само е бил „преводач на хайдутите“. Керемидата е бил палаузин до „Каменни стръга“ и оттам са били: Божко и Велчо (стр. 103–112).

След обирът на хазната Общият отиде в Цветкови хан, та си взе конят и замина си в шосето за Тетевен посред пладне. Полвин и повече от хазната беше натоварена на конят му и той (Общият) преспокойно си пътуваше посред ден. От Правец до Осиковица го придружаваше бай Цветко: а оттам до Гол[ям] извор – Нетко Даков от Осиковска лъкавица. Заптийтата търсеха хайдуците, а Общият променяваше парите на хазната в злато при Нейя и Иван Цолови от с. Осиковица.

Издателите на хазната са: Мимо и Стамен Ташови. Ето как е станало това: Стамен отишъл в клисурата за дърва и срещнал един керван коли с ракия „Захарска“. Той пийнал: от тази бъчва малко, от онази малко и тъй наш Стамен се напил и не набрал дърва. Вечерта, като се върнал празен, жена му се скарала и той се отдумал с това: „Че не го оставили хайдутите на хазната да набере дърва, понеже ги водил да им покаже пътят“.

В този момент дохождат заптийтата Абдураман и Ибу да изкарат колата стаменова на ангария; жената разядосана им отговорила: „че те знаят само ангария, кокошки и масло и не могат да хванат хайдуците“; прибавила още: „че днес мъжът ѝ водил хайдуците, утре на ангария, а децата ѝ да стоят гладни, като няма пръчка дърво да им опече хлябът“. Турците казаха това, дето трябва, и взеха се вече мерки. Издайникът искаше да скрие, но беше късно.

Председат[елят] на Орхан[ийския] комитет Васил Петров отиде в Тетевен за наставления от Общият и как трябва да се убие издайникът, но беше вече късно, понеже юзбашията го застигна и върна в Тетевен вързан.

Общият се кри няколко дни в Тетевен в къщите: попадия Лазарица, х. Иванови, Дочо Мръвкови и пр., но като доде пашата със заптии и башибозуци да обиколи градът да лови комитите, поиска да избегне, което и направи. Ненка Павловица Лалова изведе Общият през сред тълпата в женски дрехи и го предаде в Гложене В. Йонкову, а той го изпрати за Плевен. Преди дохожданието на юзбашията в Тетевен за В. Петрова, Йончо Маринов беше дошъл от Орхание да извести комитетът, че в Орхание е уловена работата, но никой не можа [...] ⁷баба Никовица беше натоварена да отрови братята си Стамен и Мимо, но и то беше късно. Син ѝ Васил Ников, като видя това, побягна с Цвятко Божилов за в Румъния. Баща му иска съдействие от полицията да улови сина си, понеже беше му откарал конят и откраднал парите, но и той не успя в нищо.

Положително не може са каза, но решението за обирът на хазната станало на Тодор Пеювата сватба, на 14-й септемврий. Пеюв се броеше между най-добрите председатели в околните комитети. Председатели на комитетите бяха: Орхание – В. Петров; Правец – бай Цвятко; Осиковица – Цацо Цолов; Видраре – Ив. Ветюв; Джурово – п. Георги Тутмаников; Голям извор – Д. Стамболията, после Георги Стойков и пр. Поощаджии бяха Дико Беров и Дико Пеюв от с. Извор, Вутю Ветюв от Видраре и др. Димитър Пеюв много приличаше на Левский, затова много пъти последният е пътувал с негов паспорт. В Тетевен беше оставил Общият около 4–5000 гр. и се намериха при учителят Пано Рогозаров. Когато докараха Общият от Тетевен, той беше изповядал, че той е убил дякона Паисий и обрал хазната, но не е показал, че е съществувал комитет.

При откарването на уловените комити за в София, ако и да беше уловил Масхар паша в Тетевен уставът на комитетата и други книжа, не знаеше да тълкува работата. На Враждебна (село близо до София), когато почиваха комитите в ханът на Вълков (член на комитетата), хаджи Станю и Анастас п. Христов казаха на Общия и на затворените: „Казвайте що знаете, за да се събере множество, инак ще ни избесят като псета“. Това даде повод да се изкажат всичките секрети по комитетът. Край София комитите ги посрещнаха един бюлюк аскер⁸, с музиката начело ги въведоха в градът. На 40–45 [стр.] арестантите конвоираха са от 500–600 души жандари и войскари. При посрещането се хвърлиха 3–400 пушки. Двата коня с хазната и с оръжието на комитите, заедно с пашата, отиваха напред и комитите после. Комитите до влизането в сараят си събраха коджамите хърколе по лицето от софийските жители, а особено от българите, които им казваха: „Падишах душмани“. Консулите додоха в сараят, та видяха комитите и запознаха се кой какъв е. Махсар паша показваше с гордост: „Този е баш комита“, а онзи „комита реизи“⁹ – онзи „Баш комитанъм катили“, „Комитанъм катили“¹⁰ и пр.

В истиндаците най-много говориха: Общия, Бушаранов, Г. Брънчев, Ив. Фурнаджиев (Топалът) и др. Вината се отхвъргаше на побегналите Т. Пеюв и В. Наков, че отнесли: книжата, парите комитетски и пр. Предводителят на Общия (Ненка Маркова) стоя затворена около месец в София и я освободи комисията. Почти всичките арестанти казаха каквото знаят, с изключение на 5–8 от 62 души. Левский нищо не е говорил и даже се е отказвал, че не познава никого.

След обесването на Общия арестантите се изпратиха в Диарбекир, а Левский остана в София. От списъкът на заточениците липсват в Орхание:¹¹ В. Бушаранов, Гаврил Брънчов, В. Петров, Петър Бояджията, В. Шунтов, Марин Николов, Хр. Панталонджията, Мито Петков, Божко Божилов и Стоян Стаменов Цагарский; от с. Осиковица Нетко Даков... Арестантите се отправиха за Цариград на 14-й януарий, а на 28 февруарий 1873 год. се експедираха за Диарбекир (стр. 260–261).

Песента на заточениците не можах да намеря, понеже писах на приятелите да ме снабдят с по-обширни сведения, а тъй също и за въпросната песен, но не ми отговориха.

Причината за закъсняване [на] отговорът ми е именно тази: че се надеях да събера по-подробни сведения по нашето приключение. В Орхание са пее тази песен: „Развивай се, развивай се, ружо, в градина, да развием, да развием байряк в планина, да съберем, да съберем хайдуци юнаци, да завардим, да завардим тясната клисура, да оберем, да оберем царската хазна“ и пр. Добре би било сведенията да се съберат по-полечка, за да са по-обстоятелствени и по-верни.

На конец, като Ви поздравявам, моля да извините за всичко.

Твой състрадалец В. Бушаранов

Публ. по: К. Заимова. Спомени и бележки на съвременници на Левски, събирани от Стоян Заимов. – ИДА, кн. 53, 1987, с. 229 – 237; НБКМ – БИА, ПА8876.

¹ Такъм (тур.) – група от подхождащи си хора или предмети. ² Зане (диалект) – зае се. ³ Мюхур (тур.) – печат. ⁴ Киве параси (тур.) – пари за преминаване. ⁵ Хюкюмат (тур.) – власт, управление. ⁶ Малмюдюр (тур.) – началник на парична служба. ⁷ Нечетливо. ⁸ Бюлюк (тур.) – рота войници. ⁹ Реиз (араб., тур.) – кмет. ¹⁰ Катил (тур.) – престъпник. ¹¹ Отнася се до имена, липсващи в първото издание на труда на Ст. Заимов. Арабако-нашкото събитие. Миналото. Кн. II. Варна, 1884.

--- След една неделя приехме телеграф (тука има един българин телеграф-чия, той ни се обади, че е уловен Димитър [Общи])--- На другия ден ни викнаха на конака да ни изпитоват. Ние като казахме, че не знаем нищо за таквоз нещо, пуснаха ни под кефил¹, като се задължихме да ходим няколко дена да свърша истинтака² и като свършихме истинтака с отказване – пуснаха ни за малко време, додето ни потърсят пак.

В това време приехме от Каравелова от Букурещ едно писмо за Левски, което говори вътре тъй: „Щом приемнеш писмото ми, вдигай знамето за бунт!“ И много чудно ни се видя, като още не сме направили нищо приготвено за бунт. Проводих го в Ловеч с Христо Халачето³, за да му го принесат. Но за зла чест той [Левски] отишъл, за да предирия за улавянето на Димитра как е станало. Като се връща Христо в Търново и разказа ми, че го нямало, но ми каза той, че казовале ловчалии, че го видели с мотика да ходи по лозята и хвърлял писма по портите, за да му дадат тефтерите и копието. Рекох си ази: това ми се види на измама, щото тефтерите са накрай. И на друго място, дето и да са, това е място здраво. Никога не пропадат там. Но може и истина да е, не зная. След 3–4 дена още едно писмо донасят от Каравелова, ко[й]то ни съди защо не сме дигнали бунта и по-скоро да дигаме. Ние се принуждаваме да проводим още две пощи, за да го търсим. Прова[ждаме] едната в Сливен, другата в Захра, защото му знаех потайните места---

Проваждам о[т]че Матея⁴ на Захра⁵, а Христа [Халачето] – на Сливен. И едва след два дн[и] приехме един телеграф от Захра така: „Длъжника ти намерих и парите ще ти донеса сам, щото сте имали в сметката си грешка“. Но тъй беше заръчано: като го намерят по тез места, то е вече явно издаване; но да го не оставят да ходи, но или да седи на едно място, или да го доведат, че да го пре[х]върлим във Влашко. И той, о[т]че Матея, ходил след него до Филибе; и като се маял там няколко дена по Перушица и по другите села, казал на о[т]че Матея: „Иди в Карлово при еди-кого си и ме чакай там един-два дена. Ази ще дода за мястото си“. О[т]че Матея, като чакал 4 ден[а] и го няма, оставил забележка през де да мине и де да доде. Щото зели да му се под[о]зират: какво търси този калугер тука, макар и да има отговорност, че продава книжки за деца.

И като доде, разбрахме сичко, защото се издава в Ловеч работа[та], но се надееме на сигур, че ще да доде тука и ще го пре[х]върлим, и ще закачим работата си пак. Но той, като отишъл в Пазарджик и мъчил се дано спаси запрените – и като видял, че ако се запали София, нищо няма да стане с това и на затворените нищо няма да направят, само в заточение по за малко време – и се върнова, за да предири издателството в Ловеч и подире да доде за Търново, за да иде да предаде сметка и да се разговори с Каравелова и с другите членове за въстанието: кога и как трябва да стане.

Като дохожда в Ловеч, отива при Николча Сирков и разпитова за сичко. Но като видял, за по-добре премина[ва] във Величка п. Луканова, [след] като биле затворили Марина п. Луканов и претърсали вред.

И иска да се срещне с попа (председателя) на комитета, който беше избран от ловчалии, за да си прибере сичките писма и пари, които биле у него. Но като

му напомнили, че е сомнителен за предателството, което го издал Димитър, по причина като казал Димитър – един малък поп. Те водиха п. Лукана⁶, но като го видял Димитър и казал, че не е този поп, но е други – млад, нисък. И в същото време го [х]ващат и подир един час го пушат; и той е явен шпионин. Но В. Левски, като му писал едно писмо пространно и му искал сметката и сичките писма, които са били в него и колкото пари е сбрал от заминуванието му (о[т]съствието му) от Ловеч на 4 месеца. В същото време му обадил и на кое място, като проводил писмото на попа.

И на другия ден на Рождество тръгват по 4 часа през деня с брата ми Николчо [Цветков], който той тръгвал с причина, за да си купи бакър и да го доведе в Търново. [Той – Н. Цветков – ми разказа:]

Като вървели къде Къкрината, срещнали двама заптии при Пази мост⁷. Като му казал Николчо: „Отбий се, уж иди за повън“, но заптия[та] го попитал: „Нерей гйорсун бе, чоджук?“^{*}, той му отговорил: „Бая ги-ди[й]-орум. Нерейсин бен сени танамам.“^{**} Той му отговорил В. Левски: „Насъл танамасън бен сени танъръм, сен гене танамасън.“^{***} И той, В. Левски, заминал къде южната страна из лозята, а заптиите из пътя и Николчо – къде Севлиево, додето се сбрали по-нагоре при Гьола. Оттам вървяли до Къкрината.

Заварили много хора, къкриненци, които пиели. Подире стояле до 2 ½ и някои хора запи[та]ли Христа: „Кои са тези момчета?“ И той отговорил, че са на дяда Ивана [Крачула] синове. И така Левски лъгал, тоест отговарял, че е негов син.

И като си излязоха хората [разказва Николчо] и ние останахме трима, и седнахме да ядем [х]ляб и приказвахме отде ще минем за в Търново. Ази казах [на] Н[иколчо] да минем по шосето. А Христо [Латинеца] каза да минем през селата, за да не минуваме през Севлиево, за да не се случи някоя опасност. И тъй решихме, че ще минем през селата. И тъй се наговорихме, щото да спим малко и рано да тръгнем, за да осъмнем мно[го] далеч през нощта.

И като спях 2 часа, сънувах, че в много мамули се намира[м], в конци, че отгоре и отдолу висят и не мога да изляза от тях. В това време от страх се събудих и ги виках да станат, за да вървим. Но Христо отговаря, че в този път само 2 часа знаел [са достатъчни] и затова е рано да се тръгне. Ази веки не заспах, но стоях буден и те спаха още 2 часа. Подире пак ги събудих и Христо, като стана, отиде да обади на рода си, как че го няма днес тука, че ако би да додат от нашите тука някой, да им обадят, че е по близките села за свине. И така излиза от хана и отива. И оставаме с Васил двама.

И минуват се десетина минути, и нападноват заптиетата хана; и похлопах на ханските врата. И аз излизам от одайшните врата, за да отворя, че мисля, че е Христо. И така от ханската одая чувам глас на ханските врата, че се вика: „Хей, ханджи, ач!“^{****} И така, като познах заптието, което срещнахме в пътя, че е негов глас, върнах се назад, без да се обадя, и казах на В. Л[евски]: „Байо, този, който вика на вратата, е същия, който ни срещна на Пази мост – заптието“. И той ме попита: „Добре познаваш ли го, че е същия?“ И в същото време те в големи викове и искаха да счупят вратата, за да влязат вътре. И тогава Васил

* Правилно: „Нерейе гидийорсун бе чоджук?“ (тур.) – „Къде отиваш бе, момче?“

** Правилно: „Баа гидийорум. Нерелисин бен сени танамам.“ (тур.) – „Отивам на лозето. Ти от къде си, не те познавам.“

*** Тур. – „Как да не ме познаваш, аз те познавам, ти пък не ме познаваш!“

**** Ач! (тур.) – отвори! В ориг. „атч“.

излиза, като се стяга с 2 револвера, през задните врата, за да избегне. И като се [х]върля през вратника, за да се откачи от зверските ръце, но за зла случайка се закача на вратника на един кол, който сполучва, че пада в стражата турска – [но това го научих] от хорски хор[а]ти.

А ази бях вътре [продължава разказа на Николчо] и слушам отвътре много гърмеж на пушки. Помислих, че е избегнал; и след пушечния глас закачиха пак да чупят вратата хански. И така ази се правех вътре, че съм заспал и не чух. И в същото време дохожда Христо, ханджията, и потропа на вратата, но ази пак не му отворих. Тогази доде откъм пътя на прозорчето, потропа и извика: „Хей, хей, Никола, що не станеш ти да отвориш?“. И тогази, като чух неговия глас, и отворих ханските врата. И така видях 5–6 заптиета на байонет с пушките срещу меня и като сънлив, че се уплаших. Като влязоха вътре, разтърсиха дрехи и сичко и ги питам: „Какво търсите?“. А те не отговарят нищо. И в същото време извикова един заптие: „Гетирин о гяуру ичирде“.* И ази мислех да не е някой селянин от селото, но като го вкараха в хана вътре и видях [Левски], че го вързали с пояса му назад ръцете и облян в кръв. Тогази го изправиха до стената и извика: „Прощавайте, братя“. И той ка[за]: „О, мило отечество, за тебе отивам“. И ми каза: „Ела ме опаш!“ А заптието, като знаеше български, и ми рече: „Ела опаш тая свиня!“ И ази отидох и го опасах. В същото време извикаха заптиите на селските чорбаджии: „Чабук гетирин бир араба“.** И като докараха селяните една кола и така хвърлиха Василя в колата и също и онзи заптия, който се беше ранил от Василюва револвер. И така мене с Христа вързаха с едно въже, но ази се молех на чаушина защо да ме навързва, защото ще си ида честно в Ловеч.

И така тръгнахме за Ловеч на 1872 година, декемврия 26/27. И като излязохме от селото ½ час навън, отвързаха ме и ме теглиха в едно дърво, само мен, и ми се заканиваха, ако не кажа каква е работата, ще ме заколят. И ази им казвах, че какво е и за какво ме питат ази не зная. И тъй ме гътнаха на земята и един ми седна на главата, а други на краката и закачиха да ме бият немилостиво и ме питаха да кажа какво зная. Ази им казвах: „Какво да ви кажа, като не разбирам за какво ме питате? Кажете ми и ме научете какво да казвам“. Но нищо – те ме биха, дорде се умориха, и ме ритнаха да стана. И ази станах и закачиха да ме събличат и да ме търсят. И ази им се помолих да ме не дърпат като циганин, щото ази сам ще се съблеча. И те ме съблякоха и ме търсиха, дано намерят нещо, но нищо не намериха у мене, само ми зеха парите, които носех с мен. И така се пак стегнах и ме подкараха пак из пътя. И като вървахме из пътя, те ми казваха: „Анастана сиктим комитасъ. Сенми оладжан юзбаши комиталара“***. Но ази се оправдавах, че не зная туй. Но те ме не слушаха, но ме удреха с пушките си, додето достигна[х]ме ранените. Та[ка] също биха и Христа Цонев подир мен. И като тръгнахме синца вкуп, ето срещна ни и Деша, на Хри[сто] [Цонев] майка му, и баща му и нищо не продумаха – уплашени. Заптиите като го уловиха [и него] и разтърсиха го, също и самаря [на коня] му съдраха; и нищо като не намериха, [оставиха го]. Също идеше и още един селянин; и него тъй напъваха. Също и него вързаха, и той с нази, уж че бил проведен от наша страна да каже в Ловеч какво е станало в Къкриня.

* Тур. – „Доведете го вътре тоз гяурин!“

** Тур. – „Бързо, докарайте една кола!“

*** Тур. – в началото на фразата – ругатня; по-нататък: „Ти ли ще ставаш юзбашия на комитите, бе?“

И като наближихме до Ловеч, то излезли множество турци, за да ни видят какви сме комити: на Рождество, на третия ден. И турците ни псуваха сякаш. А колкото беше за мене зло, че влизам в капана, но нямаше какво да направя, щото бях безоръжен [?]. И влязохме в конака и ни изкараха пред каймакамина, за да ни види какви сме хора и ни сбрах трима да ни питат.

Първо ни питаха отде сме. Попитаха първо В. Л[евски] от де е. А той отговори, че е родом от Търново, но баща му и майка му били избегнали преди 25 [години] във Влашко и се заселил там. А те го питаха за какво е дошъл тука, а той отговорил, че бил търговец, който сбирал сичко за прехраната си. А тия извадиха неговия по[р]трет и го питаха: „Този образ не е ли твой и не познаваш ли го?“. А той нищо не им отговори. Също попитаха и нази за този образ, но ние отказахме, че го не познаваме. И тъй си говореха, че тези са, дето са вършели сичките работи, и тогази ни сведоха надолу и ни запряха, и ни оковаха с пранги, и ни затвориха, също [пранги] и на вратовете ни. Не се мина от 2–3 часа, изведоха В. Л[евски] на изповед и след него повикаха и Христа Ц[онев]. Подир него извикаха и мене и ни качиха за в Търново.

През нощта пристигнахме в Севлиево посред нощ и оттам, без да ни маят от 1 час по-много, и тръгна[х]ме за Търново. Но като пристигнахме в търновските лозя, видяхме 150 души конница ни чака и 2 ширкета⁸. Свалиха ни там и ни качиха на тамшните ширкети; и влязохме в конака.

Оставиха ни в една одая до ½ час наедно и подир ни извадиха и ни разделиха да не сме вкуп трима. И на втория ден, часа по шест, ни извадиха на изпит: най-напред един по един и после ни сбрах и трима ни, питаха ни. Ние и трима отказовахме, но подире ни сбрах и трима ни пак наедно, когато доде и юзбашията⁹, та заръча на затворените да не ни зака[ча]т. И донесоха от пашата малко ядене за В. Л[евски], който не беше ял три дни. Хапна малко и казаха, че го викат [при] пашата. Бил и [Стефан] Карагьозоолу там. И го чакат сахата по 2 през нощта.

И като отиде, питали го, а той им казал: „Аз не съм хайдутин, не съм лош човек, но накара ме времето, тоест народът, да ходя да проповеждам из България, щото, гледаме, из България се напълни с европейци, прикупиха пътищата, правят железници и сичко мислят да завладеят, даже Турската империя; а султанът, като не дава внимание на туй, вместо да ги гони, той ги прави доктори, инженери и ги поддържа; а ние, българите, които мислим, че и ни[е] сме достойни за сичко и нямаме право в нищо, султанът ни гони, презира ни и ни зима парите и ги дава на европейците. Това ме е накарало да ходя да проповеждам, докато ни[е] сме завладяни и продадени от султана на европейците. И така ази щях и сам при султана да прося и го моля да даде на българите, което им е нужно, за да вардят отечеството си да не пропадне; а вие ме направихте, че съм убиец, хайдутин, та ме гоните, додето и паднах в ръцете ви. Тъй е моята мисъл и на сичкия народ. Мене като погубите, то ще излязат други, по-много като мен“. И свършил В. Л[евски]. И мютесарифинът му отговорил тъй: „Чоджум, биз гьорюоруз, ама не япалъм девлетин иши бу“.^{*} Казал: „Паша-ефенди, факат, сени истергер Софияда, ярян гидедж[е]ксинис“.^{**}

И на другия ден и трима ни – в една биржа и с 15 души – за Севли[е]во. През нощта преспахме в Севли[е]во и на Св. Василий 1873 потеглихме за Ловеч.

^{*} Тур. – „Момчето ми, ние виждаме, ама какво да правим, държавна работа е това.“

^{**} Тур. – „Обаче тебе те искат в София, утре ще отидете.“

Пристигнахме там и там преспахме; и през ноща, на четири сахатя, потеглихме за Плевен. И там преспахме. Часа по 8 през нощта и додоха съдниците и доведоха един джерафин* – турчин, за да прегледа на В. Л[евски] раната му над ухото, що беше ранен в Къкрината от куршум и му бяха о[т]секли ухото, но бяха го съшили още в Ловеч. И му обърса раната и му тури други мехлем.

И оттам ни проводиха къде София. И вечерта пристигнахме в Луковит и там преспахме. И на сутринта потеглихме и пристигнахме вечерта по 4 часа през нощта. И там ни посрещнаха 200 души конници, които чакали нас да ни вардят през Балкана, да не би да излязат някои други комити из Балкана да ни отгърват от тях. Като слязохме от колата, изкараха ни при каймакамина. И ни[е] седнахме да се постошим. И ни направиха по един цигар. Дадоха ни ги да пи[е]ме. И на В. Л[евски] дадоха, но той не прие, щото не пиеше тютюн. А ние ги зехме и пихме. След цигарите дадоха по едно кафе. Като изпихме кафето, тогази попитаха В. Л[евски] на турски: „Тебе ли викат В[асил] Л[евски]? Ами Дякон?“. „Пак меня.“ Но го попита: „Е, името ти Васил ли е, Иванов Левски теб ли казват?“. „Мен, бей!“ „Защо много имена имаш и ти тука си дохаждал, а[з] съм те виждал и ти имаше един добър кон, какво го направи него?“ А В. Л[евски] му отговори: „Не зная“. И тогази нема време да се приказва по-много, щото искаха да ни прекарат през нощта през софийския балка[н] за София. И тъй ни разделиха на 2 талиги и се качихме – и пред нас – конници, и след нас – около 250 души. И тръгнахме през нощта по 5 часа, а на 12 пристигнахме сутринта в София и тогази ни разделиха и не се видяхме вече с В. Левски.

В затвора се научих, като водили В. Л[евски] и Димитра да ги пит[ат] за сичко, а Васил Л[евски] заплюл Димитра и казал: „Ти си хайдутин, когото обираш царската поща“. А друго какво е гълчал, не зная.

Нагатак назидан ни затвориха в кашлата и стояхме една неделя, че подире ни вик[на]ха и ни извадиха на по[р]трет и тогази ни извадиха при комисията на съд двама ни с Христа да ни съдят.---

Тогази се видях с Марина п. Луканова и с другите, щото отидоха на заточение в Диарбекир. И като се мина два дни, викна ме юзбашията на одаята си и там видях един, че четеше пари и ме попита: „Кач пара алдълар сенде?“** Ази му казах: „250 гроша“. И каквито ми бяха парите, същите ми ги и даде. Даде и на Христа парите и видях на В. И. Л[евски] сахатя, и пари останаха, а те бяха на В. И. Л[евски] – 4500 гр., които ми ги каза сами, когато вървахме из пътя; защото, каза ми той, че ази ще се пусна, щото не ме познаваше Димитър Обшия, а Христа познава; че като си ида в Ловеч да кажа на Николча Сирков, че 3000 гр. са дадени за пушки и са комитетски пари, които знаел Николчо Сирков чии са биле, че да им търси средството, та да им ги върне. И за другите неща, дето имам в Ловеч, да ги изпроводи както и да е на Каравелов. Това ми е говорил В. Ив. Л[евски], когато ни караха заедно къде София. (Това го е казвал Никола Цветков – Бакърджията и подписите му са в преписа ми.)

[Оттук продължава личният спомен на Хр. Иванов – Големия – бел. състав.]: На 1872 година, декемврий 27, като се известихме от телеграфа, че е уловен В. Л[евски], не поверовахме: защото беше и о[т]че Матея понавън по работа. Казахме [си], че е той нейде [х]ванат, но [на] 28 се извихме точно, щото е ранен и името му Дякон Левски. Сбрахме се и се посветовахме какво да правим.

* От „джерра“ (тур.) – хирург.

** Тур. – „На тебе колко пари ти взеха?“

Пре[ди] всичко решихме: постоянство, друго нищо, като си видяхме силите, щото на приказка бяхме много, но на работа – малко. И то като се изплашиха, че останахме Христо Бунито и Иванчо Захралията¹⁰. Другите и под земята да ги търсиш, ги няма.

Премислихме, ако излезем, за да се мъчиме да го отървем, не знаем ка[к] ще сполучим и може много да е ранен и ще бъде без полза. Още и зимно време и ще дигнем голямо вълнение, и няма никъде да се потуляме през зимата. Решихме да видим театъра какво следствие ще земе и да видим с очите си кои са момчета[та]. Ето ги, ето ги след третия ден, че ги карат с един голям калабалък – около 200 души конница. Излязох ази пред дюкения на вратата да гледам. И като погледнах отдалеч, видях В. Левски, че зачулен с един ямурлук и си върти очите ту нагоре, ту надолу, но и ази го гледах [в]се в очите: да видя дали нещо ще ми даде знак с очи. Но из един път съгледа и ми клюмна глава вместо „добър вечер“ и с жалени очи ме погледна вместо „прощавай“. И замина колата бързо. След него иде още една кола. Кога погледнах, че то единият – лелина ми син (братовчед), а другият – брат ми. Ази не знаех в какво се положение намирах, но стоях пред вратата побледнел. Като изминаха, ази реших да ида на конака да им занеса по за десет пари тютюн и дано да се науча каква е станала, та са се [х]ванали и тримата живи. Но ме върнаха неки приятели, като ми казаха, че няма да те пуснат.

Върнах се, намерих Ивана [Хаджидимитров] и Христа [Халачина] и им казах: какво да п[р]авим, щото и тримата здрави. Но те ми казаха, щото В. Л[евски] бил ранен в главата до ухото в лявата страна, щото пок[р]ай мене минаха с дясната си страна и забулен, не можах да видя превързаната му рана. Питаме се какво да правим. Отидохме, че обадихме на доктора С. Антонов: като го викат да му гледа раната, дано изпита от него нещо. Проводихме и Джор[д]жа Момчов при Караг[о]зюлу да види исти[н]та му и да ни обади на другия ден. Най-подире решихме да запалим конака: или да изгорят, или да се отърве някой от тях. Но казаха на сутринта, че пачаврите паднали на празно място и нищо не подействаха.

Ние мислехме, че ще ги държат още някой ден, но на другия ден пред зори ги прекарвали за София и ази не можах да ги видя вече. Това ми беше последното виждане с покойния най-мил и драг приятел.

След това останахме ние като гръмнати. И пак полека [в]се си насърчавахме селяните да се не отчайват, щото имахме от по-напред настанен Узунова¹¹ да ходи на негово място. И имахме голяма надежда в него, щото при всичките си неопитности беше доста решителен и ученичко и будно момче. Но си закачихме ние работата пак, като оставихме затворените на съдбината им---

Публ. по: Христо Иванов – Големия. Спомени. Съставителство, предговор и бележки В. Тилева. С., 1984, с. 82 – 91.

¹ Кефил (тур.) – поръчител, тук в смисъл – поръчителство. ² Истинтак (тур.) – разпит. ³ Христо Караминков (Бунито, Халачето). ⁴ Матей Петров Преображенски (Миткалото). ⁵ Стара Загора. ⁶ Поп Лукан Лилов, баща на Марин Поплуканов и Величка Хашнова. ⁷ Пази мост – местност. ⁸ Ширкет (тур.) – кола за общо пътуване. ⁹ Юзбашия (тур.) – капитан, ротен командир. ¹⁰ Иван Хаджидимитров. ¹¹ Атанас Узунов.

--- Бях член и на тайния востанически комитет, клон от Централния комитет, който се беше съставил в Букурещ под председателството на Любен Каравелов. Пошалионът, който пренасяше писмата от Букурещ в София, беше Тодор Пеев от селото Тетевене,² а главните апостоли емигранти бяха Васил Левски (Дякон Игнатия) и Димитър Общи. По-често къде нас дохождаше Димитър Общи, който отседаше в къщата на Христо Петров Ковачев, учител в града ни по турски език и певец в църквата „Св. Крал“.

Яви се един ден в София прочутият главен двигател на востанието Васил Левски, когото бяхме много чакали, и беше слязъл в казиното³ на Димитър Трайкович – един от по-първите граждани, който беше член на „идаре мезлиши“⁴ при пашата, но знаеше емигрантите и спомагаше им даже от каквото имаха нужда. Също така знаеше и планове на комитета в София, защото много пъти свижданията ни с апостолите ставаха и в неговото казино. Така и днес, при дохождането на Левски, пак се посъбрахме в казиното на Трайковича и си поприказвахме по разни въпроси. На заранта си замина Левски по-рано по работа.

Подире, нещо около един месец, пак се завърна Левски в града ни, когато тогавашният софийски мютесариф Есад паша правеше сватба (обрезание на негови двама сина) и беше поканил по-първите граждани и учителите, между които бях поканен и аз със двама още нашенци (членове на нашия комитет: Тодор Пешов⁵ и Димитър Хаджиманов).

В това време, като се намираше и Левски при назе, казахме му: „Абе, бае Левски, хайде да отидем със тебе на пашовата сватба! Турците в конака сега всички са заети с пиршеството около сватбата, няма да те познаят, ще минеш като за учителя в града ни...“ А той, човекът, се поколеба малко, най-сетне се съгласи. И така – отидохме на пашовата сватба.

Там имаше доста добри печени агнета и други разни добре наготвени ястия, хубава ракия с разни мезета, вино от най-хубавото, а всичките чиновници слугуват, приносят яденето и прочие. Другите посипват на гостето да се мият, носят кърпи за бърсане. Къочеци, турски свирачи, циганки и цигани, играчи и играчки – в пълната смисъл на думата увеселение по турски обичай.

И нашите милости с бая ти Василия Левски, когото турците по това време търсеха изпод камък – ядеме, пиеме и се веселиме на пашовата трапеза.

Като се свърши вечерята, устрой се в двора на конака една машала⁶ със запалени огньове, за да е видно, и захванаха да се борят пехливане по турски обичай. Ние, гостите, излязохме да гледаме наедно с пашата и чиновниците, и българи, и аги, колкото имаше там на увеселението. Есад паша седна на балкона да гледа, а наш Василия Левски стои до самия него и гледаме на пехливаниците как се борят. И това трая близо до съмване, но преди да свърши всичката тая турска комедия ние, тримата комити, и бае Василия Левски си отидохме, догде не е избеляло въжето (докато не са ги хванали и обесили).

Като влязохме в казиното на Трайковича, поседнахме си малко, поразсмяхме се на турските церемонии и обичаи и на нашето щастливо и пълно с веселба преминуване на тази турска сватба и си отидохме всички по домовете, като оставихме Левски да си поспи.

На заранта изпратихме Левски, който ни даде някои наставления и си тръгна за Враца и Орхание.

Това всичко беше на 20 юлия 1872 година---

Подир малко време (след угощението в софийския конак) Левски биде предаден от един свещеник из ловчанските села и биде докаран в София и го арестуваха на уединено място, отгдето го изкарваха всеки ден на изследване, сам и с Димитрия Общи, ставяха ги наедно в конака (очна ставка) и ги разпитваха, защото Димитър Общи беше казал в по-предните си разпити, че Левски е по-голям от него и че той, Общи, е получавал заповедите си от Левски...

А когато попитаха Левски пред очите на Общи истина ли е, че той е по-главен в комитета от Общи – Левски отговаряше, че не познава никак Димитър Общи, даже че сефте⁷ сега го вижда. Общи пак настояваше да казва същото, което е казвал по-напред. И така единият, Общи, клеветеше; а другият, Левски, отказваше. И така се свърши – без да разберат истина ли е казаното на Димитрия Общи, или не. Но Василия Левски не беше като Димитрия Общи. Той, макар и много да бяха го мъчили турците да издава какво е правил, с кого се познава, но той за никого не каза нищо човекът!---

По-напред обесиха Димитрия Общи, а после – Василия Левски---

Публ. по: Б. Хаджибонев. Васил Левски в София (Из дневника на х. Боне Петров). – сп. „Родина“, III, 1941, кн. 4, с. 102 – 104.

¹ Боне Петров (1836–1895), род. в с. Герман, притежавал воденица и кръчма в София, в която се отбивал Левски. Спомените се датират по годината на смъртта му. ² Авторът греша: Т. Пеев е държал връзка със съмишлениците в София, но като председател на ЧРК в Етрополе. Вероятно писмата са донасяни от куриера Дидьо Пеев – Пощата от с. Голям извор. ³ Фактически хан, странноприемница и кръчма (близо до църквата „Св. Неделя“). ⁴ Правилно: „идарие меджлиси“ – административен управителен (общински) съвет. ⁵ Известен като Тодор Желявецът. ⁶ Машъл, машала (араб., тур.) – факел, светилник, осветление. ⁷ Сефте (тур.) – за пръв път.

№ 71

Спомени на поп Минчо Кънчев¹

1894–1903 г.

--- От 20 август до 20 октомврий Левски живееше ту в Стара Загора в къщата на братя Хаджидечеви – Димитър и Георги, и Никола Райнов, ту в Сопот в къщата на Аврам Павурджиев и Фратю Попов, ту в Чирпан в къщата на Георгия Данчев и при даскал Сребрю² в долномахленското училище. Левски заминал за Пловдив. Пристигнал в Пловдив на 25 октомврий. Между пловдивските съзаклятници циркулирал вече слухът за някакви си арести на разбойниците комитетски отатък Балкана. Левски в каяфета на въгляр се явил на Найдена Геров³ и го помолил да провери слухът за арестите в Орхание, Ловеч, Тетевен и Плевен. Геров му съобщил печалната новина: до днес сто души са арестувани; арестуваните не крият нищо; всичко разказват на Мазхар паша, [на] турското правителство в България; днес, 27 октомврий, се получи новината в конака, че и Д[имитър] е заловен в някое си село и в Орхание откаран; вие трябва през Цариград да бягате в Румъния.

На 30 октомврий Д. Матевски, примирайки от страх, се явил при Левски и му съобщил следната новина: „Мютесариф паша привиква един по един пловдив-

ските първенци, учителите и свещениците, показвал твоя портрет и ги разпитвал за теб. Доктор Рашко⁴ ми каза, че 20 000 гроша възнаграждение ще получи оня, който те предаде на турски власти. Намираш се в опасност. Прочее бягай за Румъния или Сърбия“. През нощта [на] 31 октомврий тръгна за Татар Пазарджик. В този град Левски се самоарестувал в къщата на Николча Бакърджията⁵. Нещо около десет дни нравствено се изтезавал той в тъмното килерче на Николча. От Т. Пазарджик нощно време излезе Левски, придружен от Николча Бакърджията, и пристигна в село Поибрене, скрил се в къщата на поп Неделю⁶.

Правителството търси Левски под шумка и трънка. Комисията, която е дошла от Цариград, обещала е 50 000 гроша на оногова, който го предаде на турските власти. Казал Захария Шопов на Кешиш Първана⁷: по-скоро да бяга в Румъния или Сърбия. От Мирково Левски тръгнал за Сопот. В Каменна Клисура изучил от приятелите си, че Сопот и Карлово са подхвърлени на еженощни претърсвания – юклама. Предрешен в козарски дрехи и уж болен, отива в Сопот, почуква [на] портите на сопотския хеким [Тодор] Кошников и поискал медицинска помощ. Кошников отведнъж не познал пациента си. Левски му се обадил. Кошников сплел конците: „Бягай от Сопот. По таваните и под керемидите те търсят!“ – казал Кошников на каменичкия козар.

От Сопот Левски отиде за Троянския манастир. От пътници узнал, че манастирът е блокиран от ловчанска полиция и че тя „някого си търси“. Левски се промъкнал в манастирските кошари и полека-лека козарят каменички се промъкнал в манастира. Игуменът му [х. Макарий] се оплакал, че втори път как ловчанската и троянската полиция правят внезапни претърсвания на манастиря: „Търсят те, обещават на манастирските прислуги 10 000 грошове, ако те познаят и те предадат на властта. По-скоро бягай оттук, някой от слугите може би ще те познае... Тогава отидоха по дяволите и манастирят, и манастирището...“ Левски със заплашване накарал игуменът да го скрие в юклюкя [стенен долап] на килията си.

„Ловеч е заобиколен от войска: и дене, и ноще патрули кръстосват по улиците и кръстопътищата“ – казва отец Серафим, който ходи в Ловеч. До 18 декемврий се потайвал в юклюкя на игумена. На 20-и същият той [Левски] се промъкнал в Ловеч и се настанил в старото си скривалище [у] Величка [Хашнова]. Величка подозирала поп Кръстя в измяна на делото и в злоупотреба на комитетските суми. Левски с убийство заплашвал поп Кръстя, ако не предаде на Сиркова тефтерите, квитанционните книги и парите – 35 000 гроша. Левски поискал лична среща на поп Кръстя, за да се разяснят и разберат. Поп Кръстю му назначил в Кърчинското ханче. Левски посрещнал Рождество Христово в къщата на Величка Хашнова.

Съзаклятниците ловчански, а край тях и всички ловчанци вярват, че поп Кръстю е предал Левски. По тяхному [причините] биле: а) за да запази себе си, предал Левски; б) за да икономиса за себе си 35 000 гроша комитетски пари; в) за да вземе още 25 000 гроша от хазната като възнаграждение за предателството.

Селото Кърпина е между Севлиево и Ловеч, на самото шосе, около три часа е Кърчинското ханче. Притежателят му е Христо Цонев, стълбът на кърчинското съзаклатие. Зданието е на два етажа: долният служи за механа, горният за пренощуване на пътници. Творецът на предметното ханче [е] отец Матей Преображенски. Съградено е то на комитетски суми с цел да служи за почивка и скривалище на комитетските куриери, тайна полиция, апостолите народни и

прочее работници комитетски. Комитетското ханче има продълговат двор. Дворът е заграден с нов, висок плет. Подострени колове стърчат, та крепят плета.---⁸

--- Търновският паша телеграфически обади на Кючук Саиб паша приятната новина. Царският комисар телеграфически заповядал под силен конвой да се изпроводи от Търново в София хванатия в Къринското ханче овчарин⁹. Петдесет конни стражари са провождали Кешиш Първана. Дилижансът хвърчал по царското шосе. На всяка станция раните на Левски премивали и превързвали, но от големия студ раните се подлютили: с дясното си ухо Левски оглушал и лявата му ръка от рани онемяла---

Новата 1873 год. Левски посрещнал в Плевенската тъмница. На 5-й януарий 1873 год. докараха Левски пред софийските военни казарми. Заптийте го снеха от колата, та го туриха в една тясна стаичка. Военният командант на града София пръв направил визита на затворения в казармата овчар. Командантът заповядал: голям катанец на вратата увиснал, два щика пред стаичката щръкнали, двойни часови... Софийци заговорили: баш комитата докарали и в казармите го затворили...

На 6 януари преди обед Саиб и Мазхар направили визита на затворника. Следобед Шакир и Пенчович ефенди с „добря дошол“ го поздравили.---

Шакир ефенди, Саиб паша, хаджи Иванчо Пенчович подписаха за обесюването на дякона Васил Левски. Съмна се, 6 февруарий доде. До обед виелица силна, следобед времето са поправи, февруарското слънце припече. Софийската полиция се разтича по улиците кални.

Бесилката, която на 15 януарий умъртви Общи, грозно стърчеше и с нетърпение чакаше новата си жертва. Свиканите общински съветници стояха на групи около бесилката. Пред тях членовете на ираде-меджличи (управителен съвет) официално се мъдреха. Рота войска от страните на бесилката волно стоеше. Взвод конни стражари зад ротата мируваше. Шопи и цигани около лобното място се разтъркваха и у бесилката зяпаха. Мазхар паша, яздейки на кон, по лобното място се ширеше и някакви си заповеди на палачите даваше... Всичко бе приготвено, наредено, натъкмено... Войската и тълпата чакаха бунтовника. Откъм казармите позорната кола се зададе. На Мазхар паша „парада“ се раздвижи. Позорната кола пристигна, близо при бесилката се спря. Заптийте изнесоха из колата полумъртвия труп на дякона Левски, предадоха го в ръцете на палачите-цигани. Али чауш заповяда: „Дормуш!“. Сали метна примката, кязим Али издърпа дървеното магаренце, трупът увисна... Али чауш го залюля. Бесилката се заклати и заскърца---

Умря Левски!... Да живее свободата!... След малко „парадът“ на Мазхар паша си разотиде. Останаха циганчетата и шопчетата с камъни да мерят висещия труп!...

Надвечер комисарите царски бесилката посетили. Мазхар паша няколко пъти с бастонът си студения труп залюлял и на Али чауша заповядал: „Трупът на мръсника предайте на поп Тодора!“.

Левски е заровен в старите софийски гробища. Там е заровена и главата на Бенковски. Да, главата на Бенковски и тялото на Левски са заровени в старите софийски гробища... Лека им пръст, вечна им памет!---

Ще освободим Левски! Узунов¹⁰ и Бойчо Русев от Гюрюджий [дн. Преславен] отидоха двамата да разгледат барон Хиршовата железна линия между Търново Сеймен да отпечатат с восьък бурмите на железницата. Заедно с тях беше и Дойчо Д. Аладжов. Ходиха и донесоха воська, взет [като] мярка, за да направим

железни нахтаре [ключове]. Между атиловците¹¹ се намери железар, който по заповед на Коля Ганчев изработи през нощта на 26 януари четири железни ключа согласно въсъчения отпечатък. На 26-й същия месец, през нощта, Узунов и Бойчо Русев отидоха да опитат нахтарите дали ще уйдисат в бурмите. Нахтарите уйдисаха. Третата бурма се развъртя, двете релси една от друга се разкопчаха. Радостта беше велика! Сърцата силно затупаха. Бойчо и Атанас се спогледаха и очно си проговориха: „Свършено! Левски ще бъде спасен, само да го прекарат през това място...“ Разкопчаха два чифта релси, можеха да разкопчат още шест, ако искаха, но нямаше защо: сега се правеше опит само с ключовете. За сполучното изработване на ключовете Узунов заповяда да се даде парично възнаграждение на железарят. Железарят не прие възнаграждението, а помоли Коля Ганчев да му се издаде квитанция срещу пет-шест лири, които бяха му определени като заслуга: „Комитетът има нужда от пари. аз съм член от комитета, но съм беден. Вместо парична помощ ще давам своя труд“ – отговори честният работник лично Узунову, когато последният го попита защо не приема възнаграждението.

Стефан Сливков и Георги Хаджидечев изработиха турските облекла за юнаците и ги пренесоха.

На 1 февруарий Узунов заповяда да се сформира четата, която ще задържи тренът и освободи Левски. Заповедта гласеше: четирима конника от с. Хайнето [дн. Гурково]; трима конника от с. Елхово; трима конника от с. Махалата; двама от с. Дервения [дн. Змейово]; четирима от с. Арабаджиево, в числото на които влазя поп Минчо; трима от с. Гюрюджий – с Бойча Русев; четирима от с. Гюнелийска махала [дн. Любенова махала]; петима от Стара Загора начело с Коля Райнов: командующ сам Узунов – всичко с началника 25 души съзаклятници революционери. Заповяда се на атилци [старозагорци] да приготвят 35 ката турски костюми. В тях ще се облекат юнаците в денят на нападението.

Високата заповед на Узунова се изпълни. Хайничани, елховци, дервенчани и махленчани заедно с конете си се явиха в Стара Загора... гюнелийци, гюрюджийци додоха и се установиха в село Арабаджиево. В качеството си на гости те се разположиха по къщата на созаклятниците от същото село. По советът на Ганчева Узунов отмени разпореждането си по направата на чирпанската засада. Заповяда, щото Филипов, заедно с десет боричани¹², да се яви в Гурбетито [дн. Странско] и там да чака неговите заповеди. Филипов изпълни заповедта. С боричани [чирпанци] числото на четата стана 40 души---

На 5 февруарий всичко беше готово. Юнаците чакаха. Чакаха и конете им, като ядяха болджа-ечемик в плевниците и яхърите на созаклятниците. Чакаха и турските костюми, за да изиграят ролята, която им се предназначаваше. Узунов и Колю Райков – Пантата по цели нощи сновяха между Арабаджиево и Стара Загора. Събираха повиканите на оръжие юнаци и ги учеха как да действуват и какви неща да си приготвят за нападение.

От село Арабаджиево бях назначил: Мънчо Гергев, Вълчо Славов Сийреков, Добря Пехливанина – Палата и негова грешност поп Минча. Мънчо Гергев на никакво оръжие няма вяра и упование освен на пишовите, които ги взе от циганите. Опитвам юнаците:

– Като ще отървем Левски, сетне за вази как мислите?

– Ще отървем Левски, че ний и в Марица да се издавим, за нази е нищо. Само Левски – защото нямаме втори Левски на света!

Острят камите, изтриват и мажат револвери и кобур-пишови и пушки шишанета и чифтя: „А-а-ах! Кога ще се мерне Левски, на очи да кажем на агата:

Как се кара Левски? Дано се случат някои и от българските шпиони, черни души потурнаци---“

Узунов с напрегнатост и безпокойствие чакаше известие от пратеникът си в София, когото проводи от Търново. Изминаха се около 15 дни от денят, когато той тръгна за София, а никакви известия не пращаше. Пратеникът, заподозрян в Орхание, турските власти го втрапарчили и под конвой го откарали в София и го хвърлили в „магарешки рай“ при другите созаклятници. Това Узунов не знаеше, затова се и сърдеше на пратеникът си. Дълго време да стоят юнаците по къщите беше непрактично: може да се предизвика подозрение. Трябваше пак да се чака известие, а никакво известие отникъде не дохожда. Трябваше да се прати нов пратеник. Проводи се такъв.

На 8 февруари излезе пътник юнак из Атила замина към Борич. Това беше Дончо Фесчията. Дончо отиваше в Дилиан¹³ да узнае как стои делото на Левски и скоро ли той ще бъде прекаран за Цариград. Ако дилианци не знаят това, ще отиде в Докум¹⁴. Ако и там не знаят, ще отиде чак в Роман (София) и оттам ще телеграфира така: „Стара Загора – Кундураджи Никола. Къоселето [гъонът] е скъпо. Подпис: Фесчи“. Значи: Левски е обесен. Или: „Пращам ти днес или утре заръчаното къоселе“. Значи: Левски ще бъде откаран за Цариград известно в кой ден.

На 12 февруарий в къщата на поп Минча в село Арабаджиево разговаряхме с Узунов за нападението на тренът и освобождението на Левски. Илюзии: как под хвъркат конвой и [с] усилен маршрут ще прехвъркнем отгътък Балканът с освобождения, а оттам – в румънската територия... В това време пред нас се изпречи Райнов Колю Пантата и подаде телеграма Узунову. Телеграмата носеше подписът на Дончо Фесчията, подаден от Пловдив. В нея се говореше, че Левски е обесен на 9 февруарий в София.

Новината произведе потресаващо впечатление в душата на Узунов: той заплака, заплака и поп Минчо, а Пантата скръцна със зъби и строго се закани да отмъсти за обесения. Не оставаше друго, освен да се разформира четата, а юнаците да си разотидат там, кой отгдето е дошел---

Публ. по: Поп Минчо Кънчев. Видрица. Спомени, записки, кореспонденция. Ръкописът подготвили за печат К. Възвъзова-Каратеодорова и Т. Тихов. С., 1983, с. 293 – 308.

¹ Авторът поп Минчо Кънчев от с. Арабаджиево (Старозагорско) е съученик и активен сподвижник на В. Левски. Спомените му са датирани условно въз основа на съдържанието от К. Възвъзова. Освен лични спомени, подбраните тук откъси съдържат и по-късно чути разкази на съвременници – участници в събитията; предадени са живо, но в някои случаи се разминават с достоверните факти. ² Сребрьо Стойновски. ³ Срав. с дипломатическите доклади на Н. Геров до Н. П. Игнатиев – тук раздел II, №№ 3, 6, 7, 12, 19. ⁴ Д-р Рашко Петров (ок. 1835–1894), лекар в I бълг. легия; застъпвал се заедно с Н. Геров за освобождаването на Левски, когато е арестуван в Пловдив 1863–1864 г. ⁵ Тук авторът греши: отнася се не за Н. Цветков Бакърджията, а за Н. Ръжанков – Сахатчията. ⁶ Поп Неделю Иванов (1842–1910) – участник в националнореволуционното движение от времето на Левски до Освобождението. ⁷ Псевдоним на Васил Левски. ⁸ Следва описание на залавянето на Левски в Къкрината. Тук то е съкратено. Вж. спомените на Никола Цветков (тук № 75), на Хр. Иванов – Големия и Д. Пъшков. ⁹ Има се предвид В. Левски, наречен по облеклото му овчар – пешак. ¹⁰ Атанас Узунов. ¹¹ Атиловци – т.е. старозагорци (от променения през пролетта на 1873 г. псевдоним на ЧРК – Ст. Загора – „Атила“). ¹² Боричани, т.е. чирпанци – от новия псевдоним на ЧРК – Чирпан – „Борич“. ¹³ „Дилиан“, псевдоним на ЧРК – Пловдив. ¹⁴ „Докум“ – псевдоним на ЧРК – Пазарджик.

--- Аз се постарах [пише Тодор Луканов] да запиша със съхранение точността, а при това и с възможното, после толкова изминали оттогава години, спазване стила на тези дълбоко врязали се в паметта ми вълнуващи разкази на Николча Бакърджията и жена му Марийка Николчова, непосредствено с Василия Левски работили и лично преживели разказаното от тях в разните мои с тях срещи---

Марийка Николчова ми разказваше такъв случай, бивал неведнъж у тях.

Лято. Горещ, душен, зноен ден. Васил пристига в Ловеч, у дома. Той е пътувал повече от 40–50 километра денем и нощем пешком. Уморен и „потънал в прах“. Но „весел и бодър, както винаги“. После няколко[то] поздравителни думи той пита: „Има ли получени писма, съобщения и др. от комитетските работници из окръга?“. Казват му, че има: из Тетевен, от Димитра Общи и други. Левски ги поисква веднага. Предлагат му да се измие, да обядва и след това да се залови да пише. Той не се съгласява: „Аз, како Марийке, бързо-бързо ще попиша, да отговоря на хората, па тогаз ще хапна“. Умоляват го поне да се „захлеби“. Нищо не помага: Левски взема цялата кореспонденция, сяда да я разглежда и да отговаря. Но кореспонденция се е събрала немалка. А Левски дава отговор конкретно на всеки засегнат в нея въпрос--- После това отделно той пише и повдига от своя страна други въпроси или пък иска сведения и отчети от някои дейтели. Той трябва да прегледа документите по събраните в разни места на окръга средства. Всичко това съставлява немалка работа и го задържа задълго. А той все още не се е умил от пътническия прах, нито е закусил. „Аз му донеса и сложа пред него ядене, моля го да хапне – разказваше Марийка Николчова, – но той все пише и пише. След някое време стопля яденето, донеса му и пак го моля. „Сега, сега, още малко, како Марийке“ – ще ми каже и си продължава работата. Яденето пак е изстинало. Пак го взема, наново го стопля и донеса, оставя му го и пак го моля да се нахрани. И тъй, додето си свърши всичката работа.

Веднъж, като дойде надвечер, така заседна, работи цялата нощ и до икиндия² на другия ден. А след като свърши всичко, стана, прескочи два пъти малката масичка, на която пишеше, поиска да се умие, уми се, разтри врата си и гърдите си със студена като лед вода, която извадих от герана в един голям котел, поиска да хапне, яде и без да почине, среща се и поговори с някои членове на комитета, които беше поискал да извикаме, а веднага подир това и замина през Бъзето, покрай реката – за Троянския манастир.

Аз съм се учудвала – добавяше Марийка Николчова – как издържа тоя човек такъв труд! И му казвах понякога: „Василе, не бива тъй, ще си съсипеш здравето, а ти си нужен, попазвай се, поотпочивай“. А Левски ще се позасмее и ще ми рече: „Ех, нищо, нищо, како Марийке“, па и ще затананика тихичко някоя песенчица“---

Марийка Николчова между другото разказваше следния случай: Веднъж е трябвало непременно да отиде от гр. Ловеч до Троянския манастир. Немного време до това обаче недалече (в 4–5 км от града) по шосето за Троян, на тъй наричаното място Милин камък, е била обрана пощата. Поради това близко до Милин камък е било създадено от турската власт караулно помещение и около това място и по-далеч от него по шосето към Троян са сновали конни заптии

(жандарми). Да се върви по шосето и даже до близките около него пътеки за неизвестен на властта човек е било крайно рисковано; заптиите са спирали такива хора, проверявали са тяхната личност, както и това къде и защо те отиват. Наблюдавали са и движението на хората по пътеките около шосето. Всичко това нито смутило, нито задържало Васил Левски от нужното за делото пътуване. Без всякакво отлагане той взема едно серкме (мрежа за ловене риба в реката), излиза от къщата на Бакърджиевите, минава през Бъзето до реката Осъм, нагазва в нея и... всичкото време все по течението на Осъм върви като „рибар“ чак до манастира, гдето и пристига благополучно, но... без риба, разбира се. А разстоянието на гр. Ловеч до манастира по шосето е около 39–40 км!

--- Ето още един такъв – чуден по показаните в него дерзание, съобразителност и издръжливост – необикновено оригинален случай, разказван от Марийка Николчова:

По донос или по друга някаква причина върху къщата на Бакърджиеви³ (в Дръстени) у турските власти в Ловеч един ден се е породило съмнение, че „опасен човек“ се крие в нея. И властта решила да обискира къщата. Това е било подир обира на пощата при Милин камък, за който е реч по-горе.

Преди да влязат в къщата, заптиите са я обсадили, като завзели всички улици, пътеки около нея и пътищата, които водят покрай Бъзето за към Троян, с. с. Сливек – Българени и към Кръстопът. Да се излезе незабелязано от къщата е било невъзможно: представлявало е по-голяма опасност излизането, отколкото уметелното скриване в самата къща. И Левски взема това последното решение. Бакърджиеви⁴ са силно смутени и уплашени, смятайки, че Левски ще бъде намерен вкъщи и заловен. Но със съвършено самообладание и спокоен глас, които внасят бодрост у тях, той им казва: „Нищо, нищо, не се бойте, мен те не ще ме намерят, а пък ще си идат с вярването, че къщата не служи за скривалище на опасни за тях хора“. И като посочва на закачалките за дрехи, разпорежда следното:

От реда куки, на които са се закачвали дрехи, да се освободят две съседни една до друга куки. На всички други куки в реда да се натрупат дрехи. На двете освободени за него куки той се залавя с по едната от ръцете си и увисва на тях, като притиска възможно по-плътнo гърба си о стената, в която са дълбоко и здраво забити дебелите дървени куки, съставляващи закачалката (във всички стари къщи по онова време имало, а и имаше и някое време после Освобождението само такива закачалки). След това върху него закачат на двете куки, за които той се е хванал и увиснал, по една тънка лятна женска дреха и върху тях – на двете куки – един чаршаф. На всички други, останали в реда на закачалката куки, натрупват повече дрехи – джубета, антерии, фусты и други такива, но тъй, че да се подравнят по дебелина напластяванията по целия тоя ред на закачалката. Върху всичко това пък по целия ред – от първата му до последната му кука – се закачва една черга, покриваща всичко, висящо на закачалката.

Такова едно импровизирано, набързо скроено от Левски и по негово нареждане направено от Бакърджиевите „скривалище“ наистина е закривало напълно увисналият на двете куки тоя за всяка реакция действително опасен човек. Но безопасността на това „скривалище“ очевидно е разчитана на точно знание [на] врага, знание на какво последният е и на какво не е способен--- човек може да си представи каква сила на волята, какво хладнокръвие, каква издръжливост, па и каква физическа сила са били нужни---

Докато внезапно появилата се турска конница и пеша полиция е завършила ограждането на къщата и пресичането на всички пътища за излизането от нея,

описаното по-горе е било напълно завършено. Когато полицейските са влезли в къщата и почнали обиска ѝ, Левски е висял на двете куки – под дрехите, изцяло покрит. Така той е висял през всичкото време, докато е траял обискът на къщата, тавана, мазата и всички други къшета както в самата къща, тъй и в двора. Ограждането и обискът са продължавали около един час и половина. Около един час и половина Левски се е държал в описаното положение, невидим, без ни най-малкото мръдване или шумолене... Дошлите до закачалката полицейски видели закачени на нея женски (повечето) дрехи, но не се поровили в тях: не са усетили, че под тях може да се намира „жива душа“, толкова неподвижна и бездушна, че даже и със слабото дихание да не предизвика потрепване на дрехите. Тъй полицаите отминали закачалката и след извършването на обиска си отишли.

Тогава чак Левски изскача изпод дрехите и весело-весело казва: „Нали ви казах: не ще ме намерят! Сега те ще знаят, че къщата е „чиста“---“

Марийка Николчова [ми] съобщи следующите интересни сведения [относно залавянето на Левски:]

„Васил – разказваше тя – пристигна надвечер, в сумрак. Още като влезе въщи, ми рече да не казваме по никой начин на поп Кръстя, че е дошъл; и наопаки, ако попът дойде и пита дошъл ли е Васил, то да му кажа, че не е идвал и не се очаква да дойде.

Това искане на Левски е хвърлило у Марийка Николчова съмнение по отношение на поп Кръстя, което неочаквано за нея след това се усилило извънредно поради непонятното поведение на самия поп Кръстю през нощта. Левски е съобщил, че този път в град Ловеч няма да се бави нито един ден и че още на другия ден, сутринта рано, преди да се съмне хубаво, той трябва да замине за град Севлиево. Едновременно той е поискал да тръгне с него и Николчо Бакърджията. Така и било решено. И тайно, и безшумно през нощта е подготвено ранното заминаване и на двамата: Левски и Николчо.

Между туй, още наскоро след като е пристигнал в Ловеч (у Бакърджиеви) Левски, дошъл поп Кръстю и питал Марийка Николчова пристигнал ли е Васил. Марийка, съгласно известното вече ней предупреждение (да не казва на попа, че Левски е дошъл, а напротив, да казва, че не е идвал и не се очаква), е отговорила на попа, че Левски го няма у тях, не е дошъл и няма да идва.

Левски не е пропуснал даже и при заминаването си да повтори своето предупреждение; той казал на Марийка Николчова: ако попът пак пита за него, то тя да не казва, че е бил и заминал, а да каже, че хич не е идвал.

Аз – продължаваше да разказва Марийка Николчова – и без това си мислех: отгде е могъл да узнае поп Кръстю, че Васил ще идва в Ловеч тази вечер? Като казах на Василия, че попът е идвал да пита за него и че аз съм го излъгала, Васил се ядоса на попа, рече нещо нехубаво за него, ядосано – не помня каква, анджак⁵, дума изрече, ама не хубава дума беше – а на мене ми каза, че добре съм сторила и ако дойде друг някой да пита за него, то да кажа пак тъй. Не дойде никой други, ами дойде пак поп Кръстю. И не само дойде още веднъж да пита за Василия дошъл ли е и кога ще пристигне, ами додето Васил и Николчо заминаха, идва още три пъти през нощта. Аз се разсърдих на него, че напразно ни буди през нощта, че тъй „щъка“⁶ нощем, та с такова нощно ходене може да повдига съмнение на нашата къща. Ала това не го спряло, ами след това той дойде още един път – вече няколко часа след като бяха заминали Левски и Николчо. Та не веднъж, ами от вечерта до другия ден попът идва пет пъти

все да пита дошъл ли е Васил и знаем ли кога ще дойде. От туй идване на поп Кръстя мене ме жегна съмнение в него. Казах на Василя това съмнение, когато тръгнаха с Николча. Но той беше безстрашен човек, опасност не признаваше. „Ех, како Марийке, нищо, не бой се! – ми рече. Ама и добави: – А вие от попа се попазвайте“. И се помъчи Васил да ме успокои.

Около 5–6 часа след като двамата заминаха за Севлиево, поп Кръстю пак – пети вече път – идва. Тогаз аз му рекох, че Васил у нас не е идвал, ами преди няколко дена е минал, като идвал от Тетевенско или Орханийско по шосето Софийско, минал покрай града, но в града не се е отбил, а заминал, като го заобиколил – за към селата Александрово и Летница, демек по съвсем други път от този, по който заминаха нашите. Тъй скроих и излъгах попа, та да се отърва от него – да не идва пак. След туй вече попът не идва да пита за Василя. Но тези идвания, особено пък след като Васил тъй хем беше нарочно поръчал да не казваме на попа, че е дошъл, хем се ядоса, като му казах първия път, че поп Кръстю вече е идвал да пита за него, всичкото туй на другия ден ме държа като на игли през всичкото време след заминаването на Василя и Николча.“---

[За] последната си среща с Василя Левски при близката до град Ловеч, на височината над него, Стратешка чешма--- Марийка Николчова съобщи следните, също интересни сведения---

„Не зная как, ама като от телеграф, по въздуха, като гръм от ясно небе, дето се вика, се разнесе в града страшната новина, че „Левски и още един с него“ са арестувани и ги водят откъм Севлиево в град Ловеч.

Аз знаех, че Васил и Николчо заминаха заедно за Севлиево, и веднага се сетих, че се говори за двамата тях. Ала новината тази ме поразя като мълния. И без туй всичкото време, откак заминаха, аз стоях като на тръне: идването на поп Кръстя няколко пъти за толкоз кратко време да пита за Василя ме гризеше като червей. И все пак ми се искаше да излезе лъжовна тази новина. Че как е можал да бъде заловен тоя неуловим човек, какъвто беше Васил?! Нали го знаехме! Ами че колко пъти как се гонеха турците за него и никога не можаха не само да го заловят, ами не можаха и следите му да умиришат! Затуй, щом чух тази „новина“, грабнах две стомни и право през канарката по пътеката по Стратеш – на чешмата Стратешка. Уж за вода, както понякога ходехме за хубава чешмяна вода. На чешмата в това време нямаше никого. И аз наливах-изливах, наливах-изливах вода в стомните – да мине време, та да причакам, а пък ако мине някой по шосето край чешмата, то да не се съмни в мене, че се въртя уж като за вода де, ала не ми е до вода, ами причаквам за нещо си.

Ето ти че – тъй, около икиндия – откъм завоя на шосето, по-горе от чешмата, се задава кола и заптии в нея и около нея. Жегна ме, разбрах, че „новината“ е вярна. Но додето се съвзема, колата се спря и, гледам, от нея слезе Васил и иде право към мене до чешмата. А заптието върви зад него. Дойде до мене Васил, изравни се и ми вика по турски: „Дай, булка, да се напия от стомната водица“. Аз не се усетих изведнъж защо ми приказва Васил не по български, ами по турски. После ми доде наум, че той нарочно тъй прави, за да замаже турчина, че не приказва или прави нещо тайно де, защото пък заптието нали се стои зад гърба му! То съвсем не му било до вода на Василя, ами виж за какво му било вода да пие: помоли ме той, все пак по турски, да му помогна, че „стомната му била тежка“. Аз повдигнах стомната до устата му, а той я подхвана с едната си ръка. Тогаз, с другата си пък ръка, която беше по-закрита от турчина – заптието, стоящо зад

гърба на Василя – уж като че пак и с нея придържа стомната, бръкна зад пояса си тъй, че да не види заптието, извади изпод пояса си нещо и го шибна в джоба на престилката ми. И в същото време съвсем-съвсем тихичко ми пришепна на български: „Всички да казвате – никой не ме познава“. Напи се вода Василя, пак по турски ми благодари, а след туй бързо, мигом се повърна към заптието и заедно с него отиде до колата, качи се и всички заминаха за към града.

Разплаках се аз и тръгнах. Па се досетих, че може някой да изпъкне отнякъде и да ме види, та си обърсах сълзите и пак по стратешката пътека – дома. Като ми-навах през горичката по тази пътека, извадих от джоба на престилката си да видя какво тури в него Васил. Тогава видях, че това е печат: печатът на комитетата⁶...

Като си дойдох у дома, захванах се да укривя някои неща. Още по пътя ми дойде наум, че турците може да дойдат въщи да претърсват, та набързо събрах колкото имаше комитетски книжа и заедно с печата, дето ми го даде Васил, скрих всичко туй на едно място под стобора, с който беше ограден нашият двор. Печата после, кога се върна Николчо, ние скрихме в една от двете газени тенекии, в които спрятахме и всички комитетски книжа.

Тази ми беше последната среща с Василя. Тъй загубихме този чуден юнак, този мил, с чудно сърце, рядък народен човек.“

Публ. по: Т. Луканов. За Василя Левски. Предговор Д. Цанев. Бележки: Т. Томова, Д. Цанев. С., 1984, с. 59, 32 – 52; Архив на Института за история, сбирка Ръкописни трудове, № 97/1958.

¹ Авторът на публикацията е Тодор Луканов – сродник на М. Сиркова. Той записва и редактира спомените ѝ не когато ги е слушал – ок. 1900–1901 г., а много по-късно. Вж. критични бележки към записаните от Т. Луканов спомени в: Ив. Лалев. Пътят към Къринската голгота. Ловеч, 2005, с. 55 – 58. М. Николчова Сиркова – Цветкова е разпитвана след Освобождението освен от Тодор Луканов, още от д-р П. Стоянов, Д. Пъшков и др., тъй като заедно с първия ѝ мъж Н. Сирков били укриватели на Апостола, а вторият ѝ съпруг Н. Цветков придружавал Левски до Кърина. Разказаното от нея е записано и публикувано, но времето е дало отпечатък върху спомените ѝ, в които има някои неточности. ² Икиндия – времето между 4–5 часа след обед. ³ Всъщност това е къщата на Н. Сирков. ⁴ Неточно, когато Левски бил тук, Н. Сирков бил жив и той, заедно с жена му М. Сиркова го укривали. ⁵ Анджак – точно, именно. ⁶ В НБКМ – БИА се пази печат на ЦК на Вътрешната организация, но за неговото запазване претендират и други съвременници. Заедно с Н. Цветков, М. Сиркова има заслуга за спасяване на част от комитетския архив в Ловеч.

№ 73

Анкетни записи на д-р Параскев Ив. Стоянов „Материали за историята на град Ловеч“, съставени чрез анкета на участници в събитията

1901 г.

Марин поп Луканов – 10 май 1901 г.

--- Младежта четеше и съчиненията на Раковски („Горски пътник“ и др., купени от поп Лукан) и на Любен Каравелов. Пръв, който даде идеята за създаване на комитет, бе несъмнено Васил Левски Даскала. Пръв път той дойде в Ловеч от Плевен заедно с Анастас Попов (брат на Попов от Турну Мъгурел[е],

Влашко, който бе го препоръчал на брата си). Това бе не помня коя година (Никола Цветков ми каза, че било в 1869 г. [бел. на П. Стоянов]).

Поп Лукан, баща на Марина, като деца им четял българската история, купувал им книги за четене. Поп Лукан се казвал Лукан Лилов и е роден в Тетевен и с баща си, на 7-год[ишна] възраст, се преселил в Ловеч. Ранили го турците в Дръстени, до къщата на дядо Добри, през войната на 15 юлий 1877--- от Дръстен[и] се влачил до чифлика на Андронов. Там го заварили турци татарчевци (от село Татарито, сега Казачево) и го убили със сопа. Той бил тогава на 75 години.

Майката на Марина се казвала Мария Джанкова от Ловеч. Умряла на 28.IV.1885 год. Тя възпитавала децата си в същия патриотически дух, както мъжа си. Имали деца: Марин, Тошко, Юрданка (†) Илия и Христо; а по-големите от тях: Величка (сега Хашнова) и Яна – всичко десет деца, всички освен Юрданка – живи. Това семейство на Луканови е второ семейство като онова на баба Тонка Обретенкова от Русе---

Първото събрание¹, предизвикано от идването на Левски в Ловеч, се е състояло в къщата на Ивана Драсов (тогава кафтанджия), сега гътната. Тя била в улицата към реката, между къщата на Коста Панчев и Иванчо Колев и сега (1901) още [е] здрава и цяла. На събранието присъстваха: Марин Луканов, Иван Драсов, поп Кръстю, Пано Агопа – Бояджи Драганов, Цвятко хаджи Павлев (†), Христо Йовков (†), Анастас Хитров, Гечо Сирков (†), Христо Цонев Латинеца (†), Иванчо Колев, Васил Левски и Анастас поп Хинов – Плевнелията. Левски им казал, че с чети из Балкана не можело да става нищо, и решили в Букурещ да се образува комитет в самата България и че тази била целта на неговото идване в Ловеч, за да осъществи тази идея. Левски за пръв път дошъл в България и то в Ловеч направо от Турну Мъгуреле; всички прегърнаха тази идея, но ще проверят най-напред дали е така и затова бяха упълномощени от другарите [си] Марин Луканов и Иван Драсов. Те отидоха в Гюргево с препоръка от Васил Левски при Георги Живков, Иван Кършовски и Д. Горов и се убедили, че има хора да помагат на делото. Ходили и в Букурещ при Любен Каравелов на страда „Вергулуй“, до българската черква, при Пандурски² и други. У Любена в печатницата се издаваше „Свобода“ и брошури, и песни. Ходили и в Плоещ при Хаджи Параскева (ловчалия) и у един габровец – Райчо Гръблев.

Като се убедили, че всичко е наред, се върнали в Турну Мъгуреле при Данаил поп Хинов, плевнелия, търговец, добър патриот и който беше препоръчал Левски на брата си Анастаса и на плевенци. Оттам през Никопол се върнали в Ловеч и решили да работят сериозно за освобождението на България. Пръв път Левски стоял в Ловеч, докато се върнат делегатите от Букурещ, около 10 дни. Левски се криел в това време у Луканови.

Като си дойдоха Лук[анов] и Драсов, устно докладваха в едно събрание у поп Луканова. Присъстваха същите хора и още Димитър Пъшков, и още и други, за които не помни. Повикали поп Кръсте, който ги заклел върху едно евангелие с револвер и кама отгоре (револверът е запазен и сега у Марин Луканов), кръстосани и поставени така от самия Васил Левски. Избра се комитет: председател поп Кръстю (да, твърди М. Луканов), секретар Иван Драсов, касиер Анастас Хитров (или Христо Йовков Пушкиarov?). Решили да работят за идеята и да събират средства за апостолите чрез проповядване, да имат поща, коне (за пушки още нямаше дума). Това е станало къде 1868 год. през зимата³. След няколко дни тръгнали Марин Луканов и Васил Левски, и Сава Младенов (Тетевенеца) в Тетевен.

Събирали се още и в къщата на Иван Кифалов († в 1897 год.), там се е събирал и комитетът.

Преди Тетевен М[арин] Л[уканов] и В[асил] Л[евски] минали през с. Гложене и тримата заедно и с Васил Йонков (всичко 4) ходиха в Тетевен. Сетне се върнали в Ловеч (?) и оттам М. Луканов и В. Левски са ходили в Габрово, Дряново и Търново. В Габрово се видяха с Еню Каролев – Кундурджията, горещ патриот, и с братя Пронкови. В Габровския манастир В. Левски е говорил насаме в друга стая с игумена. В Търново се срещнаха с Христо Иванов Крачула (ловчалия) в къщата на Петър..., който държеше после хана на Щърбака. Той бил панталонджия и в неговата стаичка се събирали също. Имаше и някой си лорд..., панталонджия. На всички Левски обясняваше целта.

Сетне се върнали с Левски в Ловеч, а Левски сетне тръгнал неизвестно къде. Почти постоянно Левски биваше в Ловеч, тук му беше свърталището. Ловеч му бе центъра, столицата. Бивал е все в къщата на поп Луканови и у Величка Хашнова; а когато имаше опасност, се криел у Никола Сирков в Дръстени и у Христо Цонев Латинеца (от с. Какрина) пак в Дръстени.

В постите на 13 август 1870 год.(?) ходили с Левски у Денчо Памукчията, за да искат пари за комитета насила, защото не искал да дава, даже е искал да предаде комитета. За същата цел са ходили М. Лук[анов], В. Левски, Ив. Драсов и Д. Пъшков у Тодор Стратиев. Той пари не дал, но обещал, че ще даде, и после даде, също и Митю Дойчинов. Със симпатия се озовали Димо Драсов, който е присъствувал и на едно заседание, но се отхвърли после като подозрителен.

За събранията се държаша протоколи, които се занесоха на Любен Каравелова и си останаха у него. Подозират, че Ната (Наталия, сръбкиня, жена на Любена) ги откраднала и дала на сърбите и тези ги дали на турците за пари. Марин Луканов твърди категорично това, понеже когато отсетне ги съдели турците, имало е у съдиите писма от тази кореспонденция, предадена с протоколите Л. Каравелову.

Комитетът реши да се вземат насила пари от Денчо Памукчията⁴. За тая цел отиде Васил Левски заедно с Вутко Ветев⁵ (†) от село Видраре (който умря в Диарбекир на заточение после за участие в обира на пощата с Димитър Общий). Те са знаели, че Памукчията е сам, Левски бе облечен с турски дрехи с пушката си „Remington“. Отишъл през къщата на Димо Драсов в къщата на Памукчията, сега къща на Григор Иванчев. В двора забили към турския хан до дуvara няколко кола, за да се мисли, че хората са дошли от този хан (сега хан на Радкоолу). Влезли вкъщи и чакали скрити, додето дойде Денчо. Дойде момчето, слугата на Денча, Стойчо, на около 25 год. (казвал се С. Герганов от с. Лесидрен), носел хляба от фурната. (Христо Луканов знае всичко, той през това време е дежурил на тяхната улица, за да види през къде ще избягат, за да съобщи на комитета. Марин го знаел от разказа на В. Левски и на Вуте.) Момчето готвело за вечерята и ги видяло скрити в самата къща и познало Левски, понеже Стойчо е бил по-рано слуга у Иван Драсов. Момчето извикало, те обяснили на момчето защо са дошли. Преди да дойде то, те бяха претърсили къщата и едва бяха намерили няколко наниза пари за стотина лева. Те искали даже да си излязат, но момчето не ги пушало и се боричкало с тях няколко минути до портата. Вутко искал няколко пъти да го убие, но Левски не давал, докато момчето не хванало силно Левски и почнало силно да вика. Като видял вече опасността, Левски сам извадил камата и я забил в сърцето на Стойчо и понеже и тогава не можал да се изтръгне от ръцете му, Левски завъртял камата в раната

и момчето извикало и умряло. Левски се отървал и излезли през портата на улицата. Някои минувачи видели, но се изплашили и се скрили---

Решили да убият дякона Паисий (от Троян), дякона на владиката Илариона Ловчу, защото преследваше комитетата, разпитваше даже жените, за да узнае членовете на комитетата. Левски също бе съгласен с това решение. Димитър Общият като опитен бе натоварен с това убийство. Той бе като изпълнителната власт на Левски и както се знае, той уби дякона в Орхание.

Обирът на хазната бе решен от Ловчанския комитет. Левски не бе съгласен с този обир, понеже било опасно, по Димитър Общият го взе върху си---

На 23.X.1872 арестували Марина Луканова в полицейския затвор при жандармите (в стария конак), Димитър Пъшков арестуваха в същия ден по-после. Разследвали са ги около две недели и ги изпратиха през нощта през Орхание, на коне със заковани в букагии крака о самаря. С тях бил арестуван и поп Лукан, но без букагии. Из пътя попът сал охкаше и се питаше: „Какво направихме“. В София направили им очна ставка с Димитър Общи и гложеници и изворчени. Всички изказали всичко, също и Хаджи Станю⁶, Анастас Попов даваше зор всичко да казват момчетата (този беше в един кауш (стая) с Марин Луканов). Само М. Луканов и Д. Пъшков не издали нищо. На Пъшкова направили очна ставка с В. Левски, но на Марина – не. На Марина, като дребен човек, казвали „мектеб чоджу“ (ученик).

Пред съда им се извадиха писма на комитетата (от писмата, дадени на Любен Каравелова, почти цял чувал), за които Марин Луканов вярва, че са били издадени от Наталия Л. Каравелова, както казахме по-рано, защо[то] Марин Лук[анов] бе ги занесъл запечатани в Букурещ на Любен Каравелова. Марина Луканова и Димитра Пъшкова пратили на вечно заточение в Диарбекир. Там, след като престояли цяла година в затвор, ги пуснали на свобода, под надзор в града. Стояли пет години всичко и избягали оттам във времето на Сръбско-турската война. Те били пет души в една къща: Д. Пъшков, М. Луканов, Георги Минчев, Михал Минчев и Петър Берковски. Давали им по 60 гроша в месец на човек; това им стигало. Пратили Михала и Берковски на баните близо; а те тръгнали тримата с оръжие, предрепени в тамошни дрехи и един кон за Георги кираджията с паспорт от персийския консул по 11 лири и така избягали. В Диарбекир М. Луканов е правил кундурджалък, Д. Пъшков, Г. Минчев и Хр. Ковачев са правили суватчалък (продавали говеда). По същия път, през дето са дошли, и избягали, стигнали в Александрета, оттам в Александрия и оттам с параход в Триест и оттам – във Влашко. В Диарбекирско и другаде имало заточени селяни от Тетевенско, Голям извор и Видраре. В Румъния намерили руските войски и заедно с тях си дошли в България и намерили своите избягали в гр. Севлиево.

От бай Христо Луканов, който помагаше на Марина, исках да си спомни за това, което по-горе писах, и узнах, че от арестуването на Марина Васил Левски се явявал у Величкини, за да я утеши, и че искал с хора от с. Видраре да нападне ескортата и да освободи Марина и Пъшкова, но се бе отчаял и заминал към Тракия. Появява се сетне Левски в Ловеч чак след Карловската случка (т.е. когато му взели палтото и писмата) и се криел у Сиркова⁷ и у Христо Латинеца⁸. В това време Величка и Христо⁹ намерили пред портата писмо, подписано: Дервишоолу Аслан (Иван), но познали, че е фалшив подпис. В писмото се казвало да изнесат на Саръкая (жълт камък) в лозята всичките книжа и копирната книга (на комитетата). Те всички бяха в скривалището у Величка, дето турците не търсили.

Но те узнаха, че е подозрителна. След получаването на писмото отишла Величка, Христо и Гечо¹⁰ и заран с мотики на рамо, уж че ще вадят гулии, и видяли на кръстопътя поп Кръстя, че се криел из храсталака с двама-трима стражари. Те видели това и си отишли в лозето, копали и извадили гулиите; дошли 4–5 души преоблечени стражари и в колибата претърсили всичките, но не намерили нищо.

След улавянето на Левски прибрали някои работи в скривалището на Величка. Скривалището било една голяма стая, в нея един зид, който отделял една малка стаичка. В тавана се оставяло 2 дъски, две шандри, които като улук влизат една в друга и се вадеха, когато трябва. Стаичката всичко 1 ½ метра, широка около 1 метър, дълга около 3 метра. Имаше втория [в]ход през одъра, гдето оставиха дупки под одъра. В скривалището всичко [е] тъмно. Там скриха всичко: султана (перото) на шапката на Левски – златно; лъвче златно, калпак астраханен, далекоглед (изгубен през войната), тръбата (борузан), патрони, книжа, всичко. Там са се крили почти година.¹¹ Христо Иванов Крачула след Новоселското въстание, като не можал да избяга, като напънали турците (юлий 1877), той останал в къщата, в скривалището--- Всичко от скривалището е било ограбено от башибозуците---

--- Левски дойде значи от Карлово у Величкини. Христо и тя го предупредили за поп Кръстя и му разправили за писмото и за виденото в лозята. Левски искаше да се срещне с поп Кръстя (да го убие?). Величка му казала, че като е била затворена от турците в дома на поп Кръстя (така беше обичая: да се арестуват жените у попа), видяла, че прозорците били залепени с бунтовнически вестници (поп Кръстю бил ученик чирак при [Г.] С. Раковски), разправила му [на Левски] случката на Саръкая; но Левски не искаше да чуе, искаше да се види с попа, даже в къщата на поп Кръстя. Но те му казали, че имало стражари там. Левски бил облечен с турски дрехи, полувехти, тъмно вишнев цвят (вишне гюру). Левски им каза, че Никола Цветков Казанджията бил предупреден и че щял да му излезе насреща с кон, за да избяга в Търново, но че щял да ношува в с. Какрина в комитетския хан (при Христо Цонев Латинеца). Тоз хан не е оня на шосето, а оня в селото и досега бил цял. За да не подозре никой, казал на Христо (мъжа¹² на Величка) да вземе 3–4 души приятели и да отиде с Левски, но тъй отдалеч, за да наблюдават пътя дали е чист от стражари и да види дали конят му е там. Отидоха до кръстопътя, до един хан на 3–4 километра от града (употребен след това от д-р Ораховац за изолиране на шаркови болни. Сега ханът е разрушен, останало само камък за вода). Там именно е кръстопътят на шосето за Севлиево и на пътя от Дръстени и лозята (за Драшан). Там стигнали тъкмо когато Никола излизаше от Дръстени, Христо искал да се обърне, да му даде знак, но Левски не даде, Левски беше близо, взел си сбогом от тях с очи само и замина нагоре и се изгуби. Христо и другите се върнали в града. Това станало на 25 декемврий 1872 (Никола Цветков помни, че това било на 26.XII.). Заранта на 26 декември се научили, че Левски бил хванат.

Марин поп Луканов казва, че когато го арестували, го закарали в София, видял през прозореца как карали Левски за пред съдилището и видял, че Левски бил превързан с бяла кърпа под брадата.

След арестуването на Левски всичко се умълча от комитета. Брат му Илия Луканов се бил върнал от Одеса, от Духовната семинария, и се условил в Ловеч за учител (1873–1874 год.). Христо [Поплуканов] бил малко настрана от комитета. От комитета почти нищо нямаше, знае, че като дойде Илия, почнал комитетът да се реорганизира---

Бай Христо също го арестували, него го арестували в затвора „Тумрука“ в Ловеч, не знае точно кой го издал. Разпитали го в начало, той се отказал от всичко, че нищо не знаел. Много го били и изтезавали. С дрянов кривак го бил самият юзбашия. Той признал за патроните, за Троян, че взел фишеци от Тодор Станчев, че ги хвърлил през баира, но го излъгал. 7–8 дни го оставили да се съвземе и го извадили един ден пред мезлиша¹³ (Градски съвет). Там бил управителят и каймакаминът, владиката Йосиф (този му направил знак да мълчи)---

16.V.1901. Тошко Луканов (ловчалия) казва за поп Кръстю, че му искали тевтерите¹⁴, за да не би да паднат в чужди ръце. След това се получи писмото (виж казаното от Христо Луканов по-горе). Тошко бил в комитета като член още от дохождането на Левски с А. Попова---

За поп Кръстя знае, че пратил писмо на Левски, че уж бил потребен. Левски питал: „Защо ме викат?“ (друго лице питал). Комитетът запитал поп Кръстя защо го викал; той отговорил, че имал нещо тайно да му каже. Комитет[ът] не успя да му пише и Левски дойде в къщата на Сиркова. Тошко не го е виждал. Величка каза за стаята, дето поп Кръстю я изпитал, [че] имало в долапа човек, който се изкашлил и като минали в друга стая, видяла, как човекът избягал от другата стая. У поп Кръстя имало 2000 лева. Той тогава си изплатил къщата, не е чудно, че с тези пари, защото те пропаднали. Старият поп Лукан все казваше, [че] като прибрали в комитета поп Кръстя, че лошо направил[и], че бил лош човек и щял да издаде всички. Той бил възпитан човек, лукавичък, низък. Има брат Никифор Тотев, при Митко Станчев разсилен. Имал и друг брат Хайдут Гено в Брегари, черкезко село. Той с турци и черкези обирал и български села; черкезите го убили. Оженил се за Янка Иванчева, ловчалийка, после женена за Анчо от Севлиево.

Искали да убият поп Кръстя, но сетне решили да го оставят да си умре сам, да го гризе съвестта. Знае, че всичките книжа на Левски останали у Никола Цветков.

16.V.1901 г., Димитър Пъшков. Бил замесен с Луканов в борбата за Екзархията, борба, водена от Миро Павлов и Пану Мачугана, които бяха делегати в Цариград. Пъшков бил тогава на 18 години. Пъшков е родом от с. Сопот, Ловчанско, роден [е] през август (не помни деня) 1841 год., сега значи е на около 60 години. Учил се в Ловеч, пратили го в 1856 [г.] да учи в Ловеч; --- учи и в карловския Сопот при даскал Юрдана. Той бе после една година даскал в своето село Сопот през 1862 год. и дойде като учител в Ловеч в „Хармането“ през 1863 год. Сетне се заловил за търговия с колониални, бакалски стоки, държа и дюкян срещу конака.

Не знаел нищо за идването на Левски, но съчувствувал на четите, които минавали. Не знае дали е имал някой от Ловчанско в тия чети. За Стойчо не знае. Пъшков влезе в комитета така: Иван Драсов го викал в дюкяна (манифактура) и му разказал за старата история на България и му предложил да съставят един комитет. П[ъшков] му възразил¹⁵ и се съгласил и Драсов го поканил вечерта на гости, че щели да имат един гост. Това е било срещу Нова година през 1869 год.¹⁶ Пъшков ми показва портрета на останалите още живи основатели на комитета, снет, когато празнували 25-годишнината. На по[r]трета имаше писано: „1.VIII.1896“. Там са снети: Д. Пъшков, Марин Луканов, Иван Драсов, Атанас Хитров и Иван Колев. Там има и ударен най-старият комитетски печат, съхранен у Ив. Драсов. Печатът има в средата лъв и корона, а наоколо писано:

„Привременното правителство в България“ I отд. от Б.Р.Ц.К. (Български революционен централен комитет). Левски искаше и направи печатите с лъв без корона. Печатите били поръчани и работени в Букурещ. Искал лъвът без корона, защото след освобождението на България щели сме да я обявим за република. Левски беше за републиканско самоуправление; но другите всички поддържаха да е лъвът с корона, понеже най-вече се надявали на Русия и следователно България щяла да има княз. Така се решило в комитета с вишегласие, но малко време употребиха печата без корона, докато им пратиха от Букурещ печата с лъв с корона. Този без корона е у Ивана Драсова.

Това събрание стана у Ивана Драсова (къщата и досега (1901) стои, до Коста Пашовата къща). На това събрание бе Васил Левски. Той си каза името „Дякон Левски“. Всички поздравиха Левски с празника му „Св. Васил“. Говорили за освободителното дело, което с чети не можело да се достигне, казваше Левски. Борбата трябва да се пренесе в България. На Пъшкова говореното от Левски му направило такава впечатление! Толкова бе поразен и увлечен от Левски, че се съгласил с него, без да му възрази нещо. П[ъшков] разправя, че Левски бил много смел: веднъж на разходка на Дръстени, до воденицата, срещнали Али чауш (и сега жив – виж разпита му по-нататък), старши стражар, който попитал Пъшкова за приятеля му (за Левски). Левски веднага се обади и каза, че е от Свищов, че бил бакалин и дошъл по вересии.

Дали са дали клетва или не, не помни, но вероятно са дали, защото така било според устава. Участвувал е после редовно на заседанията у Иван Драсова, по-често у поп Луканови---

--- За Д. Общия Пъшков казва, че видели у него разкошна кесия от коприна и злато, подарена му от някое женско дружество, италианско, когато влезли гарибалдейците във Венеция, той бил във войската на Garibaldi. Д. Общи е бил с Гарибалди и имаше свидетелства за това по италиански. Д. Общи сетне ходил въстаник в Крит, името му било Димитър... (?)¹⁷. За миналото си не разправяше никому. За убийството на дякона Паисия разправя, че когато той бил в агония (Пъшков го знае, че бил тъкмо тогава в Орхан[и]е да купува пашкули), искал да изкаже всичко, но не смогнал. Там бил каймакаминът, Димитър Карагъзов (от Търново) и Димитър Симидов (от Рахово). Дяконът искал да изкаже насаме пред каймакамина, но другите двама не излизали и дяконът издъхнал, без да издаде нещо. Това го знае Пъшков от самите тези двама чорбаджии---

Въобще комитетът [в] Ловеч беше против обирите и веднъж, когато се знаеше, че търновската поща ще мине с пари през Луковит и Плевен, можеха да я оберат, но комитетът беше против при всичко, че Левски беше за обира, за да се купят пушките. Левски беше даже наредил хора да извардят пощата, но нищо не можа да стане. Комитетът реши да не стават вече обири, понеже турците ще почнат силни преследвания. За обира на хазната в Орхание комитетът е бил за обира, но после решението се измени и се реши да не се правят вече обири; но Д. Общи се бе отделил от Ловчанския комитет и реши сам да обере пощата---

В Ловеч по съвета на Левски искали да купят голяма печатница, за да издават брошури и прокламации, но по нямание на пари и този проект не се сбъдна.

След ограбването на орханийската поща открили обирачите! Арестували Тодор Бръмбара, тетевенеца, в колибите. Той показва къде били парите и обирачите, и съучастниците. Същото изказали и другите даскали тетевенци, които казали, че обирът бил станал от Ловчанския комитет за пушки; уловиха кореспонденцията у Фурнаджиева¹⁸.

След като Д. Общи издал в София Луканова и Пъшкова и „един нисичък поп“, последвала в Ловеч от София заповед и на 27 октомврий 1872 те били арестувани. Пъшков бе в Долнокрайското училище, отдето го повлякоха заедно с Пану Мачугана, Иван Колев и Мирю Павлов, дето бяха повикани да се избира титулярен митрополит след Илариона, който бе избран екзарх в Цариград. Те не бяха още захванали избора и узнали, че търсели Марин Луканов. Заптията, щом си излязал Пъшков не дочакал вече и [също] си излезе и видя, че Марин Луканов го карат 2–3 заптиета (едина Бошнака Исин¹⁹). П[ъшков] си отиде въщи в Хармането и унищожи вестниците си („Свобода“ и други), а дневника си заедно с револвера си го скри в мазето, в дуvara. Същият Бошнак Исин се разхождаше вече пред къщата му. П[ъшков] реши да не бяга, защото не вярваше, че ще има предателство. П[ъшков] излезе из къщи и чаушинът го застигна и го покани при юзбашията. Дойдоха двама стражари и с него заедно и всички отидоха в конака при юзбашията--- През прозорците П[ъшков] видял как пренасяли сандъка му с дрехи и един чувал заедно с книжата му. Пред каймакамина преровиха сандъка му и му дадоха разписка за намерените пари и за скъпоценните работи. Обискираха всичко. Намериха устава на едно ловчанско спестовно дружество. На обиска присъствувал един човек (арменец), който преглеждал книжата, вероятно шпионин. Викали поп Тодор Мишаков, който имаше печата на спестовното дружество (виж по-нататък). През нощта го разпитали пак, но той [Пъшков] не открил нищо. Каймакаминът го викал често въщи, в харема, и го убеждавал да разкрие работите, да изкаже за Левски, като му обещавал да го освободи. Те вече всичко знаели – устава, печата, прокламацията и прочее. Искаше само да узнае [за] Левски, за да получи медал и повишение. На Пъшков обещал 2000 гроша и свободата. Всичко с добро, без насилие и бой. 15 дни стояли затворени в конака, в предварителен затвор. След това го закараха в София. Реджеб чауш и Бошнак Исин узнали това, защото не беше тайна, и му го казали. Пъшков писал на книжка и я турил в часовника си, че го карали за София, и пратил със стражара часовника на поправка уж у часовникаря Петю Груев (и той комитетски човек). Това той съобщи нарочно, за да знае комитетът и да го избави, когато го карат за София, както гласеше уставът на комитета. Стражарът предал часовника, часовника му върнали без записката и вечерта му донесли калцунни – значи записката е била прочетена и съобщена. Заранта оковали в букаи една край на крака [му], другия на самара и белекчета на ръцете. Те били заедно с Марин Луканов с по на един кон, придружени от пет стражара. Тръгнаха през с. Микре, Сопот, Извор, Абланица, Орхание за София. В Орхание каймакаминът заплю Пъшкова, защото го лъгал, че не знае нищо за комитета и Паисия и че напразно е мъчел и арестувал турчетата.

В София ги затворили в конака. По пътя се уговорили с Марина какво да кажат. Пъшков му обадил още в затвора (в нужника), че нищо не разправил, как го лъгал каймакаминът, че уж Марин обадил всичко и Марину, че Пъшков обадил всичко.

В София в извънредната комисия бяха: Али Саид паша, председател, пратеник от Цариград, и двама българи – хаджи Пенчевич и Пенчо чорбаджи Желявски. Пред тези ги разпитваха. Най-много разпитвал Пенчевич, който му омръзнал с въпросите си и твърденията си, че султанът ще ги прости, ако кажат какво искали и султанът щял да им го даде. Казал му, че у А. Кънчев намерили контракта му с Пъшков, но той се отказвал от това. Пенчевич му казвал, че Д. Общи бил всичко признал вече, но П[ъшков] му възрази, че нищо не знаел и че в кни-

жата му нищо не намерили. На два пъти Пъшков е имал очна ставка с Д. Общи, който открил, че се срещали в къщата на Ив. Драсов, в градината на Яким Шишков (който – той горе-долу знаеше за комитетските работи) и в с. Видраре; но П[ъшков] все отказваше и му отговаряше, че лъже, и даже го заплюл. Али му направи бележка за това. В затвора бой не са яли, нито са били мъчени. Само Марин Луканов софийският мютесарифин Маз[х]ар паша (окръжен управител) го псувал да каже и го плашил с бесилка; но Марин не издал нищо. Стояли там до 18 януарий 1873, фотографирали ги и ги пратили на заточение в Диарбекир.

Пъшков в София в затвора е бил в един кауш (стая) с Д. Общи и Никола Цветков, с тетевенците: Марин Николов, Ан. поп Хинов, дядо Лалю²⁰ и Васил²¹ от Тетевен, също и Марко Йончев и Бошаранов от Тетевен също. Там узнал Пъшков за тактиката на Д. Общи, на хаджи Станчо и другите – те всичко изказали, за да обърнат вниманието на Европа, след като станали толкова арести. С това смятаха те, че ще се добие полза за България. Д. Общи все искаше да разговаря с Пъшков. При тях имало един черкезки бей, затворен за убийство, който псуваше в лицето Д. Общи, че издал всичките. Той пък много обичал Пъшкова и го предупреждавал да се пази от един молла, който добре знаел български, и че бил шпионин. Много псувал пък Д. Общи и му казваше, че ще бъде обесен. На Д. Общи му носели ядене от кухнята на Маз[х]ар паша, по три ястия, сладкиши и прочее. Щели да го обесят на заранта, както съобщил Пъшкову черкезинът. Вечерта му донесли три глави праз лук, сол, хляб, но Д. Общи се скарал за това и ги върнал.

На сутринта преди съвмание изкарали Д. Общи отвън пред Мазхар паша, който заповяда да му отковат прангата и му турят белекчета на краката. Д. Общи, смаян, все питал: защо правят всичко това. По-рано в кауша Д. Общи им разправил, че бил сънувал един лош сън. Д. Общи обесили на 10 януарий 1873 и ключарът им съобщил това, като казал, че го пратили при дядо Господа и вещите му разделили турските стражари помежду си. Както отпосле узнал Пъшков от едина от стражарите, който присъствувал на обесването, пред бесилката Д. Общи се бил изплашил и казал: „Аах, излъгаха ме...!“²². Това обесване станало няколко време преди това на Левски, това сигурно твърди П[ъшков]. Датата я сигурно знае, понеже си имал едно тефтерче, в което си записвал датите.

За Левски П[ъшков] узнал, че го докарали. Преди него били докарали друг като Левски²², но видели, че не е той. Извадили Бошаранова по-после да познае истинския Левски и той казал, че е Левски, и тогава той го пронизал с погледа си. Левски все казвал, че всичките българи били революционери. Бошаранов видял как Левски заплюл Д. Общи при очна ставка и как Левски спорил с Пенчевич и му казвал, че бил търтей. Когато Пенчевич му казал, че султанът е дал екзархия, училище и прочее, Левски му възразил: 10-ти член от фермана не е още изпълнен (т.е. оня член, който предвижда да се дават владици българи в Македония, там, дето българите имали болшинство) и че трябва да се даде пълна свобода на България, че: „след моето обесване сто души ще дойдат след мен“. Всичко това се превеждаше на Али паша от Пенчевича. Пъшков е видял Левски през прозореца на кауша с вързана глава, облечен с турски потури (бир бучук гьотлу дето ги казваха), когато го закарвали в съда.

На 18 януарий 1873 [г.] изкарали Пъшкова, Марин Луканова, Хаджи Станю (Тетевен), Христо Ковачев (София), Йосиф Попов, Фильо Попов (Видраре), Васил Йонков (Гложене), дядо Стоян Мечкаря (от Желява), поп Стоян (от Желява), Тоне Крайчев (Желява), Иван Ибришимов (Тетевен), всичко около 25

души и ги откарали с каруци, откупени от тях, до Пазарджик и оттам ги качили на железницата и ги закарали в Цариград. Всичкото време били по двама вързани с белекчета. П[ъшков] бил наедно с дядо Стоян Мечкаря. В Цариград българите им разправили, че за тях имало прение между министрите дали да ги пратят на заточение, или да ги пуснат на свобода. Всичкото време арестуваните били в метерхането срещу Дикилиташ и „Света София“. Три дни по-рано им съобщили, че ще ги карат в Диарбекир на заточение.

От затвора ги изкарали на Серкеджи скелеси и ги качили на параход, който ги отвел до гр. Самсон (Мала Азия) и оттам, пеш или на кон, за 35 дни били вече в Диарбекир (през Амасия, Токар) близо до персийската граница. Карали ги заптиета, но вече не били вързани. Из пътя подкупили за 50 гроша един милиазимин (подпоручик) и той им дал да четат писмата с присъдите (пликът с тях се беше изял по краищата) и Хр. Ковачев прочел присъдите. За Пъшкова и Луканова нямало присъда, но се пращали на вечно поселение (интерниране) по нямане доказателства---

За поп Кръстя – Д. Пъшков и М. Луканов след освобождаването в 1878 [г.], когато се върнал Хюсеин Бошнак чауш, питали го за Левски отгде знаели [турците], че ще бъде в Какрина [Левски]; той им казал, че поп Кръстю обадил това на каймакамина.

14.5.1901. Никола Цветков – Казанджията, женен за Мария Николчовица, бивша жена на Николчо Сирков от Ловеч. Той бил комшия на Николчо Сирков и виждал всичко, какво се вършело в това скривалище на Левски. Бил тогава на 20 години. В събранията на комитета не е бил викан, но е знаел всичко--- Виждал е често Левски у Сиркови---

Троянският манастир бил цял с комитета преди и подир Левски.

Николчо Сирков го помолил [Н. Цветков] да отиде с коня си (на пастрока му Иван... баща на Петко Иванов Касапина), за да отидат заедно с Левски в Търново уж като негов кираджия. Това било на 26 декември 1872 год., на втория ден на Коледа. Той отишъл с кон през Дръстена до кръстопътя по севлиевското шосе (старото) и видял Хр. Луканов и десетина момчета, които играели уж на топчета, но всъщност наблюдавали дали пътят е чист (Христо Луканов бил млад, на 18 год.). Н[икола] карал с кончето малко по шосето и настигнал Левски. Никола възседнал коня, а Левски вървял пеш до коня. Като стигнали до местността Пазимос[т]а, видели турски жандари на кон на 200–300 крачки от тях. Той съобщил това на Левски (облечен в турски дрехи от ален шаек) и Левски се отбил от пътя настрана къде чешмата. Един жандар попитал Николча къде отива. Той му отговорил, че за Търново, попитал го и за другия човек (Левски) накъде отива. Николчо отговорил, че не знае. Заптийетата запитали и Левски: „Кой си ти?“. Левски отговорил, че отивал на лозето си да види колко товара боклук да стовари на лозето. Левски казал: „Аз те познавам, ти не ме ли познаваш? От Ловеч съм“. Стражарят си отиде към Ловеч. Левски вървял по пътеката из лозята и настигнал Николча на шосето до гьола. Левски се качил на коня на Николча, Левски имал у себе си само един револвер с шест патрона.

Вечерта стигнали по мръкнало къде шест часа в село Какрина и кондисали в ханчето. Ханчето, комитетското, е онова в селото, а не онова на шосето, което било на Вълчо Сарев от Ловеч. Комитетският хан го държал Христо Цонев Латинеца, член от комитета. В този ден Христо Латинеца бил и той в Ловеч, но те го пратили напред, за да бъде в ханчето, дето ще ношуват. Стигнали,

Левски слязъл от коня и влязъл в ханчето. Това ханче още стояло в с. Какрина, на 23 километра от пътя.

Левски по пътя не му казал, че отива в Какрина, за да се срещне с поп Кръстия, това не било вярно. Левски искал да бяга за Търново и оттам за Влашко---²³

Трима-четир[и]ма стражари взеха Левски и надолу, както казахме, го закарали в конака, който бе там до Осъма. Левски заведоха в заптийската одая, а Николча и Христа – в „Тумрука“, в „Парцала“ (друг затвор) не им увили синджири, за да ги изкарат пред каймакамина. В „Тумрука“ като били на ранина заранта дошъл поп Кръстю и отишъл направо в одаята при Левски. От Левски после Николчо узнал, че поп Кръстю, като влязъл при него, го попитал: „Как стана тази работа?“. Левски отговорил: „Стана, каквото стана, то се мина вече!“.

Изкараха ги и тримата пред каймакамина. Този ги попитал кой откъде е. Левски отговорил, че е търговец па пашкули, че ношувал в хана и живеел във Влашко. Н[иколчо] и Хр[исто] казали, че са ловчалии. Каймакаминът извади един портрет на Левски в европейски дрехи и го попита самия него: „Познаваш ли го?“. Л[евски] кимна с глава и отговори: „Не го познавам!“. Същият попита същото и Н[иколча] и Хр[иста] и те казали, че не го познават. След това ги върнали в същите хапусане (затвори), в които си бяха по-рано.

Николчо не помни дали преспаха в Ловеч (жена му казва, че не). Привечерю къде 2 ½ [ч.] по турски чули движение в конака, махнали синджириците от врата на Н[иколча] и Хр[иста] и ги изкараха отвън в кафе-одаята (дето правеха кафето на жандарите). Там стояха около половин час. Н[иколчо] каза на Хр[иста] да не обажда нищо, даже ако ги мъчат. Изкараха ги вън от конака, на пътя, и на две талиги (в едната Левски и двама жандари, в другата – Н[иколчо] и Хр[исто] и един стражар) потеглили така за Търново, около тях на кон 20 стражара ги придружавали. Вървели много бърже, стигнали зад Кална Кория (къде Ново село) и стигнали в Търново къде три часа заранта, по турски.

В Търново, на Марнополе, отсам фабриките, излязла една войска от 200 конни стражари, чакаха две шеркета²⁴, празни, на които качили арестуваните и така влезли в града. В конака турили Левски в една стая, другите – в друга стражарска стая. Скоро ги извикали и тримата пред пашата, пред мезлика (мезлиша – градския съвет). В мезлиша имало като членове трима турци и двама българи. Най-напред извикали Левски и го разпитали; но той никак не се признавал, че е Левски. Той все казвал, че бил 32-годишен и че бил търговец. Пашата му казал, че знаели всичко вече и че по-добре било да си признаят всичко и кажат истината. След него викали Николча, разпитали го кой е, отгде е. Той казал, че е от Ловеч, че имал баща пайструх²⁵, че е на 22 години. Пашата го увещавал да каже и му обещал, ако каже кой е този (Левски), щели да го пуснат. Н[иколчо] каза, че за пръв път го виждал и че с този човек (Левски) се видял за пръв път из пътя за Какрина и му казал, че отива за Търново, че пътували заедно и че в Какринското ханче ги хванали и арестували и прочее. Вайкал се, че по-добре да му отсече главата, как щял да се връща в Ловеч след такъв срам и прочее.

Викаха Христа, той също отказал и разправил, че Николчо му бил сродник и че дошли двамата (с Левски) в неговия хан. След тоз разпит ги върнали, но тоз път вече в затвора в две отделни стаи (Л[евски] в едната отделно).

По икиндия пак извикали Василя (Л[евски]), но само него при пашата. Сега при пашата бил българинът Карагьозов²⁶, ааза (член съветник) при меджлиса, и го разпитали надълго и широко. Кар[агьозов] все убеждавал Левски да каже по-добре истината, че е по-добре. Показали му портрета и че всички го позна-

вали. Левски най-сетне се изказал и се признал, че е Левски, и казал на пашата, че не е бунтовник, но народен човек, и че през тази пролет се канел сам да отиде при султана и от името на българския народ да му разкаже за мъките му и за положението на България и на Турция, че чужденците всичко взели в ръцете си: железници, училища, поща и прочее. Попитаха го кои му били другарите. Л[евски] отговорил: „Целият български народ ми е другар. С всичкия народ съм работил и никого не познавам“. Тогава пратиха Левски в затвора при другите двама другари. В същата стая имало 20–30 души катили (осъдени вече). Един старши стражар дошъл с тях и им направил място и казал на катилите да ги оставят на мира. На мръкване един стражар им донесъл по една тепсия ястията и им казал, [че] пашата ги черпел с ястие. Васил не бил ял от три дни хляб и не смеел да яде, да не би да го отровят. Н[иколчо] го попита защо не яде и му каза да не се бои – турците няма защо да го тровят, те го вардят да узнаят от него всичко. Действително в Ловеч повикали един лекар Емироолу²⁷ да превърже и зашие ухото на Левски. В Търново друг лекар българин (д-р Берон?²⁸) повикали да го превърже, така че да не се бои, че щели да го отровят. Левски седнал тогава при тях и се нахранили и тримата. Л[евски] благодарил на Николчо, че не обадил нищо за Ловеч и че казал, че на пътеката далеч от града се срещнали, и с това го избави да не дава обяснения за Ловеч.

На заранта с файтон ги изпратили за София без железа на ръцете, както им бе обещал пашата. Тримата със свободни ръце се качили на един файтон, дали им хляб и вода за път. Около файтона 20–30 души конни стражари (заптиета). Щом излезли към лозята, им туриха железата на ръцете: лявата ръка на Левски с дясната ръка на Николча в един биязик (желязо), а насреща Христо с един биязик отделно от тях. Стигнали вечерта в Севлиево, спали в затвора пак вързани. Идущата заран ги закарали за Ловеч със същите стражари с един добър мюлязимин (подстарши). Като минали през Севлиево, видели 2–3 момчета познати, които Левски показва като „наши“. Било празник, по обед. Левски казал: „Днес е свети Васил, поднови се нов Васил“. На икиндия били в Ловеч и пак ги затвориха отделно. След два часа със същия файтон потеглили за Плевен. Стигнали посред нощ и спали наедно в затвора. Един мюлязимин ги псувал много. Дошъл доктор да му превърже раната. Нахранили ги и ги качили на бричка с яйове. Било много студено, пуснали пердетата на бричката, за да не ги виждали хората, но те тримата се радвали, че им прави завет и не ги духа вятърът.

Левски бил облечен в едно джубенце и антерия, с потури с късо дъно (бир бучук гъотлии) и по чорапи без пантофи. Оттам с 40–50 души помаци башибозуци потеглили за Луковит. Там ги завели в една българска къща и ги нахранили добре с каквото останало от мюлязими́на, който ял малко и си измил ръцете (другите останали гладни) и преместили софрата пред тримата арестувани, които се нахранили хубаво.

Из пътя Левски разправил за всичко на Николча. Николчо сигурно твърди, че в хана Левски не изгорил никакви книжа. Книжата били скрити вътре в самара на коня и турците не забелязали коня. Н[иколчо] сетне, кога се върнал в Ловеч, узнал, че конят, като стоял три дни в Какриня и гладен със самара под корема си, и го завели в Ловеч като кон „йова“²⁹ на комитите, и го пуснали в Ловеч край града да пасе. Тогава пайструха на Николча дал пари на турчина, от който преди малко време го бил купил, да каже, че този кон бил продаден и принадлежал на дядо Ивана (пайструха) и тоз си прибрал коня, без да знае какво се криело в самара. Чак когато Николчо се върнал от София в Ловеч, успял в затвора да каже

на майка си да каже на Никола Сирков (който беше скрил тия книжа в сламата на самара) да си прибере самара. Сетне Николчо и жена му са пазили тия книжа, печата и всичко до 1901 [г.], когато аз ги прибрах в читалището „Наука“ в Ловеч.

Левски казал на Николчо, че в Какрина заптиетата му ограбили кимера (кия, която се крие в пазвата) и че в него имало 4500 гроша пари, от които 3000 били комитетски: от Ловеч – пари за оръжия, а че 1500 гроша били за него (Левски) за харч. За книжата се съгласили из пътя да кажат, че Левски тайно от тях е скрил книжата в самара на коня. Левски заръчал из пътя да кажат на Никола Сирков, ако книжата са спасени, да ги изпратят в Букурещ на Любен Каравелова. Казал му още: „Ако ме обесят, поне ще ми остане гроба в България и всякой ще го знае; а ако ме пратят на заточение, ще ми изгният костите надалеко. Ще се потурча даже (казал Левски) само да остана жив и пак да работя!“.

За поп Кръстья Левски е говорил това, което писах досега, и че те заедно с Левски даже не се съмнявали, че поп Кръстю ги е предал. Левски из пътя им казал: „Нашата работа се поосуети малко, се позабави, но пак ще се поднови скоро, тя само закипя на няколко време!“.

Левски от нараняването не можел да чува с лявото ухо, понеже било вързано. Вечерта им турили на краката „конски букаи“ освен прангите, които носели по-отрано. Николчо и Левски вързали за по един крак (левия на Левски с десния на Николчо) и така спали двойно обковани.

На заранта потеглили за Орхан[и]е, където стигнали късно през нощта. Там ги чакали с две шеркета (файтони) 200–300 конни стражари. В конака ги извикал каймакаминът в стаята си да се постопят малко. Той се отнесъл много човешки с тях, дал им кафе и цигари (Левски не пушеше, ракия и вино не пиеше), дал им кафе, чай, сладки работи и отворил въпрос на Василя за един добър ат, който той имал, и го попитал: „Видях те с него, какво го направи?“. Левски му отговори: „Минало то вече“. В Орхан[и]е след два часа качиха Левски в едната кола, Н[иколчо] и Хр[исто] – в другата и карали толкова бърже, че за 5 часа стигнали в София в тъмни зори. Н[иколчо] и Хр[исто] турили в жандарската стая, а за Левски не знае къде. На съмнуване ги завели в казармата в по една отделна стая тримата. Стаите – през една, една до друга. Там стояли 11 дни, без да ги изпитват. През това време викали Левски (от стражарите научили това) на очна ставка с Д. Общи и че Левски го заплюл. Там ги фотографирали поотделно в двора. На Николчо се мъчили много да му отковат прангата, да го фотографират без пранга, но циганинът ковач не можал и го „извадили на портрет“ с един солдатин. Фотографинът знаел български.

След 11 дни изкарали Николчо пред комисията, която ги съдела (извънредна комисия, както по-рано казахме) един по един. Там имало чужди консули в залата. Н[иколчо] казал, че знае турски, и им разправил всичко, както разправил в Търново. Пашата го попитал за Марин поп Луканов. Н[иколчо] отговорил, че го познава като занаятчия. Пашата му казал, че уж М. Луканов му обадил, че бил дал на Николчо един револвер, но Н[иколчо] отрекъл това и го върнали в друга стая вече при другите, при осъдените от обира на пощата – Общи и други катили, осъдени вече.

Христо потвърдил същото пред комисията. Него турили в друг „кауш“ (стая), в който били Марин поп Луканов и Пъшков. Луканов успял да пошепне на Николчо да не обажда нищо. Там Н[иколчо] се научил от Георги Стойков (от Извор), че и той издал всичко, и другите от Тетевен и Гложене също, понеже

Димитър Общи ги излъгал да кажат всичко, за да се отвори въпрос за комитетската сила и прочее.

Имало едно момче Гавраил³⁰ (осъден на заточение в Диарбекир) от Орхан[и]е, който му разправил, че обирът на пощата бил издаден от една жена, на която обадил мъжът ѝ, пиан.

След 15–16 дни (всичко 25 дни от Какрина до София и седенето там) ги викнаха пак, върнали на Николча 250 гроша негови пари, на Христа – 2500 гроша негови пари. Там били и парите на Левски в злато и юзбашията им казал, че на заранта ще вървят.

На заранта извадили първен онези, които щели да отидат за Цариград. Н[иколчо] и Хр[иста] бяха забравили, но юзбашията ги видял и ги освободил. Коне не можали да намерят и тръгнали пеш по икиндия и двамата с един жандар. В близкото село намерили три коня и през Орхан[и]е, Турски извор за три дни стигнаха в Ловеч. В Ловеч каймакаминът го нямало, имало един проклет юзбашия Хаджи юзбаши, който не ги пушнал при всичко, че в книжата пишело да ги пуснат. Задържали ги в затвора „Парцал хапусана“. Там нямало българи, но катили осъдени. Държали ги затворени от Ивановден до Великден и чак тогава ги пуснали. Хаджи юзбаши ги разпитал няколко пъти, той знаел за много тайни работи.

Освободили ги. Христаки хаджи Славов чорбаджи е помолил да пуснат Николча, който нямал гарант. Една неделя по-рано Христа пуснали под гаранция (кяфилин). Николчо се бил разболял от треска, лекувал го един доктор полски. Така ги освободили за светлите празници с гаранцията на Христаки. Николча го повикал преди освобождението му един шпионин (арменец [или] грък) и го заставил да му обещае, че всичко, каквото узнае, ще му каже, дал му даже подпис за това. И така, на връх Великден освободиха скромния и добрия Никола Цветков – Казанджи!

(От стражарите, които ги арестували, Н[иколчо] узнал, че Левски [в Какрина] си излял тескерето. Тескерето, казва Николчо, му бе извадил Малчев [на името на] Добре Койнов от Дръстни за пътуване за Търново.)

16.5.1901. Баба Мария Николчовица, жена на Никола Цветков, родена Тодорова, родом от Ловеч, на 60 години, бивша жена на Николча Сиркова. Тя разправя, че Левски идвал веднъж да наеме къща наблизко (на пайструка на Никола Цветков) уж за шекерджийница (сетне узнала за какво, Левски също им го казал).

В къщата на Н. Сирков комитетът не се е събирал. Левски вардеше тая къща да си я има за тежки времена. За комитетска къща взели под кирия чрез Христо Цонев една къща в Дръстени – къщата на Иванчо Радиля, сега вече съборена. В тази къща кондисвали хора отвсякъде. Левски по-често е живял у Никола Сирков. В къщата имало отдавна скривалище такова, че можели да се скрият трима души, влизаше се в него през тавана. Там се вардели книжата, пушките били скрити в отлукуна (дето е сеното). Най-много идвали вкъщи: Иван Драсов, Марин поп Луканов, Тодор Драсов³¹, Тюфекчиев³². И други момци идвали, но Левски се сърдел, да не идвали така. В къщи имало цяла стая като печатница, печатали книги. Левски по цели дни пишел писма.

Никола Сирков излизал с Левски по къра; веднаж Л[евски] го изпратил до Дунава, когато отивал за Букурещ. Отсред Дунава, в каика, Левски му извикал: „Много здраве на Къроолу“ (сиреч турците).

Комшиите, които го виждали в дюкяна (Никола Сирков бил механджия), все ги лъгали по нещо. Левски беше се запознал с тях чрез Христати Иванов Крачула. Левски все се криеше, срещу стаята му беше поле.

Левски стоял горе-долу две зими и едно лято (1870–1871). Често идвал все Дико³³ от село Дарманци (който умря в заточение в Диарбекир след издаването на Д. Общи). Димитър Общи не е идвал никога у Сиркови. След убийството на Стоенча (момчето)³⁴ Левски избягъл в лозята в Кайрака, се съблякъл по долни дрехи край Осъма, уж че лови риба, и се върна у Величкини с товар трева. Никола, момчето на Величкини, отишло в Кайрака и донесло дрехите на Левски.

След улавянето на Левски Сиркова не безпокоили. От Света Богородица до Коледа къщата на Сиркова била заградена, това след убиването на момчето Стоенчо.

След убийството, както казахме, Левски след лозята се скри у Величкини и на заранта дойде у Никола Сиркова. Той прати баба Мария в Кайрака в лозята и тя отишла с измижарина в Кайрака уж да търсят бурени. Той я натовари да му донесе дрехите, камата и револвера. Мария опасала чалмата, дрехите ги скрила под роклята, в дрехите като бохча прибрала всичко и се върнала вкъщи при Левски из горния път през Дръстена, през дядо Добри.

Величка дошла след два дни да каже, че ще заградят къщата на Сиркова и Васил (Левски) да излезе. Той избягал, Сиркови скрили всичко. На третия ден след Богородица (19 август) чак заградили; но Л[евски] през това време пак дошъл и излязъл после с Никола Сирков за Тетевен. Това било в понеделник, Мария разтребила добре и във вторник зараню къщата била заградена от много (около 100) стражари и затворници отвън; влезли в стаята, дето знаели, че се крие обикновено Левски (вероятно поп Кръстю, казва баба Мария, обадил, той идвал в тази къща), бастисали къщата, но не намерили нищо. Трите пушки, изпратени за мостра, били в лукумата [плевнята] под сеното със саблята, с куршумите и пр. Турците вървели по тях, но не ги намерили, даже кондака [приклада] на една се зърнал, но те не го видели. Търсили и у Никола Цветков и вече заградили къщата, т.е. тайно я вардели отдалеч. Левски вече не дошъл, само довели коня му един път. След арестуването на Левски тефтерите, които Никола [Сирков] прибра от самарите с Христо Малкия – „Бунето“³⁵ от Търново (умрял вече), ги прибрали в Търново и ги изгорили.

В същата година – 9 месеца след обесването на Левски – мъжът ѝ Никола [Сирков] умря, той се бе уплашил, като видял как Васила, Христа и Николча ги прекарвали вързани през Ловеч, уплашил се и умрял от силна диария, после сюрдисало го черно, повърнал черно и умрял за три дни.

От Левски останала формата от ален плат с бели гайтани като на конвоя (като румънските конници „кълъраш“ – „calarasi“ – бел. д-р П.С.). Също и калцуни, шуба и други неща; но всичко се изгубило и било ограбено през войната, когато башибозукът грабел града. Книжата и други неща останали, но в друго скривалище, някои писма и книжа ги изяли мишките, а някои в газено тенеке останаха и досега. Някои от тях Христо ги изгорил, а останало само каквото ми показва на мен и аз ги видях и прибрах в музея на читалището в Ловеч. Печата го взе Гечо Сирков (сега бил у бившия министър В. Радославов) (тоз Гечо не бил от комитета). Мария се оженила за Никола Цветков в 1874 год. и се прибрала със своята дъщеря при него---

7.5.1901. Димитър Маринов Панталонджията

--- Обирът в Орхан[и]е пак е от Д. Общи. Ангел Кънчев винаги е подозирал Д. Общи, че „ще направи някоя беля“, не знае за постановлението.³⁶

В 1872, след улавянето на Левски (28.XII.1871)³⁷, решили да се убие поп Кръстю, но не успели. Иван Македонец и Христо Иванов³⁸ били натоварени да го убият, но като се срутил дуварът при опит за скачане, се уплашили и избягали. Вторият път видели турски стражари, че се разотишли – Иван в с. Извор, а Христо – в Търново. Опитали да го отровят в хана на Тодор Киркооглу, но той се пазел.

Д[имитър] чул за баба Величка и за писмото, написано от поп Кръстя до нея (преди хващането на Левски), уж от Левски, да занесела тефтерите на лозе. Хаджи юзбаши чакал в лозята. Когато Величка отишла уж да работи на лозе и като го видяла, хвърлила тефтерите в храсталака и на втория ден ги взели и [ги] заровили у поп Лукана на лозето, дето стояли до идването на казаците. Същата разправяла, че след арестуването на Марин Луканова (след обира на Д. Общи) сестра му Величка била арестувана в къщата на поп Кръстя (така арестували турците понякога жените). И там тя видяла през пукнатина, че двама турци се криели в тавана, за да видят Левски. На Левски Д[имитър] казал за поп Кръстя, че е съмнителен, но той не повярвал. Величка стояла 10 дни арестувана, по обичая, у поповата къща като жена. Тези горе казани турци били – едина Етем ефенди, а другият...

Къде Ар[а]хангелов ден³⁹ арестували Марин Луканова, Д. Пъшкова, но Драсова не могли, той бил вече в Писек (Чехия) и с това се ограничили арестуванятията в Ловеч. След арестите комитетът замлъкнал; не се събирали и подозрели в предателство поп Кръстя. Д. Общи беше издал, освен горните трима, и един „низък поп“ (поп Кръстя); но те арестували поп Лукана и го пратили в София и след очна ставка, като видели, че не е той (Общият го каза), го пуснали и той се върнал в Ловеч. Турците ходили и при поп Кръстя и със заплашвания и обещания узнали всичко от него, за да предаде Левски.

Част от парите от обира на пощата (от Д. Общи) била у поп Кръстя и някои други комитетски пари до 7000 лева и така и си останали у него. Левски, като го преследвали вече, от къщата на Н. Сиркова излязъл от Ловеч за Какрина заедно с Никола Цветков за хана, който бил в селото. Държал го Христо Латинеца и е бил специално построен за комитетски цели от отец Игнатия.⁴⁰ След ареста вечерта ги закарали в кола до Стратеша (дето сега е белият паметник) и оттам надолу през мостчето – в конака Л[евски] и Н[иколчо], наедно с Латинеца, и после ги закарали за Търново. Левски наранил в палеца, в борбата при ареста, заптието Бошняк Исина и той цяла година ходил с ранен и вързан пръст. Левски ходил с разни те[с]керета (паспорти) на А. Хитров, на малък Добри от Дръстена. В Търново д-р Берон, като връзвал раните, Левски му казал, че поп Кръстю го предал. От Търново пак през Ловеч го закарали за София с двамата другари, за които Левски казал, че не ги познавал. Единият се казвал Бакърджия, а другият – Ханджия; тях пуснали.

Тук, в Ловеч, знаели вече от д-р Берон, че поп Кръстю е предателят на Левски---

12.5.1901 г. Баба попадия поп Кръстева⁴¹, жена на поп Кръстя, когото показват, че е предал В. Левски. Тя разправя: попът криел от нея всичко. Къщата им била тогава в сокака на хаджи Дойчинов, комшии с Докторови (сега при-

надлежи на неин храненик, момче взето от попадията). Попът се казвал: поп Кръстю Тотев Никифоров, баща му се казвал Тотю Никифоров (с дядото на Никифоров, видно ловчанско семейство, бележка моя, д-р П. С. – са били братовчеди). Родом от Ловеч, от горния край до черквата Горнекрайска (къщата стои и днес – 1901 г.). Попът умрял преди 20 години, 4 години след морабето⁴², в 1881 г., една неде[ля] след Кръстовден. Умрял от охтика, кашлял, плювал кръв, слабееел. Помни за Величка (Хашнева), че е била затворена у тях от турците. Тогава тъкмо ѝ се било намерило (родило) на попадията едното дете Христо, сега живо. Тогава една вечер, когато попът беше пуснал Величка да си отиде при сестра си Юрдана, която била болна, дошли 5–6 заптии, прескочили дуvara и извели и арестували попа. Попът се много изплашил. Това било зимно време през коледните пости. На втория ден навечер попът си дошъл, не обадил нищо, само казал на попадията: „Остави се, свърши ми се животът!“.

От хората попадията чула, че бил затворен, че го заплашвали да изкаже каквото знае. Попът държал като енория освен града и села Долно Павликени и Сотево; Какрина обаче – не. Заптии не са идвали у тях да се крият в тавана и да шпионират (виж казаното от Велика и Луканови – бел. д-р П.С.). За Левски не знае нищо, не го е чувала даже. Попадията ми показва и даде един стар портрет от Букурещ – млад, с брада, тя ми каза, че това било Левски. Но аз го видях добре: това е портретът на Ангел Кънчев. Да е предателствувал попа не знаела нищо абсолютно, попът никога нищо не [й е] говорил за това.

Попът имал скътани пари 2000 гроша, но ги изхарчили по болестта му, защото цели 7 месеци лежал. Като умрял, я оставил съвсем бедна с две дечица, една къшурка и едно лозе, сега взето за гробища. Тя чувала отпосле от хората за предателството, но тя нищо не знаела. Тя не помни да е идвал Левски у тях вкъщи и комити не се събирали у тях, понеже в махалата им живееха повече турци. Поп Цоко(†) го изповядал. Веднъж не рачил да се причести: но като станал по-зле, повикал поп Цока от горния край и той го причестил и изповядал. Доста дълго стояли заедно, до половин час, целунал му ръка и го причестил тогава. Отсетне не е питал[а] поп Цока дали е казал нещо за предателството. Къщата си бяха купили две години преди да е бил[а] Величка арестуваха у тях. В Какрина не са имали никога къща, нито е ходил там някога да изповядва. Попадията, понеже е била оставена без средства, се е препитавала с пране, мазане и хорска работа.

Портретът, който тя ми даде, е на Ангел Кънчев в юнкерски дрехи, бил купен или даден след морабето. Попът нищо не е разправял за някого, той само ѝ казал, че [портретът] е от Левски.

Попадията чула за предателството чак след смъртта на попа. Тя със сълзи на очи ми каза: „Как да разправи, как да предаде един поп друго, той да си погуби живота, не да издава друго“. При това бабичката плаче и ми разправя, че и децата ѝ нямали мира от тези приказки в училището.

Попът се е учил в Белград, опопил се след женене. След две години те се женили в гр. Враца (отдето е родом попадията). Там бил той даскал, живели заедно 17 години. Първото им дете се родило след една и половина години, но умряло малко, второто момиче умряло на 11 години (една година преди баща си); третото, Христо, се родило в 1872 год. (когато Величка била затворена у тях). Последното ѝ дете, Живко, се намерило след 3 години (1875 г.). Тези двамата са още живи, Христо е писар при адвоката Андрея Башев.

Попът бил къс човек, нисък, пълен, с брада. Бил добър човек, с малко лукаво лице, приличащ малко на евреин (по портрета му съдя). В стаята на момчето,

дето си разговаряхме с попадията, виждам портрета на Liebknecht (социалдемократ), на Дарвина, Хегеля, Байрона, Гете, Белински, Хайне. Попадията е много мила, симпатична жена. Тя никак не допуска попят да е бил предател. Той бил учен човек и „по-добре би погубил себе си и децата си, отколкото да предаде онова момче Левски“.

У попадията видях портрета на попа с Гечо Сирков, стар портрет, направен в Белград. [Гечо] Сирков е брат на Николчо Сирков.

За Кирков нищо не знае. Бил[а] на мегдана, когато обесили Тодор Кирков, но подробности не може да разправи. Знае, че го държали 24 часа обесен, с фес на главата и с чепкен облечен и обут с цървули---

22.5.1901 год. Стоян Златаря Куюмджията, родом от с. Българене, на 56 години---

След Освобождението Стоян и даскал Паню Рогозаров повикали Бошняк Хюсеин чауш, ранен от Левски в Какрина. Викали го въщи и той им разправил право всичко. Питали го за поп Кръстю, той казал: „Недейте тегли нож на заклана овца“ (Ридж едерим елмюш куюна бучак чекмеим. „Вие добре знаете, че е поп Кръстю, защо ме още питате?“). Даскалът отговорил, че знаели, но искали още по-добре да се уверят. Той потвърдил същото и с това се турило край на разговора. Стоян сам виждал поп Кръстю как отивал всяка вечер в полицията и оттам се връщал с един стражар, който го придружавал. Стоян държал дюкян на пазара и го виждал винаги. Това било след арестуването на Пъшкова---

23.5.1901 год. Али Чауш Ибрахимов, ловчалия, 65-годишен (Георги Куюмджията ми служи за преводач, понеже не знам добре турски). Казва, че в онова време (1871 год.) беше каймакамин Ахмед бей (от Русчук или Стамбул). Той бил много добър човек и той спасил Ловеч от клане. Не знае за поп Кръстя, понеже по онова време служил в Троян. Виждал Левски и в Ловеч, и в Троян, но знаел, че бил търговец---

Когато арестували Левски, каймакамин бил Хасан бей. Парите, намерени у Левски, около 3000 (?) лева, били раздадени на Хюсеин Бошняк и на другите заптиета. Те били около десетина души. Между тях при арестуването на Левски били: катил Хусу чауш, Дервиш чауш (конник), също и Хюсеин Бошняк. Катил Хусу бил помак от с. Турски извор, наречен катил (престъпник, убиец), защото със сабля отсякъл главата на един помак, осъден на смърт, публично на Табашкия пазар.

Не му харесало, когато носели комитски глави, набучени на кол; той тогава се държал на страна.

В началото на въстанието [1876 г.] е бил каймакамин Хасан бей, анадолец, с когото Али чауш ходил един път у владиката Йосиф (деспот ефенди – владика), за да запази, да съветва своите, а турчинът – своите, да не стават безредици, затова Хасан бея нарекоха „гяур“. Хасан бей бил много добър човек и умрял в Ловеч и е заровен там, дето сега е къщата на Янаки Тошков (там било джамия и гробища). Умрял през 1876 г. След него дошъл каймакамин Ахмед бей. Той бил през войната---

Публ. по: В. Тилева, З. Нонева. Анкетните записи на д-р Параскев Ив. Стоянов „Материали за историята на град Ловеч“. – ИДА, кн. 57, 1989, с. 61 – 271. За съставителя на записите вж. и Ив. Лалев. Проф. д-р Параскев Стоянов – В: Фототипно изд. на труда на д-р П. Стоянов „Градът Ловеч като център на Българския централен рев. комитет.“ В. Търново, 2000.

¹ М. Поплуканов и почти всички дейци влагат в спомените си впечатления от различни събрания, организирани от Левски; указваните години за учредяване на комитета в Ловеч са от 1868 до 1871 г.; няма сигурни документални данни за това събрание. ² Недялко Пандурски от Трявна, емигрант в Румъния – печатар. ³ Датата е невярна. ⁴ Денчо Дейнов Халачина. При опита за обир в дома му е убит слугата на Денчо – Стойчо (Стоянчо) Герганов. Подробности по случилото се уточнява Д. Панчовски. Последните дни на Васил Левски. С., 1990, с. 56 – 73. ⁵ Вульо Ветъов. ⁶ Хаджи Станьо Хаджистанчев Врабевски от Тетевен. ⁷ Никола Сирков. ⁸ Христо Цонев. ⁹ Величка Поплуканова Хашнова и брат ѝ Христо Поплуканов. ¹⁰ Гечо Хашнов. ¹¹ Този престой в скривалището е на Хр. Крачула – Големия след Априлското въстание. ¹² Грешно, Христо е по-малък брат на Величка. ¹³ Правилно: меджлис. ¹⁴ От комитетския архив. ¹⁵ Грешка, смисълът е: не му възразил. ¹⁶ Пъшков греша датата, по това време Левски е във Влашко. Основаването на Ловчанския революционен комитет става вероятно през август 1869 г. (по-подробно вж. бел. на В. Тилева и З. Нонева). ¹⁷ Димитър Николич (Николов) Косовец. ¹⁸ Иван Лиллов Фурнаджиев. ¹⁹ Т.е. Юсеин Бошняк. ²⁰ Лалю Пеев (ок. 1816–1876), осъден на заточение по Арабаконашкото произшествие, починал в Диарбекир. ²¹ Васил Петров Пупешков. ²² Арестуваният вместо Левски бил турчин от гр. Тулча, готвел се да мине Дунава при Хърсово. ²³ Следва откъс от разказ на Н. Цветков за престоя в Кърчинското ханче и арестуването на В. Левски, Христо Латинеца и на самия него – тук съкратен, тъй като в този сборник са включени няколко варианта на същия спомен. ²⁴ Шаркет, шеркет – пощенска кола, файтон. ²⁵ Т.е. пастрок – втори баща. ²⁶ Стефан Ив. Карагъзов – търновски първенец. ²⁷ Самозван лекар, знахар. ²⁸ Д-р Васил Хаджистоянов Берон, сестрин син на д-р Петър Берон, през 1856–1864 г. – лекар в Търново, през 1872 г. – управител на училищата в града. ²⁹ По-точно: юва (тур.) – скитащ се, безстопанствен добитък, преносно – човек без свърталище. ³⁰ Гаврил (Гавраил) Брънчев, секретар на ЧРК в Орхание. ³¹ Тодор Петров Драсов, брат на Димо Драсов – и двамата членове на РК в Ловеч; Тодор – убит в кланетата в Ловеч 1877 г. ³² Христо Йовков Пушкиarov (Тюфекчиев) – член на РК в Ловеч от времето на Левски и на възстановения комитет – 1876 г., убит в Ловеч по време на кланетата – 1877 г. ³³ Става дума за Дико (Дидьо) Пеев – Пощата от с. Голям извор, а не от с. Дерманци, Ловешко. ³⁴ Убийство, станало при опита за насилствено вземане на парична сума от Денчо Халача, който отказвал да даде пари за комитета – август 1872 г. ³⁵ Христо Караминков – Бунито, член на ЧРК в Търново, активен деец и по подготовката на Априлското въстание. ³⁶ Т.е. Д. Панталонджията не знае РК в Ловеч да е вземал решение за извършване на обира в Арабаконак. ³⁷ Д. Маринов греша: Левски е заловен на 27 дек. 1872 г. ³⁸ Иван Македонец и Хр. Иванов – Големия били другари от времето на престоя си в Румъния. ³⁹ Арахангеловден е на 8 ноември 1872 г., но от други източници се знае, че М. Поплуканов е арестуван на 27 или на 30 октомври 1872 г. ⁴⁰ Грешно, най-вероятно инициативата за построяването на комитетското ханче е на отец Матей Преображенски, който се сочи от други източници. ⁴¹ Жената на поп Кръстьо се казвала Мица Денчева (биографични данни за нея и съпруга ѝ в Д. Панчовски – цит. съч.). ⁴² Т.е. след Руско-турската война 1877–1878 г.

№ 74

Писмо от Иван Драсов до д-р Параскев Стоянов със сведения от Юсеин Бошняк и Кальо Беров за поп Кръстьо Никифоров

Велико Търново, 28 юни 1901 г.

Уважаеми г-н д-р Стоянов,

--- Така че отговорите, които по-долу излагам, не ще бъдат пълни и обективни, защото съдържат само това, което аз добре помня и знам---

7. По предателството на Левски ето що знам:

След сключването на С. Стефански договор през пролетта почнаха да се завръщат на групи бежанците турци – ловчени. В една от тези групи бе и Юсеин Бошнак, бивш заптия. От по-рано ние знаехме, че той е ранил Левски в ухото, а последния – него в ръката, когато са се боричкали при плетът на Къкринското ханче. Знаехме още, че той беше довереното лице на жандармския юзбашия. Помислихме си, че единствено той ще може да ни даде положителни сведения по предателството и улавянето на Левски, затова аз, Д. Пъшков и М. Луканов отидохме долу край градът да срещнем тези турци.

Щом ни видя, Юсеин Бошнак уплашен започна да ни се моли да го пощадим, защото той не бил в нищо виновен, а изпълнявал като стражар дългът си – без предварително да знаеше какво ще искаме ние от него. Той бил уверен, че ние сме вече загинали и затова се решил да се завърне; инак и той не би се завърнал, защото, като ни преследвал по-рано, вярвал, че ще му напакоstim нещо. Ние обаче го утешихме, че никой нищо няма да му стори, но че ще искаме от него да ни разкаже що знае по уловяването на Левски. Той се обеща, че нищо няма да скрие от нас. След като се настани в къщата, която бе оцеляла, дойде сам да ни намери и ни разказа следующето:

„Имате един млад поп, с нисък ръст, струва ми се, казва се поп Кръстю. Тоя поп няколко дни подред преди улавянето на Левски идваше рано и вечер късно при юзбашията, носеше му разни цветя, салата и пр. и дълго време оставах сам в стаята на разговор. Но какво са разговаряли аз, па и никой от стражарите не можеше да знае. Една вечер късно дойде пак, постоя при юзбашията 5–10 минути и пак си отиде. Веднага след това юзбашията ме повика и ми заповяда да зема колкото може повече стражари, да отида и запазим Какринското ханче, гдето тая нощ щял да пренощува „баш комитата Левски“, когото да уловим жив и му го представим.

Аз изпълних буквално тая заповед на юзбашията, сардисахме неусетно през нощта ханчето и чакахме да се прехвърли нощта и узнаем, ако е вече вътре. Уверихме се, че вътре имаше хора, защото светеше. Почукахме да ни се отвори, но никой не се обади и веднага се угаси свещта. Ний почнахме по-силно да чукаме, като и угрожавахме, че ще запалим ханчето, но никакъв глас. Тогава двама от нас се покачиха на покрива с цел да разкрият дупка, да могат оттам да влезат и ни отворят, а всички други стражари заградихме по-добре ханът. Внезапно вратата се отвори и един човек в потури изкочи като стрела и гръмна. Ние се уплашихме и му отстъпихме място. Той потича силно към плета, който беше достатъчно висок. Аз пръв се окопитих и стрелях не с цел да го убия, а само раня, защото ни беше заповядано жив да го уловим. В това време видяхме, макар и мъчно, защото беше още доста тъмно, че увисна на плетът. Аз се уплаших да не съм го убил и се притекох към него, и посегнах да го улова. Той ме удари с нещо в ръката. Спуснаха се тогава и другарите ми и така, увиснал надолу с главата, го уловихме, отведохме го в Ловеч и предахме на юзбашията заедно с още двама негови другари, от които единият се преструваше на заспал, а другият казваше, че го не познавал и не знаел нищо“.

Друго едно обстоятелство иде още по-релефно да докаже, че предателят е поп Кръстю, а именно: зет ми Кальо П. Боров¹, честен търговец и наш съзаклятник, след завръщането ми от бягство от Ловеч ми разказва следующето: „Не един път аз като съсед на поп Кръстю съм ходил на разговор у него и като съм

виждал със запретената в. „Свобода“ залепени прозорците му, съм му обръщал вниманието, че това е опасно да съзре някой стражар и пострада, но той не даваше на това никакво значение, като казваше, че не знаели да четат. В качеството си аз по това време като касиер на Земеделската каса, която се помещаваше в съседство със стаята на юзбашият, виждал съм го [поп Кръстю] няколко пъти при него и се разговаря в стаята му. Д. Общи беше вече уловен и имаше известие, че мнозина от нашите съзаклятници дириха да уловят и някои даже бяха уловили. Аз се бях много уплашил да не пострадам и аз, като виждах попът тъй близък с юзбашията, подозирах го, че може той да замишлява нещо. Затова един път аз го запитах какво се научава от юзбашията, дали няма някаква опасност за нашите ловчане, особено за мен, като го замолих да ме запази. Той твърде смутено ми каза: „Не бой се, Кальо, за тебе няма никаква опасността, те искат да уловят Левски. Д. Общи е изказал мнозина от нашите съзаклятници, даже и мен, но ще видим. Има една работа, чрез която ще се спасим“. Той ме запитваше дали Левски е дошел в града и къде би могъл да се срещне с него, защото имал да му съобщава нещо, за да се пази, че го дирят строго от полицията“.

Откъде обаче поп Кръстю е знаел, че Левски тази нощ ще бъде на Какриненското ханче – не е известно, защото за пребиванието на Левски в градът обикновено се е пазило никой да не знае, освен домакинът на къщата, в която слиза, и един или двама членове от комитета, а като се има предвид, че поп Кръстю е бил заподозрян от по-рано в злоумишленост, знаещите, че Левски е в Ловеч и че ще отпътува за Търново, не допускам да са му съобщавали. В данний случай аз допускам, че Левски е повикал попа в Какриненското ханче на обяснение и да прибере от него някои документи и пари, каквито е съхранявал попа в качеството си на мой заместник след заминаването ми [да уча в Чехия]. Може даже и Хр. Латинеца² да е бил пратен от Левски да го повика на ханчето и оттук заедно се появява подозрението за Латинеца, а никак аз не допускам, че Латинеца е бил способен на предателство, толкова повече, че той е доверено лице и специално бе поставен в това наето от комитета ханче, за да посреща и изпраща разни комитетски агенти. Такова е моето мнение за Латинеца.

Г-жа Величка Хашнова и брат ѝ Хр. Луканов биха могли да ви дадат някои подробности за опитите и старанията на поп Кръстя, който чрез разни средства се е трудил да узнае къде е Левски или да може с измамлив начин да вземе някои комитетски документи от госпожа Хашнова, на които е и писал уж от страна на Левски да изнесе и остави на известно място тия документи, че му били трябвали. В заключение – моето крайно убеждение, че поп Кръстю е предателя на Левски.

8. Поп Кръстю, посредством учителя Никола П. Ковачев, бе поискал да се срещне с нас на обяснение, но ние категорически отказахме, след като вече знаехме горните обстоятелства по предателството от Юсеин Бошняк и зета ми К. П. Боров. В това време поп Кръстю се вече изгуби от града. Живя и умря от никого невидян и нечуван на колибата си в стратишките лозя. Не ще съмнение, че неговата преждевременна смърт е последвала от биение на съвестта му.---

Ваш Ив. Т. Драсов

Публ. по: ИДДСб, № 390, с. 355 – 360; ДА – Варна, ф. 690К, оп. 2, а.е. 82, л. 1 – 10.

¹ Кальо Беров (Боров) бил зет на Ив. Драсов, търговец. ² Хр. Цонев – Латинеца.

Арестуването на Левски

--- Оттук вече, каквото следва, ми е разказано (и аз [П. Стоянов – б. съставителя] го предавам почти стенографически) от Никола Цветков, който още е жив, касапин в града ни [Ловеч]. Отсега до обесването на Левски той най-подробно разправя всичко, понеже го е преживял наедно с Левски.*

Щом го стигна Левски, Никола възседна коня, а Левски вървял пеш до него; до моста Пази мост Никола видял отдалеч един стражар на кон и обадил на Левски. Левски се отбил настрана от пътя. Къде чешмата срещнаха се със стражара, който попита Никола къде отива и го попита същото и за другаря [му]. Никола казал, че не го познавал. Запитието попитал Левски кой е и накъде отива. Левски отговорил: „Отивам на лозето си да броя колко кола боклук са стоварили“. И прибави: „Аз тебе те познавам, ти не ма ли познаваш? Аз съм от Ловеч“.

Стражарът си отиде къде Ловеч, а Левски през пътеката отиде нагоре в лозята и стигна Никола на шосето до Гйола. Левски качил сега коня и по мръкнало, къде 6 часа, стигнали в селото Какрина (на 2–3 километра настрана от шосето) в ханчето на Христо Цонев – Латинеца**, и той член от комитета, който го и чакал.

В хана имало няколко селяни. Един от тях попитал Христа: „Кой е този (за Левски) човек?“. Христо му отговори: „Христо, дяду Иванов син (Христо Иванов Крачула)“³. Оказа се, че същинският Крачула бил кръстник на селенина. Селенинът весел влезе в стаичката при Левски и Никола и запитал Левски: „Ти ли си бре, Христо?“. Той отговори: „Аз съм...“ „Променил си се, не можах да те позная; нали си ми кръщавал деца?“ Левски се усетил, че е думата за Крачула, и му отговорил: „Аз се измених, като съм ходил толкова години по Сърбия“. Левски, за да избегне затруднителния разговор, намери си уж работа, стана и си излезна на двора. Левски гледал месечината: около нея имаше кръг, като харман. Левски му обяснил [на Никола], че това било знак на дъжд (Никола не помни добре на какво.). Селяните си излезли и останали само тримата в хана.

Нито по пътя, нито през всичкото време Левски не е казал, че чакал поп Кръстя; нито е имал вид, че чака някого и отпосле Левски не му е казал, че имал свиждане с попа. (Значе твърдението на Заимов и на другите биографи пада.)

Навечеряха се и решиха да си легнат, за да станат рано и преди съмнало да заминат за Търново. Христо Латинеца щеше да ги придружи, за да им каже пътя през пътеки, за да избегват шосето, по което постоянно сновели стражари. Левски настоявал да минат през Севлиево, дето имал малко работа, но казал:

* Аз преписвам много подробно тази страница от живота на Левски, понеже никой не я знае тъй точно и понеже ми се вижда от неопценима важност, Никола Цветков се ожени, след смъртта на Никола Сирков, с жена му Марийка (родена Тодорова), голяма приятелка и покровителка на Левски, когото толкова често е крила вкъщи. Дватама старци и до днес съхраняват най-богатите останки от Левски. Никола служил 14 ½ год. ст. горски стражар и го уволниха, а до днес не получава никаква пенсия.--- [Бел. на П. Стоянов.]

** Ханчето съществува и до днес, малко поправено само. Това ханче е в самото село, а не до шосето, както го описва Заимов. [Бел. на П. Стоянов.]

„Сега не му е времето“. Легнали къде 3–3 ½ [часа] по турски (9–9 ½ вечерта). Никола сънувал: като че си бил в бащината къща в Ловеч, а от тавана висели навързаници от мамули, които не му давали да излезе из стаята; в това време едно турче влиза вкъщи и Никола се спуска да го бие, но то избягва през комшулука и Никола се събужда. Събужда и Левски и му разказа сънът и искал да тръгнат. Но часът беше 6 по турски. Видели, че е рано още и Христо и Левски легнали, а на Никола не му се спеше вече. Той стана, запали печката и седна да яде и пие, додето стане време за ставане.

След 2 часа пак ги събудил. Те вече станали и Христо казал, че ще отиде да стори хабер на комшиите, роднини негови, та ако дойде баща му през деня, да му кажат, че тръгнал по селата да си купи свиня и че щял да се върне сутре. Христо си излезе, Никола затвори вратата и влезе пак в стаята при Левски. Този се разпаса и излезе и той през задните врата в яхъра, по нужда. Като се върнал, тъкмо си опасвал пояса, и пътните врата изтропаха. Никола, като мислел, че е Христо, искал да отиде да отвори, когато се изтропаха по-силно вратата и се чу: „Ач капубе, ханджи!“ (Отвори вратата, бе, ханджи!). Никола позна този глас: той бил [на] стражара, който ги бе срещнал вчера на шосето.* И се върна при Левски и му каза: „Заградени сме, има много стражари“. И му обади отде ги позна.

Левски се препаса надве-натри, взе револвера си (с 6 куршума) и револвера на Христа и с тях в ръцете си каза на Никола да му отвори малките врата за през яхъра (който излиза в двора на Денчу). Никола отвори и Левски излезе на двора и през яхъра и двора отиде към вратника на Денча, като мислел, че там няма никой. Без да отвори вратника, за да не скърца**, прескочи ги, гащите му се закачиха и той падна по лицето си на земята. Там имало скрити три стражара, които веднага го притиснали в земята. Левски ги изхвърля, става и стреля върху им и наранява едного от тях***. В тази гюрултия всички извикат: „Юрум бре!“, всичките стражари (около 15–16 пушки с по 16 патрона) стрелят в залп. Един куршум само удари Левски над лявото ухо и му одраска само кожата, а един от стражарите до него го ударил с ножа и му отрязал отчасти горната половина на ухото: тя висеше надолу.

През това време Никола бе останал в стаята и като престана гърмежа и шума, си помислил, че Левски избягал и си кроил вече как да излъже турците. Взима от дисагите някои работи на Левски (ризичи, ботуши, четки, антерия и пр.) и ги туря на леглото на Левски. Стражарите пак се връщат и дават зор на вратата да отвори. Никола се присторил уж, че спи, и чул как викали за балтия да счупят вратата. Тогава идва Христо, турците го похващат. Той казал, че е ханджията, идва до прозорчето, хлопа и извика Никола, последният се обадил и отворил вратата. Заптиите влизат няколко души и питат има ли някой вътре. Никола им отговорил, че имало още един, с когото заедно спали, влизат в стаята, питат за ятаците (креватите) кой къде е спал. Никола показва креватът, дето лежал другия непознат, който отишел – не знаел къде и му останали и вещите, които стражарите прибрали. Влизат всички в механата, влиза и старшият катил

* Този бил Хасан чауш от Хармането (Ловеч). [Бел. на П. Стоянов.]

** Тези подробности Никола ги знае от Левски, който му ги е разказал, като ги водели за София. [Бел. на П. Стоянов.]

*** Този бе Юсеин Бошнака чауш, ранил го в пръста; цяла година той ходил с рана. Като награда намерените пари 4500 гроша у Левски ги разделиха между стражарите. [Бел. на П. Стоянов.]

Хису чауш и запита Николча същото и извикал: „Я доведете оная свиня!“ Николча видял тогава: 4–5 стражари, които водеха един гологлав човек, разпасан, с паднали гащи, вързан с ръцете отзад, цял облян в кръв.

Никола отпървом не го познал; като го изправили до стената, човекът, унесен в някое мъченическо увлечение и възхитение, извика: „Прощавайте, братя, и ти, мило отечество, за тебе аз отивам...“ Този човек беше Левски!--- Чаушина--- извика грубо на Никола: „Иди опаша оная свиня!“ И Никола отиде и като му дигал гащите, направил му знак да мълчи. И Левски млъкна.

Левски качиха в колата заедно с ранения стражар и още 4–5 души, и Никола и Христо, вързани с едно въже с ръцете отзад, и тръгнаха. Като излезли из селото, седнали да чакат колата. Никола се възползувал от случая и извадил из пояса си кърпата на Левски, която той забелязал на земята и прибрал, когато Левски се опасвал. В кърпата имало 50 гроша и един пакет бял прах – отрова; Никола прибра парите, а отровата хвърли в храсталака. Колата ги стигнаха, качиха се и излязоха на севлиевското шосе. Тук взеха Никола и го тикнаха в един трап, прострели го на земята двама и двама стражари го биха със сопи, додето изгубил съзнанието си, и все го питали: „Този, уловения, Левски ли е?“. Но Никола им казваше, че не го познава и че за пръв път го видял в ханчето.

Тръгнаха за Ловеч. Левски в една кола, двамата други – в други кола--- Влязоха в конака. Левски затворили в одаята на стражарите, Никола в затвора – в Тумрука⁴, а Христа – в Парцала⁵. Това беше много рано заран. Щом пристигнали, скоро влезе в конака поп Кръстю⁶ и отиде направо в стаята при Левски. Отсетне от Левски Никола узнал, че поп Кръстю, щом влезал при него, го попитал: „Как стана тази работа?“. Левски му отговорил: „Стана каквото стана, то се мина вече...“ В синджири скоро ги изкараха и тримата при каймакамина, който ги попита по ред кой откъде е. Левски отговорил, че е търговец и търгувал [с] мамули, храни и прочее и че живеел постоянно във Влашко. Никола и Христо казали, че са тукашни. Каймакаминът извади портрета на Левски в европейски дрехи и го показал на Левски и на другите. Левски клюмнал глава и отговорил, че не го познавал. С туй се свърши распита (инстентака) и ги върнаха пак в затвора. В същия ден, 27 декемврий--- В една кола качиха Левски и двама стражари; в другата – Никола, Христа и един стражар и заобиколени от 20 души конни стражари, много бързо потеглиха за Търново. Усъмнали зад Калка кория (къде Ново село) и къде 3 часа заранта стигнали в Търново. Тук, на Марно поле, беше излязла цяла войска от 200 конни стражари и две шеркета (пощенски файтони) ги чакали. Качиха се пак поотделно в шеркетата и тържествено посред стражари влязоха в Търново.

В конака Левски турили в една стая, а другите двама – в жандарската стая. Скоро ги извикаха пред пашата. Най-напред Левски пред мезлича (съда) (в него имаше 3 турци и двама българи); зададоха на Левски обикновените въпроси, но Левски не се признаваше и им говореше същото; тогава бил на 32 години. Пашата го уверявал, че знаяли всичко, и го съветвал да каже правото--- По икиндия викали пак Левски при пашата; при него бил Карагъзов⁷ като ааза (член в съда), разпитали го на дълго и широко и го увещавали да говори вярно, че е по-добре, показали му и портрета; Карагъзов му казал, че даже и децата в Търново го познавали и нямало защо да крие. Най-сетне Левски се признал, че е Левски, но каза, че не е бунтовник, а народен мъж и че искал тази пролет да отиде сам при султана и от името на българския народ да му разправи за мъки-

те и за положението на българите--- Както в Ловеч, дето му превърза раненото ухо един турчин – самозван лекар Емироолу, тъй и в Търново идва лекар (д-р Берон?)* и му превърза ухото.

На заранта в един файтон и тримата, без желяза на ръката, както им беше обещал пашата, дали им хляб и вода за път и тръгнали за Севлиево, заобиколени от 20–30 конни стражари. Щом стигнаха в търновските лозя, спряха файтона и туриха им желяза (белязик). Лявата ръка на Левски вързаха с дясната на Никола, а насреща Христо с отделен белязик. Стигнали вечер в Севлиево, спаха в затвора пак вързани. Заранта тръгнаха за Ловеч. Като минаваха през Севлиево, Левски показва на Никола някои момци „наши“, беше празничен ден – Васильовден. Левски каза: „Днес е Свети Васил, поднови се нов Васил“. По пътя Левски се разговарял свободно и каза на приятелите си, че и той в Какрина сънувал лош сън--- По икиндия пристигнали в Ловеч в затвора и след 2 часа тръгнали за Плевен, дето стигнали посред нощ и се отпочинали. Тук един милизимен ги много руга и псува. В Плевен също дойде лекар и му превърза раната, нахраниха ги и пак същата бричка на яйове, тръгнаха на път. Било много студено; Левски бил облечен с едно джубенце и антерия и потури с късо дъно, по чорапи само, без обуца. За тяхно щастие жандарите пустнали пердетата на бричката и тъй се постоплили. Придружени вече от 40–50 души помаци и башибозуци, стигнали в Луковит.

По пътя разговаряли за делото. Левски много жалеше, че с тяхното арестуване стават нови жертви и се пречи много на въстанието. Особен разговор за неговото предаване или за поп Кръстя не са имали. В Луковит ги завели в една българска къща, дето ги нахранили добре с каквото останало от яденето на милизими. През нощта им турили на краката конски букагии освен прангите, които имаха, и спаха с тях. Заранта потеглили за Орхание. По пътя разговариха си още, но разговорът беше много труден, колата вървяха бърже, наоколо българи – помаци, които разбираха, с лявото ухо (раненото) Левски лошо чуваше, но пак успяха да си говорят. Той им казал, че като го арестували, турците му взели кемера; в кемера му имало 3000 гроша на комитета от Ловеч за оръжие и 1500 гроша негови, за харч. Често казваше: „Нашата работа се поосуети малко, но скоро пак ще се поднови; само че ще закъснее няколко време“. Казал им, че всичките му книжа биле скрити [за]шити в самаря на коня. И им заръчал, ако са спасени, да кажат на Николчо Сирков да ги изпрати в Букурещ на Любен Каравелова---

Вечерта късно стигнали в Орхание в конака, дето каймакаминът говори и се отнесе човешки и ги почерпи с кафе и цигара. Там ги чакали 200–300 конници и две шеркета (пощенски кола). След 2 часа качили Левски в едно шерке, а Христа и Никола в другото и бегом за 5 часа стигнаха в София; в тъмни зори ги затвориха двамата в жандарската стая, а Левски другаде. На съвмание ги завели в казармата, в по една отделна стая всякиго. Там Христо и Никола стояли 11 дни, без да ги разпитват. През това време Левски често викаха, а от стражарите узнали за очната ставка с Общи и че Левски го заплюл. В затвора ги фотографирали всички поотделно---

Левски изследваха още няколко пъти пред комисията--- Къде 18 януарий другарите на Левски, Никола и Христа, изкараха от затвора, върнаха им парите, намерени у тях, пуснаха ги на свобода и на кон, придружени от 1 стражар, се

* Според Димитър Панталонджията този лекар бил [д-р Васил] Берон, последният скоро след туй пратил хабер на Ловчанския комитет, като им съобщил, че Левски казал: „Поп Кръстю от Ловеч ме предаде“, за да се пазят от този поп [бел. на П. Стоянов].

върнаха за 3 дни в Ловеч. Тук каймакаминът, ядосан, че ги освободили, хвърлил ги в „Парцал-хапсана“ и след 3 месеца чак ги освободил---

Публ. по: П. Стоянов. Градът Ловеч като център на Българския централен революционен комитет. Л., 1901.

¹ Н. Цветков – Бакърджията, като пряк свидетел и участник в събитията, разказва за арестуването на Левски в Къринското ханче на Хр. Иванов – Големия, на Димитър Пъшков, на д-р Парашкев Стоянов, на Тодор Луканов. Макар с известни различия, тези варианти на спомените му в общи линии съвпадат. Първият от тях, записан от Хр. Големия, е поместен тук (№ 69), а публикуваните от д-р П. Стоянов и Д. Т. Страшимиров варианти са поместени с малки съкращения под настоящия № 75 и № 76. ² Параскев Стоянов (1871–1940) – автор на исторически изследвания за Ловеч и Левски, обнародвал тези спомени в посочения по-горе труд. ³ Хр. Иванов – Големия, с прякори още: Крачула и Книговезеца. ^{4,5} Затвори в Ловеч. ⁶ Поп Кръстьо Никифоров. ⁷ Стефан Карагъзов.

№ 76

Спомени на Никола Цветков – Бакърджията (разказани през 1900–1901 г. на Тодор Луканов¹)

Ловеч, 1900–1901 г.

--- Ето как сам Николчо Бакърджията описваше събитието [т.е. залавянето на Левски:]

„Когато ние видяхме, че сме съвсем заградени от всички страни и няма как да се измъкнем и двамата незабелязано, Левски реши да си пробие един – без мене – път през редовете на заптиите около вратата на ханчето. По-рано ние бяхме се сговорили, че ако се случи нещо, то ние ще казваме, че не вървим заедно по една и съща работа към Севлиево, а че сме се срещнали случайно на Кръстопът и като отиващи по една посока, тръгнали сме оттам нататък заедно „за по-весело“, та „и да си помагаме при товаренето и разтоварването на конете“. А тъй всеки от нас си отива по своята си частна работа и до срещата ни на Кръстопът не сме се срещали и знаели. Вървахме ние с по един натоварен кон: единият с няколко кожи – ярешки и агнешки, а другият с малко бакър.

У Левски и у мене имаше по един пишов. Левски реши тъй: „Ти – каза – ми дай и твоя пишов и ще ми отвориш изведнъж и съвсем бързо вратата откъм двора на ханчето, ама тъй, че никой отвън да не може да забележи кой е отворил вратата и да помисли, че аз съм я отворил. Като я отвориш, ще останеш скрит зад нея, та да не види никой. Когато аз изляза и гръмна, ти изведнъж бутни вратата и я затвори, та остане вътре, в ханчето. Аз ще изскоча бърже, ще стрелям и ще си пробия път, а тогаз ще хвана гората. После, когато съм надалеч в безопасност, ще ви сторя хабер по някого от нашите хора“. Когато му напомних, че дворът е ограден с плет, Левски каза: „Нищо, плета аз ще прескоча“.

Додето ние приказвахме всичкото туй тихичко, отвън се чу викът на един от заптиите: „Гяур, предай се!“ В това време Левски взе и моя пишов, запъна и двата пишова и ми рече: „Хайде!“ Аз отворих вратата бързо, а Левски се спусна като стрела през нея срещу заптиите и изгърмя два пъти. Аз затворих вратата и по-нататък какво е ставало отвън, не видях и не знаех. Но чух, че се гръмна още веднъж – из пушка – че заптиите се развикаха нещо, ама аз не разбрах какво викаха. Не се мина много време вратата се отвори и заптиите вкараха в

ханчето един човек. Аз стоях в средата на ханчето, когато тоя „човек“ тръгна от вратата право към мене и мина покрай мене. Изведнъж аз не познах кой е този човек – лицето му ми се видя бледно-бледно и беше обляно с кръв, а потурите му беха малко нещо смъкнали. Аз – като знаех добре Левски – вярвах, че той е успял да си пробие път и е убягнал, та помислих, че вкараният в ханчето е друг човек – случайно бил близко около мястото на гърмежите и ранен. Но когато той ме наближи и аз се вгледах, останах изумен: познах, че този „човек“ е Левски. А в същия тоя миг Левски мина покрай мене и прошепна ми по български: „Кажи, че не ме познаваш!“.

Какъв човек беше Левски!

Колкото и да приказваш за него, няма да изкажеш неговата решителност, ума му, твърдостта му, привързаността му към делото и към дейците. Как пазеше той и комитетското дело, и хората му – себе си излагаше, а тях пазеше!“ Тук Николчо Бакърджията се просълзи и задавен от вълнение, добави: „Не съм видял и надали вече ще видя в живота си други такъв човек, народен човек като него!“.

„Навлязоха тогаз няколко заптии в ханчето, обиколиха ни, накараха Левски да потегне потурите си и да си поизмие лицето, а подир това ни натовариха на кола, седнаха в тях по двама заптии зад всекиго от нас, а други на коне обиколиха колата и ни поведоха към Ловеч и по-нататък. Левски беше леко ранен в главата, зад дясното ухо, та като е увиснал на плета с главата надолу, кръвта беше обляла лицето му. Забравиха ли в улисията си, или не се доведоха, ала не ни обискираха на мястото, в ханчето.

При всичкото време на пътуването Левски не продума ни една дума, а беше замислен и се стараеше да не гледа към мене. Като доближихме Стратешката чешма, видях, че го снеха от колата и с един от заптиите той тръгна към чешмата. А там, при самата чешма, Левски пи от стомната на една жена. Когато се [в]гледах, аз видях, че това е Марийка – моята жена². Но аз не само не ѝ се обадох, но се и обърнах и не гледах на нея. Тя също е избягвала да гледа към мене – както после ми разказваше. Напи се с вода Левски, върна се в колата и потеглихме пак.

И тъй, додето се свърши съдът, Левски твърдо казваше пред всички власти, както и в съда, че той не ме е знаел и нямал нищо общо с мене, а само сме се срещнали случайно на Кръстопът, тръгнали сме заедно като двама пътници – всеки по своя работа. Аз казах същото.

Види се, че поп Кръстю, като е извършил предателството, не е изказал всичко и всички комитетски хора, а се е старал тогава да даде в ръцете на турците самия Левски, когото те в това време търсеха под дърво и под камък като много опасен за тях човек. А Левски беше много опасен за турската тирания човек, та гледаха най-напред непременно него да уловят. Наистина по-късно арестуваха Димитра Пъшков, Марина Поплуканов от Ловеч, Василя Дрянков от Гложене (Тетевенско) и някои други комитетски хора из окръга и ги прати-ха в Диарбекир. Но дали това е станало пак по предателството на поп Кръстя или по предателство на друго, или пък от преследването на тия дейци, аз не зная – не можахме да разберем причината на тези арести. Беше подушено, че в Тетевенско или Орханйиско се е появил предател. Бяха станали допълнително някакви големи разкрития от властта по обира на пощата от Димитра Общи, та имаше арестувани дейци от тия места поради тези разкрития---

Додето турците мене ме влачеха насам-нататък след арестуването ни, Марийка беше прикрила кое-що – печата, книжа и др. А като ме освободиха, ние

дватамата с нея събрахме всички книжа – писма, квитанции, печата – наредихме ги и ги запазихме в две газови тенекии, които затворихме хубаво, заляхме ги отгоре с калай и ги заровихме, та чак след Освобождението ги извадихме. И книжата, и печатът се бяха хубаво запазили, неповредени. Тях после ги взеха от нас: взе ги един писател – уж пише нещо за Левски – Захари Стоянов, който идва нарочно при нас в Ловеч да ни разпитва и ние му казахме за тия тенекета, а той ги поиска и ги взе – като уж от страна на държавата. Той казваше, че като напише и написаното се напечата, ще ни даде да прочетем написаното от него. Писал ли е този човек, или не е и где са сега тия книжа, не зная, не се обади повече той човек“---³

Публ. по: Т. Луканов. За Василя Левски. Предговор Д. Цанев. Бележки: Т. Томова, Д. Цанев. С., 1984, с. 50 – 55.

¹ Авторът е слушал разказа на Н. Цветков около 1900–1901 г., но го записва и подготвя за печат заедно с този на Мария Николчова едва в 1942 г., това се е отразило върху отделни неточности. ² Всъщност тогава тя е жена на Николчо Сирков; едва след смъртта му Мария се омъжва за Никола Цветков. ³ Захари Стоянов почива внезапно през 1889 г. преди да подготви второ допълнено издание на книгата „В. Левски – Дяконът“.

№ 77

Спомени на Димитър Пъшков¹, включващи и спомени на Никола Цветков, Величка Хашнова, Мария Сиркова²

Ловеч, 1901–1926 г.

IX.

Д. Общи, след като обра пощата на Арабаконак със своите другари от тетевенските колиби, след един месец турската власт откри кои се обрали пощата, разкри се и комитетът тетевенски, секретарят на комитета Иван Фурнаджиев, учител в Тетевен, под тежките истезания не може да издържи, вследствие на което раскры всичко и предаде архивата на Махзар паша³.

Аристуваха първенците хаджи Станчо Врабевски, Петко Милев, Иван Ибришимов, Иван Фурнаджиев, учителя Пупешков и други около 25 души. Левски беше организирал всички села и паланки в Орханйиско и Тетевенско.

X.

След тия раскрытия на комитета от секретара Ив. Фурнаджиев, като предаде и цялата архива, Махзар паша се стресна и уплаши от тия раскрытия, които [показаха, че] Левски беше организирал всички села [и] паланки [в] Орханйиско и Тетевенско, изиска едно отделение редовна войска от София, събра башибозуци голямо множество от селата Помашка Лешница, Турски извор, Галата и Градешница и заедно с редовните войски и башибозуците блокира цяло Тетевене, щото от Тетевене навън беше невъзможно човек да излезе.

Махзар паша нареди да се обискират подозрителните къщи и да се намери Общи. Посветената Ненка Павлова в тайните на комитета облича Общи в кадънски дрехи, които земала от една циганка тетевенска жителка, забрадила го по кадънски добре, щото само очите му виждали, натоварват се и двамата по един цедилник с жито в цедила[та] на гърбовете си, по тетевенски обичай, и заминават. Като стигнали на поста, питале ги къде утиват, смелата Ненка Павлова отговорила – на воденица. Постът ги пустил и като преминали едно

растояние, което им трябвало да се не виждат, отиват в с. Гложене при Васил Йонков, Общи обяснява в какво положение се намира Тетевене и тъй че е решил да замине през Турно Магорели за Романия.

XI.

Васил Йонков веднага испраща Общи с Дако Диков от Гложене с два коня за Никопол. Раскритията в Тетевен продължават и като се открило, че Н. Павлова е извела Общи от Тетевен, испраща Махзар паша потера, която застига Общи в с. Чериково⁴, улавя го и го връща в Тетевен. Димитър Общи пред Махзар паша без стеснение е почнал да разкрива всичко подробно и обстоятелствено. Византиецът Махзар паша е уверил Общи, че ще го назначи кър-агасъ (полски началник), за да залови всички комити. Общи – поласкан от пашата, раскри всички организации в Ловеч, Орханийско и Тетевенско, откараха за София орханийчени и тетевенци, около 80 души оковани в желяза, между които и Общи, който ги увещава из пътя да изкаже всички замесени в комитетските работи. Да оставим Тетевене и Орхание и да се върнем в Ловеч.

XII.

На 30 октомври 1872 год. часа къде 8 по европейски излязох от къщата на Герган Иванов под наем, отправих се към чаршията--- При чешмата стоеше Бошнак Юс[е]ин чауш (полицейски старши)⁵. Поздравих го и си заминах, обаче той мя последва с младши полицейски стражар--- Доближих до конака, хаджи юзбаша, като ме съгледа от стаята си, срещна ни и трима ни с двама стражари--- Покани мя доста любезно да отидем горе в канцеларията му, покани мя да седна и ми сложи кутия с папиреси и кибрит да запуща, след това излезе, като ми каза да го почакам. След неговото излизане от канцеларията се исправиха двама души стражари с пушки. Почувствувах, че съм арестуван. Преди три дена комитетският куриер донесе от Гложене писмо, в което подробно [се] описва[т] събитията в Тетевене и че Димитр Общи си е развързал езика. Пристоях в канцеларията на юзбашията около 2 часа.

След това доде Бошнак Юсеин чауш и с двамата стражари заведоха мя при каймакамина; там беше донесен от къщи сандъкът ми и един човал с книги за прочит. Каймакаминът мя попита твой ли е тоз сандък и какво има в него, казах му, [че] си държа тевтерите, записи и разни расписки, контракти, търговски писма и пари. По искането на каймакамина отворих сандъка и преводчик турчин почна да прегледва книгите, тевтерите и пр. в сандъка, преброиха парите, които се намериха в сандъка, и ги предадоха на касиера, който ми даде квитанция срещу сумата с обозначение и монетите.

Прев[о]дчикът трябваше да бъде потурчен ерменец или евреин. Прев[о]дчикът се взря в една квитанция, получена от читалищния касиер поп Тодор Мишаков(?); на зададените въпроси от какво учреждение е тая квитанция и колко пари си внел, и кой е управител, обясних му – това е читалище, получената квитанция ми е дадена от касиера поп Тодор Мишаков за внесения от мен членски внос. След това влязохме с каймакамина в друга стая, а преводчикът прати стражар за поп Тодор Мишаков, който, като удостоверил истинността на квитанцията, освободиле го.

Останахме двама с каймакамина, подаде ми цигара и кибрит да запаля. След това почна да мя запитва за неща, които нямат нищо общо с комитетските работи, от това разбрах, че каймакаминът нищо не знае за станалото разкритие в Тетевен, бях спокоен. Доде Бошнак Юсеин чауш, предаде ма нему и ми каза – „Не

се стеснявай, ти ще бъдиш у нас на госте засега“⁴. Бошнак Юсеин мя остави отвън в кафе оджа[к] (стая, гдето си варат ключарите на затвора кафе). През нощта къде 10 часа заведоха ма в идире мезлиси⁶ (окръжния съвет) под председателството на каймакамина, подложиха ме на испит, който трая около два часа. Испитът изобщо се въртеше около комитетите и Левски, обаче аз всичко отказвах, като уверявах членовете [на] съвета, [че] това е клевета от неприятелите. „Пред Вас, бей[о]вете на града Ловеч и Негово Превъзходителство каймакамина, стоят на масата моите тевтери, в тях ще видите, че аз се занимавам с ярешки и агнешки кожи и коприна, при това още зел съм десетъка на две села Сопот и Микре и това е подигнало завистта на моите неприятели да ма сасипат и унижат.“ След като ми прочете секретарат казания Мехмед бей Черибашиюлу [протокола], попита мя върно ли се записали показанията, отговорих му – върно, подписах ги.

След това заведоха мя пак. От този распит разбрах, че сме предадени, от душевни мъки и терзания цяла нощ не можех да заспя. Бошнак Юсеина всяка сутрен ма пушаше от затвора в кафе оджа[к] да си пием заедно с него кафето преди да се пустат арестантите из двора, че беше още рано, съгледах Марин Луканов, че утива с Реджеб чауш за в нужника, помолих Бошнак Юсеиня да ма преда на Реджеб чауш да ида по нужду, че имам диария. С Реджеб бях познат от близо, че ми дълже⁷, като стигнахме до нужника успях да му спусна в ръката един напалеон, той се спря до вратната на нужника и си запуши цигарата. Тук нужникът е с 4–5 отделения, наоколо са оградени с довар около 2 метра, отгоре покрити с плочи, тъй щото вътре като влезе човек, отвън не се вижда. Казах на Марина – „Предадени сме, горчивата чаша нам се бъдна с теб да я испием, пази се да не изпадне в малодушие, за нас не остава друго освен да държим, че не знаем нищо, там е нашето спасение, уставът гласи, че който издаде – наказанието [е] смъртно“---

XIII.

На 13 ноември 1872 г. през нощта Бошнак Юсеин чауш мя заведе при каймакамина в частната му къща (харема му), която е зад конака в самия двор; преди да стигнем в къщата на каймакамина, казах на Бошнак Юсеин да не е наредил да ма изтезават нощес. Закле ми се в Мохамед, че нищо подобно няма да стане – „Виждал съм добрини от теб, вярвай мя, няма, не бой се“⁸. Влязохме при каймакамина, при него беше Али бей, един от влиятелните големци и член в идарето – окръжния съвет – каймакаминът мя покани да седна на противния стол близо срещу него, покани ма с цигара, след малко слугата донесе на черпня три кафета--- след половин час същият слуга донесе на черпня три големи стъклени чаши с шербет и поднесе по същия начин както и кафета. Както каймакаминът, така и Али бей бяха много любезни към мен. След тия гощавки Али бей мя запита за баща ми – как е той, дохождал ли е скоро от село [и каза]: „Тие тукашните граждани от идире мезлис – окр. съвет – се събрахме и решихме да турим край на тая работа, да та освободим да си гледаш работити, едно, че се нанася позор на града, и друго, че и нас ще обвинят по-голямите власти, че сме били невнимателни“ и пр. След Али бей започна каймакаминът. Той беше много любезен към мен. „Ти трябва да се откриеш пред нас тук, кълнем ти се в нашата вяра, в децата си, че дума от нас няма да излезе, да ни съобщиш къде се крие тук, в Ловеч, Дякон Васил Левски и как можем да го уловим, ти ще получиш опрощение и ще тя пустим на свобода да не гниеш по затворите и 2000 гроша, а пак аз ще получа декорация и повишение.“ На тия увещания отговорих му, че

„Ви сте мя распитвале няколко пъти и сега Ви заявявам, чи не познавам такъв човек на име Васил Левски, [да] зная, та да Ви услужа“, а той [каймакаминът] употреби всичкото си византийско умение, за да ма убеди. Той произнасяше турските [думи] като грък; трябва да беше потурчен грък или грък от островите. Това увещание трая около 3 часа. След това каймакаминът позвани със стоящия пред него на масата званец, влезе Бошняк Юсеин и мя сведе в затвора и [ми] каза на ухото: „Днес заминавате за София“. След като престоях в затвора да си поотпочина--- отвори Юсеин затвора и ми каза: „Излез, всичко е готово“. Помислих, че бесилката е готова. „Ще ма убесат ли?“ „Казах ти преди малко, че ще заминете за София.“ „Аз съм само по чорапи.“ „Всичко още снощи земах от твоята къща – кълцуне и пълтон [балтон]“. Подарих му 2 наполеона и му казах: „Мене ще ма обесат, купи си нещо за спомен, ти много ми услужи“. Излезохме двама на двора, там ма чяхаха Марин Луканов и поп Лукан на коне, оковани с желяза, качих и аз на празния кон, оковах мя с желяза у коня и тръгнахме по пътя за Микре с 3 стражари и 1 поручик и за 3 дена стигнахме в София. Веднага ни изкараха пред Махзар паша, по негово нареждане доде Дим. Общи, окован в желяза на десния крак, попита го пашата: „Познаваш ли тия хора?“. Общи отговори: „Двамата са мои хора, попа не е тоз, когото искам, онзи поп е млад, въздебел и нисък“. Пашата още пред нас освободи поп Лукана и заповяда на полицаи да му дадат стражар до Ловеч с писмо, че се освобождава.

XIV.

Нас ни арестуваха отделно с Марина, мене оставиха в затвора, дето беше затворен Д. Общи. Затворът беше на два етажа, Общи беше на долния етаж, а ази на горния етаж. След няколко дена пристигна чрезвычайният съд, състоящ се: Али Саиб паша, генерал, свършил в Париж – за председател, Хаджи Иванчо Пенчович от Русе, член в Държавния свет в Цариград, Шакир ефенди и един турчин следовател.

След два дена повика[ха] мя в чрезвычайния съд, почна председателят да ми задава въпроси: с какво се занимавам, женен ли съм. „Ти се обвиняваш, че си член в комитета, организиран от дякона Васил Левски в Ловеч, я ни разкажи на колко години е В. Левски, къде живее тоя човек в Ловеч, в коя къща, какво мислехте да правите.“ „Аз по това нищо незная, в Ловеч на име Васил Левски не знам да има [човек], нито пък някакъв комитет да има в Ловеч.“

„Д. Общи познаваш.“ „Не познавам.“ „В градината на Яким Шишков ходил ли си, срещал ли си се с него и да говорите за политически работи?“ „С такъв човек, с непознат човек в Якимовата градина не съм се срещал.“ „Ходил ли си в Романия и защо?“ „Ходил съм да купувам агнешки кожи, с туй се занимавам.“ „Познаваш ли Анастас поп Хинов от Плевен?“ „Познавам.“ „Познаваш ли Марин поп Луканов и Ив. Драсов?“ „Познавам.“ „Я ми разкажи защо са ходиле в Романия.“ „Не знам да са ходиле в Романия.“ По нареждане на пашата Общи доде. На зададени въпроси той каза, че само два пъти е имал с мене среща в градината на Яким Шишков и в дома на Ив. Драсов и сме разговаряли за комитетски работи, но той каза, че положително знае, че съм член в комитета. „Това е главата или пак се припознава за някого. Подлец, шарлатанин, лъжец“ – и го заплюх! „Той не можи да установи где живея и с какво се занимавам, от това се разбра, че е шарлатанин и си дава значение на велик човек. С Яким Шишков съм съдружник в закупуване вино и ракия, затова често отивам в градините, където ни е складът.“ „С какво ще удостовериш съдружието си с Шишков?“

„Със самите ми тевтери, които стоят пред почитаемия съд, сложени на масата.“ След това доде Васил Бушаранов, той твърди, че с Левски заедно съм ходил в Орхание и по селата да организирам комитети.

След него влезе и се распита Анастас п. Хинов, който същото потвърди и той потвърди, че аз съм член в комитета, обърна се към [мен] и каза: „Защо не кажим самата истина“. Той беше много обширен и дори злобен против Ловчанския комитет, в който влизам като член управител и често съм придружавал Левски до Плевен и по селата.

XV.

Хаджи Иванчо Пенчович мя запитва – „В Ловеч се е подвизавал дълго време Ангел Кънчов, запозна ли бе се с него и някаква търговска сделка правил ли си с него? Когато Ангел Кънчов се застреля в Русе, у него се намери контракт за ярешки кожи, подписан от теб, обаче ние тогава не искахме да подигаме такъв въпрос“. „Такъв човек не познавам, нито съм подписвал контракт за ярешки кожи. Това е уйдорма [на] някой мой неприятел, който ги имам изобилно в Ловеч.“ Х. Иванчо Пенчович каза: „--- покаяй се и раскажи какво искате, който се покае и раскаже своите престъпления спрямо закона, по закона една сто⁸ му се прощава, който не се раскае за своите престъпления, наказва се най-строго, помисли си и утре ела ни кажи“. „Аз няма повече какво да кажа, аз съм наклеветен, клеветниците ми завиждат за моето материално положение, със своя труд, честност и коректност си пробих път в търговския свят, занимавам [се] с купуване ерешки и агнешки кожи, пашкуле и коприна, зел съм т.г. десетъка на две села Сопот и Микре. Тевтерите ми и търговските ми писма са на масата пред почитаемия съд, от които съдът ще се удостовери за моите търговски сделки. Представителят на една богата швейцарска търговска къща Леонид ми е открил кредит, за който съм заслужил [със] своята честност, в това ще се удостовери почит[аемият] съд от неговите писма и тевтерите ми. Относително клевет[и]те на Общи и Анастас поп Хинов върху мен, не вярвам почит. съд да им даде добра оценка, понеже и двама се опорочени в обирането на пощата, у които се намериха обраните пари, у А. П. Хинов 4000 гроша.“

XVI.

На втория ден стражара мя заведе в съдът. Али Саиб паша се обърна към мен: „Вярвам, че сега ще улесниш и съдът със своите признания. Вчера съдът се занима с твойт распит цели 3 часа, расправи сега в коя година доде Левски, кога съставихте комитета и кои се членове в комитета?“. „Аз и вчера заявих пред съдът, че не познавам такъв човек на имя Левски да живее в Ловеч, не знам да има комитет в Ловеч.“ „Познаваш ли Патю чорбаджи?“ „Познавам.“ „От къде е?“ „От Видраре.“ „По какъв случай се запозна с него?“ „Купувал съм от него ерешки и агнешки кожи и коприна.“

Х. Иванчо Пенчович ми каза, че „орханийци и тетевенци твърдят, че ти заедно с В. Левски сте обиколили по селата и сте съставили комитети?“. „Казах и вчера, че човек на имя В. Левски не познавам, нито зная да има някакви комитети.“ Това го потвърдих няколко пъти пред каймакамина в Ловеч и пред съда---

След няколко дена докараха Левски и Никола Цвятков, Левски беше арестуван в казармата, а Никола Цвятков при мен в 4-[то] отделение на затвора.

XVII.

Г-н Д-р Стоянов пише в книгата си „Градът Ловеч“ на стр. 43, че Марин поп Луканов и Димитър Пъшков затворени заедно с Левски, това е погрешно пре-

дадено на д-р Стоянова. Левски беше затворен в казармата сам. Между Левски и Димитър Пъшков очна ставка не е имало. В. Бушеранов е викан пред съда да узнае дали е същия Левски и той потвърдил това, и Левски презрително го пронизал с погледа си. Аз (Д. Пъшков) не съм присъствувал на спора Левски с Пенчович, който хвалил султана, че дал Екзархия и училища.

XVIII.

Никола Цвятков, както казах по-горе, беше затворен при мен, за улавянето на Левски ми расправи следующето:

Никола Сирков с Левски бяха натурили книжата на Левски в сламата на самаря на коня на пастрока ми. Сутринта, 26 декемврий 1872 год., Никола Цвятков тръгнал от Дръстене от къщата на пастрока ми с негова кон, в самаря на който бяха зашити книжата и тевтерчето на Левски, през Пчелинска стена из пътеката, като се наговорили с Левски да се срещнат на кръстопътя на севлиевското шосе; а Левски в същото време тръгнал през Стратиш по шосето пеши, като пратил Христа Луканов с няколко момчета напред да проверят да няма някоя засада наредени от турците, а Левски вървял след тях на няколко раскрача. Левски изминал опасните места по севлиевското шосе благополучно и като се събрали на кръстопътя с Никола Цвятков, и се разделил с Христа; обаче Левски бил много неспокоен. Като се сбрали на кръстопътя, Никола Цвятков се качил на коня, а Левски тръгнал пеши и заминали по севлийското шосе. Като наближили Пази мост, Никола съгледал отдалеч един стражар на кон и обадил на Левски. Левски се отбил към лозята; къде чешмата срещнали се със стражара, който запитал Никола къде отива и кой е другарят му? Никола казал, че не го познавал – сега го стигнал на пътя. Заптийето запитал Левски кой е и закъде отива. „Отивам – казал Левски – на лозето си, аз съм от Ловеч, да видя колко кола боклук се докарали кираджиите.“ Стражарът заминал по шосето къде Ловеч, а Левски из пътеката отишал нагоре из лозята и стигнал Никола на шосето до самия Гйол. Левски са качил на коня и по мръкнало стигнале в селото Какрина и слезли на комитетското ханче при Христа Латинеца⁹, комитетски човек и познат с Левски и Никола Цвятков. Левски още вечерта поръчал на Христа Латинеца, като попейт първи петли, да иде да намери кон за до Севлиево. „И ще додиш с нас да ни покажиш пътеката за Севлиево, да не минуваме по шосето, защото постоянно стражари кръстосват по шосето.“

Като запели петлите, Христо Латинеца отишел да търси кон за Левски. След излизането на Латинеца минало се няколко време – потропале се външните врати на ханчето. Никола помислил, че се върнал Хр. Латинеца и поискал да иде да му отвори. В това време почукало се втори път по-силно и извикал [някой] на турски: „Отвори бе, ханджи!“ Тогаз Никола се връща при Левски и му казал: „Заградени сме от много стражари и познах по гласа вчерашния стражар, който ни срещна вчера на шосето“. Левски грабва своя револвер и на Латинеца, като казал на Никола да каже, че го не познава.

XIX.

Левски излязал през малките врата на яхъра на двора и отишал към вратника на Денча, като мислял, че там нямало никой. Без да отвори вратника, за да не скърца, прискочил го, гащите му се закачили на вратника и той, заедно с вратника, паднал по лицето си на земята. Там имало скрити трима стражари, които той в тъмнината не съгледал, които веднага го натиснали на земята. Левски ги отхвърля, става и стреля върху им и наранява одного от тях. Нараненият

бил Бошняк Юсеин чауш. В тази шашърма тримата стражари извикале на другарите си: „Тичайте, че ще го опустим!“¹. Всичките – около 12 души – с пушки стреляли в залп; един коршум само ударил Левски над лявото ухо, а един стражар го ударил с тесака и му отрязал горната половина на ухото.

В това време Никола бил в стаята, а във всичко утихнало; помислил, че Левски е избягал, и се успокоил. Прибрал всички неща на Левски и ги натрупал на леглото, гдето спял Левски. Стражарите почнали да блъскат вратата да им се отвори, Никола се престорил, че спи. В това време се връща Христо Латинеца. Турците го хващат, той казва, че е ханджията. Потропал, Никола се обадил и отворил вратата. Влизат няколко стражари в ханчето, питат кой къде е спал. Никола показал на стражарите къде е спал непознатият и стражарите му прибрали нещата.

След това довели непознат, гологлав, без пояс, с паднали гащи, вързани назад ръце, потънал в кръв. Първоначално Никола не можал да го познае. Като го изправили, той извикал: „Прощавайте, братя, и ти, мило отечество, за теб аз отивам“---

XX.

Д. Пъшков с Марин п. Луканов и поп Лукан пристигнали в София на 17 ноември 1872 г. В същия ден при очна ставка с Д. Общи в София, т.е. на 17 ноември 1872 год., е бил арестуван поп Кръстю и на 18 ноември 1872 год. бил освободен. Това обстоятелство ми разказаха: Христо Поплуканов, Анастас Хитров, Калю Боров и други членове от рев[олюционния] комитет.

XXI.

Величка, по баща Поплуканова, а по мъж Хашнова, разказа, че след освобождението на поп Кръстя от затвора – на 18 ноември 1872 год. – получила на 3 пъти писма последователно, хвърляни нощно време в двора ѝ, на неин адрес, с подпис на Левски, със съдържание: да занесе кореспонденцията му на нейното лозе и той [Левски] ще се яви да си я земе. Обаче тя подозирала, че в тия писма се крие предателство, защото¹ познала почерка на поп Кръстя.

Като получила след няколко дена и третото писмо, хвърлено през нощта в двора ѝ с подпис Левски и със същото съдържание, убедила мъжа си да отидат на лозе да опитат дали ще се яви Левски, като взели със себе си само мотики и лук да посеят, за да маскират отиването си. Там, на лозето, почнали с мъжа си да копаят и садят лук. В това време видели, че към тях идат няколко души селени с горнопавликенско облекло¹⁰. Като дошли при Величка и мъжа ѝ тия въображаеми селени, познали началника на полицията и някои от полицейските стражари, въоръжени под селските дрехи. Обискирале ги и като не намерили нищо подозрително, казали им [на Величка и мъжа ѝ] да си отидат. Като минавали покрай близката горица до лозето, съгледали поп Кръстя в горицата.

XXII.

Баба Марийка Николчова¹¹ – нейната къща беше една от тайните къщи, в които се криеше Левски – разказа ми, че след като ни арестуваха с Марин Поплуканов и откараха в София да ни съдят, Левски се завърнал от Стара Загора в Ловеч и се установил в нейната къща в Дръстене, в която имал среща с поп Кръстя. Разговорът им бил доста разпаден и на двамата; тя, баба Марийка, дочула, че Левски му казал на поп Кръстя: „Да додиш утре вечер в Какрина при Христа Латинеца да си разчистим сметките!“¹. По улицата кръстосвали стражари покрай къщата на баба Марийка Николчова, когато поп Кръстю и Левски били в къщата ѝ; баба Марийка замолила поп Кръстя да се отстранат с Левски,

да не би стражарите да дойдат да ги арестуват. Поп Кръстю казал да не се бои: няма да стане нищо. Обаче Левски е бил доста растревожен, каза баба Марийка.

Христо се казваше Латинеца, който държеше ханчето комитетско в с. Какрина за пренощуване на апостолите.

XXIII.

Николчо Цветков освободиха, защото Д. Общи не го познаваше.

За улавянето на Левски бил пратен старшият полицейски стражар Бошнав Юсеин чауш. Като се завърна от бягството в Руско-турската война в 1877 г., отидохме при него: Иван Драсов, Марин Луканов и Д. Пъшков. Запитахме го да ни разкаже как е уловен Левски и откъде знаеше, че Левски ще бъде тази вечер на Какринското ханче. Бошнав Юс[е]ин каза, че го повикал каймакаминът и му заповядал да земе със себе си 10 души полицейски стражари и да отидат в Какрина на ханчето да уловат Левски, като им дал строго нареждане да пазят да не го убият. На въпроса: откъде знае каймакаминът, че Левски тая вечер ще бъде в Какрина на ханчето, Юсеин чауш каза, че каймакаминът нищо не казал откъде знае, че Левски ще бъде в Какрина тази вечер, обаче бейовете от идаре мезлиши (окр. съвет) говореле, че поп Кръстю съобщил за това.

Публ. по: ДТС.ВЛ, № 510, с. 634 – 647, тук със съкращаване на някои от означените с римски цифри части, както и отделни пасажки. Запазваме преразказаните спомени на други лица, включително и на Н. Цветков за арестуването на Левски, макар че е поместен тук и по други източници.

¹ Димитър Пъшков – деен член на революционния комитет в Ловеч, активен съратник на Левски, заточен в Диарбекир след Софийския процес. ² Датировката е условна. Материалите са писани преди писмата на Д. Пъшков от 1926 г. до Д. Т. Страшимиров, публ. в посоченото по-горе издание. ³ Името сгрешено тук и по-долу. Вярното е: Мазхар паша. ⁴ с. Чериково – Муткурово (дн. към Садовец, Ловешко). ⁵ Името Юсин е сгрешено. Тук и по-долу го коригираме: Юсеин, в ориг. „юз баши“: юзбашия (тур.) – капитан. ⁶ По-точно: идирие меджлиси. ⁷ В смисъл: ми е длъжник. ⁸ Неясни думи – смисълът е: една част му се прощава. ⁹ Христо Цонев – Латинеца. ¹⁰ Т.е. като селяни от с. Горно Павликени. ¹¹ Мария Николчова Сиркова, по-късно омъжена за Н. Цветков.

№ 78

Спомени на д-р Христо Стамболски

Преди 1918 г.¹

--- На 8 октомврий д-р Стамболски узнава, че софийският мютесарифин Мазхар паша е съобщил на садразама (везиря), че многобройна тълпа яшкия (бунтовници) нападнали държавната поща, идяща от Орхание за София в прохода на Арабаконак, че я е обрала като отвлякла 136 000 гроша царски пари, че от нападателите имало убити и живи уловени, че парите били намерени и възвърнати и че сега ставали издирвания, за да се изловят избягалият ятаци съучастници. Сега чак д-р Стамболски разбрал защо новият везир Мехмед Ружди паша е приел тъй студено българския екзарх и бил намусен през всичкото време на първата среща на Екзарха²---

На 30 октомврий [1872 г.] д-р Стамболски се научава на Портата, че софийският мютесарифин Мазхар паша пратил една лейха (изложение) на везиря как е станал обирът на държавната поща при Орхание, как сам той ходил и изло-

вил яшкията (бунтовниците) на брой 33 души и главатаря им сърплъ Димитри (Димитър Общия), който бил изказал всичко: букурешкия главен комитет, ловчанския комитет и други местни комитети; направили са се обиски, намерили са се складове от пушки и револвери, много устава на привременното българско правителство³, няколко тефтери, условни знакове, писма, възвания и много други книжа, които свидетелствували, че приготвянето е чисто въстаническо, организовано от някой си главатар на име Левски, когото властите дирели. За улавянето жив на този главатар Мазхар паша давал 50 000 гроша, а за главата му 25 000 гроша.

В смисъл на тия сведения писаха два-три турски вестници с неприязнени коментарии за българите, а гръцките вестници [начело] с „Phare du Bosphore“ наново подзеха кръстоносния си поход против Екзархията--- При тия официални сведения д-р Стамболски се ужаси, настръхна и изпадна в униние. Бели нощи прекарваше и ходеше нощя у дома на х. Ив. Пенчович да се съвещават и три дни не слиза от остров Халки⁴. Едно само го утешаваше, че Левски не бил заловен---

--- **Формиране на специален съд** за заловените обирачи на орханийската турска поща. От последвалите един подир друг бързи рапорти на Мазхар паша, софийския мютесарифин, до Високата порта великият везир Ружди паша се убедил вече, както и другите министри, че обирът на държавната поща при Орхание не е работа на разбойническа тайфа (сдружение, чета), а на въстаническата организация, затова не трябвало да се съдят заловените обирачи и ятаците (съучастниците) им в обикновените углавни съдилища, а в една нарочна извънредна комисия с пълновластие да излавя, изпитва, осъжда на затвор, на заточение, на смърт провинилите се. Затова везирът съставил такава комисия от двама членове на Шурай-дъовлет (Държавния съвет) Кючюк Саид паша⁵ и българина х. Иванчо Пенчович и от военния Шакир бей, от Еркяни-харбъ (Главния щаб).

--- Щом съобщили това назначение на х[аджи] Иванча⁶, последният повика още него ден вечерта в дома си на [о-в] Халки д-ра Стамболски за съвещание дали да приеме това назначение или да откаже под някоя благовидна причина. Х. Иванчо знаел още някои подробности за събитията, за които го канят да стане съдия в такава съдбоносна комисия, затова се опасявал да не си навлече някоя умраза и отговорност пред българите и пред правителството, като се произнесе в комисията в благоприятна за обвиняемите или противна смисъл. След като се предположиха всичките възможни случайности във време на съденето, че Левски не беше хванат и понеже и двамата мислеха, че той--- ще да е избягал досега зад граница, д-р Стамболски настоя, че х. Иванчо трябва да приеме и да отиде с комисията в София---

Д-р Стамболски разтревожен от залавянето на Левски

В неделя, на 31 декемврий, д-р Стамболски слиза в Цариград. В турските вестници той прочита, че легендарният разбойник и главатар на българското въстаническо движение бил хванат и докаран в Търново. Това злокобно известие замайва главата на д-ра Стамболски, който взема пътя за Бабъалие (Високата порта)⁷ с намерение да узнае от познатите му там чиновници истината. Тук радостно му съобщават за щастливата сполука – залавянето на рейс-юлашкия (главатаря на бунтовниците) – и потвърждават писаното из вестниците. Той се смущава и се разбърза;--- да може да прикрие смущението си---; а в същото време с болка на сърцето си и с горест на душата си тича в Галата, в Хавиар хан, в кантората на Стефан Илич⁸, когото намери сам, занят с търговските си работи.

Д-р Стамболски посърнал, пребледнял, разтреперан му съобщава злощастната новина!

„Що думаш?!“ – извика Илич и двамата порониха сълзи и млькнаха. „Ами сега? – подзе д-р Стамболски. – Българският народ няма щастие, няма шанс за сполука! Каква съдба, каква участ го очаква сега?! Екзархийските ни работи изнемошават в ръцете на правителството и пропадат под гнета на Патриаршията, същевременно и бунтовническите ни предприятия за политическото ни освобождение се задушават и парализират днес, след толкова и толкова скъпи и млади жертви! О, съдбо, съдбо! Ето и за нас ще дойде днес-утре ред, в случай че някой от заловените знае за нашето познанство, за нашите сношения с Левски или сам Левски под искенджето (мъчения в затвора) не ни издаде?!“---

Тук Илич пресече доктора и каза: „Ако дадем ход на нашето въображение, ние можем да предположим много други случайности, преди да дойде ред до нас; тъй например той ще бъде съден от извънредна комисия, която заседава сега в София и съди провинилите се в това събитие бунтовници, следователно и Левски. А в тая комисия заседава и х. Иванчо. Мислите ли вие, че Левски ще каже на х. Иванчо: „Вие сте били мой укривател в Цариград, следователно и вие сте съучастник в делото, за което ме съдите тук?“ Не, не! За другите не зная, но за Левски, този самоотвержен рицар, който порицаваше и осъждаше на смърт предателите народни, съвестта ми не допуска, че той ще се опетни с черно предателство. Никога!“---

Д-р Стамболски гост у х. Иванчо Пенчович [7 февруари 1873 г. Разказано на Стамболски от х. Иванчо за процеса]:

--- „Ходихме в София да обесим най-добрия и смел българин; най-самоотвержения, най-доблестния наш патриот, комуто окото не мигна нито пред благи обещания на комисията ни, нито пред заплашванията, изтезанията и мъките в затворите след като го заловили, нито от очните ставки с Димитра Общия и с другите заловени в Ловеч, Орханлие, Тетевен и София, нито от застрелването, нито от бесилката, с които го заплашва военният софийски командант – въпреки заповедите на председателя на комисията Кючук Саид паша, издадени веднага след залавянето на Левски и препратени до всички полицейски власти в Ловеч, Севлиево, Дряново, Търново и пр., през гдето щеше да мине до София: да се не малтретира хванатият главатар и заповедник на комитите, а напротив – да му се уажва и угажда; ако е болен или ранен, държавни лекари да го лекуват и превързват раните му, да го хранят добре и докарат в София със специална покрита кола, за да не изстине.

И наистина Саид паша се стараше да го оздрави за дълго време, за да може след усмирението, уталожението и успокоението му да го използва подробно. Но виждаше се, че Левски след докарването му в София на 5 януари 1873 г.⁹ от ден на ден губеше съзнание, бълнуваше, раните му се възпалиха, цялата глава му отече и докторите предсказваха близкия фатален изход. Затова Саид паша забърза и след очната ставка пред съда с Димитър Общия, в която последният почти исторически разказа за началото и хода на подготовлението за проектираното въстание, начинаей от Букурещкия комитет до изброените от него комитети във всичките градове из България, комисията реши да обеси Дим. Общия, тъй като през време на ставката Левски все мълчал, не поглеждал Димитра, а само сумтял и се намръщвал. Следователно, заключил Саид паша--- няма вече

какво да чакаме от последния, комуто дознанията са привършили. Решението е: „идам“ (бесилка). И още на 16 януари¹⁰ Общият биде обесен без голям шум.

След този подвиг на Саида комисията, продължил х. Иванчо, се занима само с Левски, защото дознанията на всички други заловени и затворени на брой 60 души биле привършени. Но понеже здравето на Левски ту се подобрявало, ту се влошавало, та всеки ден не можал да се разпитва, по двама от комисарите ходили в затвора да го посещават и подпитват за здравето му, като ги придружавал и един военен лекар, който отбелязвал всекидневното му състояние.

Най-после, след като си отпочинал, на 12 януарий шест души войници довели Левски в заседателната зала, обкован с вериги, облечен с аскерски ямурлук, [с] глава и ръце, превързани с бинт, малко накуцнувал.

Тука бил доведен, също така обкован, и Димитър Общият. Последният изповядал всичко, както се каза по-горе, пред Левски и пред комисарите. Левски очевидно се развълнувал и смутил, изгледал накриво Общия, но нищо не продумал. Тогава се решило обесването на Общия. Комисарите, като видели Левски развълнуван и разтревожен, заповядали да се отведе в затвора и да се повика лекарят да го посети, за да докладва в комисията за здравето му.

След 3–4 дена Левски се поуталожил и раните му не го болели много; затова през ден, през два го изваждали пред съда, гдето го държали само по половин час. Заповеди върху заповеди се давали на лекаря да го лекува добре, да му привързва внимателно раните и да го хранят с угодни нему ястия.

При все това обаче Левски залянял, отслабнал. На задаваните му въпроси отговарял твърде накратко, смътно и непонятно или пък съвсем мълчал. Само по въпроси, отнасящи се до народното ни честолюбие и до личното му достолепие, той отговарял категорично, доблестно и ясно, без двусмислие и колебание. Тъй например, като го запитали за съучастниците му, натъртено той отговорил: „Те са милиони, целият български народ!“.

С цел да го обнадеждат, че ще го оставят жив, комисарите го запитали: стрелял ли е против стражари и аскери с цел да ги убие, или само да ги сплаши е гърмял без куршум? Той смело отговорил: „Стрелял съм и съм убил двама аскерлии и едно заптие“. Навярно те са очаквали той да откаже, за да се надява, че ще се смекчи наказанието му. Такива същи запитвания, перифразирани, му са правили и в две-три последователни заседания, но той положително и натъртено потвърдявал казаното си в първия разпит.

Д-р Стамболски запитал х. Иванча: „Не е ли било възможно да се открие или изнамери някое обстоятелство или средство, за да се помогне и смекчи наказанието на този герой, да се осъди на затвор или на заточение само?“.

„При наличието на толкова много доказателства, устни и писмени, и при многократните самопризнания, че е убил войници и стражари, всеки опит за защита, за оневинение би станал не само безполезен, но би изложил на подозрение пред турското правителство не само личността ми, но и всичките въпроси, за които съм действувал пред министрите по екзархийските ни работи, по ходатайствата за милост на бунтовници, и пр.“ „Ами когато го разпитваха пред вас за съучастници и укриватели, не се ли уплашихте да не би да ви издаде?“

„Като го въведоха в заседателната зала, той ни изгледа подред всички ни набързо и хладнокръвно [продължи хаджи Ив. Пенчович], но не знам дали ме позна, защото бях в парадна униформа, а през всичкото време в съда нито той ме погледна, нито аз него. Силни морални мъки и поражения изпитвах в съда, когато го изпитваха и ме беше страх сам аз да не се издам. Учудваше ме неговата

смелост и доблест! Но не само мене, а и Саида, и Шакира. Язык за този храбър, доблестен и смел българин! Язык за неговите трудове, за неговите тичания! Язык за българския народ, който изгуби един от най-преданите си синове на 6 този месец (февруари 1873)“---

--- **Извънредната комисия на доклад при великия везир.** На 10 февруарий новият велик везир Есад паша приел на доклад цялата извънредна комисия, завърнала се от София, и изказал мнение, че тя била много снисходителна при присъдата на бунтовниците, че трябвало да увиснат на бесилката всички обвиняеми в съучастничество и укривателство. А на х. Иванча като да упрекнал в намъкюрлик (неблагодарност) българския народ с думите: „Какво искат сънародниците ти? Исакаха освобождението си от гръцкото духовно иго, Високата порта с фирман им даде Екзархия, утвърди им екзарха с брат и го постави наравно с патриарха и пр. Какво искат още?“. И тъй ядосано отпуснал комисията.

От това разярено поведение на везира спрямо българите се обяснява небрежното и хладно гледане на екзархийските ни работи почти във всичките правителствени учреждения---

Публ. по: Хр. Т. Стамболски. Автобиография, дневници и спомени. Т. 2. С., 1927, с. 258 – 266, 277.

¹ Датировка по съдържанието. Мемоаристът допуска хронологически и други неточности. ² Екзарх Антим I (мирско име Атанас Михайлов Чалъков (1816–1888)). ³ Има се предвид уставът на БРЦК. ⁴ Т.е. не напускал жилището си на о-в Халки, за да ходи в Цариград. ⁵ Правилната форма на името е Али Саиб паша. ⁶ Хаджи Иванчо Пенчович. ⁷ Тук и другаде в тези спомени употребените турски термини са пояснени от самия автор – Хр. Стамболски. ⁸ Чрез Стефан Илич мемоаристът се запознал с Левски при едно от първите му посещения в Цариград. ⁹ Левски е докаран всъщност на 4 януари. ¹⁰ В запазените спомени се сочат няколко дати за обесването на Д. Общи.

№ 79

Анкетни записи на Д. Кацев – Бурски „Истината по предаването на Васил Левски“

1926 г.

--- Протоиерей Ев. п. Стефанов¹ е 75 г., родом от с. Буново, Пирдопско. Ръкоположен за свещеник 1874 год. 30 януарий. Заяви:

„Дойдох в Ловеч година след обесването на Дякона Игнатий. Тогава никой не говореше за предателство. Грижите бяха за заточените Марин п. Луканов и Димитър Пъшков. Най-много се оплакваше поп Лукан, който често казваше: „Тоя проклет поп Кръстю подкокороса момчето ми, та го хвърли в тая беля“.

Преди освобождението поп Кръстю минаваше за един от най-сериозните и учени попове, при това беше и голям патриот.

Когато ме ръкоположиха, митрополит беше негово блаженство², който беше голям формалист и догматик, нямаше да му позволи да служи с него, па ще е и да го аргоса.

След освобождението се пуснаха слухове за някакви спорове за пари – сметки още от стария комитет. Види се, причина е било писмото на Анастас Попов³. Някои граждани подигнаха въпрос, че са давали пари – помощи по насилствен начин и негодуваха. Касиер по това време бил поп Кръстю и те викаха против

него. Следствие на тия разпавии той ми казваше: „Вместо магарето да реве, реве самаря. И за всичко това аз ще изоблича всекиго и ще се срамуват, щом се обнародват моите документи във в. „Марица“.

Дълго време охка той, защото вестникът не печата документите, между които имало тефтер с имената на вносителите, заверен при последната среща от Левски. Той много се кахъреше. Еднаж в негова дом пред мен той писа писмо до редакцията: „Или напечатайте документите, за да се разбули всичко, или ми ги повърнете“, но нищо не биде напечатано. Даже вестника не му се изпращаше и той сам отиваше на пощата да пита за него. През Велики пости 1880 год. ми каза, че щом се освободи Балкана, ще отиде сам в Пловдив да вземе документите: изчезването на които почна да го безпокои твърде много. Ала не можа да отиде. Той се разболя от туберкулоза и се примести в моята енория, понеже неговата къща беше на влажно и усойничево място.

Той беше беден, но честлюбив.

Обвинението беше сведено до това: понеже той бил касиер, то и той трябва да е предателът. На мен лично е много тъмно твърдението на Д. Пъшкова и М. п. Луканова, че поп Кръстю злоупотребил 8000 гроша. Той казваше, че последните пари, 500 лири, които имало в касата, взели членовете на комитета, понеже такъв бил редът: щом се събере известна сума, председателят вземал и изпращал или за оръжие, или за изплащане на разноски по организирането на комитетите. Той не взимал от другите комитети пари, а само от членовете на Ловчанския. Парите от другите комитети получавали: Левски и председателят Марин П. Луканов, които и издавали квитанции⁴. Поп Кръстю водил само сметководната книга – теветеря.

Познавам го много добре. Той имаше чиста и неопетнена душа. Ако не е бил той в Ловеч, нямало е да има комитет. Той бил другар на Раковски и Дякона от Белград, дете свършил семинарията. Доколкото помня, той пишеше много.

Помня, че беше правено опит чрез поставяне отрова в Св. Причастие да бъде отровен. Не помня само върху кого се хвърли тогава обвинението.

До последния ден на своя земен живот той служи в църквата.“

Публ. по: Д. Кацев – Бурски. Истината по предаването на Васил Левски. 1926, с. 7 – 12. (II изд. 1991 г. с предговор от Ив. Бубалов, Бургас).

¹ Евстати поп Стефанов. ² Митрополит Дионисий. ³ Ан. Попхинов. ⁴ За квитанциите вж. Ив. Лалев. Неизвестни документи за Вътрешната революционна организация. – Векове, 1987, № 3, с. 71 – 89.

№ 80

Спомени на Иван Андонов¹

1927 г.²

--- Когато се завърнах в Чирпан, аз се похвалих на Стою Филипов³ за щастливия случай, че се запознах с Левски в дома на чирпанеца Димитър Матевски; при всичко че Стою Филипов познаваше много добре Левски, защото го придружаваше винаги като телохранител, когато пътувал за Стара Загора, Сливен, Чирпан, Пловдив и по селата – аз счетох за дължност да кажа на Стою Филипов, че от Левски съм почерпил едно пламенно вдъхновение за чистосърдечна обич към родината и смелост за самопожертвувание за свободата на народа. Аз с гордост заявих, че от този момент целият ми духовен мир коренно се измени и прероди.

Ние вече знаехме за съдбата на съучастниците в обира на орханийската поща, станал на 20 септември 1872 г.⁴, от самия Левски, обаче за пътуването му и на коя страна е заминал, нищо не знаехме.

Левски не обичаше да говори много. Той не си показваше лицето на повече от трима души и то предпочитателно нощно време и в голяма мрачина. А закъде ще пътува, с кого се е видял или има намерение да се види – никога нито приказваше, нито съобщаваше нещо. Той беше твърде предпазлив, внимателен и проникателен човек. Той говореше изобщо малко и тихо; той не ораторствуваше, а вместо това заплашваше с убийство, който не пази тайните на комитета.

За участва на Левски, че е бил предаден и заловен в Кърчинското ханче, ние се известихме едва на 6 януари 1873 г. Вечерта се събрахме в Чирпан, в дома на Петко Филипов, гдето Стою Филипов, като негов брат, живееше в къщата му. Тази новина за участва на великия революционер ни порази и обезуми. Ние всички плакахме с горчиви сълзи до забрава. При нас тогава бяха Иван Митев и Васил Джизаков. От тях някой проговори, че чул, какво Дяконът бил предаден от някой си поп от града Ловеч, който бил поставил една жена да следи и изучава чрез верни хора на Дякона и посветени по-рано в работите на комитета да се крие Апостолът на българската свобода и накъде и кога ще пътува.

След това ние решихме да съберем пари помежду си, за да може да изпратим едно вярно лице да отиде в София да следи какво ще се случи с Левски и да ни извести. Ние предполагахме, че Левски ще бъде откаран в Цариград, понеже имаше слух, че султанът се много интересувал да види лично този прочут „Дервишоглу Арслан“, който цели 10 години е подкопавал неговата империя и толкова грижливо се е укривал, че станал е недосегаем за царските власти. И в случай че го откарат за Цариград, ние бяхме решили, когато минава през Хаджи Ейлес [дн. Първомай], посред бял ден да нападнем охраната и да освободим бащата на българската революция.

На 15 януари ние отидохме нощта в къщата на моя братовчед Сава Манолов в с. Мурсалково [дн. Спасово, Старозагорско] и там организирахме една чета от 10 души, която подведохме под клетва. Съставът ѝ беше от 7 граждани и 3 селяни. В това съзаклатие влизаше и Дончо Йовков, родом от гр. Сопот, по занятие фесчия в Стара Загора. Той беше определен по жребие да тръгне за София, да узнае и съобщи своевременно на комитета за съдбата на Левски. Към 28 януари той тръгна от Чирпан за София и се завърна към 15 февруари и ни съобщи, че когато пристигнал в София на 8 февруари, се научил, че Левски бил вече обесен. Това потресаващо известие ние научихме още на 10 февруари, че Левски бил обесен на 6 същия месец 1873 година.

За смъртта на великия покойник ние плакахме със сълзи и дълго време ходехме по улиците като заваяни от дълбока скръб. Бог да го прости и светла му памет между българския народ! Нека неговата велика памет и велики подвизи бъдат ръководители на съдбините на българския народ за вечни времена!---

Публ. по: Ив. Андонов. Из спомените ми от турско време. Ч. 1, Пловдив, 1927.

¹ Авторът е учител, книжовник, активен участник в борбите за национално освобождение от времето на Левски до Съединението, в което е един от ръководните дейци.

² Датирани по публикацията. ³ Комитетски куриер, наричан Пощата. ⁴ Погрешно, обирът е бил на 22 септември.

№ 81

Спомени на Христо Илич

Запознанството ми с Васил Левски

Такъв ме завари Васил Левски, когото лично не познавах и който през 1872 година един есенен ден се яви в магазинта ми в Пловдив като търговец и мя предупреди, че желаял да говори с мен чястно, за която цел поиска да му определя място за свиждане – среща.

Без да ми се препоручи предварително кой е и какъв е, аз бях предуведомен за неговото пристигане в Пловдив и от описанието на неговите черти – от негов един портрет, още при влизането му в магазинта ми без никакво колебание помолих го да дойде още същата вечер в къщата ми, гдето свободно ще можем да се разговаряме--- Целта на свиждането му не беше само да дава наставления по устройството на тези револ. комитети, но и да узнава изпълняват ли се в точност всички наредби на Централний револ. комитет и ако се явяват някои мъчнотии в изпълнението му, какви са те и още други подробности и пр. Доколкото аз знаех, разправих му положението: че всичко отива по мед и масло – благополучно, но само че привличание на нови членове много мъчно става, особено в този град, защото не може да се има доверие на всяко лице и да му се открива направо истинската цел и пр.

Така стана моето запознаване с главний революционер В. Левски. Тази среща обаче толкова много мя окуражи и насърчи, щото аз ся бях отдал всецяло по това свято дело с най-искрена вяра, че в много късо време ще се осъществи наший идеал, защото както в Северна, така и в Южна България имаше вече организирани революционни комитети в повече градове и села.

Убеждението обаче на В. Левски и неговото красноречие така повлияха в мен, щото, нека си кажа право, аз просто го слушах със зяпнала уста, защото дотогава не бях срещал подобен друг такъв красноречив и убедителен революционер апостол.

Спомням си още неговата неустрашимост, геройство и хладнокръвност, когато дохожда за втори път в гр. Пловдив и като преседя само една вечер, имаше намерение да замини на другий ден за гр. Хасково, гдето отиваше за първи път там. Но като не знаеше кой път да поеме вън от Пловдив, защото едното шйосе водеше за Станимака, а другото за Хасково, той поиска да му дадем един пътеводител да го изведе вън от гр. Пловдив и му посочи пътят за Хасково.

В това време (1872 г.) турското правителство следеше всяка негова диря, стъпка по стъпка, и цялата турска полиция го диреше с неговий портрет, така щото, когато пристигна в Пловдив, за да замини за Хасково, ний му напомнихме това и го съветвахме да отложи отиването си за друг път, но той непоколебим в решението си, с хладнокръвие отхвърли нашето предложение, като ни събщи, че минувайки през Стара Загора и Чирпан и там му било съобщено същото, но мисията му изисквало да отиди в Хасково; па и освен това той бил взел мерки да не бъде познат, като си променил обикновените френски дрехи със селски, и че пътувал с преправено пътнo тескере – паспорт на чуждо име. И действително той беше преоблечен с прости селски дрехи на кон и съвършено непознат с това облекло и беше слязъл да пренощува в „Койчевий хан“ близо до моста на реката Марица и конака.

Пътеводителят, когото му бяхме определили, беше един млад юнак, тогава слуга в книжарницата на Хр. Г. Данов, наричаме малкият Нешю.

Качил се на конят си В. Левски от ханът, пътят му беше да премине през Узун чаршия, Куршум хан, Джумаята и оттам през Света Петка и новата махала. Минувайки ездешком през чаршията сутренът, спря ся тъкмо срещу моята магазиня до Куршум хан да си купува лигмони, без обаче да слиза от конят си.

А през това време чаршията пълна с минувачи, между които се мяркат и полицейски, негова милост, т.е. В. Левски, спрял ся да си купува лигмони, подава на продавача едно меджидие да си спре стойността на лигмоните и остатъка да му повърне. Лигмонаджията обаче немал толкова пари да му повърни и В. Левски без никакво притеснение седи ездешком на конят си и чака. Тази процесия на купуване 2–3 или 5 лигмона трая повече от 10–15 минути, догдето, разбира се, разменят меджидието на дребно и му се повърни остатъка.

Аз обаче, виждайки неговия бавеж и хладнокръвнето му чакане, направих знак с главата си да побърза, но той нито обърна на това внимание и при заминаването си усмихнато мя само погледна.

Пътеводителят, който му беше посочил пътят за Хасково, при завръщането си съобщи ни, че когато го извел вън от града и му посочил пътя – шьосето за Хасково – В. Левски спрял ся до крайната механа за 4–5 минути и поискал чаша вода, в която механа случайно се намирали в нея двама полицаи, които нито обърнали внимание върху него. Такъв го виждахме Вас[ил] Левски – неострашим революционер.

Немахме обаче щастieto да го видим подир второто му дохаждане в Пловдив, защото не след много време този неустрашим герой революционер не беше вече между живите. Той беше убит от турска потеря, предаден от един подлец чернокапец поп из Орханийско.*

Дейността на Пловдивският револ[юционен] комитет

След разпространения слух по убийството на Вас[ил] Левски и съобщението от Старозагорският рев[олуционен] ком[итет], че Вас[ил] Левски бил хванат жив от турската потеря и отведен в София и оттам турското правителство щяло да го изпрати през Пловдив за Цариград, Пловдивският рев. комитет нареди и свика веднага на тайно събрание главните ръководители, състоящи се: от Антон Балтов, тогава книговец, родом от Клисура, Димитър даскала¹, учител в светотройческото училище, Костадин Дуганов² и мен³.

Това тайно събрание стана в новопостроеното светотройческо училище и се взе следното решение: „Ако действително Васил Левски е хванат и турското правителство ще го изпрати за Цариград през Пловдив, непременно да се устрой една чета от няколко лица революционери, които при прекарването му през Пловдив да проследи и нападне конвоираната от турски полицаи стража вън от гр. Пловдив между Динк-Къръ⁴ и Папазлий⁵ и избави Вас. Лев-

* Забележка [на Хр. Илич]. Според доставените ми отпосле сведения от лица, които ся имали случай да видят очевидно докарването му в София, твърдят, че действително Вас[ил] Левски, хванат от потерята в Какринското ханче, не е бил убит, а само ранен и отведен в София, гдето на 6-й февруарий 1873 год. бил обесен там.

ски. А в случай, че го изпратят по железницата, която тогава се още строеше, то да се определят тоже няколко лица, един от които преди заминаването на тренът, в който ще бъде В. Левски, още предишната нощ извадят отвъд Катунца няколко релси от линията и при спирането там на трена другите да избавят от стражата Вас. Левски и го отведат към горите на Бачковският манастир“.

В това тайно събрание взе участие и председателят от чирпанският рев[олуционен] комитет Георги Данчов – живописец, който случайно беше пристигнал в Пловдив по частните си работи.

Решението беше окончателно.

Не се изминаха обаче нито три дена от взетото решение, получихме ново съобщение, че Вас[ил] Левски не бил хванат жив от турското правителство, но бил убит от потерята, когато прескачал плетът на къщата, в която бил скрит и пренощувал при негови познати в Орхание – Колибите и която къща била обкръжена от потерята, вследствие което нам не оставаше нищо друго, освен да се помирим и скърбим за загубата на този герой.

Загубата обаче на този светец – герой на революционното дело по освобождението ни, не по-малко повлия и върху едва новосформируваните рев[олуционни] комитети, особено в нашите страни, защото бяхме лишени от такива истински апостоли, какъвто беше покойният.

Всички скърбехме за тази загуба, но започнатото дело не можеше вече да бъде изоставено, защото неговите корени бяха се вече здраво хванали и плодовете им същевременно бяха почнали да узряват. При все това усещаше ся, че се има още нужда от такива апостоли, които със своите си агитации и личното си явяване пред тези организации ще способствуват не само да укрепят завареното им положение, но още ще им дадат по-голям поток и кураж, така щото, когато настане денът и часът на избухване общата революция – „въстание“, всичко да бъде готово и по редът си да се изпълнява---

Измина се няколко време от убийството на Васил Левски и един ден явява се в Пловдив една непозната личност на име Атанас Узунов, придружен от Костадин Дуганов, и се препоручи, че той бил определен и изпратен от Централният рев[олуционен] комитет в Букурещ за главен апостол с мисия, каквато имаше и покойният Вас. Левски. Разбира се, че след като си показва пълномощните си книжа от Централът, за нас не оставаше вече никакво колебание, освен да го признаем за такъв и да му се дават изискуемите от него сведения по делото и пр.---

Неговата интелигентност вдъхваше голямо доверие, че той ще съумей в кратко време да заслужи онова искрено доверие и почит от рев[олуционните] ком[итети], каквото неговият предшественик покойният Вас[ил] Левски заслужено притежаваше и който най-напоследък стана жертва на своя идеал---

Публ. по: Горов, Г. Васил Левски в спомените на Христо Илич. – ИП, 1968, № 4, с. 95 – 98.

¹ Димитър Матевски. ² Константин Т. Доганов. ³ Христо Илич – търговец, деен участник в революционното движение, член на ЧРК – Пловдив. ⁴ Вер. с. Динк, Пловдивско.

⁵ Вероятно с. Поповица, Пловдивско.

№ 82

Критични бележки (приписки) на Христо Иванов – Големия към книгата на Стоян Заимов „Арабаконашкото събитие. Миналото“, кн. 2 (Варна, 1884), нанесени в полетата на екземпляра, подарен от автора на стария поборник¹

1885 г.

В бележка на стр. IV Христо Иванов твърди относно идеята на Димитър Общи за обир на турската хазна:

„На никой начин не позволяваши Центр[алният] ком[итет] за този обир и мо беши забранено, но искаха някои и други от ч[астния] к[омитет] тамшен.“²

На стр. VI на същата книга Хр. Иванов – Големия отхвърля категорично съмнението, че търновският първенец Стефан Карагъзов е дал на властите писма от комитетската преписка между Левски и комитета в Букурещ, които са се оказали в ръцете на следствената комисия в София:

„Лъжа е, чи е придадено от С. Карагъзова, а са от друго место придадени.“³

Публ. по: О. Маждракова. Приписки на Христо Иванов – Големия върху две книги от Стоян Заимов. – ИП, 1965, № 2, с. 103 – 105.

¹ Ст. Заимов подарява книгата си със следното посвещение: „Подарък г-ну Христо Иванову за неговата неуморима патриотическа бунтовническа деятелност от 1866–1877 година. Варна, 1885, 26 февруари – от автора.“² Приписката е написана отстрани в полето на книгата и се отнася за пасаж, означен с буква „в“, където Заимов обяснява как е било предвидено в устава на Централния комитет да става снабдяването на частните революционни комитети с парични средства. ³ Приписката се отнася за пасаж, означен с буквата „а“, където Стоян Заимов търси отговор на въпроса кой е предал част от кореспонденцията между Левски и Каравелов на следствената комисия и допуска, че може чорбаджията Карагъзов да е продал комитетски книжа на търновския мюлесаиф.

№ 83

Критични ръкописни бележки на Христо Иванов – Големия, изпратени до Захари Стоянов, отнасящи се за книгата му „Васил Левски (Дяконът). Черти от живота му. Пловдив, 1884“ (възпроизвеждащи разказ на Николчо Цвятков) [1885 ?]

В стр. 126 погрешно – Ния [съобщава Н. Цвятков] не бяхме трима в един затвор. Левски беши в заптийската стая, при заптиетата, Христо¹ беше в Парцял², ази ма гудиха в Тумрукат³ с най-страшни окови.

В стр. 117 погрешка – В пътуванието ни от Търново до Орханието бежми и трима в една талига. Тогази можахми да са разговорим с Левски, истина Левски ми каза, чи у него имал 4500 гроша, които ги зеха в Какрина, но 3000 х[и]-ляди са дадени от съзаклятниците на Левски за пушки, а тези сичкити 4500 гроша останаха в софийското турско правителство, което очевидно видях като ма повикаха да ми дадат моити 250 гроша, които ми бяха зели в улавянието ми в Какрина, затова [Левски] ми каза да кажа на бай Николча Сирков да разправи на лицата, които са дали пари за пушки на Левски, чи тези пари останаха в турското правителство и не са дадени на никого---

НБКМ – БИА, ПА8712, л. 5.

¹ Христо Цонев – притежател на Къкринското ханче. ^{2,3} Местни затвори в Ловеч.

№ 84

Приписки – отклик по повод залавянето на Левски, изправянето му пред турския съд, с болка и тревога за неговата участ и за съдбата на разследваните комитетски сподвижници

Из летописните бележки на Бачо Киро Петров – председател на революционния комитет в с. Бяла черква, Търновско.

Дълбоко развълнуван, учителят-революционер записва в свой ръкописен сборник между стихове и други бележки три лаконични приписки:

„Софийското приключение беше на 1872.“

„31 ян[уари] 1873. На 1873 се появиха в Софийско няколко родолюбиви хорица, но турците ги изловиха и и[з]пратаха от тях около 60 и повече души на заточение.“

„Нашерена на 1873 година, когато беше Софийската случка. Тогаз запираха и мъчиха много хорица, и няколко закараха в Цариград да ги наказват, но ни се знай ощи как ще ги накажат и кадя ща ги пратят. До този ден не зная. Февруарие, 2 ден, петък, 1873.“

Публ. по: Бачо Киро Петров. Материали и документи. Събрали Ал. Бурмов, Ст. Стойков. С., 1937, с. 143, 158.

Приписка на Манчо Джуджев¹, р. от Панагюрище, към „Песнопойка“, съставена от Петко Р. Славеиков:

„Дяконе Василе, Левски те кръстихме, когато ний тогаз – от Еникьой и Конгас² [бяхме] – като прескочи хаджи Герговата маза.“

Учител М. Н. Джуджев, 1868 г., [с.] Зибил.

Приписка на В. Тодоров³ към Псалтика, намираща се в с. Кочмаларе⁴.

„Турците хванали дякона Васила Левски на Стефанов ден 1872 лято. Това ни каза чичо Иван Арабаджията. Хората много се наскърбиха. Даскал Митьо⁵ се тюфка, та и плака: язык за народа...“

Приписка на свещеник Минчо Хаджинев, р. от с. Дъбене, Пловдивско, към „Църковно песнопение“:

„Обесиха у София Василя: февруари, ден 6, 1873. Ох !..“

Поп М. х. Недев

Публ. по: Писахме да се знае. Приписки и летописи. Съст., коментар и бележки В. Начев и Н. Ферманджиев. С., 1984.

¹ Манчо Ненов Джуджев – учителствал в с. Зебил (1868–1870) в Добруджа. ² Села в Северна Добруджа. ³ В. Тодоров – вероятно местен сподвижник. ⁴ Село Кочмаларе (дн. Отец Паисиево, Пловдивско). ⁵ Има се предвид навярно Димитър Матевски, наричан още Матю.

№ 85

Документална записка на Захарий Стоянов за предсмъртната изповед на Васил Левски пред поп Тодор Митов

София, 1885 г.

(За) Левски от поп Тодора

Убесен на 26 февр.¹, вторник, заранта рано. В казармата, която изгоря, е бил затворен на мястото, гдето се проектира „Св. Ал. Невски“. Вторник е бил пазар[ен] ден, та затуй тогава го обесили – да види мало и голямо. В София се във втор[ник] бесили. Мазхар паша благороден. Стоял на въжето до плад-не [Левски]. Публика нямало. Исповед[та] станал[а] до самата бесилница. Бил вързан с белекчета, прекръстил се преди да приеме причастие. Казал, че е священодиякон. Че каквото е правил, е мислел, че е за народа, и проси прошка от Бога и от народа. Бил хладен, но малко заплакал (очите му се напълнили със сълзи). Признал, че е убил в Ловеч момчето. Била му вързана главата. Закупан в гробищата за пристъпниците, на североизточната страна от град София, гдето са сега казармите за конвой в един хендек. Комисари: Али Саид паша и хаджи Иванчо. На Ахмед паша на свадбата... (Левски отишел на гости в салона (1871). Облечен бил на бесилката с дълга дреха (турски ямурлук). Нищо не говорил. Малко движение направил...

Публ. по: Н. Хайтов. Гробът на Васил Левски. Сборник документи. С., 2002, с. 26 (пълна и точна публикация); Д. Панчовски. Последните мигове и гроба на В. Левски. Пловдив, 1985, с. 27, 28; НБКМ – БИА, ПА8675, тетрадка с бележки на Захарий Стоянов с надпис: „Ботев – Левски – Бенковски“, правени в началото на 1885 г., когато Летописеца посещава София и се среща с поп Тодор Митов (1836, Пирдоп – 1891, София).

¹ В. Левски е обесен на 6 февруари.

**Спомени на Иван Вазов и Димитър Димов (Папашата) за разказа
на поп Тодор Митев относно предсмъртната изповед
на Васил Левски¹**

София, 14 ноември 1905 г.

София на 1880 година

--- Най на източния край, усамотена, стоеше стара турска казарма, днес артилерийска казарма. В нея казарма е бил затворен на 1872 г. Левски след пленяването му в Къкринския хан. Пусто беше мястото, дето днес е паметникът на героя и дето се е издигало бесилото му. Покойният поп Тодор, който го е изповядал на предсмъртния му час, ми разказа как е станало това. Повикан от пашата, той дошъл тука и видял Левски, обиколен от турски войници, от много турча и кадъни, които го ругаели. Левски бил много изнемощял от страданията, със сухо, пребледняло, страдалческо лице. Поп Тодор бил много уплашен, понеже били близки приятели с Левски и се боял да не би да е направено някакво опасно за него признание. Но работата била друга. Пашата се обърнал към свещеника: „Папаз ефенди, сторете с тогова според както е вашият закон!“ – и посочил Левски. Поп Тодор приближил до Левски и го поканил да се изповяда. В тоя върховен миг той го намерил религиозно настроен. Левски няколко време с тих шопот му се изповядал. После завършил с тия думи:

– Дядо попе, поменувай ме в молитвите си: „йеродякон Игнатий“.

Игнатий е било духовното име на дякона Левски.

Тия са били последните му думи.

**Към очерка „София през 1880 г.“
(Нови данни за биографията на Васил Левски)**

Когато вече беше отпечатан горният ми очерк в първата кола на настоящата книжка, аз случайно се срещнах с г. Димитра Димов (Папашата), близък приятел на Левски и бил в София във време на обесването му. Като му отворих дума за епизода – последните минути на Левски, който описвам там, г. Димов ми разказа как той го бил чул от устата на същия поп Тодора и който той помнел добре. Разказът му поправя и допълня моя. И ето как е била всъщност работата:

Поп Тодор е бил повикан да причести дякона. Той дошъл с причастието на лобното място. Пашата му заповядал да причести осъдения на смърт с думите, които аз предадох, и се оттеглил настрана, както сторили и войниците там, за да се оставят поп Тодор и Левски сами.

Поп Тодор тогава се приближил до Дякона и го попитал скръбно и тихо:

– Василе, желаеш ли да се причестиш?

– Желая – отговорил Левски.

– Но ти знаеш, че преди светото причастие е нужна изповед? Искаш ли да се изповядаш?

– Искам.

Когато се свършила изповедта, попът отворил требника, за да прочете отпустителната молитва.

Тогава Левски му казал:

– Дядо попе, помени ме тука: „дякон Игнатий“.

Левски не произнесъл вече друга дума. Той видял и приел със студено спокойствие смъртта си.

По-после любопитни софиянци се опитвали напразно да изкопчат от попа нещо за Дяконовата изповед. Поп Тодор запазил тайната, както му повелява дългът. На Папашата само после казал следующото:

– Когато Васил се изповеда, той прибави тия думи: „Всичко, каквото съм сторил, сторих го за отечеството!“.

Аз счетох за нужно да предам тия подробности за последните минути на великия революционер, защото те бяха до днес неизвестни, а и в г. Заимовата книга „Животът на Васил Левски“ ги няма, доколкото помня.

Публ. по: Иван Вазов. Събрани съчинения в двадесет и два тома, том десети. С., 1977, с. 211 – 215.

¹ Първият спомен – „София на 1880 година“ е обнародван в БСб., г. XII, 1905, кн. 10, с. 605 – 608; допълнението към спомените е публикувано също в БСб., г. XII, 1905, кн. 10, с. 653. Разказът на поп Тодор Митов предава почти в същото съдържание Ив. Кършовски – Юнак, г. I, бр. 6 от 6 февруари 1898 г.; за изповедта пишат и Хаджиниколов Бобевски, а отчасти и Стоян Заимов, Тома Васильов и др.

ПРИЛОЖЕНИЕ

УВОДНИ ТЕКСТОВЕ

към първото издание на сборника

„Левски пред съда на Портата.

Процесът в София 1872–1873 г. в

османотурски, дипломатически документи

и домашни извори“, 2007 г.

УВОДНИ ДУМИ

Настоящият документален сборник „Левски пред съда на Портата. Процесът в София 1872–1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори“ бе замислен преди години, но осъществяването му стана възможно едва сега – в 2007 г. – в юбилейната 170-годишнина от рождението на Апостола и в навечерието на 135-годишнината от гибелта му.

Интересът на българската общественост – възрожденска и следосвобожденска, към процеса в София през 1872–1873 г. и по-точно към поведението и съдбата на Васил Левски е не само днешен, нито пък е вчерашен. Той започва още в хода на разкритията, повишава се след залавянето и осъждането на главния обвиняем, ръководителя на Вътрешната революционна организация, а въпросите за причините за провала, за предателството и поведението на подсъдимите, изводите за бъдещата организация и борба на българите стават основна тема сред комитетските дейци, сред българската революционна емиграция във Влашко, намират широко място в емигрантската преса и в революционната ѝ практика.

Не е случайно, че още в 1875 г. пред големите събития – реорганизацията на БРЦК и последвалите Старозагорско и Априлско въстание, Иван Драсов – съратникът на Левски от Ловеч и „БРЦК – I отд.“, пише не за друго, а за „Софийското приключение“, т.е. за процеса в София – пише, да припомни примера на Левски, но и да отговори на въпросите за възхода и падението на дейци и подсъдими, на организации и комитети – един опит за история и четиво за поука в бъдещите борби за освобождението на България. За съжаление Драсов започва уверено, дава една широка предварителна заявка, но не довършва започнатото – следосвобожденските му спомени не могат да заменят оповестеното му намерение.

След Освобождението 1878 г. отново една от първите задачи на съратници, държавни и научни дейци е да открият документи и поставят за разкриване ред неизяснени и противоречиви въпроси около следствието и процеса, да дискутират за законността и справедливостта му, за правотата или за суровостта на присъдите, за ролята и поведението на първия посъдим – Апостола на българската свобода Васил Левски. Резултат на обществения и научен интерес, включително и на държавна подкрепа, е издирването на наши и чужди източници и особено публикуването на документи из турските архиви за периода на османското владичество. Едва през 30-те години на XX век, плод и на щастлива случайност е откриването на официални преписи на по-голямата част от съдебните документи по процеса. Сборникът „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“. С., 1952, издание на Народната библиотека в София*,

* Преди това, през 1946 г., като издание на Народното военно училище „Васил Левски“ излиза книгата „Следственото дело на Васил Левски и неговите сподвижници“ с преводи на Вл. Хиндалов. Специалистите турколози са почти единодушни, че в преводите са допуснати неточности, дори съществени грешки. Това налага да се създаде колектив от преводачите В. Шанов, В. Недков и П. Миятев, под редакцията на проф. Ал. Бурмов, които подготвят изданието от 1952 г. Основанията за това виж в „Уводни думи“ на проф. Бурмов към същото издание. Усилията на българската общественост за издирване на документи и материали за българската история и особено за революционното дви-

всъщност увенчава с успех усилията на учени, преводачи и държавници, но до голяма степен отговори и на събудения народен интерес в продължение на десетилетия.

Щастливо допълнение към османотурските източници бе издирването на чужди дипломатически документи из европейските архивохранилища и обнародването им в документалните сборници „Българското националнореволюционно движение 1868–1874 г. Чуждестранни документи“, т. 1 и 2. С., 1992 г. В двата тома донякъде се откроява дейността на БРЦК и комитетите в страната, виждат се и всички перипетии по Арабаконашкото приключение, арестите, следствията и процеса, отразява се поведението на Общи, на комитетските дейци и най-вече на Левски. Документалната поредица, поради ограничения си тираж, обслужи научните търсения на изследователите, но не отговори на възбудения интерес на широката народна аудитория – интерес, който бе подсилен и от шумните дискусии за предателството над Апостола, за евентуалното му препогребение и гроба му в църквата „Света Петка Самарджийска“ в София. Чуждите, главно дипломатически източници все още остават малко познати на многобройните изследователи, краеведи и любители на делото на Левски, на националното революционно движение. Те обаче в бъдеще все повече ще се използват за допълване на познатото, но и като коректив на много досегашни констатации.

Малко по-друга е съдбата на домашните извори – още възрожденците, комитетските дейци и най-вече самият Апостол имат оценката за тяхното значение за историята, а бившият революционер Стоян Заимов слага основите на музей и архив на Българското възраждане, като събирането, обработката и издаването им става задача на поколения учени, библиотечни и музейни дейци, архивисти. Едновременно с издирването и публикуването на документалните масиви – османотурски, чужди и наши, се осъществяваха и научни проучвания, включително и върху последните дни на Левски, процеса и гибелта му на бесилката. Дълго време тези проблеми се третираха, макар и в общите биографични трудове, като се почне от Захарий Стоянов, Стоян Заимов и се стигне до Димитър Страшимиров и Иван Унджиев. Пръв, който в българската историография посвети специален труд на процеса, бе Никола Гайдаров – „Процесът срещу Васил Левски и революционната организация“. С., 1997 г. – едно, както той го нарече, „правно историческо изследване“ и в което бяха поставени и аргументирано третирани най-съществените въпроси около разкритията, следствията, ролята на специалната комисия, присъдите.

Основателно още преди години Н. Гайдаров справедливо отбелязва: „В нашата правна и историческа литература и наука **не е отделено дължното внимание към Софийския процес** в много отношения. Той не е възстановен изцяло, а също така не е изяснен в подробности от фактическа и правна страна“ (почерненото Д. Д.). Тази справедлива констатация на покойния Гайдаров и след двадесет години, с малки корекции, е валидна и сега – направеното е само

жение и процеса срещу Левски бяха обстойно проследени в две статии на д-р Милена Тодорова – в „Основни проблеми при издирването и публикуването на документални извори за българската история от Цариградските архиви 1878–1944“, ИДА, кн. 68, 1994, с. 5–26 и в „Издирване и публикуване на османотурските документи по следствието и процеса срещу Васил Левски“ – В: Националната революция, делото на Васил Левски и Освобождението на България. С., 1998, с. 222–241.

във фактологическо отношение, сериозни научни обобщения и капитални трудове все още липсват. Опитът на Николай Панайотов* да направи нови разчитания и тълкувания на текстове и термини, както и да разкрие юридическата несъстоятелност на процеса и присъдата над Левски не внесе особени приноси в трактовката на проблема. По-съществени в научно отношение и по-специално в осветляване на Арабаконашкото приключение и процеса в София в 1872–1873 г. бяха уводните статии на проф. Крумка Шарова към поредицата „Чуждестранни документи“ – „Българското революционно движение 1867–1874 г. и Европейският свят“ и „Българското революционно движение 1872–1874 г. през погледа на европейската дипломация“, както и статията ѝ „Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти“.**

Най-широко в научен и обществен план процесът бе разгледан на научна сесия, организирана от Общобългарския комитет и Фондация „Васил Левски“, Софийския комитет „Васил Левски“ и Съюза на юристите в България през м. февруари 2003 г., като главно въпросите бяха групирани около историческите, юридическите и международните му аспекти. Сесията по своя характер бе интердисциплинарна, а резултатите ѝ бяха обнародвани в специално издание.***

Проследявайки научните резултати, не може да отменим и едно литературно произведение – пиесата „Процесът 1873 г.“ (Пл., 1972) на Вера Мутафчиева. В един сравнителен план „Левски – Общи“ тя се опита да представи Общи в една друга – положителна или по-скоро оправдателна светлина. Пиесата бе остро

* Николай Панайотов. Арабаконашкият обир и обесването на Васил Левски. Другата истина (Правно-историческо изследване). Шумен, 1998.

** Известия на държавните архиви – кн. 66, 1993, с. 25–113 (ч. I); кн. 67, 1994, с. 5–101 (ч. II).

*** Съдебният процес срещу Васил Левски. 1872–1873 г. Исторически, юридически и международни аспекти. Съставители: Марийка Янева, Красимира Димитрова. С., 2003. Историците Иван Лалев, Тодор Тончев, Недялко Димов разкриха нови моменти от дейността на Левски в Ловеч и опитите за освобождението му в Южна България, а юристите Димитър Попов, Снежана Начева, Стефка Наумова, Димитър Гочев, Байчо Панев дискутираха юридическите казуси: наказателното и наказателно-процесуалното право в Османската империя, разследванията, следствените комисии и т.н. Почти единодушно бе мнението, че комисията по указание на правителството допуска ред процесуални нарушения: съдебните заседания се водят при закрити врати, няма допълнителни свидетели, подсъдимите са лишени от адвокатска защита, не се спазва процедурата на съдебен процес, особено свободно комисията тълкува наказанията по член 55 и 56 от Н. З. и пр. Особен интерес на сесията предизвика докладът на юриста Здравко Даскалов: „Разследванията на специалната комисия в София (1872 и 1873 г.)“. Освен че процесът, според него, е едно предварително следствие, той е и незаконен, а указът, с който е осъден Васил Левски, е „незаконносьобразен и нищожен“. В този смисъл обесването на Апостола на свободата „не е изпълнение на присъда, а политическо убийство“. Здравко Даскалов пристрастно отхвърля и натрупаните обвинения за ролята и поведението на Хаджи Иванчо х. Пенчович, както и това на останалите българи – официално включени като членове на специалната комисия за съдене на виновниците. Според Даскалов със своето поведение на процеса те не само не бива да бъдат корени, но потомството е длъжно да им отдаде и заслужената почит за това, че не са подписвали всички присъди или пък по различен начин са смекчавали вината на подсъдимите. Виж: З. Даскалов. Осъден ли е Васил Левски. (Правно-историческа справка). С., 2006; Борислав Йотов. Наказателният процес срещу Васил Левски и инквизиции и произвол на турското правосъдие. С., 2004.

критикувана (Н. Кондарев) и не срещна особен интерес, не получи популярност като други драматургични и литературни произведения за Левски и революционното движение. Полезен за изследователите, макар и поднесен в популярен вид (четиво), бе трудът на Мария Милтенова „Обирът на Орханийската хазна (1872). Диарбекирски заточеници от Орхание и Орханийско“. С., 2001 г.

Преди месеци т.г. излезе от печат сборникът „Иван Драсов в българското национално революционно движение (1871–1877 г.)“^{*} с оригиналната кореспонденция и автентични бележки, спомени и пр. на заслужилия съратник на Левски.

Въпреки направеното досега, не само не е стихнал общественят, да не кажем народен интерес към трагичните събития през 1872–1873 г. и към Левски, но няма и категорични научни изводи по ред въпроси: за характера и особеностите на турското законодателство и легитимното му приложение към подсъдимите в София,^{**} за дилемата „следствие или процес“, за законността и обективността на съдиите, за справедливостта на присъдите и т.н. Наред с това процесът в София следва да се разглежда и в поредицата от процеси и следствия в борбата за българското освобождение и най-вече – в опитите за интернационализиране на българския националноосвободителен проблем, в разрушаване на остатъците от Средновековието и абсолютизма, робството и деспотизма на Балканите.

Всичко това може да стане на основата на по-нататъшното обогатяване на документацията по проблема и проучването ѝ съгласно изискванията и съвременните критерии на науката. Издателите и съставителите се надяват, че настоящият сборник безусловно ще допринесе за осъществяване на тази национална по своя характер научна задача, че на този етап ще отговори и на нарасналия обществен интерес.

* * *

Как изглежда процесът в София в светлината на старите и нови документални извори? Каква предварителна общоисторическа картина може да си съставим?

„Арабаконашкото приклучение“ – нападението на хазната на 22 септември 1872 г., последвалите го трагични разкрития и процесът в София маркират последните месеци от жизнения път на Апостола.

^{*} Това е най-значимото, по наша преценка, ново документално издание, излязло едва през 2007 г., в което се публикуват изключително ценни източници за процеса. То все още не е използвано пълноценно от изследователите и ще бъде на вниманието им в бъдеще. От своя страна публицисти, краеведи и др. публикуваха по различни поводи популярни статии за процеса, за поведението на Левски и Общи, за диарбекирските заточеници и пр. Отделни издания – главно публицистични и биографични, излязоха и за поп Кръстю Никифоров, за гроба на Левски. (Библиография по темата „Левски“, „Процесът“ и т.н. е подготвена като том II от библиографския отдел на НБКМ, но поради финансови затруднения все още е само в ръкопис.)

^{**} За това виж по-обстойно в: Теодора Бакърджиева. Османският наказателен закон от 1858 г. и наказателно-процесуални действия спрямо участниците в българските националноосвободителни движения през 60–70 години на XIX в. – В: Панайот Хитов и българското националноосвободително движение. Сливен, 2005, с. 122–138; също и в Кремена Хаджиолова. Присъда на турския съд срещу един от сподвижниците на В. Левски. – ИП, бр. 4, 1965.

Ако изхождаме само от първичната видимост на фактите, се получава една на пръв поглед странна картина. Съдебното следствие и процесът протичат в малка тогава, провинциална София – център на санджак, а не примерно в Русе, който освен че е вилаетски център, но е и „най-отворения град към Европа“, не и в Цариград – столицата на Империята. На второ място, въпреки разкритията (в следствията и процеса) за наличието на местни революционни комитети в Пловдив, Карлово, Ловеч, Троян, Панагюрище, Пазарджик, Трявна, София и пр., въпреки поименното посочване на конкретни имена, участници в движението, няма поголовни арести, както би се очаквало, нито пък някакви последвали организирани действия на османските власти. Процесът завършва с издаването на две смъртни присъди и около няколко десетки (61) присъди на различни срокове каторга. Очевидно е, че в самия ход на следствието и процеса от властите е демонстриран един подчертан стремеж съдът в София да бъде отнесен към второстепенните събития в Империята и да бъде ограничен в рамките на направените вече разкрития.

Няма задоволителен отговор и на въпроса за мястото на процеса в контекста на политическите борби в Империята, в светлината на тогавашната балканска и европейска политическа действителност, не е изяснена ролята на руската, английската, австро-унгарската и пр. линия на поведение.

Всъщност Арабаконашкото приключение и процесът в София стават в един много съществен – преломен момент в политическото развитие на Европа, обстоятелство, което рефлектира пряко и във вътрешната и външна политика на Османската империя. След края на Френско-пруската война от 1871 г. от политическата сцена на Европа вече е паднал един от главните крепители на „Отоманите“ – Наполеон III, а Франция е сведена – поне временно – до ранга на второстепенна европейска сила. От друга страна, Русия е денонсирала Парижкия мирен договор от 1856 г., възстановява състоянието на военния си флот в Черно море, рязко е нараснал нейният престиж и влияние на Балканите. Вместо доминантната роля на Кримската коалиция, в континентален план нараства ролята на току-що създадения „Съюз на тримата императори“ – руския, германския и австро-унгарския. Османска Турция – „болният човек“, не може да не се съобразява с новите реалности. При новата обстановка особено активна роля в съдбините на империята играе руският посланик в Цариград генерал Н. П. Игнатиев, а Портата е принудена все повече и повече да се съобразява с руския външнополитически курс.

Разбира се, в борбата за надмощие и влияние върху съдбините на Османската империя и на този етап важна роля продължава да играе Англия. Към традиционния приоритет – запазване на статуквото на Балканите, след прокопаването на Суецкия канал в английската външна политика сериозно нараства ангажираността със съдбата на Проливите, а с това – и за запазване целостта на Османска Турция.

Не по-малко сложно и противоречиво е и вътрешнополитическото положение в Империята. На власт, след като през октомври 1872 г. е паднал Мидхат паша – представител на проанглийската политическа партия, велик везир е станал Мехмед Рюшди паша. Новото правителство, което той оглавява, наред с кокетирването със старотурците, но и с провеждането на ограничени танзиматски реформи, се стреми да се съобразява и с руската политика, старее се да не изостря отношенията си с Русия. В крайна сметка балансираната линия между

Англия – Русия, според Рюшди паша и неговите съидейници, трябва да доведе до стабилизиране на положението в Империята, да неутрализира и политическото течение с определени проанглийски тежнения – „Млада Турция“ или „Обществото на новите османи“, ползващо се с подкрепата и на Мидхат паша.

При първите известия за „Арабаконашкото приключение“ и започването на процеса в София руското посолство и генерал Н. П. Игнатиев са сериозно обезпокоени. Събитието дава предимство и аргументи на Мидхатовите привърженици, които търсят в действията на българите руско подстрекателство. Ето защо руският посланик в Цариград възприема линия на поведение, която цели да се омаловажат разкритията и да не се предприемат никакви политически акции, които биха усложнили положението и биха дали нови мотиви на проанглийската партия. Генерал Н. П. Игнатиев не само игнорира съществуването на организиран център на българското революционно движение – БРЦК, наричайки го „мним“, но и нарежда на руските консули да вземат мерки и настоятелно да посъветват „известните“ им българи да бъдат изключително внимателни и да не предприемат каквито и да било политически акции. Консултът в Русе например съветва членовете на революционния комитет, които му са известни и които нарича „младежите“, да не реализират замисленото от тях убийство на члена на турския Държавен съвет и член на софийския съд Хаджи Иванчо Пенчович. Революционните дейци от Русе се съобразили със съвета на консула Александър Мошнин. Призивът на Иван Драсов от Писек – да се интернационализира защитата на Левски и останалите подсъдими, пропада в обстановката на тази политическа концепция.

Второто направление в руската политическа линия в дните на процеса в София е да се вземат под покровителство отделни български дейци и да не се дадат мотиви на съда да разшири разкритията, да не се разшумят данните за активността на революционните комитети. Генерал Н. П. Игнатиев нарежда със секретен доклад от 7/19 декември 1872 г. на руския дипломатически представител в Букурещ да се намери Любен Каравелов и да бъде посъветван за известно време да напусне Букурещ, тъй като Високата порта под натиска на обстоятелствата ще изисква от румънското правителство да ѝ бъде предаден и дори може да направи опит да го постави на подсъдимата скамейка в София. Разкритията на турските полицейски власти и намерените документи ясно са показвали връзките на Вътрешната революционна организация с Букурещкия БРЦК и по-специално с Л. Каравелов. В противен случай, както изтъква Н. П. Игнатиев в секретното си нареждане, ако Л. Каравелов не бъде предаден от румънските власти на Портата, съществува опасност Турция да скъса отношенията си с подвластната ѝ по това време румънска държава, но и да предприеме други крути мерки. Румънският посланик в Цариград княз Гика е не само сезиран за тази акция на генерала, но и напълно я споделя, за което донася и на своето правителство. По дипломатически канали и тайни пътища на Л. Каравелов не само е внушено, но е и подпомогнат да избяга временно в Сърбия. С това Игнатиев е целял да не се разширяват разкритията и да не прераснат те в един шумен политически процес, който ще има отрицателни последствия както за възобновяващите се руско-турски взаимоотношения, така и за българската кауза – по-специално за дейността на току-що създадената Българска екзархия.

Точно противоположна позиция заемат привържениците на Мидхат паша, зад които стои Англия в лицето на английския посланик, дипломат от кариере-

рата Х. Елиът. Те искат колкото се може по-строги мерки към заподозрените, повече и повсеместни арести и чрез разкритията и присъдите на един публичен процес българското революционно движение да бъде подавено в зародиш. Мидхатпашовата политическа цел сега е не само безогледна физическа ликвидация на заподозрените – така, както бе постъпено при ликвидирането на четниците на Хаджи Димитър и Стефан Караджа от 1868 г., но и да се търси и открие подстрекателството на Русия и Сърбия, да проличи подмолната им и двулична роля спрямо Империята. По-завоалирано и двойствено е поведението на Австро-Унгария. Тя е решителен противник на усилването на българското революционно движение, зад което според нея се крие засилване на славянските тежнения като цяло, със съответните паралели и влияние върху славянското движение в тази дуалистична монархия. В ръководните ѝ среди е утвърдено трайното схващане, че общият „славянски фронт“ застрашава устоите на Австро-Унгария, а зад нарастващото и въземащо се българско движение се съзират руски усилия и панславистки планове. Оттук е изведена и австро-унгарската линия по процеса в София – мимо общите задължения в Съюза на тримата императори във външнополитически план, но в съгласие с клаузата, че ще се преследват всякакви революционни и разрушителни действия срещу легитимните правителства и власт – не само да се разкрива събраният по време на следствието и процеса доказателствен материал, но дори той да се преувеличава, да се изнасят неверни и измислени факти за дейността на революционните комитети и за техните акции в страната. И по-конкретно: да се търсят данни за „панславистическите кроежи и дългата ръка на руските и сръбски агенти“. Част от тези измислици са разобличени още в българската възрожденска преса като неверни и провокативни.

При такава сложна политическа обстановка, при очевиден сблъсък на много и противоречиви интереси започва процесът в София. Следва да се посочи, че и самата следствена комисия, назначена от Високата порта, има разнороден – имам предвид в политическо отношение, състав. Начело ѝ стои Али Саиб паша – министър на полицията, член на Държавния съвет и очевиден привърженик на управляващата партия. Негов помощник е Шакир бей, бивш адютант на Мидхат паша в Русе и Багдат и ревностен защитник на Мидхатовата политическа линия. Ето какво пише австро-унгарският консул в Русе О. Монтлонг до граф Андраши на 9 декември 1872 г.: „Българите в Русе са обхванати от голяма паника, след като разбраха, че като придружител на комисаря на Портата (Али Саиб паша) и като негов секретар е пристигнал Шакир бей, бившата дясна ръка на Мидхат паша... Българите казват, щом Шакир бей е определен за съдия на нашите сънародници в София, ние знаем предварително, че те всички и кой знае колко още други ще трябва да заплатят с живота си“.

Очевидно е – идвайки от Цариград, пред следствената комисия са стояли две алтернативи. Ако на власт остане Мехмед Рюшди паша и съществуващото правителство, процесът в София да има ограничен характер, разкритията да бъдат локализирани и над всичко да бъде поставен стремежът при никакви обстоятелства да не се разшуми в общоевропейски мащаб. Ако междувременно в Цариград връх вземе Мидхатовата партия, то съдебната комисия ще постави началото на един огромен политически процес, който ще обхване цяла България, а в далечните си проекции ще бъде и антируски по последствия. По силата на вътрешнополитическите събития в действие влиза първият вариант. Съдебните

протоколи и поведението на Високата порта ясно показват, че тя с всички средства се стреми да го ограничи, да не му даде широка гласност, да мотивира присъдите с престъпления и от криминален характер, а дейците им да таксува като инспирирани и ръководени отвън. Един от членовете на съдебния състав – Хаджи Иванчо Пенчович, чувствайки цялата двойственост на този процес, в едно свое писмо пише, че комисията си била свършила работата, когато залавянето на В. Левски „усложни изключително много нашата дейност“. А пред руския консул в Русе Ал. Мошнин той споделя, че ако трябвало да се прави истински процес, какъвто се очертавал след направените разкрития, то той би обхванал цяла България. „Левски, заявява той, има четири хиляди младежи, които са под прякото му ръководство и които можеха да попаднат под ударите на закона.“

Процесът в София протича в преломен момент и за развитието на българския национален въпрос. Той съвпада със заключителната фаза при решаването на църковнонационалната борба, поради което, според част от умерените среди на българското общество, пък и според руската концепция, национално-революционното движение не само би следвало да бъде изведено на по-заден план, но на този етап и да се замрази, докато се укрепи Екзархията като първа легитимна българска национална институция.

Ето защо подкрепата на заловените и съдените в София не прераства в широка народна акция, оттук не се предизвиква и международната демократична и революционна общност за спасяването на Левски и неговите сподвижници. Екзархийските среди мълчат по време на следствията и процеса и се ограничават единствено да смекчат присъдите и облекчат съдбата на осъдените и заточените в Мала Азия комитетски дейци.

Няма съмнение, че външнополитическата ситуация след 1871 г. (Френско-пруската война, Парижката комуна, Съюзът на тримата императори), както и вътрешно – императорските боричкания в града на Босфора, дават основание на новото правителство на великия везир Мехмед Рюшди паша да погледне на софийското дело не толкова като на съдебно, колкото като политическо. Затова са пренебрегнати съдебните институции и анкетата, следствието и процесът са предоставени на специалната (извънредна) комисия, основавайки се на член I на турския наказателен закон. „Понеже, казва се в този член, както принадлежи на правителството да наказва за дела достойни за наказание, които непосредствено се извършват против властта, също така на правителството принадлежи да наказва и за делата, които се извършват против частни лица поради причиняваната от тях размирица на общото спокойствие“... „Налагането и изпълнението според верозакона принадлежи на върховната власт“...

В доклад на правителството до султана се изтъква, че „образуваната в София за тази цел (следствие и съд) специална комисия не може да внуши доверие на местното население, защото тя става и обвинител, и съдия“ и същевременно се подчертава: „... Държавата трябва да накаже тези, които са в нейните ръце чрез една специална комисия, съставена от военни и граждански лица, със задача да произведе всестранна анкета и подведе под отговорност провинилите се“. Пренебрегвайки всякакви изисквания на едно гражданско съдопроизводство, дори и съгласно османското законодателство, на комисията се приписват политически задачи: „Целта е да се покаже силата на правителството, като се накажат истинските бунтовници и подстрекатели, да се отворят очите, от една страна, и категорически да не се допусне, щото въпросът ненужно да се раздуха и

разшири вън от рамките и с това да се развълнуват духовете на населението, от друга. Въобще, тъй като софийското управление е тъжител и съдия в същото време, да се вземат умерени и разумни мерки“. Нещо повече – софийското управление в лицето на Мазхар паша е упреknато от новото правителство в „прекалено усърдие“ в арестите и строгите мерки, които по указание на предшестващия велик везир Мидхат паша е взело.

Явно усилията на ген. Н. П. Игнатиев в посоките, в които той тласка делото, са дали някакъв резултат.

Всичко изложено дотук обяснява и защо разкритията се локализират само в Орханйиско, Тетевенско, Софийско и частично в Ловеч. Защо процесът се затвори в глуха по онова време София и не се осъществяват акциите на комитетските организации в Хасково, Стара Загора, Пловдив, които очакват, че главният обвинител – Левски, ще бъде отведен и съден в столицата Цариград.

От своя страна правителството, макар и нестабилно и преходно, възприема линията за ограничаване на разкритията и умерено наказание на виновните, но си има и свои разчети. В духа на своята политическа стратегия за баланс в руско-английските интереси и изгоди от процеса великият везир Мехмед Рюшди паша и министрите тайно възлагат на специалната комисия по време на следствието преди всичко да се търси и докаже подмолната роля на Русия, на руските консули и дипломатически агенти в зараждането на българското национално-революционно дело и с това да се изобличи двойната и подмолна интригантска игра на влиятелния и всемогъщ ген. Н. П. Игнатиев – наричан вече, не без основание в Стамбол, „Игнатиев паша“. Хаджи Иванчо Пенчович ще засвидетелства това в срещите си с консули в Русе, на път от София за Цариград през 1873 г., а след години пред Константин Иречек дословно ще изповяда: „На 1873 г. хаджи Пенчович бил член на комисията, която съдила Левски, той превеждал писма – пакет от въстанически писма из кореспонденцията на Букурещкия централен комитет. Главни били три лица: Любен Каравелов, свищовецът Ценович и Левски. В писмата се обвинявали първите двама, че „яли парички“. Имало писмо на Левски до Тотьо да разпитал какво мислела Русия; че сега били записани до 12 000 души, след няколко години щяло да има 20–30 000. Тотьо запитал Тошкова, а той писал в Петербург; отговорът бил – българите да стоят мирно, че не може да се управляват още сами. Хаджи Пенчович превел това писмо. Турците се почудили, мислили, че всичко се кове от Русия. Игнатиев много се зарадвал, когато узнал за това“.

Следващото правителство – това на Есеад паша, заменило краткотрайния мандат на Мехмед Рюшди, е също неудовлетворено и по-недоволено от работата и резултатите на комисията, сега вече и за леките присъди. Пред д-р Хр. Стамболски хаджи Иванчо Пенчович споделя, че новият велик везир в среща с комисията заявил, че всички замесени в софийската афера следвало да бъдат изпратени на бесилото. „Какво искат сънародниците ти? – обърнал се той към Ив. Х. Пенчович. – Исаха освобождение от гръцкото духовно иго. Правителството с указ им даде Екзархията, утвърди им Екзарх с берат и ги постави наравно с Патриарха и пр.? Какво искат още? И той ядосано отпуснал комисията.“

Видно е, че при усложнената международна обстановка, след смъртта на големите турски държавници Фуад и Али паша правителствата начело с великите везири не само се сменяли на месеци, но и съобразно своята външнополитическа ориентация менили своята политическа платформа, а и държавни

разпоредби. С оглед на това и събития като Софийското, както и съдбата на личности като Васил Левски зависели от временната политическа конюнктура. Явно, че някои принципи на управление и защита на правата на населението и правомощията на държавните институции се пренебрегвали, а в много други случаи – нарушавали.

Правораздаването, въпреки наличието на писани закони, при това в много случаи почти дословно превеждани от френските, не правело изключение. Нещо повече, то, както и полицията и администрацията, оставали най-важните трансмисии за осъществяване на султанския абсолютизъм, на турската „държавна деспотско-тиранска система“, както я нарича Апостола Васил Левски.

В заключение, независимо как ще наречем процесуалните действия на Портата срещу Левски и неговите сподвижници през 1872–1873 г. в София – следствие, съд и т.н., понятия, които си имат своето място и значение в юридическата наука и практика, по същество обаче в обществен и исторически план това бе парекселанс **политически процес**. Първият политически процес над българското националнореволюционно движение, раздвижил дълбоко и разтревожил управляващите кръгове в Османската империя. Процесът, колкото и вътрешен поради опита на Портата да го направи ограничен и локален, дава повод и за сериозни външнополитически вмешателства, както и за регистриране на активи и пасиви на велики сили и народни движения като българското – обстоятелства, намерили място и в сложните международни игри, оставили следа и в дипломатическата, и в същинската османска, балканска и европейска история.

Значима в международен аспект, документацията по разкритията от 1872 г. – следствията в Тетевен, Орхание и процесът в София, обаче има изключително място за проследяване последните дни на Левски и особено поведението му пред съда. Процесът е върховно изпитание за Апостола. Тук той не само можеше да утвърди своето име, човешка и революционна нравственост и мисия, но и с една грешна стъпка, за да не отиде на бесилото – да провали и великото си дело и историческо безсмъртие. Какво разкриват документите – нашите, а и чуждите?

Левски на процеса 1873 г. в София не само опазва революционната организация от по-дълбок провал, в който я бяха тикнали Димитър Общи, но и повечето комитетски дейци от Тетевен, Орхание и пр., но схвана най-добре от всички политическия характер на делото, утвърди ролята си и на революционен водач, и на политически деец. Ден след ден, разпит след разпит, дори под бесилото той не само утвърждава, той гради величието си като организатор, ръководител и Човек с главна буква – Апостол!

С основание някои днешни изследователи наричат Левски „най-успешния политик на България“, вземайки предвид не само мисията, идеите, саможертвата му, но и следствията от апостолското му дело – Априлското въстание и Освобождението от 1877/1878 г., както и безпрецедентното му поведение на процеса в мразовитите януарски и февруарски дни на 1873 г.

Поднесената в сборника документация, наред с другите си достойнства, несъмнено е и едно градиво за написването на една нова научна биография на Апостола – дългоочаквана от българското общество книга, която великият българин заслужава.

Дойно ДОЙНОВ

ПРЕДГОВОР

В настоящия сборник са подбрани разнообразни исторически извори, подчинени на темата за съдебното следствие и първия голям политически по характер процес, организиран от Високата порта в София през 1872–1873 г. срещу участници и съчувственици на вътрешната комитетска организация в България. Наред с въстъпителните статии, които целят да въведат читателя в проблема, тези документални източници предоставят богата съдържателна информация, осветляват от различен ъгъл събитията и представата за личността на Левски и за много други дейци, чиято съдба се преплита с тази на Апостола на българската свобода.

Документалната част на сборника се състои от три дяла: I дял – Османотурски документи, II дял – Дипломатически документи и III дял – Домашни извори. Комплектуван в този вид, с обхванатия разностранен документален материал, сборникът е нова форма в българската издателска практика, макар че основните включени в него исторически извори не са непознати. Османотурските документи, както и дипломатическите документи и включените писма от и до Васил Левски и преписката между негови съратници и сподвижници през критичните месеци в края на 1872 г., също и подбраните тук спомени, дописки и други материали са публикувани в преобладаващата си част, коментирани са в различни научни изследвания и популярни книги, така че в една или друга степен са известни на изкушения от родната история читател. Макар и количествено малко, но в сборника са публикувани и ред новооткрити документи, които допълват познанията ни за следствията и процеса 1873 г. в София.

Защо съставителите групираха документите и материалите в три дяла?

Както в миналото се е очаквало, още преди да бъдат открити преписи на протоколите от следствените разпити на Левски и сподвижниците му, така и днес османотурските документи се преценяват като най-важни и достоверни исторически свидетелства за процеса. Водени от това убеждение, поместихме в настоящия сборник преводите на тези документи в Дял I, възпроизведени така както са обнародвани в изданието на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документи из турските архиви“ (С., 1952 г. и следващи фототипни издания – 1972 и 1987 г.). Дълго отлагахме подготовката на настоящия сборник, имайки предвид резервите на някои днешни учени-османисти, които смятат, че е нужно да се направят нови по-прецизни преводи, да се коригират допуснатите неточности и дребни грешки в предишните издания. Наистина това научно съображение не е за пренебрегване, но докато няма създаден екип и средства за един осъвременен превод, а това изисква и време, въпреки риска от старите пропуски и неточности, настоящото издание ще обслужи интересуващите се специалисти и любознателни читатели, жадни да препрочетат делото на Левски и неговите сподвижници и последователи. Преиздаването на преводите тук става с изричното съгласие на ръководството на Народната библиотека, за което съставителите изказват своята искрена благодарност! Специална благодарност дължим и на ст.н.с. Аспарух Велков за обосноващите писмени бележки относно несвършенствата на старото издание от 1952 г. В настоящия сборник положихме уси-

лия да улесним работата с османотурските документи по Софийския процес в духа на онази част от пожеланията и критичните бележки, които отговаряха на възможностите в рамките на Дял I и принципа за коректно преиздаване. Без каквато и да е друга намеса от наша страна в преводите, въведохме нужните индекси в текста и съответните пояснителни бележки към всеки отделен османотурски документ. По този начин под черта са разкрити напр. фамилиите на споменаваните само с лично име или прозвище лица (въз основа на по-пълни данни, уточнявайки бележките в края на старото издание), в други случаи при необходимост насочваме с бележка към евентуална корекция или обръщаме внимание на забелязани грешки. Изработен е аотиран именен показалец с биографични справки за разследваните и осъдени от специалната комисия в София лица и намесените по-важни участници в събитията, споменавани в документите.

Няколкократно са правени официални постъпки, а има перспектива да се правят отново опити за по-продължителна работа на наши специалисти в турските архивохранилища за издирване на нови писмени свидетелства за дейността на Левски и за Софийския процес. При успех, надяваме се да се до-пълни известното и доказано досега, а може би ще се коригират и някои тези, битувачи до днес в историческата литература.

Следствените протоколи, чиито преводи влизат в Дял I, съдържат отначало сведения как са заловени и разследвани извършителите на организирания по инициатива на Димитър Общи обир на държавната пощенска кола, транспортираща през Арабаконак събраните данъци от населението в Орханйско (дн. Ботевградско) и Тетевенско. А както се знае, покрай това инкриминирано деяние властите откриват с изненада, че подбудителят на рискованата акция и неговите помагачи не са разбойници, а увлечени в освободителното дело българи, предприели обира с намерение да набавят средства за революционни цели. От документите се вижда как в хода на разследването следствените комисии, а сетне и Високата порта се убеждават, че в България съществува мрежа от революционни комитети – поделения на БРЦК, и усилят мерките за залавяне ръководителя на разрастващата се тайна организация Васил Левски. Естествено най-впечатляващи са протоколираните разпити на самия Левски. От друга страна, безспорен интерес представляват формулираните заключения на специалната* съдебно-следствена комисия в София за деянията, вината и наказанието на Левски и останалите подсъдими.

В Дял II на сборника основно място заемат доклади и донесения на чужди консули, резидиращи през 1872–1873 г. в Османската империя, чиито сведения все още не са оползотворени в литературата. Подбрани са само ония дипломатически документи, които имат пряко отношение към Левски и процеса, като при необходимост изследователите се насочват към чуждестранни издания – дипломатически поредици, като „Френски дипломатически документи“, германската поредица „Голямата политика на Европейските кабинети 1871–1918“ и др. и преди всичко към двутомното българско издание „Българското национално-революционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи.“ (Под ред. на Кр. Шарова и Д. Дойнов. С., 1992).

* От наречieto „максус“ (араб.-тур. mahsus) – нарочно, специално, извънредно. В случая съставителите приеха като най-приемлив вариант термина „специална“ за наименованието на комисията в София.

Дипломатическата преписка дава представа за международния отзвук от събитията, обстановката и настроенията в страната, съдържа интересни свежи данни за българското национално движение и за самия съдебен процес, но в други не редки случаи сведенията са необективни, повлияни от позицията на съответната държава и от отношението на преките ръководители – посланици в Цариград. Достоверността в донесенията на някои консули е накърнена от лични идейни предпочитания и пристрастия и по-често от несъстоятелни подозрения за вмешателство на Русия и Сърбия в българските работи, за нарушаване спокойствието в османската държава. Независимо от проявите на необективност, дипломатическата документация дава възможност да се види и оцени ефектът от делото срещу Левски, от вестта за функционирането на БРЦК и Вътрешната революционна организация на фона и в широките рамки на имперската политика. Разнообразни по характер са и българските извори, намерили място в Дял III на сборника: писма от и до Левски; преписка между комитетски членове, негови съратници и сътрудници в последните месеци на 1872 г., отразяваща опасенията за делото след обира на пощата в Арабаконак, показваща тревогата, с която се посрещат последвалите арести и особено покрусата от залавянето и гибелта на Левски.

Читателят ще може да препрочете тук още редица спомени на участници в събитията и съвременници, също дописки в емигрантски вестници и в следосвобожденската преса, извадка от анкетата на д-р П. Стоянов сред ловешки поборници и други материали, отнасящи се до В. Левски, Д. Общи и другите подсъдими в Софийския процес, както и такива, отразяващи позициите на хаджи Иванчо Пенчович, поп Кръстьо и пр.

В този дял са подбрани също така от различни научни издания материали за заточениците по този процес – сведения, събирани непосредствено след Освобождението от Стоян Заимов и Захари Стоянов във връзка с написване на техните книги. Във връзка с тях са и отпечатаните тук няколко критични бележки (приписки) на Христо Иванов – Големия към тези първи трудове, засягащи драматичните събития от 1872 г. Красноречива илюстрация за отношението на преданите комитетски работници към Левски и участвата на подсъдимите са поместените в края на сборника летописни бележки на Бачо Киро от Бяла черква, Търновско, и вълнуващите приписки, открити върху книги в с. Кочмаларе (дн. Отец Паисиево) и с. Дъбене, Пловдивско, даващи израз на народното преклонение пред героите. За първи път тук се публикуват и две писма, разменени между един от обвиняемите, намиращ се с другарите си в софийския затвор, сетне в заточение (осъден от специалната комисия) активен комитетски деец от Първи окръжен център – с. Голям извор, Тетевенско, с останали на свобода съмишленици. Поради разнообразието на привлечената българска документация този дял в сборника определихме като „Домашни извори“ и в него всеки материал носи пореден номер. Естествено някои от източниците описват, характеризират или доказват по напълно противоположен начин една или друга случка или личност. Обективността изискваше и подобни източници да бъдат предадени така, както са достигнали до нас, без коментар относно тенденцията в тях.

Безусловно от първостепенен интерес за изследователи, музейни работници и краеведи ще продължат да бъдат османотурските документи с оглед съдържащите се в тях сведения за дейността на разкритите от властта частни

комитети в Тетевен, Орхание и десетки села и поради потвърдените факти за връзките между БРЦК и ВРО, както и за проявите на отделни съратници и сподвижници на Левски от Ловеч, София, Плевен и пр. В следствените протоколи се откриват биографични данни за арестуваните и привлечени като обвиняеми по Софийския процес комитетски работници и за кръга от симпатизанти, съпричастни към делата на Вътрешната революционна организация, разследвани от следствените комисии в Тетевен, Орхание и София. Част от обвиняемите по делото за обира, изправени пред тези комисии, за съжаление, се поддават на внушението, споделяно от неколцина авторитетни подсъдими, като хаджи Станьо Врабевски и Димитър Общи, че е по-добре да се правят самопризнания, за да проличи политическият характер на деянията им и на организацията. Надеждата им е била да се вдигне шум около процеса, да се породят симпатии в Европа към българското освободително движение и да бъдат избегнати бесилките. Последствията са известни – повечето подсъдими – над 60 души, както непосредствените участници в обира на пощата, така и заловените членове на тайните революционни комитети заплащат проявите си с години заточение в Диарбекир. При бруталните разпити, очните ставки, психологическият натиск и очерталата се перспектива за тежки присъди малцина от тях последователно отхвърлят обвиненията. Все пак внимателният прочит показва, че някои подсъдими се опитват да оневинят един или друг заподозрян другар или да прикрият останали неразкрити тайни, да запазят достойнството си.

Предимството на настоящия сборник е, че дава възможност процесът в София да се огледа и прецени не само чрез събраните в един том разнообразни по произход източници, но и с оглед позициите на различни среди – правителствени и обществени, лични и групови, наши и чужди, отнасящи се благосклонно или враждебно към българските бунтовни опити и освободителни тежнения. Документите открояват едновременно вътрешнополитическото и външнополитическо значение на Софийския съдебен процес. Без съмнение с тези си качества сборникът ще бъде полезен на изследователите, макар само като основа и отправна точка за допълнителни издирвания и осъществяването на задълбочени проучвания. В условията на информационната революция интерпретирането на подобни исторически явления и процеси изисква съпоставяне и анализ на още повече документални свидетелства, каквито бъдещите изследователи на дейността на Васил Левски и Софийския процес от 1872–1873 г. вярваме ще привлекат. Това дава надежда на съставителите, че след години българската общественост ще има в ръцете си монографичен труд или трудове, съдържащи отговор на редица въпроси, които са вълнували и вълнуват поколения българи, а стоят все още като неразрешени от историческата наука.

Наред с предоставяне на богато документално градиво по темата, този сборник има и по-популярни, обществено оправдани цели: да даде възможност на многобройните почитатели на Левски и неговите съратници чрез автентичните свидетелства на времето сами да си отговорят на някои въпроси, които не само се дискутират, но са и болезнено драматизирани сред широката българска общественост – освен за следствията, процеса и присъдите и за взаимоотношенията Васил Левски – Димитър Общи, има ли и кои са предателите на Левски, за последните дни и гроба на Апостола и т.н.

Археографските правила при подготовка на сборника са съобразени със съвременните изисквания, както и с различното естество на избраните в него извори. Необходими са следните пояснения:

Преводите на османотурските документи тук са препечатани без всякаква намеса, така както са обнародвани в споменатото издание на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документи из турските архиви“ (1952 г.), подготвено под редакцията на проф. Ал. Бурмов. Продължителната работа по издирването и подреждането на фрагментарно запазените съдебно-следствени протоколи и останалите османотурски документи, разчитането им и техните преводи тогава са дело на колектив от изтъкнати български османисти, които са отстранили ред пропуски и грешки в по-ранни преводи на Ст. Илчев, Вл. Хиндалов и други специалисти, публикували преди 1952 г. откъси от следственото дело на Левски.

Съхраняваните следствени протоколи в Ориенталския отдел към сегашния Ръкописно-документален център на НБКМ, както е пояснено в предговора на изданието от 1952/1987 г., представляват заверени преписи, изготвени по нареждане на Али Саиб паша и изпратени на областното управление в Русе. И досега не са открити оригиналите, които, предполага се, са били пазени в София до Освободителната война. В изданието от 1952/1987 г. документите са подредени хронологически (с изключение на док. 73, открит по-късно и прибавен допълнително към тома), като датите са превърнати от мюсюлманското летоброене в християнско летоброене, според Юлианския календар, т.е. по стар стил, като са дадени и мохамеданските дати на оригиналите. В края на предговора му са отбелязани имената на преводачите на османотурските документи, които тук ще припомним: Васил Шанов и Петър Миятев – док. 67–71 и 83; Васил Шанов – док. 55 и 82; Панчо Дорев – док. 65–66, 76 и 81; Никола Попов – док. 79; Георги Ингелизов – първите 11 страници от док. 61; Борис Недков – док. 1–54, 56–64, 72–75, 77–78 и 80. Преводът, както е записано тогава, е бил проверен от комисия в състав: Ал. Бурмов, В. Шанов, П. Миятев и Б. Недков.

В сборника, който читателят държи в ръце, българските преводи на османотурските документи са обнародвани като се следва подредбата им в изданието от 1952/1987 г. (означавано тук съкратено: ЛСТС). Не нарушихме този принцип и не променихме мястото на док. 73, въпреки че както е посочено там, той фактически е допълнение към док. 62 и хронологически би следвало да бъде непосредствено след него. Съображението ни бе да се запази първоначалната номерация на документите, за да няма обърквания при бъдещо ползване и цитиране. По същата причина не променяме номерата и на телеграмите от Софийското окръжно управление, макар че се наложи да бъдат съкратени известен брой от тях с приблизително повтарящо се съдържание. Всеки подобен случай на съкращение е означен с бележка на съответното място. Исковите данни – 14-те инвентарни номера на обхванатите в сб. ЛСТС 1952/1987 османотурски извори от Ориенталския отдел на НБКМ са отбелязани, както са означени в сборника. Съкратени са обаче поместените там факсимилета на

османотурските текстове (с. 263–407), също забележките към документите (с. 409 и сл.) и показалецът на имената (с. 442–455). Специалистът, интересуващ се от особеностите на автентичните телеграми, протоколи, доклади и писма на османотурски език, следва да се върне към пояснителните бележки в предговора и в края на цитираното предишно издание. Тук използваме само част от тези бележки (при идентифициране на упоменати лица, обяснение на турски термини и пр.).

За улеснение в настоящия сборник най-необходимите пояснения към османотурските документи са дадени не в края на книгата (както е в сб. ЛСТС), а непосредствено под съответния текст на протокола, маркирани в текста с поредни индекси.

Важно обстоятелство в предлаганото тук ново издание е включването в добавка, извън съдържанието на сб. ЛСТС, на девет османотурски документа, както и един втори превод на док. № 55 в сб. ЛСТС. Те допълват тук Дял I, обогатявайки представата за реакцията и мерките на властта, за констатациите и заключенията на специалната съдебно-следствена комисия в София и за разменената преписка с висшите административни органи по повод присъдите на обвиняемите и разкритата комитетска организация. Тези документи, независимо от датите, които имат, са прибавени в края след последния документ № 83, с който свършва старото издание, така че да не нарушат целостта му. Те са обособени и подредени по хронологически принцип в своята група (док. № 84 – № 92). Преводите на четири от тях взаимстваме от труда на Д. Т. Страшимиров „Васил Левски. Живот, дела, извори” Т. 1. Извори. (1929), четири – от Документи за българската история, Т. 4 (1942). В тези стари преводи не са изключени грешки, а има и неясноти относно адресатите на документите, но предвид разширяване на информацията, намерихме за нужно препечатването им в настоящия тематичен сборник. Водени сме и от желание да привлечем вниманието към тях на съвременни преводачи османисти, разбира се, ако се открие възможност за сверка с оригиналите.

В единия документ, обнародван от Д. Т. Страшимиров (тук № 84), внасяме направената междувременно от специалисти корекция в датата, променяща смисъла на съдържаната информация. По-друг е случаят с шифрованата телеграма на Мазхар паша до търновския окръжен управител (док. № 55, с. 17 в сб. ЛСТС, 1952). Препечатвайки тук телеграмата по сб. ЛСТС, където е възпроизведена въз основа на дешифровка и превод от 1937 г. на В. Шанов, намерихме за необходимо да поместим под № 55а и превода от 1973 г. на М. Михайлова-Мръвкарлова. В статията си „Поп Кръстьо и шифрованата телеграма до Търново“ (Векове, 1973, № 3), където публикува своя превод, изтъкнатата османистка коригира грешки в дешифровката на В. Шанов и дава важни пояснения, които под черта цитираме дословно. Под № 86 включваме превода на един сравнително късно открит препис на протокол от 17 декември 1872 г., представен на Великото везирство от специалната съдебна комисия в София – дешифриран и преведен от К. Хаджиолова с помощта на Н. Попов (К. Хаджиолова, „Присъда на турския съд срещу един от от сподвижниците на Васил Левски.“ – ИП, 1965, № 4).

Материалите в Дял II – официални доклади и преписка на руски и западноевропейски дипломати, тук са предадени в български превод по цитирания том „Българското национално-революционно движение. 1868–1874. Чуждестранни

документи“. Т. 2 (1872–1874). От някои доклади на чужди консули, засягащи много различни въпроси, са подбрани само откъси. На всеки документ е съставено заглавие, включващо вида на документа, автора и адресата, местонахождението му, кратка анотация, място на написването и дата. Анотацията насочва към съдържащите се сведения за отзвук от съдебно-следствените действия на специалната комисия в София; линията на Високата порта спрямо процеса; разкритията за политическите цели на тайната българска организация; поведението на Васил Левски, Димитър Общи и останалите задържани. Коментарните бележки са допълнени или съкратени, където е необходимо. Направени са и препратки при установена връзка между третираните въпроси в различни документи. Чуждестранните дипломати използват в преписката си селищни названия като Константинопол, Филипопол, Русчук и пр. – в заглавията и бележките те са осъвременени. Отделни погрешно разчетени географски и лични имена също са пояснени в индексите под черта. С пунктир са означени направените от нас съкращения в оригиналния текст на включените тук дипломатически доклади, както това е направено в писмата, спомените, дописките и пр. материали и в следващия дял на сборника.

Дял III, омасловен „Домашни извори“, съдържащ писма, спомени и дописки на съвременници и др. материали, е подготвен също съобразно археографските изисквания. Заглавието на спомените обаче е съвсем кратко, не съдържа анотация на съдържанието, посочени са само авторът и времето, когато те са написани, респективно отпечатани. Пояснителните бележки разкриват упоменати в изложението лица, обясняват някои неясни изрази, чужди термини и думи. Срещащите се цели турски изрази са означени със звездичка и дадени в български превод под текста на същата страница. С оглед на по-доброто осмисляне и възприемане на съдържанието при тези български документи е възприета известна нормализация: заменени са излезлите днес от употреба стари буквени знаци; оправени са без уговорка явни правописни грешки и са внесени някои налагащи се промени в пунктуацията, в някои случаи са въведени и нови редове; изхвърлени са краесловните ерове. Съхранени са особеностите на езика и стила, също употребените в документите архаизми, диалектни и чужди думи (най-често турски); формите на личните и географски имена са предадени както са в оригинала, само при крайно изопачаване са оправяни с бележка. Всичко добавено в оригиналния текст от съставителите е поставено в квадратни скоби.

Общо към всеки документ или материал, поместен в дялове II и III, има легенда, съдържаща: библиографска бележка (съкратено означение) за по-ранната му или цялостна публикация и въз основа на кое издание тук се отпечатва (вж. приетите съкращения), а за българските документи и спомени – има и данни за местонахождението на оригинала и сигнатура (искови данни).

Научно-справочният апарат на изданието включва подборен аотиран показалец на личните имена и списък на приетите съкращения. Именният показалец ще улесни ползвателите с изготвените за първи път обхватни и относително пълни биографични справки за лицата, разследвани и осъдени от специалната съдебно-следствена комисия в София – 1872–1873 г; за свързани със следствието и процеса длъжностни съдебни и правителствени лица, както и с кратки бележки за авторите на подбраните спомени и дипломатически доклади; вклю-

чени са, по изключение, и кратки данни за авторите на писмата и срещащи се в текстовете на документите имена на известни съратници и сподвижници на В. Левски.

Съставителите и издателите на настоящия сборник – Общобългарският комитет и Фондация „Васил Левски“ се надяват, че обществеността в нашата страна ще оцени по достойнство сборника „Левски пред съда на Портата. Процесът в София 1872–1873 г. в османотурски, дипломатически документи и домашни извори“ – документална книга, открояваща наред с Апостола на българската свобода и поведението и съдбата на други възрожденски мъченици и герои. А изследователи, читатели и поклонници на великото дело на Левски ще имат в ръце едно дългоочаквано тематично издържано документално издание и същевременно вълнуващо четиво, разкриващо чрез автентичните си материали усилията и жертвите в драматичната борба на българина по пътя му към Освобождението. Това е и нашият – на съставителите и издателите – скромнен словесен паметник, който поднасяме с преклонение пред заветите на Апостола.

Огняна МАЖДРАКОВА-ЧАВДАРОВА

Дойно ДОЙНОВ

С КАКВИ ДОКУМЕНТИ Е РАЗПОЛАГАЛО ТУРСКОТО СЛЕДСТВИЕ СРЕЩУ ВАСИЛ ЛЕВСКИ И НЕГОВИТЕ СПОДВИЖНИЦИ

Залавянето на комитетски документи, които недвусмислено свидетелстваха, че арестуваните дейци от Тетевен и Орхание са членове на комитетите и са участвали в работата им, имало твърде съществено значение за хода на следствието в Орхание и Тетевен, което започнало по повод нападението на турската поща в Арабаконак, и най-вече за политическите разкрития, направени от комисията, ръководена от софийския управител Мазхар паша. На 26 октомври 1872 г. той влязъл в следите на укрития Тетевенски архив, който бил намерен „заровен под земята“ в дома на Мария Пановица. Два дни по-късно, по аналогия на този архив, били открити и орханийските комитетски книжа, също закопани в земята в съседното село Лъжене. Документите на революционните комитети, намерени на 26 и 28 октомври, били използвани в следствието, за да бъдат изтръгнати признания от арестуваните. Наистина компрометиращите книжа, поставени на заседателната маса на комисията и показвани на разпитваните като доказателство за вината им пред османската държава, в много случаи правели почти невъзможно те да отричат участието си в революционното дело.

Така от самото начало на разследването в Тетевен и Орхание комитетската документация била използвана за разкриване на революционната организация в Орханийско-Тетевенския район, където действал Димитър Общи, но местните комитети в голямата си част били създадени от Васил Левски в края на 1871 и началото на 1872 г. Още на 1 ноември, веднага след завръщането си в София, където били докарани арестуваните комитетски дейци, Мазхар паша изпраща телеграфически доклад до Портата за разкритията и изтъква особено значението на заловените документи, тъй като от тях „се осведомихме“ за тайната революционна работа и „членовете на тия бунтовнически комитети“.

„От намерените както у самите тях, така и заровени под земята вредни книжа, потребните за следствието писма и други, по един брой от отпечатаното възвание и от квитанциите им, издавани на членовете, ще се изпратят в областта (т.е. в Русе, центъра на Дунавския вилает – б. К.Ш.), за да бъдат представени на Ваше превъзходителство.“ Арестуването на комитетските дейци и „залавянето на книжата, от които се осведомихме“, представлява, според Мазхар паша, „действителен успех“ за падишаха.

Какви документи съдържали двата архива на Тетевенския и Орханийския комитет, та турските власти и следствените комисии им отдавали толкова голямо значение? Преди всичко трябва да имаме предвид, че те били значително количество – само Орханийският архив съдържал 46 документа, както е записано в протоколите, след като комисията накарала секретаря Г. Брънчев да ги преброи и подпише всеки от документите. Най-малко толкова трябва да е наброявал и Тетевенският архив, защото бил заровен в един котел. По характера си заловените комитетски документи се групират в няколко вида: писма,

т.е. кореспонденция на съответните комитети с Ловчанския и Букурещкия централен комитет и с околните местни комитети – с псевдонимите им; устава на БРЦК – това бил приетият от общото събрание програмно-уставен ръководен документ на организацията, издаден в Букурещ, но с означение Женева, с червени корици и изображение на българския лъв; възвания от името на БРЦК, т.е. печатаните пак в Букурещ от Каравелов прокламации, заплашителни писма и други, използвани от Левски в пропагандната и организационната му работа; квитанции с печатан текст, означаващ БРЦК и с вписани конспиративни названия или номера на комитетите и лицата за внесената сума.

В ръцете на турските власти – най-напред на Мазхар паша, а чрез него на дунавския валия и на правителството – попаднали в самото начало на политическите разкрития твърде важни документи на БРЦК и неговите подразделения в България. Именно най-вече те – комитетските книжа – предизвикали тревога у Високата порта и ѝ показали, че следствието е влязло в дирите на тайна революционна организация, която целяла да вдигне въстание за пълно политическо освобождение на България и възстановяване на държавната ѝ независимост. Програмните искания на БРЦК, преките ѝ цели и задачите, които си поставяла организацията чрез създаване на мрежа от комитети да подготви въстание в страната, могли да бъдат прочетени в екземплярите от устава. Такива екземпляри Левски изпратил на всички комитети, обикновено по 40–50 броя, с нареждане да проучат устава и скрият екземплярите. В ръководния документ на БРЦК са изложени, както е известно, и организационните принципи, и структурата на комитетската организация, както и помощните ѝ служби – тайна поща и тайна полиция, и наказанията в случай на нарушаване на разпорежданията.

От много важно значение за турските следствени власти била и заловената комитетска кореспонденция. Какво представлявала тя можем да съдим от известните ни окръжни писма до всички комитети, изпращани от лятото на 1871 г. нататък от Левски, от свое име или от името на БРЦК в България, съответно с печата на Централния комитет в Ловеч с надпис: „Привременно правителство в България. I отд. от БРЦК“. Писмата от тази група разкривали както ръководната роля на Левски и на ЦК в България, така и неговия и редица комитетски псевдоними. Неприятно били изненадани турските власти и от съдържанието на окръжните писма до комитетите, защото в тях се дават обикновено инструкции за засилване на работата по подготовката за въстание, за набавяне на оръжие и на необходимите средства за него, за събиране на средства за абонаменти на комитетите и отделни членове за органа на БРЦК – в. „Свобода“ и пр. Например в писма до всички комитети от 16 януари 1872 г. Левски им нарежда да ускорят работата си, защото се очаква скорошно въстание, а ЦК е влязъл в преговори със сръбски и черногорски революционери за координирани действия. Печатното окръжно писмо от 14 юни до комитетите от ЦК в Букурещ информира накратко за общото събрание от април – май 1872 г. и неговите решения и за това, че „лицето, което беше упълномощено засега от Централния революционен комитет, се упълномощава и занапред да продължава своите обязанности“ и че всички членове са задължени да изпълняват неговите разпореждания и да действат съгласно приетия от събранието устав. Тези и други документи, предназначени именно за комитетите, несъмнено се намирали в архивите на Тетевенския и Орханийския комитет, открити

на място на 26 и 28 октомври. Квитанциите за получените суми, които били два вида – временни, издавани от местния комитет, и печатни, от името на ЦК – също потвърждавали категорично, че арестуваните комитетски дейци участвали в живота на организацията, предоставяли и суми и заплащали оръжието, което се доставяло от Румъния.

Документацията на двата комитета била предоставена и на правителствената комисия, която я използвала в своето разследване. Колко голямо значение отдавала на заловените тетевенски и орханийски книжа Високата порта показва телеграмата ѝ до дунавския валия от 1 декември 1872 г., където му съобщават, че „вашите книжа и рапорт... бидоха едно по едно прочетени в Министерския съвет“.

* * *

За комитетските книжа, изровени „изпод земята“, узнават и европейските консули в София и Русе и незабавно телеграфират на правителствата си и на посолствата в Цариград. От техните доклади получаваме допълнителна информация и за някои от комитетските документи, намерени у арестуваните. Така Н. Геров съобщава на Н. П. Игнатиев на 4 декември, че у Д. Общи бил заловен „списък с турски и еврейски имена, под които уж са означени българи, записани за членове на революционния комитет“. Това били явно комитетски псевдоними от района. От протоколите и от дипломатическите доклади научаваме също така, че някои писма били намерени и у Левски. Австро-унгарският консул в Русе известява граф Г. Андраши на 14 февруари, че у „Дякон Левски било намерено писмо (вероятно от Букурещ) след аферата в Орхание, което гласи: „трябва да се постарее на всяка цена да освободи... компрометираните при обира комитетски хора“. Явно става дума за писмата на Каравелов до Левски, които той поради важността им носел със себе си на път за Букурещ и с които ЦК го призовавал да вдигне въстанието. Намирането на това писмо обяснява защо така лаконичният в показанията си Левски разказва подробно писаното му по този въпрос. Същото се отнася и до писма от Одеса, заловени у него, от които турците за голямо свое учудване узнали, че Русия не смята в момента да подкрепи едно българско въстание. Това разказва на консулите в Русе един от комисарите на връщане от София. Дипломатическите доклади ни дават сведение и за още едно твърде съществено обстоятелство, свързано с документ – портрета на Левски, който към края на ноември бил разпространен от дунавския валия из цялата област и особено в дунавските гранични градове. По информация от пловдивския мютесариф, комуто също бил изпратен портрет на Левски, Н. Геров съобщава на Н. П. Игнатиев следното в доклад от 4 декември (преди това и на 29 ноември): „Намерено е също така фотографическо стъкло с портрета на Васил Левски, от което са извадени няколко фотографии и са разпратени в различни места за издирване чрез тях на това лице, като главен агент на нмимия революционен комитет“. Това известие на Геров е твърде важно, тъй като е получено направо от турските власти. То показва, че както и през 1867 г., когато открили Н. Войводов и Цв. Павлович по фотографиите им в едно румънско ателие, така и сега, през 1872 г., турските власти се натъкнали на фотографското стъкло с портрета на Левски, може би при обиск (или чрез шпиони) в съответното ателие.

В документацията по разследванията срещу Левски и неговите сподвижници, която трябва да се намира в турските държавни архиви, вероятно са запазени и други фотодокументи. Преди да отправят осъдените комитетски дейци на заточение, с цел някой от тях да не избяга по пътя, местните власти в София наредили всеки от тях да бъде фотографиран, което и станало.

Наличните сведения от протоколите и от дипломатическата преписка по време на самото следствие и след него показват недвусмислено, че главният доказателствен документален материал били около стоте документа от архивите на Тетевенския и Орханийския комитет и книжата, заловени у самите обвиняеми при арестуването им.*

Проф. Крумка ШАРОВА

* По-обстойно покойната изследователка изложи аргументацията си в студията: Любен Каравелов и съдбата на архива на БРЦК. Слухове и факти, ч. I и ч. II – ИДА, кн. 66, 1993, с. 25–113; т. кн. 67, 1994, с. 5–101

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА*

А

Абди паша, Черкез – главнокомандващ на Втора армия в периода април 1872 – август 1873 – I. 99, 116, 121, 122

Абдул Азис (1830 – 1876) – 32-ят султан на Османската империя (13/25 юни 1861 – 18/30 май 1876) – I. 8, 96, 99, 121, 122, 123, 148, 190, 194; III. 11

Абдул Керим паша (1807 – 1883) – мюшир, главнокомандващ II армейски корпус; по време на Сръбско-турската война (1876) главнокомандващ, а след това военен министър; в началото на Руско-турската война 1877/1878 г. главнокомандващ на османската армия на Дунавския фронт, на 23 юли 1877 г. е освободен от заемания пост и заточен на о. Родос – II. 16

Абдул Хамид паша – окръжен управител (*мютесариф*) на Пловдив през 1872 – 1873 г. – I. 105; II. 6; III. 14

Абдуллах – софийски окръжен данъчен инспектор през 1872 г.; участва в съдебно-следствената комисия в София, създадена от Мазхар паша за разследване на Арабаконашкия обир и революционната организация – I. 77

Авксентий, архимандрит, хаджи – игумен на Кремиковския манастир; според някои източници архимандрит Авксентий е бъдещият митрополит Пелагонийски, роден през 1850 г. в Самоков. От 1870 г. е учител в София и дякон в Софийската съборна църква; член на ЧРК в София. След направените разкрития на комитетската мрежа се укрива в Браила, а по-късно се установява в Цариград и става секретар на митрополит Доротеи – I. 30

Аладжаджиян, Ованез – арменски търговец от Плевен, а според някои изследователи от Шумен; близък с Данаил Попов и Анастас Попхинов – II. 16

Аладжов, Дойчо (1849, Симеоновград – сл. 1878) – заможен търговец, председател на РК в Сеймен (дн. Симеоновград); заточен доживот в Диарбекир по процеса срещу Атанас Узунов, освободен след Освобождението – III. 71

Али бей – окръжен управител (*мютесариф*) на Търново – I. 1; II. 15

Али Неджиб – наместник-съдия (*наиб*) в Орхание – I. 24, 32, 72, 73

Али Саиб паша (неизв., Талас, Цезарийско, М. Азия – 1891) – османски генерал, министър на полицията (октомври – ноември 1872 г.). Определен за председател на тричленната Специална комисия, изпратена от Цариград в София да разследва извършителите на обира на турската поща в Арабаконак. Комисията включва още Шакир бей и хаджи Иванчо Пенчович. Към тях в София са придадени още 6 члена, от които трима българи. По-късно заема високи държавни постове: председател на Държавния съвет, министър на войната – I. 99, 109, 111, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 184, 185, 189, 190, 193; II. 4, 5, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 23, 28, 29, 32, 35; III. 15, 16, 19, 52, 71, 73, 77, 78, 85

Али Чауш Ибрахимов – от Ловеч – III. 73

Али Шефик бей – член на Държавния съвет (*Шурай девлет*); председател на Русенската следствена комисия във връзка с българо-гръцкия църковен спор в началото на 1873 г. – III. 73

* Показалецът включва имената на лица, които се срещат в документалната част на сборника. Съответният раздел е посочен с римски цифри, а номерата на документите – с арабски.

Андонов, Иван (1854, с. Мурсалково, дн. Спасово, Старозагорско – 1937, Пловдив) – от 1872 г. член на ЧРК в Чирпан; активен участник в подготовката на въстанията през 1875 и 1876 г. След Априлското въстание арестуван и осъден на доживотен затвор; един от основателите на комитетите „Единство“ и организаторите на Съединението на Източна Румелия с Княжество България през 1885 г. – III. 80

Андраши, Гюла (Дюла), граф (1823 – 1890) – австро-унгарски политик и държавен деец; министър-председател на Унгария (1867 – 1871); министър на външните работи на Австро-Унгария (1871 – 1879) – II. 5, 11, 15, 18, 23, 27, 32, 33, 34

Андреев, Стефан – автор, преводач – I. 77, 79, 80, 87, 113, 114, 115, 124, 128

Антим I (Атанас Михайлов Чалъков) (1816, Лозенград – 1888, Видин) – църковен деятел, възпитаник на Одеската семинария и на Московската духовна академия, преподавател и ректор на Богословското училище на о. Халки; от 1868 г. е Видински митрополит, а по-късно Български екзарх (16/28 февруари 1872 – 11/23 април 1877) – II. 1, 29; III. 78

Анчо – българин от Севлиево, женен за ловчанлийката Янка Иванчева, която има предишен брак с Хайдут Гено Тотев (брат на поп Кръстьо Никифоров) – III. 73

Арабаджията, Иван – вж. Атанасов, Иван

Арнаутов, Никола – чорбаджия от Етрополе, срещу когото през лятото на 1872 г., по решение на Етрополския РК, е организирано покушение – I. 131, 132, 138, 142, 149, 157, 159, 161, 177, 179, 182; III. 68

Асенов, Хаджи Димитър (10 май 1840, Сливен – 18 юли 1868, вр. Бузлуджа) – деец на националнореволуционното движение, последовател на Георги Раковски. Заедно със Стефан Караджа организират най-добре подготвената емигрантска чета, с която преминават през р. Дунав в Българско на 7 юли 1868 г. След гибелта на Стефан Караджа повежда четата към Балкана и загива при последната битка на връх Бузлуджа – I. 181, 188; III. 52, 59, 63

Атанасов (Танов), Иван Арабаджията (ок. 1837, с. Каратопрак, дн. Черноземен – 1901, Пловдив) – преселил се в с. Царацово, Пловдивско; едно от най-доверените лица на Левски, негов съидейник, придружител и куриер. Участва в събранието на Оборище, в Априлското въстание и в Съединението – I. 133, 139, 165, 181; III. 8, 48

Афанасий – грък, аптекар в София – II. 8

Ахмед ага (Ахмед Хайруллах) – полицейски началник в София – I. 37, 40, 42, 60, 80, 192, 194, 195

Ахмед ага – пазач (*бегчия*) в с. Голям извор – I. 158, 182

Ахмед бей (Ахмед ефенди) – околийски управител (*каймакам*) на Орхание през 1872 г. – I. 5, 60, 72, 73, 80, 115, 131, 192, 194, 195; III. 73

Ахмед Мазхар паша – вж. Мазхар паша

Ахмед Мидхат Шефик паша (1822, Цариград – 1884, Таиф) – висш османски сановник, управител на Дунавския вилает (13/25 окт. 1864 – 27 апр./9 май 1868), председател на Държавния съвет (28 апр./10 май 1868 – 14/26 февр. 1869), управител на Багдадския вилает (15/27 февр. 1869 – 18/30 юли 1872), велик везир (19/31 юли 1872 – 7/19 окт. 1872) – I. 1, 8, 10; II. 4, 5, 8, 9, 13, 14, 16, 17, 24, 26, 29, 31, 33, 34, 35, 36; III. 14, 15

Ахмед Расим паша (1826, Истанбул – ок. 1896, Истанбул) – висш турски чиновник; управител (*мютесариф*) във Видин; областен управител (*валия*) на Янинския вилает (1867 – 1871), на Дунавския вилает (14 ноем. 1871 – май 1872), а след това на Трабзон, Айдын, Триполитания – II. 1, 10

Ахмед Хайруллах – вж. Ахмед ага

Ахмед Хамди паша (1826 – 1885) – висш османски сановник, управител на различни вилаети, министър и велик везир; управител на Дунавския вилает (2/14 юни 1872 –

25 март/6 април 1873); министър на финансите (април 1873 – март 1874) – I. 1, 8, 73, 78, 79, 80, 86, 96, 98, 99, 104, 113, 115, 120, 121, 122, 124, 127, 128, 178, 184, 185, 191, 193, 196, 197; II. 5, 8, 10, 15, 16, 17, 24, 31, 36; III. 9

Б

Байрон, Джордж Гордън (1788, Лондон – 1824, Месолонги, Гърция) – британски поет, представител на английския романтизъм – III. 73

Балабанов, Марко Димитриев (псевд. А. Богоев) (1837, Клисуре – 1921, София) – общественик, публицист и държавник; завършва гимназия в Атина и право в Париж и Хайделберг; през 1869 г. придружава като преводач Теофан Райнов при срещата с Джузепе Мацини в Женева; от 1870 г. работи в Цариград по църковния въпрос; редактира сп. „Читалище“ и в. „Век“; заедно с Драган Цанков е изпратен след Априлското въстание (1876) с мисия пред европейските правителства в защита на българския народ; автор на много статии, книги, спомени – III. 14, 22, 24

Балтов, Антон/Андон Салчев (1849, Клисуре – 1918) – през 1872 г. книговец в Пловдив, активен член на ЧРК в Пловдив; представител на Клисуре в Оборищенското събрание; участва в подготовката на Априлското въстание; опълченец в Руско-турската война 1877/1878 г. – III. 81

Башев, Андрей (1858, Ресен – 1927, Левски) – учи в Цариградското българско училище във Фенер и в Киевската семинария; по-късно е учител в Ресен и Крушево, а след Освобождението участва активно в политическия живот – III. 73

Белински, Висарион (1811, Свеаборг – 1848, Санкт Петербург) – руски литературен критик, публицист, философ – III. 73

Берковски, Петър (1852, Лом – 1892, Лом) – деец на националнореволюционното движение; учил в Белград (1865 – 1869) и в Чехия (Табор) (1869 – 1870); участва във II българска легия; учител в Хасково (1872); председател на местния революционен комитет; арестуван и осъден на доживотно заточение в Диарбекир в процеса срещу Атанас Узунов, откъдето бяга в Русия; участва в Руско-турската освободителна война 1877/1878 г. – III. 73

Беров (Боров), Калъо (неизв. – 1890) – търговец от Ловеч; женен за Мария (сестра на Иван Драсов) – III. 74, 77

Беров Пашов, Дико (ок. 1847, с. Голям извор – 14 март 1875, Диарбекир) – член на ЧРК в с. Голям извор, куриер; за да си набави пари за членски внос, участва в кражба на биволска кожа; арестуван през м. ноем. 1872 г.; Специалната комисия в София го осъжда на 4 години крепостен затвор в Диарбекир, където умира – I. 69, 81, 158, 161, 163, 180, 182, 186; III. 10, 67, 68

Берон, Васил Хаджистоянов (1824, Котел – 1909, София) – български лекар, просветен деец и археолог; дългогодишен директор на Болградската гимназия и деец на Добродетелната дружина в Букурещ; поставя началото на археологическите разкопки в Търново – III. 73, 75

Берон, Петър (1799, Котел – 1871, Крайова) – лекар, стопански и просветен деец, дарител, учен-енциклопедист, педагог, философ и естественик; автор на Рибния буквар (1824) – III. 73

Божилков, Божко Генов (Божил Генчев) (ок. 1842, Орхание – 22 септ. 1920) – куриер на ЧРК в Орхание; превеждал Левски през планината и Д. Общи до Софийско; участва в нападението над къщата на Никола Арnaudов в Етрополе и в обира на пощата в Арабаконак. Между първите арестувани в Орхание и подложен на тежки изтезания, разследван там, в Тетевен и София. Осъден на 10 години строг тъмничен затвор в окови,

който изтърпява в бакърените рудници на Аргана Мадени (М. Азия); бяга през септ. 1876 г. и след Освобождението се връща в Орхание – бил е горски и полицейски стражар. Оставя кратки автобиографични бележки – I. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 29, 31, 131, 132, 133, 138, 139, 177; III. 67, 68

Бойков, Григор – автор – I. 181

Бончев, Марко – вж. Йончев, Марко

Боров, Калю – вж. Беров, Кальо

Ботев Петков, Христо (25 дек. 1847, Калофер – 20 май 1876) – поет, публицист, деец на националнореволюционното движение; член на БРЦК от август 1874 г.; редактор на в. „Дума на българските емигранти“ (1871) и в. „Знаме“ (1874 – 1875); един от инициаторите за свикването на събранието в Букурещ от 12 август 1875 г. и за учредяването на БРК, участва в подготовката на опита за въстание през септ. 1875 г.; войвода на чета от над 200 души по време на Априлското въстание. Загибва на вр. Камарата край Враца – III. 59, 60, 63

Бошняк Хюсеин (Юсеин) чауш – ловешко заптие, участвал в залавянето на Васил Левски – I. 183; III. 31, 73, 74, 75, 77

Бояджидраганов, Пано (Агопа) – член на ЧРК в Ловеч; брат на Ботевия четник Данаил Драганов и на опълченеца Анастас Драганов – III – 71

Бояджията/Бояджиев, Васил – вж. Цаков, Васил Петров – Бояджията

Бояджията/Бояджиев, Мито – вж. Петков, Димитър (Мито)

Бояджиев Петьо (Пеню?) – от с. Брусен, Софийско, привлечен в ЧРК в селото, дал абонаментна сума за в. „Свобода“ чрез куриер на I окръжен център – I. 164, 165, 167

Бояджията Христо – вж. Цонев, Христо Латинеца

Братанов, Марин – тетевенски първенец, член на местния ЧРК. Макар че е посочен от арестуваните по Софийския процес като такъв, в протоколите няма сведения да е разследван. Избягнал е затвора, заминавайки за Влашко в началото на окт. 1872 г. – I. 37, 43, 48, 49, 135, 141

Бръмбара, Тодор – вж. Кръстев, Тодор Бръмбара

Брънчев, Гаврил (Гавриил) Генчев (12 септ. 1848, Орхание – 11 ян. 1930) – ханджия в Орхание, брат на чорбаджи Стоян Брънчев, учи абаджийство; председател, а според други секретар на местния ЧРК, съхранявал комитетския списък; участва в организиране на обира на пощата в Арабаконак; арестуван и осъден на вечно заточение в Диарбекир; избягва оттам с Мирчо Попов на 25 юни 1876 г. Постъпва в Опълчението, с което достига до Казанлък. След Освобождението работи във финансовата служба на общината в Орхание – I. 35, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 87, 131, 132, 133, 134, 138, 165, 166, 177, 197; III. 63, 67, 68, 73

Брънчев, Стоян чорбаджи (неизв. – 1 ян. 1897) – брат на Гаврил Брънчев; влиятелен първенец, член на меджлиса (околийския управителен съвет) в Орхание; отваря т.нар. Шарен хан; не е свързан с революционното движение, за разлика от брат си. След Освобождението пръв кмет на града – I. 1, 60, 61, 70, 71, 87, 132, 138; III. 68

Бръшлянов, Ангел – живее в Турну Мъгуреле, първи братовчед на Анастас Попхинов и Данаил Хр. Попов – I. 87, 136, 147

Бурмов, Александър – автор – I. 1; III. 84

Буров (Буровски), поп Стефан Диков (ок. 1845, с. Голям извор – неизв.) – учи в родното си село, препитава се с дялгерство, става учител, а от 1870 г. – свещеник; член на местния ЧРК; заклева съзаклятниците. Арестуван и разследван от Специалната комисия в София; освободен по недоказаност на вината. След като излиза на свобода, поддържа връзка с другарите си заточеници – с писма ги окуражава и информира – I. 158, 159, 182, 186; III. 10, 51

Бушаранов (Бушеранов, Бошаранов), Васил Братанов (1849/1851, с. Голям извор – 1893, София) – след завършване на местното училище продължава учението си в Тетевен; 20-годишен става учител в родното си село и активен член и секретар на ЧРК в Голям извор. През 1871 г. е учител в Орхание. След като БРЦК в Ловеч дава пълномощно на Д. Общи да работи самостоятелно в определения му район, Бушаранов е назначен за негов секретар-преводач и го придружава в организационните и пропагандни обиколки; задържан е за два месеца, след като Д. Общи убива дякон Паисий и повторно след Арабаконашкия обир; осъден е от Специалната комисия в София на 10 години заточение в крепост, което изтърпява в Диарбекир. Завръща се след общата амнистия през 1878 г. Отначало е мирови съдия в Орхание, след това се установява в София – I. 87, 132, 133, 134, 135, 139, 142, 149, 162, 168, 169, 170, 177, 181; III. 55, 67, 68, 73, 77

Бързаков, Кръстьо – член на ЧРК във Враца – I. 182

В

Вазов, Иван Минчов (9 юли 1850, Сопот – 22 септември 1921, София) – поет, писател и драматург, определян като „патриарх на българската литература“; творчеството на Иван Вазов е отражение на две исторически епохи – Възраждането и следосвобожденска България; академик на БАН, министър на народното просвещение (7 септ. 1897 – 30 ян. 1899) – III. 86

Ванков, Янко (1842, Свищов – 1923) – участник в националноосвободителното движение и във II българска легия; през 1867 г. се установява в Крайова; подпомага организирането на Ботевата чета – III. 3

Василев/Васильов (Хадживасилев), Димитър х. (1814, Букурещ – 7 ян. 1884, Букурещ) – влиятелен български предприемач и меценат, син на свищовския търговец х. Васил Станкович; председател и член на Дружеството за разпространение на полезни знания – III. 56

Василев/Васильов (Хадживасилев), Пенчо х. – член на ЧРК в Троян; според някои свидетелства е секретар и касиер, а според други временен председател на комитета през 1872 г. – III. 56

Васильов, Тома – автор – III. 86

Вацов, Спас (1856, Пирот – 1928, София) – през 1872 г. е студент в Загреб, завършва Физико-математическия факултет. След Освобождението основател на Държавната метеорологическа станция; действителен член на БАН (1884) – III. 27, 37

Велев, Петър – вж. Вълев, Петър

Велков, Аспарух – преводач, автор – I. 99

Веркович, Стефан (Петър Влашич) (1821 – 1893) – сръбски фолклорист, етнограф и археолог; служи дълги години в Сяр като агент на сръбската национална пропаганда в Македония; подкрепя българите в църковната им борба – II. 2, 37

Ветъов, Вуто (1842, с. Видраре – 28 авг. 1892) – занаятчия папукчия и каруцар; брат на Иван Ветъов; член и куриер на ЧРК във Видраре; в дома му се провеждат комитетски събрания, отсяда и Д. Общи. Арестуван на 15 ноем. 1872 г. и разследван от Специалната комисия в София за участие в нападението в Ловеч в къщата на Денчо Халача заедно с Левски; принуден е да свидетелства за станалото там убийство на слугата; осъден на 7 години затвор в окови, според някои източници умира в Диарбекир – I. 91, 97, 98, 133, 149, 150, 153, 175, 179, 181, 188; III. 67, 68, 73

Ветъов, Иван – от с. Видраре, препитава се със земеделие, грамотен; член на ЧРК в селото; според някои спомени – председател. Заедно с брат му Вуто е арестуван след Арабаконашкия обир; осъден на 6 години крепостен затвор в окови; освободен по

силата на амнистията през 1878 г. Оставя кратък дневник за времето на заточението си – I. 85, 91, 114, 133, 150, 153, 179; III. 67, 68

Висконти Веноста, Емилио, маркиз – министър на външните работи на Италия (1863–1864, 1866–1867, 1869–1876) – II. 13

Владикин, Иванчо (Стефанов), вероятно Иван Чолака – сестриник на Иларион Ловчански, откъдето получава и прякора си Иван Владикин – I. 1, 158

Влахов, Иван Диков – ханджия в с. Гложене – I. 133

Войников, Добри Василев (Попов) (1833, Шумен – 1878, Търново) – възрожденски учител, писател, драматург, общественик, тясно свързан с националноосвободителните инициативи през 60-те години на XIX в.; член на ТБЦК и редактор на в. „Дунавска зора“; пиесите му, особено „Райна Княгиня“ и „Криворазбраната цивилизация“, придобиват голяма известност – I. 133, 138

Войнов, Кольо – от с. Брусен, Софийско; член на ЧРК в селото, дава абонаментна сума за в. „Свобода“. Арестуван със заповед от 23 ноем. 1872 г.; разследван за покупка на револвер и разпитван дали е влизал в комитета. Някои от арестуваните се опитват да скрият участието му в революционното дело – I. 106, 164, 134, 167

Волов, Панайот (23 ян. 1850, Шумен – 26 май 1876, край Бяла) – учител и революционер; председател на Шуменския РК, един от гюргевските апостоли; заедно с Георги Бенковски ръководи подготовката на Априлското въстание в Пловдивски (Панагюрски) окръг; заедно с Георги Икономов загиват във водите на р. Янтра близо до Бяла – III. 61, 65

Врабевски, хаджи Станьо Хаджистанчев (1817/1822, Тетевен – 1879, Тетевен) – заможен и влиятелен търговец на аби и едър рогат добитък; член на идарие меджлиси (управителния съвет) на Тетевен; получава образование в Тетевен, Пловдив, Румъния (Фокшани) и Унгария; знае няколко чужди езика. Председател и активен деец на ЧРК в Тетевен; един от инициаторите за обира на пощата в Арабаконак; арестуван и осъден от Специалната комисия на вечно заточение в Диарбекир, откъдето бяга заедно с Константин Доганов, Петко Милев и Бойчо Русев през 1876 г.; от Русия се прехвърля в Румъния и се завръща в България с руските войски – I. 37, 39, 41, 43, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 72, 87, 93, 94, 106, 114, 129, 133, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 158, 181, 187, 188; II. 8, 18; III. 52, 55, 63, 67, 68, 73, 77

Възвъзова-Каратеодорова, Кирила – автор – I. 1; III. 14, 28, 71

Вълев (Велев), Петър – от колибите Крушов дол (дн. в гр. Тетевен), член на ЧРК в Тетевен; помага на Д. Общи в подготовката на покушението срещу дякон Паисий; успява да се прехвърли във Влашко преди арестите и не е сред осъдените от Специалната комисия в София – I. 37, 39, 60, 133, 139, 140

Вълков, Найдено Крушодолски (ок. 1847 – неизв.) – от колиби Крушов дол, земеделец, неграмотен; участник в Арабаконашкия обир без да е посветен в делата на РК; осъден от Специалната комисия в София през 1873 г. на заточение в Аргана Мадени – I. 38, 58, 144; III. 67

Вълков, Сава – от Правец – I. 28

Вълчев, Цветко (Цвятко Вълчов Пенкин) Ханджията (ок. 1832, с. Правец – 1 май 1874) – притежател на един от т.нар. Чипилски (Правешки) ханове, който предоставя в услуга на комитетските дейци и куриери и посреща там Левски, Д. Общи и др. Активен член и председател на ЧРК в Правец; подпомага организирането на Арабаконашкия обир. Арестуван и разследван за комитетската си дейност, осъден на заточение в Аргана Мадени, където умира. За смъртта му съобщава Хр. Ботев във в. „Знаме“, I, бр. 2 от 15 дек. 1874 г. – I. 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 44, 47, 62, 64, 114, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 158, 165, 177; III. 67, 68

Г

Гайдарски, Лечо Николов – вж. Николов Гайдарски, Лечо – Ковача

Галевски (Гальовски), Дидьо – вж. Пеев, Димитър (Дидьо) Галевски

Ганчев, Коля, Никола (Колю) (5 февр. 1843, с. Муратлии – 19 май 1876, Стара Загора) – председател на Старозагорския революционен комитет; през лятото на 1875 г. участва в подготовката на замисленото от БРК въстание; арестуван е и по-късно е обесен – III. 71

Ганчев, Лальо (Лало) – член на Тетевенския революционен комитет – I. 135

Гарибалди, Джузепе (1808 – 1882) – генерал, национален герой на Италия, един от водачите на революционно-демократичното крило на италианското освободително движение – I. 60, 133, 138; II. 12, 32, 36; III. 73

Гашевски, Христо Цветков (2 май 1847, с. Койнаре, Плевенско – 21 септ. 1942) – остава на 6 години сирак, напуска родното село, става чирак, сетне помощник на плевенския френк-терзия Д. Маждраков, който поема издръжката на образованието му; след 1867 г. се преселва в Орхание, където упражнява шивашкия занаят и става активен член на ЧРК; подпомага Д. Общи в подготовката за ликвидирането на Паисий. Арестуван и осъден през 1873 г. на 3 години заточение в крепост; освободен след излежаване на присъдата, остава да живее в гр. Ерзерум, Диарбекир. Завръща се след Освобождението, заема полицейски и финансови длъжности; пенсионира се като поборник през 1896 г. В София е от 1902 г. и работи като избран член на Софийския окръжен съвет и в настоятелството на Централното поборническо-опълченско дружество – I. 89, 132, 177; III. 67

Гелев, Семко – от Тетевен, посветен в революционното дело. В дома му се провежда събрание на комитетски представители от района, свикано от Левски и В. Йонков – I. 134, 162, 164, 182; III. 68

Генадий Ихтимански, йеромонах (1832, Ихтиман – окт. 1900) – мирско име Иван Стоянов Караиванов, революционен псевдоним Риза паша. Игумен на Драгалевския манастир, член на ЧРК в София, близък сподвижник на Левски, с когото се запознава по време на I българска легия в Белград. След първите арести и разкрития през 1872 г. в Тетевенско бяга в Сърбия и се спасява от преследване – I. 133, 170; II. 15, 17; III. 68

Генков, Георги – брат на Йото Генков Мечкаря от с. Черни Вит – I. 19, 29, 30, 31

Генков, Йото Мечкаря – от с. Черни Вит, син на Мечкаря Генко, брат на Георги Генков. Участва в Арабаконашкия обир; занася взетия дял от парите на Петко Милев да се ползват за комитетското дело. Арестуван и осъден на заточение в Аргана Мадени – I. 19, 30, 31, 37, 38, 44, 47, 139, 140, 146; III. 67

Генчев, Божил (Божко) – вж. Божилов, Божко Генов

Генчев, Гавриил – вж. Брънчев, Гаврил (Гавриил) Генчев

Генчев, Николай – автор – I. 1

Генчев, Цако (Цаньо Михайлов) (1847, с. Черни Вит – неизв.) – овчар, участник в Арабаконашкия обир; осъден през 1873 г. на заточение в Аргана Мадени – I. 37, 38, 39, 44, 47, 139, 140, 142; III. 67

Генчев, Цвятко (ок. 1840, Орхание – 1920) – овчар, брат на Божил Генчев – I. 15, 17, 18, 70, 83

Генчо, баща на Божил и Цвятко Генчеви – вж. Михалев (Михайлов), Генчо

Георгиев, Божил – живее в с. Царацово, Пловдивско; комитетски сподвижник; домът му е често убежище на Левски, на когото е верен укривател – I. 133, 139, 165, 181, 182, 188

Георгиев, Евлоги (1819, Карлово – 1897, Букурещ) – богат български търговец и банкер в Букурещ, един от основателите и ръководителите на Добродетелната дружина, крупен дарител – III. 15

Герганов, Стойчо (Стоянчо) – вж. Гиргинов, Стойчо

Герго – вж. Стойков, Георги (Герго)

Геров Добровиц, Найдено (Мушек) (1823, Копривщица – 1900, Пловдив) – български обществено-политически деец, писател, книжовник; руски вицеконсул в Пловдив (1857–1876); по политически убеждения свързан с БДД и Хр. Георгиев, с когото е в роднински и делови отношения; работи за развитието на българското просветно движение, участва в църковната борба; през целия си живот работи върху „Речник на българский язык“ – I. 105; II. 3, 4, 6, 7, 12, 19, 20, 22, 25, 30; III. 12, 14, 15, 22, 23, 34, 71

Гиргинов, Стойчо (Стоянчо) (1848/1850–1872) – слуга на Денчо Халача в Ловеч, убит при нападението на Васил Левски и Вульо Ветхов в дома на чорбаджията му – I. 1, 149, 150, 175, 188; III. 73

Горов, Димитър (28 юни, 1840, Пещера – 7 дек. 1881, Трявна) – български търговец, член на ТБЦК, председател на РК в Гюргево; участва в подготовката на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа и на Ботевата чета; през есента на 1875 г. наема къща за заседанията на гюргевските апостоли; по време на Освободителната война се присъединява към руската армия като преводач – III. 73

Горчаков, Александър Михайлович, княз (1798 – 1883) – руски дипломат и държавен деец; първи секретар на посолството в Лондон (1822 – 1827), след това на дипломатически постове в Рим, Берлин, Флоренция, Виена и др.; министър на външните работи (1856 – 1882), държавен канцлер (1867 – 1882); възглавява руската делегация на Берлинския конгрес – II. 26

Гренвил, К. Джорж, лорд (1815 – 1891) – английски политически и държавен деец; министър на външните работи (1870 – 1874, 1880 – 1885); един от водачите на партията на вигите – II. 16, 36

Гръблев, Райчо – участник в италианското националноосвободително движение от 1860 до 1871 г.; участва с Теофан Райнов в мисия на „младите“ в Европа за срещи с европейски революционни дейци и най-вече с Джузепе Мацини – III. 73

Гьоте, Йохан Волфганг фон (1749 – 1832) – германски писател, поет, драматург, хуманист, учен, философ и политик – III. 73

Гюмюшгердан, Михалаки – от Пловдив, притежаващ ханове в Пловдив и Пазарджик – I. 60, 133

Гюндюзов (Гюндузов), Илия Костов (1844/1848, Сопот – 26 април 1922, Карлово) – учител в Тетевен (1864 – 1866), с. Голям извор (1869 – 1871) и Видраре (1867 – 1868, 1871 – 1872), един от дейните комитетски сподвижници в Тетевенско. Привлечен в делото от Левски; член и секретар на ЧРК в Голям извор; продължава активната си дейност във Видраре като комитетски секретар. През ноември 1872 г. е арестуван и осъден по обвинение в политическо престъпление – участие в тайна революционна организация. Първоначалната му присъда заточение в окови по-късно е облекчена на 10 години затвор в окови. Изтърпява наказанието си в главния затвор в Диарбекир. Освободен по силата на Санстефанския договор 1878 г. След Освобождението живее в Сопот и Карлово, работи като прошенопоисец и др. – I. 84, 134, 149, 157, 162, 163, 165, 179, 181, 182; III. 67

Гюров Христович, Захари (1810 – 1892) – търговец, общественик, участва активно в църковнонационалната борба – III. 22

Гяуров, Андрей – автор – III. 8

Д

Дако (Гложенеца) – вж. Тулов, Атанас (Тако)

Даков, Недко (1835, с. Осиковица, Орханлийско – 1927) – търговец; член на местния ЧРК, изпълнява куриерски задачи, в дома му има скривалище. Осъден за участие в ко-

митетската организация на 4 години строг тъмничен затвор в Диарбекир. Завръща се с Дико Тодоров, подпомогнат с пътни разноски от Българската екзархия в Цариград. След Освобождението става кмет на с. Осиковска Лъкавица – I. 91; III. 67, 68

Далиел, Робърт Александър Озбърн – английски дипломат; през 50-те години на XIX в. е частен секретар на английския генерален консул в Букурещ и на посланика в Цариград; генерален консул в Белград (1858); консул в Русе (1865 – 1874) – II. 16, 28, 31, 36

Данев, Иван (ок. 1856, Русе – 1891, Русе) – просветен деец; завършва гимназия в Табор (Чехия), след което става учител в родния си град; член на Русенския РК – III. 47

Данов, Христо Г. (1828, Клисурса – 1911, Пловдив) – родоначалник на книгоиздаването в България – III. 81

Данчов (Данчев) Попгеоргиев, Георги (27 юли 1847, Чирпан – 19 ян. 1908, София) – художник, революционен деец; член на ЧРК в Чирпан; осъден по делото срещу Атанас Узунов през 1873 г. на доживотно заточение в Диарбекир, откъдето бяга през 1876 г.; участва във формирането на Българското опълчение и се завръща на българска земя като военен кореспондент – III. 71

Дарвин, Чарлз Робърт (1809 – 1882) – английски биолог, естествоизпитател – III. 73

Даскал Иван – вж. Фурнаджиев, Иван Лилов

Даскал Васил – вж. Бушаранов, Васил

Даскал Илия – вж. Гюндюзов, Илия

Дейнов, Денчо Халача (Памукчията) – чорбаджия в Ловеч, отказал да подпомогне парично революционното дело; последвал опит за обир в дома му на 14 август 1872 г. от Левски и Вуто Ветъов, при който е убит слугата му Стойчо – I. 1, 98, 133, 175, 179, 188; III. 63, 73

Денчева, Мица – вж. Попкръстева, Мица

Денчо Халача – вж. Дейнов, Денчо

Дервиш Мустафа – член на съдебно-следствената комисия в София – I. 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 192, 194, 195; II. 18

Дервиш чауш (конник) – ловешко заптие; участва в залавянето на Васил Левски – III. 73

Деша – майка на Хр. Цонев – III. 69

Джами ефенди – вж. Мустафа Джами ефенди

Джанкова, Мария – майка на М. Поплуканов – III. 73

Джезаков/Джизаков, Васил – деец на Чирпанския РК – III. 80

Джуджев, Манчо Ненов (1835, Панагюрище – 1908, Панагюрище) – свещеник, учител, деец на революционното движение, сподвижник на Васил Левски – III. 84

Диков, Дико Тодоров (1831, с. Голям извор – 1879) – образован и заможен селянин; търгува с добитък, държи бакалница, кръчма и воденица; един от учредителите на ЧРК в селото. Подпомага материално делото, изпълнява и куриерски поръчения; закупува пушка и револвер. Не участва в наказателни акции, нито в Арабаконашкия обир. Арестуван и осъден от Специалната комисия в София на 4 години крепостен затвор. Завръща се от Диарбекир през 1876 г. заедно с Недко Даков от с. Осиковица след излежаване на наказанието им. След Освобождението е кмет на с. Голям извор, но е убит от разбойници. Някои автори го объркват с Дико Беров от с. Голям извор и твърдят, че умира през 1874 г. в Диарбекир – I. 81, 157, 158, 159, 179, 182; III. 67, 77

Диков, поп Стефан – вж. Буровски (Буров), поп Стефан Диков

Дилов, Петко – от колибите Пичор, Видрарско – I. 97, 103

Димитров, Иванчо х. – вж. Хаджидимитров, Иван (Заралията, Захралията, Гарибалдето)

Димитър Ножаря – вж. Ножаров, Димитър

Димитър Стамболията – вж. Крачунов, Димитър

Димов Праматарски, Димитър (Димитър Македонски, Папашата) (1844, Скребатно – 1912, София) – поддържа връзки със Стефан Веркович; учител в Устово, София, Воден, Кюстендил, където през 1872 г. е един от основателите и пръв председател на революционния комитет. След Освобождението през 1878 г. е кмет на София; един от ръководителите на Софийската организация на Върховния македоно-одрински комитет – III. 86

Добрев, Иван – автор, преводач – I. 77, 79, 80, 87, 113, 114, 115, 124, 128

Доганов, Константин Тодоров (1841, Копривщица – 1900, Русе) – братовчед на Любен Каравелов; завършва Робърт колеж в Цариград; търговец; член на ЧРК в Пловдив, а от 1873 г. – негов председател. Осъден на доживотно заточение по процеса срещу Атанас Узунов; избягва от Диарбекир през юли 1876 г.; доброволец в руската армия през Освободителната война, след която се установява в Русе; кмет на града (1884–1885) – III. 14, 81

Доганов, Христо Тодоров (1837, Копривщица – 1857, Цариград) – брат на Константин Доганов – III. 14

Дойнов, Дойно – автор – I. 1

Дойчинов/Хаджидойчинов, Димитър (Митю) Георгиев (1840 – 1915) – търговец, кожар от Ловеч; според някои свидетелства предоставил парична помощ на местния РК – III. 73

Дончев, Вълко – вж. Станчев, Вълко

Дончо Фесчиата, Йовев (Андон Йовов Лулчов) (1850, Сопот, – 11 май 1876) – изпратен от Стара Загора до Пловдив с мисия да получи повече информация относно присъдата на Васил Левски в София, но научава, че тя вече е изпълнена. Участва в подготовката на Старозагорското въстание, след което емигрира във Влашко. Включва се активно в подготовката на Априлското въстание в Севлиево като помощник на Стефан Пешев; участва в четата Цанко Дюстабанов – III. 71, 80

Дорев, Панчо – автор, преводач – I. 123, 127, 189, 190, 196, 197

Доротей, епископ Врачански, митрополит Софийски и Скопски (неизв., Копривщица – 15 авг. 1875, Цариград) – български архиерей; замонашил се през 1847 г. в Хилендар. От 1861 г. е Софийски митрополит; участва в църковнонародния събор през 1871 г.; през 1872 г. е избран за Скопски митрополит – III. 14

Доситей Самоковски (1837, София – 1907) – български архиерей, участник в църковнонационалната борба; на 25 май 1872 г. е избран за Самоковски митрополит – III. 22

Драганов, Пано Агопа – Бояджи – вж. Бояджидраганов, Пано (Агопа)

Драсов, Димо Петров – търговец от Ловеч, братовчед на Иван Драсов, брат на Тодор П. Драсов, участник в църковното движение, член на Ловешкия революционен комитет – I. 1; III. 73

Драсов, Иван Тодоров (Ваньо Терзията) (1848, Ловеч – 1901, Търново) – секретар на Ловешкия революционен комитет (БРЦК – I отд.), близък и доверен сътрудник на Левски. Заминава на учение в Писек (Чехия) през август 1872 г. и не е привлечен по Софийския процес, макар че ангажирането му в комитетските дела е разкрито от властите. От 1874 г. участва активно в дейността на БРЦК в Букурещ, член на БРК, включва се активно в подготовката на опита за въстание през септ. 1875 г. – I. 60, 110, 133, 136, 147, 162, 165, 181, 188; II. 25; III. 18, 25, 28, 32, 33, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 60, 73, 74, 77

Драсов, Тодор Петров – член на Ловешкия революционен комитет – III. 73

Дрянков, Васил – III. 76

Дуганов, Костадин – вж. Доганов, Константин Тодоров

Дурандо, Чезаре – италиански консул в Русе – II. 13

дядо Добри – от мах. Дръстене, Ловеч – III. 73

дядо Кръстьо – от с. Батулци – I – 134

дядо Стойко – баща на Герго Стойков – I. 159, 182

Е

Елиът, Хенри Джорж (1817 – 1887) – английски посланик в Цариград (1866 – 1877) и Виена (1877 – 1884) – II. 16, 28, 31

Ернест ефенди – турски чиновник в Русе – II. 8

Есад паша, Сакъзлъ Ахмед (1828, Хиос – 1875, Измир) – главнокомандващ на Османската армия и управител на вилаети, велик везир (15 февр. 1873 – 15 апр. 1873; 26 апр. 1875 – 26 авг. 1875) – I. 193, 194

Ж

Желявски, Пенчо (Пешо, Петър) Тодоров (1810, с. Желява – 1894) – софийски първенец, търговец, член на меджлиса; съчувственик на революционното движение. По искане на турската власт е включен в следствената комисия на Мазхар паша, а след това и в Специалната комисия с председател Али Саиб паша. През 1876 г. става гарант за освобождаването на Ботеви четници от затвора – I. 77, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 192, 194, 195

Живков, Георги Атанасов (1844, Търново – 1899, София) – политик и общественик, деец на националнореволюционното движение, участва в Търновското въстание (1862), Априлското въстание и Сръбско-турската война (1876) – III. 7, 73

З

Займов, Стоян Стоянов (1853, Чирпан – 1932, Плевен) – активен участник в националноосвободителното движение; учител в Хасково (1871 – 1873); член на ЧРК в града; арестуван и осъден на заточение в Диарбекир в процеса срещу Атанас Узунов; избягва през 1874 г. във Влашко, участва в опита за въстание през септ. 1875 г., а след това и в Априлското като апостол на Врачанския революционен окръг – III. 67, 68, 75, 82, 86

Займова, Клавдия – автор – III. 68

Зиновиев, Иван Алексеевич (1835 – 1917) – руски дипломатически агент и генерален консул в Букурещ (1871 – 1876), член на Европейската дунавска комисия; по-късно посланик в Иран, директор на Азиатския департамент, посланик в Швеция и Турция – II. 9, 14, 21

Златарева, Маргарита – автор – I. 73

Златаря, Стоян Кулумджията (Цонко Златаря) (ок. 1845, Българене – след 1901) – живее в Ловеч, махала Хармането и държи дюкян на градския пазар. Близък приятел на Димитър Пъшков, Иван Драсов и Марин Поплуканов. Участва в комитетските дела. Арестуван е през есента на 1875 г. след „заарските събития“ – I. 1; III. 73

И

Ибришимов, Иван Стоянов – Хекимина (ок. 1828, Тетевен – 1904) – упражнявал лечителство, без да е дипломиран; член на ЧРК в Тетевен; арестуван при разкриването на комитета в града. При разпитите се опитва да прикрие съучастието в ЧРК на Тихол

Маринов – шурей на хаджи Станьо и др. Осъден на 8 години заточение в Диарбекир – I. 57, 72, 126, 140, 141, 165, 187; III. 67, 73, 77

Иванов, Герган – от Ловеч – III. 77

Иванов, Иван Александрович (1835 – 1908) – временно управляващ (1861) и управляващ (1875) руското консулство в Одрин – II. 4, 22

Иванов, поп Неделя (1842, Мирково – 1909/1910) – учител и свещеник в с. Поибрене; симпатизант на националнореволюционното движение от времето на Васил Левски до Освобождението, участва в Хвърковатата чета на Г. Бенковски – III. 71

Иванов – Големия, Христо (1838, с. Къкрина – 29 ян. 1898, В. Търново) – прозвища: Книговезеца, Къкринчанина, Ловчалията; псевдоними: Асланоолу, Дели Христемага; изявен деец на националнореволюционното движение; активен и доверен другар на В. Левски, с когото се сближава като доброволец в I и II легии в Белград. Член-основател на ЧРК в Търново; по-късно участва в Априлското въстание; през Руско-турската война 1877/1878 г. е четоводец, организира доставянето на разузнавателни сведения за руското командване – I. 1; III. 17, 30, 60, 61, 69, 71, 75, 82, 83

Иван Даскала – вж. Фурнаджиев, Иван Лилов

Иван Хекимина – вж. Ибришимов, Иван Стоянов

Иванчев, Григор – от Ловеч, наследил къщата на Димо Драсов (Памукчията) – III. 73

Иванчева, Янка – от Ловеч, първа съпруга на Хайдут Гено (брат на поп Кръстьо) – III. 73

Игнатиев, Николай Павлович, граф (1832 – 1908) – генерал-адютант; виден руски политик, дипломат и държавен деец; военен аташе в Лондон (1856 – 1858); посланик в Китай (1859 – 1860); директор на Азиатския департамент (1861 – 1864); посланик в Цариград (1864 – 1877); министър на вътрешните работи – I. 105; II. 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30; III. 14, 66, 71

Измаил бей – губернатор на Тулча – II. 5

Иларион Ловчански (Елена, 1800 – Кюстендил, 1884) – български духовник, участник в борбите за самостоятелна българска църква; от 1852 до 1872 г. е Ловчански митрополит. През 1872 г. е избран за пръв български екзарх, но не е утвърден от султана, след което става Кюстендилски митрополит – I. 1, 131, 132, 137, 148; III. 73

Илиев, Йото – от Голям извор, член на ЧРК в родното село. При разследванията в Орхание и София през 1872 г. комисиите установяват участието му в ръководеното от Д. Общи нападение в дома на чорбаджията Никола Арnaudов от Етрополе. Узнавайки за първите арести, той се укрива във Влашко и за него не е постановена присъда – I. 158, 161, 163, 180, 182; III. 10

Илич, Стефан (Стефан Илиев Пърпулов) (неизв., Пазарджик – 1892, Цариград) – уважаван търговец, заселил се по-късно трайно в Цариград, но поддържа трайни контакти с родния си град и особено с пазарджишката интелигенция; брат на Христо Илич – III. 78

Илич, Христо (Христо Илиев Пърпулов) (1853, Пазарджик – 1930, Пловдив) – търговец; член и касиер на ЧРК в Пловдив, двамата му братя Стефан и Михаил също подпомагат революционното дело. Осъден по Хасковския процес срещу Ат. Узунов и заточен в Диарбекир, откъдето е освободен през 1878 г. – III. 81

Й

Йовков, Дончо – вж. Дончо Фесчията

Йовков, Христо – вж. Пушкиarov, Христо Йовков

Йонков – Гложенеца, Васил (1838, с. Гложене – 5 февр. 1889, Ловеч) – активен революционен деец; участник в двете легии, където се сближава с Левски; комитетски куриер и негов доверен придружител; един от представителите на ВРО на общото съб-

рание в Букурещ (29 апр. – 4 май 1872); домът и ханът му в Гложене са убежища на Левски и Общи; осъден по Софийския процес на 15 години заточение в затвора Аргана Мадени, откъдето избягва с Атанас Узунов през 1876 г. След Освобождението кмет на с. Гложене, секретар на Окръжната постоянна комисия в Ловеч, участник в Сръбско-българската война 1885 г. – I. 1, 46, 133, 134, 136, 138, 140, 149, 151, 153, 162, 163, 164, 165, 177, 179, 181, 182, 188; III. 67, 68, 73, 77

Йончев, Марко (Марко хаджи Йончев) – един от първенците на Тетевен, член на ЧРК, участва в събранията, устроени при идванията на Левски и Д. Общи. При разследванията на обираща в Арабаконак властта установява участието му в тайната организация; осъден е от Специалната комисия в София на 3 години затвор в Диарбекир – I. 37, 43, 48, 49, 51, 53, 72, 75, 87, 135, 136, 139, 140, 141, 165, 181, 187; III. 67, 73

Йосиф, екзарх (5 май 1840, Калофер – 20 юни 1915, София) – виден висш български православен духовник; митрополит на Ловчанската митрополия (1876 – 1877), замества Антим I като предстоятел на Българската екзархия (1877 – 1915) – III. 73

К

Кабакчиев, Герго – от Тетевен, симпатизант на комитетското дело, оказва съдействие при подготовката на покушението срещу дякон Паисий – I. 162, 165

Кабакчиев, Павел – от Тетевен, мухтар (изпълнява функциите на кмет на Тетевен, тогава село) – I. 25, 28, 30, 62, 177, 182

Казанджиев, Иван Стойков (Казанджията) (1834 – 1904) – търговец и занаятчия, собственик на хан, член на ЧРК в Троян – I. 1

Казанджиева, Р. – автор – III. 28

Каймакиев (Каймакчията), Мито – от София, обществен деец, избран в настоятелството на Българската черковно-училищна община в София; член на Софийския меджлис, определен от турската власт да участва в двете комисии за разследване на задържаните по Софийския процес – I. 77, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 192, 194, 195

Кара Мустафа – вж. Каравелов, Любен

Каравелов, Любен Стойчев (псевд. Л. Драгний, Личо Стойчев, Кара Мустафа) (1834, Копривница – 1879, Русе) – основател и председател на БРЦК в Букурещ; писател, публицист, редактор и издател на в. „Свобода“, в. „Независимост“ и сп. „Знание“ – I. 1, 19, 29, 31, 113, 133; II. 8, 9, 12, 14, 17, 21, 24, 29, 33, 35, 36; III. 2, 3, 6, 7, 8, 14, 18, 19, 30, 33, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 48, 60, 66, 69, 70, 73, 75, 82

Каравелова, Ната/Наталия (1820 – 1905) – съпруга на Любен Каравелов – III. 73

Карагъзов, Димитър – търновски търговец и първенец, брат на Стефан Карагъзов – III. 73

Карагъзов, Стефан (1818, Присово – 1879, Търново) – влиятелен първенец, търговец и предприемач в Търново, член на меджлиса. Съвременниците дават противоречиви оценки на отношението му към българското революционно дело. Понеже е считан за доверено и благонадеждно лице пред властта, името му е използвано от революционни дейци за прикритие като удобен псевдоним – I. 181, 188; III. 69, 73, 75, 82

Караимамов, Абдерахман – III. 67, 68

Караминков, Христо (Бунито, Халачето) (1846, Търново – 1892, Търново) – член на ЧРК в Търново, участва в заседанията на гюргевските апостоли (1875) и в подготовката на Априлското въстание в Първи революционен окръг (1876); доброволец в Руско-турската война 1877/1878 г. – III. 69, 73

Карамихайлов/Карамихалев, Димитър – драгоман в руското генерално консулство в Русе; използван от местния РК за куриер – II. 8, 36

Каранейков, Вълчо Сяров – собственик на Къкринското ханче – I. 183

Карастоянов, Иван (1853, Самоков – 1922, София) – специализира фотография във Виена, Париж и Лондон, учи в Белградската артилерийска школа. През 1872 г. се завръща в Самоков и започва работа като фотограф – 23

Карцов, Павел – руски генерал, командир на Ловчанско-Троянския отряд в Руско-турската война от 1877/1878 г. – III. 65

Кастафоро, Георги (1816 – 1876) – румънски политик, дипломат и юрист, министър на външните работи на Румъния (1871 – 1873) – II. 14

Кацев-Бурски, Данаил – автор – III. 79

Керанов, Димо Т. – III. 67

Кефалов, поп Лазар – свещеник и учител от Тетевен, негов зет е Пано Рогозаров. В дома им, когато надвисва опасността от обиски, са донесени за временно съхранение и укриване част от задържаните от Д. Общи държавни пари, открити и прибрани после от властта – I. 46

Кирков, Тодор (1847, Ловеч – 1876, Ловеч) – участва в революционното движение, емигрира във Влашко през 1875 г. В последните заседания на Гюргевския комитет е определен за помощник-апостол на Стефан Стамболов в Търновския революционен окръг, участва в Априското въстание в Трявненска чета, заловен е след предателство, осъден на смърт чрез обесване заедно с Цанко Дюстабанов и Стефан Пешев – III. 73

Кифалов (Кефалов), Иван Райков (ок. 1850, Тетевен – 1895, София) – тетевенски учител (ок. 1870 – 1878); член на местния РК, който е основан в неговата къща; след обира на пощата е арестуван и затворен в София, но по-късно е освободен – III. 73

Кишелски, Иван (ок. 1826, Котел – 1880, Одеса) – общественик и политически деец, участник в Кримската война, първият българин генерал в руската армия, член на Славянския комитет в Петербург, през 60-те години на XIX изпълнява различни мисии в Румъния и Сърбия; след Освобождението е губернатор на Видин и Варна – I. 136

Кличан, Матео – белгийски консул в Русе (1867–1877) – II. 8, 10, 29

Ковачев, Никола П. – учи в родния си град Сопот, Пловдив и Киев; учител в Пловдив от 1860 г., Ловеч (1867 – 1868, 1869 – 1874), Сопот (1868), Плевен (1874 – 1875); член на РК в Ловеч, участва в борбата за църковна независимост, читалищен деятел в Ловеч – III. 74

Ковачев, Христо Петров (1845, Сопот – 1911, София) – революционен псевдоним Исак Хаим, учител в Пазарджик, София и др.; активен деец на националнореволюционното движение, близък на Васил Левски. Основател и секретар на ЧРК в София (според някои автори – председател). Задържан и уличен в политическо престъпление за връзките му с Д. Общи, Тоне Крайчов и др. комитетски дейци; пред Специалната комисия в София се държи с достойнство, отхвърля обвиненията, стреми се да опази кадрите и тайните на ВРО; осъден е на 5 години затвор в Диарбекир. Освободен е по силата на амнистията съгласно Санстефанския договор. След 1878 г. работи във финансовата служба на Софийска градска община; деен общественик – един от инициаторите и секретар на комисията за изграждане паметника на Васил Левски в София – I. 133, 134, 168, 171; II. 30; III. 12, 21, 23, 27, 37, 67, 73

Козлев, Васил – лясковски чорбаджия и събирач на десятъка от района на Лясковец, Добридал и Козаревец, убит от комитетски дейци на 16 юли 1872 г. в дома му – I. 1; II. 8

Койнов, Добре Малчев (Малък Добре) (1844 – 1930) – от мах. Дръстене, Ловеч; изпълнява куриерски функции; предоставя своето тезкере на Васил Левски, за да пътува до Търново – III. 49, 50, 73

Колев, Вълко – вж. Цолов, Вълко

Колев, Иван Василев (Сапунджията) (1842 – 1901) – член на ЧРК в Ловеч; читалищен деец, участва във II легия. През 1872 г. емигрира в Румъния и работи в печатницата на Любен Каравелов (1872 – 1877) – III. 73

Колев, Христо – помощник на ханджията Гаврил Брънчев от Орхание – I. 65, 66

Комбов, Виктор – автор – I. 1, 104

Коронеу, П. – вж. Крониос, Панос

Костов, Илия – вж. Гюндюзов (Гюндузов), Илия Костов

Костов, Стоян – Пандура (ок. 1837, Тетевенските колиби – след 1878) – хайдутувал в Странджа до 1867 г., после пандур (от гръц.: пазач, стражар) в Черепишкия манастир, неграмотен. Привлечен в ЧРК в Тетевен; изпълнява задачи на куриер; участва в организирането на обира на пощата в Арабаконак под ръководството на Д. Общи. Задържан, отначало отрича намесата си, после прави подробни признания, при които разкрива комитетски хора; осъден от Специалната комисия в София на заточение в Аргани Мадени със срок 7 години. Бяга в Русия; опълченец в Руско-турската война 1877/1878 г. – I. 15, 16, 19, 21, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 77, 87, 131, 132, 133, 135, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 162, 165, 174, 175, 182, 196, 197; II. 8, 24; III. 6, 18, 67

Кошников, Тодор (ок. 1848, Сопот – сл. 1887) – завършва Военномедицинското училище в Цариград; член, а според някои свидетелства председател на Сопотския революционен комитет; участва в подготовката на Априлското въстание и в Руско-турската война 1877/1878 г. – III. 71

Крайчев, Дило – собственик на воденица край Охране – I. 15

Крайчов (Крайчев), Тоне Иванов (1842, с. Желява – 12 септ. 1901, София) – учител, държи хан-кръчма, училищен и църковен настоятел в селото; основател и председател на ЧРК в Желява, който включва и няколко души от Бухово, Чурек, Елешница, Столник, Чеканчево и Голяма Раковица. Задържан е и уличен за комитетската си дейност по повод разкритията на Д. Общи; осъден от Специалната комисия по Софийския процес на 3 години затвор в Диарбекир; освободен – ноем. 1875 г. След Освобождението няколко пъти е избиран за народен представител, член на Окръжната постоянна комисия в София. Остава дневник и записки за процеса и заточението си – I. 114, 133, 134, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, III. 12, 55, 67, 73

Крачунов Гальовски, Димитър – Стамболията (ок. 1832, с. Голям извор – 1904) – мухтар (кмет) на селото. Баща му е заможен стопанин, притежава хан и воденица и изпраща сина си още юноша в Цариград (Стамбол). Там той продължава образованието си, научава няколко езика и започва търговия; след завръщането си става кмет и отначало стои настрана от революционните съмишленици; скоро след като е привлечен за член на ЧРК в селото, е избран за негов председател, какъвто остава и когато Голям извор е определен за център на Първия революционен окръг, учреден от Апостола. Като мухтар улеснява Левски и местните куриери при снабдяването с редовни тескерета за пътуване. Задържан е по показания на Д. Общи, който го посочва като близко на Левски лице; пред следствието поддържа версия, че насила е накаран да влезе в комитета; въпреки че това е прието за облекчаващо вината му обстоятелство, е осъден на 10 години заточение; излежава присъдата в гр. Енгюр (Ангора) – I. 51, 69, 87, 114, 133, 134, 136, 139, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 179, 180, 181, 182, 186; III. 67, 68

Крониос, Панос – гръцки деец от Критското въстание (1866 – 1869) – I. 133, 138

Крушодолски, Найдено – вж. Вълков, Найдено Крушодолски

Кръстев, Тодор – Бръмбара (ок. 1823, Брезово, дн. в с. Рибарица, Тетевенско – след 1898) – овчар, неграмотен. Участник в Арабаконашкия обир. Задържан, той първи изда-

ва пред следствената комисия имената на участниците в обира, включително Д. Общи и намесените в организацията членове на комитета в Тетевен; осъден на заточение в Аргана Мадени – I. 15, 19, 29, 31, 33, 37, 38, 39, 43, 47, 58, 59, 131, 133, 139, 142, 143; III. 73

Кутинчев, Куню (ок. 1852, Русе – неизв.) – просветен, читалищен и театрален деец; завършва гимназията в Табор, Чехия – III. 47

Куюмджията, Стоян (Цонко Златаря) – вж. Златаря, Стоян

Кънчев, Ангел Ангелов (11 ноем. 1850, Трявна – 5 март 1872, Русе) – участник във II българска легия; от 1871 г. активен деец в революционната организация и помощник на Васил Левски; действа енергично и привлича много нови комитетски членове в Русенско; в опит да се прехвърли тайно в Румъния е разкрит и за да не попадне в ръцете на полицията, се самоубива на Русенското пристанище – I. 60, 133, 134, 136, 138, 147, 175, 177, 181; II. 1, 29, 33, 35, 36; III. 18, 35, 45, 54, 59, 61, 68, 73, 77

Кънчев, поп Минчо Стоянов (1836, с. Арабаджиево, Старозагорско – 21 окт. 1904) – съученик и сподвижник на Левски; учител и свещеник; основател и председател на местния революционен комитет, учредява комитети и в околни села. Арестуван във връзка с покушението в Хасково над чорбаджията гръкоман Ставри Примо, организирано от Ат. Узунов; осъден по политически причини на заточение до живот в Диарбекир; освободен 1878 г. по силата на общата амнистия. След Освобождението участва в политическия живот на родния край. Оставя ръкописен труд със записки и спомени „Видрица“ – II. 6; III. 71

Кършовски, Иван Попхристов (1839, Елена – 1914, София) – деец на национално-революционното движение, публицист; участник във въстанието на дядо Никола (1856), в четата на П. Хитов (1867), в I и II български легии; учител в Гюргево (1868 – 1876); подпомага образуването на Ботевата чета – III. 73

Л

Лалев, Витко (1842, с. Голям извор – 1932) – от малък изучава ковашки занаят, става майстор оръжейник. През 1871 г. е привлечен в ЧРК в селото, изработва уреди за изливане на куршуми и поправя старо оръжие. При следствието по Арабаконашкото произшествие е арестуван за кратко, но не е разкрита дейността му. През 1875 – 1876 г. е сред инициаторите за възстановяване на комитета. В турските документи погрешно е изписан с името Петко Лалъов – I. 158, 182

Лалев, Иван – автор – III. 63, 72, 73, 79

Лало пандурът – от Тетевен – I. 28

Лалов, Павел (Лалъов, Петко) (1852 к. Крушов дол – неизв.) – овчар и дюлгер, неграмотен. Участник в Арабаконашкия обир. Арестуван през ноември 1872 г. Осъден на заточение, срокът на наказанието – неизвестен – I. 37, 38, 39, 47, 59, 144, 158, 182; III. 67

Леви, Бохор – член на Специалната комисия на Али Саиб паша – I. 147

Лилов, Иван – вж. Фурнаджиев, Иван Лилов

Лилов Йонков, поп Лукан (1802/3, Тетевен – 1877, Ловеч) – посветен в революционното дело; баща на Марин, Христо, Илия, Тодор, Величка, Яна и Йорданка Поплуканови, всички спомагали на революционното освободително дело. Арестуван на 30 окт. 1872 г. заедно с Д. Пъшков и М. Поплуканов, предполага се по погрешка и скоро освободен – I. 1, 101, 110, 113, 149; II. 8; III. 28, 69, 73, 77

Линден, д'Аспремон – министър на външните работи на Белгия (1871 – 1878) – II. 10

Лонгуърт, Джон Огъст – английски генерален консул в Белград в продължение на над 20 години – II. 36

Луканов, Марин – вж. Поплуканов, Марин Лилов

Луканов, Тодор Станчев (1874, Ловеч – 1946, Москва) – записва спомените на Мария Николчова и Димитър Пъшков – III. 72, 75, 76

Луканов (Поплуканов), Тошко – вж. Поплуканов, Тодор
Луканов, Христо – вж. Поплуканов, Христо
Лутероти, Джузепе – австро-унгарски вицеконсул в София през 1872 – 1873 г. – II. 13, 15, 16, 18, 23, 36

М

Маевски, Доко Съйков (ок. 1843, с. Голям извор – 1928) – заминава за Свищов през 1867 г., за да започне търговия, но без успех. Завръща се в Голям извор – работи в кафенето, поддържано от големия му брат Стоян, в което се опитват да устроят и читалище. Дватамата стават членове на ЧРК; Доко участва в акции за набавяне на пари за революционното дело, изпълнява задачи на тайната комитетска полиция; участва в опита за сплашване на мухтаря Д. Крачунов, за да влезе в ЧРК (чрез даване на кафе с отрова). Арестуван и разследван от Специалната комисия в София; осъден на 10 години затвор; присъдата излежава в мините на Аргана Мадени. След Освобождението се завръща на село; признат е за поборник – I. 69, 81, 158, 160, 161, 162, 163, 180, 182; III. 10, 67

Маевски, Стоян Съйков (1839, с. Голям извор – след 1896) – учи в местното училище; поддържа кафене, в което към 1871/1872 г. се опитва да устрои и читалище, набавяйки вестници от Цариград. Член на ЧРК, държи връзка с комитета в Тетевен, подпомага тайната комитетска полиция; задържан е, престоява в ареста, разследван от следствената комисия, но е освободен по недоказаност на вината – I. 158, 163, 165

Маждраков, Димитър – от Търново, установява се в Плевен като майстор френк-терзия (панталонджия), член на ЧРК в Плевен през 1871 – 1872 г. – III. 28, 33

Маждраков, Петър – от Търново, установява се в Плевен като френк-терзия и търговец, посветен в революционното дело, както и брат му Димитър – III. 28, 33

Маждракова-Чавдарова, Огняна – автор – I. 1; III. 65, 82

Мазхар, Ахмед паша (1834 – 1890/1893) – софийски окръжен управител (*мютесариф*) от юли 1872 г.; управител на Босненския вилает (1877 – 1878); води разследването по Арабаконашкия обир преди пристигането на правителствената Специална комисия – I. 19, 38, 43, 60, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 96, 98, 110, 115, 133, 138, 139, 141, 146, 162, 182; II. 5, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 23, 27, 29, 32, 35; III. 3, 12, 45, 54, 67, 68, 71, 73, 77, 78, 85

Манов (Хаджиманов), Димитър (1836, София – 1880, София) – учител в София (1863 – 1874) и в Орхание; член на Софийския РК; заточен в Диарбекир – III. 70

Макарий, архимандрит, игумен, хаджи Макарий (1831, Черни осъм – 1906, Троянски манастир) – настоятел на Троянския манастир (1871 – 1895), сподвижник на Васил Левски, председател на манастирския РК; включва се в подготовката на Априлското въстание – III. 65, 71

Маринов, Димитър – Панталонджията (ок. 1846, Ловеч – 1909, Ловеч) – братовчед на Марин Поплуканов, учи в Белград и остава там до 1868 г.; посветен в революционното дело от времето на Левски, но според повечето свидетелства става член на Ловешкия РК едва през 1875 г. – III. 63, 73, 75

Маринов, Дочо – вж. Мръвков, Дочо Маринов

Маринов, Йончо – от Орхание – III. 68

Маринов, Марко – член на ЧРК в Охране – I. 134

Маринов, Тихол (ок. 1827, Тетевен – неизв.) – бояджия, зет (брат на съпругата) на х. Станьо Врабевски; посветен в революционното дело, споменава се от разследвани лица като член на ЧРК в Тетевен, внесъл две и половина лири в комитетската каса. Разпитван при следствието по Арабаконашкия обир, но няма данни да има постановена присъда за него – I. 43, 48, 49, 94, 106, 141, 187

Маринов, Чочо Спасов (Шипковенски) (22 август 1846, Троян – 1896, Троян) – учител, член на Частния революционен комитет в Троян, арестуван по време на Априлското въстание; след Освобождението кмет на Троян и народен представител – I – 1

Мария, съпруга на Пано Рогозаров – I. 56

Марков, Ильо (Ильо войвода) (1805, Берово, дн. Северна Македония – 1898, Кюстендил) – български хайдутин и войвода, деец на национално-революционното движение; участник в I българска легия и в Сръбско-турската война (1876) – II. 33, 36; III. 30

Маркова, Ненка – вж. Павлова, Ненка

Матевски, Димитър Благоев (1835, Чирпан – 28 окт. 1882, Пловдив) – учител в Пловдив, читалищен деец, книжовник; съратник на Левски, член на ЧРК в Пловдив, основател и организатор на комитетите „Единство“ в Източна Румелия – III. 71, 80, 81, 84

Махмуд ага – тетевенски мюдюр – I. 5, 49, 54, 56, 88, 125, 141

Махмуд Мазхари – писар, участвал в проведения от Специалната комисия на Али Саиб паша разпит на Божил Генчев на 9 дек. 1872 г. – I. 73, 131

Махмуд Недим паша (1818 – 1883) – велик везир (26 авг./7 септ. 1871 – 19/31 юли 1872) – II. 10, 13, 17, 29, 33, 36, 38

Мацини, Джузепе (1805 – 1872) – един от водачите на националноосвободителното движение в Италия; основател на организацията „Млада Италия“ – II. 24

Меджид (Меджид) Мехмед ага – полицейски заместник-началник в София – I. 80, 192, 194, 195

Меджидийката, Моца – ханджияка в Плевен – I. 60, 133, 134, 177

Механджията, Добри – кръчмар в Ловеч – I. 1

Мехмед – член на градския съвет в Орхание – I. 73

Мехмед ага – полицейски началник в Ловеч – I. 3, 27, 28, 80, 158, 192, 194, 195

Мехмед Акоглу Сюлейман – от с. Градешница, търсен от Софийското окръжно управление за връзки с х. Станьо Врабевски – I. 129

Мехмед Али – директор на Софийския окръжен държавен регистър; участва в създадената от Мазхар паша следствена комисия в Орхание – I. 32, 72, 73, 77

Мехмед Емин – главен апелативен съдия, член на съдебно-следствената комисия в София, създадена от Мазхар паша – I. 77

Мехмед Рюшди (Рушди/Ружди) паша – вж. Мютерджим Мехмед Рюшди паша

Мехмед Саадедин/Мехмед Садедин – финансов началник в Орхание, член на съдебно-следствената комисия в София, създадена от Мазхар паша – I. 60, 61, 73, 80, 115, 132, 192, 194, 195; III. 68

Мехмед Садък ефенди – мюфтия на София – I. 192, 194, 195

Мехмед Саид – вж. Мехмед Саадедин

Мехмед Салим (Селим) – член на следствената комисия в София, създадена от Мазхар паша, а по-късно е включен и в Специалната комисия начело с Али Саиб паша – I. 72, 77, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 192, 194; II. 18

Мехмед Салих – главен апелативен съдия за Орханийска околия, член на съдебно-следствената комисия в София, създадена от Мазхар паша – I. 32, 77

Мехмед Тахир – съдия за окръг София, член на Софийската съдебно-следствена комисия, създадена от Мазхар паша – I. 77

Мехмед Тевфик – сметководител на окръжните вакъфи, член на създадената от Мазхар паша Софийска съдебно-следствена комисия – I. 77

Мидхат паша – вж. Ахмед Мидхат Шефик паша

Миладинова, Елисавета – автор – III. 24

Милев, Илия Петков – син на Петко Милев от Тетевен, ученик на 14 г., подложен на разпит и очна ставка с Лечо Николов – I. 41, 44

Милев, Петко – Страшния, Страшникът (29 юни 1819, Тетевен – 2 февр. 1899) – учи в Тетевен и Пловдив; кожар, търговец, влиятелен тетевенски първенец; член-основател и касиер на ЧРК в Тетевен, поддържа скривалище за Левски в дома си; участва в организирането на Арабаконашкия обир; осъден на вечно заточение в Диарбекир, откъдето избягва на 25 юни 1876 г. с хаджи Станьо Врабевски; опълченец в Руско-турската война 1877/1878 г. – I. 37, 38, 39, 41, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 60, 72, 87, 133, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 165, 181, 188; III. 52, 67, 77

Милев, Стоян – търговец от с. Голям Извор, зет на Вутьо Нинов – I. 160, 161, 182

Милтенова, Мария – автор – I. 31

Милчев, Димитър – от Оряхово, революционен сподвижник, присъствал на събрание на ЧРК в Тетевен, когато се разяснява устава на БРЦК – I. 140

Мино, мюмеиз – член на следствената комисия в Орхание – I. 72, 73

Минчев, Георги (1851, Хасково – 1903, София) – брат на Михаил Минчев; търговец в Букурещ и Хасково; член на Хасковския РК. Осъден през 1873 г. на заточение в Диарбекир, откъдето избягва през 1876 г.; участва в Руско-турската война 1877/1878 г. – III. 73

Минчев, Марко – член на Революционния комитет в Ябланица – I. 134

Минчев, Михаил (ок. 1852, Хасково – 1891, Хасково) – секретар на основания от Васил Левски Хасковски РК; завършва Робърт колеж, търговец; арестуван през 1873 г. след покушението срещу х. Ставри Примо; осъден на вечно заточение в Диарбекир, откъдето бяга през 1876 г. – III. 73

Миркович, Георги (1826, Сливен – 1905, Сливен) – следва медицина в Монпелие, Франция, през 1856 г. защитава докторат. Лекар в Сливен, Стара Загора, Цариград, Болград, Браила. През 1866 г. влиза в БТЦК в Букурещ. Между 1867 г. и 1869 г. е градски лекар в Лом и Видин и в края на 1869 г. е арестуван по делото на Васил Ганчев – Плевналията. Изпратен е в Цариград, осъден на доживотно заточение и до 1874 г. е в Диарбекир и Мардин – III. 14

Мирчева, Кета – автор – III. 8, 14

Митев, Иван – от Чирпан – III. 80

Митев, Пламен – автор – III. 63

Митов (Митев), поп Тодор (1835, Пирдоп – 6 дек. 1891, София) – свещеник, изповядва Васил Левски; управлява Софийската, Кюстендилската, Велешката и Скопската епархии, деец на националноосвободителното движение; след Освобождението участва в софийския комитет „Единство“, радетел за запазване единството на Княжество България, народен представител; разказва спомените си за изповедта на Левски – III. 71, 85, 86

Мито – вж. Каймакчиев, Мито

Митович, Димитър (1830, София – неизв.) – син на софийския първенец Мито Каймакчиев; търговец; от 1859 г. е член на Софийската българска община, участва в църковнонационалните борби; член на смесената следствена комисия в София – I. 77

Михайлов, Цако – вж. Генчев, Цако

Михайлова-Мръвкарлова, Мария – автор, преводач – I. 110

Михалев (Михайлов), Генчо – от Тетевен, участник в засадата срещу дякон Паисий, организирана от Д. Общи, според някои автори и в обира на пощата в Арабаконак. Няма данни за постановена присъда – I. 15, 16, 37, 39, 44, 139

Мица – майка Данаил Хр. Попов и Анастас Попхинов – III. 54

Мишаков, поп Тодор (1838, Ловеч – неизв.) – свещеник и член на Епархийския съвет в Ловеч; един от основателите и касиер на читалището в града – III. 77

Миятев, Петър – автор – I. 131, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180, 181, 183, 186, 187, 188

Младенов Ръжанков, Сава (1845, Тетевен – 17 май 1876) – като емигрант в Румъния (Т. Мъгуреле) се включва в националнореволуционното движение, участва във II легия; доверен сътрудник и куриер на Левски, придружава го в обиколките му. След провала се озовава в Румъния – участва в подготовката на Априлското въстание; загива като Ботев четник край Тетевен – I. 136, 147, 181, 188; III. 68, 73

Младенов, Стоян – Мечката (1808, с. Желява – 1873, Диарбекир) – един от състоятелните стопани в родното си село; привлечен в ЧРК, посреща в дома си Д. Общи. При следствието се разкрива политическият характер на дейността му; осъден е на 3 години заточение в Диарбекир, където умира – I. 114, 168, 169, 170, 172, 173; III. 67, 73

Младенов Борисов, Тома (Томаки) (1837 – неизв.) – завършва гимназия в Белград; учител в Лом, Русе и Оряхово. Участва в Българската легия в батальона на Ильо Марков, след което живее в Браила – III. 3

Монтлонг, Оскар – австро-унгарски генерален консул в Русе (12 февр. 1872 – 1878) – II. 5, 8, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 23, 27, 32, 33, 34

Мошнин, Александър Николаевич – руски консул в Русе (апр. 1871 – нач. 1876) – II. 1, 4, 8, 9, 13, 16, 17, 24, 29, 36

Мръвков, Ангел Маринов – от Тетевен, живее в Плевен, където държи комитетски хан; член на ЧРК в Плевен; брат му Дочо е разследван и осъден по Софийския процес. В хана му отседат Левски, Д. Общи и др. От 1873 г. улеснява кореспонденция със заточените в Диарбекир – I. 42, 133, 138

Мръвков, Дочо Маринов (ок. 1834, Тетевен – 1913) – търговец и кръчмар, живее ту в Тетевен, ту в Плевен. Член на ЧРК в Тетевен; поддържа постоянна връзка с брат си Ангел по комитетските дела покрай търговията си с дъски. Улеснява революционната пропаганда. Понякога крие в дома си в Тетевен Д. Общи, както и други дейци. Задръжан във връзка с разкритията в Тетевен, при разпитите Дочо отрича да познава Общи. Осъден по Софийския процес на 8 години затвор – I. 37, 42, 51, 54, 57, 62, 72, 75, 87, 133, 135, 136, 138, 147, 165, 182; II. 8; III. 67, 68

Мръвков, Пеню – от Тетевен, брат на Дочо Мръвков – I. 37

Мустафа бей – вж. Дервиш Мустафа

Мустафа Джами ефенди – околийски началник (каймакам) в Ловеч (1872 – 1874) – I. 1, 191, 192, 194, 195

Мютерджим Мехмед Рюшди паша (1811, Аянджък – 1882, Маниса) – османски генерал, заемал военни и административни постове, пет пъти е велик везир, вкл. в периода 7/19 окт. 1872 – 3/15 февр. 1873 – I. 78, 86, 87, 96, 99, 104, 113, 120, 121, 122, 123, 137, 138, 147, 148, 177, 179, 182, 188, 189, 190, 191, 193; II. 10, 13, 29, 34; III. 78

Н

Найденев, Иван (1834, Казанлък – 1910, Пловдив) – учител, вестникар, деец на църковнонационалното движение; редактор и издател на в. „Право“ (1870 – 1873) – III. 19

Наков Драганчовски, Васил (неизв., Орханлие – 1881, Враца) – ханджия, син на заможен чорбаджия; член и касиер на ЧРК в Орханлие; подпомага инициативите на Д. Общи, вкл. нападението в дома на Никола Арнаудов в Етрополе и премахването на заподозрения в предателство дякон Паисий; от показания на някои от задръжаните следствието установява вината му, независимо че след първите арести той е успял да избяга през Оряхово в Румъния. В протокола от 1 ян. 1873 г. е определено, че той попада под чл. 62 на Наказателния закон, отнасящ се за укриватели на разбойници и ятаци, но тъй

като е в неизвестност, се предвижда да се накаже, когато бъде заловен (евентуално с 10 г. строг тъмничен затвор). На 22 февр. 1873 г. е издадена задочно неговата присъда: „вечни окови“; участва в Сръбско-турската война 1876 г., през 1877 г. в Пловдив постъпва в Българското опълчение – I. 60, 70, 83, 132, 133, 134, 165, 177, 197; III. 68

Начев, В. – автор – III. 84

Недков, Борис – автор, преводач – I. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 111, 116, 125, 126, 129, 130, 138, 177, 178, 182, 184, 185

Ненов, Вутьо – вж. Нинов, Вутьо

Ненов, Тома – вж. Нинов, Тома

Ненов, Цено – от Етрополските колиби – I. 44

Нешев, Георги – автор – II. 12

Нешов, Кръстьо – в кореспонденция със Спас Вацов дава информация за протичането на следствието в София – III. 27, 29, 37

Никифоров, поп Кръстьо Тотев (1838, с. Враца – 21 септ. 1881, Ловеч) – следва духовна семинария в Белград, там се свързва с Раковски, чиито произведения разпространява и участва в издаването на в. „Дунавски лебед“, но по-късно е обвинен в нелоялност и осъден за кражба; един от основателите на Ловешкия революционен комитет. Тъй като източниците не са категорични относно длъжността му в комитета, в литературата има спорове – според някои изследователи след заминаването на Ив. Драсов в Чехия, той става председател, съвместявайки и задълженията на касиер, други сочат като председател Марин Поплуканов. Застъпваните различни становища са свързани с дълго дискутирания въпрос дали залавянето на В. Левски е последица от предателство и намесен ли е в него поп Кръстьо. След Освобождението върху него тежи това обвинение, поддържано от съвременници – I. 1, 60, 101, 110, 133, 136, 181; II. 15; III. 5, 18, 28, 41, 46, 53, 56, 57, 58, 60, 63, 64, 65, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79

Ников, Васил – III. 68

Никола – от колибите Равна – I. 7

Николич (Николов), Димитър Косовец – вж. Общи, Димитър Николов (Николич)

Николов Гайдарски, Лечо – Ковача (1837, Тетевен, Поп Вельова махала – 1874, Диарбекир) – член на ЧРК в Тетевен; участник в обира на орханийската поща, транспорттираща държавни пари през Арабаконак, подпомага преди това Д. Общи в др. негови инициативи; пред следствените комисии прави пълни признания; осъден на 5 години затвор в Аргана Мадени, където умира – I. 33, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 47, 59, 60, 72, 114, 133, 135, 139, 140, 142, 144, 146, 196, 197; III. 12, 67

Николов, Марин (ок. 1844, Орхание – след 1883) – учи в Орхание, търговец и учител, от 1870 г. касиер на околийското управление („садък еминия“/ковчежник); същевременно привлечен в ЧРК в града и негов касиер. Благодарение на длъжността си има възможност да информира групата на Д. Общи кога ще потегли пощата, транспорттираща данъците от околията за София, и така улеснява нападението в Арабаконак. В хода на следствието се разкрива принадлежността му към комитета; той признава, че след заплахата се е съгласил да улесни акцията на Д. Общи. Осъден е на 10 години затвор. Завръща се след Освобождението; става касиер на земеделската каса в Орхание – I. 35, 36, 37, 44, 61, 62, 63, 70, 78, 87, 131, 132, 177; III. 21, 67, 68, 73

Николов, Станчо п. – вж. Попниколов, Станчо

Николчова Сиркова – Цветкова, Мария (Мария Тодорова Илчева) (ок. 1840 – 1 ноем. 1911) – укривателка на В. Левски в Ловеч, превърнала дома си в „тайна къща“,

заедно с първия си съпруг Никола Сирков, който е деен член на Ловешкия революционен комитет. След смъртта му се омъжва повторно за Никола Цветков – Бакърджията, също сподвижник на Левски, който го придружава по пътя му до Къкринското ханче. Н. Цветков и Мария имат заслуга за опазване печата и комитетските книжа. След 1878 г. е разпитвана от Тодор Луканов, д-р П. Стоянов, Д. Пъшков и др., които записват нейни спомени. В 1904 г., след като умира и вторият ѝ съпруг, се преселва в с. Угърчин при дъщеря си Боцка – III. 60, 72, 73, 75, 76, 77

Нинов Дановски, Вуто (с. Голям извор – 1912) – препитава се със земеделие; поради бедност не ходил на училище; привлечен в ЧРК в селото; участва в акции по набавяне средства за освободителното дело. Арестуван е във връзка с разкритията по Арабаконашкия обир, макар че не е участвал в него. От показанията на задържаните следствената комисия узнава за купен от него револвер и въпреки категоричното му твърдение, че не знае нищо за революционен комитет, е осъден по косвените улики на 4 години затвор в Аргана Мадени. От заточение се завръща през 1877 г. с Йосиф Патюв от Видраре. След 1889 г., когато е признат за поборник, са му отпуснати 30 дка земя и еднократна помощ за обзавеждане – I. 81, 156, 160, 161, 163, 167, 179, 182; III. 10, 67

Нинов, Тома – брат на Вуто Нинов, задържан и разследван с видрарци от следствената комисия в София; отказва да е свързан с комитетското дело, освободен по липса на доказателства – I. 106, 156, 179

Новкиришки, Кръстьо (Коста) – деец на ЧРК във Враца – I. 165

Нождаров, Димитър Петров (Димитър Нождара) (1842, Неврокоп – 1897, София) – учител в София, после търговец на тютюн. Член и касиер на ЧРК в София. Задържан е по процеса срещу Д. Общи и В. Левски, но е освободен поради липса на доказателства. След Освобождението е народен представител, общински съветник и помощник-кмет на София – I. 133, 170

Нонева, Здравка – автор – I. 1; III. 14, 73

Нури – началник на окръжното следствие в София, член на следствената комисия, създадена от Мазхар паша – I. 77

О

Обретенов, Никола Тихов (1849, Русе – 1939, Русе) – деен участник в национално-революционното движение; син на баба Тонка; един от основателите на ЧРК в Русе и негов председател; участва в четата на Христо Ботева (1876) – III. 60, 61

Общи, Димитър Николов (Николич), с прозвища: Косовец, Дяковалъ, Д. Сръплъ, псевдоним Селим Муратоглу (ок. 1835, гр. Дяково, обл. Косово – 1873, София) – участник в I българска легия, доброволец в дружините на Гарибалди и в Критското въстание (1867 – 1868). От 1871 г. е помощник на Левски. Действа енергично и привлича много нови сподвижници в Орханийско, Тетевенско и Софийско, проявява обаче своеволия, незачитайки устава на БРЦК и напътствията на Левски; организира обира на пощата, пренасяща събраните държавни данъци от Орханийско през Арабаконак. Заловен, издава пред Специалната съдебно-следствена комисия комитетски тайни и дейци в желанието си да изтъкне политическия характер на процеса и масовостта на организацията и да привлече вниманието на европейската дипломация и общественост. Осъден на смърт и обесен в София – I. 1, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 69, 70, 72, 75, 76, 77, 78, 87, 110, 113, 114, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 179, 181, 182, 188; II. 3, 8, 10, 12, 13, 18, 19, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37; III. 2, 3, 6, 8, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 37, 38, 45, 48, 55, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 82

П

Павлев, Цвятко хаджи – от Ловеч; присъства на събрание на ЧРК в Ловеч – III. 73

Павлов, Марин (1848, колиби Горуньово, дн. към Рибарица, Тетевенско – неизв.) – слизащ в града, но живеещ повече в планината като овчар, неграмотен; участник в обира на пощата в Арабаконак; задържан и разследван от Специалната комисия; осъден на заточение в Аргана Мадени – I. 1, 37, 40, 139; III. 67

Павлов, Миро (Мирю, Михаил) (ок. 1820, Ловеч – юли 1877, Ловеч) – търговец, участник в църковните борби, училищен и църковен настоятел, убит в Ловеч по време на Руско-турската война 1877/1878 г. – I. 1; III. 73

Павлова, Ненка (по баща Маркова) – вдовица от Тетевен, по поръчение на комитета в Тетевен ѝ е възложено да изведе застрашения от арест Д. Общи от града; след като го предпраща, избягвайки заптийските проверки, тя успява да го заведе в с. Гложене, в дома на Васил Йонков, чиято майка укривала и посрещала неведнъж комитетски дейци. Оттам Д. Общи се отправя за Плевенско. След залавянето му в Садовец, Плевенско, Ненка е арестувана и разследвана, лежи около месец в Софийския затвор – I. 46, 50, 133; III. 68, 77

Павурджиев, Аврам – сподвижник на Васил Левски от Сопот – III. 71

Паисий, дякон (йеродякон) (1837/1842, Троян – 1872, Ловеч) – архидякон при Ловчанската митрополия, владишки наместник на Иларион Ловчански от 19 дек. 1868 г. до смъртта си. При събиране на „владичината“ из селата в епархията той влязъл в конфликт с комитетски дейци, узнавайки, че събират пари за революционни цели. Заплахите на дякона усилили опасенията, че се готви да донесе на властите за бунтовните приготовления. За да избегне евентуални разкрития, комитетското ръководство взема решение за премахването му. След един несполучлив опит за покушение през юни Д. Общи изпълнява решението и убива дякон Паисий на 20 юли 1872 г. в Орхание – I. 1, 30, 37, 39, 43, 54, 60, 70, 78, 87, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 145, 146, 148, 149, 150, 153, 158, 162, 165, 166, 177, 179, 181, 182, 188, 196, 197; II. 5, 8, 19, 24, 25, 28, 32, 37; III. 1, 26, 29, 63, 68, 73

Памукчията, Денчо – вж. Дейнов, Денчо Халача

Пандурски, Недялко (1843, Трявна – 1874, Букурещ) – емигрантски деец в Румъния, печатар; издава литографии за четите на Филип Тотю, Хаджи Димитър и Стефан Караджа – III. 73

Пану Мачугана – от Ловеч, участва активно в църковнонационалната борба – III. 73

Панчев, Коста – от Ловеч, съсед на Иван Драсов – III. 73

Панчев, Коцо (1854, с. Лъжене – неизв.) – кухар в Орхание; задържан и разследван от следствената комисия по улики, че е участвал в укриването на тенекия с комитетски книжа в Лъжене (дн. с. Антон), Софийско, поверена му от дейци на Тетевенския комитет – I. 66, 67

Панчовски, Димитър – автор – I. 99; III. 63, 73, 85

Партений, дякон (1850, Сопот – 1918) – учител в Троянския манастир и Ново село; член на РК в Троян. След Освобождението служи при Софийската митрополия, протосингел при Ловчанската и Пловдивската митрополия; игумен на Троянския манастир (1897 – 1898) – III. 64, 65

Патъо чорбаджи – вж. Поппетров, Патъо

Пеев Галевски, Димитър (Дидьо), Дидьо Пощата (1844, с. Голям извор – 14 окт. 1874, Диарбекир) – дюлгер и земеделец; през 1862 – 1864 г. работи във Влашко (Т. Мъгуреле). По-късно се завръща на село и се включва активно в дейността на ЧРК в Голям извор. Левски го привлича като един от постоянните куриери на БРЦК в Българско и му възлага отговорни задачи; благодарение на взаимната прилика използва негови тескере (със снимка на Дидьо) при пътуване до Букурещ. Д. Пеев посредничи в опит за

уреждане недоразуменията между Д. Общи и Левски; арестуван е по заповед на Мазхар паша от 23 ноем. 1872 г. по повод разкритията на Д. Общи и др. задържани. Пред Специалната комисия прави самопризнания; на 6 ян. 1873 г. е изправен на очна ставка с Левски. Осъден е на 4 години крепостен затвор в Диарбекирското кале, където умира. Хр. Ботйов съобщава за смъртта му в „Знаме“, I, бр. 2 от 23 юли 1875 г. – I. 106, 133, 139, 157, 158, 162, 163, 164, 165, 167, 175, 179, 181, 182, 183, 188; III. 18, 67, 68, 70

Пеев, Вълъо – от Тетевен, съдържател на кафене, споменат в протоколите като съдействал за провеждането на важно комитетско събрание; член на ЧРК в Тетевен – I. 48, 49, 164; III. 68

Пеев, Димитър (Дидьо) – вж. Пеев Галевски, Димитър (Дидьо), Дидьо Пощата

Пеев, Лалъо (дядо Лалю) (ок. 1816, Тетевен или с. Голям извор – 1876, Диарбекир) – сподвижник на революционното дело, член на ЧРК; грамотен. Задържан по повод разкритията на арестуваните за обира в Арабаконак; разследван и осъден от Специалната комисия в София на 3, според други на 5 години затвор, починал в Диарбекир – I. 75, 95, 135, 158, 187; III. 67

Пеев (Пейов), Тодор Стоянов (1842, Етрополе – 1904, София) – учител в Етрополе, председател на ЧРК в града; активен деец на ВРО, представител на общото събрание на БРЦК в Букурещ (29 апр. – 4 май 1872 г.). Завръщайки се, продължава усилията си в укрепване на комитетите в района. Тъй като се ползва с авторитет пред местните власти, след обира в Арабаконак е натоварен от тях да ги улесни в издирване на извършителите и изпратен с такава мисия във Влашко. По време на Софийския процес е разкрита намесата му в революционната организация. Остава в Букурещ, а по-късно се установява в Браила. Съдейства на Л. Каравелов, избран за член на БРЦК; в навечерието на Априлското въстание подпомага връзката с комитетите в България – I. 1, 51, 92, 133, 134, 136, 151, 158, 165, 179, 182; III. 1, 2, 6, 8, 16, 60, 63, 68, 70

Пелов, Вутъо – от с. Видраре, член на ЧРК в селото, изпълнява понякога задължения на секретар; купува един от доставените от Влашко револвери; зет на чорбаджията Патъо; посреща и улеснява В. Левски и Д. Общи в дейността им; задържан и разследван с няколко комитетски дейци от Видраре, обвинени в бунтовническа дейност. Осъден от Специалната комисия на 6 години крепостен затвор; изтърпява наказанието в Диарбекир – I. 150, 151, 153, 154, 155, 157, 165, 179; III. 67

Пелов, Вълъо – вж. Пеев, Вълъо

Пенев, Стоян (неизв. – 1872, Русе) – словослагател в печатницата на Любен Каравелов в Букурещ; убит от членове на Русенския РК заради подозрение в предателство – II. 1

Пенков, поп Стоян (Поппенков) (1835, с. Желява – 1909) – учи в София, свещеник, член-основател на ЧРК в селото, привлечен от Д. Общи и Хр. Ковачев. Задържан като уличен в бунтовна дейност. Осъден от Специалната комисия в София на 3 години заточение, което изтърпява в Диарбекир – I. 168, 169, 170, 171, 172, 173; II. 30; III. 67, 73

Пенчович, хаджи Иванчо Хадживеличков (Иванчо ефенди) (1822, Русе – 1894, София) – висш османски чиновник; член на Търговския съд в Русе, на Административния съвет и на Смесения вилаетски съвет; сближава се с Мидхат паша. От 1868 г. е в Цариград, назначен в Държавния съвет; съдейства за благоприятното решаване на българския църковен въпрос; възприеман е от много съвременници като краен противник на революционното движение, други обясняват поведението му с неговата отдаденост на каузата за укрепване на Българската екзархия и убеждението, че всякакви революционни опити са несвоевременни и дори пагубни за тази току-що издействана общонационална институция. Като член на Висшия съвет по правосъдие е включен в Специална комисия, която разследва Арабаконашкия обир. По-късно участва в Привременния мирски съвет към Българската екзархия; застъпва се за затворени и заточени по политически причини

сънародници – I. 99, 111, 116, 117, 119, 123, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 193; II. 4, 8, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 27, 29, 31, 34, 35, 38; III. 3, 12, 14, 15, 16, 19, 22, 24, 45, 66, 71, 73, 77, 78, 85

Петков, Боньо – от с. Литаково, Орханийско, фурнаджия, продал хляб на хора от революционния комитет в Орхание, които снабдяват укриващите се в планината бъдещи нападатели на пощата в Арабаконак; разследван и уличен от следствената комисия като ятак; няма данни да е осъден – I. 21, 22, 23

Петков, Димитър (Мито) – от Враца, бояджия в Орхание, неграмотен, зет на Марин Николов; член на ЧРК в Орхание. Участва във въоръжената група начело с Д. Общи, която напада къщата на етрополския чорбаджия Никола Арнаудов с цел да бъде сплашен и даде обещаната голяма сума за революционното дело. Задържан, разследван и осъден на 3 години затвор в крепост в Диарбекир – I. 62, 90, 131, 177; III. 67, 68

Петков, Иван Койчев (прозвище Храбро) – от Тетевен, член на местния РК; закупува един от доставените на комитета револвери, които разпределил Ив. Фурнаджиев. Уличен по този повод и осъден на 3 години затвор в Диарбекир, освободен през окт. 1875 г. – I. 57; III. 67

Петков, Пано – посочен като предател на Васил Левски от Иван Драсов и в съобщение, публикувано във в. „Независимост“ – III. 49, 50

Петков Пешев, Цеко (дядо Цеко войвода) (1807, Дългошевици, дн. Замфир – 1881, Момин брод) – хайдутин и революционер, участва във въстанието в Северозападна България през 1851 г., след което е арестуван и три години престоява във Видинската крепост; емигрира във Влашко, участва в Кримската и Руско-турската война 1877/1878. След Освобождението е представител в Учредителното събрание – II. 33, III. 30

Петков, Цено Керемидата – специален чиновник, участвал във взимането на поръчителство от населението в Етрополе – I. 31, 32; III. 102, 103

Петров, Боне (хаджи Боне Петров) (6 авг. 1836, с. Герман, Софийско – 12 май 1895) – преселва се в София ок. 1860 г., където започва търговия и отваря кръчма, в която се отбива Левски. Става деен член на ЧРК в София и доверено лице на Апостола. След Освобождението е помощник-кмет на столицата. Оставя интересни спомени – III. 70

Петров Ножаров, Димитър – вж. Ножаров, Димитър Петров

Петров Преображенски, Матей (Миткалото) (Моно Петров Сеизмонов) (1828, Ново село – 1875, Ново село) – монах, просветител и деец на националнореволюционното движение; участва в I легия; член на Вътрешната революционна организация; сред най-доверените лица на Левски; съпровожда го по време на обиколките му, а също и Ангел Кънчев; пренася тайна поща и оръжие – III. 14, 17, 60, 61, 69, 71, 73

Петров Занев, Киро (Бачо Киро) (7 юли 1835, Горни турчета, дн. гр. Бяла черква – 28 май 1876, В. Търново) – учител и революционен деец, член-основател и председател на ЧРК в родното си село, един от организаторите и героите на Априлското въстание – III. 84

Петров, Васил – вж. Цаков, Васил Петров (Сеулски) – Бояджията

Петров, Вълчо – изпратен по погрешка на разпит в София и после пуснат на свобода – I. 103

Петров, д-р Рашко (Р. П. Чорапчиев) (ок. 1835, Копривщица – 1894) – участник в националнореволюционното движение, един от първите български лекари; участва в I легия и Привременното българско началство на Раковски; от 1863 г. лекар в Пловдив; ползва се с авторитет пред турските власти; застъпва се, заедно с Найдено Геров, за освобождаването на Левски, когато е задържан след завръщането му от I легия; участва дейно и в църковната борба. Оказва голяма помощ на пострадали участници в Априлското въстание. След Освобождението главен лекар в държавната болница в Пловдив – III. 71

Петровиц, Наталия – вж. Каравелова, Наталия

Пехливанина – Палата, Добри – от с. Арабаджиево – III. 71

Пешов, Тодор (Тодор Желявецът) – член на ЧРК в София – I. 133; III. 70

Пешо Тодоров – член на съдебно-следствената комисия в София, създадена от Мазхар паша, а след това и на Специалната комисия, начело с Али саиб паша – I. 77, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 192, 194, 195; III. 73

Пиронков, Христо (1835, Тетевен – 1920, Плевен) – член на общинския управителен съвет (идарие меджлиси) в Тетевен; заминава заедно с Тодор Пеев за Румъния, натоварени от турската власт да открият там издирваните нападатели на пощата – I. 92, 133

Плеврис, Георгиос – грък, началник на Западния сектор и Свети Василий на о. Крит по време на Критското въстание (1866 – 1869) – II. 12

Подхайски – полски емигрант от партията на Адам Чарториски; дългогодишен служител във френското консулство в Русе, временно управляващ консулството (1872 – 1873) – II. 35

поп Димитър – свещеник от с. Голям Извор – I. 158

поп Цоко – III. 73

Попдимитров Галювски, Марин (Марин Попов) (1842, с. Голям извор – 1887) – от семейство на потомствени свещеници. Баща му поп Димитър поддържа връзка с манастира в Гложенския манастир и често праща там буйния младеж. Пръв председател, след това подпредседател и член на тайната полиция на комитета в Голям извор, преобразуван в Първи окръжен комитет (септ. 1872). Изпълнява различни задачи и мисии – обхожда и дава инструкции на някои комитети, грижи се за набиране на абонати на в. „Свобода“, поддържа организационни връзки с ЧРК във Враца и пр. Задържан е на 30 окт. 1872 г. заради връзките с Д. Общи. Осъден е на вечно заточение в гр. Енгюр; избягва на 15 юни 1876 г. – I. 69, 87, 110, 133, 134, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 181, 182, 186; III. 67

Попкръстева, Мица Денчева – от Враца, жена на поп Кръстьо Т. Никифоров в Ловеч – III. 73

Поплуканов, Илия Лилов (1853, Ловеч – 1893/1895, София), псевд. Р. Ерусланов – учител, участник в революционното движение, брат на Марин Поплуканов; през 1869 – 1874 г. учи в семинария в Одеса – I. 1; III. 25, 28, 41, 48, 73

Поплуканов, Марин Лилов – Кафеджията (1845, Ловеч – 1913, Ловеч) – един от основателите на комитетската организация в Ловеч и активен деец; член на БРЦК – I-во отд. в България; сътрудник и съратник на Апостола; представител на Общото събрание в Букурещ през 1872. Арестуван и уличен в бунтовна дейност; при разпитите в Ловеч и пред Специалната комисия отхвърля обвиненията. Осъден по процеса в София на вечно заточение в Диарбекир, откъдето избягва с Димитър Пъшков на 24 юни 1876 г. – I. 1, 60, 110, 113, 133, 136, 138, 139, 147, 149, 155, 162, 165, 175, 181, 183, 188; II. 8, 17, 29; III. 5, 18, 25, 28, 46, 49, 52, 60, 63, 67, 69, 73, 74, 76, 77, 79

Поплуканов, Тодор – от Ловеч, брат на Марин Поплуканов – I. 1, 136, 149, 175, 179; III. 73

Поплуканов, Христо Лилов (1854, Ловеч – неизв.) – брат на Марин Поплуканов, член на ЧРК в Ловеч – I. 1; III. 73, 74, 77

Поплуканова, Величка – вж. Хашнова, Величка

Поплуканова, Йордана (Юрдана) – от Ловеч, сестра на Марин Поплуканов – III. 73

Поплуканова, Яна – от Ловеч, сестра на Марин Поплуканов – III. 73

Попниколов, Станчо – от Лопян, деец на Вътрешната революционна организация – I. 134, 151, 164, 166, 176, 179; III. 67, 68

Попов, Анастас – вж. Попхинов (Попхристов), Анастас

Попов, Васил Бочов – член на ЧРК в Орхание – I. 62; III. 56

Попов, Данаил Христов (1840, Плевен – 1909, Т. Мъгуреле) – псевдоним Азис, Азис Рушидоолу и пр. От 1859 г. емигрант в Румъния, от 1863 г. – търговец в Т. Мъгуреле; подпомага четнически акции 1867–1868 г. Един от най-доверените лица на Левски; чрез него се поддържа кореспонденцията между ВРО и БРЦК в Букурещ. Чрез брат си Анастас Попов (Попхинов), също активен революционен деец в Плевен, известно време поддържа връзката с ЦК – I отд. в Ловеч; има заслугата, че след Арабаконашкия провал улеснява комуникациите на емиграцията с ВРО. През 1876 г. подпомага въоръжаването на Ботевата чета, а през Освободителната война сътрудничи на руското военно разузнаване. След 1878 г. продължава търговската си дейност в Румъния – I. 51, 52, 87, 133, 136, 138, 147, 181; III. 2, 3, 8, 16, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 46, 48, 49, 50, 52, 54, 73

Попов, Жечко – автор, художник – III. 64, 65

Попов, Йосиф – вж. Поппетров, Йосиф

Попов, Лалю – революционен сподвижник, разпитван от следствената комисия, разследваща обира в Арабаконак, но поради грешки в имената при преводите от турски и смесването му с Лалю Пеев, данните за него са несигурни – I. 53, 77, 165

Попов, Марин – вж. Попдимитров, Марин

Попов, Никола – автор, преводач – I. 147, 179

Попов, Петър – член на ЧРК в Карлово – I. 60

Попов, Станчо – вж. Попниколов, Станчо

Попов, Фильо – вж. Поппетров, Фильо

Попов, Фратю – член на ЧРК в Сопот – III. 71

Попова, Екатерина – сестра на Данаил Хр. Попов – III. 36, 38, 54

Поппетков, поп Стоян – вж. Пенков, поп Стоян (Поппетков)

Поппетров, Йосиф (1836, Видраре – 1907) – препитава се със земеделие и търговия; председател на ЧРК във Видраре; братята му чорбаджи Патьо и Фильо също привлечени в революционното дело, правили значителни парични вноски; посреща и подпомага Левски и Д. Общи. От показанията на последния станало известно купуването на револвери от видрарци, Поппетров е задържан и при разследването уличен в бунтовничество. Осъден е на 6 години заточение в Диарбекир. Завръща се в село с Вутьо Нинов през 1877 г. – I. 51, 52, 87, 133, 136, 138, 147, 181; III. 67, 73

Поппетров, Патьо (Павел) (1825, Видраре, Тетевенско – 1893) – виден чорбаджия, земевладелец и търговец. Според някои автори притежател на Шарения хан. Подпомага революционното дело и ЧРК в селото, на който активни дейци са братята му Фильо и Йосиф. След Софийския процес помага на заточените си братя и прави постъпки за облекчаване съдбата им – I. 1, 85, 87, 89, 100, 102, 114, 133, 134, 152; III. 54, 68, 77

Поппетров, Фильо (Филип) (1828, Видраре – преди 1878) – член на ЧРК в селото; заедно с брат си Йосиф активно подпомага Левски и Общи; задържан във връзка с показанията на Д. Общи за покупка на доставени от комитета револвери и уличен в бунтовническа дейност; осъден на 6 години крепостен затвор в окови. Умира в Диарбекир – I. 85, 87, 114, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 165, 179; III. 67, 73

Попхинов (Попхристов), Анастас (1826, Плевен – 1898, Плевен) – търговец на вълна и бакалски стоки. В революционното дело го привлича брат му Данаил Хр. Попов, запознавайки го в Т. Мъгуреле с Левски. В Плевен Попхинов става член-учредител на ЧРК и посредник за връзката на Левски с дейците в Букурещ и Ловеч. Към средата на 1872 г. отношенията между него и Левски се влошават, поради неспазване на устава от Анастас. Арестуван след Арабаконашкия обир, пред следствените комисии не издава никого от плевенските дейци, но прави пълни самопризнания и поддържа тактиката на

Д. Общи да се разкрие комитетската организация като масова организация, с цел да се предизвика външнополитическа намеса; осъден от Специалната комисия на вечно заточение. Освободен по силата на амнистията съгласно Санстефанския договор – на 14 май 1878 г. В Диарбекир, независимо от преживените страдания, изготвя списъци на заточените в различни времена българи из крепостите на Мала Азия. След Освобождението заема различни административни длъжности в Плевен – I. 1, 50, 51, 52, 54, 55, 87, 133, 136, 140, 147, 165, 174, 175, 181, 188; III. 2, 3, 16, 18, 28, 48, 52, 54, 55, 67, 68, 73, 77, 79

Пупешков, Васил Цвятков (1832, Тетевен – 22 септ. 1887, Тетевен) – учител в Тетевен, Севлиево, Троян, Видраре, Оряхово; участва в църковната борба в Севлиево (1861); като учител в Тетевен е приобщен към революционното дело. През 1871/1872 г. е учител във Видраре, член-основател и временно секретар на ЧРК в селото, подпомага Левски и Д. Общи, изпраща събрани суми на Ловешкия ЦК. Във връзка с Арабаконашкия провал и арестите на видрарци е издирен и задържан в Оряхово, където се преместил като учител. Осъден от Специалната комисия на 6 години заточение, освободен през май 1878 г. След Освобождението избран за народен представител – I. 89, 107, 133, 149, 152, 153, 154, 155, 163, 179, 181; III. 67, 73, 77

Пушкарков, Христо Йовков (1846, Ловеч – 1877, Ловеч) – кафтанджия, член на градския съвет, учредител на Ловешкия революционен комитет, убит през 1877 г. в Ловеч по време на Руско-турската война 1877/1878 г. – I. 1; III. 73

Пъшков, Димитър Николов – Копринарът, Пашкуладжията (1840, с. Сопот, Ловешко – 1 ноем. 1926, Ловеч) – учител и виден търговец в Ловеч; участва в църковнонационалната борба и в революционното движение. Близък сподвижник на Левски, член на РК в Ловеч. Арестуван заедно с М. Поплуканов; подложен на разпити от ловчанския каймакам; след това изправен пред Специалната комисия, уличен като комитетски деец в политическо престъпление, отхвърля обвиненията; осъден е на вечно заточение в Диарбекир, откъдето избягва с М. Поплуканов на 24 юни 1876 г. – I. 1, 60, 110, 113, 132, 136, 174, 177, 181; II. 11, 31; III. 18, 28, 46, 48, 49, 52, 63, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79

Р

Радилов, Георги – от Голям извор – III. 10, 51

Радиля, Иван – ловчалия; къщата му в Дръстене е наета под наем от Христо Цонев – Латинеца за комитетски нужди – III. 73

Радославов, Васил (1854, Ловеч – 1929, Берлин) – учи в Ловеч и Габрово, а по-късно в Писек (1872) и Прага (1874); учител в Тетевен (1868), Габрово (1871) и Ловеч (1875 – 1878). След Освобождението е ръководител на Либералната партия (радослависти), три пъти министър-председател – III. 41, 73

Разин, Стенка (Степан) Тимофеевич (ок. 1630 – 1671, Москва) – донски казак, предводител на антифеодална селска война в Русия (1670 – 1671) – II. 24

Райнов, Никола (Кольо) – Пантата (ок. 1815, Стара Загора – 1876, Пловдив) – член на ЧРК в Стара Загора; през лятото на 1875 г. участва в „заарските събития“, арестуван е и е обесен през 1876 г. в Пловдив – III. 71

Райнов Попович, Теофан (1837, Карлово – 18 септ. 1910, Карлово) – син на известния възрожденски учител Райно Попович; участник в националноосвободителното движение; сътрудничи на Г. Раковски при създаването на I легия в Белград; през 1868 г. приема да сътрудничи на турския шпионаж с цел да използва предоставените му средства за нуждите на българското революционно дело; през 1869 г. заедно с Райчо Гръблев участва в мисия на „младите“ в Европа за срещи с европейски революционни дейци и най-вече с Джузепе Мацини; поддържа връзки с дейците на ТЦБК, Любен Каравелов, Васил Левски. След Освобождението е окръжен и околийски управител в различни градове – II. 19

Раиф Ахмед – майор, член на съдебно-следствената комисия в София, създадена от Мазхар паша – I. 77

Раковски, Георги Стойков (Съби Стойков Попович) (2/14 април 1821, Котел – 9/21 октомври 1867, Букурещ) – идеолог и ръководител на националнореволюционното движение, участва в църковнонационалната борба, писател, публицист, етнолог, историк; организатор на различни революционни прояви, сред които Втория браилски бунт (1842) и I българска легия в Белград (1862) – III. 73, 79

Ремюза, Франсоа Мари Шарл, граф дьо (1797, Париж – 1875, Париж) – френски писател и политически деец; министър на външните работи (1871 – 1875) – II. 35

Риза ефенди – вж. Генадий, йеромонах

Ристич, Йован (1831, Крагуевац – 1899, Белград) – сръбски политически деец, държавник и дипломат; дипломатически агент в Цариград (1861 – 1867), министър на външните работи (1867, 1872 – 1873, 1875, 1876 – 1878), министър-председател (1873, 1878 – 1880, 1887), един от регентите на княз Милан Обренович (1868 – 1872) и на крал Александър Обренович (1889 – 1893); привърженик на модернизацията на Сърбия и на съдържане и контрол на южнославянските освободителни движения; оставил ценни спомени за външната политика на Сърбия – II. 21, 38

Рогозаров, Пано Кунчев (1842, Ловеч – 1893, Ловеч) – учител в Тетевен през 1871/1873 г., а също в Свищов и Ловеч, революционен сподвижник, женен за сестра на Анастас Попхинов и Данаил Хр. Попов. В неговия дом в Тетевен отсяда при идванията си от Плевен шурейт му Анастас. След като започват обиски и арести по повод обира в Арабаконак, в двора на къщата му са укрити комитетски книжа на Тетевенския ЧРК, заровени в бакърен съд. Следствието обаче се добира до следите им и ги изземва – I. 52, 54, 55, 136, 147; III. 68, 73

Русев, Бойчо (Василев) (ок. 1847/1848, Гюреджий – 1877, Стара Загора) – земеделец и търговец; комитетски деец от с. Гюреджий (дн. Преславен), арестуван през 1873 г. по т.нар. Хасковско приклучение, осъден на заточение. Избягва от Диарбекир през юни 1876 г., участва в Българското опълчение; загива в боевете при Стара Загора – III. 71

Ръжанков, Никола Димитров – Сахатчията (ок. 1846, с. Калугерово – след 1872) – близък съратник на Левски и негов придружител в последните му обиколки; предоставя дома си за комитетски събрания и за убежище на Левски – III. 71

Рюшди паша – вж. Мехмед Рюшди (Рушди) паша

С

Саадуллах – вж. Саадуллах Съррѝ/Садуллах Съррѝ

Саадуллах Съррѝ/ Садуллах Съррѝ – член на Специалната комисия, начело с Али Саиб паша – I. 60, 72, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179

Савов, Стефанаки Христов (1854, Враца – 1930, Враца) – търговец на кожи и вълна; секретар на РК, Враца; участва в подготовката на Априлското въстание, четник в Ботевата чета; заловен и осъден на смърт, но присъдата е заменена с доживотен затвор; след Освобождението участва в политическия живот, депутат, член на Прогресивнолибералната партия – I. 164, 182

Саввас, Йоанис – участник в Критското въстание (1866-1869), управител на областта Сфакия – I. 60, 133

Садеддин ефенди – вж. Мехмед Садеддин

Садуллах ефенди – съдия от Окръжния апелативен съд в София – I. 77, 88, 115, 192, 194, 195

Сакопуло – гръцки консул в Русе през 1872 г. – II. 17

Сакъзлъ Есад Ахмед паша – вж. Есад паша, Сакъзлъ Ахмед

Салим ефенди – вж. Мехмед Салим

Салим Наим – началник на телеграфо-пощенска станция в София, член на съдебно-следствената комисия, създадена от Мазхар паша – I. 77

Салих Мехмед – вж. Мехмед Салих

Сарев, Вълчо – ханджия от Ловеч – III. 73

Сахиб паша – вж. Али Саиб паша

Селам/Селями бей (Мехмед Селим) – вж. Мехмед Селим

Серафим, отец – III. 71

Сийреков, Вълчо Славов – комитетски деец от Арабаджиево; включен в групата, която подготвя диверсионна акция по жп линията Белово – Одрин, за да бъде освободен Васил Левски – III. 71

Симеонов, Георги (Герго) Стойков – вж. Стойков Симеонов, Георги (Герго)

Симидов, Димитър – от Рахово – III. 73

Сирков, Гечо – брат на Никола Сирков, член на ЧРК в Ловеч – III. 73

Сиркова, Мария – вж. Николчова, Мария

Сирков, Никола (Николчо) – Халача (1830, Къкрина, Ловешко – ноем. 1873, Ловеч) – държи кръчма в мах. Дръстене, деен член на ЧРК в Ловеч и доверено лице на Левски; с жена си Мария превръща дома им в убежище на Апостола; има заслуги за съхраняване на част от архива на Ловешкия комитет – I. 1, 164, 165, 182; III. 18, 60, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 83

Славейков, Петко Рачов (1827, Търново – 1895, София) – обществен деец, поет и публицист – III. 64, 84

Славов, Христати хаджи чорбаджи – съдейства за освобождаването на Никола Цветков от ареста в София – III. 73

Сливков, Стефан Петров (ок. 1837/1839, Стара Загора – 1917, Стара Загора) – търговец, един от основателите на Старозагорския РК; участва в опита за освобождаването на Васил Левски, ръководен от Атанас Узунов. През юни 1873 г. е арестуван по т.нар. Хасковско приклучение, осъден на заточение в Диарбекир, където остава до Освобождението – III. 71

Соломон Аврам Таджер – първенец от еврейската общност, участник в съдебно-следствената комисия в София – I. 77

Спанопуло, Н. – агент на дружеството за осигуряване против пожари в Русе; дописник на в. „Турция“ – II. 29

Спасов, Васил – притежател на хан в Троян – I. 139

Стефан Караджа (Стефан Тодоров Димов) (1840, с. Ичме (дн. Стефан Караджово) – 1868, Русе) – деец на национално-революционното движение; участва в I българска легия през 1862 г.; през лятото на 1868 г. с Хаджи Димитър организират в Румъния чета от над 120 души, която на 7 юли преминава през р. Дунав на българска земя и влиза в няколко тежки сражения с османската редовна и нередовна войска; тежко ранен и пленен, издъхва в ареста в Русе – III. 52, 59

Стамболиев, Димитър – вж. Крачунов, Димитър

Стамболията, Мино – собственик на дюкян в Орхание – I. 15

Стамболов, Стефан Николов (31 януари 1854, Търново – 6 юли 1895, София) – деец на националноосвободителното движение, политик, държавник; един от организаторите на въстанието от 1875 г., на Гюргевския комитет и на Априлското въстание; председател на Народното събрание (1884 – 1886), регент след абдикацията на княз

Александър I Батенберг (1886 – 1887), министър-председател (1887 – 1894), лидер на Народнолибералната партия (1890 – 1895) – III. 61

Стамболски, д-р Христо Танев (1843, Казанлък – 1932, София) – лекар и общественик. Завършва Военно-медицинското училище в Цариград, където по-късно преподава. Увлеча се от идеите на Г. С. Раковски и инициативите на „верните приятели“. Участва активно в легалните политически борби на българската колония в Цариград, свързани с църковния въпрос; член на Временния смесен съвет при Българската екзархия; председател на българското читалище в Цариград (1870 – 1871); поддържа връзка и с дейци на революционното движение, вкл. с Васил Левски – I. 193; III. 24, 78

Стамболията, Димитър – вж. Крачунов, Димитър – Стамболията

Стаменов, Георги – от с. Скравена, Орханйиско, чорбаджия в селото, влязъл в конфликт с дякон Паисий при събиране на владичината и съобщил за това на комитетските хора – I. 134

Стаменов, Стоян (Цагарски) (1847, Орхание – 1929) – майстор кожухар; член на ЧРК в Орхание; участва, заедно с Петър Цаков – Бояджията, в опита за укриване на комитетската архива, основна причина за уличаването му в политическо престъпление; осъден на 3 години заточение. Занаятът му помага да облекчи престоя си в Диарбекир като работи. След освобождаването си се завръща в Орхание (1875); става председател на Градския съвет през 1879 г.; избран е за народен представител. Негов племенник е поетът Стамен Панчев, убит през 1913 г. на фронта – I. 67, 68, 177; III. 67, 68

Станчев, Вълъо – от с. Черни Вит (преселил се там от с. Гложене), овчар. С групата на Д. Общи участва в опита за покушение срещу дякон Паисий и в обира на пощата на Арабаконак; издаден от Тодор Бръмбара и арестуван на 25 окт. 1872 г.; осъден на заточение в Аргана Мадени. Брат му Марин – също е участник в обира на пощата и осъден – I. 37, 38, 39, 43, 44, 47, 139, 140, 144, 145, 146; III. 67

Станчев, Марин – от с. Черни Вит, овчар; участник в обира в Арабаконак, както и брат му Вълъо. Пред следствената комисия в София отрича да знае за съществуването на ЧРК. Осъден на заточение в Аргана Мадени – I. 37, 38, 44, 47, 136, 139, 140, 145; III. 67

Стефанов, Георги – вж. Стоянов, Йордан

Стефанов, Евстати поп – протойерей от с. Буново – III. 79

Стойков Симеонов, Георги (Герго) – Ханджията (1837, Голям извор – 1911) – от заможно семейство, занимава се с лозарство и поддържа хан, подпомаган от баща си. Сред първите голямоизворци, които посрещат Левски и Д. Общи в селото и улесняват учредяването на ЧРК в Голям извор. Секретар и касиер на комитета, изпълнява основните ръководни задачи и след преобразуването му в окръжен, когато председател е Д. Крачунов. Арестуван заедно с група земяци; разследван по повод пратка внесени от Влашко револвери и за връзките си с Левски и Общи. Специалната комисия в София постановява на 8 ян. 1873 г. присъдата му – вечно заточение. Присъдата изтърпява в Енгюр. Завръща се в родината след Санстефанския договор. След 1878 г. деен общественик, избран е за народен представител в I и IV ОНС, подпомага дружеството на поборниците и Инициативния комитет за построяване паметник на Левски в София – I. 69, 81, 87, 133, 134, 139, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 179, 181, 182, 186; III. 10, 51, 67, 68, 73

Стойнов, Велчо (ок. 1832, с. Желява – неизв.) – препитава се със земеделие и овчарство. Привлечен в ЧРК в селото, но отказва да признае участието си пред Специалната следствена комисия. Няма данни за издадена присъда – I. 168, 170, 172, 173

Стойнов, Тошко (1832, с. Желява – неизв.) – овчар, дава пари за ЧРК; задържан по показанията на Д. Общи, но отрича категорично да е влизал в комитета. Няма данни за издадена присъда – I. 168, 170, 172, 173

Стойновски, Сребрьо (ок. 1848, с. Балджиларе, дн. Медово, Старозагорско – ок. 1895) – учител и революционен деец; участник в I легия в Белград; учителства в Чирпан, Сопот, Силистра и Оряхово; съратник на Левски; член на ЧРК в Чирпан и Оряхово; опълченец – III. 71

Стоянов, Караиванов Иван – вж. Геннадий Ихтимански, йеромонах

Стоянов, Захари (Джендо Стоянов Джедев) (1850, Медвен – 2 септември 1889, Париж) – публицист, писател, историк, политик, деец на националноосвободителното движение, помощник-апостол в Пловдивски окръг през Априлското въстание, председател на БТЦРК (1885) и един от организаторите на Съединението на Източна Румелия с Княжество България – III. 76, 83, 85

Стоянов, Иван – вж. Карастоянов, Иван

Стоянов, Иван – от Тетевен, революционен сподвижник. Може би е хаджи Иван (баджанак на хаджи Станьо), у когото се намирал отначало комитетският тефтер на ЧРК, Тетевен, после даден на Петко Милев. В протоколите липсват повече данни – I. 91

Стоянов, Йордан (с псевдоними Фердинанд, Кадир Афъз и Георги Стефанов) – революционен деец от Котел, син на сестрата на Г. С. Раковски Неша. Изпратен от БРЦК в Букурещ за помощник на В. Левски (пълномощно от 15 ноем. 1872 г.) и с мисия да съдейства за помиряване на Левски и Д. Общи – I. 51, 52, 54, 136, 147, 158, 162, 182; III. 6

Стоянов, Параскев, проф. д-р (1871, гр. Гюргево – 1940) – известен хирург и автор на исторически изследвания за Ловеч и Васил Левски. По време на престоя си в Ловеч 1895–1897 г. и след 1900 г., когато повторно е назначен старши лекар на града, наред със служебните си задължения извършва исторически проучвания. Прави анкета (май – юни 1900 г.), записвайки спомени на участници и съвременници в събитията от 1871 – 1873 г. – III. 72, 73, 74, 75, 77

Стоянов, хаджи Мано (Мануш Хаджистоянов) (1813/1814, с. Редина, Софийско – 1895, София) – влиятелен първенец в София, член на Софийския меджлис; подпомага парично българските училища, а също народното дело; притежава хан, в който отседат Левски и Д. Общи. Включен е от турската власт като един от допълнителните членове в Специалната комисия начело с Али Саиб паша; в нач. на 1877 г. участва в българската депутация, представила се на председателя на международната комисия в Цариград княз Церетелев и се оплакала от конституцията на Мидхат паша. За тази му обществена проява е осъден на заточение в Диарбекир. Благодарение на него заточените лица останали в Цариград и се завърнали на 10 март 1878 г. в родината – I. 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 192, 194, 195; II. 18

Стоянов, Христо (1842/1845, София – 1895, София) – завършва гимназия в Одеса (1860 – 1863), след което работи като учител в София (1863 – 1864); завършва право в Московския университет през 1868 г. със стипендия на Ив. Денкоглу; участва в борбата за създаване на самостоятелна Българска екзархия. Учител в Пловдив и София (1869 – 1870), делегат на Църковния събор в Цариград (1871 г.); председател на РК в София (1870 – 1871). По време на Временното руско управление е в канцеларията при щаба на княз Черкаски и известно време е губернатор на София. След Освобождението е народен представител, министър на правосъдието (1880) – III. 37

Странски, д-р Георги (13 авг. 1847, Калофер – 17 ян. 1904, София) – лекар, политик, деец на националноосвободителното движение – III. 3, 14

Странски, Стефан – член на ЧРК в Карлово – III. 3, 14

Стратиев, Тодор – търговец от Ловеч – III. 73

Страшимиров, Димитър – автор – I. 99; III. 5, 75, 77
Стремоухов, Пьотър Николаевич – руски политик, дипломат и държавен деец; директор на Азиатския департамент (1864 – 1875) – II. 21
Сукарев, Видин – автор – I. 181
Събев, Орлин – автор, преводач – I. 1, 8, 10, 73, 78, 86, 96, 99, 104, 105, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 137, 148, 171а, 181, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195
Съйков, Доко – вж. Маевски, Доко Съйков
Съйков, Стоян – вж. Маевски, Стоян Съйков
Сюлейман ага – полицейски началник в София – I. 80, 192, 194, 195
Сюлейман Сюрири – член на съдебно-следствената комисия в София – I. 77
Сюрири Садуллах – вж. Садуллах Сюрири (Сърръ)

Т

Татарчев, Марин Николов (ок. 1830, с. Лопян – неизв.) – земеделец; учил в Етрополе; член или съчувственик на ЧРК в Лопян; дал 120 гроша за абонамент за в. „Свобода“. Задържан и разпитван от следствената комисия, отрича изобщо да знае за комитета – I. 164, 166, 176

Ташеви (Ташови), Мимо и Стамен – от Орхание, според слух сред съвременниците те издали на властите имената на Велчо Шунтов и Божко Генчев – едни от първите арестувани участници в обира на пощата в Арабаконак – III. 67, 68

Тилева, Виктория – автор – I. 1; III. 14, 55, 73

Тихол чорбаджи – вж. Маринов, Тихол

Тодев, Илия – автор – II. 26

Тодоров, Дико – вж. Диков, Дико Тодоров

Тодоров, Пешо – Желявеца – вж. Желявски, Пенчо (Пешо)

Тодорова-Сиркова, Мария – вж. Николчова Сиркова – Цветкова,

Тодоров-Хиндалов, Владимир – автор, преводач – I. 99, 137, 148, 189

Толев/Тулов, Атанас (Тако) (ок. 1834, с. Гложене – неизв.) – участник в Арабаконашкия обир, осъден на заточение в Аргана Мадени – I. 28, 37, 39, 45, 139; III. 67

Томова, Тодорка – автор – III. 72, 76

Тончев, Пано – вж. Рогозаров, Пано Кунчев

Топалски, Цоло – вж. Цолов Топалски, Вълко

Тотев, Никифор – брат на поп Кръстьо Никифоров от Ловеч – III. 73

Тотю, Филип (Тодор Тодоров) (1830, с. Вонеща вода – 1907, Две могили) – деец на националнореволуционното движение, предводител на чети през 60-те години на XIX в. и през Сръбско-турската война (1876) – II. 17, 33; III. 59, 66

Тошков, Николай Миронович (1816, Калофер – 1874, Одеса) – търговец в Одеса, общественик и политически деец, един от ръководителите на Одеското българско настоятелство – I. 181; III. 66

Тошков, Янаки – от Ловеч – III. 73

Трайкович, Димитър (1817, Велес – 1880, София) – виден търговец, член на Софийския меджлис; обществен деец и горещ родолюбец; съдържател на хан (до църквата „Св. Неделя“), в който отсядали комитетски дейци; член на ЧРК в града; има лична връзка с В. Левски. По време на Руско-турската война 1877/1878 г. е арестуван заедно с други видни софиянци. След Освобождението е кмет на София – I. 133; III. 70

Тулов, Атанас (Тако) – Гложенеца – вж. Толев, Атанас

Туртуриков, Георги – автор – I. 181

Тутмаников, поп Георги Диков/Даков (1837/1842, с. Джурово/мах. Тутманци на с. Беляновец, Етрополско – 1881) – псевд. Илирически; получил образование в Етропо-

ле, Видраре и Ловеч, свещеник във Видраре от 1869 г.; кореспондира с Тодор Пеев по въпроси на революционното дело; приема в къщата си в Джурово и в родния си дом в Тутманци Левски и Д. Общи; подпомага основаването и дейността на няколко комитета през 1871 – 1872 г. и най-вече във Видраре, където е свещеник и членува в ЧРК, и в Джурово (където бил председател), в Лопян и др. Задържан заедно с групата видрарци и уличен от следствието за комитетската си дейност; осъден от Специалната комисия в София на 10 години затвор в окови – I. 106, 133, 150, 151, 153, 164, 165, 166, 167, 176, 179, 181; II. 30; III. 67, 68

Търнев, Христо Василев (1851, Пловдив – 1910, Пловдив) – деец на национал-нореволуционното движение; един от основателите на ЧРК в Пловдив и негов член; участник в Априлското въстание (1876), делегат на общото събрание в Оборище и водач на чета – III. 8

У

Узунов, Атанас Цвятков (1851, Одрин – 26 юни 1907, София) – деец на националнореволуционното движение, учител и книжовник; член на ЧРК в Сливен; развива революционна дейност в Сливенско, Старозагорско и Търновско; според някои съвременници след смъртта на Васил Левски е определен за негов заместник; арестуван и осъден на вечно заточение след неуспешния опит за покушение над хасковския чорбаджия хаджи Ставри Примо; избягва в Русия (1876) и година по-късно се включва в Руско-турската война 1877/1878 като преводач – III. 71, 81

Унджиев, Иван – автор – III. 5, 25, 41

Ф

Фердинанд – вж. Стоянов, Йордан

Ферманджиев, Никола – автор – III. 84

Филаретова, Йорданка Коцева (1843, София – 1915, София) – съпруга на Сава Филаретов (учител, книжовник и дипломат); общественичка и благотелка; подпомага революционното дело и неговите сподвижници; информира Н. Геров за арестите и за работата на Специалната комисия в София 1872 – 1873 г. – II. 12; III. 12, 22, 23, 29

Филипов, Петко – от Чирпан, брат на Стою Филипов – III. 80

Филипов, Стою (Коюмджията, Пъдарина) (неизв., Чирпан – 1891, Чирпан) – член на ЧРК в Чирпан, участва в подготовката на замисленото от БРК въстание през септ. 1875 г.; по време на Сръбско-турската война (1876) е доброволец в четата на Панайот Хитов; участник в Съединението (1885) – III – 80

Фронисос – вж. Кронеос, Панос

Фурнаджиев, Иван Лилов (Даскал Иван, Ибу) (ок. 1842, гр. Сопот – преди 1878) – учител в Тетевен от 1869/1870 г.; секретар на ЧРК в града. На 26 окт. 1872 г. за пръв път в показанията на подсъдимите по Софийския процес във връзка с обира на пощата при разпита си дава конкретни данни за Васил Левски – съобщава, че е родом от Карлово и описва външността му; издава псевдонима на ЧРК в Тетевен и мястото на архива. Осъден на заточение за 10 години и умрял там (според някои източници – освободен в 1878 г.) – I. 43, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 69, 72, 87, 105, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 162, 165, 181, 182, 187, 188; II. 12; III. 67, 68, 73, 77

Фурнаджията, Христо – от Орхание – I. 21, 24

Х

Хаджи Димитър – вж. Асенов, Хаджи Димитър

Хаджи Иван – от Тетевен, баща на Станьо и Станчо Хаджииванови. Посветен в революционното дело, но изглежда е стоял встрани и не е разследван за разлика от жена му Милка и синовете му – I. 37, 43, 44, 52, 53, 54, 56, 72, 135, 136, 139, 140, 141, 143, 158, 188

Хаджи Иванчо (Иванчо ефенди) – вж. Пенчович, хаджи Иванчо

Хаджи Станьо – вж. Врабевски, хаджи Станьо Хаджистанчев

Хаджибонев, Бончо – автор – III. 70

Хаджидечев, Георги – член на ЧРК в Стара Загора – III. 71

Хаджидечев, Димитър – член на ЧРК в Стара Загора – III. 71

Хаджидимитров, Иван (Заралията, Захралията, Гарибалдето) (1845, Стара Загора – 1922, Стара Загора) – деец на националноосвободителното движение; участник в отряда на Джузепе Гарибалди; член на ЧРК в Търново; участник в организирането на т.нар. Старозагорско въстание (1875) и в подготовката на Априлското въстание (1876) – III – 60, 61, 69

Хаджииванов, Станчо (1844/1849, Тетевен – 1875, Диарбекир) – с брат си Станьо са притежатели на хан в града; племенници на хаджи Станьо Врабевски; дейни членове на ЧРК в Тетевен, подпомагат Д. Общи и Левски; задържани след обира в Арабаконак, уличени за комитетската им дейност и осъдени: Станчо – на 4 години затвор, починал в Диарбекир – I. 37, 39, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 72, 75, 87, 133, 135, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 158, 167, 181, 188; III. 67, 68

Хаджииванов, Станьо (Станю) (ок. 1852, Тетевен – 1904) – брат на Станчо Хаджииванов, активен сподвижник на Левски и куриер на ЧРК в Тетевен. Осъден на 3 години заточение в Диарбекир по обвинение в политическо престъпление, освободен окт. 1875 г. След Освобождението заема административни длъжности; през 1896 г. е кмет на Тетевен – I. 37, 39, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 72, 75, 87, 133, 135, 136, 140, 141, 145, 158, 181, 188; III. 67, 68

Хаджииванова, Милка – от Тетевен, съпруга на хаджи Иван, майка на разследваните комитетските членове Станьо и Станчо Хаджииванови; по поръчение на ЧРК ангажира Ненка Павлова да изведе на 25 окт. 1872 г. Д. Общи от Тетевен и го придружи до Гложене; съхранява екземпляри от устава на БРЦК и съдейства на опита за укриване на комитетската архива – I. 46, 50, 52, 53, 54, 56, 72

Хаджиманов (Манов), Димитър – учител в София – III. 70

Хаджинев, Минчо – свещеник от Дъбене, Пловдивско – III. 84

Хаджиолова, Кремена – I. 147

Хаджипенчович, Иванчо – вж. Пенчович, Хаджи Иванчо

Хаджисимеонов (Симеонов), Величко – от Шумен, смятан за турски шпионин – III. 62

Хаджистанчев, х. Иван – вж. Хаджи Иван

Хайдут Гено – брат на поп Кръстьо Никифоров – III. 73

Хайне, Хайнрих (1797 – 1856) – германски поет, писател и литературен критик – III. 73

Хайтов, Николай Александров – автор – III. 85

Халача, Денчо – вж. Дейнов, Денчо Халача

Халил Шериф паша – османски министър на външните работи (септември 1872 – март 1873); посланик в Париж (от август 1875) – II. 8, 14, 17, 29, 34

Хамди паша – вж. Ахмед Хамди паша

Хамди Хюсмен – следовател в околийския съд в Орхание 1872 – I. 24, 32, 72, 80, 115, 192, 194, 195

Хамид паша – вж. Абдул Хамид паша

Ханджията Цветко – вж. Вълчев, Цветко Пенкин

Хасан бей – според спомените на Али Чауш Ибрахимов е каймакам на Ловеч през 1872 г., но официалните турски документи сочат за ловешки каймакам Мустафа Джами ефенди – III. 73

Хасан ефенди – вж. Хасан Хюсни

Хасан Хамди – секретар на Софийския окръжен съд 1872 г. – I. 77

Хасан Хюсни – окръжен следовател, член на съда в Орхание 1872 г. – I. 24, 32, 60, 72, 77, 80

Хасан чауш – от Хармането, заптие от Ловеч – III. 75

Хасо – помак, изпратен от османската власт да търси участниците в Арабаконашкия обир – I. 133

Хафъз Садуллах – вж. Садуллах ефенди

Хашнов, Гечо (неизв. – 1901) – занаятчия кафтангия, съпруг на Величка Поплуканова; доверено лице на Левски; предоставя дома си за „тайна къща“ – III. 60

Хашнова, Величка Поплуканова (1831, Ловеч – 30 ноем. 1906) – сестра на Марин Поплуканов и съпруга на Гечо Хашнов; подпомага със съпруга си революционния комитет в Ловеч; съратничка и укривателка на Левски, устройват в дома си едно от основните скривалища на Апостола – III. 18, 54, 60, 69, 71, 73, 74, 77

Хегел, Георг Вилхелм Фридрих (1770 – 1831) – германски философ – III. 73

Хекиминът Иван – вж. Ибришимов, Иван

Хемънд, Едмънд, лорд – таен съветник на английския крал (1866 – 1873) – II. 31

Хиндалов, Владимир – вж. Тодоров-Хиндалов, Владимир

Хитов, Панайот (1830, Сливен – 1918, Русе) – деец на националнореволюционното движение, близък сподвижник на Георги Раковски, предводител на чети през 60-те години на XIX в.; подпомага организирането на II българска легия (1867 – 1868); член на БРЦК; по време на Сръбско-турската война през 1876 г. командва български отряд от доброволци, а през Руско-турската война 1877/1878 г. действа с чети в помощ на руската армия – I. 136, 147; III. 14, 30, 38, 39, 59, 63

Хитров, Анастас Цочев – член на ЧРК в Ловеч – III. 73, 77

Хитров, Никола Станев – от Ловеч, фотограф, революционен сподвижник, брат на Тома Хитров; подпомага организирането на Ботевата чета и участва в Сръбско-турската война (1876) – I. 147

Хитров, Тома Станев (1840, Ловеч – 1906, София) – от Ловеч, фотограф, деец на националнореволюционното движение; помощник-войвода в четата на Филип Тотю по време на Сръбско-турската война (1876); опълченец в Руско-турската освободителна война 1877/1878 г. – III. 65

Христич, Филип (1819 – 1905) – сръбски държавник и дипломат; дипломатически агент в Цариград от края на лятото на 1870 г.; министър на народната просвета (1873 – 1874); делегат за сключване на мира с Турция (1877); посланик в Цариград (1878, 1880 – 1883), Виена (1883 – 1885), Лондон (1885 – 1890) – II. 38

Христов, Анастас п. – вж. Попхристов, Анастас

Христов, Дико – от с. Голям извор – I. 158, 182

Христов, Пенчо – ханджия в Тетевен, в хана му ставали срещи и събрания на комитетски хора – I. 43

Христов, Стефанаки – вж. Савов, Стефанаки Христов

Хусу чауш – заптие, участвало в залавянето на Васил Левски – III. 73

Хюсеин Бошняк чауш – вж. Бошняк Хюсеин (Юсеин) чауш

Хюсмен Хамди – вж. Хамди Хюсмен

Ц

Цаков, Васил Петров (Сеулски) – Бояджията (ок. 1840, Тетевен – 5 септ. 1873, Диарбекир) – бояджия в Орхание; председател на ЧРК в Орхание. При следствието е уличен, че е подпомогнал нападателите на пощата на Арабаконак. Осъден на вечно заточение, но починал наскоро след отиването в Диарбекир. Баща му Петър Цаков Сеулски също е осъден на заточение – I. 16, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 36, 49, 54, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 70, 87, 131, 132, 133, 139, 165, 177, 197; II. 12; III. 52, 67, 68

Цаков Сеулски, Петър (ок. 1822, Тетевен – след 1875, Орхание) – преселва се около 1852 г. от Тетевен в Орхание и отваря бояджийски дюкян, но поддържа къщата си и в Тетевен; деен член на ЧРК в Орхание; често пътуват със сина си Васил Цаков и поддържат връзка между комитетите в двете селища; участва в опита да се укрят комитетските книжа. Задържан, разпитван и осъден от Специалната комисия в София на заточение за 3 години; освободен окт. 1875 г.; в Диарбекир преживява смъртта на сина си Васил Цаков – I. 24, 26, 65, 66, 67, 68, 177; III. 67

Цанев, Димитър – автор – III. 72, 76

Цанков, Драган Киряков (1828, Свищов – 1911, София) – общественик, политически деец, публицист, деец на националноосвободителното движение; след Априлското въстание (1876) заедно с Марко Балабанов предприемат обиколка из Европа с мисия за защита на българската национална кауза; след Освобождението участва активно в политическия живот на България като един от водачите на Либералната партия; многократно министър-председател и депутат – II. 29

Цанков, Кириак Антонов (1847, Свищов – 1903, Букурещ) – изтъкнат революционен деец и журналист, проявил се сред българската емиграция в Румъния; член на ТЦБК и БРЦК в Букурещ; през 1872 г. – подпредседател на БРЦК; председател на БЦБО (1876–1877) – I. 136, 158, 162

Цачев, Лукан (Аджемоглу) – член на ЧРК в Ловеч – I. 1, 149, 179, 181, 188

Цветков Гашевски, Христо – вж. Гашевски, Христо Цветков

Цветков Пупешков, Васил – вж. Пупешков, Васил Цвятков

Цветков Бакалов (Бакалбашев), Мито (ок. 1844, Враца – 1881) – член на ЧРК в града от времето на Левски; участва в подготовката на Априлското въстание, четник в Ботевата чета – I. 164, 165, 182

Цветков, Мито Иванчев – търговец във Враца – I. 164

Цветков, Никола – Бакърджията (Казанджията) (18 ян. 1849, Ловеч – 10 ноем. 1904, Ловеч) – майстор бакърджия, доведен син на Иван Крачола и доведен брат на Христо Иванов – Големия; посветен в тайните на Ловешкия комитет и подпомага дейците му; придружава Левски до Къкринското ханче и е арестуван с него; пред Специалната комисия отрича познанството им; освободен по недоказаност на вината; запазва книжа от комитетския архив; разказва за залавянето на Левски на Хр. Иванов, д-р П. Стоянов и др. Оженва се за Мария Николчова след смъртта на съпруга ѝ Николчо Сирков. През Руско-турската война 1877/1878 г. участва в доброволческа чета в помощ на руските войски. След Освобождението е старши горски стражар. В 1896 и 1902 г. подава молба за пенсия – признат е за поборник – I. 181, 183; II. 23, 25; III. 36, 49, 60, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 83

Цветков, Христо – вж. Гашевски, Христо Цветков

Ценов, Велко (Вълко) – от Етрополските колиби – I. 13, 31

Ценов, Д. – III. 46, 48

Ценович, Димитър Минков (1834, Свищов – 1915, Русе) – виден деец на българската емиграция, член на ТБЦК и един от основателите на БРЦК в Букурещ, дългогодишен касиер на Централния комитет; подпомага Левски при първата му обиколка в Българско – I. 181, 182, 188; III. 48, 66

Церетелев, Алексей Николаевич, княз (1848 – 1893) – руски дипломат и военен писател; управляващ руското консулство в Одрин, секретар на генералното консулство в Белград през 1873 г., помощник-секретар в посолството в Цариград (1875 – 1876); заместник на Н. Геров като вицеконсул в Пловдив по време на Априлското въстание; член на анкетната комисия за установяване на извършените от турците зверства; участник в Руско-турската война 1877/1878 г. – II. 21

Цолов, Велчо – от Орхание, чирак във фурната на Христо фурнаджията – I. 24

Цолов Топалски, Вълко (ок. 1849, Правец – 8 юни 1874) – овчар, живее в Етрополските колиби, в м. Горняк (Горуняка); привлечен към ЧРК в Правец, изпращан по комитетски дела до игумена на манастира „Св. Троица“ Хрисант и др. Вълко е водач на групата на Стоян Костов – Пандура, извършила обира на пощата в Арабаконак, един от първите арестувани и разпитани преки участници в него. Осъден от Специалната комисия на 10 години затвор в окови, изпратен в Терсханата и рудниците на Аргани Мадени, където умира. За смъртта му съобщава в писмо заточеният в Диарбекир поп Г. Тутмаников – I. 29, 31, 32, 39, 44, 131, 133, 138, 139, 142, 143, 144, 146; III. 67

Цолов, Иван – от с. Осиковица – I. 91; III. 68

Цолов, Цацо – председател на ЧРК в с. Осиковица – I. 165; III. 68

Цолова, Нейя – от с. Осиковица – III. 68

Цонев, Христо – Латинеца (Колаксьзов) (1846, с. Къкриня, Ловешко – 1883/1884, Ловеч) – съдържател на Къкринското ханче, собственост до обявяването му за комитетско ханче на вуйчо му; преди това се занимава с кожарство; участник в I легия в Белград (1862); член на Ловешкия революционен комитет, както и на селския комитет в Къкриня; близък сподвижник на Левски, когото укрива и в къщата си в мах. Дръстене. Арестуван заедно с Левски и пътува с него до София. Пред Специалната комисия на Али Саиб паша отказва да познава Левски; освободен по недоказаност на вината – I. 1, 60, 133, 181, 183; II. 23, 25; III. 34, 36, 49, 69, 71, 73, 74, 75, 77, 83

Цочев, Лукан – вж. Цачев, Лукан (Аджемоглу)

Цударос, Михаил – грък, началник на околията Свети Василий на о. Крит по време на Критското въстание (1866 – 1869) – II. 12

Ч

Чалики, Николай Вълкович – от фамилията Чалъковци от Копривщица; драгоман (преводач) и секретар в руското вицеконсулство в Пловдив; участва активно в църковната борба – III. 29

Чаушева, Дора – автор – I. 1

Чобанов, Иван (неизв., Правец – след 1897) – зет на Цвятко Вълчев; член на ЧРК в Правец – I. 31

Ш

Шакир ага – чиновник, отговарящ за събирането на данък добитък в София, награден за заслуги за залавянето на комитетски дейци – I. 80, 115, 192, 194, 195

Шакир бей (1838, Цариград – 1899) – майор от Генералния щаб на турската армия; окръжен управител (*мютесариф*) на Русе (1868 и 1873 г.), помощник и приближен на Мидхат паша; помощник-валия в Багдат. Назначен от Високата порта за член на Специалната съдебно-следствена комисия за разследване Арабаконашкия обир – I. 99, 116, 117, 119, 123, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 179, 193; II. 4, 5, 8, 10, 11, 13, 15, 16, 29, 31, 32, 33, 35, 36; III. 15, 16, 19, 71, 77, 78

Шанов, Васил – автор, преводач – I. 110, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 190

Шарова, Крумка – автор – I. 77

Шекерджията, Иван – член на ЧРК в Сопот, съратник на В. Левски – I. 133, 138

Шериф – окръжен счетоводител в София, член на съдебно-следствената комисия в София – I. 77

Шишкин, Николай Павлович (ок. 1868 – 1912) – руски дипломат; секретар на генералното консулство в Букурещ (1859), консул в Яш (1860), генерален консул в Одрин (1861 – 1863) и Белград (1863 – 1865) – II. 21

Шишков, Васил – от Тетевен, според показания на един от подсъдимите – член на ЧРК в Тетевен, който в нач. на октомври 1872 г. заминал за Влашко да занесе там събрания от комитетите пари – I. 43

Шишков, Яким Стоянов (1815, Ловеч – 1902, Ловеч) – чорбаджия от махала „Хармането“ в Ловеч, участник в националноосвободителното движение – III. 73, 77

Шопов, Захар Гр. (1853, с. Мирково, Пирдопско – 1901) – съратник на В. Левски, комитетски куриер; изучава франктерзийство в София, откъдето идва и прякорът му – „Френктерзията“. По време на Априлското въстание (1876) пренася оръжие за въстаниците от Златица и Мирково до с. Петрич, участва в сражение край с. Мирково, за което е арестуван. След Руско-турската война 1877/1878 е секретар в Кюстендилската община; участва и в Сръбско-българската война – III. 71

Шунтов, Велчо Йотов (1846, Орхание – 1915) – касапин и кръчмар; член и куриер на ЧРК в Орхание; участва в нападението в къщата на Никола Арнаудов в Етрополе и в обира на пощата в Арабаконак; арестуван и обвинен в политическо и в криминално престъпление с мотива: „поставил се в служба на... бунтовнически комитет“ и по внушение на председателя на Орханийския комитет носи писма в Правец; участва в подготовката на убийството на дякон Паисий; носи хляб на обирачите; укрива комитетски книжа; осъден е на 10 години строг тъмничен затвор; изтърпява наказанието в медните рудници на Аргана Мадени; освободен през 1878 г. след амнистията съгласно Санстефанския договор – I. 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 39, 44, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 79, 87, 131, 132, 133, 138, 139, 177; III. 6, 12, 67, 68

Шунтов, Йото – от Орхание, баща на Велчо и Стоян Шунтови – I. 16

Шунтов, Стоян (Ташо) – от Орхание, брат на Велчо Шунтов, след 1866 г. е учител в родния си град, а по-късно открива книжарница; вероятно също член на ЧРК в града – I. 65, 66; III. 6

Шунтова, Вела – от Орхание, съпруга на Велчо Шунтов – I. 26

Ю, Я

Юлиус – от Пруссия, инженер в Дунавския вилает – II. 17

Юнус ага – собственик на воденица край Орхание – I. 15, 72, 73

Юрдан – учител в Сопот – III. 73

Юрдана – вж. Поплуканова, Йордана (Юрдана)

Юсеин Бошняк – вж. Бошняк Хюсеин (Юсеин) чауш

Яна – вж. Поплуканова, Яна

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

БАН – ИИ, арх. сб.	Българска академия на науките – Институт за история, архивна сбирка
БАН – НА	Българска академия на науките – Научен архив
БНРД, ЧД	Българското национално-революционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи. Т. 2 (1872–1874). Съст.: Л. Генова, М. Николова, Е. Петрова, А. Райкова, А. Римпова, Р. Стефанова, М. Тодорова, Кр. Шарова. Под ред. на Кр. Шарова, Д. Дойнов. С., 1992.
БРЦК	Български централен революционен комитет
БЦБО	Българско централно браготворително дружество
ВЛДН	Васил Левски. Документално наследство. Подготвили за печат: К. Възвъзова – Каратеодорова, З. Нонева, В. Тилева, Н. Генчев. Ред. К. Възвъзова, Н. Генчев. С., 1973.
ВРО	Вътрешна революционна организация
ДА – Варна	Държавен архив – Варна
ДБИ	Документи за българска история. Т. 4. София, 1942.
ДТС.АВ	Димитър Т. Страшимиров. Архив на Възраждането. Т. 1. С., 1908.
ДТС.ВЛ	Димитър Т. Страшимиров. Васил Левски. Живот, дела, извори. С., 1929.
ИАНГ	Из архивата на Найдено Геров. Кн. 1–2. С., 1911–1914.
ИДА	Известия на държавните архиви
ИДДСб	Иван Драсов в българското национално революционно движение (1871–1877). Документален сборник. Под ред. на К. Възвъзова – Каратеодорова и Н. Жечев. Съст. Д. Томова, З. Нонева, Т. Абаджиев, М. Пенкова. Варна, 2007.
Изв. на ИМ	Известия на Исторически музей
ИИБЛ	Известия на Института за българска литература
ИП	Исторически преглед
ЛСТС	Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд. Документи из турските архиви. С., 1952 (фототипно издание 1972 и 1987 г.).
НБКМ – БИА	Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив
НБКМ – ОрСб.	Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Ориенталска сбирка
СЛБРЦК	По следите на Левски и БРЦК. Нови османски документи. С., АИ „За буквите – О писменехъ“ 2020.
ЧКНД	Нови документи за издирването и следствието срещу Васил Левски и участниците в Арабаконашкия обир. Второ доп. и прер. издание. Съст. Дора Чаушева и Виктор Комбов. С., Златен змей, 2020.
ЧРК	Частен революционен комитет